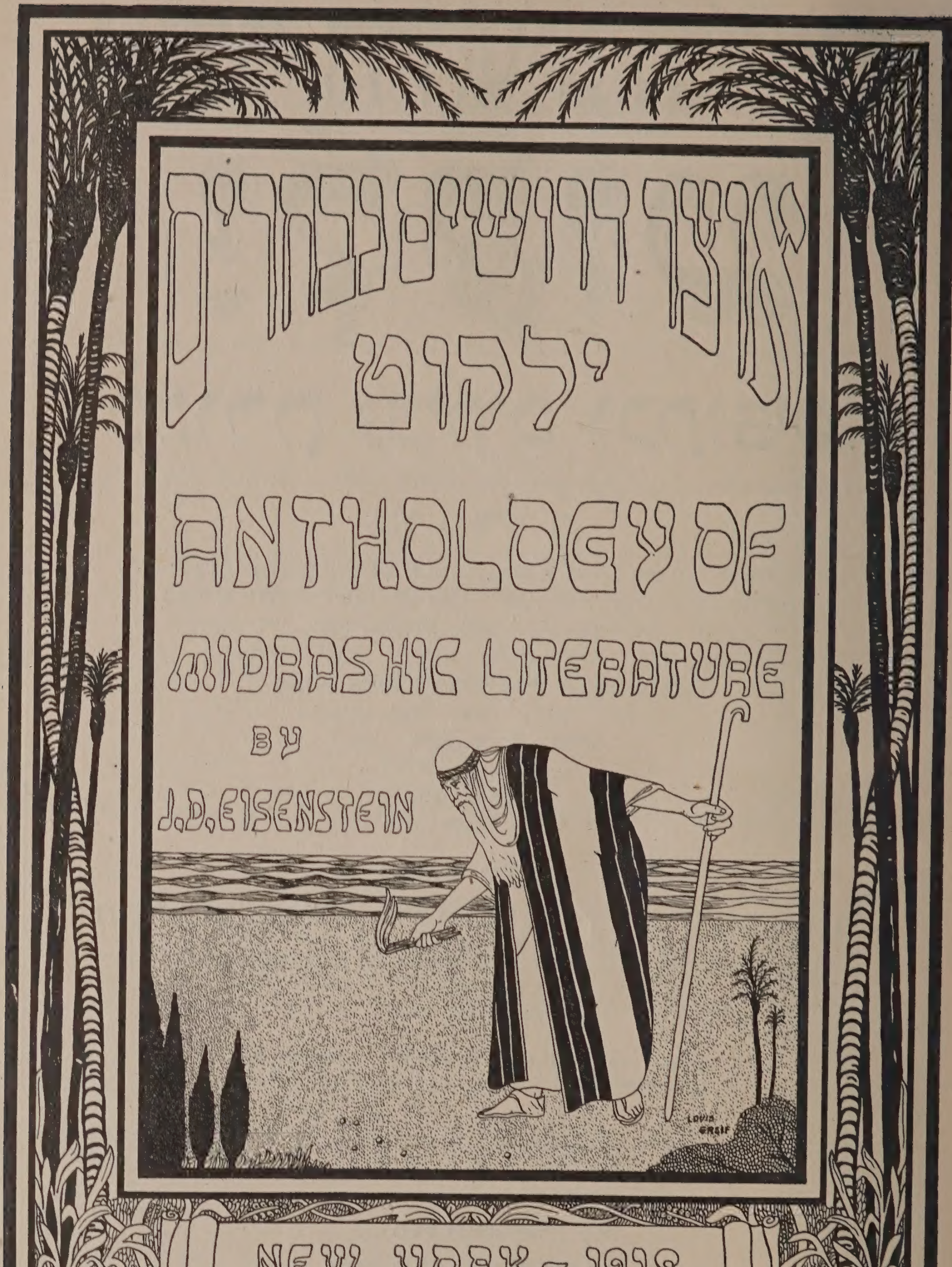

אוצר דרושים נבחרים
ילקוט
ANTHOLOGY OF
MIDRASHIC LITERATURE
BY
J. D. EISENSTEIN
LOUIS GREIF
NEW YORK - 1918

אוצר דרושים נבחרים

ילקוט

לתורה נביאים וכתובים

אגדות

תלמוד בבלי, תלמוד ירושלמי, מסכתות קטנות בש"ס, מכילתא, ספרא, ספרי,
פסיקתא דרבי כהנא, פסיקתא רבתי, זהר, פרקי דרבי אליעזר,
תנא דבי אליהו, מדרש רבות, תנחומא הישן והחדש,
מדרש הגדול, מדרש אגדה, לקח טוב על
התורה, אגדת בראשית, מדרש שמואל מדרש
תהלים, שוחר טוב, מדרש משלי,
ספרי דאגדתא על אסתר,
מדרש איכה, ילקוט
המכירי, ילקוט
שמעוני

הערות ותקונים

הקדמה, מפתח הפסוקים ומפתח הענינים

נאספו ונערכו מאת

יהודה דוד אייזענשטיין

בדפוס המוציא לאור

י"ד אייזענשטיין

123 רחוב קאנאל, נויארק

תרע"ח לפ"ק

Ozar D'rushim Nibharim

OR

Yalkut

AN ANTHOLOGY

OF THE

MIDRASHIC LITERATURE

ACCORDING TO THE ORDER OF

THE HEBREW BIBLE

Compiled and edited with notes by

J. D. EISENSTEIN

PUBLISHED BY

J. D. EISENSTEIN

123 CANAL STREET

NEW YORK

1918.

הקדמה

עזרי מעם ה׳ עושה שמים וארץ.

לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (משלי א׳); אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה׳ ודעת אלהים תמצא (שם ב׳); יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (שם ה׳); אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי (שם ח׳).

הדרשנים הקדמונים השתמשו בכלי זיינם באגדות חכמינו (זכרם לברכה) לפי סדר הפרשיות בכתבי הקדש, ולדעת החוקרים חברו חז״ל מתחלה תורה שבעל פה ג״כ על סדר הפרשיות, כמו הספרא הוא תורת כהנים על ויקרא, מכילתא על שמות, וספרי על במדבר דברים, כי נקל היה להם לזכור חידושי התורה על סדר ספרי תורה נביאים וכתובים שהיו בכתב. ואח״כ כאשר סדרו המשניות לפי הענינים היה קשה לתלמידים לזכור אותם על פה, והוצרכו המורים להתיר הכתיבה משום עת לעשות לה׳ הפרו תורתך, שלא תשתכח תורה שבעל פה.

" " "

עודנו זוכרים איך אבותינו, ובפרט אלה שהיו טרודים כל ימות החול בפרנסתם ומלאכתם להכין טרף לביתם, כאשר אך הגיע יום המנוחה, מיד אחר הסעודה בלילי שבת התאספו בבתי המדרש לשמוע אגדות חז״ל מפי דרשנים שלמדו לפניהם והבינו אותם המאמרים ממדרשי רבות ותנחומא כסדר הפרשה של אותו השבוע, והלמוד הזה היה מעורר בקרבם רוח היהדות ורוח האומה הישראלית, והיו משתכחים כל צרותיהם מהשבוע החולף והימים שעברו; הלמוד נשב בהם תקוה טובה לעתיד הבא, ונתן בהם כח להתחזק בגלות המר ולסבול את עול המסים והחרפות והבזיונות שהעמיסו והעלו עליהם שונאיהם בנפש. ולולא הנחמות הנעימות האלה מי יודע אם היו יכולים לעמוד בקושי השעבוד ועול מלכיות זמן כביר כזה!

" " "

ואף כי בעתים האלה כבר נשתחררנו משעבוד הגלות הכבד, ובארצות הנאורות קבלנו גם שיווי זכיות, אך מי יעצור בעד רוח ההתבוללות של ההמון שאינם חוששים ואינם דואגים ליהדות מה תהא עליה, ושואלים תמיד „ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה״. — הנסיון הורה לנו כי המטיפים והדרשנים החדשים לא יועילו להשיב את הצאן הנדח אל הרועה הנאמן והמרעה הנאוה, כי אין בדבריהם רק מליצות שדופות קדים ונאומים חלולים, ולא אמרו כלום. וגם הדרשנים מעולם הישן שבאו לכאן למדו לשונם לדבר כמו החדשים מקרוב באו, ועזבו מקור מים חיים ספרי המדרשים, ונשארו קרח מכאן וקרח מכאן; הם חשבו למשוך אחריהם את הדור החדש ואבדו גם את הדור הישן, ואין שומע ומאזין להם ולדרשותיהם.

" " "

שובה ישראל! נחזור נא להשתמש בכלי זיין של אבותינו, נשימה ילקוט המדרשים לפנינו, אשר בו צידה ומזון ומחיה לדור הישן וגם לדור החדש, להחיות את רוחם רוח היהדות ולענג את נפשם הלאומית; לאמר לעצמות היבשות שמעו דבר ה׳ כפי שהורו לנו רבותינו הקדמונים אשר לאורם הלכו ישראל עד קרוב לזמנינו, ולא יהיה לכם הצורך להסתפק בילדי נכרים אשר אין רוח ישראל נוחה מהם.

" " "

חפשו בספרות העמים, האשורים הבבליים הפרסיים היונים, והרומיים אשר מהם נפוצו כל ממלכות האדירות והנאורות, דרשו בספריהם, חקרו בהם היטב, אם תמצאו מרגליות ואבני פנינים באלה שנמצאו בספרות האגדות שלנו ובילקוט המדרשים אשר לפנינו, המלאים מוסר השכל, מדות טובות, דרך ארץ ודרך ישרה שילך בה האדם ויתנהג בנחת ובשלוה כל ימי חייו בעולם הזה, וירכש לו תקוה

נעימה לעתיד בעולם שכולו טוב.—המרגליות והפנינים האלה הם יקרים מאד מאד. נקח נא לבחינה את המשלים המפוארים והמצויינים במדרשים אשר אין ערוך אליהם ליופי ולמוסר השכל.

" " "

אמנם כל האגדות והמשלים ומאמרי חכמה ומוסר שנמצאו בספרותנו הקדומה לא איש אחד אמרם, כ"א תנאים ואמוראים למאות ולאלפים, וגם לא בזמן אחד נאמרו, כי נמשך זמנם יותר מאלף שנים מתחלת זמן הסופרים עד האחרון שבדרשנים שנזכר שמו במדרשים. ולכן אין להתפלא אם בין המאמרים הרבים האלה יש ענינים שלא יתכנו לדרוש בזמן הזה לפני העם, והחובה עלינו לחפש אחריהם ולבדוק אותם, לצרפם וללבנם כדי לעשותם ראוים לבני הדור שאנחנו חיים בו, לברור מתוך הערבוביא הגדולה את הדברים אשר ינעם לחיך השומעים בזמנינו.—לצורך הזה נברא „אוצר דרושים נבחרים" שהוא ילקוט כללי המלקט את כל המאמרים הנבחרים המפוזרים בספרות הדרוש העתיקה, ונדפסים בספר אחד על סדר התנ"ך באופן נאה ומתקבל.

" " "

גם עלינו לדעת כי המקורים הראשונים לדרשות חז"ל נמצאו במכילתא ספרא ספרי ומדרשי רבות ותנחומא, וגם בהם יש הרבה דברים שנשנו ונשלשו בתלמוד; כי המדרשים הבאים אחריהם ובפרט ילקוט שמעוני העתיקו מהם, וכמעט לא נמצא בהם דבר חדש, והם הוסיפו לכפול ולשנות הדברים בהרבה מקומות בספריהם שחברו על ספרי תנ"ך.—אבל הילקוט החדש הזה „אוצר דרושים נבחרים" יעשה מלאכתו באמונה, ללקט הדברים מהמקורים הראשונים, ואם לא ימצא בראשונים ילקט מהאחרונים, ולא יכפיל שום דבר ורק במקום שנאמר באופן אחר ובלשון משונה ונוכל ללמוד ממנו ענין חדש. וכדי למצוא הדברים שנאמרו שלא כסדרם במקומם יוכל לעיין במפתח הפסוקים בסוף הספר, ואם רוצה לחזור אחר איזה „ענין" ימצא אותו במפתח הענינים.

" " "

שנוי נוסחאות אנו מוצאים בכל המדרשים אע"פ שהענין אחד הוא, וזה מפני שלא היו מדקדקים כ"כ על הנוסחא באגדות כמו שדקדקו על הנוסחא בהלכות, וכל מגמתם היתה לתכלית הענין הנחוץ להם לדרושתם, וכל אחד התאמץ להטעים הדבר הנדרש לפי טעמו וריחו, ולכן אין שני דרשנים דורשים בסגנון אחד ולא בנוסחא אחת, אף כי כולם קולעים למטרה אחת. ואם כן איפוא למה לנו לבלבל את הקורא בחנם בציונים של נוסחאות שונות, לסגור את הנוסחא המשובשת בחצאי לבנה ולהכניס את הנוסחא המתוקנת בכ"ף יונית? הלא די להביא את הנוסחא הישרה ותו לא מידי. ולאו דוקא בנוסחת הענין אלא אפילו בנוסחת הפסוקים נוהגין כן המדקדקים בנוסחאות המדרשים, והקורא הלא ישתומם וישאל למה מביא המסדר פסוק שלא כהוגן שכתב המעתיק בטעות? ניתא ספר התנ"ך ונחזה מה שכתוב בו ונתקן הפסוק (מבלי מסגרת סביב לו) כהלכתו! אנחנו יודעים כי בעלי המדרש היו בקיאים גדולים בתנ"ך, והעתיקו את הפסוקים מזכרונם, אך לפעמים כח זכרונם הטעה אותם. גם מפני שהיו בקיאים הרבה הביאו לרוב מקצת הפסוק וסמכו על הקורא כי ידע איך להתחיל אותו או לסיימו מעצמו, ולפעמים היו מחסרים העיקר שעליו יסובב הדרוש, ומי שאינו בקי כ"כ אינו מבין הדרוש ע"י החסרון. אבל בילקוט הזה מובא הפסוק במלואו והעיקר אינו חסר מן הספר.

" " "

באוצר הזה נעשו התקונים הנחוצים בפנים מבלי התנצלות למה נעשו, והדברים הקשים ומלות הזרות מבוארים לרוב בפנים, ולפעמים מתחת הגליון בלשון קצר מאד. ולכן אין צורך עוד לפרושים גדולים ובאורים רחבים אשר יעטרו את המדרשים הקדמונים. וכל הקורא את הילקוט הזה אפילו תלמיד בינוני יבין כל מה שכתוב בו מבלי עזרת מורה.

" " "

„אוצר דרושים נבחרים" הזה ראוי למצוא מקום בכל בית איש תורני. בתי ספר, בתי מדרשות וישיבות. ובפרט בימים ההם בעת המלחמה הנוראה שקשה מאד למצוא ספרי מדרש וילקוטים שונים, הילקוט הזה הוא דבר בעתו. סמוך לבי ובטוח כי כל מי שישתמש „באוצר דרושים נבחרים" ימצא בו קורת רוח, ולא יהיה לו צורך עוד למדרשים אחרים, כי הוא מאסף לכל המחנות של המדרשים והילקוטים.

" " "

ואני תפלה, כי ה' ישפות שלום לנו, שלום של קיימא, ולא ישא גוי אל גוי חרב, ומלאה הארץ דעה את ה', וכל העמים בשפה ברורה יקראו בשם ה' לעבדו שכם אחד. והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה י"א). אמן, כן יאמר ה'!

המחבר

בראשית

א

[תורה — יסוד הבריאה] בראשית ברא אלהים. רבי הושעיא פתח: ואהיה אצלו אמון וגו׳ (משלי ח׳), התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב״ה. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא דיפתראות א) ופינקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין ב). כך היה הקב״ה מביט בתורה ובורא את העולם ג), והתורה אמרה בראשית ברא אלהים, ואין ראשית אלא תורה שנאמר (שם) ה׳ קנני ראשית דרכו (ב״ר פ״א ב׳).

[התנצלות] רבי יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי פתח: כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קי״א), מה טעם גלה הקב״ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני? מפני אומות העולם שלא יהו מונין ד) ואומרין להם, הלא אומה של בוזזים אתם (שכבשתם א״י בחזקה), וישראל משיבין להם: ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא הכפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם (דברים ב׳). אלא העולם ומלואו של הקב״ה, כשרצה נתנו לכם וכשרצה נטלה מכם ונתנה לנו (ב״ר פ״א ג׳). ובעין זה אמר ר׳ יצחק: לא היה צריך לכתוב (להתחיל) את התורה אלא מהחדש הזה לכם (שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל), ולמה כתב מבראשית? להודיע כח גבורתו ה), שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו וגו׳ (תנחומא).

[תשובה] ששה דברים קדמו לבריית עולם, יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו במחשבה להבראות: התורה, וכסא כבוד, האבות, וישראל, ובית המקדש, ושמו של משיח. רב אהבה בר זעירא אמר אף התשובה ו) שנאמר בטרם הרים ילדו (תהלים צ׳), מאותה השעה, תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו (ב״ר פ״א ה׳).

[שכר ועונש] אמר ריש לקיש, כביכול דבר היה מפי הקב״ה (שיצא דבר מפיו ומיד נעשה), שנאמר בדבר ה׳ שמים נעשו (תהלים ל״ג), וכתיב בו ברא? אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנאמר בדבר ה׳, הוי בראשית ברא אלהים! (תנחומא).

דרך אחר: בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה תלמוד לומר? והלא במאמר אחד יכול להבראות, אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות (אבות פ״ה א׳).

[צדיק] וירא אלהים את האור כי טוב. א״ר אלעזר אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב ואין „טוב" אלא צדיק שנאמר (ישעיה ג׳) אמרו לצדיק כי טוב (יומא ל״ח:).

[שלום] ויבדל אלהים בין האור ובין החשך. כתיב המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ״ה ב׳), המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל ז) אפילו עליונים צריכין שלום (תנחומא, ועי׳ פסחים קי״ח.).

[טוב ורע] ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה. א״ר אלעזר לעולם אין

א) דיפתראות, רשימות וזכרונות (records) כתובות על עור המתוקן לכתב=קלף, ובכללן תכנית הבנין (plan, specification) מצויר על קלף. ב) פִּשְׁפָּשִׁין, פתחים קטנים (wickets). ג) ר״ל כי ממלכת שמים (theocracy) נוסדה על אופן ממשלה משפטית (cônsti-tution) שהיא התורה, ובלעדה כביכול לא יעשה מאומה. ד) מונין, לשון מנא ידעינן, מנא הני מילי, כלומר שואלין אותם מנין להם זאת? או שר״ל שמונין מנינם שהם המעט נגד או״ה הרבים, ואיך באו לכבוש ארץ ישראל שהיתה בחזקת שבעה עממין? ואולי הוא ט״ס וצ״ל „שאם יאמרו" כגירסת ברלינר רש״י עה״ת. ה) פתח בבריאת העולם כעין מודעה רבא שהקב״ה בכח גבורתו ברא העולם, והוא נתן הארץ לכל אומה שישרה בעיניו, ולקחה ממנה כשלא מצאה חן לפניו. התנצלות הזאת היא להורות שצריכים אנו להיות נקיים מה׳ ומאנשים. עי׳ רש״י בחומש במקומו. ו) יצר לב האדם רע מנעוריו ועלול לחטוא, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ולולא התשובה אי אפשר לבני אדם החוטאים להתקיים כי העונש ישחיתם כמו לדור המבול. וכמו שאי אפשר לעולם בלי תורה כך אין לעולם תקומה בלי תשובה, ולכן כשהיה ברצון הקב״ה לברוא העולם מיד עלה במחשבתו לתקן התשובה. ז) מיכאל כלו

הקב"ה מיחד שמו על הרעה אלא על הטובה ח), שנאמר ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, ולחשך קרא אלהים לילה אין כתיב כאן (ב"ר פ"ג ח').

[מחלוקת] **ויבדל בין המים וגו' ויהי כן.** מפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני? רבי מאיר אומר, קשה היא מחלוקת לישובו של עולם, שנאמר ויעש אלהים את הרקיע ויבדל ט) בין המים. ולפי שכתוב בו הבדלה לכן אין כתיב בו כי טוב. והלא דברים ק"ו ומה אם מחלוקת שהיא לישוב העולם לא נאמר בה כי טוב, מחלוקת שהיא לחרבנו של עולם על אחת כמה וכמה (מדרש הגדול).

[מלאכה—גמר מלאכה] ר' שמואל בר נחמן, לפי שלא נגמרה י) מלאכת המים לפיכך כתיב בשלישי שתי פעמים „כי טוב", אחד למלאכת המים ואחד למלאכת היום (ב"ר פ"ד ח').

[מרידה—אנארכיסם] **ויאמר אלהים יקוו המים.** רב אבא בר כהנא בשם ר' לוי, משל למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה דיורין אילמין והיו משכימין ושואלין בשלומו של מלך ברמיזה ובאצבע ובמגולין יא), אמר המלך אילו היו פקחין על אכו"כ, אתמהא! יב) הושיב בה המלך דיורין פקחין, עמדו והחזיקו בפלטין, אמרו אין פלטין זו של מלך—שלנו היא הפלטין! אמר המלך תחזור הפלטין לכמו שהיתה. כך מתחילת ברייתו של עולם לא היה קילוסו של הקב"ה עולה אלא מן המים, הדא דכתיב מקולות מים רבים אדירים משברי ים (תהלים צ"ג), ומה היו אומרים אדיר במרום ה'! אמר הקב"ה מה אם אלו שאין להם לא פה ולא דיבור מקלסין אותי, כשנברא אדם אעכו"כ. עמד דור אנוש ומרד בו, עמד דור המבול ומרד בו, דור הפלגה ומרד בו, אמר הקב"ה יפנו אלו ויעמדו ויבואו אותן. הדא הוא דכתיב ויהי הגשם על הארץ וגו' (ב"ר פ"ה א').

[אומות העולם—מלחמה] **יקוו המים,** ד"א כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא (קהלת א'), כל המתים נכנסין לשאול ושאול אינו מתמלא לעולם, דכתיב שאול ואבדון לא תשבענה (משלי כ"ז). ד"א כל הממון נכנס לאדום ואדום אינה ממלאת לעולם יג), שנאמר ועיני האדם לא תשבענה (שם), אל תקרי ועיני האדם אלא ועיני אדום (מדרש הגדול).

[זריזות והשתדלות—תערובות] **ויאמר אלהים תדשא הארץ וגו' עץ פרי עושה פרי למינו.** דרש ר' חנינא בר פפא, בשעה שאמר הקב"ה למינו באילנות, נשאו דשאים ק"ו בעצמן, ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינו, אנו על אכו"כ. מיד כל אחד ואחד יצא למינו. שנאמר ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינו יד), פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו (תהלים ק"ד, חולין ס').

[השתתפות לטובה ולרעה] כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתתים טו), אמר להן מה לכם מרתתים? עץ מכם אל יכנס בי ואין אחד מכם ניזוק (ב"ר פ"ה י'). ד"א כיון שראו ארזי הלבנון ואלוני הבשן וכל אילנות הגבוהים כי נבראו תחלה בארץ התגאו וגבהו עצמן, אמר הקב"ה אני שונא גאים, מיד ברא הקב"ה הר הברזל, וכיון שראו האילנות הר הברזל בכו, לכך נקראו האילנות בוכים שנאמר ממול הבכאים ומתרגם בקבל אילנייא. אמר להם הקב"ה למה תבכו? אמרו לו לפי שבראת הר הברזל שיעקרנו משרשנו, והיינו סבורים שאין בעולם גדולים כמותינו, ועכשיו נברא משחית לחבלינו. א"ל הקב"ה אל יצא מכם בית יד לגרזן שיקוץ אתכם ואעשה אני כי אתם תשלטו בו והוא בכם, ועשה שלום ביניהם (מדרש כונן מובא בילקוט ראובני).

[קנאה ועונשה] **ויאמר אלהים יהי מאורות ברקיע השמים וגו'** רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב את שני המאורות הגדולים וכתיב את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה? אמרה ירח לפני הקב"ה: רבש"ע אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה לכי ומעטי את עצמך. אמרה לפניו רבש"ע הואיל

מים וגבריאל כלו אש ברמזי הקבלה, והקב"ה עושה שלום במרום ביניהם. ההבדלה בין אור לחשך ג"כ רמז לשלום בין שני כתות נפרדים, כי גדול כח השלום. ח) הוא מיחד את שמו על האור ולא על החושך=על החכמה ולא על הבערות, על הציוויליזציא ולא על הברבריסם. ט) דרש לשון הבדלה כמו פירוד ומחלוקת. י) דבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו, ע"ד שאמרו המתחיל במצוה אומרים לו גמור, דבר ולא חצי דבר. ביום השלישי נגמרה מלאכת המים שנאמר יקוו המים וגו' והתחיל וגמר מלאכה אחרת תדשא הארץ וגו', לכן כפל בו כי טוב, ולא אמר כי טוב ביום ב'. יא) מסירין הסודרין שעל ראשם מפני כבוד המלך כמנהג ארץ יון ואדום—ערוך. י"ב) אִתְמְהָא, לשון קריאה לתמיה ופליאה (strange, curious), ונמצא במקומות רבים במדרש תחת אות השאלה והקריאה (?!). ולמדנו מזה כי כמו שאי אפשר לעולם להתקיים ע"י אנשים בוערים בלי חכמה איך להתנהג, כך אין לעולם תקומה אם ימצאו בה אנשים קיצונים אשר יסירו כל ממשלה מעליהם ואיש הישר בעיניו יעשה. יג) אדום הוא עשו שנאמר בו על חרבך תחיה, וגדול כח המלחמה אצלו לכבוש ארצות לא לו ולאסוף ממון ורכוש. יד) כי צריך האדם להזדרז לעשות רצון קונו מאהבת אף שלא נצטווה ע"ז, כי גדול מי שלא מצווה ועושה. ועוד שהוא לכבוד ה' היודע לברוא כל דבר בפני עצמו מבלי עזרת בני אדם לעשות כלאים. ומורה נגד תערובת והתחברות לעם אחר (assîmilation). טו) דוגמתו היינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא נוזיל ביה נרגא (סנהדרין ל"ט:) מעצמו של יער יכנס בתוך הגרזן להיות לו בית יד

ואמרתי לפניך דבר הגון אמעט את עצמי? אמר לה לכי ומשול ביום ובלילה. אמרה ליה מאי רבותיה, דשרגא בטיהרא מאי איהני? אמר לה זיל, לימנו בך ישראל ימים ושנים. אמרה ליה יומא נמי אי אפשר דלא מנו בה תקופתא דכתיב והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, א״ל זיל ליקרו צדיקי בשמך: יעקב הקטן (עמוס ז׳), שאול הקטן (ש״א ט״ו י״ז), דוד הקטן (שם ט״ז י״א). חזייא דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקב״ה הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח טז). והיינו דאמר ר׳ שמעון בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ר״ח שנאמר בו לה׳ (במדבר כ״ח), אמר הקב״ה שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח (חולין ס׳ :).

[התחרות—הסגת גבול] ר׳ תנחום ור׳ פינחס בשם ר׳ סימון, מאחר שקרא אותן גדולים חוזר ופוגם יקורא את המאור הקטן? אלא ע״י שנכנס בתחומו של חבירו. אמר ר׳ פינחס בכל הקרבנות כתיב ושעיר עזים אחד לחטאת, ובר״ח כתיב לחטאת לה׳ (במדבר כ״ח), אמר הקב״ה אני גרמתי לו ליכנס בתחומו של חבירו. ומה זה שנכנס ברשות כך פגמו הקב״ה, הנכנס שלא ברשות על אכו״כ אתמהא (ב״ר פ״ו ט״ז).

[אחדות ה׳] ר׳ עזריה בשם ר׳ חנינא אומר לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, שנאמר יהי מארת, מארת (חסר) כתיב, אם כן למה נבראת לבנה? אלא צפה הקב״ה שאו״ה עתידין לעמוד ולעשותן אלהות, אמר הקב״ה ומה אם בשעה שהן שנים והן מכחישין זה את זה אומות העולם עושין אותן אלהות יז), אילו היו אחד על אכו״כ (מ״ר פ״ו ט״ו).

[ישראל בין העמים] דרך ארץ הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן; עשו מונה לחמה וכו׳ ויעקב מונה ללבנה שהיא קטנה וכו׳. כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטן מפורסם, שקע אורו של גדול נתפרסם אורו של קטן. כך כל זמן שאורו של עשו מבהיק בעולם אין אורו של יעקב מתפרסם, שקע אורו של עשו נתפרסם אורו של יעקב יח). הדא הוא דכתיב קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה׳ עליך זרח, כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יראה (ישעיה ס׳, ילקוט שמעוני).

[אמת וצדק] נעשה אדם. אמר ר׳ סימון בשעה שבא הקב״ה לבראות אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתות וחבורות, מהם אומרים יברא ומהם אומרים אל יברא, ה״ה חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פ״ה). חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו שקר; צדק אומר יברא שעושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטות. מה עשה הקב״ה נטל אמת והשליכה לארץ. אמרו מה ש לפני הקב״ה רבון העולמים מה אתה מבזה

אלטיכסייא יט) שלך? תעלה אמת מן הארץ הה״ד אמת מארץ תצמח (שם) וכו׳. רב הונא רבא דציפורי אמר עד שמה״ש מדיינין ומתעסקין אלו עם אלו בראו הקב״ה. אמר להם מה אתם מועילים כבר נעשה אדם! (ב״ר פ״ח ו׳).

[אחדות ה׳ בלי שתוף] אמר ר׳ הושעיא בשעה שברא הקב״ה את אדה״ר טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש. למה״ד למלך ואפרכס שהיו נתונין בקרוכין כ) והיו בני המדינה מבקשים לומר למלך דומיני כא) ולא היו יודעין איזה הוא, מה עשה המלך דחפו והשליכו מן הקרוכין וידעו את המלך. כך בשעה שברא הקב״ה אדה״ר טעו בו מלאכים, מה עשה הקב״ה הפיל עליו שינה וידעו הכל כי הוא אדם, הה״ד חדלו לכם מן האדם (ישעיה ב׳, ב״ר פ״ח ו׳).

[בחירה — חופש המחשבה — עצה טובה] נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. ר׳ שמואל בר נחמן בשם ר׳ יונתן אמר, בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה בכל יום ויום, כיון שהגיע לפסוק הזה אמר רבון העולמים! מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא! א״ל כתוב! והרוצה לטעות יטעה. א״ל הקב״ה, משה! האדם הזה שבראתי לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו? שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני? והן אומרים לו למוד מבוראך! שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים וכיון שבא לברוא את האדם נמלך במלאכי השרת (ב״ר פ״ח ז׳).

[מעלת האדם ושפלותו] כתיב אחור וקדם צרתני (תהלים קל״ט), אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת למלאכי השרת, ואם לא, אומרים לו זבוב קדמך, יתוש קדמך, שלשול כב) קדמך (ב״ר פ״ח א׳).

[תחיית המתים] ר׳ חסדאי בשם ר׳ אחא, אמר הקב״ה אם בורא אני אותו מן העליונים הוא חי ואינו מת (לעולם), מן התחתונים הוא מת ואינו חי, אלא הרי אני בוראו מן העליונים ומן התחתונים אם יחטא ימות, ואם לא יחטא יחיה (ב״ר פ״ח י״א).

ויקצצו בו את האילנות שבתוך העיר. טז) כביכול שהקב״ה התחרט על שמיעט את הלבנה ששאלה כהוגן, להורות שאדם גדול ישמע גם לקטן אם דבריו נכונים. יז) נגד שתוף באלהות. יח) שתי דתות מתנגדות זו לזו אי אפשר לשתיהן למשול במקום אחד. יט) אלטיכסייא, היא מלה מורכבת בלשון יון אליטיא—תכסים וענינה אמת נגדלת, אמת יקרה וכבודה, כי חותמו של הקב״ה אמת. באדם יש שני הפכים רע וטוב, ולא נוכל לשנות את טבע האדם, כי איננו מלאך מבלי יצר הרע. ולכן הכריע הקב״ה את הכף לטוב וברא את האדם נגד רצון המלאכים. כ) קרוכין, לשון יון ורומי carruca=מרכבה למלכים ושרים. כא) דומיני, Domini=אדון. וזה נגד דעת הנוצרים בשתוף האלהות. כב) שלשול, תולעת snail, worm. כג) „מות“ במבטא

[נשואין] לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה (ב"ר פ"ח ח'). שלשה דברים צריך אדם לעשות בדרכי העולם ואלו הן: לבנות לו בית ולנטוע כרם להתפרנס בו ואח"כ לישא אשה. ממי אתה למד מהקב"ה, מקודם בנה בית (העולם), וזימן פרנסה ומזונות, ואח"כ ברא אדם ואשתו (מדרש הנעלם מובא בילקוט ראובני).

[ברכה וקללה] **ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו.** ולמה לא בירך הקב"ה את הבריות עד יום ה'? לפי שהדגים והעופות לוקח האדם מהם ואוכלם, וגם אוכלים זה את זה, לכך ברכם שלא יהא האדם חסר מהם וכו'. ולמה לא בירך הקב"ה את הבהמות והחיות? לפי שגלוי היה לפניו שעתיד הנחש שהוא מחית הארץ לחטיא את אדם ואשתו, ועל ידו ירדה מיתה לעולם, והיה עתיד לקללו, ע"כ לא בירך את חית הארץ, שאם היה מברך אותן היה הנחש בכלל הברכה, ואם כבר בירכו הקב"ה לא היה מקללו אחר מיכן, ועליו נאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט'), שבשביל הנחש לא נתברכו הבהמות והחיות ורמש האדמה (מדרש אגדה).

[מות] **וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד.** בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב והנה טוב מות כג), לפי שהמיתה יפה לצדיקים למצוא מרגוע לנפשם, ויפה לרשעים שלא ירבו לחטוא, שנאמר שם רשעים חדלו רוגז (איוב ג') מלהרגיז לפני בוראם, ושם ינוחו יגיעי כח (שם), אלו הצדיקים שכל זמן שהם בחיים יגיעים להלחם עם יצר הרע המבקש להחטיאם (מדרש אגדה, ועי' ב"ר פ"ט ה').

[בקורת] **ויהי ערב ויהי בקר יום הששי.** ר' לוי פתח: כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר (משלי כ"ה), מתחלת הספר ועד כאן כבוד אלהים הוא הסתר דבר, מכאן ואילך כבוד מלכים חקור דבר, כבוד דברי תורה כד) שנמשלו במלכים, שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח') לחקור דבר (ב"ר פ"ט א').

ב

[שבת] **ויכל אלהים ביום השביעי.** גניבא אמר משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה, ומה היתה חסרה כלה שתכנס לתוכה, כך מה היה העולם חסר שבת. רבנן אמרי משל למלך שעשו לו טבעת מה היתה חסרה חותם כה), כך מה היה העולם חסר שבת (ב"ר פ"י י').

[רוח היהדות] רבי עשה סעודה לאנטונינוס בשבת, הביא לפניו תבשילין של צונן, אכל מהם וערב לו, עשה לו סעודה בחול הביא לפניו תבשילין רותחין, א"ל אותן ערבו לי יותר מאלו. א"ל תבלין אחד הן חסירין, א"ל וכי יש קילרין כו) של מלך חסר כלום? א"ל שבת הן חסירין, אית לך שבת? (ב"ר פי"א ב').

[תקון] פילוסופוס אחד שאל את ר' הושעיא, א"ל אם חביבה היא המילה מפני מה לא ניתנה לאדם הראשון? אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסים כז) צריכין למתוק, החיטין צריכין להטחן, אפילו אדם צריך תקון (ב"ר פי"א ז').

[אחדות—שיווי זכויות] **וייצר ה' אלהים את האדם.** לפיכך נברא האדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין ל"ז:). אדם נברא יחידי, שלא יהו צדיקים אומרים אנו בניו של צדיק, ולא יהו הרשעים אומרים אנו בניו של רשע. דבר אחר שלא יהו משפחות מתגרות זו בזו וכו' (תוספתא סנהדרין פ"ח). מפני שלום הבריות כח) שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך (ילקוט שמעוני).

[סגופים—פקוח נפש] **ויהי האדם לנפש חיה.** ר' יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית, שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו. אמר רב יהודה אמר רב, מאי טעמא דר"י, דכתיב ויהי האדם לנפש חיה—נשמה שנתתי בך הַחֲיֵיהָ (תענית כ"ב:).

[תקון] א"ר לוי כתיב האדם הגדול בענקים (יהושע י'), זה אברהם, ולמה הוא קורא אותו גדול? שהיה ראוי להבראות קודם לאדם הראשון, אלא אמר

הספרדית הוא כמו „מאד". כד) להורות על הבקורת האמתית בכה"ק שהיא מותרת, אך לא הבקורת המזויפת. כה) לדעת גניבא היה העולם חסר שבת, היינו עונג ומנוחה שהוא עיקר שבת מלכתא, דוגמת כלה בתוך חופתה. ולדעת רבנן חסר העולם אות ברית בין ה' וישראל, כי שבת אות היא ביני וביניכם, דוגמת החותם בטבעת. כו) קילרין, אוצר מזון (pantry, provision). והוא ע"ד ששאל קיסר לר' יהושע בן חנניה מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? א"ל תבלין אחד יש לנו ושבת שמו שאנו מטילין לתוכו וריחו נודף. א"ל תן לנו הימנו. א"ל כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אין מועיל לו (שבת קי"ט.). כז) חרדל mustard, תורמוסים lupine צריכין תיקון ע"י דבר מתוק, ומצות מילה ביום השמיני להולדו תורת לנו כי בתחלת ברייתו לא היה מתוקן כראוי וצריך להשתלשלות מזמן לזמן, מיום הלידה ליום הברית ואח"כ ליום שנעשה בו בר מצוה. כח) הרעיון הזה הוא היסוד לשיווי זכיות בקריאת הדרור של באי־כח ארצות הברית באמריקא לאמר: „מאמינים אנחנו שהדברים האמתים

הקב״ה שמא יקלקל ואין מי שיבא לתקן תחתיו, אלא הרי אני בורא את האדם תחלה שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן תחתיו. אמר ר׳ אבא בר כהנא, בנוהג שבעולם אדם יש לו קורה שופעת כט) היכן הוא נותנה? לא באמצע טרקלין כדי שתסבול קורות שלפניה וקורות שלאחריה? כך למה ברא הקב״ה את אברהם באמצע הדורות כדי שיסבול דורות שלפניו ודורות שלאחריו (ב״ר פי״ד ו׳).

[כבוד] **ועץ הדעת טוב ורע.** ר׳ עזריה ור׳ יהודה בשם ריב״ל אמר ח״ו לא גלה הקב״ה אנתו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו ל), ראה מה כתיב: ואשה אשר תקרב אל כל בהמה וגו׳ וגם את הבהמה תהרגו (ויקרא כ׳), אם אדם חטא בהמה מה חטאת? אלא שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא הבהמה שנסקל פלוני על ידה! ואם על כבוד תולדותיו חס המקום על כבודו עאכו״כ, אתמהא! (ב״ר פט״ו סוף).

[התחברות] **ונהר יוצא מעדן.** כתיב ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל (דניאל י׳), מפני שעלה והקיף את ארץ ישראל, דכתיב ביה כי מי גוי גדול אשר לו אלהים (דברים ד׳). משל הדיוט אומר עבדא דמלכא מלכא, הדבק לשיחון לא) וישחון לך (ב״ר פט״ז ה׳).

[ציונות—תורה] **וזהב הארץ ההיא טוב,** מלמד שאין תורה כתורת א״י ולא חכמה כחכמת א״י; שם הבדולח ואבן השהם וגו׳ מקרא משנה ותלמוד (ירושלמי) ותוספתא ואגדה (ב״ר פט״ז י׳).

[גאוה] **והנהר הרביעי הוא פרת.** פרת נקרא כן שמימיו פרין ורבין, וחידקל שמימיו חדין וקלין. משל אומרים לפרת מפני מה אין קולך נשמע? לב) והוא אומר פירותי מעידין עלי. ואומרין לחידקל מפני מה קולך הולך? והוא אומר הלואי אשמיע קולי ואראה. ד״א אומרים לאילני מאכל למה אין קולכם הולך? א״ל אין אנו צריכין, פירותינו מעידין עלינו; אומרים לאילני סרק למה קולכם הולך? א״ל הלואי נשמע קולנו ונראה (ב״ר פט״ז ו׳).

[מלאכה] **לעבדה ולשמרה.** תניא ר״ש בן אלעזר אומר גדולה מלאכה שאף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, ויצוהו מכל עץ הגן אכל תאכל (אדר״נ פי״א).

[נשואין] **ויאמר ה׳ אלהים לא טוב היות האדם לבדו.** תני ר׳ יעקב כל שאין לו אשה שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא כפרה, בלא ברכה. בלא טובה שנאמר לא טוב היות האדם לבדו, בלא עזר שנאמר אעשה לו עזר כנגדו, בלא שמחה שנאמר ושמחת אתה וביתך (דברים י״ד), בלא כפרה שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט״ז), בלא ברכה שנאמר להניח ברכה אל ביתך (יחזקאל מ״ד). ר׳ סימון בשם ריב״ל אמר אף בלא שלום שנאמר ואתה שלום וביתך שלום (ש״א כ״ה). ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר אף בלא חיים שנאמר ראה חיים עם אשה אשר אהבת (קהלת ט׳). ר׳ חייא בר גמדא אמר אף אינו אדם שלם שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם (ב״ר פי״ז ב׳).

[נשואין — השתתפות] **אעשה לו עזר כנגדו.** אשכחיה ר׳ יוסי לאליהו, א״ל כתיב אעשה לו עזר, במה אשה עוזרתו לאדם? לג) א״ל אדם מביא חטים, וכי חטים כוסס? פשתן, וכי פשתן לובש? והלא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו (יבמות ס״ג). א״ר אלעזר מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, זכה עוזרתו לא זכה כנגדו (שם).

[תרעומות—והייתם נקיים] **ולאדם לא מצא עזר.** אתמהא! ולמה לא בראה לו תחלה? אלא צפה הקב״ה שהוא עתיד לקרוא עליו תגר, לד) לפיכך לא בראה לו עד שתבעה בפיו, כיון שתבעה מיד ויפל ה׳ אלהים תרדמה על האדם (ב״ר פי״ז ה׳).

[נשים] **ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי.** שאלו את ר׳ יהושע מפני מה האשה צריכה להתבסם לה) ואין האיש צריך להתבסם? א״ל אדם נברא מאדמה ואדמה אינה מסרחת לעולם, וחוה נבראת מעצם. משל אם תניח בשר שלשה ימים בלא מלח מיד הוא מסריח (ב״ר פי״ז י״ג).

ג

[חכמה—אדם ובהמה] **והנחש היה ערום.** כתיב כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א׳), ע״י שאדם מרבה עליו חכמה הוא מרבה עליו כעס, וע״י שהוא מוסיף דעת הוא מוסיף עליו מכאוב וכו׳. שמעת מימיך אומר חמור זה יוצא צינה

האלה אינם צריכים ראיה—שכל בני אדם נוצרו בצלם אחד, ושרכשו מיוצרם זכיות ידועות לקנין עולם, ובכללן הם חיים, חרות ודרישת אשרם״. כט) **קורה שופעת**, ישרה וחלקה (smooth beam), העומדת באמצע וכל הבנין נשען עליה (king pin). ומורה בזה על השתלשלות הבריאה ותיקון של בני אדם בדרך הממוצע. ל) כי יש אומרים תאנה היתה ויש אומרים גפן היתה (ב״ר פט״ו ח׳) אך ריב״ל חולק עליהם. לא) גירסת רש״י בחומש: הדבק לשחוור (שר וקצין, captain) וישתחוו לך. לב) שאינו הומה וסואן בקול רעש. לג) עזר משמע שאחד עוזר את חבירו באותה מלאכה, מה שאין כן במלאכות שמיוחדות לאנשים לבד ולנשים לבד. ולכן מבאר כי בחטים ובפשתן יש בכל אחד ואחד שתי מלאכות אחת לאיש ואחת לאשה, ואחת עוזרת לחברתה. לד) עי׳ רש״י שאמר אדם לכולם בראת בן זוג, ולי לא בראת בן זוג, הרי שהוא בעצמו דרשה ובקשה מהקב״ה לתתה לו. לה) **להתבסם**, מיני בשמים (perfume) הנותנים ריח נאה. לו) **חככים**, מכה או

עליו? כמה חכמים לו) באים עליו? והיכן הן יסורין מצוין? על בני אדם (ב"ר פי"ט א').

[סייגים] **ותאמר האשה וגו' ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו.** הדא הוא דכתיב אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל'). תני ר' חייא שלא תעשה את הגדר יותר (גבוה) על העיקר, לז) שלא יפול (הגדר) ויקצץ הנטיעות. כך אמר הקב"ה כי ביום אכלך ממנו מות תמות, והיא לא אמרה כן, אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון. כיון שראה (הנחש) אותה עוברת לפני העץ נטלה ודחפה עליו, אמר לה הא לא מיתת, כמה דלא מיתת במקרביה כך לא מיתת במיכליה, אלא כי יודע אלהים כי ביום וגו' (ב"ר פי"ט ד').

[דרך ארץ] **ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה.** תניא לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חבירו, וילמוד כל אדם ד"א מן הקב"ה שעמד על פתח הגן ויקרא לאדם, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם (מס' דרך ארץ פ"ה). ויאמר לו איכה. יודע היה היכן הוא אלא ליכנס עמו בדברים לח) שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום (ב"ר).

[ידיעה ובחירה] **ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי.** ארבעה הן שהקיש הקב"ה על קנקנן לט) ומצאן קנקנין של מי רגלים, ואלו הן: אדם וקין ובלעם וחזקיהו. אדם שנאמר ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי, קין שנאמר ויאמר ה' לקין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי, בלעם הרשע שנאמר מי האנשים האלה עמך ויאמר בלעם אל האלהים בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי וגו' (במדבר כ"ב), חזקיהו שנאמר מה אמרו האנשים האלה וגו' ויאמר חזקיהו מארץ רחוקה באו אלי מבבל (ישעיה ל"ט). אבל יחזקאל הנביא מצאו בקי מכולם, שנאמר בן אדם התחיינה העצמות האלה, ויאמר ה' אלהים אתה ידעת (יחזקאל ל"ז, ב"ר פי"ט כ').

[קטן וגדול—דרך ארץ] **ויאמר ה' אלהים אל הנחש.** תני ר' חייא בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה מתחילין מן הקטן. בגדולה מתחילין מן הגדול שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר קחו את המנחה וגו' וכן אצל שבעת ימי המלואים (ויקרא י'), בקללה מתחילין מן הקטן שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש ארור אתה. מלמד שמתחלה נתקלל נחש ואח"כ חוה ואח"כ אדם (ב"ר פ"כ ד').

[קנאה ועונשה] **ארור אתה.** ת"ר כל הנותן עיניו במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין ממנו, שכן מצינו בנחש הקדמוני שנתן עיניו במה שאינו שלו מ), מה שבקש לא נתנו לו ומה שבידו נטלוהו ממנו וכו' (סוטה ט':).

[נשים] **והוא ימשול בך.** מלמד שהאשה תובעת בלב והאיש תובעת בפה, וזו היא מדה טובה בנשים (ערובין ק':). מעשה באשה אחת משל בית טברינוס מא) שהיתה נשואה ללסטים, והיה בעלה מצערה, שמעו חכמים ובאו אצלה להוכיחו, כיון שבאת לפני חכמים הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה לקיים מה שנאמר ואל אשך תשוקתך (ב"ר פ"כ י"ט).

[אדם ובהמה] **וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה.** אריב"ל בשעה שאמר הקב"ה לאדם וקוץ ודרדר וגו' ואכלת את עשב השדה, זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו רבש"ע אני וחמורי נאכל מאבוס אחד? כיון שאמר לו בזיעת אפך תאכל לחם מב) נתקררה דעתו (פסחים קי"ח.).

[נשואין] **ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי.** תניא האשה עם בעלה עולה ואינה יורדת מג), מאי קרא? אמר ר' אלעזר כי היא היתה אם כל חי—לחיים מד) נתנה ולא לצער (כתובות ס"א.).

[גמילות חסדים] **ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם.** דרש רבי שמלאי, גדולה ג"ח שהתורה תחלתה ג"ח וסופה ג"ח, תחלתה דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה דכתיב ויקבר אותו בגיא (סוטה י"ד.).

[התחברות—דבקות] **ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו.** ילמדנו רבינו מהו להציל תיק הספר עם הספר מפני הדליקה בשבת? כך שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר, ותיק תפילין עם התפילין (שבת קט"ו.). הרי ששנו

שחין (eruption) שצריך חיכוך וגירוד. לדעת העריך צ"ל חככית, חכאכית, שפירושו בלשון ערבי המה עזה של קדחת, וזה מתאים עם דבר שכנגדו „צינה". לז) שלא לעשו׳ סייגים יותר מדי, כי חומרות רבות גורמות לפעמים ביטול העיקר. לח) וכן בקין אמר לו אי הבל אחיך, ובבלעם מי האנשים האלה עמך, כדי ליכנס עמו בדברים רש"י במקומו. לט) אפשר שמזה נולד הפתגם ביהודית־אשכנזית „קלאפפען א טשייניק". ומורה לנו כי הרשעים בוחרים תמיד הערמה ותחבולה לפטור את עצמם מבלי דעת כי לא נעלם דבר מהקב"ה. מ) שרצה להרוג את אדם ולישא חוה. מא) משפחה מיוחסת בישראל. רמזה שאע"פ שאני חשובה כמו הזהב והוא כחרס מ"מ הוא עליון עלי ואהבתי עליו (ב"ב). מב) שהלחם מיוחד רק למאכל אדם ונעשה אחר טורחא מרובה. להורות שבטבע האדם הוא להתפאר על חבירו בלבושיו וקניניו אף כי מרבה בהוצאות וצריך להשתכר מעותיו בעמל רב. מג) לענין פרנסה והלבשה והנקה לפי כבודה, אם היא משפחה עשירה ונכבדה, ולא להוריד אותה לפי משפחת בעלה הפחותה. מד) לשון חי=שלמות החיים ונחת

רבותינו כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה, למה? כדי שלא ישרפו דברי תורה, ותיק הספר מפני מה מצילין אותו? כדי שלא ישרף, וכי דברי תורה כתובין בתוכו? אלא בשביל שהוא דבוק לספר זכה להנצל עמו.—אמר שלמה המלך הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע (משלי י"ג), אוי להם לרשעים ולדבוקים עמהם, ואשריהם לצדיקים ולדבוקיהם. מה כתיב בהם בדור המבול וימח את כל היקום, אם אדם חטא בהמה מה חטאת? אלא אוי להם לרשעים ולדבוקיהם שהם מחייבים עצמן ודבוקיהם וכו' אשריהם לצדיקים ולדבוקיהם, שנאמר וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים. אמר הקב"ה אדם שמע לאשתו ונדבק בה ונתגרש, שנאמר ויגרש את האדם, ואם שמע ונדבק לי היה כמוני, מה אני חי וקיים כך הוא היה חי וקיים לעולם, מנין? ממה שקרינן בענין ויאמר ה' אלהים אל האדם (תנחומא).

ד

[שעטנז] **ואל קין ואל מנחתו לא שעה.** לכך אמרו חכמים שהכלאים צמר ופשתן אסור ללבוש, כשם שלא נתערב קרבן קין שהיה מזרע פשתן עם קרבן הבל שהיה מבכורות צאנו שלא נגזז לצמר, כדי שלא יתערבו שני מינים הללו מה) לא בלבושם ולא בפעולה לשום הנאה בעולם (מדרש אגדה).

[יצר הרע] **הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ.** תניא, אמר הקב"ה לישראל בראתי יצר הרע ובראתי לו תבלין, אם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר הלא אם תיטיב מו) שאת, ואם לאו אתם נמסרים בידו, שנאמר לפתח חטאת רובץ. ולא עוד אלא שכל משאו ומתנו בך, שנאמר ואליך תשוקתו, ואם אתה רוצה אתה מושל בו שנאמר ואתה תמשול בו (קדושין ל':).

[חלוקה בעולם] **ויאמר קין אל הבל** וגו'. על מה היו מדיינין? אמרו בואו ונחלק את העולם, אחד נטל הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין מז), כיון שראה קין להבל שהוא רועה צאנו בשדה, אמר לו קין לא כבר חלקנו והקרקע שלי, למה תרעה צאנך בחלקי? א"ל הבל אני לא קבלתי עלי שאניח צאני בלא מרעה, ומתוך דברים אלו נפלה קטטה ביניהם והרג קין להבל (מדרש אגדה).

[התנצלות] **השומר אחי אנכי.** כיון שאמר לו הקב"ה אי הבל אחיך, א"ל לא ידעתי השומר אחי אנכי, אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש, לבקר תפשו השוער, א"ל למה גנבת את הכלים? א"ל אני גנב ולא הנחתי אומנתי אבל אתה אומנתך בשער לשמור למה הנחת אומנתך? ועכשיו אתה אומר לי כך! אף קין כך אמר, אני הרגתי אותו כי בראת בי יצה"ר, אתה שומר את הבל ולי הנחת אותו להורגו, אתה הוא שהרגתו שנקראת „אנכי", שאילו קבלת קרבני כמותו לא הייתי מתקנא בו מח). מיד השיבו מה עשית, קול דמי אחיך צועקים אלי, צועקים עלי וכו', (תנחומא).

[רציחה] **קול דמי אחיך.** דם אחיך לא נאמר אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעותיו. מכאן שלא כדיני ממונות דיני נפשות, דינו ממונות נותן ממון ומתכפר לו, אבל דיני נפשות דמו ודם זרעותיו תלויין בו עד סוף העולם (סנהדרין ל"ז).

[לשון הרע] **ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא.** תניא בשפיכת דמים כתיב גדול עוני מנשוא ובלשון הרע כתיב לשון מדברת גדולות (תהלים י"ב, בלשון רבים), ללמדך שכל המספר לשה"ר מגדיל עונו כנגד עון שפיכת דמים (ערכין ט"ו.)

[תשובה] **ויצא קין מלפני ה'.** ביון דאמר קין גדול עוני מנשוא מחל ליה הקב"ה פלגא מענשיה, בגין דגזר עליה בקדמיתא וא"ל נע ונד תהיה בארץ, והשתא אשתאר בנוד בלחודוי. הדא הוא דכתיב ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד, כלומר דכד נפק מן קדם ה' הוה בגין למהוי נד בארעא ולא נע וכו' (זהר).

ה

[אהבת האדם] **זה ספר תולדות אדם.** בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם וגו' בדמות אלהים עשה אותו. זה כלל גדול בתורה. ר' עקיבא אומר ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט) זה כלל גדול בתורה, שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי עמי, הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי. מט). א"ר תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה, בדמות אלהים עשה אותו (ב"ר פכ"ד ח').

רוח, עונג ושמחה. מה) עי' תנחומא אות ט', ואמר הקב"ה אינו דין שיתערב מנחת החוטא עם מנחת הזכאי. מו) ואין טוב אלא תורה. מז) נוסחא אחרת שחלקו ביניהם עולם הזה ועולם הבא. והיוצא מזה הוא כי התאוה והקנאה גדולות כ"כ שאי אפשר גם לשני בני אדם לחלוק בכל העולם. מח) ורוצה ללמד סנגוריא על קין, כי לא ידע שהבחירה נמסרה לבני אדם. וגם להורות שעשה תשובה ולכן הוקל עונשו לדונו בגלות. מט) לדעת ר"ע ואהבת לרעך כמוך הוא כלל גדול בתורה וכמו שפירש הלל מה דסני לך לחברך לא תעביד. אבל לדעת בן עזאי אין די בזה, שלא תאמר הרי אני כחבירי והואיל ונתבזיתי אני יתבזה גם חבירי וכו'. כי לדעתו יש כלל גדול מזה והוא „בדמות אלהים עשה אותו", וכמו שאמר ר' תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה—לדמות

[תנחומין] **וידע אדם עוד את אשתו ותלד בן וגו׳ תחת הבל כי הרגו קין.** כשמת בנו של ריב״ז נכנסו תלמידיו לנחמו, א״ל ר״א, אדה״ר היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו, אף אתה קבל תנחומין וכו׳ (אדר״נ פי״ד).

ו

[גדול וקטן] **ויראו בני האלהים את בנות האדם.** תני רשב״י כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה נ) כומרייא גנבא אלהיא מאן מומי נא) ביה או מאן מקריב (ב״ר פכ״ו ח׳).

[זנות] **וירא ה׳ כי רבה רעת האדם בארץ.** שנו רבותינו בעון זימה אנדרלמוסיא נב) באה לעולם וספה הטובים והרעים. ר׳ עזריא אומר הכל הקב״ה מוותר חוץ מן הזימה, דכתיב ויראו בני האלהים את בנות הארץ וגו׳ מה כתיב אחריו וינחם ה׳ כי עשה את האדם וגו׳ ויאמר ה׳ אמחה את האדם, וכן בסדומים נאמר כי משחיתים אנחנו את המקום הזה וגו׳ (בראשית ט׳), אני הוא שפרעתי מזמרי ומשמשון ואמנון, ואני הוא שעתיד לתת שכר טוב למי שהוא גודר עצמו מן העבירה כשם שנתתי ליוסף וליעל ולפלטי וכו׳ (תנחומא).

[תקון] **וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום.** זה שאמר הכתוב לבד ראה זה מצאתי אשר עשה אלהים את האדם ישר וגו׳ (קהלת ז׳), לא בראו הקב״ה שנקרא צדיק וישר את האדם אלא כדי להיות צדיק וישר כמוהו. ואם תאמר למה ברא יצר הרע שכתוב בו כי יצר לב האדם רע מנעוריו? אתה אומר שהוא רע מי יוכל לעשותו טוב, אמר הקב״ה **אתה** עושה אותו רע! למה תינוק בן חמש בן שש ושבע ושמונה ותשע אינם חוטאים, אלא מבן עשר ואילך ואז הוא מגדל יצה״ר וכו׳. וכמה דברים קשים יש בעולם יותר מיצר הרע ומרים ממנו ואתם ממתיקים אותן. אין לך מר מן התורמוס ואתה שוקד לשלקו ולהמתיקו במים ז׳ פעמים עד שהוא נעשה מתוק, וכן חרדל וצלף נג) ודברים הרבה. ומה מרים שבראתי אותו ממתקין לצורכך, יצר הרע המסור בידך על אכו״כ! משל למלך שעשה צלם זהב בדמותו והעמידו בפתח פלטרין שלו וישכן עליו עוף וניולו, אף הקב״ה עשה את האדם ישר, עמד יצה״ר ומנוולו (תנחומא).

[עצבון ושמחה] **ויתעצב אל לבו.** גוי אחד שאל ר״י בן ברוקא, א״ל אין אתם אומרים שהקב״ה רואה את הנולד? א״ל הין. והא כתיב ויתעצב אל לבו? א״ל נולד לך בן זכר מימיך? א״ל הין. א״ל מה עשית? א״ל שמחתי ושימחתי את הכל. א״ל ולא היית יודע שסופו למות? א״ל בשעת חדוותא חדוותא, בשעת אבלא אבלא נד). א״ל כך מעשה לפני הקב״ה (ב״ר פכ״ז ז׳).

נח

[בנים—תורה—צדקה] **אלה תולדות נח.** כך פתח רבי תנחומא בר אבא ואמר: פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי י״א), א״ר יהודה הללו, בשעה שאדם מסתלק מן העולם בלא בנים הוא מיצר ובוכה, א״ל הקב״ה למה אתה בוכה מפני שלא העמדת פרי בעוה״ז? יש לך פרי יפה מן הבנים. אמר לפניו רבש״ע איזה פרי שהעמדתי? א״ל הקב״ה התורה! שכתיב בה פרי צדיק עץ חיים א), בנים אינו אומר אלא פרי צדיק. וכן תולדותיו של אדם אלא מעשיו הטובים, וכן הוא אומר אלה תולדות נח— נח איש צדיק וכו׳ ולוקח נפשות חכם זה הזן ומפרנס העני, כמו נח שזן ומפרנס את הבהמות בתיבה וכו׳ (תנחומא נח סי׳ ב׳).

[עולם חדש—שנוים] **נח איש צדיק תמים היה בדורותיו.** ר׳ לוי אמר כל מי שנאמר בו „היה״ ראה עולם חדש ב). א״ר שמואל חמשה הן: נח, יוסף, משה, איוב, מרדכי— נח, אתמול אבנים שחקו מים (איוב י״ד), כי אפילו איצטרובלין של רחים ג) נמחה במים (בעת

אלהים שצריך אתה לכבד יותר מעצמך. ודע כי במדרש כתוב זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול בתורה, שאין לו הבנה, אך סומך על סיפא דקרא בדמות אלהים עשה אותו. וכן תמצא בכמה מקומות במדרש שחסר וגו׳ והעיקר הוא סוף הפסוק. נ) **פרצה**, שבירה בגדר, הריסה, מרידה (revolution, demoralization) לא תוכל להתקיים אם תתחיל מן הקטנים רק מן הגדולים, כמו הכומרים וראשי האמונה בעניני הדת. נא) **מומי**, שבועה או קללה (oath, curse), ור״ל אם הגלחים גונבים ע״ז שלהם, מי ישבע בהם ומי יקריב להם קרבנות, הלא יבינו כי אין בהם מועיל. וכן הכא אם בני האלהים עשו מעשה זימה פרצו את גדר העריות והביאו את המבול עליהם. נב) **אנדרלמוסיא**, לשון נקמה וגמול ע״י עונש (reprisals) ע״י דבר או מגפה ההורגת רעים וטובים, חייבים וזכאים. נג) **צלף**, שם אילן (capor tree) ומוציא פירות שנקראו אביונות (מעשרות פ״ד ו׳) והם מרים וצריכין תקון כמו החרדל. עי׳ לעיל הערה כ״ז. נד) ור״ל כי כן דרך הטבע ודברה תורה כלשון בני אדם כדי לסבר את האוזן.

א) ואין עץ חיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳). הענין הזה נאה להספד על איש ישר שמת בלא בנים. ב) המלה „היה״ תורה על העבר לעומת העתיד שנשתנה (transformation). והשנוי הוא לטובה. ללמד שבל יתיאש אדם מן הפורעניות. ג) **איצטרובלין**, החלק התחתון של הרחים שלא ינוע

המבול) והכא את אמר ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה, אתמהא! אלא ראה עולם חדש. יוסף, אתמול ענו בכבל רגלו (תהלים ק״ה), ועכשיו ויוסף הוא השליט (בראש׳ מ״ב), אלא שראה עולם חדש. משה, אתמול בורח מפני פרעה, ועכשיו הוא משקעו בים, אלא שראה עולם חדש. איוב, אתמול ישפוך לארץ מררתי (איוב ט״ז), ועכשיו ויוסף ה׳ את כל אשר לאיוב למשנה (שם מ״ב), אלא שראה עולם חדש. מרדכי, אתמול היה מתוקן לצליבה ד), ועכשיו הוא צולב את צולביו, אלא שראה עולם חדש (ב״ר פ״ל ט׳).

[שבח וגנאי] **נח איש צדיק תמים היה בדורותיו.** ולהלן כתיב ויאמר ה׳ לנח וגו׳ אותך ראיתי צדיק לפני (ז׳ א׳), א״ר ירמיה בן אלעזר מלמד שמקצת שבחו של אדם אומרים בפניו וכולו שלא בפניו (ערובין י״ח:). ר׳ נחמן אמר ומה אם בדורותיו היה צדיק אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל על אכו״כ. משל לצליחות של אפרסמון מוקפת צמיד פתיל ומונחת בין הקברות והיה ריחה נודף, ואילו היתה חוץ לקברות על עאכו״כ (ב״ר פ״ל י׳). ויש דורשין לגנאי צדיק בדורותיו ולא בדורות אחרים, משל למה הדבר דומה, אם יתן אדם סלע של כסף בתוך מאה סלעים של נחשת, אותה של כסף נראית נאה. כך היה נח נראה צדיק בדור המבול (תנחומא רש״ב נח סי׳ ו׳).

[עזר וסעד] **את האלהים התהלך נח.** שהיה הקב״ה סומכו שלא ישתקע במעשה דור המבול. משל למלך שהיה לו בן והיה הולך בשליחות אביו, והיה לפניו דרך משוקע בטיט והמלך סומכו שלא ישתקע בטיט ה). אבל באברהם כתיב בו התהלך לפני, ובאבות כתיב האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, שהיו מרווחין לשכינה והיו מקדימין והולכין לפניו לעשות רצונו (תנחומא שם סי׳ ה׳).

[גזל וחמס—עונשו] **כי מלאה הארץ חמס.** א״ר יוחנן בוא וראה כמה גדול כחה של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל שנאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ (סנהדרין ק״ח). איזה חמס ואיזה גזל? א״ר חנינא חמס שאינו שוה פרוטה וגזל ששוה פרוטה, וכך היו אנשי המבול עושים, היה אחד מהם מוציא קופתו מלאה תורמוסים, והיה זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה בא ונוטל פחות משוה פרוטה, עד מקום שאינו יכול להוציאן ממנו בדין ו). א״ל הקב״ה אתם עשיתם שלא כשורה אף אני אעשה עמכם שלא כשורה. הדא הוא דכתיב הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה (איוב ד׳), בלא חכמת התורה. מבקר לערב יוכתו מבלי משים לנצח יאבדו (שם), אין משום אלא דין, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כ״א) וכו׳ (ב״ר פל״א ה׳).

ז

[התחרות] **ויאמר ה׳ לנח בא אתה וכל ביתך אל התיבה.** כתיב כי צדיק ה׳ צדקות אהב ישר יחזו פנימו (תהלים י״א), ר׳ תנחומא בשם ר״י בר סימון מנחמא בשם ר׳ אליעזר בר יוסי אמרו, אין לך אדם אוהב בן אומנתו, אבל החכם אוהב בן אומנתו, כגון ר׳ חייא דר׳ הושעיא ור׳ הושעיא דר׳ חייא ז), והקב״ה אוהב את בן אומנתו שנאמר כי צדיק ה׳ צדקות אהב ישר יחזו פנימו (ב״ר פל״ב סי׳ ב׳).

[לשון נקיה] **ומן הבהמה אשר לא טהורה היא.** אריב״ל לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו ח), שנאמר ומן הבהמה אשר לא טהורה היא (פסחים ג׳).

[צער בעלי חיים — והחמנות] **לחיות זרע.** להודיע שרחמיו של הקב״ה על כל בריותיו ושהוא מחיה את כולן, כדי שלא יבטל מין מכל הבריות שבעולם. וכן הוא אומר ה׳ למבול ישב (תהלים כ״ט) שאע״פ שבא מבול ושיחת כל בשר לא בטל מין כלל מכל מה שעלה במחשבה להבראות בעולם ט), אלא תולדותם למשפחותם הן שאבדו והמין קיים (מדרש הגדול פ׳ נח).

[צניעות] **זכר ונקבה יהיו.** אם ראית זכר רץ אחר נקבה קבלם, נקבה רצה אחר זכר אל תקבלם י), כי זהו סימן טמאה (ב״ר פל״א סי׳ י״ח).

ח

[צער בעלי חיים] **ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה.** כתיב צדקתך כהררי אל

ממקומו (cone, lower millstone. ד) תלויה (cross). ה) ההבדל שבין נח לאברהם, נח היה צריך לעזר מן החוץ, ואברהם היה איש הסומך על עצמו ועומד ברשות שלו (self-made man), ולא עוד אלא שהיה מקדים (progressive) לקראת השכינה. ו) ר״ל שהיו חומסין באופן שלא התנגדו להדין המפורש (legal oppression) והיו עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס, וזהו חטא יותר גדול נגד המוסר הכללי. ז) רבי חייא היה גדול מרבי הושעיא, ובכל זאת לא נמנע לפעמים הגדול לומר דבר בשם הקטן, כי מצינו ר׳ חייא בשם ר׳ הושעיא וגם ר׳ הושעיא בשם ר׳ חייא. ובעל מתנות כהונה מפרש כי שניהם היו בדור אחד ושניהם סדרו ברייתות על כל התלמוד ואין אלו מתקנאין באלו. והמוסר היוצא מזה הוא כי יש קנאת סופרים או התחרות (competition) לטובה. ח) מן הבהמה „אשר לא טהרה היא“ או „אשר איננה טהרה“ יש בהן י״ב אותיות, תחת מן הבהמה „טהרה“ שיש בה ד׳ אותיות נמצאו יתרות שמונה אותיות. ט) עי׳ מורה נבוכים ח״א פי״א. י) אצל הבהמות הטהורות

ומשפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה׳ (תהלים ל״ו) וכו׳. רבינו (רבי) הוי יתיב לעי (עוסק) באורייתא קמי כנישתא דבבלאי בצפורין, עבר חד עגל קודמוי אזל למתנכסה יא) ושרי נעי כמימר שיזבני (התחיל לצעוק כאומר הצילני נא). א״ל ומה אני יכול למיעבד לך? לכך נוצרת. וחשש רבי את שיניו י״ג שנה וכו׳. בתר יומין עבר חד שרץ קמי ברתיה ובעה למקטליה, א״ל ברתי שבקיה דכתיב ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמ״ה) וכו׳ (ב״ר פל״ג ג׳).

[רמזים בדרוש—ישראל נמשלו ליונה] **וישלח את היונה.** יונה היא סימן לישראל, כשם שלא מצאה היונה מנוח לכף רגלה, כך ישראל לא יהיה להם מנוח בגלות, שנאמר ולא יהיה מנוח לכף רגלך (דברים כ״ח ס״ה). וכשם שהיונה שבה אל התיבה, כך ישראל עתידים לשוב לארצם מן הגלות מפני עול הגוים שנמשלו למים, שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון (ישעיה י״ז). **וישלח ידו**, עתיד הקב״ה לשלוח יד ולהשיבם אליו כמה דהוא אמר והיה ביום ההוא יוסיף ה׳ וגו׳ (ישעיה י״א י״א). וכשם שנח יחל עוד, כך ישראל מיחלים לבורא ית׳ שמו, שנאמר יחל ישראל אל ה׳ (תהלים ק״ל ז׳). וכשם שיונה באה לעת ערב, כך ישראל, שנאמר והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י״ד ז׳). ד״א **והנה עלה זית טרף בפיה**, כי ישראל עתידים להיות מרים כזית טרופים בפיהם, שנאמר הנה יום בא לה׳ וחלק שללך בקרבך (זכריה י״ד א׳). **וידע נח כי קלו המים.** כי באחרית הימים תנתן לישראל מנוחה, **הקלו המים** ממשאות האומות, וזהו ענין גלות בבל. **ויחל עוד שבעת ימים**, אלו שבע אומות שנמסרו בידי ישראל, ואלו הן: מצרים ובבל ומדי ויון ואדום וישמעאל וגוג. **וישלח את היונה** שנשתלחו ישראל מביניהם, שנאמר שלח מעל פני ויצאו (ירמיה ט״ו א׳). **ולא יספה שוב אליו עוד**, אחר שינצלו ישראל ממלחמת גוג לא יוסיפו לגלות עוד שנאמר לא יוסיפו לדאבה עוד (ירמיה ל״א י״ב) וכו׳ (מדרש אגדה נח סי׳ ח׳).

[פרנסה—מתנת בשר ודם] **והנה עלה זית טרף בפיה.** רב ביבי אמר נפתחו לה שערי ג״ע והביאה אותו. א״ר אבהו אילו מג״ע הביאה אותו לא היתה מביאה דבר מעולה או קנמון או פלסמון? יב). אלא רמז רמזה לו, א״ל לנח מוטב מר מזה ולא מתוק מתחת ידיך (ב״ר פל״ג ט׳). א״ר ירמיה אמרה יונה לפני הקב״ה רבש״ע יהיו מזונותי מרורין כזית ויהיו מסורין בידך ואל יהיו מתוקין כדבש בידי בשר ודם (ערובין י״ח:).

[דינא דמלכותא] **צא מן התיבה.** זה שאמר הכתוב אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים (קהלת ח׳ ב׳), אמר להם רוח הקדש לישראל משביע אני עליכם שאם תגזור עליכם מלכות גזרות אל תמרדו עליה בכל דבר שהיא גוזרת עליכם יג), אלא אני פי מלך שמור, אבל אם תגזור עליכם לבטל את התורה ואת השבת אל תשמעו להם (תנחומא רש״ב).

[ציונות] **צא מן התיבה.** אמר ר׳ שמואל בר נחמני מסורת אגדה היא שאין ירושלם נבנית עד שיתכנסו כל הגליות יד) אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלם נבנית אל תאמין, שנאמר בונה ירושלם ה׳, בזמן שנדחי ישראל יכנס (תנחומא רש״ב).

[רחמנות] **ויצא נח ואשתו ובניו.** תנו רבנן, מה השיב הקב״ה לנח כשיצאו מן התיבה וראה העולם חרב? התחיל לבכות וא״ל רבש״ע נקראת רחום היה לך לרחם על בריותיך. השיב, הקב״ה רעיא שטיא! כען אמרת דא ולא בזימנאו דאמרת לך ואני הנני מביא מבול וגו׳ ואכדין דשמעית דתשתזיב את בתיבותא לא עלה בלבך בישותא דעלמא וכו׳ טו). כיון דחזה נח כן הקריב עולות וקרבנות (מדרש הנעלם מובא בילקוט ראובני צד 137).

[יצר הרע] **כי יצר לב האדם.** א״ר חייא רבא, עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה טז), כי יצר לב האדם רע מנעוריו (ב״ר פל״ד י״ב).

ט

[אדם ובהמה] **ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ.** תני רשב״א אומר תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת, אבל דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת וכו׳. וכן

שקבל שבעה שבעה. ומזה ראיה כי דרכו של איש ישר לחזור אחרי אשה ולא להיפך, נגד המנהג כי האשה תהיה קופצת בראש (Ladies first). יא) מתנכסה, להשחט, פי׳ שחט, זבח, תרגום שחט ברבלתה (ירמיה נ״ב י׳) נכס ברבלתה, כל איש זובח יבח (ש״א ב׳ י״ג) כל גבר דנכיס נכסתא. יב) קנמון cinnamon פלסמון balsam מיני בשמים יג) ונראה כי דרש תחלת הפסוק אני פי מלך שמור כמשמעו, כי דינא דמלכותא דינא, ודוקא בדיני ממונות ועניני מכס וכדומה, אבל לא בנוגע לעניני אמונה, כי דרש סופו דקרא ועל דברת שבועת אלהים סמוך לפסוק שלאחריו—אל תבהל מפניו וגו׳, כלומר מה שעתה מושבע ועומד מהר סיני לא תשמע לו. יד) עי׳ ברכות מ״ט. רב נחמן אמר אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושלם (בברכת המזון) משום שנאמר בונה ירושלם ה׳ נדחי ישראל יכנס אימתי בונה ירושלם ה׳ בזמן שנדחי ישראל יכנס. טו) ר״ל שהיה לו לבקש עליהם רחמים בעת שנגזרה הגזירה קודם המבול, ובראותו כי נכשל בזה הביא קרבנות לכפרה. טז) אם הנחתום בעצמו מודה שעיסה שלו רעה מה יאמר הקונה אותה. וכן הכא אם יוצר האדם מעיד כי יצר לבו רע מנעוריו מה יעשה האדם

היה רשב"א אומר תינוק בן יומו חי אין משמרים אותו מפני החולדה ומפני העכברים שלא ינקרו את עיניו וכו', אבל עוג מלך הבשן מת משמרין אותו מן החולדה ומן העכברים שלא ינקרו את עיניו. כ"ז שאדם חי מוראו על הבריות, מת ניטל מוראו מן הבריות יז), הדא הוא דכתיב ומוראכם וחתכם וגו' (ב"ר פל"ד י"ז, עי' שבת קנ"א:).

[נשואין—פריה ורביה=דרשן שאינו נאה מקיים] **בצלם אלהים עשה את האדם.** דרש בן עזאי כל מי שהוא מבטל מפריה ורביה מעלה עליו הכתוב כאילו שופך דמים וממעט את הדמות. מאי טעמא שופך דם האדם וגו' מפני מה? כי בצלם אלהים עשה את האדם, ומה כתיב אחריו ואתם פרו ורבו. א"ל ראב"ע נאים דבריך היוצאים מפי עושיהן, בן עזאי נאה דורש ולא נאה מקיים! א"ל אני? לפי שחשקה נפשי בתורה יח), אבל יתקיים העולם באחרים (ב"ר פל"ד כ').

[אוצרות—מזוזה] **והיתה הקשת בענן.** כתיב אחד אומר וכל חפצים לא ישוו בה (משלי ח') וכתיב אחד אומר וכל חפציך לא ישוו בה (שם ג'). חפצים אלו מצות ומעשים טובים, חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות וכו'. ארטבן שלח לרבינו מרגלית אטימטון יט), א"ל שלח לי מילא טבא-דטבא דכוותיה, שלח ליה חדא מזוזה, שלח וא"ל אנא שלחית לך מילא דלית ליה טימי כ) ואת שלחת לי מילא דטבא חד פולר (מטבע), א"ל חפצי וחפצך לא ישוו בה, ולא עוד אלא את שלחת מילא דאנא צריך למינטר לה, ואנא שלחית לך מילא דאת דמיך (ישן) והוא מינטרא לך, שנאמר בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו') בעוה"ז, בשכבך תשמור עליך בשעת המיתה, והקיצות היא תשיחך לעתיד לבא (ב"ר סוף פל"ה).

[יין—שכור] **ויחל נח איש האדמה ויטע כרם** וגו'. כשבא נח ליטע כרם בא שטן ועמד בפניו א"ל מה אתה נוטע? א"ל כרם, א"ל מה טיבו? פירותיו מתוקין בין לחים בין יבשים (צמוקים) ועושין מהם יין המשמח לבבות דכתיב ויין ישמח לבב אנוש (תהלים ק"ד). א"ל שטן בוא ונשתתף שנינו בכרם זה. א"ל לחיי! מה עשה שטן הביא כבש והרגו תחת הגפן, אח"כ הביא ארי והרגו, ואח"כ הביא חזיר והרגו. ואח"כ הביא קוף והרגו, והטיף דמם באותו הכרם והשקוהו מדמיהם. רמז לו שקודם שישתה אדם מן היין הרי הוא תם ככבש זו שאינה יודעת כלום וכרחל לפני גוזזיה נאלמה. שתה כהוגן הרי הוא גבור כארי ואומר אין כמותי בעולם, כיון ששתה יותר מדי נעשה כחזיר מתלכלך במי רגלים ובדבר אחר (צואה), נשתכר נעשה כקוף עומד ומרקד ומשחק ומוציא לפני הכל נבלות הפה ואינו יודע מה יעשה. וכל זה אירע לנח הצדיק וכו' שאר כל אדם על אכו"כ (תנחומא שם). נח התחיל בנטיעה ובשכרות ובארירה ובעבדות בא) וכו' (שם). בכל מקום שאתה מוצא יין אתה מוצא כשלון, נח ע"י יין, וכן בשבטים שישבו לאכול לחם ולשתות יין ומכרו את יוסף אחיהם, וכן בישראל ותקראן לעם לזבחי אלהיהן (במדבר כ"ה), וכן במעשה העגל ע"י יין, וישב העם לאכול ושתו (שמות ל"ב), והשבטים לא גלו אלא מתוך היין שנאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו וגו' (ישעיה ה'), השותים במזרקי יין (עמוס ו'), ואף שבט יהודה ובנימין לא גלו אלא מתוך היין שנאמר וגם אלה ביין שגו (ישעיה כ"ח). אמר הקב"ה בעוה"ז עשוי לתקלה, אבל לעוה"ב אני עושה את היין עסים שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד' י"ח) וכו' (תנחומא רש"ב שם). ר"מ אומר אילן שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה, שאין לך דבר שמביא קללה על האדם אלא יין שנאמר וישת מן היין וישכר (ברכות מ'.).

יא

[ענוה] **וישם אחיו יקטן.** שהיה מקטין את עצמו ואת עסקיו. ומה אם הקטן שהיה מקטין את עסקיו זכה להעמיד י"ג משפחות, גדול שמקטין את עסקיו על אכו"כ. ודכוותה וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר, וכי מן התולדות אין אנו יודעין שהיה הצעיר (בראשית מ"ח)? אלא שהיה מצעיר את עסקיו לפיכך זכה לבכורה (ילקוט שמעוני ח"א רמז ט').

[גמול — טוב ורע] **ויהי הארץ שפה אחת.** ר' יוחנן פתח משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו (משלי י"ז), אם קידמך חבירך בערשים קדמהו בבשר, למה? שהוא גמל עליך תחלה. א"ר שמעון בר אבא לא סוף דבר משיב רעה תחת

שלא יחטא? ולכן המציא לו תשובה לכפר החטאים. יז) ומזה ראיה כי המורא היא מצד רוח האדם ונשמתו שהיא למעלה מרוח הבהמה, מצד רוחניותו ולא מצד גשמותו. יח) עי' יבמות ס"ג: אמרו לו לבן עזאי יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים. כי מחמת תשוקתו לתורה פירש מן האשה וגירש את בת ר"ע שנשא בנעוריו. ורגיל על פי העם לומר שהדרשן צריך להיות נאה דורש ונאה מקיים ואם דבריהם יוצאים מן הלב נכנסים אל הלב של שומעיו, ופעולתו לטוב. יט) אטימטון, בלשון יון דבר יקר שאין לו ערך. וכתב הערוך שצריך לומר לרב תחת רבינו הקדוש, כי רב היה נקשר בקשר אהבה עם ארטבון שהיה סוף של מלכות פרסיים, וכי שכיב ארטבון אמר דב נתפרדה החבילה (ע"ז י':), כלומר חבילת אהבה וריעות. עי' אוצר ישראל ע' ארדבן. כ) טימי, מחיר ושווי, שאין לה טימי, כלומר שאין לה מחיר מחמת יקרתה (invaluable). כא) ר"ל שהיין גרם לו להשתכר ולקלל באמרו ארור כנען, ובעבדות באמרו עבד עבדים יהיה לאחיו. ויש בזה דרוש נאה שלא לשתות משקה

טובה אלא אפילו משיב רעה תחת רעה כב) לא תמוש רעה מביתו (ב"ר פל"ח ג׳).

[שלום] **ויהי כל הארץ שפה אחת.** רבי אומר גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודה זרה ושלום ביניהם אמר המקום כביכול איני יכול לשלוט בהם (לענשם) כיון ששלום ביניהם, שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו כג), אבל משנחלקו מה הוא אומר? חלק לבם עתה יאשמו (הושע ד׳), הא למדת שגדול השלום ושנואה המחלוקת (ב"ר פל"ח ו׳).

[שטן מקטרג] **ויהי בנסעם מקדם וגו׳ וישבו שם.** א"ר יצחק כל מקום שאתה מוצא ישיבה כד) השטן קופץ. א"ר חלבו בכל מקום שאתה מוצא נחת רוח השטן מקטרג. א"ר לוי בכ"מ שאתה מוצא אכילה ושתיה השטן מקטרג (ב"ר פל"ח ט׳). תניא אנשי דור הפלגה לא מרדו אלא מתוך שביעה שנאמר וישבו שם ואין ישיבה זו אלא אכילה ושתיה, כמ"ש וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק (ספרי פ׳ עקב).

[ענוה—גאוה] **הבה נבנה לנו עיר.** אמר הקב"ה לישראל חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני, כמו אברהם שאמר ואנכי עפר ואפר, משה ואהרן אמרו ונחנו מה, ודוד אמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כ"ב), אבל או"ה אינם כן, נתתי גדולה לנמרוד אמר הבה נבנה לנו עיר (חולין פ"ט.), וכן פרעה אמר מי ה׳, וסנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי (מ"ב י"ח), ונבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעית י"ד), וחירם מלך צור אמר מושב אלהים ישבתי (יחזקאל כ"ח) וכו׳ (מדרש הגדול).

לך לך

יב

[נסיעות—שם טוב] **ויאמר ה׳ אל אברם לך לך מארצך.** ר׳ ברכיה פתח: לריח שמניך טובים שמן תורק שמך (שה"ש א׳), למה היה אברהם אבינו דומה לצלוחית של אפופלסמון א) מוקפת צמיד פתיל ומונחת בזוית ולא היה ריחה נודף, כיון שהיתה מטולטלת היה ריחה נודף. כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולם (ב"ר פל"ט א׳).

[ארץ מולדת—השגחה] **ממולדתך ומבית אביך.** ר׳ יצהק פתח: שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך ויתאו המלך יפיך כי הוא ארוניך (תהלים מ"ה). משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת, אמר, תאמר שהבירה הזו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה א"ל אני הוא בעל הבירה! כך לפי שהיה אברהם אבינו אומר, תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג ב), הציץ עליו הקב"ה א"ל אני הוא בעל העולם (ב"ר פל"ט א׳).

[גאולה—מנצפ"ך] ר׳ אליעזר אומר חמש אותיות נכפלו וכולן לשון גאולה: כ"ך שבו נגאל אברהם אבינו מאור כשדים, שנאמר לך לך מארצך ג), מ"ם בו נגאל אבינו יצחק מיד פלשתים שנאמר לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד, נ"ן בו נגאל אבינו יעקב מיד עשו שנאמר הצילני נא, פ"ף בו נגאלו ישראל ממצרים שנאמר פקוד פקדתי, צ"ץ בו עתיד הקב"ה לגאול את ישראל בסוף מלכות רביעית שנאמר איש צמח שמו ותחתיו יצמח (זכריה ו׳). וכולן נמסרו לאברהם, ואברהם מסרן ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב ליוסף, ויוסף לאחיו שאמר להם פקוד יפקוד אלהים אתכם, ואשר בן יעקב מסר סוד הגאולה לסרח בתו, וכשבאו משה ואהרן אל זקני ישראל ועשו אותות לעיניהם הלכו זקני ישראל אצל סרח בת אשר ואמרו לה בא אדם אחד ועשה אותות לעינינו כך וכך, א"ל אין באותות הללו ממש, א"ל והלא אמר פקד פקדתי, אמרה להם הוא האיש! לגאול את ישראל בא, שכך שמעתי מאבא פ"פ, מיד ויאמן העם (ילקוט רמז ס"ד).

[גמילות חסדים] **ואברכה מברכיך.** אריב"ל

המשכרת (temperance). כב) והוא ע"ד שאמרו חז"ל על נקימה שהוא בפועל אפילו לגמול רעה תחת רעה, ועוד הוסיפו לומר כי נטירה הוא אפילו לגמול טובה תחת רעה אם הוא נוטר השנאה בלבו. כגון א"ל השאילני קרדומך א"ל לא, למחר אמר (לחבירו) השאילני חלוקך, א"ל הילך, איני כמותך שלא השאלתני (יומא כ"ג.). כג) כל זמן שהם „חבור" ושלום ביניהם, אפילו אם עובדים „עצבים" — הנח להם! אבל אם „חלק לבם" שיש מחלוקת ביניהם אז יאשמו על עונם. כד) ישיבה של עונג ונחת מבלי עשייה רוחנית או עבודה גופנית לצורך החיים, מביאה לידי מעשה שטן.

א) אפופלסמון, בלשון יון אופוס=מיץ, בלסמון=שמן מור או אפרסמון, שרף נטף ממיץ בלסמון הגדל בעיר יריחו שנקראת כן ע"ש הריח הטוב היוצא מפרחי בלסמון. ור"ל כי היציאה ממקום למקום (emigration) הוא לטובת האדם, ומשנה מקום משנה מזל. ב) מפני שנאמר ויקח תרח את אברם בנו וגו׳ ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען, היה אברהם תוהה ומשתומם אם ינהיגו אביו בדרך טוב כי תרח היה עובד אלהים אחרים, לכן הבטיחו הקב"ה שה:א המנהיג ובהשגחתו הוא הולך מארץ מולדתו לארץ ההבטחה. ג) האותיות הכפולות באו לחזק הדבר ובפרט בענין גאולה שצריכה נאמנות, והראיה אות כ׳ כפולה לך לך, אות מ׳ כפולה מעמנו—ממנו, אות נ׳ כפולה הצילנו נא, אות פ׳ כפולה פקד פקדתי, אות צ׳ כפולה צמח—יצמח,

כל כהן שמברך מתברך, ושאינו מברך אינו מתברך שנאמר ואברכה מברכיך (סוטה ל"ח:).

[גרים—תלמוד תורה] **ואת הנפש אשר עשו בחרן.** א"ר אלעזר בן זימרא אם מתכנשין כל באי העולם לברוא אפילו יתוש אחד אינן יכולין לזרוק בו נשמה ואת אמר ואת הנפש אשר עשו, אלא אלו הגרים שנתגיירו, ללמדך שכל מי שהוא מקרב את הגוי ומגיירו כאילו בראו (ב"ר פל"ט כ"א). אמר ריש לקיש כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר ואת הנפש אשר עשו (סנהדרין צ"ט:).

[צדיק—הספד] כתוב צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא (תהלים צ"ב). פתח ר' תנחומא למה נמשלו הצדיקים כתמר וארז ולא באילן אחר? אתה מוצא כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק זה אילן פלוני, למה שהן קצרין, אבל התמר והארז ע"י שהן גבוהין בקומה הן נראין מרחוק, כך הצדיקים הן נראין מרחוק ד). דבר אחר, למה נמשלו הצדיקים כתמר וארז, אתה מוצא רוב האילנות אע"פ שהן נקצצין אם נוטלין נצר מהן ושותלין אותו במקום אחר מיד הוא עולה, אבל התמר והארז כיון שנקצץ מי יוכל להעמיד אחרים תחתיהן (בזמן קצר), אלא לשנים הרבה וביגיע גדול. כך אם אבד צדיק מן העולם מי יוכל להעמיד אחר תחתיו אלא אחר כמה שנים (תנחומא רש"ב סי' ט').

[יופי] **ויהי כבא אברם מצרימה.** ושרה היכן היתה? ה) נתנה בתיבה ונעל בפניה, כיון דמטא למכסא (בית המכס) אמרין ליה הב מיכסא, אמר אנא יהיב מיכסא. אמרין ליה מאנין (בגדים) את טעין, אמר אנא יהיב דמאנין; א"ל דהב את טעין, אמר אנא יהיב דדהב; א"ל מטכסין ו) את טעין, אמר דמטכסין אנא יהיב; א"ל מרגלין (מרגליות) את טעין, אמר אני יהיב דמרגלין. אמרין ליה לא אפשר אלא דפתחת וחמית לן מה בגויה, כיון שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מזיוה (ב"ר פמ"ו ו').

יג

[דרך ארץ] **וילך למסעיו.** אמר רב יהודה אמר רב, מנין שלא ישנה אדם מאכסניא שלו שנאמר עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה, ור' יוסי ב"ר חנינא אמר דכתיב וילך למסעיו. מאי בינייהו—אכסניא דאקראי ז) איכא בינייהו (ערכין ט"ז:).

[עצלות—עבודה] רבי ירמיה אומר בשעה שהיה א"א מהלך בארם נהרים ובארם נחור וראה בני אדם אוכלים ושותים ופוחזין אמר הלואי לא יהא חלקי בארץ הזאת, כיון שהגיע לסולמא של צור וראה בני אדם עסוקים בניכוש בשעת הניכוש בעידור בשעת העידור אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת (ילקוט רמז ס"ב.).

[ימין ושמאל—משל] **אם השמאל ואמינה ואם הימין ואשמאילה.** אברהם אמר ללוט אם את לשמאלה אנא לדרומה ואם אנא לדרומה את לשמאלה, מן כל אתר אנא לדרומה, אמר ר' יוחנן משל לשני בני אדם שהיה להם כוריים, אחד של חטים ואחד של שעורים, אמר אי חטייא דידי שערי דידך אי שערי דידך חטייא דידי, מכל מקום חטייא דידי—ואשמאלה אין כתיב כאן אלא ואשמאילה ח), מן כל אתר אנא משמאיל לההוא גברא (ילקוט רמז ע').

יד

[נכסים ועבד] **ויהי בימי אמרפל.** ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו לעבדו במתנה מהו שיצא לחירות? כך שנו רבותינו הכותב כל נכסיו לעבדו יצא לחירות, ואם שייר קרקע כל שהוא לא יצא לחירות. רבי שמעון אומר לעולם הוא בן חורין עד שיאמר כל נכסי נתונין לפלוני עבדי הוץ מחפץ אחד שבהן ט). מעשה באחד שהלך למדינת הים והיה לו בן אחד יושב ועוסק בתורה בא"י, כיון שהגיע זמן מיתתו כתב כל נכסיו במתנה לעבדו, וכתב בה לבנו שיהא בורר לו חפץ אחד מכל נכסיו שנתן במתנה לעבדו. כיון שמת כנס העבד כל הממון ונטל אותן עם כתב המתנה ובא לו לא"י, ואמר לבנו מת אביך וכתב לי דייתיקי מכל נכסיו, בלבד שתברור לך חפץ אחד מן הכל. מה עשה הבן הלך אצל רבו וסיפר לו המעשה, א"ל רבו אביך חכם גדול היה ובקי בדינים, אמר אם אניח כל נכסי ביד עבדי הרי הוא גונב אותם ומפסידן, אלא אני כותבן לו במתנה כדי שיזהר בהן, ועכשיו כשתלך עמנו לב"ד ויוציא אותו דייתיקי אמור לפני ב"ד רבותי, כך צוה אבי שאני בורר לעצמי חפץ אחד מכל, איני חפץ בעולם אלא עבד זה, ותקנה

והם אותיות מנצפ"ך. ד) ודרשו זאת על אברהם שיצאו לו מינוטין בעולם. ה) שנאמר כבוא אברם ולא כבואם משמע שאברם לבדו נראה ולא שרה, כי סגרה בתיבה שלא יראו אותה המצריים. ו) **מטכסין**, משי מובחר, בלשון יון ורומי méthaxa. ז) **אקראי**, בדרך עראי ולא בתמידות, כגון עובר אורח אורח פעם אחת ובדרך מקרה יעבור פעם שניה, כמו שמשמע מלשון וילך למסעיו. ועי' ב"ר פמ"א במסעות שהלך בהן (פעם אחת) חזר. ח) הפעיל, כלומר אעמיד אותך לצד שמאל ואני אהיה תמיד בימין, וכמו שאומר האנגלי המפיל מטבע לגורל—אם צד הראש של המטבע למעלה זכיתי אני ואם צד האחור למעלה הפסדת אתה head I win, tail you lose. ופה רצה אברהם ללכת לדרומה על כל פנים כמו שנאמר הלוך ונסוע הנגבה. ט) לרבנן אם כתב כל נכסיו לעבדו יצא לחירות כי בכל נכסיו כולל גם העבד, ואם שייר לו קרקע כל שהוא העבד בכלל השיור. ולר"ש צריך לומר חוץ מחפץ אחד ויוכל להיות גם העבד, וכמעשה

את הנכסים ואת העבד. ועשה כן ומסרו ב"ד בידו את הנכסים ואת העבד, כי עבד שקנה נכסים העבד והנכסים הם של רבו. וזה שאמר שלמה כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת, זה האב, ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס, זה העבד, לתת לטוב לפני האלהים, זה הבן, לפי שהקב"ה משמר ממונם של רשעים לצדיקים. כך אמר הקב"ה הריני משים תחרות בין המלכים כדי שיבא אברהם ויטול ממונם י) וכו' (תנחומא סי' ח').

[יהודי] ויגד לאברם העברי. ר' יהודה אומר כל העולם כלו מעבר אחד והוא מעבר אחר יא) וכו' (ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ג).

[ענוה] וישמע אברם כי נשבה אחיו. וכי אחיו היה? אלא ראה ענותנותו של אברהם אחרי אותה מריבה שכתוב ויהי ריב בין רועי מקנה לוט אעפ"כ היה קורא אותו אחיו דכתיב כי אנשים אחים אנחנו וכו' (תנחומא סי' י"ג).

[כבוד] הרימותי ידי אל ה'. מכאן אמרו כל המגבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה, וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט (ילקוט רמז ע"ו).

טו

[מצוות] אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה וגו'. כתיב האל תמים דרכו אמרת ה' צרופה (תהלים י"ח), אם דרכיו תמימים הוא יב) על אבו"כ? רב אמר לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות, וכי מה איכפת ליה להקב"ה למי ששוחט מן הצוואר או מי ששוחט מן העורף? הוי, לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות (ב"ר פמ"ד א').

[ברכה] במחזה לאמר. ומה אמר לו באותה שעה? הבט נא השמימה וספור את הכוכבים— כה יהיה זרעך, והלא כבר אמר לו כעפר הארץ? אלא כך אמר לו, לא יפסקו מבניך ובני בניך כיוצא בך וכו'. ר' שמואל בר נחמני, משל למה"ד לאדם שהיה מהלך במדבר בשרב והיתה נפשו מתעלפת עליו מתוך רעב וצמא, מצא אילן אחד שצילו נאה ופירותיו מתוקין ומעין של מים משוך מתחתיו יג). אכל אותו אדם מפירותיו ושתה מים מאותו מעין וישב בצלו והקיר עצמו מהחום. כיון שעמד האדם לילך לדרכו אמר לאילן באיזה ברכה אברכך? אומר לך יהיו פירותיך מתוקים הרי פירותיך מתוקים! אומר לך יהא צילך נאה הרי צילך נאה! אומר לך יהא מעין של מים משוך מתחתיך הרי המעין! אלא ברכה זו שאני מברכך היא שכל הנטיעות שנוטלין ממך ונוטעים במקומות אחרים יהיו מצליחין כמותך. כך אמר הקב"ה לאברהם, באיזה ברכה אברכך? אם בכסף וזהב כבר ברכתיך דכתיב ואברם כבד מאד במקנה בכסף וזהב (י"ג ב'), ואם אברכך בכל הטובות כולן כבר ברכתיך בכל דכתיב וה' ברך את אברהם בכל (כ"ד א'), אלא ברכה זו שאני מברכך, שלא יפסקו מבניך ומבני בניך עד סוף כל הדורות דוגמא שלך, שיהיו עומדין בפרצות ומבקשים רחמים על בריותי, הרא הוא דכתיב אז דברת בחזון לחסידיך ותאמר שויתי עזר על גבור? אלו הצדיקים שנעשו לישראל עזר על גבור העולמים (הקב"ה) בשעה שהוא כועס על בריותיו (מדרש הגדול).

[שלום] ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. תניא גדול השלום שאפילו המתים צריכין לשלום יד), שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (ספרי פ' נשא ו' כ"ז).

טז

[טובים ורעים] ויבא אל הגר ותהר. א"ר חנינא בן פזי הקוצים הללו אינן לא נכושין ולא נחרשין ולא נזרעין ומאליהן יוצאין ומתרוממות ועולין טו), החטים הללו כמה צער וכמה יגיעה עד שיעלו (ילקוט רמז ע"ט).

[קטן וגדול] ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי. א"ר אייבו אתה הוא הרואה בעלבון של עלובים. כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, אמרה לא די שנזקקתי עם גבירתי לראות המלאך (אחרי רואי בבית אברהם), אלא שאפילו גבירתי שהיתה עמי לא ראתה וכו'. אר"ש בר נחמן משל למטרונה שא"ל המלך עברי לפני, עברה לפניו והיתה מסתמכת על שפחתה וצמצמה טז) פניה ולא ראתה המלך והשפחה ראתה (ב"ר פמ"ה סוף).

[דרך ארץ — פטירה מחבירו] ויכל לדבר

שהיה המבואר להלן. י) קשה להבין כי אדרבא אברהם מנע לקחת הרכוש ואמר אם אקח מכל אשר לך וגו'. ואפשר שכוונתו לענר אשכל וממרא שלקחו חלקם מהביזה. ועיקר המשל של הבן והעבד הוא שהוא דומה לבני ישראל (הבן) שנפלה להם ירושה ארץ כנען של שבעה עממין (העבד), ומה שרכשו להם מכל המלחמות עם עמים אחרים זכו בני ישראל בעברם את הירדן. יא) כלומר שנקרא עברי ע"ש הגדר המפריד בין עם ישראל ובין עמים זולתם ולא יתערבו ביניהם. יב) נ"ל שצ"ל „תורתו" תחת „הוא" כי אמרת ה' היא התורה, ומפרש לשון צרופה שהוא כמו צורף כסף להסיר הסיגים, כך התורה מצרפת את לבבות בני אדם כי המאור שבה מחזיר למוטב, והמצוות לא נתנו לכבוד השם רק לצורך הבריות לצרפן ולזכבן לטובה. וכן דבר ה' לאברהם היה לצרף אותו ולנסותו לטובתו. יג) תענית ה'; משל לאדם שמצא אילן שפירותיו מתוקין וצלו נאה וכו' אמר יה"ר שכל נטיעות יהיו כמותה עי' במדבר רבה פ"ב י"ב, פסיקתא דר"כ קכ"ה ע"ב. יד) וראיה מזה להמנהג של הזכרת נשמות. טו) ר"ל השפחה הגר נתעברה מהרה והגבירה שרה היתה

אתו ויעל אלהים מעל אברהם. תני הנפטר מחבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות. ממי אתה למד מאברהם, פעם אחת היה אברהם מדבר עם הקב"ה באו מלאכים לדבר עמו, אמר להם אפטר מן השכינה שהיא גדולה מכם תחלה ואח"כ אני מדבר עמכם יז). כאן שדבר עם הקב"ה כל צרכו אמר לפניו רבון העולמים צריך אני לדבר עם המלאכים, א"ל הפטר בשלום, הה"ד ויעל אלהים מעל אברהם (ב"ר פמ"ז ח').

וירא
יח

[עבד ושפחה וזכיותיהם — שווי זכיות] **וירא אליו ה'.** ר' איסי פתח, אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי (איוב ל"א). אתתיה דר' יוסי הות מכתשא א) עם אמתה, אכחשה קדמה, אמרה ליה מפני מה אתה מכחישני לפני שפחתי? אמר לה לא כך אמר איוב אם אמאס משפט עבדי ואמתי (ב"ר פמ"ח א').

[שכר ועונש] כתיב פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים וגו' מי יגור לנו מוקדי עולם הולך צדקות ודובר מישרים מואס בבצע מעשקות וגו' הוא מרומים ישכון (ישעיה ל"ג). א"ר ירמיה בן אלעזר, משל לשני תינוקות שברחו מבית הספר, היה זה לוקה וזה מירתת ב). א"ר יהודה בר ר' סימון משל לארכיליסטים שמרד במלך, אמר המלך כל מי שהוא תופסו אני נותן לו פרוקופי ג), עמד אחד ותפסו, אמר המלך שמרו שניהם עד הבקר, והיה זה מתפחד וזה מתפחד, זה מתפחד ואומר איזו פרוקופי המלך נותן לי? וזה מתפחד ואומר איזה דין המלך דן אותי? כך לעתיד לבוא ישראל מתפחדים וגוים מתפחדים, ישראל מתפחדים שנאמר ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים (הושע ג'), וגוים מתפחדים שנאמר פחדו בציון חטאים ד). א"ר יהודה בר ר' סימון למה הוא קורא אותן מוקדי עולם? שאילו ניתן להם רשות היו מוקדים כל העולם כולו על יושביה לשעה קלה ה). הולך צדקות זה אברהם שנאמר ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו' מואס בבצע מעשקות שנאמר אם מחוט ועד שרוך נעל, נוער כפיו מתמוך בשוחד שנאמר הרימותי ידי אל ה' אל עליון וגו', מלך ביפיו תחזינה עיניך שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא (ב"ר פמ"ח ה').

[ישראל נמשלו לאלון] **באלוני ממרא.** למה נגלה אליו הקב"ה באלון? אלא לרמז לו מה האלה הזאת מוציאה שני מיני פירות מתוק ומר, כך יצא מיצחק ו) צדיק ורשע. ד"א למה באלון, שישראל משולין בו דכתיב ועוד בו עשיריה ושבה והיתה לבער כאלה וכאלון (ישעיה ו'). מה האלה והאלון אפילו יבשו עד למאד ונשרו עליהן כיון שהמים נכנסין בהן מיד פורחין ומוציאין ציצין ופירות, כך ישראל אפילו ירדו למדרגה התחתונה כיון שיבא הקץ ועושין תשובה מיד פורחין ומזהירין, דכתיב ילכו יונקותיו ויהיו כזית הודו וריח לו כלבנון (הושע י"ד). ד"א למה באלון? לומר לך מה האילן הזה כיון שנכסה (בעלין) הוא מוציא פירות, כך כיון שמל אברהם זכה ויצא ממנו פרי צדיק עץ חיים (משלי י"א). ד"א כשם שהעץ הזה כיון שנקצץ הוא מוציא חליפין דכתיב כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף (איוב י"ד), כך לא כבתה שמשו של אברהם עד שזרחה שמשו של יצחק. ד"א למה באלון, שהצדיקים משולין בו דכתיב צדיק כתמר יפרח (מדרש הגדול).

[הכנסת אורחים] **והוא יושב פתח האהל.** וכי דרכו של אברהם אבינו לישב פתח האהל? אלא להודיעך כמה חביבה הכנסת אורחים לפני א"א, שכיון ששהה שני ימים ז) בלא הכנסת אורחים אמר שמא סבורין שהן מצערין אותי, מיד

עקרה עד זקנתה. טז) סמכת על ידי שפחתה שהסתירה פניה כי השפחה היתה בינה ובין המלך. וכן כאן ראתה השפחה הגר את המלאך ושרה לא ראתה. וזה מורה על דרך דימוקרטי המשווה בין קטן וגדול, ולפעמים מכריע הקטן את הגדול. יז) שנאמר ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדיך (י"ח ג') ואדני הוא קודש. וכאן נאמר ויעל אלהים מעל אברהם והיה צ"ל ויעל אברהם מעל אלהים אלא שנתן לו רשות ע"י שעלה ממנו.

א) מכתשא, מתקוטטת עם שפחתה, ור' יוסי היה מוכיח את אשתו לפניה לאמר שהדין עם השפחה. להורות כי גם לשפחה יש זכיות אם הצדק אתה. וכן ראינו כי אברהם לא הבחין ולא הבדיל בין האורחים ושימש לפניהם אע"פ שהיו ערביים ובני נכר לדעת קצת מחכמינו. ואברהם הכניס תחת כנפי השכינה לברית ה' ע"י המילה את ישמעאל בן השפחה וילידי ביתו מן השפחות כמו שעשה לבנו ליצחק. ב) שמא ילקה כמוהו, וכן כתיב ברישא שמעו רחוקים אשר עשיתי דעו קרובים גבורתי. ג) ארכיליסטים, ראש השודדים, פרוקופי, שכר ועליה לגדולה (reward, promotion). ד) ר"ל שאין פחד שניהם שוה, יש פחד מפני העונש ויש פחד שהוא כמו תקוה לשכר. ה) וכן אנו רואים בחוש אם נבוא לחקור את דעות כל העמים הלוחמים במלחמה האיומה הנוכחת. אבל ישראל אינם כן, ולדוגמא אברהם שלחם עם המלכים רק להשיב את לוט ורכושו, ומאס בבצע מעשקות (indemnity). ו) רצה לומר מאברהם, כי יצא ממנו יצחק וישמעאל, אבל מפני שמדרש הגדול נכתב בארצות המחמדנים ירא לכנות את ישמעאל רשע וכתב במקומו מיצחק שזרעו הם יעקב ועשו. ואפשר מפני שישמעאל עשה תשובה לא רצה לכנותו רשע ובחר תחתיו את עשו. ז) עי' רש"י כי היה יום

יצא וישב לו על הפתח להכנים העוברין והשבין (מדרש הגדול).

[צדיק] **והוא יושב פתח האהל כחום היום.** א"ר ינאי ניקב נקב מגיהנם והרתיח כל העולם כלו על יושביו לשעה קלה. אמר הקב"ה צדיקים בצער והעולם בריוח?! ח) הדא אמרית שהחימום יפה למכה (ב"ר פמ"ח ח').

[הכנסת אורחים] **אל נא תעבור.** א"ר יהודה אמר רב, גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה ט), דכתיב ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור (שבת קכ"ז.).

[שלוחו של אדם] **יקח נא מעט מים.** אמר רב יהודה אמר רב, כל מה שעשה אברהם למלאכים בעצמו עשה הקב"ה לבניו בעצמו, וכל מה שעשה ע"י שליח עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח י): ואל הבקר רץ אברהם=ורוח נסע מאת ה' וגו' ויגז שלוים מן הים (פ' בהעלותך); ויקח חמאה וחלב=הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (פ' בשלח); והוא עומד עליהם תחת העץ=הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב (שם); ואברהם הולך עמם לשלחם=וה' הולך לפניהם יומם (שם); יוקח נא מעט מים=והכית בצור ויצא ממנו מים (ב"מ פ"ו:).

[מנהג—דרך ארץ] **והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו.** ר' תנחומא משום ר' אלעזר ור' אבין בשם ר"מ: מתלא אמר, עלת לקרתא הלך בנימוסא. למעלה שאין אכילה ושתיה עלה משה למרום ולא אכל, שנאמר וישב בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי (דברים ט'), אבל למטה שיש אכילה ושתיה נאמר והוא עומד עליהם יא) תחת העץ ויאכלו (ב"ר פמ"ח ט"ז).

[קטן וגדול — דרך ארץ] **והוא עומד עליהם.** מעשה בר"א ור' יהושע ור' צדוק שהיו מסובין בבית משתה בנו של רבן גמליאל, והיה ר"ג עומד ומשקה עליהם, א"ל ר"א לר"י מה זה יהושע, אנו יושבין וגמליאל בירבי יב) עומד ומשקה עלינו?! א"ל מצינו גדול ממנו ששימש, אברהם גדול הדור יהיה וכתיב ביה והוא עומד עליהם, ושמא תאמר כמלאכי השרת נדמו לו, לא נדמו לו אלא לערביים, ואנו לא יהא ר"ג בירבי עומד ומשקה עלינו?! (קדושין ל"ב:). אמר להם ר' צדוק הנחתם כבוד המקום ואתם עוסקים בכבוד בשר ודם, ומה מי שאמר והיה העולם משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד הגשם ומגדל צמחים ועורך שלחן לכל אחד ואחד, גמליאל בירבי לא ישמשנו?! (מדרש הגדול).

[שלום] **ואני זקנתי.** תנא דבי ר' ישמעאל, גדול השלום שאפילו הקב"ה שינה בו יג), שנאמר ותצחק שרה לאמר ואדוני זקן, וכתיב ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר ואני זקנתי (ב"מ פ"ז.).

[עצה — דרך ארץ] **וה' אמר המכסה אני מאברהם.** אריב"ל משל למלך שנתן אוסיא (שדות וכרמים) לאוהבו, לאחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכה חמשה אילני סרק יד), אמר המלך אילו מן פטריקין (אילנות טובות) הייתי מבקש לא היה מעכב, ומה בכך?—ונמלך בו. כך אמר הקב"ה כבר נתתי הארץ מתנה לאברהם שנאמר לזרעך נתתי את הארץ (בראשית ט"ז), וחמשה כרכים הללו בתוך שלו הן, ואילו מפטריקין שלו הייתי מבקש לא היה מעכב בידי ומה בכך—ונמלך בו (ב"ר פמ"ט ד').

[דרך ארץ — שבח וגנאי] **ואברהם היה יהיה לגוי.** פתח בשבח תחלה, ללמדך ד"א שהרוצה לדבר עם חבירו דברים של גנאי בתחלה פותח לו בדברי שבח טו), שכך הקב"ה פתח בשבחו של אברהם שנאמר ואברהם היו יהי' וגו' ולבסוף הגיד לו מעשה סדום שנאמר ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה וגו' (מדרש הנדול).

[צדיק ורשע] **כי ידעתיו למען אשר יצוה.** אשריהן של צדיקים לא דיין שהן עושין מצוות אלא שהן מצוין אחרים לעשות, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו אחריו. ואוי להן לרשעים לא דיין שאינן עושין אלא שהן מכשילים אחרים שלא לעשות, שנאמר (משלי ד' ט"ו) כי לא יישנו אם לא ירעו ונגזלה שנתם אם לא יכשילו (מדרש הגדול).

[דרך הישר — הממוצע] **ושמרו את דרך ה'.** אלו מדות טובות שבכל דעה ודעה, וכן הוא אומר

השלישי למילתו. ח) ומוטב שיהיה העולם בצער וצדיק בריוח=בנחת. ט) שביקש מהקב"ה שימתין עד שיכנים האורחים, ושם אדני הוא קודש, עי' שבועות ל"ה: י) כי שלוחו של אדם אינו כמותו, ומה שאפשר לעשות בעצמו מוטב ע"י עצמו. ולכן כשאמר אברהם יוקח נא מעט מים ע"י שליח היתה מריבת מי קדש ג"כ ע"י שליח ונענשו משה ואהרן. יא) ולפי י"א היו מלאכים ממש. ועי' ב"מ פ"ו: בשם ר' תנחום בר חנילאי לעולם אל ישנה אדם מן המנהג שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם דכתיב ויאכלו. יב) בירבי או ביריבי הוא שם תואר למשפחת בית „רבי" יהודה הנשיא שהתיחסו למלכות בית דוד. יג) מכאן שמותר לשקר ולשנות האמת כדי למנוע מחלוקת בין איש לאשתו, כי בודאי היה אברהם מתרעם על שרה אם ידע כי צחקה ואמרה ואדני זקן ולא לתלות הדבר בעצמה שגם היא זקנה. וכן אמר בר קפרא גדול השלום שאף הכתובים דברו בדויים בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה, ב"ר פמ"ח כ"ב. יד) בתנחומא מובא המשל לחמש קורות שצריך לקוץ מהפרדס ונמלך באוהבו שנתנו לו במתנה וכן החמשה כרכים לא רצה הקב"ה להחריבן חוץ מדעתו של אברהם. טו) עי' פרקי דר"א פכ"ח.

הודיעני נא את דרכיך ואדעך (שמות ל"ג י"ג) וכו'. לפי שכל אחד ואחד מבני אדם יש לו דעות רחוקות ומשונות זו מזו, ויש בין כל דעה ודעה דעה בינונית ממוצעית והיא הנקראת הדרך הישרה, ומצווין ללכת בה שנאמר ושמרו דרך ה' וכו'. אריב"ל כל השם דעותיו זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים (תהלים נ' כ"ג) אל תקרי ושם אלא ושם טז), מכאן שחייב אדם לשער דעותיו בכל יום עד שיהיה עומד בדרך האמצעית כל ימיו יז). והרוצה להחמיר על עצמו ויטה לאחד מן הצדדין הרי זה משובח, וזהו לפנים משורת הדין (מדרש הגדול).

[פשרה—משפט] **לעשות צדקה ומשפט.** איזה משפט שיש עמו צדקה הוי אומר זה ביצוע (פשרה), מכאן אמרו הפשרה עילת מדינא (טובה מדין) שנאמר צדקה ומשפט וכו'. ר' יעקב אומר מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים כשהקב"ה מזכיר את המשפט סומך לו את החסד מכאן ואת הצדקה מכאן, וכל כך למה מפני שהוא קשה: בתורה מנין, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו זה החסד; בנביאים מנין, שנאמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ (ירמיה ט' כ"ג); בכתובים מנין, שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ"ט ט"ו) וכו' (מדרש הגדול).

[מקום גורם—יהודים במלחמה] **ויגש אברהם ויאמר.** ר' שמלאי שאל לר' יונתן מאי דכתיב ויש נספה בלא משפט (משלי י"ג), א"ל בלא משפט מקומו. מעשה באחד שנשתלח לגבות מס מבני טבריא ובני צפורי, כשהיה גובה בטבריא ראה אחד מצפורי עמד ותפשו, א"ל מצפורי אני, א"ל יש בידי כתבים מצפורי לגבותה ולא הספיק לגבות מבני טבריא עד שבאת רווחה לצפורי יח), ונמצא נספה בלא משפט מקומו (ב"ר פמ"ט ט"ו).

[מאמין ובלתי מאמין] **האף תספה צדיק עם רשע.** א"ר לוי הוא הדבר שאמר אברהם הוא הדבר שאמר איוב, אלא איוב בלעה פגה ואברהם בלעה בשילה יט). איוב אמר אחת היא ע"כ אמרתי תם ורשע הוא מכלה (איוב ט'), ואברהם אמר האף תספה צדיק עם רשע? חזר ואמר חלילה לך מעשות כדבר הזה (תנחומא).

[רחמנות] ר' אחאי פתח, אהבת צדק ותשנא רשע, מדבר באברהם אבינו בשעה שבקש רחמים על סדומיים, א"ל הקב"ה אברהם אהבת צדק לצדק בר ותי ושנאת מלחייבן, ע"כ משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך, מנח ועד אצלך עשרה דורות ומכולן לא דברתי עם אחד מהן אלא עמך (ילקוט שמעוני רמז ס"ב).

[דין ומשפט—לפנים משורת הדין] **השופט כל הארץ לא יעשה משפט.** א"ר לוי, אמר אברהם להקב"ה אם עולם אתה מבקש אין דין, ואם דין אתה מבקש אין עולם, מה את תופש החבל בתרין ראשין! את בעי עלמא ובעי דינא, סב לך חדא מינייהו, ואם לית את מוותר ציבחר כ) לית עלמא יכיל קאים (ב"ר פל"ט ו').

[סניגור וקטיגור] **וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם.** הדיין הזה כל זמן שהסניגור מלמד הוא ממתין, נשתתק הסניגור עמד לו הדיין, כך וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם; הסניגור הזה כ"ז שהדיין מסביר לו פנים הוא מלמד, עמד לו הדיין נשתתק הסניגור, כך וילך ה' כאשר כלה לדבר, וכתיב ואברהם שב למקומו; הקטיגור הזה כ"ז שהסניגור מלמד והדיין מסביר לו פנים ממתין, עמד לו הדיין ונשתתק הסניגור המקטרג הולך לעשות שליחותו, כך וילך ה' וגו', וכתיב ויבואו המלאכים סדומה בערב (ב"ר פמ"ט סוף).

יט

[סרוס ומשפטים] **ולוט יושב,** ישב כתיב (חסר וא"ו), אותו היום מינוהו ארכי דיינים וכו'. בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערבים להם היו אומרים לו גש הלאה=סק לעיל כא), ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט (ב"ר פ"נ ו').

[התחרות] **יושב בשערי סדום,** עליו הכתוב אומר הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע (משלי י"ג). מושלין אותו משל למה"ד לאדם שנכנס לחנות של בושם שאע"פ שלא נשא ולא נתן

טז) חשם בשי"ן שמאלית, ר"ל המשים ומיישר דעותיו, להכריען לדרך הממוצע. יז) עי' רמב"ם הלכות דעות פ"א א', ומו"ק פ"ה משנה א'. יח) וכן בסדום נספה לוט מפני שהתישב שם. וכן היא משל ליהודים הלוקחים חלק במלחמות של העמים השונים שנספים בלא משפט מקומם, אם יעתיקו ממקום למקום והולכים לגור במדינה אחרת, ואפילו אם הממשלה רודפת אותם מפאת אמונתם בכ"ז מחויבים להשתתף במלחמה ולשפוך דמם. יט) פגה בעודה בוסר, בשילה כשהיא בכורה, ר"ל כי איוב אמר בנחותא כחושב שאמת היא כי הקב"ה אינו מבחין בין צדיק ורשע, ואברהם אמר בתמיה כלומר שאי אפשר כן. כ) ציבחר או ציווחר, יש גורסין ציבחד והוא תרגום מעט מזעיר (ישעיה כ"ט י"ז), ר"ל כי אי אפשר להחמיר ולדקדק כ"כ, וצריכין אנו למצוא הדרך הממוצע. כא) עלה ושב למעלה בתור ארכי־הדיינים, שהוא ראש השופטים, ומפרש „גש הלאה" בלשון עליה ולא בלשון דחייה. אך אם היה מוכיחם. אמרו לו האחד בא לגור וגו', וזה מעשה סדום, כי ראוי לשמוע תוכחות כמו נחמות מפי הדרשן.

ריח טוב לקח עמו, כך כל מי שהולך עם חכמים ילמד ממעשיהם הטובים, וכל הרואה אותו יאמר אלולי הוא חכם לא הלך עם חכמים. רועה כסילים ירוע, למה הוא דומה למי שנכנס לחנות של בורסי אע"פ שלא נשא ולא נתן ביד ריח רע לקח ויצא, כך כל מי שנתחבר לרשע למד ממעשיו הרעים, והכל אומרים אלולי הוא רשע לא נתחבר לרשעים. תדע לך שהרי לוט גדל עם אברהם אבינו ולמד ממעשיו, כשם שעשה אברהם בית קבול (הכנסת אורחים), וכל העוברים עליו היה מקבלם במאכל ומשתה, כך היה לוט עושה ומכנים עוברי דרכים. כיון שהכריזו אנשי סדום שכל מי שמחזיק לעני בפת לחם ישרף באש, אף הוא למד מעשיהם ונמנע מלעשות יומם, והיה עושה בלילה כב). שנאמר בערב, ולוט יושב בשער סדום. וכי מה טיבו של לוט בשער סדום בערב? אלא שהיה מחזיר על האורחים בלילה ומכניסן בסתר (מדרש הגדול).

[זנות] **הנה נא לי שתי בנות.** בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו ליהרג על בנותיו ועל אשתו, וזה מסר בנותיו למי שיתעולל בהן. א"ל הקב"ה חייך לעצמך אתה משמרן כג), לסוף יהיו הדורות משחקין בך וקורין ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (מדרש הגדול).

[לצנות] **ויהי כמצחק בעיני חתניו.** קשה היא הלצנות, שלא מיהרה פורענות על הסדומיים עד שהתלוצצו בלוט, שנאמר ויהי כמצחק בעיני חתניו. אמרו לו שוטה שבעולם, נבלים וכנורות וחלילים בעיר ואתה אומר סדום נהפכת. קשה היא הלצנות שלא מיהרה פורענות על הפלשתים עד שהתלוצצו שנאמר ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו (שופטים ט"ז), ומה כתיב אחריו וילפת שמשון את שני עמודי התוך וגו'. קשה היא הלצנות שלא נחתם גזר דין על אבותינו עד שהתלוצצו שנאמר לכן שמעו דבר ה' אנשי לצון כי אמרתם כרתנו ברית עם מות (ישעיה כ"ח ט"ו). ומהו עונשו של דבר הנני יסד בציון אבן ושמתי משפט לקו וכפר בריתכם את מות (שם). א"ר קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין כד) שנאמר משך ידו את לוצצים וגו' כי יילילו על משכבותם על דגן ותירוש (הושע ה', י"ד). ר' פינחס ור' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק אומרים, קשה היא הלצנות שתחלתה יסורין, שנאמר ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם, וסופה כלייה דכתיב כי כלה ונחרצה שמעתי (ישעיה כ"ח כ"ב) וכו' (מדרש הגדול).

[לשון נקיה — צניעות] **ותלד הבכירה ותקרא שמו מואב וגו'.** תניא א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן, מנין שאין הקב"ה מקפח אפילו שכר שיחה נאה? דאילו בכירה דקריתיה מואב אמר הקב"ה למשה אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה (פ' דברים) מלחמה היא דלא הא אנגריא עביד בהם כה), ואילו צעירה דקריתיה בן עמי אמר הקב"ה אל תצורם ואל תתגר בם, אפילו אנגריא לא לעביד בהו (שם:).

כ

[יצר הרע — המונע והמנוע] **ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי.** ר' יצחק אמר, משל לגבור רוכב על הסוס, והסוס רץ וראה תינוק אחד מושלך לפניו והלך הסוס ולא הזיק את התינוק, למי הכל מקלסין לסוס או לרוכב? לא לרוכב? כך על כן לא נתתיך לנגוע אליה, מחטוא לי=מחטונך לי, יצרך המחטיאך בידי הוא מסור כו), ואני מנעתיך מלחטוא, משכתיך מן החטא, והשבח שלי הוא ולא שלך (ב"ר פנ"ב ט').

כא

[מדה כנגד מדה — גומלין] **וה' פקד את שרה.** א"ר אדא, אמר הקב"ה בעל פקדונות אני כז). עמלק הפקיד אצלי חבילות של קוצים והחזיר לו הקב"ה חבילה של קוצים שנאמר פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (ש"א ט"ו). שרה הפקידה אצלו מצות ומעשים טובים החזיר לה הקב"ה בן שעשה מצות ומעש"ט, שנאמר וה' פקד את שרה (ב"ר פנ"ג ח').

[טוב ורע] ר' שמואל בר נחמן פתח לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (במדבר כ"ג). הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו, או סופו של פסוק שובר את ראשו. מי שהוא אומר לא איש אל ויכזב חוזר ואומר ההוא אמר ולא יעשה? אלא מהו לא איש אל ויכזב כשהוא אומר לעשות טובה כח), ומהו ודבר ולא יקימנה כשהוא אומר לעשות רעה (כשחזר בתשובה). מלך ב"ו אומר ליתן מתנה לבנו כיון שהכעיסו חזר במתנתו, הקב"ה אומר לעשות טובה, אע"פ שחוטאין לפניו אינו חוזר בו, שנאמר ויתן להם נחלת גוים ועמל לאומים יירשו (תהלים ק"ה) למה? בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו, ואע"פ שלא שמרו חוקיו ולא נצרו תורותיו נתן להם. בשעה שאמר לאברהם כי ביצחק

כב) עי' פרקי דר"א פכ"ה, כג) ונענש על זה כ לא עשה כהוגן, עי' תנחומא. כד) עי' ע"ז י"ח: י"ט. כה) השם מואב מורה על ילדותו מאביה בדרך פריצות, והשם בן עמי הוא בצניעות, ולכן במואב נאמר אל תתגר בם „מלחמה" דוקא אבל מותר לעשות בהם אנגריא, היינו לשעבדם במס ומזונות לאנשי חיל, ובעמון אסור גם לעשות אנגריא והוא שכר בשביל לשון נקיה ובדרך צניעות. כו) כן יש חילוק בין מי שאינו עובר על עבירה מפני שירא מעונש המוכן לו, או מי שאינו עובר עליה מפני שהוא ירא חטא בטבעו. כז) ר"ל שבטוח הוא ונאמן להשיב הפקדון שמפקידין בידו, ומחזיר מדה כנגד מדה. כח) כי מדה טובה מרובה על מדת פורענות, וגזרה רעה מבוטלת ע"י

יקרא לך זרע, לא איש אל ויכזב, ובשעה שאמר לו קח נא את בנך את יחידך, ההוא אמר ולא יעשה; בשעה שאמר הקב"ה למשה פקוד פקדתי אתכם (שמות ג') לא איש אל ויכזב, ובשעה שאמר לו הקב"ה הרף ממני ואשמידם (דברים ט') ההוא אמר ולא יעשה. א"ל הקב"ה אינו כב"ו שאומר לעשות רעה ומתגאה לעשותה וכו'. וכן אתה מוצא בשעה שאמר ליחזקאל בשעת כעסו חי אני נאם ה' אם אדרוש לכם (יחזקאל כ') חזר בו ואמר עוד זאת אדרוש לבית ישראל לעשות להם ארבה אותם כצאן אדם (שם ל"ו), הוי לא איש אל ויכזב לטובה, ההוא אמר ולא יעשה לרעה (תנחומא, ב"ר פנ"ג ה').

[צדיק ורשע] **באשר הוא שם.** אר"ס קפצו מלאכי השרת לקטרגו, אמרו לפניו רבון העולמים! אדם שהוא עתיד להמית בניך בצמא את מעלה לו באר?! א"ל עכשיו מה הוא צדיק או רשע? אמרו לו צדיק, א"ל אינו דן את האדם אלא בשעתו (ב"ר פנ"ג י"ט).

[תוכחה—שלום] **והוכיח אברהם את אבימלך.** א"ר יוסי בר חנינא התוכחה מביאה לידי אהבה שנאמר הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט'). היא דעתיה דריב"א דאמר כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. אמר ר"ל תוכחה מביאה לידי שלום, היא דעתיה דאמר כל שלום שאין עמו תוכחה אינו שלום (ב"ר פנ"ד ג').

כב

[צדיק ורשע—נסיון] **והאלהים נסה את אברהם.** כתוב ה' צדיק יבחן, ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו (תהלים י"א) א"ר יונתן היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרועעים שאינו מספיק לקוש עליהם פעם אחת עד שהוא שוברם, ובמי הוא בודק בקנקנים יפים שאפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינם נשברים. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים אלא הצדיקים. א"ר יוסי בן חנינא הפשתני הזה בשעה שהוא יודע שהפשתן שלו יפה, כל שהוא כותשה היא משבחת וכ"ז שהיא מקיש עליה היא משתמנת (משתבחת). אבל בשעה שהוא יודע שהפשתן שלו רעה, אינו מספיק לקוש עליה עד שהיא פוקעת (בוקעת). כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים. א"ר אלעזר משל לבעה"ב שהיו לו שתי פרות אחת כחה יפה ואחת כחה רע, על מי הוא נותן את העול כט), לא על זו שכחה יפה? כך הקב"ה אינו מנסה את הרשעים, למה? שאין יכולים לעמוד, דכתיב והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז), ואת מי הוא מנסה את הצדיקים שנאמר ה' צדיק יבחן (ב"ר פנ"ה ב', ועי' שם פל"ב ג' אצל נח).

[יראת ה'] **ירא אלהים אתה.** א"ר יוחנן גדול הנאמר באיוב ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם כתיב כי ירא אלהים אתה ובאיוב כתיב איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע (ב"ב ט"ו:). א"ר אבא גדול מה שנאמר בעבדיה ממה שנאמר באברהם וכו' ובעבדיה כתיב ועבדיהו היה ירא את ה' מאד (סנהדרין ל"ט:). אבל תניא ר"מ אומר יראת אלהים שבאברהם יראה מאהבה ל) שנאמר (ישעיה מ"א) זרע אברהם אוהבי (סוטה ל"א.).

חיי שרה

כג

[הספד] **ויהיו חיי שרה.** וזרח השמש ובא השמש (קהלת א'), א"ר אבא בר כהנא וכי אין אנו יודעים שזרח השמש ובא השמש? אלא עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק זה הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו. יום שמת ר"ע נולד רבינו (רבי), יום שמת רבינו נולד רב אדא בר אהבה וכו', עד שלא השקיע שמשו של משה הזריח שמשו של יהושע שנאמר ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון וגו' (במדבר כ"ז), עד שלא שקעה שמשו של יהושע זרחה שמשו של עתניאל בן קנז שנאמר וילכדה עתניאל בן קנז א), עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל שנאמר ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה' (ש"א ג') וכו'. וכן בנשים צדקניות עד שלא השקיע הקב"ה שמשה של שרה ב) הזריח שמשה של רבקה (ב"ר פנ"ח ב'). רב אחא אמר כנגד סדורו של עולם הכתוב מדבר שאין הקב"ה מעביר דבר מן העולם עד שהוא מעמיד אחר כמותו, תדע לך שהוא כן. ברא הקב"ה שני מאורות חמה ולבנה, עד שלא יכבה אור הלבנה זורח אור החמה ועד שלא יכבה אור החמה זורח מאור הלבנה, במקום שהיא שואפת שם היא זורחת שנאמר ואל מקומו שואף זורח הוא שם וכו' לא בא הכתוב ללמד אלא על הצדיקים

תשובה. כט) שלשה משלים של נסיונות בשלש דרכים, הנסיון להקיש על הקנקן לידע אם איננו שבור, הנסיון להקיש על הפשתן הוא להשביחה, והנסיון של העול אינו נסיון כלל כי הוא יודע מראש לשים את העול רק על הפרה החזקה. וכמו כן ינסה ה' את האדם העני ע"י מחסור, את העשיר ע"י יסורין, ואת הצדיק ע"י שמעמים עליו עול התורה ועול הצבור. ל) מזה ראיה כי תואר קטן הוא לפעמים נבחר מתואר גדול. ורבנים הראשונים שהיו מכונים סתם בשם רב ורבי היו גדולים מהרבנים האחרונים המכונים מאורים גדולים וגאונים אדירים.

א) עתניאל לכד את קרית ספר (שופטים א') שהיה שם בית ועד לחכמי התורה. ב) בתחלה נאמר הנה ילדה מלכה גם היא בנים וגו' ובתואל ילד את רבקה, ואח"כ נאמר ויהי

שהן יסודותיו של עולם שאין נפטר צדיק מן העולם עד שעומד אחר תחתיו וכו' תדע לך עד שלא שקעה שמשו של אדה"ר זרחה שמשו של חנוך, לא שקעה שמשו של חנוך עד שזרחה שמשו של מתושלח וכו' (מדרש הגדול).

[נשים צדקניות—רמזים באשת חיל] אמר ר' אבהו עשרים ושתים נשים צדיקות היו בעולם ומכולן לא ייחס הכתוב שנותיהן אלא שרה בלבד וכו'. מאן ניהו כ"ב נשים צדיקות? אלו ששיבחן שלמה בפרשת אשת חיל מי ימצא (משלי ל"א): אשת חיל מי ימצא, 1) זו אשתו של נח שהיתה מצדקת את בעלה ואמר לו הקב"ה כי אותך ראיתי צדיק לפני (ז' א'), ורחוק מפנינים מכרה, שהיתה היא וכלותיה מעשיהן רחוקים ממעשה דור המבול. בטח בה לב בעלה, 2) זו שרה שהיה לבו של אברהם בטוח בה שאמר לה אמרי לי אחי הוא (כ' י"ג), ושלל לא יחסר שהיתה מכנסת את האורחין תחת כנפי השכינה. גמלתהו טוב ולא רעה. 3) זו רבקה, ומה גמול גמלה ליצחק? בשעה ששלח אברהם את עבדו ואמרו נקרא לנערה ונשאלה את פיה, מנהגו של עולם אדם משיא את בתו לאחד אפילו השיאה לעבד מתביישת היא לומר כלום, אבל רבקה כשאמרו לה התלכי עם האיש הזה ותאמר אלך (כ"ה נ"ח). דרשה צמר ופשתן, 4) זו לאה שראתה ברוה"ק שעתיד לצאת ממנה בן שהוא מתיר דבר אסור בישראל, ואיזהו זה לוי, בישראל כתיב לא תלבש שעטנז (דברים כ"ב) ובאהרן כתיב ועשו את האפוד זהב ותכלת וארגמן ותולעת שני (צמר) ושש (פשתן) וגו' (שמות כ"ח) וכו'. היתה כאניות סוחר 5) זו רחל שאמרה ליעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (ל' א'), אמר לה יעקב התחת אלהים אנכי, ואין תחת אלא לשון בושה בענין שנאמר וחתו ובושו (ישעיה ל"ז כ"ז) ונאמר אצל אניות תרשיש בושי צידון (שם כ"ג כ"ד), אמר לו הקב"ה לא דייך שלא בקשת רחמים על הצדקת הזו אלא שביישתה, חייך שאני זוכרה ונותן לה בן ואינו נקרא על שמך, הדא הוא דכתיב ויזכור אלהים את רחל ולא אמר את יעקב. ותקם בעוד לילה, 6) זו בתיה בת פרעה שראתה ברוה"ק שעתיד מושיען של ישראל להתגדל על ידיה והיתה משכמת ומערבת היא ונערותיה לטייל על היאור, וכיון שבא משה לידה נתן לה הקב"ה מה שביקשה ושמחה הרבה דכתיב ותפתח ותראהו את הילד. זממה שדה ותקחהו, 7) זו יוכבד שיצא ממנה משה ששקול כנגד כל ישראל שנקראו כרמו של הקב"ה, שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ז'), ולמה נקרא שמה יוכבד שפניה דומין לזיו הכבוד. חגרה בעוז מתניה, 8) זו מרים שאמרה לאביה כשגירש את אמה קשים גזרותיך משל פרעה שהוא גזר על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות וכו'; הוא רשע, ספק גזרותיו מתקיימין ספק אין מתקיימין, ואתה צדיק ותגזור אומר ויקם לך (איוב כ"ב כ"ח), ולא עוד אלא שראיתי שעתיד לצאת ממך מי שמושיע את ישראל, מיד החזיר אשתו וכו'. טעמה כי טוב סחרה, 9) זו חנה שטעמה טעם תפלה שנאמר ואשפוך את נפשי (ש"א א' ט"ו), לא יכבה בלילה נרה, נר אלהים טרם יכבה ושמואל שכב בהיכל ה' (שם ג' ג'). ידיה שלחה בכישור, 10) זו יעל שבא סיסרא לידה שנאמר וסיסרא נס ברגליו ותפתח את נוד החלב ותשקהו (שופטים ד' י"ז), לידע אם דעתו נכונה עליו אם לאו, שתה ונשתכר, תבעה לדבר עבירה, מיד ותתקע היתד ברקתו (שם כ"א). כפה פרשה לעני, 11) זו האלמנה מצרפת (צרפתית) שאמר לה אליהו תני לי מעט מים (מ"א י"ז י'), ומה שכר נטלה על כך? כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר (שם י"ד). וידה שלחה לאביון 12) זו נעמי שהכניסה את רות תחת כנפי השכינה. לא תירא לביתה משלג, 13) זו רחב שהחביאה את המרגלים, ומי היו? ר' יוסי אומר כלב ופינחס, וי"א פרץ וזרח היו, כשבקשה מהן אות אמרו לה את תקות חוט השני הזה תקשרי בחלון (יהושע ב' י"ח), זה שנדבקתי בו במעי אמי דכתיב ותקשר על ידו שני (ל"ח כ"ט), לפיכך זכתה ויצאו ממנה עשרה כהנים וכו'. מרבדים עשתה לה, 14) זו בת שבע שראתה ברוה"ק שעתיד לצאת ממנה בן שאומר שלשת אלפים משל, דכתיב ויחכם מכל האדם וגו' (מ"א ה' י"א). נודע בשערים בעלה, 15) זו מיכל שהצילה את דוד בעלה מן המיתה בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו ותאמר חולה הוא (ש"א י"ט י"ד) וכו'. סדין עשתה ותמכור 16) זו הצללפונית והיא אמו של שמשון דכתיב בני יהודה פרץ וגו' אלה משפחות הצרעתי ואלה אבי עיטם יזרעאל וישמא וידבש ושם אחותם הצללפוני (דהי"א ד' ג'), וכתיב ויהי איש אחד מצרעה ממשפחת הדני ושמו מנוח ואשתו וגו' (שופטים י"ג ב'), שנגלה אליה המלאך שתי פעמים שלא בפני בעלה, וכך אמרה, לו חפץ ה' להמיתנו וגו'. וחגור נתנה לכנעני, שהיתה טווה ומוכרת בשוק לפרנס עניים, כמה דאת אמר כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג ח'). עוז והדר לבושה, 17) זו אלישבע אשת אהרן שראתה ארבע שמחות ביום אחד, יבמה מלך, אשה כהן גדול, אחיה נשיא, בניה סגני כהונה (זבחים ק"ב). פיה פתחה בחכמה, 18) זו סרח בת אשר שאמרה ליואב אנכי שלומי אמוני ישראל (ש"ב כ' י"ט), שהיא שקולה כנגד עיר ואם בישראל. צופיה הליכות ביתה, 19) זו אשת עבדיה דכתיב ואשה אחת מנשי הנביאים צעקה אל אלישע (מ"ב ד' א'), ובירכה אלישע ונתפרנסה ממעשי ידיה, לכך נאמר ולחם עצלות לא תאכל. קמו בניה ויאשרוה, 20) זו השונמית שאמרה לבעלה הנה ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא עובר עלינו תמיד (מ"ב ד' ט') וכו', ונעשה לה נס שהחיה את ילדה המת. רבות בנות עשו חיל, 21) זו רות

שזכתה ויצא ממנה דוד ובניו הישרים וכו׳. ואת עלית על כולנה, שאמר לה בועז בתי היטבת חסדך האחרון מן הראשון (רות ד׳). שקר החן והבל היופי זו ושתי. אשה יראת ה׳ היא תתהלל, 22) זו אסתר, תנו לה מפרי ידיה לרבות שאר נשים הצדיקות והכשרות שבעולם (מדרש הגדול).

[דרשנות] מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. ר׳ עקיבא היה יושב ודורש והצבור מתנמנמין, בקש לעוררן ג), אמר מה ראתה אסתר שתמלך על קכ״ז מדינה? אלא תבא אסתר שהיא בת בתה של שרה שחיתה ק׳ וכ׳ וז׳ שנה ותמלוך על ק׳ וכ׳ וז׳ מדינות (ב״ר פנ״ח ג׳).

[הספד] ותמת שרה בקרית ארבע. היכא דבר אוריין הוא ספדין ליה בשבחא דאורייתא, בר אבהן ובר אוריין ספדין ליה בשבחא דנפשיה ודאהבתיה, בר אבהן ולא בר אוריין ספדין ליה בשבחא דאבהתיה ד). תנו רבנן מעשה בבנו דר׳ חנניה בן תרדיון שיצא לתרבות רעה, תפשוהו לסטים והרגוהו ונמצא תפוח לאחר שלשה ימים, נתנוהו במכמורת והביאוהו במטה והכניסוהו לעיר, והיו מקלסין אותו לכבוד אביו. אמר להם ר׳ חנניה הניחו לי ואני אפתח על בני. קרא עליו המקרא הזה ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך, ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי, ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה (משלי ה׳ י״א—י״ד), והיה חוזר בהן פעמים הרבה. אמו קראת עליו המקרא הזה כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו (שם י״ז כ״ה). אחותו קראה עליו המקרא הזה ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ (שם כ׳ י״ז). אשריהן של צדיקים שהן מקבלים עליהם מידת הדין! (מדרש הגדול).

[כריתת ברית] וישתחו אברהם לפני עם הארץ. ר׳ יהודה אומר שלשה אבות כרתו ברית עם עמי הארץ ואלו הן אברהם יצחק ויעקב. אברהם כרת ברית עם בני חת. כשנגלו המלאכים אליו היה סבור שהן אורחים מעם הארץ ה), ורץ לקראתם ורצה לעשות להם סעודה גדולה וכו׳ ורץ להביא בן בקר וברח מלפניו ונכנס למערת המכפלה, ונכנס אברהם אחריו ומצא שם אדם וחוה שוכבים על המטות וישנים ונרות דולקים וריח טוב עליהם כריח נחוח. לפיכך חמד את מערת המכפלה לאחוזת קבר, וידבר לבני חת לקנות מהם את המערה במכר זהב טוב ובשטר עולם לאחוזת קבר, ולא קבלו האנשים. התחיל בורע ומשתחוה עליהם שנאמר וישתחו אברהם לפני עם הארץ, אמרו לו אנו יודעים שהקב״ה עתיד ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האל, כרות עמנו שבועה שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצתם של בני יבוס. והם החתיים שנקראו ג״ב יבוסים ע״ש עירם יבוס. וכרת עמם ברית ואח״כ קנה את המערה, שנאמר וישמע אברהם אל עפרון וישקל אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר. מה עשו אנשי יבוס, עשו גלולים של נחשת והעמידו אותן ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם, וכשבאו ישראל לארץ רצו לכנוס בעיר היבוסי ולא היו יכולין מפני אות ברית שבועת אברהם ו), שנאמר ואת היבוסי יושב ירושלם לא הורישו (שופטים א׳ כ״א). וכשמלך דוד ורצה ליכנס בעיר היבוסי לא הניחו אותו שנאמר ויאמר לדוד לאמר לא תבוא הנה וגו׳ (ש״ב ה׳ י׳), והלא היו ישראל כחול הים? אלא מכח ברית שבועת אברהם. ראה דוד וחזר לאחוריו שנאמר וישב דוד במצודה. אמרו לו אין אתה יכול ליכנס בעיר היבוסי עד שתסיר הגלולים הללו. אמר דוד לאנשיו כל מי שיעלה בראשונה ויסיר את הגלולים שכתוב עליהם אות ברית שבועת אברהם יהיה לראש, ועלה בראשונה יואב בן צרויה ויהי לראש, שנאמר ויעל בראשונה יואב בן צרויה ויהי לראש (דהי״א י״א ו׳). ואח״כ קנה את עיר היבוסי בכתב לאחוזת עולם. מה עשה לקח מכל שבט חמשים שקלים זהב הרי כולן שש מאות שקלים, שנאמר ויתן דוד לארנון במקום שקלי זהב משקל שש מאות (דהי״א כ״א כ״ה).—יצחק כרת ברית עם עמי הארץ כשגר בארץ פלשתים, ראה אותם שהפכו פניהם ממנו, יצא מהם בשלום. והלכו אחריו אבימלך וכל גדוליו, אמר להם הפכתם פניכם ממני ועכשיו באתם אלי? שנאמר ויאמר אליהם יצחק מדוע וגו׳ (בראשית כ״ו), ויאמרו ראו ראינו כי היה ה׳ עמך וגו׳, אמרו אנו יודעים שהקב״ה עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות הללו, כרות עמנו ברית שאין ישראל יורשים את ארץ פלשתים, מה עשה יצחק? לקח אמה

חיי שרה. ג) מזה ראיה כי גם בזמן בעלי התלמוד לא נשתנו מעשי בראשית ועולם כמנהגו נוהג. והעיקר בזה הוא להורות דרכי הדרוש, כי על הדרשן לעורר את השומעים בדברים נפלאים אף כי אינם קרובים אל הפשט. ד) עי׳ שמחות פי״ב, איכה רבתי פ״ג ו׳. ופה מביא ראיה שאם יצא לתרבות רעה אפילו הוא בר אבהן לא די שלא מספידין עליו אלא שמזכירין גנותו כדי ללמוד ממנו מוסר. ה) שנדמו לו כערביים, ב״מ פ״ו ע״ב. ו) עיקר ביטול הברית של אברהם עם היבוסים היה ע״פ הדיבור שנצטוו ישראל בתורה לא תחיה כל נשמה והחתיים היו משבעה עממין, ולכן התרו ישראל להלחם עמהם. והסרת הגלולים שכתב עליהם הברית היתה רק מפני מראית עינים כעין חלול ה׳ כ״ז שהיו עומדים, כענין השבועה לגבעונים (עי׳ גטין מ״ו.). ברית שבועת יצחק עם הפלשתים נתבטלה כי הם פרצו הגדר תחלה ע״י מלחמתם עם ישראל כמה פעמים, ולקיחת המתג מיד הפלשתים היתה רק למנוע חלול השם כמו בגלולים. ברית יעקב בארם בטלה ג״כ מפני שהם הפרו הברית בעצמם ע״י מלחמתם, ושבירת המצבה מפני מראית

אתח ממתג חמור אשר היה רוכב עליו ונתן לו לאות שיהא ביניהם ברית שבועה. וכשמלך דוד רצה לבוא בארץ פלשתים ולא היה יכול ליכנס מפני ברית יצחק, עד שלקח מהם אות ברית שבועת יצחק, שנאמר ויקח דוד את מתג האמה מיד פלשתים (ש"ב ח׳), דכתיב ויכנעו הפלשתים ולא יספו עוד וגו׳ (ש"א ז׳ י"ג).— יעקב כרת ברית עם עמי הארץ, שאמר לו לבן אני יודע שהקב"ה עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות האל, כרות עמי ברית שבועה שאין ישראל יורשים את ארץ ארם, והציב לו מצבת אבנים, והביא את בניו עמו בברית שבועה שנאמר ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים וגו׳. א"ל לבן אם ישראל יורשים את הארץ לא יבואו בארץ ארם לרעה, שנאמר אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה וגו׳ (בראשית ל"א). וכשמלך דוד רצה לבוא בארץ ארם ולא היה יכול מפני כח ברית שבועת יעקב עד ששבר את המצבה ההיא ואח"כ כבש את ארץ ארם שנאמר וילך דוד את הדרעזר בן רחוב מלך צובה בלכתו להציב לו יד על נהר פרת (ש"ב ח׳ ג׳) וכו׳ (פרקי דר"א פל"ו).

כד

[זקנה] ואברהם זקן בא בימים. עד אברהם לא הוי זקנה ומאן דהוי בעי לאשתעי בהדי אברהם הוי משתעי בהדי יצחק, ביצחק—הוי משתעי באברהם ז), אתא אברהם ובעי זקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים (ב"מ פ"ז.).

[שאלת כהוגן ושלא כהוגן] הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר וגו׳. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, אליעזר עבד אברהם אע"פ ששאל שלא כהוגן השיבוהו כהוגן, והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך, יכול אפילו חגרת אפילו סומא—ונזדמנה לו רבקה (תענית ד׳.). ארבעה הן שתבעו שלא כהוגן, לשלשה ניתן כהוגן ולאחד ניתן שלא כהוגן. ואלו הן: אליעזר עבד אברהם כלב שאול ויפתח. אליעזר אמר והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה, הא אילו יצאה אמה (שפחה) אחת והשקתו היה משיאו לבן אדונו? אתמהא! וזימן לו הקב"ה כהוגן, ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת וגו׳. כלב אמר אשר יכה את קרית ספר ולכדה נתתי לו את עכסה בתי לאשה (שופטים א׳), הא אילו יצא כושי אחד או גוי אחד או עבד והכה את העיר היה נותן לו את בתו? וזימן לו הקב"ה כהוגן וילכדה עתניאל בן קנז. יפתח אמר והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון והיה לה׳ והעליתוהו עולה (שופטים י"א), הא אילו יצא חמור או כלב או חתול היה מעלהו עולה? וזימן לו הקב"ה שלא כהוגן הדא הוא דכתיב ויבא יפתח המצפה אל ביתו והנה בתו יוצאת לקראתו וכו׳. ולא היה שם פינחס שיתיר לו נדרו? אלא פינחס אמר הוא צריך לי ואני אלך אצלו? ויפתח אמר אני ראש קציני ישראל ואני אלך אצל פינחס? בין דין לדין אבדה הנערה ההיא! הדא הוא דברייתא אמרי „בין חַיָתָא למחבלְתָא אזל ברא רעלוּבְתָא ח), ושניהם נענשו בדמיה של הנערה: יפתח מת בנשילת איבריו, כי בכל מקום שהלך נפל ממנו אבר והיו קוברין אותו שם, הה"ד וימת יפתח ויקבר בערי גלעד—בעיר גלעד לא נאמר אלא בערי גלעד. פינחס נטלה ממנו רוה"ק, הה"ד ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם (דהי"א ט׳) הוא נגיד עליהם אין כתיב כאן אלא היה נגיד לפנים ה׳ עמו (ב"ר פ"ס ג׳).

[חינוך—אדם ובהמה] ויבא האיש הביתה. התיר זמומיהם ט). ר׳ הונא ור׳ ירמיה שאלו לר"ח בר רבה, לא היו גמליו של אברהם אבינו דומים לחמורו של ר׳ פינחס בן יאיר? — חמרתיה דר׳ פינחס ב"י נסבוה ליסטאי, עבדית גבון תלתא יומין ולא טעמת מאום, אמרין סופה מייתא ותסרי מערתא עלינו נמסרה לרבונה (לאדונה). שלחוה ועלתה בביתא דמרה. כיון דעלתה נהקת וחכים לה (הכיר קולה), אמר פתחו לאותה העניה ויהבו לה דתיכול דאית לה תלתא יומין דלא טעמת מידי. יהבין לה שערין לא טעמתון, אמרין ליה רבי! יהבינן לה שערין ולא טעמתון, אמר להון תקנתוה? אמרין ליה אין י), אפיקתין דמאי? א"ל לא כן אלפן רבי הלוקח זרע לבהמה וקמח לעורות ושמן לנר ושמן לסוך בו את הכלים פטורים מן הדמאי? א"ל מה נעביד לה והיא מחמרת על גרמה?! (ב"ר פ"ס י׳).

[נשואין] ויען לבן ובתואל ויאמרו

עין וקדוש השם. ז) כי לא היו נכרים בזקנם ומי שרצה לדבר עם אברהם טעה לדבר ביצחק וכן להיפך, ולכן התפלל אברהם שאיש שבא בימים יהיה ניכר ע"י זקנו הלבן. היוצא לנו מזה כי גם הכרת הילדות באיש שבא בימים לא יפה למען לא יתגאה הנער בזקן, והידור זקנים הוא לכבודם. ח) חבריות אומרים בין המילדת ובין היולדת אבד בן האומללה, אם זו אם זו אינה נזהרה ומומחת בדבר. ט) זמומיהם, מתג ורסן, טבעת של ברזל תוחבין בנחירי הגמל ונמשך בו, תרגום יונתן ויפתח את הגמלים (כ"ח ל"ב) ושרא זממי גמליא. י) רבי שאל למשרתיו, אם תקנו את השעורים בתרומה ומעשר, והם ענו שלא לקחו מהם תרומת ומעשר מפני שלקחו השעורים מן השוק מתוקנים, ושאל עוד שמא לקחו מעם הארץ והשעורים דמאי=ספק מעושרים? והם שאלו הלא למדתנו רבי שהלוקח זרע לבהמה או לצורך אחר זולת לצורך אכילת אדם פטורין לעשר מן הדמאי? א"ל ומה אעשה כי האתון מחמרת על עצמה כמו בן אדם? וכ"ז להורות כי התחברות לחכם תועיל אף לבהמה ללמוד ממעשיו, ורוח הבהמה אצל אדם גדול עולה היא למעלה, ונלמד להזהר מצער בעלי חיים.

מה׳ יצא הדבר. אמר רב משום רבי ראובן בן אצטרובילי מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה׳ אשה לאיש. מן התורה דכתיב מה׳ יצא הדבר, מן הנביאים דכתיב ואביו ואמו לא ידעו כי מה׳ היא (שופטים י״ד), מן הכתובים דכתיב בן והון נחלת אבות ומה׳ אשה משכלת (משלי י״ט) וכו׳ (מו״ק י״ח:). אלא יש מי שהוא הולך אצל זוגו ויש מי שהוא יושב וזוגו בא אצלו יא), יצחק בא זוגו אצלו דכתיב וישא עיניו וירא והנה גמלים באים, יעקב הלך אצל זוגו דכתיב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך וגו׳ (כ״ח ז׳) וכו׳ (מדרש הגדול).

[ברכה של רשעים] **ויברכו את רבקה.** אמר ר׳ אידו דווין וכפויין ולא היו מברכין אלא בפה ולא בלב. בוא וראה מה גרמה ברכתם של רשעים שהיתה עקרה עשרים שנה, מכאן אמרו ברכת רשע קללה. ואימתי נתקיים הדבר בימי משה יב) דכתיב שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל (במדבר י׳ ל״ו) וכו׳ (מדרש הגדול).

[נשואין] **ויביאה יצחק האהלה שרה אמו.** כל ימים שהיתה שרה קיימת היה ענן קשור על פתח אהלה יג) וכיון שמתה שרה פסק אותו ענן, וכיון שבאת רבקה חזר אותו ענן; כל ימים שהיתה שרה קיימת היו דלתות פתוחות לרווחה וכיון שמתה שרה פסקה אותה הרווחה, וכיון שבאת רבקה חזרה אותה הרווחה; כל ימים שהיתה שרה קיימת היתה ברכה משולחת בעיסה וכיון שמתה שרה פסקה אותה הברכה, וכיון שבאת רבקה חזרה; כל ימים שהיתה שרה קיימת היה נר דלוק מלילי שבת ועד לילי שבת וכיון שמתה שרה פסק אותו הנר, וכיון שבאת רבקה חזר. וכיון שראה אותה שהיא עושה כמעשה אמו קוצה חלתה בטהרה וקוצה עיסתה בטהרה מיד ויביאה יצחק האוהלה וגו׳ (ב״ר פ״ס ט״ז).

[דרך ארץ לנשואי האב] א״ר יודן לימדתך תורה ד״א שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהיה משיאן תחילה ואח״כ הוא נושא לו אשה. ממי אתה למד מאברהם, בתחלה ויביאה יצחק האהלה שרה אמו ואח״ב ויוסף אברהם ויקח אשה (ב״ר פ״ס סוף).

כה

[הלומד מעצמו] **ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה.** כתוב אשרי האיש זה אברהם שנאמר בו השב אשת האיש, אשר לא הלך בעצת רשעים זה דור הפלגה שנאמר הבה יד) נבנה לנו, ובדרך חטאים לא עמד אלו אנשי סדום שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים, ובמושב לצים לא ישב זה אבימלך שנאמר הנה ארצי לפניך, כי אם בתורת ה׳ חפצו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו, ובתורתו יהגה אר״ש אב לא למדו ורב לא היה לו ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב״ה שתי כליותיו כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה, הה״ד והיה כעץ שתול ששתלו הקב״ה בא״י, אשר פריו יתן בעתו זה יצחק, ועליהו לא יבול זה ישמעאל, וכל אשר יעשה יצליח אלו בני קטורה שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה (ב״ר פס״א א׳).

[הספד לנערים וזקנים] **ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי.** מה בין מיתת נערים למיתת זקנים? ר׳ יהודה אומר, הנר הזה בשעה שהוא כבה מאיליו יפה לו ויפה לפתילה, ובשעה שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה. טו). רבי אבהו אומר התאנה הזו בשעה שהיא נלקטת בעונתה יפה לה ויפה לתאנה (העץ), ובשעה שהיא מתלקטת שלא בעונתה רע לה ורע לתאנה וכו׳. בעל התאנה יודע אימתי היא עונתה של תאנה ללקוט ולוקטה. כך הקב״ה יודע אימת היא עונתן של צדיקים להסתלק מן העולם ומסלקן, הה״ד דודי ירד לגנו לערוגת הבשם לרעות בגנים וללקוט בשושנים (שה״ש ו׳) וכו׳ (ב״ר פס״ב ה׳).

תולדות

[בן מזכה אב] **ואלה תולדות יצחק בן אברהם — אברהם — הוליד את יצחק.** האבות הם עטרה לבנים שנאמר ותפארת בנים אבותם (משלי י״ז), הבנים עטרה לאבות דכתיב עטרת זקנים בני בנים (שם). ר׳ שמואל ב״ר יצחק אמר, אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכותו של יעקב. משל לאחד שהיה לו דין לפני השלטון ויצא דינו לישרף, וצפה אותו השלטון באסטרולוגיא א) שלו שהוא עתיד להוליד בת והיא נישאת למלך, אמר כדאי הוא להנצל בזכות בתו. כך אברהם יצא דינו

יא) עי׳ פרקי דר״א פמ״ז, מו״ק י״ח: יב) שאמרו לה אחותינו את היי לאלפי רבבה שלא נתקיים עד משה שהשיב את רבבות האלפים. יג) הענן מורה על מחסה כמו ענן ה׳ במחנה ישראל במדבר, כי אשת חיל תסוכך בכנפיה על ילדיה; בית פתוח לרווחה הוא בשביל אורחים כי אשה מכרת באורחים יותר מאיש; ברכה בעיסה מפני שהפרישה ממנה חלה והנותן מעשר ברכה מצויה בו; נר דלוק בשבת היא אחת משלש מצות שנצטוה האשה ביחוד, ונ״ל שצ״ל קוצה חלתה בטהרה ודולקת הנר שכולל שלש המצוות טהרה חלה והדלקת הנר, מיד וינחם יצחק אחרי אמו כי ראה שהולכת בעקבותיה. יד) שהוא לשון הזמנה אחר עצה. טו) הנר והפתילה משל לחכם ותלמידיו שאם מת שלא בעונתו מתה החכמה עמו, ואם מת בזקנתו נאה לחכמה ויפה לתלמידיו שמלמדם זמן רב בחייו. והתאנה היא משל לעשיר בעל צדקות.

א) אסטרולוגיא (astrology), חכמת המזלות

מלפני נמרוד לישרף, תפה הקב"ה שיעקב עתיד לעמוד ממנו אמר כדאי הוא להנצל בזכותו של יעקב ב). הה"ד לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם (ישעיה כ"ט), יעקב פדה אברהם (ב"ר פס"ג ב').

[תמימים בין רמאים] **רבקה בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי.** א"ר יצחק אם ללמד שהוא (בתואל) מארם נהרים הלא כבר נאמר מפדן ארם, ומה ת"ל (לבן) הארמי? אלא בא ללמדך אביה רמאי ואחיה רמאי ואף אנשי מקומה כן, והצדקת הזו שהיא יוצאה מביניהם למה היא דומה—לשושנה בין החוחים (ב"ר פס"ג ד').

[טבע האדם] **ויתרוצצו הבנים בקרבה.** ר' ברכיה אמר כשהיתה אמנו רבקה עוברת על בתי ע"ז היה עשו מפרכס לצאת, הדא הוא דכתיב זורו רשעים מרחם (תהלים נ"ח ו'), וכשהיתה עוברת על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות היה יעקב מפרכס לצאת ג), הדא הוא דכתיב בטרם אצרך מבטן ידעתיך (ירמיה א' ה') וכו' (ב"ר פס"ו ו').

[אומות שונות] **ויאמר לה שני גוים בבטנך.** אמר לה בתי דבר של מסטירין אני אומר לך אל ירע בו כל בריה: שתי אומות בבטנך היאך מחזיק להם? העולם כולו אינו מחזיק להם שנאמר ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם (ט"ו ז'), בטנך היאך מחזיק להם (מדרש הגדול).

[ירושלם ורומי—התנגדות] **ולאום מלאום יאמץ.** א"ר נחמן בר יצחק, אם יאמר לך אדם חרבו קסרי וירושלם או ישבו קסרי וירושלם אל תאמין, חרבה קסרי וישבה ירושלם או חרבה ירושלם וישבה קסרי תאמין, ד) שנאמר ולאום מלאום יאמץ (מגילה ו').

[התורה והספרות] דרש ר' חנינא בר פפא, לעתיד לבא אומר הקב"ה כל מי שעסק בתורה יבא ויטול שכרו, מיד נתקבצו אומות העולם בערבוביא, אמר הקב"ה תכנס כל אומה ומופריה שנאמר כל הגוים נקבצו יחד ויאספו לאומים מי בכם יגיד זאת (ישעיה מ"ג) ואין זאת אלא התורה שנאמר וזאת התורה, ואין לאום אלא מלכות שנאמר ולאום מלאום יאמץ (ע"ז ב' :).

[עתידות ישראל] **וידו אוחזת בעקב עשו.** הגמון אחד שאל את רבן גמליאל א"ל מי תופס מלכות אחרינו? הביא נייר חלק נטל קולמוס וכתב עליו: ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו. אמרו ראו דברים ישנים מפי זקן חדש! להודיעך כמה צער היה אותו צדיק מצטער ה) וכו' (ב"ר פס"ג, ילקוט שמעוני רמז ק"י).

[בר מצוה] **ויגדלו הנערים.** ר' לוי אמר משל להדס ועצבונית ו) שהיו גדלים זה אצל זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו. כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג שנה זה הולך לבתי מדרשות וזה הולך לבתי ע"ז. א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה (ב"ר פס"ג י"ד).

[רחוקים לקרב] **ויאהב יצחק את עשו.** וכי לא היה אבינו יצחק יודע במעשה עשו שהן כעורין, והכתוב אומר הלא משנאיך ה' אשנא (תהלים קל"ט כ"א), ומפני מה אהבו? אלא לפי שהיה אוהבו בפנים בלבד כדי לקרבו ולמשכו אליו, שהרי ק"ו אם כשהוא אוהבו מעשיו מקולקלין, אלו שנאו וריחקו עאכו"כ. ואמרו רבותינו לעולם תהא ימין מקרבת ושמאל דוחה וכו' (מדרש הגדול).

[עבדיה הנביא ממשפחת עשו] **כי ציד בפיו.** חס ושלום למאן דחשדיה ליצחק אבינו דהוה רחים ליה לעשו משום מיכלא! אלא שצפה ברוה"ק שעתיד לצאת ממנו עבדיה שהחביא מנביאי ה' חמשים איש במערה וכלכלם לחם ומים וכו'. ועבדיה מבני בניו הוא דכתיב בית עובד אדום (ש"ב ו' י"ב), ולפי שעבדיה מאדום לפיכך כל נבואותיו הן על אדום שנאמר חזון עבדיהו כה אמר ה' לאדום. אמר הקב"ה יבא עבדיה שדר בין שני רשעים אחאב ואיזבל ולא למד ממעשיהם ויתנבא פורענות על עשו הרשע שדר בין שני צדיקים יצחק ורבקה ולא למד ממעשיהם. וכן הוא אומר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום (מדרש הגדול).

[אדום] **מן האדום האדום הזה.** ר' יוחנן אמר מיניה ומן פטרוניה ז), הוא אדום ותבשילו

בשמים, החוזים בכוכבים. ב) יעקב פדה את אברהם, כי יעקב הוא העיקר באבות, שנאמר וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם. להורות שלפעמים בני בניו של אדם מזכין את אביהם הזקן, ובפרט בניו. ודייק מדכתיב יצחק בן אברהם—אברהם הוליד את יצחק, כי לפעמים הבן מתיחס לאביו, ופעמים היחוס של האב בא מצד בנו, וזהו יסוד הזכות של הקדיש שאומר הבן על אביו המת לזכותו לחיי עוה"ב. ג) כל אחד נולד בטבעו שהית מושכו אל דרכו ומדותיו, ולכן צריכין לחנך את הבנים לשנות את טבעם ולהדריכם בדרך ישרה. ד) קסרי הוא תואר לרומא, וכמו שאמרה צור על ירושלם אמלאה החרבה (יחזקאל כ"ו ב'), ודרשינן אם מלאה זו חרבה זו וכן להיפך. קסרי או רומא היתה בירת הנצרות וירושלם בירת היהדות ומתנגדות זו לזו לעולם. ה) שיעקב הצטער עד אשר השיג את עקבו של עשו לצאת מן המיצר, לרמז על עול המלכיות ורדיפותיהן לישראל עד סוף הגלות המר ואז יגאלו. ו) קוצים שאינם נכרים מהדסים בהיותם באיבם, ולאחר שהפריחו והגדילו ניכרם בריחם ומראיהם, כך נערים ניכרם יותר בשאיפתם ודרכי חייהם לאחר שיצאו מעונת נערות. וזהו המקור לברכת בר מצוה. ז) פטרון (patron)

אדום, ארצו אדומה וגבוריו אדומים, לבושיו אדומים— פורע ממנו אדום בלבוש אדום. הוא אדום שנאמר ויצא הראשון אדמוני, תבשילו אדום הלעיטני נא מן האדום, ארצו אדומה ארצה שעיר שדה אדום (בראשית ל"ב), גבוריו אדומים מגן גבוריהו מאדום (נחום ב'), לבושיו אדומים אנשי חיל מתולעים (שם). פורע ממנו אָדום (הקב"ה) שנאמר דודי צח ואדום (שה"ש ה'), בלבוש אדום מדוע אדום ללבושך (ישעיה מ"ג) וכו' (ב"ר פס"ג י"ג).

כו

[רעב בימי צדיק] ו י ה י ר ע ב ב א ר ץ. כתיב יודע ה' ימי תמימים וגו' ובימי רעבון ישבעו (תהלים ל"ז) זה יצחק ח), וכתיב לא ירעב ה' נפש צדיק (משלי י'). עשרה ימי רעבון באו לעולם וכו'. ר' שמואל בר נחמן אמר עיקר אוותנטיאה ט) שלו היה בימי דוד שנאמר ויהי רעב בימי דוד (ש"ב כ"א), ולא היה ראוי הרעבון לבוא אלא בימי שאול, אך ע"י שהיה שאול גרופית של שקמה י) גלגלו הקב"ה והביאו בימי דוד. שילא חטא ויוחנא משתלמא יא). א"ר חייא רבה משל לזגג שהיה בידו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין יב) ובשעה שמבקש לתלות את קופתו מביא יתד ותוקעה ונתלה בה (לנסות את משקלה) ואח"כ תולה את קופתו. לפיכך כולן (שנות הרעבון) לא באו בימי בני אדם שפופים (ננסים, קטני ערך) אלא בימי בני אדם גבורים שיכולים לעמוד. ר' ברכיה קרא עליהן נותן ליעף כח (ישעיה מ') וכו' (ב"ר פס"ד ב').

[קנאת ושנאה] ו י ה י ל ו מ ק נ ה וגו' ו י ק נ א ו א ו ת ו פ ל ש ת י ם. קשה היא הקנאה שגורמת לשנאה, וכן הוא אומר ויקנאו אותו פלשתים, ולבסוף ואתם שנאתם אותי (מדרש הגדול).

[העתקת ממקום למקום] ו י ע ת ק מ ש ם ו י ח פ ר ב א ר א ח ר ת. היינו דאמרי רבנן מאן דביש ליה בהא מאתא (עיר) ולא אזל מינה למאתא אוחרי צועק ואינו נענה. הני מילי במילי דעלמא כ"ש במילי דשמיא שגולה ואפילו לסוף העולם יג). וילמד אדם מיצחק אבינו כיון שבאו עליו משטינין הניחן והלך לו, מה היה לו בסוף? כי עתה הרחיב ה' לנו (מדרש הגדול).

[רודף ונרדף—ישראל נרדפים] ו י א מ ר ו ר א ו ר א י נ ו כ י ה י ה ה' ע מ ך. אמר רב הונא מאי דכתיב והאלהים יבקש את נרדף (קהלת ג' ט"ו), עתיד הקב"ה לתבוע דמן של נרדפין מיד רודפיהן, רשע רודף צדיק—והאלהים יבקש את נרדף; צדיק רודף צדיק—והאלהים יבקש את נרדף, אפילו אתה חוזר ואומר צדיק רודף רשע—מכל מקום והאלהים יבקש את נרדף. תדע לך שהוא כן: הבל נרדף מפני קין, מה הוא אומר וישע ה' אל הבל. אברהם נרדף מפני נמרד, מה הוא אומר אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט' ז'). יצחק נרדף מפני פלשתים, מה הוא אומר ויאמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך. יעקב נרדף מפני עשו, מה הוא אומר כי יעקב בחר לו יה (תהלים קל"ד ה'). יוסף נרדף מפני אחיו, מה הוא אומר ויהי ה' את יוסף (ל"ט ב'). משה נרדף מפני פרעה, מה הוא אומר גם האיש משה גדול מאד (שמות י"א ג'), ואומר לולי משה בחירו (תהלים ק"ו כ"ג). ישראל נרדפין מפני או"ה, מה הוא אומר ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה (דברים י"ד ב'). ר' יודה ב"ר סימון אומר אף שור נרדף מפני ארי, כבש מפני הזאב, עז מפני נמר, אמר הקב"ה אל תביאו לפני קרבן מן הרודפין אלא מן הנרדפין. ואמר רב אבהו לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין שאין לך נרדף בעופות יותר מן התורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח מכלל העופות (מדרש הגדול, ועי' ב"ק צ"ג).

[חנופה] ו י ה י ע ש ו ב ן א ר ב ע י ם ש נ ה ו י ק ח א ש ה א ת י ה ו ד י ת. הדא הוא דכתיב יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ'). ר' פינחס בשם ר' סימון אמר מכל הנביאים לא פירסמוהו אלא שנים, משה ואסף, משה אמר ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא, אסף אמר יכרסמנה חזיר מיער. למה הוא מושלה בחזיר יד) מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו, כלומר שאני טהור, כך מלכות הרשעה הזאת גוזלת וחומסת ונראית כאילו מצעת את הבימה. כך עשו כל ארבעים שנה צד נשי אנשים, וכיון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו, ואמר מה אבא נשא אשה בן ארבעים שנה אף אני נושא

שלו, הוא שר של אדום, שבא מכח מזל מאדים ומדת הדין, ועל חרבו יחיה. וצריכין דבר אדום להתגבר עליו, דומה בדומה לו. ח) יצחק נקרא תמים שעלה לעולה תמימה לעקדה. ט) א ו ו ת נ ט י א ה, מלה יונית על המקור (origin) עיקר הניכר לעין (authentic). י) ג ר ו פ י ת של שקמה ענף קטן של עץ שקמה שאין לו שום ערך. יא) לדוגמא המשל בגמרא טוביא חטא וזיגוד מנגיד. יב) ד י י ט ר ו ט י ן, צ"ל דיאטריטין (diatreta) כוסות חרותים בציורים. יג) מזה ראיה לטובת האמיגרציא ממדינה למדינה בעת הצורך, עי' ב"מ ע"ה: יד) ממשלת הרשעה, אדום היא רומי דומה לחזיר, וכן כל ממשלת זדון הדומה לה הכובשת ורודפת עמים רבים ואומרת שהיא לטובת מין האנושי, כחזיר שפושט את טלפיו שהוא מפריס פרסה שהוא סימן טהרה ובאמת הוא שקץ טמא. שגוזלת וחומסת ונראית כצדקת כאילו „מצעת את הבימה" שמנחת מרבדים ומצעות נאות על הבימה בבית התפלה ועליו ידרוש הדרשן דברים נאים ויחפה על החנופה (hypocracy) של הממשלה. וכן עשו נשא הרבה נשים כנעניות למורת רוח אביו ואמו ולבסוף בהיותו בן ארבעים התחקה על מעשה אביו ויקח לו אשה יהודית אשר שמה

אשה בן ארבעים. הה"ד ויהי עשו בן ארבעים שנה ויקח אשה את יהודית (ב"ר פס"ה א').

כז

[זקנה—יסורין—חולי] ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. א"ר יהודה בר סימון, אברהם תבע זקנה אמר לפניו רבון העולמים! אדם ובנו נכנסין למקום אחד ואין אדם יודע למי מכבד, אבל מתוך שאתה מעטרו בזקנה אדם יודע למי מכבד. א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך הוא מתחיל, מתחילת הספר ועד כאן (עד אברהם) אין כתיב זקנה וכיון שעמד אברהם נתן לו זקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים.—יצחק תבע יסורין, אמר לפניו רבון העולמים! אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו טו), א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך אני מתחיל, מתחילת הספר ועד כאן אין כתיב יסורין, וכיון שעמד יצחק נתן לו יסורין, ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו.—יעקב תבע את החולי, אמר לפניו רבון העולמים! אדם מת בלא חולי אינו מיישב בין בניו (עושה צוואה לביתו), מתוך שהוא חולה שנים או שלשה ימים הוא מיישב בין בניו. א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך הוא מתחיל, שנאמר ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מ"ח) וכו'. חזקיה חידש חולה שיתרפא, אמר לפניו רבון העולמים! העמדת את האדם עד יום מותו, אלא מתוך שהוא חולה ועומד, חולה ועומד, הוא עושה תשובה. א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך אני מתחיל הה"ד מכתב לחזקיהו מלך יהודה בחלותו ויחי מחליו (ישעיה ל"ח) וכו' (ב"ר פס"ה ד').

[נשים] היה צריך לומר ויהי כי זקנו יצחק ורבקה (כמו שנאמר ותהיינה מורת רוח ליצחק ורבקה), אלא אמר ר' אבהו משל לעצם שהקיש על עצם ולא נשבר, הקיש העצם על כלי חרס ונשבר, כך אשה עצם מעצמי, הקישו מעשה נשי עשו ברבקה ולא הרגישה, הקישו ביצחק שהוא עפר מאדמה והרגיש, לכך נאמר ויהי כי זקן יצחק (מדרש הגדול).

[כמות ואיכות] ויקרא את עשו בנו הגדול. אר"א בר"ש משל למדינה שהיתה מכתבת ענקמון למלך טז), והיתה שם אשה אחת שהיה לה בן ננס והיתה קוראה אותו מקרוא לפרוס. אמרה בנו „מקרא לפרוס" ואין אתם מכתיבין אותו למלך? אמרו אם בעיניך הוא מקרוא לפרוס, בעינינו הוא ננס שבננסים. כך אביו יצחק קורא אותו גדול, אמו רבקה קראה אותו גדול שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול. אמר להם הקב"ה אם בעיניכם הוא גדול בעיני הוא קטן שנאמר הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד (עובדיה) וכו' (ב"ר פס"ה ו').

[שקר—אין תוכו כברו] ויאמר אליו בני ויאמר הנני. עליו אמר שלמה כסף סיגים מצופה על חרש שפתים דולקים ולב רע (משלי כ"ו כ"ג). למה היה עשו דומה, למוליאר יז) הזהב, שהוא מבחוץ יפה אבל גחלים בתוכו מבפנים. כך עשו בפיו אומר הנני, ובלבו אומר יקרבו ימי אבל אבי. ועוד למה היה עשו דומה לגנב שראה חכם בדרך והרגו, לקח טליתו ונתעטף בה, ובא לביהכ"נ ואומר לפרנס „פרנסני". בדק בו ומצאו בור וע"ה, אמרו לו הראייה כמו חכם והענוה (?) כלסטים. כך עשו בפיו אומר הנני ובלבו יקרבו ימי אבל אבי (מדרש הגדול).

[תעלומות—מיתה] לא ידעתי יום מותי. תני, שבעה דברים מכוסים מבני אדם, ואלו הן: יום המיתה, ויום הנחמה, ועומק הדין, ואין אדם יודע במה משתכר, ואין אדם יודע מה בלבו של חבירו, ואין אדם יודע מה בעיבורה של אשה, ומלכות הזאת אימתי נופלת. יום המיתה מנין, דכתיב כי גם לא ידע האדם את עתו (קהלת ט'), ויום הנחמה מנין דכתיב אני ה' בעתה אחישנה (ישעיה ס'), ואין אדם יודע מה בעומקו של דין שנאמר כי המשפט לאלהים הוא (דברים א'), ואינו יודע במה משתכר דכתיב זו מתת אלהים היא (קהלת ג'), ואינו יודע מה בלבו של חבירו דכתיב אני ה' חוקר לב (ירמיה י"ז), ואינו יודע מה בעיבורה של אשה דכתיב כעצמים בבטן המלאה (קהלת י"א), ומלכות הרשעה אימתי נופלת דכתיב יום נקם בלבי (ישעיה ס"ג) וכו' (ב"ר פס"ה ז').

[כבוד אב ואם—בגדים] ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות אשר אתה בבית. שהיה משמש בהן את אביו. אמר רבן שמעון בן גמליאל כל ימי הייתי משמש את אבא, ולא שימשתי אותו אחד ממאה ששימש עשו את אביו. אני כשהייתי משמש את אבי הייתי משמשו בבגדים צואים, וכשהייתי יוצא לשוק יצאתי בבגדים נאים נקיים. אבל עשו כשהיה יוצא לשוק היה לובש סמרטוטין, וכשהיה משמש את אביו היה לובש בגדי מלכות וכו'. ועי"ז זכה בשכר כבוד אביו לחיי העולם הבא (מדרש הגדול).

[תפלה—מלחמה—רדיפות] אין לך תפלה שמועלת שאין בה מזרעו של יעקב, ואין לך מלחמה שנוצחת שאין בה מזרעו של עשו (גיטין נ"ז:). תניא רבי היה דורש, הקול קול יעקב, קולו של יעקב צוח ממה שעשו לו ידי עשו (ירוש' תענית פ"ד ה'). א"ר ברכיה בשעה שיעקב מרכין בקולו ידי עשו שולטות,

---

נאה ומעשיה מכוערין. טו) שהיסורין ממרקין עונותיו של אדם. טז) ענקמון, אנשים גדולים כענקים אשר ישים המלך לשומרי ראשו (body-guard); ננס הוא קצר הקומה; מקרוא לפרוס, צ"ל מקרו אלפרוס (Macro-elaphos) איש ארוך וקל ברגליו. יז) מוליאר, כלי של חמין שיש לו בית קבול לגחלים בוערות, סאמאוואר,

דכתיב וילונו כל עדת וגו׳ ויבא עמלק. ובשעה שהוא מצפצף בקולו אין ידי עשו שולטות יח). אר"א בר כהנא לא עמדו פילוסופין (חכמים) בעולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי. נכנסו כל או"ה אצלו, א"ל תאמר שאנו יכולים ליזדווג לאומה זו יט)? אמר להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות שלהן, ואם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אין אתם יכולים להזדווג להם. שכך הבטיחן אביהם ואמר להם הקול קול יעקב, בזמן שקולו של יעקב מצוי בבתי כנסיות אין הידים ידי עשו, ואם לאו הידים ידי עשו ואתם יכולים להם (ב"ר פס"ה ט"ז).

[חרטה תשובה] **ולא הכירו.** יקום איש צרורות היה בן אחותו של ר׳ יוסי בן יועזר איש צרידה והוה רכיב סוסיא בשבתא, אזל קומיה שריתא למצטבלה כ). א"ל חמי סוסאי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך. א"ל אם כך למכעיסים ק"ו לעושי רצונו. א"ל (יקום) עשה אדם רצונו יותר ממך? א"ל ואם כך לעושי רצונו ק"ו למכעיסיו שיפרע מהם. נכנס בו הדבר כארס של עכנא כא) והבהילו רעיוניו. הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות ב"ד סקילה שרפה הרג וחנק. מה עשה? הביא קורה נעצה בארץ וקשר בה נימא וערך העצים והקיפן גדר של אבנים ועשה מדורה לפניה ונעץ החרב באמצע והצית האור תחת העצים מתחת האבנים ונתלה בקורה (ע"י הנימא) ונחנק, קדמתו האש נפסקה הנימא נפל לאש, קדמתו חרב נפל עליו הגדר ונשרף. נתנמנם יוסי בן יועזר איש צרידה וראה מטתו פורחת באויר, אמר בשעה קלה קדמני זה לג"ע (ב"ר פס"ה י"ח).

[שלום—ישראל עם סגולה] **ויתן לך אלהים מטל השמים.** ר׳ ברכיה פתח שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך (שה"ש ז׳). ארבע פעמים כתוב „שובי" כנגד ארבע מלכיות כב) שישראל נכנסין לתוכן לשלום ויוצאין בשלום. השולמית, אומה ששלום חי העולמים מתנהג בה מאהל לאהל; השולמית, אומה שהכהנים משימין לה שלום בכל יום שנאמר ושמו את שמי, וכתיב וישם לך שלום (במדבר ו׳); השולמית, אומה ששלום חי העולמים דר בתוכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה); השולמית, אומה שאני עתיד לנטות אליה שלום, הדא הוא דכתיב כה אמר ה׳ הנני נוטה עליה כנהר שלום (ישעיה ס"ו). ר׳ שמואל בר תנחום ור׳ חנין בשם ר׳ אידי: אומה שעשתה שלום ביני ובין עולמי, שאילולא היא הייתי מחריב את עולמי. רב הונא בשם ר׳ אחא פתח: נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה, כיון שקבלו עליהם ישראל אנכי ה׳ אלהיך תכנתי עמודיה סלה ונתבסס העולם כג). ר׳ אלעזר בן מרון אמר, אומה זו שהיא משלמת איסטטיונו (עמידתו) של עולם, הן הן בעוה"ז הן הן בעוה"ב. ר׳ לוי אמר, אומה זו שכל טובה שבאה לעולם אינה באה אלא בזכותה— הגשמים אינן יורדין אלא בזכותה, הטללים אינן יורדין אלא בזכותה, שנאמר ויתן לך אלהים מטל השמים, לך, בזכותך ובך הדבר תלוי! (ב"ר פס"ו ב׳).

[קללה וברכה — סיום — צדיק ורשע] **אורריך ארור ומברכיך ברוך.** ולהלן הוא אומר מברכיך ברוך ואורריך ארור (במדבר כ"ד), אלא בלעם ע"י שהוא שונא פתח בברכה וסיים בקללה, ויצחק שהיה אוהב פתח בקללה וסיים בברכה. ר׳ יצחק בר חייא אמר הרשעים ע"י שתחלתן שליה וסופן יסורין פותחין בברכה וחותמין בקללה מברכיך ברוך ואורריך ארור, אבל הצדיקים ע"י שתחלתן יסורין וסופן שלוה הם פותחין בקללה וחותמין בברכה, אורריך ארור ומברכיך ברוך (ב"ר פס"ו ה׳). גוי אחד פגע ב"ר ישמעאל וברכו א"ל כבר מלתך אמורה, פגע בו גוי אחר וקללו א"ל כבר מלתך אמורה כד). אמרו ליה תלמידיו רבי! כמה דאמרת לדין אמרת להדין? אמר להו וכן כתוב אורריך ארור ומברכיך ברוך (ירושלמי ברכות פ"ח ח׳).

[קללה — פה ברשותו של אדם] **גם ברוך יהיה.** אמר רב, יצחק בא לקללו א"ל הקב"ה הזהר שאם את מקללו לנפשך את מקלל שאמרת אורריך ארור. א"ר לוי ששה דברים משמשין את האדם, שלשה ברשותו ושלשה אינן ברשותו. העין והאוזן והחוטם שלא ברשותו, חמי מה דלא בעי, שמע מה דלא בעי, מריח מה דלא בעי; הפה והיד והרגל ברשותו, אי בעי הוא לעי באורייתא, אי בעי לישנא בישא, אי בעי מחרף ומגדף; היד אי בעי הוא עביד מצוותא, אי בעי הוא גניב, ואי בעי הוא קטיל; הרגל אי בעי הוא אזיל לבתי טרטריאות ולבתי קרקיסאות, ואי בעי הוא אזיל לבתי כנסיות ולבתי מדרשות. ובשעה שהוא זוכה הקב"ה עושה (בשבילו) אותן שברשותו שלא ברשותו: היד, ותיבש ידו אשר שלח עליו (מ"א י"ג); הפה, גם ברוך יהיה; הרגל כה),

---

עי׳ תנחומא מהרש"ב ס"ה: יח) ר"ל שקול התורה מגין עליהם, ואפשר ג"כ לפרש כי בשעה שהוא משפיל קולו מארץ, שמראה את עצמו כדך ונדכה ורך הלבב, תגבר עליו יד עשו. ואם יש לו אומץ לב לצפצף כעוף הדרור אז אין יד עשו שולטת בו. יט) של ישראל, להלחם עמהם ולכלותם מן הארץ. כ) הלך לפני הקורה שגזרה המלכות לתלות עליה את יוסי בן יועזר מפאת אמונתו. וא"ל בדרך התול ראה הסוס שהרכבני אדוני שאני מאמין בו, וראה הסוס—התלויה—שאתה תרכב עליו מחמת אמונתך שתאמין באדונך-אלהיך. כא) סם של נחש, והבהילו אותו רעיוניו (conscience). כב) ארבע מלכיות הן בבל פרס יון ורומי והיא המלכות האחרונה בעת שנכתב המדרש הזה. כג) לשון בסיס (basis). כד) ומראה בזה כי אין לנו שנאה על הגוים, והם בעצמם גורמים להם רעה תחת רעה וטובה תחת טובה. כה) בתנחומא מסיים מה׳ מצעדי גבר כוננו ואדם מה יבין דרכו,

בני אל תלך בדרך אתם כי רגליהם לרע ירוצו (משלי א׳) וכו׳ (ב״ר פס״ז ג׳).

[אוצרות — פקידי הממשלה] הנה משמני הארץ יהיה מושבך. מן שמיניא (עשירים) דארעא וכו׳. אנטונינוס שלח לרבינו, א״ל בגין דתסוורתא כו) חסרין מה נעביד ונמלא יתהון? נסביה לשליחא ועייליה לגו פרדיסא, שרי עקר פוגלין רברבין ושתיל דקיקין כז). א״ל הב לי אנטינרפא. א״ל לית את צריך. סלק לגביה א״ל דין הוא אנטיגרפא? א״ל לא יהיב לי כלום. א״ל ומה אמר לך? א״ל לא אמר לי כלום. א״ל ולא עביד קודמך כלום? א״ל נסבני ואעלני לגו פרדיסא, שרי עקר פוגלין רברבין ושתיל דקיקין, תרדין רברבין ושתיל דקיקין, חסין (חזרת) רברבין ושתיל דקיקין. מיד הבין, שרי מפיק דוכסין ומעייל דוכסין כח) עד זמן דאיתמלא תסוורתא (ב״ר פס״ז ו׳).

כח

[חברותא] וילך עשו אל ישמעאל. אמר ליה רבא לרבה בר מרי מנא הני מילי דאמרי אינשי, מטייל ואזיל דקלא בישא גבי קינא דשרבי כט). א״ל דבר זה כתיב בתורה וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל לו לאשה (ב״ק צ״ב:). ושנוי בנביאים דכתיב ויתלקטו אל יפתח אנשים רקים (שופטים י״א), ומשולש בכתובים כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו (בן סירא), תני במתניתא המחובר לטמא טמא לטהור טהור, ותנא בברייתא ר׳ אליעזר אומר לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ילקוט שמעוני רמז קמ״ז).

ויצא

[צדיק עושה רושם ביציאתו] ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. וכי לא יצא משם אלא הוא? והרי כמה חמרין וכמה גמלין יצאו ואת אמר ויצא יעקב?! ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר סימון אמר, בזמן שהצדיק בעיר הוא זיוה הוא הדרה, יצא משם פנה זיוה פנה הדרה א). ודכותיה בנעמי ותצא מן המקום אשר היתה שמה (רות א׳) וכי לא יצאו מן המקום אלא היא? והרי כמה חמרין וכמה גמלין יצאו ואת אומר ותצא וכו׳.—הניחא דתמן דלא היתה שם אלא הצדקת נעמי בלבד, אלא הכא דהוה יצחק ורבקה? ר׳ עזריה בשם ר׳ סימון אמר לא דומה זכותו של צדיק אחד לזכותו של שני צדיקים (ב״ר פס״ח ז׳).

[הקב״ה והעולם] ויפגע במקום. ר׳ הונא בשם ר׳ אמי אמר מפני מה מכנין שמו של הקב״ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו ב). מן מה דכתיב הנה מקום אתי (שמות ל״ג) וכו׳. א״ר יצחק כתיב מעונה אלהי קדם (דברים ל״ג), אין אנו יודעים אם הקב״ה מעונו של עולמו אם עולמו מעונו? מן מה דכתיב ה׳ מעון אתה (תהלים צ׳), הוי הקב״ה מעונו של עולמו ואין עולמו מעונו. א״ר אבא בר יודן משל לגבור שרוכב על הסוס, הסוס טפילה לרוכב ואין הרוכב תפילה לסוס, שנאמר (חבקוק ג׳) כי תרכב על סוסיך (ב״ר פס״ח י׳).

[ממלכות יורדות] ויחלום וגו׳ והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. אלו ארבע מלכיות ששלטנותן גומרת בהן, עולים ויורדים, עולים הן ועליה תהא להן, אלא שכל אחד ירוד מחבירו ג) וכו׳. בבל למעלה מכולן כדכתיב אנת הוא רישה די דהבא, וכתיב ובתרך תקום מלכא אחרי ארע מנך (דרעוהי די כסף), ומלכו תליתיא אחרי די נחשא וגו׳ ומלכו רביעיא תהוא תקיפה כפרזלא וגו׳ והנה ה׳ נצב עליו, כתיב וביומיהן די מלכיא אינון יקים אלהא שמיא מלכו די לעלמין (דניאל ב׳) וכו׳ (ב״ר פס״ח סוף).

[פרנסה] והנה אנכי עמך ושמרתיך. רבנן אמרי על הכל השיבו הקב״ה ועל הפרנסה לא השיבו, אם יהיה אלהים עמדי=א״ל הנה אנכי עמך, ושמרני בדרך הזה=א״ל ושמרתיך בכל אשר תלך, ושבתי בשלום אל בית אבי=א״ל והשיבותיך אל האדמה הזאת, ועל הפרנסה לא השיבו ד). א״ר איסי

שהיא שלא ברשותו אז. כו) תסוורתא, לשון יון ורומי (thesarus) אוצרות וסגולות מלכים היו חסרים ורקים, ושאל אותו עצה איך למלאותן. כז) התחיל לעקור צנון גדולים ונטע קטנים. א״ל השליח לרבינו תן לי אנטיגרפא (antegrafio) שהוא פתשגן הכתב או משנה הכתב (copy) וכתוב בתוכו תשובתך. כח) עצתו היתה ברמז לעקור ולהסיר פקידי הממשלה הגדולים ולהושיב קטנים תחתיהם, והם יתנו לו שוחד רב בעד פקידתם, ובזה ימלא אוצרותיו. ולא רצה להגיד להשליח או לכתוב פן יודע הדבר בין הפקידים. כט) דרך אילן רע לגדל בצד צמחים של קוצים, וכן עשו הלך לישא בתו של ישמעאל, ולזה רמז הפזמון בסליחות כלה שעיר ותותנו.

א) הרעיון הזה מוכשר גם להספד על אדם גדול. ב) ר״ל כי העולם הזה נטפל לעולמות אחרים עד אין קץ מה שברא הקב״ה, ולכן מכונה „מקום״, כמו ברוך המקום ברוך הוא, כי הוא שוכן בכל מקום וכל המקומות הם שלו, וכל זה להורות על שפלות העוה״ז מול העולם הבא. ודרשו ויפגע במקום כמו התפלל להקב״ה כי פגיעה היא תפלה ומקום הוא הקב״ה, ויעקב תיקן תפלת ערבית ועי׳ ירוש׳ מכות פ״ב. ג) ממלכה הבאה תהא שפלה מממלכה שלפניה. ארבע המלכיות הן: בבל, פרס יון ורומי. ולבסוף תגמור ממלכת המלכות וימלוך ה׳ לבדו. ד) באמת

אף על הפרנסה השיבו שנאמר כי לא אעזבך, ואין עזיבה אלא פרנסה, דכתיב ולא ראיתי צדיק נעזב וגו, (תהלים ל"ז) וכו׳ (ב"ר פס"ט ד׳).

[שבטים — מעשר] **וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך.** יעקב אבינו הפריש מעשר ראשון. כותי אחד שאל את ר"מ א"ל לית אתון אמרין דהדין יעקב אביכון קשוט הוא? א"ל אין דכתיב תתן אמת ליעקב (מיכה ז׳). א"ל וקשטותיה שהפריש אחד מעשרה לשבטים ולא היה לו להפריש עוד משנים? א"ל את אמר דאינון תריסר ואני אומר דאינון ארבעסר שנאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (מ"ח ה׳). א"ל והא טבית, דהא לי את מסייע! אוספת קמחא אוספת מיא! א"ל לית את מודה לי שהן ארבע אמהות? א"ל הן, א"ל צא מהן ארבעה בכורות שלארבע אמהות, שאין הבכור מתעשר שהוא קודש, ואין קודש מוצא קודש. א"ל טובי אומתך (מדרש הגדול).

כט

[רמזים בדרוש] **והנה באר בשדה.** באר בשדה, זה סיני; והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה, אלו שלש מחנות שהיו ישראל במדבר מחנה שכינה מחנה לויה ומחנה ישראל; כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שכל גופי תורה לא ירדו אלא מסיני, דתניא שש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני; והאבן גדולה על פי הבאר, אלו לוחות העדות שירדו מסיני שהן עקרי התורה כולה; ונאספו שמה כל העדרים=ויחן שם ישראל נגד ההר (שמות י"ט ב׳); וגללו את האבן=שהסירו לבם הקשה כאבן וחנו כלם חנייה אחת; מפני מה? מעל פי הבאר, כדי שיזכו לקבל תורה; והשקו את הצאן=היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי (דברים ה׳ כ"א); והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה, כיון שנסעו מהר סיני נעשה לבם קשה כאבן, דתניא ויסעו מהר ה׳ (במדבר י׳ ל"ג), אותו היום סרו מאחרי ה׳; ויאמר להם יעקב אחי, ראה שהן מטולטלין והולכים אמר להם אחי עשו בולכם אחוה זה עם זה; מאין אתם, מפני מה אתם מפוזרין ומפורדין?; ויאמרו מחרן אנחנו, אמרו לו מחרון אף ה׳; ויאמר להם הידעתם, א"ל אתם מודים בחטאיכם ויודעין שיש דין ויש דיין; את לבן, הוא ילבין עונותיכם כשלג שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א׳); ויאמרו ידענו, מתודין אנו על עונותינו כענין שנאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם (ויקרא כ"ו מ׳); ויאמר להם השלום לו, הוא שלום ובמרומים שלום, יפרוש עליכם שלום וישכן אתכם בנוה שלום; אמרו לו ובאיזה זכות? א"ל בזכות רחל אמכם דכתיב והנה רחל בתו באה עם הצאן, ואומר כה אמר ה׳ מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך נאם ה׳ ויש תקוה לאחריתך וגו׳ (מדרש הגדול, עי׳ שבת קט"ז ותענית כ"ט.).

[נערות—הצלחה] **והנה רחל בתו באה עם הצאן.** ר׳ עקיבא אומר כל מי שנכנס לעיר ומוצא נערות לפניו דרכו מוצלחת, ומנין תדע שהוא כן? בא וראה מאליעזר עבד אברהם שעד שלא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנאמר הנה אנכי נצב וגו׳ והקב"ה הצליח דרכו שנאמר וה׳ הצליח דרכי (בראשית כ"ד). ועוד ממי אתה למד ממשה רבינו שעד שלא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנאמר ולכהן מדין (שמות ב׳ ט"ז) והצליח דרכו ועלה לגדולה. וכן אתה מוצא בשאול שפגעו בו נערות שנאמר המה עולים במעלה העיר והמה מצאו נערות (ש"א ט׳ י"א) והצליח ועלה למלוכה. ועוד בא וראה מיעקב שעד שלא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנאמר והנה רחל בתו באה עם הצאן, והצליח שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד (ל׳ מ"ג) וכו׳ (פרקי דר"א פל"ו, מדרש הגדול).

[עבודה באמונה] **ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות.** בנוהג שבעולם פועל עושה מלאכה עם בעה"ב שתים ושלש שנים באמונה ולבסוף הוא מתעצל, ברם הכא מה הראשונות שלמות אף האחרונות שלמות, מה הראשונות באמונה אף האחרונות באמונה (ילקוט שמעוני רמז קכ"ה).

[רחל—קנאת אחים] **ורחל עקרה.** היא היתה עקרת הבית, שלא נשתעבד יעקב אלא בשבילה שנאמר ויעבד יעקב ברחל (כ"ט כ׳), ונאמר אצל בועז יתן ה׳ את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל וגו׳ מכאן שרחל עיקר הבית, ובניה עיקרו של עולם, שאין מצמידין ישראל בעולם אלא בניה של רחל. אמר ר׳ שמואל בר נחמן מסורת הוא ביד בניו של עשו שאין נופלין אלא ביד בניה של רחל, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (נחמיה מ"ט כ׳). שאם באים השבטים לדון עם עשו לומר לו למה רדפת את אחיך? והוא אומר להם למה אתם רדפתם את יוסף אחיכם? ואינכם מעולים ממנו. וכיון שבא אצל יוסף אומר לו למה רדפת אחיך? ואני שלמתי להם טובה, מיד הוא שותק, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו׳ (תנחומא רש"ב).

ל

[פועל ובעל הבית] **ויבא יעקב מן השדה בערב.** תמן תנינן השוכר את הפועלים ופסק עמהם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ולהעריב אינו יכול לכופן. א"ר מונא מקום שאין מנהג תנאי ב"ד הגדול הוא שתהא הוצאה משל בעה"ב והכנסה משל פועל. הוצאה משל בעה"ב מנין שנאמר תזרח השמש יאספון (תהלים ק"ד) מכאן ואילך יצא אדם

לפעלו. הכנסה משל פועל מנין ולעבודתו עדי ערב (שם), עד ערב לא נאמר אלא עדי ערב לומר עד חשכה ה) כד"א עדי נשף (איוב ז'). ר' אמי בשם ר"ל אמר הטריחו על בעה"ב שאם היתה ערב שבת תהא הכנסה משלו, עד היכן עד שיהא כל אחד ואחד ממלא לו חבית של מים וצולה לו דג מבעוד יום משום כבוד שבת ומדליק נר וכו' (ב"ר פע"ב ג').

[בנים] ותאמר אסף אלהים את חרפתי. א"ר לוי בן זכריה עד שלא תלד האשה הסרחון נתלה בה, לאחר שתלד תלוי בבנה, מאן אכל מהדא מקמתא ו)? בנך, מאן תבר הדא מקמתא—בנך (ב"ר פע"ג ד').

לא

[התחברות לרשע] ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. שאין הקב"ה מייחד שמו בתוך עובדי ע"ז, אלא ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כ"ב); שלא תתחבר לרשעים, שאין הקב"ה מייחד שמו בתוכן. תדע לך שהוא כן, אמר ר' אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זמרא, כל זמן שהיה לוט דבוק עם אברהם אין אתה מוצא שנתייחד הדבור אל אברהם, כיון שפירש לוט ממנו נתייחד אליו הדבור, שנאמר וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו (י"ג י"ד). וכן אתה מוצא בשעה שיצא יעקב לארם נהרים והלך אצל לבן עשה אצלו עשרים שנה, וכל הימים שהיה בביתו של לבן לא דיבר עמו הקב"ה, והיה יעקב מהרהר ואמר כך הניחני הקב"ה! לא כך אמר לי והנה אנכי עמך? א"ל הקב"ה אתה מבקש שאהיה עמך, הפרש עצמך מלבן הרשע ואהיה עמך, מנין? ממה שקראו בענין ויאמר אלהים אל יעקב וגו' (תנחומא רש"ב).

[טובה של רשעים] מטוב ועד רע. בשלמא רע ניחא, אלא טוב אמאי לא? מלמד שטובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים (יבמות ק"ג:).

[זכות אבות—עבודה] את עניי ואת יגיע כפי. מכאן אנו למדין שזכות מלאכה עומדת במקום שאין זכות אבות יכול לעמוד, שנאמר לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתני, א"כ לא עמדה לו זכות אבותיו אלא לשמירת ממונו; את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש, שהזהירו מהרע לו (בגופו) בזכות יגיע כפיו. למד שלא יאמר אדם אוכל ואשתה ואראה בטוב ולא אטריח עצמי ומן השמים ירחמו. לכך נאמר ומעשי ידיו ברכת (איוב א'), שצריך אדם לעמול ולעשות בשתי ידיו והקב"ה שולח לו את ברכתו (תנחומא). ואין הברכה שורה אלא במעשה ידיו של אדם (תוספתא ברכות פ"ו).

וישלח

לב.

[גאולה — עניים נשדדים] וישלח יעקב מלאכים לפניו. ר' פינחס בשם ר' ראובן פתח: קומה ה' קדמה פניו הכריעהו פלטה נפשי מרשע חרבך (תהלים י"ז). חמש פעמים דוד מקים להקב"ה בספר תהלים: קומה ה' הושיעני אלהי (ג'), קומה ה' באפך (ז), קומה ה' אל נשא ידך אל תשכח (י'), קומה ה' אל יעוז אנוש (ט'), קומה ה' קדמה פניו (י"ז), א"ל הקב"ה לדוד, בני! אפילו את מקימני כמה פעמים איני קם, ואימתי אני קם לכשתראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים א), הדא הוא דכתיב, משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' (י"ב). ר"ש בר יונה אמר עתה אקום, כ"ז שהיא מוכפשת בעפר ב) כביכול איני קם, ואימתי אני קם לכשיגיע אותו היום שכתוב בו התנערי מעפר קומי שבי ירושלם (ישעיה נ"ב), באותה שעה הס כל בשר מפני ה' (זכריה ג'), למה כי נעור ממעון קדשו. א"ר אחא כהדא תרנגולתא דמנערא אגפה מן קיטמא.—קדמה פניו, קדמה לרשיעא עד לא יקדמינך וכו' פלטה נפשי מרשע חרבך, פלטה נפשי מאותו רשע שבא מכחה של אותה החרב שנאמר ועל חרבך תחיה. (ב"ר פע"ה א').

[רך לב ושפלות] ר' יהודה ב"ר סימון פתח: מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע (משלי כ"ה כ"ו), כשם שאי אפשר למעין להרפס (וליחסר) ולמקור להשחת, כך א"א לצדיק למוט לפני רשע, וכמעין נרפס וכמקור משחת כך צדיק ממיט עצמו לפני רשע. ג) א"ל הקב"ה לדרכו היה (עשו) מהלך ואתה משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב. רב הונא פתח: מחזיק באזני כלב מתעבר על ריב לא לו (שם

לא היה מן הצורך להשיבו על זאת, כי אם יהיה ה' עמו בודאי יתן לו פרנסה לצורכו. ה) וכן משמע מלשון ויבא יעקב מן השדה בערב בתוך הערב שכבר היתה חשכת. ונלמד מזה שהפועל והבעל הבית או המשכיר את הפועל צריכין כל אחד לוותר דבר משלו זה בשחרית וזה בערב, ובאופן כזה אפשר לפתור את שאלת העבודה והפעולה התומרית. ו) מקמתה, כלי יפה, עי' רש"י.

א) הם כנסת ישראל, וחמש פעמים בלשון קומה רומזים על חמש מלכיות בבל יון ורומי ולבסוף גוג ומגוג. ב) כלומר שלא יגאלו כל זמן שישראל לא ישתדלו בעצמם לנער את עול הגלות מעליהם כמו התרנגולת שמנערת את עצמה מן העפר ומתקוממת ברוח גבורה. ג) אם הצדיק משפיל את עצמו לפני הרשע דומה כמעין נרפש וכמקור משחת. כך יעקב היה משפיל א"ע לפני עשו יותר מדאי שלא

כ"ו י"ז), משל לארכיליסטים שהיה ישן בפרשת דרכים, עבר חד ושרי מעיר ליה, א"ל קום לך דבישא שכיח הכא. קם ושרי מקפח ביה (והכה אותו), א"ל ינער בישא? א"ל דמיך הוה ועוררתני ד), כך א"ל הקב"ה: לדרכו היה מהלך (עשו) ואתה משלח אצלו ואומר לו עבדך יעקב?! ר' יהודה ב"ר סימון פתח: מה תאמרי כי יפקוד עליך ואת למדת אותם עליך אלופים לראש (ירמיה י"ג), א"ל הקב"ה לדרכו היה מהלך ואתה משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב (ב"ר פע"ה ב').

[הכנסה] **ויותר יעקב לבדו.** א"ר אלעזר שנשתייר על פכין קטנים, מכאי לצדיקים שחביב עליהם ממונם מגופם ה), וכל כך למה לפי שאין פושטין ידיהם בגזל (חולין צ"א.).

לג

[חנופה לרשע] **כראות פני אלהים.** דרש ר"ש בן לקיש מותר להחניף לרשעים בעוה"ז, שנאמר כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים. א"ר לוי משל לאדם שזימן את חבירו והכיר בו שמבקש להרגו, א"ל טעם תבשיל זה שאני טועם הוא כתבשיל שטעמתי בבית המלך, אמר ידע ליה מלכא, מסתפי ולא קטל ליה (סוטה מ"א:). כך יעקב כיון שאמר לעשו כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים, אמר עליו עשו הרשע, הגיעו הקב"ה לכבוד הזה שוב איני יכול לו (ב"ר פע"ה י').

[כריתת ברית עם או"ה] **נסעה ונלכה ואלכה לנגדך.** תניא, עשרין ושית שנין קיימו רומאי בהמנותייהו לישראל ולבסוף אשתעבדו בהון ו), מעיקרא דרשי נסעה ונלכה ואלכה לנגדך, ולבסוף דרשו יעבר נא אדוני לפני עבדו (ע"ז ח':).

[אמת לאחר זמן] **עד אשר אבוא אל אדוני שעירה.** א"ר אבהו חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אבינו אצל עשו להר שעיר מימיו, אפשר יעקב אמתי היה ומרמה בו? אלא אימתי הוא בא אצלו לעתיד לבא. הדא הוא דכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עבדיה א') וכו' (ב"ר פע"ח י"ח).

[מערת המכפלה, חלק עשו] **ויבא יעקב שלם.** וכי היה חסר כלום? הן, בשעה שאמרו לו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו (ל"ב ז'), עמד ועשה דורון וכו' חוץ מאבנים טובות ומרגליות, שנאמר ויקח מן הבא בידו, דברים הניטלים ביד וכו'. שכך אמר יעקב כי השוחד יעור עיני חכמים ק"ו לרשעים, הריני מכבדו שלא יגע בי. ד"א חשב ואמר נכסי חו"ל אין בהם ברכה לכך היה מבוזבז וכו'. כיון שהעבירו בניו וצאנו לא"י עמד ומכר כל מה שהביא בידו מחו"ל ועשהו כריות של זהב. אמר לעשו יש לך חלק עמי במערת המכפלה, ומה אתה מבקש ליקח כריות אלו של זהב או לחלוק עמי? התחיל עשו ואמר מה אני מבקש מן המערה זו? זהב זה אני מבקש! ומנין שמכר יעקב כל מה שהביא מחו"ל ונטלו עשו? שכן יוסף אמר אבי השבעני לאמר הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי (נ' ה'). אמר ר' הונא הכהן ב"ר אבין כשבקש יעקב לבוא לא"י מה כתיב ביה וינהג את כל מקנהו (ל"א י"ח), וכשביקש לירד למצרים מה כתיב ויקחו את מקניהם ואת כל רכושם אשר רכשו בארץ כנען (מ"ו ו'), ומה שהביא מארם נהרים היכן הם? אלא מכאן אתה למד שמכרן ונתנן לעשו. ולא תאמר שחסר דבר, כי מלא הקב"ה חסרונו והחזיר לו מיד הכל, שנאמר ויבא יעקב שלם (תנחומא רש"ב).

לד

[בקורת על גדולי ישראל] **ותצא דינה בת לאה.** כתיב הנה כל המושל עליך ימשול לומר כאמה בתה (יחזקאל ט"ז מ"ד), לפי שנאמר בלאה ותצא לאה לקראתו, נאמר ג"כ ותצא דינה בת לאה. יוסי מעונאה תרגם בכנישתהון דמעונא (בטבריא): שמעו זאת הכהנים והקשיבו בית ישראל ובית המלך האזינו וגו' (הושע ה'), אמר עתיד הקב"ה ליטול את הכהנים ולהעמידן בדין ולאמר להם, למה לא יגעתם בתורה, לא הייתם נהנים מכ"ד מתנות כהונה? ואינון אמרין ליה לא יהבין לן כלום. והקשיבו בית ישראל, למה לא הייתם נותנים לכהנים כ"ד מתנות כהונה שכתבתי לכם בתורה, ואינון אמרין ליה על אילין דבי נשיאה דהוו נסבין כולא. בית המלך האזינו כי לכם המשפט, שלכם היה שנאמר וזה יהיה משפט הכהנים, לפיכך לכם ועליכם מדת הדין נהפכת ז). שמע רבי וכעס, בפתי רמשא (לפנות ערב) סליק ריש לקיש שאיל בשלמיה דרבי ופייסי עלוהי דיוסי מעונאה, א"ל רבי! צריכין אנו להחזיק טובה לגוים שהם מכניסין מומסין ח) לבתי טרטריאות ולבתי קרקסאות שלהם ומשחקין

כהוגן. ד) הארכיליסטים או ראש השודדים היה ישן והעובר אורח עוררו להכותו ולגזול אותו, וגרם לעצמו רעה, וכן מעשה יעקב לעשו. ה) שלא חש על עצמו לעבור את הנהר עוד הפעם כדי שלא לאבד את הכלים שאין להם ערך רב, כדי ללמד שיהא בן אדם חס גם על דבר קטן ושלא לבזבז ממון מבלי צורך, וזהו מדה איקונומית. ו) מתחלה התראו לישראל כאלו הם שווים להם במעלה, ואח"ב הורידו את ישראל למצב השפלות, כי או"ה לא קיימו כריתת ברית עם ישראל שהתגברו עליהם. אבל לא כן עשו בני ישראל לאו"ה כי אפילו בעת שיד ישראל היתה תקופה קיימו את בריתם עי' לעיל צד 21. ז) כלומר שהמשפט היינו העונש יפול עליכם על בית הנשיא ופרנס הצבור. ולפי שהיה רבי הנשיא בישראל לפיכך כעס על הדרשן. ח) מומסין, משחקים המשנים צורתם ודבורם כדי לחקות אחרי מעשים

בהם כדי שלא יהיו משיחין אלו עם אלו ויבואו לידי קטטה, יוסי מעונאה אמר מילי דאורייתא ואקפדת עלוהי?! א"ל (רבי לר"ל) ויודע הוא בדברי תורה כלום? א"ל הין, א"ל ואולפן קביל (היש לו קבלה מרבו ללמוד ולהורות) א"ל הין, א"ל ואי שאילנא ליה מגייב (ידע להשיב)? א"ל הין, א"ל אם כן יסק להכא! וסליק לגביה דרבי, א"ל מהו דכתיב הנה כל המושל עליך ימשול באמה בתה? א"ל כבת כן אמה, כדור כן נשיא, כמזבח כן כהניו, הכי אמרי לפום גנתא גננא. א"ל ריש לקיש (ליוסי מעונאה) עד כדון לא חסילית מן מפייסיה על הדא, ואת מייתי לן אוחרי! ט), עיקרו של דבר, הנה כל המושל מהו? א"ל (יוסי לר"ל ורבי) לית תורתא נגישה עד דברתה בעיטה, לית איתתא זניא עד דברתה זניא. א"ל (רבי) א"כ לאה אמנו זונה היתה? אמר להם (יוסי) ותצא לאה לקראתו שיצאה מקושטת כזונה, לפיכך ותצא דינה בת לאה (ב"ר פ"פ א').

לה

[נדר] ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל. ילמדנו רבינו בכמה מקומות פנקסו של אדם נפתחת? כך שנו רבותינו בשלשה מקומות פנקסו של אדם נפתחת: היוצא לדרך יחידי, והיושב בבית המרועע, והנודר ואינו משלם וכו'. מנין דכתיב כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו (דברים כ"ג), וכתיב מוקש אדם ילע קודש ואחר נדרים לבקר (משלי כ'), פנקסו מתבקרת ומלאכים מלמדים עליו חובה ומכריזין עונותיו וכו'. בא וראה כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם וידר יעקב נדר לאמר (בראשת כ"ח) וכו'. הלך ונתעשר ובא וישב לו ולא שלם את נדרו, הביא עליו הקב"ה את עשו ובקש להרגו, נטל ממנו כל אותו דורון עזים מאתים וגו', ולא הרגיש. הביא עליו המלאך ורפש (התאבק) עמו ולא הרגו, שנאמר וירא כי לא יכול לו ונעשה צולע, כיון שלא הרגיש באה עלי צרת דינה, כיון שלא הרגיש באה עלי צרת רחל, שנאמר ותמת רחל ותקבר י), מסייע ליה לרב שמואל בר נחמן דאמר כל הנודר ואינו משלם גורם לאשתו שתמות שנאמר אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך (משלי כ"ב).—אמר הקב"ה עד מתי יהיה הצדיק הזה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא הוא לוקה, הריני מודיעו, שנאמר ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך. א"ר איבו מהולתך טרשא אקיש עלה יא). א"ל הקב"ה לא הגיעוך הצרות האלה אלא על שאחרת את נדרך, לכן קום עלה בית אל וקיים נדרך שנדרת. א"ר אבא בר כהנא א"ל הקב"ה ליעקב בשעת עקתא נדרא ובשעת רווחא שמטי, כשהיית בצרה נדרת וכשאתה בריוח שכחת. מיד ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו וגו' וקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח וגו' (תנחומא).

לו

[ישראל עם סגולה—יחוס הגוים] אלה אלופי בני עשו. ולמה נתעסק הקב"ה ביחוסיהן של או"ה? משל למלך שהיה לו מרגלית מושלכת בתוך העפר ובתוך הצרורות, הוצרך המלך לפשפש בעפר ובצרורות להוציא את המרגלית מתוכן, כשהגיע המלך למרגלית הניח העפר והצרורות ונתעסק במרגלית. כך נתעסק הקב"ה בדורות לשעבר וכללן ומניחן: אדם שת אנוש קינן ומהללאל וגו' וכשמגיע לנח התעסק בו, וכן בעשרה דורות השניים שם ארפכשד שלח וגו' עד שמגיע למרגליות אברהם יצחק ויעקב ומתעסק בהם, וכן נתעסק ביחוס בני עשו ואלופיהן עד שמגיע לתולדות יעקב יוסף. ולמה נתעסק הכתוב לכתוב יתוסיהן של בני עשו? וכי לא היה לו מה שיכתוב אלא אלוף תמנע אלוף לוטן? אלא כדי להודיע עקריהן ונווליהן שלא יהיה להם פתחון פה לפני הבריות. שאת מוצא שהן בני זימה, שכן הוא אומר בני אליפז תימן ואומר צפו וגעתם קנז ותמנע ועמלק (דהי"א א'), ותמנע היתה פילגש לאליפז, מלמד שנשא את בתו וכו', אבל ישראל קרובין להקב"ה וקראן חבל ונחלה וחלק, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים ל"ג), וכתיב והייתם לי סגולה מכל העמים (שמות י"ט), וכתיב ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת (ירמיה ב') וכו' (תנחומא רש"ב).

[עיקר וטפל] התבן והקש והמוץ מריבים זה עם זה, זה אומר בשבילי נזרעה השדה, וזה אומר בשבילי נזרעה השדה, אמרו החטים המתינו עד שתבא הגורן ואנו יודעין בשביל מה נזרעה השדה. באו לגורן ויצא בעל הבית לזרותה, הלך לו המוץ

משונים של בני אדם (mimic). ט) לא סיימתי עדיין לפייס את רבי על דבריך הקדומים ואתה בא להוסיף עליהם דברי קנטור, ויוסי השיב כי פשט הפסוק כאמה בתה הוא כמשל העולם שאין פרה נוגחת שלא תהא גם בתה בועטת, וכן הכא אצל לאה אף שלא היתה חלילה זונה אך מפני שקשטה את עצמה לבוא לקראת יעקב לכן בתה למדה ממנה לצאת גם היא מקושטת ואירע לה מעשה שכם. ולמדנו מזה שיוסי מעונאה היה דרשן נפלא שלא חש מפני כל, והיה מוכיח את רבי הנשיא בישראל, ויבקר את מעשיו ויגיד לו כי חטא הצבור תלוי בו. י) ואף כי מסדר המקראות נראה שמתה רחל לאחר שיצא יעקב מבית אל, בכ"ז כלל בעל המדרש גם צרת רחל במה שלא הרגיש יעקב שלא קיים נדרו. יא) בלשון ערבי קורין לחרש מרוש, כלומר הנפה נחרשה ואין יורד הקמח מתוכה, אכה עליה בטבעות של ברזל, שכן דרכן להכות על הנפה כדי להוריד הקמח. והוא משל למי ששכח נדרו שצריכין להביא עליו

ברוח, נטל את התבן והשליכן על הארץ, ונטל את הקש ושרפו, נטל את החטים ועשה אותן כרי, וכל מי שרואה אותן מנשקן הדא מאי דכתיב נשקו בר פן יאנף (תהלים ב׳). כך הגוים הללו אומרים אנו עיקר ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא העולם, אמרו להם ישראל המתינו עד שיגיע היום ואנו יודעים בשביל מי נברא העולם, הה״ד כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש וגו׳, ועליהם הוא אומרו תזרם ורוח תשאם וסעדה תפיץ אותם, אבל ישראל, ואתה תגיל בה׳ בקדוש ישראל תתהלל (ישעיה מ״א) וכו׳ (ב״ר פפ״ג סוף).

[חנופה — שפלות יתירה] ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום. באותה שעה שקרא יעקב אבינו לעשו הרשע אדוני, אמר הקב״ה אתה השפלת עצמך לפני עשו וקראתו אדוני, חייך אני מעמיד מבניו שמונה מלכים לפני מלוך מלך בישראל, כנגד שמונה פעמים שקראתיו „אדוני,״ שנאמר ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום (מדרש אגדה פ׳ וישלח).

[ישראל ואו״ה] וימלוך תחתיו שמלה ממשרקה. כתיב משוטי אלוני בשן וקרשי איי כתיים, א״ר יצחק למה נמשלו או״ה לספינה, מה ספינה זו עושין לה תורן ממקום אחד, והוגנין ממקום אחר, ונס במקום אחר, כך או״ה שמלה ממשרקה, שאול מרחובות הנהר וכן כולם. אבל בישראל כתיב ממנו פנה ממנו יתד (זכריה י׳ ד׳), ברכא דכולא בה, ממנו כהניו ממנו נביאיו ממנו מלכיו ממנו שריו (מדרש שכל טוב וישלח סי׳ ל׳).

וישב

לז

[ישיבה — צרה] וישב יעקב. כל מקום שהוא צער אומר וישב, וישבו לאכול לחם, והנה ארחת ישמעאלים (בראשית ל״ז) ומכרו את יוסף; וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן וגו׳ ויקרבו ימי ישראל למות (שם מ״ז); וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק וגו׳ ויפול מן העם ביום ההוא (שמות לג); וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות (במדבר כ״ה); וישב יהודה לבטח (מ״א ה׳), ויקם ה׳ שטן לשלמה (שם י״א), ואתה פותר את כולם לרעה א), אף כאן וישב יעקב, ויבא יוסף את דבתו רעה (תנחומא).

[יעקב ועשו—ממשלה ישרה נגד ממשלת עריצים] אלה תולדות יעקב יוסף. מה כתיב למעלה מן הענין, ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום, כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו ומלכיו נתיירא מהם. א״ר לוי, משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטיא ופתח בנו זהבי פתוח כנגדו, וראה חבילות חבילות של קוצים נכנסו למחנה. אמר אנה יכנסו כל החבילות הללו, והיה שם פקח אחד א״ל מאלו אתה מתיירא? גץ אחד יוצא משלך וגץ אחד משל בנך ואתה שורפן. כך כיון שראה יעקב את עשו ואלופיו נתבהל ואמר מי יוכל לעמוד בפני אלו? א״ל הקב״ה מאלו אתה מתיירא? גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך ואתם שורפין אותם כולם ב). הדא הוא דכתיב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ודלקו בהם (עבדיה א׳), לכך כתיב אלה תולדות יעקב יוסף (ב״ר פפ״ד ג׳, תנחומא).

[קנאה] ועשה לו כתונת פסים. ר״ל בשם ר״א בן עזריה אמר צריך אדם שלא לשנות בן מבניו שע״י כתונת פסים שעשה יעקב אבינו ליוסף נאמר וישנאו אותו וגו׳ (ב״ר פס״ד ח׳). אמר רב לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת י׳:).

[השבה] הלא אחיך רועים בשכם. משל למה״ד ללסטים שנכנסו למרתף אחד של יין, נטלו קנקן אחד ושתו, הציץ עליהם בעל המרתף, א״ל יערב לכם, יבוסם לבם, ימתק לכם, שתיתם את היין החזירו את הקנקן למקומה. כך אמר הקב״ה לשבטים, מכרתם את יוסף, החזירו עצמותיו למקומן. ד״א אמר להם יוסף למקום שגנבתוני שם תחזירוני, הלא אחיך רועים בשכם, וכן עשו בני ישראל שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם (יהושע כ״ד) וכו׳ (ב״ר פפ״ה ד׳).

לח

[מצוה לגומרה] וירד יהודה מאת אחיו. ירידה היא לו שקבר את אשתו ובניו. ר׳ יהודה בר סימון ור׳ חנין בשם ר׳ יוחנן, כל מי שהוא מתחיל במצוה ואינו גומרה קובר את אשתו ואת בניו, ממי אתה למד מיהודה, ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע וגו׳ היה לו להוליכו על כתפו אצל אביו. ג) מה גרם לו? קבר אשתו ובניו. רב הונא בשם ר׳ אליעזר בנו של ריה״ג אמר כל מי שמתחיל במצוה ואינו גומרה ואחר בא לגומרה היא נקראת על שמו של שני. הה״ד ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל (יהושע כ״ד), והלא משה העלם שנאמר ויקח

יסורין להכותו כדי להזכירו.

א) לשון ישיבה משמע לבעל המדרש ישיבה בשלוה להתענג בתענוגות התבל מבלי עול מצות ומעשים טובים, וישיבה כזו מוכרחת להביא רעה בעקבותיה. ב) ללמד שאין לפחוד ממשלת זדון של עריצים כי ניצוץ אחד של אור

משה את עצמות יוסף עמו (שמות י"ג), אלא לפי שנגזר עליו שלא יכנס לארץ, ואלו נטפלו בהם לפיכך נקראת המצוה על שמם (ב"ר פפ"ה ד').

[תשובה] **ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני.** זש"ה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נ"ה ח'). משל למלך ב"ו שהוא יושב ודן לאדם והדיין אומר לו, אמור אם הרגת אם לא הרגת. אם אומר הרגתי הדיין הורגו, ואם לא הודה אינו הורגו. אבל הקב"ה אינו כן, מי שמודה הקב"ה מרחם עליו, שנאמר ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח י"ג). ר"ש בן חלפתא אמר, אמר הקב"ה לירושלם על מה הבאתי עליך כל המשפטים הללו, בשביל שאמרת לא חטאתי, שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב' ל"ה), אבל מי שהוא מודה ועוזב ירוחם, הוי כי לא מחשבותי מחשבותיכם! (תנחומא רש"ב).

[מחשבות ה' ומחשבות בני אדם] ד"א לא מחשבותי מחשבותיכם וגו', בשר ודם נוטל הספוג בידו והוא מלא משקין, אם עצר ידו ירדו המים ואם פתח ידו עמדו המשקין במקומן, אבל הקב"ה אינו כן אלא כיון שעצר ידו כל העולם בסכנה, דכתיב הן יעצור במים וייבשו (איוב י"ב ט"ו), וכיון שפתח ידו כל העולם ברווחה, דכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ב). בשר ודם אמרותיו בטלין, אבל הקב"ה אמרות ה' אמרות טהורות (תהלים י"ב ז'). ב"ו אם היה לו כלי כל זמן שהוא שלם הוא שמח בו, נשבר אינו רוצה בו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא אם החפץ שלם אינו רוצה לראותו ואם נשבר היא רוצה בו, ומהו החפץ של הקב"ה? לבו של אדם, אם ראה הקב"ה גבה לב אינו רוצה בו דכתיב תועבת ה' כל גבה לב (משלי ט"ז ה'), נשבר, אמר זה שלי הוא דכתיב קרוב לנשברי לב (תהלים ל"ד י"ט). ב"ו אם נתמלא חימה אתה יכול לרצותו בדברים, אבל הקב"ה לא ישא פני כל כפר (משלי ו' ל"ה). ב"ו מתרצה בממון, אבל הקב"ה לא יאבה כי תרבה שוחד (שם), ב"ו אם היה לו אוהב כל זמן שהוא עשיר הוא מודה בו שנאמר ואוהבי עשיר רבים (משלי י"ד כ'), ואם הוא עני אינו מודה בו שנאמר כל אחי רש שנאוהו (שם י"ט ז'), אבל הקב"ה אינו כן אלא אפילו ישראל נתונים במדרגה התחתונה הוא קורא אותם אחים ורעים, שנאמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכ"ב ח'). ב"ו מפשפש שטרותיו, ראה שהוא חייב לאחד כובש, מצא שהוא חייב לו הוציא, אבל הקב"ה אינו כן, אלא מפשפש שטרותיו ראה שיש לנו בידו הוציא דכתיב הוציא ה' את צדקתינו (ירמיה נ"א י'), ראה שאנו חייבין לו כובש דכתיב ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו (מיכה ז' י"ט), הוי כי לא מחשבותי מחשבותיכם!—ד"א יתברך שמו של הקב"ה! שאין מחשבותיו כמחשבות בשר ודם, כיצד? היו השבטים עסוקים במכירת יוסף, ויוסף עוסק בעבודתו, ויעקב אבינו עוסק בשקו ובתעניתו, ויהודה עוסק ליקה לו אשה. והקב"ה עוסק בשאירו של מלך המשיח, הדא הוא דכתיב וירד יהודה מאת אחיו (מדרש הגדול).

לט

[הכרח—רצון] **ויוסף הורד מצרימה.** ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון אמר, משל לפרה שהיו מושכין אותה למקולין (בית המטבחים) ולא היתה נמשכת, מה עשו לה? משכו את בנה לפניה והיתה מהלכת אחריו על כרחה שלא בטובתה. כך היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין, אמר הקב"ה בני בכורי ואני מורידו בבזיון? וכו' אלא הריני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו ע"כ שלא בטובתו (ב"ר פפ"ו א').

[עלילה] זה שאמר הכתוב לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם (תהלים כ"ה). א"ר יהושע בן קרחא אף הנוראות שאתה מביא עלינו בעלילה את מביאן. בא וראה כשברא הקב"ה את העולם מיום הראשון ברא מלאך המות, מנין? א"ר ברכיה משום שנאמר וחשך על פני תהום, זה מלאך המות המחשיך פניהם של בריות, ואדם נברא בששי, ועלילה נתלה בו שהוא הביא את המיתה לעולם, שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות. משל למה"ד למי שמבקש לגרש את אשתו, כשבקש לילך לביתו כתב גט, נכנס לביתו והגט בידו ומבקש עלילה ליתנו לה, א"ל מזגי לי את הכוס ואשתה, מזגה לו. כיון שנטל הכוס מידה אמר לה הרי זה גיטך, אמרה לו מה פשעי? אמר לה צאי מביתי שמזגת לי כוס פשור ד), אמרה לו כבר היית יודע שאני עתידה למזוג לך כוס פשור שכתבת הגט והבאתו בידך?— כך אמר אדם לפני הקב"ה, רבש"ע עד שלא בראת עולמך, קודם שני אלפים שנה היתה תורה אצלך אמון, שכך כתיב ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום (ב' אלפים שנה), וכתיב בה זאת התורה אדם כי ימות באהל (במדבר י"ט), אלולי שתקנת מות לבריות היית כותב בה כך וכך? אלא באת לתלות בי את העלילה, הוי נורא עלילה על בני אדם! וכן אתה מוצא שא"ל הקב"ה למשה אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה (דברים א'), איש זה משה דכתיב והאיש משה עניו מאד, האיש המסויים באנשים, ואומר עתה תראה אשר אעשה לפרעה (שמות ו'), במלחמת פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמות שלשים ואחד מלכים, וכיון שאמר להם משה שמעו נא המורים (במדבר כ'), א"ל הקב"ה לכן לא תביאו את הקהל הזה, הוי נורא עלילה! וכן ביוסף

התורה. והחכמה שורף ומכלה אותה. ג) כי יהודה היה מלך על אחיו והיו שומעים לו. ד) פושרין בין חם לצונן.

נאמר ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם וגו׳ וא״ר יודן היה חקב״ה מבקש לקיים גזרת ידוע תדע והביא עלילה לכל דברים אלו, כדי שיאהב יעקב את יוסף וישנאוהו אחיו וימכרו אותו לישמעאלים ויורידוהו למצרים, וישמע יעקב שיוסף חי במצרים וירד עם השבטים וישתעבדו שם, הוי ויוסף הורד מצרימה! אל תקרי הורד אלא הוריד את אחיו והשבטים למצרים. א״ר תנחומא למה״ד לפרה שמבקשין ליתן עול בצוארה לעבוד עבודה והיא מונעת, מה עשו? נטלו את בנה מאחריה ומשכו אותה לאותו מקום שמבקשין בו לחרוש, והיה העגל גועה, שמעה הפרה בנה גועה הלכה שלא בטובתה בשביל בנה. כך הקב״ה היה מבקש לקיים גזרת ידוע תדע והביא עלילה לכל אלו הדברים וירדו למצרים ופרעו את השטר ה), לכך נאמר ויוסף הורד מצרימה, הוי נורא עלילה! (תנחומא).

[תורת אמת] ולא שמע אליה. מטרונה שאלה את ר׳ יוסי אמרה לו אפשר יוסף בן י״ז שנה היה עומד בכל חומו ולא עשה הדבר הזה? הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשי ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר, אמר לה מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהן לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו על אכו״כ! (ב״ר פפ״ז ח׳).

מ

[מה יאמרו הגוים] ויהי אחר הדברים האלה חטאו וגו׳. כתיב מכל פשעי הצילני חרפת נבל אל תשימני (תהלים ל״ט). ר׳ חמא בר חנינא אמר לא היו ראוין או״ה שיהיו דווין וסכופין ו), ולמה יש להן דווין וסכופין? אלא שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם אומה של דווין וסכופין אתם! ע״ש חרפת נבל אל תשימני. ור׳ שמואל בר נחמן אמר לא היו או״ה ראוין שיהיה בהם מעלה חטטין (צרעת ושחין), אלא שלא יהיו מונין את ישראל ואומרין להם לא אומה של מצורעים אתם?! ע״ש חרפת נבל אל תשימני. ד״א מכל פשעי הצילני וגו׳ זה יוסף, לפי שכתוב בו ותקרא לאנשי ביתה וגו׳, ונתנה אותו בפיהם של כולם, אמר הקב״ה מוטב שיפנו אלו באלו ואל יפנו לצדיק הזה, הה״ד ויהי אחר הדברים האלה חטאו וגו׳ (ב״ר פפ״ח א׳).

[רמזים בדרוש] ובגפן שלשה שריגים. תניא ר״א אומר גפן זה העולם, שלשה שריגים אלו אברהם יצחק ויעקב, והיא כפורחת עלתה נצה אלו האמהות, הבשילו אשכלותיה ענבים אלו השבטים. א״ל ר׳ יהושע וכי מראין לו לאדם מה שהיה, והלא אין מראין לו אלא מה שעתיד להיות? אלא גפן זו תורה, שלשה שריגים אלו משה ואהרן ומרים, והיא כפורחת עלתה נצה אלו הסנהדרין, הבשילו אשכלותיה ענבים אלו הצדיקים שבכל דור ודור. א״ר גמליאל עדיין צריכין אנו למודעי דאוקים ליה כוליה בחד מקום, ר״א המודעי אומר, גפן זו ירושלם, שלשה שריגים אלו מקדש מלך וכהן גדול, והיא כפורחת עלתה נצה אלו פרחי כהונה, הבשילו אשכלותיה ענבים אלו נסכים. רבי יהושע בן לוי מוקים לה במתנות (שנתן הקב״ה לישראל) דאמר ריב״ל גפן זו תורה, שלשה שריגים אלו באר עמוד ענן ומן, והיא כפורחת עלתה נצה אלו הבכורים (פירות), הבשילו אשכלותיה ענבים אלו נסכים. רבי ירמיה בר אבא אמר גפן אלו ישראל, וכן הוא אומר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ׳), שלשה שריגים אלו שלש רגלים שישראל עולין בהן בכל שנה ושנה, והיא כפורחת עלתה נצה, הגיע זמנן של ישראל לפרות ולרבות, וכן הוא אומר ובני ישראל פרו וישרצו וירבו; עלתה נצה הגיע זמנן של ישראל ליגאל, וכן הוא אומר ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה ס״ג); הבשילו אשכלותיה ענבים, הגיע זמנה של מצרים לשתות כוס התרעלה וכו׳ (חולין צ״ב.).

[שכחה—זכירה] ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו. כל היום היה מתנה תנאים ומלאך בא והופכן, וקושר קשרים ומלאך בא ומתירן ז). א״ל הקב״ה, את שוכחו ואני לא אשכחהו הה״ד ולא זכר שר המשקים וגו׳. ד״א (אמר הקב״ה ליוסף) שר המשקים שכחך ואני לא אשכחך. מי היה מחכה לאברהם ושרה שהיו זקנים שיולד להם בן? מי היה מחכה ליעקב שעבר במקלו הירדן שיפרוץ ויעשיר? מי היה מחכה ליוסף שעברו עליו כל הצרות האלו שיהיה מלך? וכו׳. מי מחכה לגליות שיהיו לשם ולתהלה? מי מחכה לסוכת דוד הנופלת שיקימנה?— הקב״ה! שנאמר ביום ההוא אקים את סוכת דוד (עמוס ט׳), שיהיו כל העולם לאגודה אחת, שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ ולעבדו שכם אחד (צפניה ג׳) וכו׳ (ב״ר פפ״ח סוף).

ה) המשל של הפרה הוא בדרך אחר מהמשל הזה המובא למעלה, וכל אלה ללמד על ההשגחה העליונה, ובכ״ז הבחירה באדם לעשות טוב ורע, והקב״ה היודע את העתיד להיות ואיך יבחר האדם דרכו, ממציא העלילה (excuse) כדי לסבב הדבר, וכמו המשל באיש שמצא העלילה לגרש את אשתו מפני שהיא מזגה לו פושרין, כי ידע מתחלה טבע של אשתו שרגילה לעשות כן. ו) דווין וסכופין חולים ומעונים, לשון דוי וסגופים, והטעם שאו״ה יש להם עוה״ז וחלק ישראל בעוה״ב, והיסורין ממרקין העונות לזכותם לחיי עוה״ב. ובכ״ז מצינו כי רודפי ישראל ישימו על נס את נגעי בני ישראל אף כי כל האומות מנוגעים כמוהם ויותר מהם. ז) שר המשקים מתנה עליו תנאים איך להזכירו, והמלאך הופכן כדי שישכחם, וקושר קשרים כדרך בני אדם לקשור קשר (קניפעל) באצבע או במטפחת כדי לזכור איזה דבר,

[בטחון] זה שאמר הכתוב אשרי שאל יעקב בעזרו, אמר ר׳ יוסי בוא וראה כמה בין העושה פטרונו בהקב״ה לעושה פטרונו בבשר ודם לא דיו שאין צרכיו נעשין אלא שהוא בכלל ארור, דכתיב ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו (ירמיה י״ז ה׳), והעושה פטרונו בהקב״ה לא דיו שצרכיו נעשין אלא שהוא מתברך דכתיב ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו (שם ז׳). יוסף לפי שנתן בטחונו בב״ו כי אם זכרתני אתך, מה נאמר בו ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו וכו׳. משל למה הדבר דומה, אמר ר׳ שמעון למי שנלקח חמורו לעבודת המלך, הלך ונבטח על עבדיו של מלך, אמר לו המלך יום אחד הייתי מבקש לעשות ועכשיו שבטחת בעבד תעשה שני ימים, כך אמר הקב״ה ליוסף עכשיו הייתי מבקש להוציאך, כיון שבטחת על שר המשקים יש לך עוד לעשות שתי שנים, הדא הוא דכתיב ויהי מקץ שנתים ימים (מדרש הגדול).

מקץ

מא

[רפואה למכה] ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם. אריב״ל בוא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם, מדת ב״ו מכה באיזמל ומרפא בטריה, והקב״ה במה שהוא מכה הוא מרפא, שנאמר כי אעלה ארוכה וממכותך ארפאך (ירמיה ל׳). יוסף לא נמכר אלא ע״י חלום, שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא לכו ונמכרנו, ולא מלך אלא ע״י חלום שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם וגו׳ (תנחומא סוף וישב).

[שובע—רעבון] ותרענה באחו. שנעשו אחים אלו לאלו. כשהשנים טובות אהבה ואחוה וריעות בעולם, כיצד? אדם בא ממקום רחוק נכנס לעיר וחבירו יושב בשוק, נשא עיניו וראה אותו, מיד עומד ויוצא לקראתו ומקבלו בסבר פנים יפות, מחבקו ומנשקו ומכניסו לתוך ביתו, אוכלין ושותין ושמחין ונעשין אחים ורעים זה לזה. מי גרם? השובע שבעולם. ד״א אדם מהלך בדרך רואה תאנה נופלת וענבים מטונפין יושב ומלקטן, בא בעל הכרם ומצאו, א״ל אחי ורעי מפני מה אתה אוכל תאנים רעות? חייך וחיי נפשך שארבעים תאנה הם כביצה ובלא כלום, לך לתוך הכרם אכול ענבים כנפשך שבעך, הדא דכתיב תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה (זכריה ג׳ י׳) וכו׳. והנה שבע פרות אחרות, מה ת״ל אחרות? שבשעה שהפורענות (רעבון) באה לעולם הכל עשוין „אחרים" ונכרים זה מזה, כיצד? אדם בא ממקום רחוק נכנס לעיר ואוהבו יושב ברחובה, כיון שראה אותו הפך את פניו לאחוריו ושם את עצמו כמו שלא ראהו ולא ידעו מעולם, מי גרם כך? רעבון ופורענות שבעולם (מדרש הגדול).

[חכמי אומות העולם] וישלח ויקרא את כל חרטומי מצרים. להודיעך שכל אומה ואומה שהיא עומדת בעולם מעמדת לה חמשה חכמים א) שישמשו אותה. ולא עוד אלא שנותן לה הקב״ה שלשה דברים חכמה בינה וגבורה, לכן סנחריב הרשע אמר בכח ידי עשיתי וגו׳ (ישעיה י׳), וכשהקב״ה דן את האומה הוא נוטלן ממנה שנאמר והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו וחתו גבוריך תימן (עבדיה א׳). וכ״כ למה? כדי שיבא יוסף באחרונה ויטול גדולה, אמר הקב״ה אם יבא יוסף תחלה ויפתור את החלום אין זה שבחו, כי יכולין החרטומים שיאמרו לו אילו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך, אלא המתין להם עד שנתיגעו והוציאו את רוחו, ואח״כ בא יוסף והחזירה. עליו אמר שלמה, כל רוחו יוצא כסיל (משלי כ״ט) אלו חכמי פרעה, וחכם באחור ישבחנה זה יוסף שנאמר אין נבון וחכם כמוך (ב״ר פפ״ט ח׳).

[שונאי ישראל] ושם אתנו נער עברי. אע״פ שהזכיר אותו הוא מבזהו, שהיה יודע לאיזה גדולה הוא נכנס וכו׳. ארשב״נ ארורים הם הרשעים שאין עושין טובה שלמה. נער=שוטה, עברי=שונא, עבד=שכך מוכתב בסקרידין ב) של פרעה שאין עבד מולך ולא לובש כלידים ג) וכו׳ (ב״ר פפ״ט ט׳).

[עברית] ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע. רבנן אמרי כיון שבקש פרעה להמליכו עמדו עליו כל גדולי מלכות ואמרו לו עבד תמליך עלינו?! אמר להן פרעה בן חורין הוא, בן גדולים הוא. מה עשו עמדו וכתבו שבעים פיתקין בשבעים לשון והשליכו לפניו והיו נוטל כל פתק ופתק וקורא אותו, ולא עוד אלא שהיה יודע בלשון אחרת שלא היו יכולין לשמוע, ואיזו זו לשון הקדש. ד). וכן הוא אומר עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פ״א ו׳). מיד נתביישו כל החכמים של פרעה, אמר להם פרעה אילו היה עבד לא היה יודע כל הלשונות האלו. התחילו כולן

ומלאך בא ומתיר הקשר, ר״ל כי מחשבתו היתה לטובה אך ה׳ לא היה מסייעו, כי ה׳ בעצמו עזר ליוסף מבלי עזר זולתו.

א) דייק מדכתיב ואת כל חכמיה, לשון רבים תרתי, ומלת כל להוסיף שלישי, את ואת עוד שנים הרי חמשה, מ״כ. ב) סקרידין, כמוסי המלך וספרי זכרונותיו, מקום סתר אשר שם גנוזים כתבי המלכים (secretarium). ג) כלידים, הוא תרגום אצעדה ונשתבש מן כלי ידים, ויותר נכון שצ״ל כלי זיין. ד) גם בין חכמי זמנינו ישנם אלה היודעים כל לשון כמו החרטומים אך חסרה להם לשון

מקלסין אותו, ולא החרטומים בלבד אלא אף פרעה בעצמו היה מקלסו דכתיב הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו וגו׳ אחרי הודיע אלהים וגו׳ אין נבון וחכם כמוך (מדרש הגדול).

[רעב תחילתו בעשירים] **והרעב היה על כל פני הארץ.** ראוי היה למקרא לומר על הארץ, מה ת״ל על פני? א״ר שמואל בר נחמן ללמדך שלא התחיל הרעב אלא בעשירים ה), שאין פני הארץ אלא עשירים, בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות את חבירו, ובזמן שאדם עני אין לו פנים לראות מפני שהוא מתבייש מחבירו, לכך נאמר מונע בר יקבוהו לאום (משלי י״א) וכו׳ (ב״ר פצ״א ה׳).

מב

[סברא וראיה] **וירא יעקב כי יש שבר במצרים.** זשה״כ אוזן שומעת ועין רואה ה׳ עושה גם שניהם (משלי כ׳ י״ב), הכתוב מדבר באבינו יעקב ובשבטים, שהרי השבטים מבחוץ ולא ראתה עינו של אחד מהם ולא שמעה אזנו שיש מזון במצרים, אבל יעקב שהיה בבית ראה ושמע שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים (שבר בשי״ן שמאלית=סבר), מי עשה כן? ה׳ עשה גם שניהם. מושלין אותו משל למה״ד לשנים שהיו יושבין בבית הספר אחד סופג דברי תורה ואחד סוברן ו), מה יעשה זה שאזנו גלויה וסופג ואינו יודע לסבור, וזה שאינו גלויה וסובר ואינו סופג? ה׳ עשה גם שניהם. מעשה בר׳ יוסי בר חנינא שהיה לו שני בנים אחד סופג ואחד סובר, והיה מושיב זה אצל זה, אמר זה צריך לזה וזה צריך לזה. רבנן אמרי אף דוד מלך ישראל היה עושה כן, מושיב סובר אצל סופג, דכתיב ויפילו גורלות מבין עם תלמיד (דהי״א כ״ה ה׳) וכו׳ (מדרש הגדול).

[מראית עין] **ויאמר יעקב לבניו למה תתראו.** אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעים לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל ז) כדי שלא יקנאו בכם (תענית י׳:).

[אשם] **מה זאת עשה אלהים לנו.** אשכחיה רבי יוחנן לינוקא דריש לקיש דיתיב ואמר אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו (משלי י״ט), יתיב ר׳ יוחנן וקא מתמה, מי איכא מידי דכתיבא בכתובים ולא רמיזא באורייתא? א״ל אטו הא מי לא רמיזא? והכתיב ויחרדו וגו׳ ח) לומר מה זאת עשה אלהים לנו (תענית ט׳.).

[מליצה] **ויאמר לא ירד בני עמכם.** ר׳ חנינא ור׳ מרינוס תרויהון אמרין בשם אבא נהוראי, בשעה שהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר׳ טרפון היה אומר כפתור ופרח ט), ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה היה אומר לא ירד בני עמכם (ב״ר פצ״א י״ב).

מג

[יסורין] **ואל שדי יתן לכם רחמים.** ר׳ פינחס בשם ר׳ חנין דצפורין פתח: אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צ״ד), ואם בא להקפיד—ומתורתך תלמדנו. מה כתיב באברהם ואברכך ואגדלה שמך, כיון שיצא קפץ עליו רעבון ולא הקפיד ולא קרא תגר, אף את (יעקב) אם באו עליך יסורין לא תהא מקפיד ולא קורא קטיגור. א״ר אלכסנדרי אין לך אדם בלא יסורין, אשרי אדם שיסורין באין עליו מן התורה שנאמר ומתורתך תלמדנו. אמר ריב״ל כל יסורין שבאין על אדם ומבטלין אותו מדברי תורה הן יסורין של תוכחה, אבל יסורין שבאין עליו ואין מבטלין אותו מד״ת יסורין של אהבה הן, כדכתיב את אשר יאהב ה׳ יוכיח (משלי ג׳). ר׳ חמא חזא חד סגי נהורא יתיב לעי באורייתא, א״ל שלום לך בר חריא (בן חורין). א״ל מהיכן שמיע לך דההוא גברא בר עבדים? א״ל לא, אלא שאת בן חורין לעוה״ב! י). א״ר יורן כתיב ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו (שמות כ״א), ומה הללו שאינן בכל גופו של אדם אלא באחד מאבריו אמרה תורה לחפשי ישלחנו, מי שיסורין באין עליו שהן בכל גופו ועצו״כ. ר׳ פינחס בשם ר׳ הושעיא אמר אשרי הגבר אשר יסרנו השם אין כתיב כאן, אלא אשר תיסרנו יה, כזה שהוא נדון לפני הדיין צועק ומצטער ואומר יה יה, די די! כך אמר יעקב מי שעתיד לומר ליסורין די הוא יאמר ליסורי די, שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים (ב״ר פצ״ב א׳).

עברית שהיא שפת לא ידעו. ה) שנאמר מונע בר יקבוהו לאום, ואם היה לעשירים בר היו נותנים לחם לעניים שעבדו על אדמותיהם ולא היה רעב בארץ, ומזה ראיה שהתחיל הרעב מהעשירים כי שדותיהם לא הביאו פרי תבואה. וכל זה בימי פרעה אבל בזמן הזה מתחיל הרעב מהעניים כנהוג. ו) סופג וסובר, הוא כמו סיני ועוקר הרים בגמרא, זה שלומד מבקיאות של קבלה מרבותיו וזה שלומד מתוך סברה ופלפול, וחז״ל חשבו ארבע מדות בין התלמידים, ספוג ומשפך משמרת ונפה (אבות פ״ה ט״ו), ספוג הוא תלמיד שזכרונו גדול ושואב הכל אל קרבו מבלי הבחנה מדעתו. ז) וכן לא יתכן להוציא הוצאות רבות ולפזר ממון על מותרות לעיני הגוים החושבים שכל יהודי הוא עשיר כרוטשילד ומתקנאים בהם. ח) דרך בני אדם אם הם אשמים בדבר לא יודו על פשעם אך מאשימים אחרים שהיו בעוכרם. ט) כפתור ופרח, כלומר נאים ועגולים הדברים ככפתור ויפים כפרח; לא ירד בני עמכם, דרש לשון בינה, כלומר בינה שלי והסכמתי, מ״כ בשם רש״י. וגם בגמרא מצינו מליצות כאלה לקוחות מהתנ״ך, וכמו יגיד עליו ריעו, (עי׳ כתובות ל׳, ירושלמי שבת פ״ו). י) מחמת שהיה סומא ובעל יסורין ובכ״ז היה עוסק בתורה קראו בן חורין, ומשמע

[יראת ה׳] ויראו האנשים כי הובאו בית יוסף. תא חזי וייראו האנשים וגו׳, ומה כלהו הוו גיברין כלהו תקיפין וחד עולימא (נער) דאייתי לון לביתא דיוסף דחילו, כד ייתי קב״ה למתבע ליה לדינא לבר נש על אכו״כ. בגין כך בעי ליה לבר נש לאזדהרא בהאי עלמא לאתתקפא (להתחזק) ביה בקב״ה וישוי ביה רוחצניה (בטחונו), דאע״ג דאיהו חטי אי יהדר מניה בתיובתא (תשובה) שלימתא וכו׳ (זהר).

מד

[אור טוב] הבקר אור והאנשים שולחו. מכאן אמרו לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב יא). א״ר לוי עובדא הוי בדרומי, תמן הוה חד פונדקי (אורח) והוה קאים ולביש זוגוי (מלבוש לצאת לדרך) בלילה ואמר להון דהוו תמן, קומו פוקו לכון דלוויתא אנא עבדא (אעשה לויה לכם בדרך), והוון נפקין ולסטייא קדמין להון ומקפחים עליהם (מכים אותם) ועלין ומפלגין עמיה (חולקים עמו הגזלה). חד זמן אזל ר״מ ואתקבל תמן, קם ולבש זוגוי, א״ל קום פוק לך דלוייתא אנא עבדא. א״ל אית לי אח ואנא יתיב מסכין ליה (אמתין עליו). א״ל ואן הוא? א״ל בבנישתא, א״ל ומה שמיה ואנא אזיל וקרי ליה, א״ל „כי טוב". כל ההוא ליליא אזל ההוא פונדקאה צוח על תרעא דכנישתא „כי טוב, כי טוב"! ולא הוה שום בר נש עני ליה. בצפרא קם ר״מ ושוי חמריה דיזיל ליה, א״ל ההוא פונדקאה אן הוא ההוא אחוך דאמרת? א״ל הא אתא ליה (כבר בא), וירא אלהים את האור „כי טוב" (ב״ר פצ״ב ו׳).

ויגש

מה

[תוכחה—בהלה] ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו. רבי אלעזר כי מטי להאי קרא הוי בכי, אמר ומה תוכחה של ב״ו כתיב בה ולא יכלו אחיו לענות אותו וגו׳ תוכחה של הקב״ה עאכו״כ (חגיגה ד׳:). אבא כהן ברדלא אמר, אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, בלעם חכם של הגוים לא יכול לעמוד בתוכחה של אתונו, הה״ד ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא (במדבר כ״ב). יוסף קטנן של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו הה״ד ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו. לכשיבא הקב״ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך (תהלים נ׳) על אכו״כ! (ב״ר צ״ג י׳).

[תוכחה ואו״ה] אמר ר׳ שמואל בר נחמני בשלשה מקומות בא הקב״ה להתוכח עם ישראל והיו אומות העולם שמחים, בשעה שאמר לכו ונוכחה יאמר ה׳ (ישעיה א׳ י״ח) שמחו או״ה ואמרו היאך אלו יכולין להתוכח עם בוראן, עכשיו הוא מכלה אותן מן העולם, וכיון, שראה הקב״ה שאו״ה שמחין הפכה להן לטובה, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. תמהו או״ה ואמרו זו תשובה וזו תוכחה? לא אתא אלא למתפוגגה א) עם בניו.—ובשעה שאמר הקב״ה שמעו הרים את ריב ה׳ והאיתנים מוסדי ארץ כי ריב לה׳ עם עמו ועם ישראל יתוכח (מיכה ו׳ ב׳) שמחו או״ה ואמרו היאך אלו יכולין להתוכח עם בוראן, עכשיו הוא מכלה אותן מן העולם, וכיון שראה הקב״ה שאו״ה שמחין הפכה לשמחה על בניו, שנאמר עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך וגו׳ עמי זכר נא מה יעץ וגו׳ (שם). תמהו או״ה ואמרו זו תשובה וזו תוכחה? לא אתא אלא למתפוגגה עם בניו.—ובשעה שאמר וריב לה׳ עם יהודה ולפקוד על יעקב כדרכיו כמעלליו ישיב לו (הושע י״ב ג׳) שמחו או״ה ואמרו היאך אלו יכולין להתוכח עם בוראן, עכשיו הוא מכלה אותן, וכינן שראה הקב״ה שאו״ה שמחין הפכה להן לטובה, שנאמר בבטן עקב את אחיו ובאונו שרה את אלהים (שם). תמהו או״ה ואמרו זו תשובה וזו תוכחה? לא אתא אלא למתפוגגה עם בניו. למה הדבר דומה לאשה שקיבלה על בנה לפני הדיין, וכיון רחמית דיינא דהוא יתיב ודאין דינין קשין במגלבין בשוגמין ב) וברצועה אמרה אין מודעה אנא סורחנא דהדין ברי להדין דיינא כדו הוא קטל ליה. מה עבדת? דרכת (המתינה) עד דחסל מדאין, וכיון דחסל מדאין אמר לה מה סרח הדין ברך עלך? אמרה ליה כד הוה במעיי בעיט בי, אמר לה וכדון הוא יתוב עבד לך כלום? אמרה ליה לאו, אמר לה לית בהדא מילתא דסורחנא כלום. תמהו הכל ואמרו זה תשובה וזו תוכחה? לא אתת אלא למתפוגגה עם ברה. הוי אלמלא רחמיו של הקב״ה אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו בדין (מדרש הגדול פ׳ ויגש ועי׳ פסיקתא דר״כ ע״ו: ויקרא רבה פכ״ז ה׳).

[אמת ושקר] כי לא האמין להם. א״ר שמעון כך ענשו של בדאי שאפילו אומר אמת אין שומעין לו, שכן מצינו בבניו של יעקב, שאמרו לו הכר נא הכתנת בנך היא אם לא, לפיכך באחרונה

דמתחילה היה עבד ונשתחרר. יא) ולמדנו מזה דרך ארץ להזהר מסכנה שלא לצאת לדרך בלילה בחשך אלא לאור היום.

א) מתפוגגה, לשון ויפג לבו, ענין התקררות והצטננות, שבא רק להתקרר עצמו מחום כעסו, ועתה התחרט על מעשיו. ב) מגלבין, מַגְלֵב הוא רצועה

אע"פ שדברו אמת לא האמין להם שנאמר ויפג לבו כי לא האמין להם (אדר"נ פ"ל).

[עצבות] **ותחי רוח יעקב אביהם.** תנו רבנן, אין הנביאה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה, שכן אתה מוצא כל אותן השנים שפירש יוסף מאביו לא שרתה רוח הקדש על יעקב אבינו כי נעצב על בנו, וכיון שנתבשר בו מיד ותחי רוח יעקב, ומתרגמינן ושרת רוח קודשא על יעקב. וכן אתה מוצא ברבן של כל הנביאים (משה) אע"פ שהיתה נבואתו לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא בחידה ומשל, מפני שנתעצב על דור המדבר בשביל הגזרה שנגזרה עליהם, לא דיבר עמו הקב"ה עד שכלו, דכתיב ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מיד ויאמר ה' אלי לאמר (דברים ב' ט"ז). וכן אתה מוצא באלישע לפי שכעס על יהורם ואמר לו מה לי ולך, לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמך (מ"ב ג' י"ג) מה הוא אומר, ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' (שם). מכאן שהמשטינים והמפסיקים בעולם הרבה (מדרש הגדול).

[מיתת בצדיקים — פתחון פה לשטן] **ויאמר ישראל וגו' אלכה ואראנו בטרם אמות.** תניא ארבעה צדיקים לא הזכיר הקב"ה עליהן מיתה והם הזכירו על עצמן מיתה, ואלו הן: אברהם יעקב ודוד. באברהם כתיב ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי (ט"ו ב'), אמר לו הקב"ה אני לא הזכרתי עליך מיתה ואתה אמרת אנכי הולך ערירי, תשובתך ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר וגו' (ט"ו ט"ו). ביעקב כתיב אמותה הפעם, א"ל הקב"ה אני לא כתבתי עליך מיתה ואתה אמרת אמותה הפעם, תשובתך ויקרבו ימי ישראל למות (מ"ז כ"ט). במשה כתיב ואם ככה אתה עושה לי הרגני נא הרוג (במדבר י"א ט"ו). א"ל הקב"ה אני לא כתבתי עליך מיתה ואתה אמרת הרגני, תשובתך הן קרבו ימיך למות (במדבר ל"א י"ד). בדוד כתיב הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא (תהלים ל"ט ה'), א"ל הקב"ה לא כתבתי עליך מיתה ואתה אמרת הודיעני ה' קצי. תשובתך ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב' א') וכו' (מדרש הגדול).

מו

[כבוד אב] **ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק.** אריב"ל חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה ולא אמרו לי ג), עד שעמדתי עם יהודה בן פדייה בן אחותו של בן הקפר ואמר לי, הרב והתלמיד שהיו מהלכין בדרך מתחלה שואלין בשלום התלמיד ואח"כ בשלום הרב ד). א"ר הונא כד אתא ריב"ל לטבריא שאליה לר' יוחנן ולריש לקיש. ר"י אמר שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקינו, ור"ל אמר על ברית השבטים הקריב וכו' ה). ר' ברכיה אמר אין הקב"ה מייחד שמו על בריה כשהוא חי אלא על בעל יסורין, לפיכך אין כתיב כאן ויזבח זבחים לאלהי יעקב אלא לאלהי אביו יצחק שכבר מת ו) וכו' רבנן אמרי רואין אפרו של יצחק כאילו צבור ע"ג המזבח לכך הזכיר את יצחק (ב"ר פצ"ד ה').

[בנות] **כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים.** בעי מיניה אבא חליפא מרבי חייא בר אבא, בכללן אתה מוצא שבעים ובפרטן אתה מוצא שבעים חסר אחת ז), א"ל הכי אמר רבי חמא ב"ר חנינא, זו יוכבד שהורתה בין החומות, שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים (פ' פינחם), לידתה במצרים ואין הורתה במצרים (ב"ב קכ"ג:). וי"א סרח בת אשר השלימה עמהן את המנין, הה"ד ותקרא אשה חכמה מן העיר ויקרא אליה ותאמר האשה האתה יואב (ש"ב כ'), אמרה שמך יואב לומר שאתה אב לישראל ואין אתה אלא קוצר, ולית את לפום שמך, ולית את ודוד בני תורה, לא כתיב כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום? אמר לה מאן את? אמרה ליה אנכי שלומי אמוני ישראל, אני היא שהשלמתי מנינן של ישראל במצרים וכו' (ב"ר פצ"ד ח'). א"ר יהודה בר אלעאי בנות בנים הרי הן כבנים ח) ובני בנות אינן כבנים (שם סי' ו').

מז

[טוב ורע] **במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך.** תנא רבי חייא בשם רבי הושעיא, למה אוכלין חזרת בפסח, לומר לך מה חזרת תחלתה מתוק וסופה מר, כך עשו המצריים לאבותינו

(strap) או מתג, תרגום ומתג לחמור (משלי כ"ו ג') ומגלבא לחמרא. **שוגמין** (כלים פ"י ו') זמורות רכים כקנה ואגמון (bambus). ג) שקשה למה לא אמר לאלהי אביו אברהם, שכך הוא הסדר אלהי אברהם אלהי יצחק. גם קשה למה לא אמר לאלהים שהוא אלהי יעקב. ד) ד"א לשאול בשלום התלמיד תחלה מפני שהוא קרוב לו שהתלמיד יושב לפני רבו וכן יצחק היה לפני אברהם. ה) שנכרת ברית עולם לשבטים שלא יכלה זרעם וחז"ל דרשו וזכרתי להם ברית ראשונים זה ברית השבטים, ולפי שיצחק ברכו והיית לקהל עמים, וראה שכלם שלמים לכן אמר לאלהי אביו יצחק, מ"כ בשם רש"י. ו) יצחק כהו עיניו וסומא חשוב כמת, והקב"ה ייחד עליו שמו שנאמר אנכי אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, ובפרט אחרי מותו. ז) דבני לאה מנה שלשים ושלש ובאמת הם רק ל"ב וא"כ בפסוק כ"ו שכולל המספר ששים ושש אינו אלא ס"ה ועם יעקב ויוסף ואפרים ומנשה הם ס"ט (תורה תמימה). ח) דכתיב ובנות בניו ולא כתיב בני בנותיו, ולכן דרשה האגדה כי יוכבד

במצרים ט), בתחלה במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך, ולבסוף וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים (ירוש׳ פסחים פ״ב ה׳).

וילקט יוסף את כל הכסף. אמר רב יהודה אמר שמואל, כל כסף וזהב שבעולם לקט יוסף והביאם מצרימה י), שנאמר וילקט יוסף את כל הכסף, וכשעלו ישראל ממצרים העלום עמהם, שנאמר וינצלו את מצרים (פסחים קי״ט.).

[גלות] ואת העם העביר אתו לערים. אמר ר׳ שמעון בן לקיש, הרבה מקראות יש שהן ראוין להשרף כספרי מירס (הומירוס) והן הן גופי תורה. ואת העם העביר אותו לערים, מה נפקא לי מינה? כי היכי דלא ליקרונהו לאחיו גלוותא בני גלוותא עשה הכל אכסנאין וכן אתה מוצא כשיצאו ישראל ממצרים טלטלו כל באי העולם שלא יהא מונין את ישראל בגלות, דכתיב הלא את ישראל העליתי ממצרים ופלשתים מכפתור וארם מקיר (עמוס ט׳ ז׳). וכן אתה מוצא שלא גלו בסוף עד שעמד סנחריב ובלבל את כל העולם, שנאמר ואסיר גבולות עמים ועתודותיהם שושתי ואוריד כביר יושבים (ישעיה י׳ י״ג). ולבסוף גלו ישראל, כדי שלא יהיו מונין את ישראל שהם גלוותא בני גלוותא (מדרש הגדול).

[ישראל ממלכת כהנים] רק אדמת הכהנים לא קנה כי חק לכהנים מאת פרעה. אמר הקב״ה כהני ע״ז יאכלו חקם, בני אברהם יצחק ויעקב על אכו״כ יש להם חק, דכתיב ועמדו זרים ורעו צאנכם ואתם כהני ה׳ תקראו חיל גוים תאכלו ובכבודם תתימרו (ישעיה ס״א ה׳) וכו׳ (מדרש הגדול).

ויחי

[חיים ומות—אבלות] ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. אמאי פרשתא דא סתימאה א), ר׳ יעקב אמר בשעתא דמית יעקב אסתימו עיניהון דישראל. ר׳ יהודה אמר דכדין נחתו לגלותא ואשתעבידו בהון. ר׳ שמעון אמר מה כתיב לעילא וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד, וכתיב ויחי יעקב דלא אתחזי לאתפרשא בין דא לדא. מה אינון קיימי בתפנוקין דמלכין (מעדני מלך) וקבילו ענוגא וכסופין (נחת) לגרמייהו, אף יעקב נמי קיים בתפנוקי מלכין וענוגא וכסופא לגרמיה, לא אתפרש דא מן דא. והכא אקרי ויחי, דהא כל יומוי לא אקרי ויחי, בגין דכל יומוי בצערא הוו בצערא אשתכחין, עליה כתיב לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רגז (איוב ג׳). בתר דנחת למצרים אקרי ויחי, חמא לבריה מלכא חמא לכל בנוי זכאין צדיקין, וכלהו בתענוגי ותפנוקי עלמא, והוא יתיב ביניהון כחמר טב דיתיב על דורדייה (כיין טוב השוקט על שמריו). כדין אקרי ויחי יעקב! ולא פריש בין ויפרו וירבו מאד לויחי יעקב. והכי אתחזי (ראוי להיות) שבע עשרה שנה, מאי טעמא שבע עשרה שנה? אלא א״ר שמעון כל יומוי דיעקב בצערא הוו, בצערא אעבר לון בקדמיתא (בתחילה), כיון דחמא ליוסף דהוה קאים קמיה. כד יעקב מסתכל ביוסף הוה אשתלים בנפשיה כאילו חמא לאמיה דיוסף, דשפירו (יפיו) דיוסף דמי לשפירו דרחל, והוה דמי בגרמי כמה דלא אעבר עלוי צערא ביומוי, וכד יוסף אתפרש מניה מה כתיב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה וגו׳. וכל יומין דיעקב לא הוה ליה צערא כהאי, והוה בכי כל יומא לאינון שבע עשרה שנה דיוסף. מאי קאתיבו (השיבו) ליה ויוסף ישית ידו על עיניך, הא לך שבע עשרה שנה אחרנין בענוגין ותפנוקין והנאות וכסופין, הה״ד ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. תנא כל אינון שנין שכינתא יקרא, יקרא דקב״ה עמיה אשתכחא ובגין כך חיים אקרון (זהר).

[צדיק ורשע—שמחה וצער] וכי לא חי אלא שבע עשרה שנה בלבד? אלא שהיו בשובע בטובה ושלום. כלומר אלו הן שראה בהן חיים, אבל חוץ מהן הוא אומר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים (מ״ז ט׳). ועליו נאמר והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח׳ ז׳). וכן אתה מוצא בכל מקום שהרשעים תחלתן צער וסופן שמחה לעולם, דכתיב ושמחת עולם על ראשם (ישעיה כ״א י״א). שבע עשרה שנה, כנגד שבע עשרה שנה שדר יוסף אצל אביו, דכתיב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה

או סרח השלימו המנין, והיו חשובות כמו הבנים. ט) כך דרכו של שונאי ישראל שמראין להם תחלה פנים שוחקים ואח״כ רודפין אותם עד חרמה, עי׳ פסחים ל״ט. י) וכעין זה אמר גביהא בן פסיסא למצרים שקיבלו על ישראל לפני אלכסנדר מוקדן ואמרו תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו, והיא ענה ע״ז תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא ששעבדתם במצרים וכו׳ (סנהדרין צ״א.). והיא התנצלות על ישראל ששאלו כלי כסף וזהב ממצרים קודם צאתם.

א) פרשת ויחי היא סתומה, ר״ל שאין ריוח בין סוף פרשת ויגש ובין תחלת פרשת ויחי ארבע שורות כמו בין כל הפרשיות, ולכן דרשו ע״ז ר׳ יעקב אמר מפני שנסתמו עיני ישראל אחרי מות יעקב, ור׳ יהודה אומר שמאז נשתעבדו וירדו לגלות ונסתם קץ הגאולה. ר׳ שמעון אומר מפני שיש לתחלת הפרשה המשך למה שכתוב בסוף פרשת ויגש ויאחזו ויפרו וירבו מאד, שחיו חיי תענוג ונחת וכן היו סוף שנות חיי יעקב במצרים חיים של תענוגים. כל ימיו היו בצער על אבדן יוסף, ורק י״ז שנה של יוסף קודם שיצא מביתו, וי״ז שנה שהיה יעקב עמו במצרים חי חיים נעימים, כי כל זמן שראה יעקב את יוסף נתבסמו חייו, כי קלסתר פנים של יוסף דומה לרחל שאהב, וכל הימים שפירש ממנו לא שלו ולא שקט, ולא נחשבו לימי חייו, כי היה מתאבל עליו.

(מדרש הגדול).

[חסד של אמת] **ועשית עמדי חסד ואמת.** וכי יש חסד של שקר שהוא אמר חסד ואמת, למה כן? משל הדיוט אומר מית בריה דרחמך טעון, מת רחמך פרוק ב), אמר ליה אם תעשה לי חסד לאחר מיתתי הוא חסד של אמת (ב"ר פצ"ו ה'). יש אדם שהוא מכבד את אביו פעמים מפני היראה, פעמים מפני הבושה, אבל לאחר מיתה הוא חסד של אמת (מדרש הגדול).

[קבורה בארץ ישראל] **ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם.** ולמה כל האבות תובעין ומחבבין קבורת א"י? א"ר אלעזר דברים בגו, ומפרש ריב"ל שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קט"ז), ואמרו רבותינו שמתי א"י חיים תחלה בימות המשיח. ר' חנינא אמר מי שמת בחו"ל ונקבר שם שתי מיתות יש בידו, שכך כתיב ואתה פשחור וכל יושבי ביתך תלכו בשבי ושם תמות ושם תקבר (ירמיה כ') הוי יש בידו שתי מיתות ג) וכו'. מעשה ברבי ור"א שהיו מהלכין בפילי (פרוור) שחוץ לטבריא ראו ארון של מת שבא מחו"ל להקבר בא"י, א"ל רבי לר"א מה הועיל זה שיצאה נשמתו בחו"ל ובא להקבר בא"י? אני קורא עליו ונחלתי שמתם לתועבה, בחייכם, ותבואו ותטמאו את ארצי (ירמיה ב') במיתתכם. א"ל כיון שהוא נקבר בא"י הקב"ה מכפר לו דכתיב (דברים ל"ב) וכפר אדמתו עמו (ב"ר פצ"ו ח'). בן עזאי אומר הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח, לפי שכל א"י ראויה למזבח, והקבור תחת המזבח כאילו קבור תחת כסא הכבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז י"ב). ד"א לפי שאמר לו הקב"ה הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה (כ"ח י"ג) אם שוכב את עליה הרי היא שלך ואם לאו אינה שלך (מדרש הגדול).

[אשה ובעלה—הספד] **מתה עלי רחל.** תני אין אשה מתה אלא לבעלה שנאמר מתה עלי רחל, ואין איש מת אלא לאשתו שנאמר וימת אלימלך **איש נעמי** (סנהדרין כ"ב:).

מח

[פרנסה] **המלאך הגואל אותי מכל רע.** א"ר יוחנן קשים מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה ד), דאילו בגאולה כתיב המלאך הגואל אותי, ואילו במזונות כתיב האלהים הרועה אותי (פסחים קי"ח.). אר"י בר חלפתא, קשה היא הפרנסה כפלים בלידה, בלידה כתיב בעצב תלדי בנים, בפרנסה כתיב בעצבון תאכלנה כל ימי חייך. ר' אלעזר אמר הקיש גאולה לפרנסה ופרנסה לגאולה, מה גאולה פלאים אף פרנסה פלאים ה), מה פרנסה בכל יום אף גאולה בכל יום. ור' שמואל בר נחמן אמר שהיא גדולה מן הגאולה, שהגאולה ע"י מלאך ופרנסה ע"י הקב"ה, גאולה ע"י מלאך שנאמר המלאך הגואל אותי, ופרנסה ע"י הקב"ה שנאמר פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון. ריב"ל אמר קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, וכתיב תמן נותן לחם לכל בשר (ב"ר פצ"ז ג').

מט

[צוואה] **ויקרא יעקב אל בניו.** א"ר חנינא בנוהג שבעולם אין עבד עושה דייתיקי (שטר צואה), ומי עושה דייתיקי בן חורין, כך עשו הרשע אינו עושה דייתיקי כי לא מת עשו על מטתו, ומי עשה דייתיקי יעקב, לכך כתיב ויקרא יעקב אל בניו (ילקוט שמעוני רמז קנ"ז).

[שמע ישראל] **הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם.** אלעזר בן אחוי אמר מכאן זכו ישראל לק"ש. בשעה שהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא לי"ב בניו אמר להם שמעו אל ישראל שבשמים אביכם! שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקב"ה? אמרו לו שמע ישראל אבינו! כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה כך אין בלבנו מחלוקת, אלא ה' אלהינו ה' אחד. אף הוא פירש בשפתיו ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ר' ברכיה ורב חלבו בשם ר' שמואל אמר, הדא הוא שישראל משכימים ומעריבים בכל יום ו) ואומרים שמע ישראל אבינו ממערת המכפלה, אותו דבר שצויתנו עדיין הוא נוהג בנו, ה' אלהינו ה' אחד (ב"ר פצ"ח ד').

[ראובן וחטאו] **כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה.** ר' אבהו ואמרי לה ר' יעקב בשם ר' חייא רבה וריב"ל בשם רשב"י, תנינן החשוד על דבר לא דנו ולא מעידו, אפשר שהוא עתיד להיות בששה שבטים העומדים בראש הר עיבל ואומרים ארור שוכב עם אשת אביו (דברים כ"ז), והוא עושה הדבר הזה?! אלא עלבון אמו תבע, שכל ימים שהיתה רחל קיימת היתה מטתה נתונה אצל מטתו של יעקב אבינו, כיון שמתה רחל נטל יעקב אבינו מטתה של בלהה ונתנה אצל מטתו ז). אמר

ב) אם מת בן של אוהבך טעון עליך צער והספד כי הוא יגמול לך חסד כשימות בנך או כשתמות בעצמך, אבל אם מת אוהבך פרוק מעליך הצער כי הוא לא יוכל עוד לגמול לך החסד הזה. ג) שתי מיתות נחשבו צרת המיתה וצרת הקבורה, או כי השביה נחשבה למיתה ג"כ. ד) מלאך הוא שליחו של מקום שעושה שליחותו ואין לו כח להספיק לאדם צרכיו, אבל הקב"ה בעצמו הוא בעל הרחמים ונותן לחם לכל בשר. ה) גבי גאולה כתיב לעושה נפלאות גדולות לבדו וסמיך ליה ויפרקנו מצרנו, ובגאולת מצרים כתיב נורא תהלות עושה פלא. ו) עי' ערך שמע ישראל באוצר ישראל. ז) ר' שמעון בן אלעזר אומר עלבון אמו תבע אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחת אחות אמי תהא צרה

(ראובן) לא דיה לאימא להתקנא בחיי אחותה אלא אף לאחר מותה? עלה וקלקל את היצועין (ב"ר פצ"ח ז').

[כלי זיין—מלחמה] **כ ל י ח מ ס מ כ ר ת י ה ם.** אמר להם הכלים הללו שבידכם (החרב) גזולים הם, למי הם ראוים—למכורותיהן ח), לעשו שמכר את הבכורה (ב"ר פצ"ח ט').

[מלכות בית דוד] **י ה ו ד ה א ת ה י ו ד ו ך א ח י ך.** כיון שראו (בני יעקב) אותו שהוא מקנטרן התחילו מסתלקין לזוית, כיון שראה שהן מסתלקין לזוית התחיל קורא לכל אחד ואחד. יהודה! אתה יודוך אחיך—אחיך מודים בך, אמך מודה בך ט), אני עצמי מודה לך. אמר רשב"י יהיו כל אחיך נקראו על שמיך, אין אדם אומר ראובני אנא, שמעוני אנא, אלא „יהודי" אנא וכו'. ידך בעורף אויביך, כמה נתחבט יהושע (שבא מאפרים) שינתן לו עורף ולא נתן לו שנאמר בי אדני מה אומר אחרי אשר הפך ישראל עורף לפני אויביו (יהושע ז' ח'). ולמי נתן? לדוד שנאמר ואויבי תתה לי עורף (ש"ב כ"ב), למה? שהיה פטריקין (מתנה) שלו, שכתוב בו ידך בעורף אויביך וכו'. כרע רבץ מן פרץ עד דוד, כרע שכב מדוד עד צדקיהו י); וי"א כרע רבץ מפרץ עד צדקיהו, כרע שכב מצדקיהו עד מלך המשיח וכו' (ב"ר פצ"ח י"ב). לא יסור שבט מיהודה, זה כסא מלכות, שנאמר כסאך אלהים עולם ועד שבט מישור (תהלים מ"ה), אימתי ומחוקק מבין רגליו? כשיבא אותו שהמלכות שלו, שכתוב בו ברגלים תרמסנה עטרת גאות שכורי אפרים (ישעיה כ"ח), עד כי יבא שילה, מי שהמלכות שלו יא). ולו יקהת עמים, מי שמקהה שיני כל הגוים שנאמר ישימו יד על פה אזניהם תחרשנה (מיכה ז'). ד"א ולו יקהת עמים, מי שאו"ה מתקהלין עליו, שנאמר שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו (ישעיה י"א). אסרי לגפן עירה, משיכנים כל ישראל שנקראו גפן שנאמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ'). ולשרקה בני אתונו, מי שכתוב בו עני ורוכב על החמור (זכריה ט'). ד"א ולשרקה בני אתונו, מי שנוטע כל ישראל כשורק, שנאמר (ירמיה ב') ואנכי נטעתיך שורק וכו' (ב"ר פצ"ט י').

[תורה וסחורה] **ז ב ו ל ו ן ל ח ו ף י מ י ם י ש כ ו ן.** הרי זבולן קודם לישכר שבן מייחסן יששכר זבולן ולמה כן? אלא שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה, וזבולן בא ומאכילו לפיכך קדמו יב), עליו אמר הכתוב עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאושר (משלי ג'). יששכר כונס וזבולן מביא באניות ומוכר ומביא לו כל צרכו. וכן משה אמר שמח זבולן בצאתיך, למה שיששכר באהלך, שלך הן שאת מסייעו לישב בהן. יששכר חמור גרם, כשם שהחמור טוען את המשא כך יששכר טוען את התורה; רובץ בין המשפתים, אלו התלמידים שיושבים בארץ לפני חכמים, שנאמר אם תשכבון בין שפתים (תהלים ס"ח) וגו' לשמוע שרקות עדרים; וירא מנוחה כי טוב, זו תורה דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד'); ויהי למס עובד, מהו מס? זו הלכה שהיו טועים בה יהיו מבקשים מידם, וכן הוא אומר בעמק שולח ברגליו (שופטים ה') בעומקה של הלכה (ב"ר פצ"ט י"א).

[משיח שקר] **ד ן י ד י ן ע מ ו כ א ח ד ש ב ט י י ש ר א ל.** כיחודו של עולם שאינו צריך סיוע במלחמה שנאמר פורה דרכתי לבדי (ישעיה ס"ג), כך שמשון העומד מדן אינו צריך אחרים שיסייעו אותו, בלא חרב אלא בלחי חמור. יהי דן נחש עלי דרך, כל החיות מהלכות זוגות זוגות והנחש אינו מהלך בדרך אלא יחידי. ד"א יהי דן נחש עלי דרך, כשם שהנחש נקמן כך היה שמשון, שנאמר ואנקמה נקם אחת (שופטים ט"ז). כיון שראה אותו יעקב אמר לישועתך קויתי ה', אין זה מביא הגאולה יג), אלא מגד שנאמר גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב, לאותו שהוא בא בעקב, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג') שהוא משבט גד (ב"ר פצ"ט י"ב).

[נסיון השכן] **ב ן פ ו ר ת י ו ס ף ב ן פ ו ר ת ע ל י ע י ן.** מלמד שאין עין הרע שולטת בזרעו של יוסף. בנות צעדו עלי שור, שהיו המצריות בנות מלכים מבקשים לראות את יוסף והוא לא תלה עיניו באחת מהן, לכך זכה לירש שני עולמים. מעשה ברבי מתיא בן חרש יד) שהיה יושב בביהמ"ד ועוסק בתורה,

---

לאמי! עמד ובלבל את מצעה וכו'. ולכן אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר מלמד שכולן שקולים כאחד (שבת נ"ה:). ח) במדרש הגדול נאמר מכורותיהם, שכן בלשון יון קורין לחרב מכור, ולהלן פצ"ט ד' א"ר יוחנן בלשון יון קורין לחרבות מכירין. ט) שאמרה לאה הפעם אודה את ה'. י) כרע רבץ, משמע מנוחה וכבוד, כמו רביצת הארי שבא לנוח את עצמו, והוא משל לעליה לגדולה ממדרגה התחתונה עד מדרגה העליונה; כרע שכב נאמר בנבואת בלעם, ומשמעו כריעה של שפלות ושכיבה, והוא משל לירידת הגדולה ממדרגה העליונה עד המדרגה התחתונה, כמו מלכות בית דוד שהתפרצה והתגברה מפרץ עד דוד המלך, והתחילה לרדת עד שירדה למטה בזמן צדקיהו, וי"א שהיתה בגדולתה עד צדקיהו וירדה מטה מטה עד ביאת הגואל האחרון. יא) שתכלה מלכות רחבעם שבא מאפרים, ותבא מלכות בית דוד. יב) בזהר דרשו ותומכיה מאושר כמו מראש היינו זבולן שתומך בישכר הוא בראש. יג) יש גם בין ציונים החושבים שזה או זה הוא המשיח, אבל לה' הישועה. יד) הוא היה תנא מדור השלישי (עי' אוצר ישראל ח"ו 319), ולפלא היא כי המעשה הזה מרבי מתיא גנבו הנוצרים ויחסוהו לאחד מקדושם המכונה סט' אנטהוני שהיה

והיה זיו פניו דומה לחמה וקלסתר פניו דומה למלאכי השרת, שמימיו לא נשא עיניו לאשה בעולם. פעם אחת עבר שטן ונתקנא בו, אמר אפשר אדם כזה לא חטא? אמר לפני הקב"ה רבש"ע רבי מתיא בן חרש מה הוא לפניך? א"ל צדיק גמור הוא. אמר לפניו תן לי רשות ואסיתנו, א"ל אין אתה יכול לו, אעפ"כ א"ל לך! נדמה לו כאשה יפה שלא היתה כדמותה בעולם מימות נעמה אחות תובל קין שטעו בה מלאכי השרת, שנאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם. עמד לפניו, כיון שראה אותו הפך פניו לאחוריו. שוב בא ועמד לו על צד שמאלו, הפך פניו לצד ימין, והיה מתהפך לו מכל צד. אמר מתירא אני שמא יתגבר עלי יצה"ר ויחטיאני, מה עשה אותו צדיק? קרא לתלמידו ששרת לפניו וא"ל לך והביא לי אש ומסמרין, הביא לו מסמרין ונתנום בעיניו. כיון שראה השטן כך נזדעזע ונפל לאחוריו, באותה שעה קרא הקב"ה לרפאל, א"ל לך לרפא את מתיא בן חרש. בא ועמד לפניו, א"ל מי אתה, אמר לו אני הוא רפאל ששלחני הקב"ה לרפאות את עיניך. א"ל הניחני, מה שהיה היה! חזר לפני הקב"ה אמר לפניו רבש"ע כך וכך אמר לי מתיא. א"ל לך ואמור לו אני ערב שלא ישלוט בו יצר הרע, מיד ריפא אותו. מכאן אמרו חכמים כל מי שאינו מסתכל בנשים, על אחת כמה וכמה באשת חבירו, אין יצה"ר שולט בו (ילקוט שמעוני רמז קס"א).

[ברכה כוללת] **איש אשר כברכתו ברך אתם.** ברך אותו אין כתיב כאן אלא ברך אותם, למה? לפי שנתן ליהודה גבורתו של ארי וליוסף גבורתו של שור ולנפתלי קלות איל ולדן נשיכתו של נחש, תאמר שזה גדול מזה? הרי כללן כלם באחרונה איש אשר כברכתו ברך אותם.—לפי שחלק להם את הארץ ונתן ליהודה ארץ שעושה שעורים ולבנימין ארץ שעושה חטים, אעפ"כ כללן אלו באלו שיהיו אוכלין אלו משל אלו ואלו משל אלו (תנחומא).

[מיתת צדיקים—הספד] **ויגוע ויאסף אל עמיו.** א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת טו), א"ל רב נחמן לרב יצחק וכי בכדי ספדו ספדיא וחנטו חנטיא? א"ל מקרא אני דורש ואתה אל תירא עבדי יעקב וגו' כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים (תענית ה':).

נ

[חניטה בצדיק—עבד] **ויחנטו הרופאים את ישראל.** למה מת יוסף בפני אחיו? רבי ורבנן, רבי אמר על שחנט את אביו, א"ל הקב"ה לא הייתי יכול לשמור את צדיקי? לא כך אמרתי לו אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מ"א), אל תִּירְאִי תולעת את יעקב. ורבנן אמרי הוא שצוה אותו שיחנטו אותו, הדא הוא דכתיב ויעשו בניו לו כאשר צוום, אלא מפני שיהודה אמר חמש פעמים „עבדך אבי" והוא שומע ושותק ולכך נענש (ב"ר פ"ק ד'). ר' ישמעאל אמר עשרה פעמים טז) אמרו בני יעקב ליוסף „עבדך אבינו" ושמע ושתק, ושתיקה כהודייה דמיא לפיכך נתקצרו חייו עשר שנים (פרקי דר"א פל"ט). אבל יעקב בעצמו אמר עבדך יעקב, מכאן אמרו לעולם יהא אדם מענה רך ומשיב חמה (משלי ט"ו א'). רבינו הקדוש א"ל לרב אפס כתוב חדא איגרתא, מן שמי למרן מלכא אנטונינוס (קיסר רומא), קם וכתב מן יהודה הנשיא למרן מלכא אנטונינוס, נער ביה, א"ל כתוב מן יהודה עבדך, א"ל רבי מה את מבזה ביקרך? א"ל ולא טב אנא מן יעקב דכתיב ביה כה אמר עבדך יעקב (מדרש הגדול פ' וישלח).

[גומלין — מדה כנגד מדה] **ויעל יוסף לקבור את אביו.** במדה שאדם מודד מודדין לו, יוסף זכה לקבור את אביו ואין באחיו גדול ממנו, לפיכך זכה שנתעסק בו משה שאין בישראל גדול ממנו, שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו (סוטה ט':).

[שלום—אמת ושקר] **ויצוו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו.** א"ר אילעאי משום ר' אלעזר ב"ר שמעון, מותר לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר ויצוו אל יוסף לאמר וגו' (יבמות ס"ה:). תני רשב"ג אומר גדול השלום שאף השבטים דברו דברים בדוים בשביל להטיל שלום בין יוסף לשבטים, הה"ד ויצוו אל יוסף לאמר וגו'. והיכן צוה? לא מצינו שצוה (ב"ר פ"ק ט').

[תנחומין] **וינחם אותם וידבר על לבם.** א"ר בנימין בר יפת א"ר אלעזר, מלמד שאמר להם דברים המתקבלים על הלב, מה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, היאך יכול נר אחד לכבות עשרה נרות? (מגילה ט"ז:). וכי יש לך אדם שמדבר על הלב? אלא דברים שהן מנחמין את הלב. אמר להם נמשלתם כעפר הארץ מה עפר הארץ וכו' ומי יכול לסייף (לכלות) את עפר הארץ? נמשלתם כחיות הארץ השדה, ומי יכול לסייף את חיות השדה? נמשלתם ככוכבים, ומי יכול לסייף את הכוכבים? עשרה כוכבים בקשו לאבד כוכב אחד ולא יכלו לו, מה אני יכול לשנות סדרו של עולם? מפני שהם

מראשי כמריהם בעיר אלכסנדריא של מצרים בתחלת המאה הרביעית ונקרא אצלם „נסיון אנטהוני" (The Temptation of Anthony). טו) דייק מדכתיב ויגוע ולא כתיב וימת, וכעין זה אמרו בדוד שלא נאמר בו מיתה מפני שהניח בן כמותו (ב"ב קט"ז.) ובפרט יעקב אבינו שהניח אומה שלמה, ולכן נקרא „ישראל סבא" כי נשאר זקן בכל הדורות. טז) כי המליץ היה בינותם ונכפלו הדברים, ולכן נתקצרו ימיו עשר שנים כי חי ק"ו ואריכות ימים הקצובים הם מאה

י״ב שבטים כנגד י״ב שעות ביום וי״ב מזלות ברקיע. א״ר שמלאי אמר להם אתם הגוף ואני הראש שנאמר תבואתה לראש יוסף, אי נסיב גופא מה רישא טב? ולא עוד אלא עד שלא ירדתם לכאן היו קוראין אותו עבד, ומאחר שירדתם לכאן הודעתי הונגיסין יז) שלי, א״כ אני הורג אתכם? אתמהא! אם הורג אני אתכם הם אומרים אין לשמור אמנה עם זה! עם אחיו לא שמר אמנה, עם מי הוא משמר אמנה? ועוד הם אומרין לא היו אחיו, אלא כת של בחורים ראה וקרא אותו אחיו, תדע לך שהרי הוא בסוף הביא עליהן עילא והרגן.—אמר מה אני נעשה אנטידיקוס יח) לאבא, אבא מוליד ואנא קובר? מה אני נעשה אנטידיקוס להקב״ה, הקב״ה מברך ואני ממעט? הדא הוא דכתיב וינחם אותם.—והרי דברים קל וחומר, ומה יוסף שדיבר דברים רבים על לבן של שבטים כך ניחמן, לכשיבא הקב״ה לנחם את ירושלם על אכו״כ! הה״ד נחמו נחמו עמי וגו׳ (ב״ר פ״ק י׳).

ועשרים שנה, יז) הוגנים, לשון יון יחוס, יח) אנטידיקוס, לשון יון האדם שכנגדו (adversary), המתנגד לבעל דינו.

תם ספר בראשית

שמות

א

[שמות השבטים — קורות לבנין האומה] **ואלה שמות בני ישראל.** אמר רבי יוסי בר חנניא יש בני אדם ששמותיהן נאים ומעשיהן כעורים ויש ששמותיהן כעורים ומעשיהן נאים, ויש ששמותיהן ומעשיהן כעורים ויש ששמותיהן ומעשיהן נאים: ששמותיהן נאים ומעשיהן כעורים ישמעאל שמו שומע ואינו שומע, עשו=עושה רצון עושהו, ומעשיו רעים, אבשלום=אב לשלום ומרד באביו; שמותיהן כעורים ומעשיהן נאים אלו עולה גולה בני ברקוס בני סיסרא בני תמח (עזרא ב׳) והם בנו ביהמ״ק; שמותיהן ומעשיהן כעורים אלו המרגלים נחבי בן ופסי סתור בן מיכאל (במדבר י״ג); שמותיהן ומעשיהן נאים אלו השבטים א) ראובן שמעון ולוי וגו׳, שמות בני ישראל ע״ש גאולת ישראל נזכרו כאן: ראובן שנאמר ראה ראיתי את עני עמי, שמעון ע״ש וישמע אלהים את נאקתם, לוי ע״ש שנתחבר הקב״ה לצרתם מתוך הסנה לקיים מה שנאמר עמו אנכי בצרה (תהלים צ״א), יהודה ע״ש שהודו להקב״ה, יששכר שנתן להם הקב״ה שכר שעבודם ביזת מצרים וביזת הים לקיים מה שנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית ט״ו), זבולן ע״ש שהשכין הקב״ה שכינתו בקרבם שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ואין זבולן אלא ביהמ״ק שנאמר בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים (מ״א ח׳), בנימין ע״ש ימינך ה׳ נאדרי בכח, דן ע״ש וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, נפתלי ע״ש תורה ומצות שנתן להם הקב״ה שכתוב בהם ומתוקים מדבש ונופת צופים ב), גד ע״ש המן שהאכילם הקב״ה שהוא כזרע גד, אשר ע״ש שהיו מאשרין אותם כל שומעי גאולתן וגדולתן דכתיב ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם כלי חפץ אמר ה׳ צבאות (מלאכי ג׳), יוסף ע״ש שעתיד הקב״ה להוסיף ולגאול את ישראל מן מלכות הרשעה כשם שגאל אותם ממצרים דכתיב והיה ביום ההוא יוסף ה׳ שנית ידו וגו׳ (ישעיה י״א) וכל הענין ההוא הכתוב שם. א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי למה אין שמותם של שבטים שווים בכל מקום, אלא שזה מקדים לזה וזה מקדים לזה? שלא יאמרו בני גבירות תחלה ובני השפחות אחרונה, ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו. ד״א למה הקדים אלו לאלו? לפי שהן תקרות העולם, זה שמתקן תקרה כראוי נותן עוביא של תקרה זו בצד ראשה של אחרת שאינה שוה לה ג), לפיכך מקדים אלו לאלו. ומנין שהן

א) יש גרסות שונות במדרשים שונים ותקנתי על פיהם ועי׳ סוטה ל״ד: ב) על דרך נוטריקון כי נופת הוא מקצת השם נפתלי, בתנחומא מובא הפסוק על נפתלי נופת תטופנה שפתותיך כלה ג״כ ע״ד הזה, ג) כמו הבנאי

תקרתו של עולם שכן ישעיה הנביא אומר (מ"ח) שמע אלי יעקב ישראל מקוראי (שמ"ר פ"א ה'–ו').

[טוב ורע] הבאים מצרימה. לפי שירדו לצורך (לפרוע שטר שעבוד) כתיב בהם ביאה ע"ש הבאים ישרש יעקב, אבל בעת שירדו שלא לצורך נאמר בהם ירידה דכתיב (ישעיה ל"א) הוי היורדים מצרים לעזרה (מדרש הגדול שמות).

[מוסר לבנים] ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו. השוון הכתוב כולן ליעקב ד), שכולם צדיקים כיוצא בו, מפני שהיה מייסר את בניו ורידה אותם ולמדם דרכיו שלא יהיה בהם פסולת. הה"ד חושך שבטו שונאו בנו ואוהבו שחרו מוסר (משלי י"ג) וכו' ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות רעה ושנאהו. שכן מצינו בישמעאל שהיה לו גנעונים על אברהם אביו ולא רידהו ויצא לתרבות רעה ושנאהו והוציאו מביתו ריקם וכו'. כיוצא בו ויאהב יצחק את עשו, לפיכך יצא לתרבות רעה על אשר לא רידהו וכו' ועוד שתאב מיתת אביו ובקש להרוג את אחיו שנאמר יקרבו ימי אבל אבי וגו' וגרם ליעקב לברוח מאבותיו וכו'. כיוצא בו דוד שלא ייסר לאבשלום בנו ולא רידהו יצא לתרבות רעה וביקש להרוג את אביו וכו' ונפלו מישראל כמה אלפים, וגרם לאביו דברים קשים הרבה וכו' כי קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם ממלחמת גוג ומגוג, דאילו במלחמת גוג ומגוג כתיב למה רגשו גוים ולהלן כתיב מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו ה' מה רבו צרי וגו'. כיוצא בו עשה דוד באדניה שלא רידהו ביסורין ולא גער בו לפיכך יצא לתרבות רעה דכתיב ולא עצבו אביו מימיו (מ"א א') וכו'. וכל המייסר את בנו מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו שנאמר ייסר בנך ויניחך וגו' (משלי כ"ט), ואומר יסר בנך כי יש תקוה (שם י"ט), ומוסיף עליו אהבה שנאמר ואוהבו שחרו מוסר, לפי ששחרו מוסר לכך אוהבו. אתה מוצא שאברהם ייסר את יצחק בנו ולמדו תורה והדריכו בדרכיו דכתיב באברהם עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', וכתיב ואלה תולדות יצחק בן אברהם, ללמדך שהיה דומה לאביו בכל דבר בנוי בחכמה בעושר ובמעשים טובים. תדע לך שבן שלשים ושבעה שנה היה כשעקדו אביו וכפתו כשה ולא נמנע, לפיכך ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, הוי ואוהבו שחרו מוסר! כיוצא בו היה יצחק משחר מוסר ליעקב שלמדו יצחק תורה ויסדו בבית תלמודו שנאמר ויעקב איש תם יושב אהלים, ואח"כ פירש מאביו ונטמן בבית שם ועבר ללמוד תורה. לפיכך זכה לברכה וירש את הארץ, שנאמר וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען. ואף יעקב ייסר את בניו ולמדם דרכיו וארחותיו וכו' (כדלעיל). כיוצא בו בת שבע הצדקת שיסרה את שלמה בנה דכתיב דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו (משלי ל"א) א"ר יוסי בר חנניא מלמד שכפתה אותו בת שבע על העמוד ומכה אותו בשבט ומיסרתו, ומה היתה אומרת לו? מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי, אמרה לו הכל יודעין שאביך ירא שמים, עכשיו אם תצא לתרבות רעה יאמרו שאתה „ברי" ואני גרמתי לך וכו'. ומה בר נדרי? כל נשי אביך היו נודרות ואומרות יהא לי בן הגון למלכות ואני נדרתי יהא לי בן חכם ממולא בתורה והגון לנביאות. ומכה אותו ומיסרתו ואומרת אל למלכים שתו יין, מה לך אצל מלכים השותין יין ומשתכרין ואומרים „למואל"=למה–אל, ולרוזנים אי שכר, מי שרזי עולם גלוים-לא ישתה יין וישתכר! ולפי שיסרתו אמו לפיכך ויחכם מכל האדם. תניא רשב"י אומר את מוצא שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל ולא נתן אותו אלא ע"י יסורין. התורה וא"י ועוה"ב, תורה דכתיב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צ"ד); א"י דכתיב וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים ח'), ומה כתיב אחריו כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה; העוה"ב דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים ותוכחת מוסר (משלי ו'), הוי ואוהבו שחרו מוסר! (שמות רבה פ"א א', תנחומא שם).

[אבות ובנים] את יעקב. אר"ש בן חלפתא בנוהג שבעולם אדם שיש לו בנים כל זמן שיש בו כח בניו נעשין טפלין לו, הזקין הוא נעשה טפילה לבניו, ברם הכא אפילו בזקנותו ואחר מיתתו בנים נטפלין לו ה), הה"ד „את" יעקב (מדרש הגדול שמות).

[שררה–ענוה] וימת יוסף וכל אחיו. א"ר חמא ב"ר חנינא, מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות (ברכות נ"ה.). ד"א אע"פ שזכה יוסף למלכות לא נתגאה על אחיו ועל בית אביו ו), כשם שהיה קטן בעיניו מתחלה שהיה עבד

שמניח קורה ארוכה ברוחב ובצדה קורה קצרה כדי לחזק הבנין, כך השבטים בני הגבירות ובני השפחות נתאחדו יחד, ויש בכל אחד מעלה מיוחדה, מהם גבורים ומהם חלשים, וכולם ביחד הם שבטי יה, הקורות הסובלות את סוכת האומה. וכן בכל קהלה וקהלה בישראל נמצאים אנשים שונים תורנים וחכמים וסוחרים וכל אחד צריך לחבירו, וביחד הם יסוד וקיום היהדות. ד) דייק מלת „את" יעקב, ודורש שבאו אתו במעלה אחת ושוים עמו בדרכי מוסר וחכמה. ה) כאן דרש מלת „את" שיעקב היה עיקר ובניו טפלין לו, ולמדנו מזה שכל זמן שהאב מפרנס את בניו כבודו במקומו מונח, אבל כיון שהוא צריך לבניו נעשה טפל להם, כדרך האבות הזקנים אשר זקוקים לפרנסת בניהם באמריקא. ו) ראינו בזה שתי דרשות המתנגדות זו לזו, אבל אין מקשין באגדה כי אלו ואלו דברי אלהים חיים, כ"ז שנוכל ללמוד ענין מוסר מהם. מהדרשה הראשונה

במצרים כך היה קטן בעיניו אחר שהיה מלך (שמ"ר פ"א ז').

[שנויים] ויקם מלך חדש. פליגי רב ושמואל, חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו, מאן דאמר חדש ממש דכתיב חדש, ומאן דאמר שנתחדשו גזירותיו מדלא כתיב וימת וימלוך, והא דכתיב אשר לא ידע את יוסף דהוי דמי כמאן דלא ידע ליה כלל (סוטה י"א.). רבנן אמרי למה קראו חדש והלא פרעה עצמו היה? אלא שאמרו המצריים לפרעה בא ונזדווג לאומה זו, ז), א"ל שוטים אתם! עד עכשיי משלהם אנו אוכלים והיאך נזדווג להם? אילולא יוסף לא היינו חיים. כיון שלא שמע להם הורידוהו מכסאו שלשה חדשים, עד שאמר להם כל מה שאתם רוצים הריני עמכם והשיבו אותו על כסאו, לפיכך כתיב ויקם מלך חדש (שמ"ר פ"א ט').

[התבוללות ועונשה] רבנן פתחין פתחא ח) לחאי קרא: בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה'). ללמדך כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצריים! מכאן אתה למד שמשה מלן ביציאתן ממצרים. וכיון שעשו כן הפך הקב"ה האהבה שהיו המצריים אוהבים אותן לשנאה, שנאמר הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו (תהלים ק"ה). לקיים מה שנאמר עתה יאכלם חדש את חלקיהם—מלך חדש שעמד וחדש עליהם גזירותיו (שמ"ר פ"א י').

[כפויי טובה] אשר לא ידע את יוסף. והלא עד היום הזה מצרים יודעין חסדו של יוסף? אלא שהיה יודע ולא השגיח עליו וכפה טובתו, ולבסוף כפה טובתו של הקב"ה שאמר לא ידעתי את ה'. הא למדת שכפיית הטובה הוקשה לכפירה בעיקר. אמר ר' אבון למה"ד לאחד שנטל אבן וזרקה באיקונין ט) של דוכוס, אמר המלך התיזו את ראשו, עכשיו בשל דוכוס ולמחר הוא עושה בשלי. כך פרעה הרשע עכשיו לא ידע את יוסף למחר אומר לא ידעתי את ה'.—אין לך קשה לעולם מכפוי טובה, שהוא גורם שלא תהיה טובה בעולם. לכך הקב"ה מזהיר את ישראל ואומר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, הזהרו שלא תכפו טובתי, שכפוי טובה אינו יכול לקבל פני מלכות שמים. וכן יהושע אמר לישראל אם כפיתם הטובה הזאת לא תוכלו לעבוד את ה', והם משיבין אותו לאמר כי ה' אלהינו הוא המעלה אותנו ואת אבותינו מארץ מצרים מבית עבדים ואשר עשה לעינינו את האותות הגדולות האלה (יהושע כ"ד י"ז) וגו' (מדרש הגדול).

[הערמה] הבה נתחכמה לו. להם מבעי ליה? אמר ר' חמא בר חנינא, בואו ונחכם למושיען של ישראל, במה נדונו—באש? כתיב כי הנה ה' באש יבוא (ישעיה ס"ו), נדונו בחרב? כתיב ובחרבו את כל בשר (שם), אלא בואו ונדונו במים שכבר נשבע הקב"ה שאינו מביא מבול לעולם, והם אינם יודעים שעל כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא, אי נמי הוא אינו מביא אבל הם באים ונופלים לתוכו שנאמר ומצרים נסים לקראתו (סוטה י"א.).

[התחקות—דוגמא] וישימו עליו שרי מסים. עליהם מבעי ליה? תנא דבי ר' אלעזר ב"ר שמעון, מלמד שהביאו מלבן ותלאו לו לפרעה בצוארו י), וכל אחד מישראל שאמר אסטנים אני, אמרו לו כלום אסטנים אתה יותר מפרעה? (שם).

[עבודות קשות] בחומר ובלבנים ובכל עבודה וגו' בפרך. אמר רבא בתחלה בחומר ובלבנים ולבסוף בכל עבודה בשדה. בפרך, אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן, שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים (סוטה י"א:).

[שכר בתחלה ואח"כ בחנם] בפרך. ר' אלעזר אומר בפה רך, אמרו כל מי שהוא עושה לבנה נוטל שקל, כדי לפתות את ישראל, והיו מיגעין עצמן יתר מדאי כדי לטול שכר הרבה, חוץ מעמרם שלא נתפתה לבו אלא היה עושה לבנה בכל יום, ולבסוף מה הוא אומר ואת מתכנת הלבנים אשר הם עושים תמול שלשום תשימו עליהם לא תגרעו ממנו, ואפילו תבן לא נתנו להם כ"ש שכר (מדרש הגדול שמות).

[נשים נביאות] למילדות העבריות. פליגי בה רב ושמואל, חד אמר אשה ובתה יוכבד ומרים, וחד אמר כלה וחמותה יוכבד ואלישבע וכו' ולמאן דאמר פועה זו מרים למה נקרא שמה פועה שהיתה פועה ברוה"ק ואומרת עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל (סוטה י"א:). תנו רבנן ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להן לישראל וכו', מאן נינהו שבע נביאות שרה מרים דבורה חנה אביגיל חולדה ואסתר. שרה דכתיב אבי מלכה ואבי יסכה, א"ר יצחק יסכה זו שרה ולמה נקרא שמה יסכה שסוכה ברוה"ק, וכן הוא אומר כל אשר תאמר אליך

נלמד שלא ישתרר איש על אחיו כי יענש ע"ז, ומהדרשה השניה למדנו מדת הענוה, ז) ללחום בהם ולכלותם, ולא הועילו דברי פרעה להבינם כי לולי יוסף לא נשאר מהם שריד ופליט ורק הוא הציל אותם מאבדון הרעב. וכן דרך כל שונאי ישראל שלא יכירו את טובת היהודים כי הם כפויי טובה. ח) בכל מקום שנאמר במדרש שהדרשן פתח להאי קרא, ענינו שעשה הפסוק לנושא דרושו (text), כדרך הדרשנים החדשים. ט) בלשון יון ורומי ikon הוא צורת ופלסתר פנים של מלך ושליט או איש קדוש. י) וכן עשו המלכים והנשיאים בעת המלחמה כאשר גזרו על יושבי מדינתם לקמץ באכילתם ובשתייתם נזרו גם הם ממותרות כדי להראות

שרה שמע בקולה (בראשית כ"א י"ב). מרים דכתיב ותקח מרים הנביאה אחות אהרן (שמות ט"ו כ'). אחות אהרן ולא אחות משה? אמר רב עמרם אמר רב מלמד כשהיתה אחות אהרן היתה מתנבאה ואומרת עתידה אימא שתלד בן שמושיע את ישראל, כיון שנולד משה נתמלא כל הבית אור, עמד אביה ונשקה על ראשה, אמר לה בתי נתקיימה נבואתך. כיון שהטילוהו ליאור עמדה אמה וטפחה על ראשה, אמרה לה בתי נבואתך היכן היא? והיינו דכתיב ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו, לידע מה יהא בסוף נבואתה. דבורה דכתיב ודבורה אשה נביאה אשת לפידות (שופטים ד' ד') וכו'. חנה דכתיב ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה' (ש"א ב') וכו'. אביגיל דכתיב והיה היא רוכבת על החמור ויורדת בסתר ההר (שם כ"ה כ') וכו', אמר לה ברוך טעמך וברוכה את אשר כליתיני מבוא בדמים וכו' אמר לה השמעי לי אמרה לו ולא תהיה זאת לך לפוקה, זאת מכלל דאיכא אחריתי? אין, איכא מעשה דבת שבע (וזו נבואתה). חולדה דכתיב וילך חלקיה הכהן וגו' על חולדה הנביאה (מ"ב כ"ב י"ד) וכו'. אסתר דכתיב ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות (אסתר ה') בגדי מלכות מיבעי ליה? א"ר אלעזר אמר ר' חנינא מלמד שלבשה אסתר רוה"ק, כתיב הכא ותלבש אסתר מלכות, וכתיב התם ורוח לבשה את עמשי (דהי"א י"ב י"ח).

[טוב ורע] **ואם בת היא וחיה.** פרסם הרע שנאמר והמתן אותו לא פרסם הטובה שנאמר וחיה יא), אבל הצדיקים אינן כן אלא מפרסמין הטובה ואין מפרסמין הרע, שהן דומין ליוצרן שנאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (ש"א ב' ל') וכו' (מדרש הגדול).

[שונאי ישראל מתחכמים] א"ר לוי ארורים הן הרשעים שהן מתנמקין יב) בגזירותיהם על ישראל, כל אחד ואחד אומר עצתי יפה משלפני. קין הרג את אחיו, בא עשו ואמר שוטה היה קין שהרג את אחיו בחיי אביו, אינו יודע שאביו פרה ורבה ומביא ביוצא בו? אבל אני איני עושה כן אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. בא פרעה הרשע ואמר שוטה היה עשו אינו יודע שאחיו פרה ורבה עד שלא ימות אביו? אני איני עושה כן אלא עד דאנון דקיקין (קטנים) תחות כרסי אמתהון אנא אוביד יתהון דכתיב אם בן הוא והמתן אותו. אתא המן ממזרא ואמר שוטה היה פרעה שאמר וכל הבת תחיון, אינו יודע שהבנות נושאות לאנשים ופרות ורבות, אני איני עושה כן אלא טף ונשים ביום אחד. לעתיד לבא גוג ומגוג אומר שוטים היו הראשונים שהיו מדיינין כנגד ישראל, אינם יודעים שיש להם פטרון בשמים, אני איני נלחם אלא בפטרונן תחלה הה"ד התיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו (תהלים ב').—אומר להם הקב"ה שוטים שבעולם אתם נזקקין כנגדי? חייכם שאני משחק בכם תחלה, דכתיב יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו, ולבסוף אני נפרע מהם דכתיב ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (זכריה י"ד) וכו' (מדרש הגדול).

[ישראל דומה לחיות] **כי חיות הנה.** אמרו לו אומה זו כחיה נמשלה, יהודה גור אריה, דן יהי דן נחש, נפתלי אילה שלוחה, יששכר חמור גרם, יוסף בכור שור, בנימין זאב יטרף, ודלא כתיב ביה, כתיב (יחזקאל י"ט) מה אמך לביא בין אריות רבצה (סוטה י"א).

ב

וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי. להיכן הלך? א"ר יהודה בר זבינא שהלך בעצת בתו. תני עמרם גדול הדור היה כיון שגזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר לשוא אנו עמילין, עמד וגרש את אשתו, ועמדו כלם וגרשו את נשותיהם. אמרה לו בתו, אבא גזירתך קשה משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות, פרעה לא גזר אלא בעולם הזה ואתה גזרת בעוה"ז ובעוה"ב (מי שלא עוסק בפריה ורביה אינו מוכשר לעוה"ב עי' ברכות י'. תורה תמימה), פרעה הרשע ספק גזירתו מתקיימת ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בודאי גזירתך מתקיימת, עמד והחזיר את אשתו, עמדו כלם והחזירו את נשותיהם (סוטה י"א:).

[גומלין—מדה כנגד מדה] **ותתצב אחותו.** במדה שאדם מודד מודדין לו, מרים המתינה למשה לפיכך המתינו לה ישראל במדבר, שנאמר והעם לא נסע עד האסף מרים. ומדה טובה מרובה, שהיא המתינה שעה אחת וישראל המתינו לה שבעת ימים (סוטה ט': י"א).

[נסיון משה — זהב וגחלת] **ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה.** היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומחבבת אותו כאילו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך. והיה פרעה מנשקו ומחבקו והוא נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו, כמו שעתיד לעשות לו כשהוא גדול. וכן הקב"ה אומר לחירם ואוציא אש מתוכך הוא (יחזקאל כ"ח), וכן בת פרעה מגדלת מי שעתיד ליפרע מאביה. ואף מלך המשיח שעתיד ליפרע מאדום יושב עמהם במדינה ההיא שנאמר שם ירעה עגל ושם ירבץ (ישעיה כ"ז).

דוגמא להעם. יא) בבן אומר והמתן אותו שהן ימיתו אותו בידים, ובבת אומר וחיה שיניחו אותה בחיים אבל לא יעשו דבר להחיותה. אבל הצדיקים הם כמו הקב"ה שאומר בטובה מכבדי אכבד אני בעצמי, וברעה אומר יקלו מעצמם.

יב) מתנמקין, כמו ר' יוסי נימוקו עמו (גטין ס"ז)

והיו שם יושבין חרטומי מצרים ואמרו מתייראין אנו מזה שנוטל כתרך ונותנו על ראשו שלא יהיה אותו שאנו אומרים שעתיד ליטול המלכות ממך. מהם אומרים להורגו ומהם אומרים לשורפו. והיה יתרו יושב ביניהן ואומר להם הנער הזה אין בו דעת אלא בחנו אותו. והביא לפניו בקערה זהוב ונחלת, אם יושיט ידו בזהוב יש בו דעת ויהרגו אותו, ואם יושיט ידו לגחלת אין בו דעת ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו, שלח ידו ליקח הזהוב, ובא גבריאל המלאך ודחה את ידו ותפש את הגחלת והכנים ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכוה לשונו, ומזה נעשה כבד פה וכבד לשון (שמ"ר פ"א ל"א).

[עזרה בצרה] **ויצא אל אחיו וירא בסבלותם.** מאי וירא? שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר, חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם! שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט. והיה נותן כתפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן. ר"א בנו של ר"י הגלילי אומר ראה משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול, משוי של איש על אשה ומשוי אשה על איש, משוי זקן על בחור ומשוי בחור על זקן, והיה מניח דרגון יג) שלו והולך ומיישב להן סבלותם, ועושה כאילו מסייע לפרעה. אמר הקב"ה אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך, הה"ד וירא ה' כי סר לראות, ראה הקב"ה שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה (שמ"ר פ"א ל"ב).

[שבת למנוחה] ד"א וירא בסבלותם. ראה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. אמר לו לך ועשה להן כמו שתאמר, הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח (שמ"ר פ"א ל"ב).

[רשעים] **והנה שני אנשים עברים נצים.** א"ר יוחנן משום רשב"י כל מקום שנאמר נצים ונצבים יד) אינם אלא דתן ואבירם (נדרים ס"ד:). ארשב"י כל שאתה יכול לתלות ברשע תלה, מי הן שני האנשים הללו? זה דתן ואבירם, והן שאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י"ד ד'), והן שהמרו על הים, והן שהותירו מן המן, והן היו במחלקתו של קרח, הוא דתן ואבירם (במדבר כ"ו ט') שהן עמדו ברשעה מתחלה ועד סוף (מדרש הגדול).

[הגבהת אגרוף כהכאה] **ויאמר לרשע למה תכה רעך.** אמר ר"ל המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך, למה הכית לא נאמר אלא למה תכה, אע"פ שלא הכהו נקרא רשע (סנהדרין נ"ח:).

[לשון הרע] **ויאמר אכן נודע הדבר.** ר' יהודה בר שלום בשם ר' חנינא הגדול ורבותינו בשם ר' אלכסנדרי אמר, היה משה מהרהר בלבו ואומר מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו אמר לה"ר יש ביניהן, היאך יהיו ראויין לגאולה? לכך אמר אכן נודע הדבר טו), עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדים (שמ"ר פ"א ל"ה).

[בריחה — דחיקת השעה] **ויברח משה מפני פרעה.** כתיב לך עמי בא בחדריך (ישעיה כ"ו), בשעה שאתה רואה השעה שהיא חצופה לא תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום, הסתכלו בי כביכול כשראיתי השעה חצופה בעונותיכם נתתי לה מקום שנאמר השיב אחור ימינו. וכל מי שעומד כנגד השעה נופל בידה וכל מי שנותן מקום לשעה השעה נופלת בידו. נבות (מ"א כ"א) עמד כנגד השעה ונפל בידה. אברהם נתן מקום לשעה וברח מפני נמרוד ונפלה בידו, יצחק נתן מקום לשעה ונפלה בידו שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר (בראשית כ"ו), יעקב נתן מקום לשעה ויברח יעקב שדה ארם ונפלה השעה בידו, משה נתן מקום לשעה שנאמר ויברח משה מפני פרעה וחזרה השעה ונפלה בידו שנאמר גם האיש משה גדול מאד וגו' בעיני עבדי פרעה, דוד נתן מקום לשעה שנאמר ויברח דוד מניות (ש"א כ') וחזרה השעה ונפלה בידו, וא"ל שאול ידעתי כי מלוך תמלוך (ש"א כ"ד) וכו' (ילקוט שמעוני רמז קס"ז).

[רדיפה בשביל אמונה] **ולכהן מדין שבע בנות.** והלא הקב"ה שונא ע"ז ונתן מנוס למשה אצל עובד ע"ז? אלא אמרו רבותינו יתרו כומר היה לע"ז וראה שאין בה ממש וביסר (בעט) עליה והרהר לעשות תשובה עד שלא בא משה, וקרא לבני עירו וא"ל עד עכשיו הייתי משמש אתכם, מעתה זקן אני, בחרו לכם כומר אחר. עמד והוציא כלי תשמישי ע"ז ונתן להם הכל. עמדו ונדוהו שלא יזדקק לו אדם ולא יעשו לו מלאכתו, ולא ירעו את צאנו, לפיכך הוציא בנותיו לרעות צאנו וכו' ויבואו הרועים ויגרשום, אפשר הוא כהן מדין והרועים מגרשים בנותיו? אלא

דהיינו חכמתו עמו, וכאן הם מתחכמים להרע. יג) **דרגון** dragon, נחש עקלתון עם כנפים בהמיתולוגיא לאות כבוד לבני מלכים ושריהם, כדי שיניחו אותו שוטרי המלך להפריע אותם ממלאכתם, באמרו שכוונתו לתיקון העבודה ולטובת פרעה. יד) מפני שלא נזכרו שמותם תולין ברשעים, כי מגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב, ואין חושדין בכשרים. וחז"ל דרשו נצים ונצבים דכתיב בפ' קרח יצאו נצבים ובפ' פינחס אשר הצו על ה', וכאן כתיב נצים, ואנו למדים הסתום מן המפורש. ומה שנאמר להלן כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, דרשו לא שמתו ממש אלא שירדו מנכסיהם ועניות כמיתה. טו) כי בלי דלטוריא של העברים מתוך עצמם לא היה פרעה שומע הדבר ולא היה צריך לברוח ממנו והיה אפשר לו לגאל את ישראל מקודם.

למדרך שנדוהו וגרשו בנותיו כאשה גרושה (שמ"ר פ"א ל"ט).

[נשים ומשפטן] **ויקם משה ויושיען.** מלמד שישב משה להן בדין, אמר דרך אנשים דולים ונשים משקות, וכאן נשים דולות ואנשים משקים. ויצילם לא נאמר אלא ויושיען טז) וכו' (שם). בא וראה ענותנותו של משה שראה בנות יתרו מצטערות ולא נתנאה מלעמוד ולדלות להן והוא היה בנפשו כבן בתו של מלך (מדרש הגדול).

[אכילה ושתייה] **קראן לו ויאכל לחם.** א"ר יוחנן משום רבי יוסי בן קיסמא גדולה לגימא יז) שהרחיקה שתי משפחות מישראל (עמון ומואב) שנאמר על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (דברים כ"ג). ור' יוחנן דידיה אמר גדולה לגימא שמקרבת את הרחוקים שנאמר קראן לו ויאכל לחם ובשכר זה זכו בני בניו יח) וישבו בלשכת הגזית (סנהדרין ק"ד).

ג

[רועה נאמן — פרנס — צער בעלי חיים] **ומשה היה רועה צאן.** כתיב ה' צדיק יבחן (תהלים י"א), אמר ר' יצחק במה בוחן את הצדיקים במרעה צאן, בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה שנאמר ויקחהו ממכלאות צאן (תהלים ע"ח). מהו ממכלאות צאן? כמו ויכלא הגשם, היה מונע הגדולים מפני הקטנים, והיה מוציא הקטנים לרעות כדי שירעו על עשב הרך, ואחר כן מוציא הזקנים כדי שירעו על עשב הבינוני, ואח"כ מוציא הבחורים שיהיו אוכלין עשב הקשה. אמר הקב"ה מי שהוא יודע לרעות הצאן כל אחד לפי כחו יבא וירעה בעמי, הה"ד מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו. עמוס נבחן במרעה שנאמר ויקחני ה' מאחרי הצאן (עמוס ז'). אף משה לא בחנו הקב"ה אלא בצאן. אמרו רבותינו כשהיה משה רבינו ע"ה רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסות, ונזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו, אמר אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא, עייף אתה, הרכיבו על כתפו והיה מהלך, אמר הקב"ה יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך, חייך אתה תרעה צאני ישראל, הוי ומשה היה רועה צאן! (שמ"ר פ"ב ב').

[מדבר—הרחקה מגזל] **וינהג את הצאן אחר המדבר.** כתיב כל אמרת ה' צרופה (משלי ל'), אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבודקן בדבר קטן ואח"כ מעלהו לגדולה. הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן ומצאם נאמנים והעלם לגדולה. בדק לדוד בצאן שלא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל, שכן אליאב אמר לדוד ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר (ש"א י"ז), מלמד שהיה דוד מקיים המשנה אין מגדלים בהמה דקה בא"י, א"ל הקב"ה נמצא אתה נאמן בצאן בא ורעה צאני, שנאמר מאחר עלות הביאו (תהלים ע"ח). וכן במשה הוא אומר וינהג את הצאן אחר המדבר להוציאן מן הגזל, ולקחו הקב"ה לרעות ישראל שנאמר נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן (שם ע"ז) וכו'. א"ר יהושע למה היה רודף למדבר? לפי שראה שישראל נתעלו מן המדבר, שנאמר מי זאת עולה מן המדבר (שה"ש ג'), שהיה להם מן המדבר המן והשלו והבאר והמשכן והשכינה, כהונה ומלכות וענני הכבוד וכו' (שמ"ר פ"ב ה').

[סנה — ישראל] **וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה.** הה"ד עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א), כשיש להם צרה אינם קוראים אלא להקב"ה. במצרים ותעל שועתם אל אלהים, בים ויצעקו בני ישראל אל ה', וכאלה רבים, ואומר בכל צרתם לו צר (ישעיה ס"ו), א"ל הקב"ה למשה אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער כשם שישראל שרוין בצער? הוי יודע ממקום שאני מדבר עמך מתוך הקוצים כביכול אני שותף בצערן (שמ"ר פ"ב ז'). למה מתוך הסנה ולא מתוך אילן אחר? ר' אליעזר אמר מה הסנה שפל מכל האילנות שבעולם כך היו ישראל שפלים וירודים במצרים, לפיכך נגלה עליהם הקב"ה וגאלם, שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג'). ר' יוסי אומר כשם שהסנה קשה מכל האילנות וכל עוף שנכנס לתוך הסנה אין יוצא בשלום, כך היה שעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל השעבודים שבעולם וכו'. ר' יוחנן אמר מה הסנה הזה עושין אותו גדר לגינה כך ישראל גדר לעולם. ד"א מה הסנה הזה עושה קוצין ועושה וורדין כך ישראל יש בהן צדיקים ורשעים. רב נחמן בנו של ר"ש בר נחמן אומר כל האילנות יש מהן עושה עלה אחת ויש מהן שתים או שלש, הדס עושה שלש שנקרא עץ עבות, אבל הסנה יש לו חמש עלין, א"ל הקב"ה למשה אין ישראל נגאלין אלא בזכות אברהם יצחק ויעקב ובזכותך ובזכות אהרן וכו' (שמ"ר פ"ב ט'). מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזוק לפי שקוציו כולן כפופין למטה, אבל כשמבקש להוציא ידו הקוצין תופסין לו ואינו יכול להוציאה, כך המצריים בתחלה קבלו לישראל בסבר פנים יפות, וכשבקשו לצאת לא הניחום, שנאמר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך (ילקוט שמעוני רמז קס"ט).

[ענוה—שלום] ר' אלעזר בן ערך אומר מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך

טז) במדת הדין והמשפט, והיה הראשון לתת לנשים זכיות המשפט (suffrage). יז) ל ג י מ א, מלא לוגמיו, טעימה במלא הפה, מה שנבלע בפעם אחת כלומר שתייה או אכילה מועטת. יח) דכתיב ומשפחות סופרים (סנהדרין) יושבי יעבץ וגו' (דהי"א ב') והמה הקינים הבאים מבית רכב, והם היו בני בניו של יתרו שנקרא הקיני ככתוב ובני קיני חותן

הסנה? הלא יכול המקום לדבר מראש הרים ומראשי גבעות ומארזי לבנון? אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה שהוא שפל מכל האילנות, ועליו אמר שלמה ושפל רוח יתמוך כבוד (משלי כ"ט כ"ג), וכן הוא אומר כי רם ה' ושפל יראה (תהלים קל"ח ו'). ד"א למה מתוך הסנה? אלא ללמדך שגדול הוא השלום, שלא נגלה הקב"ה אל משה רבינו תחלה לא בחיות ולא בכרובים ולא באופנים אלא מתוך דבר של שלום, שנאמר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, הראהו האש בוערת בירקות ואינה אוכלתן ואין מכבין אותה (מדרש הגדול).

[ישראל עם עולם] **והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל.** מיכן אמרו האש של מעלה, מעלה לולבין ושורפת ואינה אוכלת והיא שחורה; האש של מטה אינה מעלה לולבין והיא אדומה ואוכלת ואינה שורפת. ולמה הראה לו הקב"ה למשה בענין הזה? לפי שהיה מחשב בלבו ואומר שמא יהיו המצריים מכלין את ישראל, לפיכך הראהו הקב"ה אש בוערת והסנה איננו אוכל. א"ל כשם שהסנה בוער באש ואיננו אוכל, כך המצריים אינן יכולין לכלות את ישראל (שמ"ר פ"ב י').

[כהונה ומלכות] **ויאמר הנני, ויאמר אל תקרב הלום.** ויאמר משה הנני, הנני לכהונה ולמלכות, א"ל הקב"ה אל תקרב הלום, כלומר לא יהיו בניך מקריבין שכבר מתוקנת הכהונה לאהרן אחיך. הלום זו מלכות כמה דתימא כי הביאתני עד הלום (ש"ב ז') וכו', א"ל הקב"ה כבר מתוקנת המלכות לדוד. אעפ"כ זכה משה לשתיהן יט), כהונה ששימש בשבעת ימי המלואים, מלכות דכתיב ויהי בישורון מלך (שמ"ר פ"ב סוף).

[זקני ישראל] **לך ואספת את זקני ישראל.** לעולם זקנים מעמידים את ישראל, וכן הוא אומר וכל ישראל וזקניו ושוטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון (יהושע ח'), אימתי ישראל עומדים כשיש להם זקנים. למה כשהיה ביהמ"ק קיים היו שואלים בזקנים? שנאמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך (דברים ל"ב). שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל, תדע לך כששלח בן הדד אל מלך ישראל, שנאמר כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא (מ"א כ'), שלח לו מלך ישראל כדבריך אדוני המלך לך אני וכל אשר לי. פעם שניה שלח לו כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך ותפשו את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו. וכי כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה? בקש כסף וזהב והם חמדה שנאמר ובאו חמדת כל הגוים וגו' לי הכסף ולי הזהב (חגי כ'). בקש נשים והם חמדה שנאמר בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך וגו' ותמת אשתי בערב (יחזקאל כ"ד). בקש בנים והם חמדה שנאמר והמתי מחמדי בטנם (הושע ט'). הוי אומר כל מה שתבע בראשונה חמדה, ומהו כל מחמד עיניך? דבר שהוא חמדה מתוך חמדה זו התורה שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים י"ט). כיון ששמע מלך ישראל כך אמר אין זו שלי אלא של זקנים היא, מיד ויצא מלך ישראל ויך את הסוס ואת הרכב וגו' (מ"א כ'). הוי ישראל נמלכים בזקנים! ולכך אמר הקב"ה למשה לך ואספת את זקני ישראל.

[גאולה כפולה] **פקד פקדתי אתכם.** אמר להם מסורת היא בידם מיוסף שבלשון הזה אני גואלם. לך ואמור להם זה הסימן! כ) ומהו פקד פקדתי (בלשון כפול)? פקד במצרים פקדתי על הים; פקד להבא פקדתי לשעבר. ואת העשוי לכם במצרים, כלומר אני פוקד על המצריים מה שעושים לכם, כמד"א פקדתי את אשר עשה עמלק (ש"א ט"ו). ואומר אעלה אתכם, אמור להם כמו שאמרתי ליעקב אביהן כן אעשה, ומה אמר לו? ואנכי אעלך גם עלה (בראשית מ"ו). וכן יעקב אמר לבניו והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. מיד ושמעו לקולך, למה? שמסורת גאולה היא בידם שכל גואל שיבא ויאמר להם פקידה כפולה גואל של אמת הוא וכו' (שמ"ר פ"ג י"א).

[ישראל במצרים] **ושאלה אשה משכנתה.** ר' אלעזר הקפר אומר ארבע מצות היו בידן של ישראל שאין העולם כלו כדאי להן: שלא נחשדו על עריות, שנאמר ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כ"ה), להודיע שבחן של ישראל שלא היתה אלא זו בלבד ופרסמה הכתוב וכו'. ולא נחשדו על לשון הרע, שנאמר ושאלה אשה משכנתה, כבר היו בידם שנים עשר חדש ואין את מוצא באחד מהן שהלשין על חבירו. ולא שנו את שמם, כשם שמיחסם בירידתן ראובן ושמעון כך מיחסין בעליתן שנאמר ויתילדו על משפחותם. ולא חלפו לשונם, שנאמר שני אנשים עברים, שהיו מדברים עברית, ועוד שנאמר כי פי המדבר אליכם (בראשית מ"ה) בלה"ק (ילקוט שמעוני סי' קע"ב).

משה (שופטים א'). יט) שלא ניתנה לו הכהונה או המלכות בירושה לבניו אחריו, והטעם מפני שעל ידו ניתנה התורה שהיא מורשה קהלת יעקב ולא ירושה מאב לבן בלי למוד, וכדרך שניתנה לו התורה ניתנה לו הכהונה והמלכות, עי' זבחים ק"ב, כ) הלשון הכפול הוא לחזק הדבר וגם לשון חיבה ורצון, כמו משה משה, ויאמר ה' ראה ראיתי בעני עמי, אהיה אשר אהיה, והבטיח ליעקב ואנכי אעלך גם עלה, ויוסף אמר ואלהים פקוד יפקוד אלהים אתכם והעליתם את עצמותי וגו'. וענין הפקידה הכפולה הוא, פקידה בזכות האבות ופקידה לעונש על העשוי לכם במצרים כמו פקדתי את אשר עשה לכם עמלק. וגם ענינו פקידה על גאולת מצרים ופקידה על הגאולה העתידה, וזהו סימן פקוד פקדתי.

ד

[לשון הרע] **ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי.** אותה שעה דבר משה שלא כהוגן: הקב"ה אמר לו „ושמעו לקולך" והוא אמר „והן לא יאמינו לי", מיד השיבו הקב"ה כשיטתו ונתן לו אותות לפי דבריו. ראה מה כתיב אחריו, ויאמר ה' אליו מזה בידך ויאמר מטה, כלומר מזה שבידך אתה צריך ללקות, שאתה מוציא שם רע על בני, כי הם מאמינים בני מאמינים. מאמינים שנאמר ויאמן העם, בני מאמינים שנאמר באברהם והאמין בה' (בראשית ט"ו). בזה תפש משה מעשה הנחש שהוציא לשה"ר על בוראו שנאמר כי יודע אלהים וגו'. ראה מה כתיב אחריו ויאמר השליכהו ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש, לפי שעשה מעשה נחש לכך הראה לו את הנחש, כלומר עשית מעשה של זה (שמ"ר פ"ג ט"ו).

[כפירה ועונשה] **וישליכהו ארצה ויהי לנחש.** למה נחש? שהוא הכופר הראשון, שאמר לא מות תמותון (בראשית ג' ד'), והקב"ה אמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז), אלא שכפר הנחש והטעה את חוה. וכך פרעה כפר בעיקר ואמר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כ"ט ג'), לפיכך שלח לכופר השני בדמות הכופר הראשון לומר שדינו כמותו (מדרש הגדול).

[אלהות — ניסה] **וינס משה מפניו.** מטרונה אמרה לר' יוסי אלהי גדול מאלהיך, אמר לה למה? אמרה לו בשעה שנגלה אלהיכם למשה בסנה הסתיר משה פניו, אבל בשעה שראה את הנחש שהוא אלהי מיד וינס משה מפניו. אמר לה תפח עצמותה! בשעה שנגלה אלהינו בסנה לא היה לו מקום לברוח, אנה היה בורח? לשמים או לים או ליבשה? מה נאמר באלהינו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאום ה' (ירמיה כ"ג), אבל הנחש שהוא אלהיך כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות יכול להנצל ממנו, לכך כתיב וינס משה מפניו (שמ"ר פ"ג ט"ז).

[אברי האדם ופעולותיהם] **כי כבד פה וכבד לשון אנכי.** אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע יודע אני בעצמי שאתה הוא אדון כל העולם ולא בראת אדם אלא לכבודך ולא עשית בריה אלא ליקרך שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מ"ג ז'). וכל אבר ואבר שבראת לא בראתו לבטלה. לא בראת הראש אלא לכבוד שמך ליקוד ולהשתחוות לך, ולא בראת עינים אלא לראות, ולא בראת אזנים אלא לשמוע ולא בראת חוטם אלא להריח, ולא בראת לחיים אלא לטעום, ולא בראת שינים אלא לשהוק, ולא בראת ושט אלא לבלוע, ולא בראת קנה אלא למשוך ולהוציא, ולא בראת לב אלא להבין, ולא בראת כליות אלא ליעץ, ולא בראת כבד אלא לכעוס, ולא בראת טחול אלא לצחוק כא), ולא בראת ריאה אלא לשאוב רוח, ולא בראת כרס אלא ליקח ולהכניס אוכל, ולא בראת מרה אלא להריק, ולא בראת קורקבן אלא לטחון, ולא בראת קיבה אלא לשינה, ולא בראת נוקבה אלא ליציאה, ולא בראת גידים אלא לדם, ולא בראת עור אלא לתואר, ולא בראת ידים אלא למלאכה, ולא בראת רגלים אלא להלוך, ולא בראת לשון אלא לשיחה. ולשון זו שלי למה? לא לשיחה ולא לדבור, עכשיו תן לי שיחה תן לי דיבור להשתמש בהן בפה ולשון, כי כבד פה וכבד לשון אנכי וכו'. השיב הקב"ה למשה מי שם פה לאדם, הלא אני ששמתי פה ולשון לאדם הראשון והפקדתיו על כל באי העולם לקרות לכל אחד ואחד כשמו, ולשום שמות לכל בריה שבעולם, ואף אתה לך ואנכי אהיה עם פיך (מדרש הגדול).

[סרבן] **ויאמר בי אדוני שלח נא ביד תשלח. ויחר אף ה' במשה.** אמרו רבותינו שבעה ימים קודם היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו ולא היה רוצה לילך עד מעשה הסנה. הה"ד לא איש דברים אנכי חד, מתמול שנים, גם שלשה, משלשום ארבעה, גם חמשה, מאז ששה, דברך שבעה וכו' (שמ"ר פ"ג כ'), ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח. משלו משל למה"ד למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה גמורה, בקש המלך לעשותו אפטרופוס לפרנס את בני ביתו של מלך, מה עשה המלך תפש עבדו בידו והכניסו לבית גנזיו, הראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, וכל מה שיש לו באוצרותיו. הוציאו לשדה הראהו גנות ופרדסים וכו'. פשט העבד את ידו ואמר אינו יכול להעשות אפוטרופוס להכנס בני ביתו של מלך. כעס עליו המלך, אמר לו אם אי אתה יכול להעשות אפוטרופוס למה הטרחני כל אותו טורח? נשבע לו שלא יכניסו לפתח פלטין שלו. כך היה המקום מכתיש את משה כל ששת הימים שילך בשליחותו למצרים, ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח. אמר לו הקב"ה משה! אתה אומר לו שלח נא ביד תשלח, יהושע תלמידך הקטן ורך ורבוייך הוא יכנים את ישראל לארץ, אתה אין מכנים אותו, ולא נכנס עמהן לארץ, שנאמר לכן לא תביאו את הקהל הזה (במדבר כ' י"ב) וכו' (מדרש הגדול).

[אהבת אחים] **וראך ושמח בלבו.** שאינו מקפיד על נבואתך אע"פ שקדמך בנבואה. אמר ר' שמואל ב"ר יוסי הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים שנאמר (שמות כ"ח) והיו על לב אהרן

כא) בגמרא נאמר טחול לשחוק (ברכות ס"א, :) ופרש"י צחוק, והראבי"ה פי' לשון שחיקת סממנים (הובא בשו"ת באר שבע סי' ע') ולא נראה כן, כי להלן אמר קרקבן לטחון והיינו הך, נוקבה ליציאה כוונתו לפי הטבעת.

(שמ"ר פ"ג כ"ב). זה שאמר הכתוב מי יתנך כאח לי (שה"ש ח' א') כמשה לאהרן, ועליהם נאמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תהלים קל"ג), שהיו אוהבים זה לזה ומחבבים זה את זה. שבשעה שנטל משה את המלכות ואהרן את הכהונה לא שנאו זה את זה אלא היו שמחים זה בגדולת זה וזה בגדולת זה. תדע לך שבשעה שאמר הקב"ה למשה שילך בשליחותו אצל פרעה אמר רבש"ע שלח נא ביד תשלח. אתה סבור שעיכב משה לילך? לא, אלא אמר אהרן אחי הוא מתנבא היום שמונים שנה במצרים ועכשיו אני אכנס בתחומו של אחי, והיה מיצר, לכך אמר שלח נא ביד תשלח. אמר לו הקב"ה למשה לא איכפת לאהרן הדבר הזה, שאינו מיצר אלא שמח, שנאמר וראך ושמח בלבו, בפיו אינו אומר אלא בלבו. וילך ויפגשהו בהר האלהים, וישק לו, עליהם נאמר חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פ"ה י"א), חסד זה אהרן דכתיב וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידיך (דברים ל"ג ח'), ואמת זה משה דכתיב בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז'); צדק זה משה דכתיב צדקת ה' עשה (דברים ל"ג כ"א), ושלום זה אהרן דכתיב בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב' ו') וכו' (מדרש הגדול).

[מקל—גדלות] **ואת המטה הזה תקח בידך.** ת"ר שלשה נתעשרו ע"י מקל. יעקב דכתיב כי במקלי עברתי את הירדן וגו', משה דכתיב ויקח משה את מטה האלהים בידו, דוד דכתיב ויקח מקלו בידו ויבחר לו חמשה חלוקי אבנים מן הנחל וגו' (ש"א י"ז מ') ויך בו את גלית הפלשתי (מדרש הגדול פ' בשלח).

[רשות—נדר והתרתו] **וילך משה וישב אל יתר חותנו.** הדא הוא דכתיב מי יעלה בהר ה' וגו' נקי כפים ובר לבב. מי יוכל לעלות בהר ה'? מי שיש בו מדות הללו, וכולן נאמרו במשה. נקי כפים שנאמר לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר י"ד). אם נטל חמור משלהן מאי שנא מן הליסטים? אלא כך אמר משה כל אותן המסעות שהיינו נוסעים במדבר לא אמרתי לאחד מהן שיטול דבר משלי וטעון על חמורו, ואין נשיאה אלא לשון עמיסה כמה דתימא ויעמוס איש על חמורו (בראשית מ"ד). ובר לבב זה משה שלא הלך בשליחותו של הקב"ה עד שנתברר על עסקיו שנאמר ואמרו לי מה שמו מה אומר עליהם. אשר לא נשא לשוא נפשו, זה נפשו של מצרי, שלא הרג את המצרי עד שעמד עליו בדין וראה שחייב מיתה והרגו. ולא נשבע למרמה זה משה, כשהלך אצל יתרו נשבע לו שלא ילך חוץ מדעתו כב), וכשהלך בשליחותו של הקב"ה הלך אצל יתרו והתיר שבועתו, הה"ד וישב אל יתר חתנו (שמ"ר פ"ד א'). לא היה צריך לומר אלא וישב מצרימה, ולמה אמר אל יתר חותנו? אלא להתיר לו נדרו וליטול ממנו רשות וכו' (מד"ש הגדול).

ה

[אלהות] **ואחר באו משה ואהרן.** והזקנים היכן הלכו? מלמד שנשמטו אחד אחד והלכו להם. והיכן פרע להם גמולם בהר סיני, דכתיב ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה (שמות כ"ד י"ד). ד"א ואחר באו משה ואהרן שבאו אחרונים. שהיה יום פרוזבוטיא כג) של פרעה, והיו כולם הולכים ובאים מעוטרים אצל פרעה, והיו משה ואהרן עומדים על פתח פלטריי שלו. אמרו לו משרתיו שני זקנים בפתח עומדים, אמר להם פרעה יש בידם עטרות? אמרו לו לאו, אמר להם א"כ יכנסו באחרונה. כשנכנסו ועמדו לפני פרעה אמר להם מה אתם מבקשים? אמרו לו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחונו לי במדבר, אמר להם מי ה' אשר אשמע בקולו. ולא היה יודע לשלוח לי עטרות אלא בדברים באתם? לא ידעתי את ה'. באותה שעה הוציא דפתרא (מגילה) שלו, התחיל לקרות אלהי שטן, אלהי משחית, אלהי גיהנם, אלהי צידון ואלהי מואב, אמר להם והלא קראתי לכל אלהות של שדים ואין שם שם אלהיכם. אמרו לו דבריך דומה לכהן שהיה לו עבד, יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות, התחיל צווח לבני אדם ואמר להם הראיתם את רבי בכאן? אמרו לו רבך כהן הוא? אמר להם הין, אמרו לו שוטה! מי ראה כהן בבית הקברות?! כן אתה פרעה, כל אלו אלהות כלם מתים, אבל ה' אלהינו הוא אלהים חיים ומלך עולם, וכו' (מדרש אגדה, ילקוט שמעוני סי' קע"ה).

וארא

ו

[אבות] **וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי.** א"ל הקב"ה למשה, חבל על דאבדין ולא משתכחין! הרי כמה פעמים נגליתי אל אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא אמרתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך, ולא הרהרו אחר מדותי. אמרתי

כב) שנאמר ויואל משה לשבת את האיש, ר"י אומר שנשבע לו, שאין ויואל אלא לשון שבועה שנאמר ויואל שאול את העם (ש"א י"ד), ולמה השביעו א"ל יודע אני שיעקב אביכם כשנתן לו לבן בנותיו נטלן והלך לו חוץ מדעתו, שמא אם אתן לך את בתי צפורה אתה עושה לי כך. מיד נשבע לו ונתן לו את צפורה (שמ"ר פ"א מ'). כג) **פרוזבוטיא**, פרוסבוטי בלשון יון שלוחים, ופרוזבוטיא=שליחות כעין קבלת פנים (presentation) ששלחו המלכים שלוחים לשאול בשלומו והביאו עמהם עטרותיהן.

לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית י"ג), בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליצחק גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כ"ו), בקש מים לשתות ולא מצא שנאמר ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמור לנו המים, ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב הארץ הזאת אשר אתה שוכב עליה לך אתננה (שם כ"ח), בקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר מדותי, ואתה בתחלת שליחותי אמרת לי מה שמך, ועכשיו אתה אומר ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה. לפיכך עתה תראה אשר אעשה לפרעה, במלחמת פרעה תראה ואין אתה רואה במלחמת ל"א מלכים שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך. מכאן אתה למד שנטל משה את הדין שלא ליכנס לארץ, לפיכך כתיב וידבר אלהים אל משה, שישב עליו במדת הדין, ויאמר אליו אני ה' מדת רחמים, שאגאל את ישראל ואכניסם לארץ, לכן כתיב א) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי (תנחומא).

[ישראל טרחנים] ויצום אל בני ישראל. צוה אותם שיקבלו טורח הצבור, אמר להם בני סרבנים הן, רגזנים הן, טרחנין הן. על מנת כן תהיו מקבלים עליכם שיהיו מקללין אתכם, שיהיו מסקלין אתכם באבנים (שמ"ר פ"ז א').

[מלכות] ואל פרעה מלך מצרים. א"ל הקב"ה היו נוהגין בו כבוד וחלקו כבוד למלכות, אע"פ שאני צריך לעשות בו דין, וכן עשה משה שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות י"א), לא אמר עליו אלא על עבדיו, אע"פ שבא גם הוא בעצמו שנאמר ויקם פרעה לילה, ולכך לא פרסם אותו כדי לחלוק כבוד למלכות (שמ"ר פ"ז ב').

[נשואין] ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. א"ר אלעזר לעולם ידביק אדם בטובים, שהרי משה שנשא את בת יתרו יצא ממנו יהונתן ב), ואהרן שנשא את בת עמינדב יצא ממנו פינחס (ב"ב ק"ט:). אחות אהרן ללמד שהנושא אשה צריך לבדוק באחיה, ותנינן כן רוב בנים דומין לאחי האם (שם ק"י).

ז

[אלהות] ראה נתתיך אלהים לפרעה. זשה"כ שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד (תהלים כ"ד) שחולק כבוד לבראויו. כיצד מלך ב"ו אין יושבין על כסאו, והקב"ה הושיב לשלמה על כסא ה'. מלך ב"ו אין רוכבין על סוסו, והקב"ה הרכיב לאליהו על סוסו, ומהו סוסו? סופה ושערה שנאמר ה' בסופה ושערה דרכו (נחום א'). מלך ב"ו אין משתמשין בשרביטו ומשה השתמש בשרביטו של הקב"ה שנאמר ויקח משה את מטה אלהים בידו. מלך ב"ו אין לובשין עטרה שלו, והקב"ה נותן עטרה שלו למלך המשיח שנאמר תשית לראשו עטרת פז (תהלים כ"א). מלך ב"ו אין לובשין לבושו וישראל לבשו לבושו של הקב"ה שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כ"ט). מלך ב"ו אין קורין בשמו כמו קיסר אגוסטוס בסיליאוש ואם נקרא באחד מהן ממיתין אותו, אבל הקב"ה אמר למשה הרי עשיתי אותך כמותי לפרעה, אני נקרא אלהים ובו בשם בראתי את העולם שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ובו בשם ראה נתתיך אלהים לפרעה.—ד"א ראה נתתיך אלהים, א"ל הקב"ה לפי שפרעה עשה עצמו אלוה הודיעו שאינו כלום בעולם, והריני עושה אותך עליו אלהים. ומנין שפרעה עשה את עצמו אלוה? שנאמר יען אמר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כ"ט), אני הוא שבראתי את עצמי. וזה אחד מארבעה בני אדם שעשו עצמן אלהות והרעו לנפשם, שלשה מאו"ה ואחד מישראל, ואלו הן: חירם ונבוכדנצר ופרעה ויואש. חירם מנין? שנאמר אמור לנגיד צור כה אמר ה' אלהים יען גבה לבך ותאמר אל אני (שם כ"ח). ולפי שעשה עצמו אלוה הרע לנפשו שנאמר שחת חכמתך על יפעתך על ארץ השלכתיך וגו' (שם). נבוכדנצר מנין? שנאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה י"ד), א"ל הקב"ה חייך אף אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם). מה עשה לו הקב"ה? הגלה אותו ממלכותו והאכילו עשב כבהמה שנאמר ועשבא כתורין לך יטעמון (דניאל ד') וכו'. יואש מנין? שנאמר ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך (דהי"ב כ"ד) שעשו אותו אלוה, וקבל עליו שנאמר אז שמע המלך אליהם (שם). והרע לנפשו שנאמר ואת יואש עשו שפטים (שם). פרעה עשה עצמו אלוה (כדלעיל) והרע לנפשו שנאמר הנני נותן את פרעה חפרע (ירמיה מ"ד) שקבל פרעון מהקב"ה וכו'. לפיכך אמר הקב"ה למשה ראה נתתיך אלהים לפרעה, למה? כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם. הוי אלוה עליו ועשה אותו שחץ בעולם. והיינו דכתיב את כל גבוה יראה הוא מלך על כל בני שחץ וגו' (איוב מ"א כ"ו), וכי השפלים אין הקב"ה רואה? והא כתיב עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד'), ומהו על כל גבוה יראה? אלא הן הגוותנין שרוחן גסה עליהם ומגביהים עצמן ועושין עצמן אלהות, מה הקב"ה עושה להם? מראה אותם

א) אלהים הוא מדת הדין, הוי"ה הוא מדת רחמים, שדי הוא מדה בינונית, לשון די מה שיש לו קצבה (limit), ולכן לאבות נראה ה' בשם שדי, ואע"פ שהבטיח להם הארץ לא היתה די וראויה להם בעודם בחיים, ולא נהנו ממנה, למשה נראה בשתי המדות דין-ורחמים, דין לרשעים ורחמים לעושי רצונו, ולכן דבר תוכחות עם משה שלא הבין מתחלה את דרכי ה'. ב) שהיה כהן לע"ז כמובא בשופטים י"ח,

לבריות ועושה אותם שחץ בעולם וכו׳. ד״א א״ל הקב״ה למשה לא בשביל שקראתי לך אלהים תהא רוחך גסה עליך. אין אתה אלוה אלא על פרעה, וכן הוא אומר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה׳, אין אתה אלוה אלא על פרעה שנאמר נתתיך אלהים לפרעה (ילקוט שמעוני רמז ק״פ).

[תפלה] **ומשה בן שמונים שנה וגו׳.** זה שאמר הכתוב מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו (משלי כ״ז כ״א). רב אמר לא ניתנו מצוות אלא לצרף בהן את הבריות. מה הצורף הזה מכנים את הזהב לכור ומסגסגו, פעם ראשונה ושניה ושלישית עד שהוא מעמידו על בריו, כך הקב״ה מיסר את הצדיקים כל אחד כפי כחו. יש תפלה שהיא נענית למאת שנה, מאברהם דכתיב ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק (בראשית כ״א); יש תפלה שהיא נענית לתשעים שנה, משרה דכתיב ואם שרה הבת תשעים תלד (שם י״ז); יש תפלה שהיא נענית לשמונים שנה ממשה, ומשה בן שמונים שנה וגו׳; יש תפלה שהיא נענית לשבעים שנה מישראל, שנאמר כי לפי מלאת שבעים שנה אפקד אתכם (ירמיה כ״ט י׳); יש תפלה שהיא נענית לששים שנה, מיצחק, ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (בראשית כ״ה); יש תפלה שהיא נענית לחמשים שנה, משמואל, שאמרה חנה וישב שם עד עולם ועולמן של לויים חמשים שנה, שנאמר ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה (במדבר ח׳). וכי חמשים שנה היה שמואל והא אנון חמשין ותרתין? ר׳ יוסי בר אבון אמר שתים שנמלתו בהון; יש תפלה שהיא נענית לארבעים שנה, מיצחק שנאמר ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה; יש תפלה שהיא נענית לשלשים שנה, מיוסף שנאמר ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (בראשית מ״א מ״ו); יש תפלה שהיא נענית לעשרים שנה, מיעקב שנאמר זה לי עשרים שנה בביתך (שם ל״א מ״א); יש תפלה שהיא נענית לשלשת ימים, מיונה דכתיב ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים (יונה ב׳ א׳); יש תפלה שהיא נענית כרגע, שנאמר אל נא רפא נא לה (במדבר י״ב י״ג); יש תפלה שלא הפסיקה מפי אומרה עד שנענית, ממשה דכתיב ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי (י״ד ט״ז) וכו׳ (מדרש הגדול).

[ידיעת ה׳ — עתידות] **כי ידבר אליכם פרעה לאמר.** זה שה״כ כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמוס ד׳ י״ג), כנגד מי אמרו עמוס למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד שבחו וגדולתו של הקב״ה. שבשעה שאדם עולה במחשבה להברא גוזר עליו כמה שיחות ישיח וכמה דברות ידבר. וכן דוד אומר כי אין מלה בלשוני הן ה׳ ידעת כלה (תהלים קל״ט). ואפילו ישיבות ועמידות שאדם יושב ועומד בעולם הזה עולה במחשבה, שנאמר אתה ידעת שבתי וקומי (שם). ואפילו פסיעות שאדם פוסע בעוה״ז עולה במחשבה, וכן אמר איוב (י״ד ט״ז) כי אתה צעדי תספור. ולא מה שאדם עושה בפרהסיא בלבד גלוי לפניו, אלא אף מחשבות הלב והרהור כליות, שנאמר עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ה׳ חוקר לב בוחן כליות (ירמיה י״ז). ואע״פ שכולן גלוים לפניו אבל בכתב אין נכתבין עד שנוצר הולד במעי אמו ונעשה גולם, שנאמר גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו (תהלים קל״ט), נכתבו אין כתיב אלא יכתבו, הא למדת שבאותה שעה כותבין לאדם גבור יהיה או חלש, עשיר יהיה או עני, בעל קומה יהיה או ננס, חכם יהיה או טפש, כמה טובות יבואו עליו וכמה פורעניות, כמה נסים יעשו לו וכמה יסורין יבואו לו. ואף פרעה הרשע כבר עלה במחשבה לקבל אותן הפורעניות, וכך הוא אומר למשה כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת. יתפאר שמו של הקב״ה שאין מדותיו כמדות בשר ודם. ב״ו אינו יודע אלא מה שעיניו רואות, אבל הקב״ה הכל גלוי וידוע לפניו, שנאמר והוא גלי עמיקתא ומסתרתא (דניאל ב׳ כ״ב), ועליו הוא אומר מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וגו׳ (ישעיה מ״ו י׳) וכו׳ (מדרש הגדול). הקב״ה מגיד מראשית מה יהא בסוף, שכן הוא אומר למשה וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים ל״א), מה שעתידין לעשות אחר מיתתו של יהושע וכו׳. וכן אתה מוצא שהגיד הקב״ה למשה מראשית אחרית; אם ידבר אליכם פרעה אין כתיב כאן אלא כי ידבר, עתיד הוא לומר לכם כן (שמ״ר פ״ט א׳).

[מופת] **תנו לכם מופת.** ר׳ יהודה ב״ר שלום אמר, כהוגן הוא מדבר תנו לכם מופת, וכן אתה מוצא בנח, אחר כל הנסים שעשה לו הקב״ה בתיבה והוציאו ממנה, והבטיחו ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר, התחיל מבקש סימן, עד שא״ל הקב״ה את קשתי נתתי בענן, ומה נח הצדיק היה מבקש סימן פרעה הרשע על אכו״כ ג). וכן אתה מוצא בחזקיה בשעה שבא ישעיה וא״ל כה אמר ה׳ הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה׳, התחיל לבקש סימן שנאמר ויאמר חזקיהו מה אות כי אעלה בית ה׳ (מ״ב כ׳) וכו׳. חנניה מישאל ועזריה כשירדו לכבשן האש לא ירדו אלא בסימן וכו׳ וכתיב שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעך היושבים לפניך כי אנשי מופת המה (זכריה ג׳), ומי היו? א״ר יהודה ב״ר שלום אלו חנניה מישאל ועזריה שנעשו להן הסימן הזה. ומה אם הצדיקים מבקשים סימן הרשעים על אכו״כ (שמ״ר פ״ט א׳).

[מקל לכלבים] **ואמרת אל אהרן קח**

ג) אבל יש חילוק בין הצדיק המבקש מופת כדי לאמת הדבר לפני ההמון ויאמינו בה׳, ובין הרשע המבקש מופת מפני שאינו מאמין וחושב כי לא יבוא האות והמופת ויצדק

את מטך. אין הקב"ה רודה את הרשעים אלא במטה. ולמה? לפי שנמשלו לכלבים שנאמר ישובו לערב יהמו ככלב (תהלים נ"ט), כשם שדרכו של כלב להלקה במקל כך הם לוקים, לכך נאמר מטה עוזך ישלח ה' מציון (שם ק"י). א"ל הקב"ה למשה, פרעה רשע הוא אם אומר לכם תנו מופת, הכה אותו במקל, שנאמר אמור אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין (שמ"ר פ"ט ב').

[כשפים] ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים. באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם, ומקרקר אחריהם כתרנגולת ואומר להם כך אותותיו של אלהיכם! בנוהג שבעולם בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין לה, כלום מביאין מוריים ד) לאספמיא ודגים לעכו? אין אתם יודעין שכל הכשפים ברשותי הן! מיד שלח והביא תינוקות מן אסכולי שלהם ועשו אף הם כך וכו' אמרו יוחני וממרא ה) למשה תבן אתה מכנים לעפריים? א"ל למתא-ירקא ירקא שקיל?—הה"ד כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה (משלי כ"ט), הכסיל מוציא כל דבריו בפעם אחת כשיבא לריב עם חבירו, וחכם באחור הוא מסלקו ו) וכו', כסיל זה פרעה שהיה מלעיג על הקב"ה וקסבר שמעשה כשפים הן וכו' וחכם זה הקב"ה שנאמר חכם לבב ואמיץ כח (איוב ט'), אמר אם יבלע תנין את תניניהם של מצרים מנהגו של עולם הוא, נחש בולע נחש, אלא יחזור מטה לברייתו ויבלע את תניניהם, הה"ד ויבלע מטה אהרן את מטותם, א"ר אלעזר נס בתוך נס וכו'. כשראה פרעה כן תמה ואמר ומה אם יאמר למטה בלע לפרעה ולכסא עכשיו הוא בולע אותי! (שמ"ר פ"ט ה').

[משל ארי וחמור] כבד לב פרעה מאן לשלח העם. למה הדבר דומה? לארי וחיות ושועל שהיו הולכין בספינה, וחמור היה גובה מכס מן הספינה. א"ל החמור תנו לי מכס, אמר לו שועל לחמור כמה עזין פניך! אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה תשאל מכס. א"ל החמור מן המלך אני נוטל ולגנזיו אני מכנים. א"ל הארי קרבו לי הספינה, ויצא וטרפו לחמור ונתנו לשועל, א"ל סדר לי אבריו של שוטה זה. הלך השועל וסדרן, ראה לבו נטלו ואכלו, כשבא הארי מצא אבריו נתוחין א"ל לבו של שוטה זה היכן הוא? א"ל השועל אדוני המלך! לא היה לו לב, שאם היה לו לב לא היה נוטל מכס מן המלך, אף כן פרעה הרשע, אם היה לו לב לא היה אומר למלך מלכי המלכים תן לי דורון, שעבוד בני ישראל, ושכח מה שעשו לו העכברים (צפרדיים) ועדיין הוא אומר מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה', הוי כי כבד לב פרעה! (ילקוט שמעוני רמז קפ"ב).

[התראה] בזאת תדע כי אני ה' הנה אנכי מכה במטה וגו'. הה"ד הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה (איוב ל"ו). בנוהג שבעולם ב"ו שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, פתאום מביא עליו עד שלא ירגיש בו, והקב"ה הוא מתרה לפרעה על כל מכה ומכה כדי שישוב בו, דכתיב בזאת תדע כי אני ה', הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים, שלח העז וכו'. למה לקו המים תחלה בדם? מפני שפרעה והמצריים עובדים ליאור, אמר הקב"ה אכה אלהותו תחלה ואח"כ עמו, משל הדיוט אומר מחי אלהיא ויבעתון כומריא ז), וכן הוא אומר יפקוד ה' על צבא המרום במרום (ישעיה כ"ד) ואח"כ ועל מלכי האדמה על האדמה (שמ"ר פ"ט ח').

[זבובים ונחשים שלוחים של מקום] הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים. הה"ד ויתרון ארץ בכל היא (קהלת ה'). רבותינו אומרין מהו ויתרון ארץ בכל היא? אפילו דברים שאתה רואה אותן כאילו הם מיותרין בעולם כגון זבובין ופרעושין ויתושין הן היו בכלל ברייתו של עולם, שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה וגו'. ר' אחא ב"ר חנינא אמר אפילו דברים שאתה רואה אותן כאילו מיותרין (מזיקין) בעולם כגון נחשים ועקרבים הן היו בכלל ברייתו של עולם. א"ל הקב"ה לנביאים מה אתם סבורין, אם אין אתם הולכין בשליחותי אין לי שליח? ויתרון ארץ בכל היא, אני עושה שליחותי אפילו ע"י נחש ועקרב או ע"י צפרדע. תדע לך שכן, שאילולא הצרעה היאך היה הקב"ה פורע מן האמוריים, ואילולא הצפרדע היאך היה פורע מן המצריים, הה"ד הנה אנכי נוגף וגו' (שמ"ר פ"י א').

[הסגת גבול — שלום ע"י מכות] המכות שהביא הקב"ה על המצריים גרם להם שיעשו שלום ביניהם. כיצד? היה מחלוקת בין בני כוש ובין המצריים, המצריים אומרים עד כאן תחומנו והכושים אומרים ע"כ תחומנו, כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם, הגבול שהיו נכנסות לתוכו נודע שאינו של כוש, שנאמר את כל גבולך, גבולך ולא של אחרים (שמ"ר פ"י ב').

ח

[מכות לרשעים] וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו. כך דרך הרשעים כשהן בצרה הם צועקים ומכניעים עצמן, ובעת הרוחה

בדבריו. ד) מוריים, ציר עשוי מדגים כבושים והוא מלשון רומי mūria. אספמיא היא ספרד, וכאן צ"ל אפמיא שהיא עיר בסוריא בין אחלב ודמשק. ה) עי' אוצר ישראל בערכו. עפריים היא עיר שמרונית עי' משנה מנחות פ"ה מ'. מתא-ירקא עיר שגדלין בה ירקות הרבה אינה צריכה לקנות יקרות מן השוק. ו) פי' ישבחנה לשון סילוק ושברון, כדכתיב בשוא גליו אתה תשבחם פירוש תשברם ותשקוט אותם, מ"כ. ז) כשמכין האלהות יפחדון הכומרים, ולכן היתה המכה הראשונה דם שנהפכו מי היאור שהיה אלהי

חזרין לקלקולם (שמ"ר פ"י ו'). נבוכדנצר כשהיה בצרה אמר בעין אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד'). א"ר ברכיה בשם רבי חלבו אלולי שהקב"ה דן את הלבבות והמחשבות קלס נבוכדנצר בפסוק זה כשם שקלס דוד בספר תהלים, נבוכדנצר אמר משבח ודוד אמר שבחי ירושלם את ה' (תהלים קמ"ז), נבוכדנצר אמר מרומם ודוד אמר ארוממך ה' כי דליתני (שם ל'). נבוכדנצר אמר מהדר ודוד אמר הוד והדר לבשת (שם ק"ד). וכיון שראה עצמו בגדולה התחיל להתגאה שנאמר ענה מלכא ואמר הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכי בתקוף חסני וליקר הדרי (דניאל ד'). א"ל הקב"ה רשע עוד את מתגאה? שנאמר עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל לך אמרין נבוכדנצר מלכא מלכותא עדת מנך. הוי כל זמן שרשעים בצרה מכניעין עצמן, עברה הצרה חוזרין לקלקולן (תנחומא).

ט

[מכות מצרים—רמזים] אמר הקב"ה למשה בדבר שנתגאה בו פרעה ואמר לי יאורי בו אתחיל פורענותא, דכתיב וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור. אחר דם צפרדעים, אמר הקב"ה יבוא דבר שגדולו ומחיתו במים ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה שעתידה לקבל תורה שהיא משולה למים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה). אחר זאת כנים, אמר הקב"ה יבוא דבר שנברא מעפר ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה משולה לעפר שנאמר ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית י"ג). אחר זאת ערוב, אמר הקב"ה יבואו אריות נחשים ודובים ויפרעו ממצרים שבקשו לאבד אומה המשולה לחיות, גור אריה יהודה דן יהי דן נחש עלי דרך, בנימין זאב וגו'. אחר זאת דבר, אמר הקב"ה יבוא דבר שממית ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה המוסרת עצמה למיתה על יחוד שמי, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום (תהלים ע"ד). אחר זאת שחין, מלא חפניכם פיח כבשן, אמר הקב"ה יבוא העולה (המעלה) מן הכבשן ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה המוסרת עצמה למיתה, אברהם באור כשדים, חנניה מישאל ועזריה בכבשן האש. אחר זאת ברד, אמר הקב"ה יבוא ברד שהוא לבן כשלג ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה שאני עתיד להלבין עונותיהם, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א'). אחר זאת ארבה, אמר הקב"ה יבוא ארבה שנקרא חילי הגדול ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה שנקראו חיילותי שנאמר והוצאתי את צבאותי. אחר זאת חשך, אמר הקב"ה יבא חושך שהוא מובדל מן האור ויפרע ממצרים שבקשו לאבד אומה המובדלת מן האומות. אחר זאת מכת בכורות, אמר הקב"ה אני עובר בתוך מצרים בחצי הלילה ואפרע ממצרים שבקשו לאבד בני אברהם אוהבי שחלק לילה לאבד אויבי, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית י"ד), ובזכות עשרה נסיונות שנתנסה ונמצא שלם הכם עשר מכות (ילקוט שמעוני רמז קפ"ב).

[השמים והארץ—אלהים ואדם] ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על השמים. הה"ד כל אשר חפץ ה' עשה (תהלים קל"ה). אמר דוד אע"פ שגזר הקב"ה השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שם קט"ו) כל אשר חפץ עשה. מישל למה"ד למלך שגזר ואמר בני רומי לא ירדו לסוריא ובני סוריא לא יעלו לרומי. כך כשברא הקב"ה את העולם גזר ואמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, וכשביקש ליתן את התורה בטל גזרה ראשונה ואמר התחתונים יעלו לעליונים והעליונים ירדו לתחתונים, ואני המתחיל שנאמר וירד ה' על הר סיני (שמות י"ט), וכתיב ואל משה אמר עלה אל ה' (שם כ"ד), הרי כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ וגו'. כמו כן כשבקש אמר יקוו המים, וכשבקש עשה את היבשה ים ותהום, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה'), ביום ההוא נבקעו כל מעינות תהום (בראשית ז'). כשבקש עשה את הים ותהומות יבשה שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (שמות י"ד), ואומר ויוליכם בתהומות מדבר (תהלים ק"ו). וכן במצרים, משה שהיה בארץ נתן לו הקב"ה רשות לעשות שלום במעשה שמים, שנאמר ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים (שמ"ר פי"ב ד').

[שלום במלחמה] ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד. נס בתוך נס, ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כפרנותא דרימונא דחרציניתיה מתחמיא מלגיו ח), וחד אמר כהדין עששיתא דמיא ומשחא מתערבין כחדא ונורא דליק מן גויהון. משל למה"ד לשני לגיונות קשין שהיו נלחמין זה עם זה, לימים הגיע זמן מלחמתו של מלך ועשה המלך שלום ביניהן ועשו שליחות המלך ביחד, כך אש וברד צהובין זה לזה, כיון שהגיע זמן מלחמתה של מצרים עשה הקב"ה שלום ביניהם והכו במצרים, הוי ויהי ברד ואש מתלקחת! (במ"ר פי"ב ו').

בא

א

[תשובה] בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו. א"ר יוחנן מכאן פתחון פה

המצריים. ח) כקליפת רימון שהגרעינים האדומים נראים מבפנים כן היתה האש דולקת בתוך הברד, וחד אמר כמו מנורה המאירה ע"י פתילה בתוך השמן הצף על המים, ודומה כמו אש ומים מעורבים ביחד. ר"ל ששני יסודות מתנגדים עשו שלום ביניהם כדי ללחום מלחמת מצוה במצרים.

למינים לומר שלא רצה שיעשה תשובה, שנאמר כי אני הכבדתי את לבו. א"ל ר"ש בן לקיש יסתם פיהם של מינים, אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי ג'), שהקב"ה מתרה בו באדם בפעם ראשונה שניה ושלישית ואם אינו חוזר בו הוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. אף כן פרעה הרשע כיון ששיגר הקב"ה חמש פעמים ולא השגיח על דבריו א"ל הקב"ה אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך, הוי כי אני הכבדתי את לבו! מהו הכבדתי? שעשה הקב"ה את לבו ככבד הזה שהיא מתפלצת פעם שניה וארטסים א) נכנס בתוכה, כך נעשה לבו של פרעה וכו' (שמ"ר פי"ג ד'). אתה למד כשהיה פרעה מתרכך היו המצרים מתקשין, וכשהיו המצרים מתרככין היה פרעה מתקשה, כשהיו אלו ואלו מתרככין היה הקב"ה מחזק את לבבם ב) כדכתיב כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שיתי אותותי אלה בקרבו (מדרש הגדול).

[ישראל פטרונין למצריים נענשו] ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים. למה הביא עליהן חשך? יתברך שמו של הקב"ה שאין לפניו משוא פנים, והוא חוקר לב ובוחן כליות. לפי שהיו פושעים בישראל, שהיו להן פטרונין ג), והיה להן שם עושר וכבוד ולא היו רוצים לצאת, אמר הקב"ה אם אביא עליהן מכה בפרהסיא וימותו, יאמרו המצריים כשם שעבר עלינו כך עבר עליהן. לפיכך הביא על המצריים את החשך שלשת ימים כדי שיהיו ישראל קוברים את מתיהם ולא יהיו רואין אותם שונאיהן ויהיו משבחין בכך (שמ"ר פי"ג ג').

יא

[מכות מצרים — תכסיסי מלחמה] עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים. אמרו חז"ל בטקסין ד) של מלכים הביא הקב"ה עליהן את המכות. מלך בשר ודם כשמדינה מורדת עליו משלח עליה לגיונות ומקיפין אותה, בתחלה סוכר אמת המים שלהם, חזרו מוטב ואם לאו מביא עליהם קולנין (חיילות משמיעי קול), חזרו מוטב ואם לאו יורה בהם חציב, חזרו הרי מוטב ואם לאו מביא עליהם ברבריים, חזרו מוטב ואם לאו מביא עליהם דורמוסיות, חזרו מוטב ואם לאו זורק בהם נפט, חזרו מוטב ואם לאו משליך עליתם אבני בליסטראות, חזרו מוטב ואם לאו מגרה בהם אוכלסין הרבה, חזרו יפה ואם לאו אוסר אותם בבית האסורין, חזרו יפה ואם לאו הורג גדולים שבהם. כך הקב"ה בתחלה סוכר אמת המים שלהם שנאמר ויהפך לדם יאוריהם, לא חזרו הביא עליהם קולנין אלו הצפרדעים, ר' יוסי בר חנינא אמר קורקורן שלהם היה קשה מהשחתתם. לא חזרו הביא עליהם חצים אלו הכינים באדם ובהמה שנכנסו בהם כחצים. לא חזרו הביא עליהם ברבריים זהו ערוב, לא חזרו הביא עליהם דורמוסיות זה הדבר והרג את מקניהם, לא חזרו הביא עליהם נפט זה השחין, שנאמר ויהי השחין אבעבועות פורח באדם, לא חזרו השליך עליהם אבני בליסטראות זה הברד, לא חזרו גירה בהן אוכלוסין הרבה זה ארבה, לא חזרו חבשן בבית האסורין זה חשך שנאמר ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, לא חזרו הרג בכוריהם שנאמר וה' הכה כל בכור וכו' (תנחומא).

[כלבים ושכרם] ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. לפיכך אמרה תורה בטרפה לכלב תשליכון אותו, ללמדך שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה (מכילתא פ' משפטים). רבי ישעיה תלמידו של ר' חנינא בן דוסא היה מתענה שמונים וחמש תעניות, אמר כלבים שכתוב בהם והכלבים עזי נפש (ישעיה נ"ו) יזכו לומר שירה זו בואו ונשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו (בפרק שירה). נענה לו מלאך מן השמים ואמר ישעיה! עד מתי אתה מתענה על אותו דבר, גזרה היא מלפני הקב"ה וכו' אלא בשביל שאתה תלמידו של חכם גדול לכך זקקו לי מן השמים ושלחוני אליך לאמר: כלבים כתיב בהם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. ולא עוד אלא שזכו לעבד מצואתן עורות לכתוב בהן ספר תורה תפילין ומזוזות וכו' (ילקוט שמעוני רמז קפ"ז).

יב

[נבואה בחו"ל] ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים. חוץ לכרך, או אינו אלא תוך הכרך? כשהוא אומר ויאמר אליו משה כצאתי את העיר (שמות ט'), והלא דברים ק"ו ומה תפלה הקלה לא התפלל אלא חוץ לעיר דבור ה) החמור לא כל שכן. ומפני מה לא נדבר עמו תוך הכרך? מפני שהיה מלאה שקוצים וגלולים, ועד שלא נבחרה א"י היו כל הארצות כשרות לדברות, משנבחרה א"י יצאו כל הארצות וכו'. ואם תאמר דן אנכי מן הנביאים שנדבר עמהם בחו"ל? אע"פ שנדבר עמהם בחו"ל לא נדבר עמהם אלא בזכות אבות, שנאמר

א) ארטסים, לפי הענין הוא קושי, מ"כ. צ"ל אסטרסיכ, בלשון יון קישוי, כלומר עשה הקב"ה לב פרעה ככבד שנתקשה אם נתבשל פעם שניה, ערוך השלם. ב) מתחלה כתיב כבד לב פרעה מאן לשלח העם (ז' י"ד) ובארבע מכות כבד את לבו מעצמו, במכה החמישית כתיב ויכבד לבו הוא ועבדיו (ט' ל"ד), ולכן במכות האחרונות אע"פ שנתרככו הלבבות הכביד אותם הקב"ה כדי להפריע מהם, למען ישמעון אחרים וייראו. ג) פטרונין, שקבלו שררות ושלטנות מן המצריים ועכבו את החופש והחרות לבני ישראל. פטרונן כאלו נמצאים בין היהודים בכל דור ודור והם בעוכרי אחיהם. ד) טקסין, תכסיסי מלחמה (tactics) ודרכי הלוחמים. ה) דבור מיוחד לנביאים כמו והדבר אין להם (בירמיה) וכן

כה אמר ה׳ קול ברמה נשמע וגו׳ רחל מבכה על בניה (ירמיה ל״א). ואע״פ שנדבר עמהם בחו״ל ובזכות אבות לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים, שנאמר ואני הייתי על אובל אולי (דניאל ח׳), ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל (שם י׳), ואני בתוך הגולה על נהר כבר (יחזקאל א׳) זה חדקל, ואומר היה היה דבר ה׳ (שם), היה שנדבר עמו בארץ היה שנדבר עמו בחו״ל ו) וכו׳. תדע שאין השכינה נגלית בחו״ל שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה, וכי מלפני ה׳ הוא בורח? והלא כבר נאמר אנה אלך מרוחך וגו׳ (תהלים קל״ט) ועיני ה׳ משוטטת בכל הארץ וגו׳, אלא אמר יונה אלך בחו״ל מקום שאין השכינה שורה ונגלית, שהגוים קרובים (נוטים) לתשובה הן, כדי שלא לחייב את ישראל. משל לעבד כהן שברח מרבו אמר אלך לבית הקברות מקום שאין רבי יכול לבוא אחרי וכו׳ (מכילתא בא פ״א).

[קביעת המועדים] **החדש הזה לכם ראש חדשים.** אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה, רבון העולמים! אימתי אתה עושה את המועדות שכן כתיב בגזירת עירין פתגמא (דניאל ד׳)? א״ל אני ואתם נסכים על מה שישראל גומרין ומעברין את השנה, שנאמר אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, וכה״א אלה מועדי ה׳ מקראי קדש וגו׳ אשר תקראו אותם (ויקרא כ״ג), אתם בין בזמנן ובין שלא בזמנן אין לי מועדות אלא אלו. אמר להם הקב״ה לישראל לשעבר היה בידי שנאמר עשה ירח למועדים (תהלים ק״ד), אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם ברשותכם, אם אמרתם הן—הן, ואם אמרתם לאו—לאו, מ״מ יהיה החדש הזה לכם, ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר השנה הריני משלים עמכם, לכך כתיב החדש הזה לכם (שמ״ר פט״ו ג׳). א״ר הושעיא, בשעה שישראל מגיעין לראש השנה הקב״ה אומר למלאכי השרת, העמידו בימה והוציאו הספרים, והם אומרים למה? והוא אומר שאני מבקש לדון לבני למחר שהוא ר״ה, מיד מעמידין בימה ומוציאין הספרים. נמלכו ב״ד של מטה לעברו ואומרים למחר אנו עושין ר״ה, אומרים מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע לא אמרת לנו למחר ר״ה? אמר להם החשבון בידם, שנאמר החדש הזה לכם, מסור הוא לכם, ואני ואתם נלך אצל בניי, שכל מה שהם עושים בזה עשוי. אמר משה כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה׳ אלהינו בכל קראינו אליו (דברים ד׳ ז׳), ואין לשון קראינו אלא מועדים שנאמר אלה מועדי ה׳ וגו׳ מקראי קדש (ויקרא כ״ג ד׳), ולכן כתיב החדש הזה לכם (תנחומא רש״ב).

[זריזות] **ושמרתם את המצות.** א״ר יאשיה אל תקרי ושמרתם את המצות אלא ושמרתם את המצוות, כדרך שאין מחמיצים את המצה כך אין מחמיצין (מאחרין ומעכבין) את המצוה, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד (מכילתא, פסחים ד׳).

[זקנים] **ויקרא משה לכל זקני ישראל.** הה״ד בישישים חכמה ואורך ימים תבונה (איוב י״ב). למה זכו הזקנים שיגאלו ישראל על ידיהן? אלא בשעה שנגלה הקב״ה בסנה א״ל לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג׳), כיון שבא משה מיד וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני בני ישראל (שם ד׳), ואומר ויאמן העם (שם). אמר הקב״ה הריני פורע לזקנים על שעשו את ישראל להאמין בשמי. בשעה שאמר משה ואומר להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם, אילו לא קבלו הזקנים את דבריו של משה אף כל ישראל לא היו מקבלין, אלא הזקנים קבלו תחלה ומשכו כל ישראל אחריהם ועשו אותן להאמין לשמו של הקב״ה. אמר הקב״ה אף אני עושה להם כבוד ויהיה גאולת ישראל על ידיהן, שהיו שוחטים פסחיהן על ידיהן של זקנים, שנאמר ויקרא משה לכל זקני ישראל. לפיכך הקב״ה משבחן בישישים חכמה (שמ״ר פט״ז א׳).

[חרטה—חזרה מדבריו] **ועבר ה׳ לנגוף את מצרים.** א״ר לוי מהו ועבר ה׳? א״ל הקב״ה עובר אני על הדבר אשר אמרתי. משל למלך שהלך בנו לברבריאה עמדו הברבריים וקבלו אותו ועשו אותו מלך עליהם, שמע המלך ואמר מה כבוד אני עושה לאלו שגדלו בני והמליכוהו עליהם? אלא אני קורא שם אותה המדינה על שם בני. חזרו אחרי ימים וקללו בנו של המלך ושעבדו אותו, אמר המלך אני עובר על מה שכיבדתי אותם, יוצא אני ועושה עמהם מלחמה ומציל את בני. כך ירד יוסף למצרים וקבלו אותו ועשו אותו מלך עליהם שנאמר ויוסף הוא השליט על הארץ (בראשית מ״ב), וכבדו את יעקב שנאמר ויבכו אותו מצרים שבעים יום (שם נ׳), אמר הקב״ה ומה כבוד אני עושה למצרים? הריני קורא אותה בשמה של גן עדן, שנאמר כגן ה׳ כארץ מצרים (שם י״ג). כשחזרו ושעבדו בהם אמר הקב״ה **ועברתי** בארץ מצרים, חוזר אני מאותו כבוד ואעשה אותה שממה, שנאמר מצרים לשממה תהיה (יואל ג׳), וכו׳ (שמ״ר פי״ח ו׳).

[בנים — בשורה טובה ורעה] **כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם.** בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה, שעתידה תורה שתשתכח מישראל, וי״א בשורה טובה נתבשרו שעתידים לראות בנים ובני בנים (מכילתא).

[עבודה ושכרה] **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה.** ת״ר כשבאו בני מצרים לדון עם

תחלת דבר ה׳ ביהושע, והוא ענין הנבואה. ו) ומפני שכבר דבר עמו בארץ לא פסקה הנבואה ממנו גם בחו״ל. אבל אם לא התנבאו מתחלה בא״י לא נתולה להם הנבואה בגולה.

ישראל (לפני אלכסנדר מוקדן) אמרו להם תנו לנו כסף וזהב שנטלתם, אמר להם גביהא בן פסיסא הא כתיב ומושב בני ישראל וגו׳ במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא בת״ל שנה, ולא מצאו תשובה וברחו (סנהדרין צ״א.).

[גאולה] ליל שמורים הוא לה׳ להוציאם מארץ מצרים. רבי אליעזר אומר בניסן נגאלו בתשרי עתידין להגאל דכתיב תקעו בחדש שופר וכתיב והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. ר׳ יהושע אומר בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל, מה טעמא ליל שמורים הוא לה׳, לילה המשומר ובא מששת ימי בראשית וכו׳ (ר״ה י״א.). ומה ת״ל הלילה הזה לה׳ (לדברי ר״א) אלא הוא הלילה שאמר הקב״ה לאברהם בלילה הזה אני גואל את בניך, וכשהגיע הקץ לא עכבן אפילו כהרף עין וכו׳ (ילקוט שמעוני רמז ר״י). מה ראה לומר ליל שמורים? שבו עשה גדולה לצדיקים כשם שעשה לישראל במצרים, בו הציל לחזקיהו ובו הציל לחנניה וחביריו, ובו הציל לדניאל מגוב האריות, ובו משיח ואליהו מתגדלין, שנאמר אמר שומר אתא בקר וגם לילה (ישעיה כ״א). משל לאשה שהיתה מצפה לבעלה שפירש למדינת הים, אמר לה יהא הסימן הזה בידך, בעת שתראי אותו סימן דעו שאני בא ואני קרוב לבא. כך ישראל מצפין משעמדה אדום, אמר הקב״ה הסימן הזה יהיה בידכם כיום שעשיתי לכם תשועה וכאותו לילה, היו יודעים שאני גואלכם, ואם לאו אל תאמינו ז), שלא קרבה העת שנאמר אני ה׳ בעתה אחישנה (שם ס׳), ואומר עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ וגו׳ והפכתי כסא ממלכות וגו׳ (חגי ב׳). כשם שהפכתי את מצרים כך אני הופך הממלכות, שנאמר והגוים חרב יחרבו (ישעיה ס׳) וכו׳ (שמ״ר פי״ח סוף).

[לב בצרה ובשמחה—נכרים] זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו. זש״ה לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר (משלי י״ד), כשם שהלב מרגיש בצרה שהוא מיצר כך כשאדם שמח הלב שמח תחלה. וכן דוד אמר לבי סחרחר עזבני כחי (תהלים ל״ח), ובשמחה הלב שמח תחלה שנאמר לכן שמח לבי ויגל כבודי (שם ט״ז). לעתיד לבוא מביא הקב״ה כל האברים ואינו מנחם תחלה אלא הלב, שנאמר ודברתי על לבה (הושע ב׳). ד״א לב יודע מרת נפשו, זו חנה שהרבה היתה מצטערת שנאמר והיא מרת נפש (ש״א א׳) היא לעצמה, כיון שנפקדה לא פקדה אלהים אלא לעצמה שנאמר עלץ לבי בה׳ כי שמחתי בישועתך (שם ב׳), אני לעצמי שמחתי אבל אחר לא ישמח עמי, ובשמחתו לא יתערב זר. ד״א לב יודע מרת נפשו, זו השונמית, אימתי כשמת בנה ובאת לקבול לאלישע ומה כתיב, ויגש גחזי להדפה ויאמר איש האלהים הרפה לה כי נפשה מרה לה (מ״ב ד׳), כיון ששלח גחזי להחיות בנה וא״ל קח משענתי בידך וגו׳ אמרה לו השונמית חי ה׳ וחי נפשך, עמדת במסטורין של אלהים, מתחלה נתת לי בן אף עכשיו עמוד במסטורין של אלהים והחיה אותו, הוי לב יודע מרת נפשו! ד״א לב יודע מרת נפשו, זה דוד בשעה שירד עם אכיש לסייע אותו עשו שם שלשה ימים ובאו עמלקים ושבו נשיו ובניו ושרפו את צקלג, התחיל דוד בוכה שנאמר ותצר לדוד מאד כי אמרו העם לסקלו כי מרה נפש כל העם (ש״א ל׳), הצילו נשיהן ובניהן ובנותיהן ובא לא״י והעלו את ארון ה׳, מה כתיב שם וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה (דהי״א כ״ט). ד״א לב יודע מרת נפשו אלו ישראל שהיו נתונין מצרים בשעבוד, וכיון שבאו לצאת וגזר עליהן הקב״ה לעשות פסח באו המצריים לאכול עמהם, אמר להם האלהים ח״ו כל בן נכר לא יאכל בו, הוי לב יודע בצרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר! (שמ״ר פי״ט א׳).

בשלח

יג

[משל רחל ורועה חזירים] ויהי בשלח פרעה. זה שאמר הכתוב שוט לסוס ומתג לחמור (משלי כו), שוט לסוס זה פרעה הראשון שנאמר וינגע ה׳ את פרעה על דבר שרי אשת אברם (בראשית י״ב) וכו׳ ומתג לחמור זה פרעה השני. משל פרעה למה״ד לרועה אחד שהיה רועה חזירים מצא רחל אחת משכה ביניהן, שלח בעלה אצלו ואמר תן לי רחלי. א״ל אין לך אצלי רחל. אמר הבעל הודיעו לי מהיכן הוא משקה בהמותיו, הלכו והודיעוהו, וסתם את המעינות. א״ל שלח לי רחלי, א״ל אין לך בידי רחל. אמר הבעל הודיעו לי מהיכן הוא מרביץ את בהמותיו, הלכו והודעוהו והרס את הצריפין (גדרות הבהמות), א״ל שלח לי רחלי, א״ל אין לך בידי רחל. אמר הודיעו לי היכן הוא רועה, הלכו והודיעוהו ושרף את כל העשב שהיה לו. א״ל שלח לי רחלי, אמר אין לך בידי רחל. אמר הודיעו לי היכן בנו הולך ללמוד באסכולי א), הודיעוהו והלך ולקח בנו תחת ידו, א״ל שלח לי רחלי, א״ל—הרי רחלך! היה מנהיג אותה והולך ואח״כ חכשו (להרועה) אצל בנו. א״ל עכשיו אין רחלך בידי למה אתה חובשני, מה יש לך בידי עוד? א״ל שאני

ז) סימן משיח האמתי הוא שיאמינו בו כלם כמו בגאולת מצרים שנאמר ויאמן העם כמו שכתב הרמב״ם באגרת תימן. ועוד סימן אחר כאשר תחרב ממשלת אדום, והמהפכה הזאת תביא הגאולה לישראל.

מבקש ממך כל מה שילדה הרחל וגזותיה כל הימים שהיתה אצלך. התחיל צווח ואמר ולוואי לא נתתיה! והיו בני אדם אומרים עמד בדבריו ולא שלחה לו והוא שביקש להרגו ב). כך המלך זה הקב"ה, רחל אלו ישראל, רועה חזירים זה פרעה. כשירדו ישראל למצרים נתן עליהם מסים שנאמר וישימו עליו שרי מסים ואומר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, התחיל הקב"ה לאמר למשה אמור לפרעה שלח עמי ויעבדוני, הלך וא"ל, אמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו. אמר משה להקב"ה הרי הוא אומר מי ה' ואינו רוצה לשלח. א"ל הקב"ה למשה היכן מצרים שותים? א"ל מנילוס. א"ל הפוך אותו לדם. א"ל איני יכול להפכו כי אני נשלכתי לתוכו ולא הזיקני, א"ל ילך אהרן, הלך אהרן והכהו ונהפכו לדם, ולא יכלו מצרים לשתות. חזר ואמר שלח עמי, ולא רצה. א"ל היכן בהמתו רועה, א"ל במדבר, שלח עליהן ברד ושיבר כל עץ שלהם ושרף את הכל. אח"כ שלח להם ארבה ואכל כל ירק העץ וכו'. הביא עליו כל המכות ולא רצה לשלחם, נטל בנו וחבשו שנאמר וה' הכה כל בכור. באותה שעה אמר קומו צאו מתוך עמי, יצאו ורדף אחריהם, תפשו וחבשו בצד בנו שנאמר וניער פרעה וחילו בים סוף. התחיל פרעה אומר ולואי לא שלחתים וכו', אמר פרעה הרי לקו עמי והרג את בני, והרי בניו יוצאין, כיון ששלחם התחיל קורא וי, וי, הוי, ויהי בשלח פרעה (שמ"ר פ"כ א').

[ישראל עם סגולה] הה"ד כה אמר ה' צבאות עשוקים בני ישראל ובני יהודה גואלם חזק ה' צבאות שמו (ירמיה נ'). משל למה"ד לאדם שהיה לו פרדס, א"ל חבירו מכור לי הפרדס הזה, מכרו לו במנה ולא היה יודע בעל הפרדס מה בתוכו. אמרו לו בכמה מכרת את הפרדס? א"ל במנה. א"ל יש בו זתים במאה מנה גפנים במאה מנה רמונים במאה מנה, מיני בשמים במאה מנה, וכן כל מין ומין במאה מנה שנאמר שלחיך פרדס רמונים (שה"ש ד'). ולא היית יודע מה אתה מוכר ומה יש בפרדס: כפרים עם נרדים נרד וכרכום (שם)? ואילו לא היה של לוקח אלא מעינות שבתוכו די שנאמר מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון (שם), התחיל המוכר תוהה ומתחרט. כך היה פרעה כששלח את ישראל לא היו נחשבים לפניו כלום ג), א"ל גדולי מלכות מה עשית? אילו לא היה בידם אלא הביזה לבדה די להם, ולא עוד אלא שכמה עשירים היו בהם, כמה חכמים, כמה בעלי אומניות, וגם ערב רב עלה אתם. כמה אנשים ונשים וטף היו וכו' שנאמר וכל שוביהם החזיקו בם מאנו שלחם (ירמיה נ') ומה כתיב אחריו גואלם חזק ה' צבאות שמו. באותה שעה התחיל קורא וי וי הוי, ויהי בשלח! (שמ"ר פ"כ ב').

[גאולה] הה"ד נפשו בצפור נמלטה מפח יוקשים (תהלים קכ"ד). משל ליונה שהיתה יושבת בקינה, ראה אותה נחש והיה מבקש לעלות אליה, ברחה הימנו למקום אחר, עלה הנחש וישב לה בקינה, נפלה אש בקן ונשרף הנחש, פרחה הצפור וישבה לה בגג. אמרו לצפור עד מתי את פורחת ממקום למקום, הלכה ומצאה לה קן נאה ומשובח וישבה לה בתוכו. כך היו ישראל במצרים, והנחש פרעה שנאמר הנבא על פרעה התנים הגדול (יחזקאל כ"ט) היה מתחכם עליהם שנאמר הבה נתחכמה לו, ברחו ישראל מפניו שנאמר יחרדו כצפור ממצרים (הושע י"א). וכיון שיצאו ישראל ממצרים נשרף פרעה באש שנאמר תשלח חרונך יאכלמו כקש, ישבו להם ישראל במקום אחר שנאמר ואהיה כצפור בודד על גג (תהלים ק"ב), אח"כ ברחו ממקום למקום שנאמר כצפור נדדת מקנה כן איש נודד ממקומו (משלי כ"ז). וכשבא לא"י מצאו להם קן שנאמר גם צפור מצאה בית וגו' (תהלים פ"ד), וכן אמר דוד עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב. לכך נאמר נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים (שמ"ר פ"כ ד').

[בני אפרים הקדימו לקץ] **ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים.** למה? מפני שטעו שבטו של אפרים ויצאו ממצרים עד שלא שלם הקץ ונהרגו מהם שלשים רבוא, שחשבו הקץ מיום שנדבר אברהם בין הבתרים וטעו שלשים שנה, שנאמר בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב (תהלים ע"ח), ונאמר ואפרים להוציא אל הורג בניו (הושע ט'), והרגום פלשתים שנאמר ובני אפרים שותלח וגו' והרגום אנשי גת (דהי"א ז'). והיו עצמותיהן שטוחין בדרך חמרים חמרים, שכבר עברו עליהן שלשים שנה. אמר הקב"ה אם יראו ישראל עצמות אחיהן שטוחין בדרך יחזרו למצרים. משל למה"ד למלך שנשא אשה במדינה אחרת וביקש לילך למדינתו הושיבה באפריון ולא הספיק ליכנס למדינה עד שמתה אשתו, קברה על פתח המדינה אח"כ נשא אחותה, אמר המלך הריני מסבבה שלא תראה קברה של אחותה ותחזור לה, מה עשה סיבבה מאחורי המדינה. כך אמר הקב"ה יהיו ישראל מסבבים את הדרך כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכין בדרך ויחזרו למצרים. מה עשה הקב"ה? נטל דמם של בני אפרים וטבל בו כליו, כביכול, שנאמר מדוע אדום ללבושך (ישעיה ס"ג), אמר אינו מתנחם עד שאנקם נקמתן של בני אפרים, שנאמר ולא נחם אלהים (שמ"ר פ"כ י'). והלא דברים ק"ו, מה אם קץ שעבוד אבותינו שהוא מפורש טעו בחשבונו ויצאו מקודם ונכשלו, קצנו שכתוב בו כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ (דניאל י"ב ט') על אכו"כ שטועין המחשבין. מכאן אמרו תיפח דעתן של מחשבי קצין

א) אסכולי, בית הספר (school). ב) כלומר היו אומרים כי עלילה מצא לחשוד אותו בגנבת הרחל והרועה נקי. ג) וכן נחשבו היהודים בעיני המושלים בם עד אשר יעזבו את ארצם ואז יוכחו לדעת כי אבדתם רבה היא.

(סנהדרין צ"ז:) אלא יחכה ויאמין וסוף הגאולה לבוא (מכילתא דרשב"י פ' בשלח).

[ארונו של יוסף—מתעסקים—הספר] **ויקח משה את עצמות יוסף עמו.** להודיע חכמתו וחסידותו של משה שכל ישראל עוסקין בבזה ומשה עוסק במצות עצמות יוסף, עליו הכתוב אומר חכם לב יקח מצות ואויל שפתים ילבט (משלי י'). ומשה מהיכן היה יודע קבר יוסף? אמרו סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור והיא הראה למשה קבר יוסף. אמרה לו במקום הזה עשו לו מצריים ארון של מתכת ושקעוהו בתוך נילוס. בא ועמד על נילוס, נטל צרור וזרק לתוכו וזעק יוסף יוסף! הגיעה השבועה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו לגאול את בניו, תן כבוד לה' אלהי ישראל ואל תעכב גאולתנו, כי בגללך אנו מעוכבין, ואם לאו נקיים אנחנו משבועתך. מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה. ואל תתמה בדבר הזה, הרי הוא אומר ויהי האחד מפיל את הקורה והברזל נפל למים ויצעק ויאמר אהה אדני והוא שאול וגו' (מ"ב ו'). והרי דברים ק"ו ומה אלישע תלמידו של אליהו הציף הברזל, ק"ו למשה רבו של אליהו וכו'. עם ארונו של יוסף היו הארון והשכינה והכהנים והלוים וכל ישראל ושבעה ענני כבוד וכו' והיו עוברים ושבים אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו? והם אומרים להם זה ארונו של מת וזה ארונו של חי העולמים, ואומרים להם מה טיבו של מת להלוך עם אדון חי העולמים, ואומרים להם המונח בארון זה קיים מה שכתוב במונח בארון זה. במונח בארון זה כתיב אנכי ה' אלהיך, וביוסף כתיב התחת אלהים אני; במונח בארון זה כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים, וביוסף כתיב את האלהים אני ירא וכו' (מכילתא בשלח פ"א).

[גאוה וענוה] **וה' הולך לפניהם יומם לנחותם הדרך.** אונקלס בר קלונימוס אגייר, שדר קיסר גונדי דרומי בתריה ד), אמר להו, אימא לכו מילתא בעלמא, נפיורא נקט נורא קמיה פפיורא, פפיורא לדוכסא, דוכסא להגמונא, הגמונא לקומא ה), אבל קומא מי נקט נורא קמי אינשי? אמרו ליה לא! אמר להו והקב"ה נקט נורא קמי ישראל דכתיב וה' הולך לפניהם יומם וגו' להאיר להם (ע"ז י"א.).

יד

[עונש כפול — לוקה ומשלם] **ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם.** לשעבר ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש וגו' ועכשיו ויהפך לבב פרעה ועבדיו ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו. אמרו אילו לקינו ולא שלחנו כדי הוא, אילו לקינו ושלחנו ולא היו נוטלין ממונינו כדי הוא לנו, אלא לקינו ושלחנו ונטלו ממונינו. משל למה"ד לאחד שאמר לעבדו צא והבא לי דג מן השוק, יצא והביא לו דג מבאיש, א"ל בגזירה או תאכל הדג או תלקה מאה מכות או תתן לי קנס מאה מנה. אמר לו הריני אוכל, התחיל לאכול ולא הספיק לגמור עד שאמר הריני לוקה, לקה ששים ולא הספיק לגמור עד שאמר הריני נותן מאה מנה, נמצא אוכל את הדג המבאיש ולוקה ונותן מאה מנה. כך נעשה למצרים לקו, ושילחו, וניטל ממונם (מכילתא בשלח פ"א).

[טוב שברשעים] **ויקח שש מאות רכב בחור.** משל מי היו? אם תאמר משל מצרים. והלא כבר נאמר וימת כל מקנה מצרים, ואם תאמר משל פרעה והלא כבר נאמר הנה יד ה' הויה במקנך, ואם תאמר משל ישראל והלא כבר נאמר וגם מקננו ילך עמנו. אלא משל הירא את דבר ה' מעבדי פרעה, הרי למדנו שהירא את דבר ה' גם הם היו תקלה לישראל ו), מכאן אמרו טוב שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ את מוחו (תנחומא).

[משל השה בין הזאב והרועה] **והנה מצרים נוסע אחריהם.** אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום אמרו ישראל למה אנו דומין לשה אחת שבא הזאב ונטלה מן העדר, ובא הרועה אחריו ולקחה ממנו ז), מה עשה הזאב ביקש לבקע את השה מהרועה, ובין הרועה והזאב היה השה בסכנה (תנחומא רש"ב וארא סי' ד').

[תפלה — מלחמה] **ויצעקו בני ישראל אל ה'.** שתי ירושות הנחיל יצחק לשני בניו, הנחיל ליעקב הקול, וכן הוא אומר הקול קול יעקב, והנחיל לעשו הידים שנאמר והידים ידי עשו. עשו היה מתגאה בירושתו שנאמר ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך (במדבר כ'), ויעקב מתגאה בירושתו שנאמר ונצעק אל ה' אלהי אבותינו (דברים כ"ו). ולעתיד לבא שניהן נוטלין שכרן, עשו נוטל שכרו שנאמר כי רותה בשמים חרבי על אדום תרד (ישעיה ל"ד), ויעקב נוטל שכרו שנאמר עוד ישמע במקום הזה אשר אתם אומרים חרב הוא וגו' קול ששון וקול שמחה (ירמיה ל"ג) וכו' (שמ"ר פכ"א א').

ד) שלח אחריו שלוחים להעבירו מדעתו ולהשיבו לדתו. ה) תוארים לשרים אחד גדול מחבירו במעלה, להוכיח על גאותם, לעומת ענותנותו של הקב"ה שעומד הכן לשרת לפני ישראל להאיר לפניהם הדרך, להורות על הדרך הדימוקרטי. ו) במדרשים אחרים למדו זאת ממכת הברד שנאמר ויך הברד וגו' מאדם ועד בהמה, עי' רש"י שם. ז) המשל הזה נאמר על הפסוק ירא ה' עליכם וישפוט וגו' (שמות ה' כ"א) ומסיים כך אמר משה לפני הקב"ה בין פרעה ובינך אנו מתים. המשל יותר נכון בכאן, שהיו ישראל בסכנה בין מחנה פרעה ובין הים, ע"ד שמורגל בפי העם „בין השטן ובין התהום".

[תפלת עני ועשיר] **מה תצעק אלי.** הה"ד שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (תהלים ס"ה). א"ר יהודה בר שלום, ב"ו אם בא עני לומר דבר לפניו אינו שומע הימנו, בא עשיר לומר דבר מיד הוא שומע ומקבלו, אבל הקב"ה אינו כן, הלא הכל שוים לפניו, הנשים והעבדים. והעניים והעשירים. תדע לך, שהרי משה רבן של כל הנביאים כתוב בו מה שכתוב בעני, במשה כתיב תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ׳), בעני כתיב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ כי ישפוך שיחו (שם ק"ב), זו תפלה וזו תפלה, להודיעך שהכל שוין בתפלה לפני המקום. א"ל הקב"ה למשה, מה אתה עומד ומתפלל? כבר התפללו בני ושמעתי תפלתן, שנאמר מה תצעק אלי (שמ"ר פכ"א ד׳).

[תפלה—אומנות ישראל] בני ישראל תפסו להם אומנות אבותיהם, באברהם אומר ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה׳ (בראשית י"ג), ביצחק הוא אומר ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כ"ד), ואין שיחה אלא תפלה שנאמר ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי (תהלים נ"ה), ביעקב מהו אומר ויפגע במקום וילן שם (שם כ"ח) ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז׳). וכן הוא אומה אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל (ישעיה מ"א), מה תולעת אינה מכה את הארז אלא בפה, כך אין לישראל אלא תפלה. וכן אמר דוד לגליות אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה׳ צבאות מערכות ישראל (ש"א י"ז), וכתיב אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר וגו׳ (תהלים כ׳). וכן הוא אומר ויקרא אסא בשם ה׳ אלהיו ויאמר ה׳ אין עמך לעזור בין רב למעט עזרנו אלהי ישענו כי עליך נשעננו ובשמך באנו וגו׳ (דהי"ב י"ד). וירמיה אמר ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו (ירמיה י"ז), מבטחן של ישראל בשעה שמתפללין לו והוא קרוב להם, שנאמר קרוב ה׳ לכל קוראיו (תהלים קמ"ה) וכו׳ (מכילתא).

[תפלת ישראל תאות ה׳] כיון שראו ישראל שהיו מוקפין משלש רוחות, הים סוגר והשונא רודף והחיות מן המדבר, תלו עיניהם לאביהם שבשמים וצעקו להקב"ה שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה׳. ולמה עשה הקב"ה להם כך? אלא שהיה הקב"ה מתאוה לתפלתן. אמר ריב"ל למה הדבר דומה, למלך שהיה בא בדרך והיתה בת מלכים צועקת לו בבקשה ממך הצילני מיד הליסטים, שמע המלך והצילה, לאחר ימים ביקש לישא אותה לאשה והיה מתאוה שתדבר עמו ולא היתה רוצה. מה עשה המלך, גירה בה הליסטים כדי שתצעק וישמע המלך, כיון שבאו הליסטים התחילה צועקת למלך, אמר לה המלך לכך הייתי מתאוה, לשמוע קולך. כך ישראל כשהיו במצרים והיו משועבדים בהם התחילו צועקים ותולין עיניהם להקב"ה שנאמר ויהי בימים הרבים ההם ויצעקו, מיד וירא אלהים את בני ישראל (שמות ב׳), והוציאן הקב"ה משם ביד חזקה ובזרוע נטויה. והיה הקב"ה מבקש לשמוע את קולם פעם אחרת ולא היו רוצין, מה עשה? גירה לפרעה לרדוף אחריהם שנאמר ופרעה הקריב, מיד ויצעקו בני ישראל אל ה׳. באותה שעה אמר הקב"ה לכך הייתי מבקש לשמוע קולכם, שנאמר יונתי בחגוי הסלע השמיעני את קולך, קול אינו אומר אלא קולך, אותו הקול שכבר שמעתי במצרים. כיון שהתפללו אמר הקב"ה למשה מה אתה עומד ומתפלל כבר קדמה תפלתן של בני, שנאמר מה תצעק אלי (שמ"ר פכ"א ה׳).

[הצלה] **ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם.** ר׳ יהודה אומר משל למה"ד לאחד שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג את בנו לפניו, באו ליסטים לשבותו מלפניו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, באו ליסטים מלפניו וזאבים מאחריו נטלו ונתנו על זרועותיו; התחיל הבן מצטער מפני החמה פרש עליו אביו בגדו, רעב האכילו, צמא השקהו. כך עשה הקב"ה, ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי ולא ידעו כי רפאתים (הושע י"א), הצטער מפני החמה פרש ענן למסך ואש להאיר לילה (תהלים ק"ה), הרעיב האכילו שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות ט"ז), הצמא השקהו מים שנאמר ויוציא נוזלים מסלע (מכילתא).

[קריעת הים] **ויט משה את ידו על הים.** התחיל הים עומד כנגדו, אמר לו משה בשם הקב"ה שיבקע ולא קבל עליו, הראהו המטה ולא קיבל עליו. משל למה"ד למלך. שהיה לו שתי גנות זו לפנים מזו, מכר הפנימי ובא הלוקח ליכנס לגן הפנימי ולא הניחו השומר, א"ל הלוקח לשומר בשם המלך ולא קבל עליו, הראהו את הטבעת ולא קבל עליו עד שנהג הלוקח את המלך בעצמו ובא, כיון שבא המ־ך התחיל השומר בורח, א"ל הלוקח כל היום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת דברי, ועכשיו מפני מה אתה בורח? א"ל לא מפניך אני בורח אלא מפני המלך. כך עמד משה על הים ואמר לו בשם הקב"ה שיבקע ולא קבל עליו, הראהו המטה ולא קבל עליו, עד שנגלה הקב"ה עליו, וכיון שנגלה הקב"ה בכבודו ובגבורתו התחיל הים בורח שנאמר הים ראה וינס, א"ל משה כל היום הייתי אומר לך בשם הקב"ה ולא קבלת עליך, עכשיו מפני מה אתה בורח, מה לך הים כי תנוס? א"ל לא מפניך בן עמרם אני בורח אלא מפני אדון חולי ארץ מלפני אלהי יעקב וגו׳ (מכילתא).

[חרף נפש] **ויבואו בני ישראל בתוך הים.** ר׳ מאיר אומר בלשון אחד ור׳ יהודה אומר בלשון אחר. ר"מ אומר כשעמדו שבטים על הים זה אומר אני יורד תחלה לים וזה אומר אני יורד תחלה לים. מתוך שהיו עומדין וצווחין קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחלה שנאמר שם בנימין צעיר רודם שרי

יהודה רגמתם וגו׳ (תהלים ס״ח), אל תקרי רודם אלא רד—ים, התחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים שנאמר שרי יהודה רגמתם. משל למה״ד למלך ב״ו שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן, נכנס המלך לחדרו בלילה, אמר לקטן העמידני עם הנץ החמה ואמר לגדול תעמידני בשלש שעות, בא קטן להעמידו עם הנץ החמה ולא הניחו גדול, אמר לו לא אמר לי אלא בשלש שעות ביום, והקטן אומר לו אמר לי עם הנץ החמה. מתוך שהיו עומדין צווחין נגער אביהם, אמר להם בניי שניכם לא כוונתם אלא לכבודי ח) אף אני לא אקפח שכרכם. כך אמר הקב״ה מה שכר ימלו בני בנימין שירדו לים תחלה? תשרה שכינה בחלקו שנאמר בנימין זאב יטרוף ואומר לבנימין אמר ידיד ה׳ ישכון לבטח חופף עליו כל היום (דברים ל״ג). ומה שכר נטלו שבטו של יהודה שהיו רוגמין אותם? זכו למלכות שנאמר שרי יהודה רגמתם ואין רגמה אלא למלכות שנאמר באדין אמר בלשאצר והלבישו לדניאל ארגונה והנמיכא דדהבה על צוואריה והכריזו עלוהי די להוו שליט תלתי במלכותא (דניאל ה׳) וכו׳. ר׳ יהודה אומר בלשון אחר כיון שעמדו שבטים על הים, זה אומר אין אני יורד תחלה לים וזה אומר אין אני יורד תחלה לים שנאמר סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל (הושע י״א), מתוך שהיו עומדין ונוטלין עצה קפץ נחשון בן עמינדב ונפל לים, עליו הכתוב אומר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש וגו׳ (תהלים ס״ט). מיד אמר המקום למשה ידידיי טובעים בים והים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה. אמר לפניו רבש״ע ומה בידי לעשות? א״ל ואתה הרם את מטך וגו׳ (מכילתא).

[אשמורת הבקר—זריזות] **ו י ה י ב א ש מ ו ר ת ה ב ק ר.** אתה מוצא שתפלות הצדיקים נשמעין בבקר, בקרו של אברהם מנין שנאמר וישכם אברהם בבקר (בראשית כ״ב), בקרו של יצחק מנין שנאמר וילכו שניהם יחדו כי שניהם השכימו בבקר, בקרו של יעקב מנין שנאמר וישכם יעקב בבקר (שם כ״ח), בקרו של משה מנין שנאמר וישכם משה בבקר (שמות ל״ד), בקרו של יהושע מנין שנאמר וישכם יהושע בבקר ויסעו מהשטים (יהושע ז׳), בקרו של שמואל מנין שנאמר וישכם שמואל לקראת שאול בבקר (ש״א ט״ו), בקרים של נביאים העתידים לעמוד מנין שנאמר ה׳ בקר תשמע קולי בקר אערוך לך ואצפה (תהלים ה׳), בקרו של עוה״ב מנין שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג׳). וכן אתה מוצא שאין הקב״ה עתיד ליפרע מן הרשעים בגיהנם לעתיד לבא אלא לבקרים שנאמר לבקרים אצמית כל רשעי ארץ להכרית מעיר ה׳ כל פועלי און (תהלים ק״א). אף ירושלם לעתיד לבא כל בקר ובקר דינה יוציא לאור שנאמר ה׳ צדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר משפטו יתן לאור וגו׳ (צפניה ג׳) וכו׳ (מכילתא).

טו

[נשים] **א ז י ש י ר מ ש ה.** כיון שעלו מן הים בקשו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה. אמר ר׳ אבין הלוי למה הדבר דומה למלך שירד למלחמה ונצח, ובאו בנו ועבדו ועטרה בידם ליתן בראש המלך, באו למלך ואמרו לו בנך ועבדך עומדים ועטרה בידם מי יכנס תחלה? אמר להם שוטים שבעולם עבדי קודם לבני?—יכנס בני תחלה! כך אמר הקב״ה למלאכי השרת הניחו לישראל תחלה, אז ישיר משה ובני ישראל. נמצאו הנשים ומלאכי השרת עומדים מי יקלס תחלה? אמר ר׳ חייא בר אבא, רב השלום (הקב״ה) עשה שלום ביניהם וקילסו, שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות (תהלים ס״ח), קדמו שרים אלו ישראל, אחר נוגנים אלו המלאכים, בתוך עלמות תופפות אלו הנשים ט). אמר ר׳ לוי השמים! לא אקבל הדבר הזה, אלא הנשים קילסו תחלה ואח״כ מלאכי השרת, שנאמר קדמו שרים אלו ישראל, ואחר נוגנים בתוך עלמות תופפות אלו הנשים. התחילו מלאכי השרת להתרעם לפני הקב״ה, אמרו לא דיינו שקדמו לנו האנשים, אלא אף הנשים. אמר להן הקב״ה חייכם כן! (תנחומא רש״ב).

[עונש מורכב — גוף ונשמה] **ס ו ס ו ר ו כ ב ו ר מ ה ב י ם.** מגיד שהסוס קשור ברוכבו ורוכבו קשור בסוס עולים במרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה. הקב״ה מביא סוס ורוכבו ומעמידן בדין ואומר לסוס למה רצת אחר בני והוא אומר מצרי הריצני על ברחי שנאמר וירדפו מצרים וגו׳, ואומר למצרי למה רצת אחר בני והוא אומר הסוס הריצני על ברחי שנאמר כי בא סוס פרעה ורכבו בים. מה עשה המקום מרכיב את המצרי על הסוס ודן אותם יחד שנאמר סוס ורוכבו רמה בים. שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש א״ל גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין, כיצד? גוף אומר נשמה חטאה, שמיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר, ונשמה אומרת גוף חטא שמיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. א״ל רבי לאנטונינים אמשול לך משל למה״ד למלך ב״ו שהיה לו פרדס נאה והושיב שם

ח) הבן הקטן בנימין השתדל להקדים את הגאולה בחרף נפשו וקפץ בים תחלה, לכן המלך הראשון שאול היה מבני בנימין, אך יהודה הבן הגדול היה מדקדק בשעות, ולכן זכה למלוכה קבועה למלכות בית דוד, אף כי שניהם כוונתם היתה לטובה, ושניהם עשו כהוגן. אבל לדעת ר׳ יהודה עשו בני אפרים ראש לשבטי ישראל שלא כהוגן במה שדחקו את הקץ ויצאו ממצרים שלשים שנה מקודם ונהרגו ע״י הפלשתים ולא ירדו „לים" תחלה, ורק נחשון בן עמינדב נשיא שבט יהודה קפץ לים בחרף נפש לפיכך זכה למלכות, עי׳ סוטה ל״ז. ט) בילקוט גורס דכתיב **ב ת ו ך** עלמות תופפות,

חיגר וסומא וכו׳ הרכיב חיגר על הסומא, אף הקב״ה מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד (סנהדרין צ״א:) וכו׳ (מכילתא).

[מלחמת ה׳] **ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו.** ר׳ יהודה אומר הרי זה מקרא עשיר י) במקומות הרבה שנגלה עליו בכלי זיין, נגלה עליהם כגבור חגור חרב, שנאמר ה׳ כגבור יצא, ונאמר חגור חרבך על ירך גבור (תהלים מ״ה); נגלה עליהם כפרש, שנאמר וירכב על כרוב ויעף (שם י״ח); נגלה עליהם בשריון וכובע כגבור, שנאמר וילבש צדקה כשריון (ישעיה נ״ט); ונגלה עליהם בחנית, שנאמר לנגה ברק חניתך (חבקוק ג׳), ואומר והרק חנית וסגור (תהלים ל״ז); נגלה עליהם בקשת ובחצים, שנאמר עריה תעור קשתך (חבקוק ג׳), ואומר וישלח חצים (תהלים י״ח); נגלה עליהם בצנה ומגן, שנאמר צנה וסחרה אמתו (שם צ״א), ואומר החזק מגן וצנה (שם ל״ה). שומע אני שהוא צריך לאחת מכל המדות האלה? ת״ל ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו—בשמו הוא נלחם ואינו נלחם באחד מכל הכלים הללו. אם כן למה הוצרך לפרט כל אחד בפני עצמו? אלא שאם נצרכו לישראל עושה להם מלחמות, ואוי לאומות מה הם שומעין באזניהם שהרי מי שאמר והיה העולם עתיד להלחם בם וכו׳ שנאמר ה׳ איש מלחמה! (אבל לישראל הוא) נגלה בסיני כזקן מלא רחמים יא) שנאמר ויראו את אלהי ישראל וגו׳ (שמות כ״ד), וכשנגאלו מה הוא אומר חזה הוית די כרסון וגו׳ (דניאל ז׳). וכדי שלא לתת פתחון פה לאו״ה לומר שתי רשויות הן לכן כתיב ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו, הוא על הים הוא ביבשה, הוא לשעבר הוא לעתיד לבוא, הוא בעוה״ז והוא בעוה״ב, שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא (דברים ל״ב), אני ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מ״א) וכו׳ (מכילתא).

טז

[מן במדבר וטעמו] **הנני ממטיר לכם לחם מן השמים.** כתיב פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמ״ה), לכל חי מזון אין כתיב כאן אלא לכל חי רצון, שהוא נותן לכל או״א כרצונו, וכן לעתיד לבא נותן הקב״ה לכאו״א מה שהוא מבקש. ואם תמה אתה על הדבר, ראה מה עשה לישראל בעוה״ז שהוריד להם המן שהיה בו כל מיני טעמים, והיה כל אחד מישראל טועם כל מה שהיה רוצה יב), שכן כתיב זה ארבעים שנה ה׳ אלהיך עמך לא חסרת דבר (דברים ח׳), כשהיה מתאוה לאכול דבר והיה אומר בפיו אילולא היה לי פוטמא (עוף מפוטם) אחד לאכול, מיד נעשה בתוך פיו טעם פוטמא. א״ר אבא אף דבר שלא היה אומר בפיו אלא חושב בלבו מה שנפשו מתאוה היה הקב״ה עושה רצונו וטעם טעם מה שמתאוה. תדע לך שהוא כן, שכך אמר יחזקאל (ט״ז) ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך. כתוב אחד אומר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, וכתוב אחד אומר וטעמו כצפיחית בדבש, ואומר והיה טעמו כטעם לשד השמן. כיצד יתקיימו שלשה כתובין הללו?—בחורים היו טועמין טעם לחם, זקנים טעמו טעם דבש, תינוקות טעם שמן (שמ״ר פכ״ה ג׳).

[כעס] **ויקצף עליהם משה.** שכח לומר להם שילקטו ביום הששי שני עומרים לאחד, והלכו ולקטו ומצאו כפלים, ובאו הנשיאים ואמרו למשה שנאמר ויבואו כל נשיאי העדה ויגידו למשה, ומה אמר להם, הוא אשר דבר ה׳, ואינו אומר הוא אשר דברתי אלא אשר דבר ה׳ ושכח יג), וע״ז נאמר עד אנה מאנתם שהוא מכנים משה בכללם (שמ״ר פכ״ה י״ד).

יז

[מציאות השם] **ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים.** מה כתיב לפניו היש ה׳ בקרבנו אם אין ויבא עמלק, וכי מה ענין זה אצל זה? משל לתינוק שהיה רכוב על כתיפו של אביו וראה חבירו של אביו, א״ל ראית את אבא? א״ל אביו אתה רוכב על כתיפי ואתה שואל עלי! הריני משליכך ויבא השונא וישלוט בך. כך אמר הקב״ה לישראל, אני נשאתי אתכם על ענני כבוד אתם אומרים היש ה׳ בקרבנו, לפיכך יבא השונא וישלוט בכם, הוי ויבא עמלק.

[עונש על חטא] אמר רבי חנינא הדבר הזה שאלתי את ר׳ אלעזר שהיה יושב במתיבתא רבה, מהו רפידים? א״ל כמשמעו וכו׳ אחרים אומרים אין רפידים אלא רפיון ידים, לפי שרפו ידיהם מדברי תורה לכך בא השונא עליהם, שאין השונא בא אלא על רפיון ידים מן התורה שנאמר ויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו עזב את תורת ה׳ וכל ישראל עמו (דהי״ב י״ב), ומה הוא עונשו של דבר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על

העלמות בתוך, שקילסו באמצע. י) מקרא עשיר, דוגמתו בירושלמי ר״ה פ״ב דברי תורה לפעמים עניים במקומם ועשירים במקום אחר, והוא כלל גדול במדרש שנבאר דבור סתום כאן מן המפורש במקום אחר. ועניננו כאן שהמקרא עשיר במקומות הרבה בתוארים של גבור מלחמה כביכול להקב״ה. יא) מודה בזה כי התוארים הם רק לשבר את האוזן, לעומת או״ה המתגאים במלחמתם ילבש הקב״ה תואר איש מלחמה, אך לעומת כנסת ישראל המתגאים בתורה נתגלה כבודו כזקן בישיבה ובמדת הרחמים. וכדי שלא לטעות באחדותו נאמר ה׳ איש מלחמה לאומות, ה׳ שמו לישראל. יב) מורה על מדת ההסתפקות כי גם במאכל אחד ימצא כל הטעמים, ולהזולל וסובא לא יסתפקו כל המאכלים שבעולם. יג) הכעס הביאו לידי שכחה, וראיה מזה שאין לקצוף גם על בלתי

ירושלם וגו׳ ויקח את אוצרות בית ה׳ (שם) וכו׳ (בכורות ה׳, ילקוט שמעוני רמז רס״ג).

[דרך ארץ—כבוד לתלמידים] **ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים.** ילמדו כל אדם ד״א ממשה שלא אמר ליהושע בחר לי אנשים אלא בחר לנו, שהיה עושה אותו כמותו, מכאן שיהא תלמיד חביב לפני רבו כמותו, ומנין שיהא כבוד חבירו חביב עליו ככבוד רבו? שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי אדני (במדבר י״ב) והלא אהרן היה גדול ממנו, מה ת״ל בי אדני? עשאו כרבו (מכילתא).

[אמונה בה׳ ולא במעשה אדם] **והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל.** וכי ידיו של משה מגברות ישראל או ידיו שוברות עמלק? אלא כל זמן שמגביה ידו כלפי מעלה היו ישראל מסתכלין בו ומאמינים במי שפקד משה לעשות כן, והקב״ה עושה להם נסים וגבורות. כיוצא בו ויאמר ה׳ אל משה עשה לך שרף (במדבר כ״א), וכי נחש ממית ומחיה? אלא כל זמן שהיה עושה כן היו ישראל מסתכלין ומאמינין במי שפקד את משה לעשות והקב״ה עושה להם רפואות. כיוצא בו והיה הדם לכם לאות וגו׳ (שמות י״ב), וכי מה הדם מהנה למלאך או מה מהנה לישראל? אלא כל זמן שהיו ישראל עושין כן ונותנין הדם על פתחיהם הקב״ה חס עליהם, שנאמר ופסח ה׳ על הפתח וגו׳ (מכילתא).

[עמלק נגד אלהות] **מלחמה לה׳ בעמלק מדור דור.** ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא, כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם לא השם שלם ולא הכס שלם יד) שנאמר כי יד על כס יה מלחמה לה׳, אבד זרעו מן העולם השם שלם וכסאו שלם, מה טעם האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים ט׳), מה כתיב בתריה וה׳ לעולם ישב כונן למשפט כסאו (ילקוט שמעוני רמז רס״ח).

יתרו
יח

[מתן תורה] **וישמע יתרו כהן מדין חותן משה.** מה שמועה שמע ובא? מלחמת עמלק שמע ובא, שהיא כתובה בצדו, דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומר מתן תורה שמע ובא א), שבשעה שנתנה תורה לישראל זעו כל מלאכי האדמה בהיכליהם, שנאמר ובהיכלו כלו אומר כבוד (תהלים כ״ט), באותה שעה נתקבצו כל מלכי או״ה אצל בלעם הרשע, אמרו לו, בלעם! שמא המעשה הזה עושה לנו כשעשה לדור המבול שנאמר ה׳ למבול ישב וישב ה׳ מלך לעולם (שם). אמר להם שוטים שבעולם! כבר נשבע הקב״ה לנח שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נ״ד). אמרו לו שמא מבול של מים אינו מביא, מבול של אש ב) מביא? אמר להם אינו מביא לא מבול של מים ולא מבול של אש, אלא תורה נותן הקב״ה לעמו ולידידיו, שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן. כיון ששמעו כולם מפיו הדבר הזה ענו כלום ואמרו ה׳ יברך את עמו בשלום, ופנו והלכו איש למקומו. רבי אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרע הים סוף נשמע הקול מסוף העולם ועד סופו שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וגו׳ (יהושע ה׳), וכו׳ (מכילתא).

[כבוד חמיו] **וישתחו וישק לו וישאלו איש לרעהו לשלום.** איני יודע מי השתחוה למי, כשהוא אומר וישאלו איש לרעהו, מי קרוי איש הלא משה שנאמר והאיש משה ענו מאד (במדבר כ׳), הוי אומר לא השתחוה ולא נשק אלא משה לחמיו, מכאן אמרו שיהא אדם מוכן לכבוד חמיו ג) וכו׳ (מכילתא). מתחלה היה מתכבד משה בחמיו שנאמר וילך משה וישב אל יתר חותנו (שמות ד׳), ועכשיו יתרו מתכבד בו, אמרו לו מה טיבך, אמר להם אני חותן משה (ילקוט שמעוני רמז רס״ח).

[חסידי אומות העולם] **ויאמר יתרו ברוך ה׳ אשר הציל אתכם.** תני משום ר׳ פפיים, גנאי הוא למשה ולששים רבוא שלא אמרו ברוך ה׳ ד) עד שבא יתרו ואמר ברוך ה׳ וגו׳ (סנהדרין צ״ד.).

[סעודת תלמיד חכם] **לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים.** א״ר אבין הלוי כל הנהנה מסעודה שת״ח שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו השכינה, דכתיב ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים, וכי לפני האלהים

מאמינים רק להוכיחם בנחת. יד) עמלק הוא סמל ממשלת עריצים אשר על חרבו יבטח ויחיה, וכל זמן שהחרב גוברת לא תכון ממשלת השם, ולכן שמו חסר=יה (חצי הוי״ה), וכסאו חסר=כס (חסר אות אל״ף). אבל אחר שכלה זרעו מן העולם יהיה השם שלם וכסאו נכון לשפוט תבל בצדק וברחמים.

א) אע״פ שמפורש בכתוב ששמע את אשר עשה ה׳, עיקר הדבר היה מפלת עמלק או מתן תורה. ואף כי מתן תורה נאמר אח״כ אין מוקדם ומאוחר בתורה וביאת יתרו היתה אחר נתינת התורה. ונחלקו התנאים איזה סיבה היא יותר גדולה שהניעה את יתרו לבא, עי׳ זבחים קט״ז. ב) מבול של אש הוא גפרית ואש מן השמים להפוך הערים כדרך שקרה לסדום ועמורה, גם מלחמה נוראה להשחית תבל ומלואה כהמלחמה האחרונה באירופא. ג) בטור יו״ד ס״י מביא ראיה מדוד נגד שאול ועשה מדרש מעצמו ונעלם ממנו ברייתא זו (מדות סופרים). ד) לשון ברוך הוא הודיה על הנס (עי׳ ברכות נ״ד). וגנאי הוא גם לנו אם אנו צריכין ללמוד מחסידי או״ה הדברים הישרים שהן עושין ואין

אכלו והלא לפני משה אכלו? אלא לומר לך כל הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו השכינה (ברכות ס"ד.).

[משפט צדק—דין אמת] **וישב משה לשפוט את העם וגו' מן הבקר עד הערב.** תני רבי חייא בר רב מדיפתי, וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כולו, תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, כתיב הכא ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר (שבת י'.).

יט

[משולשים] **בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים.** זה שאמר הכתוב הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (משלי כ"ב כ') וכו'. התורה משולשת, ואותיותיה משולשות, האבות משולשין, האומה משולשת והשבט שניתנה על ידו משולש, הסרסור משולש, ואותיותיו משולשות, ואחיו משולש, ונצפן לשלשה, וניתנה ביום השלישי ובחדש השלישי. התורה משולשת תורה נביאים וכתובים, ואותיותיה משולשות אל"ף בי"ת גמ"ל, האבות משולשין אברהם יצחק ויעקב, האומה משולשת כהנים לוים וישראלים, השבט משולש ראובן שמעון ולוי, הסרסור משולש שנאמר אנכי עומד בין ה' וביניכם (דברים ה' ה'), ואותיותיו משולשות מש"ה, ואחיו משולש אהרן מרים ומשה, ונצפן לשלשה חדשים שנאמר ותצפנהו שלשה ירחים, וניתנה תורה ביום השלישי, כי ביום השלישי ירד ה', ובחדש השלישי שנאמר בחדש השלישי לצאת בני ישראל וגו' (תנחומא רש"ב). משנה משולשת תלמוד הלכות ואגדות, תפלה משולשת שחרית מנחה ומעריב, קדושה משולשת קדוש קדוש קדוש. אמר ר' יהושע בר נחמיה, לעולם השלישי חביב, אדם הוליד שלשה בנים קין הבל ושת, שת חביב שנאמר זה ספר תולדות אדם וגו' ויולד בדמותו כצלמו ויקרא את שמו שת. נח הוליד שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. אעפ"כ שיפת הגדול לא זכה לגדולה אלא שם. שלשה בנים לעמרם מרים אהרן ומשה, וכתיב לולי משה בחירו (תהלים ק"ו). בשבטים ראובן שמעון לוי, לוי חביב שנאמר בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי (דברים י'). במלכים שאול דוד שלמה, שלמה חביב שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך (דהי"א כ"ב). בחדשים השלישי חביב שנאמר בחדש השלישי (תנחומא).

[תורה מתשת] ולמה לא ניתנה התורה כשיצאו ממצרים, לא כך אמר למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה? אמר ר' יהודה בר שלום משל לבן מלכים שעמד מחליו, אמר אביו נמתין לו שלשה חדשים עד שתשוב נפשו מן החולי ואח"כ אוליכנו לבית הרב ללמוד תורה, אף כך כשיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומין מן השעבוד, אמר הקב"ה אמתין להם עד שיתרפאו ואח"כ אתן להם את התורה (תנחומא).

[תורה ואומות העולם] למה בחדש תאומים (סיון)? שלא יהא פתחון פה לאו"ה לומר אילו נתן לנו את התורה היינו מקיימין אותה, אמר להם הקב"ה ראו באיזה חדש נתתי את התורה במזל תאומים ה), שאם יבא עשו הרשע להתגייר יבא וילמד תורה, לפיכך ניתנה תורה בתאומים (תנחומא רש"ב).

[התורה הפקר לכל ושכרה בצדה] **ויבואו מדבר סיני ויחנו במדבר.** נתנה תורה=דימוס ו) פרהסיא במקום הפקר, שאילו ניתנה בארץ ישראל היו אומרים לאומות העולם אין לכם חלק בה, לפיכך ניתנה במקום הפקר וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל. יכול שניתנה בלילה? ת"ל ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. יכול ניתנה בשתיקה? ת"ל ויהי קולות וברקים. יכול לא היו שומעין הקולות? ת"ל וכל העם רואים את הקולות, ואומר קול ה' בהדר (תהלים כ"ט) וכו'. ר' יוסי אומר הרי הוא אומר לא מראש בסתר דברתי במקום ארץ חשך וגו'. כשנתתיה בתחלה לא נתתי אותה בסתר ולא במקום חשך ואפלה, ולא אמרתי לזרע יעקב לאלו אני נותנה ולא לאחרים, לא נתתיה פנגוס ז); תוהו בקשוני, לא נתתיה לתוהו בלא שכר, כבר עד שלא נתתי לכם המצות הקדמתי לכם מתן שכרן שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה (שמות ט"ז), וכתיב וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית (ויקרא כ"ה). יכול אלו בלבד? ת"ל ויתן להם ארצות גוים (תהלים ק"ה), מפני מה? בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו. ר' אלעזר בנו של ריה"ג אומר הרי אומר מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי (שם קמ"ז), וכי מה עשו הגוים דווים האלה שלא רצו ליתן להם את התורה?—משפטים בל ידעום שלא רצו לקבלם. ד"א מפני מה לא ניתנה תורה בא"י שלא ליתן פתחון פה לאו"ה לומר לפי שנתנה בארצם לפיכך לא קבלנו. ד"א שלא להטיל מחלוקת בין השבטים שלא יהא זה אומר במקומי נתנה וזה אומר במקומי נתנה, לפיכך ניתנה במדבר (מכילתא פ"ה).

אנו מקדימין לעשותן. ה) יעקב ועשו נולדו תאומים, וראוית התורה לשניהם, ואם יתגייר עשו ויקבל עליו היהדות הרי הוא כאחיו יעקב. ו) דימוס, לשון יון על דת (themis), וניתנה התורה במקום הפקר חפשי לכל הרוצה לקבלה. ז) פנגס, בלשון יון pangeos עניני דבר המחזיק כל שטח הארץ, ובא כאן בהשאלה על התורה שנתנה לכל באי עולם (מדות סופרים), ומלת לא מוסב גם

[נשים] כה תאמר לבית יעקב. אלו הנשים, אמר לו אמור להן ראשי דברים שהן יכולות לשמוע. ותגד לבני ישראל אלו האנשים, אמור להם דקדוקי דברים שהם יכולין לשמוע. ד"א למה לנשים תחלה? שהן מזדרזות במצות, וכדי שיהו מנהיגות את בניהן לתורה. א"ר תחליפא דקיסרין אמר הקב"ה כשבראתי את העולם לא צויתי אלא לאדה"ר ואח"כ נצטוית חוה ועברה וקלקלה את העולם, עכשיו אם איני קורא לנשים תחלה הן מבטלות את התורה לכך נאמר כה תאמר לבית יעקב (שמ"ר פכ"ח ב׳).

[דרך ארץ] וישב משה את דברי העם אל ה׳. וכי היה צריך משה להשיב? אלא למדה תורה ד"א שבא משה והשיב תשובה לשולחו, שכך אמר משה אע"פ שהוא יודע ועד אשיב תשובה לשולחני וכו׳ (מכילתא).

[כבוד האדם והמקום—הספר] במשוך היובל המה יעלו בהר. תניא ר׳ יוסי אומר לא המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את המקום, שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהיתה השכינה שרויה עליו אמרה תורה גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא (שמות ל"ד), וכשנסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה במשוך היובל המה יעלו בהר (תענית כ"א:).

[שכינה וירידתה] וירד ה׳ על הר סיני. תניא ר׳ יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלה משה למרום, שנאמר השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם. והא דכתיב וירד ה׳ על הר סיני למעלה מעשרה טפחים, והא דכתיב ומשה עלה אל האלהים למטה מעשרה (סוכה ה׳.). יכול ממש שירד הכבוד והציעו על הר סיני? ת"ל כי מן השמים דברתי עמכם, מלמד שהרכין הקב"ה שמים התחתונים ושמי שמים העליונים על ראש ההר וירד הכבוד והציען על הר סיני כאדם שהוא מציע את הכר על ראש המטה וכו׳. ר׳ יוסי אומר השמים שמים לה׳ וגו׳ לא עלה משה למעלה ולא ירד הכבוד למטה, אלא מלמד שאמר המקום למשה הריני קורא לך מראש ההר ואתה עולה ח) שנאמר ויקרא ה׳ למשה (מכילתא).

כ

[תורת כולם דברי אלהים חיים] וידבר אלהים את כל הדברים האלה. ללמדך לחכמים שיושבין באסיפה ועוסקין בתורה, אע"פ שהללו מטמאין והללו מטהרין, הללו פוסלין והללו מכשירין, הללו אוסרין והללו מתירין, אעפ"כ כולם אל אחד נתנם, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה (חגיגה ג׳:).

[עשרת הדברות באמצע התורה] אנכי ה׳ אלהיך. מפני מה לא נאמרו עשרת הדברות בתחלת התורה? משלו משל למה"ד לאחד שנכנס במדינה אמר להם אמלוך עליכם, אמרו לו כלום עשית לנו דבר שתמלוך עלינו? מה עשה, בנה להם את החומה והכניס להם את המים, עשה להם מלחמות ונצח אויביהם, אמר להם אמלוך עליכם, אמרו לו הן והן! כך המקום הוציא ישראל ממצרים, קרע להם הים, הוריד להם המן, העלה להם הבאר, הגיז להם השלו, עשה להם מלחמה בעמלק, אמר להם אמלוך עליכם, אמרו לו הן והן (מכילתא).

[אומות העולם לא יקבלו התורה] ד"א כשעמד הקב"ה ואמר אנכי ה׳ אלהיך חלה הארץ ונעה שנאמר ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה (שופטים ה׳) וכו׳ באותה שעה נכנסו כל מלאכי או"ה אצל בלעם הרשע וכו׳ וכיון ששמעו מפיו הדבר פנו כלם והלכו איש למקומו, ולפיכך נתבעו או"ה כדי שלא ליתן פתחון פה להם כלפי שכינה לומר אילו נתבענו כבר קיבלנו עלינו. הרי שנתבעו ולא קבלו עליהם, שנאמר ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו וגו׳ (דברים ל"ג), נגלה על בני עשו הרשע ואמר להם מקבלים אתם את התורה? אמרו לו מה כתוב בה? אמר להם לא תרצח, אמרו זו היא ירושה שהורישנו אבינו על חרבך תחיה. נגלה על בני עמון ומואב אמר להם מקבלים אתם את התורה? אמרו לו מה כתוב בה, אמר להם לא תנאף, אמרו לו כולנו מניאוף דכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, והיאך נקבלה? נגלה על בני ישמעאל אמר להם מקבלים אתם את התורה? אמרו לו מה כתוב בה, אמר להם לא תגנוב, אמרו לו בזו הברכה נתברך אבינו הוא יהיה פרא אדם ידו בכל, וכתיב כי גנוב גנבתי וגו׳ ט). וכשבא אצל ישראל מימינו אש דת למו, פתחו כלם פיהם ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע וכו׳. אמר ר"ש בן אלעזר אם בשבע מצות שנצטוו בני נח שקבלו עליהן אינן יכולין לעמוד בהן, ק"ו למצות שבתורה (תרי"ג). משל למלך שמנה לו שני אפטרופסין, אחד ממונה על אוצר של תבן ואחד ממונה על אוצר של כסף וזהב, זה שממונה על התבן נחשד והיה מתרעם על שלא מנו אותו על אוצר כסף וזהב, אמרו לו בתבן כפרת בכסף וזהב על אכו"כ. והלא דברים ק"ו ומה בני נח בשבע מצות בלבד לא יכלו לעמוד בהן, בתרי"ג מצוות על אכו"כ (מכילתא).

[לשון מצרי] א"ר נחמיה מהו „אנכי", לשון מצרי הוא, למה הדבר דומה למלך שנשבה בנו ועשה ימים רבים עם השובאים, למד סיחתן של אותן השובאים, כשעשה נקמה באויביו ומלט את בנו והביאו בא להסיח עמו בלשונו ולא היה יודע, מה עשה? התחיל לספר

על תוהו בקשוני, ח) וזהו פשוט בלי הגשמה כלל, וחולק גם על אלה שרוצים לפרש הדבר ע"פ דרכי המליצה. ט) עי׳ ב"ר פפ"ח שתי גניבות נגנב כי הישמעאלים גנבוהו מהמדינים.

עמו בלשון השובאים. כך עשה הקב"ה עם ישראל, כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים למדו סיחתן של מצרים, כשנאלן הקב"ה בא ליתן להם את התורה, לא היו יודעין לשמוע, אמר הקב"ה הריני מסיח עמהן בלשון מצרי „אנוך", אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים „אני" אומר אנוך. לכך פתח הקב"ה בלשונם ואמר אנכי (תנחומא רש"ב).

[אלהי ישראל] ר' אחא ב"ר. חנינא פתח בו שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי (תהלים נ' ז'). ארשב"י אמר להם הקב"ה לישראל אלוה אני על כל באי עולם, אבל לא יחדתי שמי אלא עליכם, אינו נקרא אלהי גוים י) אלא אלהי ישראל (שמ"ר פכ"ט ג').

[דרשן לכבוד אחרים ולא לעצמו] דרש עולא רבה, מאי דכתיב יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קל"ח), מאמר פיך לא נאמר אלא אמרי פיך יא). כי בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אלהים אחרים אמרו עובדי אלילים לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך חזרו והודו לדברות הראשונות (קדושין ל"א).

[תורת לבני אדם ולא למלאכים] **אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.** תניא אריב"ל בשעה שעלה משה למרום לקבל את התורה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה לילוד אשה בינינו? אמר להן לקבל תורה בא. אמרו לפניו חמדה גנוזה שגנוזת לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים (תהלים ח'). א"ל הקב"ה למשה החזיר להם תשובה וכו'. אמר לפניו רבש"ע תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, אמר להם למצרים ירדתם, לפרעה השתעבדתם? תורה למה תהא לכם? שוב מה כתיב בה לא יהיה לך אלהים אחרים, בין עמים אתם שרויים שעובדים אלילים? שוב מה כתיב בה זכור את יום השבת לקדשו, כלום אתם עושים מלאכה שאתם צריכים שבות? שוב מה כתיב בה לא תשא, משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתיב בה כבד את אביך ואת אמך, אב ואם יש לכם? שוב מה כתיב בה לא תרצח לא תנאף לא תגנוב, קנאה יש ביניכם יצר הרע יש ביניכם? מיד הודו לו להקב"ה שנאמר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואילו תנה הודך על השמים לא כתיב. מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב ומסר לו דבר, שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם (שם ס"ח) וכו' (שבת פ"ט.).

[קנאה לעובדי עבודה זרה] **כי אנכי ה' אלהיך אל קנא.** אני שליט בקנאה ואין קנאה שולטת בי וכו'. אני נפרע מן עובדי ע"ז אבל רחום וחנון אני בדברים אחרים (מכילתא). שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל כתוב בתורתכם כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא וגו' העידותי בכם וגו' כי אבד תאבדון (דברים ד'). מפני מה הוא מתקנא בעובדיה ואין מתקנא בה? אמר לו אמשול לך משל למה"ד למלך ב"ו שהיה לו בן אחד ואותו הבן היה מגדל לו את הכלב והעלה לו שם על שם אביו וכשהוא נשבע אומר בחיי כלב אבא, כששמע המלך, על מי הוא כועס, על הבן הוא כועס או על הכלב הוא כועס? הוי אומר על הבן הוא בועס. אמר לו לו כלב אתה קורא אותה, והלא יש בה ממש. א"ל ומה ראית? א"ל פעם אחת נפלה דליקה בעירנו ונשרפה כל העיר בולה ואותו בית ע"ז לא נשרף. א"ל אמשל לך משל למה"ד למלך ב"ו שסרחה עליו מדינה, כשהוא עושה מלחמה עם החיים הוא עושה או אם המתים? הוי אומר עם החיים הוא עושה. א"ל כלב אתה קורא אותה, מת אתה קורא אותה, א"כ יאבדנה מן העולם. א"ל אילו לדבר שאין העולם צריך לו היו עובדין הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללבנה לכוכבים ולמזלות לאפיקים ולגאיות, יאבד עולמו מפני שוטים? וכן הוא אומר אסוף אסף כל מעל פני האדמה נאום ה' אסף אדם ובהמה וגו' (צפניה א'), וכי מפני שהרשעים נכשלים בהם יאבדם מן הארץ? והלא אפילו לאדם הן עובדין, האם יאבדו מן העולם, כמו שנאמר והכרתי את האדם מעל פני האדמה (שם)? וכו' (ע"ז נ"ד: נ"ה.).

[אבות ובנים] **פוקד עון אבות על בנים.** כתוב אחד אומר פוקד עון אבות על בנים, וכתוב אחד אומר ובנים לא יומתו על אבות (פ' תשא) הא כיצד? כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, כאן כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם (ברכות ז'.). א"ר יוסי בר חנינא, משה רבינו גזר גזרה ובא נביא ובטלה יב), משה אמר פוקד עון אבות על בנים ובא יחזקאל ובטלה שנאמר (י"ח) הנפש החוטאת היא תמות (מכות כ"ד.).

[כבוד ה'—כבוד אב ואם] **כבד את אביך ואת אמך.** תניא רשב"י אומר גדול כבוד אב ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו, בכבוד הקב"ה נאמר כבד את ה' מהונך (משלי ג'), אם יש לך אתה חייב ואם לאו אתה פטור (ליתן צדקה), אבל בכבוד אב ואם נאמר כבד את אביך ואת אמך, ואפילו אתה מחזר על הפתחים (ירושלמי פאה פ"א ה'). רבי אומר

י) מצינו שנקרא מלך הגוים (ירמיה י') אבל לא אלהי הגוים, יא) מאמר אחד הוא דבור אחד מעשרת הדברים, ואמרי פיך כולל כל הדברות, כי מאמר הראשון והשני לא ידעו אם הם לכבוד עצמו בלבד. יב) לפי הדרשה הראשונה יש לומר דהא דיחזקאל מיירי כשאין אוחזין מעשה אבותיהם, ולכן איש בחטאו ימות. וקשה על לשונו, כי אין נביא יכול לבטל דברי התורה, ואפשר ששאני הכא שאינו דבר הלכה.

חביב כבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם, ששקל כבודן ומוראן לכבודו ומוראו, וקללתן לקללתו. כתיב כבד את אביך ואת אמך וכנגדו כתיב כבד את ה׳ מהונך, הקיש כבוד אב ואם לכבוד המקום; כתיב איש אמו ואביו תיראו וכנגדו כתיב את ה׳ אלהיך תירא, הקיש מוראת אב ואם למוראת המקום; כתיב ומקלל אביו ואמו וכנגדו כתיב איש כי יקלל אלהיו, הקיש קללת אב ואם לקללת המקום. בא וראה מתן שכרן, נאמר כבד את ה׳ מהונך וכנגדו כתיב וימלאו אסמיך שבע, ואומר כבד את אביך ואת אמך וכנגדו למען יאריכון ימיך; את ה׳ אלהיך תירא וכנגדו וזרחה לכם יראי שמש צדקה (מלאכי ג׳) וכו׳. ר׳ אליעזר אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאדם מכבד אמו יותר מאביו לפי שהיא משתדלתו בדברים, לפיכך הקדים אב לאם לכיבוד, כבד את אביך ואת אמך, וגלוי וידוע לפניו שאדם מתיירא מאביו יותר מאמו לפי שהוא מלמדו תורה, לפיכך הקדים אב לאם במורא, איש אמו ואביו תיראו, מגיד ששניהן שקולין זה כזה (מכילתא).

[בושת פנים] ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. שלשה סימנים יש באומת ישראל, רחמנים ביישנים וגומלי חסדים, ביישנים דכתיב ובעבור תהיה יראתו על פניכם וגו׳ (יבמות ע״ט.). תניא בעבור תהיה יראתו על פניכם זו הבושה, לבלתי תחטאו, מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא (נדרים כ׳).

[זכרון—בית הכנסת] בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. תניא הלל הזקן אומר, אמר הקב״ה לישראל אם אתה תבא אל ביתי אני אבא אל ביתך, ואם אתה לא תבא אף אני לא אבא, שנאמר בכל המקום אשר אזכיר יג) את שמי אבוא אליך וברכתיך (סוכה נ״ג.).

[מלחמה—שלום] כי חרבך הנפת עליה ותחללה. ר״ש בן אלעזר אומר, המזבח נברא להאריך שנותיו של אדם והברזל לקצר שנותיו של אדם, אינו רשאי להניף המקצר על המאריך, רבי יוחנן בן זכאי אומר הרי הוא אומר אבנים שלמות תבנה, אבנים שמטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, אמר הקב״ה לא תניף עליהם ברזל, על אחת כמה וכמה המטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאשתו בין עיר לעיר בין אומה לאומה בין ממשלה לממשלה בין משפחה למשפחה (מכילתא, עי׳ תוספתא ב״ק פ״ז).

[בזיון] אשר לא תגלה ערותך עליו. והרי דברים ק״ו ומה אם אבנים שאין בהם דעת לא לרעה ולא לטובה אמר הקב״ה לא תנהג בהן מנהג בזיון, חברך שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם דין הוא שלא תנהג בו מנהג בזיון (מכילתא).

משפטים
כא

[משפטים סביב לעשרת הדברות] ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. מה כתיב למעלה מן הפרשה ושפטו את העם בכל עת (שמות י״ח) ואמר כאן ואלה המשפטים והדברות באמצע. משל למטרונה שהיתה מהלכת, הזיין (אנשי חייל עם כלי זיין) מכאן והזיין מכאן והיא באמצע, כך התורה א) דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע. וכן הוא אומר באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט (משלי ח׳), התורה אומרת באיזה נתיב אני מהלכת? אהלך בדרכן של עושי צדקה, בתוך (באמצע) נתיבות משפט (שמ״ר פ״ל ג׳).

[שלום בא במשפט] זה שאמר הכתוב מלך משפט אהב את כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית (תהלים צ״ט). כל העוז והשבח והגדולה והגבורה של מלך מלכי המלכים הוא—משפט אהב. בנוהג שבעולם מי שהוא בעל זרוע אינו רוצה לעשות דבריו במשפט, אלא מעביר על המשפט, חומס וגוזל ומעביר על דעת קונו ונושא פנים לפני אוהביו וקרוביו ועושה שלא כדין לשונאיו. אבל הקב״ה משפט אהב, אינו עושה דבריו אלא במשפט, הוי ועוז מלך משפט אהב! מהו אתה כוננת מישרים? אמר רבי אלכסנדרי, שני חמרין מהלכין בדרך שונאים זה לזה, רבץ לאחד מן חמורו, חבירו עובר ורואהו שרבץ תחת משאו: אמר לא כתיב בתורה כי תראה חמור שונאך וגו׳ עזוב תעזוב עמו (שמות כ״ב)? מה עשה, חזר אצלו לעזרו, התחיל מסיח עמו עזוב קימעא מכאן, העלה מכאן, ערוק (רצועה) מכאן, עד שיטעון עמו, נמצא עושין שלום ביניהם, וחבירו אומר לא הייתי סבור שהוא שונאי? ראה היאך ריחם עלי בשראה אותי ואת חמורי ברוחק! מתוך כך נכנסו לפונדק אחד ואכלו ושתו ביחד ונתאהבו זה לזה, הוי אתה כוננת מישרים משפט וצדקה! (תנחומא).

[צרכי הצבור—דיינים] זה שאמר הכתוב מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה (משלי כ״ט). מלך של תורה (דיין) במשפט שהוא עושה

יג) נאמר אזכיר ולא תזכיר, כי לא כל מקום ראוי לעשותו בית תפלה, כגון בתי תיאטרון וקרקסאות, והקב״ה הבטיח רק בכל המקום אשר אזכיר את שמי, בו תלוי הדבר ולא בכל איש הרוצה להפוך בית משחק למקום תפלה כדי להרויח ממון.

א) עשרת הדברות הם עיקר התורה, ונאמרו בין הפרשה ואתה תחזה אדות מניית דיינים ובין אלה המשפטים, כי מה יועילו הדינים אם אין דיינים לדון אותם, או אם אין חוקים ומשפטים ומצות היוצאים מן עשרת הדברות להורות

מעמיד את הארץ, ואיש תרומות יהרסנה, אם אדם משים עצמו כתרומה הזו שמושלכת בזוית הבית ואומר מה לי בטורח הצבור, מה לי בדיניהם, מה לי לשמוע קולם? שלום עליך נפשי! הרי זה מחריב את העולם. הוי ואיש תרומות יהרסנה! מעשה ברבי אסי כשהיה מסתלק מן העולם, נכנס בן אחותו אצלו מצאו בוכה, א"ל רבי מפני מה אתה בוכה, יש תורה שלא למדת ולימדת? הרי תלמידיך יושבים לפניך! יש גמילות חסדים שלא עשית? ועל כל מדות שהיו בך (עלתה המדה כי) היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות על עצמך להתמנות על צרכי צבור. א"ל בני, עליה אני בוכה שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל (ולא עשיתי), הוי ואיש תרומות יהרסנה (תנחומא). וזה שאמרו חכמים מי שהוא הגון אל ימנע מלישא משוי של ישראל, כשהכל צריכין לו ומבקשין לשמוע ממנו, אבל אם מקצת צריכין לו ומקצת אין צריכין לו, מקצת מקרבין אותו ומקצת מרחקין אותו, דין הוא שידחה מהם ואל יטיל מחלוקת בישראל. יונה אמר שאוני והטילוני אל הים וישתוק הים מעליכם (יונה א'). ואם לעובדי אלילים אמר כן לשלומן של ישראל על אכו"ב. משה רבינו אמר ואם אין מחני נא מספרך (שמות ל"ב), שנתן נפשו על ישראל, אנו הדיוטות על אחת כו"כ (מדרש והזהיר משפטים סי' ב').

[יראת שמים] ד"א ואלה המשפטים, דוד אמר יראת ה' טהורה עומדת לעד וגו' (תהלים י"ט), מהו כך? אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות, ואם אין בו יראת חטא אין בידו כלום. משל לאדם שאמר לחבירו יש לי אלף מדות של תבואה, יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין. א"ל חבירו יש לך אפותיקאות (אוצרות) ליתן אותן בהם? אם יש לך כך הכל שלך ואם לאו אין בידך כלום. כך אדם שונה הכל, אמרו לו אם יש לך יראת חטא הכל שלך, שנאמר והיה אמונת עתך חוסן ישועות חכמת ודעת יראת ה' היא אוצרו (ישעיה ל"ג). לכך נאמר יראת ה' טהורה עומדת לעד משפטי ה' אמת צדקו יחדו (שמ"ר פ"ל י"א).

[טוב ורע] ר' יהושע אומר אמר הקב"ה כפי שהרביתי עליכם דינים אני מרבה עליכם שכר, והזהרתי אתכם על כל מצוה שהיא חייכם שנאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח'). וכן כל ענין שכתוב בפרשה הזו להורג נפש, למכה שור, למבעיר בערה, לכל אחת ואחת כתבתי עונשה בצדה ושכרה בצדה. משל למלך שהתקין שתי דרכים אחת מלאה קוצים ודרדרים וסיראות, ואחת מלאה בושם. העורים הולכין בדרך הרע והקוצים ומוסיפין מכה על מכותיהן, והפקחים הולכין בדרך הטובה ונמצא הם וכליהן מתבשמים הימנה. כך האלהים התקין שתי דרכים אחת לצדיקים ואחת לרשעים, מי שאין לו עינים הולך בדרך רשעים ונתקל, ואין לו עמידה כבלעם הרשע שנטרף מן העולם, וכדואג ואחיתופל שנתרחקו מן החיים, וכנחזי שיצא מן העולם ריקם. אבל הצדיקים שמהלכים בתומם הם זוכים ובניהם אחריהם, שנאמר (משלי כ') מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (שמ"ר פ"ל ט"ז).

[דיני ישראל ודיני גוים] ד"א ואלה המשפטים, יש לגוים שופטים ויש לישראל שופטים, ואין אתה יודע מה ביניהן.—לגוים שופטים ואינן עוסקין בתורה ואינן עושין אותה ב) ועליהן נאמר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם (יחזקאל כ'), אבל ישראל מקיימין המצות וכתיב בהן ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא י"ח). משל לחולה שנכנס הרופא אצלו לבקרו אמר לבני ביתו האכילוהו כל מה שהוא מבקש. נכנס אצל אחר אמר להם הזהרו בו שלא יאכל דבר פלוני, אמרו לו לראשון אמרת שיאכל מה שירצה ולשני אמרת שלא יאכל דבר פלוני? אמר להם הראשון אינו לחיים לפיכך אמרתי שיאכל כל מה שירצה, אבל זה שהוא לחיים אמרתי הזהרו בו (שמ"ר פ"ל י"ח).

[עבדי ה' ולא עבדי אדם] והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדוניו את אזנו במרצע. ר' שמעון ברבי היה דורש, מה נשתנה דלת ומזוזה מכל כלים שבבית? אמר הקב"ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והוצאתים מעבדות לחירות, והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע בפניהם וכו'. ר' יוחנן בן זכאי היה דורש, מה נשתנה אזן מכל אברים שבגוף? אמר הקב"ה אזן ששמעה על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים ג), והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע (קדושין כ"ב:).

[כפרות] אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו. רבי ישמעאל אומר בא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם על בשר ודם, שאדם קונה את עצמו בממון מידי שמים, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כופר נפשו לה'

לעם הדרך אשר ילכו בה? ב) ר"ל יש להם שופטים אבל אין להם מצות ואזהרות אנושיות הכתובין בתורה, והפסוק וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, הוא בתמיה ולא בנחותא, כי הקב"ה לא נתנם להם רק הם בעצמם עשו להם חוקים ומשפטים שלא יחיו בהם. ג) בירושלמי קדושין פ"א ב' נאמר, אזן ששמעה על הר סיני לא יהיה לך אלהים אחרים והלך זה ופרק מעליו עול מלכות שמים וקבל עליו עול בשר ודם ירצע. וכל הדרשות האלה להראות התנגדות התורה לעבדות (slavery) להיות עבדים לעבדים, כי החופש והחרות האמתית הוא עיקר גדול

(שמות ל׳), ואומר איש כסף נפשות ערכו (מ״ב י״ב), ואומר כופר נפש איש עשרו (משלי י״ג), ואומר מלכי ישפר עלך וחטאך בצדקה פרוק (דניאל ד׳), ואומר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו וגו׳ מצאתי כופר (איוב ל״ג), ואומר ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר (מכילתא).

[מלאכה—כבוד הבריות] חמשה בקר תחת השור וארבע צאן תחת השה. תניא ר״מ אומר, בא וראה כמה גדול כחה של מלאכה, שור שבטלו ממלאכתו חמשה, שה שלא בטלו ממלאכתו ארבעה. א״ר יוחנן בן זכאי בא וראה כמה גדול כבוד הבריות ד), שור שהלך ברגליו חמשה שה שהרכיבו על כתיפו ארבעה (ב״ק ע״ט:).

כב

[גונב תורה] אם המצא תמצא בידו הגנבה. אבל המתגנב אחר חבירו והלך לשנות בדברי תורה, אע״פ שנקרא גנב הרי זה זכה לעצמו, ה) ועליו הוא אומר לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו (משלי ו׳). לסוף נתמנה על הצבור וישלם מה שבידו שנאמר ונמצא ישלם שבעתים את כל הון ביתו יתן, ואין שבעתים אלא תורה שנאמר אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים (תהלים י״ב) וכו׳ (מכילתא).

[רשעים מביאים פורענית—צדיקים—הספר] כי תצא אש ומצאה קוצים. א״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן, אין פורענית באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, שנאמר כי תצא אש ומצאה קוצים, אימתי אש יוצאה בזמן שקוצים מצויין לה. ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר ונאכל גדיש, ואכל גדיש לא נאמר אלא ונאכל שנאכל כבר (ב״ק ס׳).

[גרים] וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים. לא תונו בדברים ולא תלחצנו בממון, שלא יאמר לו אמש היית עובד לבל קורס נבו והרי חזירים בין שיניך ואתה מדבר מילין כנגדי?! כי גרים הייתם וגו׳ מכאן היה רבי נתן אומר מום שבך אל תאמר לחברך. חביבים הגרים שבכל מקום הוא מחזיר עליהם, וגר לא תונה, ואהבת את הגר (דברים י׳), ואתם ידעתם את נפש הגר (שמות כ״ג). ר״א אומר גר לפי ששורו רע (אם חזר לסורו) לפיכך מזהיר עליו הכתוב במקומות הרבה וכו׳ חביבים הגרים שבכל מקום נקראו כמו ישראל, נקראו בני ישראל עבדים שנאמר, כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ״ה), ונקראו גרים עבדים שנאמר ובני הנכר וגו׳ ולאהבה את שם ה׳ להיות לו לעבדים (ישעיה נ״ו); נקראו ישראל משרתים שנאמר ואתם כהני ה׳ תקראו משרתי אלהינו יאמר לכם (שם ס״א) ונקראו הגרים משרתים שנאמר ובני הנכר הנלווים אל ה׳ לשרתו (שם נ״ו); נקרא בני ישראל אוהבים שנאמר זרע אברהם אוהבי (שם מ״א) ונקראו הגרים אוהבים שנאמר ואוהב גר (דברים י׳); נאמר בישראל ברית והיתה בריתי בבשרכם (בראשית י׳) וכן בגרים שנאמר ומחזיקים בבריתי (ישעיה נ״ו); נאמר בישראל רצון, לרצון לפני ה׳ (שמות כ״ח) ונאמר בגרים רצון, עולותיכם וזבחיכם לרצון על מזבחי (ישעיה נ״ו); נאמר בישראל שמירה שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ״א) ונאמר בגרים שמירה, ה׳ שומר את גרים (שם קמ״א). אברהם קרא עצמו גר שנאמר גר אנכי בארץ (תהלים קי״ט) ואומר כי גר אנכי עמך (שם), ואומר כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כי צל ימינו על הארץ ואין מקוה (דהי״ב כ״ט). חביבים הגרים שלא מל אברהם אבינו אלא בן תשעים ותשע שנים, שאילו מל בן עשרים שנה או שלשים שנה לא היה גר יכול להתגייר אלא בפחות מבן כ׳ או ל׳ שנה, לפיכך גלגל המקום עמו עד שהגיע לתשעים ותשע שנים שלא לנעול דלת בפני הגרים הבאים וכו׳. וכן אתה מוצא בארבע כתות שהן עונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם „לה׳ אני" שנאמר זה יאמר לה׳ אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה׳ ובשם ישראל יכנה (ישעיה מ״ד), זה יאמר לה׳ אני אלו ישראל שלא התערב בהם חטא, וזה יקרא בשם יעקב אלו גרי צדק, וזה יכתוב ידו לה׳ אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכנה אלו גרי אומות העולם (מכילתא ועי׳ אדר״נ פל״ו).

[הלואה רוחנית בלי רבית—רבית] אם כסף תלוה את עמי. זה שאמר הכתוב טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט כי לעולם לא ימוט (תהלים קי״ב). כל בריותיו של הקב״ה לוין זה מזה, היום לוה מן הלילה והלילה לוה מן היום ו) ואינן דנין זה עם זה כמו הבריות, שנאמר יום ליום יביע אומר וגו׳ אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם (תהלים י״ט). הלבנה לוה (אור) מן הכוכבים והכוכבים לוין מן הלבנה, וכשהקב״ה רוצה אינו מוציאן שנאמר האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום (איוב י״ט) וכו׳. החכמה לוה מן הבינה והבינה לוה מן החכמה שנאמר אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא (משלי ז׳). החסד לוה מן הצדקה והצדקה לוה מן החסד שנאמר רודף צדקה וחסד (שם

ביהדות. ד) הגנב זלזל את עצמו ע״י שהרכיב השה על כתפו לפיכך הקל ה׳ קנסו לשלם רק ארבעה, כי גדול כבוד הבריות אפילו של גנב. ה) תוספתא ב״ק פ״ה, ועי׳ אוצר ישראל ערך מגנבי דברים. ו) בתנחומא הוצאת רש״ב נאמר בקיץ לוה היום מן הלילה עד תקופת תמוז ומתקופת תמוז עד תקופת טבת הלילה לוה מן היום, וצ״ל עד תקופת ניסן ומתקופת ניסן עד תקופת תשרי היום לוה מן הלילה כי בתקופות ניסן ותשרי היום והלילה שוים.

כ"א). השמים לוין מן הארץ והארץ לוה מן השמים, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך וגו' (דברים כ"ח). התורה לוה מן המצות והמצות לוין מן התורה שנאמר שמור מצותי וחיה ותורתי כאישון עיניך (משלי ז'). הרי שבריותיו לוין זה מזה ומשלמין זה לזה, ובשר ודם לוה מחבירו ומבקש לבלעו ברבית ובגזל! הנוטלין רבית אומרים להקב"ה אין אתה נוטל מעולמך שכר שהבריות בתוכו, שכר הארץ שאתה משקה, שכר צמחים שאתה מעלה, שכר מאורות שאתה מאיר, שכר נשמה שנפחת, שכר גוף שאתה שומר. אמר הקב"ה ראו כמה הלויתי ואיני נוטל רבית, ומה הלותה ארץ ואינה נוטלת רבית, אלא אני נוטל את הקרן שהלויתי והיא נוטלת את שלה, שנאמר וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב), ומי שהוא נוטל רבית מה כתיב בו, בנשך נתן תרבית לקח וחי לא יחיה (יחזקאל י"ח) וכו' (מכילתא, שמ"ר פל"א ט"ו).

[ענוי הדין — משפט] **כל אלמנה ויתום לא תענון.** אין לי אלא אלמנה ויתום, שאר כל אדם מנין ת"ל לא תענון, דברי ר' ישמעאל. רבי עקיבא אומר כל אלמנה ויתום שדרכן ליענות בהן דבר הכתוב ז). אם ענה תענה אותו, אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט וכו'. וכבר היו רבן שמעון ב"ג ורבי ישמעאל יוצאין ליהרג, א"ל ר"ש לר"י רבי! יצא לבי שאיני יודע על מה (חטא) אני נהרג. א"ל ר"י מימיך לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה ושהיתו עד שהיית גומר כוסך או שהיית נועל סנדלך או עד שהיית עוטף טליתך, ואמרה תורה אם ענה תענה אותו אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט. ובדבר הזה אמר לו נחמתני וכו' (מכילתא, ילקוט שמעוני רמז שמ"ט).

[מעשר—צדקה] ד"א אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, הה"ד נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כ"ח) א"ר לוי זה שאינו מוציא מעשרותיו כראוי. מעשה באדם אחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, והיה לו שדה אחת והיתה עושה אלף מדות ומוציא ממנה מאה מדות למעשר ומן המותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו. בשעת פטירתו קרא לבנו וא"ל בני תן דעתך על שדה זו, כך וכך מדות היא עושה וכך מדות למעשר וממנה הייתי מתפרנס כל ימי. כשנפטר אביו מן העולם שנה ראשונה זרע אותה הבן עשתה אלף מדות והוציא ממנה מאה למעשר, שנה שנייה נכנס בו עין הרע, פיחת עשרה ממעשר ופיחתת השדה מאה, וכן בשלישית וכן ברביעית ובחמישית עד שעמדה השדה על מעשרותיה והוציאה מאה מדות, כיון שראו קרוביו כך עמדו ולבשו לבנים ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו, אמר להם לא באתם אלא לשמוח עלי, אמרו לו ח"ו לא באנו אלא לשמוח עמך. לשעבר היית בעה"ב והקב"ה כהן, ועכשיו נעשית כהן והקב"ה בעה"ב, הוי ולא ידע כי חסר יבואנו! (שמ"ר פל"א י"ח).

כג

[לשון הרע ועונשו] **לא תשא שמע שוא.** אמר רב ששת משום ר"א בן עזריה, כל המספר לשון הרע וכל המקבל לשון הרע וכל המעיד עדות שקר בחבירו ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר לכלב תשליכון אותו וכתיב בתריה לא תשא שמע שוא (פסחים קי"ח.).

[התחברות לרשע] **אל תשת ידך עם רשע.** מכאן היו נקיי הדעת שבירושלם נוהגין שלא היו הולכין לבית המשתה עד שידעו מי הולך עמהם ולא היו חותמין בגט עד שידעו מי חותם עמהם (סנהדרין כ"ג.).

[שוחד] **ושוחד לא תקח כי השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים.** שמא תאמר הריני נוטל ממון ואיני נוטה את הדין תלמוד לומר כי השוחד יעור עיני חכמים (דברים ט"ז י"ט), עיני חכמים בתורה, עיני פקחים אלו פקחי הדעת שהן מטהרין ומטמאין מדעת עצמן וכו'. רבי נתן אומר כל הנוטל ממון ומטה את הדין אינו יוצא מן העולם עד שיהא בו אחד משלשה דברים הללו, או טירוף דעת בתורה שיטהר טמא ויטמא טהור, או שיצטרך לבריות, או שיחסר מאור עיניו (מכילתא). ת"ר ושחד לא תקח אינו צריך לומר שחד ממון אלא אפילו שחד דברים, כי הא דשמואל הוה קא עבר במעברא אתא ההוא גברא יהיב ליה ידא, א"ל מאי עבידתך? א"ל דינא אית לי, א"ל פסילנא לך לדינא וכו'. רבי ישמעאל ב"ר יוסי הוה רגיל אריסי דהוה מייתי ליה כל מעלי שבתא כנתא (סל) דפירי, יומא חד אייתי לי בחמשא בשבתא, א"ל מאי שנא האידנא? א"ל דינא אית לי ואמינא אגב אורחי אייתי ליה למר, לא קביל מניה, א"ל לא מידן דיינא לך ולא מישקל שקילנא וכו'. אמר תיפח נפשן של מקבלי שוחד, ומה אני שלא נטלתי ואם נטלתי שלי נטלתי כך, מקבלי שוחד עאכו"כ וכו', רב ענן אייתי לי ההוא גברא כנתא דגילדנא (סל של דגים קטנים), א"ל מאי עבידתך? א"ל דינא אית לי ואמינא בהדי דאזילנא אייתי ליה למר, לא קביל מניה א"ל פסילנא לך לדינא, א"ל דינא דמר לא בעינא, קבולי ליקבל מר, דלא למנען מר מלאקרובי בכורים, דתניא ואיש בא מבעל שלשה ויבא לאיש האלהים לחם בכורים (מ"ב ד'), וכי אלישע אוכל בכורים הוה? אלא לומר לך כל

ז) ר"י דייק מלשון לא תענון שנאמר בסוף לכל אדם, ור"ע אומר שהכתוב מדבר מההרגל ומשמעו ג"כ לכל אדם.

המביא דורן לת"ח כאילו מקריב בכורים. א"ל קבולי לא מבעי לי דאיקבל, השתא הואיל ואמרת טעמא מקבילנא. שדריה לקמיה דר' נחמן, שלח ליה לידייניה מר להחוא גברא דאנא ענן פסילנא ליה לדינא, אמר (ר"נ) מדשלח לי מר הכי ש"מ קריביה הוא, הוה קמיה דינא דיתמי אמר האי עשה והאי עשה, עשה דכבוד תורה עדיף, פסק לדינא דיתמי. כיון דחזא בעל דיניה יקרא דקא עביד ליה איסתים טענתיה. רב ענן הוה רגיל אליהו דאתא לגביה, דהוה מתני ליה סדר אליהו, כיון דעבד הכי אסתלק. יתיב רב ענן בתעניתא ובעי רחמי והוה אתא מבעית ליה בעותי וכו' (כתובות ק"ה, ילקוט שמעוני רמז שנ"ג).

[הקב"ה ושילוחו] הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך. אמר הקב"ה לישראל אילו זכיתם אני בעצמי נעשיתי לכם שומר כדרך שעשיתי לכם במדבר שנאמר וה' הולך לפניהם יומם (שמות י"ב), ועכשיו שלא זכיתם הריני מוסר אתכם לשליח, שנאמר הנה אנכי שולח לכם מלאך וגו'. ד"א אמר לו הקב"ה למשה הנה אנכי שולח מלאך לפניך, ולא לפניהם, אמר משה אם לפני אתה משלח איני מבקש אלא ועתה ילך נא ה' בקרבנו. ראה מה בין הראשונים לאחרונים, הקב"ה אמר למשה הנה אנכי שולח מלאך השיבו איני חפץ אלא לך, יהושע בן נון ראה את המלאך ונפל על פניו, שנאמר ויפול יהושע אל פניו ארצה וישתחו (יהושע ה') וכו' ויאמר לו מה אדוני מדבר אל עבדו, אבל משה דחה אותו (תנחומא ושמ"ר פל"ב ג').

כד

[פרנס] ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. למה לא נתפרשו שמותן של זקנים? שלא יאמר אדם פלוני כמשה ואהרן? פלוני כנדב ואביהוא? פלוני כאלדד ומידד? שנאמר ויאמר שמואל וגו' וישלח ה' את ירובעל וגו' (ש"א י"ב), ללמדך שאפילו קל שבקלים כיון שנתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים. וכתיב ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים ט"ז), וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא היה בימיו? ואומר אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים וגו' (קהלת ז') וכו' (ר"ה, כ"ה, ילקוט שמעוני רמז שס"ב).

תרומה

כה

[תורה] ויקחו לי תרומה, הדא הוא דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד'). אל תעזובו את המקח שנתתי לכם. יש לך אדם לוקח מקח, יש בו זהב ואין בו כסף או יש בו כסף ואין בו זהב, אבל המקח שנתתי לכם יש בו כסף שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף (תהלים י"ב), יש בו זהב שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב (שם י"ט). יש אדם לוקח שדות אבל לא כרמים או כרמים ולא שדות, אבל המקח הזה יש בו שדות ויש בו כרמים, שנאמר שלחיך פרדס רמונים וגו' מעין גנים וגו' (שה"ש ד'). יש לך אדם לוקח מקח ובני אדם אינם יודעים מהו אבל משכר הסרסור נתודע מה לקח, כך התורה אין אדם יודע מה היא אלא משכר שלקח משה, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו. היש לך מקח שמי שמכרו נמכר עמו? והקב"ה אמר לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה שנאמר ויקחו לי תרומה. משל למלך שהיה לו בת יחידה, בא אחד מן המלכים ונשאה, ביקש לילך לו לארצו וליטול אשתו עמו, אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך, אל תיטל אותה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך עשה לי קיטון (חדר) אחד שאדור אצלכם לפי שאיני יכול להניח את בתי. כך הקב"ה אמר לישראל נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכ"מ שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמ"ר פל"ג א').

[סחורה טובה—תורה] ד"א כי לקח טוב נתתי לכם, אמר רשב"ל שני פרקמטוטין (סוחרים) עומדין זה עם זה, אחד בידו מטכסא ואחד בידו פלפלין א). אמרו זה לזה בוא ונחליף ביני ובינך, נטל זה את הפלפלין וזה המטכסא, מה שביד זה אין ביד זה ומה שביד זה אין ביד זה, אבל התורה אינה כן, זה שונה סדר זרעים וזה שונה סדר מועד, השנה זה לזה נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים, היש פרקמטיא יפה מזו? הוי כי לקח טוב נתתי לכם! ד"א מי שלקח סחורה ויוצא לדרך מתיירא מן הלסטים, אבל התורה אינה כן, שמא יכולין הליסטים ליקח תורתו מתוך לבו? הוי כי לקח טוב נתתי לכם. מעשה בחבר אחד שהיה בספינה עם פרקמטוטין הרבה, היו אומרים לאותו חבר היכן פרקמטיא שלך? אמר להם פרקמטיא שלי גדולה משלכם. בדקו בספינה ולא מצאו לו כלום. התחילו שוחקים עליו, נפלו עליהם ליסטים ושללו ונטלו כל מה שנמצא בספינה. יצאו ליבשה ונכנסו למדינה, ולא היה להם לחם לאכול ולא כסות ללבוש. מה עשה אותו חבר נכנס לבית המדרש ישב ודרש, ראו בני המדינה שהוא בן תורה ונהגו בו כבוד גדול ועשו

א) בתנחומא רש"ב הגירסא זה לוקח מטכסין (משי טוב metasca) וזה לוקח אילוסירקא (כולו-משי holoseticum) וכו'.

לו פסיקתו כהוגן ובכבוד, וגדולי הקהל הלכו מימינו ומשמאלו ללות אותו. כשראו הפרקמטוטין כך באו אצלו ופייסו, ואמרו לו בבקשה ממך עשה עמנו חסד ודבר לפני הקהל לתת לנו פרוסת לחם לפינו ונחיה ולא נמות ברעב. אמר להם הלא אמרתי אליכם שפרקמטיא שלי גדולה משלכם, שלכם אבדה ושלי קיימת, הוי כי לקח טוב נתתי לכם! (תנחומא).

[מלאכה] **ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.** תניא ר׳ טרפון אומר גדולה מלאכה שאף הקב״ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (אדר״נ פי״א).

[משכן—סוד הצמצום] שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה ונבהל ונרתע לאחוריו, בשעה שאמר לו ועשו לי מקדש, אמר משה לפני הקב״ה, רבש״ע כתיב הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ״א ח׳) ואתה אומר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, א״ל הקב״ה, משה! לא כשם שאתה סבור, אלא עשרים קרש בצפון ועשרים קרש בדרום ושמונה במערב ואני יורד ומצמצם שכינתי למטה, דכתיב ונועדתי לך שם ודברתי וגו׳.—ובשעה שאמר את קרבני לחמי, אמר משה אם מכנים אני כל החיות שבעולם יש בהן העלאה אחת? או כל העצים שבעולם יש בהן הבערה אחת? שנאמר ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ׳), א״ל הקב״ה לא כשם שאתה סבור, אלא זה האשה אשר תקריבו לה׳ כבשים ולא שנים בבת אחת אלא את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים.—ובשעה שאמר ונתנו איש כפר נפשו לה׳, אמר משה מי יוכל ליתן פדיון נפשו (תהלים מ״ט)? א״ל הקב״ה לא כשאתה סבור, אלא את זה יתנו ב), כזה מחצית השקל (פסיקתא, ילקוט שמעוני רמז שס״ה).

[המוסיף גורע] **אמתים וחצי ארכו.** אמר רב משרשיא מנין שכל המוסיף גורע שנאמר מאתים ג) וחצי ארכו. וכן אמר א״ר אשי מנין שכל המוסיף גורע דכתיב עשתי עשרה (סנהדרין כ״ט.).

[כרובים] **והיו הכרובים וגו׳ ופניהם איש אל אחיו.** במקדש שלמה הוא אומר ופניהם לבית (דהי״ב ג׳), הא כיצד; כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום ד) כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום (ב״ב צ״ט.).

[כתר תורה] **ועשית שלחן וגו׳ ועשית לו זר זהב סביב.** ארשב״י שלשה כתרים הם כתר מלכות וכתר כהונה וכתר תורה. כתר מלכות זה השלחן דכתיב בו זר זהב סביב, כתר כהונה זה המזבח דכתיב בו זר זהב סביב (ל׳ ג׳), וכתר תורה זה הארון דכתיב בו זר זהב סביב. למה נכתבים זָר ונקראים זֵר? אלא לומר לך אם אדם זוכה נעשים לו זֵר ואם לאו זָר. ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשית עליו? ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן, זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן (שמ״ר פל״ג ג׳).

כו

[שחורה ונאוה] **ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן.** זש״ה שחורה אני ונאוה (שה״ש א׳), וכי אפשר לשחור שיהיה נאה? ה) משל למה״ר לתינוקת שסרחה בבית אביה המלך, אמר אביה הוציאה והניחו אותה שתהא לוקטת שבלים מאחרי הקוצרים, ועשו כן והשחירה הנערה פניה מצד השמש. אח״כ בדק אביה הדברים ולא מצא שסרחה בתו כ״א אחת מן השפחות, מיד נתרצה לה אביה והשיבה למקומה. ובאו נשי השרים ובנותיהן לבקר את בת המלך וראו שהיא שחורה, והיו מלעיגין עליה. אמרה להם מה אתם מעיינין בי? מעט שמנים ומעט נתר ומרחצאות אתלבן, אבל אתן שהן שחורים כל השמנים שבעולם וכל מרחצאות לא ילבין אתכן. כך ישראל כשעשו את העגל אמרו או״ה להם שחורים אתם מה עשיתם? אמרה כנסת ישראל אם אני שחורה במעשי נאה אני במעשה אבותי, שחורה אני במצרים בטיט ולבנים ונאה אני על הים שנאמר ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, שחורה אני במצרים שנאמר ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים וגו׳ (יחזקאל כ״ו) ונאוה אני במצרים בדם פסח ובדם מילה, שנאמר ואעבור עליך ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל ט״ז), שחורה אני בים שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים ק״ו) ונאוה אני בים סוף שנאמר זה אלי ואנוהו, שחורה אני בחורב שנאמר ובחורב הקצפתם את ה׳ (דברים ט׳) ונאוה אני בסיני שאמרתי כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, שחורה אני בזהב שנתתי לעגל שנאמר ויתפרקו כל העם נזמי הזהב ונאוה אני בזהב שנתתי למשכן העדות שנאמר כל נדיב לב הביאו חח ונזם וגו׳ (מדרש אגדה תרומה סי׳ ז׳).

[מעשה ועושה] **ועשית את הקרשים למשכן.** מה כתיב למעלה מן הענין וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר. וכי משה עשה

ב) להורות שחפצו רק בדבר מועט, לא בשביל עצמו, אלא כדי לצרף בו את הבריות. ג) מאתים הוא שתי מאות (האל״ף נבלעת) ובהוספת אות אל״ף בתחלת המלה אמתים הוא רק שתים. וכן מלת עשתי הוא י״א בהוספת אות עי״ן ובלעדה הוא שתי עשרה י״ב. ד) פנים אל פנים דרך אהבה, והפכת הפנים לבית רמז להסתרת פנים של הקב״ה כביכול. וכן במקדש מעט כשיש אהבה ואחות בין הצבור נוכל לומר ופניהם איש אל אחיו, וכשיש מחלוקת—פניהם לבית, והכרובים הם סמל ודמות האהבה והשלום. ה) עורות שעירי עזים הן שחורות, משל לכנסת ישראל שאמרה

את המשכן והלא כתיב ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב? אלא משה לתלמוד, בצלאל למעשה. מכאן אמרו רבותינו ליתן שכר למעשה כעושה ו), שכן מצינו במשה שעשה בצלאל למלאכת המשכן והעלה עליו הקב"ה כאילו הוא עשאו, שנאמר ומשכן ה' אשר עשה משה במדבר (דהי"א כ"א) וכו' (שמ"ר פל"ה ג').

[משכן סמל השמים] ד"א ועשית את הקרשים למשכן עצי שטים עומדים, משל למלך שהיה לו איקונין נאה, אמר לבן ביתו עשה לי כמותה, א"ל אדוני המלך איך יכול אני לעשות כמותה? א"ל אתה בסממניך ואני בכבודי. כך אמר הקב"ה למשה וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר, אמר לפניו רבון העולם, אלוה אני שאני יכול לעשות כאלו? א"ל כתבניתם ז), בתכלת ובארגמן ובתולעת שני, וכשם שאתה רואה למעלה כך עשה למטה, שנאמר עצי שטים עומדים, כנתון באיסטרטיא ח) של מעלה. ואם תעשה כאותה של מעלה למטה, אני מניח סנקליטין של מעלה ומשרה שכינתי ביניכם למטה. מה למעלן שרפים עומדין אף למטן עצי שטים עומדים; מה למעלן כוכבים אף למטן כן, א"ר חייא בר אבא מלמד שהיו קרסי זהב נראין במשכן ככוכבים הנראים ברקיע (שמ"ר פל"ה סוף).

ת צ ו ה

כז

[עם סגולה] **ו א ת ה ת צ ו ה א ת ב נ י י ש ר א ל.** ר' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני אומר, משל למלך שהיה לו אפיקוריסן א), והיה מצוה את עבדו א"ל נערה, קפלה, תן דעתך עליה. א"ל עבדו אדוני המלך מכל אפיקוריסין שיש לך אין אתה מצווני אלא על זו? א"ל מפני שדבוקה בבשרי. כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע משבעים אומות שלך אי אתה מצוני אלא על ישראל בלבד, ואל בני ישראל תאמר, ואל בני ישראל תדבר, אמור אל בני ישראל, דבר אל בני ישראל, צו את בני ישראל, ואתה תצוה את בני ישראל וכו'. א"ל מפני שהם דבוקים בי, שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל (ירמיה י"ג) וכו' (פסיקתא, ילקוט שמעוני שע"ו).

[ישראל משולים לזית ושמן—התבוללות] **ו י ק ח ו א ל י ך ש מ ן ז י ת ז ך.** הה"ד זית רענן יפי פרי תאר קרא ה' שמך (ירמיה י"א). וכי לא נקראו ישראל אלא בזית הזה בלבד, והלא בכל מיני אילנות נאים ומשובחים נקראו ישראל? בגפן שנאמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ'). בתאנה שנאמר כבכורה בתאנה בראשיתה (הושע ט'), בתמר שנאמר זאת קמתך דמתה לתמר (שה"ש ז'), בארז שנאמר כארז בלבנון ישגה (תהלים צ"ב), באגוז שנאמר אל גינת אגוז ירדתי (שה"ש ד'), וקראן בכל מיני שלחים שנאמר שלחיך פרדס רמונים (שם), ובא ירמיה לומר זית רענן יפה פרי תואר! אלא מה הזית הזה עד שהוא באילנו מגרגרין ב) אותו ואח"כ מורידין אותו מן הזית ונחבט, ומשחובטין אותו מעלין אותו לגת ונותנין אותו במטחן וטוחנין אותו וכו' ואח"כ נותנין את שומנן. כך ישראל באין או"ה וחובטין אותן ממקום למקום וחובשים אותן וכופתין אותן בקולרין, ומקיפין אותן סטרטיוטין (חיילות), ואח"כ עושין תשובה והקב"ה עונה להם. מנין, שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב'), וכן בצר לך ומצאוך וגו' כי אל רחום ה' אלהיך (דברים ד'), הוי זית רענן יפה פרי תואר!—ד"א מה ראה ירמיה למשול ישראל בזית? אלא כל המשקין מתערבים זה בזה והשמן אינו מתערב אלא עומד לעצמו. כך ישראל אינן מתערבים עם הגוים שנאמר ולא תתחתן בם (דברים ז'). ד"א כל המשקין אדם מערב בהם מים ואינו יודע איזה תחתון ואיזה עליון, אבל השמן אפילו אתה מערבו בכל המשקין שבעולם הוא נתון למעלה מהן. כך ישראל בשעה שהם עושין רצונו של מקום נצבים למעלה מהגוים, שנאמר ונתנך ה' אלהיך עליון על כל הגוים (שם כ"ח), הוי זית רענן יפה פרי תואר! (שמ"ר פל"ו).

[ישראל אור לעולם] **ש מ ן ז י ת ז ך כ ת י ת ל מ א ו ר.** למה לא שמן אגוזים ולא שמן צנונות ולא שמן דגים או שאר שמנים, אלא שמן זית זך? לפי שהזית סימן אור לעולם (תנחומא). כשם שהשמן מאיר כך ישראל מאירים לכל העולם שנאמר והלכו גוים לאורך (ישעיה ס'). לכך אמר הקב"ה למשה ויקחו אליך שמן זית זך, לא שאני צריך לאורו, אלא שתאירו לי כשם שהארתי לכם. למה? כדי להעלות אתכם

שחורה אני ונאוה. ו) ואמר ר' אלעזר גדול המעשה (גבאי צדקה) יותר מן העושה (הנותן צדקה) שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (כ"ב מ'). ז) לא בתבניתם באות ב' אלא כתבניתם באות כ' הדמיון, בתכלת הדומה לרקיע וכו'. ח) אסיטרטיא בלשון יון חיילות שומרי המדינה, סנקליטין בל"י יועצי המדינה senators, councilors.

א) אפיקורסין, בלשון יון מעיל יקר כעין כתונת מתחת הבגדים. ב) מבקרין ובוחרין המבושלים כל צרכן. במשנה מנחות פ"ח דף פ"ו מגרגרו בראש הזית וכו' בשלשה זמנים לוקטים הזתים ובכל לקיטה יש שלשה מיני שמנים לפי שאין הזית מתבשל כלו בפעם אחת, ערוך.

בפני כל האומות, שיהיו אומרים ישראל מאירים למי שמאיר לכל (שמ"ר פל"ו ב׳). א"ר יוחנן העין הזו לבנה והשחור באמצע ומהיכן הוא צריך לראות, לא מן הלבן? ואינו כן, שאינו רואה אלא מתוך השחור. ואם על אור עיניך אין אתה יכול לעמוד, והיאך אתה מבקש לעמוד על דרכי הקב"ה? כל כך למה, שלא יטעה אותך אדם לומר שמא הקב"ה צריך לאורה. אמר רבי אבין הלוי אתה מוצא מי שהוא מבקש לעשות לו חלונות עושה אותם רחבות מ־פנים וצרות מבחוץ, שיהו שואבות האור, אבל בית המקדש רחבות מבחוץ וצרות מבפנים שנאמר ויעש לבית חלוני שקופים אטומים (מ"א ו׳), למה? שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר לעולם. אמר הקב"ה האור יוצא מביתי ואיני צריך אורה (ילקוט שמעוני רמז שע"ח).

כח

[קרובה ובחירה—העם מתוכו] **ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו מתוך בני ישראל.** זה שאמר הכתוב אשרי תבחר ותקרב (תהלים ס"ה), אשרי מי שבחרו הקב"ה אע"פ שלא קרבו, איזהו שבחרו? זה אברהם שנאמר אתה הוא ה׳ האלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט׳), ולא קרבו אלא קרב את עצמו. יעקב בחרו הקב"ה שנאמר וישראל בחרתי בו (ישעיה מ"ד) ואומר כי יעקב בחר לו יה (תהלים קל"ה), והוא לא קרבו אבל קרב את עצמו, שנאמר ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כ"ה). משה בחרו שנאמר משה בחירו (תהלים ק"ו) וקרב את עצמו. דוד בחרו שנאמר ויבחר בדוד עבדו (שם ע"ח) וקרב את עצמו שנאמר חבר אני לכל אשר יראוך (שם קי"ט), אשריהן אלו שבחרן הקב"ה אע"פ שלא קרבן! ויש שקרבן ולא בחרן, יתרו קרבו הקב"ה ולא בחרו, רחב הזונה קרבה הקב"ה ולא בחרה. אבל אהרן אשרי חלקו בכפלים שבחרו הקב"ה וקרבו, בחרו שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש"א ב׳), וקרב אותו דכתיב ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך. לכן דוד משבחו אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך (פסיקתא, ילקוט שמעוני רמז שע"ט). ד"א הקרב אליך את אהרן וגו׳ מתוך בני ישראל, הה"ד ממנו פנה ממנו יתד ממנו קשת מלחמה וגו׳ (זכריה י׳). בא וראה אומות העולם כשבקשם להעמיד להם מלך הם מביאים מכל מקום, ומעמידים עליהם, שכן הוא אומר וימלוך באדום מדנהבה, מבצרה וכן כולם (בראשית ל"ו), אבל ישראל אינו כן, אלא מהם גדוליהם מהם מלכיהם מהם כהניהם מהם נכיאיהם מהם שריהם. ממנו פנה זה המלך דוד שנאמר אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה (תהלים קי"ח), ממנו יתד זה כהן גדול שנאמר ותקעתיו יתד במקום נאמן (ישעיה כ"ב), ממנו קשת מלחמה שנאמר נושקי קשת מימינים ומשמאילים (דהי"א י"ב), ממנו יצא כל נוגש יחדיו אלו שוטרי הדיינים. וכן הוא אומר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו, מהיכן? מתוך בני ישראל (שמ"ר פל"ז א׳).

כט

[תפלה במקום קרבן] **וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי.** הה"ד קחו עמכם דברים (הושע י"ד), יכול אף להקריב פרים ואלים? ת"ל ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה׳ לשמיע בקול תודה (תהלים כ"ו). לפי שישראל אומרים רבון העולמים הנשיאים חוטאים ומביאים קרבן ומתכפר להם, משיח חוטא ומביא קרבן ומתכפר לו, אנו אין לנו קרבן. אמר להם ואם כל עדת ישראל ישגו וגו׳ והקריבו הקהל פר בן בקר (ויקרא ד׳), אמרו לו עניים אנו ואין לנו להביא קרבנות. א"ל דברים אני מבקש שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳, ואני מוחל על כל עונותיכם. ואין דברים אלא דברי תורה. שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה (דברים א׳). אמרו לו אין אנו יודעין (את התורה), אמר להם בכו והתפללו לפני ואני מקבל. אבותיכם כשנשתעבדו במצרים לא בתפלה פדיתי? שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב׳), בימי יהושע לא בתפלה עשיתי להם נסים שנאמר ויקרע יהושע שמלותיו וגו׳ ומה אמרתי לו נטה בכידון וגו׳ (יהושע ז׳), בימי השופטים שמעתי צעקתם שנאמר ויהי כי זעקו בני ישראל אל ה׳ וגו׳ (שופטים ו׳), בימי שמואל לא בתפלה שמעתי להם? שנאמר ויזעק שמואל אל ה׳ בעד ישראל ויענהו ה׳ (ש"א ז׳), וכן אנשי ירושלם אע"פ שהכעיסוני בשביל שבכו לפני רחמתי עליהם שנאמר כי כה אמר ה׳ רנו ליעקב שמחה וגו׳ ואמרו הושע ה׳ את עמך את שארית ישראל וגו׳ בבכי יבואו ובתחנונים אובילם (ירמיה ל"א). הוי איני מבקש מכם לא זבחים ולא קרבנות אלא דברים, שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳. לכך אמר דוד ארחץ בנקיין כפי, אינו אומר להקריב לך קרבנות אלא לשמיע בקול תודה שאני מודה לך על דברי תודה (שמ"ר פל"ח ד׳).

כי תשא

ל

[כופר נפש] **ונתנו איש כופר נפשו לה׳.** בא וראה חיבתן של ישראל, שעבירותיהן מביאן לידי מעלות גדולות, ואם עבירותיהן כך זכיותיהן על אכו"כ. את מוצא כששלח יעקב את יוסף אצל אחיו, כיון שראו אותו אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא ועתה לכו ונהרגהו (בראשית ל"ז), השליכוהו לבור אמרו נאכל ונשתה ואח"כ נעלהו ונהרגהו. אכלו

ושתו, באו לברך ברכת המזון, אמר להם יהודה אנו מבקשים להרוג נפש ונברך לאלהינו? אין אנו מברכין אלא מנאצין, שנאמר ובוצע ברך נאץ ה׳ (תהלים י׳), לכו ונמכרנו לישמעאלים וידינו אל תהי בו, וישבו לאכול. א״ר יהודה בר שלום ישיבה אחת שישבו בעצה אחת למכור את יוסף כלכלה את העולם שבע שנים בשני רעבון! וכו׳ אף כאן מי גרם לישראל בפרשת שקלים שיתנו כופר נפשותיהן? מעשה העגל! ואם חטאה גדולה שעשו גרמה למצוה ולזכות, מצוה שהן עושין עאכו״כ! (תנחומא).

[מחצית השקל] זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל. כיון ששמע משה ונתנו איש כופר נפשו, אמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב׳). א״ר יהודה בר אלעאי כששמע משה כך, ירד להורות ואמר בלבו מצאנו שפדיון נפש אדם בכר כסף שנאמר והיתה נפשך תחת נפשו או בכר כסף תשקל (מ״א כ׳), שכל אחד ואחד מישראל יתן בכר כסף. א״ר יוחנן ממי למד ממוציא שם רע, אמר הכתוב וענשו אותו מאה כסף ונתנו לאבי הנערה (דברים כ״ב), ואנו הוצאנו שם רע ואמרנו לעגל אלה אלהיך ישראל, והיה נותן כל אחד ואחד מאה כסף. רשב״ל אמר מן האונס למד משה שנאמר ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף (שם) ואנחנו אנסנו הדבר שאמר הקב״ה לא יהיה לך אלהים אחרים ועשינו את העגל, לפיכך יהא נותן כל אחד ואחד חמשים כסף. וי״א מן המפתה למד, שנאמר כי יפתה איש בתולה כסף ישקול כמוהר הבתולות (שמות כ״ג) אף הוא בחמשים כסף, ואנו ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו (תהלים ע״ח), לפיכך יתן כל אחד ואחד חמשים כסף. רבי יהודה בר סימון אומר משור נגח למד שנאמר אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים וגו׳ (שמות כ״א), ואנו המרנוהו בשור שנאמר וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים ק״ו), כל אחד ואחד יתן כסף שלשים שקלים א). יודע היה הקב״ה מה בלבו של משה והראהו באצבעו וא״ל, משה! „זה יתנו״ כזה יתנו (תנחומא).

לא

[פרנס — צבור] ראה קראתי בשם בצלאל. א״ר יוחנן שלשה דברים מכריז עליהן הקב״ה בעצמו, ואלו הן, רעב דכתיב כי קרא ה׳ לרעב (מ״ב ח׳), ושובע דכתיב וקראתי אל הדגן והרביתי אותו (יחזקאל ל״ו), פרנס דכתיב ראה קראתי בשם בצלאל. אמר רבי יצחק אין מעמידין פרנס על הצבור אלא א״כ נמלכין בצבור ב) שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל, א״ל הקב״ה למשה, משה! הגון עליך בצלאל? אמר לפניו רבש״ע אם לפניך הגון לפני לא כל שכן! א״ל אע״פ כן אמור להן לישראל וכו׳ (ברכות נ״ה, ילקוט שמעוני רמז שפ״ט).

[הדרשן לפני הצבור] ד״א ראה קראתי וגו׳ כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא, אז ראה ג) ויספרה הכינה וגם חקרה (איוב כ״ח). אמרי רבנן צריך אדם להיות נוטל משל מהקב״ה בשעה שמבקש לומר פרקו או אגדתו או מדרשו לפני הצבור. ולא יאמר הואיל שאני יודע בו יפה כשאכנס לדרוש אני אומר. א״ר אחא מן האלהים אתה למד כשבקש לומר תור׳ לישראל אמרה ארבע פעמים בינו לבין עצמו עד שאמרה לישראל שנאמר אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואח״כ ויאמר לאדם הן יראת ה׳ היא חכמה (שם), וכן נאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה ואח״כ לומר לישראל. ר׳ יוחנן בן תורתא פעם אחת בא לפני ר׳ עקיבא אמר ליה עמוד וקרוא בתורה, א״ל לא עברתי על הפרשה, ושבחוהו חכמים (שמ״ר פל״ט א׳).

[אומנות—גדול וקטן] אהליאב בן אחיסמך למטה דן. א״ר יוחנן מנין שלא ישנה אדם מאומנות אבותיו? שנאמר וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חורש נחושת (מ״א ז׳). אמר רב אמיה מרן ד) ואביו מנפתלי וכתיב ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן (ערכין ט״ז:). א״ר חנינא בן פזי אין לך גדול משבט יהודה ואין לך ירוד משבט דן שהיה מן הלחינות (שפחות), ומה כתיב בו ובני דן חושים. אמר הקב״ה יבא ויזדווג לו, שלא יהו מבזין אותו ושלא יהא אדם רוחו גסה עליו, לפי שהגדול והקטן שוין לפני המקום. בצלאל משל יהודה ואהליאב משל דן והוא מזדווג לו (שמ״ר פ״מ סוף).

[שבת] כי קדש הוא לכם. זהו שהיה ר׳ שמעון בן מנסיא אומר, לכם שבת מסורה ה) ואי אתם מסורין לשבת (מכילתא). תניא ר׳ יונתן בן יוסף אומר מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת שנאמר כי

א) כופר חצי השקל בא על חטא העגל אע״פ שנזכר אח״כ, וחשב משה שכופר נפש הוא גדול מאד לעומת החטא, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ומככר כסף ירד עד שלשים כסף של עבד, אבל הקב״ה הראה לו מחצית השקל, מטבע קטנה לכפר בעד חטאה גדולה, כי העיקר היא התשובה ועזיבת החטא, ומפני שחפץ שהכופר יהיה שוה לעשיר ולעני לכן קצב מטבע קטנה. ב) מזה ראיה כי צריכין לעשות כל הבחירות לפי רצון העם. ג) דורש לשון „ראה״ קראתי, כלומר שימה לבך לזה בעיון והבנה ודעה נכונה, ובדרך הזה דרש הפסוק ראה ויספרה, ולמדנו מדה טובה כי הדרשן צריך לחזור על דרשתו פעמים רבות עד שתהא שגורה בפיו ולא יכשל לפני שומעיו. ד) מבואר שגם חירם שבא משבט דן מצד אמו עסק במלאכר אבותיו מעשה חרש וחושב. דן היה לו בן אחד חושים והוא לשון חלשות כמו חש בראשו, מ״כ. ה) בגמרא יומא פ״ה: אמרו בשם ר״ש בן מנסיא מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת, ת״ל ושמרו בני ישראל

קדש היא לכם, היא מסורה בידכם ואין אתם (חייכם) מסורין בידה (יומא פ"ה:).

[עבודה בחול] **ששת ימים יעשה מלאכה.** וכתיב אחד אומר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ'), כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנאמר יעשה ו) מלאכה, וכן הוא אומר ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם (ישעיה ס"א), וכשאין עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנאמר ועשית כל מלאכתך, ולא עוד אלא ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך (דברים כ"ח) וכו' (מכילתא).

לב

[זה וזו] **כי זה משה האיש.** ישראל חטאו ב„זה" ולקו בזה ומתנחמים בזה. חטאו בזה כי זה משה האיש, ולקו בזה על זה היה דוה לבנו (איכה ה'), ומתנחמים בזה זה ה' קוינו לו (ישעיה כ"ה). יבא „זה" ויקבל „זאת" מזה ל„זו". יבא זה, זה משה האיש, ויקבל זאת זו התורה שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד'), מזה זה הקב"ה שנאמר זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו), לזו אלו ישראל עם זו קנית (שם) וכו' (מנחות נ"ג, ילקוט שמעוני רמז שצ"א).

[אהרן וחטא העגל] **וירא אהרן ויבן מזבח לפניו.** אותה שעה עמד עליהם חור ואמר להם קציעי צואריא ז) אין אתם נזכרים כמה נסים עשה לכם הקב"ה? מיד עמדו עליו והרגוהו. נכנסו אל אהרן, שנאמר ויקהל העם על אהרן ואמרו לו כשם שעשינו לזה כך אנו עושים לך. כיון שראה אהרן כך נתיירא מפניהם שנאמר וירא אהרן ויבן מזבח לפניו וכו' בקשו לבנות מזבח עמו ולא הניחם, אמר להם הניחו לי ואני בונהו לעצמי שאין כבודו של מזבח שיבנה אותו אחר. ואהרן נתכוון כדי לאחר הדברים, אמר עד שאני בונהו לעצמי ירד משה. בנה אותו ולא ירד, מיד וישכימו ממחרת, והנביא צווח (צפניה ג') אכן השכימו השחיתו כל עלילותם (שמ"ר פמ"א י'), וחז"ל אמרו, ראה חור זבוח לפניו אמר אי לא שמענא להו עבדין לי כבחור ומקיים בהו אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא (איכה ב') ולא הויא להו תקנתא לעולם, מוטב ליעבדו עגל אפשר דהוי להו תקנתא בתשובה (סנהדרין ז'). ד"א אמר אהרן אם בונין הן אותו (המזבח) הסרחון תלוי בהן, מוטב שיתלה הסרחון בי ולא בישראל. משל לבן מלכים שנתגאה לבו עליו נטל הסייף לחתוך את אביו, א"ל פדגוגו אל תייגע את עצמך, תן לי ואני חותך. הציץ עליו המלך וא"ל יודע אני להיכן היתה כונתך, מוטב שיתלה הסרחון בך ולא בבני, חייך מן פלטין דידי לית את זיע, ומותר פתורי (שלחני) את אכיל, ועשרים וארבעה אנונים (מנה יפה) את נסיב. כך היה שכרו של אהרן שנאמר בו מן המקדש לא יצא (ויקרא כ"א), והנותרת מן המנחה לאהרן ובניו (שם ב'), וכ"ד מתנות כהונה. א"ל אהבת צדק (תהלים מ"ה), אהבת לצדק את בני ישראל ושנאת מלחייבן על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך, א"ל חייך שמכל שבטו של לוי לא נברר לכהונה גדולה אלא אתה (ילקוט שמעוני רמז שצ"א).

[הנשיא והצבור] **וידבר ה' אל משה לך רד.** אמר הקב"ה למשה רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל עכשיו שישראל חטאו גדולתך למה לך? מיד תשש כחו של משה ח). כיון שאמר לו הרף ממני ואשמידם, אמר משה יה הדבר תלוי בי, מיד עמד ונתחזק בתפלה. משל לאדם שכעס על בנו והיה מכהו מכה גדולה, והיה אוהבו יושב לפניו ומתירא לומר דבר, אמר האב אילמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתיך. אמר האוהב הואיל והדבר תלוי בי אעמוד ואציל אותו (ברכות ל"ב, ילקוט שמעוני שם).

[עמי ועמך] **כי שחת עמך.** רבי ברכיה בשם רבי לוי אמר, משל למלך שהיה לו כרם ומסרו לאריס, כד הוה עבד חמר טב, הוה אמר מה טב חמרא דכרמי! וכד הוה עבד ביש, אמר מה ביש חמרא דאריסי! אמר לו האריס אדוני המלך, כד הוא עביד חמר טב הוא דידך וכד הוא עביד חמר ביש הוא דידי? בין טב ובין ביש דידך הוא! כך בתחלה אמר הקב"ה למשה ועתה לך ואשלחך אל פרעה והוציא את **עמי** בני ישראל (שמות ג'), וכיון שעשו אותו מעשה מה כתיב תמן, לך רד כי שחת **עמך**. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כד אינון חטאי דידי וכד אינון זכאי דידך? בין חטאי בין זכאי דידך אינון! והם עמך ונחלתך, למה ה' יחרה אפך **בעמך**. אמר רבי סימון לא זז מחבבן עד שקראן עמו שנאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (פסיקתא, ילקוט שם).

[זכות אבות] **ואעשה אותך לגוי גדול.** אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך

את השבת, אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. ו) יֵעָשֶׂה, בנפעל משמע ע"י אחרים עי' ברכות ל"ה. ז) כרותי צואר ומחוסרי ראש להבין שאתם כפויי טובה. והיא התנצלות לאהרן על שעשה את העגל, שכוונתו היתה לעצור בעד העם עד אשר ישוב משה. גם מה שאמר להם פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם והביאו אלי כיון לעכב את עשיית העגל כי ידע שנשותיהם לא יתנו את התכשיטין שלהן, וכן היה כי האנשים בעצמם נתנו הזהב. ח) ולמדנו מזה כי משרת הנשיא או הפרנס נעשית לצורך העם ולא לתכליתו בעצמו, ואם אין

בשעת בעסך, כסא של רגל אחת היאך יכול לעמוד? ולא עוד אלא שיש לי בושת פנים מאבותי, עכשיו יאמרו, ראו פרנס שעמד עליהם, בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים (ברכות ל"ב).

[חרות וחופש] **והלחות מעשה אלהים המה וגו׳ חרות על הלחות.** אריב"ל מאי דכתיב חרות על הלחות, אל תקרי חָרות אלא חֵרות ט), לפי שאין לך בן חורין אלא זה שעוסק בתורה (אבות פ"ו ב׳).

[שבירת הלוחות—שוגג ומזיד] **וישלך מידיו את הלחת וישבר אותם.** מה עשה משה נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב"ה כדי להשיב חמתו. משל למה"ד למלך ששלח לקדש אשה ע״י סרסור, הלך הסרסור לעשות שליחותו ונטל עמו כתובתה שנתן לו המלך לקדשה, ובעודו בדרך קלקלה האשה עם אחר, מה עשה הסרסור נטל את כתובתה וקרעה, אמר מוטב שתהא נדונה כפנויה ולא כאשת איש. כך עשה משה, כיון שעשו ישראל אותו מעשה נטל את הלוחות ושיברן, כלומר שאילו היו רואין מה שכתוב בלוחות אנכי ה׳ אלהיך ועונשי אצלו זובח לאלהים יחרם לא היו חוטאין. ועוד אמר משה מוטב שיהיו נדונין כשגגין ואל יהיו מזידין (שמ"ר פמ"ג א׳).

לג

[משה וישראל — אני ועמך] **פני ילכו והניחותי לך וגו׳.** אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ יוסי, שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו, בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו שנאמר הלא בלכתך עמנו י), בקש שלא תשרה שכינה על הגוים ונתן לו שנאמר ונפלינו אני ועמך, בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו שנאמר הודיעני נא את דרכיך. אמר לפניו רבש"ע מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו יש רשע ורע לו? א"ל צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו צדיק בן רשע, רשע וטוב לו רשע בן צדיק, רשע ורע לו רשע בן רשע. אינו, והכתיב פוקד עון אבות על בנים וכתיב לא יומתו אבות על בנים? לא קשיא הא באוחזין מעשה אבותיהן בידיהם, הא כשאין אוחזין מעשה אבותיהן בידיהם וכו׳ ופליגא דרבי מאיר דאמר שנים נתנו לו ודבר אחד לא נתנו לו שנאמר וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון, ורחמתי את אשר ארחם אע"פ שאינו כדאי (ברכות ז׳, ילקוט שמעוני רמז שצ"ה).

[צדיק ורשע] **ויאמר הראני נא את כבודך.** נתאוה משה לעמוד על מתן שכרן של צדיקים ושלותן של רשעים. ומנין שמתן שכרם של צדיקים נקרא כבוד? שנאמר כבוד חכמים ינחלו (משלי ג׳), וכן הוא אומר ונגד זקניו כבוד (ישעיה כ"ד). ומנין ששלותן של רשעים נקרא כבוד שנאמר הנה אלה רשעים ושלוי עולם השגו חיל וגו׳ ואחר כבוד תקחני (תהלים ע"ג). מה הקב"ה משיבו? ויאמר לא תוכל לראות את פני, אין לשון פני האמור כאן אלא שלותן של רשעים, כדכתיב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (דברים ז׳). ויאמר ה׳ הנה מקום אתי ונצבת על הצור וגו׳ והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו, א"ל הקב"ה אני מראה לך מתן שכרן של צדיקים שאני עתיד ליתן להם באחרית הימים, וכן אמר דוד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים ל"א), ומה כתוב למעלה ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך. באותה שעה הראה לו הקב"ה את כל האוצרות של מתן שכר המתוקנין לצדיקים, והוא אומר האוצר הזה של מי הוא? וא"ל של עושה מצות, והאוצר הזה של מי הוא? א"ל מגדלי יתומים, וכן כל אוצר ואוצר. אח"כ ראה אוצר גדול ואמר האוצר הזה של מי הוא? א"ל כל מי שיש לו אני נותן לו משכרו, ומי שאין לו אני עושה עמו חנם ונותן לו מזה, שנאמר וחנותי את אשר אחון למי שאני מבקש לחון וכן ורחמתי את אשר ארחם (שמ"ר פמ"ה סוף).

[גשמות] **כי לא יראני האדם וחי.** שאל אנדרינוס קיסר לרבי יהושע א"ל יש אדון לעולם? אמר לו וכי עולם הפקר הוא?! א"ל ומי ברא שמים וארץ? א"ל הקב"ה שנאמר בראשית ברא וגו׳. א"ל ולמה אינו נגלה פעמים בשנה כדי שיראו הבריות ותהא אימתו עליהן? א"ל לפי שאין העולם יכול לעמוד בזיוו שנאמר כי לא יראני האדם וחי. א"ל אם אינך מראה איני מאמינך. לחצי היום העמידו כנגד השמש, אמרו לו הסתכל בשמש ואתה רואהו, א"ל ומי יכול להסתכל בשמש? א"ל ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר, ומה השמש שהוא אחד מאלף אלפים ורבוא רבבן ממשמשין שמשמשין לפניו אין כל בריה יכולה להסתכל בו, הקב"ה שזיוו מלא עולם עאכו"כ! ואימתי הוא מגלה כבודו, כשיאבדו אלילים מן הארץ שנאמר והאלילים כליל יחלוף (ישעיה ב׳) ואח"כ ונשגב ה׳ לבדו, ואומר ונגלה כבוד ה׳ וגו׳ (ילקוט שמעוני שצ"ה).

עם אין מלך. ט) ואמרו כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות, ודימו את התורה לצפור דרור שאינו מקבל מרות (מנחות צ"ט: ודרת בבית כבשדה. כי החרות האמתית היא תחת משפטים ישרים, ובאין משפט צדק אין חרות נגד שודדים וגוזלים. י) ר"ל שתשרה שכינה על כל ישראל ביחד, מפני שאמר לו הקב"ה פני ילכו והנחותי לך (לשון ולא נחם אלהים) לך לעצמך, אך משה הרועה הנאמן לא נתרצה לזה, וא"ל אם אין פניך הולכים (עמנו) אל תעלינו מזה, ובמה יודע איפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך, הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך וגו׳ו כפל „אני ועמך" לדייק שלא יפרד הוא מהעם. ובזה ניחא מה שאמר אם אין פניך הולכים וגו׳, הלא כבר הבטיח,

לד

[משה ומעלותיו] **פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים.** הה"ד לכל זמן ועת לכל חפץ וגו׳ עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים (קהלת ג׳). עת להשליך אבנים, ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות, ועת כנוס אבנים, פסל לך שני לוחות אבנים. אמר רבי חמא בר חנינא מפסולת הלוחות העשיר משה, שנאמר פסל לך שיהא פסולת שלך וכו׳. בתחלה לא נתנה תורה אלא למשה ולזרעו שנאמר כתב לך, פסל לך, מה פסולתן שלך אף כתיבתן שלך יא). משה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל, ועליו הכתוב אומר טוב עין הוא יברך (משלי כ"ב). א"ר יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו, וכולן ממשה. גבור דכתיב ואתפוש בשני הלוחות וגו׳ ואשברם לעיניכם (דברים ט׳), ותניא הלוחות ארכן ששה ורחבן ששה (טפחים), עשיר דכתיב פסל לך, חכם, רב ושמואל דאמרי תרוייהו חמשים שערי בינה נמסרו למשה חסר אחת שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים, עניו דכתיב והאיש משה עניו מאד (נדרים ל"ח, ילקוט שם).

[יצר הרע] **וסלחת לעוננו ולחטאתנו.** הה"ד אנחנו החומר ואתה יוצרנו (ישעיה ס"ד). אמרו ישראל רבון העולמים, אתה כתבת עלינו הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (ירמיה י"ח), לכך אע"פ שאנו חוטאים ומכעיסים לפניך אל תסתלק מעלינו. למה? שאנחנו החומר ואתה יוצרנו. בא וראה היוצר הזה אם יעשה חבית ויניח בה צרור, כיון שיוצאת מן הכבשן אם יתן אדם בה משקה מנטפת היא ממקום הצרור ומאבדת את המשקה שבתוכה, מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר שהניח בו הצרור. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולם בראת בנו יצה"ר מנעורנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו, והוא גורם לחטוא לפניך, ואין אתה מסלק ממנו החֶטְיָא (המחטיא). בבקשה ממך העבירהו ממנו כדי שנהא עושים רצונך! אמר להם הקב"ה כך אני עושה לעתיד לבוא, שנאמר ביום ההוא נאום ה׳ אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי (מיכה ד׳), מאי ואשר הרעותי? זה יצר הרע שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (שמ"ר פמ"ו ג׳).

[תורה שבעל פה] **כתב לך את הדברים האלה כי על פי וגו׳.** הה"ד אכתב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו (הושע ח׳), בשעה שנגלה הקב"ה בסיני ליתן תורה לישראל, אמרה למשה על הסדר מקרא ומשנה תלמוד ואגדה, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שמות כ׳) אפילו מה שתלמיד שואל לרב, ואחר שלמדה משה מפי הקב"ה, חזר ולמדה לישראל. אמר לפניו רבש"ע אכתוב אותה להם, א"ל איני מבקש ליתנה להם בכתב מפני שגלוי לפני שאו"ה עתידים לשלוט בהם ולתרגם אותה ולהיות קורין בה יונית, אלא המקרא אני נותן להם בכתב, והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על פה, שאם יבואו או"ה וישתעבדו בהם יהו מובדלים מהם. אמר לנביא אם אכתוב לו רובי תורתי (גם תורה שבע"פ) כמו זר נחשבו, ואמר למשה כתב לך את הדברים האלה זה המקרא, כי על פי הדברים האלה זו המשנה והתלמוד והאגדה בעל פה, שיהיו מבדילים בין ישראל ובין הגוים (שמ"ר פי"ז א׳).

[רוחנית וגשמית] **ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וגו׳.** מעשה בר׳ יוחנן שהיה עולה מטבריא לציפורי והיה ר׳ חייא תלמידו אצלו, והיה ר׳ יוחנן רואה כרם ואמר לרבי חייא, אין אתה רואה כרם זה שהיה שלי ומכרתי אותו בכך וכך. אותה שעה בכה ר׳ חייא בר אבא וא"ל לא הנחת לעת זקנותך כלום? א"ל וכי קלה היא בעיניך שמכרתי דבר שנברא בששת ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום? עולם כלו ומלואו נברא בששת ימי בראשית אבל התורה ניתנה למ׳ יום (שמ"ר פמ"ז ז׳).

ויקהל

לה

[דרשות] **ויקהל משה את כל עדת בני ישראל.** רבותינו בעלי אגדה אומרים, מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד, אמר הקב"ה עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהלות בכל שבת ושבת ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתר, כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני, מכאן אמרו משה תיקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג. אמר משה לישראל אם אתם עושים כסדר הזה הקב"ה מעלה עליכם כאילו המלכתם אותי בעולמי, שנאמר ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל (ישעיה מ"ג). וכן אומר דוד בשרתי צדק בקהל רב (תהלים מ׳). וכי מה בשורה היו ישראל צריכין בימי דוד? והלא כל ימיו של דוד מעין דוגמא של משיח היה, אלא פותח ודורש לפניהם דברי תורה שלא שמעתן אזן מקודם (ילקוט שמעוני רמז ת"ח).

לומר פני ילכו? אלא מפני שהבטיח למשה לבדו ואעשה אותך לגוי גדול, והניחותי לך, והוא חפץ שיסלח הקב"ה לישראל וילך עמהם כלם ביחד. יא) ע"ד שאמר לו והנחותי לך כמבואר בהערה הקודמת.

[נשיאים—צבור] **והנשיאים הביאו את אבני השהם** וגו׳. א״ר נתן מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחלה ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחלה? אלא כך אמרו נשיאים יתנדבו צבור מה שמתנדבין ומה שמחסרין אנו משלימין אותו א). כיון שהשלימו צבור את הכל שנאמר והמלאכה היתה דים (שמות ל״ו), אמרו נשיאים מה עלינו לעשות? הביאו את אבני השהם (ספרי נשא, עי׳ רש״י).

[שם טוב] **ראו קרא ה׳ בשם בצלאל.** הה״ד טוב שם משמן טוב (קהלת ז׳). כמה הולך ריח שמן טוב? מקיטון (חדר) לטרקלין, ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו, שנאמר ויצא שם דוד בכל הארצות (דהי״א י״ד). ויום המות מיום הולדו, יום מיתתו של אדם גדול מיום לידתו, למה? שביום שנולד בו אין אדם יודע מה מעשיו, אבל כשמת מודיע מעשיו לבריות. הוי ויום המות מיום הולדו! א״ר לוי משל לשתי ספינות שהיו פורשות לים הגדול אחת יוצאת מן הלמין (נמל או מחוז) ואחת נכנסת ללמין, זו שיוצאת היו הכל שמחין בה זו שנכנסת לא היו הכל שמחין בה. פקח אחד היה שם אמר חלופי הדברים אני רואה כאן, זו שיוצאת מן הלמין לא היו הכל צריכין לשמוח לפי שאינן יודעין באיזה פרק היא עומדת ומה ימים מזדווגין לה, וזו שנכנסת ללמין היו הכל צריכין לשמוח לפי שהם יודעין שהיא נכנסת לשלום שיצאה בשלום מן הים. כך אדם נולד מונין לו למיתה, מת מונין לו לחיים (לעוה״ב), ועליו אמר שלמה טוב יום המות מיום הולדו, ד״א טוב שם משמן טוב, טוב היה שמותן של חנניה מישאל ועזריה משמן המשחה שנמשחו נדב ואביהוא, למה? שאלו נכנסו להקריב ויצאו שרופין ואלו נכנסו לכבשן האש ויצאו בשלום, הוי טוב שם משמן טוב! ד״א טוב שם משמן טוב. טוב היה שמו של בצלאל משמן הטוב, למה? שפרסמו הכתוב שנאמר ראו קרא ה׳ בשם בצלאל (שמ״ר פמ״ח א׳).

[חכמה לחכמים] **וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת.** רוח אלהים בחכמה שכבר היתה בו חכמה, ללמדך שאין הקב״ה ממלא חכמה אלא למי שיש בו חכמה כבר. מטרונה אחת שאלה את ר׳ יוסי בר חלפתא מהו שכתוב יהיב חכמתא לחכימין (דניאל ב׳) לטפשים היה צריך לומר! אמר לה בתי, אם יבואו אצלך שנים אחד עני ואחד עשיר והן צריכין ללות ממך ממון לאיזה מהם אנת מלוה? אמרה לו לעשיר, א״ל ולמה? אמרה לו שאם יחסר יהיה לו ממון שיפרע, אבל עני אם יאבד מעותי מהיכן יפרע? אמר לה ישמעו אזניך מה שפיך מדבר, כך אם היה הקב״ה נותן חכמה לטפשין היו יושבין בבתי כסאות ובמבואות מטונפות ובבתי מרחצאות והיו מתעסקין בה (בחכמה), אלא נתנה הקב״ה לחכמים שיהיו יושבין בישיבות זקנים בבתי כנסיות ובתי מדרשות ועוסקין בה. לכך כתיב ואמלא מלא, מי שהיה בו כבר חכמה. וכן אתה מוצא ביהושע, ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל״ג), שכבר הריחו הקב״ה. משל לחנוני פקח כשאדם מביא אצלו כלי למלאותו, הוא מריח בו, ולכלי של יין נותן לתוכו יין, ולכלי שמן נותן שמן וכן של דבש ושל מוריים. והקב״ה כשרואה באדם שיש בו רוח חכמה ממלאו חכמה, הוי ואמלא אותו רוח חכמה שכבר היה בו! (תנחומא).

[והייתם נקיים מה׳ ומישראל] ד״א ראה קראתי, בשעה שאמר הקב״ה למשה בהר על מלאכת המשכן הראהו כל כלי וכלי היאך לעשות אותם, שנאמר וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר, ועשית מזבח, ועשית פרכת, ועשית כיור וכו׳. כיון שסדר לו כל דבר ודבר אמר משה רבש״ע מי יעשה כל זאת? א״ל ראה קראתי בשם בצלאל, כשירד משה אמר להם לישראל כך אמר לי הקב״ה לעשות לו משכן, קרשים, מזבח, שלחן וכו׳ אמרו לו ומי יעשה כל אלה? אמר להם בצלאל. התחילו ישראל מרננים על משה ואמרו לא אמר לו הקב״ה לעשות את המשכן ע״י בצלאל, אלא משה מעצמו ממנה אותו על שהוא קרובו ב), משה מלך ואהרן אחיו כהן גדול, בניו סגני כהונה, אלעזר נשיא הלוי, בני קהת נושאי המשכן, וזה בצלאל שליט על מלאכת המשכן וכו׳. אמר להם משה אני לא עשיתי כלום מדעתי אלא הקב״ה אמר והוא מראה להם, ראו קרא ה׳ בשם בצלאל. זש״ה ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (משלי ג׳), זה בצלאל שקראו הקב״ה בשם, ואדם אלו ישראל שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל״ז), ולמה נקרא שמו בצלאל? שעשה צל לאל, שנאמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן (תנחומא).

[חכמה תבונה ודעת] ד״א ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, בשלשה דברים ברא הקב״ה את עולמו שנאמר ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג׳), ובשלשתן עשה בצלאל את המשכן. וכן בית המקדש נבנה

א) באדר״נ פי״א נאמר שמשה לא רצה ליטול עצה (צ״ל עזר) מנשיאי ישראל והיו אומרים אוי לנו שאין לנו שותפות במלאכת המשכן, עמדו והוסיפו משלהם אבני השהם. ובגמרא יומא ע״ה, תני נשיאים ממש, היינו עבים ועננים כמו שנאמר נשיאים ורוח (משלי כ״ה), וכמו שאמרו שירד להם עם המן אבנים טובות ומרגליות. כי רצה משה שהצבור והעם בכלל יתנדבו, ולא העשירים והנשיאים בפרט, שלא יאמרו כי לולי הם לא היה משה יכול לבנות את המשכן. ב) שהיה בצלאל נכד חור שהיה בן אפרת (מרים) וכלב בן חצרון (דהי״א ב׳ י״ט) ומשה היה דודו. וכמו שחשדו למשה אדות בצלאל, כן חושדים לפעמים לראשי העם בחנם.

בשלשה דבר״ם הללו שנאמר בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי וגו׳ וימלא את החכמה את התבונה ואת הדעת (מ״א ז׳). וכן לעתיד לבוא יבנה ביהמ״ק בשלשה דברים הללו שנאמר בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן, וכתיב ובדעת חדרים ימלאו (משלי כ״ד) וכו׳ (תנחומא).

לז

[סוד הצמצום—ארון] **ויעש בצלאל את הארון עצי שטים.** אין אתה מוצא באחד מכל כלי המשכן שעשה בצלאל אלא הארון, וכל המלאכות האחרות נעשו באמירתו ובעצתו, ולמה פירש בארון מלאכתו לבד? שעשאו בידיו, בשביל שהקב״ה מצמצם שם שכינתו, ולפיכך קראו בצלאל שעשה צלו של הקב״ה בין שני הכרובים, שנאמר ונועדתי לך שם ודברתי עמך וגו׳. והלא כבר נאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה ג׳)? א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי משל למערה שהיא נתונה על שפת הים געש הים ונתמלאה המערה והים לא חסר כלום. כך הקב״ה יתברך זכרו אע״פ שכתוב וכבוד ה׳ מלא את המשכן, אעפ״כ הודו על ארץ ושמים. ולא תאמר שצמצם הקב״ה שכינתו בתוך המשכן, אלא אף בתוך הארון שעשה בצלאל צמצם שכינתו, שנאמר הנה ארון הברית אדון כל הארץ (יהושע ג׳) זה הקב״ה שהיה בתוכו וכו׳ (תנחומא).

[אור—פתיחה] הה״ד פתח דבריך יאיר מבין פתיים (תהלים קי״ט). ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, ר״י אומר בשעה שברא הקב״ה את עולמו האור ברא תחלה ואח״כ העולם, משל למלך שבקש לבנות פלטין והיה המקום אופל מה עשה? הדליק נרות ופנסין (עששיות) לידע היאך הוא קובע דימוסים (שורות של אבנים). ור׳ נחמיה אומר העולם נברא תחלה ואח״כ האור, משל למלך שבנה פלטרין ועטרו בנרות וכו׳. שאל ר׳ שמעון בן יהוצדק את רבי שמואל בר נחמן א״ל בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה מהיכן נבראת האורה? אמר נתעטף הקב״ה בשלמה והבהיק את העולם מזיוו מראשו ועד סופו, כמו שאמר עוטה אור כשלמה ואח״כ נוטה שמים כיריעה (תהלים ק״ד), לפיכך פתח דבריך יאיר, וממנו למדו הצדיקים כשהיו מתחילין בדבר היו פותחין באורה. אתה מוצא בשעה שאמר הקב״ה למשה שיעשה את המשכן אמר בצלאל ובמה אפתח תחלה? פתח בארון שנאמר ויעש בצלאל את הארון (שמ״ר פמ״ט א׳).

[בינה יתירה] הה״ד תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט׳), זה נח שאמר לו הקב״ה מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה (בראשית ז׳), וכשיצא מה כתיב ויבן מזבח לה׳ (שם ח׳) מאי „ויבן" התבונן ואמר מה טעם ריבה הקב״ה בטהורים יותר מן הטמאים? לא שהוא רוצה להקריב לו מהן? מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה, הוי תן לחכם ויחכם עוד הודע לצדיק ויוסף לקח, לפי שהחכם שומע דבר ומקיימו ומוסיף עליו מדעתו וכו׳. ד״א תן לחכם זה בצלאל, אתה מוצא בשעה שאמר הקב״ה למשה עשה המשכן בא ואמר לבצלאל, א״ל מהו המשכן הזה? א״ל שישרה הקב״ה שכינתו בתוכו ומלמד לישראל תורה, א״ל בצלאל והיכן התורה ניתנת? א״ל משאנו עושים את המשכן אנו עושין הארון, א״ל רבינו משה! אין כבודה של תורה בכך, אלא אנו עושין הארון ואח״כ המשכן, לפיכך זכה שיקרא על שמו שנאמר ויעש בצלאל את הארון (שמ״ר פמ״ט ב׳).

[ארון הקדש—תלמיד חכם] אר״ח דציפורי שלש תיבות עשה בצלאל את הארון, שתים של זהב ואחת של עץ שטים, שיקע של עץ בתוך של זהב ושל זהב על של עץ, ואח״כ ציפה שפתותיהן זהב, שנאמר ויצפהו זהב טהור מבית ומבחוץ, אמר לו אע״פ שהעץ נתון באמצע הוי נוהג בו כבוד, למה? שהתורה נתונה בו. ואף הלוחות כן, אע״פ שנשתברו הוי נוהג בהם כבוד, שנאמר ושמתם בארון לוחות, לוחות ושברי לוחות מונחין בו. כלומר אע״פ שאתה רואה בני תורה עניים מדולדלים הוי נוהג בם כבוד לפי שהתורה נתונה בה וכו׳ ולמה עצי שטים? בשביל שהתורה נקראת עץ חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳) וכו׳ (תנחומא).

פקודי

לח

[נאמנות] **אלה פקודי המשכן.** כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא, איש אמונות רב ברכות ואץ להעשיר לא ינקה (משלי כ״ח). אתה מוצא כל מי שהוא נאמן הקב״ה מביא ברכות על ידו, ומי שאינו נאמן הוא אץ להעשיר לא ינקה. איש אמונות זה משה שהוא נאמנו של הקב״ה שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י״ב), רב ברכות, שכל הדברים שהיה גזבר עליהם היו מתברכים לפי שהוא נאמן. ואץ להעשיר לא ינקה זה קרח שהיה לוי וביקש ליטול כהונה גדולה, ומה היה סופו? ותפתח הארץ פיה ותבלע אותם (שם ט״ז). ואע״פ שהיה משה גזבור לעצמו היה קורא לאחרים ומחשב על ידיהם שנאמר אשר פוקד על פי משה עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן וכו׳. בשעה שאמר לו הקב״ה שיעשה המשכן מיד ויבואו כל איש וגו׳. לכמה ימים הביאו כל הנדבה? א״ר יוחנן לשני בקרים הביאו שנאמר בבקר בבקר, והותר שנאמר והמלאכה היתה דים וגו׳ (שמות ל״ו). נכנס משה אצל בצלאל ראה שהותיר מן המשכן, אמר לפני הקב״ה עשינו את מלאכת המשכן והותרנו, מה נעשה בנותר? א״ל לך

ועשה בהם משכן לעדות לארון ולכפורת. הלך משה ועשה כן, כיון שבא ליתן חשבון א"ל כך וכך יצא למשכן וביתר עשיתי משכן לעדות וכו' (שמ"ר פנ"א ב'). עד שהוא יושב ומחשב שכח באלף ושבע מאות וע"ה שקל מה שעשה ווים לעמודים, התחיל יושב ומתמיה, אמר עכשיו ישראל מוצאין ידיהם לומר משה נטלן, מה עשה? האיר הקב"ה את עיניו וראה אותם עשוים ווים לעמודים א). אותה שעה נתפייסו כל ישראל על מלאכת המשכן (שם סי' ד'). ולמה עשה עמהם חשבון הלא הקב"ה מאמינו? אלא ששמע משה ישראל מדברים מאחריו, שנאמר והביטו אחרי משה (שמות ל"ג), ומה היו אומרים? ר' יצחק אומר לשבח, שהיו אומרים אשרי יולדתו של זה, כל ימיו הקב"ה מדבר עמו, כל ימיו הוא משולם להקב"ה וכו'. ר' חייא אמר לגנאי היו אומרים, ראה צוואר, ראה שוקים, אוכל משל יהודים ושותה משל יהודים, וכל מה שיש לו מן היהודים, וחבירו משיבו אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר? כיון ששמע משה כך אמר להם חייכם משהמשכן נגמר אני עושה עמכם חשבון ב), שנאמר אלה פקודי המשכן (תנחומא רש"ב).

לט

[המשכן כנגד בריאת העולם] ותכל כל עבודת משכן אהל מועד. היה רבי נחמיה אומר אהל מועד שעשה משה במדבר כנגד מעשה בראשית, יריעות כנגד שמים וארץ, כיור וכנו כנגד המים, מזבח העולה כנגד כל הבהמות, מזבח הקטרת כנגד כל הבשמים, מנורה כנגד חמה ולבנה, שבעה נרותיה כנגד שבעה כוכבי לכת המשמשים את העולם והן שצ"ם חנכ"ל=שבתאי, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה (ילקוט שמעוני רמז ת"ט).

[ברכה] ויברך אותם משה. מה היא הברכה שברכן? אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם. ר"מ אומר כך ברכן: ה' אלהי אבותיכם יוסיף עליכם וגו', אמר להם כשם שנתעסקתם במלאכת המשכן ושרתה השכינה במעשה ידיכם כן תזכו ותבנו לפניו בית הבחירה ותשרה שכינה במעשה ידיכם, והם אומרים ויהי נועם ה' אלהינו עלינו וגו' (ילקוט שמעוני רמז ת"ח).

מ

[הקמת המשכן] ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד. אימתי נאמר לו למשה לעשות את המשכן ביום הכפורים. לפי שעלה משה להר שלש פעמים ועשה שם מאה ועשרים יום, משעה בסיון שעלה לשם עד יום הכפורים שהוא עשרה בתשרי, ואותו היום נאמר וינחם ה' על מעשה העגל ואמר לו סלחתי כדבריך (שמות ל"ב), ואותו היום נאמר לו ועשו לי מקדש, ועשו את המשכן בחדוה ובשמחה. לכמה חדשים נגמרה מלאכת המשכן? ר"ש בר נחמן אמר לשלשה חדשים נגמרה המלאכה, תשרי מרחשון וכסלו. והיה מונח מפורק טבת שבט ואדר, והעמידוהו באחד בניסן. ר' חנינא אמר באחד באדר נגמרה מלאכת המשכן, לפי שהמלאכה שנעשית בקיץ ביום אחד נעשית בחורף בשני ימים, ולמה לא עמד משה את המשכן מיד לאחר שנגמרו? לפי שחשב הקב"ה לערב שמחת המשכן בשמחת היום שנולד בו יצחק אבינו ג), והיו ליצני הדור מרננין ומהרהרין ואומרים למה לא הועמד המשכן שלא היו יודעין מחשבו של הקב"ה, וע"ז אמר דוד כי שמחתני ה' בפעלך במעשה ידיך ארנן (תהלים צ"ב), כי שמחתני ה' בפעלך זה אהל מועד, במעשה ידיך ארנן זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך, שהיית חושב לערב שמחה בשמחה, יום שנולד בו אבינו יצחק וכו', איש בער לא ידע אלו הליצנין והטפשין שבדור שלא ידעו מחשבתו של הקב"ה, וכסיל לא יבין את זאת, למה לא היה יכול שום אחד מהם להקימו, לא בצלאל ולא אהליאב ולא שאר חכמים העושים במלאכת הקדש, כדי שיבא משה ויטול את שלו. לפי שהיה משה מצטער שלא עשה בו כלום, לפיכך ויקם משה את המשכן וגו'. וכיון שהוקם המשכן מיד ירדה השכינה לתוכו שנאמר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן, לקיים מה שנאמר אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו (שם פ"ה), אמר הקב"ה בעוה"ז היתה שכינה ביניכם ולעיניכם, ולעתיד לבא שכינה אינה זזה מכם לעולם, שנאמר ושכנתי בתוך בני ישראל ולא אעזוב את עמי ישראל (מ"א ו') וכו' (תנחומא).

א) ולכן ציין בעל הטעמים אזלא גרש על מלת „האלף" ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים (ל"ח כ"ח) שקורין בקול רם בלשון תמיה, ב) ירושלמי שקלים פ"ה ב', חמון שקין חמון כרעין חמון קדל (עורף) וכו', ורש"י מביא רק כדאיתא בתנחומא ואינו מביא הדברים מפני כבודו של משה, ומכאן אנו למדין שגבאי צדקה צריכין ליתן חשבון אע"פ שבאמונה הם עושין, כי מי לנו גדול ממשה וגם הוא נתן חשבון על הכל. ג) ואע"ג שיצחק נולד ביום א' של פסח, כיון שנולד באותו החדש כי הדדי נינהו, כי השמחה בכל החדש.

תם ספר שמות

ויקרא

א

[נביאים נקראו מלאכים] ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד. רבי תנחום בר חנילאי פתח: ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו (תהלים ק"ג), במה הכתוב מדבר? אם בעליונים הלא כבר נאמר ברכו ה' כל צבאיו, הא אינו מדבר אלא בתחתונים. עליונים ע"י שהן יכולין לעמוד בתפקידיו של הקב"ה נאמר כל צבאיו, אבל תחתונים שאינן יכולין לעמוד בתפקידיו נאמר מלאכיו ולא כל מלאכיו. והנביאים נקראו מלאכים, דכתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ'), וכי מלאך היה והלא משה היה ולמה קורא אותו מלאך? אלא מכאן שהנביאים נקראים מלאכים. ודכוותיה ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים (שופטים ב') וכי מלאך היה והלא פינחס היה ולמה קורא אותו מלאך? אלא א"ר סימון, פינחס בשעה שהיתה רוה"ק שורה עליו היו פניו בוערות כלפידים. אשתו של מנוח מה היתה אומרת לו, איש האלהים בא אלי ומראהו כמראה מלאך האלהים (שופטים י"ג), וכן הוא אומר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו (דהי"ב ל"ו). א"ר יוחנן מבית אב שלהן נקראו הנביאים מלאכים א), הה"ד ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' לעם (חגי א') וכו' (ויק"ר פ"א א', ילקוט שמעוני רמז תכ"ז). ד"א ויקרא אל משה, ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינן יכולין לשמוע קולו אלא עומדין ומרתחין ונבהלים, והצדיקים יכולין לשמוע קולו, שנאמר וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מחנהו כי עצום עושה דברו (יואל ב' י"א), מחנהו אלו המלאכים, שנאמר מחנה אלהים זה (בראשית ל"ב) וכן הוא אומר אלף אלפין ישמשוניה (דניאל ז' י'), ומי קשה מהם הצדיקים שנאמר כי עצום עושה דברו, זה צדיק שעושה דברו, ואיזה הוא זה משה, שאמר לו הקב"ה עשה משכן ונזדרז ועשאו, והיה עומד לעצמו מבחוץ, שהיה מתיירא לבא אל אהל מועד, שנאמר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' כי ענן ה' על המשכן (שמות מ' ל"ה), אמר הקב"ה אינו דרך משה שנצטער במשכן שיהא עומד מבחוץ ואני עומד מבפנים, אלא הריני קורא אותו שיכנס, לכך כתיב ויקרא אל משה (תנחומא רש"ב).

[חכמה ועשירות] ר' תנחומא פתח יש זהב ורב פנינים, וכלי יקר שפתי דעת (משלי כ'), בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה וטובות שבעולם, ודעת אין בו, מה קנייה יש לו? מתלא אמר דעה קנית מה חסרת, דעה חסרת מה קנית? יש זהב, הכל הביאו נדבתן למשכן זהב הה"ד וזאת התרומה וגו', ורב פנינים, זו נדבתן של נשיאים דכתיב והנשיאים הביאו וגו', וכלי יקר שפתי דעת לפי שהיתה נפשו של משה עגומה עליו ואמר הכל הביאו נדבתן למשכן ואני לא הבאתי א"ל הקב"ה חייך שדבורך חביב עלי יותר מכל הכל ב), שמכולם לא קרא הדיבור אלא למשה שנאמר ויקרא אל משה (ויק"ר פ"א ו').

[נביאים מישראל ונביאי או"ה] מה בין נביאי ישראל לנביאי או"ה? ר' חמא בר חנינא ור' יששכר דכפר מנדו, רחב"ח אמר אין הקב"ה נגלה על או"ה אלא בחצי דיבור כמה דתימר ויקר אלהים אל בלעם (במדבר כ"ג), אבל נביאי ישראל בדבור שלם שנאמר ויקרא אל משה. ורבי יששכר דכפר מנדו אמר כך יהא שכרן? אין לשון ויקר אלא לשון טומאה ג) כמה דתימר אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כ"ג), אבל נביאי ישראל בלשון קדושה, בלשון טהרה, בלשון ברור, בלשון שמלאכי השרת מקלסין בו להקב"ה כמה דתימר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו') וכו'. א"ר אלעאי בר מנחם אין הקב"ה נגלה על או"ה אלא כאדם שבא מארץ רחוקה, כמה דתימר מארץ רחוקה באו אלי (ישעיה ל"ט), אבל נביאי ישראל נגלה מקרוב ומיד כמה דתימר וירא, ויקרא וכו'. ר' חנינא בר פפא אמר משל למלך שהיה הוא ואוהבו בטרקלין וביניהם וילון, כשהיה מדבר עם אוהבו מקפל את הווילון עד שרואהו פנים אל פנים ומדבר עמו, אבל לאחרים אינו עושה כן אלא מדבר עמהם ומחיצת

א) אינו שם מושאל ע"י שמראיהם כמלאך, אלא מבית אב שלהם, כלומר שהוא שם העצם, שהנבואה באה להם מאתו ית' כמו שליחות למלאך אמתי. ב) בחנוכת בית הכנסת יבואו העסקנים והעשירים שהתנדבו לבנין הבית ועל כולם הרב הדרשן שלא נדב מאומה והוא חביב מכולם. ג) לדעתו אינם ראוים נביאי הגוים גם לחצי דבור של נביאי ישראל, ומחלק ביניהם בין טומאה לטהרה,

הוילון פרוסה ואינן רואין אותו. ורבנן אמרי משל למלך שהיה לו אשה ופילגש כשהוא הולך אצל אשתו הולך בפרהסיא וכשהוא הולך אצל פילגשו הולך במטמונים (בחשאי). כך אין הקב"ה נגלה על אוה"ע אלא בלילה שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (בראשית כ'), ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (שם ל"א), ויבא אלהים אל בלעם לילה (במדבר כ'), וכתיב בשעיפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה על אנשים וגו' ואלי דבר יגונב (איוב ד'). אבל לנביאי ישראל נראה ביום, שנאמר וירא אליו ה' וגו' כחום היום (בראשית י"ח), ויהי ביום דבר ה' אל משה (שמות ו') וכו' (ויק"ר פ"א י"ג).

[משה ונביאים אחרים] מה בין משה לכל הנביאים? ר' יהודה ב"ר אלעאי אומר מתוך תשע איספקלריות היו הנביאים רואות, הה"ד ומראות כמראה אשר ראיתי (יחזקאל מ"ג), אבל משה ראה מתוך איספקלריא אחת, שנאמר ומראה ולא בחידות (במדבר י"ב). ורבנן אמרי כל הנביאים ראו מתוך איספקלריא מלוכלכת הה"ד ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה (הושע י"ב), אבל משה ראה מתוך איספקלריא מצוחצחת הה"ד ותמונת ה' יביט (במדבר י"ב) וכו'. בעוה"ז שכינה נגלת על יחידים, אבל לעולם הבא נגלת לכל אדם שנאמר ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר (ישעיה מ') וכו' (ויק"ר פ"א י"ד).

[משה בורח מן הכבוד] זש"ה גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד (משלי כ"ט). כל מי שרודף אחר שררה שררה בורחת ממנו, וכל מי שבורח משררה שררה רודפת אחריו. שאול ברח מן השררה בשעה שבא למלוך שנאמר וישאלו עוד בה' הבא עוד הלום איש, ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (ש"א י'), מהו אל הכלים? כשאמרו לו על דבר המלוכה אמר להם איני ראוי למלכות, אלא שאלו באורים ותומים אם אני ראוי ואם לאו הניחו אותי, וכן שנו רבותינו הכלים אלו אורים ותומים. והיתה השררה רודפת אחריו שנאמר הראיתם אשר בחר בו ה' כי אין כמוהו בכל העם הזה (שם). אבימלך בן ירובעל רדף אחר השררה, והשררה ברחה ממנו, שנאמר וילך אבימלך בן ירבעל שכמה אל אחי אמו וגו' (שופטים ט'), והרגום כלם על אבן אחת ומלך על בעלי שכם, ולבסוף וישלח אלהים רוח רעה בין בעלי שכם ובין אבימלך והרגה אותו אשה. משה ברח מן השררה, בשעה שא"ל הקב"ה ועתה לך ואשלחך אל פרעה (שמות ג'), ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח. אמר ר' לוי שבעה ימים היה הקב"ה מפתה למשה בסנה לשלחו, והוא משיבו שלח נא ביד תשלח, בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול וגו'. א"ל הקב"ה חייך שסופך לילך, כיון שהלך אצל פרעה ואמר לו כה אמר ה' אלהי העברים שלח את עמי ויעבדוני, אמר אותו רשע מי ה'. התחיל משה אומר לעצמו, אני כבר עשיתי שליחותי, הלך וישב לו. אמר לו הקב"ה ישבת לך, בא דבר אל פרעה מלך מצרים, לך אל פרעה השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, וכן על כל דבור ודבור. ללמדך שהיה בורח מן השררה. לסוף הוציאם ממצרים וקרע להם את הים והביאם אל המדבר, והוריד להם את המן והעלה להם את הבאר והגיז להם את השליו, ועשה את המשכן ואמר מכאן ואילך מה יש לי לעשות? עמד וישב לו. א"ל הקב"ה חייך יש לי מלאכה גדולה מכל מה שעשית עד עתה, יש לך ללמד לישראל טומאה וטהרה ולהזהירן היאך יהיו בניי מקריבין קרבן לפני, שנאמר ויקרא אל משה וגו' ואמרת אליהם אדם כי יקריב קרבן וגו'. משה ברח מן השררה ורדפה אחריו שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו (תהלים ח'), ונאמר לולי משה בחירו (שם ק"ו). הה"ד אז דברת בחזון לחסידך ותאמר שויתי עזר על גבור הרימותי בחור מעם (שם פ"ט). אע"פ שדיבר הקב"ה עם אדם הראשון וצוהו על עץ הדעת היה יחיד בעולם, וכן נח אע"פ שדיבר עמו ה"ה איש צדיק תמים בדורותיו, וכן אברהם יצחק ויעקב, יחידים היו בעולם, אבל משה כמה צדיקים היו עמו, שבעים זקנים אהרן חור ובצלאל והנשיאים, ולא קרא אלא למשה, ויקרא אל משה (תנחומא).

[סיני ואהל מועד — תורה] מאהל מועד לאמר. אמר ר' אלעזר אע"פ שנתנה תורה סייג לישראל בסיני לא נענשו עליה עד שנשנית להם באהל מועד ד). משל לדיטגמא שהיתה כתובה ומחותמת ונכנסה למדינה אין בני המדינה נענשים עליה עד שתתפרש להן בדימוסא של מדינה, כך אע"פ שנתנה תורה לישראל מסיני לא נענשו עליה עד שנתפרשת באהל מועד ע"י משה. הה"ד עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי (שה"ש ג'), בית אמי זה סיני חדר הורתי זה אהל מועד, שמשם נצטוו ישראל בהוראה (ויק"ר פ"א י').

[יקר] אדם כי יקריב מכם קרבן לה'. זש"ה הבן יקיר לי אפרים (ירמיה ל"א). עשרה נקראו יקרים ה) ואלו הן: התורה והנבואה והתבונה והדעת והסכלות מעט, והעושר והצדיקים ומיתתן של חסידים והחסד וישראל. התורה מנין שנאמר יקרה היא מפנינים (משלי ג'), הנבואה שנאמר ודבר ה' היה יקר בימים ההם (ש"א ג'), התבונה שנאמר יקר רוח איש תבונה (משלי י"ז), הדעת שנאמר וכלי יקר

ד) ונענשו על העגל מפני שהוא אחת משבע מצות שנצטוו עליה בני נח (זית רענן). דיטגמא הוא בלשון יון כתב הדת, תרגום והדת נתנה בשושן דיטגמא איתפרסת בשושן. דימוסא הוא בית מושל העיר (City Hall). ה) דרש „יקריב" מכם קרבן, דבר שיקר אליו ביותר שראוי להקריב כמו שהקריב הבל מחלב צאנו, ומפרש כל דבר שיקר בעיני ה'.

שפתי דעת (שם כ׳), הסכלות מנין שנאמר יקר מהכמה מכבוד סכלות מעט (קהלת י׳), העושר שנאמר והון אדם יקר חרוץ (משלי ב׳), צדיקים שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל (תהלים קל״ט), החסד שנאמר מה יקר חסדך אלהים (שם ל״ו), מיתתן של חסידים שנאמר יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו (שם קי״ז), ישראל מנין שנאמר הבן יקיר לי אפרים. ביוקר ישראל עומדים לי! בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהם מאה, מאה למשנה יוצאין מהן עשרה, עשרה לתלמוד יוצא מהן אחד שראוי להוראה. הה״ד אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת ז׳) וכו׳. אמר הקב״ה ישראל ביוקר עומדין לי! הבן יקיר לי, בכל מקום שמצינו שנאמר „לי" אינו זז לעולם לא בעוה״ז ולא לעוה״ב וכו׳. בישראל כתיב כי לי בני ישראל, בסנהדרין כתיב אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, בא״י כתיב כי לי כל הארץ (שמות י״ט), בירושלם כתיב העיר אשר בחרתי לי (מ״א י״א), במלכות בית דוד כתיב כי ראיתי בבניו לי מלך (ש״א ט״ז), במקדש כתיב ועשו לי מקדש, במזבח מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ׳), בקרבנות תשמרו להקריב ל (במדבר כ״ח), בשמן המשחה, שמן משחת קדש יהיה זה לי (שמות ל׳) וכו׳. לי אפרים, ריב״ל אמר פלטיאני, רבי יהושע בר נחמן אמר אבגינס ו). א״ר פינחס עטרה זו נתעטר אפרים מאבינו יעקב בשעה שנפטר לעולמו, א״ל אפרים ראש השבטים, ראש הישיבה, יפה ומעולה שבבני יהא נקרא על שמך, בן תוחו בן צוף אפרתי (ש״א א׳), ודוד בן איש אפרתי (שם י״ז), אפרתים מבית לחם יהודה (רות א׳), הבן יקיר לי אפרים (ויק״ר פ״ב ג׳).

[גזילה] והסיר את מראתו בנוצתה והשליך אותה. א״ר תנחומא בר חנילאי, העוף הזה פורח וטס בכל העולם ואוכל בכל צד מן הגזלות ומן החמסין, אמר הקב״ה הואיל והזפק הזה מלא גזילות וחמסין אל יקרב לגבי המזבח, לכך נאמר והסיר את מראתו, אבל בהמה גדילה על אבוס של בעליה ואינה אוכלת מכל צד ולא מן הגזילות ולא מן החמסין לפיכך היא קריבה כולה, לכך נאמר והקריב הכהן את הכל המזבחה (ויק״ר פ״ג ד׳).

ב

[עני—למוד מעט והרבה] ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה׳. מה נשתנית מנחה שנאמר בה נפש? אמר הקב״ה מי דרכו להביא קרבן מנחה עני, מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני (מנחות ק״ד:). ר׳ יצחק פתח, טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד׳). טוב מי ששונה שני סדרים מהמשנה ורגיל בהם ממי ששונה הלכות רבות (כל המשניות) ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח, רעותא דמתקרי ז) „בר הילכן"; טוב מי ששונה הלכות ורגיל בהן ממי שהוא שונה הלכות ומדות (התורה) ואינו רגיל בהן אלא ורעות רוח רעותא דמתקרי בר מכילאן; טוב מי ששונה הלכות ומדות ורגיל בהן ממי שהוא שונה הלכות ומדות ותלמוד ואינו רגיל בהן אלא ורעות רוח, רעותא דמתקרי בר בר אילפן. טוב מי שיש לו עשרה זהובים ונושא ונותן ומתפרנס בהן ממי שהולך ולוה ברבית. במתלא (משל) אמרין דיוזיף בריביתא מאבד דיליה ודלא דיליה, אלא ורעות רוח רעותא דמתקרי פרקמטיא ח). טוב מי שהולך בדרכו ופועל ועושה צדקה משלו ממי שהולך וגוזל וחומס ונותן צדקה משל אחרים. במתלא אמרין גייפא בחזורין ומפלגא לבישא ט), אלא ורעות רוח, רעותא דמתקרי בר מצוותא. טוב מי שיש לו גינה (אחת) ומזבלה ומעדרה ומתפרנס ממנה ממי שהוא נוטל גנות של אחרים (באריסות) במחצה שכר, במתלא אמרין דאגר גנה אכל ציפרין, דאגר גניין (הרבה) צפרין אכלין ליה, אלא ורעות רוח, רעותא דאתקרי מרי אסיאן י). א״ר ברכיה טוב מלא כף נחת, טובה דריסה אחת שדרס הקב״ה במצרים כמה דתימא ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (שמות י״ב) ממלא חפנים פיח כבשן של משה ואהרן, למה? שבזה היתה גאולה ובזה לא היתה גאולה וכו׳. ד״א טוב מלא כף נחת זה קומץ מנחת נדבה של עני, ממלא חפנים עמל ורעות רוח זה קטורת סמים דקה של צבור, שזו טעונה כפרה (באה בשביל כפרה), וזו אינה טעונה כפרה (ויק״ר פ״ג א׳).

[מנחת עני] אגריפס המלך ביקש להקריב ביום אחד אלף עולות, שלח ואמר לכהן גדול אל יקריב אדם היום חוץ ממני, בא עני אחד ובידו שתי תורים ואמר לכהן הקריב את אלו, אמר לו המלך צוני לאמר אל יקריב אדם חוץ ממני היום, א״ל אדוני כהן גדול! ארבעה אני צד בכל יום ואני מקריב שנית ומתפרנס

ו) פלטיאני הוא בן פלטין מי שנתגדל בחיכל המלך (prince), אבגינס הוא בן אצילים (nobleman), וכן אפרתי אינו על שם השבט רק על שם משפחה חשובה ומיוחסת בישראל. ז) ר״ל שאינו באמת בקי בהלכות אלא דמתקרי מכונה כן בדרך רע בשם תואר לבד, כמו שיש בין הרבנים החדשים דמתקרי חכם ודוקטור. „בר מכילאן" הוא בר מכילתות וברייתות, „בר אילפן" הוא תלמיד הלומד גמרא. פרקמטיא, סוחר בעלמא העוסק בסחורה, כמו זבין ומזבין מבלי ריוח. ט) היא מזנה בשכר תפוחים ומחלקת אותם לחולים בדרך צדקה, וטוב שלא תזנה ולא תעשה צדקה, ע״ד אתנן זונה ומחיר כלב לא תביא בית אלהיך. כן יש אלה העושים עושר שלא במשפט וחושבים שמכפרים חטאתם ע״י שנותנים מעט מעשרם לצדקה. י) אסיאן, בעל קרקעות הרבה. וכן דרך העוסקים במשא ומתן של קרקעות ובתים (real-estate), שמתמשכנין ולבסוף מתעניין, כאשר יגיעו ימי התשלומין ואין להם יקחו בעלי תחובות כל קנינם אשר

בשנים, אם אי אתה מקריבן אתה חותך פרנסתי. נטלן והקריבן, נראו לו לאנריפס בחלום „קרבן של עני קדמך". שלח ואמר לכ"ג לא כך צויתיך אל יקריב אדם חוץ ממני היום? א"ל אדוני המלך, בא עני אחד ובידו שתי תורים וכו' אמר ארבעה אני צד בכל יום וכו' אם אי אתה מקריבן אתה חותך פרנסתי, לא היה לי להקריבן? א"ל יפה עשית וכו' (ויק"ר פ"ג ה').

ד

[גוף ונשמה] נפש כי תחטא בשגגה. תני רבי ישמעאל, משל למלך שהיה לו פרדס והיה בו (תאנים) בכורות נאות והושיב בו המלך שומרים אחד חגר ואחד סומא, ואמר להם הזהרו על בכורות הנאות האלו. לימים אמר חיגר לסומא בכורות נאות אני רואה בפרדס, א"ל סומא הביא ונאכל, א"ל חיגר וכי יכולני להלך? אמר סומא וכי רואה אני? רכב חיגר על גבי סומא ואכלו את הבכורות והלכו להם איש למקומו. לימים נכנס המלך באותו הפרדס אמר להם היכן הן הבכורות הנאות? א"ל סומא אדוני המלך וכי רואה אני? שאל את החיגר היכן הן הבכורות הנאות? א"ל אדוני המלך וכי יכול אני להלך? אותו המלך שהיה פקח מה עשה להם? הרכיב חגר ע"ג סומא והתחילו מהלכין, אמר להם כך עשיתם ואכלתם את הבכורות. כך לעתיד לבא הקב"ה אומר לנפש מפני מה חטאת לפני? אמרה לפניו רבון העולמים אני לא חטאתי, הגוף הוא שחטא, משעה שיצאתי ממנו כצפור טהורה אני פורחת באויר. אמר הקב"ה לגוף מפני מה חטאת לפני? אמר לפניו רבון העולמים אני לא חטאתי נשמה היא שחטאה, משעה שיצאתה ממני אני כאבן שהושלך ע"ג קרקע. מה הקב"ה עושה להם, מביא נשמה וזורקה בגוף ודן שניהם כאחד, שנאמר יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו (תהלים נ') וכו' (ויק"ר פ"ד ח').

[אחדות ושותפות] ד"א נפש כי תחטא, שכל ישראל הן כנפש אחת. א"ר אלעשא גוי אחד שאל את ריב"ק כתיב בתורתכם אחרי רבים להטות (שמות כ"ג), אנו מרובים מכם מפני מה אין אתם משוין עמנו בעבודת אלילים? א"ל יש לך בנים? א"ל הזכרתני צרתי, א"ל למה? אמר הרבה בנים יש לי ובשעה שהן יושבים על שולחני, זה מברך לאלהי פלוני וזה מברך לאלהי פלוני, ואינן עומדים משם עד שמפצעין את מוחם אלו לאלו, א"ל ומשווה אתה עמהן? א"ל לא. אמר לו עד שאתה משוה אותנו, לך השווה את בניך! נדחף והלך לו. כיון שיצא א"ל תלמידיו, רבי! זה דחית בקנה רצוץ, לנו מה אתה משיב? א"ל בעשו שהיה לו שש נפשות כתיב ביה „נפשות" הרבה, דכתיב ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו (בראשית ל"ו), וביעקב שהיה לו שבעים נפשות כתיב ביה „נפש", ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב (שמות א'), אלא עשו שהוא עובד לאלהות הרבה כתיב בו נפשות הרבה, ויעקב שעובד לאלוה אחד כתיב בו נפש אחת (ויק"ר פ"ד ו').

[ישראל ערבין זה בזה] אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם. תני חזקיה, כתיב שה פזורה ישראל (ירמיה נ'), למה נמשלו ישראל לשה? מה שה הזה לוקה על ראשו או באחד מאבריו וכל אבריו מרגישין, כך הן ישראל, אחד מהן חוטא וכולן מרגישין יא). תני רשב"י משל לבני אדם שהיו יושבים בספינה נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו חביריו מה את יושב ועושה? אמר להם מה אכפת לכם, לא תחתי אני קודח? אמרו לו שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה. כך אמר איוב ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי (איוב ל"ט), אמרו לו חביריו כי יוסיף על חטאתו פשע בינינו יספוק (שם ל"ד) אתה מספיק בינינו את עונותיך (ויק"ר פ"ד ו').

[יחיד וצבור] ד"א אם הכהן המשיח יחטא וגו'. לא כדינו ב"ו דינין של הקב"ה, בשר ודם נושא פנים לצבור וליחיד אינו נושא פנים, ברם הכא אמר הקב"ה אם הכהן המשיח יחטא והקריב פר, אם כל עדת ישראל ישגו והקריבו פר בן בקר (ויק"ר פ"ה ג'). הכהן המשיח מכפר וצריך כפרה. תני ר' חייא הואיל ומשיח מכפר וצבור מתכפר מוטב שיקדים מכפר למתכפר, דכתיב וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט"ז) ותנן ביתו זו אשתו. ד"א אם הכהן המשיח יחטא, וכי כהן המשיח חוטא? א"ר לוי עלובה היא מדינתא דאסיא פדגרים, ודאיקוטטא בחדא עינא, וסנגוריא מקטרג בדיני נפשות יב). לאשמת העם, משל שושטה של דוב שהיה אוכל סדורים של דוב, אמר המלך הואיל והוא אוכל סדורים של דוב יאכלנו הדוב, כך אמר הקב"ה הואיל והוא נהנה מן ההקדשות וחטא תאכלנו האש יג) וכו' (ויק"ר פ"ה ו').

[חטא הצבור] את פני פרכת הקדש. תני דבי ר' ישמעאל, מפני מה נאמר פרכת הקדש

רכשו להם. יא) לכן אם הכהן המשיח יחטא הוא דומה לאשמת העם כולו, וכן אמרו חז"ל שהמשיח כצבור (הוריות י'.). גם נוכל לדרוש שאם הכהן המשיח שהוא המלך חוטא חוא לאשמת העם שבחרו בו, כי צריכים ראשי המדינה להזהר לבחור במלך ישר וצדיק ולא ברשע וחוטא. והוא הדין בכל הפקידים הנבחרים ע"י העם. יב) חרפה היא למדינה שאין בה רופא אלא מי שהוא בעצמו חולה במחלת פדגרא, בלשון יון חולי בגידי הרגלים (gout), אסא המלך חלה את רגליו ואמר רב שאחזתו פדגרא (סוטה י'). איקטטא, רופא עינים החוטט עורון העין (cataract) והוא עצמו סומא בעין אחת. יג) שושטה, הוא מנהיג הדוב, מלשון משוט לספינה, ודריש לאשמת נוטריקון אש—מת, שראוי לעונש גדול בשביל שהוא

בפר כהן משיח ולא נאמר בפר העלם דבר של צבור (פסוק י"ז), משל למלך ב"ו שסרחה עליו מדינה, אם מעוטה סרחה פמליא שלו מתקיימת יד), ואם רובה סרחה אין פמליא שלו מתקיימת (זבחים מ"א :).

[נשיא כמו העם] **אשר נשיא יחטא.** מהו לשון אשר? א"ר יוחנן בן זכאי אשרי טו) הדור שהנשיא שלו מביא קרבן על שגגתו (הוריות י׳.).

ה

[גנב ושותפו] **ושמעה קול אלה והוא עד וגו׳.** הה"ד חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד (משלי כ"ט). מעשה בשלטון אחד שהיה הורג את הקבלנין ומתיר את הגנבים, והיו הכל מליזין עליו שאינו עושה כראוי, מה עשה הוציא כרוז במדינה ואמר כל עמא לקומפין טז), הביא חולדות ונתן לפניהם מנות, והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכין אותן לחורין. למחר הוציא כרוז ואמר כל עמא לקומפין, הביא חולדות ונתן לפניהם מנות וסתם את החורין, והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכות אותן לחורין ומוצאות אותן מסותמות, ומחזירות את המנות למקומן, לומר שאין הכל אלא מן הקבלנין (ויק"ר פ"ו ב׳).

[שבועה] **או נפש כי תשבע לבטא בשפתים.** א"ר אייבו מפני מה משביעין האדם בס"ת ומביאין לפניו נודות נפוחים? לומר אתמול היה הנוד הזה מלא גידים ועצמות ועכשיו הוא ריק מכלן, כך המשביע את חבירו לשקר סוף שיצא ריקם מכל ממונו. רב אסי אמר על שקר, ר׳ יונה אמר אפילו על אמת וכו׳ הוה עובדא בבר תלמיון וסייעא לרבי אסי. דאפקיד חד גברא גבי בר תלמיון מאה דינרין, אזל בעא להון מיניה, א"ל מה דאפקדת בידי מסרתי בידך, א"ל אשתבע לי. מה עביד בר תלמיון, נטל חד קנה וחקקיה ויהיב ביה הלין דינרי ושרי (התחיל) מיסמיך עליה, א"ל צור (קח) הדין קניא בידך עד דאנא משתבע לך. כיון דמטי לבי כנישתא אמר מריה דהדין ביתא טבא! מה דמסרת בידי מסרתי בידך. ההוא מן דבידיה נסתיה (נסב) לקניא ואקשיה לארעא, שריין הלין דינרין מתבדרין (להתפזר), ושרי ההוא מלקט להון, א"ל לקט לקט דמן דידך אנת מלקט. כתיב שבועת ה׳ תהיה בין שניהם (שמות כ"ב), שאינה זזה מבין שניהם, אם המשביע משביע על שקר סופה לצאת עליו (לרעה), ואם הנשבע נשבע על שקר סופה לצאת עליו. עובדא הוה בהדא איתתא דעלת למילש גבי מגירתא והוה צייריו בשושיפה יז) שלשה דנרי, נסבתהון ויהבת יתהון על גבי סודרא, איגבלון בלישא, אפה פיתא ואזלה לה. אמר לה בעלה הב לי תלתא דינרין, אז:ת בעיא להון גבי מגירתא אמרה לה דלמא חמית לי הלין תלת דינרין? הויין לההיא מגירתא תלתא בנין, אמרה לה תקברנה ההיא איתתא ברא אי היא ידעית בהון, גרמון חובין (גרמו העבירות) וקברתיה, אמרה אלולי דההיא איתתא חשודה בהון לא הוה קברה ליה. אזלת ואמרה לה דלמא חמית לי להלין דינרין? אמרה ההיא איתתא תקבור בנה אחרינא אי ידעה : הון, גרמון חובין ומית ברא אחרינא. זמן אוחרן אמרה לה דלמא חמית לי להלין דינרין? אמרה תקבור ההיא איתתא ברה תליתאה אי ידעה בהון, גרמון חובין וקברתיה. אמר לה בעלה לית אנת אזיל למנחמה להדא מגירתך? נסבה תרין עגולין דפיתא ואזלת מנחמת יתה. כיון דקצין עגולה נפקין הלין תלת דינרין מינה. הדא דברייתא (האנשים) אמרין בין זכאי בין חייב לידי מומי (שבועה) לא תעול (ויק"ר פ"ו א׳).

[שוגג ומזיד] **ולא ידע ואשם ונשא עונו.** כשהיה ר"ע מגיע לפסוק זה היה בוכה, אמר ומה מי שנתכוין לאכול שומן ועלה בידו חלב אמרה תורה ולא ידע ואשם ונשא עונו, מי שנתכוין לאכול חלב ואכל חלב על אכו"כ (קדושין פ"א :).

[סתר וגלוי] **ומעלה מעל בה׳.** תניא ר"ע אומר מה ת"ל בה׳, לפי שהמפקיד מפקיד בלא שטר ובלא עדים ואינו יודע בהם אלא הקב"ה, לפיכך בזמן שהוא מכחיש מכחיש במי שידע בהם, לכך נאמר ומעלה מעל בה׳ (ספרא).

ראש הקהל וחטא. יד) הקדושה מסולקת אם רוב הקהל חוטאים, ובמקומה עומדת אם רק יחידים חוטאים. פמליא בלשון רומי ובלשונות אחרות משפחה, והוא מושאל ליועצי המלך הקרובים אליו (cabinet). בירושלמי תענית פ"ב א׳, חטא הנשיא הגדולה במקומה עומדת, חטא הצבור אין הגדולה במקומה עומדת. טו) לא כתיב „אם" רק אשר ודרש לשון אושר, כי לאושר העם הוא אם הנשיא שלהם מודה על שגגתו ולא כאשר יחשבו או"ה כי „המלך אי אפשר לו לחטוא". טז) קומפין, הוא שדה ששוחקין בו השרים (campaign), ושם הורה להם כי הקבלנין הם האשמים יותר מהגנבים, וכמו שאמרו חז"ל לאו עכברא גנבא אלא חורי גנבי. יז) נכנסה ללוש עיסתה אצל שכנתה והיו שלשה דינרין מקושרין בשושיפה, כעין אדרת ובגד עליון, וכשבאה ללוש פשטה אותו ונתנה הדינרין על גבי הסודר אצל העיסה, ונגבלו בתוך העיסה ואחר שאפה לקחה הפת והדינרין בתוכו. ואחר שמתו שלשה בניה של השכנה שנשבעה בהם אע"פ שנשבעה על אמת, הלכה בעלת העיסה לנחמה והביאה לה שתי ככרות להראותה, ובאשר בצעה הלחם מצאה את הדינרין. מזה ראיה שאסור לישבע גם על אמת.

צו

ו

[תורה—קרבנות—למוד] **זאת תורת העולה.** רב אחא בשם ר׳ חנינא בר פפא, שלא יהו ישראל אומרים לשעבר היינו מקריבין קרבנות והיינו מתעסקין בהן, עכשיו שאין קרבנות מה לנו להתעסק בהן? אמר הקב״ה הואיל ואתם מתעסקין בהן אני מעלה עליכם כאילו אתם מקריבין אותם. רב הונא אמר אין כל הגליות הללו מתכנסות אלא בזכות משניות, מה טעמא? גם כי יתנו א) בגוים עתה אקבצם (הושע ח׳). ד״א כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה (מלאכי א׳), וכי יש מנחה טהורה וקמיצה והקטרה בבבל? אלא איזו? זו משנה. אמר הקב״ה הואיל ואתם מתעסקין במשנה כאילו אתם מקריבין קרבן. שמואל אמר ואם נכלמו מכל אשר עשו צורת הבית ותכונתו וגו׳ וישמרו את כל צורתו ואת כל חקותיו ועשו אותם (יחזקאל מ״ג), וכי יש צורת הבית עד עכשיו? אלא אמר הקב״ה הואיל ואתם מתעסקין בו כאילו אתם בונין אותו. א״ר אסי מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים (ויקרא) ואין מתחילין בבראשית? אלא שהתינוקות טהורין והקרבנות טהורין, יבואו טהורין ויתעסקו בטהורין (ויק״ר פ״ז ג׳).

[גזלה וקרבן] ד״א זאת תורת העולה, אמר הקב״ה קיימו מה שכתוב למעלה מן הענין, והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל (ה׳ כ״ג) ואח״כ זאת תורת העולה, למה? כי אני ה׳ אהב משפט שונא גזל בעולה (ישעיה ס״א), אפילו בעולה, אם בקשת להקריב קרבן לא תגזול מאדם כלום. ואימתי אתה מעלה עולה ואני מקבלה, כשתנקה כפיך מן הגזל, כמו שאמר דוד מי **יעלה** בהר ה׳ ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב (תהלים כ״ד). ומתחלת הקרבנות אתה למד זה, שנאמר אדם כי יקריב מכם קרבן, למה נאמר אדם? אלא אמר הקב״ה כשתהא מקריב לפני תהא כאדם הראשון, שלא היה גוזל מאחרים, שהוא היה יחידי בעולם, כך אתה לא תהא גוזל מן הבריות, כי אני ה׳ אהב משפט שונא גזל בעולה (תנחומא רש״ב).

[גאוה ועונשה] **היא העולה על מוקדה.** א״ר לוי, נימוס קלוסין הוא ב), שכל המתגאה אינו נידון אלא באש, שנאמר היא העולה על מוקדה. דור המבול ע״י שנתגאו ואמרו מה שדי כי נעבדנו (איוב כ״א), נדונו באש שנאמר בעת יזורבו נצמתו בחומו נדעכו ממקומם (שם ו׳), א״ר יוחנן כל טיפה וטיפה שהיה הקב״ה מביא על דור המבול היה מרתיח בתוך גיהנם. סדומיים ע״י שנתגאו ואמרו נשכח את הרגל (אורחים) מבינינו, כמו דכתיב פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל (שם כ״ח), נדונו באש שנאמר וה׳ המטיר על סדם ועל עמורה גפרית ואש (בראשית י״ט). פרעה הרשע ע״י שנתגאה ואמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו, נדון באש שנאמר ויהי ברד ואש מתלקחת (שמות ט׳). סיסרא הרשע ע״י שנתגאה ולחץ את ישראל, שנאמר והוא לחץ את בני ישראל בחזקה (שופטים), מהו בחזקה? א״ר יצחק בחירופין ובגידופין, נדון באש, שנאמר הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה׳), סנחריב שנתגאה ואמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי (ישעיה ל״ו), נדון באש שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד אש (שם י׳). נבוכדנצר ע״י שנתגאה ואמר ומן הוא אלה די ישיזבינכון מן ידי (דניאל ג׳) נדון באש, קטל המון שביבא דנורא ג). מלכות הרשעה (אדום) ע״י שהיא מחרפת ומגדפת ואומרת מי לי בשמים (תהלים ע״ג) נדונת באש, חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא (דניאל ז׳) וכו׳ (ויק״ר פ״ז סוף). אמר הקב״ה והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה כי ה׳ דבר (עובדיה א׳), ומה דבר ע״י משה? היא העולה על מוקדה וכו׳, וישראל על שנעשו נבזים ושפלים מתנחמים באש שנאמר ואני אהיה לה נאום ה׳ חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה (זכריה ב׳) וכו׳ (תנחומא רש״ב).

[בגדים] **ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים.** א״ר יוחנן מנין לשנוי בגדים מן התורה ד), שנאמר ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים, ותנא דבי ר׳ ישמעאל בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהן כוס לרבו (שבת קי״ד).

ז

[שלום — מלחמה] **וזאת תורת זבח השלמים.** זש״ה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג׳). כל מה שכתוב בתורה לשום שלום הוא נכתב, ואע״פ שכתוב בתורה מלחמות הן לשום שלום נכתבו. אתה מוצא שבטל הקב״ה גזרתו מפני השלום, אימתי? בשעה שאמר למשה כי תצור אל עיר ימים רבים, וכל אותו הענין (דברים כ׳), א״ל הקב״ה שיחרים אותם שנאמר כי החרם תחרימם (שם), ומשה לא עשה כן, אלא אמר עכשיו אני הולך ומכה מי שחטא ומי שלא חטא? אלא בשלום אני בא אליהם, שנאמר ואשלח מלאכים ממדבר קדמות דברי

א) דרש יתנו כמו ישנו, משנה בלשון ארמי מתני.
ב) נימוס הוא חוק ומשפט חרוץ שצריכין לשבחו ולקלסו, כלומר שהיא מליצה נאה, שכל העולה ומתעלה בגאוה וגאון ראוי להשליכו על המוקד ולהשרף באש. ג) בתנחומא רש״ב נאמר שיצאה אש ושרפה שמונה או חצי האומות שהיו תחת נבוכדנצר והוא בעצמו נשרף חציו. ועל מלכות הרשעה מרומז היא העולה על מוקדה, גם הקרבנות של ישראל עצמן שהעלה על מוקד של אוטודידפי כדי להעבירם

שלום לאמר אעברה בארצך (שם ב׳), כיון שראה שלא קבל השלום הכהו שנאמר ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו. אמר הקב״ה אני אמרתי כי החרם תחרימם ה), ואתה לא עשית כן, חייך כשם שאמרת כך אני עושה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (שם כ׳), לכך נאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (תנחומא).

[קרבנות — שלמים] אתה מוצא שהיו מביאין קרבנות על עבירות, האשם בא על האשמה שנאמר ויתנו ידם להוציא נשיהם ואשמים איל צאן על אשמתם (עזרא י׳), החטאת באה על השגגה שנאמר וחטאתם לפני ה׳ על שגגתם (במדבר ט״ו), העולה באה על הרהור הלב שנאמר והשכים בבקר והעלה עולות כמספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם (איוב א׳). אבל התודה (שלמים) באה על הנס, אמר הקב״ה חביבה היא עלי מכל הקרבנות, ואף דוד אמר זובח תודה יכבדנני (תהלים נ׳), יכבדני אינו אומר אלא יכבדנני שתי פעמים, בעוה״ז ובעוה״ב (תנחומא). ולמה נאמר זבח שלמים? שהוא עושה שלום לכל. היאך? העולה כולה כליל לאישים, החטאת דמה ואמוריה למזבח ועורה ובשרה לכהן וכן האשם לא נהנו מהן ישראל, אבל התודה היתה דמה ואמוריה למזבח. והחזה והשוק לכהנים, ועורה ובשרה לישראל, נמצאת עושה שלום בין המזבח ובין הכהנים ובין ישראל (שם).

[קרבנות לעתיד] ר׳ פינחס ור׳ לוי ור׳ יוחנן בשם ר׳ מנחם דגליא, לעתיד לבא כל הקרבנות בטלין ו) וקרבן תודה אינו בטל, כל התפלות בטלות ותפלת הודאה אינה בטלה, הה״ד עוד ישמע במקום הזה וגו׳ קול אומרים הודו את ה׳ צבאות וגו׳ מביאים תודה בית ה׳ (ירמיה ל״ג), וכן אמר דוד עלי אלהים נדריך אשלם תודות (תהלים ע״ו) תודה אין כתיב כאן אלא תודות, תפלת ההודאה וקרבן תודה (ויק״ר פ״ט ז׳).

[אמונה] המקריב את דם השלמים ואת החלב מבני אהרן לו תהיה וגו׳. תניא ר״ש אומר כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה ז), שנאמר המקריב וגו׳ מבני אהרן לו תהיה שוק הימין למנה, מודה בעבודה יש לו חלק בכהונה, אינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה (מנחות י״ח:).

ח

[בנים] קח את אהרן ואת בניו אחיו. זש״ה מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ׳), זה אהרן ובניו, אף משה היה צדיק אבל לא היו בניו כמותו, עלי היה צדיק ולא היו בניו כמותו, שמואל היה צדיק ולא היו בניו כמותו שנאמר ולא הלכו בניו בדרכיו (ש״א ח׳), ועל אהרן הוא אומר מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו, שראה בניו בחייו משמשין בכהונה (תנחומא).

[אסיפה—הסכמת הקהל] ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד. במעמד כל העדה, כדי שיהיו נוהגין קדושה בכהונה (ספרא). א״ל הקב״ה למשה, חלוק לו כבוד כנגד ישראל, כדי שיראוהו היום נכנס לכהונה גדולה, והתרה בהם שלא יחלקו על הכהונה בקרח ובעדתו שנבלעו בארץ ובעוזיה שנצטרע וכו׳. א״ל משה רבש״ע ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים, היאך אני יכול להעמידן אל פתח אהל מועד שאינו אלא בית סאתים? וכו׳ אלא מעשה נסים ח) וכו׳ (תנחומא).

[בגדי כהונה] ואת הבגדים. א״ר סימון בשם שהקרבנות מכפרים כך הבגדים מכפרים, דתנן כ״ג משמש בחמשה בגדים והדיוט בארבעה, כתנת מכנסים מצנפת ואבנט, מוסיף עליו כ״ג חשן ואפוד ומעיל וציץ. הכתנת לכפר על לבושי כלאים כמה דתימר ועשו לו כתונת פסים ט), מכנסים לכפר על גלוי עריות כמה דתימר ועשו להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה, מצנפת לכפר על גסות הרוח כמה דתימר ושמת המצנפת על ראשו, אבנט לכפר על עוקמנין שבלב שהיה ארכו ל״ב אמה ועומקו לפניו ולאחריו, ומאן דאמר לכפר על הגנבים לפי שהיה חלול וגנבים עושים מעשיהם בסתר, החשן מכפר על מטי דינין כמה דתימר ונתת אל חשן המשפט, אפוד לכפר על עובדי אלילים שנאמר ואין אפוד ותרפים (הושע ג׳). מעיל, רבי סימון בשם ר׳ נתן אמר שני דברים לא היה להם כפרה ונתנה להם תורה כפרה ואלו הן לשון הרע והורג נפש בשגגה, לשה״ר נתנה לו תורה כפרה בזגי המעיל, פעמון זהב ורמון פעמון זהב ורמון, והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו, אמר הקב״ה יבוא קול ויכפר על קול. ההורג נפש בשגגה נתנה לו התורה כפרה במיתת כהן גדול (במדבר ל״ה). ציץ מאן דאמר לכפר על עזי פנים, ומ״ד על המגדפין, מ״ד על עזי פנים

על דתם. ד) לכבוד שבת ויו״ט. ה) ואע״ג שזה נאמר על שבעה עממין, והציווי וקראת עליה לשלום נאמר מקודם על יתר האומות, אינה אלא דרשה בעלמא לשבח את השלום, ועל כגון זו אמרו אין מקשין באגדה. ו) כל הקרבנות של יחידים הבאים על חטא בטלין לע״ל, זולת קרבן תודה של שלמים, ומלבד קרבנות צבור שבאים ג״כ על הלל והודאה, כשיבנה בית המקדש. ז) דייק מבני אהרן, מאמינים כמוהם במצות הקרבנות מפי הקב״ה. וכן יש לומר כי כל מי שאינו מאמין באמונת ישראל ובדתו עפ״י השם אין לו חלק בעתידות ישראל. ח) והראב״ע פירש כל העדה היינו ראשי השבטים והזקנים, כי היה צריך הסכמת הקהל להתמנותו לכהונה גדולה. ט) בגמרא ערכין ל״ב. אמרו כתנת תשבץ מכפרת על שפיכת דמים שנאמר ויטבלו את הכתנת בדם.

מבנות ציון, כאן כתיב והיה על מצח אהרן ולהלן כתיב ומצח אשה זונה היה לך (ירמיה ג׳), ומ״ד על מגדפין מגלית, כאן כתיב והיה על מצחו תמיד ולהלן כתיב ותטבע האבן במצחו (ש״א י״ז) וכו׳ (ויק״ר פ״י ו׳).

שמיני

ט

[רמזים בדרוש] **ויהי ביום השמיני.** רבי אבא בר כהנא פתח: חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה, שלחה נערותיה וגו׳ (משלי ט׳), חכמות בנתה ביתה זה בצלאל שבנה המשכן, חצבה עמודיה שבעה אלו שבעת ימי המילואים, הה״ד כי שבעת ימים ימלא את ידכם, טבחה טבחה אלו הקרבנות, מסכה יינה אלו הנסכים, אף ערכה שלחנה זה סדור לחם הפנים, שלחה נערותיה תקרא זה משה, הה״ד ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו (ויק״ר פי״א ד׳).

[„ויהי בימי" לשון צער] ר׳ תנחומא ור׳ חייא אמרי ור׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר המודעי, המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה, בכל מקום שנאמר „ויהי בימי" אינו אלא צרה, לשון ווי ווי. א״ר שמואל בר נחמן וחמשה הן: ויהי בימי אמרפל, שעשו המלכים מלחמה בימיו וכו׳. ויהי בימי אחז בן יותם (ישעיה ז׳) מה צרה היתה? ארם מקדם ופלשתים מאחור וגו׳. ויהי בימי יהויקים בן יאשיהו (ירמיה א׳), מה צרה היתה שם? ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו (שם ד׳) וכו׳. ויהי בימי אחשורוש, מה צרה היתה שם? שנגזר להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים וכו׳. ויהי ביום השמיני, באותו היום מתו נדב ואביהוא, איתיבון ויהי ביום כלות משה (במדבר ז׳), אמר להן אף היא אינה שמחה שבו ביום שנבנה בנינו של בית נגנז וכו׳ (ויק״ר פי״א ט׳).

י

[קדוש השם] **הוא אשר דבר ה׳ לאמר בקרובי אקדש.** א״ל משה לאהרן, אהרן אחי! לא מתו בניך אלא להקדיש שמו של הקב״ה א), וכיון שידע אהרן שבניו ידועי מקום הם (אהובים לה׳), שתק וקבל שכר, שנאמר וידום אהרן (זבחים קט״ו:).

[הספד] **ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה׳.** ת״ר כשמתו בניו של ר׳ ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים לנחמו, פתח ר׳ טרפון ואמר, ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה וגו׳, ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצוה אחת דכתיב ויקריבו בני אהרן אליו את הדם כך, בניו של ר׳ ישמעאל (שעשו מצות הרבה) על אכו״כ (מו״ק כ״ח;).

[יין—שכור] **יין ושכר אל תשת.** הה״ד למי אוי למי אבוי למי מדנים וגו׳ למאחרים על היין וגו׳ אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים, אחריתו כנחש ישך וגו׳ (משלי כ״ג). כי יתן בכוס עינו, הוא נותן עינו בכוס וחנוני נותן עינו בכיס, יתהלך במישרים, סוף דהוא עביד ביתו מישרה ב), מה הדין קדרה דנחשא עביד, קדרה דחספא עביד, מזבין לה ושתו חמרא בטימיתיה (בשוויה). א״ר אחא מעשה באחד שהיה מוכר כלי ביתו ושותה בהן יין, אמרין בניו לית הדין אבונן שביק לן כלום! אשקוניה ושכרוניה ואפקוניה ויתבוניה בחד בית עולם, עברין שפיין ג). בתרע בית עולם, שמעון אנגריא במדינתא, פרקון טעוניהון בגו בית עולם ואזלון למחמי קלא במדינתא. איתער משנתיה חמא זיקא יהיבא לעיל מן רישיה, שרא יתיה ויהב בפומיה. בתר תלתא יומין אמרין בניו לית אנן אזלינן וחזינן מה ההוא אבונן עביד? אזלין ואשכחוניה והא זיקא יהיב בפומיה. אמרין אוף הכא לא שבק לך ברייך! הואיל ויהב לך, לית אנן ידעין מה נעבד לך, עבדון ביניהון תקנה, כל חד וחד הוה משקא ליה חד יומא (ויק״ר פי״ב א׳).

[נדב ואביהוא שתו יין ומתו] ד״א כנחש ישוך וכצפעוני יפריש, מה צפעון זה מפריש בין מיתה לחיים, כך הפריש היין בין אהרן לבניו למיתה. דתני ר״ש לא מתו בניו של אהרן אלא על שנכנסו שתוי יין לאהל מועד. רבי פינחס בשם ר׳ לוי אמר משל למלך שהיה לו בן בית נאמן מצאו עומד על פתח חניות (של יין) והתיז את ראשו בשתיקה ומינה בן בית אחר תחתיו, ואין אנו יודעים מפני מה הרג את הראשון, אלא ממה שמצוה את השני ואמר לו לא תכנס בפתח חניות אנו יודעים שמתוך כך הרג הראשון. כך ותצא אש מלפני ה׳ ותאכל אותם, ואין אנו יודעים מפני מה מתו, אלא ממה שמצוה את אהרן ואמר יין ושכר אל תשת, אנו יודעים מתוך כך שלא מתו

א) במה שאמר למשה בבנין המשכן ונקדש בכבודי (שמות כ״ט מ״ג) ודרשו חז״ל אל תקרי בכבודי אלא במכובדי. ב) ריק כמישור, כי מתחלה מחלף כלי נחשת לכלי חרס, ואומר כי הקדרה של חרס עושה מעשיה כמו הקדרה של נחשת, ואח״כ מוכר כל כלי ביתו במחיר יין. ג) שפיין, מוכרי יין עברו לפני שער בית הקברות, ושמעו אנגריא במדינתא, שבאו אנשי חיל למלחמה לכבוש העיר, ויפרקו את משא היין בתוך בית חקברות, והלכו לראות סיבת הקול, בינתים הקיץ השכור משנתו וראה זיקא הנוד של יין למעלה מראשותיו, התיר הנוד ונתנו לתוך פיו ושתה. לאחר שלשה ימים באו בניו לראות אם עודנו בחיים, ובראותם כי הקב״ה הספיק לו צרכו, יראו להמיתו, ועשו תקנה ביניהם שכל אחד ואחד יתן לו משקה יום אחד בשבוע.

אלא מפני היין. לכך חבבו הכתוב לאהרן וייחד אליו הדבור בפני עצמו שנאמר וידבר ה' לאהרן לאמר יין ושכר אל תשת (ויק"ר שם).

[שכור אסור להורות] אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, בלשון עברי שמו יין, ובלשון ערבי שמו חמר, חמ"ר בגימטריא רמ"ח, כנגד רמ"ח אברים שבאדם, שנכנס היין בכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת. נכנס היין הדעת יצאה, וכן שנה ר' אלעזר הקפר נכנס יין שהוא בגימטריא שבעים, ויצא סוד שהוא שבעים. לכך נצטווה כהן גדול שלא ישתה יין בשעת העבודה שלא תטלטל דעתו, שהוא משמר את התורה ואת הדעת, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו ואומר כי שפתי כהן יישמרו דעת (מלאכי ב'). לכך הקב"ה מצוה לאהרן יין ושכר אל תשת, ולא עצמך בלבד אלא לבניך אתך, ולא תהא סבור שצויתי אתכם דוקא בשעת העבודה ובזמן שביהמ"ק קיים, שנאמר בבואכם אל אהל מועד, אלא אף לעולם שמרו עצמכם מן היין שנאמר חקת עולם לדורותיכם וכו' (תנחומא רש"ב).

[כעס—טעות] ויקצוף על אלעזר ועל איתמר. קשה ההקפדה שגרמה לו למשה לטעות ד), ומי גרם לו שהקפיד על שטעה (ספרא). כיון שכעס נתעלמה ממנו הלכה. א"ר הונא בשלשה מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה, ואלו הן: בשבת ובכלי מתכות ואונן, בשבת מנין שנאמר ויותירו אנשים ממנו (שמות ט"ז), כיון שבכעס שכח לומר להם הלכות שבת, אמר להם הוא אשר דבר ה' אכלוהו היום כי שבת היום. בכלי מתכות מנין, שנאמר ויקצוף משה על פקודי החיל (במדבר ל"א), וכיון שבכעס נתעלמה ממנו הלכה, שכח לומר להם הלכות כלי מתכות, וכיון שלא אמר משה אמר אלעזר הכהן תחתיו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה (שם ל"א), אמר להם, למשה רבי צוה, לי לא צוה. באונן מנין, שנאמר ויקצוף על אלעזר ועל איתמר, וכיון שבכעס נתעלמה ממנו הלכה שאונן אסור לאכול בקדשים וכו'. דרש אהרן ק"ו למשה, ומה מעשר הקל אסור לאונן חטאת דחמיר אינו דין שיהא אסור לאונן. מיד וישמע משה וייטב בעיניו, הוציא כרוז לכל המחנה ואמר אני טעיתי בהלכה זו ואהרן בא ולמד לי וכו' (ויק"ר פי"ג א').

יא

[ישראל ואומות העולם — טרפות] דברו אל בני ישראל לאמר זאת החיה אשר תאכלו. רשב"י פתח עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים (חבקוק ג'). מדד הקב"ה כל האומות ולא מצא אומה שהיא ראויה לקבל את התורה אלא ישראל, מדד הקב"ה כל ההרים ולא מצא הר שתנתן עליו את התורה אלא סיני, מדד הקב"ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה לינתן לישראל אלא ארץ ישראל וכו'. רב הונא אמר התיר זיינין שלהם ה), כדכתיב מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב י"ב). עולא בשם רשב"י אמר משל לאחד שיצא לגורן וכלבו וחמורו עמו, הטעין לחמורו שמונה סאין ולכלבו שתי סאין, והיה החמור מהלך והכלב מלחית (רובץ וזוחל), נטל ממנו אחת ונתן ע"ג החמור, אע"פ כן היה מלחית. א"ל את טעין ב' מלחית לית את טעין אלא אחת מלחית, נטל שתיהן ונתן ע"ג החמור. כך שבע מצוות שקבלו בני נח כיון שלא יכלו לעמוד בהן עמד ופרקום לישראל. ר' תנחום בן חנילאי אמר, התיר להם את האיסורים את השקצים ואת הרמשים, למה הדבר דומה לרופא שנכנס לבקר שני חולים אחד לחיים ואחד למיתה, אמר לזה של חיים זה תאכל וזה לא תאכל, ושאינו לחיים אמר כל דבעי הבו ליה. כך או"ה שאינם לחיי עוה"ב כתיב בהם כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט'), אבל ישראל שהם לחיי עולם כתיב בהם זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה וגו' (ויק"ר פי"ג ב').

[מאכלות אסורות—טעם לאיסורין] ד"א זאת הבהמה, הה"ד אמרת ה' צרופה מגן הוא לכל החוסים בו (תהלים י"ח). כך שנו רבותינו עשר בהמות טהורות הן, איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר ושור, שה כשבים, ושה עזים. יותר מאלו אין בעולם (טהורות). אמר הקב"ה לישראל הזהרו עצמכם שלא לשקץ בבהמה טמאה ובשרץ טמא, כך אמר דוד האל תמים דרכו אמרת ה' צרופה, בשביל לצרף בריותיו, וליתן שכר טוב לישראל שמשמרין את המצות. וכי מה איכפת להקב"ה בין שוחט בהמה ואוכלה לנוחר בהמה ואוכל אותה, כלום מועילו או מזיקו? או מה איכפת לו בין אוכל טהרות לאוכל טמאות? אלא אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא (משלי ט'), לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות ו), שנאמר אמרת ה' צרופה, למה? שהוא מגן עליך, שנאמר מגן הוא לכל החוסים בו (תנחומא רש"ב).

[רמזים—אשר יצר] ד"א זאת החיה אשר תאכלו, זש"ה לעשות רצונך חפצתי ותורתך בתוך מעי (תהלים מ'). אשריכם ישראל שבכל אבר ואבר שבכם נתן מצוה, שמאתים וארבעים ושמונה אברים באדם, ולכך אנו אומרים בכל יום בא"י אמ"ה אשר יצר את

ד) מדה רעה גורמת למדה רעה אחרת, שנאמר וישמע משה וייטב בעיניו, ואמרו בגמרא זבחים ק"א: שהודה ולא בוש לומר שמעתי ושכחתי. ה) כלי זיין שלהם או אות הזיי"ן כלומר ז' מצוות של בני נח התיר להם כי לא יכלו או לא אבו לשמרן. ו) כלומר לצרף את הנפש המשכלת שלא ירגילנה אדם בדרך אכזריות אלא בדרך רחמנות בשחיטה ולא בנחירה (כד הקמח), וכן ענין אכילת בהמות טמאות

האדם בחכמה וברא בו נקבים חלולים חלולים, „חלולים חלולים" בגימטריא רמ"ח, כמנין האיברים. בראש לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא י"ט), בבשר ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם (שם), ומצות מילה שנאמר ונמלתם את בשר ערלתכם. ועוד שחתם שמו שהוא שדי בבני ישראל, השי"ן באפים, והדל"ת ביד, והיו"ד במילה. השי"ן באפים שלא יהנה מגזל, הדל"ת ביד שיהא משא ומתן של אדם בכשרות, היו"ד במילה שלא יחטא אדם וכו' (תנחומא).

[איסור והיתר—טוב ורע] ד"א זאת החיה אשר תאכלו, אמר הקב"ה למשה הזהיר את ישראל שלא יאכלו דברים רעים, שלא יטעו לומר דברים טובים אסורים, אמר הקב"ה כל מה שאסרתי לך התרתי לך כנגדו, אסרתי לך את הדם התרתי לך את הטחול ואת הכבד, אסרתי לך בשר חזיר התרתי לך דג ששמו שיבוטא שטעמו דומה לחזיר וכו', אסרתי לך חלב בהמה התרתי לך חלב חיה, אסרתי לך בשר בחלב התרתי לך כחל וכו'. אמר ר' ביסנא בשם ר' חייא מה שאסר הקב"ה בבהמה התיר בחיה, ומה שאסר בעוף התיר בדג, כיצד? אסר חלב בבהמה התיר בחיה, אסר גיד הנשה בחיה התיר בעוף, אסר את הדם בעוף התיר בדג, וכל כך למה כדי ליתן שכר טוב לישראל שמשמרין את המצוות (תנחומא רש"ב).

[מעלה גרה באומות העולם] הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפרים טמא הוא לכם, ואת השפן וגו'. הגמל זו בבל כי מעלה גרה היא שמקלסת להקב"ה. ר' ברכיה ורב חלבו בשם ר' ישמעאל בר נחמן, כל מה שפרט דוד כלל אותו רשע בפסוק אחד שנאמר כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד'). ואת השפן זו מדי כי מעלה גרה היא שמקלסת להקב"ה שנאמר כה אמר כרש מלך פרס וגו' (עזרא א'). ואת הארנבת זו יון כי מעלה גרה היא שמקלסת להקב"ה. אלכסנדרוס מוקדן כד הוי חמי לר"ש הצדיק אמר בריך ה' אלוהי של שמעון הצדיק. את החזיר זו אדום והוא גרה לא יגר שאינה מקלסת להקב"ה, ולא דיה שאינה מקלסת אלא מחרפת ומגדפת ואומרת מי לי בשמים (תהלים ע"ג). ד"א את הגמל זו בבל כי מעלה גרה הוא שמגדלת את דניאל שנאמר ודניאל בתרע מלכא (דניאל ב'). ואת השפן זו מדי כי מעלה גרה הוא שמגדלת את מרדכי שנאמר ומרדכי יושב בשער המלך. ואת הארנבת זו יון כי מעלה גרה היא שמגדלת הצדיקים. אלכסנדרוס כד חמי לשמעון הצדיק הוה קאים על רגליה, אמרין ליה כותאי מן קדם יהודאי את קאים? אמר להם בשעה שאני יוצא למלחמה דמותו אני רואה ונוצח. ואת החזיר זו אדום והוא גרה לא יגר, שאינה מגדלת הצדיקים, ולא די שאינה מגדלת אלא שהורגת אותם ז), הה"ד קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד וגו' (ישעיה מ"ז), זה ר' עקיבא וחביריו. ולמה נקרא שמה חזיר, שמחזרת עטרה לבעליה, הה"ד ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה (ויק"ר פי"ג סוף).

[קדושה וטומאה] ולא תטמאו בהם ונטמתם וגו' והתקדשתם והייתם קדושים. תני דבי ר' ישמעאל עבירה מטמטמת לבו של אדם שנאמר ולא תטמאו בהם ונטמתם, אל תקרי וְנִטְמֵתֶם אלא וְנִטַמְטֶם (יומא ל"ט:). ת"ר אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה, מטמא עצמו מלמטה מטמאין אותו מלמעלה ח), מטמא עצמו בעוה"ז מטמאין אותו בעוה"ב וכו'. אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, מקדש עצמו בעוה"ז מקדשין אותו בעוה"ב (שם). כי קדוש אני, כשם שאני קדוש כך אתם היו קדושים, כשם שאני פרוש כך אתם היו פרושים (ספרא).

[בשר] זאת תורת הבהמה והעוף. רבי אומר עם הארץ אסור לאכול בשר, שנאמר זאת תורת הבהמה והעוף, כל העוסק בתורה מותר לאכול בשר בהמה ועוף ט), וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף (פסחים מ"ט:).

תזריע
יב

[ולד במעי אמו] אשה כי תזריע וילדה זכר. הה"ד אשא דעי למרחוק ולפעלי אתן צדק (איוב ל"ו). א"ר חגי דברים שרחוקין ממנו מהלך חמש מאות שנה, שהבריות ישנין על מטותיהן והקב"ה משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומגדל צמחים ומעריך שלחן לפני כל אחד ואחד וכו'. ר' לוי אמר תלת: בנוהג שבעולם מפקיד אדם אצל חבירו ארנקי של כסף בחשאי ומחזיר לו ליטרא של זהב בפרהסיא אינו מחזיק לו טובה? כך הקב"ה מפקידין לו הבריות טפה לכלוכית בחשאי והקב"ה מחזיר להם נפשות משבחות ושלמות בפרהסיא, ואין זה שבח? הוי אשא

שהיא מטמטמת את שכל האדם, וגם למעט באכילת בשר בכל מה שאפשר. ז) רמזים כאלה יתכנו גם על הרבה אומות אשר ישראל יושבים ביניהן. ח) מלמעלה מלמטה היינו בישיבת זקנים וישיבת ע"ה, ואינו לשון כפול בעוה"ז ובעוה"ב. כי קדוש אני, כמו שאמרו הדבק עצמך במדותיו מה הוא רחום אף אתה רחום. ט) מי שעוסק רק בדברים גשמיים אינו חשוב יותר מבהמה שגם היא עוסקת רק בדברים גשמיים ואין לה נפש משכלת לדברים רוחניים.

דעי למרחוק ולפעלי אתן צדק! ר׳ לוי אמר אוחרי א), בנוהג שבעולם אדם חבוש בבית האסורין ואין כל בריה משגחת עליו, בא אחד והדליק לו נר אינו מחזיק לו טובה? כך הקב״ה הולד שרוי במעי אמו ומאיר לו שם נר, היא שאיוב אומר (כ״ט) בהלו נרי עלי ראשי, אין זה שבח? הוי אשא דעי למרחוק ולפעלי אתן צדק! ר׳ לוי אומר אוחרי, בנוהג שבעולם אדם חבוש בבית האסורין ואין כל בריה משגחת עליו בא אחד והתירו והוציאו משם אינו מחזיק לו טובה? כך הולד שרוי במעי אמו ובא הקב״ה והתירו והוציאו משם, הוי אשא דעי למרחוק ולפעלי אתן צדק! (ויק״ר פי״ד ב׳).

[צייר נפלא] זש״ה אין קדוש כה׳ כי אין בלתך ואין צור כאלהינו (ש״א ב׳), מהו כי אין בלתך? אלא מלך ב״ו בונה פלטין ובנינו מבלה אותו, אבל הקב״ה מבלה את עולמו, אל תקרי בלתך אלא בלותיך. ואין צור כאלהינו, כיצד? בשר ודם צר צורה על הכותל, שמא יכול לצור על המים? הקב״ה צר את העובר במעי אמו בתוך המים, הוי אין צור כאלהינו! אל תקרי צור אלא צייר. ד״א ב״ו צר צורה, הוא מדבר וצורתו אינה מדברת, אבל הקב״ה צר צורה והוא מדבר והיא מדברת. ב״ו צר צורה והוא עומד ומשבח צורתו אבל הקב״ה צר את האדם והאדם עומד ומשבח לשמו. ב״ו מבקש לצור צורה כמה סממנין צריך להביא עד שצר אותה, אבל הקב״ה צר צורה מתוך טפה אחת. בא וראה הטווס שבו ש״ס מאות וששים וחמשה מיני צבעונין, והוא נוצר מטפה אחת של לובן וכו׳, ד״א מלך ב״ו צר צורה ואין צורתו עושה צורה, אבל הקב״ה צר צורה וצורתו עושה צורה, שהוא צר את האשה והאשה יולדת ועושה צורה כיוצא בה, שנאמר אשה כי תזריע וילדה (תנחומא רש״ב).

[מילה] וביום השמיני ימול בשר ערלתו. שאלו התלמידים את רשב״י מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה ב)? אמר להם כדי שלא יהיו כלם שמחים ואביו ואמו עצבים (נדה ל״א:). מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר״ע איזה מעשים נאים של הקב״ה או של בני אדם? א״ל של בשר ודם נאים. א״ל טורנוסרופוס הרי השמים והארץ יכול אדם לעשות כיוצא בהם? א״ל ר״ע לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות שאין שולטין עליו אלא אמור דברים שהם מצויין בבני אדם. א״ל למה אתם מולין? א״ל אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני ולכך הקדמתי ואמרתי לך שמעשה בני אדם נאים משל הקב״ה. הביא לו ר״ע שבלים וגלוסקאות א״ל אלו מעשה הקב״ה ואלו מעשה בני אדם, א״ל אין אלו גלוסקאות נאים יותר מן השבלים? א״ל טורנוסרופוס אם הקב״ה חפץ במילה למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו? א״ל ר״ע ולמה שוררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו? ומה שאתה אומר למה אינו נולד מהול, לפי שנתן הקב״ה את המצות לישראל כדי לצרף אותם בהן, ולכך אמר דוד כל אמרת ה׳ צרופה (תנחומא).

יג

[רוח—משקל—למוד] אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת. הה״ד לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה (איוב כ״ח), א״ר הונא בשלשה מקומות יצאה רוח שלא במשקל, וכבר היה לה להחריב את העולם, ואלו הן: אחת בימי איוב, אחת בימי יונה ואחת בימי אליהו. בימי איוב שנאמר והנה רוח גדולה בא מעבר המדבר (שם א׳), בימי יונה שנאמר וה׳ הטיל רוח גדולה אל הים (יונה א׳), בימי אליהו שנאמר והנה ה׳ עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים (מ״א י״ט) וכו׳, ד״א לעשות לרוח משקל, א״ר אחא אפילו רוח הקדש ששורה על הנביאים אינה שורה אלא במשקל, יש שמתנבא ספר אחד ויש שנים. א״ר סימון שני דברים נתנבא בארי ג) ולא היה בהם כדי ספר ונטפלו בישעיה (ח׳) ואלו הן וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים וחברו (הפסוק שלאחריו). ומים תכן במדה, א״ר יודן ב״ר שמואל אפילו דברי תורה שנתנה מלמעלה לא נתנה אלא במדה, והן מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדה, יש זוכה למקרא ויש למשנה ויש לתלמוד ויש להלכות ואגדה, ויש זוכה לכולן. ד״א לעשות לרוח משקל בנוהג שבעולם הבריות אומרים איש פלוני רוחו יתירה, איש פלוני רוחו קצרה, ויש שנתנה בו רוח קטיקטון ד). ומים תכן במדה, אדם הוא משוקל חציו מים וחציו דם, בשעה שהוא זוכה לא המים רבין על הדם ולא הדם רבין על המים, ובזמן שחוטא פעמים שהמים רבין על הדם ונעשה אדרופיקוס, ופעמים שהדם רבין על המים ונעשה מצורע, הה״ד אדם כי יהיה וגו׳ או דם (ויק״ר פט״ו ב׳).

[שער—פרנסה] זש״ה מי פלג לשטף תעלה ודרך לחזיז וקולות (איוב ל״ח). א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי, בערביא קורין לשער שטפא, שכל שער ושער שבאדם ברא לו הקב״ה מעין בפני עצמו. לפי שאיוב קרא תגר ואמר אשר בשערה ישופני והרבה פצעי חנם (שם ט׳), על חנם הקב״ה הביא את כל היסורין האלו

א) באופן אחר, וזה הדרש השני, ודרש לשון מרחוק על בריית האדם. ב) ולא מקודם, מפני שהאשה עודנה חולה ובעלה דואג עליה, ולכן אמרה תורה להמתין עד יום השמיני שאז כבר נתרפאה האשה ועמדה ממטתה. ג) בארי היה אבי הושע הנביא (א׳) והוא בארה שהיה נשיא שבט ראובן שהגלה ע״י תגלת פלאסר מלך אשור (דהי״א ה׳ ו׳). ודרש רוח על רוח״ק, וכן דרש מים על התורה. ד) קטיקטון, קטן שבקטנים כמו ירקרק אדמדם. אדרופיקוס, חולי המים בלשון יון hydropicus. ודרש אדם בלשון

עלי, א"ל אליהוא חס ושלום! חלילה לאל מרשע ושדי מעול, אלא כי פעל אדם ישלם לו. וכל מדה שהוא מודד הוא מביא עליו וכו'. א"ל הקב"ה לאיוב אפילו לכל שער ושער שעליך מעין עשיתי לו ומדה נתתי לו, מי פלג לשטף תעלה ה). מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים, מטה ידו ובקש לצאת לחוצה לארץ (לבקש פרנסתו). קרא לאשתו אמר לה בשביל שבני אדם רגילין לבא אצלי לראות את הנגעים קשה עלי לצאת מעליהם, אלא בואי ואני מלמדך שתהא רואה את הנגעים: אם ראית שערו של אדם שיבש המעין שלו תהא יודעת שלקה, לפי שכל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו, יבש המעין יבש השער. אמרה לו אשתו, ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו, אתה בן אדם כמה שערות תלוין בך, ובניך מתפרנסין על ידך לא כל שכן שיזמין לך הקב"ה פרנסה! ולא הניחה אותו לצאת חוצה לארץ (תנחומא).

[ישראל ואו"ה] ד"א אדם כי יהיה בעור בשרו, הה"ד נכונו ללצים שפטים ומהלומות לגו כסילים (משלי י"ט), בנוהג שבעולם אדם רוכב על החמור פעמים שסורחת עליו ומכהו ופעמים ששוחק עליו ומכהו, ברם הכא נכונו ללצים שפטים ו). ומהלומות לגו כסילים, משל למטרונה שנכנסת לתוך פלטין של מלך כיון דחמית מגלביא תלן (רצועות ליסר ולהלקות) דחלית, אמר לה המלך אל תתייראי, אלו לעבדים ולשפחות, אבל את לאכול ולשתות ולשמוח. כך כיון ששמעו ישראל פרשת נגעים נתייראו, אמר להם משה אל תתייראו, אלו לאו"ה אבל אתם לאכול ולשתות ולשמוח, שנאמר רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו (תהלים ל"ב) וכו' (ויק"ר פט"ו ד').

[נגעים על דבר עבירה] ע"י מה נגעים באים? ע"י הזנות, וכן את מוצא בירושלם ע"י שהיו שטופין בזנות לכך לקו בצרעת, מה כתיב שם, ויאמר יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון וגו' (ישעיה ג'), מה עשה להם הקב"ה? הלקה אותן בצרעת, שנאמר ושפח ה' קדקוד בנות ציון (שם), ואין ושפח אלא צרעת שנאמר ולשאת ולספחת ולבהרת וכו' (תנחומא) מה כתיב למעלה מן הענין אשה כי תזריע וילדה, מה כתיב בתריה אדם כי יהיה בעור בשרו, וכי מה ענין זה לזה? א"ר תנחום בר חנילאי משל לחמורה שרעתה ז) ונכוית, ויצא בנה כווי. מי גרם לולד שיצא כווי? שנכוית אמו. כך מי גרם לולד שיהיה מצורע? אמו שלא שמרה ימי נדתה וכו'. ר' אבין קרא עליה, אבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה (ירמיה ל"א), והן קוראין על אבותיהם אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו (איכה ה') וכו' (ויק"ר פט"ו ה').

[מלכיות כצרעת לישראל] שאת או ספחת או בהרת. שאת זו בבל, על שום שנאמר ונשאת המשל הזה על מלך בבל ואמרת איך שבת נוגש שבתה מדהבה (ישעיה י"ד), ר' אבא בר כהנא אמר מלכות שאומרת מדוד והבא (מס), ר' שמואל בר נחמן אמר מלכות שהיא מדהבת (מאדמת) פנים של אדם בשעה שבא אצלה, ורבנן אמרי על שום רישיה דדהב (דניאל ב'). ספחת זו מדי שהעמידה המן הרשע שנספח עם אחשורוש להשמיד להרג ולאבד את היהודים. בהרת זו מלכות יון שהיתה מבהרת בגזירותיה על ישראל ואומרת להם כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל. נגע צרעת זו אדום שבאתה מכחו של זקן ח), על שום והיה בעור בשרו לנגע צרעת (ויק"ר פט"ו סוף). ולעות"ב הקב"ה יושב בדין על מלך אדום ופורע משר שלו תחלה ומלקה אותו בצרעת, שכך כתיב וזאת תהיה המגפה וגו' המוק בשרו והוא עומד על רגליו (זכריה י"ד). אומר להם הקב"ה לפי שהייתם קוראים לבני טמאים שנאמר סורו טמא קראו למו (איכה ד'), אני מטמא אתכם בטומאה גדולה להיות מצורעים, אבל ישראל אני מטהרן ומקדשן וגואלן, שנאמר וקראו להם עם הקדש גאולי ה' ולך יקרא דרושה עיר לא נעזבה (ישעיה ס"ב), ואמר שלמה (שה"ש ד') יפה את רעיתי ומום אין בך (תנחומא).

[תפלה] ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא. אמר חזקיה אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים לבו כבשר, שנאמר יבא כל בשר להשתחוות וגו' (ישעיה ס"ו). א"ר זירא בשר כתיב ביה ונרפא ט), אדם לא כתיב ביה ונרפא (סוטה ה').

[לשון הרע ועונשו] בדד ישב מחוץ למחנה. תניא מה נשתנה מצורע שאמרה תורה בדד ישב מחוץ למחנה מושבו? הוא הבדיל בין איש לאשתו ובין איש לרעהו י), לפיכך אמרה תורה בדד ישב (ערכין ט"ז:).

נוטריקון או"דם או מים יותר. ה) שטף הוא שער ופלג של מים. ו) ר"ל שצרעת באה לישראל אם הוא חוטא ולא למי שאינו חוטא ונאמרו רק לדינים, כענין דרוש וקבל שכר, וזהו נכונו ללצים שפטים=דינים. אבל לגו כסילים מהלומות, והם או"ה כי לוקים בצרעת באין הבדל בין חוטא לשאינו חוטא. ז) לשון שכיב מרע שנחלתה ונכוית לשון שחין ומכוה, והוא חולי של צרעת. ובמקום אחר אמרו כי נגעים באים על לשון הרע. ח') יצחק שברכו והיה כאשר תריד, ויען כי הוא אחיו של יעקב לכן נאמר והיה בעור בשרו, כי הוא שאר בשרו. ט) בשר הוא רך, כענין לב נשבר, ולא קשה כאבן. אדם לשון אדמה שמקשה עצמו כעפר. י) נגעים באים על לשון הרע ורכילות, שגורם פירוד הלבבות, ולכן עונשו מדה כנגד מדה שגם הוא יפרד מאחיו וישב בדד.

מצורע
יד

[לשון הרע] זאת תהיה תורת המצורע. הה"ד מי האיש החפץ חיים (תהלים ל"ד). מעשה ברוכל אחד שהיה מחזיר בעיירות שהיו סמוכות לציפורי והיה מכריז ואומר מאן בעי למזבן סם חיים? אודקין (השקיפו) עליה. ר' ינאי הוה יתיב ופשט בתורקליניה, א), שמעיה דמכריז מאן בעי סם חיים, א"ל תא סק להכא זבין לי, א"ל לאו אנת צריך ליה ולא דכוותך, אטרח עליה (הפצר בו) סלק לגביה הוציא לו ספר תהלים והראה לו פסוק מי האיש החפץ חיים, מה כתיב בתריה נצור לשונך מרע וגו'. א"ר ינאי אף שלמה מכריז ואומר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כ"א). א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט עד שבא רוכל זה והודיע מי האיש החפץ חיים. לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם זאת תהיה תורת המצורע תורת המוציא שם רע ב) וכו' (ויק"ר פט"ז ב'). רבי אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר, רמ"ח איברים יש בו באדם מהן רבוצין מהן זקופין, ולשון זה נתון בין שתי לחיים ואמת המים עוברת תחתיו ומכופל כמה כפולות, בא וראה כמה שריפות הוא שורף, אילו היה זקוף ועומד על אכו"כ, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע (שם סי' ד'). אריב"ל ה' „תורות" כתובות במצורע, זאת תורת נגע צרעת, זאת תהיה תורת המצורע, זאת תורת אשר בו נגע צרעת, זאת התורה לכל נגע הצרעת, זאת תורת הצרעת, ללמדך שכל האומר לשון הרע עובר על חמשה חומשי תורה, לפיכך משה מזהיר את ישראל זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע (שם סי' ו').

[עונש על לשון הרע] ילמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעוה"ב? כך שנו רבותינו שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב, שלשה מלכים ירבעם אחאב ומנשה וכו' וארבעה הדיוטות בלעם ודואג ואחיתופל וגחזי, אתה מוצא שהללו מפני דבור פיהם ייחדו לגיהנם. בלעם שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב (במדבר כ"ג) מן הרמים ממחיצת אבותי שהייתי ינחני בלק יזרקני לגיהנם, ואין ינחני אלא גיהנם שנאמר בן אדם נחה (נהה) על המון מצרים והורידוהו וגו' אל ארץ תחתית (יחזקאל ל"ב). וכן דואג על לשונו נטרד, בשעה שברח דוד לנוב עיר הכהנים וקיבלו אחימלך וכו' התחיל דואג לספר לשון הרע, שנאמר ויען דואג האדומי והוא נצב את עבדי שאול (ש"א כ"ב) ועל ידו נהרגו שמונים וחמשה כהנים נושאי אפוד ואחימלך כהן גדול, ונוב עיר הכהנים הכה לפי חרב. וכן אחיתופל על לשונו נטרד, שנאמר ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו וגו' ויצו אל ביתו ויחנק (ש"ב י"ז). וגחזי על לשונו נטרד בשעה שנצטרע נעמן ונתרפא ע"י אלישע, התחיל נעמן ליתן כסף וזהב ודורונות לאלישע ולא רצה לקבל, וגחזי שהיה משמש לאלישע ראה את הכסף ואת הזהב ואת הבגדים ואמר חשך אדני את נעמן (מ"ב ה'), ואלישע קללו לאמר וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם (שם). למה? שנאמר לא ידבק בידך מאומה מן החרם (דברים י"ג), והיו נאמן ומלך ארם עובדים אלילים וכו'. אמר ר' פדת ברית כרותה להקב"ה לעולם, שכל המספר בלשון הרע לוקה בצרעת, מנין ממה שכתוב בענין זאת תהיה תורת המצורע, המוציא—רע (תנחומא רש"ב).

[עבירות גורמות לנגעים] ילמדנו רבינו על כמה דברים נגעים באים על האדם? כך שנו רבותינו על אחת עשרה דברים הנגעים באים: על עבודת אלילים, על קללת השם, על גלוי עריות, על הגנבות, על שבועת שוא, על לשון הרע, על המעיד עדות שקר, על הדיין המקלקל את הדין, על הנכנס בתחום שאינו שלו, על המשלה מדנים בין אחים, על עין הרע. 1) על עבודת אלילים מנין? שבשעה שעשו ישראל את העגל לקו בצרעת שנאמר וירא משה את העם כי פרוע הוא (שמות ל"ב) ונאמר במצורע וראשו יהיה פרוע. 2) על קללת השם מנין, מגלית שקלל וחרף את מערכות ישראל, ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (ש"א י"ז) וכתיב היום הזה יסגרך ה' בידי (שם), ואין סגירה אלא צרעת שנאמר והסגירו הכהן. 3) על גלוי עריות מנין דכתיב ושפח ה' את קדקד בנות ציון (ישעיה ג') ואין ושפח אלא צרעת שנאמר ולשאת ולספחת. 4) על הגנבות. 5) ועל שבועת שוא מנין, שנאמר הוצאתיה נאם ה' צבאות ובאה אל בית הגנב, ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו את עציו ואת אבניו (זכריה ה'), איזהו דבר שמכלה עצים ואבנים? זו צרעת שנאמר ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו. 6) על לשון הרע מנין, ממרים דכתיב ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת (במדבר י"ב). 7) על המעיד עדות שקר מנין, שהעידו ישראל עדות שקר ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות י"ב), ולקו בצרעת שנאמר צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וגו' (במדבר ה'). 8) על הדיין המקלקל את הדין מנין, שנאמר מצדיקי רשע עקב שוחד וגו' שרשם כמק יהיה ופרחם כאבק יעלה (ישעיה ה'), ואין פרחם אלא צרעת שנאמר ואם פרוח תפרח הצרעת. 9) על הנכנס בתחום שאינו שלו מנין מעוזיה המלך שנכנס בתחום הכהונה, שנאמר והצרעת פרחה במצחו (דהי"ב כ"ו). 10) על המשלה מדנים בין אחים מנין מפרעה שנטל שרה מאברהם, וכתיב ביה וינגע ה' את פרעה (בראשית

א) היה עוסק בפשוטי המקרא וחוזר עליהם בתרוקלין או טרוקלין שלו והוא חדר הישיבה. ב) דרש נוטריקון

י"ב). 11) על עין הרע מנין, א"ר יצחק, כיון שעיניו של אדם רעה להשאיל חפציו, ואם בא אדם ואומר השאילני מנלך השאילני קרדומך או חפץ אחר, והיא אומר ארור הוא אם יש לו, מה הקב"ה עושה, מלקה אותו בצרעת הבית, ובא הכהן ומצוה לפנות את הבית והכל רואין כליו בשהן נגררים לחוץ ומפרסמין אותו שהיתה עינו צרה להשאילן לחבירו, והנה הנגע בקירות הבית שקערורות, אל תקרי שקערורות אלא שקע־ארורות, שהיה אומר ארור הוא כי שקע ביתו וראו הכל ארורתו שנאמר יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו (איוב כ'). וי"א אף על גסות הרוח ג) מנין, מנעמן שהיה שר צבא מלך ארם גבור חיל מצורע (מ"ב ה'), ואף האומר דבר בחבירו שאין בו, שכן את מוצא במשה על שאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי, א"ל הקב"ה בניי מאמינים דכתיב ויאמן העם (שמות ד'), אלא צריך אתה ללקות שכל החושד בכשרים לוקה בגופו, וכתיב והנה ידו מצורעת כשלג (שם) וכו' (תנחומא).

[נגעים לטובת ישראל] **כי תבואו אל ארץ כנען וגו' ונתתי נגע צרעת.** הה"ד אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (תהלים ע"ג). וכי בשורה היא להם שהנגעים באים עליהם? תני רשב"י כיון ששמעו כנענים שישראל באים עליהם עמדו והטמינו ממונם בבתיהם, אמר הקב"ה אני הבטחתי לאבות שאני מכניס בניהם לארץ טובה, ובתים מלאים כל טוב (דברים ו') והרי אוצרותיהם טמונים, מה הקב"ה עושה, כשישראל מחזיקין בבתיהם מגרע בהם נגעים והם סותרין אותם ומוצאין בהם סימא (אוצר טמון) וכו' (ויק"ר פי"ז ו').

[רמזים לגלות ולגאולה] **בבית ארץ אחוזתכם.** ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, זה ביהמ"ק שנאמר הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם; ובא אשר לו הבית, זה הקב"ה שנאמר יען ביתי אשר הוא חרב (חגי א'); והגיד לכהן, זה ירמיה שנאמר (א') מן הכהנים אשר בענתות בארץ בנימין; כנגע נראה לי בבית, זה צלמו של מנשה, הה"ד והנה מצפון לשער המזבח סמל הקנאה הזה בביאה (יחזקאל ח') וכו'; וצוה הכהן ופנו את הבית, שנאמר ויקח את אוצרות בית ה' (מ"א י"ד); ונתץ את הבית, וביתה דנה סתריה (עזרא ה'); והוציא אל מחוץ למחנה, ועמה הגלי לבבל (שם); יכול לעולם? ת"ל ולקחו אבנים אחרות, שנאמר לכן כה אמר ה' אלהים הנני יסד בציון אבן, אבן בחן פנת יקרת מוסד מוסד המאמין לא יחיש (ישעיה כ"ח) וכו' (ויק"ר פי"ז סוף).

[מוסר] **והגיד לכהן לאמר כנגע נראה לי בבית.** ידקדק הכהן כיצד בא הנגע לביתו, **לאמר**, יאמר לו הכהן דברי כבושים, בני! אין הנגעים באים אלא על לשון הרע שנאמר השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות. ונאמר זכור את אשר עשה ה' למרים (דברים כ"ד), וכי מה ענין זה לזה? אלא מלמד שלא נענשה אלא על לשון הרע. והלא דברים ק"ו ומה מרים שדברה שלא בפניו של משה כך, מדבר גנאי של חבירו בפניו על אכו"כ ד). ר"ש בן אלעזר אומר אף על גסות הרוח נגעים באים שכן מצינו בעוזיה שנאמר ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וגו' (דהי"ב כ"ו) והלך להקטיר קטרת ונצטרע (ספרא).

טו

[תורה—למוד] **איש איש כי יהיה זב מבשרו.** זש"ה ראשו כתם פז קוצותיו תלתלים שחורות כעורב (שה"ש ה'). ר' שמואל בר יצחק פתר קרא בפרשותיה של תורה, אע"פ שנראות כאילו הן כעורות ושחורות לאומרן ברבים, כגון הלכות זיבה ונגעים נדה ויולדת, אמר הקב"ה הרי הן עריבות עלי וכו' תדע לך שהוא כן שהרי פרשת זב וזבה לא נאמרו כאחד, אלא זו בפני עצמה וזו בפני עצמה. איש איש כי יהיה זב, ואשה כי יזוב דמה וגו' (ויק"ר פי"ט ג'). ר' חנין דציפורין פתר קרא בתלולית (תל גדול) של עפר, מי שטיפש מהו אומר מי יכול לקצות את זו, מי שפיקח מהו אומר הריני קוצץ שתי משפלות ה) היום, שתי משפלות למחר עד שאני מקצץ את כולה. כך מי שטיפש אומר מי יכול ללמוד את התורה, נזיקין שלשים פרקים, כלים שלשים פרקים? מי שפיקח מהו אומר הריני שונה ב' הלכות היום ושתים למחר עד שאני שונה את כל התורה כולה וכו' א"ר אלכסנדרי בר חגאי אם מתכנסים כל באי עולם להלבין כנף אחד של עורב (בדרך טבעי) אינן יכולין, כך אם מתכנסים כל או"ה לעקור דבר אחד מהתורה אינן יכולין שנאמר שחורות כעורב (שם).

[נדה] **שבעת ימים תהיה בנדתה.** תניא היה ר"מ אומר מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה? מפני שרגיל בה וקצץ בה, אמרה תורה תהא טמאה שבעת ימים כדי שתהא חביבה על בעלה בשעת כניסתה לחופה (נדה ל"א:). תניא זקנים הראשונים היו אומרים והדוה בנדתה שלא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין, עד שבא ר"ע ולימד א"כ אתה מגנה על בעלה ונמצא בעלה מגרשה. אלא מה אני מקיים והדוה בנדתה? בנדתה תהא עד שתבא במים (שבת ס"ד:).

מצורע=מוציא שם רע, עי' ערכין ט"ו: ג) בגמרא סוטה ה'. אמר רב אשי כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף נפחת שנאמר לשאת ולספחת. ד) בנוסחא אחרת ומה מרים הצדקת נענשה על כך, שאר בני אדם על אכו"כ. ה) מרה, כלי שמפנין בו העפר, ולאט לאט יקצץ ויפנה כל התל, כך דרכה של תורה שדרש עליה הדרשן את הפסוק קוצותיו תלתלים.

אחרי מות
טז

[מיתה לכל מין האנושי] **אחרי מות שני בני אהרן**. ר׳ שמעון פתח הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזובח ולאשר איננו זובח כטוב כחוטא הנשבע וכאשר שבועה ירא (קהלת ט׳). לצדיק זה נח שנאמר בו איש צדיק תמים היה בדורותיו, וא״ר יוחנן בשם ר״א נח כשיצא מן התיבה הכישו הארי ושבר רגלו ולא היה כשר להקריב (כי היה בעל מום) והקריב שם בנו תחתיו; ולרשע זה פרעה נכה כיון שביקש לישב על הכסא של שלמה לא היה יודע מנהגיו הכישו ארי ושבר רגלו, זה מת צולע וזה מת צולע, היינו דכתיב מקרה אחד לצדיק ולרשע. לטוב זה משה שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא, ר״מ אומר שנולד מהול, או שנתמלא הבית כלו אורה בשעה שנולד; ולטהור זה אהרן שהיה עוסק בטהרתן של ישראל שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב׳); ולטמא אלו מרגלים, אלו (משה ואהרן) אמרו שבחה של ארץ ישראל ומתו ולא נכנסו לארץ, ואלו (המרגלים) אמרו גנאי הארץ ומתו ולא נכנסו, היינו דכתיב לטוב ולטהור ולטמא. לזובח זה יאשיה שנאמר וירם יאשיה לבני העם צאן כבשים ובני עזים (דהי״ב ל״ה), ולאשר איננו זובח זה אחאב שביטל קרבנות, הה״ד ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרוב (שם י״ח), זבח לו זבח ולא קרבנות, זה מת בחצים וזה מת בחצים, היינו דכתיב לזובח ולאשר איננו זובח. כטוב זה דוד שנאמר וישלח ויביאהו והוא טוב ראי (ש״א י״ז), א״ר יצחק טוב רואי בהלכה, כל הרואהו נזכר לתלמודו; כחוטא זה נבוכדנצר שנאמר וחטיך בצדקה פרוק, זה בנה ביהמ״ק ומלך ארבעים שנה, וזה החריב ביהמ״ק ומלך ארבעים שנה, היינו דכתיב כטוב כחוטא. בנשבע זה צדקיה, שנאמר וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו אלהים (דהי״ב ל״ו); כאשר שבועה ירא זה שמשון, ויאמר להם שמשון השבעו לי פן תפגעון בי (שופטים ט״ו), זה מת בנקור עינים שנאמר ואת עיני צדקיהו עור (מ״ב כ״ה), וזה מת בנקור עינים שנאמר ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו (שופטים ט״ז), היינו דכתיב הנשבע וכאשר שבועה ירא. ד״א מקרה אחד לצדיק ולרשע, לצדיק אלו בני אהרן דכתיב בהו בשלום ובמישור הלך אתי וגו׳, ולרשע זה קרח ועדתו דכתיב בהון סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבר ט״ז), אלו נכנסו להקריב במחלוקת ויצאו שרופין ואלו נכנסו להקריב שלא במחלוקת ויצאו שרופין, הה״ד הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע וגו׳ (ויק״ר פ״כ א׳).

[שמחה ואבל — הספד] רבי אחא ב״ב פתח: לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה (קהלת ב׳), אם הדין דחוכא מעורב מה חדותא מהניא? מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את בנו, ובר־ביעי שלו א) זימן אצלו אורחים, משאכלו ושתו והטיבו את לבם אמר לבנו עלה והביא לי חבית אחת (של יין) מן העליה, כיון שעלה הכישו נחש ומת. המתין לו לירד ולא ירד, אמר אני עולה ורואה מה טיבו של בני, עלה ומצאו שהכישו נחש ומת ומוטל בין החביות. המתין עד שנגמרו סעודתן, אמר להם רבותי לא לברך את בני ברכת חתנים באתם אלא ברכו עליו ברכת אבלים, לא להכניס את בני לחופה באתם — בואו והכניסוהו לקברו. הפטיר עליו ר׳ זכאי דמן כבול, לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה (ויק״ר פ״ב ג׳).

[חטא נדב ואביהוא] מר קפרא בשם ר׳ ירמיה בן אלעזר אמר בשביל ארבעה דברים מתו בניו של אהרן, על הקריבה ועל הקרבה על אש זרה ועל שלא נטלו עצה זה מזה, על הקריבה שנכנסו לפני ולפנים, על ההקרבה שהקריבו קרבן שלא נצטוו, על אש זרה שהכניסו אש מבית כירים, ועל שלא נטלו עצה זה מזה שנאמר איש מחתתו, איש מעצמו עשו. א״ר אלעזר המודעי בא וראה כמה מיתתן של בני אהרן יקרה לפני הקב״ה, שכל מקום שמזכיר מיתתן מזכיר סורחנם, כ״כ למה? להודיעך שלא יהא פתחון פה לבאי עולם לומר מעשים מקולקלים היו בידם בסתר שעל ידי כן מתו ב) וכו׳, (ויק״ר פ״כ ו׳).

[מיתת צדיקים—הספד] א״ר יודן מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשבירת לוחות (דברים י׳), מלמד שהיה קשה לפני הקב״ה מיתתו של אהרן כשבירת לוחות. א״ר חייא בר אבא באחד בניסן מתו בניו של אהרן ולמה מזכיר מיתתן ביוה״כ ג), אלא מלמד כשם שיוה״כ מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת ומנין שיו״כ מכפר שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא ט״ז), ומנין שמיתתן של צדיקים מכפרת דכתיב ויקברו את עצמות שאול וכתיב ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (ש״ב כ״א) וכו׳ (ויק״ר פ״כ סוף). כתיב וימת נדב ואביהוא לפני ה׳ בהקריבם אש זרה לפני ה׳ במדבר סיני (במדבר ג׳) וכי לפני ה׳ מתו? אלא מלמד שהיה קשה לפני הקב״ה בשעה שבניהם של צדיקים מתים בחייהם וכו׳. במדבר סיני, אמר ר״מ וכי במדבר סיני מתו? אלא מלמד שמהר סיני נטלו

א) ביום ד׳ של שבעת ימי המשתה. המעשה מוכיח איך השמחה נהפכה לאבל, וכן כאן שמחת ימי המלואים נהפכה לאבלות על מיתת נדב ואביהוא, ודרש לשחוק אמרתי מהולל אם הוא מעורב בצרה ולשמחה מה זו עושה מה הנאה יש בה? ב) ומאן דאמר שתויי יין נכנסו או חטא אחר חולק ע״ז. ג) שנאמר ואל יבא בכל עת אל הקדש רק ביוה״כ וקורין הפרשה ביוה״כ, עי׳ ירוש׳

איפופסין ד) שלהם למיתה. משל למלך שהיה משיא בתו ונמצא בשושבינה דבר של שמצה, אמר המלך אם אני הורגו עכשיו אני מערבב שמחת בתי, אלא למחר שמחתי באה, טוב שאהרגנו בשמחתי ולא בשמחת בתי. כך אמר הקב"ה אם אני הורגן עכשיו בהר סיני הריני מערבב שמחת בתי זו התורה, אמתין לשמחתי, שנאמר ביום חתונתו וביום שמחת לבו (שה"ש ג'), ביום חתונתו זה הר סיני וביום שמחת לבו זה אהל מועד (שם סי' ז').

[התראה] כי בענן אראה על הכפרת. אמר ר' זעירא כי בענן נראיתי אין כתיב כאן אלא כי בענן אראה, מלמד שאין הקב"ה מעניש אא"כ מזהיר (ירושלמי יומא פ"א ה').

[ראש השנה ויו"כ] בזאת יבא אהרן אל הקדש. הה"ד לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ"ז). רבנן פתרין קרא בראש השנה ויום הכפורים, אורי בר"ה, וישעי ביוה"כ, ממי אירא וגו' בקרוב עלי מרעים לאכול את בשרי, אלו שרי או"ה שבאין ומקטריגין על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו רבש"ע אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים, מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אין יורדין לגיהנם? צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו, בימות החמה שס"ה יום, השטן בגימטריא שס"ד, שכל ימות השנה השטן מקטרג וביוה"כ אינו מקטרג, אמרו ישראל לפני הקב"ה, אם תחנה עלי מחנה של סמאל לא יירא לבי וגו' בזאת אני בוטח, שהבטחתני בזאת יבא אהרן אל הקדש (ויק"ר פכ"א ג').

[עזאזל—יצר הרע] גורל אחד לעזאזל. לרמז שישראל עזבו יצר הרע והשליכו אותו מעליהם כשעיר הזה המשתלח לעזאזל, וע"כ נאמר ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזרה (מדרש אגדה).

[סגופים] תענו את נפשותיכם. יכול ישב בחמה או בצינה כדי שיצטער? ת"ל בסמוך ליה וכל מלאכה לא תעשו, מה מלאכה שב ואל תעשה ה), אף ענוי נפש שב ואל תעשה (יומא ע"ד:).

[עבירות שבין אדם לחבירו] מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. דרש ר"א בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, מכאן שעבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר, ועבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו (יומא פ"ה:).

[רבנות—התמנות] ואשר ימלא את ידו לכהן תחת אביו. מלמד שהבן קודם לכל אדם, יכול אע"פ שאין ממלא מקומו של אביו? ת"ל ואשר ימלא את ידו, בזמן שהוא ממלא מקומו הוא קודם, ואם לאו יבא אחר וישמש תחתיו (ספרא).

יז

[קרבנות] איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור וגו'. ר' פינחס בשם ר' לוי אמר משל לבן מלך שגס לבו עליו והיה למד לאכול בשר נבילות וטריפות, אמר המלך זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא נדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחרי ע"ז במצרים והיו מביאים קרבנותיהם לשעירים דכתיב ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים (ויקרא י"ז), ואין שעירים אלו אלא שדים שנאמר ויזבחו לשדים (דברים ל"ב) ונאמר ושעירים ירקדו שם (ישעיה י"ג), והיו מקריבין קרבנותיהם באיסור במה, ופורעניות באות עליהם, אמר הקב"ה יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהם באוהל מועד ויהיו נפרשים מע"ז והם נצולים, הה"ד איש איש מבית ישראל וגו' (ויק"ר פכ"ב ה').

יח

[חוקות הגוים] כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו. יכול לא יבנו בנינים ולא יטעו נטיעות כמותם? ת"ל ובחקותיהם לא תלכו ו), לא אמרתי לך אלא בחקים החקוקים להם ולאבותיהם ולאבות אבותיהם (ספרא).

[ישראל בין העמים—תורה] הה"ד כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שה"ש ב'). רבי אליעזר פתר קריא בגאולת מצרים, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים היא קשה על בעלה ללוקטה, כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב"ה ליגאל, הה"ד או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד'), אלו ואלו ערלים, אלו ואלו מגדלי בלורית, אלו ואלו לובשי כלאים, א"כ לא היתה נותנת מדת הדין לישראל שיגאלו ממצרים לעולם. א"ר שמואל בר נחמני, אלולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה לא נגאלו, הה"ד לכן אמור לבני ישראל אני ה' (שמות ו'), ואין „לכן" אלא שבועה, כמו שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג') וכו'. ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון אומר, משל למלך שהיה לו פרדס נטועה שורה אחת של תאנים ושל גפנים ושל רמונים ושל תפוחים, ומסר לארים והלך לו, לאחר ימים בא המלך והציץ בפרדס לידע מה נעשה בו, ומצאו מלא חוחין ודרדרין, הביא קצצים לקוצו, והציץ באותן החוחין וראה בהן שושנה

יומא פ"א ה'. ד) איפופסין בלשון יון גזר דין (verdict), וחטאם בהר סיני היה שזנו עיניהם מן השכינה שנאמר ויחזו את האלהים. ה) שלא יסגף את עצמו במעשה כדרך הגוים וכמו שעשו נביאי הבעל כמו שנאמר ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם (מ"א י"ח) כי הסגופים הם נגד תורת היהדות. ו) הקפיד רק על מעשים מכוערים ופריצות שנהגו ולא על מעשים של דרך ארץ שאין בהם

אחת של ורד, נטלה והריח בה ושבת נפשו עליה. אמר המלך בשביל שושנה זו ינצל כל הפרדס. כך העולם כולו לא נברא אלא בשביל תורה, לאחר כ"ו דורות הציץ הקב"ה בעולמו לידע מה נעשה בו ומצאו קוצים ודרדרים, דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה. והביא קוצים לקוצצו שנאמר קול ה׳ יחולל אילות ויחשוף יערות וגו׳ ה׳ למבול ישב (תהלים כ"ט). הציץ וראה בו שושנה אחד של ורד, אלו ישראל, ונטלה והריחה בשעה שנתן להם עשרת הדברות, ושבת נפשו עליו בשעה שאמרו נעשה ונשמע, אמר הקב"ה בשביל שושנה זו ינצל הפרדס, שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן (שם) בזכות התורה וישראל ינצל העולם וכו׳. ר׳ חנינא בריה דר׳ אבא פתר קריא במלכיות, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים רוח צפונית יוצאה ומטה אותה כלפי דרום והחוח עוקצה, ומטה כלפי צפון והחוח עוקצה, ואעפ"כ לבה מכוון כלפי מעלה. כך הן ישראל אע"פ שהן נגבין אונניות ואנגריות ז) לבן מכוון כלפי אביהם שבשמים, מה טעם? עיני תמיד אל ה׳ כי הוא יוציא מרשת רגלי (תהלים כ"ה) וכו׳. א"ר אבין מה שושנה זו יוצאה עליה שרב (חום עזה) הרי היא כמושה, יצא טל הרי היא מפרחת, כך כל זמן שצלו של עשו קיים ישראל נראין כאילו הם כמושין בעוה"ז, אבל לעוה"ב יעבור צלו של עשו וישראל מרטיבין והולכין, הה"ד אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (הושע י"ד) וכו׳. מה שושנה זו ניכרת בין העשבים כך ישראל ניכרין בין האומות, שנאמר כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳ (ישעיה ס"א), מה שושנה מתוקנת לשבתות ויו"ט ח) כך ישראל מתוקנין לגאולת מחר (ויק"ר פכ"ג ג׳—ו׳).

[מצרים—זנות] ד"א כמעשה ארץ מצרים, א"ר ברכיה אמר הקב"ה למשה לך אמור לישראל כשהייתם במצרים הייתם דומין לשושנה בין החוחים, עכשיו שאתם נכנסין לארץ כנען היו ג"כ דומין לשושנה בין החוחים, ותנו דעתכם שלא תעשו לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו, ששתיהן מאב אחד ושפיר (שליא) אחת, שנאמר ובני חם כוש ומצרים פוט וכנען (בראשית י׳), שתיהן בעלי זנות ובעלי כשפים, לפיכך אמר להם הקב"ה לישראל בני הזהרו שלא תעשו כמעשיהן, הה"ד כמעשה ארץ מצרים וכו׳. תנא דבי רבי ישמעאל, במעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו וגו׳ ואם לאו אני ה׳ אלהיכם. למה אני ה׳ כתיב שתי פעמים? אני הוא שפרעתי מדור המבול ומסדום וממצרים ואני עתיד ליפרע ממי שהוא עושה כמעשיהם וכו׳. ר׳ יהודה ב"ר סימון בשם ר׳ לוי בן פרטא אומר, כתיב צור ילדך תשי (דברים ל"ב), התשתם כחו של יוצר. משל לצייר שהיה יושב וצר איקונין של מלך, וקודם שנגמרה באו ואמרו לו נתחלף המלך, מיד תשו ידיו של יוצר, אמר של מי אצייר של ראשון או של שני? כך כל ארבעים יום (מיצירת הולד) הקב"ה עוסק בצורת הולד, ולבסוף ארבעים יום האשה הולכת ומקלקלת עם אחר, מיד רפו ידיו של יוצר, אמר של מי אצייר של ראשון או של שני? הוי צור ילדך תשי! וכו׳ (ויק"ר פכ"ג י"ב).

[גוי עוסק בתורה] ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם. תניא היה ר"מ אומר, מנין שאפילו גוי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול? ת"ל אשר יעשה אותם האדם, כהנים לוים וישראלים לא נאמר אלא אדם. הא למדת שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול (ב"ק ל"ח.).

[פקוח נפש] וחי בהם. תניא מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת? אמר רב יהודה אמר שמואל, דכתיב ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם (יומא פ"ה:).

קדושים

יט

[עשרת הדברות] דבר אל כל עדת בני ישראל. מה ראה לומר הפרשה הזאת בכנוס (הקהל), למה לא אמר דבר אל בני ישראל כשאר פרשיות? לפי שכל הדברות כלולים בה. כיצד? בדברות כתיב אנכי ה׳ אלהיך (שמות כ׳) וכאן כתיב אני ה׳ אלהיכם, בדברות כתיב לא יהיה לך וכאן כתיב אל תפנו אל האלילים, בדברות כתיב לא תשא וכאן כתיב לא תשבעו בשמי לשקר, בדברות כתיב שמור את יום השבת, וכאן את שבתותי תשמורו, בדברות כתיב כבד את אביך ואת אמך, וכאן איש את אמו ואביו תיראו, בדברות כתיב לא תרצח וכאן לא תעמוד על דם רעך, בדברות כתיב לא תנאף וכאן מות יומת הנואף והנואפת, בדברות כתיב לא תגנוב וכאן לא תגנוב, בדברות כתיב לא תענה וכאן לא תלך רכיל, בדברות כתיב לא תחמוד וכאן לא תעשוק את רעך ולא תגזול. הרי כל עשרת הדברות כלולים בפרשה, לכך כתיב אל כל עדת (תנחומא).

[קדושים] קדושים תהיו כי קדוש אני. קדושים תהיו = פרושים תהיו, כי קדוש אני, לומר שאם אתם מקדשים עצמכם מעלה אני עליכם כאילו קדשתם אותי (ספרא).

[שמות הקב"ה] ד"א קדושים תהיו כי קדוש אני, לפי שהדבקתי אתכם למתני שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את

שמץ עבודה זרה וזנות. ז) גובין מהם מסין שונים מס מנכסים ומס בעד חיילות המלכים. ח) מזה ראיה כי השתמשו בשושנה להריח בה לעונג נפש בשבתות ויו"ט.

כל בית ישראל (ירמיה י"ג). אמר להם הקב"ה לישראל אני אינני כמלך בשר ודם שאין רשות להדיוט להקרות בשמו תדע לך בשעה שאדם מבקש לקטרג על חבירו אומר עליו שקורא את עצמו אגוסטא פלוני א) ואין לו חיים, אבל ישראל נקראו בשמו של הקב"ה. כל שם חביב שיש להקב"ה הוא קורא בו את ישראל, קרא שמו אלהים וקרא לישראל אלהים שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פ"ב), נקרא חכם שנאמר חכם לבב ואמיץ כח (איוב ט') וקרא לישראל חכם שנאמר רק עם חכם ונבון (דברים ד'), נקרא דוד שנאמר דודי צח ואדום (שה"ש ה') וקרא לישראל דודים שנאמר אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שם), נקרא בחור שנאמר בחור כארזים (שם) וקרא לישראל בחורים שנאמר ובך בחר ה' אלהיך (דברים ז'), נקרא חסיד שנאמר כי חסיד אני נאם ה' (ירמיה ג') וקרא לישראל חסידים שנאמר אספו לי חסידי (תהלים נ'), נקרא קדוש שנאמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו') וקרא לישראל קדושים שנאמר קדושים תהיו, אמר הקב"ה כמו שנקראתם קדושים בעוה"ז, כך לעתיד לבוא שנאמר והיה הנשאר בירושלם קדוש יאמר לו (שם ד') וכו' (תנחומא רש"ב).

[קדושה] ד"א קדושים תהיו כי קדוש אני, משל למה"ד למלך שקידש אשה, אמר לה הואיל ונתקדשת על שמי תהי מלכה וכבודך כמו כבודי, למה שאת אשתי. כך אמר הקב"ה למשה לך קדש את ישראל, שנאמר וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט), ולמה לא אמר לו לך ותזמנם? אלא וקדשתם, לפני שאני קדוש כך אני צריך לקדשם, לכך נאמר ואמרת אליהם קדושים תהיו כי קדוש אני (מדרש אגדה).

[עצה] **ולפני עור לא תתן מכשול.** מהו לפני עור? לפני סומא בדבר, היה נוטל ממך עצה אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו; אל תאמר לו צא בהשכמה כדי שיקפחוהו לסטים, או צא בצהרים בשביל שישתרבב. ושמא תאמר עצה טובה אני נותן לו! הרי הדבר מסור ללב ב), שנאמר ויראת מאלהיך אני ה' (ספרא).

[תוכחה—מוסר—מוכיחים] **הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא.** מנין לרואה דבר מגונה בחברו שחייב להוכיחו? ת"ל הוכח תוכיח, הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחו? ת"ל תוכיח אפילו מאה פעמים. יכול אפילו פניו משתנים (שנתבייש)? ת"ל ולא תשא עליו חטא. א"ר טרפון תמיה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח, א"ר אלעזר בן עזריה העבודה (שבועה) אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחה, א"ר עקיבא העבודה אם יש בדור הזה מי שיודע היאך מוכיחין. אמר ר' יוחנן בן נורי מעיד עלי שמים וארץ שיותר מהמש פעמים לקה ר' עקיבא על ידי (הוכיח אותו) לפני רבן גמליאל ביבנה, שהייתי קובל עליו, וכל כך אני יודע שמוסיף בי אהבה, לקיים מה שנאמר הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט') וכו' (ספרא, ערכין ט"ז: ילקוט שמעוני רמז תרי"ג).

[מחזיקי תלמוד תורה—תורה ותומכיה] **וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל.** הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג'). רב הונא בשם ר' בנימין בן לוי אמר, משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא, א"ל אבא מתיירא אני בדרך מהלסטים ובים מן אפורטין ג). מה עשה אביו נטל מקל וחקקו ונתן בו קמיע ונתן לבנו, ואמר לו יהי המקל הזה בידך ואי אתה מתיירא משום בריה. אף כך אמר הקב"ה למשה אמור לישראל, בני! עסקו בתורה ואין אתם מתייראין משום אומה. אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היתה תקומה לשונאי ישראל ד), אלא למחזיקים בה; אילו נאמר ארור אשר לא ילמד את כל דברי התורה הזאת לא היתה תקומה לשונאי ישראל, אלא אשר לא יקים את כל דברי התורה הזאת (דברים כ"ז). רב הונא אמר אם נכשל אדם בעבירה (והוא בכלל ארור) חייב מיתה בידי שמים, מה יעשה ויחיה? אם היה למוד (רגיל) לקרות דף אחד קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחד ישנה שנים, ואם אינו למוד לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה? ילך ויעשה פרנס על הצבור וגבאי של צדקה והוא חי, כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז') וכו'. רב הונא ור' ירמיה אמרו בשם ר' חייא בר אבא עתיד הקב"ה לעשות צל וחופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן, ואית ליה שלשה קריין (פסוקים), חדא כי בצל החכמה בצל הכסף, ב' אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיה נ"ו), והדין עץ חיים היא למחזיקים בה. שמעון אחי עזריה אמר משמו, והלא שמעון היה גדול מעזריה? אלא ע"י שהיה עזריה עוסק בפרקמטיא ונותן בפיו של שמעון לפיכך נקראה הלכה על שמו. ונאמר ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באוהלך (דברים ל"ג), והלא יששכר היה גדול מזבולן, אלא ע"י שהיה זבולן מפרש מיישוב ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר בשכר עמלו בתורה לפיכך נקרא הפסוק על שמו וכו' (ויק"ר פכ"ה א').

א) בריש ב"ר נאמר שאין נקרא בשמו קיסר אגוסטא ואם נקרא בשמו ממיתין אותו. השם Augusta הוא תואר כבוד למלכי רומי ואדם פשוט המשתמש בו הוא מורד במלכות. ב) דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך, כי לבני אדם אפשר לשקר ולומר כוונתי היתה לטובה, אך ה' יחקור זאת והוא יודע ועד. ג) פורטין (pîrates) חומסי הים היושבים על הנמל וגוזלין את העוברים בספינות. ודרש ונטעתם כל עץ, היינו עץ התורה, בעברם את הים לכבוש את ארץ כנען ולישב בה. ואפשר להשתמש ברעיון הזה בחנוך בית תלמוד

[יגיעה בשביל אחרים] ד"א כי תבואו אל הארץ ונטעתם, אמר להם הקב"ה לישראל, אע"פ שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הוו זהירין בנטיעות שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל, כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, כך אתם נטעו לבניכם. שלא יאמר אדם אני זקן ולמחר אני מת, ולמה אני יגע בשביל אחרים? וע"ז אמר שלמה את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף (קהלת ג'), העלם כתיב (חסר וא"ו), למה? אילולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה לא היה אדם בונה ולא נוטע, שהיה אומר למחר אני מת למה אני עומד ומייגע בשביל אחרים? לפיכך העלים הקב"ה את יום המיתה שיהא אדם בונה ונוטע, זכה לחיות יהיה לו, לא זכה יהיה לאחרים. מעשה באדרינוס המלך שהיה עובר למלחמה, והיה הולך עם גייסות שלו להלחם עם מדינה אחת שמרדה בו, ומצא זקן אחד שהיה נוטע נטיעות של תאנים, א"ל אדרינוס אתה זקן עומד וטורח ומתייגע לאחרים. א"ל לאדרינוס אדוני המלך, הריני נוטע, אם אזכה אני אוכל מפירות נטיעתי ואם לאו יאכלו בני. עשה אדרינוס שלש שנים במלחמה וחזר, מה עשה הזקן נטל כלכלה ומילא אותה בכורים של תאנים יפות, וקרב לפני אדרינוס, א"ל אדוני המלך קבל אלו התאנים, שאני הוא אותו זקן שמצאת בהלוכך ואמרת לי למה אתה מצטער ומתייגע לאחרים, הרי כבר זיכני הקב"ה לאכול מפירות נטיעות, ואלו בתוך הכלכלה מהם. אמר אדרינוס לעבדיו, טלו אותה ממנו ומלאוה זהובים וכו'. לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא כשם שמצא עוד יוסיף ויטע, ואפילו הוא זקן, אמר הקב"ה לישראל, למדו ממני, כביכול ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (תנחומא רש"ב).

[חנוך הבנים] **שלש שנים יהיה לכם ערלים וגו'.** מדבר בתינוק, שלש שנים ערלים שאינו יכול להשיח ולא לדבר, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש, שאביו מקדישו לתורה, הלולים לה', מהו הלולים? משעה שמהלל להקב"ה, ובשנה החמישית תאכלו את פריו, משעה שהוא מתחיל לקרות בתורה, להוסיף לכם תבואתו. מכאן שנו רבותינו (אבות פ"ה) בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה וכו' ונאמר כי זרע ברוכי ה' המה וצאצאיהם אתם (ישעיה ס"ה).

[בית הכנסת] **ומקדשי תיראו אני ה'.** תניא יכול יתיירא אדם ממקדש? נאמרה שמירה בשבה ונאמרה מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת לא משבת אתה מתיירא, כך מורה האמורה במקדש לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש ה). אין לי בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין ביהמ"ק קיים מנין, ת"ל את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו, מה שמירה האמורה בשבת לעולם אף מורא האמורה במקדש לעולם (יבמות ו':).

[התמנות תמחה עונות] **והדרת פני זקן וגו' וכי יגור אתך גר.** תניא חכם שנתמנה מוחלין לו על כל עונותיו, מאי טעמא דכתיב והדרת פני זקן ויראת מאלהיך, וכתיב בתריה וכי יגור אתך גר, מה גר מוחלין לו על כל עונותיו אף חכם שנתמנה ו) מוחלין לו על כל עונותיו (ירוש' בכורים פ"ג ג').

כ

[כבוד אב ואם — עשו] **איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו.** אמר שלמה מקלל אביו ואמו ידעך נרו באשון חשך (משלי כ'). רבותינו אמרו חם על שום שראה ערות אביו אף כי לא קללו נתרחק הוא ותולדותיו עד סוף כל העולם, המקלל אביו ואמו על אחת כו"כ. והכתוב אומר כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך (שם כ"ד). בא וראה כבוד אב ואם כמה היא חביבה לפני הקב"ה, שאינו מקפח שכרו בין צדיק ובין רשע, מנין? מעשו הרשע, ע"י שכיבד את אביו נתן לו הקב"ה את כל הכבוד הזה. ר' אלעזר אומר שלש דמעות הזיל עשו הרשע, אחת מעינו הימנית ואחת מעינו השמאלית, והשלישית נקשרה בעינו ולא ירדה, אימתי בשעה שבירך יצחק את יעקב, שנאמר וישא עשו את קולו ויבך (בראשית כ"ז). בא וראה כמה שלוה נתן לו הקב"ה שנאמר האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ') שלוש אין כתיב אלא שליש שלא היו ג' שלימות. ומה אם רשע זה על שכיבד את אביו פרע לו הקב"ה, מכבד אבותיו ועושה מצוות אחרות עאכו"כ (תנחומא רש"ב).

[עם סגולה—גרים] **ואבדיל אתכם מן העמים.** כתיב חכו ממתקים (שה"ש ה'), אמר ר' אבהו אילו היה כתיב ואבדיל העמים מכם לא היה תקוה לגוי כי לא היה גר מתגייר. כיצד אדם שיש לפניו תאנים אם הוא בורר הרעות מן היפות אין סופו לחזור על הרעות שהפריד, אבל אם הוא בורר הטובות, אם הוא מבקש לברור עוד מן הרעות הוא בורר ז),

---

תורה בארץ החדשה. ד) מדבר בלשון יפה שלא לפתוח פה לשטן, ור"ל שלא היתה תקומה לישראל, כי אי אפשר לכל אדם לעמול בתורה, גם אי אפשר ללמוד את כל התורה, אבל כל איש יוכל להחזיק את התורה ולתמוך בידי העוסקים בה כפי יכולתו. ה) היראה מן המקדש הוא לעשות אותו אלהות ולהשתחוות לו מפני קדושתו העצמית, ובאמת היראה הוא להקב"ה השוכן שם. ו) וכן בבחירות של המדינה, כיון שנבחר איש אחד למשרה צבורית, אין להזכיר עוד עונותיו הראשונות. ז) כמו החילוק בין הבורר אוכל מתוך הפסולת או פסולת מתוך האוכל לענין מלאכה בשבת.

לכך אמר הקב"ה ואבדיל אתכם מן העמים, נתן רמז לגוים למי שמבקש להתגייר. יש לך חיך נאה מזה? הוי חכו ממתקים! (תנחומא רש"ב פ' ויצא).

אמור

כא

[הקב"ה אמרותיו טהורות] אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם. ר' תנחום ב"ר חנילאי פתח, אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף וגו' (תהלים י"ב), אמרות בשר ודם אינן אמרות טהורות. בנוהג שבעולם מלך ב"ו נכנס למדינה, כל בני המדינה מקלסין אותו וערב לו קילוסן, אמר להם למחר אני בונה לכם דימוסיאות ומרחצאות, למחר אני מכנים לכם אמת המים, ישן לו ולא עמד, היכן הוא והיכן הן אמרותיו? אבל הקב"ה אינו כן, אלא וה' אלהים אמת (ירמיה י'), מפני שהוא אלהים חיים ומלך עולם וכו'. שתי פרשיות, פרשת פרה אדומה ופרשת המת כתב לנו משה בתורה והן טהורות וכתיב כסף צרוף וגו', וע"י מי נתנו? ע"י שבטו של לוי שכתוב בו וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אותם (מלאכי ג') וכו', (ויק"ר פכ"ז א'—ג').

[אוב וידעוני—שאול המלך] ד"א אמור אל הכהנים, מה כתיב למעלה מן הענין ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו, ר' יהושע דסכנין אמר בשם ר' לוי, איש זה שאול ואשה זו בעלת אוב, מלמד שהראה הקב"ה למשה דור דור ודורשיו דור דור ושופטיו ומלכיו, והראה לו את שאול ואת בניו נופלין בחרב, אמר לפניו רבש"ע מלך ראשון שיעמוד על בניך ידקר בחרב? א"ל הקב"ה אמור אל הכהנים שהרג שמקטרגין עליו וכו', ואמר לעבדיו בקשו לי אשת בעלת אוב ואלכה אליה ואדרשה בה (ש"א כ"ח). למה שאול דומה באותה שעה? א"ר לוי משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר כל התרנגולין שיש כאן ישחטו, בקש לצאת בלילה אמר יש כאן תרנגול שיקרא (ויעור אותו)? אמרו לו לא אתה הוא שגזרת ואמרת כל תרנגול שיש כאן ישחטו? כך שאול הסיר כל האובות והידעונים מן הארץ, והוא אומר בקשו לי אשת בעלת אוב וכו' (ויק"ר פכ"ו ז').

[אמירה כפולה—צדקה] כל מקום שהוא אומר „ויאמר ויאמר" צריך לידרש: ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה (אסתר ז'), אמר לה אם הוא זה מוטב ואם לאו אמרי שהוא הוא א). רבי אומר עד שהכיר בה שהיא יהודית היה מסיח עמה ע"י מתורגמן, ומשהכיר בה התחיל הוא מספר עמה. כיוצא בו ויגש איש האלהים ויאמר אל מלך ישראל ויאמר כה אמר ה' (מ"א כ'), ויאמר כשיפול בן הדד בידך לא תחמול עליו, ואמר לו אמירה שניה הוי יודע כמה מצודות וחרמים פרשתי לו עד שבא לידך ועכשיו אם יפקד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו. כיוצא בו ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר בא אל בינות לגלגל אל תחת לכרוב ומלא חפנך גחלי אש וגו' (יחזקאל י'). הקב"ה אמר למלאך, ומלאך אמר לכרוב, א"ל גזר עלי הקב"ה ואני אין לי רשות ליכנס למחיצתך אלא עשה עמי צדקה ותן לי שתי גחלים משלך שלא אכוה, מיד וישא ויתן אל האיש לבוש הבדים. אמר ר' פינחס הפשירן ונתן לו, ר"י דסכנין בשם ר' לוי אמר שש שנים היו אותן גחלים עוממות בידו של גבריאל סבור שישראל עושין תשובה, כיון שלא עשו בקש לזרקן ולקעקע ביצתן, א"ל הקב"ה גבריאל גבריאל! יש מהם בני אדם שעושים צדקה אלו עם אלו, שנאמר וירא לכרובים תבנית יד אדם (שם), הצדקה שעושים ביד. אף כאן אמור אל הכהנים ואמרת אליהם אמירה ראשונה למת מצוה יטמא, והשנית לאחרים לא יטמא, לפיכך נאמר אמור ואמרת ב) וכו' (ויק"ר פכ"ו ח').

כב

[צדיק ורשע] שור או כשב או עז כי יולד. הה"ד צדקתך כהררי אל ומשפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים ל"ו). מה ההרים ראוים להזריע ועושים פירות כך הצדיקים עושים פירות ומטיבים לעצמם ולאחרים. למה הדבר דומה לפעמון זהב והגיל (ענבול) שלו מן מרגלית, שנאמר אמרו לצדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג'). משפטיך תהום רבה, אלו הרשעים, מה התהום אינו יכול להזרע ואינו עושה פירות אף הרשעים אין להם מעשים טובים ואינם עושין פירות, אלא מצירים לעצמם ולאחרים שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (שם) וכו' אדם ובהמה תושיע ה', א"ר יצחק משפט אדם ומשפט בהמה שוין, משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו, ומשפט בהמה ומיום השמיני והלאה ירצה (ויק"ר פכ"ז א').

[מצוה ושכרה] ר' תנחומא פתח, מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא (איוב מ"א), מי קלס לפני עד שלא נתתי לו נשמה? מי מל לשמי עד שלא נתתי לו בן זכר? מי עשה לי מעקה עד שלא נתתי לו גג? מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית? מי עשה לי סוכה עד שלא נתתי לו מקום? מי עשה

א) כי אחשורוש כבר החל לחשוד אותו ואמרו חז"ל שנראה לו בחלום שרצה המן להורגו. ולדברי רבי נאמר כאן ויאמר ויאמר שתי פעמים, הראשון ע"י מתורגמן והשני ע"י עצמו, אחר שאמרה לו מוצאה ומולדתה מעם ישראל מזרע המלוכה. ב) בגמרא יבמות קי"ב, דרשו אמור ואמרת

לי לולב עד שלא נתתי לו דמים? מי עשה לי ציצית עד שלא נתתי לו טלית? מי הפריש לפני פיאה עד שלא נתתי לו שדה? מי הפריש לי תרומה עד שלא נתתי לו גורן? מי הפריש לפני חלה עד שלא נתתי לו עיסה? מי הפריש לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה? הה"ד שור או כשב או עז וגו' ירצה לקרבן אשה (ויק"ר פכ"ז ב').

[עגל] ר"א שור או כשב, זש"ה ברעתם ישמחו מלך (הושע ז'), וכי מה ראה בשור לעשותו ראש לקרבנות? אמר ר' לוי משל למטרונא שיצא עליה שם רע עם אחד מגדולי המלכות, בדק המלך בדברים ולא מצא בהם ממש, עשה המלך סעודה גדולה והשיבו בראש המסובין, להודיע שאין בדברים ממש. כך לפי שהיו או"ה אומרים לישראל אתם עשיתם את העגל, ובדק הקב"ה הדברים ולא מצא בהן ממש, לפיכך נעשה שור ראש לקרבנות. ר' הונא ור' אידי בשם ר' שמואל בר נחמן, מוצלים היו ישראל מאותו מעשה, שאילו עשו את העגל היה להם לומר אלה אלהינו ישראל, אלא הגרים (ערב רב) שעלו עמהם עשאוהו ואמרו לישראל אלה אלהיך ישראל (תנחומא רש"ב).

[שבת] והיה שבעת ימים תחת אמו. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר כל אכסנאין שיש כאן לא יראו פני עד שיראו פני המטרונא תחלה, כך אמר הקב"ה לא תביאו לפני קרבן עד שתעבור עליו שבת, שאין ז' ימים בלא שבת, וכן אין מילה בלא שבת, הה"ד ומיום השמיני והלאה ירצה (ויק"ר פכ"ז י').

[רחמנות—צער בעלי חיים] ושור ושה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. א"ר ברכיה בשם ר' לוי, כתיב יודע צדיק נפש בהמתו (משלי י"ב) זה הקב"ה שכתוב בתורתו לא תקח האם על הבנים (דברים כ"ב), ורחמי רשעים אכזרי, זה סנחריב שכתוב בו אם על בנים רוטשה (הושע י). ד"א ורחמי רשעים אכזרי זה המן הרשע שבקש להשמיד להרוג ולאבד. (אסתר ג') וכו' (ויק"ר פכ"ז י"א).

כג

[עומר] והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן. א"ר אלעזר כתיב ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם ויורה ומלקוש בעתו שבועות חקות קציר ישמר לנו (ירמיה ה'), ישמור לנו מרוחות רעות ומטללים רעים, ואימתי? באלו שבעה שבועות שבין פסח לעצרת. תני ר' חייא שבע שבתות תמימות תהיינה, אימתי הן תמימות? בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וכו'. א"ר ברכיה אמר הקב"ה למשה, לך אמור לישראל כשהייתי נותן לכם את המן הייתי נותן עומר לכל אחד ואחד מכם בכל יום, דכתיב עומר לגלגולת (שמות ט"ז), ועכשיו שאתם נותנים לי את העומר אין לי אלא עומר אחד מכולכם, ולא עוד אלא של שעורים, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם והבאתם את עומר (ויק"ר פכ"ח ג'), ר' יוחנן אמר לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך, שע"י מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען, הה"ד ונתתי לך ולזרעך אחריך, על מנת, ואתה את בריתי תשמור (בראשית י"ז). ואיזו מצות העומר (שבאה אחרי כי תבואו אל הארץ). א"ר אבהו ור' סימון וריב"ל, היא שעמדה להם בימי גדעון, שנאמר ויבא גדעון והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה (שופטים ז') זו מצות העומר. א"ר שמואל בר נחמן היא שעמדה להם בימי חזקיהו, דכתיב והיה כל מעבר מטה מוסדה אשר יניח ה' עליו בתופים ובכנורות ובמלחמות תנופה נלחם בה (ישעיה ל'), וכי יש מלחמת תנופה באותו הדור (הלא מלאך המיתם)? הוי אומר זו מצות העומר שצריכה תנופה. רבנן אמרי היא שעמדה להם בימי יחזקאל דכתיב ואתה קח לך חטים ושעורים (יחזקאל ד') וכו'. ר' לוי אמר היא שעמדה להם בימי המן, דא"ר לוי כיון שראה מרדכי את המן בא כנגדו והסוס בידו, אמר דומה אני שרשע זה בא להרגני, והוון תלמידוי יתבי תניין קמוי, אמר להם עמדו וברחו שמא תכוו בגחלתי. אמרו לו בין ליקטול בין לחיי אנן עמך ולא נשבקך. מה עשה נתעטף בטליתו ועמד בתפלה לפני הקב"ה, ותלמידוי יתבין ותניין, אמר להם המן במה אתם עוסקים? אמרו לו במצות העומר שהיו ישראל מקריבין במקדש ביום הזה. אמר להון הדין עומרא במאי הוה דדהב או דכסף? אמרו לו דשערין. אמר להון וכמה הוה טימי (שויו) דידיה בעשרה קונטרין? אמרו לו סגין בעשרה מנין, אמר להון קומו דנצחו עשרת מנכון לעשרת אלפיא קנטריא דכספא וכו' (ויק"ר פכ"ח ו').

[ראש השנה] בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה. הה"ד כוננת ארץ ותעמוד, למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך (תהלים קי"ט). תני בשם ר' אליעזר בכ"ה באלול נברא העולם, וכהה"א דתנינן בתקיעתא דרב (סדר תקיעות של רב) זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון כי חק לישראל הוא וגו', ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב ואיזו לשלום איזו לרעב ואיזו לשובע ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות. נמצאת אתה דורש ביום ראש השנה בשעה ראשונה עלה במחשבה לברוא האדם, בשנייה נתייעץ עם מלאכי השרת, בשלישית כנס עפרו, ברביעית גבלו, בחמישית רקמו, בששית עשאו גולם, בשביעית נפח בו נשמה, בשמינית הכניסו לג"ע, בתשיעית נצטוה, בעשירית עבר, בי"א נידון, בי"ב יצא בדימוס ג), אימתי בחדש השביעי

להזהיר גדולים על הקטנים, ג) דימוס, בלשון יון מחילה

באחד לחדש (ויק"ר פכ"ט א').

[עקדה] ד"א בחדש השביעי, ר' ברכיה הוה קרי ליה ירחא דשבועתא, שבו נשבע הקב"ה לאברהם אבינו ע"ה, הה"ד ויאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כ"ב). מה צורך היה לשבועה? ר' ביבי בר אבא בשם ר' יוחנן אמר, עמד אברהם אבינו בתפלה ותחנונים לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע גלוי וידוע לפניך בשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך (שם) היה בלבי מה להשיבך לאמר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרע לך זרע ועכשיו אתה אומר לי והעלהו שם לעולה! אלא כשם שהיה לי מה להשיבך וכבשתי את יצרי ולא השיבותיך, כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו (תהלים ל"ח), כך כשיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות ומעשים רעים, תהא מזכיר להם עקידת יצחק אביהם, ותעמוד מכסא הדין לכסא רחמים ותתמלא עליהם רחמים ותרחם עליהם, ותהפוך להם מדת הדין למדת רחמים, אימתי בחדש השביעי (ויק"ר פכ"ט ח').

[שופר — תקיעות] ד"א וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו וגו' (בראשית כ"ב י"ג), מלמד שהראה הקב"ה לאברהם אבינו את האיל ניתש מחורש זה ונסבך בחורש אחר, אמר הקב"ה לאברהם כך עתידין בניך להיות נאחזים בעונות ונסבכים בצרות, וסופן ליגאל בקרניו של איל, הה"ד וה' אלהים בשופר יתקע וגו'. אמר רב הונא ב"ר יצחק מלמד שהראה הקב"ה לאברהם את האיל ניתש מחורש זה ונסבך בחורש זה, ואמר אליו כך הם עתידין בניך להיות נאחזים באומות ונסבכים בצרות ונמשכים ממלכות למלכות, מבבל למדי, ממדי ליון, מיון לאדם וסופן להגאל בקרנו של איל, הה"ד וה' עליהם יראה ויצא כברק הצו, וה' אלהים בשופר יתקע וגו' (זכריה ט'). רבי אבא בריה דרב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, כל ימות השנה ישראל עוסקים במלאכתם, ובראש השנה נוטלין שופרותיהם ותוקעין לפני הקב"ה והוא עומד מכסא דין לכסא רחמים ומתמלא עליהן רחמים, אימתי בחדש השביעי (ויק"ר פי"ט ח').

[שופר] ר' יהודה ב"ר נחמן פתח, עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מ"ז), בשעה שהקב"ה עולה ויושב על כסא דין במדת הדין הוא עולה ד), ובשעה שישראל נוטלין את שופריהם ותוקעין לפניו הוא עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים דכתיב ה' בקול שופר ומתמלא עליהם רחמים. ר' יהושע פתח אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון (תהלים פ"ט) וכו'. וכי אין או"ה יודעים להריע? כמה קרנות יש להם, כמה בוקינוס ה) יש להם. כמה סלפינגוס יש להם, ואמרת אשרי העם יודעי תרועה?! אלא שהם מכירין לפתות את בוראם בתרועה, והוא עומד מכסא הדין לכסא רחמים וכו' אימתי בחדש השביעי

(שם סי' ג').

[מצוות לזכות] ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר. זש"ה שמע בני וקח אמרי ומצותי תצפון (משלי ד'). אמר הקב"ה לישראל הרבה לקוחות צויתי לכם בשביל לזכות אתכם. אמרתי לכם ויקחו אליך פרה אדומה, שמא בשבילי? לא עשיתי אלא בשביל טהרתכם, לא כך כתיב והזה הטהור על הטמא (במדבר י"ט). אמרתי לכם ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה) לא בשביל שאדור ביניכם? דכתיב ועשו לי משכן ושכנתי בתוכם, ויקחו לי כביכול אמר להם קחו אותי שאדור ביניכם. אמרתי לכם ויקחו אליך שמן זית זך (שם כ"ז) למה להעלות נר תמיד, וכי אור משלכם אני צריך? אלא בשביל לשמור את נפשותיכם, שנמשלה הנפש בנר שנאמר נר ה' נשמת אדם. ועכשיו שאמרתי לכם ולקחתם לכם ביום הראשון לא בשביל שאני צריך להם אלא לזכות אתכם וכו' (תנחומא).

[סליחה ומחילה — ראשון לחשבון עונות] ביום הראשון, וכי ראשון הוא והלא יום חמשה עשר הוא? אלא מאי ראשון, ראשון לחשבון עונות. ר' מני ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, משל למה"ד למדינה שהיתה חייבת ליפס (מס) למלך, והיה המלך משלח לגבות ממנה, ולא היתת נותנת לפי שהיה השטר גדול וכו'. מה עשה המלך אמר לבני פלטין שלו עמדו ונלך עליהם, עד שהן מהלכין כמו עשרת מילין, שמעו בני המדינה והתחילו גדוליהם לילך לאפנטי (לקראתו) של מלך. אמר להם מי אתם? אמרו לו אנו בני מדינה פלונית ששלחת לגבותינו, אמר להם ומה אתם מבקשים? א"ל בבקשה ממך עשה עמנו חסד כי אין לנו מה ליתן, אמר להם אני מניח לכם מחצה. עד שהוא בא יצאו בינוני המדינה וקדמוהו כמו חמשה מילין, אמר להם מי אתם? אמרו לו אנו בני מדינה פלונית, אמר להם ומה תבקשו, א"ל בבקשה ממך רחם עלינו, אמר להם כבר הנהתי מחצה ובשבילכם אני מניח מחצה על מחצה. בעודו מהלך יצאו כל בני המדינה אנשים ונשים וטף, אמר להם ומה אתם מבקשים? אמרו לו אדונינו המלך אין לנו מה ליתן, רחם עלינו! אמר להם כבר הנחתי מחצה ומחצה מן המחצה, ובשבילכם אני מניח את הכל, אלא מכאן ואילך ראש חשבון הוא.—המלך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, בני המדינה שלו אלו ישראל, שהיו מסגלין עונות של כל השנה כולה, מה הקב"ה עושה, אמר להם עשו תשובה. ערב ראש השנה גדולי הדור מתענין והקב"ה מוותר להם שליש מעונותיהם, ומר"ה עד יוה"כ יחידים מתענין והקב"ה

וסליחה (amnesty). ד) שם אלהים מורה על מדת הדין ושם הוי"ה על מדת הרחמים. ה) בוקינוס בלשון יון ורומי bucina כלי להשמיע קול לאנשי החיל העומדים על

מוותר להם עוד שליש, וביוה"כ כל ישראל מתענין ומבקשים רחמים והקב"ה מוותר להם הכל (תנחומא רש"ב). ומיום הכפורים עד החג כל ישראל עוסקין במצוות, זה עוסק בסוכתו וזה בלולבו, וביו"ט הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב"ה ובידיהן לולביהן ואתרוגיהן לשמו של הקב"ה, ואומר להם מה דאזל אזל, מן הכא נתחל חושבנא, לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון (ויק"ר פ"ל ז').

[אגודה אחת—אחדות] **פרי עץ הדר כפות תמרים ענף עץ עבות וערבי נחל.** מה טיבן של ארבעה מינים הללו? כנגד ישראל, מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ומעשים טובים, כפות תמרים אלו ישראל, מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים, ענף עץ עבות אלו ישראל, מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה, וערבי נחל אלו ישראל, מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקב"ה עושה להם? לאבדן אי אפשר, אלא אמר הקב"ה יוקשרו כלם אגודה אחת והם מכפרין אלו על אלו. ואם עשיתם כן אותה שעה אני מתעלה, הה"ד הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט'), אימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה אחת שנאמר ואגדתו על ארץ יסדה, לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון (ויק"ר פ"ל י"א).

[לולב ואתרוג דומין לאברי הגוף] ר' מני פתח כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים ל"ה), לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב. השדרה של לולב דומה לשדרה של אדם, וההדס דומה לעין, והערבה דומה לפה, והאתרוג דומה ל‏ב, אמר דוד אין בכל האיברים גדול מאלו, שהן שקולים כנגד כל הגוף, הוי כל עצמותי תאמרנה (ויק"ר פ"ל י"ג).

[רמזים בלולב] ד"א פרי עץ הדר זה הקב"ה שכתוב בו צדיק כתמר יפרח (תהלים ל"ב), וענף עץ עבות זה הקב"ה דכתיב והוא עומד בין ההדסים (זכריה א'), וערבי נחל זה הקב"ה דכתיב סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים ס"ח). ד"א פרי עץ הדר זה אברהם שהדרו הקב"ה בשיבה טובה שנאמר ואברהם זקן בא בימים וכתיב והדרת פני זקן (ויקרא י"ט), כפות תמרים זה יצחק שהיה כפות ועקוד על גבי המזבח, וענף עץ עבות זה יעקב, מה הדס זה רחוש בעלין כך היה יעקב רחוש בבנים, וערבי נחל זה יוסף, מה ערבה זו כמושה (ממהרת לכמוש) לפני שלשת מינים הללו כך יוסף מת לפני אחיו. ד"א פרי עץ הדר זו שרה שהידרה הקב"ה בשיבה טובה שנאמר ואברהם ושרה זקנים (בראשית י"ח), כפות תמרים זו רבקה, מה תמרה זו יש בה אוכל ויש בה עוקצין כך העמידה רבקה צדיק ורשע, וענף עץ עבות זו לאה מה הדס זה רחוש בעלין כך היתה לאה רחושה בבנים, וערבי נחל זו רחל מה ערבה זו כמושה לפני שלשת המינים כך רחל מתה לפני אחותה. ד"א פרי עץ הדר זו סנהדרי גדולה של ישראל שהידרה הקב"ה בכבוד שנאמר והדרת פני זקן, כפות תמרים אלו תלמידי חכמים שכופין את עצמן ללמוד תורה אלו מאלו, וענף עץ עבות (משולשים) אלו שלש שורות של תלמידים שיושבין לפניהם, ושני ערבי נחל אלו שני סופרים של דיינים שעומדין לפניהם וכותבין דברי המזכים ודברי המחייבים (שם סי' י').

כד

[למוד—נר] **צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית וגו'.** ר' יצחק פתח צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה (תהלים קי"ט), כצורף הזה שמכנים הזהב לכור שתים או שלש פעמים עד שמזקקו כך פרשה זו נאמרת ונשנית ונשתלשת ו). והרי דברים ק"ו ומה אם פרשה קטנה שבתורה נאמרה שלש פעמים שאר כל פרשיות של תורה על אכו"כ וכו'. בר קפרא פתח כי אתה תאיר נרי (תהלים י"ח), אמר הקב"ה לאדם נרך בידי ונרי בידך, נרך בידי שנאמר נר ה' נשמת אדם (משלי כ'), נרי בידך להעלות נר תמיד. אם אתה הארת נרי הריני מאיר נרך, הוי צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד וכו'. בזכות להעלות נר תמיד אנו זוכין להקביל נר של מלך המשיח, דכתיב שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קל"ב) וכו' (ויק"ר פל"א ד').

בהר סיני

כה

[שמיטה — סמוכין בפרשיות] **ושבתה הארץ שבת לה'.** א"ר אלעזר הקפר כהיב שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז (שה"ש ה'), העמוד הזה יש לו כותרת מלמעלה ובסים מלמטה, מה כתיב למעלה מן הענין ושבתה הארץ ואח"כ פרשת היובל וספרת לך שבע שבתות שנים, ואם לא שמר שמיטות ויובלות סוף שימכור כל אשר לו, שנאמר וכי תמכרו ממכר, וכי ימוך אחיך, עד שמוכר את עצמו. וכן אתה

המשמר, סלפינגוס בל"י חצוצרה. ו) לחורות שצריך אדם ללמוד כל הלכה שתים ושלש פעמים עד שתהא שגורה בפיו וכדי לצרף ולזקק כל הספיקות ולהשיב על כל השאלות.

מוצא בימי ירמיה בשביל שחללו את השביעית נמכרו לנכרים שנאמר ויעל עליהם את מלך הכשדים וגו׳ ויגל השארית מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו ולעבדים וגו׳ למלאות דבר ה׳ בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה וגו׳ (דהי״ב ל״ו). אמר הקב״ה ראו היאך אתם נמכרים לנכרים בשביל שחללתם את השביעית. אמרו לפניו רבש״ע לא כך אמרת וכי ימוך אחיך ומטה ידו והחזקת בו וגו׳ קיים מה שקראת אותם אחי ורעי, והחזקת בו, תפוס עמהם בדין שלא יאבדו, גר ותושב וחי עמך, אע״פ שהן נעשים גרים בבבל וחי עמך. א״ל הקב״ה בעונותיהם אני מוכר את ביתי שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב, זה ביתו של הקב״ה וכו׳ ואני עתיד ליפרע מן המלכיות כשתקרב שנת הגאולה שנאמר כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה ס״ג) וכו׳ (ילקוט שמעוני רמז תרנ״ח).

[שמיטה ועונשה] בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו. תניא א״ר יוסי בר חנינא בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית א), אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו, שנאמר בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו וסמיך ליה וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, דבר הנקנה מיד ליד; לא הרגיש (העונש) לסוף מוכר את שדותיו, שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב; לא באת לידו עד שמוכר את בתו, שנאמר וכי ימכור איש את בתו לאמה; לא באת לידו עד שלוה ברבית, שנאמר אל תקח מאתו נשך ותרבית; לא באת לידו עד שמוכר את עצמו שנאמר וכי ימוך אחיך ונמכר לך, לא לך אלא לגר, ולא לגר צדק אלא לגר תושב שנאמר לגר תושב משפחת גר זה נכרי, כשהוא אומר או לעקר זה הנמכר לעבודה זרה עצמה (קדושין כ׳.).

[נבהל להון] וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו. זה שאמר הכתוב נבהל להון איש רע ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כ״ח). הפסוק הזה מדבר בהרבה בני אדם, נבהל להון איש רע זה קין, אמר הקב״ה אתה נבהלת לירש את העולם לעצמך והרגת את הבל, חייך חסרון יש לך, הוי ולא ידע כי חסר יבואנו, ומה היה לו? שנטלטל בעולם שנאמר נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד׳). ד״א נבהל להון איש רע עין זה עפרון החתי בשעה שמתה שרה הלך אברהם אצל עפרון שימכור לו את המערה, אמר לו עפרון תן לי את דמיה וא״ל ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה הוא (שם כ״ג), התחיל אברהם צובר את הכסף לעפרון שנאמר וישמע אברהם אל עפרון וישקל לו ארבע מאות קנטרין, כיון שראה עפרון את הכסף נבהל ונחפז ואמר במבחר קברינו קבור את מתך. אמר הקב״ה נבהלת לממון, חייך חסרון יש לך בדבר, ומהו חסרונו? א״ר יהודה הלוי בר שלום כל עפרון שכתוב כאן עד שלא נטל הכסף מאברהם הוא מלא, וזה חסר (עפרן חסר וא״ו כתיב). ד״א נבהל להון רע עין זה המלוה מעותיו ברבית, שהוא נבהל להעשיר ומארה ניתנה בנכסיו שנאמר ולא ידע כי חסר יבואנו. ד״א נבהל להון איש רע עין אלו סוחרי (פירות של) שביעית, שמתבהלין להעשיר ואין משמרין את השביעית וסבורין שהן מתעשרין, אמר הקב״ה חייכן חסרון יש לכל אחד מכם בדבר, כיון שלא שמר את השמיטה התחילה המארה נכנסת בממונו והוא מוכר את נכסיו, מה כתוב למעלה מן הענין ושבתה הארץ שבת לה׳ ואח״כ וכי תמכרו ממכר (תנחומא).

[אונאה—טוב ורע—לשון] הה״ד מות וחיים ביד לשון (משלי י״ח), תרגום עקילוס מיצטרא ומבירין— מות מכאן וחיים מכאן ב). בן סירא אמר היתה לפניו גחלת ונפח בה וביערה, רק בה וכבתה. א״ר ינאי היה ככר טבול (של טבל) אכלו עד שלא עישרו מות ביד לשון, עישרו ואכלו חיים ביד לשון וכו׳. ארשב״ג לטבי עבדו פוק זבין לי צדו (מזון) טבא מן שוקא, נפק זבין ליה לישן (לשון). שוב א״ל פוק זבין לי צדו בישא מן שוקא, נפק זבין ליה לישן. א״ל מהו דין דכד אנא אמר לך צדו טבא את זבין לי לישן וכד אנא אמר לך צדו בישא את זבין לי לישן? א״ל מינה טבתא ומינה בישתא, כד הוה טב לית טבא מינה, וכד ביש לית ביש מינה. רבי עשה סעודה לתלמידיו הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים, התחילו בוררין הרכים ומניחין הקשים, אמר להם דעו מה אתם עושין, כשם שאתם בוררין הרכים ומניחין הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל וכי תמכרו ממכר וגו׳ אל תונו איש את אחיו (ויק״ר פל״ג א׳).

[אונאת דברים] אל תונו, באונאת דברים הכתוב מדבר, או אינו אלא באונאת ממון, כשהוא אומר וכי תמכרו ממכר וגו׳ הרי אונאת ממון אמור, מה אני מקיים ולא תונו איש את עמיתו באונאת דברים. הא כיצד? אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך, היה גר ובא ללמוד תורה לא יאמר לו פה שאכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים יבא ללמוד תורה שיצאה מפי השכינה? אם היו יסורין באין עליו או שהיה מקבר את בניו לא יאמר לו כדרך שאמרו חביריו לאיוב הלא יראתך כסלתך

א) אבק שביעית הוא המסחר בפירות של שביעית שאינו עיקר האיסור, שעיקר הוא עבודת האדמה. אבק הוא לשון שלילי שאינו אמתי (camouflage). ב) כף וסכין, הראשון בא לחיי אדם לאכול והשני מביא המיתה, וכן המשלים האחרים, ור״ל שגם מקח וממכר אם הוא בדרך הישר מביא חיים לבעליהם ואם הוא באונאה מביא רעה לשניהם.

זכר נא מי הוא נקי אבד (איוב ד׳). אם היו חמרין מבקשים תבואה ממנו לא יאמר להם לכו אצל פלוני, ויודע שלא מכר לעולם. רבי יהודה אומר אף לא יתלה עצמו על המקח בשעה שאין לו דמים, שהרי הדבר מסור ללב ונאמר ויראת מאלהיך. א״ר יוחנן גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו ויראת וזה לא נאמר בו ויראת, ר׳ אלעזר אומר זה בגופו וזה בממונו, ר״ש בר נחמני אמר זה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון (ב״מ נ״ח:).

[קרקעות ומטלטלין] **וכי ימוך אחיך ונמכר מאחוזתו.** תניא מנין שאין אדם רשאי למכור את שדהו ולהניח באפונדתו וליקח לו בהמה וכלים ובית? ת״ל כי ימוך אחיך וגו׳ מלמד שאינו מוכר אלא א״כ העני ג) וכו׳ (ספרא).

[צדקה—עני] **וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו.** הה״ד אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳ (תהלים מ״א), א״ר יונה אשרי נותן לדל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל, הוי מסתכל בו היאך לזכות עמו. ר׳ יונה בשעה שראה בן גדולים שירד מנכסיו והוא מתבייש ליקח היה הולך אצלו ואומר לו בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה במדינת הים הא לך חפץ זה לכשאתה מתרווח אתה נותנו לי, ובשעה שנותנו לו היה אומר לו מתנה לך נתתיו. ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר ר׳ חנינא אמר כ״ב פעמים כתיב „אשרי״ ומכלם לא נטל אפוכי ד) אלא זה, שנאמר ביום רעה ימלטהו ה׳, לפיכך משה מזהיר לישראל וכי ימוך אחיך (ויק״ר פל״ד א׳). זש״ה אל תגזול דל כי דל הוא כי ה׳ יריב ריבם (משלי כ״ב), אמר הקב״ח אני עשיתי אותו דל, מי שהוא גוזל אותו או מלעיג עליו חרף עושהו כאילו עלי הוא מלעיג שנאמר עושק דל חרף עושהו ומכבדו חונן אביון (שם י״ד). מהו אל תגזול דל, וכי יש אדם גוזל דלים? ומה גוזל ממנו אחר שאין לו כל? אלא אם היית למוד להיות מפרנסו וחזרת בך ואמרת עד מתי אני מספיק לזה? ואת מונע ליתן לו, אם עשית כך דע שאתה גוזלו, הוי אל תגזול דל כי דל הוא וכו׳. כי ה׳ יריב ריבם, אני רב אתך ריבם. שאני עשיתיו עני ולך עשיר, אם הופך אני מנגנין שלי (מזלות) אעשה אותו עשיר ולך עני, שנאמר עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה׳ (שם), ולמה יריב ריבם? לפי שנפשו אתה מחסרו אם אין אתה מפרנסו, לפיכך וקבע את קובעיהם נפש (תנחומא).

[חסד לנפש—מרחץ] ד״א וכי ימוך אחיך עמך, הה״ד גומל נפשו איש חסד (משלי י״א), זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם, אמרו לו תלמידיו רבי להיכן אתה הולך? אמר להם לעשות מצוה, אמרו לו וכי מה מצוה זו? אמר להן לרחוץ בבית המרחץ, אמרו לו וכי זו מצוה היא? אמר להם הן, מה אם איקונין של מלכים שמעמידין אותו בבתי טרטיאות ובתי קרקסיאות מי שנתמנה עליהן הוא מורקן ושוטפן, והן מעלין לו מזונות ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות, אני שנבראתי בצלם ובדמות אלהים שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם על אכו״כ. אמרו עוד על הלל הזקן ששאלו אותו תלמידיו להיכן אתה הולך? אמר להם לגמול חסד עם הדין אכסניא (אורח) בגו ביתא, אמרו לו כל יום אית לך אכסניא? אמר להם והדין נפשא עלובתא היא בגו גופא, יומא דין היא הכא למחר לית היא הכא ה) וכו׳ (ויק״ר פל״ד ג׳).

[עשיר ועני—למוד] ד״א וכי ימוך אחיך, הה״ד רש ואיש תככים נפגשו ומאיר עיני שניהם ה׳ (משלי כ״ט), רש זהו רש בתורה, ואיש תככים (איש בינוני) זה ששונה סדר או שני סדרים. עמד רש עם איש תככים, א״ל השניני פרק אחד והשנהו, מאיר עיני שניהם ה׳, קנו עוה״ז ועוה״ב. עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה׳ (שם כ״ב), עשיר בתורה רש בתורה, אמר אותו רש לאותו עשיר השניני פרק אחד ולא השנהו, א״ל אנא בעי מיתב ומתניתך במסכת משקין או מאימתי קורין ו) עם דכוותך? עושה כולם ה׳, מי שעשה לזה חכם יכול לעשותו טיפש ומי שעשה לזה טיפש יכול לעשותו חכם (שם סי׳ ד׳).

[צדקה—קצבה—שכר ועונש] ר׳ סימון אמר בשם ריב״ל לעולם אל תהי מצות עני קלה בעיניך, שהפסדה כ״ד קללות ומתן שכרה כ״ד ברכות. הפסדה כ״ד קללות מנין, דכתיב הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו, בהשפטו יצא רשע, ותפלתו תהיה לחטאה, יהיו ימיו מעטים, פקודתו יקח אחר, יהיו בניו יתומים, ואשתו אלמנה, ונוע ינועו בניו, ושאלו ודרשו מחרבותיהם, ינקש נושה לכל אשר לו, ויבוזו זרים יגיעו, אל יהי לו מושך חסד, ואל יהי חונן ליתומיו, יהי אחריתו להכרית, בדור אחר ימח שמם, יזכר עון אבותיו, וחטאת אמו אל תמח, יהיו נגד ה׳ תמיד, ויכרת מארץ זכרם, ויאהב קללה ותבואהו, ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו, וילבש קללה כמדו, ותבוא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו, תהי לו כבגד יעטה ולמזח תמיד יחגריה. כל כך למה? יען אשר לא זכר עשות חסד וירדוף איש עני ואביון ונכאה לבב למותת (תהלים ק״ט). מתן שכרן כ״ד ברכות מנין, דכתיב הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית וגו׳ אז יבקע כשחר אורך, וארוכתך מהרה תצמיח, והלך לפניך צדקך, כבוד ה׳ יאספך, אז תקרא וה׳ יענה וגו׳, וזרח בחושך אורך, ונחך ה׳ תמיד, והשביע

ג) שנעשה עני וצריך לאכול, וכן דרשו שאינו רשאי למכור עצמו אא״כ העני, ועי׳ רמב״ם דעות פי״ב ה׳. ד) הנחה ושכר טוב בצדו. ה) הנשמה העלובה מדרכי הגוף היה מכבד כאורח המתעכב לזמן קצר, והכבוד הוא ללמוד תורה ולעשות מעשים טובים. ו) סוף המשניות או תחילתו.

בצחצחות נפשך, ועצמותיך יחליץ, והיית כגן רוה, ובנו ממך חרבות עולם, מוסדי דור ודור תקומם, וקורא לך גודר פרץ וגו׳ ז) אז תתענג על ה׳, והרכבתיך על במתי ארץ, והאכלתיך נחלת יעקב אביך וגו׳ (ישעיה נ"ח). א"ר סימון הלא תפרוס אין כתיב כאן אלא הלא פרוס, כבר הוא פרוס, שבראש השנה נגזר על אדם מה שמשתכר ומה שמתחסר. רשב"י כך דמך (ישן) ליה בליל ריש שתא חמא בחלמא בני אחתיה מתבעין מן מלכותא שית מאה דינרין, אנסיבון ואקימנן פרנסין (גבאי צדקה), אמרין ליה מן דמא מפקתא (מהיכן תהיה ההוצאה)? אמר להון אתון מפקין וכתבין, בסופא דשתא אי מתאבדין אנא אשלם לכון. בסופא דשתא איתאמרין עלייהו לישן ביש (לשון הרע לפני הממשלה), כד הוו יתבין ונסבין בהדין מטכסא (משי) אתא הד גבר ממלכותא אמר להון או אתון עבדון פורפרא דמלכא (מלבוש המלך) או אתון מארמאין (נותנים תרומה) שית מאה דינרין, ונסב אותן וחבשן בסלקי (בית אסורים). כיון דשמע רשב"י אזל לגביהון ואמר לון מה אפקתון לצדקה? אמרו לי הא כתבא! שרי קרי הדא כתבא ואשכח דאפקן שית מאה דינרין חסר שית דינרין, אמר להון הבו לי שית דינרין ואנא מפקא לכון וכו׳, אזל יהבון שוחדא להדין סבא (שהיה שומר אותו בבית האסורים) דלא לדבר למלכא מילא ואפקינון מתמן. א"ל דילמא הוית ידעת דאנן מזדמיין (שיארע לנו זאת)? אמר לון חייבון מליל ריש שתא הוינא ידעין דאינון מארמאין שית מאה דינרין. אמרו לי אילו אמרת לא הוינא יהבין אף שיתא דינרין בגו מצותיה? אמר ניחו לכון למעבד מצוותא לשמה (ויק"ר פל"ד י"ב).

[ארץ ישראל וישובתה] **לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים.** ת"ר לעולם ידור אדם בא"י ואפילו בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמו שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל דומה כאילו עובד ע"ז שנאמר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים, וכן אמר דוד כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה׳ לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כ"ו) וכו׳ (כתובות ק"י:).

[עבד ישראל] **וכי ימוך אחיך ונמכר לך לא תעבוד בו עבודת עבד.** קרי ליה אחיך וקרי ליה עבד, הא כיצד? אתה נוהג בו באחוה ח) והוא נוהג בעצמו בעבדותו (ספרא).

[רמזים בדרוש] ד"א וכי ימוך אחיך, אלו ישראל שנאמר וימכו בעונם (תהלים ק"ו), ומכר מאחזתו שנמכרו במדי בימי המן, שלקחן אותו רשע מאחשורוש, ובא גואלו זה מרדכי, וגאל את ממכר אחיו שכסה את עונותם, שכולם היו ראוים להריגה לפי שאכלו מתבשילי המלך שנאמר עשה המלך לכל העם וגו׳ משתה, ונתגרה בהם המן והפיל פור הוא הגורל, ובזכות מרדכי נצולו.

ד"א ובא גואלו זה הקב"ה שנאמר גואלם חזק ה׳ צבאות שמו (ירמיה נ׳), הקרוב אליו זה הקב"ה שנאמר לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמ"ח) וכו׳ (תנחומא).

[עבדות] **לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך.** שלא תאמר לו החם את הכוס ואין אתה צריך לו, עדור לי תחת הגפן עד שאבוא ט), ושמא תאמר לצורך עצמי אני עושה, הרי הדבר מסור ללב ונאמר בו ויראת מאלהיך (ספרא).

בחקותי
כו

[בתי מדרשות — טוב ורע] **אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו וגו׳.** זש"ה חכמות בחוץ תרנה ברחובות תתן קולה וגו׳ (משלי א׳). שאל רבי שאול בר נחמני את רבי יונתן ב"ר אלעזר שהיה עומד בשוק, א"ל שנה לי פרק אחד. א"ל לך לבית התלמוד ואני אשנה לך שם. א"ל רבינו לא כך למדתני חכמות בחוץ תרונה, א"ל יודע את לקרות ואין את יודע לשנות, מהו חכמות בחוץ תרונה, בחוצה של תורה, המרגלית היכן נמכרת לא בחוץ (בשוק) אבנים טובות ומרגליות? אין מוליכין אותן לשוק של ירקות ובצלים ושומים. כך התורה בחוץ (בשוק) שלה היא נאמרת, ברחובות תתן קולה, במקום שמרחיבין, והיכן הוא המקום? בבתי כנסיות ובתי מדרשות. בראש הומיות תקרא בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר (שם) וכו׳ בראשונה היו עושין בתי כנסיות בגבהה של עיר וכו׳ אם אמרת בדברי תורה לא תאמר כבר אמרתי, אלא חזור ואמור, שכך כתיב אמריה תאמר. א"ר אבא אומרת הטובה ואומרת הרעה, אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ונתתי גשמיכם בעתם זו הטובה, ואם לא תשמעו ונתתי שמיכם כברזל זו הרעה וכו׳ (תנחומא).

[סייף וספר—ככר ומקל] תני בשם ר׳ אלעזר, הסייף והספר ירדו מכורכין מן השמים, אמר להם הקב"ה אם שמרתם מה שכתוב בספר זה הרי אתם נצולים מן הסייף, ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם. והיכן הוא משמען של דברים? שנאמר ויגרש את

ז) לא דייק כ"כ במספר כ"ד, וכוונתו רק להראות שפע הברכות בפרשה זו לעומת הקללות של מי שאינו מחזיק בידי עני ואביון. ח) ונאמר ג"כ להלן ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, ועי׳ רמב"ם עבדים פ"א מ׳. ט) עבודת פרך נקראת אם היא שלא לצורך האדון רק כדי להראות שהעבד כפוף תחתיו, ואם היא עבודות שאין לה קצבה של זמן, כגון שאמר לו עדור לי עד שאבוא ואינו יודע מתי יבוא.

האדם וגו׳ ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים זו תורה. תני בשם רשב״י הככר והמקל ניתנו מכורכין מן השמים, אמר להם אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול, ואם לאו הרי מקל ללקות בו, היכן הוא משמעו של דבר? אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו אם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (ישעיה א׳) חרובין תאכלו. א״ר אחא צריכין ישראל לחריבא עד דעבדון תתובא, אר״ע יאה מסכנותא לברתיה דיעקב כערקא סומקא ברישא דסוסיא חיורא א), הוי אם בחקותי תלכו וגו׳ (ויק״ר פל״ה ה׳).

[מלחמה] **והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית.** בעון ענוי הדין ועיות הדין וקלקול הדין ובטול תורה, חרב וביזה רבה ודבר ובצורת באין ,ובני אדם אוכלין ואינם שבעין, ואוכלין לחמן במשקל, דכתיב והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית ב), ואין ברית אלא תורה, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה וגו׳ וכתיב בשברי לכם מטה לחם ואפו עשר נשים וגו׳ וכתיב יען וביען משפטי מאסו (שבת ל״ג).

[עם עולם—גאולה] **לא מאסתים ולא געלתים לכלותם וגו׳.** תניא לא מאסתים בימי כשדים שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה, ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיהו כהן גדול, לכלותם בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם בימי פרסיים שהעמדתי להם רבי וחכמי הדורות, כי אני ה׳ אלהיכם לעתיד לבוא ג), שאין כל אומה ולשון יכולין לשלוט בהם (מגילה י״א.).

[גפן — ישראל] **וזכרתי את בריתי יעקב וגו׳.** הה״ד גפן ממצרים תסיע (תהלים פ׳), מה הגפן הזה אין נוטעין אותה במקום טרשים (עפר אבנים) גדולים אלא בולשין (מחפשין ומעדרין) אותה מתחתיה ואח״כ נוטעין אותה, כך תגרש גוים ותטעיה; מה הגפן הזו כל שאתה מפנה תחתיה הרי היא משובחת, כך הם ישראל פנית לפניהם כל מלך ואח״כ ותשרש שרשיה ותמלא ארץ; מה הגפן הזו אין נוטעין אותה ערבוביא אלא שורות שורות, כך ישראל הם דגלים דגלים, איש על דגלו באותות לבית אבותם (במדבר ב׳); מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושלטה בכל האילנות, כך הם ישראל נראים כאילו שפלים בעוה״ז אבל לעולם הבא הם עתידין לירש מסוף העולם ועד סופו; מה הגפן הזו שרביט אחד יוצא ממנה ומכבש כמה אילנות, כך ישראל צדיק אחד יוצא מהם ושולט בכל העולם, הה״ד ויוסף הוא השליט (בראשית מ״ב), ויהי ה׳ את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (יהושע ו׳), ויצא שם דוד בכל הארצות (דהי״א י״ד), ושלמה היה מושל בכל המלכיות (מ״א ה׳), כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות (אסתר ט׳); מה הגפן הזו העלים שלה מכסין על האשכולות, כך הם ישראל עמי הארץ שבהם מכסין על תלמידי חכמים; מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולות וקטנות, הגדול מחבירו נראה כאילו נמוך מחבירו, כך ישראל כל מי שיגע בתורה וגדול מחבירו נראה נמוך מחבירו; מה הגפן הזו טעונה שלש ברכות ד) כך ישראל מתברכין בברכה משולשת בכל יום, יברכך ה׳, יאר ה׳, ישא ה׳; מה הגפן הזו יש בה ענבים ויש בה צמוקים, כך ישראל יש בהם בעלי מקרא בעלי משנה בעלי תלמוד ובעלי אגדה; מה גפן זו יש בה יין ויש בה חומץ, זה טעון ברכה וזה טעון ברכה, כך ישראל חייבין לברך על הרעה ועל הטובה, על הטובה ברוך הטוב והמטיב ועל הרעה דיין האמת, מה היין הזה כל מי ששותה ממנו פניו מאירות וכל מי ששותה חומץ שניו כהות, כך ישראל מי שלומד תורה פניו מאירות שנאמר חכמת אדם תאיר פניו, וכל מי שבא ומזדווג להם סוף שנוטל את שלו (נענש) מתחת ידיהן; מה גפן זו בתחלה היא נרפסת ברגל ואח״כ עולה על שלחן מלכים, כך ישראל נראין כאילו מאוסים בעוה״ז דכתיב הייתי שחוק לכל עמי נגינתם כל היום (איכה ג׳), אבל לעתיד לבא נאמר ונתנך ה׳ עליון על כל הגוים, וכתיב והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך (ישעיה מ״ט); מה גפן זו מדלין אותה על גבי אילנות גדולים כך ישראל שנאמר כסו הרים צלה וענפיה ארזי אל תשלח קציריה עד ים וגו׳ (תהלים פ׳); מה גפן זו נשענת על גבי קנה, כך ישראל נשענין בזכות התורה הכתובה בקנה; מה גפן זו השומר שלה עומד למעלה (כי היא נמוכה), כך ישראל שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (שם קכ״א); מה גפן זו נשענת ע״ג עצים יבשים והיא לחה, כך ישראל נשענין בזכות אבותם אע״פ שהן ישנין, הה״ד וזכרתי את בריתי יעקב וגו׳ (ויק״ר פל״ו ב׳).

כז

[נדר—נפשות לקרבנות] **איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה׳.** זה שאמר הכתוב פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי י״א),

---

א) לפעמים צריכין ישראל שתבא עליהם דוחק עניות עד שלא נשאר להם מה לאכול כ״א חרובין, כדי שיעשו תשובה על עונותיהם. ור״ע אמר שנאה עניות לבנות יעקב כרצועה אדומה בראש סוס לבן, כי בדרך הזה יכירו חטאתיהן וישובו בתשובה שלמה. ב) במלחמה הנוראה הנוכחית באירופא נתקיימה ג״כ הקללות האלה, ובאה חרב נוקמת נקם ברית, על שחללו העמים הברית (treaty) שביניהם. ג) לעתיד לבא לא יועילו עוד אנשים פרטים רק ה׳ לבדו אשר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, או כי תמלא הארץ דעה את ה׳ ויכירו כלם לתת משפט צדק לבני ישראל בארץ אבותיהם. ד) על הבוסר פרי האדמה, על הענבים

אם יהיה אדם צדיק ואינו עוסק בתורה אין בידו כלום, אלא פרי צדיק עץ חיים זו תורה, שמתוך שהוא בן תורה הוא למד היאך לוקח נפשות, שאם ידור לערך נפשות הוא למד מן התורה ויודע איך לעשות, ואם אין בידו תורה הוא אובד נפשות. כן את מוצא ביפתח הגלעדי מפני שלא היה בן תורה אבד את בתו, בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר באותה שעה שנאמר וידר יפתח נדר וגו׳ והיה היוצא וגו׳ והיה לה׳ והעליתיהו עולה (שופטים י״א), והיה עליו כעס מן הקב״ה, אמר אילו יצא מביתו כלב או חזיר או גמל היה מקריב אותו לפני! לכך זימן לו בתו. כ״כ למה כדי שילמדו כל הנודרים הלכות נדרים וקונמות ולא ינהגו בהן טעות. והנה בתו יוצאת לקראתו, ויהי כראותו אותה ויקרע את בגדיו ויאמר אהה בתי וגו׳, ואנכי פציתי פי אל ה׳ ולא אוכל לשוב (שם). והלא פינחס היה שם (והיה יכול לשאול על נדרו) והוא אומר לא אוכל לשוב? אלא פינחס אמר אני כהן גדול בן כהן גדול ואיך אלך אצל עם הארץ? ויפתח אמר אני ראש שופטי ישראל ראש הקצינים אשפיל עצמי ואלך אצל הדיוט? מבין תרויהון אבדה ההיא עלובתא מן עלמא! ושניהם נתחייבו בדמיה ונענשו, פינחס נסתלקה ממנו רוה״ק, ויפתח נתפזרו עצמותיו שכן כתיב ויקבר בערי גלעד (שם י״ב) בערים הרבה. כיון שבקש להקריב אותה היתה בוכה לפניו, אמרה לו בתו, אבי! יצאתי לקראתך בשמחה ואתה שוחט אותי! שמא כתב הקב״ה בתורה שיהיו ישראל מקריבים לפניו נפשות אדם?! הלא כתיב בתורה אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳ מן הבהמה (ויקרא א׳) ולא מן בני אדם. אמר לה בתי נדרתי והיה היוצא אשר יצא והעליתיהו עולה והנודר צריך לקיים נדרו. אמרה לו והרי יעקב אבינו שנדר כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כ״ח) ונתן לו הקב״ה שנים עשר בנים, שמא הקריב להקב״ה אחד מהם? ולא עוד אלא חנה שאמרה ותדר נדר ותאמר ה׳ צבאות אם ראה תראה בעני אמתך וגו׳ ונתת לאמתך זרע אנשים ונתתיו לה׳ (ש״א א׳) שמא הקריבה את בנה לפני הקב״ה? כל הדברים האלה אמרה לו ולא שמע לה וכו׳. ורוח הקדש צווחה, נפשות היית רוצה להקריב לפני אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה ז׳), אשר לא צויתי לאברהם שישחוט את בנו אלא אמרתי לו אל תשלח ידך אל הנער, רק להודיע לכל האומות חיבתו של אברהם שלא חשך את יחידו ממני לעשות רצון בוראו, ולא דברתי ליפתח להקריב את בתו וכו׳ ולא עלתה על לבי זה מישע מלך מואב שכתוב בו בשעה שנפל ביד מלך ישראל, ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו לעולה (מ״ב ג׳), מי גרם להם זאת על שלא היו בני תורה, שאילו קראו בתורה היו יודעים הדין איש כי יפלא נדר והיה ערכך הזכר וגו׳ בערך דמים ולא נפשות, הוי ולוקח נפשות חכם (תנחומא).

[ישראל ואו״ה] ד״א איש כי יפליא נדר, אף הגוים אומרים במה אקדם ה׳ וגו׳ האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי (מיכה ז׳), אמר להם הקב״ה איני מבקש לא בניכם ולא קרבנותיכם, אלא לבניי נתתי פרשת קרבנות ופרשת ערכין וכו׳, שתחלתו של ספר הוא דבר אל בני ישראל וגו׳ כי יקריב מכם קרבן לה׳, מכם ולא מן הגוים, וסופו של ספר דבר אל בני ישראל וגו׳ איש כי יפליא, וכן הוא אומר מגיד דבריו ליעקב וגו׳ (תנחומא).

[זקן וזקנה—סבא וסבתא] **ואם מבן ששים שנה ומעלה אם זכר והיה ערכך חמשה עשר שקל ולנקבה עשרה שקלים.** בשמגיעה לימי הזקנה האשה קרובה להחשב כאיש, לפיכך האיש פוחת בהזקנו יותר משליש בערכו, כי ערך הזכר מבן חמש שנים ועד בן עשרים שנה הוא עשרים שקלים. והאשה אינה פוחתת מעשרת שקלים שהוא ערכה גם משנת חמש עד עשרים, והיינו דאמרי אינשי סבא בביתא פחא בביתא, סבתא בביתא סימא (סימן טוב ואוצר) בביתא (ערכין י״ט. ועי׳ רש״י).

[משה וישראל] **אלה המצות אשר צוה ה׳ את משה אל בני ישראל.** כדאי השליח למי שנשתלח אצלו וכדאי מי שנשתלח אצלו לשליח ה), את משה אל בני ישראל, זכות ישראל גרמה (ספרא).

בורא פרי העץ, על היין בורא פרי הגפן. ה) משה היה אב לנביאים ואין נביא אחר רשאי לחדש דבר שלא נאמר למשה, מפני שבו בחר ה׳ בתור איש המעולה להיות שליח לדור דעה הוא דור המדבר, אך מעלת השליח היא מצד זכות המשולח ישראל עם סגולה.

תם ספר ויקרא

במדבר

א

[בית המקדש—צניעות] **וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני באהל מועד.** עד שלא הוקם המשכן דבר הקב״ה עם משה בסנה שנאמר ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה (שמות ג׳), אח״כ דבר עמו במדין שנאמר ויאמר ה׳ אל משה במדין (שם ד׳), אח״כ דבר עמו במצרים שנאמר ויאמר ה׳ אל משה ואל אררן בארץ מצרים (שם י״ב), ואח״כ דבר עמו בסיני שנאמר וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני, כיון שהוקם המשכן אמר יפה היא הצניעות שנאמר והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו׳), התחיל לדבר עמו באהל מועד. וכן דוד אמר כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה (תהלים מ״ה), בת מלך זה משה שנאמר ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן (שמות א׳) וכו׳, ממשבצות זהב לבושה זה אהרן שנאמר ועשית משבצות זהב (שם כ״ח). מכאן אמרו חז״ל כל אשה שהיא מצנעת עצמה אפילו בת ישראל ראויה שתנשא לכהן גדול ותעמיד כהנים גדולים כאהרן הכהן. אמר הקב״ה כך היא כבודי שיהא מדבר מבפנים שנאמר ובבא משה אל אוהל מועד וישמע את הקול מדבר אליו.—אמר ר׳ יהושע בן לוי אלו היו יודעים הגוים מה ביהמ״ק יפה להם היו מקיפין אותו קסטוריות (מגדלים) כדי לשומרו, שהיה יפה להם יותר ממה שהיה יפה לישראל, שכך סידר שלמה בתפלתו וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא וגו׳ ובא והתפלל אל הבית הזה, אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי (מ״א ח׳), אבל כשבא אצל ישראל מה כתיב בו ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו (דהי״ב ו׳), אמר שלמה רבון העולמים! אם הוא ראוי תן לו ואם אינו ראוי אל תתן לו. ולא תאמר ביהמ״ק לבד היה יפה לגוים אלא אלולי ישראל לא היה מטר יורד לעולם ולא השמש זורחת, שבזכות ישראל המטר יורד והקב״ה מזריח השמש בעוה״ז, ולעתיד לבא הגוים רואים היאך הקב״ה מתדבק עם ישראל והם באים להדבק בהם, ויאמרו נלכו עמכם כי שמענו אלהים עמכם (זכריה ח׳) וכו׳ (תנחומא).

[גדולה וחורבן—מנין השנים] **באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים.** זש״ה צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה (תהלים ל״ו), צדקה שאתה מביא לעולם מפורסמת היא כהרים הללו, אבל משפטיך שאתה עושה בעולם כתהום רבה, מה תהום רבה בסתר אף משפטיך בסתר, כיצד? כשחרבה ירושלם בתשעה באב חרבה, וכשהראה לו ליחזקאל מראה לו בחדש העשירי בעשר לחדש וגו׳ סמך מלך בבל אל ירושלם (יחזקאל כ״ד) ובא הפליט בעשירי בחמשה לחדש וגו׳ לאמר הוכתה העיר (שם ל״ג), ולמה לא אמר באיזה יום בחדש חרבה (תשעה באב)? כדי שלא לפרסם יום החורבן. אבל כשהוא בא לגדל את ישראל הוא מפרסם באיזה מקום באיזה יום באיזה חדש באיזה שנה לאיזה אופטיא א), שנאמר באחד לחדש השני לצאתם מארץ מצרים (תנחומא).

[ישראל עם סגולה — יחוס] **שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם.** זש״ה לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום (תהלים קמ״ז) ונאמר וירם קרן לעמו וגו׳ (שם קמ״ח). משל למלך שנטל אשה ראשונה ולא כתב לה כתובה, גירשה ולא כתב לה גט, כך לשניה ולשלישיה ולא היה כותב להן כתובה ולא גט. ראה ענייה יתומה ובת אבות (מיוחסת) ביקש ליטול אותה, אמר לושושבינו אל תנהג בה כמו בראשונות, זו בת אבות היא, צנועה היא במעשיה וכשרה, כתוב לה כתובה באיזו שבוע (שמיטה) באיזו שנה באיזה חדש, בכמה בחדש באיזו איפרכיא (מחוז), כשם שכתוב באסתר שנאמר ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש אל בית מלכותו בחדש העשירי היא חדש טבת בשנת שבע למלכותו (אסתר ב׳). כך הקב״ה ברא לדור המבול ולא כתב אימתי בראן, העבירן מן העולם ולא כתב אימתי העבירן, אלא ביום ההוא נבקעו כל מעינות תהום רבה (בראשית ז׳), וכן לדור הפלגה וכן למצרים לא היה כותב אימתי נבראו ואימתי מתו, אלא כיון שעמדו ישראל אמר הקב״ה למשה איני נוהג באלו כאותן הראשונים, אלו בני אבות הם בני אברהם יצחק

א) אופטיא בלשון יון ירומי hypatus, מנין שנים למלכות או לענין נכבד בעתותי הממשלה (epoc).

ויעקב, לך כתוב להם באיזה חדש בכמה בחדש ובאיזו שנה ובאיזו איפרכיא ובאיזו עיר רוממתי קרנם ונתתי להם עלוי ראש, לכך נאמר וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני, הרי איפרכיא, באהל מועד הרי מדינה, בשנה השנית זו שנה, בחדש השני זה החדש, באחד לחדש בכמה לחדש, הרי נכתבה אופטיא. נתתי להם עלוי ראש שנאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל, לקיים מה שנאמר לא עשה כן לכל גוי, ומה עשה, וירם קרן לעמו (במד״ר פ״א ה׳).

[תורה הפקר] ד״א וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני, למה במדבר סיני? מכאן שנו רבותינו בשלשה דברים ניתנה התורה באש ובמים ובמדבר. באש שנאמר והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה׳ באש וגו׳ (שמות י״ט), במים שנאמר ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים וגו׳ זה סיני וגו׳ (שופטים ה׳), במדבר שנאמר במדבר סיני לאמר. ולמה נתנה בשלשה דברים אלו? לומר לך מה דברים הללו הם חנם לכל באי עולם, אף התורה היא חנם לכל באי עולם, שנאמר הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכלו, שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב (ישעיה נ״ה) ואין מים אלא תורה וכו׳. ד״א במדבר סיני לומר לך שכל מי שאינו עושה עצמו הפקר כמדבר אינו יכול לקנות את התורה, לכך נאמר במדבר סיני (תנחומא).

[לוים] **והלוים למטה אבותם לא התפקדו בתוכם.** למה לא נמנו עם ישראל? אלא שבטו של לוי פלטינין ב) היו. משל למלך שיש לו לגיונות הרבה, ואמר לפרופסיטוס לך מנה את הלגיונות חוץ מן הלגיון העומד לפני. לפיכך א״ל הקב״ה למשה אך את מטה לוי לא תפקוד בתוך בני ישראל אבל אתה מונה אותם לעצמן וכו׳. בשעה שאמר הקב״ה למשה אך את מטה לוי לא תפקוד, נתירא משה ואמר שמא יש פסול בשבטי שאין הקב״ה חפץ שאמננו, א״ל הקב״ה למשה לא אמרתי לך כן אלא להוציאן מן הגזרה שלא ימותו עמהם, הה״ד ואת ראשם לא תשא ג) בתוך בני ישראל, למה שהלוים שלי הן. שכל מי שהוא מקרב אותי אני מקרבו, הם קרבו עצמן לי כשאמר משה מי לה׳ אלי, ויאספו אליו כל בני לוי (שמות ל״ב), ונמצאו עמי נאמנים ששמרו אזהרתי לא יהיה לך אלהים אחרים (שם כ׳), לפיכך הם ראוים שיהיו נאמני ביתי, ולכן ואתה הפקד את הלוים על משכן העדות וגו׳. וכן הוא אומר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (תהלים ק״א) וכו׳. ואף בעת פרוקו והקמתו של משכן איני חפץ באחרים אלא הם, הה״ד ובנסוע המשכן וגו׳. יכול המצוה על הלוים אבל אם עשו ישראל רשות בידם לעשות? ת״ל והזר הקרב יומת. וכה״א עשה סטים שנאתי לא ידבק בי (תהלים ק״א) אלו ישראל שסטו מאחרי המקום ועשו את העגל ושנאן המקום להיות גזברין שלו. ולא תאמר שלא יגעו בו ישראל בשעת מסעות אלא אף בשעת המחנות לא יקרבו אליו כ״א בני לוי, הה״ד וחנו בני ישראל איש על מחנהו וגו׳ והלוים יחנו סביב למשכן. ולמה אני מזהירן לישראל שירחקו עצמן מן המשכן? כדי שלא יהיה קצף עליהן שאינן ראוין להתקרב אצלו, אבל הלוים הם ישמרהו, הה״ד ושמרו הלוים את משמרת משכן העדות וכו׳ (במד״ר פ״א סוף).

[מלך כמו העם] **והזר הקרב יומת.** א״ל ההוא גוי להלל מקרא זה על מי נאמר? א״ל אפילו על דוד ד) מלך ישראל (שבת ל״א).

ב

[שמונה עשרה] **וידבר ה׳ אל משה ואל אהרן.** בי״ח מקומות אתה מוצא משה ואהרן מזווגין, רמז לאבות שתקנו י״ח ברכות, אברהם קבע תפלת הבקר שנאמר וישכם אברהם בבקר (בראשית כ״ב) ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים ק״ו), יצחק קבע תפלת המנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כ״ד) ואין שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטף וגו׳ (תהלים ק״ב), יעקב קבע תפלת הערב שנאמר ויפגע במקום וילן שם (בראשית כ״ח) ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וגו׳ ואל תפגע בי (ירמיה ז׳). וי״ח ברכות הן כנגד י״ח אזכרות שכתובות בשמע ישראל, וכנגד י״ח אזכרות במזמור לדוד הבו לה׳ ה) בני אלים (תהלים כ״ט) וכו׳ (במד״ר פ״ב א׳).

[דגלים] **איש על דגלו באותות לבית אבותם.** סימנים היו לכל נשיא בכל שבט ושבט, מפה וצבע על כל מפה ומפה, כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן. מהם למדו המלכיות להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה. ראובן אבנו אודם ומפה שלו צבוע אדום ומצוייר עליו דודאים, שמעון אבנו פטדה ומפה שלו צבוע ירוק ומצוייר עליו שכם; לוי אבנו ברקת ומפה שלו צבוע שליש לבן ושליש שחור ושליש אדום ומצוייר עליו אורים ותומים; יהודה אבנו נפך וצבע מפה שלו כעין שמים ומצוייר עליו אריה; יששכר אבנו ספיר ומפה שלו צבוע שחור דומה לכחול ומצוייר עליו שמש וירח, ע״ש ומבני יששכר יודע בינה לעתים (דהי״א י״ב); זבולן אבנו

ב) פלטינין, בני פלטין (princes). לגיונות, אנשי חיל נבחרים תחת פקידים מיוחדים (legions). פרופסיטוס, שר גדול בא כח המלך בלשון רומי praepositus. ג) דרש לשון „שא" את ראש, כאדם האומר לקיסטניר, תליון ההורג את המחוייבים מיתה למלכות, סב רישיה דפלן (לשון המדרש) להסיר את ראשו. ד) להורות על דרך הדימוקרטי, כי אין למלך זכיות מיוחדות, וכעם כמלך הם תחת חקים ומשפטים.

יהלום וצבע מפה שלו לבן ומצוייר עליו ספינה ע"ש זבולן לחוף ימים ישכון; דן אבנו לשם וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליו נחש, ע"ש יהי דן נחש; גד אבנו שבו וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור אלא מעורב שחור ולבן ומצוייר עליו מחנה ע"ש גד גדוד יגודנו (בראשית מ"ט); נפתלי אבנו אחלמה וצבע מפה שלו דומה ליין צלול שאין אדמותו עזה ומצוייר עליו אילה ע"ש נפתלי אילה שלוחה; אשר אבנו תרשיש וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בו הנשים ומצוייר עליו אילן זית ע"ש מאשר שמנה לחמו; יוסף אבנו שוהם וצבע מפה שלו שחור עד מאד ומצוייר עליו מצרים לשני נשיאים אפרים ומנשה שנולדו במצרים, על מפה של אפרים היה מצוייר שור ע"ש בכור שורו הדר לו זה יהושע שהיה מבני אפרים, ועל מפת מנשה היה מצוייר ראם ע"ש וקרני ראם קרניו והוא גדעון בן יואש שהיה משבט מנשה; בנימין אבנו ישפה וצבע מפה שלו דומה לכל הצבעים בי"ב דגלים ומצוייר עליו זאב ע"ש בנימן זאב יטרף, לכך נאמר באותות, שסימנין היו להם לכל נשיא ונשיא (במד"ר פ"ב ו').

[מחנה ישראל—שבטים] מה ת"ל לבית אבותם? הה"ד אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק (איוב ל"ז), בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה אותם לדגלים, התחיל משה מיצר, אמר עכשיו עתידה המחלוקת ליכנס בין השבטים, אם אני אומר לשבטו של יהודה שישרה במזרח והוא אומר אי אפשי אלא בדרום, וכן ראובן וכן אפרים וכל שבט ושבט, מה אני עושה? א"ל הקב"ה, משה! מה איכפת לך? אין צריכין לך, מעצמן הן מכירין דירתן, כי דייתיקי (צוואה) יש בידן מיעקב אביהם היאך לשרות בדגלים, כמו שטענו אותו והקיפו את מטתו כך יקיפו את המשכן. דאמר ר' חמא ב"ר חנינא כיון שבא אבינו יעקב ליפטר מן העולם קרא לבניו דכתיב ויקרא יעקב אל בניו (בראשית מ"ט) ובירכן וציוון על דרכי האלהים וקבלו עליהם מלכות שמים. משגמר דבריו א"ל אחרי מותי תטלו אותי ביראה ובכבוד ותלוו אותי, ולא יגע אדם אחר במטתי ולא אחד מן המצריים ולא אחד מבניכם שנשאו לבנות כנען, וכן הוא אומר ויעשו לו בניו כן כאשר צום (שם נ'), בניו ולא בני בניו. היאך צום? אמר להם בני יהודה יששכר וזבולן יטענו מטתי מן המזרח, ראובן שמעון וגד יטענו מטתי מן הדרום, אפרים מנשה ובנימן יטענו מן המערב, דן אשר ונפתלי יטענו מן הצפון, יוסף אל יטען שהוא מלך ואתם צריכין לחלוק לו כבוד, לוי אל יטען שהוא עתיד לטעון את הארון ומי שטוען ארונו של חי העולמים אינו טוען ארונו של מת. ואם עשיתם כן וטענתם את מטתי כמו שצויתי אתכם, האלהים עתיד להשרות אתכם כן בדגלים וכו', הוי אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק, שמיעקב היה בהם דעה היאך ישרו על דגליהם, ולפועלי אתן צדק זה הקב"ה, שפעל פעולות טובות עם ישראל ונתן להם שכר שקיימו מצות אביהם, ועשה צדק עמהם שלא שינה הדבר כדי למנוע מחלוקת מביניהם, לכך נאמר לבית אבותם, כענין שהקיפו מטת אביהם כן יחנו (שם סי' ז').

[ישראל ואו"ה] ד"א איש על דגלו, זש"ה נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגול (תהלים כ'), נרננה בישועתך שנאמר ויושע ה' (שמות י"ד) ובשם אלהינו נדגול, הקב"ה שמו כשמותינו (ישראל), ועושה לנו דגלים כמו למלאכי השרת שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, לכך נאמר דגול מרבבה, וכדי שיהיו נכרין בני ראובן לעצמן ובני שמעון לעצמן וכו' ומנין שהוא דרך חבה? שכן הוא אומר הביאני המלך אל בית היין ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב'). א"ר אבהו משל למה"ד לעשיר שהיה לו אוצר מלא יין, נכנס לבדקו ומצאו כלו חומץ, בא לצאת לו מתוך האוצר ומצא שם חבית אחת עם יין טוב, אמר חבית זו חביבה עלי מכל האוצר. כך ברא הקב"ה שבעים אומות ומכולם לא מצא הנאה אלא בישראל, שנאמר הביאני אל בית היין, יי"ן בגימטריא שבעים כנגד שבעים אומות, ומכולם לא אהב אלא ישראל שנאמר ודגלו עלי אהבה, ואומר (שם ו') ששים המה מלכות ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר אחת היא יונתי תמתי וכו'. אמר הקב"ה יש לגוים דגלים ואין חביב עלי אלא דגלו של יעקב שנאמר איש על דגלו (תנחומא).

[מספר ישראל] **אלה פקודי בני ישראל.** הדא הוא דכתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב'). משל למה"ד למי שהיה יודע שלש אומניות זהבי ויוצר וזגג, כל מי מבניו שהיה מחבבו היה קורא בנו של זהבי, וכל מי שהיה שונאו היה קורא אותו בנו של זגג, ובינוני שאינו לא אוהב ולא שונא היה קורא אותו בנו של יוצר. כך משה מפני שהיה אוהב את ישראל משל אותן לכוכבים שנאמר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב (דברים א'), אבל בלעם שהיה שונא אותם משל אותם בעפר שנאמר מי מנה עפר יעקב (במדבר כ"ג), והושע שהיה בינוני לא אוהב ולא שונא משלן בחול וכו'. רבי מנחמא ב"ר אליעזר בן יעקב אמר למה נמשלו ישראל כחול? מה החול הזה אתה עושה בו גומא בערב ובשחרית אתה מוצא אותה שנתמלאה, כך כל האלפים שחסרו ישראל בימי דוד נתמלאו בימי שלמה שנאמר יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב (מ"א ד') וכו' (במד"ר פ"ב י"ז).

ג

[בנים ותלמידים] **ואלה תולדות אהרן ומשה** וגו', והרי תולדותיו של משה לא נתבעו (נתבקשו) כאן ולמה נאמר תולדות אהרן ומשה? בשביל בכורו של משה ו) שלא למעט בכבודו (במד"ר פ"ב

ה) יחשב נמי „אל" הכבוד לאזכרה. ו) שבני משה לא

כ"א). תניא א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה וסמיך ליה ואלה שמות בני אהרן, לומר לך אהרן ילד ומשה לימד לפיכך נקראו על שמו (סנהדרין י"ט:).

[זיווגים] **ואלה שמות בני אהרן הבכור וגו'.** הה"ד אלהים מושיב יחידים ביתה (תהלים ס"ח). אמר הקב"ה אע"פ שבני אדם הם יחידים אני הפריתי אותם והרביתי אותם ועשיתים בתים שישבו בהם, כיצד אהרן היה יחידי ועשיתי לו בית שנאמר בית הלוי ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה' (תהלים קל"ה), דוד היה יחידי ועשיתי אותו בית שנאמר בית דוד כה אמר ה' (ירמיה כ"א), ואף ישראל יחידים היו שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ וגו' והרבה אותם האלהים שנאמר ה' אלהיכם הרבה אתכם (דברים א'), הוי מושיב יחידים ביתה. שאלה מטרונא אחת לר' יוסי בן חלפתא אמרה לו הכל מודים כי בששת ימים ברא אלהים את העולם, מאותה שעה ועד עכשיו מהו עושה? אמר לה הוא מעלה סולמות ומוריד סולמות מגביה לזה ומוריד לזה שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (שם ע"ה), פלוני שהיה עשיר יעני ופלוני שהיה עני יעשר שנאמר ה' מוריש ומעשיר (ש"א ב'). ר' ברכיה אמר לא השיב לה כן, אלא כך אמר לה הוא מזווג בעולמו זיווגים ואומר פלוני ישא פלונית ופלונית תנשא לפלוני ומושיבם בבתיהם. אמרה לו יכולה גם אני לזווג אלף ביום אחד. אמר לה ר"י אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקב"ה בקריעת ים סוף, הניחה והלך לה. מה עשתה שלחה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות, אמרה להם פלוני ישא לפלונית ופלונית תנשא לפלוני, וזיווגן יחד. בלילה נפלה קטטה ביניהן והכו אלו את אלו. בבקר הלכו אצלה דין רישיה פצוע ודין עינו שמוטה ודין אצילי ידיו פרוכות, ודין ארכובו נשברה, דין אמר לינא בעי (אינני חפץ) לדין, ודין אמר לינא בעי לדין. מיד שלחה לר"י בר חלפתא, אמרה לו רבי! אמת היא תורתכם, יפה אמרת, אם קשה היא לפני הקב"ה לפני ב"ו על אכו"כ! הה"ד אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות, מאי בכושרות? בכי ושירות ז), דבעי אמר שירה דלא בעי בוכה. ומה הקב"ה עושה? מזווגן על כרחן שלא בטובתן, ויושב ודן אותם ומביא זה ממקום אחד וזו ממקום אחר ומושיבן בבית אחד. ד"א אלהים מושיב יחידים ביתה, מי שהוא נושא אשה הגונה לו הקב"ה עושה אותם בתים, אסירים בכושרות, שמוציא מהם בנים בעלי תורה אוסרים ומכשירים וכו'. ד"א אלהים מושיב יחידים, מי היו זה עמרם ויוכבד, בזכות להוציא אסירים בכושרות אלו ישראל שהיו משועבדים במצרים, מה עשה הקב"ה זיווג יוכבד לעמרם כדי שיעמוד מהם גואל ויגאל לישראל וכו'. ד"א בכושרות בזכות הכשרים שהיו בהם יצאו, זה שבטו של לוי, אע"פ שהיו ישראל עובדים ע"ז במצרים, שבטו של לוי היו עובדין להקב"ה ומלין את בניהם, לפיכך משה מקלסן בסוף למיתתו ואומר שמרו אמרתך ובריתך ינצורו (דברים ל"ג), ומשבט לוי נבחרו אהרן ובניו לכהנים, הה"ד אלה שמות בני אהרן הכהנים המשוחים אשר מלא ידם לכהן (במד"ר פ"ג ד').

[המשכן ושומריו מכל צד] **והחונים לפני המשכן קדמה וגו' משה ואהרן ובניו שומרים משמרת המקדש.** זכה קהת שהקיפו בניו המשכן משתי רוחות ח). הרי נעשה שבט לוי לארבע מחלקות להקיף המשכן, ולפי מעשיהם היו הלוים חונים לארבע רוחות כמו שהיו ארבעה הדגלים סדורים. הא כיצד? לרוח מערב, משם יבואו אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום, וכנגדן היו חונים דגל אפרים ובנימן ומנשה שהיו גבורים כדי לעמוד בכולם, וכן השרה המקום לרוח מערב את גרשון שהיה עבודתו בקדש האהל מכסהו והמסך (למחסה ומסתור). ולמה נקרא גרשון? (בגימטריא) מי יגור נגד שלג וברד וקור וחום? מי שהוא חזק כשן שהוא לשון חוזק כדכתיב מעיו עשת שן (שה"ש ה'). לרוח דרום טללי ברכה וגשמי ברכה יוצאין משם לעולם, ושם חונים תחת דגל ראובן שהוא בעל תשובה, שבזכות התשובה הגשמים יורדין. וכן השרה הקב"ה לאותו רוח דרום בני קהת שהיו נושאין הארון שבו התורה, שהגשמים תלוים בתורה שנאמר ואם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו' (ויקרא כ"ו), ואם בחקותי תמאסו וגו' ונתתי את שמיכם כברזל (שם). ולכך נקרא קהת כמה דתימא אם קהה הברזל (קהלת י'), אם ראית שקהו השמים מלהוריד מטר ונעשו כברזל הוי יודע שהוא בעבור עונש התורה שלא קיימו וכו'. לרוח צפון משם החשך יוצא לעולם ושם היו חונים תחת דגל דן שהיה בחשך, בע"ז שעשה ירבעם והניח בדן. לכך היו חונים שם בני מררי שהיתה עבודתם העצים קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו, כמ"ד מוסר הבלים עץ הוא (ירמיה י'), ולכך נקרא שמו מררי ע"ש מירור (מרידה). לרוח מזרח, משם יוצא אור לעולם, ושם היו חונים על דגל יהודה שהיו בעלי מלוכה בעלי תורה ובעלי מצוות. לכך היו חונים שם משה ואהרן ובניו שהיו בעלי תורה ומצוות ומכפרים על ישראל בתפלתם

היו ראוים לזכרון כאן, ובגמרא למדו כי הרב לתלמידיו הרי הוא כאב לבניו וכאילו ילד אותם, ונקראו תולדותיו. ז) בכושרות נוטריקון בכי ושירות, פעמים בוכה פעמים משורר ובכל פעם נעשה הזיווג בעל כרחן, עי' במדרש פ' ויצא ופ' ויקרא בשנוי לשון קצת. ח) גם מצד דרום שנאמר למעלה משפחות בני קהת יחנו על ירך המשכן תימנה.

ובקרבנם, ועליהם נאמר אשרי צדיק ואשרי שכנו, כי סמוכים להם היו יהודה ויששכר וזבולן, כולם גדולים בתורה, יהודה שנאמר לא יסור שבט מיהודה, ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, ומזבולן מושכים בשבט סופר וכו׳ (במד״ר פ״ג י״ב).

ד

[גאוה ושפלות] **ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וגו׳.** הה״ד אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד (משלי כ״ה). אם לפני מלך ב״ו צריך אדם לנהוג שפלות בעצמו, ק״ו לפני המקום! ותנינן הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים, ללמדך שאין גאוה לפני המקום. ר׳ אליהו אומר כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו, כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה; וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו, כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט וכו׳. וכה״א כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (ש״א ב׳). וכן את מוצא כדוד מלך ישראל שלא נהג עצמו בגאוה לפני המקום אלא ביזה עצמו לפניו כהדיוט להרבות כבודו של מקום. אימתי בשעה שהעלה הארון מבית אבינדב אשר בגבעה להביאו לירושלם, ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה׳ וגו׳ ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה׳ וגו׳ (ש״ב ו׳). הה״ד ה׳ לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני וגו׳ (תהלים קל״א), לא גבה לבי בשעה שמשחני שמואל למלך, ולא רמו עיני בשעה שהרגתי את גלית, ולא הלכתי בגדולות בשעה שהחזירוני למלכותי, ובנפלאות ממני בשעה שהעליתי את הארון, אם לא שויתי ודוממתי נפשי בגמול עלי אמו (שם), כשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו כך שויתי נפשי לפניך שלא נתביישתי להתבזות לפניך ולכבודך וכו׳. וכן אתה מוצא באלעזר הכהן שהיה נוהג בשפלות לפני המקום. אריב״ל אלעזר היה דוכנין (שר), נשיא על הנשיאים, שנאמר ונשיא נשיאי הלוי אלעזר בן אהרן הכהן (במדבר ג׳), ראה שררה שהיתה בידו! ואת סבור מפני שהיה אדם גדול היה נותן לאחרים שיטענו את הכלים שהיה עשוי לטעון אותם? לאו! אלא הוא עצמו היה טוען, שנאמר ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן וגו׳. והיאך היה טוען כל אלו? אמרו רבותינו כך היה טוען: שמן המאור בימינו וקטרת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד של יום תלויה בזרועו וכו׳ (במד״ר פ״ד סוף).

נשא

[תורה במקום בכורה—גדול וקטן] **נשא את ראש בני גרשון גם הם.** הה״ד יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה (משלי ג׳). תמן תנינן חכם קודם למלך, מת חכם אין לנו כיוצא בה, מת המלך כולן ראויין למלכות. המלך קודם לכהן גדול שנאמר ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם א) וגו׳ (מ״א א׳). כהן גדול קודם לנביא שנאמר ומשח אותו שם צדוק הכהן ונתן הנביא (שם) צדוק קודם לנתן. ר׳ הונא בשם ר׳ הנינא אמר נביא כופף ידיו ורגליו ויושב לו לפני הכהן הגדול, דכתיב שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך (זכריה ג׳), יכול בני אדם הדיוטות היו? ת״ל כי אנשי מופת המה (שם), ואין מופת אלא נבואה שנאמר ונתן אליך אות או מופת (דברים י״ג). כהן משוח בשמן המשחה קודם למרובה בגדים, נביא קודם למשוח מלחמה ב), משוח מלחמה קודם לסגן, סגן קודם לראש משמר, ראש משמר קודם לראש בית אב, ראש בית אב קודם לאמרכל, אמרכל קודם לגזבר, גזבר קודם לכהן הדיוט, כהן הדיוט קודם ללוי, לוי קודם לישראל, ישראל קודם לממזר, ממזר קודם לנתין, נתין קודם לגר, גר קודם לעבד משוחרר. אימתי בזמן שכולן שוין, אבל אם היה ממזר ת״ח הוא קודם לכהן גדול עם הארץ, שנאמר יקרה היא מפנינים, אפילו מזה שהוא נכנס לפני ולפנים. ד״א יקרה היא מפנינים, מדבר בקהת וגרשון אע״פ שגרשון בבור ומצינו שבכל מקום חלק הכתיב כבוד לבכור, אבל לפי שהיה קהת טוען הארון ששם התורה הקדימו הכתוב לגרשון, שבתחלה אמר נשא את ראש בני קהת ואח״כ נשא את ראש בני גרשון. הוי יקרה היא מפנינים מבכור שיצא ראשון ג), ואין פנינים אלא לשון תחלה כמא דכתיב וזאת לפנים בישראל (רות ד׳) וכו׳ (במד״ר פ״ו א׳).

[מומים—מצורעים מחוץ למחנה] **צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב.** הה״ד הגו סגים מכסף ויצא לצורף כלי (משלי כ״ה), א״ר תנחומא ב״ר אבא מהו הגו סיגים מכסף? כל זמן שהפסולת בכסף אינו מראה יופיו, כשנסתננה הפסולת ממנו מיד הוא מראה שבחו ויצא לצורף כלי. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו רובן בעלי מומין, מפני שהיו יגעים בטיט ובלבנים ועולים לראשי הדימוסין (שורות אבנים) בבנין, או האבן או הקורה נופלת וקוטעת ידו או הטיט נכנס בעינו והוא נסמא, ונעשו בעלי מומין. כיון שבאו למדבר סיני אמר הקב״ה כך היא כבודה של תורה שאתן אותה לדור בעלי מומין? ואם אמתין עד

א) דוד המלך אשר קרא „עבדיו" את צדוק הכהן הגדול ואת נתן הנביא. ב) כן משמע ממה שנאמר כי תצא למלחמה על אויביך וגו׳ לא תירא מהם וגו׳ זהו דברי הנביא, ואח״כ כתיב והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן (דברים כ׳) והוא הכהן המשוח, ועי׳ ירושלמי סוף הוריות. ג) ונלמד מזה כי יחוס הלמוד גדול מיחוס משפחה, והוא

שיעמדו בניהם הרי אני משהה במתן תורה. מה עשה הקב"ה אמר למלאכים שירדו אצל ישראל וירפאו אותן, תדע לך שלא היו בהן חגרין שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט) ואין נצב אלא על רגליו, מנין שלא היה בהם גדמין שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה (שם כ"ד), ומנין שלא היו בהם סומין שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שם כ'), ומנין שלא היו בהם אלמים שנאמר ויענו כל העם. נמצאת אומר שנתרפאו כולן, ואם אין אתה למד מכאן יש לך ללמוד ממקום אחר, שנאמר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך (שם ט"ו) הרי לך שנתרפאו. אבל כיון שעשו אותו מעשה של עגל חזרו למומיהן ונעשו זבין ומצורעין. שכן משה רואה אותם, שנאמר וירא משה את העם כי פרוע הוא (שם ל"ב), ואין פרוע אלא לשון צרוע שנאמר והצרוע אשר בו הנגע וגו' ראשו יהיה פרוע (ויקרא י"ג), אמר הקב"ה למשה עד שלא עשיתם את המשכן הייתי מגלגל (ממקום למקום) בדברים, והיו הזבים והמצורעים מעורבים עמכם, עכשיו שעשיתם את המשכן ואני משרה שכינתי ביניכם הפרישו אותם מכם, וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש, בשביל מה? שלא יטמאו את מחניהם אשר אני שוכן בתוכם (במד"ר פ"ז א').

[כבוד האדם והמקום] אל מחוץ למחנה תשלחום. תניא ר' יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבד את האדם, אלא האדם מכבד את מקומו, וכן מצינו באהל מועד שבמדבר שכל זמן שהיה נטוי אמרה תורה וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב ד), הוגללה הפרכת הותרו הזבים והמצורעים ליכנס לשם (תענית כ"א:).

[ישראל בטומאה] ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שוכן בתוכם. חביבים הם ישראל אע"פ שהם טמאים ה) שכינה ביניהם, וכן הוא אומר השוכן אתם בתוך טומאתם (ויקרא ט"ז), ואומר ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל (במדבר ל"ה) וכו' (ספרי).

[גרים] איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגו'. ר' אבהו דרש ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו בגפן זכרו כיין לבנון (הושע י"ד), יושבי בצלו אלו הגרים שהם באים וחסים בצלו של הקב"ה ו), יחיו דגן בתלמוד, ויפרחו כגפן באגדה, זכרו כיין לבנון, אמר הקב"ה חביב עלי שמותן של גרים כיין נסך שהוא מתנסך על גבי המזבח, ולמה הוא קורא אותו לבנון? שמלבין עונותיהם של ישראל כשלג, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א') וכו'. אתה מוצא כשם שכתובה פרשה בתורה בין ישראל לחבירו אם מועל בו שהוא חייב קרבן שנאמר נפש כי תחטא ומעלה מעל וגו' (ויקרא ה'), כך הקב"ה כתב פרשה בתורה בין ישראל לגרים, שאם גוזל אדם מישראל לגר דינו כגוזל מישראל. את מוצא בזה כתיב חטא, כי יחטא, ובגוזל הגר כתיב מכל חטאת האדם; בזה כתיב ומעלה מעל בה' ובזה כתיב למעול מעל בה'; בזה כתיב ושלם אותו בראשו ובגר כתיב והשיב את אשמו בראשו; בזה כתיב וחמישיתו יוסיף עליו ובגר כתיב וחמישיתו יוסף עליו; בזה כתיב ואת אשמו יביא לה' ובגזל הגר כתיב מלבד איל הכפורים. הא למדנו שהגרים עיקר הם כישראל וכו' (במד"ר פ"ח א').

[גרים צדיקים—משל הצבי והצאן] ד"א איש או אשה וגו' הה"ד ה' אוהב צדיקים ה' שומר את גרים (תהלים קמ"ו). הקב"ה אוהב גרים צדיקים שאין להם לא נחלה ולא משפחה. את מוצא הכהנים בית אב הם, הלוים בית אב הם, שנאמר בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' יראי ה' ברכו את ה' (תהלים קל"ה), אם מבקש אדם להיות כהן אינו יכול, להיות לוי אינו יכול, למה? שלא היה אביו לא כהן ולא לוי. אבל אם מבקש אדם להיות צדיק אפילו גוי יכול הוא (להתגייר) שאינן בית אב, לכך נאמר יראי ה' ברכו את ה', בית יראי ה' לא נאמר אלא יראי ה', לא מבית אב אלא מעצמם התנדבו ואהבו להקב"ה לפיכך הקב"ה אוהבם לכך נאמר ה' אוהב צדיקים ה' שומר את גרים. ואהבתו גדולה להם. משל למה"ד למלך שהיו לו צאן והיו רועים בשדה ונכנסים לדיר בערב בכל יום, פעם אחת נכנס צבי אחד עם הצאן והיה רועה עמהם. אמרו למלך הצבי הזה נלוה עם הצאן ויוצא ונכנס עמהם תמיד, והיה המלך אוהבו, ויצו לרועה לפקוד מרעה יפה בשביל הצבי, ויזהר בו שלא יכנו אדם ויתן לו מים לשתות כרצונו. אמר לו הרועה מרי! כמה תישים יש לך כמה כבשים יש לך כמה גדיים יש לך ואין את מזהירני, ועל הצבי הזה את מצויני! אמר לו המלך דרך הצאן לרעות בשדה כל היום ולערב לבוא לישן בתוך הדיר, אבל הצביים דרים במדבר ואין דרכם ליכנס לישוב בני אדם, לא נחזיק לצבי זה טובה שעזב את המדבר הרחב והגדול במקום שכל החיות שרויות ובא אצלנו לרעות עם הצאן? כך אנו צריכין להחזיק טובה לגר שהניח משפחתו ובית אביו ועזב את אומתו וכל הגוים ובא לו אצלנו להסתופף תחת כנפי השכינה, לכן צריך

הדרך הדימוקרטי. ד) וכן דרשו על הפסוק במשוך היובל במעמד הר סיני עי' צד 67. ה) טמאים בגלות בארץ טמאה, או אפילו שהם טמאים בעבירות, ונראה שדייק בפרט מכפול הלשון אשר אני שוכן בה אשר אני שוכן בתוך בני ישראל—אף בטומאה. ו) דרשו בזה על הגר, דכתיב להלן ואם אין לאיש גואל, ואמרו חז"ל וכי יש לך אדם בישראל שאין לו גואלים או בן או אח וכו'? אלא זה הגר

שמירה יתירה, להזהיר את ישראל שלא יזיקו לו. וכן הוא אומר ואהבתם את הגר, וגר לא תונה וגו׳. ואזהרה זו להרבות בשמירתם כדי שלא יחזרו לסורם וכו׳ (במד״ר פ״ח ב׳).

[חשד — דמות הצורות] ועבר עליו רוח וקנא את אשתו. אמרו רבותינו אשה המתייחדת עם בעלה ונותנת עיניה באחר הרי היא האשה המנאפת תחת אשה (יחזקאל ט״ז). שאל מלך הערביים את ר׳ עקיבא, אני כושי ואשתי כושית וילדה לי בן לבן, אם יש לחשוד אותה שזינתה? א״ל יש לך צורות בתוך ביתך? א״ל הן, א״ל צורות ביתך שחורות או לבנות? א״ל לבנות! א״ל שמא נתנה עיניה בצורות וילדה כיוצא בהן, ואם תמיה אתה על הדבר, למוד מצאנו של יעקב שהיו מתייחמות מן המקלות ותלדנה הצאן עקודים נקודים וטלואים (בראשית ל׳), והודה מלך הערביים לר״ע (תנחומא רש״ב).

ו

[נזירות—יין] איש או אשה כי יפליא לנרור נדר נזיר וגו׳. למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה? לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין שהוא מביא לידי ניאוף (סוטת ב׳:). הה״ד תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה כי שוחה עמוקה זונה וגו׳ למאחרים על היין וגו׳ הכוני בל חליתי הלמוני בל ידעתי מתי אקיץ אוסיף אבקשנו עוד (משלי כ״ג) וכו׳, הכוני בל חליתי, אוי לו לנואף שאינו לומד דעת ממה שעברו עליו, הוא ראה מה אירע לסוטה ע״י היין ולא למד דעת. הלמוני בל ידעתי, ראה בתורה מה לנואף ע״י היין ולא ידע להבין, אלא אמר מתי אקיץ אוסיף אבקשנו עוד וכו׳, הא למדנו שהיין גורם לזנות, ולכך כתב הקב״ה בתורה פרשת נזיר אחר פרשת סוטה, איש או אשה כי יפליא וגו׳ (במד״ר פ״י ו׳).

[נזיר אמתי] לנדור נדר נזיר להזיר לה׳. תניא אמר שמעון הצדיק, מעשה באדם אחד שבא אלי מן הדרום, יפה עינים וטוב ראי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני! מה ראית לשחת שער נאה זה? אמר לי רועה הייתי לאבי בעירי והלכתי לשאוב מים מן חמעיין, ונסתכלתי בבבואה שלי ופחז יצרי עלי ובקש לטרדני מן העולם, אמרתי לו ריקה! מפני מה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך שסופך להיות רמה ותולעה? העבודה, שאגלחך לשמים! עמדתי ונשקתיו על ראשו, ואמרתי לו כמותך ירבו נזירים בישראל ז), עליך הכתוב אומר איש כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה׳ (נזיר ד׳:).

[נזיר חוטא] וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. תניא רבי אלעזר הקפר אומר, וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, וכי באיזו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין. והלא דברים ק״ו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אכו״כ, מכאן שכל היושב בתענית (יחיד) נקרא חוטא (נדרים י׳).

[שכור] כה תברכו את בני ישראל. תניא א״ר יהושע בן לוי משום בר קפרא, למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר? לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין, מכאן לשכור שאסור בנשיאות כפים (תענית כ״ו:).

[שלום] וישם לך שלום. ר׳ אלעזר אומר גדול השלום שלא נטעו הנביאים בפי כל חבריות אלא שלום. אף בברכת כהנים אחר כל ברכות מסיימין בשלום שנאמר וישם לך שלום, לומר לך שאין כל הברכות מועילות כלום אלא א״כ שלום עמהן וכו׳. ר׳ אלעזר הקפר אומר גדול השלום שאין חותם כל התפלות אלא שלום וכו׳, גדול שלום שהוא שקול כנגד הכל שאנו אומרים עושה שלום ובורא את הכל (ישעיה מ״ה) וכו׳. גדול השלום שניתן בשכר התורה והמצות שנאמר אם בחקותי תלכו וגו׳ ונתתי שלום בארץ (ויקרא כ״ו), גדול השלום שניתן לאוהבי תורה שנאמר שלום רב לאוהבי תורתך (תהלים קי״ט), גדול השלום שניתן ללומדי תורה שנאמר וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך (ישעיה נ״ד), גדול השלום שניתן לעושי צדקה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (שם ל״ב), גדול השלום ששמו של הקב״ה קרוי שלום שנאמר ויקרא לו ה׳ שלום (שופטים ו׳), גדול השלום שדרי עליונים צריכין שלום שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כ״ה). והרי דברים ק״ו, ומה במקום שאין איבה ושנאה צריכין שלום ק״ו במקום שיש בו כל המדות הללו וכו׳. היה ר״מ אומר גדול הוא השלום שלא ברא הקב״ה מדה יפה מן השלום שניתן לצדיקים, שבשעה שנפטר צדיק מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת מקדימין אותו בשלום, הראשונה אומרת יבא שלום, שניה אומרת ינוחו על משכבותם, והשלישי אומרת הולך נכחו (ישעיה נ״ז) וכו׳ ומנעו מרשעים, שבשעה שנפטרין מן העולם שלש כתות של מלאכי חבלה מקדימין אותן, הראשונה אומרת אין שלום, השניה אומרת אמר ה׳ לרשעים (שם), השלישית אומרת למעצבה תשכבון (שם נ׳). גדול השלום שניתן לעושי תשובה שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה׳ ורפאתיו (שם נ״ז) וכו׳ (במד״ר פי״א י״ז).

שמת ואין לו יורשים (ב״ק ק״ט וסנהדרין ס״ח:). ז) כי זהו תכלית הנזירות, לעצור בעד היצר, ולא נזיר סתם משום מצוה או כדי להצטער ולסגף את עצמו כי יש בזה חטא. וגם אם אין לו תכלית אמתית לפעמים מתחרט ומטמא את

ז

[„ויהי" לשון צער] **ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן.** ויהי=„ויי היה". מי אמר ווי? א"ר אבין כביכול הקב"ה אמר ווי. משל למה"ד למלך שהיה לו מטרונא רוטננית ח), וא"ל המלך עשה לי פורפירא. כל הימים שהיתה עסוקה באותה פורפירא לא היתה מרננת. אחר ימים רבים גמרה את הפורפירא ונתנה אותה לכובס ועשאה והביאה לפני המלך, כיון שראה אותה התחיל המלך צווח ווי, כי ירא שלא תחזור לרוטנניתה. כך את מוצא שהיו ישראל מרננים בכל שעה, כמ"ש וילונו העם על משה (שמות ט"ו), וילונו כל עדת בני ישראל (שם ט"ז), וכן וילונו כל עדת בני ישראל וגו' אתם המתם את עם ה' (במדבר י"ז). תבע הקב"ה שיעשו לו•מקדש כמ"ש ועשו לי מקדש (שמות כ"ה), ואת מוצא שכל הימים שהיו עסוקים במלאכת המשכן לא היו מרננים, וכיון שגמרו מלאכת המשכן התחיל הקב"ה צווח ווי, שלא יחזרו וירננו כמו שהיו מקודם. ד"א „ויהי", הבכורים אמרו ווי, שנטלה מהם הכהונה, שעד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורים, שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות (שם כ"ד) וכו'. א"ר אבא בר ממל הבכורות לפי שהקריבו לפני העגל אבדו הכהונה, וכן את מוצא שכל הכהנים שעבדו ע"ז במקדש ראשון פסלן הקב"ה במקדש שני' שנאמר והכהנים הלוים בני צדוק אשר שמרו את משמרת מקדשי בתעות בני ישראל מעלי המה יקרבו אלי לשרתני (יחזקאל מ"ד) ולא הכהנים האחרים, לפיכך כשהוקם המשכן צווחו הבכורים ווי. ד"א ויהי, מלאכי השרת אמרו ווי כשהוקם המשכן, אמרו עכשיו הקב"ה מניח אותנו ויורד ודר בארץ, ופייסם הקב"ה ואמר להם חייכם העיקר הוא למעלה, שכן כתוב כסה שמים הודו ואח"כ ותהלתו מלאה הארץ (חבקוק ג'). ר' סימון בשם ריב"ל אמר שחק עליהם הקב"ה, שנאמר הודו על ארץ ושמים (תהלים קמ"ח), תחלה ארץ ואח"כ שמים, לפיכך אמרו ווי (במד"ר פי"ב ח').

[תורה—זמירות] **עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו.** דרש רבא מפני מה נענש דוד בעוזא (ש"ב ו') מפני שקרא לדברי תורה זמירות, שנאמר זמירות היו לי חקיך (תהלים קי"ט), אמר לו הקב"ה לפיכך הריני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו, דכתיב ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקודש עליהם, ואיהו אתייה לארון בעגלה (סוטה ל"ה.).

[רמזים בנדבת המשכן] **זאת חנוכת המזבח וגו' קערות כסף שתים עשרה וגו'.** א"ר פינחס בן יאיר, קערות כסף י"ב, מזרקי כסף י"ב, כפות זהב י"ב; בקר י"ב, אילים י"ב, כבשים י"ב, שעירים י"ב, כנגד י"ב מזלות וכנגד י"ב חדשים לחמה וי"ב חדשים ללבנה, וכנגד י"ב שבטים וי"ב נשיאים וי"ב מנהגים בנפש ט), וי"ב לחם הפנים על השלחן. כל כסף הכלים אלפים וארבע מאות בשקל הקדש, כמספר השנים משנברא העולם ועד שהיה משה בן ל"ב שנה שהתחיל להורות לישראל במצרים, אלפים וד' מאות שנה י). כל זהב הכפות עשרים ומאה שקלים כנגד שנות משה רבינו. וכן קרבן הבהמות כנגד נפשות, פרים כנגד מלכים, אילים כנגד נשיאים, כבשים כנגד רוזנים סגנים ופחות, שעירי עזים כנגד פקידים והכרתי והפלתי (ש"ב ט"ו). בקר של זבח השלמים כ"ד פרים כנגד כ"ד ספרים וכ"ד משמרות כפרה על כ"ד אלף שמתו בבעל פעור, אילים ששים עתודים ששים כבשים בני שנה ששים כנגד ששים רבוא וכנגד ששים המה מלכות וכו' וכנגד ששים אותיות בברכת כהנים וכו' ולפי שחותם ברכת כהנים וישם לך שלום לכך הקריבו שלמים כנגדם (במד"ר פי"ד כ"ט).

בהעלתך

ח

[משכן עולם קטן] **בהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות.** אמר רבי יהודה ברבי שלום, מצינו שהיה המשכן שקול כנגד מעשה בראשית, כיצד? ביום הראשון נבראו שמים וארץ וכתיב בהם נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד) ובמשכן כתיב ועשית יריעות עזים (שמות כ"ו); ביום השני נאמר יהי רקיע ויהי מבדיל, ובמשכן כתיב והבדילה הפרוכת; בשלישי יקוו המים, ובמשכן ועשית כיור נחשת ונתת שמה מים; ברביעי יהי מאורות, ובמשכן ועשית מנורת זהב; בחמישי ועוף יעופף, ובמשכן והיו הכרובים

עצמו וסותר את נזירתו. ח) רוטננית, מרננת ומתלוננת תמיד, כן היה טבעה, ואמר לה המלך לעשות לו פורפירא הוא לבוש מלכות שנעשה מצבע התכלת (purpur), כדי שתהא טרודה ולא תתלונן, ואחר שגמרה המלבוש התחילה להתלונן עוד כי הבטלה מביאה לידי שמעום, ועבודת הקודש תסיר התלונה. ומזה ראיה כי טוב הוא לעדה וקהלה לבנות ביהכ"נ כדי לאחד ולחבר את חביריה ולהסיר מהם תלונות ותרעומות. ט) בספר יצירה פ"ה חשב ב' ידים ב' רגלים ב' כליות, טחול כבד מרה המסס קיבה קורקבן הרי י"ב. י) יציאת מצרים היתה בשנת שני אלפים תמ"ח לבריאת עולם והיה משה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה, הוציא מהן מ"ח וישארו ל"ב למשה ואלפים ת' לבריאת העולם עד אותו הפרק.

פורשי כנפים; בששי תוצא הארץ נפש חיה בהמה, ובמשכן אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳ מן הבהמה; בשביעי היה כלו אור, ובמשכן כיון שנכנס אלהים בתוכו התחיל מבהיק מן השכינה, לכך סמך ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וגו׳ בהעלתך את הנרות וגו׳. למה שבעה נרות כנגד שבעה כוכבי לכת שצ״ם חנכ״ל. ד״א כנגד שבעת ימי בראשית. ולמה עשה משה שבעה נרות ושלמה שבעים נרות (בעשרה מנורות)? אלא משה עקר שבעה אומות מלפני ישראל ושלמה היה מושל על שבעים אומות שנאמר ושלמה היה מושל בכל הממלכות (מ״א ל״ה) וכו׳ (ילקוט שמעוני רמז תשי״ט).

[שבטים—לוים] ד״א בהעלתך את הנרות, אתה מוצא כל השבטים שהקריבו קרבנות לחנוכת המזבח וקבלן הקב״ה שנאמר קח מאתם, ושבט לוי לא הקריב, והיה אהרן מיצר ואומר למה רחק הקב״ה את שבטי להקריב לחנוכת המזבח, כיון שעברה חנוכת המזבח א״ל הקב״ה לאהרן ולבניו כל השבטים עשו לעצמם חנוכה ואתם לעצמכם עשו חנוכה, לכך נאמר דבר אל אהרן ואל בניו בהעלותך ואח״כ קח את הלוים. משל למה״ד למלך שעשה סעודה והיה קורא בכל יום אומניות, והיה לו אוהב אחד שאהבו ביותר ולא קרא אותו עמהם, והיה מיצר לומר שמא יש בלבו של מלך עלי כלום לפיכך לא הזמינני. כיון שעברו כל ימי הסעודה קרא לאותו אוהב ואמר לו, לכל בני המדינה עשיתי סעודה בשבילם, ולך לבד אני עושה סעודה מיוחדת לפי שאוהבי אתה וכו׳. א״ל הקב״ה למשה לך אמור אליו אל תתיירא, לגדולה מזו אתה מתוקן, ואמרת אליו בהעלותך את הנרות, הקרבנות כל זמן שביהמ״ק קיים הן נוהגין, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה א), והברכות שנתתי לך לברך את בני אינן בטלות לעולם (תנחומא).

[אור המנורה ואורו של הקב״ה] ד״א בהעלתך את הנרות, זה שאמר הכתוב גם חשך לא יחשיך ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה (תהלים קל״ט). משל למה״ד למלך שהיה לו אוהב, א״ל המלך תדע שאצלך אני סועד היום לך והתקין לי, הלך אוהבו והתקין מטה של הדיוט מנורה של הדיוט ושלחן של הדיוט. כיון שבא המלך באו עמו שמשיו וסבבו אותו מיכן ומיכן במנורות של זהב לפניו. וכשראה אוהבו את כל הכבוד הזה התבייש והטמין את כל מה שהתקין בשבילו. א״ל המלך לא אמרתי לך שאצלך אני סועד למה לא התקנת לי כלום? א״ל אוהבו ראיתי את כל הכבוד הזה שבא עמך ונתביישתי והטמנתי כל מה שהתקנתי לך שהם כלי הדיוטות. א״ל המלך חייך שאני פוסל את כל כלי שהבאתי ובשביל אהבתך איני משתמש אלא בשלך. כך הקב״ה הוא כולו אורה שנאמר ונהורא עמה שרא (דניאל ב׳), והוא אומר לישראל עשו לי מקדש והתקינו לי מנורה ונרות, כיון שעשו כן באה השכינה, מה כתיב שם ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו׳ וכבוד ה׳ מלא את המשכן, מיד קרא למשה, ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר, ואמר לאהרן בהעלותך את הנרות. אמרו ישראל שלח אורך ואמתך המה ינחוני (תהלים מ״ג), גדול אורו של הקב״ה החמה והלבנה המאירים לעולם וכו׳. א״ל הקב״ה למשה לא בשביל שאני צריך לנרות הזהרתיך על הארת הנרות, אלא לזכותם, כי ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ״ב) ולעתיד לבוא אני מאיר לכם כמו דכתיב קומי אורי כי בא אורך וגו׳ והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (שם ס׳) וכו׳ (במד״ר פט״ו ב׳—ו׳).

[נסיון] **קח את הלוים מתוך בני ישראל.** זש״ה ה׳ צדיק יבחן וגו׳ (תהלים י״א), אין הקב״ה מעלה את האדם לשררה עד שבוחן ובודק אותו תחלה, וכיון שהוא עומד בנסיונו הוא מעלהו. כן אתה מוצא באברהם אבינו שנסהו הקב״ה בעשר נסיונות ועמד בהן ואח״כ ברכו שנאמר וה׳ ברך את אברהם בכל (בראשית כ״ד). וכן יצחק אבינו נסהו בימי אבימלך ועמד בנסיונו ואח״כ ברכו שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא ויברכהו ה׳ (שם כ״ו). וכן אבינו יעקב נסהו בכל אותן הצרות בעשו ברחל בדינה ביוסף ואח״כ ברכו שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו (שם ל״ה), וכן יוסף נתנסה באשת פוטיפרע והיה חבוש י״ב שנה ואח״כ יצא ונעשה מלך על שעמד בנסיונו, אף שבטו של לוי נתנו עצמן על קדוש שמו של הקב״ה במצרים ששמרו את התורה ומלו את בניהם, שנאמר כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו (דברים ל״ג), ולא עוד אלא בשעה שעשו ישראל את העגל לא נשתתפו עם ישראל, שנאמר ויאספו אליו כל בני לוי, ואמר להם הרגו איש את אחיו וגו׳, וכן משה מברכן האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו (שם). וכיון שראה הקב״ה שכולם צדיקים ועמדו בנסיונם שנאמר אשר נסיתו במסה (שם), מיד אמר קח את הלוים, לקיים מה שנאמר ה׳ צדיק יבחן (במד״ר פט״ו ט׳).

[תפלה קצרה] **ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד.** תניא א״ר אבא בשם ר׳ לוי, חנה ע״י שהרבתה בתפלה, קצרה ימיו של שמואל ב), שאמרה וישב שם עד עולם (ש״א א׳), והלא אין עולמו של לוי אלא חמשים שנה, דכתיב ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה, זה הוא שהכתוב אומר בכל עצב יהיה מותר ודבר

א) כוונתו לנרות שבת ונרות חנוכה. ב) במה שהאריכה בתפלה והוסיפה לומר וישב שם עד עולם, פתחה פיה לשטן, ומת בשנות החמשים (בן נ״ב שנה). והתפלה היותר קצרה היא של משה בעד מרים אל נא רפא נא לה.

שפתים אך למחסור (משלי י"ד) וכו' (ירושלמי ברכות פ"ד א').

י

[חצוצרות] עשה לך שתי חצוצרות כסף. זש"ה ירא את ה' בני ומלך (משלי כ"ד), כל מי שירא מפני הקב"ה נעשה מלך, ממי אתה למד ממשה שנאמר כי ירא מהביט אל האלהים (שמות ג'), ומנין שנעשה מלך שנאמר ויהי בישורון מלך (דברים ל"ג), א"ל הקב"ה למשה מלך עשיתיך מה מלך כשיוצא למלחמה תוקעין לפניו, אף אתה כשאתה יוצא למלחמה יהי תוקעין לפניך, שנאמר עשה לך שתי חצוצרות כסף. ד"א עשה לך משלך, לך אתה עושה ולא לאחרים ג), אתה משתמש בהן שאתה מלך ואין אחר משתמש בהן. תדע לך שהרי יהושע תלמידו לא נשתמש בהן אלא בשופרות, כשבאו להלחם ביריחו. מה כתיב וירע העם ויתקעו בשופרות (יהושע ו'). ואפילו משה רבינו עצמו בעוד שהוא חי נגנזו, בשעה שבא לפטור מן העולם אמר הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושוטריכם (דברים ל"א), והיכן היו החצוצרות שלא היה אומר תקעו בהן ויתכנסו? אלא שנגנזו בחייו וכו'. דוד המלך השתמש בחצוצרות שנאמר ויעמדו הלוים וגו' והשיר משורר והחצוצרות מחצצים (דהי"ב כ"ט). אבל אמרו רבותינו אף החצוצרות שהיו במקדש נגנזו, ודוד המלך היה משתמש בכנור, שנאמר עורי כבודי עורה הנבל וכנור (תהלים נ"ז). אמר ר' פינחס הכהן בר חמא, כנור היה תלוי למעלה מראשותיו של דוד, כיון שהגיעה חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו, מיד היה דוד עומד עם כל התלמידים שהיו עוסקין בתורה, והיו מנדדין שינה מעיניהם והוגין בתורה עד עמוד השחר, לפיכך היה אומר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר, דרך השחר להיות מעוררת בני אדם אבל אני אעירה שחר. ד"א עורה כבודי, עורה יצרי מפני כבוד יוצרי, שהיה יצרו אומר לו דוד הלא אתה מלך, דרך מלכים לחיות עומדים בשלש שעות ביום, ולמה אתה עומד בחצות לילה? והיה אומר לו עורה כבודי, מפני כבוד יצרי אני עושה כן. והיה עומד בחצות לילה ומקלס להקב"ה, שנאמר חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך (שם קי"ט) וכו' (תנחומא רש"ב).

[נשואין] שובה ה' רבבות אלפי ישראל. ת"ר, מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושני רבבות מישראל, הרי שהיו ישראל שני אלפים ושני רבבות חסר אחד, וזה לא עסק בפריה ורביה נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל (יבמות ס"ד).

יא

[צבור] כאשר ישא האומן את היונק. תניא א"ר שמלאי אזהרה לדיין שיסבול את הצבור ד), ועד כמה? א"ר חנן ואיתימא ר' שבתאי, כאשר ישא האומן את היונק (סנהדרין ח'.).

[סנהדרין — זקנים] אספה לי שבעים איש. תניא סנהדרי גדולה היתה של שבעים ואחד ומשה על גביהן, דאמר קרא והתיצבו שם עמך, עמך ואת בהדייהו (סנהדרין ב'.). תניא מאי דכתיב דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות (קהלת י"ב), אין אסופות אלא סנהדרין, כמא דתימר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (ירוש' סנהדרין פ"י א').

[זקנים במצרים] ד"א אספה לי שבעים איש, וכי לא היה להם זקנים לשעבר, והלא כבר נאמר במצרים לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג')? זה שאמר הכתוב ירוע כבירים לא חקר ויעמד אחרים תחתם (איוב ל"ד), הזקנים הללו יצאו ממצרים וכשעלה משה לקבל את התורה עלו עמו שנאמר ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל וגו' ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם (שם כ"ד). והתנה משה עם ישראל שירד בסוף ארבעים יום, כיון ששהה לירד נתכנסו כל ישראל אצל הזקנים ואמרו להם כי בושש משה לירד, ואין אנו יודעין מה היה לו, קום עשה לנו אלהים (שם ל"ב). כיון ששמעו הזקנים כך אמרו להם למה אתם מכעיסים למי שעשה לנו כל הנסים האלה? ולא שמעו להם ויהרגום וכו'. ד"א אספה לי שבעים איש, ללמדך כשאמר פרעה לנוגשים לא תאספון לתת תבן לעם (שם ה), והיו באין ומונין אל הלבנים ונמצאו חסרים, היו מכין הנוגשים את השוטרים שנאמר ויוכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם, אך השוטרים לא היו מוסרין את העם בידי הנוגשים, ואמרו מוטב לנו ללקות ואל יכשלו שאר העם. לפיכך כשאמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש, אמר משה לפני הקב"ה רבוני! איני יודע מי ראוי ומי אינו ראוי. א"ל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו, אותן הזקנים והשוטרים שמסרו עצמן ללקות עליהם במצרים במתכונת הלבנים הם יבואו ויטלו בגדולה זו. ולפי שמסרו עצמן על הצבור לפיכך ונשאו אתך במשא העם ללמדך שהשוון הקב"ה למשה, מכאן אתה למד שכל מי שמוסר עצמו על ישראל זוכה לכבוד ולגדולה ולרוה"ק, וכו' (תנחומא).

[מנוי הזקנים] ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם. כיון שאמר משה לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני וגו', באותה שעה א"ל הקב"ה מנה לך שבעים זקנים, וירדתי ודברתי עמך שם, להודיעך שיום מנוי

עי' ברכות ל"ה. ג) בגמרא יומא ג': ר' יונתן אמר משל צבור עשאה, ומה ת"ל עשה לך, כביכול משלך אני רוצה יותר משלהם. ד) אזהרה על הפרנס לישא ולסבול את הצבור באהבה, אע"פ שמטרידים אותו כמו היונק את

הזקנים היה חביב לפני המקום כיום מתן תורה שכתוב בו כי ביום הזה ירד ה' לעיני כל העם (שמות י"ט), שאף במנוי הזקנים כתיב ירידה ה). משל למה"ד למלך שהיה לו פרדס ושכר שומר והושיבו לתוכו ונתן לו הפירות שכר השמירה, לאחר זמן א"ל השומר איני יכול לשמרו כולו לבדי אלא הביא עוד אחרים שישמרו עמי. א"ל המלך נתתי לך את הפרדס כולו לשמרו ונתתי לך הפירות בשביל שמירתו, ועכשיו אתה אומר לי הביא עוד אחרים שישמרו עמי. הריני מביא אחרים שיעזרו לך בשמירה, אבל הוי יודע שאין אני נותן להם שכר השמירה משלי אלא מתוך השכר שנתתי לך, ממנו הם נוטלין שכרן. כך אמר הקב"ה למשה, אני נתתי בך רוח ודעת לפרנס את בני ולא הייתי מבקש אחר, כדי שתתייחד אתה באותה גדולה, ועכשיו אתה מבקש אחרים לשאת עמך, תדע שאין נוטלין כלום משלי, אלא ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם (שם). ואעפ"כ משה לא חסר כלום כי בסוף ארבעים שנה א"ל קח לך את יהושע בן נון ונתת מהודך עליו (שם כ"ז), ומה כתיב ויהושע בן נון מלא ו) רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו (דברים ל"ד). אמר הקב"ה בעוה"ז נתנבאו יחידים ולעוה"ב כל ישראל נעשים נביאים, שנאמר והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם וגו' (יואל ג'). כך דרש ר' תנחומא בר אבא (במד"ר פט"ו סוף).

יב

[דרך ארץ — שבח וגנאי] **ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם.** מפני מה לא יצא משה עמהם? בא הכתוב ללמדך דרך ארץ, שכל זמן שאדם רוצה לדבר לחבירו (ויש אחר עמו) שלא יאמר לאחר „קרב אליך" (כלומר לך מכאן), אלא אלא מושך חבירו החוצה ומדבר עמו ז). ד"א שלא ישמע משה גנותו של אהרן ומרים, ד"א שאין אומרים שבחו של אדם בפניו. ר"א בן עזריה אומר מצינו שאומרין מקצת שבחו של אדם בפניו, שכן בנח כתיב כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה (בראשית ז'), ושלא בפניו אומרין כל שבחו שנאמר אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים היה בדורותיו (שם ו') וכו' (ספרי).

שלח

יג

[מרגלים] **שלח לך אנשים.** זש"ה כחומץ לשינים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו (משלי י'). משל למה"ד לעשיר שהיה לו כרם, כשהיה רואה שהיין יפה היה אומר לאריסיו הכניסו את היין בביתי, וכשהיה רואה שהיין חומץ היה אומר להם הכניסו את היין בבתיכם. אף כך הקב"ה כשראה שהזקנים מעשיהם כשרים קרא אותן לשמו שנאמר אספו לי שבעים זקנים (במדבר י"א), וכשראה את המרגלים שהן עתידין לחטוא קרא אותן לשמו של משה, שלח לך אנשים (במד"ר פט"ז ד').

[לשון הרע] ד"א **שלח לך אנשים,** זש"ה לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם (ישעיה מ"ד). למה נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים? אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שהם באין ואומרין לשון הרע על הארץ, אמר הקב"ה כדי שלא יאמרו לא היינו יודעין עונשו של לשה"ר מהו, לפיכך סמך את הענין זה לזה. ולפי שדיברה מרים באחיה ולקתה בצרעת, אעפ"כ לא רצו ללמוד וליזהר, לכך נאמר לא ידעו ולא יבינו וגו' (תנחומא רש"ב).

[יהושע] **ויקרא משה להושע בן נון יהושע.** מה ראה משה להוסיף על שמו של יהושע יו"ד? אלא כלב נטל שכרו מן הארץ שנאמר אם לא הארץ אשר דרכה רגלך בה לך תהיה לנחלה ולבניך עד עולם (יהושע י"ד). ויהושע נטל שכר עשרה אנשים של מרגלים שנתוסף בו יו"ד יתיר, והוא מספר עשרה. ד"א כיון שראה משה אותן שהיו רשעים אמר ליהושע=יה יושיעך מן הדור הרע הזה (במד"ר פט"ז ז'. סוטה ל"ד:). תנא רבי הושעיא, יו"ד שניטל מאמנו שרה עלה ונשתטח לפני הקב"ה ואמר, רבון העולמים! עקרתני מן הצדקת הזאת, א"ל הקב"ה צא לך, לשעבר היית נתון בשם נקבה ובסוף תיבה, חייך שאני נותנך בשם זכר ובראש תיבה, הרא הוא דכתיב ויקרא משה להושע בן נון יהושע (ירוש' סנהדרין פ"ב ו').

[מרידה להשתיק] **ויהס כלב את העם אל משה וגו'.** מהו ויהס? אמר רבא שהסיתו בדברים, דחזייה ליהושע דקא משתעי אמרי דין ראש קטיעה ימלל?! אמר אי משתעינא אנא אמרי בי מילתא וחסמין לי, אמר להם „וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם!" סברי בגנותיה קא משתעי. אשתיקו. אמר להו: הוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והאכילנו את המן, ואם יאמר עשו סולמות ועלו לרקיע וכי לא

האומנת, ולא יאמר מה לי ולצרה הזאת? ה) ענין נכבד לדבר בו במנוי רב לעדה, בפרט אם יש לו סמיכה מרב מומחה. ו) מלשון מלא רוח חכמה משמע שלא נחסר כלום, ובגמרא אמרו משל שהרבה נרות מאירות מנר אחד אחד והנר לא חסר כלום מאורו. ז) וכן כאן כנס תחלה את שלשתם לאהל מועד ואח"כ משך את אהרן ומרים החוצה ועזב את משה באוהל מועד. ונראה כן ממה שנאמר ויקרא אהרן ומרים, ולא נאמר ויקרא לאהרן ומרים, משמע שמשך אותם עמו ולא קרא להם לבוא אליו.

נשמע לו? א) — עלה נעלה וירשנו אותה (סוטה ל"ה).

יד

[תשעה באב—בכיה בחנם] **ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא.** אמר רבה א"ר יוחנן, אותו הלילה ליל תשעה באב היה, אמר להם הקב"ה, אתם בכיתם בכיה של חנם, ואני קובע לכם בכיה לדורות (תענית כ"ט.). זה שאמר הכתוב נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה י"ב), אותו קול שבכיתם גרם לכם ללקות בשונאים. ועל אותו הדור אמר ישעיה (י"ז) ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי נד קציר ביום נחלה וכאב אנוש וגו', ביום שאמר ליטע אתכם בארץ עשיתם סיגים, עד שלא בא השרב פרחת, ביום שאמרתי ליתן לכם נחלת אבותיכם עשיתם קלון בעולם, וכאב אנוש זו הפורענית שנטלתם ירושה לדורות, ומן אותה שעה נגזרה על בית המקדש שיחרב ועל ישראל שיגלו בין או"ה, שכן הוא אומר וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות (תהלים ק"ו), נשיאת יד כנגד נשיאת קול (תנחומא).

[סנהדרין חייבו את עצמן] **וילונו וגו' ויאמרו אליהם כל העדה.** אלו סנהדראות ב), לו מתנו בארץ מצרים ובמדבר הזה לו מתנו. משל למלך שעלה אדם אחד לבימה שלו להיות נדון לפניו, הוציא האדם דבר מפיו במה שחייב את עצמו, הניח המלך את האלוגין ג) שלו וחייבו מפיו. א"ל בדין שהוצאת מפיך בו אני דנך, יהא לך כמו שאמרת. אף כך א"ל הקב"ה במדבר הזה יפלו פגריכם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם וכו' (במד"ר פט"ז י"ג).

[צדיק ורשע—ארך אפים לרשע] **ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת.** תניא בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שכותב ארך אפים, אמר לפניו רבש"ע ארך אפים לצדיקים? א"ל אף לרשעים. א"ל רשעים יאבדו! א"ל השתא חזית דמבעי לך ד), וכשחטאו ישראל א"ל הקב"ה לא כן אמרת לי ארך אפים לצדיקים, א"ל רבש"ע ולא כך אמרת לי אף לרשעים, והיינו דכתיב ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר (סנהדרין קי"א:).

[צדיק ורשע מעורבין] **פוקד עון אבות על בנים.** משל לארבע דיוטות (עליות) זו למעלה מזו, בזו יין ובזו שמן ובזו דבש ובזו מים. נפלה דליקה באחת מהן, מכבות זו את זו, אבל אם היו כולן של שמן כולן נשרפות. כך בזמן שהבנים תופסין במעשה אבותיהם דור אחר דור, הם נדונין על ידו, אבל אם הם מסורגין, דור אחד צדיק ודור אחד רשע, לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות (דברים כ"ד). באותה שעה שמח משה ואמר אין בישראל קוצץ בן קוצץ (ילקוט שמעוני רמז תשמ"ד).

[לשון הרע] **מוציאי דבת הארץ.** תניא א"ר אלעזר בן פרטא, בא וראה כמה גדול כח של לשון הרע, ומה מרגלים שהוציאו שם רע על עצים ועל אבנים, דאמר קרא מוציאי דבת הארץ, על דבת הארץ שהוציאו כך, המוציא שם רע על חבירו על אחת כו"כ (ערכין ט"ו.).

טו

[פרנס וצבור] **והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה.** דבי נשיאה גזור תעניתא ולא אתא מיטרא, תנא להו הושעיא זעירא דמן חבריא, והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה, משל לכלה בזמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה ה), ובזמן שאין עיניה יפות כל גופה צריך בדיקה (תענית כ"ד.).

[לב ועינים] **ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם.** תניא ר' לוי ליבא ועינא תרי סרסורי דעבירה דכתיב תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה וגו' (משלי כ"ג), אמר הקב"ה אי יהבת לבך ועיניך אנא ידע דאת לי (ירוש' ברכות פ"א ה').

[המצוות חיים לאדם] **למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי.** משל לאחד מושלך לתוך המים, הושיט הקברניט (רב החובל) את החבל וא"ל תפוש חבל זה בידך ואל תניחהו, שאם תניחהו אין לך חיים, כך הקב"ה אמר לישראל, כל זמן שאתם מדובקין במצות יש לכם חיים שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד'), וכה"א החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך (משלי ד'). והייתם קדושים לאלהיכם, בזמן שאתם עושים המצוות אתם מקודשים ואימתכם על האומות, פירשתם מן המצוות

א) פירש"י מי שראשו קטוע שאין לו בנים ליטול חלק בארץ, ההוא ידבר לפנינו עכ"ל, ואפשר שכיוונו לכנותו כן מפני ששמו היה הושע וחסר לו היו"ד הראשי שהוסיף לו משה אח"כ. הדרך הזה שהורה כלב להשתיק את העם הסוער ורועש נאה הוא, וישתמשו בו גם ראשי המדברים באסיפות העם שהתעוררו למרידה כדי להשקיטם. ב) שנאמר כאן כל ישראל ואח"כ כל העדה, ודרשו כל ישראל כמשמעו וכל העדה הם ראשי העם המנהיגים והשופטים. ג) בערוך הגירסא אולוגלוגין, והוא הדת והנימוס (legislation). ד) יבא יום שתצטרך לקבל פירושי דארך אפים אף לרשעים, ולא נכון להאביד את הרשעים מיד כי אולי יעשו תשובה, ורחמי ה' על כל מעשיו. ה) אם ראשי הקהל ופרנסי הצבור הם הגונים הוא ראיה כי העם שבחרו בהם הם ג"כ כשרים וטובים וכן להיפך.

נעשיתם מחוללין. אמר להם הקב"ה לישראל בעוה"ז ע"י יצר הרע אתם פורשין מן המצוות, לעתיד לבא אני עוקר את היצה"ר מכם שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו' ועשיתי את אשר בחוקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם (יחזקאל ל"ו) וכו' (תנחומא רש"ב).

קרח
טז

[מרידה נגד משה] **ויקח קרח בן יצהר בן קהת.** זש"ה אח נפשע מקרית עוז ומדינים כבריח ארמון (משלי י"ח), אח נפשע זה קרח שחלק כנגד משה ומרד א) וירד מן כבוד שהיה בידו, ואין נפשע אלא לשון מרידה, כמא דאמרת מלך מואב פשע בי (מ"ב ג'), ומדינים כבריח ארמון, שהעלת הארץ בריחיה בעדו כארמון. ויקח קרח, אין ויקח אלא משיכה בדברים רכים, שמשך כל גדולי ישראל והסנהדראות אחריו וכו', וכה"א קחו עמכם דברים (הושע י"ד), על מה נחלק? ע"י אליצפן בן עוזיאל אחי אביו שנעשה נשיא על משפחתו, שנאמר ונשיא בית אב למשפחת הקהתי אליצפן בן עוזיאל. אמר קרח ארבעה אחים היו אחי אבא שנאמר ובני קהת עמרם ויצהר חברון ועזיאל, עמרם הבכור זכה אהרן ובניו לכהונה ומשה אחיו למלכות, מי ראוי ליטול את הנשיאות לא השני? ואני בנו של יצהר הייתי ראוי להיות על משפחתי נשיא, והוא עשה את בנו של עוזיאל הקטן לנשיא, קטן של אבא יהא גדול עלי? הריני חולק ומבטל כל מה שנעשה על ידו! לפיכך היתה המחלוקת, ויקח קרח (תנחומא ובמד"ר פי"ח א').

[טלית שכולה תכלת — ציצית] ד"א ויקח קרח, מה כתיב למעלה מן הענין, ועשו להם ציצית. קפץ קרח ולקח טלית שכולה תכלת ואמר למשה טלית זו מה שתהא פטורה מן הציצית? ב) א"ל חייבת בציצית. א"ל קרח טלית שכולה תכלת אין פוטרת את עצמה ארבעה חוטים פוטרין אותה?—בית מלא ספרים (ס"ת) מהו שיהא פטור מן המזוזה? א"ל חייב במזוזה, א"ל כל התורה כולה רע"ח פרשיות אינה פוטרת את הבית פרשה אחת שבמזוזה פוטרת את הבית?! א"ל קרח למשה דברים אלו לא נצטוית עליהן ומלבך אתה בודאן! הה"ד ויקח קרח, אין ויקח קרח אלא לשון פלינא שלבו לקחו, ובענין שנאמר מה יקחך לבך (איוב ט"ו). הוא מה שמשה אומר קחו לכם מחתות וגו' והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש (תנחומא).

[זכרון שם] ד"א ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי, ולמה לא כתיב בן יעקב או בן ישראל? זש"ה בסודם אל תבא נפשי (בראשית מ"ט) אלו המרגלים, בקהלם אל תחד כבודי זה קרח. אמר יעקב לפני הקב"ה לא יחד שמי במרגלים בעלי לשון הרע ולא במחלוקת של קרח ולא יזכר שמי במעשה הרשעים. ואימתי יזכר שמי כשהן מתייחסין ועומדין על הדוכן, בן אסיר בן אביאסף בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל (דהי"א ו' וכו') (במד"ר פי"ח ד').

[שמות נסתרים] **נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם.** אע"פ שלא פרסמן הכתוב נתן סימניהן, ומתוך המקראות אתה מבין אותם. משל למה"ד לבן טובים שנמצא גונב כלים מבית המרחץ, ולא היה רוצה בעל הגנבה לפרסמו, התחיל נותן סימנים. אמרו לו מי גנב כליך? אמר להם אותו בן טובים, בעל קומה, ושיניו נאות, ושערו שחור, וחוטמו נאה. משנתן סימניו ידעו מי הוא. אף כאן, אע"פ שסתמן הכתוב בא ונתן סימניהן נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם ואתה יודע מי הם, מה שנאמר לקמן אלה קריאי העדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם ויקח משה ואהרן את הנשיאים האלה אשר נקבו בשמות (במדבר א') וכו' (במד"ר פי"ח ב').

[מחלוקת] **ויקהל עליהם קרח.** אמר להם כל העדה כולם קדושים וכולם שמעו בסיני אנכי ה' אלהיך, ומדוע תתנשאו על קהל ה'. אלמלא אתם שמעתם לבדכם והם לא שמעו הייתם אומרים, עכשיו כולם שמעו ומדוע תתנשאו? מיד נזדעזע משה, מפני המחלוקת ומפני שכבר היה בידם סורחן רביעי. משל לבן מלך שסרח על אביו ופייס עליו אוהב פעם ושתים ושלש, כשסרח רביעית נתרשלו ידי אוהבו של מלך. אמר כמה פעמים אטריח את המלך?! אף כאן חטאו ישראל בעגל, ויחל משה (שמות ל"ב), ויהי העם כמתאוננים ויתפלל משה (במדבר י"א). במרגלים ויאמר משה אל ה' וישמעו מצרים (שם י"ד), במחלוקתו של קרח אמר כמה אוכל להטריח את המקום? לפיכך וישמע משה ויפול על פניו (במד"ר פי"ח ה').

[ליצנות] זה שאמר הכתוב אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובמושב לצים לא ישב (תהלים א') זה קרח שהיה מתלוצץ על משה ואהרן. מה עשה? כנס עליהם כל הקהל שנאמר ויקהל עליהם קרח את

א) קרח היה בנו של יצהר אחי עמרם אבי משה, נמצאו שהיו בני אחים ולכן קורא אותו אח נפשע. ב) כוונתו בזה לומר כשם שטלית שכולה תכלת אינה צריכה לפתיל תכלת בציצית, כך אם כל העדה קדושים אינה צריכה למשה איש קדוש להיות עומד על גביהם, כמו שטוענים האנרכיסטים כי העם הנאורים אין צריכין לראש ומנהיג כי כולם שוים. אבל טועים הם כמו קרח, כי אי אפשר לעולם בלא מנהיג, ובלבד שיהיה נבחר בבחירה

כל העדה, התחיל לומר לפניהם דברי ליצנות, אמר להן אלמנה אחת היתה בשכנותי ועמה שתי נערות יתומות והיה לה שדה אחת, באת לחרוש אמר לה משה לא תחרוש בשור וחמור יחדיו, באת לזרוע אמר לה שדך לא תזרע כלאים, באת לקצור ולעשות ערימה אמר לה הניחי לקט שכחה ופאה, באת לעשות גורן אמר לה תני תרומה ומעשר ראשון ומעשר עני, הצדיקה עליה את הדין ונתנה להם. מה עשתה עמדה ומכרה את השדה ולקחה שתי כבשות כדי ללבוש מגיזותיהן וליהנות מפירותיהן, כיון שילדו בא אהרן ואמר לה תני לי את הבכורות, שכך אמר הקב"ה כל הבכור אשר יולד וגו׳, הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו את הולדות, הגיע זמן גזיזה וגזזה אותן אמר לי תני לי ראשית הגז שכך אמר הקב"ה וראשית גז צאנך תתן לו, אמרה אין בי כח לעמוד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן, כיון ששחטה אותן אמר לה תני לי הזרוע והלחיים והקיבה, אמרה אפילו אחר ששחטתי אותן לא נצלתי מידו! ואמרה הרי הן עלי חרם, אמר לה כולן שלי, שכך אמר הקב"ה כל חרם בישראל לך יהיה. נטל והלך לו והניחה בוכה היא עם שתי בנותיה ג), אמר קרח כדין כולהון עבדין להאי ביזהא עלובתא ותולין בהקב"ה וכו׳ (ילקוט שמעוני רמז תש"ן).

[בחירה טבעית] **בקר וידע ה׳ את אשר לו.** א"ל משה לקרח ועדתו, גבולות חלק הקב"ה בעולמו, יכולים אתם לערב יום ולילה? והוא שאמר הכתוב בתחלה ויהי ערב ויהי בקר ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (בראשית א׳), וכשם שהבדיל בין האור ובין החשך בשביל תשמישו של עולם כך הבדיל ישראל מן האומות שנאמר ואבדיל אתכם מן העמים להיות ל (ויקרא כ׳), וכך הבדיל את אהרן שנאמר ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים (דהי"א כ"ג). אם יכולין אתם לערב אותה הבדלה שהבדיל בין האור האור ובין החשך אתם יכולין לבטל את זו, לכך אמר בקר ויודע ה׳ את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו, כבר הוא מתוקן ואת אשר יבחר בו יקריב אליו (במד"ר פי"ח ו׳).

[נשים] **ודתן ואבירם יצאו נצבים.** ואון בן פלת היכן היה? אמר רב און בן פלת אשתו הצילתו. אמרה לו מה לך בהדי פלוגתא? אי אהרן כהנא רבא את תלמידא אי קרח כהנא רבא את תלמידא! אמרה ידענא כוליה כנישתא קדישא דכתיב בהו כי כל העדה כלם קדושים (והם צנועים), מה עבדת, אשקיתיה חמרא וארויתיה ואגניתיה בערסא, והוה יתבה אבבא היא וברתה, וסתרה למזייה (שערה), כל מאן דאתא בשביל און בעלה כיון דחזייה הדר, אדהכי והכי אבלעינהו. היינו דכתיב חכמות נשים בנתה ביתה (משלי י"ד) זו אשתו של און, ואולת בידיה תהרסנו זו אשתו של קרח ד). ולמה נקרא שמו און שכל ימיו באנינות, בן פלת שנעשו בו פלאות וכו׳

(במד"ר פי"ח ט"ו).

[רשעים] **סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה.** שנו רבותינו ארבעה נקראו רשעים הפושט ידו על חבירו להכותו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב׳) למה הכית לא כתיב אלא למה תכה, והלוה ואינו משלם שנאמר לוה רשע ולא ישלם (תהלים ל"ז), ומי שיש לו עזות פנים ואינו מתבייש מגדול ממנו שנאמר העז איש רשע פניו (משלי כ"א), ומי שהוא בעל מחלוקת שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים (במדבר ט"ז). ושניהם היו ברתן ואבירם, עזות פנים ומחלוקת. מחלקת באותיותיה נדרשת, מ׳כה ח׳רם ל׳קוי ק׳ללה ת׳ועבה, ויש אומרים תכלית=כלייה מביא לעולם (תנחומא רש"ב).

[בקור חולים] **אם כמות כל האדם ימותון אלה.** אמר ריש לקיש, רמז למצות בקור חולים מן התורה מנין? שנאמר אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם, שהם חולים ומוטלין בעריסתן ובני אדם מבקרין אותן (נדרים ל"ט:).

[מציאות השם] ד"א אם כמות וגו׳, פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטתן כדרך שבני אדם מתים והרופאים עולין ומבקרין אותם כדרך שכל החולים מתבקרין, אף אני כופר ואומר לא ה׳ שלחני ומלבי אמרתי, זה אחד משלשה נביאים שאמרו בלשון הזה, משה אליהו ומיכיהו. אליהו אמר אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה ענני ה׳ ענני וידעו העם הזה כי אתה ה׳ האלהים ואתה הסבות את לבם אחורנית (מ"א י"ח), אם אין אתה עונה אותי אני אומר אתה הסיבות את לבם אחורנית. וכן מיכיהו אמר לאחאב אם שוב תשוב

שלמה ע"י העם ע"ד שנבחר אהרן עפ"י הגבורה. ג) כן דרך כל בוזי תורה, להוכיח כי החקים הם למשא על העם, ומראים דוגמא של אשה אלמנה וכאילו הם מרחמים על האומללה ההיא, ואינם רוצים להבין כי נתינת לקט שכחה ופאה היא כדי לעזור את העניים ולתמוך בידי האלמנות ויתומים, וגם התרומה לכהנים ומעשר ללוים הם בדרך צדקה כי הם עובדים עבודת הקדש. אמנם גם אנשים כקרח ועדתו יודעים זאת אך אינם רוצים תשובה על שאלתם כי כוונתם לרעה היא רק לחלוק כדי להחזיק שררה לעצמם.

ד) אשתו של קרח הסיתה אותו למחלוקת עי׳ סנהדרין פרק חלק, ואשתו של און הצילה אותו כי סתרה שערה וישבה אצלו, והאנשים שבאו לקרוא אותו אף כי היו בעלי מחלוקת היו צנועים וכשראו אותה עזבו את הבית. ומזה ראיה כי יש כח בידי אשה לטובה ולרעה אם תשלוט בבעלה.

בשלום אף אני אומר לא דבר ה׳ בי (שם כ״ב) וכו׳ (במד״ר פי״ח י׳).

[גיהנם—טוב לרע לא תעשה] **ואם בריאה יברא ה׳.** דרש רבא מאי דכתיב אם בריאה יברא ה׳? אמר משה רבון העולמים אם בריאה גיהנם מוטב, ואם לאו יברא ה׳. למאי, אילימא למברייא ממש והכתיב אין כל חדש תחת השמש? אלא לאקרובי פיתחא (במד״ר פי״ח ט״ז). יתברך שמו של הקב״ה שברא את עולמו בחכמה וכו׳ ולא ברא דבר אחד לבטלה, פעמים שעושה שליחותו ע״י צפרדע ופעמים ע״י צרעה ופעמים ע״י עקרב. א״ר חנין דצפורי מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו של הקב״ה בעבר הירדן וזימן לו הקב״ה צפרדע אחת ועבר עליה והלך ועקץ את האדם וכו׳. ומעשה באחד שהיה הולך מא״י לבבל וראה שני צפרים מתנצין זה עם זה הרג אחד את חבירו, הלך והביא עשב אחד והניחו על פיו והחייהו, נטל אותו האיש את העשב שנפל מן הצפור והלך להחיות בו את המתים, כשהגיע לסולמא של צור מצא ארי מושלך ומת, והניח העשב על פיו והחייהו, עמד הארי ואכלו ה). מתלא אמרי טב לביש לא תעביד ובישא לא מטי לך (שם סי׳ י״ה).

יז

[מחלוקת ועונשה] **ולא יהיה כקרח וכעדתו.** אמר רב כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרח ועדתו, רבי אשי אמר ראוי להצטרע, כתיב הכא כאשר דבר ה׳ ביד משה לו, וכתיב התם ויאמר ה׳ לו עוד הבא נא ידך בחיקך ויוציאה מחיקו והנה היא מצורעת כשלג (סנהדרין ק״י).

[תחיית המתים] **ונתתם ממנו את תרומת ה׳ לאהרן הכהן.** וכי אהרן לעולם קיים? והלא לא נכנס לא״י, אלא מלמד שעתיד להיות וישראל נותנין לו תרומה, מכאן לתחיית המתים מן התורה (סנהדרין צ׳:).

חקת

יט

[טהור מטמא] **זאת חוקת התורה וגו׳.** זש״ה מי יתן טהור מטמא לא אחד (איוב י״ד). כגון אברהם מתרח חזקיה מאחז יאשיה מאמון מרדכי משמעי ישראל מאומות עוה״ב מעולם הזה. מי עשה כן, מי צוה כן, מי גזר כן, לא יחידו של עולם?—תמן תנינן בהרת כגרים באדם טמא, פרחה בכולו טהור, מי עשה כן מי צוה כן מי גזר כן לא יחידו של עולם?—תמן תנינן האשה שמת ולדה במעיה והושיטה החיה את ידה ונגעה בו החיה טמאה טומאת שבעה והאשה טהורה עד שיצא הולד, וזהו המת „בבית" טהור יצא מתוכו הרי הוא טמא, מי עשה כן מי צוה כן מי גזר כן, לא יחידו של עולם? תמן תנינן העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים היא גופה מטהרת בגדים, מי עשה כן מי צוה כן מי גזר כן? אמר הקב״ה חקה חקקתי גזרה גזרתי אי אתה רשאי לעבור על גזרתי (במד״ר פי״ט א׳).

[פרה אדומה וטעמה] ד״א **זאת חקת התורה,** שאל גוי אחד את ריב״ז אילין עובדייא דאתון עבדין נראין כמין כשפים, אתם מביאין פרה ושורפין אותה וכותשין אותה ונוטלין את אפרה ואחד מכם מטמא למת מזין עליו שנים או שלשה טיפין ואתם אומרין לו טהרת. א״ל ריב״ז לא נכנסה בך רוח תזזית (רוח שגעון) מימיך? א״ל לאו. ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית? א״ל הן. א״ל ומה אתם עושין לו? א״ל מביאין עיקרין מעשנין תחתיו ומרביצין עליו מים והיא בורחת. א״ל ישמעו אזניך מה שאתה מוציא מפיך. כך הרוח הזו השורה על המטמא במת היא רוח טומאה, דכתיב וגם רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה י״ג), מזין עליו מי נדה והיא בורחת. לאחר שיצא הגוי אמרו לו תלמידיו לריב״ז, רבינו! לזה דחית בקנה א), לנו מה אתה אומר? א״ל חייכם לא המת מטמא ולא המים מטהרין. אלא אמר הקב״ה חוקה חקקתי גזירה גזרתי אי אתה רשאי לעבור על גזירותי, דכתיב זאת חוקת התורה (במד״ר פי״ט ד׳).

[חוקים בלי טעם] ד״א **זאת חוקת התורה,** אמר שלמה על כל אלה עמדתי, ופרשה של פרה אדומה חקרתי ושאלתי ופשפשתי, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהלת י׳). מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (שם ח׳), מי כהחכם זה הקב״ה שכתוב בו ה׳ בחכמה יסד ארץ (משלי ג׳), ומי יודע פשר דבר זה הקב״ה שפירש את התורה וכו׳. רבי יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר ארבעה דברים יצה״ר משיב עליהן דכתיב בהן חקה: אשת אח וכלאים ושעיר המשתלח ופרה אדומה, אשת אח דכתיב ערות אשת אחיך לא תגלה (ויקרא י״ח) ובלא בנים יבמה יבא עליה וכתיב בעריות ושמרתם את כל חקותי (שם י״ט). כלאים דכתיב לא תלבש שעטנז (דברים כ״ב) וסדין בציצית מותר וכתיב ביה חוקה, את חקותי תשמרו (ויקרא י״ט). שעיר המשתלח דכתיב והמשלח את השעיר לעזאזל יכבס

ה) כעין זה משל בספרות העמים, באיש שעשה גולם שקרא פראנקענשטיין, אך הגולם גדל פרץ ורחב ונעשה ענק והרג את עושהו. כי עשות טובה לרע לא טוב הוא.

א) כלומר בדברים של מה בכך, היית דוחה את הגוי בקש, לפי דבריו ואמונתו שהאמין כי יכולין להרחיק רוח הטומאה באחיזת עינים ומעשת כשפים. ובעיקר הטעם לא ידע מה להשיב, רק כי המצוה היא חוק בלי טעם ידוע

בגדיו והוא עצמו מכפר על אחרים, וכתיב ביה והיתה זאת לכם לחקת עולם. פרה מנין דתנן כל העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים והיא גופה מטהרת בגדים, וכתיב בה זאת חקת התורה (במד"ר פי"ט ג').

[רמזים לפרה אדומה] **ויקחו אליך פרה אדומה תמימה.** מפני מה כל הקרבנות זכרים וזו נקבה? א"ר איבו משל לבן שפחה שטינף פלטין של מלך, אמר המלך תבא אמו ותקנח את הצואה. כך אמר הקב"ה תבא פרה ותכפר על מעשה העגל; אדומה, על שם אם יאדימו כתולע (ישעיה א') שהחטא קרוי אדום; תמימה ע"ש ישראל שהיו תמימים ונעשו בו בעלי מומין, תבא זו ותכפר עליהם ויחזרו לתמותם; לא עלה עליה עול, כשם שפרקו מעליהם עול שמים; אל אלעזר הכהן, כשם שנקהלו על אהרן שהוא כהן לעשות העגל, ולפי שאהרן עשה את העגל לא נתנה לו עבודה זו ע"י שאין קטיגור נעשה סניגור; ושרף את הפרה, כשם שנשרף העגל; עץ ארז ואזוב ושני תולעת, שלשה מינין הללו כנגד שלשת אלפי איש שנפלו בעגל, וארז הוא הגבוה מכל האילנות ואזוב הנמוך מכולם לסימן שהגבוה נתגאה וחטא, ישפיל את עצמו כאזוב ותולעת ויתכפר לו; למשמרת, כמו שפשע העגל שמור לדורות לפורעניות, ואין לך פקודה שאין בה מפקודת העגל שנאמר וביום פקדי ופקדתי וגו' (שמות ל"ב), וכשם שהעגל מטמא כל העוסקים בו, כך פרה תטמא כל העוסקין בו, וכשם שנטהרו באפרו שנאמר ויזר על פני המים וגו' כך ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת וגו' (במד"ר פי"ט ד', רש"י עה"ת).

[תורה—למוד] **זאת התורה אדם כי ימות באהל.** אמר ריש לקיש, מנין שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה? שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל (ברכות מ"ג:). ר' יונתן אמר לעולם אל ימנע אדם עצמו מדברי תורה אפילו בשעת מיתה שנאמר וזאת התורה אדם כי ימות באהל, אפילו בשעת מיתה ב) תהא עוסק בתורה (שבת פ"ג:).

כ

[מי מריבה—חטא משה] **יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל.** וכי לא אמר משה דבר קשה מזה שאמר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם (במדבר י"א), אף שם אין אמנה והיא גדולה מזו, מפני מה לא נגזר עליו שם? משל למה"ד למלך שהיה לו אוהב והיה מגיס בינו לבין המלך בדברים קשים ולא הקפיד עליו המלך, לימים עמד והגיס עליו במעמד לגיונותיו גזר עליו מיתה, אף כך א"ל הקב"ה למשה הראשונה עשית ביני לבינך, עכשיו כנגד הרבים אי אפשר לסובלו, שנאמר להקדישני לעיני כל ישראל (במד"ר פי"ט ה').

[חטא מכוסה ומגולה] **המה מי מריבה.** תניא שני פרנסים טובים עמדו לישראל, משה ודוד, משה אמר יכתב סרחוני שנאמר יען לא האמנתם בי, דוד אמר אל יכתב שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (יומא פ"ו:). משל למה הדבר דומה, לשתי נשים שלוקות בבית דין, אחת קלקלה (בעבירה של זנות) ואחת אכלה פגי (ענבים בוסרין) שביעית, אמרה להם אותה שאכלה פגי שביעית, בבקשה מכם הודיעו לבריות על מה אני לוקה שלא יאמרו אף אני קלקלתי. הביאו פגי שביעית ותלו עליה ואמרו זו אכלה פגי שביעית ולקתה וזו קלקלה ולקתה. אף כך אמר משה רבינו, הרי גזרת עלי למות במדבר עם הדור הזה שהכעיסך כמו שנאמר כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון (תהלים ע"ח), ועכשיו יאמרו לדורות שאני כמותם, יכתב עלי על מה נענשתי, לפיכך כתוב יען לא האמנתם (במד"ר פי"ט ו').

[משה רועה נאמן] **וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום.** זש"ה לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו (תהלים ט"ו). בנוהג שבעולם אדם עוסק בפרקמטיא עם חבירו והקפידו פורש ממנו ואינו רוצה לראותו, ומשה אע"פ שנענש ע"י ישראל שנאמר ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם (תהלים ק"ו), לא פרק משאן מעליו, אלא וישלח מלאכים וגו' (במד"ר פי"ט ז').

[רשע מונע טובה מאחיו] **אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו.** אמרו לו מלאכי ישראל לאדום, אתה ידעת כשאמר הקב"ה לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית ט"ו), אנו נשתעבדנו ואתה בן חורין וירדו אבותינו למצרים על אותו עינוי. משל לשני אחים שיצא שטר חוב על זקניהם פרע אחד מהם השטר, לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו, א"ל אתה יודע שאותו חוב על שנינו ואני הוא שפרעתיו, אל תחזירני מן חפצי שאני שואל (במד"ר שם ותנחומא).

[מיתת אהרן] **ויראו כל העדה כי גוע אהרן.** כיון שירדו משה ואלעזר מן ההר נתקבצו כל הקהל עליהם ואמרו להם היכן אהרן? אמרו לו מת, אמרו היאך מלאך המות יכול לפגוע בו, אדם שעמד במלאך המות ועצרו דכתיב ויעמד בין החיים ובין המתים (במדבר י"ז)? אם אתם מביאין אותו מוטב ואם לאו נסקל אתכם. באותה שעה עמד משה בתפלה ואמר רבש"ע הוציאנו מן החשד. מיד פתח הקב"ה את המערה והראהו להם שנאמר ויראו כל העדה כי גוע אהרן. ד"א ויראו כל העדה, מה

ומובן לבני אדם, ב) כוונת שניהם שאפילו בשעת סכנת

כתיב אחריו וישמע הכנעני מלך ערד, את מוצא כיון שמת אהרן נסתלקו ענני כבוד ונראו ג) כאשה פרועה וכו׳ (במד״ר פי״ט י״א).

כא

[כוונת הלב] והיה כל הנשוך וראה אותו וחי. וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים הם מתרפאים ואם לאו הם נמוקים (ר״ה כ״ט.).

[רמזים—תורה] וממדבר מתנה. אמר רבא מאי דכתיב וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות? כיון שעושה אדם עצמו כמדבר שהוא הפקר לכל, תורה ניתנה לו במתנה, שנאמר וממדבר מתנה, וכיון שניתנה לו במתנה נחלו—אל שנאמר וממתנה נחליאל, וכיון שנחלו אל עולה לגדולה שנאמר ומנחליאל במות, ואם הגביה עצמו הקב״ה משפילו שנאמר ומבמות הגיא, ולא עוד אלא ששוקעין אותו בקרקע שנאמר ונשקפה על פני הישימון (נדרים נ״ה:).

[רמזים — יצר הרע] על כן יאמרו המושלים באו חשבון. תניא א״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן, מאי דכתיב על כן יאמרו המושלים באו חשבון? המושלים אלו המושלים ביצרם; באו חשבון, בואו ונחשוב חשבונו של עולם הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה; תבנה ותכונן, אם אתה עושה כן תבנה בעוה״ז ותכונן בעוה״ב; עיר סיחון, אם משים אדם עצמו כְּעַיִר זה שמהלך אחר סיחה נאה (יצה״ר); מה כתיב אחריו כי אש יצאה מחשבון, תצא אש ממחשבין ותאכל את שאינם מחשבין; ולהבה מקרית סיחון, מקרית צדיקים שנקראו שיחין ד); אכלה עיר מואב, זה המהלך אחר יצרו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה, בעלי במות ארנון, אלו גסי הרוח, דאמר מר כל אדם שיש בו גסות הרוח נופל בגיהנם; ונירם אבד חשבון, אמר רשע אם רם (שנתפתה ביצרו) אבד חשבון, אבד חשבונו של עולם; עד דיבון, אמר הקב״ה המתן עד שיבא דין; ונשים עד נפח, עד שתבא אש שאינה צריכה נפוח (גיהנם); עד מידבא, עד שתדאיב נשמתן, ואמרי לה עד דעביד (קב״ה) מה דבעי (ב״ב ע״ח:).

בלק

כב

[ישראל ואו״ה — נביאים] וירא בלק בן צפור. זה שאמר הכתוב הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (דברים ל״ב), כי לא הניח הקב״ה לאומות העולם פתחון פה לעתיד לבוא, לומר שאתה הרחקתנו. מה עשה הקב״ה? כשם שהעמיד מלכים וחכמים ונביאים לישראל כך העמיד לאו״ה: העמיד שלמה מלך על ישראל ועל כל הארצות וכן עשה לנבוכדנצר שנאמר וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו (ירמיה כ״ו), זה בנה בית המקדש ואמר כמה רננות ותחנונים, וזה החריבו וחרף וגדף ואמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה י״ד). נתן לדוד עושר ולקח כל צרכי הבית והכינו לשמו. נתן להמן עושר ולקח אומה שלימה לטובחם. כל גדולה שנטלו ישראל את מוצא שנטלו האומות כיוצא בה, העמיד משה לישראל ובלעם לאו״ה, ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי או״ה, נביאי ישראל מזהירין את ישראל מן העבירות שנאמר ואתה בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם וגו׳ (יחזקאל ג׳), ונביא שעמד מן הגוים העמיד פרצה (זנות) לאבד את הבריות מן העולם הבא. ולא עוד אלא שכל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל או״ה, שכן ישעיה (ט״ו) אמר לבי למואב יזעק, ירמיה (מ״ח) אמר על כן לבי למואב כחלילים יהמה ולבי אל אנשי עיר חרש כחלילים יהמה, וכן ביחזקאל (כ״ז) נאמר בן אדם שא על צור קינה, וזה אכזרי (בלעם) עמד לעקור אומה שלימה חנם על לא דבר. לכך נכתבה פרשת בלעם להודיע למה סלק הקב״ה רוה״ק מאו״ה, שזה עמד מהם, וראה מה עשה (במד״ר פ״כ א׳).

[בלק מתעבר על ריב לא לו] ד״א וירא בלק, ראה בפורענות שעשו ישראל לאמוריים וכו׳ הוא בא להתגרות על ישראל ומשלח אחר בלעם לבא לקלל את ישראל. אמר רבי יהודה בר סימון כל כלי יוצר עליך לא יצלח (ישעיה נ״ד), כיון שלא הצליח בלעם התחיל בלק חורק שיניו, רשע יראה וכעס (תהלים קי״ב) זה בלק, תאות רשעים תאבד זה בלעם ובלק שאבדה תאותם, ועליהם הכתוב אומר מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו (משלי כ״ו). משל למה הדבר דומה, לזאב שבא וחטף גדי מן הצאן והיה שם כלב של קדרים יצא והיה מנבח בו ומריב עמו, אמר לו הזאב, אתה כלב של קדרים למה אתה מריב עמי א), שמא נטלתי משלכם? לא נטלתי אלא מעדרו

נפשות יעסוק בתורה. ג) דרש ויראו כמו וַיֵּרָאוּ שנתגלו כשנסתלקו מהם ענני הכבוד, עי׳ ר״ה ג׳ ותוס׳ שם. ד) אילנות, שנמשלו צדיקים לעצים כמו צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא וכדומה.

א) בני ישראל לא נלחמו עם מואב רק לקחו ארצות סיחון ועוג, ובלק הביא את הכלב בלעם לנבח על ישראל אף כי לא עשו שום רעה לבלק שהיה מתעבר על ריב לא לו. וכן דרך כל שונאי ישראל שמתעברים עם ישראל על ריב אחרים, ואם אין להם שום טענה יאמרו למה הרגתם את ישו הנוצרי! וכאשר אמר יואש לאנשי העיר שנתץ שם גדעון מזבח הבעל, האתם תריבון לבעל? אם אלהים הוא

של רועה, אתה מה לך? הוי מחזיר באזני כלב עובר! (ילקוט שמעוני רמז תשס"ה).

[מואב ומדין—שונאי ישראל] **ויאמר מואב אל זקני מדין.** מה טיבן של זקני מדין כאן? שהיו רואין את ישראל נוצחין שלא כדרך הארץ, אמרו מנהיג שלהן במדין נתגדל נדע מהן מה מדותיו. אמרו להם זקני מדין אין כחו אלא בפיו, אמרו להם אף אנו נבוא כנגדן עם אדם שכחו בפיו וכו'. והלא מואב ומדין היו שונאין אלו לאלו, שאת מוצא שמדינים נלחמים עם המואבים שנאמר המכה את מדין בשדה מואב (בראשית ל"ו), והשנאה ביניהם מעולם? משל לשני כלבים שהיו מריבין זה עם זה, בא זאב ונפל על אחד מהם, אמר השני אם איני עוזרו, היום הורג את זה ולמחר יבא עלי, לפיכך נתחברו עתה מואב עם מדין נגד ישראל. היינו דאמרי אינשי כרכושתא ושונרא עבוד הלולא מתרבא דבישא גדא ב) וכו' (תנחומא, עי' סנהדרין ק"ה.).

[בלעם—ברכה וקללה] **לא תאר את העם כי ברוך הוא.** כשאמר לו הקב"ה לא תלך עמהם אמר א"כ אקללם במקומי, א"ל לא תאור את העם, א"ל א"כ אברכם, א"ל אין צריכין לברכתך כי ברוך הוא. אומרים לה לצרעה לא מן דובשך ולא מן עוקצך (במד"ר פ"כ ט').

[בלעם תכונתו] **אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב.** מיכן אתה למד שהיו בו שלשה דברים, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה, עין רעה דכתיב וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו, רוח גבוהה דכתיב כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם, נפש רחבה דכתיב אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב. אילו היה בלק מבקש לשכור לו חיילות להלחם כנגדן, ספק נוצחין ספק נופלין, לא די שיתן כך ונוצח? הא למדת שכך בקש (במד"ר פ"כ ט' ועי' אבות פ"ה).

[חוצפא] **קום לך אתם.** אמר רב נחמן חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני ג), מעיקרא כתיב לא תלך עמהם, ולבסוף כתיב קום לך אתם (סנהדרין ק"ה.).

[פת וידים] **מלאך ה' נצב בדרך וחרבו שלופה בידו.** וכי לא היה יכול המלאך לנשוף בו ויוציא רוחו אלא א"כ שלף חרבו? והרי כתיב בסנחריב ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור וגו' (ישעיה ל"ז) וכתיב וגם נשף בהם ויבשו (שם מ')? אלא כך אמר לו המלאך, הפה ניתן ליעקב שנאמר הקול קול יעקב והידים ידי עשו וכתיב ועל חרבך תחיה (בראשית כ"ז), והאומות כולם בחרב חייהם, ואתה תחליף אמונתך ותבא עליהן בשלהן, אף אני אבוא אליך בשלך, לכך כתיב וחרבו שלופה בידו (במד"ר פ"כ י"א).

[תוכחת האתון—כבוד הבריות] **ויאמר בלעם לאתון כי התעללת בי לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך.** אע"פ שמדבר בלשון הקדש גוי לשונו סרוח ד). ואמר לו יש חרב בידי נגד האתון, אע"פ שבא להכות את ישראל בלשונו. משל לרופא אליל שבא לרפאות בלשונו נשוך נחש, בדרך ראה אנקה אחת התחיל לבקש מקל להורגה, אמרו לו זו אי אתה יכול ליטול, היאך באת לרפאות בלשונך נשוך נחש? כך אמרה האתון לבלעם, לי אין אתה יכול להרגני אלא א"כ יש חרב בידך והיאך אתה רוצה לעקור אומה שלימה בלשונך? שתק ולא מצא תשובה. ויאמר אליו מלאך ה' על מה הכית את אתונך, עלבון של אתון בא המלאך לבקש מידו, אמר לו ומה האתון שאין לה זכות ולא זכות אבות נצטויתי לתבוע עלבונה מידך, אומה שלימה שאתה בא לעקור על אחת כו"כ וכו'. אולי נטתה מפני כי עתה גם אותכה הרגתי ואותה החייתי, מיכן אתה למד שהרג את האתון, וי"א כיון שדיברה מתה, שלא יהו הבריות אומרים זו היא שסילקה את בלעם, ולא יאמרו שזו הטיפשת שבבהמה וזה חכם שבחכמים כיון שדיברה לא היה יכול לעמוד בה. ואם חס הקב"ה על כבודו של אותו רשע, על כבוד הצדיק על אכו"כ (במד"ר שם ותנחומא).

כג

[נטילת ידים] **הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא** וגו'. כשהן עומדין משנתן שחרית הן מתגברים כלביא וכארי לחטוף את המצות ליטול ידיהם ללבוש ציצית לקרוא את שמע וכו'. מעשה בשעת השמד בחנוני אחד מישראל שהיה מבשל בשר טהור (כשר) ובשר חזיר ומוכר שלא ירגישו בו שהוא יהודי, וכך היה מנהגו, כל מי שנכנס לחנות שלו ולא נטל ידיו יודע שהוא גוי ונותן לפניו בשר חזיר, וכל מי שנוטל ידיו ומברך יודע שהוא ישראל ומאכילו בשר טהור. פעם אחת נכנס יהודי לאכול שם ולא נטל ידיו והיה סבור שהוא גוי נתן לפניו בשר חזיר, אכל ולא בירך. בא לעשות עמו חשבון על הפת ועל הבשר א"ל יש לי עליך כך וכך מן הבשר שאכלת שהחתיכה עולה עשרה מנה, א"ל אתמול נתת אותה לי בשמונה והיום אתה רוצה עשרה א"ל זו של חזיר היא שאכלת

ירב לו כי נתץ את מזבחו (שופטים ו'). ב) עכבר וחתול שונאים, זה את זה ושניהם עשו משתה ושמחה על חלבו של רוע המזל שאכלו ביחד. וכן כאן התאחדו שני שונאים זה לזה על ישראל שישנאו שניהם ביחד שנאת מות. ג) באמרו שבו נא בזה ואדעה מה יוסף ה' דבר אלי, משמע שהיה בטוח כי יהפוך דעתו של מקום להסכים אתו לקלל את ישראל ויש בזה חוצפא יתירה. ד) התעללת הוא לשון טומאה כמו שנאמר ויתעללו בה כל הלילה (מתנות כהונה). גם בחרו לו לשון זרה ואינה רגילה לפי הענין, כדרך הגוים

היום ובשר חזיר נמכר ביוקר. כיון ששמע כך עמדו שערותיו ונבהל ונפחד, א"ל בצינעא יהודי אני ונתת לי בשר חזיר, א"ל תיפח רוחך כשראיתי שאכלת בלא נטילת ידים ובלא ברכה, הייתי סבור שאתה גוי. מיכן אמרו חכמים ה) מים ראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הרגו את הנפש: מעשה באדם אחד שאכל קיטנית ולא נטל ידיו, ירד לשוק וידיו מטונפות מן הקיטנית ראה אותו חבירו הלך ואמר לאשתו: אמר ליך בעלך סימן שאכל עכשיו קיטנית, שגרי לו אותה טבעת, נתנה לו. לאחר שעה בא בעלה אמר לה היכן הטבעת? אמרה לו פלוני בא בסימנין שלך ונתתיה לו, נתמלא חימה עמד והרגה, לפיכך מי שאינו נוטל את ידיו אחר המזון כאילו הורג את הנפש. לכן הזהיר הקב"ה את ישראל שלא לפשוע אפילו במצות קלות, שנאמר כי לא דבר ריק הוא מכם כי הוא חייכם (דברים ל"ב), אפילו דבר מצוה שאתה רואה אותה ריקה וקלה יש בה חיים ואריכות ימים. כיון שראה בלעם היאך ישראל משמרים את המצות הקלות, אמר מי יוכל לקלל את אלו, ושמו גלוף עליהם שנאמר ה' אלהיו עמו (תנחומא רש"ב, במד"ר פ"כ כ').

כד

[צניעות] **וירא את ישראל שוכן לשבטיו.** מה ראה, ראה שאין פתחי אהליהם מכוונים זה כנגד זה, אמר ראוים הללו שתשרה עליהם שכינה (ב"ב פ'.).

[ברכה וקללה—בתי כנסיות] **מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל.** א"ר יוחנן מברכותיו של אותו רשע אתה יודע מה היה בלבו, בקש לומר שלא יהיה להם בתי כנסיות ובתי מדרשות אמר מה טובו אהליך יעקב, בקש לומר לא תשרה שכינה עליהם אמר ומשכנותיך ישראל, בקש לומר לא תהא מלכותם נמשכת אמר כנחלים נטיו, בקש לומר לא יהיה להם זתים וכרמים אמר כגנות עלי נהר, בקש לומר לא יהא ריחן נודף אמר כאהלים נטע ה', בקש לומר לא יהיו להם מלכים בעלי קומה אמר כארזים עלי מים, בקש לומר לא יהיה להם מלך בן מלך אמר יזל מים מדליו, בקש לומר לא תהא מלכותן שולטת באומות אמר וזרעו במים רבים, בקש לומר לא תהא אימת מלכותן אמר ותנשא מלכותו. אמר רבי אבא בר כהנא, כולן חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות ו) שנאמר ויהפך ה' אלהיך את הקללה לברכה, קללה ולא קללות (סנהדרין ק"ה:).

[ארז וקנה] **כארזים עלי מים.** א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, מאי דכתיב נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי כ"ז), טובה קללה שקלל אחיה השלוני את ישראל מברכה שברכם בלעם הרשע, אחיה השילוני קלל את ישראל בקנה, שנאמר והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים (מ"א י"ד), מה קנה זה במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין, ואפילו כל רוחות שבעולם אין מזיזין אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהם, וכיון שדוממו הרוחות עומד הקנה במקומו. אבל בלעם הרשע ברכם בארז, מה ארז אינו עומד במקום מים ז) ושרשיו מועטין ואין גזעו מחליף וכיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו והופכתו על פניו (תענית כ').

[תורה—תלמידי חכמים] **יזל מים מדליו.** שלחו מתם הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה, שנאמר יזל מים מדליו, מדלים, ואין מים אלא תורה. מפני מה תלמידי חכמים אין מצויין לצאת מבניהן ת"ח? שלא יאמרו תורה ירושה היא לנו. רב ששא בריה דרב אידי אמר כדי שלא יתגדרו על הצבור וכו' (נדרים פ"א).

כה

[ישראל ועם—שבח וגנאי] **ויחל העם לזנות.** כל מקום שאומר העם לשון גנאי הוא, וכל מקום שאומר ישראל לשון שבח הוא, ויהי העם כמתאוננים (במדבר י"א), וירב העם באלהים ובמשה (שם י"ד), ויבכו העם בלילה ההוא, עד אנה ינאצוני העם הזה, וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו (שם), ויקהל העם על אהרן (שמות ל"ב), ויחל העם לזנות וכו' (תנחומא).

פינחס

[יחוס] **פינחס בן אלעזר בן אהרן.** תניא למה יחסו הכתוב עד אהרן? לפי שאחר שנקם בזמרי התחילו שבטים מבזין אותו- איתם בן פוטי

הכותבים עברית. ה) עי' חולין ק"ח: ק"ו. כי אתי רב דימי אמר מים הראשונים האכילו בשר חזיר מים אחרונים הוציאו את האשה מבעלה, ורש"י שם, ורמזו בזה אל המעשה המובא בתנחומא ובמדבר רבה. ו) רק קללה אחת שכיון בלבו חזרה לברכה והיא למוד התורה, כי תלוי בה קיום כל היהדות, וקללות האחרות לא חזרו עדיין בגלות. ודרשו רק על דברי בלעם כאן מפני שאמר הדברים מעצמו ולא מפי ה', ודבריו הקודמים אמר בשם ה' ברוה"ק ולכן לא יכול לחשוב אותן לקללות (עי' תורה תמימה). ז) פירש"י ואע"פ דכתיב כארזים עלי מים, ההוא לאו בלעם קאמר ליה, דבלעם אמר כארזים והמלאך השיב עלי מים וכן כולהו, דבלעם אמר כנחלים דזמנין מתיבשין וקאמר ליה המלאך דאין יבשין לעולם, והיינו דכתיב ויהפוך ה' לך את הקללה לברכה, עכ"ל.

א) זה שפיטם אבי אמו עגלים לע"ז והרג נשיא שבט מישראל, בא הכתוב ויחסו פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן (סנהדרין פ"ב:).

[שלום] **הנני נותן לו את בריתי שלום.** גדול השלום, שאין העולם מתנהג אלא ע"פ שלום, והתורה כולה שלום שנאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג'). אם בא אדם מן הדרך שואלין לו שלום, וכן בשחרית שואלין לו שלום, ובערב שואלין לו שלום, וקורין ק"ש וחותמין הפורש סוכת שלום, ובתפלה חותמין המברך את עמו ישראל בשלום. לכן אמור לו הנני נותן לו את בריתי שלום, שעדיין השלום קיים, וכן הוא אומר בריתי היתה עמו החיים והשלום (מלאכי ב') וכו' (תנחומא).

[פרסום לשבח ולגנאי] **ושם איש ישראל המוכה וגו' זמרי בן סלוא.** כשם שהקב"ה מתעסק בשבחן של צדיקים לפרסמן בעולם, כך מתעסק בגנות הרשעים לפרסמן בעולם. פרסם פינחס לשבח ופרסם זמרי לגנאי, עליהם נאמר זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י'). זמרי היה נשיא בית אב ושלשה שמות היה לו, זמרי בן סלוא, ושאול בן הכנענית ושלומיאל בן צורישדי וכו'. ושם האשה המוכה המדינית כזבי בת צור, להודיעך שנאתן של מדינים עד היכן היתה, שבת מלך הפקירו לקלון, שנאמר ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם את אוי ואת רקם ואת צור וגו' (במדבר ל"א), והוא היה ראש לכולם שנאמר ראש אמות בית אב במדין הוא, והיה מלך והפקיר בתו. ולפי שבזה את עצמו להפקיר בתו לקלון גרעו הכתוב וכתבו שלישי (תנחומא).

[מדה כנגד מדה — חרב ועבירה] **צרור את המדינים והכיתם אותם וגו'.** למה? כי צוררים הם לכם, מכאן אמרו חז"ל אם בא להרגך השכם להרגו. רבי שמעון אומר מנין אתה אומר שכל המחטיא את חבירו קשה מן ההורגו, שההורגו יש לו חלק לעוה"ב והמחטיאו אין לו חלק לעוה"ב. שתי אומות קדמו את ישראל בחרב ושתים בעבירה, מצרים ואדומים קדמו בחרב, המצרים שנאמר אמר אויב ארדוף וגו' אריק חרבי (שמות י"ט), ואדום שנאמר ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך (במדבר י"ט), ושתים בעבירה מואבים ועמונים. על אלו שקדמו אותז בחרב נאמר לא תתעב אדומי וגו' לא תתעב מצרי (דברים כ"ג), אבל אלו שקדמו אותן בעבירה להחטיא את ישראל נאמר לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' גם דור העשירי וגו' (שם). ואע"פ שכתבתי כי תקרב אל עיר וקראת אליה לשלום (שם כ'), לאלו לא תעשה כן, לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימיך לעולם (שם כ"ג). אתה מוצא במי שבא עמהם במדת רחמים לסוף בא לידי בזיון ומלחמות וצרות. ואיזהו, זה דוד, שנאמר ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש (ש"ב י'), א"ל הקב"ה אתה תעבור על דברי שכתבתי לא תדרוש שלומם וטובתם ותעשה עמם גמילות חסד, אל תהי צדיק הרבה (קהלת ז'), שלא יהא אדם מוותר על התורה, וזה שולח לנחש בני עמון לעשות עמו חסד וטובה, ולבסוף בא לידי בזיון, שנאמר ויקח חנון את עבדי דוד ויגלח את חצי זקנם וגו' (ש"ב ג'), ואח"כ בא לידי מלחמה עם ארם נהרים ועם מלכי צובה ועם מלכי מעכה ועם בני ארבע אומות, וכתיב וירא יואב כי היתה אליו פני המלחמה מפנים ומאחור (שם). מי גרם לו כך? שבקש לעשות טובה עם מי שאמר הקב"ה לא תדרוש שלומם וטובתם, לכך נאמר צרור את המדינים ב). ד"א צרור את המדינים, אע"פ שכתבתי בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה וגו' (דברים כ'), לאלו לא תעשה כן אלא חבלו אילנותיהם. וכן אתה מוצא בשעה שהלך יהורם מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ומלך אדום להלחם במואב וגו' ויאמר אלישע וגו' אמר להם ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם, והכיתם כל עיר מבצר וכל עיר מבחור וכל עץ טוב תפילו וגו' (מ"ב ג'). אמרו לו הקב"ה אמר לא תשחית את עצה ואתה אומר וכל עץ טוב תפילו, אמר להם על כל האומות צוה וזו קלה ובזויה היא „ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם" ונאמר לא תדרוש שלומם וטובתם, לכך נאמר צרור את המדינים (תנחומא).

כו

[מנין ישראל] **שאו את ראש כל עדת בני ישראל.** כל מקום שנפלו הוזקקו למנין, שנאמר ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל משה וגו' שאו את ראש כל עדת בני ישראל. משל למה"ד לזאב שנפל על הצאן הוצרך בעל הצאן למנותם לידע כמה חסרין, ד"א למה מנה אותו כאן? משל לרועה שמסר לו בעל הבית צאנו במנין, השלים הרועה שמירתו והחזירן צריך למנותן, כך כשיצאו ישראל ממצרים מסרן הקב"ה למשה במנין שנאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו' שאו את ראש כל עדת בני ישראל (במדבר א'), בא ליפטר מן העולם בערבות מואב החזירם במנין, לכך נאמר שאו את ראש וגו' (במד"ר פכ"א ה').

כז

[נשים] **ותקרבנה בנות צלפחד וגו'.** כיון ששמעו בנות צלפחד שהארץ מתחלקת

א) הוא זמרי נשיא בית אב לשמעוני, וקראו את פינחס בן פוטי, שפטם אבי אמו עגלים לע"ז, דאלעזר אבי פינחס לקח אשה מבנות פוטיאל הוא יתרו שהיה כהן מדין.

ב) המדינים התערבו עם המואבים, שנאמר וילכו זקני מואב וזקני מדין, אלא מפני שלקחו עצה ממדין תחלה כי ידעו את משה שנתגדל שם, לכן מזכיר פה מדינים, ובאמת

ל־‍שבטים ולא לנקבות, נתקבצו כולן ליטול עצה, אמרו לא כרחמי בשר ודם רחמי הקב"ה, ב"ו רחמיו על הזכרים יותר מעל הנקבות, אבל הקב"ה רחמיו על הכל שנאמר (תהלים קמ"ה) ורחמיו על כל מעשיו (ספרי). אותו הדור היו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצים, שכן אתה מוצא שאמר להן אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם (שמות ל"ב), ולא רצו הנשים ומיחו בבעליהן, ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב, והנשים לא נשתתפו עמהם במעשה העגל. וכן במרגלים שהוציאו דבה, וישובו וילונו עליו את כל העדה (במדבר י"ד), ועליהם נגזרה גזירה. אבל הנשים לא היו עמהם בעצה זו, שכתיב להלן כי אמר ה' להם מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה (שם כ"ז) איש ולא אשה, כי האנשים לא רצו ליכנס לארץ, אבל הנשים קרבו לבקש נחלה בארץ, לכך נכתבה פרשה זו סמוך למיתת דור המדבר (תנחומא).

[נשים ושנותן] ואלה שמות בנותיו נועה וחגלה ומלכה ותרצה. כאן מנאן דרך חכמתן ולהלן ג) מנאן דרך גדולתן, וכדרב אמי דאמר בישיבה הלך אחר חכמה, במסבה הלך אחר זקנה (ב"ב ק"ב).

[משה ויהושע — הוצאה והכנסה] יפקוד ה' וגו' איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם. משל למלך שראה אשה אחת יתומה ביקש לישא אותה לו לאשה, שלח לתבעה, אמרה איני כדאי להנשא למלך, שלח לתבעה שבע פעמים ולא היתת מבקשת, לסוף נשאת לו. לאחר זמן כעס עליה המלך וביקש לגרשה, אמרה אני לא בקשתי להנשא לך, אתה בקשת אותי, הואיל וכך נזרת לגרשני ולישא אחרת אל תעשה לזו כשם שעשית לי. כך הקב"ה היה מפתה את משה שילך בשליחותו שבעה ימים ד), והיה אומר לו שלח נא ביד תשלח (שמות ד'), לאחר זמן פייסו הקב"ה והלך ועשה כל אותן הנסים, בסוף אמר לו לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם (במדבר כ"א). א"ל משה רבש"ע אני לא בקשתי להלוך, וכן הוא אומר אתה החלות להראות את עבדך וגו' לשלחני לפרעה עד אשר נרציתי, אעברה נא וגו' ויתעבר ה' בי וגו' כי לא תעבור את הירדן הזה (דברים ג'). אמר לפניו הואיל וכך נזרת עלי, אותו שיכנס אל תעשה לו כדרך שעשית לי, אלא אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם (במד"ר פכ"א ט"ז).

[סמיכה—טוב עין זה משה] וסמכת את ידך עליו. הה"ד טוב עין הוא יבורך (משלי כ"ב). משל למלך שאמר לבן ביתו תן לפלוני סאה חטים, הלך ונתן לו סאתים, א"ל הרי סאה משל המלך וסאה משלי. כך אמר הקב"ה למשה וסמכת את ידך עליו, יד אחת. מה עשה ויסמך את ידיו ויצוהו, שתי ידים, לקיים מה שנאמר טוב עין הוא יבורך וכו' (שם).

כח

[קרבנות] את קרבני לחמי לאשי ריח נחוחי תשמרו להקריב לי וגו' את הכבש האחד וגו'. א"ל הקב"ה למשה אמור להם לישראל לא שאני צריך לקרבנות, כל העולם כלו שלי הוא, הבהמה שאתה מקריב אני בראתי אותה, וכה"א אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה, האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה? (תהלים נ') וכו'. עשרה בהמות טהורות מסרתי לך, שלשה הן ברשותך ושבעה אינן ברשותך, ולא הטרחתי עליך שתהא מחזיר בהרים להביא קרבן מאלו שאינן ברשותך, לא אמרתי להביא אלא מהגדלים על אבוסיך וכו'. אמר הקב"ה בני לא מפני שיש לפני אכילה ושתיה אמרתי לכם, אלא בשביל הריח שתהיו ערבים ונוחין לפני כריח נחוחי וכו'. זה האשה אשר תקריבו לה' כבשים בני שנה תמימים שנים ליום וגו' לא שניהם בבת אחת אלא את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים וכו' ה). תני בשם ר"מ, ואולם שאל נא בהמות ותורך ועוף השמים ויגד לך וגו' מי לא ידע בכל אלה כי יד ה' עשתה זאת (איוב י"ב). מלך אחד היה לך זה שלמה ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת וששים כור קמח עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן לבד מאיל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים (מ"א ה'). א"ר יהודה בר זבידא, אלף נשים היו לו לשלמה וכל אחת ואחת עושה לו בכל יום כזה, כי כל אחת סבורה שאצלו הוא סועד. נחמיה הפחם לא היה יכול לעמוד בסעודתו, שנאמר ואשר היה נעשה ליום אחד שור אחד צאן אחד שש ברורות וצפרים נעשו לי וגו' (נחמיה ה') וכו'. זש"ה צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר (משלי י"ג), צדיק אוכל לשובע נפשו זה אליעזר שאמר לרבקה הגמיאני נא מעט מים כדי גמייא, ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר ליעקב הלעיטני נא (בראשית כ"ה), א"ר יצחק

היו הם המועטים ורובם היו מואבים. ג) בסוף פרשת מסעי מנען כדרך גדולתן מחלה תרצה וחגלה ומלכה ונועה, ובאמת טבע הנשים לשקר בשנות חייהן ואי אפשר לדעת מי היא הבכירה ומי הצעירה. ד) עי' רש"י עה"ת, לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום וגו' הרי ז' ימים. ה) להורות כי הקרבנות הם להראות את כוונת המקריב ורצונו הטוב, ולא להנות את הקב"ה, וגם ללמד מדת ההסתפקות כי ד' רק בכבש אחד בבקר וכבש אחד בין הערבים ולא נכון לעשות סעודה גדולה כשלמה בשעתו, או כמו שאוכלים הגוים במדה מרובה ובכל זאת בטן שלהם חסר כי רוצים יותר ויותר.

בן ר׳ זעירא עשו פער את פיו כגמל אמר אפתח פי ואתה מכניס; צדיק אוכל לשובע נפשו זו רות המואביה שכתיב בה ותאכל ותשבע ותותר (רות ב׳) שהברכה היתה בפיה של אותה צדקת, ובטן רשעים תחסר אלו אומות העולם. מעשה בגוי אחד שזימן כל בני עירו, א״ר דוסתאי גם אותי זימן לאותה סעודה, ולא היה שולחנו חסר מכל המטעמים שבעולם אלא אגוזי פרך בלבד. מה עשה, נטל את הטבלא מלפנינו שהיתה שוה כששה ככרי כסף ושברה. אמרתי לו מפני מה עשית כך? אמר לי אתם אומרים שעולם הזה שלנו ועוה״ב שלכם, אם אין אנו יכולין לאכול עכשיו אימתי אנו אוכלים? קראתי עליו ובטן רשעים תחסר (במד״ר פכ״א י״ח).

כט

[ראש השנה] ועשיתם עולה לריח ניחוח לה׳. א״ר יוסי בכל הקרבנות כתיב והקרבתם וכאן כתיב ועשיתם, אמר להם הקב״ה לישראל, מכיון שנכנסתם לפני לדין בראש השנה ויצאתם בשלום, מעלה אני עליכם כאלו נבראתם בריה חדשה (ירוש׳ ר״ה פ״ד ח׳).

[אומות העולם — מועדות] ביום השמיני עצרת תהיה לכם. מהו לכם? אמר להם הקב״ה לישראל השמחה נאה לכם, ראשי חדשים נאים לכם, ימים טובים נאים לכם, לכך נאמר תהיה לכם. שאל גוי אחד את ר׳ עקיבא א״ל למה אתם עושים מועדות, לא כך אמר לכם הקב״ה חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי (ישעיה א׳), א״ל ר״ע אילו אמר חדשי ומועדי שנאה נפשי הייתי אומר בדבריך, לא אמר אלא חדשיכם ומועדיכם, בשביל אותן מועדות שעשה ירבעם, שנאמר ויעש ירבעם חג וגו׳ בחדש אשר בדא מלבו (מ״א י״ב), אבל המועדות האלו אינן בטלין לעולם ולא החדשים, למה? שהן להקב״ה, שנאמר מועדי ה׳ ואומר אלה הם מועדי (ויקרא כ״ג), ועליהם נאמר סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר (תהלים קי״א) וכו׳ (תנחומא רש״ב)

[או״ה וישראל—קרבנות] ד״א ביום השמיני עצרת, זש״ה תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה (תהלים ק״ט), את מוצא בחג שמקריבין שבעים פרים לכפר על שבעים אומות, אמרו ישראל רבון העולמים הרי אנו מקריבין עליהם שבעים פרים, והיו צריכין לאהוב אותנו והם תחת אהבתי ישטנוני. לפיכך אמר להם הקב״ה לישראל, עכשיו הקריבו על עצמכם, ביום השמיני עצרת תהיה לכם, והקרבתם עולה אשה ריח נחוח לה׳ פר בן בקר אחד איל אחד. משל למלך שעשה סעודה שבעה ימים וזימן כל בני אדם שבמדינה בשבעה ימי המשתה, כיון שעברו ימי המשתה אמר לאוהבו כבר יצאנו ידינו מכל בני המדינה, נגלגל אני ואתה במה שתמצא, ליטרא בשר או דג או ירק, כך אמר הקב״ה לישראל ביום השמיני עצרת תהיה לכם, גלגלו במה שאתם מוצאים בפר אחד ואיל אחד (במד״ר פכ״א כ״ב).

מטות

ל

[שבועה על אמת] איש כי ידור נדר לה׳ או השבע שבועה. הה״ד ונשבעת חי ה׳ באמת במשפט ובצדקה (ירמיה ד׳). אמר להם הקב״ה לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם להשביע בשמי, אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אא״כ יהיו בך כל המדות האלה: את ה׳ אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק—ובשמו תשבע (דברים י׳), שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים, כאברהם איוב ויוסף, אברהם דכתיב בו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כ״ב), איוב דכתיב איש תם וישר ירא אלהים (איוב א׳), יוסף דכתיב את האלהים אני ירא (בראשית מ״ב); ואותו תעבוד, אם אתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת; ובו תדבק, וכי יכול אדם לידבק בשכינה? והלא כבר נאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא (דברים ד׳)? אלא לומר לך כל המשיא בתו לת״ח שקורא ושונה או שעושה פרקמטיא ומהנה לת״ת מנכסיו, זהו שנאמר עליו ובו תדבק. אם יש בך כל המדות הללו אתה רשאי להשבע, ואם לאו אין אתה רשאי להשבע. מעשה בינאי המלך שהיו לו שני אלפים עיירות וכולן נחרבו על שבועת אמת, כיצד כגון שאמר אדם לחבירו בשבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל כך וכך ואשתה כך וכך, והיו הולכין ומקיימין שבועתן וע״ז נחרבו. מה הנשבע באמת כך הנשבע על השקר על אכו״כ (במד״ר פכ״ב א׳).

[בוונה] אישה הפרם וה׳ יסלח לה. ת״ר באשה שהפר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר, וכשהיה ר׳ עקיבא מגיע לפסוק זה היה בוכה, אמר ומה מי שמתכוין לבשר חזיר ועלה בידו בשר טלה צריך כפרה וסליחה, המתכוין לבשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר על אחת כו״כ (נזיר כ״ג).

לא

[נקמה—משה רועה נאמן] נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך. להודיעך שבחן של פרנסי ישראל שאין נפטרין מן העולם עד שהן נוקמין נקמת ישראל שהוא נקמת מי שאמר והיה העולם (ספרי). רבי יהודה אומר אילו רצה משה לחיות כמה שנים היה חי, שאמר לו הקב״ה נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף, תלה הקב״ה מיתתו בנקמת מדין. ובא להודיעך

שבחו של משה, שלא אמר בשביל שאחיה אעכב נקמת בני ישראל מן המדינים, אלא מיד וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא ויהיו על מדין לתת נקמת ה׳ במדין. אמרו רבותנו כתיב ביהושע כאשר הייתי עם משה אהיה עמך (יהושע א׳), והיה צריך יהושע לחיות ק״כ שנה כמשה רבינו, ולמה נתקצרו שנותיו עשר שנים? לפי שבשעה שאמר הקב״ה למשה נקום נקמת בני ישראל וגו׳ אע״פ שנתבשר בשורת מות לא איחר הדבר אלא נזדרז וישלח אותם משה, אבל יהושע כיון שבא להלחם עם ל״א מלכים, אמר אם אני הורגם מיד, מיד אני מת כמו משה רבינו. מה עשה? התחיל מעכב במלחמתם, שנאמר ימים רבים עשה יהושע את כל המלאכים האלה מלחמה, לפיכך קיצר הקב״ה שנותיו עשר שנים. אנשים לצבא אנשים=צדיקים, וכן בחר לנו אנשים (שמות י״ז), וכן בנפול תרדמה על אנשים (איוב ד׳). הקב״ה אמר נקמת בני ישראל ומשה אמר נקמת ה׳ במדין, הקב״ה אמר דין כולכם מתבקש שנרמו לי להזיק אתכם, ומשה אמר רבון העולמים! אם היינו גוים או כופרים לא היו שונאים אותנו ולא היו רודפים אחרינו, אלא בשביל תורה ומצות שנתת לנו א), לפיכך הנקמה שלך היא לתת נקמת ה׳ במדין (תנחומא).

[מצוה שלמה] **וישלח אותם משה וגו׳ ואת פינחס בן אלעזר.** ולמה שלח את פינחס? אמר מי שהתחיל במצוה הוא יגמור אותה, הוא השיב את חמתי והכה את המדינית הוא יגמור מצותו. אמר הקב״ה למשה נקום נקמת בני ישראל אתה בעצמך והוא משלח אחרים! אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר אינו בדין שאני מיצר למי שעשה לי טובה, המשל אומר בור ששתית ממנו מים אל תזרוק בו אבן (במד״ר פכ״ב ד׳).

[בלעם לקח חלקו] **ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב.** בלעם מאי בעי התם? א״ר יוחנן שהלך ליטול שכר כ״ד אלף שהפיל מישראל, אמר רב היינו דאמרי אינשי, גמלא אזלא למבעי קרני ב), אודניה דהוו ליה גזיזן מיניה (סנהדרין ק״ו).

[תורה — כעס] **ויאמר אלעזר הכהן וגו׳ זאת חקת התורה אשר צוה ה׳ את משה.** אמר ריש לקיש כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, דכתיב ויקצף משה וכתיב ויאמר אלעזר הכהן זאת חקת התורה אשר צוה ה׳ את משה, מכלל דמשה נתעלמה ממנו הלכה (פסחים ס״ו:).

לב

[חמדת ממון—ארץ ישראל] **ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד.** שלש מתנות נבראו בעולם חכמה גבורה ועושר, זכה באחת מהן נטל חמדת כל העולם, אימתי בזמן שהן מתנות שמים ובאות בכח התורה, אבל גבורתו ועשרו של בשר ודם אינו כלום. שכן שלמה אמר שבתי וראה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ ולא לגבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם וגם לא לנבונים עושר וגם לא ליודעים חן כי עת ופגע יקרה את כולם (קהלת ט׳). וכן ירמיה אומר כה אמר ה׳ אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט׳). ומתנות אלו בזמן שאינן באין מהקב״ה סופן להפסק ממנו. שני חכמים עמדו בעולם אחד מישראל ואחד מאו״ה, אחיתופל מישראל ובלעם מאו״ה ושניהם אבדו מן העולם; שני גבורים עמדו בעולם אחד מישראל ואחד מאו״ה, שמשון מישראל וגלית מאו״ה ושניהם אבדו מן העולם; שני עשירים עמדו בעולם אחד מישראל ואחד מאו״ה, קרח מישראל והמן מאו״ה ושניהם אבדו מן העולם, למה? לפי שלא היתה מתנתן מן הקב״ה אלא חוטפין אותה להם. וכן אתה מוצא בבני גד ובני ראובן שהיו עשירים והיה להם מקנה רב, וחבבו את ממונם וישבו להם חוץ מארץ ישראל, לפיכך גלו תחלה מכל השבטים שנאמר ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה (דהי״א ה׳), ומי גרם להם? על שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קנינם. מנין? ממה שכתיב בתורה ומקנה רב היה לבני ראובן וגו׳ (במד״ר פכ״ב ה׳).

[עשירות ועניות] זה שאמר הכתוב כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע״ה). מהו כי לא ממוצא וממערב? לא ממה שאדם יוצא ועמל בסחורה והולך ממזרח למערב נעשה עשיר, אפילו פורש בספינות, והולך ממזרח למערב וחוזר על המדבריות ועל ההרים אינו נעשה עשיר. מהו ולא ממדבר הרים? א״ר אבא מרומניא כל הרים שבמקרא הרים ממש הם, חוץ מזה שהוא רוממות, שאין אדם מתרומם מן הדברים האלו. מה הקב״ה עושה נוטל נכסים מזה ונותנין לזה שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. למה נקרא שמם נכסים שנכסים מזה ונגלין לזה ג), ולמה נקרא שמם זוזין שזזים מזה ונתנים לזה, למה נקרא ממון מה שאתה מונה אינו כלום, למה נקרא מעות מה לעת, דינר=דינור, סלע=קשה כסלע וכו׳. וכן חנה אומרת ה׳ מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם (ש״א ב׳), באף

א) אין לגוים שנאה פרטית על ישראל, רק שנאת הדת שנתן להם הקב״ה ולכן הנקמה היא שלו. ב) הגמל ביקש קרנים וחתכו גם אזניו, כך בלעם ביקש שכר והרגהו, כי לא די שלא הרויח בלכתו עם בלק אלא שאבד גם חייו, וכן יאבדו כל אויבי ה׳. ג) דרש. נכסים לשון כסוי, ממון שמונה ואין בו הנאה קיימת, מעות היא רק מעת לעת ולא לעולם, וכל הלשונות האלה מוכיחות על פחיתות העושר.

שהוא מביא לזה מרומם את זה וכו׳ תדע לך כשביקש להעשיר בני ראובן ובני גד הפיל את המדינים לפני ישראל כדי שיעשירו, מה כתיב למעלה וישבו בני ישראל את נשי מדין ואת טפם ואת כל בהמתם ואת כל מקניהם ואת כל חילם בזזו, ואח״כ ומקנה רב היה לבני ראובן וגו׳. הא שהשפיל הקב״ה את המדינים והרים את ישראל, לקיים מה שנאמר זה ישפיל וזה ירים (שם).

[עיקר וטפל—מקנה ונפשות] ד״א ומקנה רב, זש״ה לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י׳), לב חכם לימינו אלו הן הצדיקים שנותנין לבם לתורה שהיא מימין שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל״ג), ולב כסיל לשמאלו אלו הן הרשעים שנותנין לבם להעשיר שנאמר בשמאלה עושר וכבוד (משלי ג׳). לב חכם לימינו זה משה, ולב כסיל לשמאלו אלו בני ראובן ובני גד שעשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר שחיבבו את ממונם יותר מן הנפשות, שהן אומרים למשה גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו, אמר להן משה תחלה בנו לכם ערים לטפכם ואח״כ גדרות צאן, אמר להם הקב״ה אתם היבבתם את מקניכם יותר מטפכם חייכם אין בו ברכה, עליהם נאמר נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (שם כ׳), וכה״א אל תיגע להעשיר מבינתך חדל. ואיזה עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ״ח) וכו׳ (במד״ר פכ״ב סוף).

[נקיים מה׳ ומישראל—חשד] והייתם נקיים מה׳ ומישראל. א״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן, בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שצריך אדם לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, בתורה דכתיב והייתם נקיים מה׳ ומישראל, בנביאים דכתיב אל אלהים ה׳ הוא יודע וישראל הוא ידע (יהושע כ״ג), ובכתובים דכתיב ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (משלי ג׳). גמליאל זוגא שאל לר׳ יוסי בר רבי איזהו המחוור שבכולם? א״ל והייתם נקיים מה׳ ומישראל (ירוש׳ שקלים פ״ג ב׳). ת״ר בית גרמו היו בקיאי במעשה לחם הפנים ומעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם, שלא יאמרו ממעשה לחם הפנים הם נזונים, לקיים מה שנאמר והייתם נקיים מה׳ ומישראל. בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטורת ומעולם לא יצאה כלה מבושמת מבתיהן, וכשהיו נושאין אשה ממקום אחר היו מתנין עמה שלא תתבשם, שלא יאמרו ממעשה הקטרת מתבשמין, לקיים מה שנאמר והייתם נקיים מה׳ ומישראל (יומא ל״ח.). תניא גבאי צדקה שאין להם לחלק פורטין מעותיהם לאחרים ואין פורטין לעצמן ד), וגבאי תמחוי שאין להם עניים לחלק מוכרין לאחרים ואין מוכרין לעצמן, משום שנאמר והייתם נקיים מה׳ ומישראל (פסחים י״ג.).

מסעי

לג

[זכרונות נסים—מסעות—מדבר] ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה׳. למה נכתבו המסעות הללו? אלא אמר להם הקב״ה לישראל בני הזהרו במצותי ושמרו את התורה, וראו כמה נסים ונפלאות עשיתי לכם משעה שיצאתם ממצרים והפלתי שונאיכם והעברתי אתכם בים והפלתי פחד ורעדה באויביכם, שנאמר אז נבהלו אלופי אדום וגו, (שמות ט״ו) והשמדתי את האמורי וסיחון ועוג. וכל הארבעים שנה שהייתם במדבר לא הנחתי אתכם אפילו שעה אחת. כמה שונאים באו עליכם והצלתי אתכם, כמה נחשים ועקרבים הרגתי מפניכם, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב (דברים ח׳) ולא הנחתי אותם להזיק אתכם, לפיכך א״ל הקב״ה למשה כתוב את המסעות שנסעו ישראל במדבר כדי שידעו כמה נסים עשיתי עמהם בכל מסע ומסע, שנאמר ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם ע״פ ה׳ וכו׳. ד״א משל למה״ד למלך שהיה בנו חולה, הוליכו למקום אחר לרפאותו, כיון שהיו חוזרין התחיל אביו מונה כל המסעות ואמר לו, כאן ישננו כאן הוקרנו כאן חששת את ראשך. כך א״ל הקב״ה למשה מנה להם כל המקומות היכן הכעיסוני וכו׳. ד״א למה זכו ליכתב בתורה כל המסעות האלו? על שקבלו את ישראל ועתיד הקב״ה ליתן שכרם, שנאמר ישושום מדבר וציה ותגל ערבה וגו׳ פרוח תפרח ותגל וגו׳ (ישעיה ל״ה), ומה מדבר שקבל את ישראל כך, המקבל ת״ח לתוך ביתו ומהנהו על אכו״כ. את מוצא שעתיד המדבר להיות ישוב, שנאמר אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים אתן במדבר ארז שטה והדס וגו׳ (שם מ״א). עכשיו אין שם דרך, שכלו חול והשיירא אינה מהלכת אלא בלילה לאור המזל, ועתיד להיות שם דרך שנאמר אשים במדבר דרך וגו׳ (שם מ״ז), וכתיב והיה שם מסלול ודרך הקדש יקרא לה (שם נ״ה) וכו׳ (תנחומא).

לד

[ארץ ישראל—ברכת המזון] כי אתם באים

ד) היו מחלפין המטבעות הגדולות לקטנות והפרוטות של נחשת לכספים, ומשלמין שכר החילוף לחלפן או שלחני, ולא חילפו בעצמן כדי להוציאם מן החשד שמרויחין בצדקה. וכן העוסקים בעשיית לחם הפנים והקטורת הרחיקו את עצמן מן החשד, וזה מוסר השכל להעוסקים בצרכי הצבור או הפקידים אצל הממשלה שיתנהגו כשורה באופן שלא יעלה עליהם שום חשד.

אל הארץ כנען וגו׳. הלכה עד שלא נכנסו לא״י כיצד היו מברכין על המזון? שנו רבותינו עד שלא נכנסו לא״י היו מברכין ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו לא״י היו מברכין על הארץ ועל המזון, משחרבה הוסיפו בונה ירושלם, משנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב, הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה. וכך אמרו חז״ל כל מי שאינו מזכיר בברכת המזון על הארץ ועל המזון ארץ חמדה וברית ותורה וחיים לא יצא ידי חובתו, אמר הקב״ה חביבה עלי א״י יותר מכולן, שאני תרתי אותה וכה״א ביום ההוא נשאתי ידי להם וגו׳ ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש צבי היא לכל הארץ (יחזקאל כ׳), ואומר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג׳). את מוצא כשהרג יהושע אותם המלכים, אמר ר׳ ינאי הכהן ס״ב מלכים היו שם, ל״א ביריחו ול״א בימי סיסרא וכשהלך להלחם עם ישראל נהרגו אף הם עמו. ולמה הלכו עמו? מפני שהיו מתאוים לשתות מים מן א״י, ובקשו את סיסרא ואמרו לו בבקשה ממך נבוא עמך למלחמה. כל מלך שהיה מבקש לילך למלחמה היה משלם ושוכר פועלים בכסף שיעזרו אותו, והם אמרו לסיסרא אין אנו מבקשים ממך כלום אלא נבוא עמך בחנם, שאנו מבקשים למלאות כרסינו מן מים של אותה הארץ, שנאמר באו מלכים נלחמו אז נלחמו מלכי כנען בתענך על מי מגידו בצע כסף לא לקחו (שופטים ה׳), להודיעך שאין ארץ חביבה כמו א״י. א״ל הקב״ה למשה הן הארץ חביבה עלי שנאמר ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה תמיד (דברים י״א), וישראל חביבין עלי שנאמר כי מאהבת ה׳ אתכם (שם ז׳), אמר הקב״ה אני אכניס את ישראל שהן חביבין עלי לארץ שחביבה עלי, שנאמר כי אתם באים אל ארץ כנען (במד״ר פכ״ג ז׳).

[ישראל וארץ ישראל] **זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה.** מהו לכם? לכם היא ראויה. משל למלך שהיו לו עבדים ושפחות, והיה משיא לעבדיו שפחות מן אוסיא (נחלת שדה) אחרת ולשפחותיו מן אוסיא אחרת. עמד המלך וחשב בדעתו, אמר העבדים שלי והשפחות שלי מוטב שאשיא עבדי לשפחותי—שלי לשלי. כך הקב״ה אמר הארץ שלי היא שנאמר לה׳ הארץ ומלואה (תהלים כ״ד), וישראל שלי הן שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ״ה) מוטב שאנחיל ארצי לעבדי—שלי לשלי, לכך נאמר זאת הארץ אשר תפול לכם. ד״א זש״ה כח מעשיו הגיד לעמו לתת לכם נחלת גוים (תהלים קי״א), אמר להם הקב״ה לישראל יכול הייתי לברוא לכם ארץ חמדה אחרת אלא בשביל להראות לכם כחי אני אוריש את שונאיכם מפניכם ונותן לכם את ארצם, לקיים מה שנאמר כח מעשיו וגו׳ (תנחומא).

[ערי מקלט] **שש ערי מקלט תהיינה לכם.** שלש ערי מקלט בא״י במערב, ושלש בעבר הירדן במזרח בארץ בני ראובן ובני גד וחצי שבט מנשה, שנאמר את בצר במדבר בארץ המישור לראובני וגו׳ (דברים ד׳). ושלש במערב הן חברון משל יהודה, ושכם בהר אפרים זהו נפולין (נאבולוס) וקדש בגליל משבט נפתלי וכו׳. אתה מוצא סנחריב הגלה אותן שש גליות, גלות ראשונה הגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה, והשניה שבט זבולן ושבט נפתלי שנאמר כעת הראשון הקל, ארצה זבולן וארצה נפתלי (ישעיה ח׳), השלישית הגלה לשאר שבטים שנאמר והאחרון הכביד (שם) הכבידן כבמכבד. נבוכדנצר אף הוא הגלן בשלש גליות, מן שבט יהודה ובנימין, בראשונה הגלה יהויקים ובשניה יהויכין, ובשלישית הגלה נבוזראדן לצדקיהו א) וכו׳. אמר הקב״ה ע״י עונות גלו ונתפזרו ישראל בערי הארצות, אבל לעתיד לבוא אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה׳ אלהיך (דברים י״א), ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ (ישעיה י״א) וכו׳ (במד״ר פכ״ג סוף).

[רוצח—כהן גדול] **ואחרי מות הכהן הגדול ישוב הרוצח אל ארץ אחוזתו,** ר״מ אומר רוצח מקצר ימיו של אדם וכהן גדול מאריך ימיו של אדם, אין בדין שיהא מי שמקצר ימיו של אדם לפני ב) מי שמאריך ימיו של אדם. רבי אומר רוצח מטמא את הארץ ומסלק את השכינה וכ״ג גורם לשכינה שתשרה על האדם בארץ, אין בדין שיהא מי שמטמא את הארץ לפני מי שגורם להשרות את השכינה על אדם בארץ (ספרי).

[בית המקדש — שפיכת דמים] **ולא תטמאו הארץ אשר אתם יושבים בה.** מגיד ששפיכת דמים מטמא הארץ ומסלקת את השכינה, ומפני שפיכת דמים חרב בית המקדש. מעשה בשני כהנים שהיו שוין ורצין ועולין בכבש, וקדם אחד מהם לחבירו ברחוק ד׳ אמות, נטל סכין ותקע לו בלבו. בא רבי צדוק ועמד על מעלות האולם ואמר, שמעוני אחי בני ישראל! הרי הוא אומר כי ימצא חלל באדמה וגו׳ (דברים כ״א), בואו ונמדוד על מי ראוי להביא את העגלה הערופה, על ההיכל או על העזרה? געו כל ישראל בבכיה. אח״כ בא אביו של תינוק (הכהן הנהרג) א״ל אחינו הריני כפרתכם, עדיין בני מפרפר ולא נטמאת הסכין. ללמדך שטומאת סכינים חמורה להם משפיכת דמים. וכן הוא אומר וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד וגו׳ (מ״ב כ״א), מכאן

א) העריך שש ערי מקלט בשתי מחלקות נגד שש גליות בשתי מחלקות, לערי מקלט גורשו הרוצחים בשגגה, ובגלות גורשו בני ישראל לרצות עונם, וכמו הרוצחים שבו לאחוזתם במות הכהן הגדול, כן ישובו בני ישראל לארצם ע״י משיח צדקנו. ב) לפני, כלומר להיות חפשי לבוא לפניו, ולכן צריך הסגר בעיר מקלט עד מות הכ״ג ואז ישוב

אמרו בעון שפיכת דמים ג) שכינה מסתלקת ומקדש מטמא (ספרי ועי׳ יומא כ״ג).

[ישראל ושכינה] **ולא תטמא הארץ וגו׳ כי אני ה׳ שוכן בתוך בני ישראל.** ר׳ נתן אומר חביבים ישראל שבכל מקום שגלו שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה (ש״א ב׳), גלו לבבל שכינה עמהם שנאמר למענכם שולחתי בבלה (ישעיה מ״ג), גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר ושמתי כסאי בעילם והאבדתי משם מלך ושרים (ירמיה מ״ט), גלו לאדום שכינה עמהם שנאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה (ישעיה ס״ג). וכשהם חוזרים שכינה עמהם שנאמר ושב ה׳ אלהיך את שבותך ורחמך (דברים ל׳) והשיב לא נאמר אלא ושב, ואומר אתי מלבנון תבואי וגו׳ (שה״ש ד׳). רבי אומר משל למה״ד למלך שאמר לעבדו אם בקשתני הריני אצל בני, כל זמן שאתה מבקשני הריני אצל בני, וכן הוא אומר כי אני ה׳ שוכן בתוך בני ישראל (ספרי).

לאחוזתו. ג) ולכן חרב בית המקדש, וכעין זה במלחמה הנוכחת נמצאים החושבים, כי הקדושה חביבה על שפיכת דמים.

תם ספר במדבר

דברים

א

[משה—תורה] **אלה הדברים אשר דבר משה.** לשונה של תורה חביבה שמרפא את הלשון, דכתיב מרפא לשון עץ חיים (משלי ט״ו) ואין עץ חיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (שם ג׳). משה עד שלא זכה לתורה כתיב בו לא איש דברים אנכי (שמות ד׳), כיון שזכה להורה נתרפא לשונו והתחיל לדבר דברים, מנין? ממה שקרינו בענין אלה הדברים, א״ר תנחומא משל למה״ד לאדם שהיה מוכר ארגמן והיה מכריז הרי ארגמן, הציץ המלך ושמע את קולו, קרא אותו וא״ל מה אתה מוכר? א״ל לא כלום, א״ל אני שמעתי את קולך שהיית אומר הרי ארגמן ועתה אתה אומר לא כלום, א״ל מרי! אמת ארגמן הוא אלא אצלך אינו כלום. כך משה לפני הקב״ה שברא את הפה ואת הדיבור אמר לא איש דברים אנכי, אבל אצל ישראל כתיב בו אלה הדברים (דב״ר פ״א א׳—ו׳).

[ברכה וקללה—משה ובלעם—נאה דורש] ד״א אלה הדברים, אמר ר׳ אחא ב״ר חנינא ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה, אלא אילו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים שונא מוכיחנו, ואילו ברכם משה היו או״ה אומרים אוהבן ברכם. אמר הקב״ה יוכיחן משה שאוהבן ויברכן בלעם ששונאן כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל. ד״א אילו אחר הוכיחן היו אומרים זה מוכיחנו?! אבל משה שכתיב בו לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר ט״ז) לזה נאה להוכיח את ישראל. כיוצא בו, אילו אחר אומר עתה ידעתי כי גדול ה׳ (שמות י״ח) היו אומרים זה אומר עתה ידעתי?! אלא יתרו שהיה יודע שחזר על כל עבודה זרה שבעולם ולא מצא בהם ממש ואח״כ בא להתגייר, לזה נאה לומר עתה ידעתי וגו׳. כיוצא בו אילו אחר אומר הבל הבלים, היו אומרים זה אין לו שוה פרוטה לאכול והוא אומר הבל הבלים?! אלא שלמה שכתוב בו ויתן שלמה את הכסף בירושלם כאבנים (מ״א י׳), לזה נאה לומר הבל הבלים הכל הבל. וכן אילו אחר אומר הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג׳) היו אומרים זה לא אכל דבר טוב מימיו והוא אומר את הכל עשה יפה בעתו?! אלא שלמה שכתוב בו וכלכלו הנציבים האלה וגו׳ ולא יעדרו דבר (מ״א ד׳) לזה נאה לומר את הכל עשה יפה בעתו. כיוצא בו אילו אחר אומר

וכל דיירי ארעא כלא חשיבין וכמצביה עבד בחיל שמיא וגו׳ (דניאל ד׳) היו אומרים זה לא שלט על שני זבובין מימיו והוא אומר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין?! אלא נבוכדנצר שכתיב בו ובכל די דיירין בני אנשא חיות ברא ועוף שמיא יהב בידך והשלטך בכלהון (שם ב׳) לזה נאה לומר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין וכו׳ (דב״ר פ״א ד׳).

[תוכחה] אלה הדברים, וכי לא נתנבאו משה אלא אלו בלבד? והלא הוא כתב את כל התורה כולה שנאמר ויכתוב משה את התורה הזאת (דברים ל״א), מה ת״ל אלה הדברים, מלמד שהיו דברי תוכחות וכו׳ כיוצא בו אתה אומר הדבר אשר היה אל ירמיהו וגו׳ ואלה הדברים אשר דבר וגו׳ (ירמיה ל׳), וכי לא נתנבא ירמיה אלא אלו בלבד והלא כל הספר כתב ירמיה שנאמר עד הנה דברי ירמיהו (שם נ״א) ומה ת״ל ואלה הדברים? אלא מלמד שהיו דברי תוכחות וכו׳. אל כל ישראל, אלו הוכיח מקצתם הרי אלו שבשוק היו אומרים כך הייתם שומעין מבן עמרם ולא הייתם משיבים לו כך וכך? אם היינו יושבים שם היינו משיבים לו ארבע וחמש פעמים על כל דבר ודבר. לפיכך כנסן משה מגדולם ועד קטנם ואמר להם כל מי שיש לו תשובה יבא ויאמר! בעבר הירדן מלמד שהוכיחן על מה שעשו בעבר הירדן; במדבר, מלמד שהוכיחן על מה שעשו במדבר וכו׳ ודי זהב, א״ל הדבר הזה יתירה לכם מכל מה שעשיתם א), שמעשה העגל קשה עלי מן הכל וכו׳ (ספרי).

[תוכחה קרוב למיתה] ויהי בארבעים שנה וגו׳ דבר משה אל בני ישראל. מלמד שלא הוכיחם אלא סמוך למיתה. ממי למד מיעקב שלא הוכיח לבניו אלא סמוך למיתה שנאמר ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, ראובן בכורי אתה וגו׳. אמר לו בני! אומר לך מפני מה לא הוכחתיך כל השנים הללו, כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי. ומפני ארבעה דברים אין מוכיחים את האדם אלא סמוך למיתה: כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, וכדי שלא יהיה חבירו רואהו ומתבייש הימנו, ושלא יהא בלבו עליו, ושלא יניחו וילך. וכן אתה מוצא ביהושע שלא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה שנאמר ואם רע בעיניכם לעבוד את ה׳ בחרו לכם היום את מי תעבודון אם את אלהים אשר עבדו אבותיכם וגו׳ ואם את אלהי האמורי אשר אתם יושבים בארצם, ויאמרו העם אל יהושע לא כי את ה׳ נעבוד (יהושע כ״ד). וכן אתה מוצא בשמואל שלא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה שנאמר הנני ענו בי נגד ה׳ ונגד משיחו ויאמרו לא, ויאמר אליהם עד ה׳ בכם היום ויאמרו עד (ש״א י״ב). וכן אתה מוצא בדוד שלא הוכיח את שלמה בנו אלא סמוך למיתה שנאמר ויקרבו ימי דוד למות וגו׳ (ספרי).

[דייני ישראל ודייני או״ה] לא אוכל לבדי שאת אתכם וגו׳. אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל? אדם שהוציאם ממצרים, וקרע להם את הים, והוריד להם את המן, והגיז להם את השליו, ועשה להם נסים וגבורות ולא היה יכול לדונן? אלא כך אמר להם ה׳ אלהיכם הרבה אתכם על דייניכם. וכן שלמה אמר ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך הכבד הזה (מ״א ג׳), אפשר שלמה לא היה יכול לדון את ישראל שנאמר בו ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים ויחכם מכל אדם וגו׳ (שם ד׳) ולא היה יכול לדונן? אלא כך אמר להם איני כשאר כל הדיינים, דיין גוי יושב על בימה שלו דן להריגה ולחניקה ולשרפה ולסקילה. ואין בכך כלום, ואם חייב ליטול סלע נוטל שתים, שתים נוטל שלש, דינר נוטל מנה. אני איני כך, אלא חייבתי ממון נפשות הוא תובע, וכה״א אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכאו עני בשער כי ה׳ יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש (משלי כ״ב) וכו׳ (ספרי).

[ברכה] ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם וגו׳ ויברך אתכם. א״ל הקב״ה למשה הואיל וקבלו עליהן תוכחותיך צריך אתה לברכן, מיד חזר וברכן. ומנין שכל המקבל תוכחה זוכה לברכה? שכן שלמה מפרש ולמוכיחם ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי כ״ד). אמר הקב״ה לישראל בעוה״ז הייתם מתברכין ע״י אחרים, לעתיד לבוא אני אברך אתכם שנאמר (תהלים ס״ו) אלהים יחננו ויברכנו וגו׳ (דב״ר פ״א ו׳). ד״א אמרו לו משה רבינו! אי אפשי לנו שתברכנו, הקב״ה הבטיח את אברהם אבינו וא״ל והרביתי את זרעך ככוכבי השמים, ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית כ״ו שם ט׳) ואתה נותן קצבה לברכתנו. אמר להם זו משלי היא. משל למלך שהיו לו נכסים הרבה והיה לו בן קטן, והיה צריך לצאת למדינת הים, אמר אם אני מניח את נכסי ביד בני הוא עומד ומבזבז אותם, אלא הריני ממנה אפוטרופוס עד שיגדל, עמד האפוטרופוס ונתן לו משלו כדי פרנסתו, התחיל אותו הבן מיצר, אמר הרי זה כל כסף וזהב שהניח לי אבא?! אמר לו כל מה שנתתי לך נתתי משלי, אבל מה שהניח לך אביך הרי הוא שמור לך. כך אמר להם משה לישראל, ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים— זו משלי—ויברך אתכם כאשר דבר לכם כחול ימים וכעפר הארץ וכדגי הים וככוכבי השמים לרוב—זו משל הקב״ה (ספרי).

[עיקר ותוספת] ד״א יוסף עליכם ככם, למה ברכן בלשון תוספת? שתוספתו של הקב״ה יתירה

א) בגמרא ברכות ל״ב, א״ר ינאי כך אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די (ודי זהב) הוא גרם להם שעשו את העגל.

מן העיקר. בנוהג שבעולם אדם לוקח מחבירו ליטרא של בשר, אמר לו הוסיף לי, כמה מוסיף לו? אונקיא (ounce). אבל הקב"ה תוספתו מרובה על העיקר, כיצד? יצחק היה עיקר לאברהם ומה שהוסיף לו הוא יותר מן העיקר, שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן וגו' (בראשית כ"ה). יוסף היה עיקר לאמו, בנימן היה תוספת שנאמר יוסף ה' לי בן אחר (שם ל'), מה כתיב בו ובני בנימן בלע ובכר ואשבל וגו' (שם מ"ו) הרי יותר מיוסף. חזקיה עיקר מלכותו י"ד שנה ומה שהוסיף לו הקב"ה יותר מן העיקר שנאמר הנני מוסיף על ימיך חמש עשרה שנה (ישעיה ל"ח), שתוספתו של הקב"ה יתירה על העיקר, לפיכך ברכן בלשון תוספת (דב"ר פ"א י"א).

[ראש וזנב—קטנים וגדולים] הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים וגו' ואשימם בראשיכם. ואשמם כתיב (חסר יו"ד), אריב"ל אמר להם משה אם אי אתם נשמעים להם אשמה תלויה בראשיכם. משל למה"ד לנחש הזה שאמר הזנב שלו לראש עד מתי אתה מתהלך תחלה ואני אחריך, אני אלך תחלה. א"ל לך! הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכו, מצא אש והשליכו לתוכה, מצא קוצים והשליכו לתוכן. מי גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב. כך כשקטנים נשמעים לגדולים הם גוזרים לפני המקום והוא עושה, אבל בשעה שהגדולים מהלכין אחר הקטנים נופלים לאחר פניהם. ד"א א"ר הושעיא, משל למה"ד לכלה שהיתה עומדת בתוך חופתה ונתפחמו ידיה, אם מקנחת אותן בכותל, הכותל מתפחם וידיה אינן מתנקות, ואם בפסיפס (אבן גזית) הפסיפס מתפחם וידיה אינן מתנקות, אבל אם מקנחת אותן בשערה, שערה מתנאה וידיה מתנקות. כך בשעה שישראל שומעין לגדוליהם ואין גדוליהם עושין צרכיהן האשמה תלוי בראשם של הגדולים ב), ואם לאו תלוי בראשיהם של עצמן (דב"ר פ"א ח').

[דיינים משועבדים לצבור] ואצוה את שופטיכם בעת ההיא וגו'. לשעבר הייתם עומדים ברשות עצמיכם, עכשיו הרי אתם משועבדין לצבור. מעשה ברבי יוחנן בן נורי ורבי אלעזר בן חסמא שהושיבן רבן גמליאל בישיבה ג), ולא הרגישו בהם התלמידים, לעת ערב הלכו וישבו אצל התלמידים. כך היתה מדתו של רבן גמליאל: כשהוא נכנס ואומר שאלו בידוע שאין שם קנתור, כשהיה נכנס ולא היה אומר שאלו בידוע שיש שם קנתור. נכנס ומצא את ר' יוחנן בן נורי ואת ר' אלעזר בן חסמא שישבו להם אצל התלמידים, אמר להם יוחנן בן נורא ואלעזר בן חסמא! הודעתם לצבור שאתם מתבקשים לעשות שררות על הצבור?—לשעבר הייתם ברשות עצמיכם, מכאן ואילך הרי אתם עבדים ומשועבדים לצבור (ספרי).

[גאוה] והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי. א"ל הקב"ה למשה אתה דן דין קשה? חייך שאני מודיעך שאין אתה דן דין קשה, שאני מביא עליך דין קשה שתלמיד תלמידך יכול לשמוע ואין אתה יכול לשומעו. ואיזהו זה דינן של בנות צלפחד, וכן הוא אומר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (במדבר כ"ז), וכן הוא אומר ויגש שאול אל שמואל בתוך השער ויאמר שאול איזה בית הרואה ויען שמואל אל שאול ויאמר אנכי הרואה (ש"א ט'). אמר לו הקב"ה אתה הרואה? חייך שאני מודיעך שאין אתה רואה, ואימתי הודיע לו בשעה שאמר לו מלא קרנך שמן ואשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך, מהו אומר ויהי בבואם וירא את אליאב ויאמר אך נגד ה' משיחו (שם ט"ז), אמר לו הקב"ה לא אמרת שאני הרואה?—אל תבט אל מראהו ואל גבוה קומתו כי מאסתיהו, כי לא אשר יראה האדם, כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב (ספרי).

[נסיון ובחינה] וייטב הדבר בעיני. בעיני היה טוב ולא בעיני הקב"ה. ואם בעיניו היה טוב למה נכתב על דברי תוכחות? משל לאדם שאמר לחבירו מכור לי חמורך זה א"ל הן, נותן אתה לי לנסיון? אמר לו הן, בוא אתה ואני אראך כמה הוא נושא בהר וכמה הוא נושא בבקעה. כיון שראה שאין מעכבו כלום א"ל טול את מעותיך ד). לכך נאמר וייטב בעיני הדבר (ספרי).

ב

[כבוד אב ואם] רב לכם סוב את ההר הזה (הר שעיר). אמר ר' יודן כיון שבאו ישראל

ב) המשל הוא כמו האשה שמקנחת ידיה המלוכלכות בצבע שחור על ראשה וקוצותיה תלתלים שחורות, ידיה נקיות ע"י השער הרך והשער יתנאה ע"י הצבע השחור. כמו כן אם הקטנים יסמכו על ראש הזקנים, הם מכבדים אותם בזה ויועילו לעצמן ע"י עצותיהם הנכונות. בספרי נאמר מלמד שאשמותיהם של ישראל תלוים בראשי דייניהם, וכן הוא אומר בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני וגו'. ג) ר"ג היה הנשיא והושיב את ר"י ור"א בישיבה בתור דיינים, אך התלמידים לא הכירו אותם לראשים ולכן ישבו ביניהם כי לא רצו להתגדל עליהם. אך ר"ג כעס על זה וקרא אותם וא"ל שצריכים להודיע לצבור שנתמנו לשררה, כדי שינהגו בהם כבוד, אך בנוגע לעצמם צריכים לדעת כי הם משועבדים לצבור ומוטל עליהם לקחת עולם על שכמם, ולכן דייק „בעת ההיא" כלומר כיון שנתמנו לשופטים עליהם לשמוע דברי ריבות ולשפוט אותם בצדק. ד) ברש"י נאמר, אמר הלוקח בלבו בטוח הוא זה שלא אמצא בו מום, א"ל טול מעותיך איני מנסהו מעתה. אף אני (משה) הודיתי לדבריכם שמא תחזרו בכם כשתראו שאינו מעכב,

לעשות מלחמה עם עשו הראהו הקב"ה למשה אותו הר שהאבות קבורים בו. א"ל משה אמור להם לישראל אין אתם יכולין להזדווג לו, עד עכשיו מתבק"ש לו שכר הכיבוד שכבד את אלו שקבורין בהר הזה וכו'. רשב"ג אומר לא כיבד בריה את אבותיו כמו אני את אבותי, ומצאתי שכיבד עשו לאביו יותר ממני, כיצד? אמר רשב"ג אני הייתי משמש את אבי בכלי צואים וכשהייתי הולך לשוק הייתי משליך אותן הכלים ולובש כלים נאים ויוצא בהן, אבל עשו לא היה כן, אלא אותן כלים שהיה לובש ומשמש בהן את אביו הן מעולים. תדע לך שרבקה לבשה את יעקב בגדי עשו החמודות שהיה למוד לשמש בהן את אביו וכו', א"ר אבהו שאלו תלמידיו את ר' אליעזר הגדול איזהו כיבוד אב ואם? אמר להם צאו וראו מה עשה דמה בן נתינה באשקלון שהיתה אמו חסרת דעת והיה מסטרתו בין חביריו ולא היה אומר לה אלא דייך אמי. אמרו רבותינו פעם אחת באו חכמים אצלו ליקח הימנו אבן טובה שאבד הכ"ג מחשן ואפוד ופסקו עמו באלף זהובים, נכנס ומצא רגלו של אביו פשוטה על התיבה שהיתה האבן הטובה בתוכה, והיה אביו ישן ולא ביקש לצערו ויצא לחוץ ריקם. כיון שלא הוציאה כסבורין שמבקש מהן יותר, והעלו דמיה עשרת אלפים זהובים. כשניעור אביו משנתו נכנס והוציאה להן, בקשו ליתן לו עשרת אלפים זהובים, אמר להם חס לי, איני נהנה משכר אבותי, אלא בדמים הראשונים שפסקתי עמכם אלף זהובים כך אני נוטל מכם. ומה שכר נתן לו הקב"ה? אמרו רבותינו באותה שנה ילדה פרתו פרה אדומה ומכרה יותר מעשרת אלפים זהובים. ראה כמה גדול כבוד אב ואם! (דב"ר פ"א י"ד).

[צבור] **ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם וידבר ה' אלי.** עד שלא כלו מתי מדבר לא היה הדבור עם משה, שנאמר ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי, אלי היה הדבור (תענית ל':). א"ר זעירא בשם ר' חנינא, מה יעשו גדולי הדור שאין הצבור נדון אלא אחר רובו, שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל כמנודים לא היה הקב"ה מדבר עם משה ה) שנאמר ויהי כאשר תמו וגו' מה כתיב בתריה וידבר ה' אלי לאמר (ירוש' תענית פ"ג ד').

ואתחנן

ג

[תפלה] **ואתחנן אל ה' בעת ההיא.** זש"ה ופנית אל תפלת עבדך ואל תחנתו (דניאל ט'). בעשרה לשונות נקראת תפלה: זעקה, שועה, נאקה, רנה, פגיעה, נפול, פלול, עתירה, חילוי, חנון. זעקה מנין שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב'), שועה מנין, שנאמר ותעל שועתם (שם), נאקה מנין שנאמר וישמע אלהים את נאקתם (שם), רינה מנין שנאמר ואתה אל תשא בעדם רינה (ירמיה ז'), פגיעה מנין ואל תפגע בי (שם), נפול מנין שנאמר ואתנפל לפני ה' בראשונה (דברים ט'), פלול מנין ואתפלל אל ה' (שם), עתירה מנין שנאמר ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו (בראשית כ"ה), חילוי מנין ויחל משה (שמות ל"ב), חנון מנין ואתחנן אל ה'. ולמה לא התפלל משה מאחת מהן אלא בלשון תחנונים? כי בשעה שעמד משה ואמר לפני הקב"ה הראני נא את כבודך (שמות ל"ג) אמר משה רבש"ע הודיעני נא באיזו מדה אתה נוהג עולמך? א"ל הקב"ה הן אני מראה לך, אני אעביר כל טובי על פניך וגו' וחנותי את אשר אחון וגו'. א"ל לא שאני חייב לשום בריה כלום אלא חנם אני נותן להם. א"ל משה אם כן הוא עשה גם לי חנם, לפיכך כתיב ואתחנן (ספרי והנחומא).

[שבח קודם בקשה ותפלה] **אדני אלהים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך וגו'.** דרש ר' שמלאי, לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, מנלן ממשה דכתיב ואתחנן אל ה' וגו' אתה החלות וגו', וכתיב בתריה אעברה נא א) ואראה את הארץ (ברכות ל"ב).

[ארץ ישראל] **אעברה נא ואראה את הארץ הטובה.** דרש רבי שמלאי, מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י, וכי לאכול מפריה או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא אמר הרבה מצות נצטוו ישראל שאין מקיימין אותן אלא בא"י, אכנים אני כדי שיתקיימו על ידי (סוטה י"ד.).

[רשות אחרת] **רב לך אל תוסף דבר אלי.** א"ר הונא כיון שא"ל הקב"ה למשה הגיע ארכי (ממשלה) ליהושע, אותה שעה התחיל לבקש רחמים ליכנס לארץ. משל למה"ד לאיפרכוס שהיה בארכי שלו, והיה גוזר על המלך והוא עושה, היה פודה למי שרוצה וחובש למי שרוצה, כיון שנתחלף ונתמנה אחר תחתיו, התחיל לבקש מן השוער ליכנס ולא היה מניח לו. כך משה כל הימים שהיה בארכי

ואתם לא חזרתם בכם, וזהו התוכחה. ה) שלא היתה הקריאה לדיבור באהבה וחבה, אע"פ שצווה אותו על כמה מצוות, עד אשר תמו כל אנשי דור המדבר ואז „אלי היה הדבור". ובא להורות כי העיקר הוא הצבור או רוב הקהל, ואפילו אנשים רמי המעלה ויחידי סגולה כמשה רבינו בטלים אצלם, כי אם אין צבור בטלה שליחות הנביאים.

א) ומטעם זה סדרו אנשי כנסת הגדולה בסדר תפלת י"ח, מתחלה אבות וגבורות וקדושה שהם שבח המקום ואח"כ בקשות התפלה (תורה תמימה ועי' רמב"ם תפלה פ"א ב').

שלו היה חובש למי שרוצה שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים (במדבר ט"ז), ופודה למי שירצה שנאמר יחי ראובן ואל ימות, וכיון שנתחלף ונתמנה יהושע תחתיו שנאמר קח לך את יהושע בן נון (במדבר כ"ז) ואת יהושע צויתי (דברים ג') באותה שעה התחיל להתחנן ליכנס לארץ ב), שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההיא וגו' וא"ל הקב"ה רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה (דב"ר פ"ב ד').

ד

[דבקות] **ואתם הדבקים בה' אלהיכם.** וכי אפשר להדבק בשכינה, והא כתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא? אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם והעושה פרקמטיא לת"ח והמהנה ת"ח מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מתדבק בשכינה (כתובות קי"א:).

[תחיית המתים] **חיים כלכם היום.** מהו היום? אלא אפילו בשעה שכל העולם מתים ואתם חיים. מאי משמע? מה היום כולכם קיימים אף לעוה"ב כולכם קיימים, מכאן לתחיית המתים מן התורה (סנהדרין צ':).

[קרובים לישראל בכל מקום] **כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו.** א"ר תנחומא מעשה בספינה אחת שהיתה כולה של גוים, והיה בתוכה יהודי אחד, הגיע לנס (איי הים) אמרו לאותו יהודי פלוני טול מעות ועלה לנס הזה וקח לנו משם מאומה. אמר להם לא אכסנאי (אורח) אני, מכיר אני להיכן אילך? אמרו לו ויש אכסנאי יהודי? — בכל מקום שאתה הולך אלהים עמך, הרי הוא אומר אשר לו אלהים קרובים אליו בכל קראינו אליו (דב"ר פ"ב י').

[חנוך הבנים—בן בנו] **והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב.** א"ר יהושע בן לוי, כל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני, שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וכתיב בתריה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (ברכות כ"א:). תניא כל מי ששומע פרשה מבן בנו כאילו שמעה מהר סיני, מנא הני מילי? דכתיב והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, כיום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (ירוש' קדושין פ"א ז').

[צרת רבים] **בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וגו' ושבת עד ה'.** מהו בצר לך? א"ר יוחנן בשם ר"ע כל צרה שהיא של יחיד—צרה, וכל צרה שאינה של יחיד אינה צרה; כל צרה שישראל ואו"ה שותפין בה—צרה, וכל צרה של ישראל עצמן אינה צרה ג). דרש ר' יוחנן כגון צרתן בשושן הבירה שלא היתה אלא לישראל שנאמר אבל גדול ליהודים (אסתר ד'), מיד הצמיח להן הקב"ה ישועה שנאמר ליהודים היתה אורה ושמחה (שם ו') וכו'. מעשה שהיו רבותינו ברומי ר' אליעזר ור' יהושע ורבן גמליאל, וגזרו סנקליטין של מלך לומר מכאן ועד שלשים יום לא יהיה בכל העולם יהודי. והיה סנקליט אחד ירא שמים ד), ובא אצל רבן גמליאל וגילה לו הדבר. והיו רבותינו מצטערים הרבה. אמר להם אותו ירא שמים אל תצטערו מכאן ועד שלשים יום אלהיהן של יהודים עומד להם. בסוף כ"ה ימים גילה לאשתו את הדבר. אמרה לו והרי שלמו כ"ד ימים, אמר לה יש עוד חמשה ימים. והיתה אשתו צדקת ממנו ואמרה לו אין לך טבעת? מוץ אותה ומות, וסנקליטין יבטלו עליך שלשים ימים אחרים והגזירה עוברת. שמע לה ומץ את טבעתו ומת. שמעו רבותינו ועלו אצל אשתו להראות לה פנים, אמרו חבל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס (כלומר הצדיק הזה מת בלא מילה) אמרה להן אשתו יודעת אני מה אתם אומרים, חייכם לא עברה הספינה עד שנתנה מכס שלה וכו', קראו עליו המקרא הזה נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלהים מגיני ארץ מאד נעלה (תהלים מ"ז) וכו' (דב"ר פ"ב ט"ו).

[ערי מקלט—זירוז] **אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן.** זש"ה אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה'). רבנן אמרי אלו תלמידי חכמים שאוהבין דברי תורה שנמשלו בכסף שנאמר וקנות בינה נבחר מכסף (משלי ט"ז). א"ר נחמן מי שאוהב תורה אינו שובע תורה. ד"א אוהב כסף אמר ר' יצחק מי שהוא אוהב מצות אינו שובע מן המצוה, כיצד? את מוצא שני גדולי עולם דוד ומשה שלא שבעו מן המצות, דוד אע"פ שאמר הקב"ה רק אתה לא תבנה לי את הבית הזה (דהי"ב ו'), היה דוד אומר לעצמו וכי מפני שאמר לי הקב"ה אתה לא תבנה הבית אני יושב בטל? מה עשה, זירז את עצמו והתקין כל צרכיו עד שלא מת כמו שנאמר והנה בעניי הכינותי לבית אלהי (דהי"א כ"ב). וכן משה אע"פ שא"ל הקב"ה כי לא תעבור את הירדן הזה, אמר משה אני עובר מן העולם ואיני מפריש להם ערי מקלט? מיד אז יבדיל משה וכו'. מה ראה משה ליתן נפשו על ערי מקלט? א"ר לוי מי שאכל את התבשיל הוא יודע טעמו, כיצד?

ב) כיון שנתפטר ממשרתו על הצבור אספו כוחותיו, ובנוגע לעצמו אין אדם מתיר עצמו מבית האסורים. ג) לכן נאמר בצר לך בלשון יחיד, כי צרת רבים סופה שתהפך לשמחה, וכן ישראל אם הם בצרה לבדם סופם להגאל, ולא נקראת צרה אלא ליחידים או אם היא כללית לישראל ואו"ה ביחד. ד) סנקליטין הם יועצי המלך (senate), ואחד מהם שלבו היה נוטה לדת ישראל הציל אותם שהמית את עצמו בסם המות שהיה טמון בטבעתו החלולה, וכן היו דרכן של שרי רומי שהיו נכונים לאבד את עצמם לדעת לעת הצורך. וע"י מיתת אחד מהם בטלה ישיבתם ונתבטלו גזירותיהם שלא

כשהרג משה את המצרי יצא ביום השני ומצא לדתן ואבירם מריבין זה עם זה שנאמר והנה שני אנשים עברים נצים (שמות ב׳), התחיל משה מבזה אותו (לדתן), אמר לו הלהרגני אתה אומר. כיון ששמע פרעה כך אמר לתפוס אותו על שפיכת דמים, וכתיב ויברח משה מפני פרעה וכו׳ והצילו הקב״ה, לפיכך כתיב אז יבדיל משה וגו׳ (דב״ר פ״ב כ׳).

ה

[שכר מצוה] **למען יאריכון ימיך.** תניא ר׳ יעקב אומר, שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, שאין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה ומתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה ה). בכבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך ובשלוח הקן כתיב למען ייטב לך והארכת ימים, הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה לבירה ושלח האם ונטל את הבנים ובחזירתו נפל ומת, היכן טובת ימיו .אריכות ימיו של זה? אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך (קדושין ל״ט:). ומה אם דבר שהוא כפריעת חוב כתיב ביה למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך, דבר שיש בו חסרון כיס וסכנת נפשות לא כל שכן (ירוש׳ קדושין פ״א ו׳).

ו

[כבוד השם] **ואהבת את ה׳ אלהיך.** שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו באמונה ודבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? פלוני שלמד תורה כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו! (יומא פ״ו.).

[אהבה ויראה] ד״א ואהבת את ה׳, ולהלן הוא אומר את ה׳ אלהיך תירא (דברים י״ג), הא כיצד? עשה מאהבה ועשה מיראה. עשה מאהבה, שאם באת לשנוא (לעשות עבירות) דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא; ועשה מיראה, שאם באת לבעט (לפקור) דע שאתה ירא ואין ירא בועט (ירוש׳ סוטה פ״ה ה׳). הפריש הכתוב בין העושה מאהבה לעושה מיראה, כי מאהבה שכרו כפול ומכופל. לפי שהוא אומר את ה׳ אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק (דברים י׳), יש לך אדם שמתירא מחבירו וכשהוא מטריחו מניח והולך לו, אבל אתה עשה מאהבה! וכו׳. ד״א ואהבת את ה׳ אלהיך, אהבהו על כל הבריות כאברהם אביך, כענין שנאמר בו ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י״ב), והלא אם מתכנסים כל באי העולם לברוא יתוש אחד ולהכניס בו נשמה אינן יכולין לבראותו, ומה ת״ל ואת הנפש אשר עשו בחרן? אלא ללמד שהיה אברהם מגיירן ומכניסן תחת כנפי השכינה (ספרי).

[ממון ונפש—טוב ורע] **ובכל נפשך ובכל מאדך.** אפילו הוא נוטל את נפשך, וכן הוא אומר כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (תהלים מ״ד). ר״ש בן מנסיא אומר וכי אפשר לו לאדם ליהרג בכל יום? אלא מעלה המקום על הצדיקים כאילו נהרגין בכל יום ו). שמעון בן עזאי אומר בכל נפשך אוהבהו עד מיצוי הנפש. ר״א בן יעקב אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך? יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך, ויש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. רבי עקיבא אומר אם נאמר בכל נפשך ק״ו בכל מאדך, אלא בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, בין במדת הטוב בין במדת הפורענות. וכן דוד הוא אומר צרה ויגון אמצא ובשם ה׳ אקרא וגו׳ כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא (תהלים קט״ז), וכן איוב הוא אומר ה׳ נתן ה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך (איוב א׳), על מדת הטוב ק״ו על מדת הפורענות ז). מה אשתו אומרת לו עודך מחזיק בתומתך, ברך אלהים ומת, ומה אמר לה? כדבר אחת הנבלות תדברי, גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל (שם ב׳). אנשי דור המבול היו כעורים (בועטים) בטובה, וכשבאה עליהם פורענות קבלוה בעל כרחם, והלא דברים ק״ו ומה אם מי שהוא כעור בטובה נאה בפורענות, כל שכן מי שהוא נאה בטובה שיהא נאה בפורענות. וכן אנשי סדום ועמורה היו כעורים בטובה וכשבאה עליהם פורענות קבלוה בעל כרחם וכו׳. ועוד שצריך אדם להיות שמח ביסורין יותר מן הטובה, שאילו אדם שרוי בטובה כל ימיו אין נמחל לו עון שבידו, ובמה נמחל לו ביסורין. ר״א בן יעקב אומר הרי הוא אומר את אשר יאהב ה׳ יוכיח וכאב את בן ירצה (משלי ג׳), מי גרם לבן שיתרצה לאב הוי אומר אלו יסורין וכו׳. ר׳ מאיר אומר הרי הוא אומר ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך, אוהבהו בכל לבבך כמו אברהם אבינו, כענין שנאמר בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו (בראשית כ׳), ובכל נפשך כיצחק שעקד עצמו על גבי המזבח, ובכל מאדך, הוי מודה לו כיעקב בענין שנאמר קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך וגו׳ (שם ל״ג) וכו׳ (ספרי).

[שבועה לקיים המצוה] **אשר אנכי מצוך היום על לבבך.** מכאן היה רבי יאשיה אומר

הוציאו לפועל. וקודם שמת מל עצמו והתגייר. ה) כלומר לעוה״ב ולא למתן שכר בעוה״ז. וראיה מכיבוד אב ואם ושילוח הקן שנאמר בהם אריכות ימים, ולפעמים מקיים שתיהם ביחד ומת על ידם, אלא ודאי שהשכר הוא לעוה״ב. ו) אם במחשבתו הוא מוסר את נפשו על קידוש השם בכל יום חשוב כאילו נהרג בכל יום. ז) הק״ו מבואר להלן כי אם מבורך בטוב ק״ו שצריך לקבל גם הרע.

צריך אדם להשביע את יצרו, שכן אתה מוצא בכל הצדיקים שהשביעו את יצרם, באברהם הוא אומר הרימותי ידי לאל עליון קונה שמים וארץ אם מחוט ועד שרוך נעל אם אקח מכל אשר לך (בראשית י"ד), בבועז הוא אומר וגאלתיך אנכי חי ה' שכבי עד הבוקר (רות ג'), בדוד הוא אומר ויאמר חי ה' כי אם יגפנו או יומו יבא ומת או במלחמה ירד ונספה (ש"א כ"ו), באלישע הוא אומר חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח (מ"ב ה'). וכשם שהצדיקים משביעין יצרן שלא לעשות, כך הרשעים משביעין יצרן לעשות, שנאמר חי ה' כי אם רצתי ולקחתי מאתו מאומה (שם) וכו' (ספרי).

[תלמידים כבנים] **ושננתם לבניך.** אלו תלמידיך, וכן אתה מוצא בכל מקום שתלמידים קרוים בנים, שנאמר ויצאו בני הנביאים, וכי בני הנביאים היו, והלא תלמידים היו? אלא מכאן לתלמידים שהם קרוים בנים. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלימד כל התורה לישראל וקראם בנים, שנאמר בני עתה אל תשלו (דהי"ב כ"ט). וכשם שתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב שנאמר ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (מ"ב ב'), ואומר ויפול על פניו ויאמר אבי אבי (שם י') וכו' (ספרי).

[לפנים משורת הדין] **ועשית הישר והטוב בעיני ה'.** אמרי נהרדעא, האי מאן דאחזיק ארעא ביני אחי ביני שותפי, מסלקינן ליה משום דינא דבר מצרא ח). משום שנאמר ועשית הישר והטוב (ב"מ ק"ח). תניא מפני מה נקרא ספר משנה תורה ספר הישר? משום דכתיב ביה ועשית הישר והטוב בעיני ה' (ע"ז כ"ה).

עקב

ז

[מצות קלות וחמורות] **והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם.** זש"ה למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני (תהלים מ"ט), יתברך שמו של הקב"ה שנתן תורה לישראל שיש בה תרי"ג מצות, ויש בהן קלות וחמורות. ומפני שאין בני אדם משגיחים במצות קלות ומשליכין אותן תחת עקביהן, לפיכך היה דוד מתירא מיום הדין, ואומר רבש"ע איני מתירא מן המצות החמורות אלא מן המצות הקלות שמא עברתי על אחת מהן, לכך אמר למה אירא בימי רע?—עון עקבי יסובני. ד"א והיה עקב תשמעון, זש"ה הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים, וכתיב גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב (שם י"ט). בא וראה היאך דוד משבח את דברי התורה וכו'. אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולמים שמא מפני שהן מתוקים מדבש בסרתי בהן ח"ו? אלא גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב—אפילו מצות קלות—לפיכך כתיב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם ל"א), זהו שכרן של מצות קלות! ד"א והיה עקב תשמעון, זש"ה אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה'), אמר רבי אבא בר כהנא, שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה ורואה איזו מצוה שכרה מרובה ועושה אותה, למה? נעו מעגלותיה לא תדע, מטולטלין הם שבילי התורה. תנא רבי חייא משל למה"ד למלך שהיה לו פרדס והכניס בו פועלים ולא גלה להם המלך שכר נטיעות הכרם, שאילו גלה להם שכר נטיעותיו, הם רואין איזו נטיעה ששכרה הרבה ונוטעין אותה, נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה קיימת. כך לא גלה הקב"ה שכר כל מצוה ומצוה, שאילו גלה, נמצאו המצוות מקצתן קיימות ומקצתן בטלות. תני רשב"י שתי מצות גלה הקב"ה מתן שכרן, אחת קלה שבקלות היא שלוח הקן וכתיב בה והארכת ימים (דברים כ"ב), ואחת חמורה שבחמורות והיא כבוד אב ואם וכתיב בה למען יאריכון ימיך, הרי שניהן שוין במתן שכרן בעוה"ז (תנחומא).

ח

[ארץ ישראל ושבחותיה] **כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה.** אתה מוצא בדרבי המקום שכל מי שהוא חביב הוא קודם את חבירו, תורה לפי שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח') וכו'. בית המקדש לפי שהוא חביב מכל נברא לפני כל, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז). א"י שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח'), ארץ אלו שאר ארצות וחוצות אלו מדברות וראש עפרות תבל זו ארץ ישראל שנאמר משחקת בתבל ארצו (שם). למה נקראה תבל? שהיא מתובלת בכל, שכל שאר הארצות יש בזו מה שאין בזו, אבל א"י אינה חסרה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם ולא תחסר כל בה. ד"א למה נקרא שמה תבל ע"ש תבלין שבתוכה זו תורה, שנאמר בגוים אין תורה (איכה ב') מכאן שהתורה בא"י. וכן אתה מוצא (שבח א"י) בסנחריב כשבא לפתות את ישראל, מה אמר להם? עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (מ"ב י"ח). אל ארץ יפה מארצכם אין כתיב כאן, אלא אל ארץ כארצכם. רשב"י אומר שוטה היה זה שלא היה יודע לפתות. משל לאדם שהלך לישא

ח) דין בעל מצרא הוא לפנים משורת הדין שנעשה דין בחזקה, ע"פ המדה הנכונה ועשית הישר והטוב, שהוא כוללת להתנהג בחסידות.

אשה אמר לה אביך מלך ואני מלך, אביך עשיר ואני עשיר, אביך מאכילך בשר ודגים ומשקך יין ישן ואני מאכילך בשר ודגים ואשקך יין ישן—אין זה פתוי. כיצד הוא פתוי? אומר לה אביך הדיוט ואני מלך, אביך עני ואני עשיר, אביך מאכילך ירק וקטניות ואני מאכילך בשר ודגים, אביך מוליכך למרחץ ברגל ואני מוליכך בגלגוטיקא א). ומה אם מי שבא לומר שבחה של ארצו לא אמר גנותה של א"י, ק"ו למי שבא לומר שבחה של ארץ ישראל. ואומר קרית ארבע היא חברון, שהיו ארבע מלכיות מתכתשות עליה, זו אומרת תקרא על שמי וזו אומרת תקרא על שמי. והלא דברים ק"ו, פסולת של א"י ב) ארבע מלכיות מתכתשות עליה, ק"ו לשבחה של א"י. כיוצא בדבר אתה אומר צדונים יקראו לחרמון שריון והאמורי וגו' ובמקום אחר הוא אומר עד הר שיאון הוא חרמון, נמצאת קרויה ארבעה שמות, וכי מה צורך לבאי עולם בכך? אלא שהיו ארבע מלכיות מתכתשות עליה, זו אומרת תקרא על שמי וזו אומרת תקרא על שמי, והלא דברים ק"ו, פסולת של א"י ארבע מלכיות מתכתשות עליה ק"ו לשבחה של א"י. כיוצא בו ודנה וקרית סנה הוא דבר, ובמקום אחר הוא אומר ושם דביר לפנים קרית ספר, נמצאת קרויה ארבעה שמות, וכי מה צורך לבאי עולם בכך? אלא שהיו ארבע מלכיות מתכתשות וכו'. כיוצא בו עלה אל הר העברים הזה הר נבו (דברים ל"ב), ובמקום אחר אומר עלה ראש הפסגה, נמצא קרוי שלשה שמות, וכי מה צורך לבאי עולם בכך, אלא שהיו שלש מלכיות מתכתשות עליו, ק"ו לשבחה של א"י. הרי הוא אומר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג'), ארץ חמדה שעשויה חוילאות (בנינים) חווילאות למלכים ושלטונים, שכל מלך ושלטון שלא קנה בא"י חווילאות אמר לא עשיתי כלום. ר' יהודה אומר וכי אחד ושלשה מלכים שהיו לשעבר כולם היו בא"י? אלא כדרך שעושים ברומי עכשיו שכל מלך ושלטון שלא קנה פלטיאות וחווילאות ברומי אומר לא עשיתי כלום. נחלת צבי, מה צבי זה קל ברגליו מכל בהמה וחיה כך פירות א"י קלים לבוא מכל פירות של שאר ארצות. ד"א מה צבי זה כשאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו כך א"י אינה מחזקת פירותיה בשעה שישראל עושים את התורה וכו' (ספרי).

[ארצות שונות] ארץ נחלי מים וגו'. רשב"י אומר י"ב ארצות ניתנו כנגד י"ב שבטי ישראל, ולא שוו טעם פירות ארצו של זה כטעם פירות ארצו של זה, ואלו הן: כי הארץ אשר אתה בא שמה וגו', והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה, ארץ הרים ובקעות וגו', ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה מראשית השנה ועד אחרית שנה, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ורחבה, ארץ נחלי מים וגו', ארץ חטה ושעורה וגו', ארץ זית שמן ודבש, ארץ אשר לא במסכנות וגו', ארץ אשר אבניה ברזל וגו', על הארץ הטובה וגו', ארץ זבת חלב ודבש, הרי י"ב ארצות וכו'. ומנין שלא שוו טעם פירות של זה לטעם פירות של זה? ת"ל ארץ הרים ובקעות, לפי שעפרו של הר קל ושל בקעה שמן וכו'. ר' יוסי המשולם אומר מנין אתה אומר שכשם שנותן מטעמים בארץ כך נותן מטעמים בים? ת"ל ולמקוה המים קרא ימים (בראשית א'), והרי ים אחד הוא שנאמר יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד (שם), מה ת"ל ולמקוה המים קרא ימים? מגיד שלא שוו טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה מצור, ולא העולה מצור לעולה מאספמיא ג) וכו' (ספרי).

[ברכה על טוב ורע] וברכת את ה' אלהיך. תניא ר"מ אומר, מנין שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, ת"ל וברכת את ה' אלהיך, בכל דין שדנך ד)' בין מדה טובה בין מדה פורעניות (ברכות מ"ח:).

יא

[דרישת ארץ ישראל] ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה. רבי אומר וכי אותה בלבד הוא דורש, והלא כל הארצות הוא דורש? שנאמר להמטיר על ארץ לא איש מדבר לא אדם בו (איוב ל"ח), ומה ת"ל ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה? כביכול אין דורש אלא אותה, ובשביל דרישה שהוא דורשה דורש כל הארצות עמה. כיוצא בו אתה אומר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א), וכי ישראל בלבד הוא שומר והלא הוא שומר את הכל? שנאמר אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב י"ב), ומה ת"ל שומר ישראל? כביכול אין שומר אלא ישראל, ובשביל שמירה שהוא שומרם שומר את הכל עמהם. כיוצא בדבר אתה אומר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט') וכי שם בלבד הם, והלא כבר נאמר עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד') ואומר בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים (משלי ט"ו), אלא מה ת"ל והיו עיני ולבי שם כל הימים? כביכול שאינן אלא שם ובשביל שהם שם הם בכל מקום. כיוצא בדבר אתה אומר קול ה' יחיל מדבר

א) גלגוטיקא, צ"ל גלוגדקא או לקטיקא והוא כסא של פאר וכבוד שנושאין בו שרים ושרות, בלשון רומי **lectica** ובלשון אנגלית sedan-chair. ב) חברון נחשבת לפסולת של א"י ואעפ"כ היא משובחת ממצרים כי חברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים ועי' כתובות קי"ב. ג) אספמיא, צ"ל אפמיא (Apamea) והיא עיר בסוריא במחוז סילייקוס על שפת נהר אורונטים בין אחלב ודמשק, תרגום ירושלמי על ויירד הגבול משפם הרבלה (דברים ל"א י"א) ויחות תחומא מן אפמיאה לדפני. אספמיא היא ארץ ספרד. ד) למד זה משני השמות הוי"ה אלהים שראשון מורה על מדת רחמים

יחיל ה׳ מדבר קדש (תהלים כ״ט) מה ת״ל מדבר קדש?—זה ביותר וכו׳. ד״א אשר ה׳ אלהיך דורש אותה, מגיד הכתוב שנדרשת בשבר דרישה שנאמר ולמדתם אותם את בניהם (דברים י״א), ואומר ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים ירשום למען ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו (תהלים ק״ה) וכו׳ (ספרי).

[צער בעלי חיים] **ונתתי את עשב בשדך לבהמתך ואכלת וגו׳**, אמר רב יהודה אמר רב, אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת (ברכות מ׳.).

[מרידה מתוך שביעה] **ואכלת ושבעת השמרו לכם פן יפתה לבבכם.** אמר להם הזהרו שלא תמרדו בהקב״ה שאין אדם מורד בהקב״ה אלא מתוך שביעה שנאמר פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירבוין וכסף וזהב ירבה לך, מהו אומר אחריו? ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלהיך (דברים ח׳). כיוצא בו אתה אומר כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו ארץ זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים (דברים ל״א). כיוצא בו וישב העם לאכול ושתה ויקומו לצחק (שמות ל״ב) וכן אתה מוצא באנשי דור המבול שלא מרדו אלא מתוך שביעה שנאמר בהם שורו עיבר ולא יגעיל תפלט פרתו ולא תשכל וגו׳ ישאו בתוף וכנור וישמחו לקול עוגב יבלו ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים, והוא גרמה להם ויאמרו לאל סור ממני (איוב כ״א) וכו׳. וכן אתה מוצא באנשי המגדל שלא מרדו בהקב״ה אלא מתוך שביעה, שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם (בראשית י״א), אין ישיבה האמורה כאן אלא אכילה ושתיה כמו שנאמר וישב העם לאכול ושתה ויקומו לצחק, והיא שגרמה להם שאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם, מה נאמר בהם? ויפץ ה׳ אותם משם על פני האדמה. וכן אתה מוצא באנשי סדום שלא מרדו אלא מתוך שביעה שנאמר בהם ארץ ממנה יצא לחם תחתיה נהפך כמו אש וגו׳ (איוב כ״ח), אמרו סדום הרי מזון אצלנו נעמוד ונשכח תורת הרגל (הכנסת אורחים) מבינינו, אמר להם המקום בטובות שהטבתי לכם אתם מבקשים לשכח תורת הרגל מביניכם? אני משכח אתכם מן העולם. מה נאמר בהם, פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו (שם). וכן הוא אומר לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל וגו׳ (שם י״ב), וכן הוא אומר הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה וגו׳ ואסיר אתהן כאשר ראיתי (יחזקאל ט״ז) וכו׳ (ספרי).

[מצות בגולה] **ואבדתם מהרה.** אע״פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו״ל היו מצויינים במצות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים. מש׳ למלך שכעס על אשתו וחזרה לבית אביה, אמר לה הוי מקושטת בתכשיטיך כשתחזרי לא יהו עליך חדשים ה), כך אמר להם הקב״ה לישראל בניי היו מצויינים במצות שכשאתם חוזרים לא יהיו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אמר הציבי לך ציונים (ירמיה ל״א) אלו המצות שישראל מצויינים בהם וכו׳ (ספרי).

[דבקות—אגדה] **ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו.** היאך אפשר לו לאדם לעלות למרום ולהדבק בו, והלא כבר נאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא (דברים ד׳), ואומר כורסיה שביבין דנור וגלגלוהי נור דליק (דניאל ז׳)? אלא הדבק בחכמים ובתלמידים, ומעלה אני עליך כאילו עלית למרום ונטלת (התורה). ולא שעלית ונטלת בשלום, אלא אפילו כאילו עשית מלחמה ונטלת. וכן הוא אומר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם (תהלים ס״ח). דורשי רשומות אומרים רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם למוד אגדה, שמתוך כך אתה מכיר את הקב״ה ומדבק בדרכיו וכו׳ (ספרי).

ראה

[ברכה וקללה] **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה וגו׳.** למה נאמר? לפי שנאמר החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה (דברים ל׳), שמא יאמרו ישראל הואיל ונתן הקב״ה לפנינו שני דרכים דרך החיים ודרך המות נלך באיזה מהם שנרצה, ת״ל ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך (שם). משל לאחד שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילים, אחד שתחלתו מישור וסופו

והשני על מדת זזדין. ה) כוונת הספרי על מצוות תרומה ומעשרות שאינן נוהגין בחו״ל מדאורייתא, הנהיגו רבנן תרומת חלה בחו״ל ומעשר מהרוחים לצדקה, כדי שלא יהיו המצות האלה חדשות לישראל בשובם מגלות לארץ אבותיהם. ומה שכתב רש״י ע״פ ושמתם את דברי וז״ל אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות הניחו תפילין עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו, כנראה הוא טעות סופר, כי תפילין ומזוזות הן מצות התלויות בגוף ונוהגין גם בגלות וכמו שכתב הספרי להלן, וז״ל אין לי אלא תפילין ותלמוד תורה שאר מצות שבתורה מנין, הרי אתה דן מבנין אב שבין שניהן, לא ראי תפילין כראי ת״ת ולא ראי ת״ת כראי תפילין הצד השוה שבהן שהן מצות הגוף שאינן תלויות בארץ ונוהגות בארץ ובחו״ל וכו׳. והטעות ברש״י באה ע״י ראשי תיבות שהיה כתוב אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות תו״מ (תרומות ומעשרות) והמדפיס חשב שהר״ת תו״מ הם תפילין ומזוזות.

קוצים ואחד שתחלתו קוצים וסופו מישור, והיה מודיע את העוברים ואת השבים ואומר להם, אתם רואים שביל זה שתחלתו מישור בשתים ושלש פסיעות, אתה מהלך במישור וסופך לצאת בקוצים, ואתם רואים שביל זה שתחילתו קוצים בשתים ושלש פסיעות, אתה מהלך בקוצים וסופך לצאת במישור. כך אמר להם משה לישראל, אתם רואים את הרשעים שהם מצליחים בשנים ושלשה ימים בעוה"ז וסופן לדחות באחרונה, שנאמר כי לא תהיה אחרית לרע (משלי כ"ד), ואומר דרך רשעים באפלה (שם ד'). ואתם רואים את הצדיקים כשהם מצטערים בעוה"ז בשנים ושלשה ימים וסופן לשמוח באחרונה שנאמר להטיבך באחריתך (דברים ח') ואומר טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז') וכו' (ספרי).

יב

[צדקה] כי ירחיב ה' את גבולך. זש"ה מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי י"ח), בשביל שאדם נותן מתנה משלו מרחיב לו הקב"ה. מעשה באבון רמאה שהיה דר בבצרה, הלכו רבותינו לשם ומבקשים פרנסה, היה יושב ולא פסק תחלה עד שפסקו כל בני העיר, שהיה רוצה לידע כמה הם פוסקין כדי לפסוק כנגד כולן. לכך נקרא אבון רמאה שהיה מרמה על כל המצות. מה עשו רבותינו נטלוהו והושיבוהו על שפת (בראש) הספסל אצלם, לקיים מה שנאמר מתן אדם ירחיב לו. ד"א מתן אדם ירחיב לו, אלו ישראל, כשאמר להם הקב"ה להביא נדבה מה כתיב שם? והם הביאו עוד נדבה בבקר בבקר (שמות ל"ו) וזכו כי הרחיב הקב"ה את גבולם, שנאמר כי ירחיב ה' את גבולך כאשר דבר לך (תנחומא). ד"א מתן אדם ירחיב לו, מעשה בר"א ור' יהושע שיצאו לגבות לעסק מצות רבותינו, הלכו לחילתא של אנטוכיא והיה שם אדם אחד שנקרא אבא יודן, והיה למוד (רגיל) ליתן לרבותינו ביד רחבה. נעשה אותו אבא יודן עני, ראה את ר"א ור"י שהלכו לגבות שם והטמין עצמו מפניהם, ועלה לביתו ועשה יום ושנים ולא ירד לשוק, אמרה לו אשתו מפני מה לא ירדת לשוק זה שני ימים? אמר לה רבותינו באו לגבות לעסק מצות עומלי תורה ואין סיפק בידי ליתן להם ואני מתבייש לירד לשוק. אמרה לו אשתו, שהיתה אוהבת את המצות, לא נשתייר לנו שדה אחת? מכור חציה ותן אותה להם. הלך ועשה כן ומכר אותה חצי שדה בחמשה זהובים ונתן אותן לרבותינו ואמר להם התפללו עלי. התפללו עליו ואמרו לו המקום ימלא חסרונך, והלכו להם לגבות במקום אחר. אותו אבא יודן חרש בחצי השדה ומצא שם סימא (אוצר) גדולה ונעשה עשיר יותר ממה שהיה קודם. כשהיו רבותינו חוזרין עברו באותו מקום אמרו לאחד חייך העמידני עם אבא יודן. א"ל אותו האיש ומי יכול לעמוד עם המלך ואף כי עמו. אמרו לו אין אנו מבקשין אלא שלא ידע שעברנו כאן ולא שאלנו את שלומו. ידע אבא יודן ובא אצלם ונתן להם אלף זהובים, אמר להם תפלתכם עשתה פירות. אמרו לו אף אנו היינו יודעים במעשיך הטובים ועשינו אותך ראש פרק א). קראו עליו רבותינו מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (דב"ר פ"ד ח').

[הדרך הישר] כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך. מהו הטוב ומהו הישר? רבי עקיבא אומר הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם ב). ר' ישמעאל אומר הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם וכה"א ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (משלי ג').

[ישראל ואו"ה—כרם ה'] כי יכרית ה' אלהיך את הגוים וגו'. א"ר לוי משל למה"ד למלך שנטע כרם של גפנים בתוך שדהו והיו בתוכו ארזים גדולים וקוצים, הלך המלך וקצץ את הארזים והניח את הקוצים, אמרו לו עבדיו ובני ביתו אדונינו המלך! הקוצים שאוחזים בגדינו וקורעין אותן הנחת וקצצת את הארזים? אמר להם אילו קצצתי את הקוצים והנחתי את הארזים במה הייתי גודר את כרמי? אלא יפה עשיתי, יעמוד הכרם על עמדו ואני מצית בקוצים את האור. כך ישראל הם כרמו של הקב"ה שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, והכנים אותם לארץ וקצץ את הארזים שבה שהם הגוים היושבים בא"י, שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב'). והניח את בניהם של הגוים שם שהם הקוצים, כדי שישמרו בני ישראל את התורה. שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל השומרים הם את דרך ה' (שופטים ג'). וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה ישרפו הקוצים הללו, שנאמר והיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה ל"ג) וכו'. וכן עתידין גוג ומגוג לבא על ישראל וישרפו כלם בשרפה אחת שנאמר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו וגו' (יחזקאל ל"ח) ובאותה שעה והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים כי אני ה' (תנחומא).

[ישיבת ארץ ישראל] וירשת אותם וישבת בארצם. מעשה בר' יהודה בן בתירא ור' מתיא בן חרש ורבי חנינא בן אחי ר' יהושע ור' יונתן שהיו

א) ראש פרק, שכתבוהו בפנקס בראש הפרק של המתנדבים, כדרך שעושין המשולחים מהישיבות ודמשולחים מא"י לקבוץ נדבות ורושמין שמות המתנדבים ונדבותיהם בפנקס מיוחד. ב) וכבר נאמר למעלה ועשית הישר והטוב בעיני ה' (ו' י"ח) לענין בר מצרא ולפנים משורת הדין, ואמרו באבות פ"ב רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.

יוצאים לחוצה לארץ, והגיעו לפלטוס (מקום בחו"ל) חכרו את א"י, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וישבת בארצם, חזרו ובאו למקומם (בא"י), אמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצות שבתורה. וכן מעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר שהיו הולכין לנציבין אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה והגיעו לציידן, חכרו את א"י, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשת אותם וישבת בארצם וגו', חזרו ובאו להם למקומם, אמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצות שבתורה (ספרי).

יג

[מדות טובות] **אחרי ה' אלהיכם תלכו.** א"ר חמא בר הנינא, מאי דכתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו, וכי אפשר לאדם להלוך אחר השכינה, והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא? אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה ג), מה הוא מלביש ערומים אף אתה הלבש ערומים, מה הוא מבקר חולים אף אתה בקר חולים, מה הוא ניחם אבלים אף אתה נחם אבלים, מה הוא קובר מתים אף אתה קבור מתים (סוטה י"ד).

[רחמנות] **ונתן לך רחמים ורחמך.** תניא ונתן לך רחמים ורחמך, כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו (ביצה ל"ב:). תניא שלשה סימנים יש באומה הישראלית רחמנים בישנים גומלי חסדים, רחמנים דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך (יבמות ס"ט.). רבן גמליאל אומר כל זמן שאתה מרחם על הבריות מרחמים עליך מן השמים (ספרי). שבתאי בר מרינוס איקלע לבבל בעא מינייהו עיסקא ולא יהבו ליה ומיזן נמי לא זנוהו, אמר הני מערב רב קא אתו דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך וכו' (ביצה שם).

יד

[ישראל נקראו בנים] **בנים אתם לה' אלהיכם.** חביבים ישראל שנקראו בנים למקום, וחבה יתירה נודעת להם שנקראו לו בנים (אבות פ"ג י"ד). תניא ר' יהודה אומר, בנים אתם לה' אלהיכם, בזמן שאתם נוהגין מנהג בנים אתם נקראים בנים ובזמן שאין אתם נוהגין מנהג בנים אין אתם נקראים בנים, ור' מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרואים בנים שנאמר בנים לא אמון בם (דברים ל"ב) וכו' (קדושין ל"ו.).

[מחלוקת] **לא תתגודדו ולא תשימו קרחה.** לא תעשו אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת, וכן הוא אומר ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט') וכו' (ספרי). לא תשימו אגודות אגודות ותהיו חלוקין אלו על אלו, ולא תשימו קרחה בכם כשם שעשה קרח שחלק על ישראל ועשה קרחה בהם שנבלעו עמו בני אדם הרבה (ילקוט שמעוני רמז תתצ"א).

[למוד] **זאת הבהמה אשר תאכלו.** תניא רבי אומר, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבהמות טמאות מרובות על הטהורות, לפיכך מנה הכתוב בטמאים; ללמדך שלעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה (חולין ס"ג:).

[מעשרות—צדקה] **עשר תעשר את כל תבואת זרעך.** תניא בשם ר' חייא, בנוהג שבעולם אדם שיש לו שדה נותנו לארים למחצה לשליש ולרביע, אבל הקב"ה אינו כן, משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומפריח טללים ומגדל צמחים ומדשן פירות, ולא אמר להפריש אלא אחד מעשרה. לפיכך משה מזהיר לישראל עשר תעשר וכו'. ד"א עשר תעשר, עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר. היוצא השדה שנה שנה, רמז למפרשי הים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה ד). אם זכיתם סוף שהם יוצאין לזרוע השדה, ואם לאו סוף שיוצא השדה מתגרה בכם, זה עשו דכתיב בו איש יודע ציד איש שדה (בראשית כ"ז) וכו' (תנחומא).

טו

[מחסור לעני] **די מחסורו אשר יחסר לו.** ת"ר יתום שבא לישא אשה שוכרין לו בית ומציעין לו את המטה וכל כלי תשמישו ואח"כ משיאין לו אשה, שנאמר די מחסורו אשר יחסר, די מחסורו זה בית, אשר יחסר זה מטה ושלחן, לו זו אשה וכה"א אעשה לו עזר כנגדו. ת"ר די מחסורו, אתה מצווה לפרנסו ואי אתה מצווה לעשרו. אשר יחסר לו, אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ הוא לפניו שלשה מילין. רבי אבא הוה צרי זוזי ושדי ליה לאחורי וממצי נפשיה ביני עניי ומצלי עיניה מרמאי. רבי חנינא הוה ההוא עניא

ג) ולמדנו כי הקב"ה מלביש ערומים שנאמר ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, ובקור חולים לאברהם שנאמר וירא ה' אליו, נחום אבלים מתבאר ממה שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו ודרשו שהוא ברכת אבלים, וקבר מתים למשה שנאמר ויקבר אותו בגיא. ד) דרש היוצא השדה כמו ויצא יצחק לשוח בשדה והוא תפלה ותורה, ולפי בעלי הקבלה הוא גם סתרי תורה ברמז חקל תפוחין. במס' תענית פ"א מביא התוס' בשם הספרי: אין לי אלא תבואת זרעך שחייבת במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין? ת"ל את כל תבואת זרעך, מאי כל לרבות כל דבר שמרויח בו. ומזה נהגו חסידים ואנשי מעשה להרים חלק עשירי מכל הרווחים לצדקה לעניים בכל שנה ושנה.

בשבבותיה דהוה רגיל כל מעלי שבתא לשדר ליה ארבעה זוזי, יומא חד שדרינהו ניהליה ביד דביתהו, אתא וא"ל לא צריך, אמר מאי חזית? א"ל שמעית דקאמרי במה אתה סועד בטלי כסף או בטלי זהב ה). אמר היינו דא"ר אלעזר בואו ונחזיק טובה לרמאין שאילמלא הן היינו חוטאין בכל יום, שנאמר וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (ילקוט שמעוני רמז תתצ"ז, ועי' כתובות ס"ח:).

[מוסר דינו לשמים] **וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא.** יכול מצוה לקרוא? ת"ל ולא יקרא עליך (דברים כ"ד ט"ו), יכול אם יקרא עליך יהיה בך חטא ואם לא יקרא לא יהיה בך חטא? ת"ל ולא יקרא עליך והיה בך חטא (שם) מכל מקום. א"כ מה ת"ל וקרא? אלא ממהר אני ליפרע על יד קורא מעל יד שאינו קורא. ומנין שאם נתת פעם אחת, אתה נותן לו אפילו מאה פעמים? ת"ל נתון תתן. תתן לו, בינך ובינו, מכאן אמרו לשכת חשאים (מתן בסתר) היתה בירושלם (ספרי).

[שכר צדקה] **נתון תתן לו ולא ירע לבבך.** שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל, אמר לו כתוב בתורתכם נתון תתן לו ולא ירע לבבך. וכי יש לך אדם שהוא מבזבז נכסיו לאחרים ואין לבו רע עליו שמא יצטרך לבריות? א"ל אם בא אדם ללוות ממך מלוהו את? א"ל לאו; אם הביא לך את המשכון מלוהו את? א"ל הין; אם הביא לך ערב שאינו כדאי מלוהו את? א"ל לאו; אם הביא לך ערב ראש המדינה מלוהו את? א"ל הין. א"ל והלא דברים ק"ו, אם כשערבו ב"ו מלוהו את, ק"ו כשערבו מי שאמר והיה העולם! וכן הוא אומר מ וה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי י"ט) ונאמר כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידיך (לקוטי בתר לקוטי ממכילתא לס' דברים).

[אמירה ומעשה] **כי בגלל הדבר הזה.** אם אמר ליתן ונתן, נותנים לו שכר. אמירה ושכר מעשה; ליתן ולא הספיק בידו ליתן נותנים לו שכר אמירה כשכר מעשה; לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו, או לא אמר ליתן ולא אמר לאחרים תנו אבל נוח לו בדברים טובים מנין שנותנים לו שכר על כך? ת"ל כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך (ספרי).

[עניות גלגל החוזר] **ד"א כי בגלל הדבר הזה,** תנא דבי ר' ישמעאל בגלל הדבר, גלגל הוא שחוזר בעולם ו). מכאן אמר ר' אלעזר הקפר לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא, בא בנו, ואם בנו לא בא בא בן בנו (שבת קנ"א:).

שופטים

טז

[דיינים ופרנסים] **שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך.** שופטים אלו הדיינים, שוטרים אלו הפרנסים שמנהיגין את העדה. רבי אלעזר אומר אם אין שומר אין שופט, כיצד? כיון שנתחייב אדם בבית דין לחבירו אם אין שוטר שיוצא ממנו כיון שפורש מן הדיין אין ספוק ביד הדיין לעשות לו כלום אא"כ מוסרו ביד השוטר והשוטר מוציא ממנו א). א"ר אלעזר בן פדת אלמלא שיטרו (ממשלתו) של יואב לא היה דוד יכול לעשות הדין, וכן הוא אומר וימלך דוד על כל ישראל ויהי עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא (דהי"א י"ח), וכי דוד ויואב שופטים באחד? אלא כל מי שאינו שומע לדין מוסרין אותו ביד יואב ומוציא ממנו בעל כרחו. וכן איוב אומר אב אנכי לאביונים וריב לא ידעתי אחקרהו ואשברה מתלעות עול ומשיניו אשליך טרף (איוב כ"ט) וכו' (תנחומא).

[דיינים נאמנים] צריך שיהיו השופטים בעלי זרוע במעשים טובים, שכך עשה משה שנאמר ויבחר משה אנשי חיל (שמות י"ח) בתורה ובמעשים טובים ובגבורה. וצריך שיהיו נקיים מכל חשד שלא יהא לאדם פתחון פה עליהם, כמשה שאמר לישראל לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר ט"ז), ושמואל שאמר הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי וגו' (ש"א י"ב). הוי אומר שופטים ושוטרים שלא יהיו בהם דבר של פסולות. מעשה ברבי חנינא בן אליעזר שהיה לו אילן נטוע בתוך שדהו ונופיו נוטין לשדה של אחר, בא אדם אחד וקבל לפניו ואמר אילנו של איש פלוני נוטה לתוך שדי, אמר לו לך ובוא למחר. מה עשה רבי חנינא, מיד שלח פועליו וקצץ את ענפי האילן שהיה בתוך שדהו ונוטין לשדה אחר, למחר בא אותו האיש לפניו לדין, אמר לו לבעל דינו צריך אתה לקוץ אותו, א"ל ולמה אילן שלך ענפיו נוטין לשדה אחר? א"ל צא וראה, כשם

ה) טלי זהב טליתות, טליתות מרוקמות בחוטי זהב וארגמן, טלי כסף הם מטפחות לבנות של פשתן. ו) גלגל המזלות, הכל לפי המזל, כמו שאמרו בני חיי מזוני לא בזכותא תליא מלתא אלא במזלא תליא, וע"י רחמים אפשר לשנות המזל לטוב (תורה תמימה).

א) הנהגת ממשלת ישראל נחלקת לשלש מחלקות: התורה, השופטים אשר יורו ע"פ התורה, השוטרים אשר יוציאו את פסק הדין לפועל. וכמו כן נחלקת הנהגת ממשלת ארצות הברית לשלש מחלקות הללו: תורת המשפטים (legislation), השופטים (judiciary), והרודים בעם

שאתה רואה את שלי כך עשה את שלך. מיד הלך ועשה כך וכו׳ (תנחומא).

[עמוד הדין—שופט אין לנמלה] אמר רשב״נ אל תהי מזלזל בדין, שהוא אחד משלשה רגלי העולם, למה? ששנו חכמים על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום (אבות פ״א). תן דעתך דיין! שאם הטית את הדין את מזעזע את העולם שהוא אחד מרגליו. רבנן אמרי גדול הוא כחו של דין שהוא אחד מרגלי כסא הכבוד שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ״ט). ד״א שופטים ושוטרים, זש״ה לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם אשר אין לה קצין שוטר ומושל תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה (משלי ו׳). מה ראה שלמה ללמד לעצל מן הנמלה? רבנן אמרי הנמלה הזו יש לה שלשה בתים (חורים) ואינה כונסת בעליון מפני הדלף ולא בתחתון מפני הטינה (טיט), ואינה חיה אלא ששה חדשים (שמי שאין לו גידים ועצמות אינו חי אלא ששה חדשים), וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה, והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאה חיטים ושעורים ועדשים. ולמה היא עושה כן? א״ר תנחומא שאומרת שמא יגזור עלי הקב״ה חיים ויהא לי מוכן לאכול. ארשב״י מעשה היה ומצאו בבור שלה שלש מאות כור מה שמכנסת מן הקיץ לחורף, לפיכך אמר שלמה לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, אף אתם התקינו לכם מצות מן העוה״ז לעוה״ב. ומהו וראה דרכיה? רבנן אמרי ראה דרך ארץ שיש בה שבורחת מן הגזל. אר״ש בן חלפתא מעשה בנמלה אחת שהפילה חטה אחת והיו כולן באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה, עד שבאה אותה נמלה שהיתה שלה ונטלה אותה, ראה חכמה שיש בה וחכם כמוה. וכל השבח הזה שיש בה לא למדה מבריה אחרת ולא שופט ולא שוטר יש לה, שנאמר אשר אין לה קצין שוטר ומושל, ק״ו אתם שמניתי לכם שופטים ושוטרים על אכו״כ שתשמעו להן, הוי שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך! (דב״ר פ״ה ב׳).

[ישראל ומשפט אהובים להקב״ה] ד״א שופטים ושוטרים, א״ר לוי משל למה״ד למלך שהיו לו בנים הרבה והיה אוהב את הקטן יותר מכולן, והיה לו פרדס אחד שהיה אוהבו יותר מכל נכסיו, אמר המלך נותן אני את הפרדס הזה לבני הקטן, כך אמר הקב״ה מכל האומות שבראתי איני אוהב אלא ישראל, שנאמר כי נער ישראל ואהבהו (הושע י״א), ומכל דבר שבראתי איני אוהב אלא את הדין שנאמר כי אני ה׳ אוהב משפט (ישעיה ס״א), אמר הקב״ה נותן אני מה שאהבתי לעם שאני אוהב, הוי שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך.—אמר הקב״ה לישראל בני! חייבם, בזכות שאתם משמרים את הדין אני מתגבה, שנאמר ויגבה ה׳ צבאות במשפט (ישעיה ה׳), וע״י שאתם מגביהין אותי בדין, אף אני עושה צדקה ומשרה קדושתי ביניכם, שנאמר והאל הקדוש נקדש בצדקה (שם ו׳), ואם שמרתם את שניהם הצדקה והדין מיד אני גואל אתכם גאולה שלמה, שנאמר כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות (שם נ״ו) וכו׳ (דב״ר פ״ה ה׳).

[מלך דנין אותו—אימת המשפט] **לא תטה משפט לא תכיר פנים.** צריכין שיהיו הדיינים רואין כאילו שכינה ביניהם שנאמר בקרב אלהים ישפוט (תהלים פ״ב), ובעלי הדינין ינהגו אימה לעצמן. מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי ב) ועמד לפני שמעון בן שטח, א״ל דין יש לי עם המלך. אמר שמעון בן שטח להדיינים שישבו עמו, אם משגר אני למלך שיבא אתם דנים אותו? אמרו לו הן. שגר בשבילו ובא ונתנו את כסאו בצד שמעון בן שטח וישב. א״ל שמעון בן שטח עמוד על רגליך ותן את הדין, אמר לו וכי דנין את המלך? פנה לימינו כבשו הדיינים את פניהם בקרקע, לשמאלו כבשו פניהם בקרקע, בא המלאך וחטבן בקרקע עד שיצאה נשמתן, מיד נזדעזע המלך. א״ל שמעון בן שטח עמוד על רגליך ותן את הדין שלא לפני אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה׳ (דברים י״ט), מיד עמד על רגליו ונתן את הדין. אף הדיינים ינהגו אימה לעצמן בדין, כאילו הן דנין כביכול להקב״ה שנאמר כי לא לאדם תשפטו כי לה׳ (דהי״ב י״ט). אמר רבי חמא בר חנינא בא וראה אלמלא מקרא כתיב אי אפשר לאומרו, בשר ודם דן לבוראו! כיצד? אדם עושה מצוה אחת לפני גזרתי ליתן לו כמה שדות, אם אתה מעביר עליו את הדין באחת הרי הוא כאילו ממני נטלת (תנחומא).

[שוחד] **ולא תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים.** ת״ר כי השוחד יעור עיני חכמים, אפילו חכם גדול ולוקח שוחד אינו נפטר מן העולם בלא סמיות הלב, ויסלף דברי צדיקים, אפילו צדיק גמור ולוקח שוחד אינו נפטר מן העולם בלא טירוף הדעת (כתובות ק״ה.). אפילו הנוטל ע״מ שלא להטות את הדין אסור. משל של שוחד למה הוא דומה, לאדם שהוא עומד על שפת הים, נטל שלשול (תולעת) ונתנו בחכה והשליכו לים, בא דג ובלעו ונתפש, אוי לו לדג זה שנתפש בלא כלום (לקוטי בתר לקוטי על מכילתא דברים).

(executive). ב) המעשה הזה מובא בסנהדרין פ״ב על הורדוס שהיה „עבדא" דבית חשמונאי, ומפני שמלכי בית חשמונאי האחרונים היו מכת הצדוקים אמרו שאימת המלך גם על הדיינים ולא היו מוטלים תחת המשפטים כמו מלכי בית דוד רק כמלכי ישראל שאין דנין אותם.

[דיין שאינו הגון] **לא תטע לך אשרה.** אמר ריש לקיש כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשרה בישראל, שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך, וסמיך ליה לא תטע אשרה וכו׳ (סנהדרין ז׳:).

יז

[חכמים בזמנם—פרנס ראוי לקהל] **ואל השופט אשר יהיה בימים ההם.** וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא יהיה בימיו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיך, ואומר אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה (קהלת ז׳). ת״ר למה לא נתפרשו שמותם של זקנים הללו? שלא יאמר אדם פלוני כמשה ואהרן? פלוני כנדב ואביהוא? פלוני כאלדד ומידד? ואומר ויאמר שמואל אל העם ה׳ אשר עשה את משה ואת אהרן (ש״א י״ב), ואומר וישלח ה׳ את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל. ירובעל זה גדעון וכו׳ בדן זה שמשון ולמה נקרא שמו בדן דאתי מדן, יפתח כמשמעו, ואומר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צ״ט) שקל הכתוב שלשה קלי עולם כשלשה חמורי עולם, לומר לך ירובעל בדורו כמשה בדורו, בדן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך שאפילו קל שבקלין כיון שנתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים (ר״ה כ״ה:).

[נביא וזקן] **על פי התורה אשר יורוך.** נביא וזקן למה הם דומין, למלך ששלח שני פלמטורין ג) שלו למדינה לאחד מהם כתב אם אינו מראה לכם חותם שלי אל תאמינו לו, ולאחד מהם כתב אע״פ שאינו מראה לכם חותם שלי תאמינו לו. כך בנביא כתיב ונתן אליך אות או מופת (דברים י״ג), ברם הכא כתיב על פי התורה אשר יורוך (ירושלמי ברכות פ״א ד׳).

[מלך] **ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים.** ר׳ נהוראי אומר הפסוק בגנאי ישראל הוא מדבר, שנאמר כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם (ש״א ח׳). אמר ר׳ יהודה והלא מצוה היא מן התורה לשאול להם מלך שנאמר שום תשים עליך מלך, ולמה נענשו בימי שמואל? אלא מפני שהקדימו על ידם ככל הגוים אשר סביבותי. ר׳ נהוראי אומר לא בקשו להם מלך אלא להעבירם עבודה זרה שנאמר והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ד) ויצא לפנינו ונלחם מלחמתנו (ספרי). ד״א אשימה עלי מלך, רבנן אמרי אמר הקב״ה בעוה״ז בקשתם מלכים ועמדו המלכים והפילו אתכם בחרב, שאול הפילם בהר הגלבוע שנאמר נס ישראל מפני פלשתים וגו׳ (ש״א ד׳), בימי דוד נפלו מגפה שנאמר ויתן ה׳ דבר בישראל (שם ב׳ כ״ד), בימי אחאב עצר ה׳ עליהם את הגשמים, שנאמר אם יהיה השנים האלה טל ומטר (מ״א י״ז), צדקיהו החריב את ביהמ״ק. כיון שראו ישראל מה הגיע עליהם תחת ידי מלכיהם, התחילו צווחין הכל אין אנו מבקשין מלך, למלכנו הראשון אנו מבקשין, כי ה׳ שופטנו ה׳ מחוקקנו ה׳ מלכנו הוא יושיענו (ישעיה ל״ג). אמר להם הקב״ה חייכם כך אני עושה, שנאמר והיה ה׳ למלך על כל הארץ וגו׳ (זכריה י״ד) וכו׳ (דב״ר פ״ה י״א).

[טעמי המצות] **ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו.** א״ר יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שני מקראות נתגלו טעמן ונכשל בהן גדול העולם. אמר שלמה אני ארבה (סוסים) ולא אשיב (מצרימה), אני ארבה (נשים) ולא אסור, וכתיב ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה (מ״א י׳), וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (שם י״א) וכו׳ (סנהדרין כ״א:).

[ממלכה קצובה] **למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.** מלמד שירושה היא להם, לפיכך אין מושחין מלך בן מלך. והני מילי בזמן דליכא מחלוקת אבל בזמן דאיכא מחלוקות מושחין ה), דאמר קרא בקרב ישראל בזמן ששלום בישראל (הוריות י״א:).

כ

[מלחמה בצדק ומשפט] **כי תצא למלחמה על אויביך.** מה כתיב למעלה מן הענין ודרשו השופטים היטב, כשעשו השופטים דין צאו למלחמה ואתם נוצחין. וכן אמר דוד עשיתי משפט וצדק אל תניחני לעושקי (תהלים קי״ט) וכו׳. לפיכך כשישראל עושין את הדין הקב״ה מפיל שונאיהן לפניהם שנאמר לו עמי שומע לי וגו׳ כמעט אויביהם אכניע וגו׳ (שם פ״א). לכך כתיב כאן בפרשת דיינים ושפטו את העם משפט צדק ואח״כ כי תצא למלחמה על אויבך. מאי על אויבך? אמר הקב״ה צאו עליהם כאויבים, כשם שאינם מרחמים עליכם כך אתם לא תרחמו עליהם, ראה מה הם אומרים, לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (שם פ״ג), אותו השם שאומר ברוך ה׳ אלהי ישראל (שם ק״ו), לפיכך צאו עליהם כאויבים. אמרו ישראל רבש״ע עד מתי יהיו עומדין עלינו? שנאמר אלהים זדים קמו עלי ועדת עריצים

ג) פלמטורין, נשתבש מן דפלומטורין (diplomates) באי כח המלך ונאמני בית מלכותו. הנביא אפילו נתן אות או מופת אם הוא מסית ומדיח, אם אין לו חותם הקב״ה אל תשמיע לו, אבל הזקן מבעלי הסנהדרין אם הוא מורה עפ״י התורה אינו צריך לא אות ומופת ולא חותם מיוחד, כי התורה היא חותמו. ד) הם בקשו שהמלך ישפוט אותם כמו מלך הגוים בערכאותיהם ולא עפ״י התורה וזו עבודה זרה גמורה. ה) מזה ראית כי ממלכת ישראל אינה מוחלטת ואינה ממלכה בלי מצרים (authocratic) כי צריכה הסכמת העם וזו היא

בקשו נפשי ולא שמוך לנגדם (שם פ״ו), אמר להם לא עליכם בלבד קמו אלא אף עלי שנאמר יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו (שם ב׳), לכך כתיב כי תצא למלחמה על אויבך (תנחומא). אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם, על אויביכם ולא על אחיכם, לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם, על אויביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם (סוטה מ״ב.).

[שלום — מעשה רבי מאיר] **כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום.** ראה כמה גדול כח השלום, שאפילו לשונאים אמר הקב״ה לפתוח להם לשלום. כך שנו רבותינו שואלים בשלום הגוים מפני דרכי השלום. אמרו חז״ל כמה קולמסים משתברין וכמה דיו נשפך לכתוב הדברים האלה שלא היו ונכתבו מפני השלום. שאפילו שרה אמנו בשביל השלום כתב עליה הקב״ה דבר שלא היה מעולם, שנאמר ותצחק שרה בקרבה וגו׳ ואדוני זקן (בראשית י״ח), וכשבא הקב״ה להוכיחה אמר לאברהם למה זה צחקה שרה לאמר וגו׳ ואני זקנתי (שם), ולמה כך? בשביל שלא להטיל מחלוקת ושנאה בין אברהם לשרה (תנחומא). ד״א וקראת אליה לשלום, בשר ודם אם יעשה לחבירו רעה אינה זזה מלבו לעולם, אבל הקב״ה אינו כן, היו ישראל במצרים, והיו המצריים משעבדין אותם בטיט ובלבנים, ולאחר כל הרעות שעשו לישראל, חס הכתוב עליהן ואמר לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כ״ג) אלא רדפו אחר השלום שנאמר בקש שלום ורדפהו (תהלים צ״ד). ד״א מהו בקש שלום ורדפהו, מעשה ברבי מאיר שהיה יושב ודורש בליל שבת בבית המדרש וגם הנשים מבחוץ שמעו דרשתו, פעם אחת נתאחרה אשה אחת לשוב לביתה ומצאה שהנר שלה כבר כבה, א״ל בעלה היכן היית עד עכשיו? אמרה לו שומעת הייתי לר׳ מאיר דורש, והיה אותו האיש ליצן, א״ל בכך ובכך אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוקי בפניו של ר׳ מאיר. יצאה לה מביתו, ונגלה אליהו ז״ל על ר״מ וא״ל הרי בשבילך יצאה האשה מביתה והודיעו המעשה. באתה אותה האשה להתפלל בבית מדרשו של ר״מ וכיון שראה אותה עשה עצמו מתפהק ו), אמר מי יודע ללחוש לעין? אמרה לו אני באתי ללחוש ורקקה בפניו. אמר לה אמרי לבעליך הרי רקקתי בפני ר״מ, והלכה ונתרצה לבעלה. ראה כמה גדול הוא כחו של שלום וכו׳. אמר דוד מבקש הייתי לשמוע מהו שיחתו של הקב״ה על ישראל, ושמעתי שהיה עסוק בשלומן שנאמר אשמעה מה ידבר האל ה׳ כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו (תהלים פ״ה). אר״ש בן חלפתא ראה מה חביב השלום, כשבקש הקב״ה לברך את ישראל לא מצא כלי שהוא מחזיק כל הברכות לברכן בהן אלא השלום, שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום (שם כ״ט). ד״א גדול השלום שאין הקב״ה מבשר את ישראל שיהיו נגאלים אלא בשלום שנאמר (ישעיה נ״ב) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה וגו׳ (רב״ר פ״ה סוף).

כי תצא

כא

[יצר הרע — יפת תואר] **וראית בשביה אשת יפת תואר.** מלמד שלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע א), מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות (קדושין כ״א:) שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. וראית בשביה וגו׳ וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה כדי שלא תמצא חן בעיניו. ואם נשאה סופו להיות שונאה שנאמר אחריו כי תהיין לאיש שתי נשים וגו׳ שתים בבית מריבה בבית, ולא עוד אלא אחת אהובה ואחת שנואה או שתיהן שנואות. וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה, דכתיב אחריו כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. כי כל מאן דנסיב יפת תואר נפיק מינייהו בן סורר ומורה, שכן דוד על שחמד מעכה בת תלמי מלך גשור בצאתו למלחמה יצא ממנו אבשלום שבקש להורגו וכו׳ וע״י נהרגו מישראל כמה רבבות מישראל. למדנו שעבירה גוררת עבירה ולכך נסמכו הפרשות הללו (תנחומא).

כב

[מצוה גוררת מצוה] **כי יקרא קן צפור לפניך וגו׳.** למדנו מזה שמצוה גוררת מצוה, מנין? תחלה כי יקרא קן צפור, מתוך כך תזכה כי תבנה בית חדש ועשית מעקה, מה כתיב אחריו לא תזרע כרמך כלאים, ומתוך כך לא תחרוש בשור וחמור יחדו, מתוך כך תזכה לבגדים נאים וגדילים תעשה לך. מה כתיב אחריו כי יקח איש אשה, תזכה לאשה ובנים. הרי למדנו שמצוה גוררת מצוה וכו׳ (דב״ר פ״ו ג׳).

[שלוח הקן—תרי״ג מצות] **שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.** זש״ה מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים (משלי ד׳). א״ר אדא רמ״ח מצות עשה יש בתורה כמנין איברין שבאדם, ובכל יום ויום צועקין על האדם עשה אותנו

המשיחה, שנאמר בקרב ישראל לרצון הקהל. ו) מתפהק, פותח פיו לפהק כמי שאחזו עין הרע, ורפואתו לרוק בפניו.

א) שאם אין הקב״ה מתירה ישאנה באיסור, ובקושי התירה התורה יפת תואר במלחמה דוקא.

שתהיה בזכותנו ותאריך ימים. ושס"ה מצות לא תעשה כמנין ימות החמה ובכל יום ויום שהחמה זורחת עד שהיא שוקעת צווחת ואומרת לאדם גוזרני עליך במי שהגיע ימיך ליום הזה, אל תעבור בי העבירה הזאת ואל תכריע אותך ואת העו"ם כלו לכף חובה. הרי תרי"ג מצות. וכל מצוה ומצוה נזכר מתן שכרה כגון כבוד אב ואם ושלוח הקן שכתוב בהן אריכות ימים. ויש מצוה שמתן שכרה בנים, כמו בשרה שאירחה את האורחים ושונמית על שקבלה את אלישע. ואין לך מצוה קלה מכל המצות יותר משלוח הקן ומה שכרה למען ייטב לך והארכת ימים. משל למה"ד ימלך שהכנים פועלים לשדהו לנטוע ולא גילה להם שכר נטיעתן; לערב כל מי שנטע אילן אחד נתן לו זהוב אחד, התחילו הכל תמהין ואומרין ומה זה שלא נטע אלא אילן קל ופחות נתן לו זהוב אנו שנטענו הרבה על אכו"כ. וכן כאן מה שלוח הקן שכרה אריכות ימים, שאר מצות שיש בהן חסרון כיס וטורח נפש על אכו"כ. לפיכך לא פירש הקב"ה שכר עושי מצוה בתורה כדי שיהיו ישראל עושין אותן מעצמן, שכך שנינו אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס, ושכרן צפונה לעתיד לבא, לכך כתיב מכל משמר נצור לבך (תנחומא).

[זכות אבות — תקון העולם] ד"א שלח תשלח וגו', א"ר אלעזר לא היה צריך לומר בן ב), אלא אמר הקב"ה הואיל שנתעסקה בישיבתו של עולם ובתקונו של עולם כדאי היא שתנצל. א"ר חייא ומה אם צפור שאין לה לא זכות אבות ולא כריתות ברית ולא שבועה בניה מכפרים עליה, בני אברהם יצחק ויעקב שיש להם זכות אבות על אכו"כ שאם סרח אחד מהם שבניו מכפרים עליו לעתיד לבא (דב"ר פ"ו ג').

[חולה] כי יפול הנופל ממנו. א"ר יצחק בריה דרב יהודה, לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם חלה אומרים לו הביא זכות והפטר ג), אמר מר עוקבא מאי קרא, כי יפול הנופל ממנו, ממנו להביא ראיה (שבת ל"ב.).

כג

[הכנסת אורחים] לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. פתח ר' יוסי בכבוד אכסניא ודרש, ומה מצרים שלא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמן שנאמר ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי (בראשית מ"ז) אמרה תורה לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כו"כ (ברכות ס"ג:). אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי בירא דשתית מיניה לא תשדיה ביה קלא, אמר ליה דכתיב לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (ב"ק צ"ב:).

[מלחמה] כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע. וכי אם אינו יוצא אין צריך לו שמירה? אלא מכאן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה (ירושלמי שבת פ"ב ו'). תניא רבי אומר ונשמרת מכל דבר רע, הרי זו אזהרה למוציא שם רע (כתובות מ"ו.). מנין לרבות ע"ז ושאר עבירות שגלו בשבילן הכנענים. ת"ל ונשמרת מכל דבר רע, וכשהוא אומר דבר רע אף לשון הרע במשמע (ספרי). ד"א מה כתיב למעלה מן הענין לא יבא ממזר, לא יבא עמוני, בא הכתוב ללמדך שכל מי שאינו ראוי לבא בקהל לא יצא למלחמה. אמר להם הוו זהירין שלא יצאו עמכם בני אדם שיש בידם עבירות, שנאמר ונשמרת מכל דבר רע (ילקוט שמעוני רמז תתקל"ג).

[לשון הרע] ויתד תהיה לך על אזנך וגו'. דרש בר קפרא, מאי דכתיב ויתד תהיה לך על אזניך? אל תקרי על אֲזֵנֶךָ אלא אָזְנֶיךָ, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו (כתובות ה'.). משל לעשיר שהיה לו אוהב אחד בן כפר, הלך לשאול בשלומו, והיה שם כלב שוטה שהיה נושך וממית את הבריות, אמר אותו עשיר לאוהבו, בני! אם אתה חייב לאדם מאומה אני פורע לו ואל תתחבא ממנו, אבל אם ראית אותו כלב שוטה ממנו תתחבא, שאם נושכך איני יודע מה לעשות לך. כך אמר הקב"ה בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך ד) רע (איוב ה') וכו' (ילקוט שם).

[שכינה] ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך. אמר רב חסדא בתחלה קודם שחטאו ישראל היתה שכינה שורה עם כל אחד ואחד, שנאמר כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך, וכיון שחטאו (בעריות) נסתלקה שכינה מהם, שנאמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך (סוטה ג':). מלמד שהעריות מסלקת את השכינה (ספרי).

כד

[לשון הרע] זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. וכי מה ענין זה לזה? אלא ללמדך שאין נגעים באים אלא על לשון הרע. ואם באת להזהר שלא תלקה בצרעת, שנאמר השמר בנגע הצרעת, אל תספר לשון הרע, זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים, שדברה לש"הר באחיה ולקתה בנגעים (ספרי).

ב) כלומר למה הקפיד על הצלת האם, אלא כדי להורות שצריכין אנו להכיר טובה למי שעוסק בתקון העולם להרבות המין. ג) ע"ד המוציא מחבירו עליו הראיה, ודרש כי יפול הנופל שכבר נפל, וקשה להבריאו כ"א ברחמים גדולים, ולכן יותר טוב שיתפלל שלא יחלה. ד) דרש רע על כלב רע שאין תרופה למכתו והוא המדבר לשון הרע.

[צדקה] **ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך.** מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת לעניים, וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבזם. אמר להם אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף (תהלים פ"ה), אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (שם פ"ט). אבותי גנזו דבר שאין עושה פירות ואני גנזתי דבר שעושה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג'), אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות שנאמר פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי י"א), אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנאמר ולך תהיה צדקה, אבותי גנזו לעוה"ז ואני גנזתי לעוה"ב שנאמר והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך (ישעיה נ"ח) וכו' (ב"ב י"א.).

[מצות שכחה] **כי תקצור קצירך בשדה ושכחת עומר וגו' למען יברכך ה' אלהיך.** ואע"פ שבאת לידו שלא במתכוין, ק"ו לעושה במתכוין. אמור מעתה נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה (ספרי). מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמר לבנו צא והקרב עלי פר לעולה ופר לשלמים, אמר לו מה ראית לשמוח במצוה זו יותר מבשאר מצות? א"ל כל המצות נתנו לנו מדעתנו וזו שלא לדעתנו, שאילו עשאנוה ברצון לא באת מצוה זו לידינו, הרי הוא אומר כי תקצור קצירך וגו' למען יברכך וכו' (תוספתא פאה פ"ב).

[נשואין] **וקראו לו זקני עירו ודברו אליו וגו'.** מלמד שמשיאין לו אשה ההוגנת לו ה), שאם היה (היבום) ילד והיא (היבמה) זקנה, הוא זקן והיא ילדה, אומרים לו כלך אצל שכמותך ולא תכנים קטטה בתוך ביתך (יבמות ק"א:).

[עמלק] **זכור אשר עשה לך עמלק.** מה כתיב למעלה כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה, כל הפרשיות למעלה הן פרשיות של מצות: השב תשיב, כי תקצור, כי תחבוט, כי תבצור, כיון שמצא פרשה זו כי תועבת ה' כתב אחריה זכור את אשר עשה לך עמלק. אמר משה ידבק רשע לרשע. משל לרוצח שנתפס, הביאוהו לפני השלטון, תנוהו במקום אחד לעצמו, לאחר ימים נתפס רוצח אחר, אמר השלטון ינתן עם חבירו בזיקים. כך אמר משה ינתן מי שעשה עול עם מי שעשה עול, לקיים מה שנאמר פני ה' בעושי רע להכרית מארץ זכרם (תהלים ל"ד) וכו' (ילקוט שמעוני רמז תתקל"ח). רבי פינחס אומר אחר ארבעים שנה רצה משה לומר להן לישראל זכורים אתם מה שאמרתם היש ה' בקרבנו עם אין (שמות י"ז)? אלא אמר משה אם אני אומר להם כך הרי אני מלבין פניהם וכו'. משל למה"ד למלך שהיה לו פרדס אחד והכלב קשור בפתח הפרדס ושומר אותו. נכנס אוהבו של מלך לגנוב מן הפרדס ושיסה בו את הכלב וקרע בגדיו, אמר המלך אם אני אומר לאוהבי למה נכנסת לתוך הפרדס שלי הרי אני מלבין את פניו, אלא אומר לו התזכור כלב שוטה היאך קרע את בגדיך? מיד הוא מבין מה עשה וכו' (פרקי דר"א פמ"ד, ילקוט שם).

[משל אמבטי] **אשר קרך בדרך.** לשון קור וצונן, שהפשירך מרתיחתך, שהיו אוה"ע יראים להלחם בכם ובא זה והתחיל והראה מקום לאחרים. אמר רבי חוניא משל למה"ד לאמבטי רותחת שלא היתה בריה יכולה לירד בתוכה, בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה, אע"פ שנכוה הקירה לאחרים. אף כאן כיון שיצאו ישראל ממצרים הקב"ה קרע הים לפניהם ונשתקעו המצריים לתוכו, נפל פחדן על כל האומות שנאמר אז נבהלו אלופי אדום וגו' (שמות ט"ו), כיון שבא עמלק ונזדווג להם אע"פ שנטל את שלו מתחת ידן, הקירו לפני אומות אחרות (תנחומא).

כי תבוא

כז

[תורה—מסירת נפש] **הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם.** וכי אותו היום נתנה תורה לישראל, והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היתה? אלא ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה בהר סיני. וכן הוא אומר (דברים ד') והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (ברכות ס"ג:). ד"א הסכת ושמע, אמר להן משה לישראל כתתו לבבכם ונפשכם לשמוע דברי תורה, בכל לבבכם. אמר רבי אליעזר בן יעקב, בא הכתוב להזהיר את הכהנים והלוים בשעה שעובדין עבודה שלא יהיה להם שתי לבבות אחד לפני הקב"ה ואחד לדבר אחר, ובכל נפשכם אפילו נוטל את נפשך. פעם אחת גזרה מלכות רומי שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה, הלך רבי עקיבא וחביריו ועסקו בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו וא"ל הרי אתה מסתכן בעצמך שאתה עובר על מצות המלך. א"ל ר"ע אמשול לך משל למה"ד לשועל שהיה מהלך על שפת הנהר, ראה שם דגים רצים ומתחבאים, אמר להם בואו ולכו אצלי ואטמין אתכם

ה) למדו זאת מדכתיב ודברו אליו ולא ודברו עמו, משמע שידברו דברים הראוים אליו לפי מצב הענין שביניהם ויתפרדו ע"י חליצה (תורה תמימה), ועצה זו נכונה גם בנשואין איש ואשה דעלמא.

בנקיקי הסלעים ואל תתיראו. אמרו לו ואתה הוא שאומרים עליך שאתה פקח שבחיות? אין אתה אלא טיפש! כל חיינו אינו אלא במים ואתה אומר אלינו עלו ליבשה. ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו על אכו"כ. ואף אנו כל חיינו אינו אלא בתורה דכתיב כי היא חייך ואורך ימיך (משלי ד'), ואתה אומר אתה מסתכן בעצמך?! לימים מעטים נתפסו שניהם, א"ל פפוס לר"ע אשריך שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים. וכשהוציאו את ר"ע להריגה זמן ק"ש היה והיה מסרקין את בשרו במסרקות של ברזל והוא קרא ק"ש, ועליו אמר דוד ממתים ידך ה' ממתים מחלד חלקם בחיים (תהלים י"ז). א"ר חנינא בר פפא אל תקרי ממתים אלא ממיתים, שממיתים עצמם על התורה וכו' (תנחומא).

[מצוה גוררת מצוה] **אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך.** א"ר זירא בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק א), שנאמר אם שמוע תשמע, אם שמעת תשמע ואם לאו לא תשמע. וי"א אם שמעת בישן תשמע בחדש (סוכה מ"ו:). ד"א אם שמוע תשמע, אם שמעת קמעא סופך לשמוע הרבה. ד"א אם שמוע תשמע, שמוע בדברי תורה תשמע תפלתך לפני המקום, כגון חוני המעגל בשעה שנצטרכו ישראל לגשמים, נכנסו אצלו ואמרו לו התפלל עלינו שאנו צריכין למטר, מיד עג עוגה ועמד בתוכה לקיים מה שנאמר על משמרתי אעמודה (חבקוק ב'). התחילו גשמים מנטפין, אמר לא כך שאלתי אלא גשמי ברכה ונדבה, התחילו הגשמים לירד כתיקנן. מי גרם לו שהקב"ה שמע תפלתו? ע"י שהיה שומע לדברי תורה (תנחומא).

[למוד וקיום המצות] **לשמור ולעשות את כל מצותיו.** א"ר שמעון בן חלפתא כל מי שלמד דברי תורה ואינו מקיים עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר. משל למה"ד למלך שהיה לו פרדס, הכנים לתוכו שני אריסים אחד היה נוטע אילנות ומקצצן ואחד לא היה נוטע כל עיקר, על מי המלך כועס, לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ? כך מי שלומד ואינו מקיים עונשו גדול יותר ב), שנאמר יוחן רשע בל למד צדק (ישעיה כ"ו), אבל אם למד לא יוחן, הוי לשמור ולעשות כל מצותי (דב"ר פ"ז ז').

[ארץ ישראל—גשמים שמחה כללית] **יפתח ה' לך את אוצרו הטוב.** א"ר חסדא מיום שחרב ביהמ"ק אין הגשמים יורדין מאוצר טוב, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב וגו', בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וישראל שרוים על אדמתם וכו' (ב"ב כ"ה:). מעשה בגוי אחד ששאל את ריב"ז א"ל אנו יש לנו מועדות ואתם יש לכם מועדות אנו יש לנו קלנדא סטרנליא וקרטיסים ג), ואתם יש לכם פסח עצרת וסוכות, איזה יום שאנו ואתם שמחים בו? א"ל ריב"ז זה יום ירידת גשמים, מנין שנאמר לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו (תהלים ס"ה), מה כתיב אחריו מזמור הריעו לאלהים כל הארץ (שם ס"ו) וכו' (דב"ר פ"ז ח').

[סומא בחושך] **והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה.** תניא א"ר יוסי כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה, וכי מה איכפת ליה לעור בין אפלה לאורה? עד שפעם אחת הלכתי באישון לילה ואפלה וראיתי סומא מהלך ואבוקה בידו, אמרתי לו בני אבוקה זו למה לך? א"ל כל זמן שאבוקה בידי בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתים ומן הקוצים ומן הברקנים (מגילה כ"ד:).

כט

[דרשן לפני העם] **ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם.** מעשה ברבי שהיה דורש בבית המדרש הגדול, וכשהיה מבקש ליכנס לדרוש היה אומר ראו אם נתכנסו כל הקהל. ומהיכן אתה למד ממתן תורה, שנאמר באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי (דברים ד'). רבנן אמרי את מוצא כשנתן הקב"ה למשה את התורה בקריאה נתנה לו, מנין שנאמר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה (שמות י"ט), אף משה רבינו כשבא לשנות את התורה לישראל אמר להם כשם שקיבלתי את התורה בקרייה כך אני מוסר לבניו בקרייה, מנין ממה שכתיב בענין ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם (דב"ר פ"ז ט').

[תורה] **ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם.** א"ר אלעזר כל המלמד את בן חבירו תורה כאילו עשאו ד) לדברי תורה שנאמר

א) ע"ד מצוה גוררת מצוה, ואם תעזבנה יום יומים תעזבך, והברכה שולטת רק על היש ולא על האין. ונאמר ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם וגו' (קהלת י"ב). ב) וזהו מה שקראו החכמים מקצץ בנטיעות לאפיקורס הלומד תורה לקנטר ולא לקיימה. ג) קלנדא סטרנליא וקרטיסים הם חגי הגוים. קלנדיא הוא ראש השנה שלהם (calendea), סטרנליא הוא חג לאליל שבתאי (Saturnalia) ושולחים בו מנות איש לרעהו, וחג הרומי הזה הפכו הנוצרים לחג הולדת הנוצרי בכ"ה דצימבר, קרטיסים, יום המלוכה (בלשון יון kratisis) בגמרא ע"ז ח'. מאי קרטיסים אמר שמואל יום שתפסה בו רומי מלכות. ד) למוד התורה מתקן ומשכלל את האדם בתכלית השלמות.

ושמרתם את דברי התורה ועשיתם אותם. רבא אמר כאילו עשאו לעצמו, שנאמר ועשיתם אותם, אל תקרי אותם אלא אתם (סנהדרין צ"ט:).

נצבים

[ישראל מקבלים יסורין ועומדים] אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם. אמר חזקיה בנו של רבי חייא למה נסמכה פרשה זו לפרשת קללות? כיון ששמעו ישראל מאה קללות חסר אחת או שתים שנאמרו בפרשה זו חוץ מארבעים ותשע שנאמרו בתורת כהנים, מיד הוריקו פניהם ואמרו מי יכול לעמוד באלו? לפיכך קרא אותם משה והיה מפייסן. מה כתיב למעלה מן הענין ויקרא משה אל כל זקני ישראל וגו', המסות הגדולות אשר ראו עיניך וגו', ואתם לא שמעתם בקולי, ואמרתם לעגל אלה אלהיך ישראל, שאתם חייבים עליו כלייה, ולא עשיתי אתכם כלייה כמו שעשיתי לאו"ה, וכה"א אל תשמחי אויבתי כי נפלתי קמתי וגו', כי אני ה' לא שניתי, א"ר חנינא בר פפא אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי אומה ושניתי לה, אבל אתם בני יעקב לא כליתם, שנאמר את חצי אכלה בהם (דברים ל"ג), חצי כלין והם אינן כלין. משל למה"ד לגבור שהעמיד את הקורה והיה זורק בה את החצים, חציו כלין והקורה במקומה עומדת, אף ישראל כל זמן שהיסורין באין עליהם היסורין כלין והם במקומם עומדין ואינן כלין. ואם תאמר מפני מה הגוים שנתחייבו כלייה אבדו מן העולם ואנו קיימין? לפי שבשעה שבאו יסורין על או"ה מבעטין בהן ואינם מזכירין שמו של הקב"ה, שנאמר שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו (תהלים ע"ט), אבל ישראל כשיסורין באין עליהם הם נכנעין ומתפללים שנאמר כוס ישועות אשא וגו' צרה ויגון אמצא וגו' (שם קט"ז). לפיכך אמר להם הקב"ה אע"פ שקללות הללו באות עליכם הן מעמידות אתכם, וכה"א למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא (דברים ח'). לכך נאמר אתם נצבים היום כלכם (תנחומא).

[אחדות בישראל] ד"א אתם נצבים היום, מה היום פעמים מאיר ופעמים מאפיל, אף אתם שאפלה לכם בגלות, עתיד להאיר לכם אור עולם שנאמר והיה לך ה' לאור עולם (ישעיה ס') אימתי בזמן שיהיו כלכם אגודה אחת שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד'). בנוהג שבעולם אם נוטל אדם אגודה של קנים שמא יכול לשברם בבת אחת? ואילו נוטל אחת אחת אפילו תינוק משברן. וכן את מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו כולן אגודה אחת שנאמר בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו וגו' (ירמיה ג'), וכשהם אגודים מקבלין פני שכינה, לכך נאמר אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם (תנחומא).

[שיווי זכיות] ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל. אמר להם משה לישראל, אע"פ שמניתי לכם ראשים זקנים ושוטרים כולכם שוין לפני, שנאמר וכל איש ישראל. ד"א כולכם ערבים זה בזה, אפילו צדיק אחד ביניכם כולכם עומדים בזכותו שנאמר וצדיק יסוד עולם (משלי י'), וכשאחד מכם חוטא כל הדור לוקה כמו בעכן שמעל הוא בחרם, נאמר וימעלו בני ישראל מעל בחרם (יהושע ז'), לכך נאמר כל איש ישראל. ולא גדולים שבכם בלבד אלא אפילו טפכם נשיכם וגרך אשר בקרב מחניך מחוטב עציך עד שואב מימיך, לפי שב"ו מרחם על הזכרים יותר מהנקבות, והקב"ה אינו כן כי רחמיו על כל מעשיו וכו' (תנחומא).

[נשואין] כי בשרירות לבי אלך למען ספות הרוה את הצמאה. אמר רב יהודה אמר רב, המשיא את בתו לזקן והמשיא אשה לבנו קטן א) וכו' עליו הכתוב אומר למען ספות הרוה את הצמאה לא יאבה ה' סלוח לו (סנהדרין ע"ו:).

[ארץ ישראל מכפרת] גפרית ומלח שרפה כל ארצה, שאל ר' חנינא לריב"ל הרי אמרו א"י מכפרת אף לרשעים, וכי אפילו כגון ירבעם בן נבט וחביריו? אמר לא כתיב גפרית ומלח שרפה כל ארצה, כיון שנשרפה א"י נעשית בהן מדת הדין (ירוש' כלאים פ"ט ג').

ל

[שכינה בגולה] ושב ה' אלהיך את שבותך. תניא רשב"י אומר, בוא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו שכינה עמהם וכו' ואף כשהם עתידים להגאל שכינה עמהם שנאמר ושב ה' אלהיך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שאף הקב"ה שב עמהם מן הגלות (מגילה כ"ט.).

[למוד לשעורין] כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת היא ממך. זש"ה ראמות לאויל חכמות בשער לא יפתח פיהו (משלי כ"ד). רבנן אמרי הטיפש הזה נכנס לבית המדרש ורואה אותן עוסקים בתורה, והוא אומר להן היאך אדם לומד תורה? אומרים לו תחלה קורא במגילה (אלף בית) ואח"כ בספר (תורה) ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים, משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד, ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות. כיון ששומע כך אומר בלבו אימתי אני לומד כל זאת? וחוזר מן השער, ואין שער אלא מושב זקנים דכתיב ועלתה יבמתו השערה אל

א) פירש ספות לשון חבור כמו ספו שנה על שנה (ישעיה כ"ט) והזקן נקרא רוה שכבר שבע בחיים, והילדה

הזקנים (דברים כ"ד), הוי בשער לא יפתח פיהו. א"ר ינאי משל למה"ד לככר שהיה תלוי באויר, טיפש אומר מי יוכל להביאו? ופקח אומר לא אחד תלה אותו? מביא סולם או קנה ומוריד אותו, כך כל מי שהוא טיפש אומר אימתי אקרא כל התורה?! ומי שהוא פקח מהו עושה, שונה פרק אחד בכל יום ויום עד שמסיים כל התורה כולה. אמר הקב"ה לא נפלאת היא, ואם נפלאת היא — ממך, הדבר תלוי בך שאין אתה עוסק בה (דב"ר פ"ח ג').

[גאוה ודברים חומריים] לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה וגו'. רבא אמר לא תמצא בגסי הרוח ב), ולא מעבר לים היא, לא תמצא במי שמרחיב דעתו עליה כים, ור' יוחנן אמר לא תמצא לא בסוחרנים ולא בתגרנים (ערובין נ"ה.).

[עצלות ללמוד תורה] ד"א לא בשמים היא, אמרו לו רבינו משה! הרי אתה אומר לנו לא בשמים היא ולא מעבר לים היא, והיכן היא? אמר להן במקום קרוב היא, בפיך ובלבבך לעשותו. רבנן אמרי שבעה דברים אמר שלמה על העצל ומה שאמר שלמה גדול מכולם. כיצד, אמרו לעצל רבך במדינה לך ולמוד תורה ממנו, והוא משיב אותן ואומר להם מתיירא אני מן ארי שבדרך, שנאמר אמר עצל שחל בדרך (משלי כ"ו); אמרו לו הרי רבך בתוך העיר עמוד ולך אצלו, אמר להן מתיירא אני שלא יהא ארי בתוך הרחובות, שנאמר ארי ברחובות; אמרו לו הרי הוא דר אצל ביתך, אמר להן ואם הולך אני ומוצא את הדלת נעול אני מחזר ובא, אמרו לו פתוח הוא, שנאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (שם). לסוף לא היה יודע מה להשיב, אומר להן בין שהדלת פתוח או נעול מבקש אני לישן עוד מעט, שנאמר עד מתי עצל תשכב (שם ו'). עמד משנתו בבקר נתנו לפניו לאכול והוא מתעצל לתת לתוך פיו, שנאמר טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו (שם כ"ו). ואיזהו השביעי? מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (שם כ'), מהו מחורף עצל לא יחרוש? ארשב"י זה שלא למד תורה בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול. ומה שאמר משה היה גדול מכולן, מנין ממה שנאמר בענין כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו וכו' (דב"ר פ"ח ז'). פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אדם אחד וכו', אמרתי לו מה תשיב ליוצרך ליום הדין? אמר לי בינה ודעה לא נתנו לי שאקרא ואשנה, אמרתי לו בני מה מלאכתך? א"ל צייד ג), אמרתי לו מי למדך שתטול פשתן ותארגנו לעשות מצודה ולהשליכה בים לעלות הדגים מן הים? אמר לי בינה נתנו לי מן השמים. אמרתי לו מה ליטול פשתן ולארוג מצודה להשליכו לים להעלות דגים נתנו לך דעה ובינה מן השמים, לדעת תורה שכתוב בה כי קרוב אליך הדבר מאד לא נתנו לך בינה ודעה מן השמים?! מיד הרים קולו ובכה, עד שאמרתי לו אל ירע לך, שכל באי עולם משיבין תשובה זו אבל מעשיהם יהיו מעידין בהם וכו' עליהם נאמר ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה וגו' ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי (ישעיה י"ט), ועל העוסקים בתורה נאמר כי הוא חייך ואורך ימיך וגו' (תנא דבי אליהו זוטא פי"ד).

וילך
לא

[מנהיג יחיד] ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו וגו' כי אתה תבוא את העם. ולהלן כתיב ויצו את יהושע בן נון ויאמר חזק ואמץ כי אתה תביא א) את בני ישראל אל הארץ (פסוק כ"ג), א"ר יוחנן אמר לו משה ליהושע אתה והזקנים שבדור. א"ל הקב"ה טול מקל והך על קדקדם, דָבָר אחד לדור ולא שני דַבָּרים לדור (סנהדרין ח').

[אסיפה כללית—חנוך הבנים] הקהל את העם האנשים והנשים והטף. דרש רבי אלעזר בן עזריה, הקהל את העם וגו' אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באים? כדי ליתן שכר למביאיהם (חגיגה ג'.).

[משה קרוב למיתתו] הן קרבו ימיך למות. זש"ה שבתי וראה תחת השמש כי לא לקלים

צמאה לחיים (תורה תמימה). ב) גסי הרוח בעלי גאוה סתם, ורבא אמר בפרט מי שמתגאה על למודו. ודרש ולא מעבר לים מי שמרחיב דעתו עליה כים, היינו שרוצה לחיות ברחבה ותענוגות החיים, ור' יוחנן אמר שלא תמצא בסוחרנים מעיר לעיר ותגרנים העוברים למדינת הים שעסוקים בעניניהם הרבה ואין להם פנאי לעסוק בתורה כראוי. ג) מאגדה זו לקח מחבר ברית החדשה לשים בפי ישו לומר לדייג השליך החכה ולך אחרי.

א) כאן כתיב תבוא בוא"ו ולהלן כתיב תביא ביו"ד, הראשון משמע אתה והעם יבואו ביחד, כמו בתרגום אונקלס ארי את תיעול עם עמא, כי משה אמר ליהושע זקנים שבדור יהיו עמך, והכל לפי דעתם ועצתם, וזהו ממשלה עפ"י רוח העם. מה שאין כן הלשון אתה תביא את העם, שמורה שאתה תהיה המביא אותם, היינו ראש ומנהיג יחידי מבלי דעת ראשי העם האחרים. לדעת רש"י הקב"ה אמר כן ליהושע, אתה תביא על כרחם, הכל תלוי בך, טול מקל והך על קדקדן וכו', וזהו ממשלה מוחלטת ובלתי מוגבלת (dictatorship) לעת הצורך בעת מלחמה ובשעת כבוש הארץ.

המרוץ ולא לגבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם וגם לא לנבונים עושר וגם לא ליודעים חן (קהלת ט׳). א״ר תנחומא המקרא הזה מדבר במשה, כיצד? אתמול היה עולה לרקיע כנשר, עכשיו היה מבקש לעבור את הירדן ואינו יכול שנאמר כי לא תעבור את הירדן הזה (דברים ג׳); ולא לגבורים המלחמה, אתמול היו מלאכים מרתתין לפניו ועכשיו הוא אומר כי יגורתי מפני האף והחמה (שם י׳); וגם לא לחכמים לחם, אתמול עיר גבורים עלה חכם וירד עוז מבטחה (משלי כ״א) מן השמים, ועכשיו ניטלה ממנו וניתנה ליהושע בן נון; וגם לא לנבונים עושר, אתמול היה מסיח כעשיר: שוב מחרון אפיך, סלח נא לעון העם הזה, ועכשיו הוא מסיח כרש ומתחנן עשה עמי חסד חנם; וגם לא ליודעים חן, אתמול היה יודע היאך לרצות את בוראו, קומה ה׳, שובה ה׳, ועכשיו שהתחנן שבעת ימים לסוף א״ל הקב״ה הן קרבו ימיך למות (דב״ר פ״ח ב׳).

[צדיקים במיתתם] ד״א הן קרבו ימיך למות, אמר רבי שמואל בר נחמני, וכי ימים הם מתים? אלא אלו הצדיקים אע״פ שימיהן בטלים מן העולם אבל הם עצמן קיימים, שנאמר אשר בידו נפש כל חי (איוב י״ב), וכי נפשותיהן של חיים מסורין בידו והמתים אין מסורין בידו? אלא אלו הצדיקים שאפילו במיתתן קרויין חיים, שנאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי רב פעלים מקבצאל וגו׳ (ש״ב כ״ג), וכי כולי עלמא בני מתי הוו? אלא הם הצדיקים. אבל הרשעים אפילו בחייהם קרויין מתים שנאמר ואתה חלל רשע וגו׳ (יחזקאל כ״א), וכה״א על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת (דברים י״ז), וכי יש מת שהוא חייב מיתה אחרת? אלא רשע בחייו חשוב כמת, מפני שרואה חמה זורחת ביום ואינו מברך יוצר אור, שוקעת בלילה ואינו מברך המעריב ערבים, אוכל ושותה ואינו מברך. אבל הצדיקים מברכין על כל דבר ודבר, ולא בחייהן לבד אלא אפילו קרוב למיתתן מברכין ומודין להקב״ה שנאמר יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם רוממות אל בגרונם וחרב פפיות בידם (תהלים קמ״ט) וכו׳ (תנחומא סוף ברכה).

[יהושע תחת משה] ק ר א א ת י ה ו ש ע ו ה ת י צ ב ו ב א ה ל מ ו ע ד ו א צ ו נ ו. אמרה רוה״ק למשה תן לו מתורגמן ליהושע והוא שואל ודורש ומורה בהוריות בחייך, וכשתפטר לא יהו ישראל אומרים לו בחיי משה רבך לא היית מדבר ועכשיו אתה מדבר. ויש אומרים שהעמידו מן הארץ והושיבו בין ברכיו, והיו משה וישראל מגביהין ראשיהם לשמוע דבריו של יהושע. ומהו אומר? ברוך ה׳ אשר נתן תורה לישראל ע״י משה רבינו. ר׳ נתן אומר משה היה מתעצב בלבו שלא עמד אחד מבניו. א״ל המקום והלא בני אהרן אחיך כאילו הם בניך, ואף מי שאני מעמיד על ישראל ילך ויעמוד על פתחו של אלעזר, שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד. באותה שעה נתגבר כחו של משה והיה מחזיק את יהושע לעיני כל ישראל שנאמר ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ. א״ל העם הזה שאני מוסר לך עדיין גדיים הם עדיין תינוקות הם, אל תקפיד עליהם על מה שהם עושין, שאף רבונם לא הקפיד עליהם על מה שעשו, שנאמר כי נער ישראל ואהבהו (הושע י״ג) וכן הוא אומר ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים (שה״ש א׳) וכו׳ (ספרי).

[תורה לא תשכח] ו א נ כ י ה ס ת ר א ס ת י ר פ נ י ב י ו ם ה ה ו א. רבי יעקב בשם רבי אחא אמר, מאי דכתיב וחכיתי לה׳ המסתיר פנים מבית יעקב וקויתי לו (ישעיה ח׳), אין לך שעה קשה בעולם מאותה שעה שאמר הקב״ה למשה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא, וחכיתי לו שאמר לו בסיני (בתורה) כי לא תשכח מפי זרעו (ירוש׳ סנהדרין פ״י ב׳). תניא ר׳ שמעון בן יוחאי אמר, חס ושלום שתשתכח תורה מישראל שנאמר כי לא תשכח מפי זרעו. אלא מה אני מקיים ישוטטו לבקש דבר ה׳ ולא ימצאו? שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד (שבת קל״ח:).

האזינו
לב

[אוזן] ה א ז י נ ו ה ש מ י ם ו א ד ב ר ה ו ת ש מ ע ה א ר ץ א מ ר י פ י. הלכה: אדם מישראל שהיה חושש באזנו מהו שיהא מותר לרפאותו בשבת? כך שנו חכמים, כל ספק נפשות דוחה את השבת, וזו מכת האוזן שסכנה היא מרפאים אותה בשבת. רבנן אמרי מבקש אתה שלא לחוש באזניך ולא באחד מאיבריך? הטה אזניך לתורה ואת נוחל חיים. מנין, שנאמר הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נ״ה). א״ר חנינא בר פפא כל מי שמסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה (משלי כ״ז). ר׳ לוי אמר האוזן בקינקל א) לכלים, שכן הקינקל כמה כלים ניתנים עליו ואת נותן מוגמר תחתיו וכלם מתעשנין. כך רמ״ח איברים שבאדם הזה ע״י האוזן כולן חיין, מנין? שנאמר שמעו ותחי נפשכם. אמר הקב״ה אם הטית אזנך לתורה כשתבא לפתוח בדברי תורה הכל משתתקים ושומעים דבריך, ומהיכן את למד ממשה רבינו ע״י שהטה אזנו לתורה בשעה שבא לפתוח בד״ת נשתתקו העליונים

א) קינקל, בלשון יון קינקלים ובלשון רומי cancelli מעשה רשת ושבכה, תרגום יונתן מכבר מעשה רשת (שמות כ״ז ד׳) קנקל עובד מצרא. פי׳ הערוך כלי מלא נקבים למעלה ונותנים מוגמר תחתיו ובגדים עליו והם מתגמרים דרך הנקבים.

והתחתונים והאזינו דבריו, מנין ממה שקרינן בענין האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי (דב"ר פ"י א').

[עדים שונים] היה ר' מאיר אומר כשהיו ישראל זכאים היו מעידים בעצמם שנאמר ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכם (יהושע כ"ד), קלקלו בעצמם שנאמר סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל (הושע י"ב) העיד בהם שבט יהודה ובנימין שנאמר ועתה יושבי ירושלם ואיש יהודה שפטו נא ביני ובין כרמי מה לעשות עוד לכרמי (ישעיה ה'), קלקלו שבט יהודה שנאמר בגדה יהודה (ירמיה ז') העיד בהם את הנביאים שנאמר ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביאי כל חוזה (מ"ב י"ז), קלקלו בנביאים שנאמר ויהי מלעיבים במלאכי האלהים וגו' ומתעתעים בנביאיו העיד בהם את השמים שנאמר העידותי בכם היום את השמים, קלקלו בשמים שנאמר האינך רואה מה המה עושים וגו' הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כונים למלכת השמים (ירמיה ז') העיד בהם את הארץ שנאמר שמעי ארץ הנה אנכי מביא רעה (שם ו'), קלקלו בארץ שנאמר מזבחותם כגלים על תלמי שדי (הושע י"ב) העיד בהם את הדרכים שנאמר עמדו על דרכים וראו, קלקלו בדרכים שנאמר אל כל ראש דרך בנית רמתך העיד בהם את ההרים שנאמר שמעו הרים את ריב ה', קלקלו בהרים שנאמר על ראשי ההרים יזבחו (מיכה ו') העיד בם את הגוים שנאמר לכן שמעו גוים, קלקלו בגוים שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם העיד בם את הבהמה שנאמר ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו (ישעיה א'), קלקלו בבהמה שנאמר וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו) העיד בהם את החיה שנאמר גם חסידה בשמים ידעה מועדיה ותור וסוס ועגור (ירמיה ח'), קלקלו בחיה שנאמר ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ (יחזקאל ח') העיד בהם את הדגים שנאמר או שיח לארץ ותורך ויספרו לך דגי הים (איוב י"ב), קלקלו בדגים שנאמר ודגי הים והמכשלות את הרשעים (צפניה א') העיד בהם אם הנמלה שנאמר לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם (משלי ו') וכו' (ספרי).

[השמים והארץ] ד"א האזינו השמים, לפי שהיה משה קרוב לשמים לפיכך אמר האזינו השמים ולפי שהיה רחוק מן הארץ לפיכך אמר ותשמע הארץ אמרי פי, בא ישעיה וסמך לדבר ואמר שמעו שמים והאזיני ארץ, שהיה רחוק מן השמים וקרוב לארץ ב) וכו'. וחכמים אומרים אין הדבר כן, אלא כשהעדים מעידים אם נמצאו דבריהם מכוונים כאחד עדותן קיימת ואם לאו עדותן בטלת, כך אילו אמר משה האזינו השמים ותשמע הארץ היו שמים אומרים לא שמענו אלא בהאזנה והארץ אומרת לא שמעתי אלא בשמיעה, בא ישעיה וסמך לדבר שמעו שמים והאזיני ארץ ליתן האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ. ד"א האזינו השמים ע"ש שניתנה תורה מן השמים שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ"ב), ותשמע הארץ אמרי פי שעליה עמדו ישראל ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כ"ג). ד"א האזינו השמים, משה העיד בישראל שני עדים שהם קיימים לעולם, אמר להם אני בשר ודם, למחר אני מת, אם ירצו לומר לא קבלנו את התורה מי בא ומכחישם? לפיכך העיד עליהם שני עדים שהם קיימים לעולם ולעולמי עולמים (ספרי).

[למוד התורה—כללים] **יערוף כמטר לקחי וגו'.** ר' יהודה אומר לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסן פרטים מיגעין אותו ואינו יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז להוצאה, אם נוטל פרוטות מיגעין אותו ואינו יודע מה לעשות, אבל אם מצרפן ועושה אותן סלעים פורט ומוציא בכל מקום שירצה, וכן מי שהלך לאיטלס או לשוק וצריך מאה מנה או מאתים, אם כונס סלעים מיגעין אותו ואינו יודע מה לעשות, אבל אם מצרפן ועושה אותם דינרי זהב פורט ומוציא בכל מקום שירצה. כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב, אדם שהולך ללמוד תורה בתחלה אינו יודע מה לעשות (כי רבים הם הספרים), עד ששונה שני סדרים או שני ספרים ואח"כ נמשכת אחריו כרביבים (ספרי).

[שלמות הבריאה] **הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט.** הצייר שהוא צר העולם וצר בו את האדם שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם, תמים פעלו, פעולתו שלמה על כל באי העולם, ואין להרהר אחר מדותיו, אפילו שנוי של כלום אין צורך באחד מהם, שיסתכל ויאמר אילו היו לי שלש עינים, אילו היו לי שלש ידים, אילו היו לי שלש רגלים, אילו הייתי מהלך על ראשי, אילו היו פני הפוכים לאחורי כמה היה נאה! תלמוד לומר הצור תמים פעלו וכו'. ד"א הצור, התקיף, תמים פעלו פעולתו שלמה עם כל באי העולם, ואין להרהר אחר מדותיו, אפילו שנוי של כלום אין צורך באחד מהם, שיסתכל ויאמר מה ראו אנשי דור המבול שנשטפו במים, ומה ראו אנשי דור המגדל שנתפזרו מסוף העולם ועד סופו, ומה ראו אנשי סדום ועמורה שנשטפו באש ונפרית, ומה ראה אהרן ליטול הכהונה, ומה ראה דוד ליטול את המלכות, ומה ראה קרח ועדתו שתבלעם הארץ? ת"ל כי כל דרכיו משפט, הוא יושב עם כל אחד בדין ונותן לו את הראוי לו (ספרי).

ב) משה היה איש אלהים וקרוב יותר לה' ובפרט סמוך למותו, ובא ישעיה והשלים הדבר, וע"י שניהם חוברו

[ישראל הם בנים למקום] **שחת לו לא בניו מומם.** אע"פ שהם מלאים מומים קרוים בנים שנאמר שחת לו לא בניו מומם דברי ר"מ, וכן היה ר"מ אומר אם כשהם מלאים מומים קרוים בנים כשאין בהם מומים על אכו"כ. כיוצא בו אתה אומר זרע מרעים בנים משחיתים (ישעיה א'), אם כשמשחיתים קרוים בנים אילו לא היו משחיתים על אכו"כ. כיוצא בו אתה אומר בנים סכלים המה ולא נבונים חכמים המה להרע (ירמיה ד'), והרי דברים ק"ו ומה כשהם מרעים קרוים בנים אילו היו מטיבים עאכו"כ. כיוצא בו (יחזקאל ל"ג) ואתה בן אדם בני עמך וגו' ושמעו את דבריך ואותם לא יעשו, והלא דברים ק"ו ומה כשהם שומעים ולא עושים קרוים בני עמך, אילו היו שומעים ועושים עאכו"כ (ספרי ועי' קדושין ל"ו).

[ישראל עם סגולה] **בהנחל עליון גוים וגו' כי חלק ה' עמו וגו'.** כשהנחיל הקב"ה העולם לאו"ה פירש תחומן לכל אומה ואומה בפני עצמה כדי שלא יהיו מעורבבין, שלח בני גומר לגומר ובני מגוג למגוג ובני מדי למדי ובני יון ליון ובני תובל לתובל. פירש תחומן של האומות כדי שלא יכנסו לארץ ג) וכו'. כי חלק ה' עמו, משל למה"ד למלך שהיה לו שדה ונתנה לאריסים, התחילו נוטלים וגונבים פירותיה, נטלה מהם ונתנה לבניהם, התחילו להיות רעים יותר מאבותיהם, נולד לו בן אמר להם צאו מתוך שלי ונתנה לבנו. כך כשבא אברהם אבינו לעולם יצא ממנו פסולת ישמעאל ובני קטורה, בא יצחק אבינו לעולם יצא ממנו פסולת עשו ואלופי אדום, חזרו להיות רעים יותר מהראשונים, אבל כשבא יעקב לא יצא ממנו פסולת שנולדו כל בניו כשרים כמותו, שנאמר ויעקב איש תם (בראשית כ"ב). מהיכן המקום מכיר את חלקו? מיעקב, שנאמר כי יעקב בחר לו יה ישראל (תהלים ל"ה), ואומר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. ועדיין אין אנו יודעים אם המקום בחר לו ישראל לסגולתו או ישראל בחרו להקב"ה, ת"ל בך בחר ה' אלהיך (דברים ז'), ומנין שאף יעקב בחר לו הקב"ה שנאמר לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא וישראל שבט נחלתו ה' צבאות שמו וכו'. מה חבל זה משולש כך היה יעקב שלישי לאבות וקבל שכר כנגד כולם. כשנולד אברהם מהו אומר ואח לצרה יולד (משלי י"ז), כשנולד יצחק מהו אומר טובים השנים מן האחד (קהלת ד'), כשנולד יעקב מהו אומר והחוט המשולש לא במהרה ינתק (ספרי).

[נשר] **כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף.** מה נשר זה אין נכנס לקנו מיד עד שהוא מטרף (מקשקש) בכנפיו בין אילן לחבירו בין שוכה לחברתה כדי שיעורו בניו ויהיה בהם כח לקבלו, כך כשנגלה המקום ליתן תורה לישראל לא נגלה עליהם מרוח אחד אלא מארבע רוחות, כענין שנאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן. ואיזו היא רוח רביעית? אלוה מתימן יבא (חבקוק ג') וכו' (ספרי).

[ארץ ישראל] **וכפר אדמתו עמו.** היה ר"מ אומר כל היושב בא"י, א"י מכפרת עליו שנאמר העם היושב בה נשוא עון (ישעיה מ"ג), ועדיין אין אנו יודעים אם פורקים עונותיהם עליה או אם נושאים עונותיהם עליה. וכן היה ר"מ אומר כל הדר בא"י וקורא ק"ש שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי זה בן עולם הבא (ספרי).

[עצם היום] בשלשה מקומות נאמר בעצם היום הזה ד), נאמר בנח בעצם היום הזה לפי שהיו בני דורו אומרים כך וכך, אם אנו מרגישים בו אין אנו מניחים אותו, ולא עוד אלא אנו נוטלים כשילים וקרדומות ומבקעים את התיבה, אמר המקום הריני מכניסו לתיבה בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבוא וימחה. ומה ראה לומר במצרים בעצם היום הזה (שמות י"ב)? לפי שהיו המצריים אומהים כך וכך, אם אנו מרגישים בהם אין אנו מניחים אותם, ולא עוד אלא אנו נוטלים סייפים וחרבות ואנו הורגים בהם, אמר המקום הריני מוציאם בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא וימחה. ומה ראה לומר כאן בעצם היום הזה לפי שהיו ישראל אומרים כך וכך, אם אנו מרגישים בו אין אנו מניחים אותו, אדם שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את התורה, והוריד לנו את המן, והגיז לנו את השליו, ועשה לנו נסים וגבורות, אין אנו מניחים אותו. אמר המקום הריני מכניסו למערה בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא וימחה, לכך נאמר בעצם היום הזה (ספרי).

וזאת הברכה
לג

[ברכות של אבות] **וזאת הברכה אשר ברך משה.** הלכה: אדם מישראל שעבר לפני התיבה וטעה יעבור אחר תחתיו, ומנין הוא מתחיל

הרוחני והגשמי להיות עדים נאמנים. ג) פירש שאו"ה כל עם ועם בגבולו המיוחד, וכשיצא משם אבד זכרו ואומתו, אבל ישראל אף אם הם נפוצים בכל הארץ לא אבדו את לאומתם כי נכרים הם במספרם בכל מקום שהם, למספר בני ישראל. כי חלק ה' עמו, שהוא מלא כל הארץ. ד) ואף שנאמר גם באברהם בעצם היום הזה נמול אברהם ונאמר ביוה"כ בעצם היום, כוונתו כי בשלשה מקומות הללו דרשינן על עצם היום הזה דרשה דומה לשלשתן, ומה שנאמר באברהם וביוה"כ דרשינן לפי עניניהם.

מתחלת הברכה שטעה. ומהיכן למדו? מאבות העולם שהיה אחד מתחיל ממקום שפסק חבירו. כיצד, אברהם בירך את יצחק דכתיב ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (בראשית כ"ה), ומה נתן לו? ר' יהודה אמר בכורה נתן לו, ור' נחמיה אמר ברכה נתן לו בענין שנאמר ויתן לך האלהים (שם כ"ו). עמד יצחק לברך את יעקב אמר ממקום שפסק אבא משם אני מתחיל, אבא הפסיק בויתן לך אף אני מתחיל ויתן, שנאמר ויתן לך האלהים. ובמה חתם יצחק בקריאה שנאמר ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם כ"ח). עמד יעקב לברך את השבטים אמר אני פותח בקריאה שנאמר ויקרא יעקב אל בניו, ובמה חתם בזאת וזאת אשר דבר להם אביהם (שם). עמד משה לברך את ישראל אמר אני פותח בזאת, מנין ממה שקרינן בענין וזאת הברכה אשר ברך משה (דב"ר פי"א א').

[תוכחות ונחמות] ד"א וזאת הברכה, לפי שאמר להם משה לישראל דברים קשים תחלה: ובחורב הקצפתם וגו' ממרים הייתם וגו' כחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה וגו', חזר ואמר להם דברי נחומים וזאת הברכה אשר ברך משה. וממנו למדו כל נביאים שהיו אומרים לישראל דברים קשים תחלה וחוזרים ואומרים להם דברי נחמות. אין לך בכל הנביאים שהיו דבריו קשים כהושע, בתחלה אמר תן להם ה' מה תתן להם רחם משכיל ושדים צומקים (הושע ט'), חזר ואמר להם נחמות ארפא משובתם אוהבם נדבה, אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה, ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וגו', ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (שם י"ד). וכן יואל אמר שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם וגו' יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל, חזר ואמר להם דברים נחומים ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם (יואל ב'). וכן עמוס אמר שמעו את הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים הרוצצות אביונים האומרות לאדוניהם הביאה ונשתה (עמוס ד'), וחזר ואמר להם דברים נחומים ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת, הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקוצר וגו' (שם ט'). וכן מיכה אמר כי אנושה מכותיה וגו' כי ירד רע מאת ה' לשער ירושלם וגו' (מיכה א'), חזר ואמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע וגו' ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו וגו' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם וגו'. וכן ירמיה אמר והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה כי לחרבה תהיה הארץ (ירמיה ז'), חזר ואמר להם דברים נחומים אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו (שם ל"א). אבל לבבליים תחלה אמר להם דברים נחומים ואח"כ דברי תוכחות, בתחלה אמר אנכי נתתי את כל הארצות האלה ביד נבוכדנצר מלך בבל עבדי וגם את חית השדה נתתי לו, חזר ואמר ואמרת ככה תשקע בבל ולא תקום מפני הרעה אשר אנכי מביא עליה ויעפו עד הנה דברי ירמיהו (שם נ"א) וכו' (ספרי).

[מתן תורה] ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וגו'. וכתיב הופיע מהר פארן, מאי בעי בשעיר ומאי בעי בפארן. א"ר יוחנן מלמד שהחזירה הקב"ה לתורה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא לישראל וקבלוה (ע"ז ב':).

[תורה—תרי"ג] תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה בסיני. אמר רב המנונא מאי קרא תורה צוה לנו משה, תורה בגימטריא תרי"א, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו (מכות כ"ג:). אמר רב יהודה אמר רב, כל המונע הלכה מפי תלמיד כאילו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית (פסחים צ"א:).

[שבח להקב"ה קודם צורך ישראל] ד"א ה' מסיני בא, מגיד הכתוב שפתח משה תחלה בשבחו של מקום ואח"כ פתח לצרכם של ישראל. משל למה"ד לליאיטור א) שהיה עומד על הבימה ונזכר לו לדבר לצורך אחד ולא התחיל בצרכיו של אותו האיש עד שפתח בשבחו של מלך והיו הכל מקלסין עמו, ואח"כ דיבר בצרכי האיש וחזר וחתם בשבחו של מלך. אף משה רבינו לא פתח בצרכם של ישראל עד שפתח בשבחו של מקום שנאמר ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו, אשרי עולם ממלכו אשרי עולם מדיינו, עלינו זרחה חמה עלינו זרחה לבנה! ואח"כ פתח בצרכם של ישראל שנאמר ויהי בישורון מלך, וחזר וחתם בשבחו של מקום שנאמר אין כאל ישורון. אף דוד מלך ישראל לא פתח בצרכם של ישראל תחלה עד שפתח בשבחו של מקום שנאמר הללויה שירו לה' שיר חדש, ואח"כ בצרכם של ישראל שנאמר כי רוצה ה' בעמו, וחזר וחתם בשבחו של מקום שנאמר רוממות אל בגרונם. אף שלמה פתח בשבחו של מקום תחלה שנאמר אין כמוך אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת שומר הברית והחסד לעבדיך ההולכים לפניך בכל לבם (מ"א ח'), ואח"כ פתח בצרכם של ישראל שנאמר רעב כי יהיה בארץ וגו', וחזר וחתם בשבחו של מקום שנאמר קומה ה' למנוחתך (דהי"ב ו'). ואף שמונה עשרה ברכות שתקנו חכמים הראשונים שיהיו ישראל מתפללים לא פתחו בצרכם של ישראל תחלה עד שפתחו בשבחו של מקום שנאמר האל הגדול הגבור והנורא, מתיר אסורים קדוש אתה ונורא

א) ליאיטור, כעין מטיף לעם המדבר מעל הבימה lecturer.

שמך, ואח"כ רפאנו וכו' וחותם בשבחו של מקום מודים אנחנו לך (ספרי).

[ישראל והקב"ה] אין כאל ישרון רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים. ישראל אומרים ב) אין כאל ורוח הקדש אומרת כאל ישרון, ישראל אומרים מי כמוכה באלים ה' ורוה"ק אומרת אשריך ישראל מי כמוך, ישראל אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ורוה"ק אומרת מי כעמך ישראל, ישראל אומרים כתפוח בעצי היער ורוה"ק אומרת כשושנה בין החוחים, ישראל אומרים זה אלי ואנוהו ורוה"ק אומרת עם זו יצרתי לי, ישראל אומרים כי תפארת עוזמו ורוה"ק אומרת ישראל אשר בך אתפאר וכו' (ספרי).

לד

[מיתה] וימת שם משה עבד ה'. זש"ה הן צדיק בארץ ישולם (משלי י"א), כנגד מי נאמר המקרא הזה? לא אמרו אלא נגד משה הצדיק שלא היה כמותו, לא בנביאים ולא בחכמים, שהרי הקב"ה מעיד עליו לאחר מותו, ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', אעפ"כ לא היה ספיקה בידו להציל עצמו מן המיתה, שכן אמר דוד כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו על הארץ ואין מקוה (דהי"א כט), והלא כתיב קוה אל ה' ושמור דרכו וירוממך לרשת ארץ (תהלים ל"ז) ומה ת"ל ואין מקוה? אלא אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לכל מדות אדם מקוה, אם הוא עני עד שיתעשר, אם הוא חלש עד שיהיה גבור, חולה עד שיתרפא, חבוש בבית האסורין עד שיתירוהו, אבל יום המיתה אין לו תקוה. שהרי משה דיבר עמו הקב"ה פנים אל פנים ולא יכול להציל עצמו מן המיתה. וזהו שאמר שלמה הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע (קהלת ט') וכו'. אברהם הצדיק בדקו מיתה נמרוד הרשע בדקו מיתה, יצחק בדקו מיתה אבימלך בדקו מיתה, משה בדקו מיתה פרעה בדקו מיתה וכו', ומעתה מה הועילו הצדיקים שעסקו בתורה ובמצות ומעשים טובים בעוה"ז, ומה הפסידו הרשעים שחטאו והחטיאו בעולם הזה? שלמה פירשה מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (שם ג'), רוח בני האדם אלו נשמתן של צדיקים שהן מונחות וגנוזות תחת כסא הכבוד, ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ אלו נשמותיהן של רשעים שיורדות לגיהנם וכו' לכך נאמר הן צדיק בארץ (עוה"ב) ישולם (תנחומא רש"ב).

[פטירת משה] א"ר מאיר הלך מלאך המות אצל משה וא"ל הקב"ה שלחני אצלך שאתה מסתלק ביום הזה, א"ל משה לך מכאן שאני מבקש לקלס להקב"ה, שכתוב לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה (תהלים קי"ח), אמר לו משה! מה אתה מתגאה, יש לו מי שיקלסוהו, השמים והארץ מקלסין אותו בכל שעה, שנאמר השמים מספרים כבוד אל וגו' (שם י"ט). א"ל משה למה"מ אני משתק אותם שנאמר האזינו השמים ואדברה וגו'. בא אצלו פעם שנית, הזכיר עליו שם המפורש וברח, מנין שנאמר כי שם ה' אקרא. כיון שבא אצלו פעם שלישית אמר הואיל ומן השם הוא צריך אני לצדק עלי את הדין, שנאמר הצור תמים פעלו. א"ר יצחק היתה נפשו של משה מתקשה לצאת, והיה משה מסיח עם נפשו ואמר, נפשי! תאמר שבקש מלאך המות לשלוט עליך? אמרה לו, לא יעשה הקב"ה כן, כי חלצת נפשי ממות (שם קט"ז); נפשי! תאמר שראית אותן בוכין ובכית עמהן? אמרה לו את עיני מן דמעה! תאמר שבקשו לדחות אותך לגיהנם? אמרה לו את רגלי מדחי. אמר לה ולהיכן את עתידה להלוך? אמרה לו אתהלך לפני ה' בארצות החיים. כיון ששמע משה כך נתן לה רשות, אמר לה שובי נפשי למנוחיכי וגו'. א"ר אבין כיון שנסתלק היו התחתונים מקלסין אותו ואומרים תורה צוה לנו משה, והעליונים מקלסין אותו ואומרים צדקת ה' עשה וגו', והקב"ה מקלס אותו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה! (דב"ר פי"א ד').

[פטירת משה] זש"ה אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע (איוב כ'), כנגד מי אמר המקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד יום המיתה, שאפילו אם יעלה אדם לשמים ויעשה לו כנפים כעוף, כיון שמגיע קיצו למות נשתברו כנפיו ונופל לפני מלאך המות כבהמה למבח. וכן אמר דוד תצא רוחו ישוב לאדמתו (תהלים קמ"ו). ד"א אם יעלה לשמים שיאו זה משה שעלה לרקיע ודשו רגליו ערפל והיה כמלאכי השרת, ודיבר עמו הקב"ה פנים אל פנים, וקיבל את התורה מידו, וכיון שהגיע קיצו למות א"ל הן קרבו ימיך למות וכו'. אמר ר' אבהו למה הדבר דומה לאחד מגדולי מלכות שמצא סייף הינדוי (מן הודו) שאין כמותו בעולם ואמר זה ראוי למלך, מה עשה הביאו דורון למלך, אמר המלך חתכו את ראשו בו. אף כך אמר לפני הקב"ה בדבר שקילסתיך, ואמרתי הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י'), בו בלשון אתה גוזר עלי מיתה, ואומר הן קרבו ימיך. א"ל כבר קנסתי מיתה של אדם הראשון, אמר לפניו רבש"ע אדם הראשון היה ראוי למות, מצוה קלה צוית אותו ועבר עליה, ואני לא אמות. א"ל הרי אברהם שקידש את שמי בעולם ומת, אמר לפניו רבש"ע הרי יצא ממנו ישמעאל שנזעו מכעיסין לפניך, שנאמר ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל (איוב י"ב). א"ל הרי יצחק שפשט צווארו על גבי המזבח, אמר לפניו מיצחק יצא עשו הרשע שהחריב מקדשך ושרף היכלך. א"ל

ב) מפרש הפסוקים בדרך שיחה בין כנסת ישראל להקב"ה כאוהב ואהובתו, זה אומר וזה עונה שבחות וקלוסים.

הרי יעקב שיצאו ממנו שנים עשר שבטים וכו׳ א״ל הקב״ה רב לך אל תוסף דבר! אמר לפניו שמא יאמרו הדורות אילמלא לא מצא במשה דברים רעים לא היה מסלקו מן העולם, א״ל כבר כתבתי בתורתי ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. אמר לפניו רבש״ע שמא יאמרו הבריות בקטנותי עשיתי רצונך בזקנותי לא עשיתי רצונך, א״ל כבר כתבתי על אשר מעלתם בי וגו׳ על אשר לא קדשתם אותי (שם ל״ב). אמר לפניו אם רצונך אכנס לארץ ואהיה שם שתים או שלש שנים ואח״כ אמות, א״ל ושמה לא תבא; אמר לפניו אם לא אכנס בחיי אכנס לאחר מותי, א״ל לא בחייך ולא לאחר מותך. אמר לפניו כל הכעס הזה עלי למה? א״ל על אשר לא קדשתם אותי. אמר לפניו עם כל הבריות אתה מתנהג במדת הרחמים, שתים ושלש פעמים שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים ושלש עם גבר (איוב ל״ג), ולי עון אחד אין אתה מוחל, א״ל הקב״ה משה! הרי אתה עשית ששה עונות ולא גלית לך אלא אחד מהם, ראשונה אמרת שלח נא ביד תשלח (שמות ד׳), שניה והצל לא הצלת (שם ה׳), שלישית הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י״א), רביעית לא ה׳ שלחני (שם ט״ז), חמישית שמעו נא המורים (שם כ׳), ששית והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (שם ל״ב), וכי אברהם יצחק ויעקב חטאים היו שאמרת לבניהם כך? אמר לפניו רבון העולמים! ממך למדתי שאמרת ואת מחתות החטאים האלה (שם ט״ז), א״ל הקב״ה אני אמרתי בנפשותם ולא באבותיהם. שוב אמר לפניו אני יחיד וישראל ששים רבוא, הרבה פעמים חטאו לפניך ובקשתי עליהם רחמים ומחלת להם, על ששים רבוא השגחת ועלי אין אתה משגיח? א״ל משה אין דומה גזרת צבור לגזרת יחיד, ועוד עד עכשיו היתה שעה מסורה בידך ומעכשיו אין שעה מסורה בידך. אמר לפניו רבון העולמים, עמוד מכסא דין ושב בכסא רחמים עלי ולא אמות ואגיד שבחך לכל באי עולם כמו שאמר דוד לא אמות כי אחיה (תהלים קי״ח), א״ל זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו, מוכן הוא לצדיקים ולכל הבריות מימות עולם, כיון שראה משה שאין משגיחים בו הלך אצל שמים וארץ ג) ואמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו עד שנבקש רחמים עליך נבקש רחמים על עצמנו, שכתוב כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעיה נ״א). הלך אצל כוכבים ומזלות ואמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו עד שנבקש רחמים עליך נבקש רחמים על עצמנו שנאמר ונמקו כל צבא השמים (שם ל״ד). הלך אצל הרים וגבעות אמר להם בקשו עלי רחמים, א״ל נבקש רחמים על עצמנו שנאמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה (שם נ״ד). הלך אצל הים הגדול א״ל בקש עלי רחמים, א״ל בן עמרם! מה היום מיומים, הלא אתה שבאת עלי במטך והכיתני וחלקתני

לי״ב שבילים ולא יכולתי לעמוד לפניך מפני השכינה שהיתה מהלכת לימינך שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו בקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם (שם ס״ג), והיום מה עלתה לך? כיון שהזכיר לו הים ומה שעשה בנערותו צעק ובכה ואמר מי יתנני ירחי קדם כימי אלוה ישמרני (איוב כ״ט), בשעה שעברתי עליך הייתי מלך בישורון ועכשיו אני משתטח ואין משגיחין בי. מיד הלך לו אצל מטטרון שר הפנים א״ל בקש עלי רחמים שלא אמות, א״ל משה! טורח זה למה לך, כך שמעתי מאחורי הפרגוד שאין תפלתך נשמעת בדבר הזה. הניח משה ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואומר אצל מי אלך לבקש עלי רחמים? אמר רבי שמלאי באותה שעה נתמלא הקב״ה עליו עברה, שנאמר ויתעבר ה׳ בי למענכם וגו׳, עד שפתח משה מקרא זה ויעבור ה׳ על פניו ויקרא (שמות ל״ד). אמרה רוה״ק למשה שתי שבועות נשבעתי אחת שתמות ואחת שלא לאבד את ישראל, לבטל שתיהן אי אפשר, אם תרצה בחר לך אחת מהן, אמר לפניו רבוני! יאבד משה ואלף כמוהו ואל יאבדו ישראל! וכו׳. א״ל הקב״ה כך מנהגו של עולם דור דור ודורשיו דור דור ופרנסיו דור דור ומנהיגיו, עד עכשיו היה חלקך לשרת לפני ועכשיו אבד חלקך והגיעה השעה של יהושע תלמידך לשרת, אמר לפניו רבוני! אם מפני יהושע אני מת שעלה לגדולה אלך ואהיה לו תלמיד, עמד משה והשכים לפתחו של יהושע כשהיה יושב ודורש לפני העם, נתעלם מעיניו של יהושע ולא ראה אותו, כיון שנשא עיניו וראה אותו מיד קרע בגדיו וצעק ובכה ואמר אבי אבי רבי ואדוני! אמרו ישראל למשה, רבינו! למדנו תורה. אמר להם אין לי רשות, אמרו לו אין אנו מניחין אותך, יצאה בת קול ואמרה להם למדו מיהושע. ישב יהושע בראש ומשה בימינו ובני אהרן משמאלו, והיה יהושע יושב ודורש בפני משה. אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן בשעה שאמר יהושע ברוך אשר בחר בצדיקים, נטלה מסורת חכמה ממשה וניתנה ליהושע, ולא הבין משה מה יהושע דורש ונכשל בו, באותה שעה אמר משה רבון העולמים, עד עכשיו בקשתי חיים, ועתה הרי נפשי נתונה לך ד). כיון שהשלים נפשו למיתה פתח הקב״ה ואמר

ג) עיין חולין ז׳: ותוס׳ שם ד״ה אמר ליה. בעל המדרש קבץ מאמרים שונים המדברים אדות המות ואיך אי אפשר להנצל ממנו כי הוא טבע כל נברא תחת השמים, וישים הדברים בפי משה להראות כי גם איש אלהים זה לא היה נקי מהמות, וגם להראות איך היתה ארץ ישראל חביבה עליו כי התאוה בכל כח ועוז לבוא שם, שלא יעצרו המות.

ד) כי קנאת סופרים קשה מכל הקנאות, וגם מפני שנכשל בהלכה בשמעו תורתו מפי יהושע ולא מפי הקב״ה כמו שהיה רגיל בחייו, וכל זה להורות כי אין מלכות ושררה פוגעת בחבירתה אפילו כמלא נימא.

מי יקום לי עם מרעים (תהלים צ"ד), מי יעמוד לישראל בשעת כעסי ומי יבקש עליהם רחמים בשעה שחוטאין לפני? משל למה"ד למלך שהיה לו בן ובכל יום ויום כועס עליו ומבקש להורגו שלא התנהג כשורה, והיתה אמו מצילתו מידו. לימים מתה אמו והיה המלך בוכה, אמר לא על אשתי בלבד אני בוכה, אלא גם על בני שהרי כמה פעמים כעסתי עליו ובקשתי להורגו ואמו מצילתו מידי, ומי יצילנו עכשיו.—באו ואמרו למשה הגיעה השעה שאתה נפטר מן העולם, אמר להם המתינו לי עד שאברך את ישראל, שלא מצאו קורת רוח ממני בעולם מפני האזהרות והתוכחות שהייתי מוכיחם, התחיל לברך כל שבט ושבט בפני עצמו, כיון שראה שנתקצרה השעה כללן כלם בברכה אחת. באו ואמרו לו הגיעה מחצית השעה שאתה נפטר מן העולם, אמר להם לישראל הרבה צערתי אתכם על התורה ועל המצות ועכשיו מחלו לי, אמרו לו רבינו אדונינו מחול הוא לך. אף ישראל עמדו עליו ואמרו לו משה רבינו הרבה כעסנוך והרבינו עליך טורח, מחול לנו! אמר להם מחול לכם. באו ואמרו הגיע הרגע שאתה נפטר מן העולם, אמר ברוך שמו חי וקיים לעולם ועד. באו ואמרו לו הגיע חצי רגע שאתה נפטר מן העולם, נטל שתי ידיו והניחן על לבו, ויצאה נשמתו בנשיקה שנאמר וימת שם משה וגו'. ולא נתעסקו בקבורתו לא ישראל ולא מלאכים אלא הקב"ה בעצמו, שנאמר ויקבור אותו בגי וגו' (תנחומא פ' ואתחנן). והיו שמים בוכין ואומרים אבד חסיד מן הארץ (מיכה ז'), ארץ בוכה ואומרת וישר באדם אין (שם). וכשבקש יהושע את רבו ולא מצאו היה בוכה ואומר הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם (תהלים י"ב), ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה, וישראל אומרים ומשפטיו עם ישראל. אלו ואלו היו אומרים יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו (ישעיה נ"ז), זכר צדיק לברכה (משלי י') ונשמתו לחיי עולם הבא (דב"ר פי"א סוף).

[שבעה באדר יום שנולד משה ומת בו] אימתי מת משה רבינו? בשבעה באדר, כתיב וימת שם משה, וכתיב ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום, וכתיב ויהי אחרי מות משה (יהושע א'), כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים וגו' (שם), וכתיב והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון (שם ד'), הוציא שלשים ושלשה ימים למפרע הרי שבעה באדר שמת בו משה ה). ומנין שבשבעה באדר נולד משה? דכתיב בן מאה ועשרים שנה אנכי היום (דברים ל"א), מה תלמוד לומר היום? היום מלאו ימי ושנותי, ללמדך שהקב"ה ממלא ימיהן של צדיקים מיום ליום, שנאמר את מספר ימיך אמלא (שמות כ"ג) וכו' (תנחומא פ' ואתחנן).

[חיי משה] **ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו.** זה אחד מארבעה שמתו בני מאה ועשרים שנה ואלו הן: משה, הלל הזקן, רבן יוחנן בן זכאי, רבי עקיבא. משה היה במצרים ארבעים שנה ובמדין ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה, הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה ושמש חכמים ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה, רבן יוחנן בן זכאי עסק בפרקמטיא ארבעים שנה ושמש חכמים ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה, רבי עקיבא שימש חכמים ארבעים שנה ולמד תורה ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה (ילקוט שמעוני רמז תתקס"ה).

ה) באותו יום שסיימו ימי אבל משה שהיה ששה בניסן שלח יהושע את המרגלים, ובאותו יום באו אצל רחב ושלחתה אותם תחלת ליל ז' והמה ישבו בהר יום ז' ח' וט' הרי שלשה ימים, ובאותו הלילה הלכו ליהושע. וישכם יהושע בבקר של ט' וילינו שם טרם יעבורו, היינו ליל עשירי, ועברו את הירדן באותו היום. הוציא מזה ל"ג ימים למפרע הרי שבעה באדר. ועי' בסדר עולם רבה פ"י, מגילה י"ג, סוטה י"ב, קדושין ל"ח, מכילתא בשלח מס' ויסע פ"ה, תוספתא סוטה פי"א.

תם ספר דברים
ונשלמו חמשה חומשי תורה

חמש מגלות

אסתר

א

[פתיחה למגילת אסתר] ר' חנינא בר פפא פתח לה פתחא להא פרשתא מהכא, הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים (תהלים ס"ו) באש (כבשן האש) בימי נבוכדנצר הרשע, במים בימי פרעה, ותוציאנו לרויה בימי המן. רבי יוחנן פתח לה פתחא להא פרשתא מהכא, זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (שם צ"ח). אימתי ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו בימי מרדכי ואסתר (ששלחו אגרות לכל המדינות). ריש לקיש פתח לה פתחא להא פרשתא מהכא, ארי נוהם ודוב שוקק מושל רשע על עם דל (משלי כ"ח), ארי נוהם זה נבוכדנצר הרשע דכתיב ביה עלה אריה מסובכו (ירמיה ד'), דוב שוקק זה אחשורוש דכתיב ביה וארו חיוה אחרי תניינה דמיה לדוב (דניאל ז'), ותני רב יוסף אלו פרסיים שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין בשר כדוב ומגדלין שער כדוב ואין להם מנוחה כדוב. מושל רשע זה המן, על עם דל אלו ישראל שהם דלים מן המצות וכו' (מגילה י"א).

[„ויהי בימי" לשון צרה] ויהי בימי אחשורוש. א"ר לוי ואתימא ר' יונתן, דבר זה מסורת בידינו מאנשי כנסת הגדולה כל מקום שנאמר ויהי בימי אינו אלא לשון צער, ודכותיה ויהי בימי אחשורוש, הוה המן, ויהי בימי שפוט השופטים (רות א') הוה רעב, ויהי בימי אמרפל (בראשית י"ד) עשו מלחמה, ויהי בימי אחז (ישעיה ז') ויהי בימי יהויקים (ירמיה א') וכו' (מגילה י':). ויהי בימי אחשורוש, אמר רב ויי והי, הדא דכתיב והתמכרתם שם לאויביך לעבדים ולשפחות ואין קונה (דברים כ"ח), ושמואל אמר לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כ"ו), לא מאסתים בימי יונים ולא געלתים בימי נבוכדנצר, לכלותם בימי המן, להפר בריתי אתם בימי פרסיים, כי אני ה' אלהיהם בימי גוג ומגוג. במתניתא תנא לא מאסתים בימי כשדיים שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה, ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיה כהן גדול, לכלותם בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם בימי פרסיים שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי דורות, כי אני ה' אלהיהם לעתיד לבא שאין כל אומה ואומה יכולה לשלוט בהם (שם י"א).

[אחשורוש] אחשורוש, אמר רב (בגימטריא) אחיו של ראש ובן גילו של ראש, אחיו של ראש, אחיו של נבוכדנצר הרשע שנקרא ראש שנאמר אנת הוא רישא די דהבא (דניאל ב'), בן גילו של ראש, הוא הרג הוא ביקש להרוג, הוא החריב הוא ביקש להחריב שנאמר ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם (עזרא ח'). ושמואל אמר שהושחרו פניהם של ישראל כשולי קדרה, ור' יוחנן אמר כל שזוכרו אמר אח לראשו, ור' חנינא אמר שהכל נעשו רשין בימיו שנאמר וישם המלך אחשורוש מס (אסתר י') וכו' (מגילה י"א).

[מלך חנף] ר' יודא ב"ר סימון פתח ממלוך אדם חנף ממוקשי עם (איוב ל"ד) ר' יוחנן אמר בשעה שהמלך חונף ומושל על הבריות ממוקשי עם, מן קשיותיהן וחוביהן דברייתא (בריות) די לא עבדין רעותיה דבורא עלמא. ר' שמואל בן לוי אמר נוח להן לבריות להגדיל להן כנפים ולפרוח באויר ואל ימסרו וישתעבדו תחת יד מלך חנף. ד"א ממלוך אדם חנף זה אחשורוש, שהיה חונף, שהרג את אשתו מפני אוהבו ופעם אחרת הרג את אוהבו מפני אשתו וכו' (אסתר רבה פתיחה). ר' ברכיה פתח מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (ישעיה מ"א), מתחלת ברייתו של עולם התקין הקב"ה לכל אחד ואחד מה שראוי לו, אדם ראש ליצורים, קין ראש להורגים, הבל ראש לנהרגים, נח ראש לנמלטים, אברהם ראש למולים, יצחק ראש לנעקדים, יעקב ראש לתמימים, יהודה ראש לשבטים. יוסף ראש לחסידים, אהרן ראש לכהנים, משה ראש לנביאים, יהושע ראש לכובשים, עתניאל ראש למחלקים, שמואל ראש למושחים, שאול ראש לנמשחים, דוד ראש למנגנים, שלמה ראש לבונים, נבוכדנצר ראש למחריבים, אחשורוש ראש למוכרים, המן ראש לקונים וכו' (שם).

[אחשורוש מבטל בנין בית המקדש] הוא אחשורוש. ר' נחמיה אמר הוא אחשורוש שבטל

מלאכת בית המקדש, הוא אחשורוש שגזר עליו שיבנה. וכי הוא גזר והלא כורש גזר? אלא כתיב בשנת חדא לכורש מלכא, כורש מלכא שם טעם בית אלהא בירושלם ביתא יתבנא (עזרא ו׳), באותה שעה נכנסו כל סנקליטין (יועצי המלך) שלו אצלו, אמרו לו אביך גזר עליו שלא יבנה ואת גזר עליו שיבנה, וכי יש מלך מבטל גזרת מלך? אמר להם הביאו לי קינסון (ספר הזכרונות) הנעתקין, מיד הביאו לו, הה״ד והשתכח באחמתא בבירתא (שם), ומה כתיב ביה כען שימו טעם לבטלא גובריא אילך וקריתא דך לא תתבנא עד מני טעמא יתשם (שם ד׳), אמר להו מי כתיב לעלם? לא כתיב אלא עד מני טעם יתשם, מאן אמר לי שאילו היה אבא קיים לא היה נבנה? לפיכך הוא כוללו עם הנביאים, הה״ד ושבי יהודיא בנין ומצלחין בנבואת חגי נביאה וזכריה בר עדוא וגו׳ ומטעם כורש ודריוש וארתחששתא מלך פרס (שם ו׳), ואמר ר׳ לוי אחשורוש הוא ארתחששתא. ד״א הוא אחשורוש, חמשה נאמר בהם „הוא" לרעה וחמשה לטובה. חמשה לרעה: הוא היה (נמרד) גבור ציד (בראשית י׳), הוא עשו אבי אדום (שם ל״ו) הוא דתן ואבירם (במדבר כ״ו), הוא המלך אחז (דהי״ב כ״ח). הוא אחשורוש; חמשה לטובה אברהם הוא אברהם (דהי״א א׳), הוא משה ואהרן (שמות ו׳), ודוד הוא הקטן (ש״א י״ז), הוא יחזקיה (דהי״ב ל״ב), הוא עזרא עלה מבבל (עזרא ז׳). ר׳ ברכיה בשם רבנן דתמן אמר, אית לן חד דטב מכולהון ה׳ הוא אלהינו בכל הארץ משפטיו (תהלים ק״ה) שמדת רחמיו לעולם (אס״ר פ״א).

[מולך מעצמו] **המולך מהודו ועד כוש.** אמר רב שמלך מעצמו א). אמרי לה לשבח דלא הוי אינש דחשוב למלכא כותיה, ואמרי לה לגנאי דלא הוי חזי למלכותא וממונא יתירא יהב וקם (מגילה י״א.). מהודו ועד כוש, רב ושמואל פליגי, חד אמר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם, וחד אמר הודו וכוש גבי הדדי הוו קיימי ב), וכשם שמלך על הודו וכוש כך מלך מסוף העולם ועד סופו (מגילה י״א.). ולדברי האומר הודו וכוש גבי הדדי הוו קיימי דבר קל הוא, אלא כשם שמלך מהודו ועד כוש כך מלך על קכ״ז מדינות, ודכותיה כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה (מ״א ה׳), והלא מתפסח ועד עזה דבר קל הוא, אלא כשם ששלט מתפסח ועד עזה כך שלט מסוף העולם ועד סופו. ודכותיה מהיכלך על ירושלם לך יובילו מלכים שי (תהלים ס״ח) והלא מהיכל לירושלם דבר קל הוא, אלא כשם שהקרבנות מצוים מהיכל לירושלם כך דורכיות (שלוחים) עם דורניות (מתנות) עתידות להיות מצוין למלך המשיח וכו׳. ר׳ כהן אחוה דר׳ חייא בר אבא אמר כשם שהשכינה מצויה מהיכל לירושלם כך תהיה השכינה ממלאת מסוף העולם ועד סופו, הה״ד וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן (שם) וכו׳ (אס״ר פ״א).

[כסא של שלמה] **כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו.** ר׳ כהן בשם ר׳ עזריה אומר אל תקרי מלכותו אלא מלאכתו, שבא לישב על כסא שלמה ולא הניחוהו, אמרו לו כל מלך שאינו קוזמיקרטור ג) בעולם אינו יושב עליו, עמד ועשה לו כסא משלו בדמותו (מלאכתו). ואיזה כסא היה לשלמה? שנאמר ויעש המלך כסא שן גדול (דהי״ב ט׳) וכו׳ ונאמר ושש מעלות לכסא (שם). שש כנגד שש ארצות, ארץ אדמה ארקא גיא ציה נשיה תבל, שש כנגד ששה סדרי משנה, זרעים מועד נשים נזיקין קדשים טהרות, שש כנגד ששת ימי בראשית, שש כנגד שש אמהות שרה רבקה רחל ולאה בלהה וזלפה. אמר רב הונא שש כנגד שש מצות שהמלך מוזהר ומצווה עליהן, דכתיב לא ירבה לו נשים, לא ירבה לו סוסים, וכסף וזהב לא ירבה לו מאד (דברים י״ז), לא תטה משפט, לא תכיר פנים, ולא תקח שוחד (שם ט״ז). עלה המלך במעלה ראשונה הכרוז מכריז ואומרת לו לא ירבה לו נשים, בשניה מכריז לא ירבה לו סוסים בשלישית וכו׳. בישיבתו בא לישב אומר לו דע לפני מי אתה יושב לפני מי שאמר והיה העולם. וראש עגול לכסא מאחריו (מ״א י׳), א״ר אחא כהדא קדירתא דדרגיש ד). וידות מזה ומזה אל מקום השבת (שם), עלה למעלה הראשונה והארי פושט לו יד, ובשניה נשר פושט לו יד וכו׳, אל מקום השבת כך מקבלין אותו. ובמקום השבת שרביט הזהב מאחוריו ויונה נתונה בראשו ועטרת זהב עליו נוגע ואינו נוגע. כיון שמת שלמה עלה שישק מלך מצרים ונטלו מהם בשכר כתובת בתו שנשא שלמה. שישק עשה מלחמה עם זרח הכושי ונטלו ממנו, בא אסא ועשה מלחמה עם זרח הכושי ונפל בידו ונטלו ממנו, וישבו עליו כל מלכי יהודה אחריו, עד שעלה נבוכדנצר והחריב את ירושלם והגלה אותו לבבל, ונטל עמו הכסא, ונתגלגל מבבל למדי וממדי ליון ומיון לאדום. א״ר אלעזר ב״ר יוסי אני ראיתי שבריו ברומי (אס״ר פ״א). ד״א שש מעלות לכסא, כנגד ששה בנים שעתידים לצאת מזרעו של דוד

א) דייק מדלא כתיב הוא המלך אחשורוש, אלא המולך כמו ועתליה מולכת (מ״ב א׳) שמלכה בחזקה בלי הסכמת העם. ב) אפשר לומר דלא פליגי במציאות הדבר, כי באמת היו סמוכות, אך לדברי האומר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם כוונתו על הדרך הארוכה סביב כדור העולם מהצד שכנגדם, וכן ענין מתפסח ועד עזה גבי שלמה המלך. ג) קזמיקרטור, בלשון יון תופס העולם, cosmos הוא העולם crator הוא פתיחה ותפיסה, כלומר שולט על כל העולם. בלשון חז״ל מושל בכיפה כי העולם כלו תחת כיפת השמים. ד) עגול כמו צורת קדרה בראש הסולם. ובעל מתנות כהונה פירש דרגיש ראש המטה ע״פ תרגום יונתן ראש המטה=דר גישא, והיה להם בראש מטותיהם עגול כמין קדרה.

שהן של שש מדות ואלו הן שלמה יאשיהו דניאל חנניה מישאל ועזריה. וברוה"ק עשאו כנגד ששה מלכים שעתידין לישב עליו ואלו הן שלמה רחבעם חזקיה אמון מנשה יאשיהו. ועלה פרעה נכה ונלחם ביאשיהו ונטלו וביקש לישב עליו ולא היה יודע מנגנונו (מכונתו) והכהו ארי על ירכו, והיה צולע ולכן נקרא פרעה נכה ומתרגמינן פרעה חגירא. וכשעלה נבוכדנצר למצרים מצא הכסא והוליכו לבבל, וביקש לישב עליו ולדון את צדקיהו ברבלה, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע יתקיים בנו ואויבינו פלילים (דברים ל"ב)? אף הוא לא ידע מנהגו של המנגנון, והכהו הארי על צד שמאלו ונפל ממנו, ועליו הכתוב אומר איך נפלת משמים הילל בן שחר (ישעיה י"ד). וכי לשמים עלה ונפל? חס ושלום, רשע בן רשע בן בנו של נמרד הרשע עלה לשמים! אלא נפל מכסא שלמה. וכשמלך דריוש והחריב את בבל נטל הכסא והוליכו לעילם אשר במדי, הה"ד ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מ"ט), ואעפ"כ לא ישב עליו. וכשמלך אחשורוש בנו הביא חכמים לעשות כדמותו. וכיצד נעשה כסא שלמה? שש מעלות היו לו ועל כל מעלה שני אריות ובמגנון היה המלך עולה וכו׳. וכל מעלה היתה מכובשת באבנים טובות, מהן לבנות ומהן ירוקות ומהן אדומות, ואבני קריסטלוס, ואילני תמרים מקיפין לכסא ומכורכין בבגדי שש. וטווסין של שן מוכנין כנגד כנפי הנשרים, ושני עמודי שיש על ראשי האריות, ושני אריות של זהב תלויים משני צדי הכסא והיו מלאים כל מיני בשמים. ושתי קתדראות היו עומדין משני צד הכסא, אחד לגד החוזה ואחד לנתן הנביא, ושבעים קתדראות מקיפין לכסא לשבעים זקנים. ועל כל מעלה ומעלה שני אריות ושני נשרים עומדים על רגליהם זה כנגד זה, וכשהמלך עולה לכסא נותן רגלו על מעלה הראשונה, וחוזר הגלגל מתוך המגנון, והארי פושט את ידו של ימין והנשר גפו של שמאל, והמלך נשען עליהם ועולה למעלה השניה. עמד על המעלה, וגלגל חוזר והנשר פושט גפו של ימין והארי ידו של שמאל והמלך נשען עליהם ועולה, וכן לכל מעלה ומעלה. והיה טווס של כסף טוען במגנון את המלך ומושיבו על הכסא, והנשרים פורשים גפיהם ומסככים למעלה מראשו, ויונה של זהב יורדת מן העמוד ופותחת את הארון ונוטלת את התורה ונותנה אותה על ברכיו, לקיים מה שנאמר והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו (דברים י"ז). וארי פושט ידו ונוטל העטרה ונותנה על ראשו, והעומדים שם אומרים תקום מלכות בית דוד לעולם! על כל מעלה ומעלה היו חיות טמא כנגד טהור, במעלה הראשונה שור וכנגדו ארי, שניה טלה וכנגדו זאב, שלישית גדי וכנגדו נמר, רביעית צבי וכנגדו דוב, חמישית נשר וכנגדו יונה, ששית נץ וכנגדו צפור, והמלך עולה ועושה שלום ביניהם. והיה כתוב על כל מעלה ומעלה פסוק אחד, על מעלה הראשונה קורא תורת ה׳ תמימה משיבת נפש, בשניה עדות ה׳ נאמנה מחכימת פתי, בשלישית פקודי ה׳ ישרים משמחי לב, ברביעית מצות ה׳ ברא מאירת עינים, בחמישית יראת ה׳ טהורה עומדת לעד, בששית משפטי ה׳ אמת צדקו יחדו (תהלים י"ט). אח"כ וישב שלמה על כסא ה׳, וכהן גדול וסנהדרין באין ושואלין בשלומו ויושבין מימינו ומשמאלו ודנין עמו את הדין. וכשהיו באין העדים לפני המלך, המגנונין פוקעין והגלגלים חוזרין והאריות נוהמין, והנשרים פורחין, והטווסין מצפצפין. וכל כך למה כדי לחטוף לבם ויעידו האמת. וכיון שראה אחשורוש את הכסא ביקש לישב עליו ולא יכול, שלח והביא אומנין מצור ומאלכסנדריא ולא יכלו לעשות כמותו, ועשה כסא כדמותו וישב עליו, ושלש שנים עסקו בו, שנאמר כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו וגו׳ בשנת שלש למלכו (אבא גוריון פ"א).

[הבכור ראשון לגדולה—עילם וארפכשד] זה שאמר הכתוב והוא מהשניא עידניא וזימניא (דניאל ב׳ כ"א), מתחילתו של בריאת העולם היו הבכורות מקריבין (במשרת כהנים), והן היו נוטלין את הגדולה. וכן את מוצא כשהרג קין את הבל לא נבנה העולם מהם וניתנה הגדולה לשת, שנאמר כי שת לי אלהים זרע אחר (בראשית ד׳), ונתן שת הגדולה לאנוש, ואנוש לקינן עד נח, ונח נתן הגדולה לשם. ושם היו לו חמשה בנים ולא נתן הגדולה לא לראשון ולא לשני שהם עילם ואשור (שם י׳ כ"ב), רק נתן הגדולה לארפכשד (השלישי) שהיה עומד אברהם ממנו, ונתן אברהם הגדולה ליצחק ויצחק ליעקב, ויעקב נתן את המלכות ליהודה, ויהודה לבנו פרץ, עד שהגיע לצדקיהו, וכיון שגלה צדקיהו נטל נבוכדנצר המלכות ממנו. אמר הקב"ה כל הימים שהיתה המלכות ביד בניי הייתי מגלגל עמהם, זה עומד רשע וזה עומד צדיק, זה לווה וזה פורע, עכשיו שנטלה המלכות מבניי תחזור לבית אביה, עילם שהיה בכורו של שם. בשביל ישראל ניתנה המלכות לארפכשד שהן מבני בניו, וכשנטלה מהם תחזור המלכות לעילם שהוא הבכור, הה"ד כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו אשר בשושן הבירה, ואין שושן אלא עילם, שנאמר ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה (דניאל ח׳) וכו׳ (מדרש פנים אחרים נוסח ב׳).

[עושר אחשורוש] בהראותו את עושר כבוד מלכותו. מהיכן היה לו העושר הזה? א"ר תנחומא נבוכדנצר הרשע עינו צרה בממונו, וכשנטה למות אמר איני מניח כל הממון הזה לבני אויל מרודך, חפר והטמינן בארץ ועשה ספינות של נחשת ומילאן זהב והפך פרת עליהן, וכשעמד אחשורוש חפר ומצא המטמוניות, וכשעמד כורש הפך פרת מעליהן ומצאן, שנאמר כה אמר ה׳ למשיחו לכורש וגו׳ וכתיב בתריה ונתתי לך אוצרות חשך ומטמוני

סתרים (ישעיה מ"ה). א"ר לוי ששה תיסווריות (אוצרות) מלאין כסף וזהב היה מראה להם אחשורוש, שנאמר בהראותו את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו, הרי ששה, ובין כלי כסף וזהב אלו היו כלי בית המקדש, וכשהיו ישראל רואים אותם לא היו רוצים להסב עמהם, ועשה אחשורוש להם מסיבה לעצמם (אבא גוריון פ"א).

[שתייה] **והשתיה כדת אין אונס.** א"ר לוי כך היה טכסים של אנשי פרס, היו משקין בכוס גדול מחזיק ד' ה' שמיניות ונקרא פתקא (פתווקא בלשון פרסי כוס גדול), ואפילו מת או משתגע לא היה מחזירו עד ששותהו. ושרי משקים שלהם היו מתעשרים מאותן המסובין שהיו נותנין להם כמה דינרין של זהב שלא להשקותן בו, אבל אחשורוש לא הכניס אותו הכוס לתוך סעודתו דכתיב אין אונס (אבא גריון שם).

[רצון הבריות] **לעשות כרצון איש ואיש.** אמר לו הקב"ה רשע יכול אתה לעשות כרצון איש ואיש? שני אנשים מבקשים לישא אשה אחת, שמא יכולה להנשא לשניהם? וכן שתי ספינות מפורשות לים הגדול, אחת מבקשת רוח דרומית ואחת מבקשת רוח צפונית, שמא יכולה רוח אחת לנהג את שתיהן? שני בני אדם באים אצלך למחר איש יהודי ואיש צר ואויב, שמא יכול אתה לצאת ידי שניהם ה), אלא לרומם אחד ולצלוב האחר? ומי יכול לעשות כרצון איש ואיש—הקב"ה דכתיב ביה רצון יראיו יעשה (תהלים קמ"ה) וכו', (אבא גוריון שם).

[נשים] **גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים בית המלכות.** מלמד שנתנה אותן בבתים מצווירין ו) מקום שהמלך ישן, דאמר ר' אבין רוצה אשה שהיא מבטת בציורין נאין מליכל עגלות מפוטמות (שם). ד"א למה עשתה בבית המלכות? כאן אתה מוצא שהנשים מבקשות לידע הכל, הכניסה אותן למקום שהמלך ישן, והיתה אומרת להן כאן מסיבה של מלך, כאן הוא אוכל, כאן הוא שותה, כאן הוא ישן (מדרש פנים אחרות נוסח ב').

[ישראל ואו"ה — תורה ותיפלות] **כטוב לב המלך ביין.** אמר ר' איבו כפרתן של ישראל ז), כשישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ובתשבחות לפני הקב"ה, אבל אומות העולם כשאוכלין ושותין מתחילין בדברי תיפלות, הללו אומרים מדיות נאות והללו אומרים פרסיות נאות, אמר להם אחשורוש כלי שאני משתמש בו לא מדאי ולא פרסאי אלא כשדאי ואין כיוצא בו בעולם, אמר להם מבקשים אתם לראותה? אמרו לו הן וכו' (אס"ר פ"ג).

[ושתי בת בלשאצר] **ותמאן המלכה ושתי לבוא בדבר המלך.** ונאמר ויקצוף המלך מאד וחמתו בערה בו, אמאי דלקה ביה כולי האי? אמר רבא שלחה ליה, בר אהורייראי דאבי (ממונה על ארוות סוסים של אבי), אבי (בלשאצר) לקבל אלפא חמרא שתי ולא רוי (השתכר), וההוא גברא (אחשורוש) אשתטי בחמריה, מיד וחמתו בערה בו (מגילה י"ב:). שלחה ואמרה לו אם רואין אותי נאה הן נותנין עיניהם בי והורגים אותך, ואם רואין אותי כעורה את מתגנת בי, רמזתו ולא נרמז, עקצתו ולא נעקץ וכו' שלחה לו אי טפש, יצא לבך מיינך, דע שאני בת בתו של בלשאצר בנו של אותו רשע שהיה במלכות (נבוכדנצר) שהיו מלכים ורוזנים עשוים מרמס לפניו, ולא היה האיש ההוא (אחשורוש) אלא קומים איסטבליאות ח) של בית אבא, וספון בקורסין לרוץ לפני מרכבתו, ואילו היה אבי קיים לא היה נותן אותי לך וכו' (אבא גוריון שם). והיאך נטלה אחשורוש לאשה? אמר רב אותו הלילה שנהרג בלשאצר, שנפלה המנורה והוציאה את מוחו ט), היו מסובין שם כורש ודריוש. אמר לו דריוש לכורש עמוד וטול מלכות, שהיה דניאל אומר לך שאתה נוטל את המלכות. שהיה כורש באפיקון של נבוכדנצר, והיה דניאל שואל בשלומו בכל יום, וא"ל עתיד הקב"ה ליתן לך מלכות, שכבר נתנבא ישעיה עליך שתמלוך ותתן רשות לבנות בית המקדש, שכן הוא אומר כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו (ישעיה מ"ה). אמר לו כורש, דניאל אמר פרס פריסת מלכותך ויהיבת למדי ופרס (דניאל ו'), למדי תחלה ואח"כ לפרס, והיה דריוש מדי וכורש פרסי, שכן הוא אמר ודריוש מדאה קביל מלכותא (שם ז'). ויש אומרים אביו היה מדי ואמו פרסית, וכשהמליכו לדריוש באותו הלילה היה מסב במקום שהיה בלשאצר מסב, ונפלה ערבוביא בביתו של בלשאצר, שהיו אלו הורגים ואלו בוזזים, ובתו ושתי שהיתה נערה רצתה בין המסובין ובאתה למקום שהיה בלשאצר מיסב שהיתה סבורה שאביה קיים. ונפלה לחיקו של דריוש, וחמל עליה והשיאה לאחשורוש בנו. אבל הקב"ה אמר והכרתי לבבל שם ושאר נין ונכד (ישעיה י"ד), לפיכך נגזר עליה מיתה (מדרש פנים אחרות נוסח ב').

[יששכר — חכמי ישראל] **ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים.** מאן חכמים רבנן,

---

ה) בגמרא מגילה י"ב. דרשו כרצון מרדכי והמן, מרדכי דכתיב ביה איש יהודי, והמן דכתיב ביה איש צר ואויב. ו) דייק מדכתיב בית המלכות ולא בית הנשים, משמע שערכה המשתה בבית היותר נאה ומצויר של המלכות, ומראה בזה תכונת הנשים שאוהבים את היופי יותר מהמועיל. ז) ע"ד שרגילים לומר, שונא ישראל זה יהיה כפרה על ישראל, כמו התרנגול בערב יו"כ. ח) קומים איסטבליאות, כמו בר אהורייראי, נגיד על ארוות הסוסים, בלשון רומי comes stabili. וספון בקורסין, חשוב בדרכים, או בקורנין עגלות, ובאגדת אסתר הגירסא ולא היית כדאי לרוץ לפני מרכבתו. ט) בילקוט אסתר מובא שכבו את הנרות והוציאו

יודעי העתים שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. אמר להו דיינוה לי, אמרו (לנפשם) היכי נעביד, נימא ליה קטלה? למחר פסק ליה חמרא ובעי לה מינן, נימא לה שבקה? קא מזלזלא במלכותא. אמרו לו מיום שחרב ביהמ"ק וגלינו מארצנו נטלה עצה ממנו ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות, זיל לגבי עמון ומואב דיתבי על דורדיא (על שמריהם), שנאמר שאנן מואב מנעוריו ושוקט הוא על שמריו ולא הורק מכלי אל כלי ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמר (ירמיה מ"ח), מיד והקרוב אליו כרשנא שתר וגו׳ (מגילה י"ב:). הה"ד צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (משלי י"א) צדיק אלו שבטו של יששכר, רשע אלו שבעת שרי פרס ומדי. וכתיב בפה חנף ישחית רעהו (שם) אלו שבעת ישרי פרס ומדי, ובדעת צדיקים יחלצנו (שם) אלו שבטו של יששכר. וכתיב חכם ירא וסר מרע (שם י"ד) זה שבטו של יששכר, וכסיל מתעבר ובוטח אלו שבעת שרי פרס ומדי. וכתיב ערום ראה רעה ונסתר (שם כ"ב) אלו שבטו של יששכר, ופתאים עברו ונענשו אלו שבעת שרי פרס ומדי. מיד והקרוב אליו וגו׳ הן הקריבו הפורענות על עצמן וכו׳ (אס"ר פ"ד).

[חוצפה] ויאמר ממוכן לפני המלך והשרים. מה ראה ממוכן לקפוץ בעצה תחלה? מכאן שהדיוט קופץ בראש. ר׳ יוחנן אמר תלתא אמוראין פליגי בזה, חד אמר ע"י שהיתה (ושתי) מסטרתו בקורדקין (מנעל) שלה על פניו לכאן ולכאן, שאמר לא על המלך לבדו עותה ושתי המלכה, וחד אמר ע"י שלא הזמינה את אשתו לסעודת נשים שאמר כי יצא דבר המלכה על כל הנשים להבזות בעליהן בעיניהן, ואחרינא אמר ע"י שהיה לו בת והיה מבקש להשיאה למלכות שנאמר ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה (אס"ר פ"ד).

[אשה ובעלה] להיות כל איש שורר בביתו וגו׳. אמר רבא אלמלא אגרות הראשונות לא נשתייר משונאיהם של ישראל י) שריד ופליט אמרי מאי האי דשדר לן, להיות כל איש שורר בביתו? פשיטא! אפילו קרחה בביתיה פרשדכא להוי (מגילה י"ב). א"ר הונא אחשורוש דעת סרוחה היתה לו, מנהג שבעולם אדם מבקש לאכול עדשים ואשתו מבקשת לאכול אפונים, יכול הוא לכופה? אבל לא מה דהיא בעי היא עבדה יא). א"ר פנחס ולא עוד אלא שנעשה שחוק בעולם, בנוהג שבעולם מדיי נושא פרסית והיא מדברת בלשון מדי, פרסי נושא מדיית והיא מדברת בלשון פרסי וכו׳ (אס"ר פ"ד).

[לשונות — רומי] א"י נתן דבית גוברין ארבע לשונות נאין הן שישתמשו בהן העולם: יוני לזמר, פרסי לאלייה (לקונן), עברי לדבור, רומי לקרב (מלחמה), וי"א אף אשורית לכתב. עברית (העתיקה) יש לה דבור ואין לה כתב, אשורית יש לה כתב ואין לה דבור, בחרו להם כתב אשורית ולשון עברית. בורגני אחד אמר ברור להון כתב רומי ולשון יוני, ר׳ יהודה ברבי סימון אמר גנאי הוא לה שחותמת לשון שאינה שלה. ור׳ חנון בר אדא אמר אעפ"כ היא מעיזה פנית וטופרה די נחש וגו׳ ופום ממלל רברבן (דניאל ז׳), ואינה חותמת בלשונה. א"ר שמואל בר נחמן מכאן שאדם צריך לשנות את פרשיותיו, אילו לא שנה לנו משה את התורה מהיכן אנו יודעין השסועה יב), ואילו לא שנה לנו דניאל את החלום מהיכן אנו יודעין וטופרה די נחש (אס"ר סוף פ"ד).

ב

[יועצי המלך] כשוך חמת המלך אחשורוש זכר את ושתי. כשהפיג את יינו ביקש את ושתי אמרו לו הרגת אותה, אמר להם ומי נתן לי העצה להרוג אותה? אמרו לו שבעת שרי פרס ומדי, יש אומרים טורדן מלפניו וי"א שהרגן, שאין אתה מוצא שמזכיר אותם עוד אלא ויאמרו לו נערי המלך משרתיו. וי"א שגם הם נתנו לו עצה לבטל בנין ביהמ"ק ולכן נגזר עליהם הריגה (מדרש פנים אחרות נוסח ב׳ פ"ב).

[מרדכי] איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי. איש, מלמד שהיה מרדכי שקול בדורו כמשה בדורו דכתיב ביה והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב). מה משה עמד בפרץ דכתיב ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ וגו׳ (תהלים ק"ו), אף מרדכי דכתיב ביה דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו. מה משה למד תורה לישראל דכתיב ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים (דברים ד׳), אף מרדכי דכתיב ביה דברי שלום ואמת. ושמו מרדכי, הרשעים קודמין לשמן, נבל שמו (ש"א כ"ה), גלית שמו (שם י"ז), שבע בן בכרי שמו (ש"ב

מוחו של בלשאצר. י) לשון נקייה, שלא לפתוח פה לשטן. שהיו מחזיקים אחשורוש לשוטה השולח אגרות להודיע דבר שהכל יודעין אותו, שאפילו קרחה, קרח, ושפל אנשים הוא ראש בביתו. ולכן לא השגיחו עוד על אגרותיו שכתוב בהן לאבד את היהודים, כי חשבו שהוא הפכפך ויחזור מדבריו. יא) ר"ל שמה שכתב אחשורוש באגרותיו להיות כל איש שורר בביתו, הוא דבר מיותר לגמרי, כי בנוהג שבעולם, מה שנוגע לאכילה אפשר שהאיש אוכל עדשים והאשה אפונים, אבל בנוגע להלשון בודאי מדברת האשה כלשון בעלה. יב) את החזיר כי מפרים פרסה ושוסע שסע פרסה וגו׳. רמז למלכות רומי, וגם חזון דניאל מוסב על רומי. וכ"ז להראות בזיון האומה אשר רדפה באף ובחמה את עם ישראל בראשית התיסדות כת הנוצרים. ורמזו בזה כי הרומיים הראשונים דברו בלשון יונית אך כתבו לשונם בכתב רומי.

כ׳), אבל הצדיקים שמם קודם להם, ושמו מנוח (שופטים י״ג), ושמו קיש (ש״א ט׳) ושמו שאול (שם), ושמו אלקנה (שם א׳), ושמו בועז (רות ב׳) ושמו מרדכי. לפי שדומין לבוראן דכתיב ושמי ה׳ לא נודעתי להם (שמות ו׳). ולמה נקרא יהודי והלא ימיני הוא? לפי שייחד שמו של הקב״ה נקרא יהודי, יהודי=יחידי. וי״א שהיה שקול כאברהם בדורו, מה אברהם אבינו מסר את עצמו לתוך כבשן האש והחזיר הבריות להכיר גדולתו של הקב״ה, דכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן שהתגיירו על ידו, אף מרדכי בימיו הכירו הבריות גדולתו של הקב״ה, הה״ד ורבים מעמי הארץ מתיהדים וכו׳ (אס״ר פ״ו). זה שאמר הכתוב ואח לצרה יולד (משלי י״ז) כשבאו ישראל לאותו הצדות הקשות, ביקש מרדכי הצדיק רחמים עליהם ונעשה נס על ידו, לכך נקרא איש יהודי. ר׳ שמעיה אומר וכי לא היה יהודי בשושן הבירה אלא מרדכי בלבד? והלא היו שם יהודים הרבה שנאמר והיהודים אשר בשושן (אסתר ט׳), אלא לפי שהיה יהודי ובן אבות ומזרע המלוכה, והיה עוסק בתורה כל ימיו, ולא נכנס בפיו שום מאכל טמא, והיה ירא שמים ביותר, כענין שנאמר אם תמצאו איש אם יש עושה משפט ומבקש אמונה ואסלח לה (ירמיה ה׳), לכך נקרא איש יהודי וכו׳. ד״א שהכל אכלו בסעודתו של אחשורוש והוא לא אכל, לכך נקרא שמו יהודי (אגדת אסתר). איש ימיני, היכי דמי, קרי ליה יהודי אלמא מיהודה קאתי וקרי ליה ימיני אלמא מבנימין קאתי? א״ר יוחנן לעולם מבנימין קאתי, ואמאי קרי ליה יהודי על שם שכפר בעבודה זרה, שכל הכופר בע״ז נקרא יהודי, כדכתיב איתי גוברין יהודאין (דניאל ג׳). רבנן אמרי שתי משפחות מתגרות זו בזו, משפחת יהודה אמרה אני גרים דמתיליד מרדכי דלא קטליה דוד לשמעי בן גרא, ומשפחת בנימין אמרה אנא גרים דהא מני קא אתי. רבא אמר, כנסת ישראל אמרה לאידך גיסא, ראו מה עשה לי יהודי ומה שילם לי ימיני, מה עשה לי יהודי דלא קטליה דוד לשמעי בן גרא, דאלמלי קטליה דוד לא הוה מתיליד מרדכי דאיקני ביה המן וגרם להו צערא לישראל יג), ומה שילם לי ימיני דלא קטליה שאול לאגג, דאלמלי קטלי לא הוה מתיליד המן שגרם להו צערא לישראל וכו׳ (מגילה י״ג).

[אסתר] **הדסה היא אסתר.** תניא ר״מ אומר, אסתר שמה ולמה נקרא שמה הדסה? ע״ש הצדיקים שנקראו הדסים, וכן הוא אומר והוא עומד בין ההדסים (זכריה א׳). בן עזאי אומר לפיכך נקרא שמה הדסה לפי שהיתה לא ארוכה ולא קצרה אלא בינונית כהדסה. ר׳ יהושע בן קרחא אומר אסתר ירקרקת היתה כהדסה, אלא חוט של חסד משוך עליה (מגילה י״ג). הה״ד ותשא חן וחסד לפניו. תניא למה נקרא שמה הדסה? מה הדסה ריחה מתוק וטעמה מר, כך היתה אסתר מתוקה למרדכי ומרה להמן (אס״ר פ״ו). ר׳ יהודה אומר הדסה שמה ולמה נקרא שמה אסתר שהיתה מסתרת דבריה, שנאמר אין אסתר מגדת את עמה, ור׳ נחמיה אומר לפי שהיו אוה״ע קורין אותה בשם אסתהר (סהר=לבנה) וכו׳ (מגילה י״ג). היא אסתר, היא אסתר בנערותה היא אסתר בזקנותה, היא אסתר עד שלא נכנסה למלכות היא אסתר משנכנסה למלכות (אגדת אסתר).

[שתיקה] **לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה.** מלמד שתפסה שתיקה בעצמה כרחל זקנתה שתפסה פלך (אומנות) שתיקה ועמדו כל גדולי זרעה בשתיקה. רחל ראתה סבלונותיה ביד אחותה ושותקת, בנימין בנה תפס בשתיקה, תדע שאבנו בחשן היתה ישפה, לומר יודע היה במכירת יוסף ושותק, ישפה=יש פה ושותק. ושאול בן בנה נאמר בו ואת דבר המלוכה לא הגיד לו (ש״א י׳). אסתר, אין אסתר מגדת. ולמה אמר לה מרדכי שלא תגיד? שהיה בורח מן הגדולה, א״ל הקב״ה אתה בורח מן הגדולה, חייך שאני מגדלך שנאמר כי האיש מרדכי הולך וגדול. ד״א אמר מרדכי ירא אני שידעו שהיא קרובתי וילכו ויאמרו למלך אשתו יהודית ויכריתו שמה ושם אביה יד), לפיכך צוה עליה אשר לא תגיד (אס״ר שם ואגדת אסתר).

[רמזים] **לדעת את שלום אסתר.** ארבעה צדיקים ניתן להם רמז, שנים חשו ושנים לא חשו. משה ניתן לו רמז ולא חש דכתיב ושים באזני יהושע (שמות י״ז) לומר שאתה מת ויהושע מכנים ישראל לארץ, וכתיב ואתחנן אל ה׳ וגו׳ (דברים ד׳). יעקב ניתן לו רמז ולא חש שא״ל הקב״ה ושמרתיך בכל אשר תלך (בראשית כ״ח), אדם שהבטיחו הקב״ה והוא מתפחד, דכתיב ויירא יעקב (שם ל״ב) וכו׳. אבל דוד ומרדכי ניתן להם רמז וחשו, דוד אמר גם את הארי גם הדוב הכה עבדך והיה הפלשתי וגו׳ (ש״א י״ז), אמר דוד וכי מה אני ספון (חשוב) שהכיתי חיות רעות אלו? אלא אמר שמא דבר עתיד ליארע את ישראל והם עתידין להנצל על ידי. מרדכי, ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים, אמר אפשר לצדקת הזאת שתנשא לערל? אלא שעתיד דבר גדול שיארע לישראל ועתידין להנצל על ידיה. לדעת את שלום אסתר. אמר ר׳ יעקב בר אחא, א״ל הקב״ה למרדכי אתה דרשת שלום נפש אחת, חייך סופך לדרוש שלום אומה שלמה, הה״ד דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו (אס״ר פ״ו).

יג) כעין זה נוכל לומר על אחרים מגדולי ישראל, שיש מלמדים בזכותם ויש מבקרים אותם לחובה על פעולתם המדינית, אם ימשכו עליהם קנאת העם מהצד שכנגדם. יד) ורש״י פירש הטעם כדי שיאמרו שהיא ממשפחה בזויה וישלחוה, שאם ידעו שהיא ממשפחת שאול היו מחזיקים בה.

[קנאה] ובהקבץ בתולות שנית ומרדכי יושב בשער המלך. מהו? אלא אזיל שקול עצה ממרדכי, אמר ליה אין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה, ואפילו הכי לא גליא ליה טו), הדא היא דכתיב ובהקבץ בתולות שנית אין אסתר מגדת מולדתה (מגילה י"ג).

[אמירת דבר בשם אומרו] ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי. א"ר חנינא, כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (מגילה ט"ו.), כי מזה נסתבבה גדולת מרדכי וגאולת ישראל.

[מרידה] ויבוקש הדבר וימצא. א"ר יוחנן בגתן ותרש שני טרסיים טז) היו והיו מספרין בלשון טורסי, ואומרים מיום שבאת זו (אסתר) לא ראינו שנה בעינינו, בוא ונטיל ארס בספל כדי שימות. א"ל והלא אין משמרתי ומשמרתך שוה, א"ל אני אשמור משמרתי ומשמרתך (והוא בא להביא הסם), והם לא היו יודעין כי מרדכי מיושבי לשכת הגזית היה ויודע בשבעים לשון, והיינו דכתיב ויבוקש הדבר וימצא שלא נמצאו במשמרתם (מגילה י"ג:). ויכתב בספר, ר' לוי בשם ר' אחא בר שילא איש כפר המרתא אמר, ומה אם ספרו של בשר ודם כך, לכשיבא ספרו של הקב"ה דכתיב בו ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו (מלאכי ג') על אכו"כ (אס"ר פ"ו סוף).

ג

[רפואה למכה] אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן. מאי אחר? אמר רבא אחר שברא הקב"ה רפואה למכה, דאמר ר' לוי אין הקב"ה מכה את ישראל אלא א"כ בורא להם רפואה תחלה, שנאמר כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים (הושע ו') והכא היתה אסתר הרפואה קודם למכה של המן (מגילה י"ג:).

[רשעים מתגדלים קודם מפלתם] זש"ה כי רשעים יאבדו ואויבי ה' כיקר כרים (תהלים ל"ז) שאין מפטמין אותן לטובתן אלא לטבחה. כך המן הרשע לא נתגדל אלא למפלתו. משל לאדם שהיה לו חמורה סייחה (בתה) וחזירה, והיה נותן לחזירה בלא מדה, ולחמורה וסייחה במדה, אמרה סייחה לחמורה מה שוטה זה עושה? אנו שעושין מלאכתו של בעל הבית נותן לנו במדה, ולחזירה שהיא בטלה נותן בלא מדה. אמרה לה תבא השעה ואת רואה במפלתה, שאין מאכילין אותה לכבודה אלא לרעתה. כיון שבא קלנדס (ראש השנה שלהב) נטלו החזירה ונחרוה; התחילו נותנין שעורין לפני בתה של חמורה והיתה מנשבת בהן ולא אכלה. אמרה לה אמה בתי! לא המאכל גורם (לנחירה) אלא הבטלה גורמת, כך לפי שבתוב וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו, לפיכך ויתלו את המן. ד"א א"ר לוי זש"ה בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און, (תהלים צ"ב), מה כתיב בסוף קריא (פסוק) להשמידם עדי עד, כן לא נתגדל המן אלא לרעתו. ולמה גדלו? משל לגולייר (עבד על הספינה) שקלל בנו של מלך, אמר המלך אם אני הורגו הכל אומרים גולייר הרג, עשה אותו טרוכונוס יז), ואח"כ עשה אותו הגמון, ואח"כ התיז את ראשו. כך אמר הקב"ה אילו נהרג המן כשירד ויעץ לאחשורוש לבטל בנין ביהמ"ק לא היה מי יודעו, אלא יתגדל תחלה ואח"כ יתלה, לפיכך וישם את כסאו מעל כל השרים ואח"כ ויתלו את המן, הרי אויבי הקב"ה למפלתן הן מתגדלים, וכתיב משגיא לגוים ויאבדם (איוב י"ב) וכו' (אס"ר פ"ז).

[משל ארי שעשה סעודה לבהמות] ר' פינחס הוה משתעי אילין עובדיא: ארי עשה סעודה לבהמה ולחיה, וסיכך על גבן עורות של נמרים וזאבים וחיות רעות, מדאכלון ושתון אמרין, הלואי מאן יימר קומינן זמירא? תליין עינהון בהדא תעלה (שועל), אמר להון אתון עניין לי מה דאנא אמר לכון? אמרין הן. אמר לון מאן דאחמי לן בעילאי הוא יחמי לן בארעאי יח). כך מי שהראנו במפלתן של בגתן ותרש וצליבתן הוא יראה לנו במפלתו של המן, מה כתיב למעלה מן הענין ויתלו שניהם על עץ, אף סופו של אותו האיש ליצלב (אס"ר שם).

[המן עשה עצמו ע"ז] ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה. וכי קנתרן היה ועובר על גזירת המלך? אלא כשצוה אחשורוש להשתחוות להמן, חקק עבודה זרה על לבו ועשה צלם מרוקם על בגדיו ונתכוין שישתחוו לע"ז (אס"ר פ"ב ופ"ז). ר' יוסי ב"ר

טו) דייק מדכתיב אחרי ובהקבץ בתולות שנית ומרדכי יושב בשער המלך אין אסתר מגדת וגו', ומחבר הדברים ע"פ ההשערה הזאת שסבת הקיבוץ השני לא היתה בשביל שלא נשאה אסתר חן בעיניו אלא מסיבת מניעת אסתר להגיד מקור משפחתה, ואחשורוש שאל עצה ממרדכי שהיה יושב בשער המלך, והוא נתן לו עצה לקבוץ בתולות שנית כדי שתתקנא בהן אסתר, ובאמת היתה כוונתו כדי שישלח אותה אחשורוש מלפניו ותשב לביתה. טז) טרסים הוא תרגום תרשיש (תהלים ע"ב י) והוא במקום רחוק מעבר לאיי הים ולכן חשבו כי אין איש בשושן מביא בלשונם. יז) כמו ארכונא ארכונים, תרגום בית נדיב בית ארכונא והוא שם תואר של אצילות, ואמרו מנהגה של אומה זו שנה ראשונה של מלך קורין לו ארכן (ב"ב קס"ד). ויש גורסין טריבונוס בלשון רומי שר האלף. יח) אחר שאכלו ושתו אמרו מי יתן לנו מי שיאמר לפנינו שיר זמרה לשמחנו, תלו עיניהם בהשועל, והוא בקש מהם לענות אמן על זמירתו, ויאמר מי שהראו לנו בעליונים הוא יראה לנו גבורותיו בתחתונים, ואמר כן כנגד עורות החיות הרעות שהיו שטוחות למעלה מהתקרה, שהיו לשלל להארי, ורמז להן שכן יהיה סופן.

חנינא פתח, טמנו גאים פח לי (תהלים ק"מ), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע פרשו לי אומות העולם פח לי, אומרים לי עבוד ע"ז, לשמוע להם אני נענשת לפניך, שלא לשמוע לחם הורגים אותי. משל לזאב שפרסו לו מצודה על פי הבאר, אם ירד לשתות ניצוד ואם אינו יורד ימות בצמא (אבא גריון פ"ג).

[ישראל עם עולם] **ויבקש המן להשמיד את כל היהודים.** ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא אמר בעלמא הדין נמשלו ישראל לצורים, שנאמר כי מראש צורים אראנו (במדבר כ"ג), הביטו אל צור חוצבתם (ישעיה נ"א). גם נמשלו לאבנים שנאמר משם רועה אבן ישראל (בראשית מ"ט), אבן מאסו הבונים (תהלים קי"ח). ואו"ה נמשלו כחרשים, הה"ד ושברה כשבר נבל יוצרים (ישעיה ל'). נפלה כיפא (אבן) על קידרא—וי לקידרא, נפלה קידרא על כיפא—וי לקידרא, בין כך ובין כך וי לקידרא. כך כל מי שבא ומזדווג לישראל הוא נוטל את שלו (עונשו) מתחת ידיהם. וכה"א בחלום נבוכדנצר, די מטורא איתגזרת אבן די לא בידין והדקת פרזלא נחשא חספא (דניאל ב'). א"ר חייא בר ינאי, פורפירא דמלכא יט) מזדבנא בשוקא, וי ליה למיזבניה וי ליה לזבוניה. כך ישראל הן פורפירא של הקב"ה, הה"ד ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מ"ט) והם נמכרין, אוי לו למוכר ואוי לו ללוקח. משל דהמן רשיעא למה"ד, לעוף שעשה קן על שפת הים ושטף הים את הקן, אמר העוף איני זז משם עד שאעשה את הים יבשה ויבשה ים, מה עשה, נטל מים מן הים בפיו ושפך אותן ליבשה, ונטל עפר מן היבשה והשליך לים. בא חבירו ועמד על גביו וא"ל ביש גדא וטמיא מזלא! סוף סוף במה את יכיל? כ). כך אמר הקב"ה להמן הרשע, אי שוטה שבעולם! אני אמרתי להשמידם כביכול ולא יכולתי, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים ק"ו), ואתה אמרת להשמיד להרוג ולאבד? חייך רישך יורם חלף רישיהון, דאינון לשיזבא ואת לצליבא (אס"ר פ"ז).

[גורל המן] **הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום ליום ומחדש לחדש.** תני כשאמר המן הרשע לאבד את ישראל אמר איך אני שולט בהם? הריני מפיל גורלות, ורוה"ק צווחת ועל עמי ידו גורל (יואל ד'), א"ל הקב"ה רשע בן רשע! עליך יפול הגורל להצלב, כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכ"ה). בתחלה הפיל פור בימים שנאמר מיום ליום, הפיל פור ביום אחד בשבת, עמד שרו של יום לפני הקב"ה ואמר רבש"ע בי נבראו שמים וארץ, ואתה אמרת אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג), יש ברית בבשרם ויש ברית בפיהם זו תורה. וכתיב אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל (ירמיה ל"א), ורשע זה מבקש לאבדן, עקור שמים וארץ תחלה ואח"כ אתה מכלה אותם! הפיל פור ביום שני, עמד שרו לפני הקב"ה ואמר רבש"ע, בי הבדלת בין מים העליונים למים התחתונים וכן ישראל מובדלים הם מן האומות, הה"ד ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי (ויקרא כ'), ורשע זה רוצה לאבדן, הפוך עליונים ותחתונים ואח"כ כלה אותם. יום שלישי הפיל פור ועמד שרו לפני הקב"ה ואמר רבש"ע בי נבראו זרעים וישראל מפרישין מהם תרומות ומעשרות, ונבראו אילנות אשר בפירותיהן ישראל מקלסין לפניך, דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וגו' (ויקרא כ"ב), ועכשיו אם ישראל בטלים היאך אנו קיימין? יום רביעי הפיל פור ועמד שרו לפני הקב"ה ואמר רבש"ע בי נבראו המאורות וישראל נמשלו להן שנאמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס'). ובו נבראו הכוכבים שישראל נמשלו בהן, אם תאבדם היאך אנו קיימין? הפיל פור ביום חמישי, עמד שרו לפני הקב"ה ואמר רבש"ע בי נבראו עופות ובהמות, ומהם צוית להקריב קרבנות ובהם אתה מכפר ומתרצה לבריות, ואם הם בטלים מי מקריב קרבן? הפיל פור ביום ששי, עמד שרו לפני הקב"ה ואמר בי נברא אדם הראשון וקראת לבניך בשמו, הה"ד ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד), ואם אתה מבקש לאבד את ישראל עקור כל האדם מן התבל. ביום השבת הפיל פור, עמד שרו לפני הקב"ה ואמר בי נגמרו כל מעשיך ונשתכללו, דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי, ושבת היא לאות ביני ובינך לעולם, ואם אתה מבקש לאבדם עקור את השבת ובטל אותה ואח"כ אתה מכלה אותם. כיון שראה אותו רשע שאין הגורל נופל בימים חזר לחרשים שנאמר ומחדש לחדש. התחיל בחדש ניסן ועלה בו זכות פסח, באייר עלה זכות פסח שני וזכות המן שניתן לישראל בט"ו בו, בסיון זכות התורה, בתמוז ואב לא עלה הגורל שאמרו לפני הקב"ה דיינו פורעניות שאירעו בנו לבניך. באלול לא עלה בזכות החומה של ירושלם שבו נשלמה, דכתיב ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול (נחמיה ז'), גם זכות מעשר בהמה כההיא דתנינן תמן, באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה. בתשרי לא עלה בזכות תקיעת שופר וכפור ורגלים, במרחשון לא עלה בזכות שרה אמנו שבו מתה, בכסלו זכות חנוכה, ובטבת זכות עזרא שהבדיל בו הנשים הנכריות, הה"ד ויעשו כן בני הגולה ויבדלו עזרא הכהן וגו' (עזרא י'). בשבט לא עלה בזכות אנשי כנסת הגדולה שנתקבצו בו על פלגש

יט) לבוש מלכות ממראה התכלת אם נמכר בשוק אוי לו למוכר ואוי לו לקונה כי בודאי גניבה הוא מבית המלך. וכז חלקם של אחשורוש שמכר את היהודים והמן שקנה אותם בעשרת אלפים ככר כסף לאבדם. כ) ביש גדא וטמיא מזלא,

בנבעה ועל צלם מיכה. עלה חדש אדר ולא מצא בו שום זכות, התחיל הרשע לשמוח. חזר ובדק במזלות החדשים, ומצא טלה, בו זכות הפסח, שנאמר איש שה לבית אבות שה לבית (שמות י"ב). שור נמצא בו זכות יוסף שנקרא שור, דכתיב בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג), וזכות קרבן שנאמר שור או כשב או עז כי יולד (ויקרא כ"ב). תאומים נמצא בו זכות פרץ וזרח שהיו תאומים, שנאמר והנה תאומים בבטנה (בראשית ל"ח). אריה נמצא בו זכות דניאל שהיה משבט יהודה שנקרא אריה דכתיב גור אריה יהודה (שם מ"ט). בתולה, זכות חנניה מישאל ועזריה שדומין לבתולה תמימה, כך הם לא שינו אלוהיהן והחזיקו ביהדותן. מאזנים זה איוב שנאמר לו שקול ישקל כעסי (איוב ו'), עקרב זה יחזקאל שנאמר ואל עקרבים אתה יושב (יחזקאל ב'), קשת זה יוסף שנאמר בו ותשב באיתן קשתו (בראשית מ"ט), גדי זה יעקב שנאמר ואת עורות גדיי העזים (שם כ"ז), דלי זה משה שנאמר וגם דלה דלה לנו (שמות ב'). בא לו אצל מזל דגים שמשמש בחדש אדר ולא מצא בו זכות, ושמח מיד ואמר אדר אין לו זכות ולמזלו דגים אין זכות! ולא עוד אלא שבאדר מת משה רבן! והוא לא ידע כי בשבעה באדר מת משה ובו ביום נולד משה. שוב אמר כשם שהדגים, שהוא מזל אדר בולעין, כך אני בולע את ישראל. א"ל הקב"ה רשע! דגים פעמים בולעין ופעמים נבלעים, ועכשיו אותו האיש נבלע מן הבולעין, הה"ד ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם וכו' (אס"ר פ"ז).

[מועדים] **ודתיהם שונות מכל עם.** המן אמר לאחשורוש שיניהון רברבין כא), שאוכלים ושותים ואומרים שהוא לעונג שבת ולעונג יו"ט, ועי"ז מכניסין פחת בממונו של עולם. חדא לשבעה יומין שבתא, חד לתלתין יומין ריש ירחא, בניסן פסחא, בסיון עצרת, בתשרי ריש שתא, וצומא רבה וחגא דמטללתא. א"ל אחשורוש כך הם מצווין בתורתן. א"ל המן אילו היו משמרין את מועדיהם ומועדינו יפה היו עושין, אלא שמבזין מועדינו ואת דתי המלך אינם עושים, שאין משמרין קלנדא וסטרנליא. א"ל הקב"ה להמן רשע! אתה מפיל עין רעה במועדי ישראל, הריני מפילך לפניהם והם יוסיפו מועד אחר על מפלתך אלו ימי הפורים, הה"ד פי כסיל מחתה לו (משלי י"ח) וכו' (שם).

[אחשורוש והמן—הסרת הטבעת] **ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן.** אמר רבא משל דאחשורוש והמן למה"ד, לשני בני אדם לאחד היה תל בתוך שדהו ולאחד חריץ, בעל החריץ אומר מי יתן לי זה בדמים ובעל התל אמר מי יתן לי זה בדמים, לימים נזדווגו זה אצל זה, אמר לו בעל החריץ לבעל התל מכור לי תילך, אמר לו טול אותה בחנם, ולוואי! ודכותיה ויסר המלך את טבעתו ויתנה לפניו (מגילה י"ד:). רבנן אמרין אחשורוש שונא את ישראל יותר מהמן הרשע. מנהגו של עולם לוקח נותן ערבון למוכר, ברם הכא המוכר נותן ערבון, כמו שנאמר ויסר המלך את טבעתו ויתנה להמן (אס"ר פ"ז). אמר ר' אבא בר כהנא, גדולה הסרת טבעת זו יותר ממ"ח נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להם לישראל, שכולם לא החזירום למוטב ואילו הסרת טבעת החזירתן למוטב (מגילה י"ג.).

ד

[חלום מרדכי] **ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו.** מלמד שהזכיר לה את החלום אשר חלם בענין זה בשנה השנית למלך אחשורוש. בחלום ראה רעש גדול וחזק ובהלה על הארץ, ופחד ורעד לכל יושביה, והנה שני תנינים גדולים. הריעו זה לקראת זה, ויערכו מלחמה וינוסו לקולם כל גויי הארץ. והנה ביניהם גוי אחד קטן, ויקומו כל הגוים עליו לאבד זכרו מעל הארץ, ויהי היום ההוא חשך לכל העולם ווייצר לגוי הקטן מאד ויזעקו אל ה', והתנינים נלחמים באכזריות חמה ואין מפריד ביניהם. פתאום ראה מרדכי מעין מים אחד קטן עובר בין שני התנינים האלה כב) ויפריד ביניהם ויעצור את המלחמה שלחמו שניהם, והמעין נגר ויהי לנחל שוטף כשטף ים הגדול הולך ושוטף בכל המדינות. וירא והנה זרחה השמש ויאיר העולם, ויתרומם הגוי הקטן, והגבוהים הושפלו, ויהי שלום ואמת בכל הארץ. ומהיום ההוא ומעלה נצר מרדכי את החלום, ובעת שהצר לו המן אמר לאסתר ע"י שלוחה, הנה החלום אשר ספרתי לך בימי נעוריך, ועתה קומי ובקשי רחמים מאת הקב"ה, ובואי לפני המלך והתחנני על עמך ועל מולדתך (אס"ר פ"ח).

[הגזרה להשמיד היהודים] **פתשגן כתב הדת אשר נתן בשושן להשמידם.** שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כלייה? אמר להם אמרו אתם, אמרו לו מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע. אם כן שבשושן יהרגו שבכל העולם כולו אל יהרגו? אמרו לו אמור אתה, אמר להם מפני שהשתחוו לצלם, אמרו לו וכי משוא פנים יש בדבר (מדוע זכו לנס)? אמר להם

רוע מזל ומזל טמון וחשוך, כל יגיעך לריק. כא) שיניים גדולים לאכול הרבה ולהתענג על רוב טוב, ומלבד שהם מפחיתים ממון העולם על מועדיהם הם מבזים מועדי המדינה ובפרט קלנדא וסטרנליא, שהם חגי אידיהם ללידת ישו וראש השנה שלהם. האשמה הזה רגילים בה כל שונאי ישראל, מצד אחד יקנאו בהם על ההוצאות הגדולות שיעשו לעונג יו"ט ושבת, ומצד השני כי לא ישביתו ממלאכתם בחגי הגוים מפני שרוצים להרויח ממון הרבה. כב) התנינים הם המן ומרדכי והמעין היא אסתר ע"ד גן נעול מעין חתום אחותי כלה.

הם לא עשו אלא לפנים (מי. ראה) אף הקב"ה לא עשה עמהן אלא לפנים (מגילה י"ב.).

[תענית אסתר — תפלת מרדכי ואסתר] **וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים.** ואלו הן י"ג וי"ד וט"ו בניסן, שלח לה מרדכי ואמר והרי בהם יום ראשון של פסח? אמרה לו זקן שבישראל! אם אין ישראל למי הוא פסח? מוטב לבטל מצוה אחת כדי לקיים מצות הרבה, אלא עמוד וגזור התענית. מיד שמע מרדכי והודה לדבריה, הה"ד ויעבור מרדכי ויעש ככל אשר צותה עליו אסתר, תמן אמרו שהעביר יו"ט של פסח בתענית. ועל אותה צרה התפלל מרדכי לה' ויאמר, גלוי וידוע לפני כסא כבודך אדון העולם, כי לא מגבהות לב ורום עין עשיתי אשר לא השתחויתי להמן, כי אם מיראתך פעלתי זאת כי יראתי לבלתי תת כבודך לבשר ודם, ולא רציתי להשתחות לזולתך. ואתה אלהינו הצילני נא מידו ויפול בשחת אשר כרה וילכד ברשת אשר טמן לרגלי חסידיך, וידע המרגיז הזה כי לא שכחת ההבטחה שהבטחתנו ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם (ויקרא כ"ו). מה עשה מרדכי קבץ את התינוקות, ועינה אותם מלחם ומים והלבישם שק והושיבם באפר והיו צועקים ובוכים ועוסקין בתורה. בעה ההיא היתה אסתר מפחדת מאד מפני הרעה אשר צמחה בישראל, ותפשוט בגדי מלכותה ותכשיטי תפארתה ותלבש שק ותפרע שער ראשה ותמלא אותו עפר ואפר ותענה נפשה בצום ותפול על פניה לפני ה' ותתפלל ותאמר ה' אלהי ישראל אשר בראת את העולם ומשלת מאז ומקדם, עזור נא אמתך אשר נשארתי יתומה בלי אב ואם, ומשולה לעניה שואלת ומחזרת מבית לבית, כן אנכי שואלת רחמך מחלון לחלון בבית אחשורוש. ועתה ה' הצליחה נא לאמתך העניה הזאת והצילה את צאן מרעיתך מן האויבים האלה אשר קמו עלינו, כי אין לך מעצור להושיע ברב או במעט, ואתה אבי יתומים עמוד נא לימיני כי בחסדך בטחתי, ותנה אותי לרחמים לפני האיש הזה כי יראתיו, והשפילהו לפני כי אתה משפיל גאים (אס"ר פ"ח סוף).

ה

[צרה שלשת ימים] **ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות.** למה ביום השלישי, לפי שאין ישראל נתונין בצרה יותר משלשת ימים, שהרי באברהם כתיב ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק (בראשית כ"ב), בשבטים כתיב ויאסף אותם אל משמר שלשת ימים (שם מ"ב), ביונה הוא אומר ויהי יונה במעי הדגה שלשה ימים ושלשה לילות (יונה ב'). והמתים אינן חיים אלא לשלשת ימים שנאמר ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו'), וגם הנס הזה נעשה בסוף שלשה ימים לתעניתם (אס"ר פ"ט).

[רוח הקדש] ד"א ותלבש אסתר מלכות, בגדי מלכות מבעיא ליה? א"ר אלעזר א"ר חנינא מלמד שלבשתה רוח הקדש, כתיב הכא ותלבש, וכתיב התם ורוח לבשה את עמשי (דהי"א י"ב) וכו'. ותעמוד בחצר בית המלך הפנימית, א"ר לוי כיון שהגיעה לבית הצלמים נסתלקה הימנה שכינה, אמרה אלי אלי למה עזבתני (תהלים כ"ב), שמא אתה דן על שוגג כמזיד ועל אונס כג) כרצון? או שמא על שקראתיו כלב, שנאמר הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי (שם)? חזרה וקראתו אריה שנאמר הושיעני מפי אריה (שם) וכו' (מגילה י"ד:).

[הזמנת אסתר להמן] **יבא המלך והמן היום אל המשתה.** ת"ר מה ראתה אסתר שזימנה את המן? ר' אלעזר אומר פחים טמנה לו שנאמר יהי שולחנם לפניהם לפח (תהלים ס"ט), ר' יהושע אומר מבית אביה למדה שנאמר אם רעב שונאיך האכילהו לחם (משלי כ"ה), ר"מ אומר כדי שלא יטול עצה וימרוד, ר' יהודה אומר כדי שלא יכירו בה שהיא יהודית, ר' נחמיה אומר כדי שלא יאמרו ישראל אחות יש לנו בבית המלך ויסיחו דעתן מן הרחמים, ר' יוסי אומר כדי שיהא מצוי לה בכל עת, ר' שמעון בן מנסיא אומר אולי ירגיש המקום ויעשה לנו נס, ר' יהושע בן קרחה אומר, אמרה אסביר לו פנים כדי שיהרוג הוא והמן, רבן גמליאל אומר אמרה מלך הפכפך הוא כד), ר' אלעזר המודעי אומר קנאתו במלך קנאתו בשרים כה), רבה אמר לפני שבר גאון (משלי ט"ז), אביי ורבא דאמרי תרוייהו בחומם כו) אשית את משתיהם (ירמיה כ"א). אשכחיה רבה בר אבהו לאליהו א"ל כמאן חזיא אסתר ועבדה הכי? א"ל ככולהו תנאי וכולהו אמוראי (מגילה ט"ו:).

ו

[המלך הוא הקב"ה] **בלילה ההוא נדדה שנת המלך.** ר' תנחום אומר נדדה שנת המלך, שנת מלכו של עולם (מגילה ט"ו:). א"ר יוחנן כל מקום שנאמר במגילה זו מלך אחשורוש, במלך אחשורוש הכתוב מדבר, וכל מקום שנאמר מלך סתם משמע

כג) שנשאת לאחשורוש בעל כרחה. ועל שקרא אותו כלב שהוא בזיון המלכות, כי חייב אדם לכבד את המלכות כמו משה שאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי, אף כי ידע כי הוא בעצמו יבא אליו, כדי לחלק כבוד למלכות. כד) ושמא יתחרט מלהורגו כשתעבור השעה. כה) המלך יתקנא בהמן והשרים יתקנאו בו ויהרגו אותו. כו) נאמר על בלשאצר וסייעתו שהשתכרו ונהרגו, וחשבה אסתר שגם מפלתם תבא ע"י משתה היין. ובאמת כוונה אסתר לכל הטעמים האלה

קודש וחול (אס"ר פ"ג). ד"א נדדה שנת המלך, למה נדדה? נפל ליה מילתא בדעתיה, אמר מאי דקמן דזמינתיה אסתר להמן? דלמא עצה קא שקלי למקטלי? הדר אמר וכי לא הוי גברא דרחים לי דהוי מודע לי? הדר אמר דלמא איכא איניש דעבד בי טיבותא ולא פרעתיו? משום הכי ממנעי אינשי ולא מגלי לי, מיד ויאמר להביא את ספר הזכרונות (מגילה ט"ו:).

[עץ לתלות את המן] **על העץ אשר הכין לו.** מאיזה עצים היה אותו העץ? אמרו חכמים בשעה שבא להכינו קרא הקב"ה לכל עצי ברושים מי יתן עצמו ויתלה רשע זה עליו? תאנה אמרה לא אתן את עצמי שממני מביאין ישראל בכורים, ולא עוד אלא שנמשלו ישראל בי הה"ד כבכורה בתאנה בראשיתה וגו' (הושע ח'), גפן אמרה אני לא אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל הה"ד גפן ממצרים תסיע (תהלים פ'), רמון אמר אני לא אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל שנאמר כפלח הרמון רקתך (שה"ש ד'), אגוז אמר אני לא אתן את עצמי, שבי נדמו ישראל הה"ד אל גנת אגוז ירדתי (שם ו'), אתרוג אמר אני לא אתן את עצמי, שממני נוטלין ישראל למצוה, הה"ד ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר (ויקרא כ"ג), הדס אומר אני לא אתן את עצמי שנמשלו בי ישראל שנאמר והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה (זכריה א'), זית אמר אני לא אתן את עצמי שבי נמשלו ישראל שנאמר זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך (ירמיה י"א), תפוח אמר אני לא אתן את עצמי שבי נמשלו ישראל שנאמר כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה"ש ד'), דקל אמר אני לא אתן את עצמי שבי נמשלו ישראל הה"ד זאת קמתך דמתה לתמר, עצי שטים ועצי ברושים אמרו אנו לא ניתן עצמנו שממנו נעשה המשכן ונבנה ביהמ"ק, ארז ותמר אמרו אנו לא ניתן עצמנו שאנו נמשלים לצדיק שנאמר צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה, ערבה אמרה אני לא אתן את עצמי שבי נמשלו ישראל שנאמר כערבים על יבלי מים וממני נוטלין למצוה לארבעה מינין שבלולב. באותה שעה אמר הקוץ לפני הקב"ה רבש"ע אני שאין לי זכות לתלות בו אתן את עצמי ויתלה טמא זה, שאני נקרא קוצץ והוא קוץ מכאיב, ונאה שיתלה קוץ על קוץ, וממנו עשאו. רבנן דתמן אמרין מנין להמן מן התורה שנאמר המן העץ (בראשית ג'), שהיה מוכן לו מששת ימי בראשית (אס"ר פ"ט).

[לב צדיק ולב רשעים] **ויאמר המן בלבו.** תניא הרשעים ברשות לבם כז), וכן ויאמר עשו בלבו (בראשית כ"ז), אמר נבל בלבו (תהלים י"ד), ויאמר ירבעם בלבו (מ"א י"ג), ויאמר המן בלבו, אבל הצדיקים לבם ברשותם כמו שנאמר וחנה מדברת על לבה (ש"א א'), וישם דניאל על לבו (דניאל א'), ויאמר דוד אל לבו (ש"א כ"ז), ודומין לבוראם שנאמר ויתעצב אל לבו (אס"ר פ"י).

[סימנים מובהקים] **ועשה כן למרדכי היהודי היושב בשער המלך.** כל הני סימני למה לי? אלא אמר לו עשה כן למרדכי, א"ל מנו מרדכי? א"ל היהודי, א"ל טובא מרדכי איכא ביהודאי, א"ל היושב בשער המלך. אמר ליה סגי ליה בחד דיסקרתא (כפר), אי נמי בחד נהרא ליטול מכס, אמר ליה הא נמי הב ליה, אל תפל דבר מכל אשר אשר דברת (מגילה ט"ז.).

[המן מוקיר למרדכי] **ויקח המן את הלבוש והסוס וילבש את מרדכי.** אזל המן אשכחיה דיתבי רבנן (תלמידים) קמיה ומחוי להו הלכות קמיצה כח)) כיון דחזייה מרדכי דאפיק לקבליה וסוסיא מיחד בידיה, מירתת, אמר להו לרבנן האי רשיעא למקטל נפשי קאתי זילו מקמי די לא תכוו בגחלתי. בההוא שעתא נתעטף מרדכי וקם ליה לצלותא, אתא המן ויתיב ליה קמייהו ואוריך (וחכה לו) עד דסליק מרדכי לצלותיה, אמר להו לרבנן במאי עסקיתו? אמרו ליה בזמן שביהמ"ק קיים מאן דמתנדב מנחה מייתי מלי קומציה דסולתא ומתכפר ליה. אמר להו אתי מלי קומצי קמחא דידכו ודחי עשרה אלפי ככרי כספא דידי. אמר ליה רשע עבד שקנה נכסים עבד למי ונכסים למי? אמר ליה המן למרדכי קום לבוש הני מאני ורכוב האי סוסיא דבעי לך מלכא, אמר ליה לא יכילנא עד דעיילנא לבי בני (מרחץ) ואשקול למיזייא (אספר שערי), דלאו אורח ארעא לאשתמושי במני דמלכא הכי. שדרה אסתר ואסרתינהו (צותה לסגור אותן) לכולהו בי בני ולכולהו אומני, עייליה איהו לבי בני ואסחיה, ואזל ואייתי זוזא (מספרים) מביתיה וקא שקיל ביה מזייה. בהדי דקא שקיל ליה אינגיד ואיתנח (נאנח), א"ל אמאי קא מתנחית? אמר ליה גברא דהוה חשיב ליה למלכא מכולהו רברבנוהי השתא לישויה בלאני וספר? אמר ליה רשע ולא ספר של כפר קרצום היית עשרים ושתים שנה? בתר דשקלינהו למזייה לבשינהו למאניה, אמר ליה סק ורכב! א"ל לא יכילנא דכחישי חילאי מימי תעניתא, גחין וסליק, כי סליק בעט ביה כט), א"ל לא כתיב לכו בנפול אויבך אל תשמח (משלי כ"ד), א"ל הני מילי בישראל אבל בדידכו כתיב ואתה על במותימו תדרוך (דברים ל"ג) וכו' (מגילה ט"ז.).

כשזימנה את המן למשתה. כז) מחלק בין בלבו ובין אל לבו, הרשעים חפצם נתונים בלבם והלב הוא סרסור העבירה (ירוש' ברכות פ"א ה'), אבל הצדיקים הם מושלים על לבם. כח) דרש בענינו של יום שהיה יום ט"ז בניסן יום תנופת העומר. כט) בעל המאמר הציב הדבר לפנינו כמו שראוי להיות כדי להנקם מאויבי ה', והמן היה ראש לכולם.

[מזמור] כיון דרכיב מרדכי התחיל מקלס להקב"ה, ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי ה' אלהי שועתי אליך ותרפאני ה' העלית מן שאול נפשי החייתני מיורדי בור (תהלים ל'). תלמידיו מה היו אומרים? זמרו לה' חסידיו והודו לזכר קדשו כי רגע באפו חיים ברצונו בערב ילין בכי ולבקר רנה. אותו רשע מה היה אומר? ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם ה' ברצונך העמדת להררי עוז הסתרת פניך הייתי נבהל. אסתר מה היתה אומרת? אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן מה בצע בדמי ברדתי אל שחת היודך עפר היגיד אמתך. כנסת ישראל מה היתה אומרת? שמע ה' וחנני ה' היה עוזר לי הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה. ורוח הקדש מה אומרת? למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך (אס"ר פ"י).

[חפוי ראש המן] **והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש.** כי הוי נקוט ואזיל עם מרדכי בשבילא דבית המן, חזיתיה ברתיה דקיימא אאיגרא, סברא האי דרכיב אבוה והאי דמסגי קמיה הוא מרדכי, שקלא עציצא דבית הכסא ושדיתיה ארישא דאבוה, דלי עיניה וחזת דאבוה הוא נפלה מאיגרא לארעא ומתה, והיינו דכתיב והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש, אבל על בתו וחפוי ראש על שאירע לו (מגילה ט"ז).

[מפלת המן] **אם מזרע היהודים מרדכי וגו' נפול תפול לפניו.** אמרו ליה אי משאר שבטים קאתי יכלת ליה, ואי משבט יהודה ובנימין ואפרים ומנשה לא יכלת ליה, יהודה דכתיב ידך בעורף אויביך (בראשית מ"ט), אינך דכתיב בהו לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך (תהלים פ'). כי נפול תפול לפניו, דרש ר' יהודה בר אלעאי, שתי נפילות הללו למה? אמרו לו, אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים, כשהן יורדין—יורדין עד עפר, כשהן עולין—עולין עד לכוכבים (מגילה ט"ז).

ז

[ישראל משולים ליונה] **ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי.** הה"ד חנם נמכרתם (ישעיה נ"ב ג'), שבימיו היו דומין ישראל ליונה שעוברת על פי השובך ולא היתה יכולה ליכנס מפני הנחש שהיה בפנים, ולצאת אינה יכולה מפני שהנץ עומד מבחוץ, כך היו ישראל אומרים אם נברח למדינות רחוקות, כבר כתב עלינו המן לארבע רוחות העולם להשמיד להרג ולאבד, אם נהיה בשושן הבירה, כבר אנו מסורין בידם, לקיים מה שאמר משה והיו חייך תלואים לך מנגד (דברים כ"ח) וכו' (מדרש פנים אחרות נוסח ב', ד"ה הוא אחשורוש).

[נפילת המן] **והמן נופל על המטה אשר אסתר עליה.** מקיש שיבה לקימה, מה קימה בחמה שנאמר והמלך קם בחמתו, אף שיבה שנאמר והמלך שב מגינת הביתן בחימה, דאזל ואשכח למלאכי השרת דאידמי ליה כגברי וקא עקרי לאילני דבוסתנא, אמר להו מאי עובדייכו? אמרי ליה דפקדינן המן, אתא לביתיה והמן נופל על המיטה, נופל? נפל מיבעי ליה! אמר רבי אלעזר מלמד שבא מלאך והפילו עליה, אמר ויי מביתא ויי מברא! ויאמר המלך הגם לכבוש את המלכה עמי בבית (מגילה ט"ז).

[חרבונה] **ויאמר חרבונה וגו' העץ אשר עשה המן למרדכי אשר דבר טוב על המלך.** א"ר אלעזר אף חרבונה רשע באותה עצה היה ל), כיון שראה שלא נתקיימה עצתו מיד ברח, והיינו דכתיב וישלך עליו ולא יחמול מידו ברוח יברח (איוב כ"ז) וכו' (מגילה שם).

ח

[אור לישראל] **ליהודים היתה אורה ושמחה.** רבי חייא רבה ור"ש בר חלפתא היו מהלכין בדרך וחזו אילוג השחר שבקעה אורה, א"ל ר"ח לר"ש, כך היא גדולתן של ישראל קימעא קימעא, וכל מה שהולכת היא רבה והולכת, מאי טעמא? דכתיב כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז'). כך בתחלה ומרדכי יושב בשער המלך, ואח"כ ויקח המן את הלבוש ואת הסוס וגו', ואח"כ ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות וגו', ואח"כ ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (ירוש' ברכות פ"ח א').

ט

[המן ובניו תלויים] **ואת עשרת בני המן.** המן ועשרת בניו כולם נתלו על עץ אחד, כיצד? העץ ארכו חמשים אמה, המן אצטליב על תלת אמין (בראש), פרשנדתא רחיק מניה אמה חדא, דלפון אצטליב על תלת אמין, אספתא רחיק מניה אמה חדא, וכן כולהון על הדין אורחא איצטליבו, ויזתא הוה רם מן ארעא ארבע אמין. נמצאו עשרת בני המן אצטליבו על ארבעין וארבעה אמין, והמן הוה צליב בריש כולהון על תלת אמין, והוה צליבא משוקע בארעא תלת אמין, סכום חמשין אמין (אגדת אסתר).

[פורים לעולם] **וימי הפורים האלה לא יעברו.** אמר רב יוסף אסתר ברוח הקדש נאמרה, שנאמר וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים, ורב נחמן בר יצחק אמר מהכא, וזכרם לא יסוף

ל) הוא היה בין שבעת הסריסים ורעו של ממוכן הוא המן, וכיון שראה שלא נתקיימה העצה ברח מחבורתם, ובשעת כשלונו נהפך למקטרג, ולא מאהבת מרדכי, ומה שאנו אומרים וגם חרבונה זכור לטוב, אפשר שפירושו זכור על

מזרעם (מגילה ז׳.). ד״א לא יעברו מתוך היהודים, מלמד שאפילו אם כל המועדים יהיו בטלים לא), ימי הפורים לא יבטלו (מדרש משלי פ״ט).

י

[תורה] ורצוי לרוב אחיו. תני רב יוסף לרוב אחיו ולא לכל אחיו, מלמד שפרשו ממנו קצת סנהדרין לב). אמר רב יוסף גדול תלמוד תורה יוהר מהצלת נפשות דמעיקרא חשיב מרדכי אחר ארבעה אשר באו עם זרובבל, ישוע נחמיה שריה רעליה ומרדכי בלשן (עזרא ב׳), ולבסוף קרא חשיב ליה בתר חמשה הבאים עם זרובבל, ישוע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי בלשן (נחמיה ז׳).

מה שאמר אשר דבר „טוב" על היהודים. לא) הכוונה על המועדים שנזכּרו במגילת תענית וביניהם חנוכה ופורים, ואמרו כי כל המועדים יבטלו ובאמת אינם נוהגין עוד בזמן הזה זולת חנוכה ופורים. אבל אין הכוונה על המועדים הנזכרים בתורה. ועי׳ ש״ע או״ח הל׳ תענית סי׳ תקע״ג, וז״ל הלכתא בטלה מגלת תענית וכל הימים הכתובים בה מותר להתענות בהם וכ״ש לפניהם ולאחריהם חוץ מחנוכה ופורים וכו׳ ועי׳ ר״ה י״ט ותענית י״ז. לב) מפני שררתו פסק ללמוד תורה, ולכן ירדה חשיבותו.

תמה מגלת אסתר

שיר השירים

א

[שיר השירים קודש] שיר השירים אשר לשלמה. תני אמר ר״ע אין כל העולם כדאי כיום שנתן בו שיר השירים לישראל, לפי שכל השירים בכתובים קודש ושיר השירים קודש קדשים (ידים פ״ג ה׳). ת״ר הקורא פסוק של שה״ש ועושה אותו כמין זמר מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב״ה ואומרת לפניו רבש״ע! עשאוני בניך ככנור שמנגנים בו לצים (סנהדרין ק״א.). מהו שיר השירים? המשובח שבשירים, המעולה שבשירים, המסולסל שבשירים. מאי טעמא? לפי שבכל השירים או הקב״ה מקלם לישראל או ישראל מקלסין אותו, בשירת משה הוא אומר זה אלי ואנוהו, ובשירה אחרת הוא מקלם להם, ירכיבהו על במתי ארץ (שירת האזינו), ברם הכא הוא מקלם לישראל, הנך יפה רעיתי, וישראל מקלסין לו הנך יפה דודי אף נעים. אשר לשלמה. כל שלמה האמור בשה״ש קודש—שיר למי שהשלום שלו, חוץ מזה האלף לך שלמה (ח׳ י״ב) שהוא לדידיה, ומאתים לנוטרים את פריו — רבנן (שבועות ל״ה:). שלשה ספרים כתב שלמה, משלי קהלת ושה״ש, ואיזה מהם כתב תחלה? א״ר יונתן שה״ש תחלה, שכן דרך ארץ כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משלים, הזקין אומר דברי הבלים (שה״ש רבה).

[צדיק ורשע—דוד ושלמה] ההד תחת אבותיך יהיו בניך (תהלים מ״ה). את מוצא צדיק מוליד צדיק, רשע מוליד רשע, צדיק מוליד רשע, רשע מוליד צדיק. וכולהון יש להם מקרא ויש להם משל ויש להם מליצה, צדיק מוליד צדיק יש לו מקרא ויש לו משל, מקרא דכתיב תחת אבותיך יהיו בניך, משל סרכא דאקים תאניתא א). רשע מוליד רשע יש לו מקרא דכתיב והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (במדבר ל״ב), ויש לו משל, כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (ש״א כ״ד), מליצה מנין? מה יולדת חיפושיתא? קרוצי בישי מינה ב). צדיק מוליד רשע יש לו מקרא תחת חטה יצא חוח (איוב ל״א), ויש לו משל מולידין דלית כוותהון, מרביין (מגדלים) דלא דמיין להון. רשע מוליד צדיק יש לו מקרא התחת הנעצוץ יעלה ברוש (ישעיה נ״ה), ויש לו משל מן סניא (סנה) נפק ורדא (שושנה). אבל שלמה מלך בן מלך, חכם בן חכם, צדיק בן צדיק, אוגוסטוס בן אוגוסטוס ג). את מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, דוד מלך ארבעים שנה ושלמה מלך ארבעים שנה, דוד מלך על ישראל ויהודה ובנו מלך על ישראל ויהודה, דוד בנה את היסודות לביהמ״ק שנאמר ויקם דוד המלך על רגליו וגו׳ והכינותי ד) לבנות (דהי״א כ״ח) ושלמה בנה את העליונות שנאמר בנה בניתי בית זבול לך (מ״א ח׳). דוד אמר דברים שנאמר ואלה דברי דוד האחרונים (ש״ב כ״ג), ושלמה אמר דברים שנאמר דברי קהלת בן דוד מלך בירושלם, דוד אמר הבלים שנאמר אך כל הבל כל אדם נצב סלה (תהלים ל״ט) ושלמה אמר הבלים שנאמר הבל הבלים אמר קהלת, דוד אמר משלים שנאמר כאשר יאמר משל הקדמוני (ש״א כ״ד) ושלמה אמר משלים משלי שלמה בן דוד, דוד כתב ספרים דתהלים נכתב על שמו ושלמה כתב ספרים משלי קהלת שיר השירים,

---

א) סרכא הוא פקיד ומושל, תרגום שוטרים סרכוהי (שמות ה׳ ו׳), הנגיד הקים ונטע תאנה, כלומר מטוב יצא טוב. ב) חיפושיתא היא תולעת שחורה ומהלכת על ארבע (scarabee), ויצאו ממנה קרצי בישא רמשים רעים הנושכים ועוקצים. ג) תואר הוד למלך אדיר. ד) לשון

דוד העלה את הארון שנאמר ויהי דוד וזקני ישראל ושרי האלפים ההולכים להעלות את ארון ברית ה׳ (דהי״א ט״ו), ושלמה העלה את הארון שנאמר אז יקהל שלמה את זקני ישראל וגו׳ להעלות את ארון ברית ה׳ (מ״א ח׳), דוד אמר שירים שנאמר וידבר דוד לה׳ את דברי השירה הזאת (ש״ב כ״ב) ושלמה אמר שירים שיר השירים אשר לשלמה וכו׳ (שה״ש רבה פ״א).

[שלמה וחכמתו—תורה] ד״א שיר השירים, זה שאמר הכתוב לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו יוסיף לקח (משלי ט״ז), פומיה מחכים עלוי, פומיה מורה עלוי, ומתוך שהוא מוציא דברי תורה מלבו מוסיף על לקחה של תורה. משלו משל למה״ד לחבית שהיא מלאה אבנים טובות ומרגליות ומוקפת צמיד פתיל והיא נתונה בזוית אחת ואין אדם יודע מה בתוכה, בא אחד ופנה אותה וידעו הכל מה בתוכה. כך לבו של שלמה היה מלא חכמה ולא היה אדם יודע מה בתוכו, כיון ששרתה עליו רוה״ק ואמר שלשה ספרים ידעו הכל חכמתו (שם).

[משולשין] ד״א שיר השירים, ר׳ איבו אמר שיר חד, השירים תרין הא תלתא, ור׳ יהודה בר סימון אמר שיר השירים כולה חד, שיר המעלות לשלמה (תהלים קכ״ז) חד, וחד מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (שם ל׳) שלמה אמרה ותלה אותה בדוד, ואת תמצא שכל מעשיו של אותו האיש משולשין היו: שלש מעלות עלה שלמה, במעלה הראשונה כתיב כי הוא רודה בכל עבר הנהר (מ״א ה׳), במעלה שניה נאמר ושלמה היה מושל (שם), במעלה שלישית נאמר וישב שלמה על כסא ה׳ למלך (דהי״א כ״ט), וא״ר יצחק וכי אפשר לו לאדם לישב על כסא ה׳, אותו שכתוב בו כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא (דברים ד׳), וכתיב נהר דינור נגד ונפיק וגו׳ כרסיה שביבין דינור (דניאל ז׳), אלא מה כסאו של הקב״ה שולט מסוף העולם ועד סופו ודן בלא עדים והתראה, אף כסא שלמה שולט בכל העולם ודן בלא עדים והתראה. ואיזהו זה דינן של זונות, הה״ד אז תבואנה שתים נשים זונות (מ״א ג׳) והוציא דינן בלא עדים והתראה. שלש ירידות ירד שלמה, ירידה ראשונה אחר שהיה מלך גדול על כל העולם נתמעטה מלכותו ולא היה מלך אלא על ישראל, הה״ד משלי שלמה בן דוד מלך ישראל, ירידה שניה שנתמעטה מלכותו ולא היה מלך אלא בירושלם הה״ד אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם. ירידה שלישית שנתמעטה מלכותו ולא היה מלך אלא על ביתו שנאמר הנה מטתו של שלמה כלם אחוזי חרב מפחד בלילות, ואפילו על מטתו לא היה מלך שהיה מפחד מן הרוחות. שלשה עולמות ראה שלמה, ר׳ יודן אמר מלך הדיוט, ומלך חכם, טפש וחכם; ר׳ חוניא אמר הדיוט מלך והדיוט, טפש חכם וטפש, עני עשיר ועני, מה טעם אני קהלת הייתי מלך על ישראל, הייתי, הוינא כד הוינא, ברם כען לית אנא (נעשה הדיוט). שלש עבירות עבר, הרבה לו סוסים, הרבה לו נשים, הרבה לו כסף וזהב שנאמר ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים (מ״א י׳), אין כסף נחשב בימי שלמה (דהי״ב ט׳). שלשה שטנים נזדווגו לו הה״ד ויקם ה׳ שטן לשלמה את הדד האדומי (מ״א י״א), וכתיב ויקם אלהים לו שטן את רזון בן אלידע, וכתיב ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה (שם). שלשה משלות אמר, משלי שלמה בן דוד מלך ישראל, משלי שלמה בן חכם ישמח אב (שם י׳), גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה (שם כ״ה). שלשה הבלים אמר, הבל הבלים אמר קהלת, הבל חד הבלים תרין הא תלתא. שלשה שמות נקראו לו ידידיה שלמה קהלת ונתוספו לו עוד ארבעה כנוים אגור יקא למואל איתיאל, וצריכין להדרש, אגור שאגור דברי תורה, בן יקא בן שהקיאה לשעה כספל הזה שנתמלא בשעתו ונשפך בשעתו, כך למד שלמה תורה בשעתה ושכחה בשעתה. למואל שנם (שדיבר) לאל בכל לבו ואמר יכול אני להרבות ולא לחטוא, לאיתיאל ואוכל, אתי־אל ואוכל. שלשה ספרים כתב משלי קהלת שיר השירים וכו׳ (שה״ש רבה פ״א).

[מצוות מנשקות] ישקני מנשיקות פיהו. רבנן אמרי עשרת הדברות שנאמרו בהר סיני היה כל דבור ודבור מחזיר על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך? כך וכך מצות יש בי, כך וכך קלין וחמורין יש בי, כך וכך גזירות, כך וכך עונשין, כך וכך מתן שכר יש בי, והוא אומר הן והן. מיד הדיבור היה נושקו על פיו כאוהב לאהובתו ומלמדו התורה, הה״ד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים ד׳), דברים שראו עיניך איך היה הדבור מדבר עמך (שה״ש רבה שם).

[תורה דומה למים ויין] כי טובים דודיך מיין. דברי תורה נטלו במים, ביין, בשמן, בדבש, בחלב. במים שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ״ה), מה מים מסוף העולם ועד סופו דכתיב לרוקע הארץ על המים (תהלים קל״ו), כך תורה מסוף העולם ועד סופו שנאמר ארוכה מארץ מדה (איוב י״א); מה מים חיים לעולם שנאמר מעין גנים באר מים חיים (שה״ש ד׳), כך תורה חיים לעולם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד׳); מה מים מן השמים שנאמר לקול תתן המון מים בשמים (ירמיה י׳), כך התורה מן השמים שנאמר כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ׳); מה המים בקולי קולות שנאמר קול ה׳ על המים (תהלים כ״ט), כך תורה בקולי קולות שנאמר ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים (שמות י״ט); מה המים משיבין הנפש שנאמר ויבקע אלהים את המכתש אשר בלחי ויצאו ממנו מים וישת ותשב רוחו ויחי (שופטים ט״ו), כך התורה שנאמר תורת ה׳ תמימה משיבת נפש (תהלים י״ט);

מה מים מטהרין את האדם מטומאה שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, כך תורה מטהרת הטמא מטומאתו שנאמר אמרות ה׳ אמרות טהורות; מה המים מטהרין הגוף, שנאמר ורחץ את בשרו במים (ויקרא ט״ז), כך התורה מטהרת הגוף שנאמר צרופה אמרתך מאד (תהלים קי״ט); מה מים מכסים ערותו (תהום) של ים שנאמר כמים לים מכסים (ישעיה י״א), כך תורה מכסה ערותן (עונות) של ישראל שנאמר ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י׳); מה מים יורדין טיפין טיפין ונעשות נחלים נחלים כך תורה אדם לומד שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר עד שנעשה כנחל נובע; מה מים אם אין אדם צמא אינה ערבה בגופו, כך התורה אם אין אדם עיף (יגע) בה אינה ערבה בגופו; מה המים מניחין מקום גבוה והולכים למקום נמוך כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה עליו ומדבקת במי שדעתו נמוכה עליו; מה מים אין מתקיימין בכלי כסף וזהב אלא בירוד ה) שבכלים, כך התורה אינה מתקיימת אלא במי שעושה עצמו ככלי חרס; מה מים אין אדם גדול מתבייש לומר לקטן השקיני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד, דבר אחד, פסוק אחד ואפילו אות אחת; מה מים כשאין אדם יודע לשוט בהן סוף שהוא מתבלע (נטבע), כך דברי תורה אם אין אדם יודע לשוט בהן סוף שהוא מתבלע. א״ר חמא בר עוקבא מה המים מגדלין את הצמחים כך ד״ת מגדלין את כל מי שהוא עמל בהן כל צרכן. א״ר חנינא דקסרין מה המים נמשכין לגנות ופרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות יכול אף ד״ת כן? ת״ל כי ישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע י״ד). אי מה המים מבאישים ומחמיצים בקנקן אף דברי תורה כן? ת״ל יין, מה היין כל זמן שהוא מתיישן בקנקן משתבח כך ד״ת כל זמן שהן מתיישנין בגופו של אדם הן משתבחין בגדולה. אי מה המים אינן נכרין בגוף אף ד״ת כן? ת״ל יין? מה היין ניכר בגוף ו) כך ד״ת ניכרין בגוף ומרמזין ומראין באצבע ואומרין זה הוא תלמיד חכם. אי מה המים אין משמחין את הלב יכול אף ד״ת כן? ת״ל יין, מה היין משמח את הלב דכתיב ויין ישמח לבב אנוש (תהלים ק״ד) כך ד״ת משמחין את הלב שנאמר פקודי ה׳ ישרים משמחי לב (שם י״ט). אי מה היין פעמים שהוא רע לראש ולגוף יכול אף ד״ת כן? ת״ל שמן, לריח שמניך טובים, מה שמן מעדן הראש והגוף כך ד״ת מעדנין הראש והגוף שנאמר נר ז) לרגלי דבריך (תהלים קי״ט). אי מה השמן מר מתחילתו ומתוק בסופו יכול אף ד״ת כן ת״ל דבש וחלב תחת לשונו (שה״ש ד׳), מה דבש וחלב מתוקין אף ד״ת מתוקין שנאמר ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהלים י״ט). אי מה דבש יש בו קצרים ח) יכול אף ד״ת כן? ת״ל חלב, דבש וחלב תחת לשונו, מה חלב נקי אף ד״ת נקיים, דכתיב לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ״ח). אי מה חלב תפל יכול אף ד״ת כן? ת״ל דבש וחלב מה דבש וחלב כשמעורבין זה בזה אין מזיקין הגוף, כך ד״ת שנאמר רפואות תהי לבשרך (משלי ג׳), כי חיים הם למוצאיהם (שם ד׳). ד״א כי טובים דודיך אלו ישראל, מיין אלו או״ה, יי״ן בגימטריא שבעים, אלו שבעים אומות, ללמדך שחביבין ישראל לפני הקב״ה יותר מכל האומות (שה״ש רבה פ״א י״ט).

[תורה שבכתב ותורה שבע״פ] ד״א טובים דודיך מיין, אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, רבש״ע! עריבים עלי דברי דודיך (חכמים) יותר מיינה של תורה (ע״ז ל״ה). אמר רב יודא בן פזי, חב בים דברי סופרים מדברי תורה, שהרי ר׳ טרפון אילו לא קרא ק״ש כלל לא היה עובר אלא בעשה, ועל ידי שעבר על דברי בית הלל ט) נתחייב מיתה, ע״ש ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י׳) וכו׳ (ירוש׳ סנהדרי פי״א ד׳).

[שמן משל לישראל] לריח שמניך טובים שמן תורק שמך. מה השמן הזה מר מתחילתו וסופו מתוק כך והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח׳), מה השמן הזה אין משתבח אלא ע״י כתישה כך ישראל אין עושין תשובה אלא ע״י יסורין, מה השמן הזה אין מתערב בשאר משקין כך ישראל אין מתערבין באו״ה דכתיב לא תתחתן בם (דברים ז׳), מה השמן הזה כוס מלא אינו מזרזיף י) כשאר כל המשקין אף דברי תורה אין מזרזפין בדברי לצנות, מה השמן הזה אם כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכו טיפה של מים יוצאת בנגדה טיפה של שמן כך אם נכנס דבר של תורה ללב יוצא כנגדו דבר של לצנות, נכנס ללב דבר של לצנות יוצא כנגדו דבר של תורה. מה השמן הזה מביא אורה לעולם כך ישראל הם אורה לעולם שנאמר והלכו גוים לאורך וגו׳ (ישעיה ס׳); מה השמן הזה עליון על כל המשקין כך הם ישראל עליונים על כל האומות שנאמר ונתנך ה׳ אלהיך עליון וגו׳ (דברים כ״ח). מה השמן

בסיס והוא היסוד להבנין. ה) ירוד, גרוע, פחות שבכלים היינו כלי חרס. ו) יין ניכר בפניו של אדם כי יתאדם מחומו, כך חכמת אדם תאיר פניו. ז) סתם נר הוא מן השמן; ונאמר נר לרגלי, כשרגלים עומדות במישור כל הגוף הוא במצב הבריאות. ח) קצרים, פסולת שנפשו של אדם קצה בו, כמו ותקצר נפש נפשו בעמלו (מתנות כהונה). ט) ר״ט אומר אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי ב״ש שאמרו בערב כל אדם יטה ויקרא ק״ש, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים, ועבר על ב״ה שאמרו כל אדם קורא כדרכו בין יושב בין עומד (ברכות י׳:). ודרשו היין כנוי לגוף התורה ודודים שהיא אהבה לדברי סופרים המפרשים התורה ובלעדן התורה כגוף בלא נשמה. י) זרזיף, אינו שופך ויורד כשאר משקין אלא מבצבץ ועולה מעט למעלה, אף דברי תורה לא יוכלו להשפך

הזה אין לו בת קול יא) כך ישראל אין להם בת קול בעוה"ז אבל לעוה"ב כתיב ושפלת מארין תדברי (ישעיה כ"ט) וכו' (שה"ש רבה פ"א כ"ב).

[תלמיד חכם] ד"א לריח שמניך טובים, רבי תנחום ב"ר חייא אומר שני שמנים הן, שמן כהונה ושמן מלכות, ורבנן אמרי שתי תורות הן תורה שבכתב ותורה שבעל פה (שה"ש רבה שם). דרש רב נחמן בריה דרב חסדא, מאי דכתיב לריח שמניך טובים, למה ת"ח דומה? לצלוחית של פלייטין, מגולה ריחה נודף מכוסה אין ריחה נודף יב), ולא עוד אלא דברים שמכוסים ממנו מתגלין לו, שנאמר על כן עלמות אהבוך, קרי ביה עלמות וכו' ולא עוד אלא שנוחל שני עולמות עוה"ז ועוה"ב שנאמר עלמות קרי ביה עולמות (ע"ז ל"ה:).

[תשובה ע"י יסורין] משכני אחריך נרוצה. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! ממה שגרית בי שכני הרעים (לשון שכנים) אחריך נרוצה, א"ר אבון משל למלך שכעס על מטרונה וגירה בה שכניה הרעים והתחילה לצעוק אדוני המלך הושיעני נא, כך ישראל, הדא הוא דכתיב וצידונים ועמלק ומעון לחצו אתכם ותצעקו אלי ואושיעה אתכם מידם (שופטים י'). ד"א ממסכיני (לשון מסכן ודל) אחריך נרוצה, כההוא דא"ר אחא צריך יהודאה לחרובא עביד תתובא (תשובה), וכההוא דא"ר עקיבא יאה היא מסכנותא לברתיה דיעקב בערקא סומקא בקדלא (צואר) דסוסיא חיורא. ד"א משכני אחריך נרוצה משכינני (לשון משכון), ממשכונו שנטלת ממני; דא"ר מנחמא בשם ר' יוחנן כתיב חבל חבלנו לך (נחמיה א') זה חרבן ראשון וחרבן שני שנתמשכנו על ידינו (שה"ש רבה שם).

[חנוך הבנים—ערבות] ד"א משכני אחריך נרוצה, א"ר מאיר בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה אמר להם הקב"ה אלעיקי (שבועה) אני נותן לכם את התורה! אלא הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואני נותנה לכם. אמרו לפניו רבש"ע אבותינו ערבים לנו. אמר להם אבותיכם צריכים ג"כ ערבים, אברהם יש לי עליו שאמר במה אדע כי אירשנו (בראשית ט"ו), יצחק יש לי עליו שהיה אוהב לעשו ואני שנאתיו, יעקב יש לי עליו שאמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ'). אמרו לפניו רבש"ע נביאינו ערבין לנו, אמר להם יש לי עליהם שנאמר והרועים פשעו בי, וכתיב כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (ירמיה ב'). אמרו לפניו רבש"ע הרי בנינו ערבים אותנו! אמר הקב"ה הא ודאי ערבים טובים הם ואני נותן התורה על ידיכם, הה"ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח'), ואין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כ"ט). משל למה"ד לאחד שהלך ללוות מעות מן המלוה א"ל הבא לי ערב ואני מלוה לך, הלך והביא ערב אחד, א"ל ערבך צריך ערב, הלך והביא לו ערב שני וא"ל גם ערבך זה צריך ערב, כיון שהביא לו ערב שלישי אמר תדע כי בשביל זה אני מלוה לך.—בשעה שהלוה נתבע ואין לו לשלם מי נתפש, לא הערב? הוי מה שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד'), הוי מהפיון התורה שבכם נתפשו בניכם שנאמר לשוא הכיתי את בניכם וגו', ועמי שכחוני ימים אין מספר (ירמיה ב'), כביכול גם אני בשכחה, מי יאמר ברכו את ה' המבורך לפני, לא היונקים? לפיכך צריך אדם להכנים בנו לתורה ולחנכו בלימוד שיאריך ימים בעולם שנאמר כי בי ירבו ימיך וגו' (משלי ט') וכו' (שם).

[קבלה] הביאני המלך חדריו. תמן תנינן ארבעה נכנסו לפרדס, בן עזאי ובן זומא אלישע בן אבויה ורבי עקיבא. בן עזאי הציץ ונפגע ועליו נאמר דבש מצאת אכול דייך (משלי כ"ה). בן זומא הציץ ומת ועליו נאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (תהלים קט"ו), אלישע בן אבויה קצץ בנטיעות, בשעה שהיה נכנס לבתי כנסיות ובתי מדרשות ורואה תינוקות שמצליחין בתורה היה אמר להון מילא ומסתתמיז (מבטלן מת"ת), ועליו נאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה'). ר"ע נכנס בשלום ויצא בשלום, ואמר לא מפני שגדול אני מחבירי אלא כך שנו חכמים במשנה מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך, ועליו נאמר הביאני המלך חדריו (שם).

[שמחה] נגילה ונשמחה בך. בעשרה לשונות של שמחה נקראו ישראל, גילה שישה שמחה רנה פצחה צהלה עלצה עלזה חדוה תרועה. גילה, שנאמר גילי מאד בת ציון (זכריה ט'); שישה, שוש אשיש בה' (ישעיה ס"א'; שמחה, שמחו את ירושלם (שם ס"ו); רנה, רני ושמחי בת ציון (זכריה ט'); פצחה, פצחי רנה וצהלי (שם נ"ד); צהלה, צהלי ורני (שם י"ב); עלצה, עלץ לבי בה' (ש"א ב'); עלזה, ויעלוז לבי ומשירי אהודנו (תהלים כ"ח); חדוה, כי חדות ה' היא מעוזכם (עזרא ו'); תרועה, הריעו לאלהים בקול רנה (תהלים מ"ז). ואית דמפקין תרועה ומעיילין דיצה וכה"א ולפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א) וכו' (שה"ש רבה פ"א ל').

[שמחה בגופו—פוקד עקרה] ד"א נגילה ונשמחה בך, ר' אבין פתח זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו (תהלים קי"ח), אין אנו יודעין במה לשמוח אם ביום אם בקב"ה, בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך—בקב"ה, בך בישועתך, בך בתורתך, בך ביראתך. א"ר יצחק ב"ך בכ"ב אותיות שכתבת לנו בתורה וכו'. א"ר אידי מעשה באשה אחת בצידון ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה, אתון גבי רשב"י בעיין

במ־־־ בדברי ליצנות. יא) בת קול הוא קול הברה שנשמע כששופכין שאר המשקין. יב) ע"ד יפיצו מעינותיך חוצה,

למשתנקא דין מדין יג), אמר להון חייכן כשם שנזדווגתכם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה, הלכו ועשו לעצמן יו"ט וסעודה גדולה, אמר לה בתי ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית שלי קח אותו ולכי לבית אביך. מה עשתה היא, היתה משכרתו אותו יותר מדאי, ולאחר שישן רמזה לעבדיה ואמרה להם שאוהו במטה והוליכוהו לבית אבא. כיון דפג חמריה אמר לה בתי איכן אני נתון? אמרה ליה בבית אבא, אמר לה מה לי לבית אביך? אמרה ליה ולא כך אמרת לי בערב כל חפץ טוב שיש בביתי טלי אותו ולכי לבית אביך? אין לי חפץ טוב בעולם יותר ממך. הלכו להם אצל רשב"י ועמד והתפלל עליהם ונפקדו, ללמדך מה הקב"ה פוקד עקרות אף צדיקים פוקדים עקרות. והרי דברים ק"ו ומה אם בשר ודם על שאמר לב"ו שכמותו אין לי חפץ בעולם טוב ממך נפקדו, ישראל המחכים לישועת הקב"ה בכל יום ואומרים אין לנו חפץ טוב בעולם אלא אתה על אכו"כ, הוי נגילה ונשמחה בך (שם).

[טוב ורע] **שחורה אני ונאוה.** אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, שחורה אני במצרים שנאמר וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, ונאוה אני במצרים בדם הפסח ובדם המילה דכתיב ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל ט"ז), ד"א שחורה אני בים שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים ק"ו) ונאוה אני בים שאמרתי זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו). שחורה אני במרה שנאמר וילונו העם על משה לאמר מה נשתה ונאוה אני במרה שנאמר שם שם לו חוק ומשפט (שם). שחורה אני ברפידים שנאמר ויקרא שם המקום מסה ומריבה (שם י"ז) ונאוה אני ברפידים שנאמר ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי (שם). שחורה אני בחורב שנאמר יעשו עגל בחורב (תהלים ק"ו) ונאוה אני בחורב שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. שחורה אני במדבר שנאמר כמה ימרוהו במדבר ונאוה אני במדבר בהקמת המשכן. שחורה אני במרגלים שנאמר ויוציאו דבת הארץ (במדבר י"ג) ונאוה אני ביהושע וכלב. שחורה אני בשטים שנאמר וישב ישראל בשטים וגו' (שם כ"ה) ונאוה אני בשטים שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים ק"ו). שחורה אני בעכן שמעל בחרם ונאוה אני ביהושע שאמר יהושע אל עכן בני שים נא כבוד וגו' (יהושע ז'). שחורה אני במלכי ישראל ונאוה אני במלכי יהודה, שחורה אני בעשרת השבטים ונאוה אני בשבט יהודה ובנימין. אם בשחורים שהיו לי כך אני נאוה, בנאים שלי על אחת כמה וכמה (שה"ש פ"א ל"ה). שחורה אני כל ימות השבוע ונאוה אני בשבת, שחורה אני כל ימות השנה ונאוה אני ביוה"כ, שחורה אני בעוה"ז ונאוה אני לעוה"ב (שם סי' ל"ו). ד"א שחורה אני בפני עצמי ונאוה אני בפני קוני, דכתיב הלא כבני כושיים אתם לי בית ישראל (עמוס ט'), כבני כושיים אתם בפניכם, אבל אתם לי — כבני ישראל נאום ה' (שם סי' ל"ה).

[ישראל תלמיד חכם] **כאהלי קדר כיריעות שלמה.** מה אהלי קדר אע"פ שנראין מבחוץ כעורין ושחורין וכסמרטוטין, ויש בהם מבפנים אבנים טובות ומרגליות, כך תלמידי חכמים אע"פ שנראין כעורין ושחורין בעוה"ז, אבל מבפנים יש בהם תורה מקרא משנה מדרשות הלכות תוספתות ואגדות. אי מה אהלי קדר אין צריכין תכבוסת יכול אף ישראל כך? ת"ל כיריעות שלמה, מה יריעות שלמה מתלכלכות ומתכבסות, כך ישראל אע"פ שמתלכלכין בעונות כל ימות השנה, יו"כ בא ומכפר עליהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא י"ט), וכתיב אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א'). אי מה אהלי קדר מתטלטלין ממקום למקום יכול אף ישראל כן? ת"ל כיריעות שלמה, מי שהשלום שלו, מי שאמר והיה העולם, משעה שמחתן עוד לא זזו ממקומן יד). מה אהלי קדר אין עליה עול כל בריה, כך ישראל לעתיד לבא אין עליהם עול כל בריה, תני ר' חייא ואולך אתכם קוממיות (ויקרא כ"ג) בקומה זקופה, שאינן יראים מכל בריה. ר' יודן אמר כיוסף, מה יוסף נמכר לאהלי קדר שנאמר וימכרו אותו לישמעאלים, וחזר וקנה את קוניו שנאמר ויקן יוסף את כל אדמת מצרים (בראשית מ"ז), כך בישראל נאמר והיו שובים לשוביהם (ישעיה י"ד) וכו' (שה"ש רבה פ"א סי' ל"ח).

[שחור ע"י השמש] **אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתנו השמש.** א"ר יצחק מעשה בקרתנית (עירונית) אחת שהיה לה שפחה כושית שירדה למלאות מים מן העין היא וחברתה, אמרה לה חברתי! למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה, אמרה לה למה? בשביל שראה ידיה מפוחמות. אמרה לה אי שוטה שבעולם, תשמענה אזניך מה שפיך מדבר. ומה אם אשתו שהיא חביבה עליו ביותר, את אומר מפני שראה ידיה מפוחמות שעה אחת הוא רוצה לגרשה, את שכולך מפוחמת ושחורה כל ימיך ממעי אמך על אכו"כ. כך לפי שאו"ה מונין לישראל ואומרים אומה זו המירו כבודם שנאמר וימירו את כבודם בקלון (תהלים ק"ז). אומרים להם ישראל, ומה אם אנו שחטאנו לשעה כך נתחייבנו, אתם על אכו"כ. למה"ד לבן מלכים שיצא למדברה של עיר וקפחתו החמה על ראשו ונתכרכמו פניו, נכנס לעיר, במעט מים ומעט עמילה במרחצאות נתלבן גופו וחזר ליפיו כמו שהיה, כך אנו אם שמשה של עבודה

וכן הכובש נבואתו חייב. יג) הלכה אם נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה צריך להוציאה ולא יבטל מפריה ורביה. יד) כוונתו על יריעות השמים, וכן ישראל לא יזוזו עוד לעולם

זרה (העגל) שזפתנו ונטהר בתשובה, אבל אתם שזופים בע"ז ממעי אמכם כל ימיכם (שם סי' מ"א).

[טובה לאחרים ולא לעצמו] **שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי.** עד שהיה משה עושה דין בין בנותיו של יתרו, לא היה לו לעשות דין בינו ובין אחיו אשר במצרים? הוי כרמי שלי לא נטרתי! ד"א שמוני נוטרה את הכרמים, לשמור שני עגליו של ירבעם, כרמי שלי לא נטרתי לא הייתי משמר משמרת כהונה ולויה. ד"א שמוני נוטרה את הכרמים זה אחאב שהיה מפטם ומאכיל לצדקיהו בן כנענה וחביריו, ונביא אמת היה לו מיכיהו והאכילוהו לחם צר ומים לחץ (מ"א כ"ב). ד"א שמוני נוטרה את הכרמים זו איזבל שהיתה מאכלת ומפטמת לנביאי הבעל והאשרה, וכרמי שלי לא נטרתי זה אליהו ז"ל שהיה נביא אמת, ואמרה אליו כעת מחר אשים את נפשך כנפש אחד מהם (שם י"ט). ד"א שמוני נוטרה את הכרמים זה צדקיהו המלך שהיה מפטם לפשחור בן מלכיה וחביריו, ונביא אחד אמת היה לו זה ירמיהו וכתב בו ונתון לו ככר לחם ליום מחוץ האופים (ירמיה ל"ז), מהו מחוץ האופים? א"ר יצחק זו פת קיבר שנמכרת חוץ לפלטיא שהיא שחורה מסובין של שעורים, הוי כרמי שלי לא נטרתי! ר' חייא בשם ר' יוחנן אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! מי גרם לי להיות נוטרה את הכרמים? לפי שכרמי שלי לא נטרתי. מי גרם לי לשמור שני ימים טובים של גליות בסוריא ולקבל שכר על אחד? זה שלא שמרתי יום אחד בארץ. מי גרם לי להפריש שתי חלות בסוריא טו) ולקבל שכר על אחת? זה שלא הפרשתי חלה אחת בארץ (ירוש' ערובין פ"ג ט').

[פרנסים] **הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ.** ר' יהודה ב"ר סימון ור' ברכיה פתרו מקרא זה במשה, שאמר להקב"ה רבש"ע, הודיעני מי ומי הרועים שאתה מעמיד על בניך אחרי? אמר הגידה לי, אומה זו שנתתי נפשי ע"יה איכה תרעה בימות החמה איכה תרביץ בצהרים בימות הגשמים? איכה תרעה בימי ארבע מלכיות, איכה תרביץ בצהרים בשעבוד הגליות? אמר ליה הקב"ה צאי לך בעקבי הצאן טז) וגו' (שה"ש רבה פ"א). א"ר גוריון בזמן שצדיקים בדור הם נתפסים על עון הדור, ובזמן שאין צדיקים תינוקות של בית רבן נתפסים, מאי קרא, אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים, ואמרינן גדיים (תינוקות) הממושכנים על הרועים (שבת ל"ג:).

[חרוזים—דרשה] **נאוו לחייך בתורים צוארך בחרוזים.** אלו שבעים סנהדרין שהיו חורזין אחריהם כיליינא יז) של מרגליות. ד"א נאוו לחייך בחרוזים אלו סופרים (מלמדים) ומשנים ומלמדי תינוקות באמונה, צוארך בחרוזים אלו התינוקות. ד"א נאוו לחייך בחרוזים אלו הרבנים, צוארך בחרוזים אלו תלמידים שחוזרין צואריהם לשמוע דברי תורה מפיהם כאדם שלא שמע ד"ת מימיו וכו'. בן עזאי היה יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו יח), אזלון ואמרון לר"ע, הלך אצלו ואמר לו שמעתי שהיית דורש והאש מלהטת סביבך, א"ל הן הן. א"ל שמא בחדרי מרכבה היית עוסק? א"ל לאו, אלא הייתי יושב וחורז בדברי תורה ומתורה לנביאים ומנביאים לכתובים, והיו הדברים שמחים וערבים כעיקר נתינתן מסיני, וכי עיקר נתינתן מסיני לא באש היו ניתנין? הה"ד וההר בוער באש. ר' אבהו היה יושב ודורש ואש מתלהט סביבותיו (והפסיק). אמר שמא איני חורז בדברי תורה כתיקונן? דאמר ר' לוי אית דידע למחרוז ולא ידע למקדח יט), ואית דידע למקדח ולא ידע למחרוז, אנא הוינא חרוזא ואנא הוינא קדוחה (שה"ש רבה פ"א סי' נ"ב).

[שיר השירים לשבח ולא לגנאי] **עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו.** אמר עולא עלובה כלה שמזנה בתוך חופתה (אחר קבלת התורה עשו העגל), מאי קרא עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. אמר רבא ואעפ"כ עדיין חביבותיה גבן, דכתיב נתן ולא כתיב הסריח (שבת פ"ח:). ר"מ אומר עד שהמלך במסבו מלך מלכי המלכים הקב"ה, במסבו ברקיע, נתנו ישראל ריח רע ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל. א"ל ר' יהודה דייך מאיר! אין דורשין שה"ש לגנאי אלא לשבח, שלא ניתן שה"ש אלא לשבחן של ישראל. ומהו עד שהמלך במסבו? עד שהמלך מה"מ הקב"ה במסבו ברקיע נתנו ישראל ריח טוב לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד) וכו'. רבי פינחס בשם ר' הושעיא אמר, עד שהמלך במסבו, מה"מ הקב"ה במסבו ברקיע, נרדי נתן ריחו, כבר הקדים לעוררם שנאמר ויהי ביום השלישי בהיות

אחר הגאולה האחרונה. טו) בחו"ל חייבו חכמים להפריש ב' חלות, אחת לאור ואחת לכהן כמבואר בסוף מס' חלה. וכן יו"ט שני של גליות בחו"ל הוא משום ספיקא דיומא. ונוכל עוד להוסיף ולומר כי בגלות בין הגוים מוכרחים היהודים לשמור גם ימים טובים של האומות, ומי גרם להם זאת? לפי שלא שמרו החגים בא"י כראוי וחייבו עונש גלות, כרמי שלי לא נטרתי, כרם ה' צבאות. טז) בספרי פ' ברכה ע"פ ויראהו את כל הארץ, שהראה לו פרנסי כל דור ודור, הפרנס לפי דורו, וכן הרועים ההולכים אחרי עקבי הצאן. יז) כיליינא, חרוזי פנינים תחובים בשורה לענק, וכן היתה ישיבת הסנהדרין כחצי גורן עגולה. יח) היה תפוש ברעיוניו כל כך עד שלא התבונן על האש שהיתה מלהטת קרוב למקומו. ענין החרוזים בתנ"ך הוא שהיה מחבר פסוקים מתורה נביאים וכתובים בדבריו כדי להוציא דרשה שלמה ומשוכללת. יט) לירד לעומקן של הדברים כדרך הנוקב חור במקדח.

הבקר וגו׳ (שמות י״ט). משל למלך שגזר ליום פלוני אני נכנס למדינה, וישנו להם בני המדינה כל הלילה, וכשבא המלך ומצאם ישנים העמיד עליהן בקלאנין בוקינס (מיני חצוצרות) ושופר, והיה השר של אותה מדינה מעורהן ומוציאן לאפנתי (לקראת) של מלך, והיה המלך מהלך לפניהם עד שהגיע לפלטין שלו. כך הקב״ה נאמר בו כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם, וכתיב ויהי ביום השלישי בהיות הבקר וגו׳, ישנו להם ישראל כל אותו הלילה, לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצר. א״ר יודן אפילו פורטענא (פרעוש) לא עקץ בם. בא הקב״ה ומצאן ישנים כ), התחיל העמיד עליהם בקלאנין, הה״ד ויהי קולות וברקים, והיה משה מעורר לישראל ומוציאן לאפנטי של מלך מה״מ הקב״ה, הה״ד ויוצא משה את העם לקראת האלהים. והיה הקב״ה מהלך לפניהם עד שהגיע להר סיני דכתיב והר סיני עשן כלו וגו׳. א״ר אבהו עד שמשה וישראל מסובין ואוכלין פסחיהם במצרים כבר הקדים הקב״ה שנאמר ויהי בחצי הלילה וה׳ הכה כל בכור בארץ מצרים. אמר ר׳ יודן עד שחזקיהו וסיעתו אוכלין פסחיהן בירושלם כבר הקדים הקב״ה, שנאמר ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור (מ״ב י״ט) וכו׳ (שה״ש רבה פ״א סי׳ נ״ז).

[צדיק מכפר] **אשכל הכופר דודי לי.** רבי ברכיה אומר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, בשעה שאתה מיצר לי ומימר לי אתה נעשה דודי, ורואה איזה הוא אדם גדול שיש בי שיכול לומר למדת הדין די! ואתה נוטלו וממשכנו בעדי, הדא הוא דכתיב אשכל=איש שהכל בו, מקרא משנה תלמוד תוספתות ואגדות, הכפר=שמכפר עונותיהם של ישראל (שה״ש רבה פ״א ס׳).

[ישראל נמשלו ליונה] **הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים.** עיניך הן סנהדרין שהם עינים לעדה, הה״ד והיה אם מעיני העדה (במדבר ט״ו). רמ״ח איברים יש באדם וכולם אינם הולכים וחוזרים אלא אחר העינים, כך אין ישראל יכולין לעשות דבר חוץ מסנהדרין שלהם. עיניך יונים, מה היונה הזאת תמה ונאה כך ישראל נאים בהילוכן כשהן עולין לפעמי רגלים, מה יונה זו מצויינת כך ישראל מצויינים בלבושיהם בציצית ובמילה, מה יונה זו צנועה כך ישראל צנועים, מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה אינה ממירה אותו באחר כך ישראל משעה שהכירו להקב״ה לא המירוהו באחר. מה יונה זו כשהיא נכנסת לשובכה מכרת את חלונה וקנה וגוזליה ואפרוחיה, כך הן שורות של תלמידי חכמים כשהן יושבין לפני רבם כל אחד ואחד מכיר את מקומו. מה יונה זו אע״פ שאת נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אע״פ שחרב ביהמ״ק לא בטלו העליות שלש רגלים בשנה. מה יונה זו מחדשת בכל חדש וחדש גרן (גוזלות), כך ישראל מחדשין את הלבנה בכל חדש. מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה, כך ישראל שנאמר כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מ״ד), מה יונה זו שוגרת רוגליות כא) הרבה וחוזרת לשובכה, כך ישראל חוזרין מגלותן לא״י, הה״ד יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור (הושע י״א), ממצרים זה דור המדבר ומארץ אשור אלו עשרת השבטים, אלו ואלו והושבתים על בתיהם נאם ה׳ (שם) וכו׳. מה יונה הביאה אורה לעולם בימי נח דכתיב ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה, כך ישראל עתידים להביא אורה לעולם שנאמר והלכו גוים לאורך (ישעיה ס׳) וכו׳ (שה״ש פ״א ס״ד).

[מטה—בית הכנסת שנתרחב] **הנך יפה דודי אף נעים אף ערשנו רעננה.** המשכן קרוי מיטה שנאמר הנה מטתו שלשלמה, וכן המקדש קרוי מיטה שנאמר ביואש בחדר המטות אשר בבית ה׳ (דהי״ב כ״ה). מהו, ר׳ אלעזר אומר בתאים, ור׳ בר נחמן אומר בעליות. ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה ב״ר סימון אומר משל למלך שיצא לו למדבר והביאו לו מיטה קצרה, התחיל מצטער בעצמו ומדחק באיבריו, כיון שנכנס למדינה הביאו לו מיטה ארוכה והתחיל פושט עצמו ומותח אבריו, כך עד שלא נבנה ביהמ״ק היתה השכינה מתמצעת בין שני בדי הארון, משנבנה ביהמ״ק נאמר ויאריכו הבדים. ד״א אף ערשנו רעננה, מה מיטה זו אינה עשויה אלא לנחת רוח, כך עד שלא נבנה ביהמ״ק היתה השכינה מטלטלת ממקום למקום, הה״ד ואהיה מתהלך באהל ובמשכן (ש״ב ז׳) משנבנה ביהמ״ק נאמר זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל״ב). וכן ישראל עד שלא נבנה ביהמ״ק היו מטולטלין ממקום למקום שנאמר ויסעו ויחנו, משנבנה ביהמ״ק נאמר וישב יהודה וישראל לבטח (מ״א ה׳). ד״א אף ערשנו רעננה, מה מיטה זו היא לפריה ורביה, כך עד שלא נבנה ביהמ״ק נאמר לכו ספרו את ישראל (דהי״א כ״א), משנבנה ביהמ״ק נאמר יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים (מ״א ד׳). עד שלא נבנה ביהמ״ק השני נאמר כל הקהל כאחד ארבע רבוא (עזרא ב׳), משנבנה ביהמ״ק פרו ורבו, דאמר ר׳ יוחנן מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות היו והיו מוציאות כפלים כיוצאי מצרים, ועתה אחר החורבן אפילו אם באת לעמוד שם ששים רבוא קנים אין המקום מחזקת אותן, וא״ר חנינא קפצה (נתקמצה) להם ארץ ישראל (שה״ש רבה פ״א סי׳ ס״ו).

[דרך ארץ] **קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים.** א״ר יוחנן למדה תורה

כ) זהו המקור להמנהג להיות נעור כל הלילה של שבועות ולומר תקונים, כא) הולכת בשליחות אנשים עם אגרות קשורות ברגליה והם יונות ביתיות מלומדות (homing pigeons).

ד"א שיהא אדם מקרה בארזים ומרהיט בברותים כב), שנאמר קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שם סי' ס"ז).

ב

[שושנה משל לישראל] **אני חבצלת השרון שושנת העמקים.** ר' יודן אמר וכי לא היא חבצלת ולא היא שושנה? אלא כל זמן שהיא קטנה היא קורא אותה חבצלת לפי שחבויה בצלה (בעליה), הגדילה קורא אותה שושנה. א"ר אליעזר המשיל את הצדיקים במשובח שבמינים ובמשובח שבאותו המין, במשובח שבמינים בשושנה, ובמשובח שבאותה המין בשושנת העמקים, לא בשושנת ההר שנוחה להכמש, אלא בשושנת העמקים שמרטבת והולכת וכו'. ד"א אני חבצלת השרון, אמרה כנסת ישראל אני היא וחביבה אני, אני היא שחבבני הקב"ה משבעים אומות, חבצלת השרון שעשיתי לו צל ע"י בצלאל דכתיב ויעש בצלאל את הארון (שמות ל"ז), השרון שאמרתי לפניו שירה ע"י משה דכתיב אז ישיר משה ובני ישראל (שם ט"ו). ד"א אני חבצלת השרון, אני היא וחביבה אני, אני היא שהייתי חבויה ורמוסה בצלן של מלכיות, למחר כשיגאלני הקב"ה מצלן אני מרטבת במעשים טובים כשושנה ואומרת לו שיר חדש, שנאמר שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו (תהלים צ"ח) וכו' (שה"ש רבה פ"ב).

[ישראל בין או"ה] **כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות,** ר' אליעזר פתר קרייה (הפסוק) בגאולת מצרים, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים קשה לבעלה ללוקטה, כך גאולתן של ישראל היתה קשה לפני הקב"ה. הה"ד או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד'). ר' יהושע בשם ר' חנן אמר, גוי מקרב עם, ועם מקרב גוי אין כתיב כאן, אלא גוי מקרב גוי, שהיו אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלין בלורית ואלו מגדלין בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים. א"כ לא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו ישראל לעולם, ולא נגאלו אלא בזכות אבות. רב הונא פתר קרייה בשעבוד מלכיות מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים רוח צפון יוצא ומטה אותה והחוח עוקצה, אעפ"כ לבה מכוון למעלה, כך ישראל אע"פ שהם נגבין מסים וארנוניות מ"מ לבם מכוון כלפי אביהם שבשמים שנאמר עיני תמיד אל ה' (תהלים כ"ה). ר' איבו פתר קרייה בגאולת מחר (העתידה), מה השושנה הזו כשהיא נתונה בין החוחים קשה לבעלה ללקטה, מהו עושה מביא אור (אש) ושורף חוצה לה ואח"כ לוקטה, כך צוה ה' ליעקב סביביו צריו היתה ירושלם לנדה ביניהם (איכה א'), וכתיב זאת ירושלם בתוך הגוים שמתיה (יחזקאל ה'), וכגון חלמיש לנוה, יריחו לנוערן, סיסותן לטבריא, קסטריא לחיפא, לוד לאונו כג). למחר כשיגיע הקץ מה הקב"ה עושה? מביא האור ושורף חוצה לה, הה"ד והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה ל"ג), ומה כתיב תמן ה' בדד ינחנו (דברים ל"ב). א"ר אבון מה שושנה זו שרב יוצא עליה והיא כמושה יצא טל היא מפרחת, כך כל זמן שצלו של עשו קיים ישראל נראים כמושין, עבר צלו של עשו ישראל מרטיבין והולכין, הה"ד אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (הושע י"ד). מה שושנה זו אינה בטלה כל זמן שריחה קיים, כך אין ישראל בטלים כל זמן שיש בהם צדיקים. מה שושנה זו מתוקנת לעונג לשבתות ויו"ט, כך ישראל מתוקנים לגאולה העתידה לבוא, שכולה שבת ומנוחה (שה"ש רבה פ"ב ט').

[תפוח] **כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים.** ר' יוסי בן זמרא אומר, מה התפוח הזה הכל בורחין ממנו בשעת השרב לפי שאין לו צל לישב בצלו, כך ברחו או"ה משבת בצל הקב"ה ביום מתן תורה שלא רצו לקבלה, יכול אף ישראל כן? ת"ל בצלו חמדתי וישבתי, אני הוא שחמדתי אותו ולא האומות. רב אחא בר זעירא אמר מה התפוח הזה ניצו קודם לעליו כך ישראל בסיני הקדימו עשייה לשמיעה שאמרו נעשה ונשמע. ר' עזריה אמר מה התפוח הזה אינו גומר פירותיו אלא בסיון כך לא נתנה תורה לישראל אלא בסיון וכו' (שה"ש רבה פ"ב סי' י').

[יין—תורה] **הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה.** ר"מ אומר אמרה כנסת ישראל הושלט בי יצר הרע ביין ואמרתי לעגל אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב). הדין חמרא כד עלל בבר נש הוא מערבב ליה. א"ל ר' יהודה דייך מאיר! אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח, שלא ניתן שה"ש אלא לשבחו של ישראל, ומהו הביאני אל בית היין, אמרה כנסת ישראל הביאני הקב"ה למרתף גדול של יין זה סיני, ונתן לי שם דגלי תורה ומצות ומעשים טובים, ובאהבה גדולה קבלתי אותם, שנאמר ודגלו עלי אהבה, ודגל"ו בגימטריא מ"ט, שהתורה נדרשת במ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור (שה"ש רבה פ"ב י"ג).

[אגדה] **סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני.** אשישות אלו הלכות המאוששות כד), רפדוני בתפוחים אלו

כב) קורות הם למעלה ורהיטים הם למטה על הרצפה שהיתה מצופה בברותים (ברושים) כדכתיב ויצף את קרקע הבית בצלעות ברושים (מ"א ו'). כג) כל אלה שמות מקומות, זוגות זוגות, אחת עיר של ישראל ואחת עיר של גוים רשעים, אחת סמוכה לחברתה. כד) לשון אשיות, יסודות חזקות, ואגדות הן כתפוחים שנותנין לחולה, שדעתו טרודה מפני עול הפרנסה, ואינו פונה להלכה עמוקה, רק

אגדות שריחן וטעמן כתפוחים, כי חולת אהבה אני, א"ר יצחק לשעבר שהיתה הפרוטה מצויה היתה נפשו של אדם מתאוה לשמוע דבר הלכה, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה וטרוד לפרנס בני ביתו, נפשו של אדם מתאוה לשמוע דבר אגדה (מס' סופרים פט"ז). תני עד שלא יחלה אדם אוכל מה שמוציא, כיון שחלה מבקש לאכול כל מיני תענוגים. כך לשעבר היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ותלמוד ועכשיו שהן חולים מן השעבוד אין מבקשין לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות (שה"ש רבה פ"ב י"ד).

[שבועה נגד מרידה] **השבעתי אתכם בנות ירושלם וגו' אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ.** ר' יוסי ב"ר חנינא אמר שתי שבועות כה) יש כאן אחת לישראל ואחת לאו"ה, נשבע לישראל שלא ימרדו על המלכיות, ונשבע לאו"ה שלא יקשו עולם על ישראל, שאם מקשין עול על ישראל הם גורמין לקץ לבא שלא בעונתו וכו'. ר' חלבו אומר ארבע שבועות יש כאן, השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות, ושלא ידחקו על הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם (סוד העבור) לאו"ה, ושלא יעלו חומה כו) מן הגולה. א"כ למה מלך המשיח בא לקבץ גליותיהן של ישראל? (אם הם יעלו מעצמם). ר' אוניא אמר ארבע שבועות השביען כנגד ארבעה דורות שדחקו את הקץ ונכשלו, ואלו הן אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיני (בדורו של שמד), ואחד בימי בר כוזיבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים שנאמר בני אפרים נושקי רומי קשת (תהלים ע"ח), והן היו מחשבין הקץ משעה שנגזרה גזרה כשדבר הקב"ה עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים, ומשנולד יצחק התחיל. מה עשו נתקבצו ויצאו למלחמה ונפלו מהן חללים הרבה וכו'. מהו עד שתחפץ? לכשתחפץ מדת הדין מאליה, אני הוא מביאה בקולי קולות ולא אתעכב, לכך נאמר עד שתחפץ. וסמיך ליה קול דודי הנה זה בא וגו' (שה"ש רבה פ"ב י"ח).

[גאולה ע"י קפיצה] **קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות.** ר' יהודה אומר קול דודי הנה זה בא, זה משה בשעה שבא ואמר לישראל בחדש זה אתם נגאלין, אמרו לו משה רבינו היאך אנו נגאלין, והלא אמר הקב"ה לאברהם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה ועדיין אין בידינו אלא רד"ו שנים? אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם אלא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, מדלג על החשבונות ומקפץ על הקצין וכו'. ר' נחמיה אומר, אמרו לו למשה היאך אנו נגאלין והלא אין בידינו מעשים טובים? אמר להם הואיל וחפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם הרעים, ובמי הוא מביט בצדיקים שבכם ובמעשיהם וכו' (שה"ש רבה פ"ב). מדלג על ההרים בזכות אבות, מקפץ על הגבעות בזכות אמהות (ר"ה י"א.).

[ישראל יונה וחיה] **יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה וגו'.** א"ר יוחנן אמר הקב"ה קורא אני לישראל יונה דכתיב ויהי אפרים כיונה פותה אין לב (הושע ו'), אבל אצל או"ה הם חיות דכתיב גור אריה יהודה, נפתלי אילה שלוחה, דן נחש עלי דרך, בנימין זאב יטרף, וכל י"ב שבטים משולים כחיות שנאמר מה אמך לביאה. לפי שהאומות נלחמים עם ישראל וכופין אותן לעבור על המצוות, ואומרים להם מה אתם רוצים מן השבת ומן המילה? והקב"ה מגבירן לישראל ונעשו בפני האומות כחיות להכניען לפניהן וכו'. א"ר יהודה ב"ר סימון אמר הקב"ה אצלי הם תמימים כיונה תמה ושומעין לי, דכתיב ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' (שמות ד'), אבל באו"ה הם ערומים כנחשים, הה"ד ענו שדרך משך ועבד נגו ואמרין למלכא נבוכדנצר (דניאל ג'), אי למלכא למה נבוכדנצר, ואי נבוכדנצר למה מלכא? אלא כך אמרו לו אם למסים ונלגליות ודמוסיות וארנוניות מלך אתה עלינו דכתיב למלכא, ואם לדבר זה שאתה אומר לו להשתחוות לצלמך — נבוכדנצר את ונבוכדנצר שמך, חד גברא וחד נבוח (כלב) עלינו כחדא! וכו'. כתב אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים אל תבהל וגו' (קהלת ח'). א"ר לוי אני פי מלך מלכי המלכים הקב"ה אשמור, אותו הפה שאמר לו בסיני אנכי ה' אלהיך, ועל דברת שבועת אלהים, ע"ש לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא (שה"ש רבה פ"ב ל').

[למוד—מעשים טובים] ד"א יונתי בחגוי הסלע וגו' הראיני את מראיך זו תורה שבכתב, השמעיני את קולך זו תורה שבעל פה. ד"א הראיני את מראיך זה המעשה, השמעיני את קולך זה התלמוד, וכבר נכנסו פעם אחת בבית עליית ערים בלוד ואמרו מה גדול התלמוד או המעשה? ר' טרפון אומר גדול הוא המעשה, ר' עקיבא אומר גדול הוא התלמוד, נמנו וגמרו גדול הוא התלמוד שמביא לידי מעשה (שם).

[צרה כפולה] ד"א יונתי בחגוי הסלע, תנא דבי ר' ישמעאל, בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין? ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם נחש מקנן, מה עשתה התחילה צווחת כדי שישמע בעל השובך ויצילה. כך היו ישראל בשעה

לדברי אגדה המושכים את הלב. כה) פעם שניה בפרשה ג' פסוק ה', ור' חלבו חשב ארבע שבועות כאן ובפרשה ב' פסוק ו', בפרשה ג' פסוק ה', ופרשה ח' פסוק ד'. כו) להתקבץ ולעלות מן הארץ בחזקה, כמ"ש ביומא ט'. אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא, מלשון הכתוב כאנשי מלחמה יעלו חומה (יואל ב'). וזהו רמז נגד אנשי חיל הציונים שעלו עם האנגלים לא"י.

שראו את המצריים רודפים אחריהם, לירד לים לא היו יכולין שעדיין לא נקרע, לחזור לא היו יכולין שכבר הקריב פרעה, מה עשו התחילו צועקים להקב"ה, ועל אותה שעה אמר יונתי בחגוי הסלע השמעיני את קולך, את הקול לא נאמר אלא את קולך, אותו הקול שכבר שמעתי במצרים (שם).

[רשעים קטנים] שועלים קטנים מחבלים כרמים. א"ר חנין מה היו בנות ישראל הכשרות והצנועות עושות בשעה שגזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו? היו נוטלות בניהן וטומנות אותם במחילות בביתם, והיו המצריים הרשעים נוטלין בניהם הקטנים ומכניסין אותם לבתיהם של ישראל ועוקצין אותם והם בוכים, והיה התינוק של ישראל שומע קול חבירו שבוכה והיה בוכה עמו, והיו נוטלים ומשליכין אותם ליאור, הה"ד שועלים קטנים מחבלים ברמים, כרם ה' צבאות בית ישראל (שם סי' ל"ג).

ג

[גלות המר—דניאל] על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי. א"ר אבא בר כהנא מהו על משכבי על מרעי (חולי), שנאמר ונפל למשכב (שמות כ"א). א"ר לוי אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע לשעבר היית מאיר לי בין לילות ללילות כז), בין ליל מצרים לליל בבל, בין ליל בבל לליל מדי, בין ליל מדי לליל יון, בין ליל יון לליל אדום. ועכשיו על משכבי בלילות, כשישנתי ובטלתי מן התורה ומן המצוות נסמכו לי לילות ללילות, בלילות=באו לילות וכו'. ד"א על משכבי בלילות, זה לילה של בבל, בקשתי את שאהבה נפשי זה דניאל, אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים וברחובות בכרכים ובמדינות, מצאוני השומרים אלו הכשדים, את שאהבה נפשי דניאל ראיתם, להיכן הלך? מאן דאמר לתענית לבקש רחמים על חרבן ביהמ"ק שנאמר ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך (דניאל ט'), ומאן דאמר לסעודה הלך לקרוא כתביו של בלשאצר, מנא מנא תקל ופרסין (שם ה'). באותה שעה נתקבצו כל ישראל אצל דניאל ואמרו לו רבינו דניאל! כל הנביאות הרעות והקשות שנתנבא ירמיה באו עלינו, אבל נבואה טובה אחת שנתנבא עלינו כי לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם (ירמיה כ"ט) עדיין לא באה. אמר להם הביאו לי ספר ישעיה, התחיל קורא והולך עד שהגיע לפסוק זה משא מדבר ים כסופות בנגב לחלוף (ישעיה כ"א). אם ים למה מדבר ואם מדבר למה ים? אלא אלו ארבע מלכיות שמשולות כחיות העולות מן הים כדכתיב וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא שנין דא מן דא, וא"ר יוחנן מכותיהן שונות זו מזו כח), הדא חיותא דסלקא מן ימא לא מכיה נפקא מן חורשא מכיה. אם זכיתם מן ימא ואין אומות שולטות בכם, ואם לאו מן חורשא. ודבוותיה יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ'), עי"ן תלויה, אם זכיתם מן היאור כט) ואם לאו מן היער. א"ר לוי אין לך עילעול (רוח סערה) קשה יותר מן העילעול הבא מן הצפון ועולה ומכסיף את הבריות בדרום, הה"ד כסופות בנגב לחלוף ממדבר בא מארץ נוראה (ישעיה כ"א), ואיזהו זה נבוכדנצר שעלה מן הצפון והחריב בית המקדש שנתון בדרום. חזות קשה הוגד לי הבוגד בוגד והשודד שודד עלי עילם צורי מדי וגו' (שם). בעשר לשונות נקראת הנבואה: חזון נבואה הטפה דיבור אמירה צווי משא משל מליצה חידה, איזו קשה מכולן? ר' אליעזר אומר חזון קשה שנאמר חזות קשה הוגד לי, ר' יוחנן אמר דיבור קשה שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית כ"ב), רבנן אמרי משא קשה כמשמעו כמשא כבד וכו'. ערוך השלחן צפה הצפית וגו' (שם). סדרת פתורא, אקימת מנרתא אדליקת בוצינא. קומו השרים משחו מגן (שם), כורש ודריוש קבלו מלכותא, כיון ששמע בלשאצר שלח ואמר לחיילותיו כל אומה ומדינה שמרדה בי נבוא אליהם, א"ל הקב"ה רשע אצל הכל שלחת, שמא שלחת אצלי? חייך לית פורענות דההוא גברא מן אתר אחרן אלא מגבי וכו' הה"ד ביה בלילא קטיל בלשאצר מלכא כשדאי (דניאל ה') וכו' (שה"ש רבה פ"ג ג).

[טוב ורע] מי זאת עולה מן המדבר. סילוקה מן המדבר ועליה מן המדבר, במדבר טענו ובמדבר פרקו ל), במדבר הזה יתמו (במדבר ל"ב), תורה מן המדבר, משכן מן המדבר, סנהדרין (שבעים זקנים) מן המדבר, כהונה ולויה מן המדבר, מלכות מן המדבר כמש"נ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, נבואה מן המדבר, וכל מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל כולם מן המדבר, הוי מי זאת עולה—עלויה מן המדבר (שה"ש רבה פ"ג ד').

[ברכת כהנים] הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה. ר' אלעזר ב"ר יוסי פתר קרא בברכת כהנים, הנה מטתו, מטותיו ושבטיו, שלשלמה מלך שהשלום שלו, ששים גבורים סביב לה אלו ששים אותיות שבברכת כהנים, מגבורי ישראל שהם מגברין את ישראל. א"ר עזריה דברים מבורכין בגבורה, יברכך ה' וישמרך וגו', מלומדי

כז) שלא היו הגליות תכופות זו אחר זו, וגם שהיו לנו צדיקים גדולים המגינים עלינו ומאירים לנו, ועכשיו יתארך הגלות מבלי הפסק והנחה כל שהיא. כח) כלומר שונות אלה העולות מן הים מאלה שהן ביבשה, כי הראשונות אינן מזיקות כ"כ כמו האחרונות. כט) דרש מיער בעי"ן תלויה כאילו נחסרה האות ונקראת מיור, מיאור. וחזיר הזה הוא רמז למלכות רומי כי אם ישראל זוכים לא יזיקו להם. ורק נבוכדנצר שהיה חית המדבר היה מזיק להם בלי תרופה. ל) בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע ירדו מלאכים וקשרו כתרים לישראל וכיון שחטאו פרקום שנאמר ויתנצלו

מלחמה שהם נלחמים בכל מיני פורעניות שבעולם ולעמוד נגדן, איש חרבו על ירכו מפחד בלילות, שאפילו אדם רואה בחלומו חרב מתחת יריכו ילך לביהכ"נ ויקרא ק"ש ויתפלל וישמע ברכת כהנים ויענה אחריהם אמן ואין דבר רע מזיקו לא). לפיכך מזהיר את בני אהרן כה תברכו (שה"ש רבה פ"ג י"א).

[משכן] **אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון.** רבי הודה ב"ר סימון פתר קרא במשכן, אפריון זה משכן, עשה לו המלך שלמה המלך שהשלום שלו, מעצי הלבנון כמו שנאמר ועשית את הקרשים למשכן עצי ששים עומדים, עמודיו עשה כסף אלו ווי העמודים וחשוקיהם כסף, רפידתו זהב שנאמר ואת הקרשים תצפה זהב, מרכבו ארגמן שנאמר ועשית פרכת תכלת וארגמן, תוכו רצוף אהבה ר׳ יודן אמר זו זכות תורה וזכות צדיקים, ר׳ עזריה בשם ר׳ סימון אמר זו השכינה (שם).

[תוארי אהבה] **בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו.** א"ר יוחנן שאל רשב"י את ר׳ אלעזר ב"ר אסי, א"ל אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו? א"ל הן, משל למלך שהיה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי, והיה קורא אותה בתי, ולא זז מחבבה עד שקרא אותה אחותי, ולא זז מחבבה עד שקרא אותה אמי. כך היה הקב"ה מחבב לישראל יותר מדאי וקראן בתי, הה"ד שמעי בת וראי (תהלים מ"ב), לא זז מחבבה עד שקראן אחותי שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי, ולא זז מחבבה עד שקראן אמי שנאמר הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו (ישעיה נ"א) ולאמי כתיב (חסר וא"ו). עמד רשב"י ונשקו על ראשו ואמר אילו לא באתי אלא לשמוע מפיך הטעם הזה דיי (שה"ש רבה פ"ג כ"א).

ד

[יחוס] **כלך יפה רעיתי ומום אין בך.** אין בודקין ביוחסין מסנהדרין (שופטים) ומעלה, מאי טעמא דתנא רב יוסף כשם שבית דין מנוקין בצדק כך מנוקין מכל מום (שמץ פסול), מאי קרא כלך יפה רעיתי ומום אין בך (קדושין ע"ו:).

[ישראל עם סגולה — נקמה] **אתי מלבנון כלה.** א"ר שמואל בר נחמני בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה, כנגד עשרת הדברות, ששה הכא: אתי מלבנון כלה, לבבתני אחותי כלה, מה יפו דודיך אחותי כלה, תטופנה שפתותיך כלה, גן נעול אחותי כלה, באתי לגני אחותי כלה. וארבעה בנביאים קול חתן וקול כלה (ירמיה ל"ג), וככלה תעדה כליה (ישעיה ס"א), ותקשריה ככלה (שם מ"ט), ומשוש חתן על כלה (שם ס"ב). וכנגדן לבש הקב"ה עשרה לבושין של נקמה, גאות לבש, לבש ה׳, עוז התאזר (תהלים צ"ג), וילבש צדקה, וילבש בגדי נקם, תלבושת, ויעט כמעיל קנאה (ישעיה נ"ט), הדור בלבושו, אדום ללבושיך (שם ס"ג), הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד). וכל כך למה כדי להפרע מאו"ה שבטלו מישראל עשרת הדברות שהיו מצומצמים ומקושטים עליהם בכלה (שה"ש פ"ד כ"א).

[לב] **לבבתני אחותי כלה לבבתני באחת מעיניך.** אמר הקב"ה לב אחד היה לכם במצרים ונתתם לי שני לבבות לב) בדם הפסח ובדם המילה, לב אחד היה לכם בים ונתתם לי שני לבבות על הר סיני שאמרתם נעשה ונשמע וכו׳ (שם). באחת מעיניך, מכאן לנשים צנועות שדרכן לגלות עין אחת (ירוש׳ שבת פ"ח ג׳).

[תלמיד חכם — נבואה] **נופת תטופנה שפתותיך כלה.** הרבה נביאים עמדו להם לישראל, ולמה לא נתפרסמה נבואתן? שלא היה בהן צורך לדורות. אמור מעתה כל נבואה שהיתה לשעתה ולא היה בה צורך לדורות לא נתפרסמה. אבל לעתיד לבא הקב"ה מביאן ומפרסם נבואתן, הה"ד ובא ה׳ אלהי כל קדושים עמך (זכריה י"ד). ר׳ ברכיה בשם ר׳ חלבו אמר בשם שעמדו לישראל הרבה נביאים כך עמדו להם הרבה נביאות, ובא שלמה ופרסמן שנאמר נופת תטופנה שפתותיך כלה. רב הונא ור׳ חלפתא קיסרייא בשם רשב"ל אמרי, מה כלה זו מתקשטת בכ"ד תכשיטין לג) ואם חסרה דבר אחד מהן אינה כלום, כך ת"ח צריך שיהא רגיל בכ"ד ספרים ואם חיסר אחד מהם אינו כלום. ומה כלה זו צנועה כך ת"ח צריך שיהא צנוע, ומה כלה זו טהורה ביום חופתה, כך ת"ח צריך שלא יהא בו דבר של דופי. ר"א בר"ש אומר כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין לשומעיהן כסולת זו שצפה על גבי נפה (לשון נופת) נוח לו שלא אמרן. ר׳ יוסי ב"ר חנינא אומר כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן ערבין על שומעיהן כדבש זה שבא מצוף (נופת צופים) נוח לו שלא אמרן (שה"ש פ"ד כ"ב).

[חרטה על הגירוש] **שלחיך פרדס רמונים.** לד) וגו׳. תני רשב"י משל לאחד שנפלה לו ירושה במקום אשפה והיה היורש עצל והלך ומכרה בדבר מועט, והלך הלוקח ונזדרז וחפר ומצא בה סימא (אוצר), ובנה בה פלטרין גדולה, והיה מהלך בשוק

את עדים מהר חורב. לא) כמו שאמרו בברכות נ"ה ע"ב האי מאן דחזא חלמא ילך קמי כהנים בעידנא דפרסי ידייהו וכו׳ וזהו מה שאנו אומרין בברכת כהנים רבש ע וכו׳. לב) שני לבבות כמו בכל לבבך ובכל נפשך, להורות על הנדיבות בהרחבת הלב, ועל הצניעות בעין אחת. לג) התכשיטין נזכרים בישעיה א׳, וכ"ד ספרים הם ספרי התנ"ך. ל"ד) בית השלחין הוא שדה יבשה וצריך להשקותה תמיד, ונהפך לפרדס של רמונים עם פרי בשמים נותני ריח.

ועבדים מהלבין אחריו, ראה המוכר והתחיל להחנק ואמר ווי מה אבדתי! א"ר יונתן משל לאחד שהיה לו שדה בית כור והלך ומכרה בדבר קל, חפר הלוקח בה מעיינות ועשה בה גנות ופרדסין ראה המוכר התחיל להחנק ואמר ווי מה אבדתי. כך כשהיו ישראל במצרים היו משועבדים בטיט ובלבנים והיו מאוסין בעיני המצריים, וכיון שראו אותם חונים על הים בדגלים ובטקסים (תכסיסי) המלכים, התחילו המצריים נחנקים ואומרים ווי למה שלחנו אותם מארצנו שנאמר ויהי בשלח פרעה וגו'. הה"ד שלחיך פרדס רמונים (שה"ש רבה פ"ד כ"ד).

[בשמים לנשים להתקשט] **נרד וכרכם קנה וקנמון וגו'.** רב הונא בשם ר' יוסי אומר קנמון היה גדל בארץ ישראל לרוב והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו וכו'. ומהיכן היו בנות ישראל מתקשטות ומשמחות לבעליהן כל ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר? ר' יוחנן אמר מן הבאר שנאמר מעין גנים באר מים חיים, ואר"י הבאר היה מעלה להם מיני דשאים מיני זרעונים ומיני בשמים. רבי אבהו אמר מן המן, הה"ד מר ואהלות קציעות כל בגדותיך מן היכלי שן מני שמחוך (תהלים מ"ה), ממה שנתון תחת השן ממנו היו בנות ישראל הצנועות והכשרות מתקשטות ומשמחות לבעליהן כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר (שה"ש פ"ד כ"ט).

[חתן וכלה] **יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו.** א"ר יוחנן למדתך תורה דרך ארץ שלא יהיה החתן נכנס לחופה עד שתתן לו הכלה רשות לה), מה טעם יבא דודי לגנו וגו' (שם סי' ל"א).

ה

[תקוה ורצון] **אני ישנה ולבי ער.** אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אני ישנה מן המצות ולבי ער לגמילות חסדים, אני ישנה מן הצדקות ולבי ער לעשותן, אני ישנה מן הקרבנות ולבי ער לק"ש ותפלה, אני ישנה מביהמ"ק ולבי ער לבתי כנסיות ובתי מדרשות, אני ישנה מן הקץ ולבי ער לגאולה, אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגאלני לו). א"ר חייא בר אבא היכן מצינו שנקרא הקב"ה לבן של ישראל? מן הדין קרא דכתיב צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (תהלים ע"ג) וכו' (שה"ש רבה פ"ה ב').

[תשובה] **פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי.** ר' יוסי אומר, אמר הקב"ה לישראל בני פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים לז) שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו (שה"ש רבה שם).

[אחדות ה'] **מה דודך מדוד וגו' דודי צח ואדום.** או"ה אומרים לישראל מה דודך מדוד, מה אלוה שלכם מאלהות אחרים, מה פטרון הוא מפטרונים? אומרים ישראל לאו"ה דודי צח ואדום לח), צח לי בארץ מצרים ואדום הוא למצריים, צח לי בים ואדום להם בים, צח לי בשבת ואדום לי כל ימי השבוע, צח לי בראש השנה ואדום לי כל ימי השנה, צח לי בעוה"ב ואדום לי בעוה"ז (שה"ש פ"ה ה').

[תורה] **ראשו כתם פז תלתלים שחורות כעורב.** ראשו זו התורה, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח'), כתם פז אלו דברי תורה שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים י"ט), קווצותיו תלתלים אפילו דברים שאתה רואה אותם שהם קוצים בתורה, תלי תלין הם (שה"ש רבה פ"ה). שחורות כעורב, במי אתה מוצא דברי תורה במי שמשכים ומעריב עליהם לבית המדרש, רבה אמר במי שמשחיר פניו עליהם כעורב, רבא אמר במי שמשים עצמו אכזרי לט) על בניו ועל בני ביתו כעורב (ערובין כ"ב.). ר' לוי אמר אפילו דברים שאתה רואה קוצים בתורה תילי תילים הם, יכולין להחריב העולם ולעשותו תל, כתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, אם תעשה מן הדל"ת רי"ש תחריב העולם, לא תשתחוה לאל אחר (שמות ל"ד), אם תחליף רי"ש בדל"ת תחריב העולם, כתיב כל הנשמה תהלל יה, אם תחליף ה"א לחי"ת תחריב העולם וכו'. ר' אלכסנדרי בר הדרין אמר אפילו אם מתכנשין כל באי עולם להלבין כנף אחד מן העורב אינן יכולין, כך אם מתכנשין כל באי עולם לעקור יו"ד שהוא קטן האותיות שבתורה אינן יכולין. ממי את למד משלמה המלך שבקש לעקור את יו"ד שב„ירבה" עלה לשמים וקטרג עליו. רשב"י אמר ספר משנה תורה עלה ונשתטח לפני הקב"ה ואמר רבש"ע, כתבת אותי בתורתך, דייתיקי שמקצתה בטלה כולה בטלה, שלמה המלך מבקש לעקור יו"ד שבתורה. אמר לו הקב"ה לך, הרי שלמה בטל ומאה כיוצא בו ויו"ד שבך אינו בטל לעולם וכו' (שה"ש פ"ה ח').

לה) הכוונה על הזיווג שלא יהיה בעל כרחה רק לרצונה ואחר פיוס, עי' נדרים כ': (תורה תמימה). לו) חשיב כאן כל הדברים שנפש הישראלי משתוקקת להם ורק סבות שונות ימניעוהו מהם, אם מסבת היצה"ר או מסבת הפרנסה או מסבת המלכות, עכ"פ יש לו תקוה ולבו ער כי מצבו ייטב וירומם למעלה (עי' תורה תמימה). לז) ע"ד שאמרו הבא לטהר פותחין לו. לח) דורש נגד שתי רשיות כי היוצר אור הוא גם הבורא חשך, כי הקב"ה עושה טוב ורע, הוא נותן שכר לצדיקים ועונש לרשעים והוא יחידי. לט) כי הלומד תורה לשמה צריך לשכוח את עצמו וגם בני ביתו ולנוע למרחקים ללמוד תורה בישיבות, במי שמשכים ומעריב, ע"ד והגית בו יומם ולילה.

ו

[הספד] **אנה הלך דודך וגו' דודי ירד לגנו לערוגת הבושם לרעות בגנים וללקוט בשושנים.** א"ר יוסי ברבי חנינא הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו. לא היה צריך קרא למימר אלא דודי ירד לרעות בגנו, ואת אומר לרעות בגנים? אלא דודי זה הקב"ה, לגנו זה העולם, לערוגת הבושם אלו ישראל, לרעות בגנים אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, וללקוט בשושנים לסלק את הצדיקים שבדור. כד דמך (נפטר) ר' חייא בר אוייא בר אחתיה דבר קפרא אמרין לר' יוחנן עול ואפטר עלוי, אמר כון ייעול ר' לוי דהוא תלמידיה והוא ידע חיליה, עאל ואפטר עלוי דודי ירד לגנו וגו' הקב"ה יודע במעשיו של ר' חייא בר אווייא וסלקו מן העולם. כך דמך ר' סימון בר זבדי עאל ר' אילא ואפטר עלוי, והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה? תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה (איוב כ"ח). ארבעה דברים שהם תשמישו של עולם אם אבדו יש להן חליפין, ואלו הן כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה (איוב כ"ח) אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו תמורתו. אנו שאבדנו את ר' סימון מאיכן נמצא כמוהו? כד דמך רבי בון בר' חייא עאל ר' זירא ואפטר עלוי, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהלת ה'), נימור (נאמר) לכון למה ר' בון דומה? למלך שהיה לו כרם, כיון שראה איש כשר במלאכתו יותר מדאי אחזו בידו והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות. לעתותי ערב באו הפועלים ליטול שכרן, ובא אותו פועל ליטול שכרו עמהם, ונתן לו המלך שכרו כמותן. התחילו הפועלים מצירים, אמרו לו אדונינו המלך! אנו שיגענו כל היום וזה לא יגע אלא שתים או שלש שעות והוא נוטל שכרו כמותינו? אמר להם המלך מה אתם מצירין? יגע זה בשתים או שלש שעות מה שלא יגעתם אתם כל היום כולו. כך יגע ר' בון בר חייא לעשרים ושמונה שנה בתורה מה שלא יגע תלמיד ותיק למאה שנה (שה"ש פ"ו ט').

[ישראל מלומדים ומיוחסים] **ששים המה מלכות ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר, אחת היא יונתי וגו'.** ר' חייא ציפוראה ורבי לוי פתרי קרייה באומות העולם, ר' חייא אמר ששים ושמונים הרי מאה וארבעים; ארבעים מהם יש להם לשון ואין בהם כתב, וארבעים מהם אין להם לשון ויש להם כתב; ועלמות אין מספר, השאר מהם אין להם לא כתב ולא לשון. יכול אף ישראל כן? ת"ל ואל היהודים ככתבם וכלשונם (אסתר ח'). ר' לוי אמר ששים ושמונים הרי מאה וארבעים; שבעים מהם מכירין אבותיהם ואין מכירין אמותיהם, ושבעים מהם מכירין אמותיהם ואין מכירין אבותיהם מ); ועלמות אין מספר שאין מכירין אבותיהם ואמותיהם. יכול אף ישראל כן? ת"ל ויתילדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א'). אחת היא יונתי תמתי, זה אברהם שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג), אחת היא לאמה זה יצחק שהיה יחיד לאמו, ברה היא ליולדתה זה יעקב שהיה צדיק גמור ברור ליולדתו, ראוה בנות ויאשרוה אלו השבטים שנאמר והקול נשמע בית פרעה כי באו אחי יוסף (בראשית מ"ה), מלכות ופלגשים ויהללוה זה יוסף שנאמר ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה וגו' (בראשית מ"א) וכו' (שה"ש פ"ו י"ג).

[ישראל עם סגולה] זש"ה אחת היא יונתי, בא וראה מתחלת בריאותו של עולם נברא אדם יחידי וממנו נתמלא העולם. וכן אברהם יצחק ויעקב היו יחידים לאומתם, עד שהוליד יעקב שנים עשר שבטים ונתמלא העולם מזרעם, ומפני חיבתם לפני המקום קראם יחידים שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש"ב ד' כ"ג) לכך נאמר אחת היא יונתי וגו' ראוה בנות ויאשרוהו, אמר הקב"ה ראויין היו ישראל שיבראו לבדן ולא יבראו או"ה עמהם, ולמה נבראו? לשבחן של ישראל. היה ר' יוחנן מושלו משל למה"ד, לאחד שהיה לו חלוק נאה והוציאו לשוק למוכרו, ולא היה ניכר אם נאה הוא אם לאו, מה עשה אותו האיש, הוציא חלוק אחר שהוא פחות ממנו ונתנו בצדו ועל ידו השביח החלוק הראשון. כך אמר הקב"ה אם אני בורא את ישראל לבדן מי מכיר גדלן ושבחן ומעשיהן? אלא מתוך שאני בורא או"ה שמכעיסין לפני ניכרין ישראל במעשיהם הטובים, ויהיו הכל מקלסין אותם ואומרים אשרי אומה זו אשרי אלהיה אשרי תורתה, כדכתיב אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו (תהלים קמ"ד) לכך נאמר ראוה בנות ויאשרוה מלכות ופלגשים ויהללוה (מדרש הגדול הקדמת שמות).

[ישראל לעולם] **הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה.** ר' חייא רבה ור"ש בר חלפתא הוין מהלכין בבקעת ארבאל בקריצתה (בבקר השכם) וראו אילת השחר שבקעה אורה, א"ל ר' חייא רבה לר"ש כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת, דכתיב כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז'), בתחלה היא באה קמעא קמעא ואח"כ היא מנצנצת ובאה ואח"כ פרה ורבה ומרטבת והולכת וכו'. אי מה שחר זה אין לו צל יכול אף ישראל כן? ת"ל יפה כלבנה; אי מה לבנה זו אין אורה ברור

מ) ר' לוי חושב שבעים אומות מיוחסין שיש להם יחוס האב, והן המלכות, ועוד שבעים אומות שאין להן רק יחוס האם לבד, והשאר הן אסופי ושתוקי שאין להם יחוס כלל.

יכול אף ישראל כן? ת"ל ברה כחמה, הה"ד ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה׳); אי מה החמה קופחת (אורה מכה על הראש) יכול אף ישראל כן? ת"ל יפה כלבנה. הה"ד מה יקר חסדך אלהים וגו׳ באורך נראה אור (תהלים ל"ו). אי מה לבנה זו פעמים חסרה פעמים יתירה יכול אף ישראל כן? ת"ל ברה כחמה; אי מה חמה זו משמשת ביום ואינה משמשת בלילה יכול אף ישראל כן? ת"ל יפה כלבנה, דכתיב בה ולמשול ביום ובלילה, כך ישראל הן הן בעוה"ז ובעוה"ב; אי מה חמה ולבנה אין להם יראה יכול אף ישראל כן? ת"ל איומה כנדגלות, כנדגלין של מעלה (כמלאכים) כגון מיכאל ודגלו גבריאל ודגלו, ומנין שיש להם אימה מא), שנאמר וגביהן וגובה להם ויראה להם (וחזקאל א׳) וכו׳ (שם סי׳ ט"ז).

[ישראל נמשלו לאגוז] **אל גנת אגוז ירדתי וגו׳.** ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר כל הנטיעות אם אתה מכסה שרשיהן בשעת נטיעתן מצליחות ואם לאו אין מצליחות אבל האגוז הזה אם אתה מכסה שרשיו בשעת נטיעתו אינו מצליח, כך ישראל אם מכסה פשעיו לא יצליח (משלי כ"ח). ר׳ עזריה אמר מה אגוז זה אם נופל לתוך הטנופת את נוטלו ומורקו ושוטפו ומדיחו והוא יפה לאכילה, כך כל מה שישראל מתלכלכין בעונות כל ימות השנה בא יוה"כ ומכפר עליהם מב), הה"ד כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא ט"ז). א"ר לוי מה אגוז זה חלק וכל מי שעולה לראשו ואינו נותן דעתו היאך יעלה הוא נופל ומת, כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הצבור ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג את ישראל, סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם, הה"ד קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתו כל אוכליו יאשמו (ירמיה ב׳). ד"א מה אגוז זה שחוק לתינוקות ושעשוע למלכים, כך הם ישראל בעיני העמים בעוה"ז דכתיב הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג׳), אבל לעוה"ב נאמר והיו מלכים אומניך וגו׳. ד"א מה האגוז הזה יש בו אגוזי פרך ואגוזים בינונים ואגוזים קטרונין מג), כך ישראל יש מהן תובעין צדקה מאליהן, ויש שאם אתה תובען הם נותנים, ויש שאתה תובען ואין נותנים. א"ר לוי מתלא אמר תרעא דלא פתחיה למצוותא יהא פתוח לאסיא מד). ד"א מה אגוז זה אינו יכול לגנוב המכס שלו שנשמע וניכר מה), כך הם ישראל כל מקום שאחד מהם הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי, למה? שהוא ניכר, כדכתיב כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳ (ישעיה ס"א). ד"א מה האגוז הזה אפילו השק מלא אגוזים את נותן לתוכו כמה שומשמין כמה חרדלין והוא מחזיק אותן, כך כמה גרים באו ונתוספו בישראל, הה"ד מי מנה עפר יעקב (במדבר כ"ג). ד"א מה אגוז זה את נוטל אחד מהכרי וכולן מדרדרין (יורדין) ומתגלגלין זה אחר זה, כך הן ישראל, יחטא אחד מהם כולן מרגישים, אחד ערב בעד חבירו, הה"ד האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (שם ט"ז). ד"א אל גנת אגוז ירדתי זה העולם, לראות באיבי הנחל אלו ישראל, לראות הפרחה הגפן אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, הנצו הרמונים אלו התינוקות שיושבין שורות שורות כגרעיני רמונים ועוסקין בתורה (שה"ש פ"ו סי׳ י"ז).

[התהפכות — שנוים] **לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב.** תני ר׳ חייא משל לבת מלכים שהיתה מלקטת בשלפים מו), נמצא המלך עובר והכיר שהיא בתו, שלח אוהבו נטלה והושיבה עמו בקרונין והיו חברותיה תמהות עליה ואומרות, אתמול היה מלקטת בשלפים והיום יושבת בקרונין עם המלך! אמרה להם כשם שאתם תמהות עלי כך אני תמהה על עצמי, וקראה עליה לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב. כך כשהיו ישראל במצרים משועבדין בטיט ובלבנים היו מאוסין ובזוין בעיני המצריים, וכשנעשו בני חורין ונגאלו ונעשו סגנין על כל באי העולם, היו או"ה תמהים ואומרים אתמול הייתם עבדים והיום נעשיתם סגנין על כל העולם! והיו ישראל אומרים להם כשם שאתם תמהים עלינו כך אנו תמהים על עצמנו וקראו על עצמן לא ידעתי נפשי שמתני וכו׳. יוסטא (שם איש) חייטא דציפורי סלק למלכותא ואתקבל למלכא, א"ל מלכא שאל שאלה ואתן לך, א"ל הב דוכסותא דגבן (ממשלה של צפורי), יהב ליה מלכא. כד נסב דוכסותא ונחת לשוקא הוו אילין דחכמין ליה אמרין הוא הוא! ומנהון אמרין לית הוא הוא. אמר להון חד כדין הוא עבר בשוקא, אי הוא מסתכל לההוא מסטוביתא (מושב החייטות) דהוה נהוג ומחייט עלה— הוא הוא, ואם לא לית הוא. עבר בשוקא ושרי מסתכל לההוא מסטבותא וחכמוניה (והכירו) דהוא הוא. א"ל אתון תמהין עלי ואנא תמה עלי יותר מנכון, וקרון עליה לא ידעתי נפשי שמתני וגו׳ (שה"ש רבה פ"ו סוף).

מא) וגם ישראל יש להם אימה שנאמר כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך. מב) בגמרא דרש רבא אל גינת אגוז ירדתי, למה נמשלו ת"ח לאגוז? לומר לך מה אגוז אע"פ שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס, אף ת"ח אע"פ שסרח אין תורתו נמאסת (חגיגה ט"ו:). מג) אגוזים שקליפתן עבה וקשה כאבן, ויש גורסין קנטרונין מלשון קנטור ולעג. מד) המשל אומר השער שאינו פתוח למצות צדקה יהיה פתוח להרופא, שיענש בחולי ויצטרך לדרוש ברופאים ויוציא ממונו בדרך הזה. מה) שמשמיעין קול כשמקשקין אותם בשק, ובעל האגוזים לא יוכל להעלימם מן המוכסן. מו) שלפין, שדה משודד, עי׳ תוספתא ב"מ סוף פ"ט אינו דומה מנוחה לפניו נירה למנוחה לפניו שלף, שלא נעבדה ומלאה קוצים (stubbles). מז) שירים שונים, במדרש הגדול

ז

[שלום—חנופה לישראל] **שובי שובי השולמית** שובי שובי ונחזה בך. ר' שמואל בר חייא בשם ר' חנינא אמר, ארבע פעמים כתוב כאן „שובי", כנגד ארבע מלכיות ששולטין בישראל, וישראל נכנסין תחת ידיהן בשלום ויוצאין לשלום. השולמית, אומה ששלום חי העולמים מתנהג בה, הה"ד ואהיה מתהלך באהל ובמשכן (ש"ב ז'). ד"א השולמית, אומה שמסיימים לה שלום בכל יום בברכת כהנים וישם לך שלום וכו', ר' שמואל בר תנחום אמר אומה שעשתת שלום ביני ובין עולמי, שאילו לא קבלה תורתי הייתי מחזיר עולמי לתוהו ובוהו, דאמר הונא בשם ר' אחא כתיב נמוגים ארץ וכל יושביה (תהלים ע"ה), אלולי שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע כבר היה העולם מתגמגם והולך, ומי ביסם העולם? „אנכי" שנאמר אנכי תכנתי עמודיה סלה (שם), בזכות אנכי ה' אלהיך תכנתי עמודיה, ונחזה בך, או"ה אומרים לישראל עד מתי אתם מתים על אלהיכם ומשלמין לו, ועד מתי אתם נהרגין עליו כדכתיב כי עליך הורגנו כל היום (שם מ"ד), עד מתי אתם גומלין לו טובות והוא גומל לכם רעות? בואו אצלינו ואנו ממנין אתכם דוכסין אפרכין ואיטרטלין מז)! ונחזה בך, אתון אינון מחזיתיה דארעא (עינו ועיקרו של עולם)! הה"ד ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל וגו' (שמות כ'). וישראל משיבין להם· מה תחזו בשולמית כמחולת המחנים, אומרין להם כלום יש לכם תורה שניתנה במחולות וקולי קולות ומחנה שבינה מלמעלה, דכתיב רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם סיני בקדש (תהלים ס"ח), ומחנה ישראל מלמטה דכתיב ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתצבו בתחתית ההר (שמות י"ט), הראונו כזאת ואנו שומעין לכם! וכו' (שה"ש רבה פ"ז).

[עלייה לרגל] **מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב.** דרש רבא מה יפו פעמיך בנעלים, כמה נאים רגליהון של ישראל בשעה שעולין לרגל, בת נדיב בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב כמו שנאמר נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (תהלים מ"ז, חגיגה ג'). א"ר יודן אפילו הדיוט מקלס בלשון זה גנאי הוא לו, ואת אומר מה יפו פעמיך בנעלים? אלא אינו מדבר אלא מישראל שעלו לרגל. א"ר ברכיה כך דרשו שני הרי עולם ר' אלעזר ור' יהושע, מה יפו פעמיך בנעלים, מה היו יפיין לפעמיך לעלות לרגל שהיו נועלין בעד כל הצרות. מעשה באחד ששכח לנעול דלתי ביתו ועלה לפעמי רגלים, וכשבא מצא הנחש קשור בטבעות דלתותיו. שוב מעשה באחד ששכח ולא הכניס תרנגולותיו לתוך ביתו ועלה לפעמי רגלים ובא ומצא החתולות מקורעות לפניהם. שוב מעשה באחד ששכח ולא הכניס כרי של חטים לתוך ביתו ועלה לרגל וכשבא מצא אריות מקיפין לחטים. א"ר פינחס מעשה בשני אחים עשירים שהיו באשקלון והיו להם שכנים רעים מאו"ה, והוון אמרין אימתי אילון יהודאין סלקין למצלייה בירושלם ואנן עלין ומקפחין בביתהון ומחרבון להון. מטא זימנא וסלקין, זימן להם הקב"ה מלאכים כדמותן והוו נכנסין ויוצאין בתוך בתיהם. כשחזרו האחים מירושלם פלגין מן מה דאייתון עמהון לכל מגיריהון (שכניהם). אמרון לון אן הויתון? א"ל בירושלם. אימת סליקתון? ביום פלן, ואימת אתיתון? ביום פלן, אמרין בריך אלההון דיהודאין דלא שבקון ולא שבק יתהון, בגין דאתרחיצו ביה, לקיים מה שנאמר מה יפו פעמיך בנעלים (שם).

[פסח שבועות וסוכות] ד"א **מה יפו פעמיך בנעלים,** בשני נעלים נעילה בפסח ונעילה בחג מח), א"ל הקב"ה לישראל אתם נועלים לפני בחג ואני פותח השערים ומשיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומזריח חמה ומגדל צמחים ומדשן פירות ועורך שלחן לפני כל אחד ואחד כדי צרכיו ולכל גויה וגויה די מחסורה, אתם נועלים לפני בפסח ואני פותח שערי טל, ואתם יוצאים וקוצרין ודשין וזורין ועושין כל צרכיכם בשדה ומוצאין אותה מלאה ברכות. אריב"ל ראויה היתה העצרת של חג שתהא רחוקה חמשים יום כמו העצרת של פסח, אלא עצרת של חג ביום השמיני מפני שיוצאין מן הקיץ לחורף לית ביומייהו דייזלון וייתון, מט) משל למה"ד למלך שהיו לו בנות הרבה, מהן נשואות במקום קרוב ומהן נשואות למקום רחוק, יום אחד באו כולן לשאול בשלום המלך אביהם, אמר המלך אלו שנשואות במקום קרוב אית עונה (זמן) למיזל ולמיתי, ואילין שנשואות במקום רחוק לית עונה ליזל ולמיתי, ועד דאינון אצלי הכא נעבד עוד חד יומא טבא ונחדי עמן. כך עצרת של פסח עד דאינון נפקין מהחורף לקיץ אמר הקב"ה אית ביומא (דשבועות) למיזל ולמיתי, אבל עצרת של חג ע"י שהן יוצאין מהקייץ לחורף ואבק דרכים קשה ויתהדות דרכים קשות לפיכך עשו אותה תוספת לחג. לכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ביום השמיני עצרת תהיה לכם (במדבר כ"ט), הוי אומר מה יפו פעמיך בנעלים (שה"ש רבה פ"ז ד').

פ' וישלח מוסיף: מהו ונחזה בך? שיהיו הכל רואין אתכם ומראין באצבע ואומרין ראו דוכוס פלוני, ראו אפרכוס פלוני וכו'.

מח) שמיני חג העצרת בסוכות וחג העצרת הוא שבועות אחר הפסח, וענין עצרת הוא כמו נעילה לחג שלפניו.

מט) אחר הסוכות בימי מרחשון שמתחילין הגשמים לרדת והדרכים מקולקלים אין בימים האלה שעת הכושר שילכו עולי רגלים לבתיהם וישובו אחרי חמשים יום, ולכן התקינה התורה לעשות העצרת למחרת ימי הסוכות.

[סייגים] בטנך ערמת חטים סוגה בשושנים. אלו דברי תורה שהם רכין כשושנים. כמה מצוות ודקדוקים, כמה קלין וחמורין וכמה סייגים יש בתורה. א"ר לוי בנוהג שבעולם אדם שכבר הגיע לשנים ונשא אשה והוציא הוצאות לצורך הנשואין, והוא בא להזקק לה, והיא אומרת לו כשושנה אדומה (נדה) ראיתי ופורש ממנה מיד, מי גרם לו שלא יקרב אליה, איזה כותל של ברזל הבדיל ביניהם? וכן מי שהביאו לפניו תמחוי (תבשיל) ואמרו לו חלב נפל לתוכו והוא מושך ידו ממנו, מי גרם לו שלא לטעום, איזה נחש נשכו ואיזה עקרב עקצו? אלא סייג התורה הוא, הוי אומר סוגה בשושנים (שה"ש רבה שם). אמר ליה ההוא צדוקי לרב כהנא, אמריתו נדה שרי ליחודי בהדי גברא, אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת? אמר ליה התורה העידה עלינו, סוגה בשושנים, שאפילו גדר קל כסוגה בשושנים לא יפרצו בהם פרצות (סנהדרין ל"ז).

[תורה מן הקבר] דובב שפתי ישנים. א"ר יוחנן משום רשב"י, כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעוה"ז שפתותיו דובבות בקבר, דאמר קרא וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים דובב שפתי ישנים, ככומר של ענבים ג), מה כומר של ענבים כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב, אף ת"ח כיון שאומרים דבר שמועה מפיו בעוה"ז שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צ"ז).

[רמזים—תורה] לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים וגו'. דרש רבא מאי דכתיב לכה דודי וגו', אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע אל תדינני כיושבי כרכים שיש בהן גזל ועריות ושבועת שוא ושקר, נצא השדה, בא ואראך ת"ח שעוסקין בתורה מתוך הדחק; נלינה בכפרים, אל תקרי בכפרים אלא בכופרים, בא ואראך אותם שהשפעת להם טובה והם כפרו בך; נשכימה לכרמים, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות; נראה אם פרחה הגפן, אלו בעלי מקרא; פתח הסמדר אלו בעלי משנה; הנצו הרמונים, אלו בעלי גמרא; שם אתן את דודי לך, אראך כבודי וגדולתי שבח בני ובנותי; הדודאים נתנו ריח, אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא; ועל פתחינו כל מגדים, אלו בנות ישראל שאוגדות פתחיהן לבעליהם; חדשים וגם ישנים דודי צפנתי לך, הללו דברי תורה והללו דברי סופרים (ערובין כ"א:).

ח

[אחים אהובים] מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי. כאיזה אח? לא כקין להבל ולא כישמעאל ליצחק ולא כאחי יוסף ליוסף שהיו שונאים אותו, אלא כיונק שדי אמי, הוי אומר כיוסף לבנימין שאהבו שהיה אחיו מאמו. אמצאך בחוץ אשקך, כמשה ואהרן שנשקו זה לזה בחוץ, שנאמר וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. גם לא יבוזו לו, כההיא דאח ואחות, שהיה האח במירון והאחות בגוש חלב, ונפלה דליקה בבית האח במירון, ובאה אחותו מגוש חלב התחילה מגפפתו מחבקתו ומנשקהו, ואומרת לא יבוזו לי שהיה אחי בצרה ונפלט ממנה (שה"ש רבה פ"ח).

[זכרון—טל ומטר] שימני כחותם על לבך. א"ר איבו שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה ולא שאלו כהוגן ועמדו הנביאים ותקנו על ידיהם. ישראל אמרו ויבא כגשם לנו, אמרו להם הנביאים לא שאלתם כהוגן שהגשמים הללו, סימן טרחות הן לעולם, יוצאי דרכים מצירים בהם, מפרישי ימים מצירין בהם, טחי גגות מצירין בהם, דורכי גתות ועומסי גרנות מצירין בהם, מי שבורו מלא מים וגתו מלא יין מצירין בהם, ואתם אומרים ויבא כגשם לנו. עמדו הנביאים ותקנו אהיה כטל לישראל (הושע י"ד). ועוד אמרו ישראל לפני הקב"ה שימני כחותם על לבך, אמרו להם הנביאים לא שאלתם כהוגן, הלב פעמים נראה ופעמים אינו נראה ואין חותמו נגלה, ותקנו לומר והיית עטרת תפארת ביד ה' (ישעיה ס"ב). ר' סימון בן קוזית אמר בשם ר' לוי, א"ל הקב"ה לא אתם ולא נביאיכם שאלתם כהוגן וכראוי. כי לפעמים המלך עובר ועטרה נופלת מעל ראשו וצניף מלוכה מעליה. ואיזה כהוגן? הדא דכתיב הן על כפים חקותיך חומותיך לנגדי תמיד (שם מ"ט), כשם שאי אפשר לאדם לשכוח כפות ידיו, כך גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך (שה"ש רבה פ"ח ה').

[תורה—הספד] מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו'. אין עבירה מכבה תורה (סוטה כ"א). אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו, ר' יוחנן הוה מטייל וסליק מטבריא לציפורי, והוה ר' חייא בר אבא סמיך ליה, מטון חד בית דקלא, א"ר יוחנן הדין בית דקלא הות דידי וזבינתיה בגין דלעי באורייתא, מטון חד בית כרם ואמר כן, מטון חד בית זיתא ואמר כן. שרי ר' חייא בר אבא בכי, א"ל אמאי את בכית? א"ל בכי אנא דלא שבקת לסיבותך (לזקנתך) כלום. א"ל חייא בני! ונקלה זו בעיניך שמכרתי דבר הניתן לששה ימים (ששת ימי בראשית) ולקחתי התורה שניתנה לארבעים יום שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום (שמות כ'). כד דמך ר' יוחנן היו בני דורו קורין עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, שאהב ר"י את התורה בוז יבוזו לו. כד דמך ר' אושעיא איש טרייה ראו מטתו פורחת באויר נא), והיו בני דורו קורין עליו אם יתן איש כל הון ביתו באהבה שאהב

ג) כומר הוא כלי שמניחין בו ענבים עד שמתחממים ויינו נוח לצאת, וכמו הלשון מכמר בשרא בפ' תמיד נשחט בפסחים (רש"י). נא) שחשבוהו לאיש אלהים העולה בסערה השמים כאליהו.

הקב"ה לר' אושעיא איש טרייה בת יבוזו לו (שה"ש פ"ח ז').

[רמזים—גאולה] **אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף וגו'.** רבנן פתרי קרא בעולי גולה: אחות לנו קטנה אלו עולי גולה, שהיו דלים באוכלסין; ושדים אין לה, חמשה דברים שהיו חסרין בבית השני ואלו הן אש של מעלה, ושמן המשחה, ארון, רוה"ק, אורים ותומים. הה"ד וארצה בו ואכבדה (חגי א') ואכבד כתיב חסר ה'; מה נעשה לאחותנו, מה נעשה ביום שיגזור כורש די עבר פרת עבר, די לא עבר לא יעבור נב); אם חומה היא, אילו עלו ישראל חומה נג) מבבל לא חרב ביהמ"ק בההיא שעתא פעם שנית; ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז, מה צורה זו אע"פ שהיא מטושטשת מקומה ניכר, כך אע"פ שחרב ביהמ"ק לא בטלו ישראל עלייה לא"י פעמי רגלים ג' פעמים בשנה (שה"ש רבה שם). אמר ליה ריש לקיש לרבה בר בר חנה, אלהא סנינא לכו לבני בבל (שלא עלו לארץ ישראל) דכתיב אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא נמשלתם כבסף שאין הרקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות נמשלתם כארז שהרקב שולט בו (יומא ט':).

[ישראל כרם ה'] **כרם היה לשלמה וגו' כרמי שלי לפני.** כרם אלו ישראל שנאמר כרם ה' צבאות בית ישראל, שלמה מלך שהשלום שלו. בשעה שגלו ישראל לבבל, אמר להם נבוכדנצר אל תשמעו לתורת אביכם שבשמים אלא תסגדון לצלמא. אמרו לו שוטה שבעולם כל מסירתנו לידך אינה אלא בשביל שהיו משתחוים לצלם ואת אמרת סגדון לצלמא! תני ר' חייא משל למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו, התחיל חובט עליו במקל וא"ל אל תשמע לאביך. א"ל שוטה שבעולם, כל עצמו של אבא לא מסרני לידך אלא מפני שלא הייתי שומע לו, ואתה אומר לי אל תשמע לאביך, ווי ליה לההוא גברא! באותה שעה אמר הקב"ה כרמי שלי לפני, ואני גואלו (שה"ש רבה שם).

[ק"ש בבית הכנסת] **היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני.** כשישראל נכנסין לבתי כנסיות וקורין ק"ש בכיון הדעת, בקול אחד בדעה אחת וטעם אחד (נגינות הטעמים), הקב"ה אומר להם היושבת בגנים חברים מקשיבים כשאתם קורין ק"ש כחברים יחד אני ופמליא שלי מקשיבים, לקולך השמיעני. אבל כשקורין בטירוף הדעת, זה מקדים וזה מאחר ואינם מכוונים דעתם, רוח הקדש צווחת ואומרת ברח דודי ודמה לך לצבי, לצבא של מעלה, הדומים לכבודך, בקול אחד בנעימה אחת, על הרי בשמים, בשמי שמים העליונים (שה"ש רבה פ"ח ט"ו).

[גאולה] **על הרי בשמים.** כנסת ישראל נמשלה לבשמים, מה בשמים כשהן נלקטין כשהן רכין ולחין אין ריחן נודף, וכשנלקטין כשהן יבשים ריחן נודף, כך גאולתן של ישראל טובה היא בעונתה. גם נמשלה ליולדה. הדא איתתא כד ילדה בלא עונתה לא חי ולדה. ר' אחא בשם ריב"ל אמר אני ה' בעתה אחישנה (ישעיה ס'), לא זכיתם בעתה נד), זכיתם אחישנה. כן יהי רצון במהרה בימינו אמן (שה"ש רבה סוף).

נב) הנהר פרת עובר בתוך העיר בבל, וכשנכנס כורש לבבל חצה את העיר לשתים, וגזר דמאן דעבר פרת מעבר מזה רשאי לעזוב את הארץ לעלות לא"י, ומאן דלא עבר מאידך גיסא אינו רשאי לעבור. נג) אם התקבצו כלם יחד ועלו מן הארץ בחיל גדול בחזקה, והוא לשון חז"ל אם עשיתם עצמכם כחומה (יומא ט':) והוא מלשון הכתוב כאנשי מלחמה יעלו חומה (יואל ב', תורה תמימה). והרעיון הוא כי אם היו עולים במספר רב יכלו להתישב שם ישיבה עולמית ולא היו המלכיות יכולות להתגבר עליהם לגרשם משם. נד) שלא לדחוק את הקץ אם אין בידם זכיות לגאולה מקודם. וכנראה מחלק את הפסוק האחרון בשה"ש לשני הזמנים בעתה—אחישנה, דמה לך לצבי הבורח במהירות, היינו אחישנה; על הרי בשמים שצריך לחכות וללקוט אותם כשהם יבשים כדי שיהא ריחם נודף, היינו בעתה.

תמה מגלת שיר השירים

רות

א

[שופט ששופטים אותו] **ויהי בימי שפוט השופטים.** מהו שפוט השופטים? א"ר יוחנן דור ששופט את שופטיו, השופט אומר לו טול קיסם מבין שניך, משיב לו הוא טול קורה מבין עיניך א); השופט אומר לו כספך היה לסיגים, משיב לו הוא סבאך מהול במים (ב"ב ט"ו:). אוי לדור ששפטו את שופטיהם ואוי לדור ששופטיו צריכין להשפט שנאמר וגם אל שופטיהם לא שמעו (שופטים ב'). ומי היו? רב אמר

א) השופט מוכיחו ורוצה לענשו על עברה קלה, והוא מוכיח להשופט על שעבר עברה גדולה. ואם מעשה הפרנסים המה מקולקלים אי אפשר להם לנהג את הצבור

ברק ודבורה היו, ריב"ל אמר שמגר ואהוד היו, רב הונא אמר דבורה וברק ויעל היו, ודרש שופט חד שופטים תרין השופטים (ה"א יתירא) תלתא. רבי שאל לר' בצלאל מהו דכתיב כי זנתה אמם (הושע ב'), אפשר ששרה אמנו זונה היתה?! א"ל ח"ו, אלא אימתי ד"ת מתבזין בפני עם הארץ? בשעה שבעליהן מבזין אותם. ר' יוחנן מייתי לה מהכא וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט'), וכי חכמתו של ר"ע שהיה מסכן בזויה היתה? אלא מהו מסכן מי שהוא בזוי בדבריו, כגון זקן יושב ודורש לא תטה משפט (דברים י"ט) והוא מטה משפט, לא תכיר פנים והוא מכיר פנים, לא תקח שוחד והוא לוקח שוחד, כל אלמנה וגר לא תענון (שמות כ"ב) והוא מענה אותם; כגון שופט כשמשון שהלך אחרי עיניו שנאמר אותה קח לי כי היא ישרה בעיני (שופטים י"ד), או גדעון שעבד ע"ז שנאמר ויעש אותו גדעון לאפוד (שם כ"ח), הוי שאין לך מסכן גדול מזה! (רות רבה פ"א ב').

[עומד בפרץ — פרנס נאמן ופרנס כוזב] **וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדה מואב.** ר' נחמיה פתח, כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו לא עליתם בפרצות ותגדרו גדר (יחזקאל י"ג). מה השועל הזה מצפה בחרבות לכשיראה בני אדם לאיזה צד הוא בורח, כך נביאיך לא עליתם בפרצות ותגדרו גדר כמשה רבינו. למי היה דומה משה לרועה נאמן שנפל גדר החצר סמוך לחשכה עמד וגדרה משלש רוחותיה, נשתייר פרצה ברוח הרביעית ולא היה לו שעה לגדרה, ועמד הוא בתוך הפרצה. שאילו עליתם בפרצות כמשה הייתם יכולין לעמוד במלחמה ביום אף ה'. כך אלימלך כיון דאתת עקתה (צרה) אזלית לך ושבקת להון, הה"ד ויהי רעב בארץ וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדה מואב (פתיחה לרות).

[שמות] **ושם האיש אלימלך וגו'.** רבי מאיר היה דורש שמות, ושם האיש אלימלך שהיה אומר אלי תבא מלכות, ושם אשתו נעמי שהיו מעשיה נאים ונעימים, ושם שני בניו מחלון וכליון שנמחו וכלו מן העולם, אפרתים ריב"ל אומר פלטיאני, ור' יהודה ב"ר נחמיה אמר אבגניסטי ב) וכו' (רות רבה פ"ב ה').

[אשה ובעלה] **וימת אלימלך איש נעמי.** וכי אין אנו יודעין שהוא איש נעמי, ומה ת"ל איש נעמי? אלא ללמד שאין האיש מת אלא לאשתו (סנהדרין כ"ב:). תניא הכל למות ואשרי לאדם שיצא בשם טוב מן העולם. מת האיש מי מחסרו אלא אשתו, שנאמר וימת אלימלך איש נעמי; מתה האשה מי מחסרה אלא בעלה, שנאמר ואני בבואי מפדן ארם מתה עלי רחל (בראשית מ"ח), א"ר יוחנן עלי מיתתה של רחל, אמר יעקב אבינו קשה עלי מיתתה מכל הצרות הבאות עלי. אר"י בן חלפתא מימי לא קריתי לאשתי אשתי ולביתי ביתי אלא לאשתי ביתי ולביתי אשתי (שם סי' ח').

[עשיר ועני — יציאה מארץ ישראל] ולמה נענש אלימלך? מפני שהפיל לבן של ישראל עליהם. משל לבולייטין (עשיר) שהיה שרוי במדינה והיו בני המדינה סבורין (סומכין) עליו ואומרים שאם יבואו שני בצורת הוא יכול לספק את המדינה עשר שנים במזון, כיון שבאה שנת בצורת יצתה שפחתו מעילה בסידקי ג) וקופתה בידה, והיו בני המדינה אומרים זהו שהיינו בטוחים עליו לפרנסני והרי שפחתו עומדת בסידקי וקופתה בידה. כך אלימלך היה מגדולי המדינה ומפרנסי הדור, וכשבאו שני רעבון אמר עכשיו יהיו כל ישראל מסבבין פתחי, זה בקופתו וזה בקופתו, עמד וברח לו מפניהם וכו' (רות רבה פ"א ד'). אמר רב חנן בר רבא אמר רב, אלימלך ושלמון ופלוני אלמוני ואבי נעמי כלם בני נחשון בן עמינדב היו, מאי קא משמע לן? דאפילו מי שיש לו זכות אבות אינה עומדת לו בשעה שיוצא מארץ לחו"ל. ת"ר אין יוצאין מארץ לחו"ל אלא א"כ עמדו סאתים (שתים סאה של תבואה) בסלע, א"ר שמעון שמעתי בפירוש אימתי בזמן שאין מצוין ליקח אבל בזמן שמצוין ליקח אפילו סאה בסלע אין יוצא. וכן היה רשב"י אומר אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ומפני מה נענשו? שיצאו מארץ לחו"ל. א"ר יהושע א"ר חייא בר אבא חס ושלום! שאפילו מצאו סובין לא יצאו, א"א מפני מה נענשו שהיה להם לבקש רחמים על דורם ולא בקשו שנאמר בזעקך יצילוך קבוציך (ישעיה נ"ז) וכו' (ב"ב צ"א.).

[יחוס הגוים] **לכנה שובנה אשה לבית אמה.** ולמה לא אמרה לבית אביה? לפי שאין אב לגוים, דבר אחר לבית אמה לבית אומתה. אבנימוס הגרדי (גוי) מתה אמו ועלה ר"מ להראות לו פנים ומצא אותם יושבים אבלים. לאחר זמן מת עליו אביו ועלה ר"מ להראות לו פנים ומצא אותם עסוקים במלאכתם, א"ל כמדומה אני שאמך חביבה עליך יותר מאביך, א"ל ולא כתיב אשה לבית אמה ולא לבית אביה? א"ל יפה אמרת שאין אב לגוים (רות רבה פ"ב י"ד).

[גרים] **שובנה בנותי לכנה וגו'.** א"ר חנינא בשלשה מקומות כתיב כאן שובנה שובנה שובנה, כנגד שלש פעמים ד) שדוחין את הגר, ואם הטריח יותר מזה מקבלין אותו. א"ר יצחק בחוץ לא

בדרך ישרה, שופטים כאלה היו בימי אלימלך ולכן נענש דורו בשני רעבון, ב) פלטיאני הוא בן היכל, אבגניסטי הוא תואר לאציל, ר"ל מגדולי היחוס, ג) מעילה, מעוטפת במעיל, סידקי הוא שוק שמוכרין שם תבואה, ד) בפסוק ח' י"א, י"ב, מתחלה דוחין אותו ממחשבתו להתגייר שמא יחזור לקלקולו, ואם מחזיק בדעתו אחר הבחינה הזאת מגיירין

ילין גר (איוב ל"א), לעולם יהא אדם דוחה בשמאל ומקרב בימין (שם סי' י"ז).

[בכיה ונשיקה] **ותשאנה קולן ותבכינה עוד ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה.** דרש רבא, בשכר ארבע דמעות ה) שהורידה ערפה על חמותה זכתה ויצאו ממנה ארבעה גבורים שנאמר ואת ארבעת אלה יולדו להרפה בגת (ש"ב כ"א) אע"פ כן נפלו בידי דוד, דאמר ר' יצחק, אמר הקב"ה יבואו בני הנשיקה ויפלו ביד בני הדבוקה (סוטה מ"ב:).

[קטן וגדול — עולם הפוך] **באשר תמותי אמות.** זש"ה קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג'). א"ר סימון זה אחד מארבעה פסוקים שמדמין זה לזה, קטן וגדול שם הוא, בעוה"ז מי שהוא קטן יכול להעשות גדול ומי שהוא גדול יכול להעשות קטן, אבל לעוה"ב מי שהוא קטן אינו יכול להעשות גדול ומי שהוא גדול אינו יכול להעשות קטן; ועבד חפשי מאדוניו, זה הוא שעושה רצון יוצרו ומכעים את יצרו אם מת יצא לחירות שנאמר ועבד חפשי מאדוניו. ר' מיאשא בר בריה דרבי יהושע נשתקע שלשה ימים בחליו ונתישבה דעתו אח"כ, אמר לו אביו אן הוית? א"ל בעולם מעורב הייתי, א"ל ומה חמית תמן? א"ל הרבה בני אדם ראיתי שהם כאן בכבוד ושם בבזיון. כד שמעו ר' יוחנן וריש לקיש סלקין למבקריה, אמר להון אבוה שמעתון מה אמר הדין ינוקא? אמרין ליה מה אמר? תני (סיפר) להון עובדא. אמר ר"ל ולא מקרא מלא הוא? כה אמר ה' הסיר המצנפת והרים העטרה זאת לא זאת השפלה הגבה והגבה השפיל (יחזקאל כ"א). א"ר יוחנן אילו לא עליתי אלא לשמוע דבר זה דיי וכו'. כתיב כי לכלב חי הוא טוב מאריה המת (קהלת ט'), בעוה"ז מי שהוא כלב יכול להעשות ארי ומי שהוא ארי יכול הוא להעשות כלב, אבל לעוה"ב מי שהוא ארי אינו יכול להעשות כלב וכל מי שהוא כלב אינו יכול להעשות ארי. אדרינוס שחיק טמיא (ירקבו עצמותיו) שאל לר' יהושע בן חנניה, א"ל אנא טב ממשה רבך, דאנא חי והוא מת, וכתיב כי לכלב חי טוב מאריה המת. א"ל יכול את לגזור דלא ידלק בר נש נור תלתא יומין? א"ל אין. לעידן עמיא (לעת ערב) סלקין תרוייהון על איגר פלטין חמי תנגא (עשן) סליק מן רחיק. א"ל מה כן? א"ל איפרכא ביש עאל אסיא ובקר יתיה וא"ל עד דשתי חמימי לא מיתסי ו). א"ל (תיפח רוחיה) עד דאת קיים בטלה גזרתך, ומשה רבינו משעה שגזר עלינו לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת לא מדליק יהודאי נור בשבתא ועדיין לא נתבטלה גזירתו וכו' (רות רבה פ"ג ב').

[גרים] **ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה.** ת"ר גר שבא להתגייר בזמן הזה, אומרים לו מה ראית שבאת להתגייר? וכי אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דויים סחופים (סכופים) ויסורים באים עליהם? ומודיעין אותו עונשן של מצות, אבל אין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו, שנאמר ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה (יבמות מ"ז:). א"ר יהודה ב"ר סימון בא וראה כמה חביבים הגרים לפני המקום, כיון שנתנה דעתה להתגייר השוה הכתוב אותה לנעמי שנאמר ותלכנה שתיהם עד בואנה בית לחם (שם סי' ה').

[שמות—סימן] **אל תקראנה לי נעמי וגו'.** אמר בר קפרא משל לפרה הדיוטית (גרוע וסוררה) שהעמידוה בעליה למוכרה בשוק, אמר רדיינות היא (מלומדת לחרוש) ומשוה תלמים תלמים היא. אמרין ליה אי רדיינות היא אילין מכותיה דאית בה למה אינון? כך אמרה נעמי קראנה לי מרה, ולמה כי המר שדי לי מאד (שם רמז ז').

ב

[צניעות] **ויאמר בועז וגו' למי הנערה הזאת.** וכי דרכו של בועז לשאול בנערה? א"ר אלעזר דבר חכמה ראה בה, שתי שבלין לקטה שלשה לא לקטה (שאינו לקט). במתניתא תני דבר צניעות ראה בה, שבלים עומדות לקטה מעומד, ושבלים נופלות לקטה מיושב (שבת קי"ג:) כיון שראה אותה נעימה ומעשיה נאים התחיל שואל עליה. ראה כי כל הנשים שוחחות ומלקטות וזו יושבת ומלקטת, כל הנשים מסלקות כליהם וזו משלשלת כליה, כל הנשים משחקות עם הקוצרים וזו מצנעת עצמה, כל הנשים מלקטות בין העמרים וזו מלקטת מן ההפקר. ודכוותיה, וכראות שאול את דוד יוצא לקראת הפלשתי אמר אל אבנר שר הצבא בן מי זה הנער (ש"א י"ז), ולא הוה חכים ליה? אתמול הוה משלח לאמר לישי יעמד נא דוד לפני כי מצא חן בעיני (שם ט"ז) ועכשיו הוא שואל עליו? אלא כיון שראה שאול את ראש הפלשתי בידו התחיל שואל עליו, אם מבני פרץ הוא מלך, אם מזרח הוא שופט. והיה שם דואג האדומי וא"ל אפילו אם הוא מפרץ פסול הוא כי בא מפסול משפחה מרות המואביה, א"ל אבנר והלא כבר נתחדשה הלכה, עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, א"ל א"כ אדומי ולא אדומית מצרי ולא מצרית. אנשים למה נתרחקו על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים

אותו, ועי' (יבמות מ"ו:). ה) דרש ותבכינה עוד פעם שנית, שתי בכיות משתי עינים הרי ארבע דמעות, וערפה היא הרפה. ו) שר אחד היה חולה והרופא אמר כי לא ירפא אם לא ישתה חמין ובערו אש בשבילו, והיה לו להמתין עד למחר כיון שהוא חולה שאין בו סכנה. ובזה הראה לו ר' יהושע כי גזרותיו בטלות אפילו בעודנו חי ומשה רבנו צוה לא תבערו אש בשבת ואע"פ שהוא מת כל ישראל מקיימין המצוה.

(דברים כ"ג), היה להם לנשים להוציא לקראת נשים, ואם לא עשו כן גם הן אסורין לבא בקהל. נתעלמה הלכה מאבנר לשעה. א"ל שאול צא ושאל לשמואל כבית דינו, כיון שבא אצל שמואל א"ל הדא מנין אית לך לא מן דואג? מין הוא, ואינו יוצא בשלום מן העולם. להוציאך חלק אי אפשר, וזו תשובתי דכתיב כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מ"ה) גנאי הוא לאשה להוציא וכו' (רות רבה פ"ד ח').

[גרים—כנפי השכינה] **ישלם ה' פעלך וגו' אשר באת לחסות תחת כנפיו.** תניא אחרים אומרים מפני מה גרים בזה"ז מעונין ויסורין באים עליהם? מפני ששהו להכנס תחת כנפי השכינה. א"ר אבהו ואיתימא ר' חנינא מאי קרא, ישלם ה' פעלך ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו (יבמות מ"ח:). א"ר אבון שמענו שיש כנפים לארץ שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו (ישעיה כ"ד), וכנפים לשמש שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג'), וכנפים לחיות שנאמר וקול כנפי החיות (יהזקאל ג'), וכנפים לכרובים שנאמר כי הכרובים פורשי כנפים (מ"א ח'), וכנפים לשרפים שנאמר שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים לאחד (ישעיה ו'). בא וראה כמה גדול כחן של צדיקים, וכמה גדול כחה של צדקה, וכמה גדול כחן של גומלי חסדים, שאין חסין לא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שמש ולא בצל כנפי חיות ולא בצל כנפי כרובים ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם שנאמר מה יקר חסדך ז) אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון (תהלים ל"ו) וכו' (רות רבה פ"ה ד').

[מצוה בלב שלם—זכרון בספר] **ותאכל ותשבע ותותר.** א"ר יצחק את שמע מינה תרתי, או ברכה שורת באצבעותיו של אותו צדיק, או ברכה שורת במעיה של אותה צדקת וכו'. בא הכתוב ללמדך שאם אדם עושה מצוה יעשנה בלב שלם, שאילו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתיב עליו וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית ל"ז) היה מוליכו על כתפו אצל אביו, ואילו היה אהרן יודע שהקב"ה מכתיב עליו הנה הוא יוצא לקראתך (שמות ד') היה יוצא לקראתו בתופים ובמחולות, ואילו היה בועז יודע שהקב"ה מכתיב עליו ויצבט לה קלי ותאכל ותשבע ותותר, היה מאכילה עגלות מפוטמות. ר' כהן ור"י דסכנין בשם ר' לוי אמר, לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא כותבה, ועכשיו כשאדם עושה מצוה מי כותבה? אליהו כותבה ומלך המשיח והקב"ה חותם על ידיהם, הה"ד אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג') וכו' (רות רבה פ"ה ו').

[צדקה] **שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז.** תני בשם ר' יהושע יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית, שכן אמרה רות לנעמי שם האיש אשר עשיתי עמו היום, לא אמרה אשר עשה עמי אלא אשר עשיתי עמו, הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכילני פרוסה אחת וכו'. תני ר"א בן יעקב אומר נקמתן של או"ה ביד ישראל שנאמר ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ"ה), נקמתן של ישראל ביד ענייהן שנאמר וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא (דברים ט"ו). א"ר אבין העני הזה עומד על פתחך והקב"ה עומד על ימינו, אם נתת לו זה שעומד על ימינו מברכך ואם לאו הוא עתיד ליפרע מאותו האיש שנאמר כי יעמוד לימין אביון (תהלים ק"ט) וכו' (שם סי' ט').

ג

[בגדי שבת] **ושמת שמלותיך עליך.** וכי ערומה היתה? אלא אלו בגדי שבת, מכאן אמר ר' חנינא צריך אדם שיהיו לו שני עטפים אחד לחול ואחד לשבת (ירוש' פאה פ"ח ז'). כך דרשה ר' שמלאי בצבורא, בכו חברייא (התלמידים) אמרו כעטיפתנו בחול כך עטיפתנו בשבתא (כי עניים היו), אמר להון צריכין אנו לשנות ח) וכו' (שם סי' י"ב).

[אלישע בן אבויה] **ליני הלילה והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל.** רבי מאיר הוה יתיב ודריש בהדין מדרשא דטבריא, והוה אלישע רביה גזיז (עבר) בשוקא רכיב על סוסיא בשבתא, נפיק לגביה, א"ל במה הוית עסיק? א"ל בפסוק וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו (איוב מ"ב), א"ל אלישע למה אמרת ביה? א"ל „ברך" שהכפיל לו את ממונו, א"ל עקיבא רבך לא הוה אמר כן, אלא וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו בזכות מעשים טובים שהיו בידו מראשיתו. א"ל אלישע ומה את אמרת על טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז'), א"ל יש לך אדם שהוא קונה סחורה בנערותו והוא מפסיד ובזקנותו הוא משתכר בה, ד"א יש לך אדם שעושה מעשים רעים בנערותו ובזקנותו הוא עושה מעשים טובים, א"ל אלישע עקיבא רבך לא כך אמר אלא טוב אחרית דבר כשהוא טוב מראשיתו ט), וכך הוה

ז) כחן של גומלי חסדים מוכח מדכתיב יעשה ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים. ח) השנוי הוא בחגורה ממה שהיה רגיל כל ימי השבוע וישלשל בגדיו למטה בשבת. ט) אלישע רצה להוכיח כי סיבת התפקרותו בסוף ימיו היתה מפני שלא היתה לו התחלה טובה ואין לו לקוות לאחרית טובה, וסיפר לו המעשה כי כוונת אביו ללמדו תורה היתה שלא לשמה, ולכן קשה לו להטיב דרכו ולשנות טבעו, וגם תשובה לא תועיל לו. ר"ע היה רבו של ר"מ ורבו של אלישע.

מעשה: אבויה אבי היה מגדולי הדור וכשבא למולני קרא לכל גדולי ירושלם וקרא לרבי אליעזר ולרבי יהושע עמהם, וכשאכלו ושתו שרון (התחילו) אילין אמרין מזמורים ואילין אמרין אלפנתרין (שירי יון בחרוזים). אמר ר"א לר"י אילין עסקין בדידהון ואנן לית אנן עסקין בדידן? התחילו בתורה ומן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים, והיו הדברים שמחים והאש מלהטת סביבותיהן כנתינתן מסיני. אמר אבוה הואיל וכך הוא גדול כחה של תורה, הבן הזה אם מתקיים לי הריני נותנו לתורה. ועל ידי שלא היתה כוונת מחשבתו לשם שמים אלא לשם כבוד לא נתקיימה בי תורתי. א"ל אלישע ומה את אמרת על לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח)? א"ל ר"מ ואת מה אמרת ביה? א"ל אלו דברי תורה שקשין לקנות ככלי זהב ונוחין ליאבד כזכוכית. א"ל ר"מ עקיבא רבך לא אמר כן אלא מה כלי זהב וזכוכית אם נשברו יש להם תקנה אף ת"ח שאיבד משנתו יכול לחזור עליה. א"ל אלישע חזור לך (שוב לביתך) עד כאן תחום שבת. א"ל מנין את ידע? אמר מטלפי סוסי, שכבר הלך אלפים אמה. א"ל ר"מ וכל הדא חכמתא אית בך ולית את חזר בך (חוזר בתשובה)? א"ל לית בחילי. א"ל למה? א"ל רוכב הייתי על הסוס ומטייל אחורי ביהכ"נ ביוה"כ שחל בשבת ושמעתי בת קול מפוצצת ואומרת שובו בנים שובבים (ירמיה ג'), שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג'), חוץ מאלישע בן אבויה שהיה יודע כחי ומרד בי. ומהיכן באה המרידה? אמרו פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גנוסר וראה אדם אחד שעלה לראש הדקל בשבת ונטל מן הקן האם על הבנים וירד בשלום. במוצאי שבת ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל הבנים ושלח את האם וירד והכישו נחש ומת, אמר כתיב שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כ"ג) היכן טובו של זה והיכן אריכות ימים של זה?! ולא ידע שדרשה ר"ע בצבורא למען ייטב לך בעולם שכולו טוב והארכת ימים לעולם שכולו ארוך וכו'. לאחר ימים חלה אלישע אתון ואמרין לר"מ אזיל לגביה. א"ל חזור בך, א"ל ועד כדון מקבלין? א"ל כתיב תשב אנוש עד דכא (תהלים צ') עד דכדוכה של נפש. באותה שעה בכה אלישע בן אבויה ומת. והיה ר"מ שמח ואמר דומה שמתוך תשובה נסתלק רבי אלישע. וכיון שקברוהו באה האור (אש של גיהנם) לשרוף את קברו, אתון ואמרין לר"מ, יצא ופרש טליתו עליה, אמר לאיש ליני הלילה בעוה"ז שכולו לילה, והיה בבקר בעולם שכולו טוב, אם יגאלך טוב זה הקב"ה שהוא טוב לכל—יגאל, ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' שכבי עד הבקר. והאש שקטה! (רות רבה פ"ו ו').

[שבועה לכבוש היצה"ר] **חי ה' שכבי עד הבקר.** א"ר יוסי שלשה הן שבא יצרן לתקפן ונזדרזו עליו כל אחד ואחד בשבועה, ואלו הן יוסף ודוד ובועז. יוסף דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית ל"ט), נשבע ליוצרו ואמר לאלהים איני חוטא ואיני עושה הרעה הגדולה הזאת! דוד מנין, שנאמר ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו וגו' חלילה לי מה' משלוח ידי במשיח ה' (ש"א כ"ו), ר' אלעזר אומר ליצרו נשבע וכו'. בועז מנין שנאמר חי ה' שכבי עד הבקר, ר' יהודה אומר נשבע ליצרו ואמר חי ה' שאיני נוגע בה. ר' חוניא אמר כתיב גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח (משלי כ"ד), גבר חכם זה בועז שנזדרז על יצרו בשבועה (שם סוף פ"ו).

[רמזים] **וימד שש שעורים וישת עליה.** דרש בר קפרא, וכי דרכו של בועז ליתן מתנה שש שעורין? ואם תאמר שהיו שש סאין וכי דרכה של אשה לישא שש סאין שנאמר וישת עליה? אלא רמז רמז לה שעתידים לעמוד ממנה ששה צדיקים ולכל אחד ואחד מהם שש מדות, ואלו הן דוד חזקיהו יאשיהו חנניה מישאל ועזריה (שלשתן כאחד) דניאל ומלך המשיח. בדוד הוא אומר יודע נגן בכנור, וגבור חיל איש מלחמה, ונבון דבר, ואיש תואר, וה' עמו (ש"א ט"ז). בחזקיהו כתיב למרבה המשרה, ולשלום אין קץ, פלא יועץ, אל גבור, אבי עד, שר שלום (ישעיה ט'). ביאשיהו כתיב והיה כעץ שתול על מים, ועל יובל ישלח שרשיו, ולא יראה כי יבא חום, והיה עלהו רענן, ובשנת בצורת לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי (ירמיה י"ז). בחנניה מישאל ועזריה כתיב ילדים אשר אין בהם כל מאום, וטובי מראה, ומשכילים בכל חכמה, ויודעי דעת, ומביני מדע, ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א'). בדניאל כתיב כל קבל די רוח יתירה ביה, ומנדע, ושכלתנו, מפשר חלמין, ואחוית אחידן, ומשרא קטרין (שם ה'). במלך המשיח כתיב ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' (ישעיה י"א) וכו'.

ד

[יתום] **וילד בן לנעמי.** וכי נעמי ילדה והלא רות ילדה? אלא לפי שגדלתו לפיכך נקרא על שמה, מכאן שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (סנהדרין י"ט).

תמה מגלת רות

איכה

א

[חנוך הבנים—חורבן בשביל עזיבת התורה] **איכה ישבה בדד העיר.** רבי אבא בר כהנא פתח: מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה׳ אליו ויגידה על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי (ירמיה ט׳). תני רשב״י אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר משנים (רישי דוכנא). שנאמר על מה אבדה הארץ וגו׳ מה כתיב בתריה על עזבם את תורתי. רבי יהודה נשיאה שלח לר׳ אסי ולר׳ אמי דיפקו ויבדקון קרייתא דארעא דישראל, והוין עלין לקרייתא ואמרין להון אייתי לן נטורי קרתא, והוון מייתי להון ריש מטרתא וסנטרא (שומרי העיר ושוטריו). אמרין להון אילין חרובי קרתא, ומאן אינון נטורי קרתא אלו סופרים ומשנים שהם הוגים ומשנים ומשמרים את התורה ביום ובלילה, ע״ש שנאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א׳), וכן הוא אומר אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר (תהלים קכ״ז). רב הונא ור׳ ירמיה בשם דבי שמואל בר׳ יצחק אמר מצינו שוויתר הקב״ה על ע״ז ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר על מה אבדה הארץ? על ע״ז גלוי עריות ושפיכות דמים אין כתיב כאן אלא על עזבם את תורתי. רב הונא ור׳ ירמיה בשם ר׳ חייא בר אבא אמרי כתיב ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו (שם ט״ז) הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, ומתוך שהיו מתעסקים בה המאור שבה היה מחזירן למוטב. שמואל תני לה בשם רבי שמואל בר אמי אימתי המלכות גוזרת גזירה וגזירתה מצלחת? בשעה שישראל משליכין דברי תורה לארץ, הה״ד וצבא תנתן על התמיד בפשע ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה (דניאל ח׳), ואין אמת אלא תורה שנאמר אמת קנה ואל תמכור (משלי כ״ג) ואם השלכת דברי תורה לארץ מיד הצליחה המלכות. א״ר בר כהנא עמדו פילוסופין לאו״ה כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי, אמרו להם האומות יכולים אנו להזדווג לאומה זו (ללחום עם ישראל ולנוצחם)? אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות שלהם, אם התינוקות מצפצפין בקולן אי אתם יכולים להם, ואם לאו אתם יכולים להם, שכן הבטיחם אביהם ואמר להם הקול קול יעקב והידים ידי עשו (בראשית כ״ז), כל זמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות ובתי מדרשות אין ידי עשו שולטות בהם, וכל זמן שאין קולו מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות הידים ידי עשו. וכן הוא אומר לכן כאכול קש לשון אש וגו׳ כי מאסו תורת ה׳ צבאות ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (ישעיה ה׳), וכי יש קש אוכל אש, והלא דרכה של אש לאכול קש? אלא קש זה ביתו של עשו שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדיה א׳), שרשם כמק יהיה אלו האבות שהם שרשיהם של ישראל, ופרחם כאבק יעלה אלו השבטים שהם פרחיהם של ישראל, מפני מה? כי מאסו את תורת ה׳ צבאות זו תורה שבכתב, ואת אמרת קדוש ישראל נאצו זו תורה שבעל פה, וכיון שהשליכו דברי תורה התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה ישבה בדד העיר (איכה רבתי פתיחתא סי׳ ב׳).

[שבטים] רבי אבהו בשם ר׳ יוסי בר חנינא פתח: אפרים לשמה תהיה ביום תוכחה בשבטי ישראל הודעתי נאמנה (הושע ה׳). אימתי ביום שהקב״ה עתיד להתוכח עמהם בדין. אתה מוצא בשעה שגלו עשרת השבטים לא גלו שבטי יהודה ובנימין, והיו עשרת השבטים אומרים מפני מה הגלה אותנו ולא הגלה אותם מפני שהם בני פלטין שלו, דילמא משוא פנים יש כאן? חס ושלום, אין כאן משוא פנים אלא עדיין לא חטאו, וכיון שחטאו הגלה אותם, אז אמרו השבטים הא אלהינו, הא אלהינו! א) הא תקיף, הא תקיף! הא קשוט, הא קשוט! דאפילו לבני ביתו לא נסיב אפין. כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה (שם פתיחתא ו׳).

[עמון ומואב—כרובים] רבי יצחק פתח, בושנו כי שמענו חרפה כסתה פנינו כי באו זרים על מקדשי בית ה׳ (ירמיה נ״א). את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לירושלם נכנסו עמהם עמונים ומואבים, שנאמר פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבואו בקהל לך (איכה א׳), נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים, נטלו אותם ונתנום בכליבה ב) והיו מחזירין אותם בחוצות ירושלם ואומרים לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת ע״ז? ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים, הא כל אפיא (אופנים) שוין! הה״ד יען אמור מואב ושעיר הנה ככל הגוים בית יהודה (יחזקאל כ״ה). באותה שעה נשבע הקב״ה שהוא מקעקע ביצתן מן העולם, שנאמר שמעתי חרפת מואב וגידופי בני עמון אשר חרפו את עמי ויגדילו על גבולם, לכן חי אני נאם ה׳

א) הא אלהינו הא אלהינו, כלומר הא אלהים לכל השבטים באין הבדל ביניהם ושופטם בצדק לפי מעשיהם.

ב) לשון כלוב, ככלוב מלא עוף (ירמיה ה׳ כ״ז). כי הם חשבו הכרובים לע״ז שבני ישראל השתחוו להם. ולא נעשו אלא לפאר ולרמז על האהבה שבין הקב״ה וכנסת ישראל. ואף כי בימי יאשיהו כבר נגנז הארון והכפורת ועמהם הכרובים, הכוונה על הכרובים בצורות חקוקים בקירות הבית עי׳ יומא נ״ד ע״א וברש״י שם וקלפו אותם מן הכותל ונתנום בכלוב של עוף להראותם להעם כדי להרף את אמונת

צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה וגו׳ (צפניה ב׳) וכו׳ (שם פתיחתא ט׳).

[שכר ועונש—טוב ורע] רבי יצחק פתח, תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך וגו׳ (דברים כ״ח). אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ת) תבאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות ט״ו) ועכשיו שלא זכיתם ג) הרי אתם קוראים תבא כל רעתם לפניך (איכה א׳); אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ש) שמעו עמים ירגזון, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים שמעו כי נאנחה אני; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ר) ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים (שמות ג׳), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ראה ה׳ כי צר לי מעי חמרמרו; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ק) וקראתם בעצם היום הזה מקרא קודש (ויקרא כ״ג), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים קראתי למאהבי המה רמוני; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (צ) צדק צדק תרדוף (דברים ט״ז), ועכשיו שלא זכיתם אתם קוראים צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פ) פתוח תפתח את ידך (דברים ט״ו), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים פרשה ציון בידיה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ע) אלה מו׳עדי ה׳ (ויקרא כ״ג), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים על אלה אני בוכיה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ס) יצו ה׳ את הברכה בא׳סמיך (דברים כ״ח), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים סלה כל אבירי אדני בקרבי; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (נ) במס׳לה ׳נעלה (במדבר כ׳), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים נשקד עול פשעי בידו; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (מ) אש תמיד תוקד על ה׳מזבח (ויקרא ו׳), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ממרום שלח אש בעצמותי; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ל) ההולך לפניכם בדרך (דברים א׳), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים לא עליכם כל עוברי דרך; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (כ) וא׳כלתם לחמכם לשובע (ויקרא כ״ו), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים כל עמה נאנחים מבקשים לחם; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (י) ולא יחמוד איש את ארצך (שמות ל״ד), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם אתם קוראים ידו פרש צר על כל מחמדיה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ט) כי ביום הזה יכפר עליכם ל׳טהר אתכם (ויקרא ט״ז), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים טומאתה בשוליה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ח) מכל ׳חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו (שם), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים חטא חטאה ירושלם; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ז) ונ׳זכרתם לפני ה׳ אלהיכם (במדבר י׳), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים זכרה ירושלם ימי עניה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ו) ׳והתהלכתי בתוככם (ויקרא כ״ו), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ויצא מבת ציון כל הדרה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ה) ונתנך ׳הוי׳ה לראש (דברים כ״ח), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים היו צריה לראש; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ד) ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחרי׳ד (ויקרא כ״ו), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים דרכי ציון אבלות; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ג) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך (דברים ט״ז), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ׳גלתה יהודה מעוני; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ב) בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה׳ מארץ מצרים ליל שמורים הוא (שמות י״ב), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ׳בכה תבכה בלילה; אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (א) איכה אשא לבדי (דברים א׳), ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ׳איכה ישבה בדד העיר (שם פתיחתא י״א).

[שבטים—בגד קצר לשנים] ר׳ חנינא בר פפא פתח, מעדה בגד ביום קרה חומץ על נתר ושר בשירים על לב רע (משלי כ״ה). למה היו עשרת השבטים ושבט יהודה ובנימין דומין? לשני בני אדם שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים, והיה זה נוגד מכאן ד) וזה נוגד מכאן עד שקרעו אותה, כך לא זזו עשרת השבטים מלעבוד ע״ז בשומרון ושבט יהודה ובנימין עד שגרמו לירושלם ליחרב. חומץ על נתר, א״ר יהושע משל לאחד שהיה לו מרתף של יין בדק חבית ראשונה ומצאה חומץ שניה ומצאה חומץ שלישית ומצאה חומץ, אמר הא מסתייא דבולא בישא וכו׳. ושר בשירים על לב רע, ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק אמר, לפי שהיו ליצני הדור ממלאין בפיהם ומרמזין בעיניהם ומורין באצבעותיהם, ואומרים החזון אשר הוא חוזה לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא (יחזקאל י״ב), אמר להם הקב״ה חייכם כי בימיכם בית המרי אדבר דבר ועשיתיו נאם ה׳ (שם), מיד ויעל עליהם את מלך כשדים ויהרוג בחוריהם בחרב (דהי״ב ל״ו), וכתיב וישרוף את בית ה׳ (מ״ב כ״ה) זה בית המקדש, ואת בית המלך זה פלטין של צדקיהו, ואת כל בתי ירושלם (שם) אלו ארבע מאות ושמונים

ישראל. ג) בפתיחתא הזאת חושב הפסוקים על סדר אלפא ביתא בדרך תשר״ק על אילו זכיתם פסוק לטובה ועל לא זכיתם פסוק לרעה זה מול זה, ולא חשב אותיות השימוש ולפעמים חושב האות שבאמצע המלה, ותקנתי באות ס׳ נ׳ ד׳ ג׳ ב׳ כדי להשלים הא״ב של תשר״ק. כל הפסוקים הם מאיכה א׳ ומתחיל מסופו ומסיים בתחלתו איכה ישבה בדד. ד) נוגד כצ״ל, והוא לשון משיכה שהיה מושך ומותח הבגד עליו לכסות בו וכן השני עד שנקרע הבגד, ע״ד כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה כהתכנס (ישעיה כ״ח).

בתי כנסיות שהיו בירושלם, דאמר ר׳ פינחס בשם ר׳ הושעיא ת״פ בתי כנסיות היו בירושלם חוץ מביהמ״ק מנין מלאת״י בגימטריא הכי הוי ה), ובכל אחד ואחד חדר למקרא וחדר למשנה ותלמוד וכו׳ (שם פתיחתא י״ב).

[בחירה—זכריה הנביא] ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי פתח, וזכור את בוראיך בימי בחורותיך וגו׳ (קהלת י״ב), אמר שלמה לישראל זכרו את בוראכם עד שבחרותיכם קיימות: עד שברית כהונה קיימת שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש״א ב׳ כ״ח), עד שברית לויה קיימת שנאמר כי בו בחר ה׳ אלהיך מכל שבטיך (דברים י״ח), עד שברית מלכות בית דוד קיימת שנאמר ויבחר בדוד עבדו (תהלים ע״ח), עד שברית בית המקדש קיימת שנאמר ועתה בחרתי והקדשתי את הבית הזה (דהי״ב ז׳ ט״ז), עד שאת קיימת שנאמר בך בחר ה׳ אלהיך להיות לו לעם סגולה (דברים ז׳). עד אשר לא יבואו ימי הרעה, אלו ימי הגלות; והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ, לא טובה ולא רעה; עד אשר לא תחשך השמש, למלכות בית דוד דכתיב ביה וכסאו כשמש נגדי (תהלים פ״ט); והאור והירח והכוכבים, האור זו תורה שכתוב בה כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו׳), הירח זו סנהדרין דתנן סנהדרין היתה בחצי גורן עגולה, והכוכבים אלו הרבנים דכתיב ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל י״ב); ושבו העבים אחר הגשם, את מוצא שכל הנבואות הקשות והרעות שנתנבא עליהם ירמיה לא באו עליהם אלא לאחר חורבן בית המקדש; ביום שיזועו שומרי הבית, אלו משמרות כהונה ולויה; והתעותו אנשי החיל (קהלת שם), אלו הנביאים וכו׳. כתיב והוא מזכיר עון להתפש (יחזקאל כ״א כ״ח), זה עונו של זכריה הנביא, הה״ד ורוח אלהים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמוד מעל לעם (דהי״ב כ״ד) וכי מעל ראשי העם היה? אלא שראה עצמו גבוה מכל העם, חתן המלך ו) וכהן גדול ונביא ודיין. התחיל מדבר גדולות הה״ד ויאמר להם כה אמר האלהים למה אתם עוברים את מצות ה׳ ולא תצליחו כי עזבתם את ה׳ ויעזוב אתכם (שם), מיד ויקשרו עליו וירגמוהו אבן במצות המלך בחצר בית ה׳ וגו׳ ובמותו אמר ירא ה׳ וידרוש (שם). ר׳ יודן שאל לר׳ אחא היכן הרגו ישראל את זכריה בעזרת נשים או בעזרת ישראל? א״ל בעזרת הכהנים וכו׳. ולא נהגו בדמו לא כדם הצבי ולא כדם האיל דכתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא י״ז), ברם הכא נאמר כי דמה בתוכה היה על צחיח סלע שמתהו לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר (יחזקאל כ״ד), וכל כך למה? להעלות חמה ולנקום נקם נתתי את דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות (שם). שבע עבירות עשו ישראל באותו היום, הרגו כהן, ונביא, ודיין, ושפכו דם נקי, וחללו את השם, וטמאו את העזרה, ויום הכפורים היה שחל להיות בשבת. כיון שעלה נבוזראדן התחיל הדם תוסס, אמר להם מה טיבו של דם זה? אמרו לו דם פרים ואלים וכבשים שהיינו שוחטין, מיד שלח ואייתי דמי זבחים ולא אידמו ליה, אמר להם אי אמריתו מוטב ואם לאו סריקנא לבשרייהו דהנהו אינשי במסרקי דפרזלא. אמרי ליה מאי נימא לך, נביא היה דהוה מוכיח לן, קמינן עליה וקטליניה, והא כמה שני דלא נייח דמיה. אמר להו אנא מפייסנא ליה, אייתי קומי סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה וקטלינהון, אייתי שמונים אלף פרחי כהונה וקטל יתהון עלויה ועדיין הדם תוסס. אייתי בחורים ובתולות וקטל עלויה ולא נח, אייתי תינוקות של בית רבן וקטל עלויה עד שהגיע דמם לדמו של זכריה לקיים מה שנאמר ודמים בדמים נגעו (הושע ד׳) ועדיין היה הדם תוסס, אמר נבוזראדן, זכריה זכריה! כל טובים שבהם איבדתי, ניחא לך דליכלינהו לכולהו? כדאמר הכי מיד נח הדם. בההיא שעתא הרהר נבוזראדן בנפשיה לעשות תשובה ואמר, ומה אם על נפש אחת כך, ההוא גברא דקטל כל הנהו נפשות על אחת כו״כ! ערק ושדר פרדשנא (צוואה) לביתיה ואגייר (שם פתיחתא כ״ג).

[מלכי יהודה נתמעט כחם] זבדא בן לוי פתח, לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם (איכה ד׳). ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה ז), ואלו הן: דוד אסא יהושפט וחזקיהו, דוד אמר ארדוף אויבי ואשינם (תהלים י״ח), אמר לו הקב״ה אני עושה כן בשבילך, הה״ד ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש״א ל׳ י״ז), מהו למחרתם? ר׳ יהושע בן לוי אמר שני לילות ויום אחד, שהיה הקב״ה מאיר לו בלילות זיקין וברקים, הה״ד כי אתה תאיר נרי (תהלים י״ח). עמד אסא ואמר אני אין בי כח להרוג אותם אלא אני רודף אותם ואתה הורגם, א״ל אני עושה כן, שנאמר וירדפם אסא והעם אשר עמו עד לגרר ויפול מהכושים לאין להם מחיה כי נשברו לפני ה׳ ולפני מחנהו וגו׳ כי היה פחד ה׳ עליהם (דהי״ב י״ד). עמד יהושפט ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף אלא אני אומר שירה ואתה נלחם בם, אמר לו הקב״ה אני עושה כן, שנאמר ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה׳ מארבים על בני עמון ומואב והר שעיר הבאים

ה) קריה נאמנה מלאתי משפט (ישעיה א׳), והיה צ״ל מלאה משפט, לכן דרשו על מנין בתי כנסיות עם ביהמ״ק במספר תפ״א כמנין מלאתי. ו) אביו יהוידע היה חתן המלך יהורם (דהי״ב כ״ב י״א). ז) בא להראות כי מלכי יהודה מדוד המלך עד חזקיהו נתמעט כחם נגד אויביהם מסבת החטא, ולעומת מיעוט כח גופם של המלכים נתרבה עזר ה׳ להושיע לבני ישראל בדרך נס, עד אשר היה ירא נבוכדנצר לעלות ולחרוב את ירושלם, ואומות העולם לא האמינו כי יוכלו

ליהודה וינגפו וגו׳ ויהודה בא על המצפה למדבר ויפנו אל ההמון והנם פגרים נופלים ארצה ואין פליטה (דהי״ב כ׳), עמד חזקיהו ואמר אני אין בי כח לא לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה נקמה בהם, אמר לו הקב״ה אני עושה כן שנאמר ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים (מ״ב י״ט), ועליו נאמר מנפש ועד בשר יכלה והיה כמסוס נוסס ושאר עץ יערו מספר יהיו ונער יכתבם (ישעיה י׳), כמה נשתייר מהם? רב אמר עשרה שכן דרכו של נער להיות כותב יו״ד, ר׳ אליעזר אומר ששה שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה (וא״ו) וכו׳, ר׳ תנחום בן חנילאי אומר ארבעה עשר ח) הה״ד ונשאר בו עולות כנוקף זית שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעפיה פוריה (שם י״ז ו׳). הכל מודים שנבוכדנצר היה אחד מהם, וכיון שאמר לו הקב״ה עלה והחריב בית המקדש אמר לא בעי אלא מצמצמא ט) יתי, שמא מעבד לי כזה דעבד לסבי. מה עשה? בא וישב בדפני של אנטוכיא ושלח נבוזראדן רב טבחים על ירושלם, ועשה שם שלש שנים ומחצה, והיה מקיף את ירושלם ולא יכול לכבשה. בקש לחזור נתן הקב״ה בלבו להיות ממדה בחומה, והיתה שוקעת בכל יום טפחיים ומחצה עד ששקעה כולה, וכיון ששקעה נכנסו השונאים לירושלם, ועל אותה שעה הוא אומר לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם. כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמיהו מקונן עליהם איכה ישבה בדד (שם פתיחתא ל׳).

[איכה בלשון נביאים] שלשה נביאים נבאו בלשון איכה, ואלו הם: משה ישעיה וירמיה, משה אמר איכה אשא לבדי (דברים א׳), ישעיה אמר איכה היתה לזונה קריה נאמנה (ישעיה א׳), ירמיה אמר איכה ישבה בדד העיר. א״ר לוי משל למטרונה אחת שהיו לה שלשה שושבינין, אחד ראה אותה בכבודה, ואחד ראה אותה בפוחזה, ואחד ראה אותה בפחדה. משה ראה את ישראל בכבודן אמר איכה אשא לבדי, ישעיה שראה אותן בפוחזן אמר איכה היתה לזונה, ירמיה ראה אותן בפחדן אמר איכה ישבה בדד. מהו לשון איכה? ר׳ אלעזר אומר איה־כה שנאמר לאברהם כה יהיה זרעך (בראשית ט״ו), ר׳ יוחנן אמר איה כה שנאמר למשה כה תאמר לבית יעקב (שמות י״ט). ר׳ נחמיה אומר אין לשון איכה אלא לשון קינה, כמו שנאמר ויקרא ה׳ אלהים אל האדם ויאמר לו איכה (בראשית ג׳), ר׳ יהודה אמר אין לשון איכה אלא לשון תוכחה שנאמר איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמיה ח׳). שאלו את בן עזאי ואמרו לו אמור לנו דבר אחד (ענין „איכה״) ממגילת קינות? אמר להם לא גלו ישראל עד שכפרו ביחידו של עולם ובעשרת הדברות ובמילה שניתנה לעשרים דורות ובחמשה ספרי תורה, מנין איכה י). א״ר לוי לא גלו ישראל עד שכפרו בשלשים ושש כריתות שבתורה מנין איכ״ה (איכה רבתי פ״א א׳).

[אל״ף בי״ת באיכה] למה נאמרה מגילת קינות באל״ף בי״ת? כדי שיהיו נגרסין בפי המקוננים. ד״א אני אמרתי לברכם מאל״ף ועד תי״ו דכתיב אם בחקותי תלכו, עד קוממיות (ויקרא כ״ו), והם סרחו ולקו מאל״ף ועד תי״ו. אימתי נאמרה מגילת קינות? ר׳ יהודה אומר בימי יהויקים נאמרה, א״ר ברכיה וכי בוכין על המת עד שלא ימות? אלא נכתבה בימי יהויקים ונאמרה אחר חרבן בית המקדש (שם).

[ירושלם רבתי באוכלסין ובמסחרים] רבתי עם. תני ר׳ שמואל עשרים וארבע פלטיות יא) היו בירושלם ועל כל פלטיא ופלטיא כ״ד שווקים שעולים לחשבון תקע״ו שווקים ובכל שוק ושוק היו כ״ד שקקים שעולים לחשבון רבוא ושלשת אלפים ותתכ״ד שקקים. ועל כל שקק כ״ד מבואות שעולים לחשבון ל״ג רבוא ואלף ותשע מבואות, ועל כל מבוא כ״ד חצרות שעולים לחשבון תשצ״ו רבוא ואלפים ותרכ״ד, לקיים מה שנאמר יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב (מ״א ד׳), לכך נאמר רבתי עם. א״ר אלעזר עובדא הוה בחד שיירא והוה תמן תגר חד דהוה נגיד (מוליך) ג׳ מאה גמלין טעונין פלפלא, אתא להדי צור (עיר צור) ואשכח חד חייט דיתיב על פילי (פרוור) דמדינתא, א״ל מה את טעין? א״ל פלפלין, א״ל מזבן את לוקטא לוקטא יב)? א״ל לא אלא כולה כחדא, א״ל לית את מזבן אלא ליהוד מדינתא (לעיר ישראל=ירושלם). אזל ליהוד מדינתא אשכח חייט יתיב על פילי, א״ל מאן גמלך טעינין? א״ל קטע קטיעך! יג). חזר אמר ליה מאן את מזבן? א״ל תפור תפרך! א״ל אימא לי מאן את טעין, ואם אנא יכיל זבין אנא ואם לאו אנא אייתי לך בר נש דזבין להו. א״ל פלפלין. נסביה

לכבוש את העיר. ח) דורש לשון „שאר״ וכאן כתיב ו„נשאר״ אע״ג שהפסוק מיירי בישראל ולא באשור. ט) כצמצמא יתי, אצמצם את עצמי לכבוש את ירושלם ולא להחריבה, כי אמר ירא אני שלא יענשני הקב״ה כמו שעשה לזקני סנחריב. י) דורש נוטריקון „איכה״ אות אל״ף רמז לה׳ אחד, אות יו״ד לעשרת הדברות, אות כ׳ למילה שנתנה לעשרים דורות, אות ה׳ לחמשה חומשי תורה. יא) פלטיא הוא רחוב גדול (plazza) שוק הוא רחוב בינוני ושקק הוא רחוב קטן (alley), וענין הכפולים בכ״ד הוא מנין מסיום ע״ש כ״ד ספרים וגוזמא קתני כלומר שהיתה עיר גדולה מאד ומלאה בנינים רבים. יב) לוקטא לוקטא, מעט מעט, כלומר אם מוכר ליחידים (retail) ובגירסא אחרת קטלפטא בהוראה זו מלשון יון קטלפטון בחלקים קטנים, והוא השיב כי מוכר רק לסוחר גדול כל סחורתו (wholesale). יג) קטע קטיעך, חתוך חתיכתך, כלומר עשה מלאכתך מלאכת החייטות, שלא האמין שיש בכחו לקנות קניה גדולה כזו.

לבייתיה וכיון דפרק פסק טמיתהון (קצב מחירן). אעליה לגו ביתיה אחמי ליה ברוותיה (בית כור) דדינרי, א"ל חמי הדין מוניטא (מטבע) נפקין בארעך וסב מנהון. אפטר ואזל בשלם. בתר דפטריה נפק טיילא בשוקא, פגע ביה חד מן רחמוהי (אוהביו), א"ל מן את טעין הכא? א"ל פלפלין, א"ל אית לך מינה הב לי קליל (מעט) דאית לי אריסתוון (סעודה), א"ל כבר זבנית יתיה לחייט חד, אלא אנא אימא ליה ויהיב לך, אזל לגביה א"ל אית גבך מן אילין פלפלא? אשכחינון לההוא דיראתא (דירה) דיוטא קמייתא אית דזבני מן אונקיא ואית דזבני מן אונקיא ופלג, דיוטא תניינא מהון זבנין ומנהון לא זבנין, דיוטא תליתאה לא ארגישית בהון. יד) לקיים מה שנאמר רבתי עם. פיקח אחד היה בירושלם והיה אומר באיזה צד היו פרים ורבים: היה אחד מהם משיא את בנו בן שתים עשרה שנה לאשה שהיא ראויה לבנים, ולא היה יוצאת שנתה עד שהיתה מעוברת וילדה, אף בנו היה עושה כן לבנו והיה משיאו בן י"ב שנה לאשה שראויה לבנים, ולא היה אחד מהם מגיע לעשרים ושש שנים עד שהיה רואה בנים ובני בנים, לקיים מה שנאמר וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכ"ח). ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר למה"ד לכרי גדול של תבואה נתון בסידקי (שוק שמוכרין תבואות) ולא היה אדם יכול לשערו, והיה שם פיקח אחד אמר להם, אם מבקשים אתם לשערו, מתרומתו אתם עומדים עליו. כך אם תבקש לעמוד על מניינם של ישראל, מכהנים אתה עומד עליהם. הה"ד ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף (ש"א ח'), ותנינן פר קרב בעשרים וארבעה ואיל באחד עשר טו). הדא דאת אמר בבנין ביהמ"ק ראשון, אבל בבנין שני ביקש אגריפס המלך לעמוד על מניינם של אוכלסין, אמר להם הפרישו כל אחד מכם כוליא אחת מכל קרבן פסח, ועמדו והביאו לו שש מאות אלף זוגות של כוליות כפלים ביוצא מצרים, חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה ואין פסח שלא היו עליו מנויין יותר מעשרה. ואותו הפסח נכנסו להר הבית ולא החזיקן והיה שם זקן אחד ורמסוהו ונקרא פסח מעוכין (איכה רבתי פ"א).

[גט ואינו גט] היתה כאלמנה. רבנן אמרי משל למלך שבועס על המטרונא וכתב לה גיטה ונתן לה וחזר וחטפו ממנה, כל זמן שהיא מבקשת להנשא לאחר אומר לה היכן גיטך שגרשתיך, וכל זמן שהיא תובעת מזונותיה הוא אומר לה כבר גרשתיך. כך כל זמן שישראל מבקשים לעבוד ע"ז אומר להם הקב"ה אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה (ישעיה נ'), וכל זמן שהם מבקשים שיעשה עמהם נס אומר להם כבר גרשתי אתכם דכתיב שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה אליה (ירמיה ג'). ד"א היתה כאלמנה, אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה, כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה, או כאשה עגונה ממתנת על בעלה שהניחה והלך בדרך רחוק. ולא אלמנה ממש, וכן הוא אומר כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו (ירמיה נ"א) וכו' (שם).

[חכמי ירושלם] רבתי בגוים שרתי במדינות. אמר רבה א"ר יוחנן כל מקום שהולכים נעשים שרים לאדוניהם (סנהדרין ק"ד). והלא כבר נאמר רבתי עם ומה ת"ל רבתי בגוים? אלא רבתי בדעות כענין שנאמר ותרב חכמת שלמה (מ"א ה'). שרתי במדינות רב הונא בשם ר' יוסי אמר כל מקום שהיה ירושלמי הולך היו מציעין לו קתדרא ומושיבין לו עליה בשביל לשמוע חכמתו. עובדא הוה בחד מן ירושלם דאזל לאתינס טז), ואיתקבל גבי ריחמיה (אוהבו), ועבד תמן כמה יומין. מטא זימניה (למות) ואפקיד מידליה (עשרו) גבי מרי דביתא וא"ל אי אתי ברי מן ירושלם ויעביד לך תלת מילין דחכמתא הב ליה מדלי. נח נפשיה ואיתפטר לבית עלמין. לבתר יומין שמע בריה ואזל לתמן, כיון דמטא בתרע פילי דההוא מדינתא, חמא חד טעין מובלא דקיסין (משא עצים), א"ל מזבן את מובלא דקיסין? א"ל אין, א"ל סב טמיתהון ואוביל יתהון גבי פלן יז), הוה אזל הוא והוא אזיל בתריה עד דמטא גבי דרתיה, א"ל אי פ ן! תא סב מובלא דקיסין, א"ל ומי מובלא דקיסין אמרי לך דתיתי לי? א"ל אין ד א אמרת לי, אלא הדין בר נש דאתי בתראי ליה הינון. לאלתר אפתח ליה ביתיה, ונכנס ויהבו שלמא דין לדין—הא מילא חדא.—אמר ליה מאן את? א"ל אנא הוא בריה

יד) בעליה הראשונה היה מוכר את הפלפלין לכל אחד במשקל אונקייא (ounce) או אונקיא וחצי, בעלייה השניה נמצא עוד פלפלין למכור לאיזה אנשים, ובעלייה השלישית לא נמצא עוד מאומה כי כבר מכר הכל עד שלא הרגישו ריח פלפלין. וכל זה להראות עד כמה היתה ירושלם מרובה באוכלסין כי מכרו פלפלין משא גמלים רבים ליושבי העיר במדה קטנה, ונשארו עוד אנשים שלא יכלו להשיג פלפלין כי כבר נמכרו, כי מספר התושבים היה רב מאד. טו) משנה ביומא כ"ו ע"ב. ולפי החשבון הזה כ"ב אלפים פרים נכפלים בכ"ד עולים תקכ"ח אלפים, ק"כ אלפים צאן נכפלים בי"א עולים י"ג רבוא ועשרים אלפים, בס"ה 1,848,000 כהנים. עי' פסחים ס"ד ע"ב. טז) עיר עתיקה בארץ יון athens שהיתה מלאה חכמים, אך חכמי ירושלם היו חכמים יותר גדולים מהם. יז) פלן, בעל הבית ששם מת אביו. כנראה היה אביו ירא אם יודיע בעה"ב לירושלם כי אכסנאי שלו מת יבוא איש אחר שאינו בנו ויקח הירושה בערמה, לכן צוהו שיחכה עד אשר יבא בנו אליו מעצמו ע"י חכמתו ועל פי שלשה דברי חכמה שיעשה יכיר כי הוא בנו. הראשון היה למצוא את בעה"ב שידע שמו ולא ידע מקומו, ושני דברי חכמה אחרים איך לחלק את האוכל לפני המסובין, בסעודה אחת חלק ע"ד משולשין, ובסעודה שניה

דההוא גברא דמית גבך, אעליה ועבד ליה מגוס (אכילה), והוה להתוא גברא תרין בנין ותרתין בנתן, כד מטא ענתיה דאריסטון (עת הסעודה) אייתי קומיה בסעודתא חמשה פריגין (צפרים) בתבשילא, כמה דשריו (התחילו) למיכל א"ל בעה"ב סב ופלג! א"ל לא דידי היא, א"ל אנא צבי דתיסב ותפלג. נסב ופלג, ויהב פריגא בין גברא ואיתתיה, נסב פריגא תנייתא ויהב בין תרין בנוי, ונסב פריגא תליתאה ויהב בין תרתין בנתיה, ונסב תרין פריגין ויהב קומיה דידיה, אכלון ולא אמרו ליה ולא מידי—הא מילתא תניינא. — לעידן רמשא אייתי תרנגולא פטימתא בסעודתא, א"ל סב פלג, א"ל לא דידי היא, א"ל סב פלג ברעותי. נסב ופלג ויהב רישא קומי גברא, נסב בני מעיה ויהב קדם איתתיה, נסב תרין אטמאתא (ירכיים) ויהב לתרין בנוהי, נסב תרין גפוי (כנפים) ויהב לתרין בנתיה, נסב גופא כולה ויהב קמיה דידיה— הא מילא תליתאה. — אמר ליה בעה"ב הכדין פלגין באתריכון? פלגת זימנא קמא ולא אמרית לך ולא מידי, והאידנא את עביד כדין?! אמר ליה לאו אמרית לך דלאו דידי היא? ואע"ג דפלגית, יאות פלגית: זימנא קמא חמשה פריגין אייתית בסעודתא, את ואתתך ופריגא הא תלתא, תרין בנך ופריגא הא תלתא, תרתין בנתך ופריגא הא תלתא, ואנא ותרתין פריגין הא תלתא. נסבית מידי מן חולקכון?! האידנא אייתית תרנגולתא, נסבית רישא ויהבית לך דאת רישא דביתא, נסבית בני מעיה ויהבית קדם איתתך דמינה יפקון בנייא מן מעיה, נסבית תרין אטמאתא ויהבית לתרין בנך דאינון עמודיא דביתא, נסבית תרין אנפייא ויהבית קדם בנתך דלמחר יפקון ויפרחון מן ביתך ויזלון לון לבעליהן, נסבית אנא הדין אילפא (ספינה הדומה לגוף העוף), באילפא אתינא באילפא אנא אזיל, קום והב מדלי דאפקד אבא גבך ואיזיל! לאלתר יהיב ליה מה דיליה ואזיל ליה לשלם, לקיים מה שנאמר רבתי בגוים רבתי בדעות (שם פ"א ס' ד').

[חכמות של תינוקות בירושלם] חד מאתינס אתא לירושלם, אשכח חד מינוקא ויהיב ליה פריטין, א"ל זיל ואשכח ואייתי לי מה דאיכול ואשבע ואותיר ואסב לאסטרטיא (אלך לדרך). אזל הוא ואייתי ליה מילחא, א"ל מילחי אמרי לך דתייתי לי? א"ל ולא כן אמרת לי זיל אייתי לי מה דאיכול ואשבע ואותיר ואיסב לאסטרטיא.—חד מאתינס אתא לירושלם, אשכח חד מינוקא יהיב לי פריטין א"ל זיל ואייתי לי ביעין וחובצין יח), מן דאתי א"ל אחמי לי אידא היא חובצא דעיזא חיורתי ואידא היא דעיזא איכמתי, א"ל איהו את גבר סב! אחמי לי את אידא היא בעיתא דתרנגולתא חיוורתי ואידא היא דאכמתי.—מעשה ברבי יהושע שהיה מהלך בדרך ומצא תינוק אחד יושב על פרשת דרכים, אמר לו איזה דרך קרובה לעיר, אמר לו זו קרובה ורחוקה וזו רחוקה וקרובה, הלך ר"י בזו שקרובה ורחוקה, כיון שהגיע סמוך לעיר מצא גנות ופרדסים מוקפים לחומה, וחזר אצל אותו תינוק ואמר לו בני! וכי זו דרך קרובה לעיר? א"ל אתה הוא חכם של ישראל, לא כך אמרתי לך שזו קרובה ורחוקה וזו רחוקה וקרובה? באותה שעה אמר ר' יהושע אשריכם ישראל שכולכם חכמים מגדולכם ועד קטנכם. כיון שנכנס לעיר מצא תינוקת עומדת ממלאת מים מן העין, אמר לה השקיני מים, אמרה לו לך ולחמורך, כיון ששתה ופנה לילך אמר לה בתי עשית כמעשה רבקה, אמרה לו אני עשיתי כמעשה רבקה ואתה לא עשית כמעשה אליעזר. מעשה ברבי יהושע שנתארח אצל אשה אלמנה, יום ראשון הכניסה לו תבשיל ואכלו ולא הניח לה פיאה, יום שני הכניסה לו תבשיל ואכלו ולא הניח לה פיאה, יום שלישי הכניסה לו תבשיל של גריסין שהקדיחה במלח, כיון שטעם רבי יהושע משך ידו מהם, אמרה לו רבי מפני מה משכת ידך מן הגריסין הללו, אמר לה כבר סעדתי מבעוד יום, אמרה לו אם סעדת מבעוד יום מפני מה לא מיעטת בפת בדרך שמיעטת בגריסין? שמא פיאה הנחת על שני תבשילין שאכלת, ותני מניחין פיאה בקערה על מעשה קדרה משום דרך ארץ? באותה שעה אמר ר"י מימי לא נצחני אדם אלא תינוק ותינוקת ואלמנה זו, לקיים מה שנאמר רבתי בגוים=רבתי בדעות (שם ס' כ').

[מס] היתה למס. מהו למס? א"ר יוחנן לפי שעברו ישראל על תנאי שקבלו מסיני לפיכך היתה למס, חושבניה דרין כחושבניה דדין יט). א"ר ישמעאל בר נחמן לפי שעבדו ישראל ע"ז היו למס, למס הוא סמל (ע"ז), אותיות דדין הינון אותיות דדין. ורבנן אמרי למס למסא דליבא, כמו שנאמר (יחזקאל כ"א) אל שמועה כי באה ונמס כל לב (שם ס' כ"א).

[בכייה] בכו תבכה בלילה. שתי בכיות הללו למה? אמר רבה א"ר יוחנן אחת על מקדש ראשון ואחת על מקדש שני (סנהדרין ק"ד). ד"א בכו על גלות עשרת השבטים תבכה על שבט יהודה ובנימין, ד"א בכו על יהודה תבכה על ציון וירושלם. ד"א בכו תבכה, בוכה ומבכה אחרים עמה, מבכה הקב"ה עמה דכתיב ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כ"ב), מבכה מלאכי השרת עמה דכתיב הן אראלם צעקו חוצה (שם ל"ג), מבכה שמים וארץ עמה דכתיב שמש וירח קדרו (יואל ב'),

---

בדרך רמז, ובשתיהן לקח חלק הארי לעצמו. יח) ביצים וגבינות, ואמר לו הראנו איזו גבינה היא מן עז לבן ואיזו מעז שחור, והתינוק חשיב לו בשאלה דומה לה הגיד לי איזו ביצה היא מתרנגולת לבנה ואיזה מתרנגולת שחורה. יט) שקשה לו הלא מתחלה היו למס שנכנעו יהויקים יהויכין וצדקיהו ע"י נבוכדנצר קודם שגלו, והיה לו לומר זה קודם ישבה בדד העיר (יפי תואר). סיני—למס כל אחד

מבכה הרים וגבעות עמה דכתיב ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו וגו׳ (ירמיה ד׳) וכו׳. ד״א בכו תבכה בלילה, על עסקי לילה, ע״ש שנאמר ותשא כל העדה את קולם ויבכו העם בלילה ההוא (במדבר י״ד), ואותו הלילה ליל תשעה באב היה, אמר הקב״ה לישראל אתם בכיתם בכייה של חנם ואני אקבע לכם בכייה לדורות (סנהדרין ק״ד:).

[ישעיה וירמיה] ד״א בכו תבכה בלילה, ר׳ נחמיה אומר אע״פ שקללן ירמיה באלפא ביתין הקדים ישעיה ורפאן כ) על כל פסוק ופסוק. ירמיה אמר איכה ישבה בדד, הקדים ישעיה וריפא כי עם בציון ישב (ישעיה ל׳ י״ט); ירמיה אמר בכו תבכה בלילה, הקדים ישעיה וריפא בכה לא תבכה (שם); ירמיה אמר גלתה יהודה מעוני, הקדים ישעיה וריפא ונפוצות יהודה יקבץ (שם י״א י״ב); ירמיה אמר דרכי ציון אבלות, הקדים ישעיה וריפא דרך לעבור גאולים (שם נ״א י׳); ירמיה אמר היו צריה לראש, הקדים ישעיה וריפא נכון יהיה הר בית ה׳ בראש ההרים (שם ב׳ ב׳); ירמיה אמר ויצא מבת ציון כל הדרה, הקדים ישעיה וריפא ובא לציון גואל (שם נ״ט כ׳); ירמיה אמר זכרה ירושלם ימי עניה, הקדים ישעיה וריפא ולא תזכרנה הראשונות וגו׳ (שם ס״ה י״ז), ירמיה אמר חטא חטאה ירושלם, הקדים ישעיה וריפא מחיתי כעב פשעיך (שם מ״ד כ״ב); ירמיה אמר טומאתה בשוליה, הקדים ישעיה וריפא לא יעברנו טמא (שם ל״ה ח׳); ירמיה אמר ידו פרש צר, הקדים ישעיה וריפא יוסף ה׳ שנית ידו (שם י״א י״א); ירמיה אמר כל עמה נאנחים, הקדים ישעיה וריפא לא ירעבו ולא יצמאו (שם מ״ט י׳); ירמיה אמר לא עליכם כל עוברי דרך, הקדים ישעיה וריפא והיה שם מסלול ודרך (שם ל״ה ח׳); ירמיה אמר ממרום שלח אש, הקדים ישעיה וריפא עד יערה עלינו רוח ממרום (שם ל״ב ט״ו); ירמיה אמר נשקד עול פשעי, הקדים ישעיה וריפא התפתחי מוסרי צוארך (שם נ״ב ב׳); ירמיה אמר סילה כל אבירי, הקדים ישעיה וריפא סולו סולו המסילה (שם מ״ב י׳); ירמיה אמר על אלה אני בוכיה, הקדים ישעיה וריפא כי עין בעין יראו (שם נ״ב ח׳); ירמיה אמר פרשה ציון בידיה, הקדים ישעיה וריפא נחמו נחמו עמי (שם מ׳ א׳); ירמיה אמר צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי, הקדים ישעיה וריפא ועמך כלם צדיקים (שם ס׳ כ״א); ירמיה אמר קראתי למאהבי המה רמוני, הקדים ישעיה וריפא וקראת ישועה חומותיך (שם); ירמיה אמר ראה ה׳ כי צר לי, הקדים ישעיה וריפא וראיתם ושש לבכם (שם ס״ו י״ד); ירמיה אמר שמעו כי נאנחה אני, הקדים ישעיה וריפא אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם נ״א י״ב); ירמיה אמר תבא כל רעתם לפניך, הקדים ישעיה וריפא והביאותים אל הר קדשי (שם נ״ו ז׳) וכו׳ (שם ס׳ כ״ד).

[גלות] גלתה יהודה מעוני. אומות העולם אע״פ שגולין אין גלותם גלות מעוני, שאוכלים מפתן ושותים מיינן, אבל ישראל שאין אוכלים ושותים עמהן גלותם גלות שלמה; אומות העולם כשגלו מהלכין באסקפטיות (מנעלים עשוים מבגד) אין גלותם מעוני, אבל ישראל שהיו מהלכין יחפין גלותם גלות שלמה, לכך נאמר גלתה יהודה מעוני. כאן הוא אומר גלתה יהודה (לשון נקבה) ולהלן הוא אומר ויגל יהודה (לשון זכר) מעל אדמתו (ירמיה נ״ב), אלא כיון שגלו תשש כחן כנקבה, לכך נאמר גלתה יהודה (שם סי׳ ל׳).

[בן בטיח—ר׳ יוחנן בן זכאי] היו צריה לראש אויביה שלו. שלשה עשירים היו בירושלם בן ציצית הכסת ובן כלבא שבוע ונקדימון בן גריון. חד אמר אנא זיינא לירושלם חמש שנים בחיטי ובשערי, וחד אמר בחמרא ומשחא (שמן), וחד אמר בציבי (עצים), ושבחו רבנן לדציבי מכולהו. והיה שם בן בטיח בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, והיה ממונה על האוצרות, ועמדו הסיקריקון ושרפו כל האוצרות כא). שמע ריב״ז ואמר ווי, אזלין ואמרין ליה הא חברך אמר ווי, שלח ואייתיתיה, א״ל למה אמרת ווי? א״ל לא אמרית אלא ווה (לשון שמחה), א״ל כל אילין יומייא דאינון אוצריא קיימין לא הוו בני מדינתא יהבין גרמיהון למיפק למעבד קרבא עם סנאיה. בין ווי ובין ווה ניצול ריב״ז, וקרא עליה ויתרון דעת והחכמה תחיה בעליה (קהלת ז׳). לאחר שלשה ימים יצא ריב״ז לטייל בשוק וראה בני אדם ששולקין תבן ושותים מימיו, אמר בני אדם שעושין כן יכולין לעמוד בפני חיילותיו של אספסיינוס? אמר כל סמא דמילתא (הרפואה לדבר) ניפוק לי מהכא. שלח ואמר לבן בטיח אפקוני מהכא, א״ל עבדינן בינינן דלא יפוק בר נש מהכא אלא דמית, אמר אפקוני בדמות דמית. טען אותו ר׳ אליעזר ברישיה ור׳ יהושע ברגליה ובן בטיח מהלך קומי, כיון דמטו לתרע פילי, הנהו בריוני בעי לדקרו ברמחים שמא מערים הוא, ולא הניחון א״ל מה אתון בעיין דיהוון סנאיה אמרין אפילו על רביהון לא חסו. כיון דאפקוהו ייהבו יתיה בחד

בגימטריא ק״ל. כ) כי כן דרך ה׳ להקדים רפואה למכה. כא) בן בטיח הוא הנקרא בגמרא גיטין נ״ו אבא סיקרא ראש בריוני שהיו בירושלם בזמן החרבן, והשם סיקרא הוא שם תואר מן סיקריקון כת של רצחנים שהרגו בסתר בחרב קטנה שנקראה בלשון יון סיקאריון וברומית sicarii, והם כת הקנאים שרצו לצאת להלחם ברומיים נגד עצת הפרושים ובראשם ריב״ז שיעצו להשלים עמהם, או עכ״פ לשבת כלוי בירושלם והעשירים חפצו לכלכלם בלחם כל זמן המצור. מה עשו הקנאים, שרפו כל האוצרות למען יהיו התושבים מוכרחים לצאת למלחמה. וכאשר שמע זאת ריב״ז אמר ווי לשון צער כי ידע שאחריהם לרעה, ויהי כאשר הביאו את ריב״ז לפני ראש הבריוני שהיה קרובו התנצל ריב״ז לומר כי אמר ווה שהוא לשון שמחה ולא אמר ווי שהיא לשון

בית עלמין וחזרו למדינה, וכשחזרו הלך ריב"ז לטייל בחיילותיו של אספסיינוס, אמר לון אן הוא מלכא? אזלין ואמרו לאספסיינוס חד יהודי בעי למשאל בשלמא דמלכא, אמר להון ייתי! כד אתא אמר ליה ביבי דומיני אמפרטור! כב) א"ל אספסיינוס קטלתני, דשלמא דמלכא שאלת בי ולית אנא מלכא, וכדו שמע מלכא הוא שלח וקטליתי, א"ל ריב"ז ואי לית את מלכא סופך למהוי מלכא, דלית ביתא הדין (ביהמ"ק) חריב ביד גבר הדיוט אלא ביד מלך שנאמר והלבנון באדיר יפול (ישעיה י'). נסבוניה ויהבוניה לגו מן שבעה קנקלין (לפנים משבעה חדרים) זה אחר זה. והוון שאילין ליה כמה שעין בליליא ואמר להון, כמה שעין בימּמא ואמר להון, מנן הוה ידע ריב"ז? מפשוטיה כג). לבתר תלתא יומין אזל אספסיינוס מסחי בהדין גופנא כד), כיון דסחא נפק ולבש מנוי, והוה כד לבש חד מן מסאניה (מנעלים), אייתין ליה כתבין מן רומי דמית קיסר והמליכוהו בני רומי. בעי מלבש מסאניה אחרינא ולא יכיל עלוי לגבי רגלוי. אמר זילו ואייתו לי ההוא יהודאי. אזלון ואייתוניה, א"ל לית את אמר לי כל אילין יומיא הוינא לביש תרין מסאני והוון עללין בי, וכדן חד עליל וחד לא עליל? אמר לו בשורתא טבתא איתבשרת ואתפטם גרמך, דכתיב ושמועה טובה תדשן עצם (משלי ט"ו). א"ל מה נעביד ועגיג? א"ל אית לך סנאד (שונא) או בר נש דחב לך יעברוניה קמך וגרמך חסיך (מתכחש) והוא עליל, דכתיב ורוח נכאה תיבש גרם (שם י"ז). עבד כן ולבש מסאניה אחרינא. א"ל אי מלכא אנא אמאי לא אתית לגבי עד כאן? א"ל בריוני דאית בן לא שבקינן. התחילו הדוכסין מושלים לפניו משלות: חבית שקינן בה נחש מה עושין לו? אמר להם מביאין חרב והורגין הנחש ומניחין את החבית, אמר אמגר דוכס של הערביים הורגין את הנחש ושוברין את החבית. מגדל שקינן בו נחש מה עושין, אמר להם מביאין חרב והורגין הנחש ומצילין המגדל, אמר אמגר הורגין הנחש ושורפין את המגדל. א"ל ריב"ז חלף מילפא עלינו סנגוריא את מילף עלינו קטגוריא? א"ל חייך לטיבותיהון אנא אמר דכל יומין דהא ביתא קיים מלכוותא מתגרין בכון, א"ל ר' יוחנן הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלון כה). א"ל אספסיינוס לריב"ז שאל לי שאלה ואנא עביד, א"ל אנא בעי דתירפי (תעזוב) הדא מדינתא ותיזיל לך. א"ל כלום אמליכוני בני רומי דנרפי להדא מדינתא? א"ל ואם כדין הוא אנא בעי ממך דתירפי לפילי מערבאה (הפרוור המערבי) דהיא אזלא ללוד, דכל בר נש דנפיק עד ארבעה שעין יהא לשיזבא. כד אתא לכבשא א"ל אי אית לך דרחים לך או בר נש דאת קריב ליה שלח ואייתיה עד דלא ייעלון אוכלסי (חיילותי). שלח לרבי אליעזר ולרבי יהושע לאפוקי לרבי צדוק ובנו. אזלין ואשכחינהו בבבא (בשער) דמדינתא. כד אתא ר' צדוק קם ריב"ז מן קמוי, א"ל אספסיינוס מן קדם הדין סבא צותרא (יבש וכחש) את קאים? א"ל חייך אילו הוה במדינתא חד דכוותיה והוה עמך אוכלוסין בכיפלא לא יכלת כביש לה לעולם. א"ל מהו חיליה? א"ל דאכיל חד גמזון (פירי דומה לתאנה) ופשוט עלוי מאה פרקין (דרשות). א"ל למה הוא חשיך כדין? א"ל מן צומיה ותעניתיה כו). שלח ואייתי אסוותא (רופא) אמר לה חזור גופיה עלוי, והיו מאכילין אותו קימאה קימאה עד ששבה נשמתו אליו. א"ר אלעזר ב"ר צדוק אראה בנחמה! אע"פ שחי אבא כל אותן השנים משחרב ביהמ"ק לא חזר גופו עליו באותן השנים כמות שהיה, לקיים מה שנאמר צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ (איכה ד'). כד כבשוה פליג ארבע טכסיא (רבעי העיר) לארבע דוכסיא, וסליק טכסא מארבעית לאמגר, וגזרין מן שמיא שאין כותל מערבי חרב לעולם ששכינה במערב, וחרבון תלת דוכסיא חלקהון, וחלק אמגר לא חריב. שלח אספסיינוס ואייתו לאמגר א"ל למה לא אחרבת דידך, א"ל חייך לשבחא דמלכותא עבדית, דאילו חרבתיה לא הוות ידעין ברייתא מה חרבת, וכדו יחזיין אמרין חזו חייליה דאספסיינוס מה אחרב! א"ל דייך! טב אמרת, אלא כדון דבטלא קילווסים (ציווי) דמלכא גזרנא עלך דתסלק לריש טורא ותקליק (תשליך) גרמך לארעא, אי חיי ההוא גברא חיי ואי מיית מיית, עבד כן סלק לריש טורא וקליק גרמיה ונפל ומית. ופגעה בו קללתו של ריב"ז (שם סי' ל"ג).

[תינוקות של בית רבן] **עולליה הלכו שבי לפני צר ויצא מבת ציון כל הדרה.** א"ר יוחנן בא וראה כמה חביבין תינוקות לפני הקב"ה, גלו עשרת השבטים ולא גלתה שכינה, גלו יהודה ובנימין ולא גלתה שכינה, גלו סנהדרין ולא גלתה שכינה, גלו משמרות ולא גלתה שכינה עמהם, וכיון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהם, הה"ד עולליה הלכו שבי לפני צר, מיד ויצא מבת ציון כל הדרה, זה הקב"ה שנאמר הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד) וכו' (שם סי' ל"ד).

[תוכחה] **היו שריה כאילים לא מצאו מרעה.** א"ר חנינא לא חרבה ירושלם אלא

צער. והדבר הזה הועיל לו שניצל מידם. כב) כצ"ל והוא בלשון רומי vivi domine Imperator ופירושו תחיה אדון שליט! והוא תואר לקיסר רומי. כג) מפשוטיה, מחזרת תלמודו שהיה מחזיר על תלמודו בעל פה וידע כמה דפין הוא קורא בשעה ולפי מספר הדפין ידע כמה שעות עברו לו. כד) רחץ גופו במקום שנקרא גופנא או בית גופנין. כה) החבית משל לחומת ירושלם והמגדל משל לביהמ"ק, אמגר דוכוס ערביא שהיא שכנת ארץ ישראל אמר שהשיב השאלה לטובת ישראל ואמר לו ריב"ז הלב יודע אם כוונתך להטיב לנו או לקטרג עלינו, אם לעקל = לקשר ולתקן או לעקלקלון=לקלקל. כו) היה מתענה כל ימיו שלא יחרב ביהמ"ק.

בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר היו שריה כאילים, מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה (שבת קי"ט:). רבי סימון בשם ר"ש בר אבא בשם ר' יהושע, מה אילים הללו בשעת שרב (חום) הופכין פניהם אלו תחת אלו, כך היו גדולי ישראל רואין דבר עבירה באיש והופכין פניהם ממנו, אמר להם הקב"ה תבא השעה ואני עושה לכם כן (שם סי' ל"ד).

[עמון ומואב] ידו פרש צר על כל מחמדיה וגו' אשר צויתה לא יבואו בקהל לך. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, מאי דכתיב ידו פרש צר על כל מחמדיה? זה עמון ומואב, בשעה שנכנסו הגוים להיכל כולם נפנו לכסף ולזהב והם נפנו על ס"ת, אמרו זה שכתוב בו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' ישרף (יבמות ט"ז ב'). רבי יהודה ברבי סימון בשם רבי לוי בר פרטי אמר, משל למה"ד לדליקה שנפלה לתוך פלטין של מלך והיו הכל רצין לבוז כסף וזהב, ועבד רץ לבוז את אוניתו (שטר שעבודו). כך בשעה שנכנסו גוים לבית המקדש נכנסו עמונים ומואבים עמהם, והיו הכל רצין לבוז כסף וזהב והם רצין לבוז את התורה כדי לעקור לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' שנאמר אשר צויתה לא יבואו בקהל לך. ארבעה דברים הטיב אברהם ללוט וזרעו גמלו לישראל רעות. הה"ד וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' וילך אתו לוט (בראשית י"ב), ואומר וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים (שם י"ג) ואומר וישב את כל הרכוש וגם את לוט אחיו ורכושו השיב (שם י"ד), ואומר ויהי בשחת אלהים את הרי הככר ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה (שם י"ט). וכך היו צריכין לפרוע להם טובות אבל עשו להם רעות, הה"ד בבלק מלך מואב וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור וגו' לכה נא ארה לי את העם הזה (במדבר כ"ב) וילכו זקני מואב וזקני מדין (שם), בעגלון מלך מואב נאמר ויאסוף אליו את בני עמון (שופטים ג'), ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועמהם מן העמונים על יהושפט (דהי"ב כ'), והדין ידו פרש צר וגו'. וכנגדן נכתבה חטייא שלהם בארבעה מקומות: לא יבא עמוני ומואבי וגו' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (דברים כ"ג), עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור (מיכה ו'), כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים וישכור עליו את בלעם לקללו (נחמיה י"ג), וישלח ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם (יהושע כ"ד). וכנגדן עמדו ארבעה נביאים והתמו עליהם גזר דינם, ואלו הן ישעיה ירמיה יחזקאל וצפניה. ישעיה (ט"ו) אמר משא מואב כי בליל שודד ער מואב נדמה וגו', ירמיה (מ"ט) אמר הנה ימים באים נאם ה' והשמעתי אל רבת בני עמון תרועת מלחמה והיתה לתל שממה ובנותיה באש תצתנה וירש ישראל את יורשיו, יחזקאל (כ"ה) אמר לבני קדם על בני עמון ונתתיה למורשה למען לא תזכר בני עמון בגוים, וכתיב ובמואב אעשה שפטים וידעו כי אני ה', צפניה (ב') אמר לכן חי אני נאם ה' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה ממשק חרול ומכרה מלח ושממה עד עולם שארית עמי יבזום ויתר גויי ינחלום (שם סי' מ').

[פנים של יהודית] ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה. אמר רבי פינחס עובדא הוה בתרתין נשים זונות באשקלון דהויין מתכתשן (מריבות) דא עם דא, אמרה חד לחברתה לית את אזלת מהכא? דחזיין אפיך כיהודיאתה! לבתר יומין אתרצית דא לדא, אמרה לה על כולא שרי ושביק ליך, אלא על דאמרת לי חזיין אפיך כיהודיאתא לא שרי ולא שביק ליך. לכך אמר ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה, לשון מאוס ומזולזל (שם סי' מ"א).

[מרים ושבעה בניה — קדוש השם] על אלה אני בוכיה. מעשה במרים בת תנחום שנשבית היא ושבעה בניה, נטלן הקיסר ונתנן לגו (לפנים) משבעה קנקלים (חדרים), הביא את הראשון ואמר לו השתחוה לצלם אמר לו ח"ו איני משתחוה לצלם, א"ל למה? א"ל מפני שכך כתיב בתורתנו אנכי ה' אלהיך (שמות כ') מיד הוציאו והרגו. הוציא השני ואמר לו השתחוה לצלם, א"ל חס ושלום, אחי לא השתחוה ואני איני משתחוה, שכך כתיב בתורה לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שם), מיד גזר עליו והרגוהו. הוציא השלישי ואמר לו השתחוה לצלם, א"ל אינו משתחוה שכתיב בתורה כי לא השתחוה לאל אחר (שם ל"ד), מיד גזר עליו והרגוהו. הוציא הרביעי ואמר פסוקיה זובח לאלהים יחרם (שם כ"ב), מיד גזר עליו והרגוהו. הוציא החמישי ואמר גם הוא פסוקיה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו'), מיד גזר עליו והרגוהו. הוציא הששי ואמר גם הוא פסוקיה כי ה' אלהיך בקרבך אל גדול ונורא (שם ז'), גזר עליו והרגוהו. הוציא השביעי והוא היה הקטן שבכולם, אמר לו בני השתחוה לצלם, אמר לו חס ושלום, א"ל למה? א"ל שכן כתוב בתורתנו וידעת היום והשיבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד (שם ד'), ולא עוד אלא שנשבענו לאלהינו שאין אנו ממירין אותו באל אחר, שנאמר כי ה' האמרת היום וגו' וכן נשבע לנו שאינו ממירנו באומה אחרת שנאמר וה' האמירך היום וגו' (שם כ"ו). אמר לו הקיסר, אחיך היי שבעי ימים וראו חיים וטובה בעולם, ואתה קטן ולא ראית טובה עדיין, השתחוה לצלם ואעשה לך טובות הרבה. אמר לו כתוב בתורתנו ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו) ואומר ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (תהלים י'), אתם בטלים ומלכותכם בטלה, בשר ודם

היום חי ומחר מת, היום עשיר ומחר עני, אבל הקב"ה חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, אמר לו הקיסר ראה אחיך הרוגים לפניך והריני משליך טבעתי לארץ לפני הצלם ואתה הגבה את טבעתי ויחשבו העומדים שם ששמעת לקולי. אמר לו הילד, חבל עליך קיסר! מה אם אתה מתיירא מבני אדם שכמותך, ואני לא אתיירא ממלך מלכי המלכים הקב"ה אלהי עולם?! א"ל מפני מה אינו מציל אתכם מידי כמו שהציל לחנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנצר? א"ל חנניה מישאל ועזריה כשרים היו ונבוכדנצר מלך הגון היה ליעשות נס על ידו, אבל אתה אינך הגון ואנו נתחייבנו מיתה לשמים, אם אין אתה הורגנו יש למקום הורגים אחרים, הרבה דובים זאבים נמרים ואריות, הרבה נחשים ועקרבים יש לו שיפגעו בנו ויהרגנו, אבל בסוף עתיד הקב"ה ליפרע ממך ולנקום את דמנו השפוך, מיד גזר עליו להורגו. צווחה האם ואמרה בחיי ראשך קיסר הרגני תחלה ואח"כ הרגהו. אמר לו איני שומע לך מפני שכתיב בתורתכם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כ"ב). נפלה אמו עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו ואמרה לו לך אצל אברהם אבינו ואמור לו כך אמרה אמי אל תזוח דעתך עליך לומר כי בניתי מזבח והעליתי את יצחק בני על העקדה, הרי אמנו בנתה שבעה מזבחות והעלתה שבעה בנים על עקדה ביום אחד. לאחר ימים נשתטית אותה האשה ונפלה מן הגג ומתה לקיים מה שנאמר אומללה יולדת השבעה (ירמיה ט"ו), ועליהם כתיב כי עליך הורגנו כל היום (תהלים ס"ד), ובת קול אומרת אם הבנים שמחה (תהלים קי"ג), ורוח הקודש צווחת ואומרת על אלה אני בוכיה (שם סי' נ"ג).

[אח ואחות] מעשה בבנו ובבתו של רבי ישמעאל בן אלישע שהיו נאים ביותר שנשבו לשני אדונים, אמרו נשיאם זה לזה ונחלק בולדות, הכניסום לחדר, והיה זה יושב בזוית זו ובוכה וזו בזוית זו ובוכה, והיו בוכים כל הלילה, וכיון שעלה עמוד השחר הכירו זה את זה ונפלו זה על זה, וגעו בבכיה עד שצתה נשמתן, ועליהם קונן ירמיהו על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים (גיטין נ"ח.).

[ישראל ואו"ה] שמעו רעתי ששו כי אתה עשית. מהו כי אתה עשית? משל למלך שנשא מטרונא אמר לה אל תשיחי עם חברותיך ואל תשאלי מהן ואל תשאלי להן, לימים בעס עליה המלך וטרדה חוץ לפלטין, וחזרה על כל שכנותיה ולא קבלו אותה וחזרה לפלטין, אמר לה המלך אנשית אפיך (החצפת פניך דלא קבלוך שכניך). אמרה המטרונא למלך, אדוני! אילולי הייתי משאלת להון וישואלת מנייהו מנא, והוה עבידתי גבן או עבידתון גבי, לא הוון מקבלי לי? כך אמר הקב"ה לישראל אנשיתן פניכון, אמרו לפניו רבון העולמים, לא כתבת בתורתך ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך? אילולי הוינן משאלין להון ונסבין מנהון ואינון מינן, והוית ברתיהון גבן או ברתנא גביהון לא הוו מקבלין לנו? הוי כי אתה עשית! (שם סי' נ"ט).

ב

[נפילה גדולה] השליך משמים ארץ תפארת ישראל. רבי נקיט ספר קינות בידיה, כי מטא להאי פסוקא השליך משמים ארץ נפל מידיה, אמר מאיגרא רמא לבירא עמיקתא (חגיגה ה':). ר' הונא בר אחא בריה דר' אבהו אמר, משל למלך שהיה לו בן, בכה ונתנו על ארכבותיו, בכה עוד ונתנו על זרועותיו, בכה עוד והרכיבו על כתפיו, טינף עליו והשליכו לארץ כז), לא הוה מסוקיתהון כמחותיתהון, מסוקיתהון צבחר צבחר, מחותיתהון כולא כחדא. הה"ד ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי (הושע י"א), ואח"כ ארכיב אפרים יחרוש יהודה ישדד לו יעקב (שם י'), ואח"כ השליך משמים ארץ תפארת ישראל (איכה רבתי פ"ב סי' ב').

[תוכחה] בלע אדני ולא חמל את כל נאות יעקב. רבי הושעיא שלח ואמר ליה לר' סימון בשביל שאת שרוי בביתו של קצין כח) מפני מה אין אתה מוכיחם? אמר ליה הלואי נהוי מאותן שכתיב בהם והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה (יחזקאל ט'). א"ל רבי הושעיא ולא מהם התחילה הפורענות?

כז) מבאר כי העליה היתה קימעא קימעא ע"י מדרגות, אבל הירידה היתה בפעם אחת ע"י נפילה והשלכה משמים ארץ או מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. מסוקיתהון=עלייתן היתה צבחר צבחר = מעט מעט, ומחותיתהון = ירידתן כולא כחדא. כח) קצין, הוא הנשיא, שהיה קרוב למלכות ולפעמים לא התנהגו בבית הנשיא כהוגן נגד הרבנים כדאיתא בכמה דוכתא בירושלמי ומדרשים. וכדי להבין המאמר הזה עשיתי בו איזה תיקונים, וזה פירושו: רבי הושעיא קיבל לפני ר' סימון שהיה נכבד בבית הנשיא ואמר לו מפני מה ימנע להוכיחם להטיב דרכם? ור' סימון חשיב לו הלואי מי יתן, שיהיה נחשב בין הצדיקים שהיו נאנחים ונאנקים דום שלא אמרו דברי תוכחה מפני שידעו שלא ישמעו להם ולא תועיל תוכחתם, והצדיקים האלה היו נרשמים בתי"ו על מצחם לאות שיהיו נצולים מן הפורענות, וע"ז השיב ר' הושעיא כי באמת לא נצולו והפורענות החלה מהם, שנאמר ויחלו באנשים הזקנים, ותמה ר' סימון והאיך זה? הלא נאמר ג"כ כל איש אשר עליו התו אל תיגשו? ומתרץ כי הקטגוריא עוררה מדת הדין על הידיקים שרק אחדים מהם קדשו את השם ורובם לא הוכיחו את אנשי דורם, ונצולו מפני שלא היה בהם די שילום השטר והוכרח להחריב הבית, אבל לפי דברי ר' תנחומא חזר הקב"ה מהבטחתו להציל הצדיקים הללו והתחיל הפורענות גם מהם וכולם ביחד שלמו השטר חוב.

דכתיב ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו על תחוס עינכם ואל תחמולו וגו׳ ועל כל איש אשר עליו התו אל תיגשו, וממקדשי תחלו ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית (שם) וכו׳. א״ל רבי סימון והאיך זה? אלא באותה שעה קפצה קטגוריא לפני כסא הכבוד, אמרה לפניו רבון העולם! איזה מהן (הצדיקים) נהרג על שמך, איזה מהן נפצע מוחו על שמך, איזה מהן נתן נפשו על שמך! אמר הקב״ה אין בהן כדי שילום השטר חוב, יחרב ביהמ״ק ואל תיגע יד בצדיקים! ור׳ יהודה בשם ר׳ סימון אמר, אמר הקב״ה הוא והם (ביהמ״ק וצדיקיב) יש בהם כדי שטר. רבי תנחומא ורבי אבא אמר מעולם לא אמר הקב״ה דבר טוב וחזר בו וכאן חזר, הה״ד וממקדשי תחלו אל תקרי ממקדשי אלא ממקידשי (צדיקים מוכנים ומזומנים לכך), מיד ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית. וכתיב ויאמר אליהם טמאו את הבית ומלאו את החצרות חללים צאו ויצאו והכו בעיר, ויהי כהכותם ונשאר אני ואפלה על פני ואזעק ואומר אהה ה׳ אלהים המשחית אתה את כל שארית ישראל (שם), ואין שארית אלא צדיקים, לכך בא ואמר בלע אדני ולא חמל (שם סי׳ ג׳).

[בר כוזיבא—הרוגי ביתר] **ג ד ע ב ח ר י א ף כ ל ק ר ן י ש ר א ל.** א״ר יוחנן אלו שמונים אלף קרני מלחמה שנכנסו לכרך ביתר בשעה שלכדוה והרגו בה אנשים ונשים וטף עד שהלך דמן ונפל לים הגדול (גיטין נ״ז). א״ר יוהנן רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב (במדבר כ״ד) אל תקרי כוכב אלא כוזב כט). ר״ע כד הוה חמי ליה להדין בר כוזיבא אמר היינו מלכא משיחא, א״ל רבי יוחנן בן תורתא. עקיבא! יעלו עשבים בלחייך (אחרי מותך) ועדיין משיח (זה) אינו בא. א״ר יוחנן הקול קול יעקב, קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידי עשו, וקול אדרינוס קיסר עם שמונים אלף תוקעי קרנות שהיו צרים על ביתר, והרגו שם שמונים אלף רבוא בני אדם. והיה שם בן כוזיבא שהיו לו מאתים אלף מקוטעי אצבע כדי להראות את אומץ לבם ואמיץ כחם. שלחו לו חכמים עד מתי אתה עושה לישראל בעלי מומים? אמר להם והיאך יבדקו? אמרו לו כל מי שאינו עוקר ארז מלבנון אל יכתב באסטריא שלך. עבד כן ונתוספו לו עוד מאתים אלף גבורים. ובשעה שהיו יוצאין למלחמה היה אומר לא תסעוד ולא תכסוף ל). הה״ד הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו (תהלים ס׳). ומה היה כחו של בן כוזיבא? שהיה מקבל אבני בליסטראות באחת מארכבותיו וזורקן והורג כמה אנשים מהשונא. שלש שנים ומחצה הקיף אדריינוס לביתר, והיה שם רבי אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל יום ויום היה מתפלל ואומר אל תשב בדין היום לא). כיון שראה אדריינוס שלא יכול לכובשה ביקש לחזור לארצו, הוה עמיה חד כותאי, א״ל האריך רוחך ואנא עביד לך דתכבשינה יומא דין, מיד עליל בבוביא (שער קטן) דמדינתא ואשכחיה לר״א דהוה קאים ומצלי, עביד גרמיה לחיש באודניה דר״א, אזלין ואמרין לבר כוזיבא חביבך (דודך) ר׳ אלעזר בעי לאשלמא מדינתא עם אדריינוס. שלח ואייתיה לההוא כותאי א״ל מאי אמרת ליה? א״ל אי אנא אומר לך את קטיל לההוא גברא, ואי לית אנא אומר לך את קטיל לההוא גברא, מוטב ליקטליה ההוא גברא ולא תתפרסין מיסטורין דמלכותא: בן כוזיבא סבר בדעתיה דבעי לאשלמא מדינתא לב). כיון דחסל (גמר) ר״א צלותיה שלח בן כוזיבא ואייתיה, א״ל מה אמר לך הדין כותאי? א״ל לית אנא ידע מה לחיש לי באדנאי ולא שמעית ליה כלום דאנא בצלותי קאימנא. נתמלא בן כוזיבא רוגזא, יהיב ליה חד בעיטא וקטליה. יצאה בת קול ואמרה הוי רועי האליל עוזבי הצאן חרב על זרועו ועל עין ימינו זרועו יבוש תיבש ועין ימינו כהה תכהה (זכריה י״א), אמר הקב״ה שברת זרוען של ישראל וסמית עין ימינו, לפיכך זרועו של אותו האיש תיבש ועין ימינו תכהה, מיד גרמו עונות ונלכדה ביתר ונהרג בן כוזיבא, אתא כותאי אמר ליה לאדריינוס אנא קטלתיה לדין, א״ל אייתי לי רישיה, אזל ואשכח עכנא (נחש) כריכא על צואריה. אמר אדריינוס אילו לא אלהיה קטליה לדין מאן הוה יכיל ליה? וקרא עלוי אם לא כי צורם מכרם (דברים ל״ב). וכשנכנסו האויבים היו הורגים בהם עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו, והיה הדם מגלגל מהלך ארבעה מילין ושופך לתוך הים. וכרם גדול היה שם שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמן טבריא לצפורי, והקיפו אדריינוס גדר מהרוגי ביתר, וגזר עליהם שלא יקברו, עד שעמד מלך אחד וצווה לקוברם. אמר רב הונא יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה ברכת הטוב והמטיב, הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה.—המשים ושתים שנים עשתה ביתר אחר חורבן הבית, ולמה נחרבה? על שהדליקו בה נרות (לאות שמחה) לחורבן ביהמ״ק. ולמה הדליקו נרות? אמרו הבוליווטין (ממונים) שבירושלם היו יושבים באמצע המדינה, וכד הוה

כט) שמו בר כוכבא, אך מכונת בפי חז״ל בן כוזיבא או בר כוזיבא כי נכזבה תוחלתו עי׳ אוצר ישראל ח״ג 167. ל) אמר כן להקב״ה לא תסעוד לא תעזור ולא תכסוף ולא תשחית, אלא הנח להם וינצחו אויביהם בדרך הטבע. לא) ר״א היה דודו של בן כוזיבא והתפלל להקב״ה שלא יתחייבו בדין. לב) הכותי הוא מכת השמרונים אשר צרו ליהודים ובדרך הערמה בא לר״א בעת תפלתו ונראה כאילו הוא לוחש דבר באזנו ור״א לא הרגיש בו, והיו הרואים סבורים שדבר סתר לו עמו למסור העיר ביד אדריינוס, והם ידעו שהכותי הוא שליח מהרומיים והניחוהו ליכנס דרך הפישפש, שזהו מנימוס המלכיות ליתן רשות לשליח המלך ליכנס אולי יוכל למצוא דרך שלום לפשר בין הלוחמים. לג) אברהם נקרא ידיד,

סליק חד מנהון (מיושבי ביתר) לצלאה, א"ל בעית לאיעבדא בוליווט? א"ל לא. בעית לאיעבדה ארכינוס (שוטר)? א"ל לא, אמרו ליה בגין דשמענא דאית לך חדא אסיא (אחוזה) את בעי מזבנא יתה לי? אמר להו לית בדעתי. והוה חבריה אמר ליה מן את בעי מן דין? כתוב ואנא חתים. והוה כותב אוניתא (שטר מכירה) ונסיב ליה ונחית לתמן. הוה אתי ליעול לאסיא ולא שביק ליה אותו האיש, אמר ליה הירושלמי לית אסיא דידך כבר זבנית יתיה מינך. הוו אזלין לטבי קרתא ומפיק אוניתיה, אמר ליה מן אית לי עביד לך? והוה אמר אותו האיש הלואי איתברת רגליה דההוא גברא ולא סליק לצלותא, ומנעון גרמיהון ולא סלקין לצלותא. הה"ד צדו צעדנו מלכת ברחובותינו, אצדי אורחיה דההוא גברא, קרב קצינו, קרב קיצא דההוא ביתא, מלאו ימינו, מלאת יומוי דההוא אסיא. אף אינון לא נפקת להן טבאה, דכתיב שמח לאד לא ינקה (משלי י"ז) וכו' (שם סי' ד).

[קרן] ד"א גדע בחרי אף כל קרן ישראל, עשר קרנות הן: קרנו של אברהם, קרנו של יצחק, קרנו של יוסף, קרנו של משה. קרנו של כהונה, קרנו של לויה, קרנו של נבואה, קרנו של תורה, לג) קרן בית המקדש, קרן של ישראל. קרן של אברהם מנין שנאמר אשירה נא לידידי וגו' בקרן בן שמן (ישעיה ה'). של יצחק מנין שנאמר והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כ"ב). של יוסף מנין, שנאמר בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו (דברים ל"ג). של משה מנין, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות ל"ד). של כהונה מנין שנאמר קרנו תרום בכבוד לד) וגו' (תהלים קי"ב). של לויה מנין שנאמר כל אלה בנים להימן חוזה המלך בדברי האלהים להרים קרן וגו' (דהי"א כ"ה). של נבואה מנין שנאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה' (ש"א ב'). קרן של תורה מנין שנאמר ויהי קול השופר הולך והזק מאד (שמות י"ט). ושל בית המקדש מנין שנאמר ומקרני רמים עניתני (תהלים כ"ב), וכתיב ויבן כמו רמים מקדשו (תהלים ע"ח). של ישראל מנין שנאמר וירם קרן לעמו (שם קמ"ח). וכולהו הוו נתונות בראשן של ישראל. וכיון שחטאו ניטלו מהם וניתנו לאומות העולם, הה"ד גדע בחרי אף כל קרן ישראל. ומנין שניתנו לאו"ה? שנאמר ועל קרנייא עשר די בראשה (דניאל ז' כ'), וכשישראל עושין תשובה ונגאלים חי העולמים מחזירן למקומן שנאמר וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (תהלים ע"ח) ונאמר עוד ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו (ש"א ב') וכו' (שם סי' ו').

[התרת נדרים—סנהדרין] ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון. א"ר אלעזר אל תהי פרשת נדרים קלה בעיניך, שע"י פרשת נדרים נהרגו סנהדרי גדולה של צדקיהו. לפי כשהגלה יהויכין מינהו נבוכדנצר על חמשה מלכים, הה"ד ושלחתם אל מלך אדום ואל מלך מואב ואל מלך בני עמון ואל מלך צור ואל מלך צידון ביד מלאכים הבאים ירושלם אל צדקיהו מלך יהודה (ירמיה כ"ז), והיה עליל ונפיק בהיכל נבוכדנצר בלי רשו (רשות), יומא חד עליל לגביה ואשכחיה דתליש בשרא דארנבתא ואכיל ליה כשהיא חי, א"ל אישתבע לי דלית את מפרסם לי ואישתבע ליה במזבח הפנימי. והוון חמשין מלכין יתבין וקא פרטין לה) ליה לנבוכדנצר ואמרין לא יאי ליה מלכותא אלא אלא לך היא דאת מזרעי דבית דוד. אף הוא פרט ביה, אמר חמיתיה דהוה תליש בשרא דארנבתא ואכיל ליה. הה"ד וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים (דהי"ב ל"ו). מיד עלה נבוכדנצר על ירושלם, ובא וישב בדפני של אנטוכיא, ויצאה סנהדרי גדולה לקראתו, כיון שראה אותם כולם אנשי צורה צוה להוציא להם קתדראות והושיבם. אמר להם דרשו לי את תורתכם, והיו קוראים ומתרגמין אותה, כיון שהגיעו לפרשת נדרים איש כי ידור נדר לה' או השבע שבועה וגו' לא יחל דברו (במדבר ל'), אמר להם אי בעי מחזר ליה יכול הוא? אמרו לו, הולך אצל חכם ומתיר לו את נדרו, אמר להם כמדומה לי שאתם התרתם לצדקיהו השבועה שנשבע לי, מיד גזר והושיבם לארץ, הה"ד ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון וגו' מה עשו להם, קשרו שערן בזנבי סוסיהם והיו מריצין אותם מירושלם ועד לוד, הה"ד הורידו לארץ ראשן לו) וגו' (שם סי' י"ד).

[אל"ף בית] פצו עליך פיהם כל איביך. למה הקדים פ"א לעי"ן? לז) אמר רבה א"ר יוחנן בשביל מרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם (סנהדרין ק"ד:).

[מדה כנגד מדה] אם תאכלנה נשים פרים וגו' אם יהרג במקדש אדני כהן ונביא. מעשה בדואג בן יוסף שהניחו אביו בן קטן לאמו, ככל יום היתה אמו מודדתו בטפחים ונותנת משקלו בזהב לבית המקדש, וכשגבר האויב טבחתו ואכלתו, ועליה מקונן ירמיה, אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים. ורוח הקדש משיבה ואומרת אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא (יומא ל"ח:) זה זכריה הנביא.

אברהם אוהבי. לד) זה נאמר על אברהם שנטלה הכהונה ממלכי צדק וניתנה לו (ענף יוסף). לה) מפרטין כצ"ל משחקים בו ומבזים אותו עי' נדרים ס"ה. לו) דרשו בתולות על סנהדרין שנאים במעשיהם כבתולות, וכן דרשו על בתולותיה נוגות. לז) בסדר הא"ב בפרשה ב' ג' ד' הקדים אות פ"א לאות עי"ן, ובפרשה א' נספרו כסדרן והטעם כתב המהרש"א כדי שלא יחשבו שהיה לירמיה סדר אחר בא"ב. במדרש לא נזכר „מרגלים", ואפשר שכוונת הגמרא על דוברי רכילות

ג

[מתים — סומא] ב מ ח ש כ י ם ה ו ש י ב נ י כ מ ת י ע ו ל ם. אמר רבי שמואל ארבעה חשובים כמתים, סומא דכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם, מצורע שנאמר במרים שנצטרעה אל נא תהי כמת (במדבר י"ב), ומי שאין לו בנים שאמרה רחל הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל'), ומי שירד מנכסיו שנאמר כי מתו כל האנשים המבקשים נפשך (שמות ד'), וכי מתים היו דתן ואבירם? אלא שירדו מנכסיהם (איכה רבתי פ"ג ב', נדרים ס"ד:).

[תפלה] ג ם כ י א ז ע ק ו א ש ו ע ש ת ם ת פ ל ת י. א"ר אלעזר מיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה שנאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי (ברכות ל"ב:). אבל המתפלל בצבור כתיב מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד'). ר' אחא אמר כל המתפלל עם הצבור למה הוא דומה, לבני אדם שעשו עטרה למלך בא עני אחד ונתן חלקו בתוכו, מה המלך אומר בשביל זה העני איני מקבלה? בודאי מקבלה ונותנה על ראשו, כך אם היו עשרה צדיקים עומדים בתפלה ורשע עומד ביניהם, מה הקב"ה אומר בשביל רשע זה איני מקבל תפלתם? רבנן אמרי אם מתפלל אחר הצבור מעשיו נפרטין, למה הוא דומה למלך שנכנסו אריסיו ובני ביתו לכבדו, בא אחד באחרונה אמר תסתם חביתי, הה"ד גם כי אזעק ואשוע שתם (סתם) תפלתי, לפי שתמו הצבור תפלתיהון (שם סי' ג').

[שחוק לאו"ת] ה י י ת י ש ח ו ק ל כ ל ע מ י נ ג י נ ת ם כ ל ה י ו ם. ר' אבהו פתח ישיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר (תהלים ס"ט), אלו אומות העולם שיושבין בבתי תיטראות ובתי קרקסאות ומשיחין בנו ומלעיגים עלינו, אוכלין ושותין ומשתכרין ואומרים בגין דלא נצרך לאחריבא ולהתענות כיהודאי. ואומרים אלו לאלו כמה פעמים את בעי מחי? לח) ועונים כחלוקא דיהודאי דשבתא. ומכניסין גמל בקרקסא שלהם וחלוק שחור עליו ואומרים אלו לאלו מה זה מתאבל? ועונים היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם. ומכניסין את המומוס לתיאטרון שלהם וראשו גלוח ואומרים אלו לאלו על מה ראשו מגולח? ועונים היהודים הללו שומרי שבת הם ועל מה שיגעים כל ימות השבוע אוכלים בשבת ואין להם עצים לבשל בהם ושוברים מטותיהם ומבשלים בהם וישנים על הארץ ומתעפרין בעפר ולכן ראשם קרח, וסכין בשמן להעביר הזוהמא לפיכך השמן ביוקר וכו' (שם סי' ה').

[תענוג—מאכלים שונים] ו ת ז נ ח מ ש ל ו ם נ פ ש י נ ש י ת י ט ו ב ה. מהו ותזנח משלום נפשי? א"ר אבהו זו הדלקת הנר בשבת. מהו נשיתי טובה? ר' ירמיה אמר זה בית המרחץ, ר' יוחנן אמר זו רחיצת ידים ורגלים בחמין, ר' יצחק נפחא אמר זו שלחן נאה וכלים נאים שעליה, ור' אבא אמר זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמידי חכמים (שבת כ"ה:). א"ר אלעזר ב"ר יוסי בשם ר' חנינא בר אבהו, מעשה באשה אחת בקיסרין שהוליכה את בנה אצל הנחתום ללמדו האומנות, אמר לה ימתין אצלי חמש שנים ואלמדו חמש מאות מינין בחטה לט), מנין מני"ת בחטי מנית (יחזקאל כ"ז י"ז). עוד מעשה באשה אחת שהוליכה את בנה אצל חד מגרוס (מבשל) בהדא קיסרין ללמדו האומנות, אמר לה ימתין אצלי חמש שנים ואני מלמדו מאה מינין בביצה, שמע רבי ואמר לא ראינו טובה כזו בעולם. שמע ר"ש בן חלפתא ואמר לא שמענו שיש טובה כזו בעולם. רבנן אמרי אבותינו אמרו „נשיתי טובה" ואנחנו לא ראינו ולא שמענו. ר' אבהו אזל לבצרה ואיתקבל גבי יוסף רישא, אייתי קמיה תמנין מיני מוחין דעוף א"ל לא יכעוס עלי רבי דהא הוה צידה מספקת, וקריין ליה יוסף רישא משום דהוה כל תבשיליה מוחין דעוף. ר' חייא בר אבא אזל לדרומא (לוד) ואיתקבל גבי ריב"ל, אייתי לקמיה עשרים וארבעה תבשילין, אמר להון לכבוד שבתא מה אתון עבדין? א"ל אנן כפלין להון. לבתר יומין אתא ריב"ל לטבריא ואיתקבל גבי רבי חייא בר אבא, ויהיב לתלמידוי דריב"ל דרכמונין ואמר להון זילו ועבידו לרבכון כמנהגיה. ר' יצחק ברבי אליעזר הוה ידע למיסדר סעודתא כמנין ימות החמה מ), כד הוה ליה הוה עביד, כד לא הוה ליה נסב גרעינין ומני עליהון בגין דלא יתנשי יתהון. ר' יהודה בן בתירא אזל לנציבין בערבי צומא רבא (יוה"כ), אכל ופסק. אתא ריש גלותא אצלו לזמוניה אמר לו כבר אכלית ופסקית. א"ל אשגח עלי דלא יהוון אמרין לא אשגח ההוא רבי עלוי. כי אטרח עלוי אזיל עמיה, אייתי קדמוי תמנין בסון (כלים) חמר, תמנין עגולין דפיתא, ותמנין תבשילין. שתא מן כל בסי ובסי חד כסא דחמר, אכל מן כל עגול חד פתית, ואכל מכל תבשיל חד פס (חתיכה). א"ל לא כן אמרית כבר

בפיהם מה שלא ראו בעיניהם ובדה מלבם. לח) מחי, ללקות ולהכות על גופך, חלוקא דיהודאי בשבתא, הכתונת או המעיל שלבשו היהודים בשבת היה מכובס ומגוהץ נאה ונצרך הכאה במקל על סדין הכביסה. מומוס היא אדם שמשנה עצמו בלבושיו וצורתו כדי שישחקו בו (mimic). לט) חמש מאות מינים בחטים איך לאפות לחם ורקיקים מצות ועוגות, וכן כמה מיני תבשילין. וכ"ז להראות עד כמה היו מתענגים במאכל ובמשתה בזמן הבית ואחר החורבן אבדו כל אלה והיו מקוננים על „נשיתי טובה". מ) שס"ה, ר"ל שידע לסדר סעודתא לכל יום ויום בשנה באופן אחר. וכאשר נעשה עני ולא יכול עוד לעשות הסעודות הקבועות האלה לקח גרעינים במספר שס"ה ומנה הסעודות השונות להיות בקי בהם ויעשה אותם לכשיתעשר.

אכלית ופסקית, א"ל ומה שמיה נפשא=דהיא נפישא מא) וכו' (שם סי' ו').

[תקוה נכזבה] **זכור תזכור ותשוח עלי נפשי.** א"ר יודן אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע יודעת אני שאתה זוכר מעשי או"ה לנקום בהם ופורע להם מה שעשו, אבל מה אעשה ותשוח עלי נפשי, מתלא אמר עד שמינא כחיש כחישא מיית, או עד שמינא עביד קטין נפשיה דקטינא נפקא (שם סי' ז').

[תשובה] **נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים.** אמר רב אדא בר אהבה, אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינה חוזר בו למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו וטובל, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה; זרקו מידו, כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, (כך תשובה צריכה להיות אמתית ומקרב הלב), שנאמר ומודה ועוזב ירוחם, ואומר נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים (תענית ט"ז). וכי אפשר לאדם לישא את לבו בידיו? אלא ישוה לבו לידיו ואח"כ אל אל בשמים (ירוש' תענית פ"ב א').

[תפלה—תשובה] **סכותה בענן לך מעבור תפלה.** רבא לא נזר תעניתא ביומא דעיבא, משום שנאמר סכותה בענן לך מעבור תפלה (ברכות ל"ב:). ר' עקיבא היה עומד ונדון לפני טורנוסרופוס הרשע, והיה שם יהושע הגרסי עומד ומשמשו, ירד הענן והקיפן, אמר דומה לי שלא ירד הענן אלא כדי שלא תשמע תפלתו של רבי. ר' חנינא בר פפא בעי קומי ר' שמואל בר נחמני, א"ל שמעתי עליך שאתה בעל אגדה מהו סכותה בענן לך מעבור תפלה? א"ל שערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים, כההוא דאמר ר' יוסי בר חלפתא עתים הם לתפלה מן הדין קרייא ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים פ"ט) בשעת רצון. למה נמשלה התפלה למרחץ? מה המרחץ הזה פעמים פתוחה ופעמים נעולה כך הם שערי תפלה, אבל התשובה נמשלה לים, מה הים הזה לעולם פתוח כך שערי תשובה לעולם פתוחים. א"ר ענן אף שערי תפלה אינן ננעלים לעולם, הה"ד כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד'), ואין קריאה אלא תפלה שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה ס"ה) וכו' (שם סי' י"ט).

[שונאי ישראל ותחבולותם] **ראיתה כל נקמתם כל מחשבותם לי.** מעשה בחד יהודי שעבר קדם אדריינוס ושאל בשלומיה א"ל מאן את? א"ל יהודאי, א"ל ואית יהודאי עבר קדם אדריינוס ושאל בשלומיה?! אמר איזילו וסבו רישיה! וחתכו את ראשו. עבר יהודי אחר חמא מה איעבד בקדמיה ולא שאל בשלומיה. א"ל אדריינוס מאן את? א"ל יהודאי. א"ל ואית יהודאי עבר קדם אדריינוס ולא שאל בשלומיה?! אמר להו איזילו וסבו רישיה! אמרי ליה סנקליטין שלו (יועציו) לית אנן ידעין מה אילין עובדי דאת עביד, דשאיל בשלמך מיתקטיל ודלא שאיל בשלמך מתקטיל? אמר להון ואתון בעיין מלבי (ליועצני) איך אנא בעי למקטלה בשנאי?! הרפוני דאנא ידע איך להנקם מאויבי—ורוח הקדש צווחת ואומרת ראיתה ה' עותתי שפטה משפטי ראית כל נקמתם כל מחשבותם לי (שם סי' ב"ד).

ד

[אנשי ירושלם—שרוכין] **בני ציון היקרים.** ומה היתה יקרותן? עירוני שנשא ירושלמית היה נותן לה משקלה זהב, וירושלמי שנשא עירונית היו נותנין לו משקלו זהב. ד"א מה היתה יקרותן, בשעה שהיה אחד מהם נושא אשה כבודה וגדולה ממנו היה עושה יציעה יותר מסעודתו, שפלה ממנו היה עושה הוצאת שלחנו יותר מהוצאת יציעה ומלבושיה. ד"א מה היתה יקרותן, שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שנקרא ונשנה ועד שהיה יודע מי יושב עמו ועם מי סועד, ובשעה שהיה נזמן לסעודה היה הופך אונקלי (בית יד) שלו השמאלית שאם יבוא אחר לזמנו היה יודע שכבר הוא מזומן לסעודה ולא יטעננו השני טענת חנם. ד"א בשעה שאחד מהם עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה מב), כדי שלא יאכל אחד מהם דבר שיזיק לו. ד"א מה היתה יקרותן, שלא היו יושבין בדין אלא א"כ יודעים מי יושב עמהם ולא היו חותמין על השטר אא"כ היו יודעים מי חותם עמהם לקיים מה שנאמר אל תשת ידך עם רשע (סנהדרין כ"ג).

[קמצא ובר קמצא] מעשה באדם אחד שהיה בירושלם ועשה סעודה, אמר לשלוחו צא והבא לי קמצא ריחמי (אוהבי), אזל ואייתי ליה בר קמצא שנאיה. עאל וישב ליה בין האורחים, עאל בעה"ב ואשכחיה ביני אריסטאטא (הקרואים לאכול). א"ל את שנאי ואת יתיב בגו ביתי, מה בעית הכא? קום פוק מנו ביתי! א"ל הואיל ואתאי לא תביישני ואנא יהיב לך שומי מגום (שויה של סעודתי), א"ל לית את מסובן! א"ל לא תביישני ואנא יהיב לך פלגא מכל

מא) שהגוף רב ויכול לקבל בו מאכלים הרבה, או ע"ד רווחא לבסומי שכיחי, כי יש מקום בגוף למאכלים טובים אע"פ שכבר אכל לשובע. ויש לומר שר"י בן בתירא אע"פ שפסק לא קיבל עליו התענית, ומפני שערב יוה"כ הוא יום טוב לכן אכל ושתה הרבה, ובכל הני גוזמא קתני, להוכיח כי באותו הזמן עוד נשארו מקומות בא"י וסביבותיה שחיו שם על רוב טובה, ולכן בשעת החורבן בירושלם אומר „נשיתי טובה". מב) היה רושם כל מיני מאכלים שיש לו על המפה והנזמן בורר לו המאכלים הטובים לו ויכול לאוכלם, כמו שנהוג בבתי מאכל בסעודה לאורחים (menu), או אפשר שהיה נותן המאכלים במפה להמסובים שלא רצו לאוכלם להביאם

סעודתך, א"ל לית את מסובן! א"ל כל הדין סעודתא אנא יהיב ולא אוכל ולא אשתה, א"ל קום לך, נקטיה בידיה ואפקיה. והיה שם זכריה בן אבקולס, והיה סיפק בידו למחות בדבר ולא מיחה. מיד נפק, ואמר בנפשיה הואיל ואילין רבנן סבייא יתבין בשלוותיהון ולא מיחו בידו, ניחו להו. איזול ואיכול בהו קורצא בי מלכא מג). הלך אצל השלטון, א"ל מרדו בך יהודאי, ואילין קרבנייא דאת משלח אינון אכלין יתהון ומקריבין אוחרנין בחלופיהון. א"ל מאן יימר? א"ל שדר עמי חד איפרכוס וקורבנא עמיה ואת ידע. שדר בהדיה עגלא תילתא, מדאתי בשבילא עד דאיפרכוסא דמיך (ישן), קם בלילה בסתר ועשאו מום בניב שפתים וי"א בדוקין שבעין, בדוכתא דלדידן הוי מומא ולדידהו לא הוי מומא. כיון שראהו הכהן הקריב אחר תחתיו. א"ל ההוא שליחא דמלכא לית את מקריב זה קרבנא, א"ל למחר אנו מקרבין יתיה. אתא יומא אחרינא, א"ל למה לית אתון מקרבין ליה, א"ל למחר. סברי רבנן לקבליניה משום שלמא דמלכות, אמר להו זכריה בן אבקולס יאמרו בעלי מומין קריבין על גבי המזבח. סברי למקטליה לשליחא דלא יזיל אימא, א"ל זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג. כיון דאתא יומא תליתאה ולא קריב ליה שלח ואמר למלכא ההיא מילתא דיהודאי קשוט. מיד סליק וחרב בית מקדשא, הדה הוא דברייתא אמרין אקמצא ובר קמצא חרב מקדשא, א"ר יוסי סבלנותו של זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל (שם פ"ד ג', ועי' גיטין נ"ה.).

[חטאת סדום ועון ירושלם] ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום. ר' נחמיה אמר נעשה בשבט יהודה ובנימין מה שלא נעשה בסדום, בסדום נאמר וחטאתם כי כבדה מאד (בראשית י"ח), וביהודה ובנימין כתיב ויאמר אלי עון בית ישראל ויהודה גדול במאד מאד (יחזקאל ט'). א"ר תנחומא אית לן אוחרי מד) ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידים, לא חלת יד ליד, שלא פשטו ידיהם במצוות, הה"ד ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו, הא כיצד היה בנה של שכנתה מת, והיה לה גלוסקין אחת (ככר לחם) לאכול בעדה ובעד בעלה ובנה ולחיות עליו יום אחד, והיתה נוטלתו מפי בעלה ובנה והולכת ונותנת לשכנתה ומנחמת אותה, והעלה עליה הכתוב כאילו בשלה בניה לגמילות חסד, היו לברות למו להבראת אבלים (שם סי' ט' וסי' י"ג).

[מצרים תקות שוא] בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושיע. מה היו עושין עשרת השבטים? היו משלחין שמן למצרים, ומביאים משם חטים ומשלחין לאשור (בבל), שנאמר מצרים נתנו יד אשור לשבוע לחם. שהיו אומרים אם יבואו השונאים עלינו יהיו לנו לעזרה, הה"ד וברית עם אשור יכרותו ושמן למצרים יובל (הושע י"ב). וכיון שבאו השונאים עליהם שלחו אצל פרעה נכה ואמרו לו שלח לנו חיילים משלך, ועמד ושלח להם ונכנסו לים סוף ללכת לא"י. רמז הקב"ה לשלדותיהן של המצריים שנטבעו שם והיו שטים על פני המים, אמרו אלו לאלו מה טיבן של שלדות הללו, אמרו להם אלו היו אבותיכם אשר טבעו אותם אבותיהם של יהודים הללו שאנחנו הולכים לסייען נגד אויביהם, והם אומרים כך עשו לאבותינו ואנו הולכים לסייען? מיד חזרו, הה"ד הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו (ירמיה ל"ז), לכך נאמר בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושיע (שם פ"ד סי' כ').

[נשר רומי] קלים היו רודפינו מנשרי שמים. טרכינוס שחיק עצמות ילדה אשתו בתשעה באב והיו כל ישראל אבלים, נשתתק (מת) הולד בחנוכה, אמרו ישראל נדליק נרות או לא נדליק? אמרו נדליק וכל מה דבעי למיטי עלן ימטי—אדליקו. אזלין ואמרין לישנא בישא לאשתו של טרכינוס, אילין יהודאין כד ילידית הוו מתאבלין וכד מיית ולדא אדליקו בוצנייא. שלחה וכתבה לבעלה עד דאת מכבש ברבריין, בוא וכבוש אילין יהודאין דמרדו בך. סליק לאילפא (ספינה) וחשיב למיתי בעשרה יומין ואיתיתיה רוחא בחמשה יומין, אתא ואשכחינון דהוו עסקין בהדא פסוקא ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר (דברים כ"ח), אמר להו אנא הוא נשרא דחשיבת למיתי בעשרה יומין ואיתיהני רוחא בחמשא יומין. הקיפן לגיונותיו והרגן. אמר לנשים השמיעו ללגיונותי ואם לאו אני עושה לכם כדרך שעשיתי לאנשים. אמרו עביד בארעאי מה דעבדת בעילאי, מיד הקיפן לגיונותיו והרגן, ונתערבו דמים של אלו בדמים של אלו, והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לנהר קיפרוס (שם סי' כ"ב).

ה

[ירושלם ורומי] על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו. כבר היה רבן גמליאל ור"א בן עזריה ור' יהושע ור' עקיבא נכנסין לרומי ושמעו קול המונה של פיטאלום מה) עד מאה ועשרים מיל,

---

לבתיהם. מג) הלשין עליהן בבית המלכות, קורצא הוא כנוי לרכילות ומלשינות, ואכלו קרציהון (דניאל ג' ח'), תרגום לא תלך רכיל (ויקרא י"ט ט"ז) לא תיכול קורצין, שהיה מנהגן להאכיל את המלשין כעין לגימא ועוגה להטיב לבו. מד) אוחרי, בדרך אחר, ומפרש כי החטא היה יותר גדול מפני שבא להם דרך „מצוה", שרצתה להברות את האבל בככר שהיה לצרכה ולצורך בני ביתה, ע"י „רחמנות" מזויפת. מה) פיטאלום קיצור מן קפיטוליאום Capitolium והוראתה עיר הבירה כנוי לעיר רומא, והיתה מרובה באוכלסין עד שקול ההמון נשמע למרחוק. והיא ע"ד אמלאה החרבה, שנתמלאה רומא מחרבנה של ירושלם.

התחילו הם בוכים ור"ע משחק, אמרו לו עקיבא! אנו בוכים ואתה משחק? אמר להם ואתם למה בכיתם? אמרו לו מדוע לא נבכה שהגוים עובדי אלילים משתחוים לעצביהם ויושבים בטח ושאנן ובשלוה, ובית הדום רגלי אלהינו היה לשרפת אש ועירנו היתה מדור לחית השדה ולא נבכה? אמר להם לכך אני משחק, אם כן למכעיסיו ק"ו לעושי רצונו (ע"ד משגיא לגוים ויאבדם). פעם אחרת היו עולין לירושלם והגיעו לצ.פים וקרעו בגדיהם, הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הם בוכים ור"ע משחק, אמרו עקיבא! לעולם אתה מתמיה עלינו!—אנו בוכים ואתה משחק? אמר להם למה אתם בוכים? אמרו לו ולא נבכה מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת (במדבר א') והרי שועל יוצא מתוכו, ועליו נתקיים הפסוק על זה היה דוה לבנו על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו. אמר להם, ולכך אני משחק, הרי הוא אומר ואעידה לי שני עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו (ישעיה ח'), וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אלא מה אמר אוריה כה אמר ה' צבאות ציון שדה תחרש וירושלם עיים תהיה (ירמיה כ"ו), ומה אמר זכריה? עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם ואיש משענתו בידו מרוב ימים, וכתיב בתריה ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה (זכריה ח'), אמר הקב"ה הרי לי שני עדים אלו, ואם קיימים דברי אוריה יהיו קיימים דברי זכריה, ואם יבטלו דברי אוריה יבטלו דברי זכריה, ולכן שמחתי שנתקיימו דברי אוריה, כי לבסוף עתידים להתקים דברי זכריה. ובלשון הזה אמרו לו עקיבא, נחמתנו!

תמה מגלת איכה

קהלת

א

[חכמה—זכות אבות] **דברי קהלת בן דוד מלך בירושלם.** שלשה נביאים ע"י שהיתה נבואתן דברי קנתרין נתלה נבואתן בעצמן א), ואלו הן: דברי קהלת, דברי עמוס, דברי ירמיהו, ולמה נקרא שלמה קהלת? שהיו דבריו נאמרים בהקהל, כמו שנאמר אז יקהל שלמה (מ"א ח'), רב אחא בשם ר' הונא אמר משמר נכנס ומשמר יוצא לשמוע חכמת שלמה, והוא שמלכת שבא אמרה לו אשרי אנשיך ואשרי עבדיך אלה (שם י'), וכתיב ויבואו מכל העמים לשמוע את חכמת שלמה (שם ה'). א"ר סימון ב"ר שמעון בן חלפתא משל לבולווטוס (ממונה) שהיה גדל בפלטין של מלכים א"ל המלך שאל מה אתן לך? אמר אותו בולווטוס אם אני שואל כסף וזהב או מרגליות טובות הוא נותן לי, בגדים הוא נותן לי, אלא אני שואל בתו והכל ינתן לי עם בתו. כך בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מ"א ג'), אמר שלמה אם אני שואל כסף וזהב ומרגליות הוא נותן לי, אלא הריני שואל את החכמה והכל בכלל, הה"ד ונתת לעבדך לב שומע וגו' (שם), א"ל הקב"ה אתה שאלת החכמה ולא שאלת לך עושר וכבוד ונפש אויביך, לפיכך החכמה והמדע נתון לך וע"י כן גם עושר וכבוד וכו'. בן דוד, מלך בן מלך, חכם בן חכם, צדיק בן צדיק, אבינגנוס (מיוחס) בן אבינגנוס. ר' יודן בשם ר' אלכסנדרי אמר השור הזה עד שלא נחתכו גידין נתלה בגידיו, אבל משנחתכו גדיו כמה חבלים וכמה מסמרות צריך לתלות בהן? כך עד שלא חטא שלמה היה נתלה בזכות עצמו, וכיון שחטא תלו לו בזכות אבותיו, הה"ד בן דוד, וכתיב ולמען דוד עבדי (ישעיה ל"ז) וכו' (קהלת רבה פ"א סי' ב').

[הבל וצל — שבעה עולמות] **הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל.** ר' הונא בשם ר' אחא אמר, דוד אמר דבר אחד ולא פירשו ובא שלמה בנו ופירשו, שלמה אמר דבר אחד ולא פירשו ופירשו דוד אביו: דוד אמר אדם להבל דמה (תהלים קמ"ד), לאיזה הבל? אם להבל של תנור יש בו ממש, אם להבל של כירה יש בו ממש (חום), בא שלמה בנו ופירש הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל, ר' שמואל בר נחמן מתני לה בשם ר' יהושע בן קרחא, אלו שבעה הבלים ב) האמורים כאן, דומין לאדם ששופע שבע קדרות זו למעלה מזו ומתחממות זו מזו והבל היוצא מן העליונה אין בו ממש. שלמה אמר מי יודע מה טוב לאדם בחיים ויעשם כצל (קהלת ו') ולא פירש באיזה צל, אם כצלו של כותל שיש בו ממש או כצל של דקל שיש בו ממש? בא דוד ופירש ימיו כצל עובר (תהלים קמ"ד) ואמר ר' הונא בשם רב אחא כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה, שאין בו ממש. ר'

א) ולא אמרו בשם ה': כה אמר ה' וכדומה, ואע"פ ששלמה לא היה נביא היה כותב דבריו ברוה"ק כמו נביא. ב) סתם הבלים שנים ושתי פעמים הבלים ארבעה ושלש פעמים

שמואל בר רב יצחק מתני לה בשם ר׳ שמעון בן אלעזר: שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שנה דומה למלך נתון באסקפסטי (מחסה וצל) והכל מחבקין ומנשקין אותו, בן שתים ושלש דומה לחזיר שפושט ידו בביבין (צינור מטונף), בן עשר שנה קופץ כגדי, בן עשרים נהים כסוס ומשפר גרמיה (מיפה עצמו) ובעי אתתא. נשא אשה נתן עליו אוכף והרי הוא כחמור למשא, הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין הרי הוא כקוף. הדא דתימא בעמי הארץ, אבל בבני תורה כתיב והמלך דוד זקן (מ״א א׳), אע״פ שהוא זקן הוא מלך ג). ר׳ יהודה ב״ר סימון אמר שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעת ימי בראשית, בראשון נאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכתיב כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעיה נ״א); בשני יהי רקיע וגו׳ ויקרא אלהים לרקיע שמים, וכתיב ונמקו כל צבא השמים ונגולו כספר השמים (שם ל״ד); בשלישי יקוו המים, וכתיב והחרים ה׳ את לשון ים מצרים (שם י״א), ונאמר תדשא הארץ דשא, וכתיב ביה וכל עשבם אוביש (שם מ״ב); ברביעי יהי מאורות, וכתיב וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו׳ (שם כ״ד); בחמישי ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף, וכתיב אסף עוף השמים ודגי הים (צפניה א׳); בששי נעשה אדם וכתיב אסף אדם ובהמה (שם); בשבת מאי אית לך למימר? שלא נברא בו כלום ד). ומה דכתיב בו מחלליה מות יומת (שמות ל״א)? הדא דאת אמר במזיד אבל בשוגג מביא קרבן ומתכפר לו. כיון שראה אדה״ר שיש למחלל שבת כפרה התחיל משורר מזמור שיר ליום השבת וא״ר לוי אדם הראשון אמרו (שם סי׳ ג׳).

[תורה—מינות] מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. בעמל שתחת השמש הוא דאין לו יתרון, אבל בעמל שקודם השמש יש לו יתרון, ואיזו היא זו העמל בתורה (שבת ל׳:), שהתורה נבראה קודם השמש, והיא למעלה מן השמש. א״ר בנימין בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שמצאו בו דברים מטין לצד מינות, אמרו הרי כל חכמתו של שלמה שבא לומר מה יתרון לאדם בכל עמלו, יכול אף בעמלה של תורה? חזרו ואמרו לא אמר בכל עמל אלא בעמלו, בעמלו אינו עמל אבל עמל הוא בעמלה של תורה. א״ר שמואל ב״ר יצחק בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, שאמר שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך, ומשה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר ט״ו), אמרו הותרה הרצועה לית דין ולית דיין? כיון שאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, אמרו יפה אמר שלמה (שם סי׳ ד׳). אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב בקשו לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה, ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. תחילתו דברי תורה דכתיב מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש, ואמר רבי ינאי תחת השמש הוא דאין לו יתרון, הא קודם השמש יש לו. וסופו דברי תורה דכתיב סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ומצותיו שמור כי זה כל האדם. ומאי דבריו סותרים זה את זה? דכתיב טוב כעס משחוק וכתיב לשחוק אמרתי מהולל, כתיב ושבח אני את המתים וכתיב ולשמחה מה זה עושה. לא קשיא טוב כעס שכועס הקב״ה עם הצדיקים בעוה״ז משחוק ששוחק עם הרשעים בעוה״ז ה). לשחוק אמרתי מהולל, זה שחוק שמשחק הקב״ה עם הצדיקים בעוה״ב. ולשמחה מה זו עושה, זו שמחה שאינה של מצוה (שבת ל׳.).

[בר קפרא ורבי] רבי עשה סעודת משתה בנו, קרא רבי לכל רבנן ואינשי (שכח) למקרי לבר קפרא, אזל וכתב על תרעא ו) אחר כל שמחתך מות ומה יתרון לשמחתך? אמר רבי מאן עבד לן הדא? אמרו בר קפרא דאנשיתון למקרי ליה, לגרמיה חפיה (ביוש) הוא. אזל רבי ועבד אריסטון (סעודה) אוחרן וקרי לכל רבנן וקרי ליה לבר קפרא. הביאו לפניהם תבשילין, ועל כל תבשיל ותבשיל דהוה השמש מניח קדמיהון אמר בר קפרא תלת מאה מתלין על הדין תעלה (משלים על השועל), והוה ערב להון והות תבשילא צנין ולא טעמין ליה. אמר רבי למשמשנוהי למה תבשילין עללין ונפקין ולא טעמין מידי? אמרין ליה בגין חד סבא דיתיב תמן וכיון דתבשילא עליל הוא אמר תלת מאה מתלין בהדין תעלה ובתוך כך תבשילא צנין ולא טעמין מידי. סליק רבי לגביה אמר ליה למה את עביד כן? שביק אריסטון דיכלון. אמר ליה בר קפרא לרבי לא תהא סבור דבגין מגיסך (תבשילין שלך) אתית, אלא בגין דלא צווחת לי עם חברי, לא כן אמר שלמה מה יתרון לאדם שיעמול תחת השמש, מאחר שדור הולך ודור בא. לאחר שפייסו דין לדין ועבדין שלמא, אמר אבא בר קפרא לרבי ומה בעוה״ז שאינו שלך השפיע לך הקב״ה שלוה, בעוה״ב שכולו שלך על אחת כו״כ (שם סי׳ ד׳).

[דור וחכמיו] דור הולך ודור בא. ר׳ אבא בר כהנא אמר, לעולם יהיה בעיניך דור שבא כדור שהלך, שלא תאמר אילו היה ר׳ עקיבא קיים

הבל הרי שבעה. ג) ע״ד שאמרו ת״ח כל זמן שמזקינין דעתן מתישבת עליהן זקני ע״ה דעתן מתטפשת (שבת קי״ח:). ד) שלא נברא בו כלום וזהו הבל, ומה שכתיב בו מחלליה מות יומת שמורה על אבוד וכריתה, זהו דוקא במזיד אבל בשוגג יש לו כפרה. ה) כי הצדיקים עתידים לקבל שכרם בעוה״ב. ו) על דלת ביתו של רבי כתב כן, ע״ד טוב ללכת לבית האבל מלכת לבית המשתה, ומה יתרון לאדם בכל עמלו, אכילה ושתיה, וסמיך ליה דור הולך ודור בא,

הייתי קורא לפניו, אילו היה ר׳ זירא ור׳ יוחנן קיימין הייתי שונה לפניהם, אלא דור שבא בימיך וחכם שבימיך כדור שהלך וחכמים הראשונים שהיו לפניך. א״ר יוחנן כתיב ה׳ אשר עשה את משה ואת אהרן וגו׳ וכתיב וישלח ה׳ את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (ש״א י״ב), ירובעל זה גדעון, בדן זה שמשון, יפתח כמשמעו, וכתיב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צ״ט), שקל הכתוב שלשה קלי עולם עם שלשה גדולי עולם, ללמדך שבית דינו של ירובעל גדול וחשוב לפני הקב״ה כבית דינו של משה, ובית דינו של שמשון כבית דינו של אהרן, ובית דינו של יפתח כבית דינו של שמואל. וללמדך שכל מי שנתמנה פרנס על הצבור אפילו הוא קל שבקלים הרי הוא כאביר שבאבירים הראשונים. ונאמר ובאת אל הכהנים הלוים (דברים י״ז), אין לי אלא שופט שבדורך, שופט שאינו בדורך מנין? ת״ל ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (שם), מלמד שהשופט שבדורך הרי הוא בזמנו כשופט שהיה בימים הראשונים. וכה״א אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה (קהלת ז׳). א״ר ברכיה כתיב ויהוידע הנגיד לאהרן (דהי״א י״ב), וכי יהוידע היה נגיד לאהרן? אלא אילו היה אהרן קיים בדורו של יהוידע היה יהוידע גדול ממנו בשעתו. א״ר סימאי כתיב ואהרן ובניו מקטירים על מזבח העולה (שם ו׳), וכי אהרן ובניו קיימים, והלא צדוק ובניו היו? אלא ללמדך שאילו היו אהרן ובניו קיימים היה צדוק גדול מהם בשעתו. רבנן מייתי לה מהכא, בן אבישוע בן פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן הראש ז) הוא עזרא וגו׳ (עזרא ז׳) אילו היה אהרן קיים היה עזרא גדול ממנו בשעתו (שם סי׳ ח׳).

[ארץ ואדם] **והארץ לעולם עומדת.** א״ר יהושע בן קרחא, היה צריך למימר הארץ הולכת והדור לעולם עומד, מי נברא בשביל מי, ארץ נברא בשביל דור או דור נברא בשביל הארץ, לא ארץ בשביל דור? אלא ע״י שהדור אינו עומד בתפקידיו ח) של הקב״ה לפיכך הוא בלה, והארץ ע״י שהיא עומדת בתפקידיו של הקב״ה לפיכך אינה בלה. אמר רשב״י כתיב כי כימי העץ ימי עמי ומעשה ידיהם יבלו בחירי (ישעיה ס״ה), ואין עץ אלא התורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳), וכי מי נברא בשביל מי? התורה בשביל ישראל או ישראל בשביל תורה, לא תורה בשביל ישראל? אלא תורה שנבראת בשביל ישראל הרי היא קיימת לעולמי עולמים, וישראל שנבראו בזכותם על אכו״כ. א״ר יצחק מלכות נכנסת ומלכות יוצאת וישראל לעולם הוו ט), הה״ד והארץ לעולם עומדת. ר׳ שמואל בשם ר׳ פלטיא דנוה (עיר נוה) מייתי ליה מן הדין קרייא ויהונתן בן גרשם וגו׳ היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ (שופטים י״ח), וכי ארץ גולה או מטולטלת? אלא אלו ישראל שנקראו ארץ, שנאמר ואשרו אתכם כל הגוים, כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג׳). א״ר ברכיה בשם רשב״ל כל מה שברא הקב״ה באדם ברא בארץ לדוגמא לו, אדם יש לו ראש והארץ יש לה ראש שנאמר וראש עפרות תבל (משלי ח׳); אדם יש לו עינים והארץ יש לה עינים, שנאמר וכסה את עין הארץ (שמות י׳); אדם יש לו אזנים והארץ יש לה אזנים, שנאמר והאזיני ארץ (ישעיה א׳); אדם יש לו פה והארץ יש לה פה, שנאמר ותפתח הארץ את פיה (במדבר ט״ז); אדם אוכל והארץ אוכלת, שנאמר ארץ אוכלת יושביה (שם י״ג); אדם שותה והארץ שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים (דברים י״א); אדם מקיא והארץ מקיאה שנאמר ולא תקיא הארץ אתכם (ויקרא י״ח); אדם יש לו ידים והארץ יש לה ידים, שנאמר והארץ הנה רחבת ידים (בראשית ל״ד); אדם יש לו ירכים והארץ יש לה ירכים, שנאמר וקבצתים מירכתי ארץ (ירמיה ל״א); אדם יש לו טבור והארץ יש לה טבור, שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל ל״ח); אדם יש לו ערוה והארץ יש לה ערוה, שנאמר ערות הארץ באתם לראות (בראשית מ״ב); אדם יש לו רגלים והארץ יש לה רגלים, שנאמר והארץ לעולם עומדת (שם סי׳ ט׳).

[אור תמיד] **וזרח השמש ובא השמש.** ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא אמר, וכי אין אנו יודעים שזורח השמש ובא השמש? אלא מה הוא אומר, עד שלא ישקע שמשו של צדיק זה הוא מזריח שמשו של צדיק אחר: יום שמת ר׳ עקיבא נולד רבי, וקראו עליו פסוק זה וזרח השמש ובא השמש; יום שמת רב אדא בר אהבה נולד רב המנונא בריה, וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש; יום שמת רב המנונא נולד ר׳ אבין בריה, וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש; יום שמת ר׳ אבין נולד אבא הושעיא איש טרייא, וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש. עד שלא השקיעה שמשה של שרה הזריח שמשה של רבקה, הה״ד ובתואל ילד את רבקה (בראשית כ״ב) ואח״כ ותמת שרה בקרית ארבע, וכתיב ויביאה יצחק האהלה שרה אמו (שם כ״ד); עד שלא השקיע שמשו של משה הזריח שמשו של יהושע; עד שלא השקיע שמשו של יהושע הזריח שמשו של עתניאל בן קנז שהוא יעבץ, ובן בכל דור ודור, הוי וזרח השמש ובא השמש (שם סי׳ י׳).

[מלא וחסר] **כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא** וגו׳ כל הרשעים המתים נכנסים לשאול והשאול אינו מתמלא לעולם

כי סופו למות. ז) דרש עזרא הוא הראש לאהרן. ח) תפקידיו, במצותיו, ר״ל מפני שאדם הראשון עבר על המצוה הראשונה וגרם מיתה לעולם. ט) דורות אלו או״ה והארץ

שנאמר שאול ואבדון לא תשבענה (משלי כ"ז), שמא תאמר הצדיקים כשמתים בעוה"ז שוב אינם חיים לעוה"ב? ת"ל אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת, למקום שהצדיקים מתכנסים לעוה"ב שם הם שבים ועתידים לומר שירה לימות המשיח, דכתיב מכנף הארץ זמירות שמענו (ישעיה כ"ד) ואומר יחיו מתיך נבלתי יקומון (שם כ"ו). ד"א כל הנחלים הולכים אל הים, כל ישראל עולים בפעמי רגלים בכל שנה ושנה ומתכנסין לירושלם, והים איננו מלא, וירושלם אינה מתמלאה לעולם דתנינן עומדים צפופין ומשתחווים רווחים, ר' שמואל בר חובה בשם ר' אחא אמר ארבע אמות ריוח היה בין כל אחד ואחד ואמה בכל צד כדי שלא יהא שומע תפלתו של חבירו ויטעה— אל מקום שהנחלים הולכים, למקום שישראל מתכנסים בעוה"ז בירושלם שלמטה שם הם מתכנסים לעוה"ב בירושלם של מעלה. ד"א כל הנחלים הולכים אל הים, כל הממון עולה למלכות אדום (רומי) ומלכות אדום אינה מתמלאת לעולם, דא"ר לוי כתיב ועיני האדם לא תשבענה (משלי כ"ז), קרי ועיני אדום לא תשבענה. שמא תאמר משהממון נכנס לאדום שוב אינו חוזר לבעליו? ת"ל אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת, למקום שהממון מתכנס למלכות אדום בעוה"ז משם הוא מתפזר לימות המשיח, דכתיב והיה סחרה ואתננה קדש לה' וגו' (ישעיה כ"ג). ר' ישמעאל ב"ר יוסי בעא קמיה רבי, אמר ליה מהו דין דכתיב כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה (שם)? א"ל כגון את וחביריך ושני עטיפי סדינים (ת"ח מצויינים) כיוצא בך שאין אתם חשובים בעצמכם כלום. א"ל מהו דין דכתיב לאכל לשבעה ולמכסה עתיק (שם)? א"ל יומא דין ארקסינון י) ולמחר אולוסריקון (שם סי' ב"א).

[אזהרת חכם] **ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל.** א"ר אבא בר כהנא, משל לזקן שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין אחד תחילתו מישור וסופו קוצים וארזים וקנים, ואחד תחילתו קנים וארזים וקוצים וסופו מישור, אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה שהוא מזהירן לטובתן שלא ליגען ואומר להם לילך בדרך שסופו ישר? כך אין ישראל צריכין להחזיק טובה לשלמה שהוא יושב על שערי החכמה ומזהירן ואומר ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח, חוץ מתשובה ומעשים טובים. ורבנן אמרי משל לאסטרולוגוס שהיה יושב על פתח הלמן יא), והיה מזהיר לכל העוברים והשבים ואומר להם פרקמטיא פלונית יוצאת במקום פלוני ופרקמטיא פלונית יוצאת במקום פלוני, אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה? כך שלמה אמר ראיתי את כל המעשים וגו' חוץ מתשובה ומעשים טובים, אנו צריכין לחזיק לו טובה ע"ז (שם סי' ל"ה).

[תשובה—תורה] **מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות.** מי שהוא מעוות בעוה"ז יכול להתקן ומי שהוא בחסרון יכול להמנות, אבל לעולם הבא מי שהוא מעוות אינו יכול להתקן ומי שהוא בחסרון אינו יכול להמנות. שני רשעים שהיו חברים זה לזה בעוה"ז, אחד מהם הקדים ועשה תשובה קודם מיתתו ואחד לא עשה תשובה ומת, זה שעשה תשובה בחייו עומד בצד חבורה של צדיקים בעוה"ב, וזה שלא עשה תשובה עומד בצד חבורה של רשעים בגיהנם וראה חבירו ואומר שמא משא פנים יש בעוה"ב? אנחנו שנינו גנבנו כאחד וגזלנו כאחד ועשינו כל מעשים רעים באחד, מפני מה זה בצד חבורה של צדיקים ואותו האיש בצד חבורה של רשעים? ואומרים לו שוטה שבעולם, חברך עשה תשובה ונעשה צדיק וגרמה לו תשובתו לקחת חלק בין הצדיקים, ואתה לא עשית תשובה ולא החרטת על מעשיך הרעים מעולם. והוא אומר להם הניחו לי ואלך ואעשה תשובה. ומשיבין אותו ואומרים לו אי שוטה שבעולם! אין אתה יודע שעולם הזה שבאת משם דומה לערב שבת ועוה"ב לשבת, אם אין אדם מכין מע"ש אין לו מה לאכול בשבת, ואין אתה יודע שהעולם שבאת ממנו דומה ליבשה ועוה"ב דומה לים, ואם אין אדם מתקן לו אכילה ביבשה מה יאכל בים? ואין אתה יודע שהעולם שבאת משם דומה ליישוב ועוה"ב דומה למדבר, אם אין אדם מתקן לו ביישוב מה יעשה במדבר? מיד הוא חורק שיניו ואוכל את בשרו וקורע בגדיו ותולש את שערו, שנאמר רשע יראה וכעס וגו' (תהלים קי"ב). ד"א מעוות לא יוכל לתקן, אם אין אדם מעוות עצמו מד"ת יכול הוא לתקן את עצמו, משאדם מעוות עצמו מן התורה אינו יכול לתקון ע"ד וכו'. ר"ש ברבי יוסי אומר אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן תחלה ונתעוות, ואיזהו זה ת"ח הפורש מן התורה וכו'. רשב"י אומר אין אומרין בקרו גמל זה שמא בעל מום הוא או בקרו את החזיר הזה שמא בעל מום הוא, ואת מי מבקרין את הכבשים העומדים להקרב לתמידין, כך לא נקרא מעוות עם הארץ, ואיזהו הוא מעוות זה ת"ח שפירש מן התורה (שם סי' ל"ז).

[לב] **דברתי אני עם לבי.** הלב רואה שנאמר ולבי ראה הרבה, הלב שומע שנאמר ונתת

היא ישראל כדמפרש ואזיל. י) ארקסינון בלשון יון הוא צמר גפן, אולוסריקין (holosericum) בלשון יון ורומי כולו משי, ואמר לו יומא דין בעוה"ז אנו לובשין בגדים פחותים מצמר גפן ולעתיד לבוא אנו לובשין בגדים יקרים מכולו משי מבלי תערובות, וזהו מכסה עתיק. יא) למן הוא נמל על חוף הים שמשם הולכים הספינות בים, והושיבו שם אסטרולוג שהוא חוזה בכוכבים ויודע באיזה עת וזמן טוב לפרוש בים, ויודע ג"כ איזה סחורות יוצאות ובאות במדינות הקרובות אליו.

לעבדך לב שומע (מ"א ג'), הלב מדבר שנאמר דברתי אני עם לבי, הלב הולך שנאמר לא לבי הלך (מ"ב ה'), הלב נופל שנאמר אל יפול לב אדם עליו (ש"א י"ז), הלב עומד שנאמר היעמד לבך (יחזקאל כ"ב), הלב שמח שנאמר לכן שמח לבי ויגל כבודי (תהלים ט"ז), הלב צועק שנאמר צעק לבם אל ה' (איכה ב'), הלב מתנחם שנאמר דברו על לב ירושלם (ישעיה מ'), הלב מצטער שנאמר ולא ירע לבבך (דברים ט"ו), הלב מתחזק שנאמר ויחזק ה' את לב פרעה (שמות י"ט), הלב מתרכך שנאמר אל ירך לבבכם (דברים כ'), הלב מתעצב שנאמר ויתעצב אל לבו (בראשית ו'), הלב מפחד שנאמר מפחד לבבך (דברים כ"ח), הלב משתבר שנאמר לב נשבר ונדכה (תהלים נ"א), הלב מתגאה שנאמר ורם לבבך (דברים ח'), הלב מסרב שנאמר ולעם הזה היה לב סורר ומורה (ירמיה ח'), הלב מתבדה שנאמר בחדש אשר בדא מלבו (מ"א י"ב), הלב מהרהר שנאמר כי בשרירות לבי אלך (דברים כ"ט), הלב מרחש שנאמר רחש לבי דבר טוב (תהלים מ"ה), הלב מחשב שנאמר רבות מחשבות בלב איש (משלי י"ט), הלב מתאוה שנאמר תאות לבו נתת לו (תהלים כ"א), הלב שוטה שנאמר אל ישט אל דרכיה לבך (משלי ז'), הלב זונה שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם (במדבר ט"ו), הלב נסעד שנאמר וסעדו לבכם (בראשית י"ח), הלב נגנב שנאמר ויגנוב יעקב את לב לבן (שם ל"א), הלב נכנע שנאמר או אז יכנע לבבם הערל (ויקרא כ"ו), הלב משתדל שנאמר וידבר על לב הנערה (בראשית ל"ד), הלב תועה שנאמר תעה לבבי (ישעיה כ"א), הלב חרד שנאמר כי היה לבו חרד (ש"א ד'), הלב נעור שנאמר אני ישנה ולבי ער (שה"ש ה'), הלב אוהב שנאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך (דברים ו'), הלב שונא שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא י"ט), הלב מקנא שנאמר אל יקנא לבך (משלי כ"ג), הלב נחקר, שנאמר אני ה' חוקר לב (ירמיה י"ז), הלב נקרע שנאמר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם (יואל ב'), הלב הוגה שנאמר והגות לבי תבונות (תהלים מ"ט), הלב הוא כאש שנאמר והיה בלבי כאש (ירמיה כ'), הלב הוא כאבן שנאמר והסירותי את לב האבן (יחזקאל ל"ו), הלב שב בתשובה שנאמר אשר שב אל ה' בכל לבבו (מ"ב כ"ג), הלב חם שנאמר כי יחם לבבו (דברים י"ט), הלב מת שנאמר וימת לבו בקרבו (ש"א כ"ה), הלב נמס שנאמר וימס לבב העם (יהושע ז'), הלב מקבל דברים שנאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (דברים ו'), הלב מקבל יראה שנאמר ואת יראתי אתן בלבבם (ירמיה ל"ב), הלב מודה שנאמר אודה ה' בכל לבב (תהלים קי"א), הלב חומד שנאמר אל תחמוד יפיה בלבבך (משלי ו'), הלב מתקשה שנאמר ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כ"ח), הלב מטיב שנאמר ויהי כטוב לבם (שופטים ט"ז), הלב עושה מרמה שנאמר מרמה בלב חורשי רע (משלי י"ב), הלב מתוכו מדבר שנאמר וחנה היא מדברת על לבה (ש"א א'); הלב אוהב שוחד שנאמר כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך (ירמיה כ"ב), הלב כותבין עליו דברים שנאמר כתבם על לוח לבך (משלי ג'), הלב חורש שנאמר בלבו חורש רע (שם ו'), הלב מקבל מצות שנאמר חכם לב יקח מצות (שם י'), הלב עושה זדון שנאמר זדון לבך השיאך (עובדיה א'), הלב עושה סדרים שנאמר לאדם מערכי לב (משלי ט"ז), הלב מתגדל שנאמר ונשאך לבך (דהי"ב כ"ה), הוי דברתי אני עם לבי יב) לאמר הנה הגדלתי והוספתי חכמה וגו' (שם סי' ל"ח).

[חכמה ועונשה] **כי ברוב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.** אמר רב אדא בר חנינא, אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד שערכה של ארץ ישראל הוא יג), מאי טעמא כי ברוב חכמה רב כעס (נדרים כ"ב:). א"ר שמואל בר נחמן, משל לכלי פשתן הדקין הבאים מבית שאן אם נתפחמו, כל אחד מהן בכמה דמים הוא עשוי, אבל כלי פשתן הגסין הבאים מארבל אם נתפחם אחד מהם, מה הם ומה דמיהן? עוד משל למה"ד לשנים שנכנסו לאכסניא, אחד אכל פת קיבר וקטנית ויצא בריא, ואחד אכל פת נקיה ובשר שמן ושתה יין ישן ומיני אנרטין (משקאות טובות) ויצא חולה, דין אכל מילין בורין ולא אתנזק ודין אכל מילין קלילין ואתנזק. כך, הראית מימיך חמור עוית יד) עליו, גמל עוית עליו? אלא היכן היסורין מצוין—בבני אדם. תני ר' ישמעאל לפום גמלא שיחנא. תני בשם ר' מאיר לפי חכמתו של נחש היתה מכתו, שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השדה לפיכך הוא ארור מכל הבהמה ומכל חית השדה וכו' (שם סוף פ"א).

ב

[שחוק] **לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה.** כתיב הכא לשחוק אמרתי מהולל, וכתיב להלן טוב כעס משחוק, ושוב כתיב ושבחתי אני את השמחה, הא כיצד?—טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז משחוק

יב) מזה ראיה עד היכן היו פסוקי תנ"ך שגורים על פיהם, ולמדנו מכמה שמושי הלב והוראותיהם את תפארת הלשון העבריה וערכה הרב. יג) ספרי נביאים וכתובים הם לרוב מוסר על החטא, ואם לא חטאו ישראל לא היו מן הצורך לכותבם, זולת ספר יהושע שבו מבוארים גבולות א"י לחלקי השבטים. יד) עוית, חולי שע"י נתעוותו עורקי הגוף (cramp) ובאה מחמת דאגה, וחולי זה לא שכיח בבהמה רק באדם בעל חכמה. לפום גמלא שיחנא, לפי כח הגמל הוא נושא

שמשחק עם הרשעים בעוה"ז, ולשחוק אמרתי מהולל (לשון הלל ושבח), זה שחוק שמשחק הקב"ה עם הצדיקים בעוה"ב, ושבחתי אני את השמחה זו שמחה של מצוה, ולשמחה מה זו עושה זו שמחה שאינה של מצוה, ללמדך שאין השכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר שמחה של מצוה (שבת ל':).

[רמזים] הגדלתי מעשי בניתי בתים נטעתי לי כרמים. א"ר חייא בר נחמיה וכי אין הכתוב מודיענו אלא עשרו של שלמה? הא אין מדבר אלא בדברי תורה. הגדלתי מעשי אלו הלוחות כמו שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות ל"ב), בניתי לי בתים אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, נטעתי לי כרמים אלו שורות של ת"ח שיושבין שורות שורות כתלמי הכרם, כדתנן דרשה דרש ר"א בן עזריה לפני חכמים בכרם (ישיבה) ביבנה, עשיתי לי גנות ופרדסים אלו משניות של רבי ושל ר' חייא רבא ומשנתו של ר' הושעיא רבא ושל בר קפרא, ונטעתי בהם כל עץ פרי זה התלמוד שבלול בהם, עשיתי לי ברכות מים ר' חייא רבא אמר אלו הדרשות, להשקות מהן יער צומח עצים אלו התינוקות שהם לומדים וכו', קניתי לי עבדים ושפחות אלו הגוים שנאמר וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההם אשפוך את רוחי (יואל ג'), ובני בית היה לי זה רוה"ק טו), גם מקנה בקר וצאן אלו הקרבנות, כנסתי לי גם כסף וזהב אלו דברי תורה דכתיב בהו הנחמדים מזהב ומפז, (תהלים י"ט), וסגולת מלכים זו התורה שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח'), והמדינות אלו ת"ח שמדיינין בהלכה, עשיתי לי שרים ושרות אלו התוספתות, ותענוגות בני האדם אלו האגדות שהן עונג למקרא, שדה ושדות אלו דינים ומנהגים (שם פ"ב י').

[נשיאות—חקירה] ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות. ופניתי, כספל הזה שנתמלא בשעתו ונשפך בשעתו, כך למד שלמה תורה בשעתו ושכחה בשעתו (כשנטרד ממלכותו); והוללות וסכלות, ר' חנינא בר פפא אומר הוללות זו הוללה של נשיאות וסכלות זו הטרחות, ר' סימון אומר הוללות זו מינות וסכלות זו הטפשות; כי מה האדם שיבא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו, אם יאמר לך אדם יכול אני לעמוד על משתיתו (יסוד) של עולם, אמור לו אחרי מלך ב"ו אי אתה יכול לעמוד, אחר מלך מלכי המלכים הקב"ה אתה יכול לעמוד? אמר רבי נחמן משל לחרשת הקנים שאין אדם יכול להכנס לתוכה, מה עשה פיקח אחד? כיסח (קצץ בקנים) ונכנס, כיסח ונכנס, נכנס דרך הכיסוח ויצא דרך הכיסוח. משל אחר לפלטין גדולה שהיה לה פתחים הרבה וכל מי שנכנס לתוכה טועה ולא יוכל לצאת, היה שם פיקח אחד, נכנס ונטל פקיעת גמי וקשרה נגד הפתח, היו הכל נכנסין אצל הפקעת ויוצאין דרך הפקעת. ארשב"י משל למה"ד למלך שבנה פלטין וכל העוברים ושבים נכנסין לתוכה, אמרו אילו היו עמודיה גבוהים היתה נאה ביותר, שמא יבא איש ויאמר אילו היו לי שלש עינים או שלש אזנים או שלש ידים או שלש רגלים הייתי נאה? ת"ל את אשר כבר עשוהו, עשהו (לשון יחיד) אין כתיב כאן אלא עשוהו (לשון רבים), כביכול הקב"ה ובית דינו עשאוהו, שהיו נמנים על כל אבר ואבר משלך והעמידוך על תקונך. ואם תאמר שתי רשויות הן? הלא כבר נאמר הוא עשך ויכוננך (דברים ל"ב) וכו' (שם סי' י"ד).

[ראש וסוף] החכם עיניו בראשו. וכי הכסיל עיניו ברגליו הם? אלא עד שהחכם בראשו של דבר הוא יודע מה יהא בסופו (ירוש' סוטה פ"ח י').

[חכם וכסיל] כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם. החכם עיניו בראשו זה אברהם, והכסיל בחשך הולך זה נמרוד, וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כלם ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני וגו', אני נקראתי מלך ונמרד הרשע נקרא מלך, אני מת והוא מת, אם כן ולמה חכמתי אני אז יותר, למה מסרתי נפשי על קדושת שמו של הקב"ה, ודברתי בלבי שגם זה הבל, כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם בשכבר הימים הבאים הכל נשכח, למה? דכיון שישראל נכנסין לידי צרה הן אומרים זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות ל"ב), שמא או"ה אומרים זכור למעשה נמרד? הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל. ד"א החכם זה משה והכסיל זה בלעם הרשע, זה נקרא נביא וזה נקרא נביא, א"כ ולמה חכמתי אני אז יותר, למה נתתי נפשי על התורה? וחזרתי ואמרתי למחר ישראל נכנסין לצרה ואומרים ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעיה ס"ג), שמא או"ה אומרים ויזכור ימי עולם בלעם עמו? הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל. ד"א החכם זה דוד מלך ישראל, והכסיל זה נבוכדנצר הרשע מלך בבל, זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה, א"כ ולמה חכמתי אני אז יותר, למה נתתי נפשי על בנין ביהמ"ק? וחזרתי ואמרתי מחר שלמה עומד ובונה ביהמ"ק ואומר זכרה לחסדי דוד עבדך (דהי"ב ו'), שמא אויל מרודך עומד ואומר זכרה לחסדי נבוכדנצר עבדך? הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל. ד"א החכם עיניו בראשו זה תלמיד חכם שהוא רגיל במשנתו, והכסיל בחשך הולך זה שאינו רגיל במשנתו, ואמרתי אני בלבי וגו' זה נקרא רבי וזה נקרא רבי, זה חכם וזה חכם, זה עוטף בטליתו וזה עוטף בטליתו, א"כ למה חכמתי אני אז יותר,

---

המשא ואם לא יוכל לשאת אותה הוא שוחח. טו) מלשון

למה נתתי נפשי על תורתי! וחזרתי ואמרתי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם, למחר שניהם נכנסין לבית הועד או למקום אחר ושואלין אותם הלכה, זה נשאל ומשיב וזה נשאל ואינו משיב, הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל (שם סי' כ').

[שונא ישראל] **ושנאתי את החיים כי רע עלי המעשה.** אימיקנטרון טז) היה כותב לאדריינוס קיסר אמר ליה: „אם למולים את שונא הרי אלו הישמעאלים שגם הם נמולים, אם למשמרי שבת את שונא הרי אלו הכותיים שגם הם שומרי שבת. הרי אין את שונא אלא האומה הזו בלבד, אלהיה יפרע מאותו האיש!" גזר אדריינוס דכל די עבד כן יפרסם ית גרמיה למלכא, דמלכא בעי ליתן ליה מלה (דבר של שכר), אזל חד ופרסם ית גרמיה, אמר ארימין רישיה (הסירו ראשו). א"ל (אדריינוס) ולמה אמרת כן? א"ל דאת פני (מעביר) לההוא גברא מן תלת נסיסין (דאגות) בישין. א"ל מה אינון? א"ל דההוא גברא בעי מיגס (לאכול) בצפרא וברמשא ולית ליה וכן אנתתיה וכן בנוי. אמר אדריינוס הואיל והוא חי חיין בישין, שבוקו ליה! וקרא אנפשיה ושנאתי את החיים כי רע עלי המעשה (שם סי' כ"א).

[ירושה לבנים] **ושנאתי אני את כל עמלי וגו' שאניחנו לאדם שיהיה אחרי.** רבי מאיר הוה כתבן טב ומובחר (סופר מהיר וטוב) והוה לעי (יגע ומשתכר) תלת סלעין כל שבוע, והוה אכיל ושתי בחדא ומתכסי בחדא ומפרנס אוחרתא לרבנן. אמרין ליה תלמידוי רבי! בניך מה את עביד עליהון? אמר לון אי הוון צדיקים יגיע להון כההוא דאמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל"ז), ואם לאו, מה אני מניח את שלי לאויבי המקום? וכן אמר שלמה ומי יודע החכם יהיה או סכל וישלט בכל עמלי וגו' (שם סי' כ"ב).

[אכילה רוחנית] **אין טוב באדם שיאכל ושתה וגו' כי מיד האלהים הוא.** רבי תנחומא אמר כל אכילה ושתיה שנאמר במגילה הזאת בתורה ובמעשים טובים הכתוב מדבר. א"ר יונה בנין אב שבכולם הוא שנאמר והוא ילונו בעמלו ימי חייו אשר נתן לו האלהים תחת השמש (ח' ט"ו) קרי ביה בעולמו בעוה"ז, ימי חייו עד לקבר. וכי יש מאכל ומשתה כשמלוין את האדם לקברו? אלא אלו תורה ומעשים טובים (שם סי' כ"ו).

ג

[הספד—מיתה—ישראל] **עת ללדת ועת למות.** א"ר ברכיה הזה כל חכמתו של שלמה שאמר עת ללדת ועת למות? אלא אשרי לאדם ששעת מיתתו בשעת לידתו, מה שעת לידתו נקיה מן החטא אף שעת מיתתו תהא נקיה (ירוש' מגילה פ"א מ'). ד"א עת ללדת היא עת למות, משעה שאדם נולד נגזר עליו כמה שנים יחיה, אם זכה הוא משלים שנותיו ומוסיפין עליהן, ואם לאו פוחתין לו מהן דכתיב יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה (משלי י'). ד"א עת ללדת ועת למות, משנולד אדם הקב"ה מצפה לו שישא אשה עד עשרים שנה, הגיע לעשרים ולא נשא אשה הקב"ה אומר תפח עצמותיו, עת ללדת הוא לך ולא רצית, אין זו אלא עת למות (שם סי' ה'). ר' יהושע דסכנין פתר קרייא בישראל עת ללדת ועת למות, אמר הקב"ה למשה לשעה קלה הייתי אני מילדת לבני דכתיב ומולדותיך ביום הולדה אותך (יחזקאל ט"ו) ועת למות דכתיב במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר י"ד), ועת לטעת שנאמר ונטעתים על אדמתם (עמוס ט') ועת לעקור נטוע דכתיב ויתשם ה' מעל אדמתם (דברים כ"ט), עת להרוג דכתיב ויהרוג כל מחמדי עין (איכה ב') ועת לרפוא דכתיב הנני מעלה לה ארוכה ומרפא (ירמיה ל"ג), עת לפרוץ דכתיב ופרצים תצאנה אשה נגדה (עמוס ד') ועת לבנות דכתיב ובניתיה כימי עולם (שם ט'), עת לבכות דכתיב בכו תבכה בלילה (איכה א') ועת לשחוק דכתיב אז ימלא שחוק פינו (תהלים קט"ו), עת ספוד דכתיב ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כ"ב) ועת רקוד דכתיב ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים (זכריה ח'), עת להשליך אבנים דכתיב תשתפכנה אבני קדש (איכה ד') ועת כנוס אבנים דכתיב הנני יסד בציון אבן (ישעיה כ"ח), עת לחבק שנאמר וימינו תחבקני (שה"ש ב') ועת לרחוק מחבק שנאמר ורחק ה' את האדם (ישעיה ו'), עת לבקש דכתיב ובקשתם משם את ה' אלהיך (דברים ד') ועת לאבד דכתיב השמרו לכם וגו' ואבדתם מהרה (שם י"א), עת לשמור דכתיב הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א) ועת להשליך דכתיב וישליכם אל ארץ אחרת (דברים כ"ט), עת לקרוע דכתיב קרע ה' את ממלכות ישראל (ש"א ט"ו) ועת לתפור דכתיב והיו לאחדים בידך (יחזקאל ל"ז), עת לחשות דכתיב החשיתי מעולם (ישעיה מ"ב) ועת לדבר דכתיב דברו על לב ירושלם (שם מ'), עת לאהוב דכתיב אהבתי אתכם אמר ה' (מלאכי א') ועת לשנוא דכתיב נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה

הכתוב במשה בכל ביתי נאמן הוא. טז) אימיקנטרון, כתב הערוך כי הוא שם יהודי, ואפשר שהוא שם תואר ליהודי או לאחד מיועצי המלך. שהתנגד למעשה אדריינוס וירא להתודע אליו, ומלת אימיקנטרון הוא מורכב מן אימי—קנטרון, לשון איום ולשון קנטרון ענין התנגדות, כלומר מתנגד־איום למעשה תעתועים של שונא היהודים, כי באמת לא ידעו שונאי ישראל לתת טעם מספיק וסבה נכונה לשנאתם ליהודים שהיא כבושה בלבם בדרך טבעית וכמעט אי אפשר

(ירמיה י"ב), עת מלחמה דכתיב ויהפך להם לאויב וגו' (ישעיה ס"ג) ועת שלום דכתיב הנה נוטה אליה כנהר שלום (שם ס"ו) וכו' (שם סי' י'). ד"א עת לחשות ועת לדבר, פעמים שמדבר ומקבל שכר על הדבור ופעמים ששותק ומקבל שכר על השתיקה, וכן באהרן הוא אומר וידום אהרן וקבל שכר, וכן בדוד הוא אומר דום לה' והתחולל לו (תהלים קל"ז) אע"פ שמפיל לך חללים שתוק (זבחים קט"ו:).

[אומן—חזיר—עבירה] **את הכל עשה יפה בעתו.** אמר רב, מאי דכתיב את הכל עשה יפה בעתו, מלמד שכל אחד ואחד ייפה לו הקב"ה אומנתו בפניו. אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי תלי ליה קורא לדבר אחר יז) והוא לדידיה אזיל (ברכות מ"ג:). רבי אומר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו, ואמר ר"א מחלוקת שהיתה בין רחבעם וירבעם היתה ראויה להיות בין דוד ושבע בן בכרי, אלא אמר הקב"ה עדיין לא נבנה ביהמ"ק יח) ואני מבנים מחלוקת במלכות בית דוד? אלא יבנה ביהמ"ק ואח"כ מה דהוי בסופא הוי (קהלת רבה פ"ג ט"ו).

[יראה ופחד] **והאלהים עשה שיראו מלפניו.** א"ר יהודה לא ברא הקב"ה את עולמו יט) אלא כדי שייראו מלפניו (שבת ל"א:). אריב"ל לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב, שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו (ברכות נ"ט.). א"ר ירמיה גדולה היא היראה ששני ספרים שכתב שלמה לא חתמן אלא ביראה, בספר משלי הוא חותם שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, ובספרא הדין כתיב סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא (שם סי' י"ז).

[טוב ורע] **מקום המשפט שמה הרשע וגו'.** ר' יהושע פתר קרא במעשה העגל, מקום שעשה משה מדת הדין שנאמר עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו וגו', שמה הרשע שנאמר ויגוף ה' את העם (שמות ל"ב). ורוה"ק צווחת ומקום הצדק שמה הרשע, מקום שצדקתים וקראתים אלהות שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם (תהלים פ"ב) שמה הרשע, שם הרשיעו ועשו את העגל (שמות ל"ב). ר' יהודה פתר קרא בשטים, מקום המשפט שמה הרשע, מקום שעשתה מדת הדין בשטים שנאמר קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש (במדבר כ"ה) שמה הרשע שנאמר ויהיו המתים במגפה עשרים וארבעה אלף (שם), ורוה"ק צווחת ואומרת ומקום הצדק שמה הרשע, מקום שצדקתים בקללות של בלעם והפכתים לברכות שנאמר ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה (דברים כ"ג) שמה הרשע, שמה הרשיעו וזנו שנאמר וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות (במדבר כ"ה) וכו' (שם סי' כ"א).

[אדם ובהמה] **כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה וגו' כמות זה כן מות זה.** בוא וראה מה כתיב באדם לא תלבש שעטנז (דברים כ"ב) בבהמה לא תחרוש בשור וחמור (שם.) האדם מטמא והבהמה מטמאת, מה האדם הנוגע במת יטמא אף בהמה הנוגע בנבלתה יטמא. כמות זה כן מות זה, כתיב באדם הריגה והרגת את האשה (ויקרא כ') וכתיב בבהמה הריגה ואת הבהמה תהרוגו. מי יודע רוח בני אדם העולה היא שנתונה למעלה, ורוח הבהמה היורדת הנתונה למטה, ומותר האדם מן הבהמה אין שהוא מדבר והיא אינה מדברת, ד"א שיש באדם דעת ואין דעת בבהמה (ילקוט שמעוני רמז תתקס"ח). מטרונא שאלה לר' יוסי ב"ר חלפתא אמרה לו מה דין דכתיב ומי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה? אמר לה אלו נשמותיהן של צדיקים שהם נתונות באוצר ונשמותיהן של רשעים מטורפות בארץ, שאמרה אביגיל לדוד ברוה"ק והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, יכול אף רשעים כן? ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע (ש"א כ"ה), והן יורדות לגיהנם למטה שנאמר ביום רדתו שאלה האבלתי וגו' (יחזקאל ל"א) וכו' (קהלת רבה פ"ג סי' כ"ז).

ד

[עשוקים נקיים — חונף—ממזר] **ואראה את כל העשוקים וגו' ואין להם מנחם.** ר' יהודה אומר אלו הקטנים הנגנזים (המתים) בחייהם בעון אבותם, לעתיד לבוא האבות שחטאו עומדים בצד חבורה של רשעים, ובניהם עומדים בצד חבורה של צדיקים ואומרים לפני הקב"ה רבש"ע, כלום מתנו אלא בעון אבותינו יבואו הם אלינו בזכיותנו. והוא אומר להם אבותיכם חטאו מאחריכם (אחרי מיתתכם) וחטאתיהם מלמדין עליהם קטגוריא. באותה שעה יושב אליהו זכור לטוב ומלמדם סנגוריא ואומר להם, אמרו לפניו רבש"ע איזו מדה מרובה מדת הטובה או מדת הפורענות? הוי אומר מדת הטובה מרובה ומדת הפורענות מועטה ומתנו בעון אבותינו ואנחנו נכפר בעדם ולכן יבואו נא אבותנו אלינו. אמר להם יפה למדתם סנגוריא על אבותיכם, יבואו אצלכם, דכתיב וחיו את בניהם ושבו (זכריה י') ששבו מלירד

לשרש אחריה. יז) אפילו אם תולין לחזיר קורא של דקל שטוב לאכילה והוא ימאס בו והולך לדרכו לנקר באשפות ולאכול צואה, וכן דרכי בני אדם פחותים שעושים תמיד מה שרגילים לעשות ואינם רוצים להטיב מצבם. יח) והיה חושש שמא יתעכב הבנין ע"י המחלוקת. וכן תפרוץ מחלוקת לרוב בין אנשי הקהלה אחר שבנו ביהכ"נ ויושבים בשלוה. יט) שברא את העולם בדברים המחרידים את עורקי הגוף באדם, וכמו שמפרש ריב"ל להלן שהם הרעמים והזיקין כדי לעורר את האדם לידע את בוראו. וכן נוכל לומר שהקב"ה מסבב לפעמים מלחמות נוראות בעולם ג"כ לצורך הזה ליראות מפניו.

לגיהנם ונצלין בזכות בניהם כ), לפיכך חייב כל אדם ללמד את בנו תורה שיצילהו מגיהנם. ר' חנינא פתר קרייא בהרוגי מלכות שהם באים לחיי עוה"ב אע"פ שאינן מתודים. ר' בנימין פתר קרייא בחנופי תורה, סבורים כל עמא שהוא קריין (בעל תנ"ך) ולית הוא קריין, תנוי (בעל משנה) ולית הוא תנויי, עטיף גלותיה (טלית של ת"ח) ותפלין ברישיה והוא עם הארץ, הה"ד דמעת העשוקים כא) ואין להם מנחם, אמר הקב"ה עלי להפרע ממנו שנאמר ארור עושה מלאכת ה' רמיה (ירמיה מ"ח). דניאל חטייא פתר קרייא בממזרים, אביו ואמו עשו חטא וזה מה איפכת ליה, מה פשעו וחטאתו? א"ר יהודה בן פזי אפילו הממזר בא לעוה"ב דכתיב והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם, אמר הקב"ה בעולם הזה הם פסולין אבל לעתיד לבא אמר זכריה אנא חמיתא אלוכורסין כב), שנאמר ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגולה על ראשה וגו' ושנים זיתים עליה וגו' (זכריה ד'), וכו' (קהלת רבה פ"ד ג').

[זכות אבות] **ושבח אני את המתים שכבר מתו.** ולהלן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת, הא ביצד? כשבנה שלמה את ביהמ"ק ביקש להכנים ארון לבית קדשי הקדשים, ודבקו שערים זה בזה, אמר כ"ד רננות ולא נענה, כיון שאמר זכרה לחסדי דוד עבדך (דהי"ב ו') מיד נענה, הרי ושבח אני את המתים שכבר מתו. וכשנח נפשיה דדוד ביום השבת ושלח שלמה לבי מדרשא ואמר אבא מוטל בחמה וכלבים של בית אבא רעבים, מה אעשה? שלחו ליה חתוך נבלה והנח לפני הכלבים, ואביך הנח עליו ככר או תינוק וטלטלו, הרי כי לכלב חי כג) טוב מן האריה המת (שבת ל'). ר' יהודה ב"ר סימון פתר קרייא ביחזקאל בשעה שעמד על הבקעה ואמר העצמות היבשות שמעו דבר ה', מיד ותקרבו עצמות עצם אל עצמו וגו' (יחזקאל ל"ז), אמר להם בתחלה אמרתי הרי ישראל שמעו דבר ה' (שם ל"ו) ולא שמעתם, ועכשיו שמעתם! בחייכם לא שמעתם במיתתם שמעתם, על אותה שעה נאמר ושבח אני את המתים וגו' (שם סי' ז').

[טוב ורע] **טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח.** טוב מי שהוא שונה הלכות ורגיל בהן ממי ששונה הלכות ומדות שאינו חוזר עליהן ואינו רגיל בהן. מתלא אמר טבא חדא ציפרא כפותא בידיה מן מאה פרחיין. רעות רוח, רעותיה (רצונו) דיהוי מתקרי מרי מכילתון. ד"א טוב מלא כף נחת, טוב מי שהוא עושה צדקה מעוטה משלו ממי שגוזל וחומס ועושה צדקה גדולה משל אחרים, מתלא אמר גייפה בחזורין ומפלגא לביישיא כד), ורעות רוח, רעותה דתהא מתקרייה בת מצוותא וכו'. א"ר יעקב ב"ר קורשאי טוב מלא כף נחת בעוה"ב ממלא חפנים עמל ורעות רוח בעוה"ז. הוא היה אומר יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז, ויפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז (לקנות שלמות) מכל חיי עוה"ב (שאז הוא חפשי מן המצות) ששכר עוה"ב אינו בא אלא מכח העוה"ז. א"ר חייא בר אבא טוב מלא כף נחת זה יום השבת ממלא חפנים עמל ורעות רוח אלו ששת ימי המעשה וכו'. רבי יצחק פתר קרייא בשבט גד ושבט ראובן שבאו לא"י וראו כמה בית זרע יש בה כמה בית נטע יש בה, אמרו טוב כף נחת בארץ ישראל ממלא חפנים עמל בעבר הירדן וכו' (שם סי' י"א).

[אחדות ושתוף] **אחד ואין שני גם בן ואח אין לו וגו'.** יש אחד זה הקב"ה שנאמר בו ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו'), ואין שני שאין לו שותף בעולמו, גם בן ואח אין לו, אח אין לו בן מאין יש לו? כה) אלא שחבב הקב"ה לישראל וקוראן בנים שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (שם י"ד), אחים שנאמר למען אחי ורעי (תהלים קכ"ב), ואין קץ לכל עמלו לכל מה שעשה בששת ימי המעשה, ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה, אם אין הצדיקים עושים לפניו מצוות ומעשים טובים אין זה הבל שברא הקב"ה בעולמו? ד"א יש אחד זה שבט לוי כו). גם בין ואח אין לו, בשעה שאמר משה עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו וגו' (שמות ל"ב), וכתיב האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר (דברים ל"ג), ואין קץ לכל עמלו במלאכת המשכן, גם עינו לא תשבע עושר אלו הקרבנות, ולמי אני עמל לא להדבק בדרכיו? כל מי שאינו עושה כמותו גם זה הבל וענין רע הוא. ד"א יש אחד זה יצר הרע, ואין שני שאין לו בן זוג בעבירה, גם בן ואח אין לו בשעה שהולך אדם לעבור עבירה אינו רואה שיש לו בן שימות בעונותיו ואינו רואה שיש לו אח שיתבייש הימנו ויתגנה בו, ואין קץ לכל עמלו הרע, גם עינו לא תשבע עושר אלו מעשיו הרעים, ולמי אני עמל שלא להדבק בדרכיו, ומי שעושה כן גם זה הבל וכו' (שם סי' י"ג).

כ) וגם בזה מקור לאמירת הקדיש לנשמת אבותיהם כ ברא מזכה אבא. כא) העשוקים פה הם העם ואנשי קהלתו שקבלוהו למורה ורבם. כב) אלוכורסין, בלשון יון כלו זהב, והוא המנורה שראה זכריה בחזיון, ושני הזיתים מורים על פסולי יתוס, וכן מה שראה יהושע הכהן הגדול לבוש בגדים צואים מורה על פסולי משפחה ועי' קדושין ע"ב: כג) לכלבים החיים מותר ליתן נבלה לאכול, ולאריה (דוד) המת אסר לטלטלו כ"א ע"י ככר או תינוק ולא בפני עצמו. כד) נואפת במחיר תפוחים ומחלקת אותן לחולים. כה) כיון בזה על בן אלהי לפי אמונת הנוצרים, ומפרש ענין בנים אתם לה' לשון חבוב ואהבה. כו) לוי הוא השבט האחד שלא השתתף

[למוד—נשואין] **טובים השנים מן האחד וגו׳ והחוט המשולש לא במהרה ינתק.** טובים השנים שהם יגעין בתורה מן האחד שעוסק זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפולו האחד יקים את חבירו שאם שוכח אחד מהם הלכה מחזירו חבירו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק זה הרב שהוא מחזיר להם טעותן. ד״א טובים השנים שהם נושאין ונותנין בפרקמטיא מן האחד זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפול האחד ויסתבן חבירו מעמידו, והחוט המשולש כד אינון תלת יתקיים המו״מ. ר׳ יוחנן אמר טובים השנים איש ואשתו מן האחד זה לעצמו וזו לעצמה, והחוט המשולש זה הקב״ה שהוא פוקדן בבנים (שם סי׳ י״ד). א״ר שמואל בר רב יצחק, ישמר אדם עצמו מן העבירה פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך הקב״ה משמרו דכתיב הן כל אלה יפעל אל פעמים ושלש עם׳ גבר (איוב ל״ז). א״ר זירא ובלבד שלא ישוב (לאולתו), מה טעם? דכתיב והחוט המשולש לא במהרה ינתק, לא לעולם ינתק אין כתיב כאן אלא לא במהרה ינתק, אבל אם מטרחת עליו (היצר הרע) מספיק הוא (ירוש׳ פאה פ״א א׳). מהו לא במהרה ינתק? א״ר זעירא, משפחת סופרים מעמדת סופרים, משפחת בני תורה מעמדת בני תורה, משפחת עשירים מעמדת עשירים. אמרו ליה והא משפחת פלוני נפסקה עשירתה? אמר להו מי כתיב לא ינתק לעולם? לא ינתק במהרה כתיב, וזה הואיל ונתגאה נפסק מעשירתו (קהלת רבה שם).

[יצר הרע ויצר טוב] **טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל.** ילד מסכן וחכם זה יצר טוב, ולמה נקרא שמו ילד שאין מזדווג לאדם אלא מבן י״ג שנה ולמעלה כז), ונקרא מסכן שאין הכל שומעין לו, ושמו חכם שהוא מלמד את הבריות לדרך ישרה. מלך זקן וכסיל זה יצר הרע, ולמה קורא אותו מלך? שהכל שומעין לו, ונקרא זקן שהוא מזדווג לו לאדם מילדותו ועד זקנתו, וקורא אותו כסיל שהוא מלמד לאדם דרך רעה. אשר לא ידע להזהר עוד, שאינו יודע כמה צער וכמה יסורין באין עליו והוא אינו נזהר בהם, כי מבית הסורים יצא למלוך, דהוא מכשכש לברייאתה כמין ביני סריאתה כח) וכו׳ (שם סי׳ ט״ו).

[עם הארץ] **וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח כי אינם יודעים לעשות רע.** שמעון סיכנא איש עיצה היה חופר בורות שיחין ומערות בירושלם, אמר ליה לרבי יוחנן בן זכאי, אני גדול כמוך, א״ל למה? א״ל שאני עוסק בצרכי רבים כמוך. א״ל ואם בא לפניך אדם לדין או לשאלה אתה אומר לו שתה מן הבור הזה שמימיו זכין וצוננין? או אם שאלה לך אשה על נדותה אתה אומר לה טבלי בבור הזה שמימיו מטהרין? כט) וקרא עליו פסוק זה, וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח כי אינם יודעים לעשות רע (שם סוף פ״ד).

ה

[צדקה — למוד — לשון הרע] **אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וגו׳.** ריב״ל פתר קרייא בפוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים, ואל תאמר לפני המלאך זה החזן, כי שגגה היא תהא (מתחרט) אנא בי, למה יקצוף האלהים על קולך על אותו הקול שאמרת, וחבל את מעשה ידיך להכנים בהן מארה ולאבד ממונך. ר׳ בנימין פתר קרייא בחנופי תורה, אל תתן רייות לפיך, להחטיא את גופך בלימודך, ואל תאמר לפני המלאך זה הרב, כי שגגה היא עביד גרמך קרי ולא קרי תני ולא תני (יודע ואינו יודע), למה יקצוף האלהים על קולך על הקול שאמרת הדא הלכה אמר לי (חכם) הדין, פרק זה אמר לי הדין, וחבל את מעשה ידיך אפילו מיעוט הלכות שביד אותו האיש הקב״ה מכנים בהן שכחה ומארה ומאבדן ממנו. רב הונא פתר קרייא בלשון הרע אל תתן את פיך לומר לשה״ר, ואל תאמר כי שגגה היא אנא לא אמרית לשה״ר, וחבל את מעשה ידיך אלו גידין ועצמות שבגוף אותו האיש הקב״ה מכנים בהן שחפת וקדחת וכו׳. ר׳ מני פתר קרייא במרים אל תתן את פיך זו מרים, לחטיא את בשרך שאמרה לשה״ר במשה הרק אך במשה דבר ה׳ (במדבר י״ב) לפני המלך זה משה שנאמר וישלח מלאך (שם כ׳), כי שגגה היא אשר נואלנו ואשר חטאנו (שם י״ב), למה יקצוף האלהים על קולך שנאמר ותדבר מרים (שם), וחבל את מעשה ידיך שלקו כל אבריה בצרעת (קהלת רבה פ״ה סי׳ ג׳).

[תפלה צדקה תשובה] **כי ברב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא.** אמר רבי אם ראית חלומות קשין וחזיונות קשין והפוכין ואתה מתיירא מהן, קפוץ לשלשה דברים ואתה ניצל מהן, דאמר ר׳ יודן בשם ר״א שלשה דברים מבטלין גזרות רעות ואלו הן תפלה צדקה תשובה. ושלשתן מפסוק אחד, ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (דהי״ב ז׳), ויתפללו זו תפלה, ויבקשו פני

במעשה העגל. כז) זה מקור לבר מצוה מבן י״ג שנה. כח) בא ומשמיע קול כמו הענבל בפעמון כקול הסירים והקוצים על האש, ודרש סורים מלשון סירים וסריאתה בארמית. כט) הוא היה חופר בורות להמציא מים לעולי רגלים והוא צורך רבים, אבל היה עם הארץ מבלי דעת איך להורות בין זכאי לחייב ובין טמא לטהור, ואם תבא לפניו אשה בדין טבילה יאמר שתטבל בבור מפני שהמים טהורים אף שאין לו דין מקוה. ובזה הראה לו ריב״ז כי יש כסילים מעמי הארץ המביאים זבח ועוסקים בצרכי צבור אבל אינם יודעים לעשות

זו צדקה כדכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים י"ז), וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה וכו'. וכן אתה מוצא בחזקיה מלך יהודה בשעה שחלה אמר הקב"ה לישעיה לך אמור לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה (ישעיה ל"ח), א"ל חזקיה, ישעיה! בנוהג שבעולם אדם שהולך לבקר את החולה אומר לו מן השמים ירחמו עליך, והרופא הולך אצלו ואומר לו מילתא פלוני אכול ומילתא פלוני לא תאכל, הדין תשתה והדין לא תשתה, ואפילו רואה אותו נטוי למות אינו אומר לו צו לביתך שלא יחלש דעתו, ואתה אומר לי צו לביתך כי מת אתה! אף אנא לא לך אנא ספין (אאזין) ולא למיליך אנא שמע, ואינו תופש אלא מה שאמר זקני (שלמה) כי ברב חלומות וגו' את האלהים ירא. מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל (שם) וכו' מיד ויהי דבר ה' אל ישעיהו וגו' הנני יוסיף על ימיך וגו' (שם), אמר ישעיה לפני הקב"ה בתחלה אמרת לי כן ועכשיו אתה אומר לי כן ואיך אילך ואומר לו? אמר לו ענותן הוא ומקבל ממך. כשהלך אצלו א"ל חזקיה לא כך אמרתי לך מתחלה לא לך אנא ספין ולא למיליך נא שמע אלא למה שאמר זקני כי ברוב חלומות וגו' (שם סי' ד').

[עשוקים — רומי] אם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה וגו' כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם. אם רשע עושק דלים ורשים, וצדיק חי העולמים משפיע לו שלוה וטובה, תראה בו דינה של גיהנם, כי גבוה אלו המלאכים וגבוהים עליהם זה הקב"ה. ר' יוסי בר חנינא פתר קרייא בעשו (רומי), אם ראית רומילוס בכרך הגדול של רומא עושק דלים וגוזל רשים אלו ישראל, והקב"ה משפיע לו שלוה, תראה בו מדת הדין, אל תתמה על מה שאמר הזקן (יצחק) ונעשה חפצו, שנאמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך (בראשית כ"ז), כי גבוה אלו דוכסין ואפרכין ואסטרטילימין (שרי צבא), וגבוהים עליהם זה מלך חי העולמים אשר ינקם נקמת עמו (שם סי' ה').

[זבובים ופרעושים—טיטוס הרשע] ויתרון ארץ בכל היא. ר' יהודה אומר אפילו דברים שאת רואה אותן כאילו הן מיותרין בעולם הן הן בכלל הוייתו של עולם, כגון סיבא ל) למיעבד חבלא וסוגיא למסוך גניא וכו'. רבנן אמרי אפילו דברים שאת רואה בעולם מיותרין כגון זבובים ופרעושים ויתושים אף הן בכלל ברייתו של עולם. אמר הקב"ה לנביאים אם אין אתם הולכין בשליחותי יש לי שלוחים אחרים, ויתרון ארץ בכל הוא, בכל אני עושה שליחותי. א"ר אחא אפילו ע"י נחש שרף ועקרב, ואפילו ע"י צפרדע ויתוש. טיטוס הרשע נכנס לבית קדשי הקדשים וחרבו שלופה בידו וגרר את הפרוכת וכו', התחיל מחרף ומגדף ואמר לא דמי ההוא דעבד קרבא עם מלכא במדברא ונצח ליה (פרעה), לדעביד קרבא עם מלכא בגו ביתיה ונצח ליה (הוא בעצמו). מה עשה כנס כל כלי ביהמ"ק לגו גרגותני (סל) אחת וירד לספינה, כיון שפרש לים מחא נחשולא גו ימא, אמר טיטוס דומה שאין כח אלוה של אומה זו אלא במים, דור אנוש לא פרע מהם אלא במים, מצרים לא פרע מהם אלא במים, ואף אני כשהייתי בתוך ביתו לא יכול לעמוד בי ועכשיו לכאן קדמוני. אמר הקב"ה אי רשע בן רשע! חייך בבריה פחותה מכל מה שבראתי בששת ימי בראשית אני פורע ממך! מיד גער הקב"ה בים ועמד מזעפו, וכשהגיע טיטוס לרומי יצאו כל בני המדינה לקראתו וקלסוהו בשם „נקיטא ברברייא" לא). מיד הסיקו לו את המרחץ ורחץ וכשיצא מזגו לו כוס פיילי פוטירין של יין, זימן לו הקב"ה יתוש לתוך הכוס וכששתה היין נכנס לתוך חוטמו והגיע למוחו, התחיל מנקר בו ואוכל והולך עד שגדל היתוש במוחו ומת טיטוס ביסורין נוראים. קראו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו היתוש כמין גוזל בן יונה ובו משקל שני ליטרין (שם סי' ט').

[קרבנות] ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו, נאמר בעולת בהמה אשה ריח נחוח ובעולת העוף אשה ריח נחוח ובמנחה אשה ריח נחוח, לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, מאי קרא אמר רב אדא בר אהבה, ברבות הטוב רבו אוכליה לב) ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו (מנחות ק"י). אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, מאי קרא א"ר זירא, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל (שם). ד"א ברבות הטובה רבו אוכליה, כשירבו אוכלי הטובה לג) תרבה הטובה (קהלת רבה שם).

[נשיאות] מתוקה שנת העובד וגו' והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. רבי נפיק מן דימוסין (מרחץ) אתעטף בבגדים ויתיב עסיק בצרכיהון דברייתא (צבור), מזיג ליה עבדיה כסא ולא אתפני מקבליה יתיה מיניה (כי היה טרוד), נתנמנם עבדא ודמך ליה, הפך רבי ואיסתכל ביה ואמר, יאות אמר שלמה מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון, כגון אנן דעסקינן בצרכיהון דברייתא אף למידמוך (לישון) לית אנן משתבקין (שם סי' י"ד).

רע ולהבחין בין רע לטוב. ל) סיבא, סוף על שפת הים שאין צורך בו רק לעשות ממנו חבלים לסלים, וסוגיא לגינא או קוצים לעשות גדר סביב הגן. לא) נקיטא בלשון יון מנצח, כלומר „מנצח הברבריים" בלתי מאמינים פוחזים ורקים. פיילי פוטירין בל"י כוס גדול עם טס למטה. לב) אוכליה הם הכהנים שחלקם גדול מבהמה ורק קומץ ממנחה, ומה כשרון לבעליה הוא הקב"ה שיש לו ריח נחוח מכלם בשוה. לג) ר"ל הנותן צדקה ומפרנס עניים תרבה הצלחתו.

[עשירות] **עושר שמור לבעליו לרעתו.** א"ר יהושע זה קרח, ור' שמואל אמר זה נבות היזרעאלי, ר' יהודה אמר זה המן, ר' יצחק אמר אלו בני ראובן ובני גד לד), ורבנן אמרי זה איוב דהוה עתיר ומתמסכן וחזר למה דהוה. רבי מונא אמר כל סימא דמילתא הוא קטדיקי דידיה, בשבא עליו קטדיקי דמלכות יתן לה מה דיתן (שם סי' י"ט).

[משל השועל והכרם — מיתה] **כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא.** גניבא אמר משל לשועל שראה כרם שהיה מסוייג מכל פנותיו ומצא שם נקב אחד ובקש להכנס בו ולא יכול, מה עבד? צם תלת יומין עד דכחיש ותשש ועאל בהדא נקובה ואכל ענבים ונעשה שמן. בעא למיפק ולא יכול לעבור, חזר וצם תלת יומין אחרנין עד דכחיש ותשש וחזר היך מה דהוה ונפיק. כד נפק הוה אפיך אפוי ואיסתכל ביה, אמר כרמא כרמא! מה טב את ומה טבין אינון פירין בגווך, וכל מה דאית בך יאין ומשבחין, ברם מה הנייה ממך? כמו דבר נש עליל לגווך כך הוא נפיק. וכך הוא דין עלמא! הה"ד כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא ומאומה לא ישא בעמלו שיולך בידו. ד"א כאשר יצא מבטן אמו, כדתניא כמו שבא אדם כן ילך, אדם בא (כשנולד) בקול ונפטר מן העולם בקול, בא בבכיה ונפטר בבכיה, בא בחיבה ונפטר בחיבה (הספד), בא באנחה (היולדת) ונפטר באנחה, בא בבלי דעת ונפטר בבלי דעת. תני בשם ר"מ כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות כלומר כל העולם שלי הוא ואני נוחלה, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו פשוטות כלומר לא נחלתי מן העולם כלום, שכן אמר שלמה ומאומה לא ישא בעמלו שיולך בידו (שם סי' כ"ב).

ו

[סומא — סעודה] **טוב מראה עינים מהלך נפש.** אמר אביי לפי שהסומין אוכלין ואינן שבעין, לפיכך מאן דאית לי סעודתא לא ליכלא אלא בימּמא, א"ר זירא מאי קרא, טוב מראה עינים מהלך נפש (יומא ע"ד:). ד"א טוב מי שהוא מבאר משנתו ממי ששונה ורגיל בהרגל לשון והולך (קה"ר פ"ו סי' ט').

[רשות הרבים] **דברים הרבה מרבים הבל מה יותר לאדם.** מעשה באדם אחד שהיה מסקל בתוך שדהו ונותנו לרשות הרבים, והיה שם חסיד אחד והיה רודפו ואומר לו מפני מה אתה מסקל מתוך רשות שאינו שלך ונותן לתוך רשות שהוא שלך? והיה זה שוחק עליו, לאחר ימים נצרך אותו האיש ומכר את שדהו והיה מהלך ברשות הרבים ונתקל, אמר לא על חנם אמר לי אותו חסיד הרי אתה נותן מה שאינו שלך לתוך שלך, הה"ד מה יותר לאדם (שם סי' י"ב).

ז

[שם טוב—מיתה—הספד] **טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו.** ר' יוחנן כד הוי מסיים ספרא דאיוב אמר הכי, סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים, אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב, ועליו אמר שלמה טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו (ברכות י"ז). ד"א טוב שם משמן טוב, שמן טוב יורד שנאמר כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן (תהלים קל"ג) ושם טוב עולה שנאמר ואגדלה שמך (בראשית י"ב). שמן טוב כלה שם טוב אינו כלה שנאמר שם עולם אתן לו אשר לא יכרת (ישעיה נ"ו), שמן טוב בדמים ושם טוב בחנם, שמן טוב לעשירים ושם טוב בין לעניים בין לעשירים, שמן טוב מהלך מקיטון (חדר) לטרקלין ושם טוב הולך מסוף עולם ועד סופו שנאמר בדוד ויצא שם דוד בכל הארצות וגו' (דהי"א י"ד), שמן טוב לפי שעה ושם טוב לעולם שנאמר יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו, שמן טוב נוהג בחיים ושם טוב נוהג בחיים ובמתים, שמן טוב נופל על המת ומבאיש שנאמר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח (קהלת י') שם טוב נופל על המתים ואינו מבאיש שנאמר ויגהר עליו ויזורר הנער עד שבע פעמים (מ"ב ד' ל"ג), שמן טוב נופל על המים והוא נדוח שם טוב נופל על המים ואינו נדוח שנאמר וימן ה' דג גדול לבלוע את יונה (יונה ב'), שמן טוב נופל על האור והוא נשרף שם טוב נופל באור ואינו נשרף שנאמר באדין נפקין שדרך מישך ועבד נגו מן גו נורא (דניאל ג'). אמר רבי יהודה ב"ר סימון מצינו בעלי שמן טוב (נדב ואביהוא משוחים בשמן) נכנסו למקום החיים ויצאו מתים, בעלי שם טוב נכנסו למקום המתים ויצאו חיים והם חנניה מישאל ועזריה, לכך נאמר טוב שם משמן טוב. תני רשב"י אומר שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, כתר כהונה זכה בו אהרן ונטלו, כתר מלכות זכה בו דוד ונטלו, כתר תורה הרי מונח לדורות וכל מי שאינו זוכה לתורה כאילו לא זכה אחת מהן. וכתר שם טוב עולה על גביהם. תני שלשה שמות נקרא האדם, אחד שקראו לו אביו ואמו ואחד מה שקוראין לו בני אדם ואחד מה שקונה הוא לעצמו (שם טוב). ר' פינחס אמר חביב אדם בשמו, ואינו יודע באיזה

ע"ד עשר בשביל שתתעשר. לד) בני ראובן ובני גד שלקחו נחלתן מעבר לירדן מפני שמצאו שם מרעה יפה לצאנם וגלו תחלה. קטדיקי בלשון יון תשלומי עונש, ואומר ר' מוני כי „רפואת הדבר היא עונשו" כן העושר שמור לרעה, וכן המלכות הרשעה תענש לפעמים את העושר כדי לקחת

מהם, בא שלמה ופירש טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, נולד אדם הכל שמחין מת הכל בוכין, ולא היה צריך להיות כן, אלא נולד אדם אין יודעין באיזה פרק ומעשים יעמוד אם צדיק ואם רשע אם טוב ואם רע, ומתי הם צריכין לשמוח כשנפטר בשם טוב ויצא מן העולם בשלום. משל לשתי ספינות פורשות לים הגדול, אחת יוצאת מן הלמן (נמל) ואחת נכנסת ללמן, היוצאת מן הלמן הכל שמחין והנכנסת ללמן לא שמחו לה. היה שם פיקח אחד אמר להם חילוף הדברים אני רואה, זו שהיתה יוצאת מן הלמן לא צריכין לשמוח עמה כי אין אנו יודעין באיזה פרק עומדת, כמה גלין מזדווגין לה, כמה עלעולין (רוח סערות) מזדווגות לה, וכשנכנסת ללמן הכל צריכין לשמוח שהגיעה לשלום, כך כשמת אדם הכל צריכין לשמוח ולשבח שנפטר מן העולם בשם טוב בשלום, הה"ד ויום המות מיום הולדו (קה"ר פ"ז סי' ד').

[יום הלידה ויום המיתה—הספד] ד"א ויום המות מיום הולדו, אתה מוצא כשצדיקים נולדין אין בריה מרגשת, וכשמתין הכל מרגישים. כשנולדה מרים לא הרגישה בה בריה וכשמתה נסתלקה הבאר והרגישו הכל, הבאר הודיע מיתתה. נולד אהרן הכהן הגדול ולא הרגישה בו בריה, וכשמת נסתלקו ענני הכבוד והרגישו הכל, הענן הודיע מיתתו. נולד משה רבנו ולא הרגישה בו בריה וכשמת הרגישו הכל שנאמר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד). נולד יהושע ולא הרגישה בו בריה וכשמת הרגישו הכל שנאמר ויקברו אותו וגו' מצפון להר געש (יהושע כ"ד), רבנן אמרי חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו הר געש, אלא מהו הר געש? ע"י שנתרפו ונתרשלו ישראל מלגמול חסד ליהושע רצה הקב"ה להרעיש ולהגעיש עליהם ההר להפילו עליהם ולאבדם, לפי שנתחלקה אז א"י והיתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדאי, זה עוסק בשדהו וזה עוסק בכרמו וזה עוסק בביתו וכולן עוסקים במלאכתן, לכך ביקש הקב"ה להרעיש עליהם העולם, והרגישו בו הכל והודיעו את מיתתו. נולד דוד ולא הרגישה בו בריה, וכשמת הרגישו בו הכל שנאמר והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו (מ"א י"א). נולד שמואל ולא הרגישה בו בריה וכשמת הרגישו הכל שנאמר וימת שמואל ויספדו לו כל ישראל (ש"א כ"ה), לפי שנתרשלו בהספדו של שמואל ונעש עליהם ההר לפיכך נזהרו בהספדו של שמואל, א"ר יהושע בן לוי מתלא אמר מאן דנכתיה חויא חבלא מדחיל ליה לה) וכו' (שם סי' ה').

[תנחומי אבלים] טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה. מוטב ללכת למדה שיש לה פרעון לו) ממדה שאין לה פרעון, מוטב לילך למדת שנוהגת בחיים ובמתים ממדה שאינה נוהגת אלא במתים, מוטב לילך למדה שנוהגת בעניים ובעשירים ממדה שאינה נוהגת אג"א בעשירים, מוטב לילך למדה שיש לה פיוס ממדה שאין בה פיוס וכו'. א"ר סימון מצינו אלו שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותן ואלו שהלכו לבית האבל נתפרשו שמותן, עוג הלך למשתה אברהם ולא נתפרש שמו במשתה, ושלשת רעי איוב הלכו לבית האבל ונתפרשו שמותן, ולא עוד אלא שנדחו מגיהנם דכתיב ויבואו איש ממקומו (איוב ב'), איש מביתו איש מעירו איש מארצו אין כתיב כאן אלא איש ממקומו, ממקום שנתבצר להם בגיהנם נדחו ונצולו ממנו, אף שרתה עליהם רוה"ק, הה"ד ויען בלדד, ותני בשם ר"מ כל מקום שנאמר ענייה, אמירה, כה, ככה, בלשון הקדש וברוה"ק הוא מדבר (שם סי, ח'). והחי יתן אל לבו זה חי העולמים שהוא משלם שכר לבר נש על התנחומין הבא מן הלב ועל כל פסיעה ופסיעה בגמילות חסדים (שם סי, ט').

[תוכחה] טוב כעס משחוק כי ברוע פנים ייטב לב. אמר שלמה אילו כעס אבא על אדוניה קימעא טוב היה לו משחוק ששחקה עליו מדת הדין, כי ברוע פנים ייטב לב, אילו הרע לו אבא פנים החזירו למוטב, ולא עשה כן שנאמר ולא עצבו אביו מימיו (מ"א א'), ונהרג. וכן אמנון טוב היה לו אם כעס עליו אבא קימעא משחוק ששחקה עליו מדת הדין, כי ברוע פנים ייטב לב, אילו הרע לו פנים החזירו למוטב, ומתוך שלא הוכיחו נהרג, שנאמר כי אמנון לבדו מת (ש"א י"ג). ד"א טוב כעס משחוק, טוב היה אילו כעס הקב"ה על דור המבול משחוק ששחקה עליהם מדת הדין, שנאמר בהם זרעם נכון לפניהם (איוב כ"א), וכן טוב היה אילו כעס הקב"ה על הסדומיים לז) משחוק ששחקה עליהם מדה"ד שנאמר בתיהם שלום מפחד וגו' (שם) וכו' (שם סי' י').

[דרשן] טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים. גערת חכם אלו הדרשנין, שיר כסילים אלו המתורגמין המגביהין קולם בשיר להשמיע את העם לח), ד"א טוב לשמוע גערת חכם

ממונו, ואם היה עני היה חפשי. לה) המשל אומר מי שנשכו נחש מתיירא מחבל המתעקם שדומה לנחש, כך העונש על התרשלותם הפחידם להספיד את גדוליהם. לו) מיתה יש לה פרעון כי הכל מוכנין למות, ויש לה פיוס, כי מפייסין המת ומבקשים ממנו מחילה, אבל במשתה לרוב תתפרץ בה מחלוקת. לז) הפסוק מיירי באנשי דור המבול וסדום, שלא כעס עליהם הקב"ה וגדלו הצליחו והרשיעו משפע טובה, ורק כאשר נתמלאה סאתם שחקה בהם מדת הדין וענשה אותם. לח) ויש גם דרשנים אשר אין כחם רק לנגן ולשורר ואין בדבריהם שום חכמה או מוסר, ומבאר להלן כקול הסירים תחת הסיר כן קול הכסיל, כי הקוצים משמיעים קול כאשר יצתו וצווחים שגם הם עצים.

אלו תוכחות שהוכיח משה רבינו, מאיש שומע שיר כסילים אלו ברכות של בלעם הרשע שבהן גבה לבן ונפלו בשטים בזנות. כי כקול הסירים תחת הסיר כן קול הכסיל, ר' לוי בריה דר' זעירא עבד לה נטילת רשות לדרוש ברבים, ואמר כל העצים כשהן דולקין אין קולן הולך, ברם הלין סרייתא (קוצים) כד אינון דולקין קולן הולך, מימר אמרי אוף אנן קיסין (עצים) וכו' (שם סי' י"ג).

[למוד—עסקים—צבור] **כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה.** אל תקרי עושק אלא עסק, עסקים שתלמידי חכמים עסוקין בהן, יהולל חכם מערבבין חכמתו; ויאבד את לב מתנה, אמר ריב"ל ששים הלכות למדתי מיהודה בן פדיה בחרישת הקבר, וע"י שהייתי עוסק בצרכי רבים שכחתים. וא"ר אבהו בשם ר' יוחנן איזהו ת"ח כל שהוא מבטל עסקיו מפני משנתו. חמשה תלמידים היו לו לריב"ז, כל זמן שהיה קיים היו יושבין לפניו, כשנפטר הלכו ליבנה, והלך ר' אלעזר בן ערך אצל אשתו לאמאוס מקום מים יפים ונוה יפה. המתין לתלמידיו כסבור שיבואו אצלו ולא באו, לסוף בקש לילך אצלם ולא הניחתו אשתו, אמרה ליה הפת והעכברים מי דרכו ללכת אצל מי? הוי אומר עכברים אצל פת! שמע לה וישב במקומו עד ששכח תלמודו. אחר ימים באו אצלו ושאלו לו פת הטים או פת שעורים אם טובה בליפתן לט), ולא היה יודע טהו ליפתן. ויש אומרים קם לקרוא בתורה בפרשת החדש הזה לכם ואמר החרש היה לבם, צווחו ליה כולי עלמא, התחיל לבכות ותלמידיו בוכים עד שהחזירו לו משנתו, והיינו דתנן ר' אלעזר אומר הוי גולה למקום תורה. וי"א אליהו ז"ל החזיר לו תלמידו. לכך נאמר כי העושק יהולל חכם וגו' (שם סי' י"ד).

[אריכות אפים — גרים] **טוב ארך רוח מגבה רוח.** חד פרסי שרצה להתגייר אתא לקמיה דרב א"ל למדני תורה, א"ל אמור אל"ף אמור בי"ת, א"ל מי יימר דהוא אל"ף או דהוא בי"ת? גער ביה והוציאו בנזיפה, אזל לגביה שמואל ואמר ליה אלפני אוריא (תורה), א"ל הכי, משכיה שמואל באדניה (אזנו), התחיל צווח אודני אודני! א"ל מאן אמר לך דהוא אודניך? א"ל כולי עלמא ידעין דהוא אודני. א"ל אוף כולי עלמא ידעין דהוא אל"ף בי"ת, מיד נשתתק הפרסי וקביל עלוי, הוי טוב ארך רוח מגבה רוח, הרוח שהאריך שמואל עם הפרסי טובה מההקפדה שהקפיד עליו רב, שאילולא כן חזר הפרסי לסירו (ע"ז). עוד מעשה בעקילס הגר ששאל לר' אלעזר, א"ל הרי חיבה שחיבב הקב"ה את הגר בלחם ושמלה לבד? שנאמר ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה (דברים י'), כמה טווסין וכמה פסיונין (צפרים) אית לי ואפילו עבדי לא משגיחין עליהון! א"ל וכי קלה היא בעיניך דבר שבקש יעקב אבינו מתחלה שנאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש (בראשית כ"ח)? אתא לגבי ר' יהושע ושאל ליה כך, א"ל גר שנתגייר לשם שמים זכה ומשיאין מבנותיו לכהונה, לחם זו לחם הפנים, ובגד אלו בגדי כהונה. ועוד אמר לו לחם זו התורה שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט') ובגד זו הכבוד ולבוש מלכות שנאמר בי מלכים ימלוכו וגו', צמצמו (תפסו) בדברים ופייסו. א"ל תלמידיו לר' יהושע וכי קלה היא בעיניך דבר שנחבט בו הזקן (יעקב) שנאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש? א"ל כבר אמר שלמה טוב ארך רוח מגבה רוח, היא האריכה שהאריך ר' יהושע עם עקילס הגר מההקפדה שהקפיד בו ר"א, שאילולא כן חזר לסירו (שם סי' כ').

[צדקה ותלמוד תורה] **כי בצל החכמה בצל הכסף.** א"ר יוחנן כל המטיל מלאי לכיס ת"ח מ), זוכה ויושב בישיבה של מעלה, מאי טעמא כי בצל החכמה בצל הכסף (פסחים נ"ג:). אמר רבי חייא עתיד הקב"ה לעשות צל לבעלי מצוות (הנותנים צדקה) בצלו של בעלי תורה, מאי טעמא כי בצל החכמה בצל הכסף (ירוש' סוטה פ"ז ד'), וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (משלי ג').

[מתנגדים—צדיק ורשע] **גם את זה לעומת זה עשה האלהים.** שאל אלישע בן אבויה את רבי מאיר מאי דכתיב גם את זה לעומת זה עשה האלהים? א"ל כל מה שברא הקב"ה ברא דבר כנגדו, ברא הרים ברא גבעות, ברא ימים ברא נהרות. א"ל עקיבא רבך לא כך אמר אלא ברא צדיקים ברא רשעים, ברא גן עדן ברא גיהנם, כל אחד ואחד יש לו שני חלקים אחד בג"ע ואחד בגיהנם זכה צדיק נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן, נתחייב רשע נוטל חלקו וחלק חבירו בגיהנם (חגיגה ט"ו.). וכמה בין ג"ע לגיהנם טפח, ר' יוחנן אמר כותל, ורבנן אמרי שתיהן שוות כדי שיהיו מציצות מזו לזו מא). אמר רב משרשיא מאי קרא (שלוקחים שני חלקים), גבי צדיקים כתיב לכן בארצם משנה יירשו (ישעיה ס"א), וגבי רשעים כתיב משנה שברון שברם (ירמיה י"ז). ד"א זה לעומת זה, עשה הקב"ה צדיקים ורשעים כדי שיהיו מכפרים אלו על אלו, וברא עניים

לט) לענין ברכה אם הליפתן טפל לפת לענין ברכה, והוא שכח ולא ידע דין ליפתן שהוא רק ליפת לפת, תבשיל טפל לפת ומברכין רק על הפת לבד. ובגירסא קה"ר מוסיף ר"א ור"י אומרים ב' תבשילין לפותין זה בזה, כלומר קשורים כאחד ואין להם דין שתי ברכות. וי"א שקרא החדש הזה לכם והחליף האותיות ד'—ר' כ'—ב', והעם השומעים צווחו עליו כי טעה. מ) מטיל מלאי לת"ח, פירש"י שנותן לו סחורה להשתכר בהם. מא) שאפשר להביט מג"ע לגיהנם, שדבר מועט מפסיק ביניהם, כלומר שנקל לאדם לעזוב דרך רע ולדבוק בטוב, ויש שקונה עולמו בשעה אחת.

ועשירים כדי שיהיו מתפרנסים אלו מאלו (פסיקתא רבתי וקה"ר שם סי' ל"א).

[צדיק ורשע — תשובה] **יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו.** מעשה ביוסי בן פכסום הכהן שעלתה על רגלו נומי (מכה) ונכנס הרופא לחתכה, א"ל יוסי לרופא לכשתניח בה כחוט השערה חודיעני, חתכו והניח בה כחוט השערה, קרא לנחוניא בנו אמר ליה, נחוניא בני! עד כאן היית חייב להטפל בי, מכאן ואילך צא שאין אדם מטמא על אבר מן החי של אביו. וכשבא הדבר לפני חכמים אמרו ע"ז נאמר יש צדיק אובד בצדקו מב), הצדיק אבד וצדקתו עמו (ירוש' נזיר פ"ז א'). שאלו את שמואל הקטן מהו דכתיב יש צדיק אובד בצדקו? א"ל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאותו צדיק עתיד למוט מצדקתו, אמר הקב"ה עד שהוא בצדקתו אסלקנו. ויש רשע מאריך ברשעתו, א"ר יאשיה מפני שלשה דברים, שמא עשה מצוות שישלם לו הקב"ה שכרו בעוה"ז, או שמא יצאו ממנו בנים צדיקים, שכן מצינו שהאריך הקב"ה פנים לאחז ויצא ממנו חזקיהו, לאמון ויצא ממנו יאשיהו, לשמעי ויצא ממנו מרדכי, ושמא יעשה תשובה, שכל זמן שרשע חי הקב"ה מצפה לו לתשובה, מת אבדה תקותו שנאמר במות אדם רשע תאבד תקוה (משלי י"א). משל לכת אחת לסטים שהיו חבושין בבית אסורין, חתר אחד מהן חתירה וברחו כולן, ונשתייר שם אחד מהם שלא ברח, כיון שבא השלטון וראה אותו התחיל לחבטו במקל, א"ל ביש גדא וטמיע מזלא! חתירך קומך ולא הות עריק? מג). כך לעתיד לבוא הקב"ה אומר לרשעים התשובה לפניכם ולא שבתם, ועיני רשעים תכלינה (איוב י"א) וכו' (שם סי' ל"ב).

[צדיק יותר מדאי] **אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר.** אל תהי צדיק הרבה יותר מאבותיך, מדבר בשאול דכתיב ויחמול שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן וגו' (ש"א ט"ו). רב הונא ורב בנייה אומר שאול התחיל מדיין כנגד בוראו ואמר, כך אמר הקב"ה לך והכית את עמלק, אם אנשים חטאו הנשים מה חטאו, והטף מה חטאו, והבקר ושור מה חטאו? יצאת בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה וכו'. אל תרשע הרבה, דרש רבא בר עולא הרבה הוא דלא לירשע הא מעט לירשע? מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר שיהא ריחו נודף? אלא אם רשעת אל תרשע הרבה מד), דא"ר ברכיה בני אל תלך בדרך אתם (משלי א') ואם הלכת מנע רגלך מנתיבתם וכו' (שבת ל"א:).

[עשרה—תהלים] **החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים.** חכם זה הקב"ה שנאמר חכם לבב ואמיץ כח (איוב ט'), מעשרה שליטים אלו עשרה מאמרות שבהן ברא העולם. ד"א החכמה תעוז לחכם זה אדם הראשון, דכתיב אתה חותם תכנית (יחזקאל כ"ח), מעשרה שליטים אלו עשרה דברים שמשמשין את הנפש ואלו הן הושט למזון, הקנה לקול, הכבד לחמה, המרה לקנאה, הריאה לשתיה, המסס לטחינה, הטחול לשחוק, הכליות יועצות, הלב מבין, הלשון גומר. ד"א החכם זה נח, מעשרה שליטים אלו עשרה דורות מאדם ועד נח שבכולן לא נדבר הקב"ה אלא עמו. ד"א חכם זה אברהם, עשרה שליטים אלו עשרה דורות מנח ועד אברהם שמכולן לא בחר הקב"ה לכרות עמו ברית אלא עמו. ד"א החכם זה יעקב ועשרה שליטים אלו עשרת השבטים ששלח למצרים לקנות בר מיוסף. ד"א החכמה תעוז לחכם זה דוד, מעשרה שליטים שאמרו בספר תהלים ואלו הן: אדם הראשון ואברהם ומשה ודוד ושלמה, על אילין חמשא לא איתפלגין (ליכא מחלוקת), אילין חמשא אחרנייתא מאן אינון? רב אמר אסף הימן וידותון ובני קרח ועזרא, רב הונא בשם ר' אחא אמר אע"פ שעשרה בני אדם אמרו ספר תהלים מכולהון לא נאמר על שמותם אלא ע"י דוד מלך ישראל. משלו משל למה"ד לחבורה של אנשים המבקשת לומר הימנון למלך, א"ל המלך כלכם נעימים וחסידים ומשובחין לומר הימנון לפני אלא זה יאמר ע"י כולכם, אף כאן דוד שקולו ערב, הה"ד ונעים זמירות ישראל (ש"ב כ"ג) וכו' (שם סי' ל"ט).

[גבאי צדקה] **כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא.** א"ר יודן וכי יש אדם צדיק וחוטא? אלא אלו גבאי צדקה ומחלקי צדקה שנותנין לראוי שלא כראוי ושלא כראוי נותנין כראוי, ולא יחטא מה) כמו שנאמר קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ').

[נשים] **ומוצא אני מר ממות את האשה.** במערבא כד נסיב אינש אתתא אמרי ליה הכי מצא או מוצא מו), מצא דכתיב מצא איש מצא טוב, מוצא דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה (ברכות ח'.). אמר רבא בא וראה כמה רעה אשה רעה, דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה, אי בגוה משתעי קרא, כמה רעה אשה רעה שהכתוב מגנה, אי בגיהנם משתעי קרא. כמה רעה אשה רעה

מב) עד סופו עמד בצדקתו ולא רצה להחטיא שום איש על ידו. גם נראה בזה אמיץ לבו של הצדיק. מג) גד רע ומזל חשוך אתה, שראית החתירה לפניך ולא ברחת כמו חביריך, כך התשובה דופקת על פתחו והוא אינו מקבלה, ודמו בנפשו. מד) ר"ל אם אי אפשר לו לכבוש את יצרו בפעם אחת יכבוש אותו כפי יכולתו מעט מעט. מה) מפרש ולא יחטא כמו לא יחטיא מלשון חסרון ולא מלשון עבירה ועון, כי לפעמים יעשו החלוקה שלא כהוגן, ולכן צריכין להזהר ביותר שלא יתנו לעניים שאינם מהוגנים. מו) ששאלו אותו איך עלתה לו הנשואין אם מצא זווג יפה או לא, ויודעים כי מצא אחת משתי הקצוות טוב או רע, כי אין

שגיהנם נמשל בה (יבמות ס"ג:). א"ר יהודה ארבעה עשר דברים קשין זה מזה וכולן מתגאין זה מזה. תהום קשה והארץ מתגאה עליו שהוא כבוש בה, הארץ קשה וההרים קשין ומתגאין עליה, ההר קשה והברזל מתגאה עליו ושוברו, ברזל קשה והאש מפעפעתו, האש קשה והמים מתגאין ומכבין אותה, המים קשין עננים סובלין אותן, עננים קשים הרוח מפזרתן, הרוח קשה והכותל מתגאה ועומד בו, כותל קשה אדם מתגאה וסותרו, אדם קשה וצרה מחלחלתו, צרה קשה והיין מתגאה ומשכחה, יין קשה והשינה מפיגתו, שינה קשה וחולה מתגאה ומטלטלה, חולי קשה ומלאך המות מתגאה ונוטל נפשו. ואשה רעה קשה מכולן (שם סי' מ"ו).

[למוד—הוראה] **אדם אחד מאלף מצאתי.** בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהן מאה, אלו נכנסין למשנה יוצאין מהן עשרה, אלו נכנסין לתלמוד יוצא מהן אחד להוראה, הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי (שם סי' מ"ט).

ח

[פשרה—פני חכם] **מי כהחכם ומי יודע פשר דבר.** א"ר המנונא מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר, מי כהקב"ה שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים בין חזקיהו לישעיהו, חזקיה אמר ליתי ישעיה לגבאי, דהכי אשכחן באליהו דאזיל לגבי אחאב, ישעיה אמר ליתי חזקיה לגבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזיל לגבי אלישע, מה עשה הקב"ה? נחלה חזקיה ואמר לו הקב"ה לישעיה לך ובקר את החולה (ברכות י'). ד"א מי כהחכם זה תלמיד חכם, מי יודע פשר דבר שהוא יודע לפרש משנתו, חכמת אדם תאיר פניו בשעה שהוא נשאל ומשיב, ועוז פניו ישונה בשעה שהוא נשאל ואינו יודע להשיב. גוי אחד המתיה לר' יהודה בר אלעאי דאפוי נהרין, אמר הדין גברא חדא מן תלת מילין אית ביה, או שתוי חמר או אוזיף ברבית או מרבי חזירי. שמע ר' יהודה וא"ל תיפח רוחיה דההוא גברא, דחדא מן תלתיהון לית בי, לא שתוי חמר אנא דאפילו ארבע כסין דאנא שתי בלילא פסחא אזיק לרישי מן פסחא לעצרתא, ולא מוזיף ברבית אנא דאסור לנו מדאורייתא, ולא מרבי חזירי דתנינן תמן לא יגדל אדם חזירים בכל מקום. א"ל וע"מ מה אפך נהירין? א"ל אורייתי היא דמנהרי אפוי דכתיב חכמת אדם תאיר פניו. ר' אבהו אזל לקיסרין ואתא מן תמן ואפוי נהירין, חמוניה תלמידייא סלקין ואמרין לר' יוחנן הדין ר' אבהו אשכח סימא (אוצר), אמר לון למה? אמרין ליה דאנפוי נהרין, אמר לון דילמא אורייתא חדתא שמע, סלקון לגביה אמרו ליה ומה אורייתא חדתא שמע מר? אמר לון תוספתא עתיקא אמרין. קרי עליו חכמת אדם וזאיר פניו (קה"ר פ"ח ד').

[עזות פנים] **ועוז פניו ישונא.** אמר רב נחמן בר יצחק כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לשנאתו שנאמר ועוז פניו ישנא. אל תקרי יְשֻׁנא אלא יִשָּׂנֵא (תענית ז'.).

[מיתה] **ואין שלטון ביום המות.** רבנן אמרין אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, אין אדם שליט ברוחו של מלאך המות לכלותו ממנו, ומנין שמלאכים נקראו רוחות שנאמר עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק"ד); ואין שלטון ביום המות, אין אדם שליט לומר למה"מ המתין לי עד שאחשב חשבונותי ואח"כ אתה בא; ואין משלחת במלחמה, אין אדם יכול לומר הרי בני או עבדי או בן ביתי תחתי; ולא ימלט רשע את בעליו, אין מי שיתלה אנקליטון ואין מי שיאמר אנקלומא מז). ד"א אין אדם שליט ברוח עצמו לכלותו ממנו, וא"ר חנינא כתיב ויוצר רוח אדם בקרבו (זכריה י"ב). צר רוחו של אדם בגופו, שאילו לא כן, כיון שהיתה הצרה באה עליו היה נוטלה ומשליכו מקרבו מח). א"ר לוי נ"ב פעמים כתיב והמלך דוד, כיון שנטה למות כתיב ויקרבו ימי דוד למות (מ"א כ') משום ואין שלטון (מלכות) ביום המות וכו' (שם סי' י"א).

[צדיק ורשע] **יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים.** אשריהם לצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים של עוה"ז בעולם הבא מט), ואוי להם לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים של עוה"ז בעולם הזה (הוריות י':).

ט

[צדיק ורשע] **כי החיים יודעים שימותו והמתים אינם יודעים מאומה.** ר' חייא רבא ור' יונתן הוון מהלכין קומי ערסיה (מטתו) דר"ש בן יוסי בן לקוניא, הוה טליתיה דר' יונתן מהלכא (מגרר) על ארוניה, א"ל ר' חייא רבא בני! טלי טליתך שלא יהא אומרין למחר הן באין אצלנו ועכשיו הן מחרפין אותנו. א"ל רבי! לא כתיב והמתים אינם יודעים מאומה? א"ל בני, מקרא את יודע מדרש אין את יודע, כי החיים יודעים אלו הצדיקים שאפילו במיתתן קרואין חיים שנאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי (ש"ב כ"ג) אטו כולי עלמא בני מתי נינהו? אלא בן איש חי שאפילו במיתתו

ביניהן בינונית. מז) אנקליטון, בלשון יון קטגוריא, אשמה (guilt), אנקלומא בל"י סנגוריא (pleading), כלומר אין מי שיתלה האשמה באחרים או לחלות וללמד סנגוריא עליו שלא ישלוט בו המות. מח) היה מאבד עצמו לדעת, וזה שכיח רק ביחידים היוצאים מן הכלל, כי רוב בני אדם לא לא יוכלו לשלוט ברוחם. מט) הרשעים יתענגו על טוב עוה"ז בשכר מיעוט זכיותיהם שיש להם בעוה"ב, ולהיפך הצדיקים מעונים בעוה"ז כדי לכפר על עונותיהם בעוה"ז וליקח שכרם

קרוי חי, ונאמר אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר (במדבר ל"ב), אמר למשה צא ואמור להם שבועה שנשבעתי להם קיימתיה שנאמר לזרעך אתננה (שם). ורשעים קרוין מתים, שנאמר על פי שנים עדים יומת המת, והא חי הוא, אלא המת דמעיקרא. ועוד נאמר אם אחפוץ במות המת (יחזקאל י"ח), וכי המת מת? אלא אלו הרשעים שאפילו בחייהם קרוין מתים. א"ל ברוך שלמדני מדרש ונשקו על ראשו (קה"ר פ"ט סי' ג').

[צדקה—הכנסת אורחים] **לך אכול בשמחה לחמך.** אבא תחנה חסידא נכנס לעירו ערב שבת וחבילתו מונחת לו על כתפו, ומצא מוכה שחין אחד מוטל בפרשת דרכים, א"ל רבי עשה עמי צדקה או הכניסני לעיר. אמר אם אני מניח לו חבילתי מהיכן אתפרנס אני וביתי, ואם אני מניח את המוכה שחין אני מתחייב בנפשי, מה עשה? המליך יצר הטוב על יצר הרע והכניס למוכה שחין לעיר, ובא עם דמדומי חמה (קרוב לשקיעתה) והיו הכל תמהין ואומרים זה הוא אבא תחנה חסידא שבא לביתו עם חשכה! אף הוא הרהר בלבו ואמר שמא חללתי את השבת? באותה שעה הזריח הקב"ה את החמה כדכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה (מלאכי ג'), והרהר עוד בלבו שמא ינכה הנס משכרי? יצאה בת קול ואמרה לו, לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך, ותקבל שכרך (שם סי' ד').

[תשובה — מוכן ומזומן] **בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר.** תנן התם ר"מ אומר שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו תלמידיו וכי אדם יודע באיזה יום ימות? אמר להו, כל שכן ישוב היום (כל יום) שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה, ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר (שבת קנ"ג.). אריב"ז אם בבגדים לבנים הכתוב מדבר כמה בגדים לבנים יש להם לגוים, ואם בשמנים טובים הכתוב מדבר כמה שמנים טובים יש להם לגוים, הא אינו מדבר אלא במצות ומעשים טובים ובתורה. ר' יהודה הנשיא משלו משל למה"ד למלך שעשה סעודה וזימן אצלו אורחים, אמר להם לכו רחצו וסכו וכבסו בגדיכם וניהצו אותם והתקינו עצמכם לסעודה, ולא קבע להם זמן אימתי יבואו לסעודה. והיו הפקחין מוכנים ומטיילין על פתח פלטין של מלך, אמרין כלום פלטין של מלך חסר כלום? ונהיה נקראים פתאום ליכנוס מקושטין לסעודה. הטפשין שבהן לא חששו ולא הקפידו על מאמר המלך, אמרו שסופנו להרגיש העת שאנו נקראין לסעודת המלך, כלום יש סעודה בלא טורח וסדר? והיה הסייד הלך לסידו והיוצר לטיטו והנפח לפחמו והכובס לבית המשרה שלו, פתאום אמר המלך יבואו הכל לסעודה! ומשרתי המלך מהרו אותם לבוא—אלו באו בכבודם ואלו באו בניוולם. שמח המלך על הפקחין שקיימו את דבר המלך ולא עוד שכבדו את פלטין המלך, וכעס על הטיפשין שניוולו פלטין של מלך, אמר המלך אלה שהתקינו עצמן לסעודה יבואו ויאכלו בסעודת המלך, ואלה שלא התקינו עצמן לסעודה לא יאכלו בסעודת המלך. התחילו לילך ולפטור, והחזירם המלך ואמר יהיו אלו מסובין ואוכלין ושותין ואלו יהיו עומדין על רגליהם ורואין ומצטערים. הה"ד לע"ל הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו (ישעיה ס"ה), ואומר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג'). בר קפרא אמר משל לאשתו של בולדרא נ), שהיתה מקשטת עצמה בפני שכנותיה, אמרו לה בעליך אינו כאן בפני מי את מקשטת עצמך? אמרה להון בעלי מלח (ספן) הוא אם יזדמן לו מעט רוח תיכף יבא ונמצא עומד למעלה מראשי, לא מוטב שיראה אותי בכבודי ולא בניוולי? כך בכל עת יהיו בגדיך לבנים מן העבירות ושמן על ראשך אל יחסר ממצות ומעשים טובים (שם סי' ו').

[אשה—מלאכה] **ראה חיים עם אשה אשר אהבת.** אריב"ל כל השרוי בלא אשה שרוי בלא חיים שנאמר ראה חיים עם אשה אשר אהבת. תנן ר' יהודה אומר מתה אשתו של אדם אסור לישא אחרת עד שיעברו עליו שלשה רגלים זה אחר זה, כנגד שלש פעמים חיים חיים שכתיב כאן. בד"א כשיש לו בנים, אבל אין לו בנים או שהיו לו בנים קטנים מותר משום מיעוט פריה ורביה ופרנסתן של קטנים (שם סי' ז'). ד"א ראה חיים וגו' האב חייב ללמד את בנו אומנות, מנלן אמר חזקיה אמר קרא ראה חיים עם אשה, אם אשה ממש היא, כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות נא), ואם תורה היא (אשה), כשם שחייב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אומנות (קדושין ל':).

[שנוים] **כי לא לקלים המרוץ וגו'.** כי לא לקלים המרוץ זה עשהאל, אתמול ועשהאל קל ברגליו (ש"ב ב') והיום ויכהו אבנר באחרי החנית (שם). ולא לגבורים המלחמה זה אבנר, דכתיב ביה הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (ש"א כ"ו) והיום הכמות נבל ימות אבנר (ש"ב ג'). וגם לא לחכמים לחם זה שלמה, אתמול ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת וששים כור קמח והיום וזה חלקי במלואו בעוה"ב.

נ) בולדרא או בולדרים, בלשון יון, ברידריוס, שליח נושא אגרות ממדינה למדינה ולפעמים בא בספינה, ומניח את אשתו בביתו ואינו יודע מתי ישוב. נא) אומנות היא חיים, שחיותו תלויה במלאכתו. וז"ל רש"י ראה והבן ללמוד אומנות להתפרנס ממנו עם ת"ת אשר בידך, כי הוא חלקך בחיים, אם עשית כן יהיה לך חיים בעוה"ז להתפרנס מן האומנות ובעוה"ב, שיגיעת שניהם משכחת עון.

מכל עמלי (קהלת ב׳), וגם לא לנבונים עושר זה איוב. אתמול ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן ומקנהו פרץ בארץ (איוב א׳) והיום חנוני חנוני אתם רעי (שם י״ט), וגם לא ליודעים חן זה יהושע, דא״ר אחוה בריה דר׳ זירא שני דברים דבר יהושע בפני משה ולא נשא חן בעיניו, אחד במנוי הזקנים שאמר לו משה המקנא אתה לי, ואחד במעשה העגל שאמר לו אין קול ענות גבורה וגו׳, שהתרעם עליו ואמר לו משה אדם שעתיד להנהיג שררה על ששים רבוא אינו יודע להבחין בין קול לקול? וכו׳ (שם סי׳ י׳).

[תפלה] כי עת ופגע יקרה את כלם. עת היא שפוגעת האדם ומערערת בו כל הדברים האלה והוא מפגיע. מה יעשה? ילך ויעסוק בתפלה ובתחנונים והוא ניצל. רב הונא שאל לשמואל אמר ליה מהו דין דכתיב כי עת ופגע? א״ל פעמים שאדם מפגיע בתפלה ונענה ופעמים שמפגיע ואינו נענה, שאין לך אדם שסידר תפלות ותחנונים יותר טוב ממשה, ולסוף נאמר לו הן קרבו ימיך למות (דברים ל״א) וכו׳ (שם סי׳ י״ב).

[לשון הרע] כדגים שנאחזים במצודה רעה. א״ר ברכיה וכי יש מצודה רעה ומצודה טובה? אלא זו חכה. לפי שיש לך מצודה שצדה ביבשה ולא בים או שצדה בים ולא ביבשה, אבל החכה צדה בים וצדה ביבשה, שהיא יורדת לגרונה של דג וחונקתו. הה״ד וימותו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה (במדבר י״ד), רבנן אמרי אסכרה עלתה בגרונם ונחנקו ומתו וכו׳. ר׳ חנינא אמר יש לך אדם שחוטא בארץ ואינו חוטא בשמים, בשמים ואינו חוטא בארץ, אבל מי שאומר לשון הרע חוטא בשמים ובארץ שנאמר שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ (תהלים ע״ג). א״ר יוחנן אין אדם אומר לשה״ר עד שהוא כופר בעיקר שנאמר אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתנו אתנו מי אדון לנו (תהלים י״ב) וכו׳ (שם סי׳ י״ג).

[רמזים—רב בקהלתו] עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו׳. א״ר אמי עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו אבריו, ובא אליה מלך גדול זה יצר הרע, ומצא בה איש מסכן חכם זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו זו תשובה ומעשים טובים, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא דבשעת יצה״ר לית דמדכר ליה ליצ״ט (נדרים ל״ב:). ד״א עיר קטנה זה בית הכנסת (מקדש מעט), ואנשים בה מעט זה צבור, ובא אליה מלך גדול זה הפרנס נב), שסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים, ומצא בה איש מסכן חכם זה הזקן החכם או הדרשן, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא. אמר הקב״ה אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו דכתיב מפני שיבה תקום וכו׳ (שם סי׳ כ״א).

[מלחמה וחכמה] טובה חכמה מכלי קרב. טובה חכמה זו חכמתו של יעקב אבינו מכלי קרב של עשו הרשע, א״ר לוי זיינם כלי זיין מבפנים והלבישם בגדי לבנים מבחוץ והתקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה לדורון ולמלחמה, לתפלה שנאמר הצילני נא מיד עשו, למנחה שנאמר מנחה היא שלוחה, למלחמה שנאמר וישם את השפחות וגו׳ והוא עבר לפניהם, אמר מוטב שיפגע בי ולא בבני וכו׳. ד״א טובה חכמה זו חכמתה של סרח בת אשר מכלי קרב של יואב, שנאמר ותקרא אשה חכמה מן העיר וגו׳ (ש״ב כ׳), אמרה לו לא כתיב בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ׳)? וכו׳ מיד ויען יואב ויאמר חלילה חלילה (שם). ד״א טובה חכמה זו חכמתו של חזקיהו מלך יהודה מכלי קרב של סנחריב, ואף חזקיהו התקין עצמו לשלשה דברים לתפלה לדורון ולמלחמה, לתפלה דכתיב ויתפלל חזקיה אל ה׳ (ישעיה ל״ז), לדורון דכתיב בעת ההיא קצץ חזקיה וגו׳ (מ״ב י״ח), ולמלחמה שנאמר ויעש שלח לרוב ומגינים (דהי״ב ל״ב) ונעץ חרב על פתח ביהמ״ד ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה תהא החרב הזאת עוברת על צוארו. וחוטא אחד יאבד טובה הרבה זה סנחריב שנאמר וישב בבשת פנים וגו׳ (שם) וימלוך אסר חדן בנו תחתיו (מ״ב י״ט) וכו׳ (שם סוף פ״ט).

[מצוות—הכרעה] וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. ת״ר לעולם יראה אדם את עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי, לפיכך עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו לכף חובה, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא אחד יחידי שחטא אבד טובות הרבה. ר״א בר״ש אומר לעולם יראה אדם עצמו כאילו כל העולם מחצה צדיקים ומחצה רשעים וכאילו הוא חציו חייב וחציו זכאי, לפי שהעולם נדון אחר רובו לפיכך עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לכף חובה, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא יחידי שעשה זה אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה (קדושין מ׳:).

נב) במדרש איתא זה הקב״ה ואין לו ביאור, ואני תקנתי זה הפרנס, ונכון הוא בפרט במצב בתי כנסיות בזמנינו אשר הפרנס שולט בחזקת היד ומצודתו פרושה על הרב שהוא החכם המסכן, ואין החברים שמים לבם אליו להחזיקו בכבוד ולהספיק לו די מחסורו. נג) רבי השיב לתלמידיו ומה בכך אם אמרתי לו שאני מת קודם? אם תבוא עתו למות מקודם ויבא אליו מה״מ ליקח אותו היוכל לומר לו, לא תבוא אצלי עד שתלך מקודם אצל רבי? ואם יקרה הדבר כי אנכי אמות מקודם יאמין כי היהודים יודעים עת מיתתם וישבחו

י

[ענוה—תוכחה בנחת] **אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח.** אם באה לך ממשלה אל תנח מדת ענותנותיך, ללמדך שכל המניח ענותנותו גורם מיתה לעצמו וחוטא לדורו, וממי אתה למד מזכריה שנאמר ורוח אלהים לבשה את זכריה וגו׳ ויעמוד מעל לעם (דהי״ב כ״ד), וכי מעל העם היה הולך? אלא שראה עצמו מכל העם, שהיה חתן המלך וכהן ונביא ודיין, התחיל מדבר גדולות ואמר להם למה אתם עוברים את מצות ה׳ ולא תצליחו וגו׳ (שם), מיד ויקשרו עליו וירגמו אותו אבן במצות המלך וכו׳ (קה״ר פ״י ה׳).

[פתחון פה לשטן] **כשגגה שיוצא מלפני השליט.** כך א״ל יעקב ללבן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית ל״א) וכך הוה כשגגה שיוצא מלפני השליט, ומתה רחל. עלי הכהן אמר לשמואל כה יעשה לך אלהים (ש״א ג׳ י״ז), כשם שאין בני יורשין מקומי אף אין בניך יורשין מקומך וכן הוה לו כשגגה שיוצא מלפני השליט. אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינוס רבא הוה שאיל לרבינו הקדוש, אמר מאן מאית (מת) קדמאי אנא או את? אמר ליה אנא. אמרין ליה תלמידוי רבינו! כל עלמא מצלין לחייך טבייא ואת אמרית הכין?! אמר לון אי אתת ענתה מה אית בה? ואי אתא מלאך המות דיסביניה מה הוא מימר ליה, לא אתת לגבי, עד דאתית לגבי רבי? ולא עוד אלא אילו הוה כן, יהון אינון אמרין בריך אלההון דיהודאי אפילו בשעת מיתתהון אינון ידעין נג). וכן הות ליה כשגגה שיוצא מלפני השליט (שם סי׳ ז׳).

[עבדים ושרים—עולם הפוך] **ראיתי עבדים על סוסים ושרים הולכים כעבדים על הארץ.** ראיתי עבדים על סוסים אלו ישמעאלים ושרים הולכים כעבדים זה יוסף. ד״א ראיתי עבדים על סוסים זה אחאב ושרים הולכים כעבדים על הארץ זה אליהו שנאמר ויד ה׳ היתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב (מ״א י״ח). ר״ע הוי סליק לרומי פגע ביה חד סריס נד) מן מלכותא, א״ל את הוא רביהון דיהודאי? א״ל אין. א״ל שמע מנאי תלת מילין: דעל סוס מלך, דעל חמור בן חורין, מנעלים ברגליו בר נש, דלא דין ולא דין חפיר וקביר (קובר מתים) טב מיניה. אמר תלת מילין אמרת, תלת מילין חילופיהן שמע לי: הדרת פנים—זקן, שמחת לבב—אשה, נחלת ה׳—בנים, אוי לו לאותו האיש דחסר שלשתן, ולא עוד אלא שקדמו הכתוב ראיתי עבדים על סוסים. כיון ששמע ההוא סריס כן טרף רישיה אגודא ומית (שם סי׳ מ׳).

[גזרים—רשב״י] **חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש.** זה פרעה הרשע שאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א׳), בו יפול שנאמר ונער פרעה וחילו בים (תהלים קל״ו). ד״א חופר גומץ זה המן שבקש להשמיד להרוג ולאבד את היהודים, בו יפול שתלו אותו על העץ. ופורץ גדר ישכנו נחש, זו דינה שיצאה לראות בבנות הארץ, וגרמה לעצמה שלקחה שכם בן חמור החוי שנקרא נחש ונשך אותה. מעשה ברשב״י ור׳ אלעזר בריה דהוון טמירין במערתא י״ג שנין ביומי דשמדא, והוון אכלין חרובין של גרודא (יבשים) עד שהעלה גופן חלודה, ולסוף י״ג שנין נפק רשב״י ויתיב ליה על פילי דמערתא, חמא חד צייד פרים מצודתיה לצוד צפרין, וכד שמע ברת קלא מן שמיא אמרה ספיקולא (עונש ומיתה) הות מתצדא ואתפשת ציפור, וכת שמע ברת קלא אמרה דימוס (חירות) אשתזבת (ניצולה), אמר רשב״י ציפור מבלעדי שמיא לא מתצדא עאכ״ו נפש דבר נש. נפקו ואשכחו מיליא משדכן (הדברים שקטים) ונתבטלה הגזירה. אתון ואסחון (רחצו) בהדא בני (מרחץ) דמוקד טבריא (חמי טבריא), ואסוותון (נתרפאו בגופם). א״ל בריה כל הדא טבתא עבדת לן טבריא ולית אנן מדכן (לטהר) יתא מן קטוליא? אמרין צריכין אנו לעשות טובה לבני אתרא כדרך שעשה אבינו יעקב שנאמר ויחן את פני העיר (בראשית ל״ג) שהיה עושה אטלים (חנית) ומוכר להם בזול, וכן עשה. אמר עוד צריכין אנו מדבייא (לטהר) טבריא, מה עביד, נסיב תורמוסין ושדי בשוק וכל אתרא דהוה קטילא סליק ואינון מפקין ליה ונפקין יתיה, והוה מציין איזה מקום טומאה ומקום טהרה עד דדכי טבריא מן קטילי. חמתיה חד כותי נסב קטיל וטמרי בשוקא דהוה מדכי, צפה רשב״י ברוה״ק במקום שהיה נותנו שם, אמר גוזר אני על עילאי יחות ועל תתאי יסיק וכן הות ליה, ועלה המת ונקבר הכותי תחתיו. מינפיק רשב״י ועבר קומי האי כנשתא דמגדלא שמע קל דינקאי ספרא נה) אמר בן יוחאי דכי טבריא? והרי אמרין אשכחון חד קטילא! אמר רשב״י יבא עלי אם אין בידי

בשביל זה את אלהי ישראל. נד) בגמרא שבת קנ״ב. נזכר זה בשם ר׳ יהושע בן קרחא ושם תואר הסריס גוזא, ור׳ יהושע לא סיים מסאניה וההוא צדוקי א״ל תלת והשיב לו תלת ומסיים ברוך המקום שמנעך מכולם. ונראה שהסריס הזה כמו כומר רומי (קטוליקי) שאסור לו לישא אשה וממילא אין לו בנים והוא גלוח מזקנו, ושייך בו הני תלת מילי. ובאמרו ראיתי עבדים על סוסים רמז לו כי הוא ממזר, שזה אפשר אם השרים יולידו בנים משפחותיהם ונשי השרים תלדנה בנים מעבדיהן, ואז עבדים הם על סוסים בתור בני המלך, ושרים אמתים שילדו השפחות הם בתור עבדים והולכים על הארץ. וכאשר שמע זאת חקר ודרש ומצא כי כנים הדברים ואבד עצמו לדעת כי נעשה לחרפה ובוז משפחות. נה) המלמד הצעיר, והוא כנוי להמלמדים למודים כוזבים

הלכות כשער ראשי על טבריא שהיא טהורה חוץ מזה ומזה, ואתה לא היית במנין עמנו בעת שנטהרה, אתה פרצת גדרן של חכמים, עליך נאמר ופורץ גדר ישכנו נחש, מיד נעשה גל של עצמות. עבר בחד בקעתא דבית נטופה, חמא חד בר נש קאים ומלקט ספיחי שביעית, א"ל ולא ספיחי שביעית הן? א"ל ולא אתה הוא שהתרת? לא כך שנינן ר"ש אומר כל הספיחין מותרין חוץ מספיחי הכרוב שאין כיוצא בהן בירקות שדה? א"ל והלא חבירי חולקים עלי. פרצת גדרן של חכמים ופורץ גדר ישכנו נחש, וכן הות ליה (שם סי' י"א).

[התמדה בלמוד] אם קהה הברזל וגו' וחילים יגבר. אמר ריש לקיש אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל, בשביל משנתו שאינה סדורה עליו, שנאמר והוא לא פנים קלקל, מאי תקנתיה? ירבה בישיבה שנאמר וחילים יגבר וכו' (תענית ח'.).

[לשון הרע] אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון. אמר ר' שמואל בר נחמני אומרים לנחש, ארי טורף ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך בנשיכתך? אמר להם אם ישך הנחש בלא לחש? אלמלא נאמר לי מן השמים נשוך! לא הייתי נושך. ומפני מה אתה נושך אבר אחד וכל האברים מרגישים? אמר להם ולי אתם שואלים? אמרו לבעל הלשון שהוא אומר (מלשין) כאן והורג ברומי, אומר ברומי והורג בסוריא (ירוש' פאה פ"א א').

[ישיבה] עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר. זה תלמיד שעומד במשנתו ואינו יכול להוסיף עליה, אשר לא ידע ללכת אל עיר שרבו שם לומדים שיחזור עמהם תלמודו (קה"ר פ"י י"ז).

[ממון—צדקה] והכסף יענה את הכל. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר פעמים הכסף נענה ופעמים אינו נענה, פעמים שעושה בו צדקה הוא נענה שנאמר וענתה בי צדקתי (בראשית ל'), פעמים שלא יעשה בו צדקה הוא מקטרגו, הא מה דאת אמר ולענות בו סרה (דברים י"ט) וכו' (שם סי' כ"א).

יא

[גומלין — צדקה לגוים] שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו. בר קפרא הוה מטייל בשוניתא (בחוף) דימא דקסרי, ראה ספינה שטבעה בים הגדול ואנטיפיטא נו) עולה מתוכה ערום, כד חמיניה בא אצלו ושאל בשלומו ונתן לו שני סלעים, והכניסו לביתו והאכילו והשקהו ונתן לו עוד שלשה סלעים אחרים. לבתר יומין אתצידון יהודאי בהדין סופפתא (מקום), אמרין מאן אזיל ומפייס עלינן? אמרין דין לדין בר קפרא יזיל דהוא חשוב במלכותא. אמר לון נידעון אתון הדא מלכותא לא עבדא מידי על מגן? אמרין ליה אית הכא חמש מאוון (מאות) דדינרי סב יתהון וזיל ופייסין עלינן. נסב המעות וסלק למלכותא. כשראה אותו אנטיפיטי עמד על רגליו ושאל בשלומו, א"ל למה איצטער רבי להכא? אמר ליה בעינא מינך דתתרחם על אילין יהודאי. א"ל ידע את דהדין מלכותא לית עבדא כלום על מגן, א"ל אית עמי חמש מאוון דדינרי סב יתהון ופייס עלן. א"ל הני חמש מאוון דינרין מתמשכנין לך חלף חמשת סלעים דיהבית לי, ואומתך משתזבן חלף מאכל ומשתה דאכלת ואשקת יתי בביתך, ואת זיל בשלם ביקרא סגי, וקרון עלוי שלח לחמך על פני המים וגו'. עוד מעשה ברבי אלעזר בן שמוע דהוה מטייל על כיף ימא רבה, חמא אילפא (ספינה) דמיטרפא בימא וכהריפת עין טבעה עם כל מה דהוה בה. חמא חד גבר דיתיב על קורשא דספינתא וסליק מגלא לגלא עד שהגיע ליבשתא, והוה ערטילאי ומיטמר בכיף ימא. אירע אז העונה דסלקי ישראל לריגלא בירושלם, חמא יתהון אמר להון מן בני עשו אחיכון אנא, הבו לי זעיר כסות ואיכסי בה, דערעני ימא (שהשליכני הים) ולא אישתזיב גבאי מידי. אמרין ליה כן יתערערין כל אומתך. תלה עיניה וחמא ית ר' אלעזר דהוה מטייל ביניהון, אמר מסתכל אנא דאת גבר סב ויקיר מאומתך, ואת חכים ביקיריה דברייתא, זכי יתי והב לי תכסית דאכסי בה תתאי דערערן ימא. הוה על ר"א שבעה איצטלוון (מלבושי כבוד) פשט חד ויהביה ליה, אובליה לביתיה ואכליה ואשקיה ויהיב ליה תרין מאוון דינרי וארכביה י"ד פרסין ועביד ליה יקרא סגי עד דאעליה לביתיה. לבתר יומין מת קיסר הרשע ואימנו ליה מלכא תחותיה, גזר על מדינתא ההיא, כל גוברין לקטלא וכל נשי לביזה, אמרו לר"א זיל ופייס עלינן. אמר לון אתון ידעיתון הדא מלכותא לא עבדא מידי על מגן, אמרו ליה אית הכא ארבעה אלפין דינרין, סב יתהון ואזיל ופייס עלינן. נסב יתהון וסלק וקם על תרע מלכותא, אמר לון איזלון אימרון למלכא חד גבר יהודאי קאים על תרעא בעי מישאל שלמא דמלכא, אמר אעלוניה. כד חמיניה מלכא שדא מעל כורסיה ונפל על אנפוהי, א"ל מאי עיסקיה דמרי הכא ולמה איצטער מרי להכא? אמר בגין דתתרחם על הדא מדינתא ותבטל הדא גזירתא. א"ל אורייתא כלום כתיב ביה שיקרא? א"ל לא. א"ל כתיב בתורתכם לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', למה על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, וכתיב לא תתעב אדומי כי אחיך הוא, ואנא לא בר עשו אחיכון אנא?

שמהם נולדו תלמידי ישו שהיו שם בעת ההיא בכפר מגדלא וסביבותיו, נו) אנטיפיטא בלשון יון הוא מושל המדינה

אינון לא גמלון לי חסד, ומאן דעבר אדאורייתא חייב לקטלא. א"ל ר"א אע"פ דאינון חייבין לך תשבוק ותרחם עליהון. א"ל ואת ידע הדא מלכותא לא עבדא מידי על מגן. א"ל אית עמי ארבעה אלפין דינרין סב יתהון ואתרחם עליהון. א"ל ד' אלפין הללו יהון לך חלוף תרין מאוון דיהבת לי, ומדינתא כולא תהא משתזבא בגינך חלף מיכלא ומשתיא דאכלת ואשקת יתי, ועול לבי גינזי דידי וסב לך שבעים איצטלוון דלבושן חלף איצטלב דיהבת לי, וזיל בשלם אל אומתך. וקרון עלוי שלח לחמך על פני המים וגו' (שם סי' ב').

[נשואין—תורה] **בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך.** תניא ר' יהושע אומר נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה, אם שניהם כאחד טובים. ר"ע אומר היו לו לאדם תלמידים בילדותו יהיו לו תלמידים בזקנותו שנאמר בבקר זרע זרעך וגו' (יבמות ס"ב:). ר' ישמעאל אומר אם למדת תורה בנערותך למוד בזקנותך, כי אינך יודע איזה יכשר, שאין אתה יודע איזה מהן הקב"ה כותב עליך, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים (קה"ר פ"י י').

[תענוג ועונשה] **שמח בחור בילדותך וגו' ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט.** אמר רב הונא מאי דכתיב שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך? עד כאן דברי יצר הרע, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט מכאן ואילך דברי יצר טוב וכו' (שבת ס"ג:). ר' חייא רבא אמר משל לאחד שברח מפני הקוסטינר גז), והיה רץ והוא רץ אחריו, אמרו לו מעוט בריצה שלא תרבה בחזירה, כך אמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט. ר' חנינא בר פפא אמר משל לאחד שגנב את המכס כמה שנים, חד זמן צרון יתיה אמרין ליה הב מה דאית גבך. א"ל סבין לכון מה דאית גבאי. אמרין אנן תבעין מינך כל דאית גבך וכל מה דגנבת כל אילין שנייא דהוית גניב. כך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט. א"ר לוי משל לעוף שהיה חבוש בכלוב, בא עוף אחד ועמד לו על גביו, א"ל אשריך שמזונותיך מצוין לך. א"ל ביש גדא וטמיא מזלא למזונותי את מסתכל ולחבושי לית את סקר (מביט), מחר מפקין ונכסין לי (שוחטין אותי), כך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (שם סי' י"ג).

[כעס] **והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך.** אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הי'. דקא מרתחא ליה, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' (ירמיה כ"ג), אמר רבינא אפילו הכי מבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא שנאמר והסר כעס מלבך (תענית ד'.). א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנם שנאמר כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה (נדרים כ"ב).

יב

[זכרון] **וזכור את בוראך בימי בחורותיך.** תמן תנינן עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה, מאין באת מטיפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רימה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. אמר ר' לוי ושלשתן דרש עקביא מתוך תיבה אחת, וזכור את בוראיך—בארך (מקורך) ממקום שבאת, בורך (קבר) למקום שאתה הולך, בוראך לפני מי שאתה עתיד ליתן דין וחשבון (ירוש' סוטה פ"ב ב'). ד"א וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד דחילך עלך, עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי היסורין, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי הזקנה. ר' חייא בר נחמיה אמר אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה (קה"ר פי"ב א').

[גוף האדם ואבריו] **עד אשר לא תחשך השמש וגו'.** השמש זה קלסתר פנים, והאור זה החוטם, והירח זה המצח, והכוכבים אלו ראשי לסתות (לחיים), ושבו העבים אחר הגשם, ר' לוי אמר בה תרתי, חדא לחבריא (ת"ח) וחדא לבוריא (ע"ה), חדא לחבריא בא לבכות זלגו עיניו דמעות, וחדא לבוריא בא להטיל מים הגללים יוצאים ומקדמין אותו. ביום שיזועו שומרי הבית אלו הצלעות, והתעותו אנשי החיל אלו זרועותיו, ובטלו הטוחנות זו המסס, כי מעטו אלו השינים, וחשכו הרואות בארובות אלו העינים, ר' חייא ב"ר נחמיה אומר אלו כנפי הריאה שמשם הקול יוצא. וסוגרו דלתים בשוק אלו נקביו של אדם, בשפל קול הטחנה דלית מסו (הקיבה) טחין, ויקום לקול הצפור, הדין סביא כד שמע ציפרין מציצין אמר לסטים אתו לקפחא יתיה, וישחו כל בנות השיר אלו השפתות (שפתים) וכו' (שם סי' ד'). גם מגבה ייראו, שאפילו גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים, וחתחתים בדרך בשעה שמהלך בדרך נעשו לו תוהים (פחדים). וינאץ השקד זו קליבוסת, ויסתבל החגב אלו עגבות, ותפר האביונה זו חמדה (שבת קנ"ב.).

[אדם לפי מעשיו — צדיק] **כי הולך אדם לבית עולמו.** א"ר יצחק מלמד שכל צדיק וצדיק

(poconsul). גז) קוסטינר בל"י התליון הממונה להרוג אנשים החייבים מיתה ע"פ משפט המלך, קליבוסת העצם

נותנין לו מדור לפי כבודו נח), משל למלך ב"ו שנכנס הוא ועבדיו לעיר, כשהן נכנסין כולן בשער אחד נכנסין, וכשהן לנין כל אחד ואחד נותנין לו מדור לפי כבודו (שבת קנ"ב.). א"ר לקיש משל למלך שנכנס למדינה ועמו דוכסין ואפרכין ואסטרליטין (שרי הצבא), אע"פ שכולן נכנסין בפילי אחת, כל אחד ואחד הולך ושורה לפי כבודו, כך אע"פ שכולם טועמים טעם מיתה, כאו"א יש לו עולם בפני עצמו (שם סי' ה').

[חכמת שלמה] **ויותר שהיה קהלת חכם וגו' ואזן וחקר תקן משלים הרבה.** אילו אדם אחר אמרן היית צריך לכוף אזניך ולשמוע הדברים האלה, ויותר (ובפרט) שאמרן שלמה. ואילו מדעתו אמרן היית צריך לכוף אזניך ולשמעם, ויותר שאמרן ברוה"ק. עוד למד דעת את העם ואזן וחקר ותקן משלים הרבה, רב נחמן אמר משל לפלטין גדולה שהיו בה פתחים הרבה וכל שהיה נכנס בתוכה היה טועה מדרך הפתח, בא פיקח אחד ונטל פקעת ותלאה דרך הפתח והיו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת, כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה וכיון שעמד שלמה התחילו הכל סוברין התורה. עוד משל לחורשא של קנים שלא היה אדם יכול ליכנס בה מפני עובי הסבכים, ובא פיקח אחד ונטל המגל וכסח דרך שם, התחילו הכל נכנסין ויוצאין דרך הכסות, כך שלמה וכו'. א"ר יוסי משל לקופה גדולה מלאה פירות ולא היו יכולים לטלטלה, ובא פיקח אחד ועשה לה אזנים וטלטלוה ע"י אזניה, כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה ובא שלמה ועשה לה אזנים הה"ד אזן וחקר וגו'. א"ר חנינא משל לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננין ומתוקין וטובים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה ובא פיקח אחד וסיפק לה חבל משיחה עם דלי התחילו הכל לדלות המים מן הבאר והיו דולין ושותין, כך מדבר לדבר ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה. את מוצא שעד שלא עמד שלמה לא היתה דוגמא (משל ודמיון), דכתיב משלי שלמה בן דוד, ע"י משלותיו של שלמה עמד על דברי תורה. משל למלך שאבד מרגלית טובה מביתו לא ע"י פתילה של נר בשוה איסר הוא מוצא אותה? כך לא יהיה המשל קל בעיניך שע"י המשל אדם יכול לעמוד על דקדוקה של תורה (שה"ש רבה פ"א).

[תורה] **דברי חכמים כדרבונות וגו'.** במשנה נקרא מרדע ובמקרא נקרא דרבן ומלמד, דכתיב במלמד הבקר (שופטים ג') ולהציב הדרבן (ש"א י"ג). אמר רבי נתן מרדע ע"ש שמורה דעה לפרה, דרבן שמורה בינה לפרה, מלמד שמלמד הפרה לחרוש, כך הם דברי תורה שמלמדים דעה ובינה לבני אדם. ומה הדרבן הזה מכוין את הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם, אף דברי תורה מכוונין את לב לומדיה מדרכי מיתה לדרכי חיים. ד"א אמר ר' ברכיה כדרבונות, כדור-בנות, כבדור של מניקתא שמקלעין בו מיד ליד, כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו'. וכמשמרות נטועים, כמשמרות קבועים אין כתיב כאן אלא נטועים, מפני שהמסמר יש בו כח, אבל יש לו שושנה שהוא נוח לשלוף בה, לכך נאמר נטועים כשרשים של אילן שקשים לעקור, ונתן לדברי תורה כח של ברזל וכח של שרשי האילן. ד"א כשם ששרשי אילן נשרשים בכל מקום אף דברי תורה נכנסים ונשרשים בכל הגוף. בעלי אסופות, אימתי הן נטועים במסמרות בזמן שבעלי תורה נכנסין לתלמוד והם נאספין לשמוע (ילקוט שמעוני).

[תורה שבעל פה] **בעלי אסופות נתנו מרועה אחד.** דרש ר"א בן עזריה, בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין, שמא יאמר אדם, מעכשיו היאך אני לומד תורה? ת"ל כולם נתנו מרועה אחד, אל אחד נתנם, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה (חגיגה ג':).

[ירא שמים] **סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא.** אמר רב הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, שנאמר הכל נשמע את האלהים ירא (ברכות ו':).

שהירך תקוע בו בולט ויוצא מרוב תשות כחו. נח) שלא כתיב לבית עולם אלא לבית עולמו, היינו העולם המיוחד לכל אחד לבדו לפי מעשיו הטובים שעשה בחייו.

תמה מגלת קהלת

ונשלמו חמש מגלות

נביאים ראשונים

יהושע

א

[מיתת צדיקים] **ויהי אחרי מות משה.** אמר רבי סימון כל מקום שנאמר „ויהי אחרי מות" חזר העולם לאחוריו, ויהי אחרי מות אברהם, מיד וכל הבארות אשר חפרו וגו' סתמום פלשתים וימלאום עפר (בראשית כ"ו). ויהי אחרי מות יהושע מיד נתגרו בישראל יתדות הארץ א). ויהי אחרי מות שאול מיד ופלשתים נלחמים בישראל. אמר ר' יודן אלמלא שהעמיד הקב"ה צדיקים אחרים תחתיהם כבר חזר העולם לאחוריו, כתיב ויהי אחרי מות אברהם וכתיב וישב יצחק ויחפור את בארות המים, כתיב ויהי אחרי מות משה וכתיב ויאמר ה' אל יהושע, כתיב ויהי אחרי מות יהושע ויאמר ה' יהודה יעלה בתחלה, כתיב ויהי אחרי מות שאול וכתיב ודוד שב מהכות את עמלק (ילקוט שמעוני, ב"ר פמ"ד ופס"ו).

[שמות] **ויאמר ה' אל יהושע.** ארשב"י יו"ד שנטל הקב"ה משרי (אחר שנקראה שרה) היה טס ופורח לפני כסאו ואמר לפניו רבש"ע מפני שהייתי קטנה של אותיות הוצאתני משמה של הצדקת? אמר לה מתחלה היית בשמה של נקבה ובסוף האותיות, עכשיו אני נותנך בשמו של זכר ובראש האותיות שנאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר י"ב). ד"א מתחלה היו קורין אותו הושע וכשעשה מעשים טובים הוסיפו לו אות אחד. וכן אתה מוצא ביתרו, בתחלה היו קוראין אותו יתר שנאמר וילך משה ויישב אל יתר חותנו (שמות ד'), וכשעשה מעשים טובים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יתרו. וכן אתה מוצא באברהם אבינו שנאמר והיה שמך אברהם (בראשית י"ז) וכן בשרה. ויש אחרים שחיסר מהם אות אחת, יש לך ללמוד מעפרון שמתחלה היו קורין אותו עפרון ומשׁשקל דמה של ארץ מאברהם חסרו ממנו אות אחת ונקרא עפרן. וכן אתה מוצא ביונדב שמתחלה נקרא יהונדב ואחר שהתחבר ליהוא (מ"ב י' ט"ו) נקרא יונדב (ירמיה ל"ה), שנאמר בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך (דהי"ב כ'), מכאן אמרו חז"ל אל יתחבר אדם לרשע אפילו לקרבו לתורה (ילק"ש).

[התורה נשכחה] **משה עבדי מת.** א"ר יהודה אמר רב בשעה שנכנס משה רבינו לג"ע אמר לו ליהושע כל ספקות שיש לך לשאול שאל, א"ל כלום הנחתיך והלכתי למקום אחר? לא כך כתבת בי ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל (שמות ל"ג), מיד תשש כחו של יהושע ב) ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכ.ת ונולדו לו שבע מאות ספקות, בקשו כל ישראל להורגו, א"ל הקב"ה לומר לך אי אפשר, לך טרוד אותם במלחמה שנאמר קום עבור את הירדן. אמר ר' אבהו אע"פ כן החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו שנאמר ויאמר כלב אשר יכה את קרית ספר ולכדה וכתיב וילכדה עתניאל בן קנז (שופטים א'). תנא הוא עתניאל הוא יעבץ שיעץ וריבץ תורה בישראל (תמורה ט"ז.).

[חזק ואמץ] **רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה.** ת"ר ארבעה צריכין חיזוק ואלו הן תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ, תורה ומעש"ט מנין שנאמר רק חזק ואמץ מאד לשמור ולעשות ככל התורה, חזק בתורה ואמץ במעשים טובים, תפלה מנין שנאמר קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (תהלים כ"ז), דרך ארץ מנין שנאמר חזק ונתחזק בעד עמנו (ש"ב י') וכו' (ברכות ל"ב:).

[למוד התורה] **והגית בו יומם ולילה.** תניא ר' יהושע בן קרחא אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר. ר' יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת. ר' עקיבא אומר זמר בכל יום זמר

א) האומות שהניחם הקב"ה לנסות בהם את ישראל.

ב) כי נענש על שהתגאה בלמודו וחשב שהוא בקי כמשה. וא"ל הקב"ה לומר לך אי אפשר כי אין להוסיף על תורת משה, לכן הטרידו במלחמות, ועתניאל בן קנז שלכד את קרית ספר יסד בה ישיבה לת"ת והחזיר ההלכות והתיר הספקות

בכל יום ג) וכו׳, ונאמר כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדיו על שפתיך (משלי כ״ב) וכו׳ (סנהדרין צ״ט). תניא אידך ר׳ יוסי אומר לחם הפנים אפילו סלק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית אין בכך כלום, אלא מה אני מקיים לפני תמיד (שמות כ״ה) שלא ילין שלחן בלא לחם. א״ר אמי מדבריו של ר״י נלמוד אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפיך ד) וכו׳ (מנחות צ״ט).

ב

[יריחו עיקר] **ראו את הארץ ואת יריחו.** יריחו היתה בכלל ולמה יצאת? מלמד ששקולה כנגד כלם. כיוצא בדבר אתה אומר וישלח אותם משה ואת פינחס (במדבר ל״א) פינחס היה בכלל ולמה יצא? מלמד ששקול כנגד כלם; כיוצא בדבר תשעת עשר איש ועשהאל (ש״ב ב׳) והלא עשהאל בכלל היה ולמה יצא, לפי שהיה שקול כנגד כלם; כיוצא בדבר והמלך שלמה אהב נשים נכריות ואת בת פרעה (מ״א י״א), בת פרעה בכלל היתה ולמה יצאה, מלמד שהיה מחבבה יותר מכלן וכו׳; כיוצא בו מכף כל אויביו ומכף שאול (ש״ב כ״ב), שאול בכלל היה ולמה יצא, אלא שהיה שקול כנגד כלם (ספרי, ילק״ש).

[רואה ואינו נראה] **ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו.** שני האנשים היו פינחס וכלב, נטלה אותן להטמינם, אמר לה פינחס אני כהן והכהנים דומין למלאך שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו׳ מלאך ה׳ צבאות הוא (מלאכי א׳), והמלאך מבקש הוא נראה ואינו מבקש הוא אינו נראה, לכך לא הטמינה כי אם כלב, לפיכך כתיב ותצפנו, לאחד (תנחומא, שם).

[קדוש השם וחלול השם—יחוס—רחב] **כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף.** אר״ש בן אלעזר, כשישראל עושין רצונו של מקום שמו מתגדל בעולם שנאמר כי שמענו את אשר הוביש וגו׳ כי ה׳ אלהיכם הוא אלהים וגו׳, ונעמן אמר הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל (מ״ב ה׳). וכשאין ישראל עושין רצונו של מקום שמו מתחלל בעולם שנאמר ויבואו אל הגוים אשר באו שמה ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה׳ אלה ומארצו יצאו (תהלים ל״ו). אמר הקב״ה לרחב אתה אמרת כי ה׳ אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, חייך שבן בנך (יחזקאל) עומד ורואה מה שלא ראו הנביאים דכתיב נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (יחזקאל א׳). ר״א אומר זכתה רחב (שנתגיירה ונישאת ליהושע) שיצאו ממנה שמונה נביאים וכהנים ואלו הן ירמיה וחלקיה ושריה ומעשיה ברוך בן נריה חנמאל ושלום. וכתיב ומשפחות בית עבודת הבוץ (דהי״א ד׳) אלו בני רחב שהטמינה את המרגלים בבוץ, לבית אשבע (שם) שנשבעו לה המרגלים. רב יהודה אומר אף חולדה הנביאה היתה מבני בניה של רחב שנאמר חולדה הנביאה אשת שלום בן תקות (מ״ב כ״ב), וכתיב הנה אנחנו באים בארץ את תקות חוט השני וגו׳. והלא דברים ק״ו ומה רחב שהיתה מעם שנאמר בו לא תחיה כל נשמה, על שקירבה עצמה למקום זכתה לכך, ישראל שעושין רצונם של מקום ומקיימים התורה על אכו״כ (ילק״ש שם).

[שלשה ימים] **ונחבאתם שמה שלשת ימים.** מלמד שאין הקב״ה מניח את הצדיקים בצרה יותר משלשת ימים, הה״ד יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו׳). ביום השלישי של שבטים שנאמר ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי (בראשית מ״ב). ביום השלישי של יונה שנאמר ויהי יונה במעי הדגה שלשה ימים, ביום השלישי של אסתר דכתיב ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות. באיזה זכות? ר׳ לוי אמר בזכות העקדה שנאמר ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (בראשית כ״ב), רבנן אמרי בזכות מתן תורה שנאמר ויהי ביום השלישי בהיות הבקר (שמות י״ט) וכו׳ (ילקוט שם, ב״ר פנ״ו).

ג

[הירדן שעברו ישראל] **הנה ארון הברית וגו׳ עובר לפניכם בירדן.** ת״ר כיצד עברו ישראל את הירדן? בכל יום ארון נוסע אחר שני דגלים והיום נסע תחלה, שנאמר הנה ארון הברית אדון כל הארץ עובר לפניכם, בכל יום ויום לוים נושאין את הארון והיום נשאוהו כהנים שנאמר והיה כנוח כפות רגלי הכהנים נושאי ארון ה׳ וגו׳ וכיון שניטבלו רגלי כהנים במים הזרו המים לאחוריהם שנאמר וכבוא נושאי הארון עד הירדן וגו׳ ויעמדו המים היורדים מלמעלה קמו נד אחד וכו׳. עודם בירדן אמר להם יהושע דעו על מה אתם עוברים את הירדן על מנת שתורישו את יושבי הארץ מפניכם, שנאמר והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם (במדבר ל״ג) וכו׳. אמר להם יהושע הרימו לכם איש אבן אחת על שכמו למספר שבטי ישראל וגו׳ למען תהיה זאת אות בקרבכם כי ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה לכם וגו׳, סימן לבנים שעברו

ע״י פלפולו בתורה. ג) הוי מסדר תלמודך בכל יום ויהא חביב עליך כזמר לחזור עליו בשמחה ובטוב לב. ד) כי תורה נמשלה ללחם וכמו בלחם הפנים אע״פ שנאמר בו תמיד הוא יוצא בסידור שחרית וערבית, כן בתורה אע״פ שנאמר לא ימוש וגו׳ והגית בו יומם ולילה הוא יוצא

אבות את הירדן, עודם בירדן אמר להם יהושע שאו לכם מזה מתוך הירדן ממצב רגלי הכהנים הכין שתים עשרה אבנים והעברתם אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה (בגלגל). מחנה ישראל היה י"ב מיל על י"ב מיל, ושיעור משקל כל אבן ואבן ארבעים סאה (סוטה ל"ד). וכיון שעלה האחרון שבישראל מן הירדן חזרו המים למקומן, שנאמר ויהי בעלות הכהנים נושאי ארון ברית ה' מתוך הירדן נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה וישבו מי הירדן למקומם וילכו כתמול שלשום על כל גדותיו. נמצא ארון ונושאין וכהנים מצד אחד וישראל מצד אחד, נשא ארון את נושאיו ה) ועבר שנאמר ויהי כאשר תם כל העם לעבור ויעבור ארון ה' והכהנים לפני העם וכו' (שם ל"ד:).

ה

[לשון הקדש] **עשה לך חרבות צורים.** א"ר אמי בארבעה מקומות נאמר בלשון הזה „עשה לך", בשלשה נתפרש: עשה לך תיבת עצי גופר נתפרש אעין דקדרוס, עשה לך שתי חצוצרות בסף נתפרש, עשה לך חרבות צורים נתפרש גלבין דטינרי ו). ובאחד אמר לו עשה לך ולא נתפרש, עשה לך שרף. ר' יודן בשם ר' יוסי אמר ישמע חכם ויוסף לקח (משלי א') זה משה, אמר אם אני עושה אותו של זהב או של כסף אין הלשון הזה נופל על הלשון הזה, הריני עושה אותו של נחשת, למה? שהלשון הזה נופל על הלשון הזה, שנאמר ויעש משה נחש נחשת (במדבר כ"א), מכאן שנתנה תורה בלשון הקדש (ילקוט, ב"ר פל"א).

[מילה] **ושוב מול את בני ישראל שנית.** תניא רבי ישמעאל אומר וכי ערלים שמעו קולו של הקב"ה בסיני ונתן להם את התורה? ח"ו, אלא נמולין היו שלא כתקונן, שהיו כורתין ולא היו פורעין וקודם מתן תורה לא ניתנה הפריעה, וכשבאו לארץ ישראל א"ל הקב"ה ליהושע אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כדרכן וכתקונן? חזור ומול את ישראל פעם שנית עם הפריעה, שנאמר ושוב מול את בני ישראל. הה"ד וזה הדבר אשר מל יהושע, רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי אבין, דבר זה אמר להם יהושע ומלן, אמר להם מה אתם סוברים שאתם נכנסין לארץ ערלים? הלא כך אמר הקב"ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך (בראשית י"ז) על מנת ואתה את את בריתי תשמור. וקבץ יהושע את כל הערלות עד שעשה אותן כגבעה שנאמר וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות. והיו ישראל לוקחים עפר המדבר ומכסין אותן, מכאן התקינו חכמים שיהיו מכסין את הערלה בעפר הארץ, שנמשלו בו ישראל שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כ"ח). וכך היו ישראל מלין עד שנחלקו ישראל לשתי ממלכות, ומלכות אפרים מנעו מהם ברית מילה, ועמד אליהו זכור לטוב וקנא קנאה גדולה ונשבע לשמים שלא להוריד טל ומטר, ושמעה איזבל אשת אחאב ובקשה להרוג אותו ועמד והתפלל להקב"ה, א"ל הקב"ה, אליהו! הטוב אתה מאבותיך? יעקב ברח מפני עשו שנאמר קום ברח לך (שם כ"ז), משה ברח מפני פרעה שנאמר ויברח משה (שמות ב'), דוד ברח מפני שאול שנאמר ודוד ברח וימלט (ש"א ט'), מלמד שכל הבורח נמלט, ועמד אליהו ז"ל והלך לו להר חורב ושם נגלה עליו הקב"ה ואמר לו מה לך פה אליהו, ויאמר קנא קנאתי (מ"א י"ט). א"ל לעולם אתה מקנא קנאתי, בשטים על גלוי עריות, וכאן את מקנא לי, חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך, מכאן התקינו להיות עושין מושב כבוד למלאך הברית שנקרא אליהו ז"ל מלאך הברית, שנאמר ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (מלאכי ג') וכו' (ילקוט, פרקי דר"א פכ"ט).

[מן] **וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ.** כל זמן שהיה משה קיים היה המן יורד להם משמת משה נפסק. והמן שלקטו בשבעה באדר (יום שמת בו משה) אכלו ל"ט יום עד ט"ז בניסן והקריבו את העומר בגלגל שנאמר ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה וגו', שאין ת"ל עד בואם אל ארץ נושבת אלא לומר לך שאילו לא פסק המן לא היו רוצים לאכול מתבואת הארץ. ר"א בן עזריה אומר משלו משל למה"ד למלך ב"ו שאמר לעבדו מזוג לי חמין א"ל אין לי חמין א"ל מזוג לי צונן. ד"א משל אומר לאדם מפני מה אתה אוכל פת שעורין? מפני שאין לי פת חטין, מפני מה אתה אוכל חרובין? מפני שאין לי דבלה, כך אילו היה בידם של ישראל מאותה קמיצה שקמצו ביום שמת משה לא רצו לאכול מתבואת ארץ כנען. ד"א ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה, והלא חסרים שלשים יום מחמשה עשר בניסן עד ששה עשר באייר? (שהתחיל המן לירד) אלא שאכלו עוגות מצות שהוציאו בידן ממצרים שהיו יפות להם כמן (מכילתא, תוספתא דסוטה). שלש פרנסים טובים ניתנו להם לישראל ואלו הם: משה ואהרן ומרים, ושלש מתנות טובות ניתנו על ידם: מן ועמוד ענן ובאר, מן בזכות משה, עמוד ענן בזכות אהרן, באר בזכות מרים, מתה מרים בטלה הבאר דכתיב ותמת שם מרים וכתיב בתריה ולא היה מים לעדה (במדבר

בפרקים שחרית וערבית. ה) וזת היה בדרך נס, ולכן נענש עוזא ששלח ידו לאחוז בארון לסייעו (ש"ב ו'). ו) גלבין דטינרי, תער עשוי מאבן קשה. ור"ל שנתפרש מאיזה עץ אבן או מתכות שיעשה, ורק בנחש לא נזכר מאיזה רבר שיעשה אותו, והבין משה מדעתו שיעשהו

כ׳), וחזרה בזכות משה ואהרן. מת אהרן בטל עמוד הענן דכתיב ויראו כל העדה כי גוע אהרן (שם ל״א), וא״ר אבהו אל תקרי וַיִּרְאוּ אלא וַיֵּרָאוּ, חזרו שניהם בזכות משה, מת משה בטלו שלשתן, דכתיב ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד (זכריה ל״ב), וכי בירח אחד מתו והלא מרים מתה בניסן ואהרן באב ומשה באדר? אלא שבטלו מתנות טובות שניתנו על ידם בירח אחד. ולעתיד לבא עתידין לחזור שלשתן שנאמר לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש (ישעיה מ״ט), ולא ירעבו זה המן, ולא יצמאו זו הבאר, ולא יכם שרב ושמש זה עמוד הענן וכו׳ (תענית ט׳.).

ז

[התבוללות] ומה תעשה לשמך הגדול. ריש לקיש בשם ר׳ ינאי אמר, שתף הקב״ה שמו בישראל. משל למלך שהיה לו מפתח קטן לפלטרין שלו אמר אם אני מניחו כמות שהוא נאבד מידי, אלא הריני עושה לו שלשלת גדולה שאם אבד תהא מוכחת עליו, כך אמר הקב״ה אם אני מניח את ישראל כמות שהם יהיו נבלעים בין האומות, אלא הריני משתף שמי הגדול ביניהם והם חיים, כמו שכתוב ושמעו הכנעני וגו׳ והכריתו את שמנו ומה תעשה לשמך הגדול המשותף בנו, מיד ויאמר ה׳ אל יהושע קום לך (ירוש׳ תענית פ״ב).

[תקנות חכמים] והיתה העיר חרם. אמר ר׳ יהושע שלשה דברים גזרו ב״ד של מטה והסכים הקב״ה להם מלמעלה, ואלו הם, אחד בימי עזרא כשעלו ישראל מבבל ביקש הקב״ה להתיר להם את המעשרות, מה עשו? גזרו על עצמם שיהיו מעשרין שנאמר ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי כל עץ וגו׳ (נחמיה י׳), מה עשו כתבו בספר ונתנו אותו בהיכל, למחר נכנסו ומצאו אותו חתום, שנאמר ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום (שם); ואחת בימי מרדכי דכתיב קימו וקבלו היהודים (אסתר ט׳) קיימו למעלה מה שקבלו למטה; ואחת בימי יהושע בשעה שנכנסו לארץ א״ל יהושע והיתה העיר חרם, ולא מצינו שא״ל הקב״ה, ומנין שהסכים הקב״ה על ידו? שנאמר חטא ישראל וגם עברו ברית. וכן יעקב כשנכנסו בניו לברכה התחיל מחלק להם פרוקופאות ז), ומנין שהסכים הקב״ה על ידו? אתה מוצא שברכות שברך יעקב ברכן משה מפי הגבורה, וי״א אף שאילת שלום בשם, שנאמר והנה בועז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה׳ עמכם (רות ב׳), ומנין שהסכים הקב״ה על ידו, שנאמר ה׳ עמך גבור החיל. הה״ד אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נ״ז) וכו׳ (תנחומא פ׳ ויחי).

[גורל—וידוי] שים נא כבוד לה׳ אלהי ישראל ותן לו תודה. ת״ר אין „נא" אלא לשון בקשה. בשעה שאמר הקב״ה ליהושע חטא ישראל, אמר לפניו רבש״ע מי חטא? א״ל וכי דלטור (מלשין) אני? לך הפל גורלות, הלך והפיל גורלות ונפל הגורל על עכן, אמר לו עכן ליהושע בגורל אתה בא עלי? אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם, אם אני מפיל עליכם גורל על אחד מכם הוא נופל. א״ל בבקשה ממך אל תוציא לעז על הגורלות, שעתידה א״י שתתחלק בגורל, שנאמר אך בגורל יחלק את הארץ, (במדבר כ״ו), חן לו תודה והיפטר. תניא כל המומתין מתודין, שכל המתודה יש לו חלק לעוה״ב, שכן מצינו בעכן שאמר לו יהושע בני שים כבוד לה׳ אלהי ישראל ותן לו תודה, ויען עכן את יהושע ויאמר אמנה אנכי חטאתי וכזאת וכזאת עשיתי. ומנין שכיפר לו וידויו? שנאמר ויאמר יהושע מה עכרתנו יעכרך ה׳ ביום הזה וגו׳, ביום הזה אתה עכור, ואי אתה עכור לעוה״ב (סנהדרין מ״ג: מ״ד.).

ח

[הר גרזים והר עיבל] חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול הר עיבל. כיון שעברו ישראל את הירדן ובאו אל הר גרזים ואל הר עיבל שבשמרון שבצד שכם וכו׳ ששה שבטים עלו לראש הר גרזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל, והכהנים והלוים והארון עומדים למטה באמצע (בין שני ההרים), הכהנים מקיפין את הארון והלוים מקיפין את הכהנים, כל ישראל מכאן ומכאן, שנאמר וכל ישראל וזקניו ושוטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון וגו׳. הפכו פניהם כלפי הר גרזים ופתחו בברכה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה אלו ואלו עונין אמן, הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה (דברים כ״ז) ואלו ואלו עונין אמן, עד שגומרין ברכות וקללות (סוטה ל״ב.).

י

[אותות ומופתים] שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון. זה שאמר הכתוב אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (ישעיה מ״ה), א״ר יונתן תנאים התנה הקב״ה עם הים בששת ימי בראשית שיהא נקרע לבני ישראל, הה״ד וישב הים לפנות בקר לאיתנו (שמות י״ד) לתנאו ח). א״ר ירמיה ב״ר אלעזר לא עם הים בלבד התנה הקב״ה אלא עם כל מה שנברא בששת ימי המעשה, הה״ד וכל צבאם צויתי, צויתי את השמים ואת הארץ שישתקו לפני משה שנאמר האזינו השמים ואדברה

מנחשת לשון נופל על לשון = נחש הנחשת. ז) אותות כבוד להצטיינות, תוארים. ח) והיה צריך לתנאי כדי שלא

ותשמע הארץ אמרי פי, צויתי את העורבים שיכלכלו את אליהו שנאמר והעורבים מביאים לו לחם (מ"א י"ז), צויתי את הדג שיקיא את יונה שנאמר ויאמר ה' לדג ויקיא את יונה, צויתי את השמים שיפתחו לפני יחזקאל שנאמר (א') נפתחו השמים ואראה מראות אלהים, צויתי את האש שלא תזיק את חנניה מישאל ועזריה, צויתי את האריות שלא יזיקו לדניאל. וכן כאן צויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע שנאמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (ב"ר פמ"ה).

[שירה—השמש והאדם] ד"א שמש בגבעון דום, זשה"ש ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קי"ג), משעה שהשמש זורח עד שהוא שוקע הוא מקלס להקב"ה בדרך הליכו. וכן את מוצא בשעה שהיה יהושע בגבעון ובקש להעמיד את החמה לא אמר שמש בגבעון עמוד אלא שמש בגבעון דום, ששתק אותו מקלוסו ועמד מעצמו. אמר לו השמש אתה אומר לי דום, יש קטן פותח פיו ואומר לגדול ממנו דום? הלא אני נבראתי ביום רביעי ואתה נבראת בששי ואתה אומר לי דום. א"ל יהושע בן חורין קטן שיש לו עבד זקן אינו אומר לו שתוק? לא קנה אברהם אבינו השמים וכל צבאם ט), שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד)? ולא זו בלבד אלא שנשתחוית כעבד לפני יוסף שנאמר והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (שם ל"ז). אמר לו השמש ליהושע, אתה מצויני דום ומי יאמר קלוסו של הקב"ה! א"ל שתוק, ואני אומר, שנאמר אז ידבר יהושע, ואין אז אלא שירה שנאמר אז ישיר משה (תנחומא, ילק"ש).

כב

[ברכת הפרידה] **ויברכם יהושע וישלחם וילכו אל אהליהם.** ר' יונתן בן עסמיי ורבי יהודה בן גרים תנו פרשת נדרים בי רשב"י, איפטורי מיניה באורתא, לצפרא הדור וקא מפטרי מיניה, אמר להו ולאו איפטריתו מיני באורתא? אמרו ליה למדתנו רבינו תלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר צריך ליפטר ממנו פעם אחרת, שנאמר ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך (מ"א ח') וכתיב וביום כ"ג לחדש השביעי שלח את העם וגו' (דהי"ב ז'). ר' יצחק ור' יוחנן ור' יודן הלכו לשמוע תורה מרשב"י ונטלו ממנו רשות והמתינו שם עוד יום אחד, אמרו צריכים אנו ליטול רשות פעם שניה. חד מנהון דרש ואמר להון כבר כתיב ויברכם יהושע וישלחם וילכו לאהליהם, מה ת"ל גם כי שלחם יהושע אל אהליהם ויברכם? אלא בשעה שהיו ישראל מכבשין ומחלקין את הארץ היה שבט ראובן וגד עמהם ועשו שם י"ד שנה שהן שנות כבוש וחילוק. לאחר י"ד שנה נטלו רשות מיהושע ללכת לאהליהם ושהו שם עוד ימים אחדים, וחזרו ונטלו ממנו רשות פעם שניה. א"ר יודן שבט ראובן וגד היו בני פמליא י) של יהושע ולוה עמהם עד הירדן, וכיון שראו שנתמעטו בני פמליא שלו חזרו ולוו אותו עד ביתו. הברכה האחרונה היתה גדולה מהראשונה, הה"ד ויאמר אליהם בנכסים רבים שובו לאהליכם ובמקנה רב מאד בכסף ובזהב וגו' (מ"ק ח'. ילק"ש).

לשנות מעשי בראשית מטבעם היסודי. ט) לפי המדרש מוסב קונה שמים על אברהם. י) בני ביתו ומשפחתו (family) ולוה אותם עד הירדן ובחזירתו ראו שאין לו מלוים אחרים חזרו עמו, ולכן היו צריכים ליפטר ממנו פעם אחרת.

תם ספר יהושע

שופטים

ב

[שופטים] **וכי הקים ה' להם שופטים.** מכל השבטים יצאו שופטים ומלכים, ומשבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך בשביל החטא שעשה זמרי שהיה נשיא בית אב לשמעוני, ללמדך כמה חמורה הזנות. ואלה הם השופטים: עתניאל בן קנז משבט יהודה, אהוד משבט בנימין, דבורה וברק מהר אפרים ומקדש נפתלי, גדעון משבט מנשה ואבימלך בנו אחריו, תולע בן פואה משבט יששכר, יאיר הגלעדי מחוות יאיר משבט מנשה, וכן יפתח מיושבי גלעד, אבצן מבית לחם יהודה, אלון משבט זבולון, עבדון בן הלל משבט אפרים, שמשון משבט דן, עלי ושמואל משבט לוי: מיהודה ובנימין יצאו מלכים, מאפרים ירבעם וממנשה יהוא בן נמשי (מדרש תדשא, ילק"ש).

ג

[נסיון] **ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל.** הה"ד נתת ליראיך

נס להתנוסס (תהלים ס׳) נסיון, בוא וראה מה בין ראשונים לאחרונים, שהראשונים היו מתנסים ביד הקב״ה כמו שנאמר והאלהים נסה את אברהם (בראשית כ״ב), וכן דור המדבר שנאמר בו למען אנסנו (שמות ט״ז), ולמען נסותך (דברים ח׳). אבל האחרונים נתנסו ביד האומות שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה׳ לנסות בם את ישראל, לידע מי עושה רצונו באמת, וכן אתה מוצא בדניאל כשגלו גזר הקב״ה ואמר ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים (ישעיה ה׳), עמד נבוכדנצר וקיים את הדבר, התחיל לומר גוזרני שיהיו אוכלים מן אנונה (כלכול מזונות) שלי, שנאמר וימן להם המלך דבר יום ביומו מפתבג המלך (דניאל א׳), דניאל לא קבל עליו, אמר בקש הקב״ה לנסות אותנו שאנו מבני בניו של אברהם אבינו שנתנסה בעשר נסיונות, שמא זכותו תעמוד לנו. התחיל לומר לשר הסריסים נס נא את עבדיך ימים עשרה ויתנו לנו מן הזרעונים ונאכלה ומים ונשתה וגו׳ ויעשה כן וימצאם עשר ידות וגו׳ (שם) וכו׳ (ילקוט).

ד

[דבורה הנביאה] ודבורה אשה נביאה אשת לפידות. מה טיבה של דבורה שנתנבאת על ישראל ושפטה אותם, והלא פינחס בן אלעזר עומד?—מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ בין גוי בין ישראל בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשיו של אדם רוה״ק שורה עליו. תני דבי אליהו אמרו בעלה של דבורה עם הארץ היה, אמרה לו בוא ואעשה לך פתילות ולך להביאן לבית המקדש שבשילה, אז יהיה חלקך בין הכשרים שבהם ותבא לחיי העולם הבא. והיא עושה פתילות עבות כדי שיהא אורן מרובה והקב״ה בוחן לבות וכליות אמר לה, דבורה! את נתכוונת להרבות אורי אף אני ארבה אורך ביהודה ובירושלם כנגד י״ב שבטים, והוא מוליך אותן לבית המקדש. מי זכה לו ללפידות שיהא חלקו עם הכשרים ויבא לחיי עולם הבא הוי אומר זו דבורה אשתו, ועליה נאמר חכמות נשים בנתה ביתה (משלי י״ד). ושלשה שמות היו לו ברק ומיכאל ולפידות, ברק ע״ש שפניו דומות לברק, מיכאל ע״ש שהיא ממיך את עצמו, לפידות ע״ש הפתילות להאיר (ילקוט).

[עיקר וטפל—שירה] ויאמר אליה ברק אם תלכי עמי והלכתי. ר׳ פינחס בשם ר׳ ראובן אמר שני בני אדם היו עיקר ועשו עצמם טפל ונעשו טפל, והם אברהם וברק, אברהם היה עיקר שנאמר ויקח אברם את שרי אשתו (בראשית י״ב) ועשה עצמו טפל שנאמר אמרי לי אחותי את, וכתיב ולאברם הטיב בעבורה (שם). ברק דכתיב אם תלכי עמי והלכתי, ר׳ יהודה אומר אם תלכי עמי לקדש אלך עמך לחצור ואם לא תלכי עמי לקדש לא אלך עמך לחצור. ר׳ נחמיה אומר אם תלכי עמי לשירה אלך עמך למלחמה ואם לא תלכי עמי לשירה לא אלך עמך למלחמה. ותאמר הלך אלך אפס כי לא תהיה תפארתך. א״ר ראובן אמרה לו מה אתה סבור שתפארת שירה נמסרה לך לבדך? ונעשה טפל שנאמר ותשר דבורה וברק (ב״ר פ״מ).

[שירה] עשר שירות הן, הראשונה במצרים שנאמר השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל׳), השניה שנאמרה על הים אז ישיר משה (שמות ט״ו), שלישית שנאמרה על הבאר אז ישיר ישראל (במדבר כ״א), רביעית שאמר משה למען תהיה לי השירה הזאת לעד (דברים ל״א), החמישית שאמר יהושע שנאמר אז ידבר יהושע לה׳ וגו׳ הלא היא כתובה על ספר הישר (יהושע י׳) שענינו שיר, הששית ותשר דבורה וברק, השביעית שאמר דוד וידבר לה׳ את דברי השירה הזאת (ש״ב כ״ב) ומזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל׳), השמינית שאמר שלמה שנאמר אז אמר שלמה (מ״א ח׳), התשיעית שאמר יהושפט בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה׳ כי לעולם חסדו (דהי״ב כ׳), העשירית לעתיד לבא שנאמר שירו לה׳ שיר חדש (ישעיה מ״ב ותהלים קמ״ט). זה שאמר הכתוב לך יום אף לך לילה אתה הכינות מאור ושמש (תהלים ע״ד), לך היום מקלס, לך הלילה מקלס, מה הלילה ברשותך אף היום ברשותך, בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום. אנו אומרים לפניך שירה ביום, הה״ד ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא לאמר, בשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה אנו אומרים לפניך שירה בלילה הה״ד השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג, לך נאה לומר שירה ביום ובלילה, למה? שאתה הכינות מאור ושמש (ב״ר פ״ו, ילקוט).

[ישוב—גאוה] חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל. ר׳ שמואל בר נחמני עלה מבבל בשביל לשאול שלשה דברים, מצא את ר׳ יונתן איש הבירה, א״ל מאי דכתיב חדלו פרזון בישראל וגו׳? א״ל ר׳ יונתן העיירות הקטנות שחרבו בימי סיסרא, כיון שעמדה דבורה נעשו אמהות, כמו לבד מערי הפרזי (דברים ג׳ ה׳). שוב אמר ליה מאי דכתיב לה׳ אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט׳), לא היה לו לומר אלא כי שמרנו תורתו, א״ל ר׳ יונתן יפה כתיב, בנוהג שבעולם פועל שהוא עושה עם בעה״ב באמונה והוא נותן לו שכרו מה טובה יש לו עליו? ואימתי מחזיק לו טובה בשעה שאינו עושה עמו באמונה ואינו מעכבו משכרו כלל, לכך כתיב לה׳ אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. אמר ר׳ שמואל ב״נ ראית מימיך שמורדין במלך והוא מספיק להם מזונות? א״ל כתיב אף כי עשו להם עגל מסכה (נחמי׳ ט׳) והמן יורד, הוי לך ה׳ הצדקה (דניאל ט׳) ואעפ״כ

ומנך לא מנעת מפיהם (שם). שוב שאלו מהו דכתיב והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (ש"ב י"ט) א"ל ר' יונתן מה הייתם אומרים בבבל? א"ל כך אנו אומרים כיון שבא שמעי אצל דוד א"ל ומה יוסף הצדיק אחיו גמלוהו רעה והוא גמלם טובה, כך אני גמלתיך רעה גמול עמי טובה כיוסף. א"ל ר' יונתן שמעו דבר גדול מהו והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, כל ישראל נקראו על שם יוסף שנאמר אולי יחנן ה' אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס ה'), אמר ליה שמעי לדוד כל ישראל גמלוך רעה ואני יותר מכולם, ועתה כל ישראל יושבים ומקוים מה חסד אתה עושה עמי, אם תקבל אותי כל ישראל באים ומשלימים עמך, הוי אומר והנה באתי היום ראשון לכל בית דוד (שוחר טוב פ"ג). א"ר יהודה אמר רב כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. חכם למדנו מהלל שהושיבוהו בראש ומינוהו לנשיא והתחיל לקנטר את בני בתירא ואמר להם מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם? עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, וכאשר שאלו אותו רבי, שכח ולא הביא סכין מערב שבת מהו להביא סכין בשבת שחל בערב פסח לשחוט הקרבן פסח? אמר להם הלכה זו שמעתי ושכחתי. ונביא למדנו מדבורה שאמרה חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה, וכתיב בתריה עורי עורי דבורה עורי דברי שיר, כי נסתלקה ממנה הנבואה (פסחים ס"ו:).

[גלות] צדקת פרזונו בישראל. א"ר אושעיא מאי דכתיב צדקת פרזונו בישראל? צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות, והיינו דאמר ליה ההוא מין לר' חנינא אנן מעלינן מנייכו, כתיב בכו כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום (מ"א י"א), ואילו אנן איתניכו גבן כמה שני ולא קא עבדינן לכו מידי. א"ל רצונך יטפל לך תלמיד אחד, נטפל לו רבי אושעיא, א"ל משום דלא ידעיתו היכי תעבדו, תיכלינן כולהו? ליתנייהו גבייכו, מה דאיכא גבייכו קרי לכו מלכותא קטיעתא א). א"ל גפא דרומי בהא נחתינן ובהא סלקינן (פסחים פ"ז:).

[סיסרא—נחל קישון] נחל קישון גרפם נחל קדומים. דריש רבה בר מרי מאי דכתיב וימרו על ים בים סוף (תהלים ק"ו), מלמד שהמרו ישראל באותה שעה ואמרו כשם שאנו עולין בצד אחד כך מצריים עולין מצד אחר, אמר לו הקב"ה לשר של ים פלוט אותן ליבשה! אמר לפניו רבש"ע כלום יש עבד שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטלה הימנו? א"ל אשלם לך אחד ומחצה שבהן, א"ל רבש"ע כלום יש עבד שתובע את רבו? א"ל נחל קישון יהא לי ערב בדבר, מיד פלט אותן הים ליבשה ובאו ישראל וראו אותן, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים (שמות י"ד). מאי אחד ומחצה שבהן? דאילו בפרעה כתיב שש מאות רכב בחור ואילו בסיסרא כתיב תשע מאות רכב ברזל (שופטים ד'). כי אתא סיסרא אתא עלייהו בדקרי דפרזלא (חניתי ברזל), הוציא הקב"ה עליהם כוכבים ממסילותם דכתיב מן השמים נלחמו הכוכבים, כיון דנחיתו כוכבי דשמיא עלייהו אוקדירו (נתחממו) הני דקרי דפרזלא, נחיתו לאקרורי למיסחן (לרחוץ) נפשייהו בנחל קישון, א"ל הקב"ה לנחל קישון, לך והשלם ערבונך! מיד גרפם נחל קישון והשליכן לים, שנאמר נחל קישון גרפם נחל קדומים, נחל שנעשה ערב מקדם. באותה שעה פתחו דגים של ים ואמרו (תהלים קי"ז) ואמת ה' לעולם (פסחים קי"ח:).

[ישראל וקב"ה חד] כי לא באו לעזרת ה'. אתה מוצא כל מי שהוא עוזר לישראל כאלו עוזר למי שאמר והיה העולם, שנאמר כי לא באו לעזרת ה', לעזרתנו לא נאמר אלא לעזרת ה'. וכה"א כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב') כביכול בעינו של הקב"ה. וכל מי שהוא קם על ישראל כאילו קם על מי שאמר והיה העולם, שנאמר כי הנה אויביך יהמיון (תהלים פ"ג) אויבינו אין כתיב כאן אלא אויביך, מפני מה? על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך. וכה"א תכלית שנאה שנאתים (שם קל"ט), מפני מה, הלא משנאיך ה' אשנא. וכה"א אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד (שם ע"ד). וכה"א וברוב גאונך תהרוס קמיך (שמות ט"ו), מי הוא שקם נגדך קם נגד בניך (מכילתא, ילק"ש).

[איחור זמן—שיחה] מדוע בושש רכבו לבא. א"ר אלעזר שלשה הם שלא המתינו בשלותן שש שעות, ואלו הם: אדם הראשון וישראל וסיסרא. אדה"ר דכתיב ולא יתבוששו, לא באו שש שעות והם בשלותן, ישראל דכתיב וירא העם כי בושש משה (שמות ל"ה) באו שש שעות ולא בא משה, סיסרא דכתיב מדוע בושש רכבו לבוא, בכל יום היה למוד לבוא בשלש שעות ובארבע שעות עכשיו בא שש ולא בא (ב"ר פי"ח). שלשה דברים נאמרו זה בצד זה, מי שאמר זה לא אמר זה, מדוע בושש רכבו לבוא אמרה אמו של סיסרא, הלא ימצאו יחלקו שלל אמרו

א) השיב לו כי באמת רוצים לכלות כל ישראל, אבל אין להם יכולת לאבד כולם, כי ישראל מפוזרים במדינות שונות, ואם יהרגו רק היהודים במלכותם תחשב לממלכה מקוטעת שאין בה יהודים ושאר הממלכות יש בהן יהודים ובהם תתגשא ממלכתם, והשיב המין מהנוצרים הראשונים כי אמנם כן מחשבתם במועצות המדינה ולכן ימנעו לאבדם, ולא מפני חסדם וטובם. גפא דרומי, נשבע בבירת העיר רומא (capitol), וזוהי הצדקה שעשה הקב"ה לפזר את ישראל בכל חלקי התבל, כי אם היו במקום אחד היתה

אשתו וכלותיו, ורוה"ק אומרת כן יאבדו כל אויביך ה'. כיוצא בו הזקנים אומרים ידינו לא שפכו את הדם הזה, והכהנים אומרים כפר לעמך ישראל, ורוה"ק אומרת ונכפר להם הדם (דברים כ"א). כיוצא בו הכר נא למי החותמת אמרה תמר, צדקה ממני אמר יהודה, ולא יסף עוד לדעתה (בראשית ל"ח) אמרה רוח הקדש. כיוצא בו באנו אל הארץ אשר שלחתנו אמר יהושע, עלה נעלה אמר כלב, אפס כי עז העם (במדבר י"ג) אמרו מרגלים. כיוצא בו מי יצילנו מיד האלהים האדירים (ש"א ד') אמרו כשרים שבהם, רשעים שבהם אמרו אלה הם המכים את מצרים בכל מכה במדבר, עשר מכות היו לו ושלמו, א"ל הקב"ה אני מביא עליכם מכה שלא נהיתה מעולם אלו עכברים שהיו שומטים את מעיהם, גבורים שבהם היו אומרים התחזקו והיו לאנשים (שם), כיוצא בו מיכה המורשתי היה ניבא וגו' וינחם ה' על הרעה אשר דבר עליהם אמרו כשרים שבהם, וגם איש היה מתנבא בשם ה' אוריהו בן שמעיהו אמרו רשעים שבהם, כשם שנהרג אוריה כך ירמיה חייב ליהרג. אך יד אחיקם בן שפן היתה את ירמיה לבלתי תת אותו ביד העם (ירמיה כ"ו) אמרה רוה"ק. כיוצא בו תחת התפוח עוררתיך (שה"ש ח') אמרה רוח הקדש, וישראל אומרים שימני כחותם על לבך, ואו"ה אומרים כי עזה כמות אהבה. כיוצא בו חי ה' שכבי עד הבקר (רות ג'), חי ה' ליצרו נשבע, ולאשה אמר שכבי עד הבקר (תוספתא דסוטה, ילקוט).

ו

[שירה למחילת עון] ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה'. א"ר סימון לא כל מי שירצה לומר שירה אומר שירה, אלא כל מי שנעשה לו נס, וכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה בידוע שמוחלין לו על כל עונותיו ונעשה כבריה חדשה. ישראל כשנעשה להם נס ואמרו שירה נמחל להם עונותיהם, שנאמר ויסע משה את ישראל (שמות ט"ו) שהסיעם מעונותיהם. וכן אתה מוצא בדבורה וברק שנעשה להם נס ואמרו שירה. ומנין שמחלו עונותיהם? רבי איבו בשם רבי אבא אמר, בכל מקום הוא אומר ויסיפו בני ישראל לעשות הרע וכאן כתיב ויעשו בני ישראל — תחלת עשייה—והיכן הוא מה שעשו לשעבר? אלא מחל להם הקב"ה מה שעשו מקודם. וכן אתה מוצא בדוד שנעשה לו נס ואמר שירה, ומנין שנמחלו לו עונותיו, דכתיב בתר שירה ואלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כ"ג) והיכן הם הראשונים? אלא מלמד שמחלן לו הקב"ה (מדרש שוחר טוב, ילקוט).

[סנגוריא על ישראל—יחוד השם על הטובה] ה' עמך גבור החיל. א"ר יהודה ב"ר שלום ליל פסח היה אותו הלילה, שנאמר ויאמר אליו גדעון בי אדני ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת, ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו לאמר הלא ממצרים העלנו וגו', היכן הם הפלאים שעשה ה' בלילה הזה במצרים והוציא משם ישראל שמחים? וכיון שלמד סנגוריא על ישראל, אמר הקב"ה דין הוא שאגלה אני בכבודי עליו (ולא ע"י המלאך), שנאמר ויפן אליו ה' ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל מכף מדין. התחיל מנסה בגיזה, ויאמר אם טל יהיה על הגיזה לבדה ועל כל הארץ חורב וגו' מה כתיב „ויהי כן", ולא כתיב ויעש ה' כן כי אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה. אמר הקב"ה כל העולם בצרה (חורב) ואני מיחד שמי? וכתיב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (תהלים ה'). אבל בשעה שאמר יהי נא חורב אל הגיזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל, אמר הקב"ה הואיל וטל מנשב והעולם שמחים איחד שמי, שנאמר ויעש אלהים כן בלילה ההוא. וכן ירמיה בשעה שהיה מתנבא דברי נחמות היה מיחד שמו שנאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה א'), אבל בדברי תוכחות כתיב דברי ירמיהו (שם). וכן משה על כל דבור ודבור כתיב וידבר ה', וכשבא להוכיח כתיב אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל (דברים א') וכו' (תנחומא, ילקוט).

ט

[הר גרזים] ויגידו ליותם וילך ויעמוד בראש הר גרזים. ולמה עמד על הר גרזים וקלל, ולא ניתנו הקללות אלא על הר עיבל? אלא כך אמר, אתם הכותים ב) עתידים לומר הר גרזים שלנו הוא ששם נתנו הברכות, ואינם יודעים ששם נתנו הקללות שהרי עומדים על הר עיבל ומקללים למי? לא לאלו שהיו כנגדן? נמצאו הקללות באו על הר גרזים והברכות על הר עיבל, לפיכך אמר יותם, איני מקללם אלא על הר גרזים. התחיל אמר להם משל הלוך הלכו העצים אלו ישראל, ויאמרו לזית מלכי עלינו זה עתניאל בן קנז שנאמר זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך (ירמיה י"א), ומה אמר לו עתניאל החדלתי דשני, הלכו אצל דבורה ויאמרו לתאנה מלכי עלינו ותאמר החדלתי את מתקי, ויאמרו לגפן זה גדעון משול בנו, ויאמר החדלתי את תירושי לא אמשול אני בכם, ויאמרו העצים לאטד לך אתה מלוך עלינו זה אבימלך, כשם שאטד אילן סרק וכלו קוצים כך אבימלך לא היו לו מעשים טובים (ילקוט שמעוני).

יז

[מיכה—הכנסת אורחים] ויהי איש מהר

הממלכה מתיעצת עליהם לאבדם ולכלותם. ב) בשכם היה מושב הכותים והם השמרונים, והם הקדישו את הר גרזים ובנו עליו בית מקדש. וזו בקרת נעלה על השמרונים

אפרים ושמו מיכיהו. מפני מה לא מנו את מיכה עם אותן שאין להם חלק לעוה"ב? מפני שפתו מצויה לעוברים ושבים. תניא רבי נתן אומר מגרב (מקום מיכה) לשילה שלשה מילין והיה עשן של מערכה ועשן פסלו של מיכה מעורבין זה בזה, בקשו מלאכי השרת להדפו, אמר להם הקב"ה הניחו לו, פתו מצויה לעוברים ושבים (סנהדרין ק"ג).

יח

[עבודה זרה ומלאכה זרה] מי הביאך הלום ומה אתה עושה בזה ומה לך פה. אמרו לו לאו ממשה קאתית דכתיב ביה אל תקרב הלום, וכתיב ביה מזה בידך (שמות ה'), וכתיב ביה ועתה פה עמוד עמדי (דברים ה'), אתה תעשה כהן לעבודה זרה? אמר להם כך מקובלני מבית אבא לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות, הוא סבר עבודה זרה ממש, ולא היא אלא עבודה שהיא זרה לו, כדאמר ליה רב לרב כהנא פשוט נבלתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא כהנא אנא גברא רבה אנא וזילא בי מילתא. כיון שראה דוד שממון חביב עליו ביותר מנהו גזבר על האוצרות, דכתיב ושבואל בן גרשום בן מנשה נגיד על האוצרות, (דהי"א כ"ו), וכי שבואל שמו והלא יונתן שמו, א"ר יונתן מלמד ששב לאל בכל לבו (ב"ב ק"י). כתיב ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ, וכי בן מנשה הוא והלא בן משה הוא דכתיב ובני משה גרשום ואליעזר? אלא מתוך שעשה מעשה מנשה תלאו הכתוב במנשה ג), ואמר ר' יוחנן בשם רשב"י מכאן שתולין הקלקלה במקולקל (ב"ב ק"ט).

כ

[אורים ותומים] וישאלו בני ישראל בה' וגו'. ופינחס בן אלעזר היה כהן בימים ההם. ת"ר כיצד שואלים באורים ותומים? השואל פניו כנגד הנשאל והנשאל פניו כלפי שכינה (למערב). השואל אומר הארדוף אחרי הגדוד הזה האשיגנו? והנשאל אומר כה אמר ה' עלה והצלח. ר' יהודה אומר אינו צריך לומר לו כה אמר ה' אלא עלה והצלח. ואין שואלין בקול שנאמר ושאל לו (במדבר כ"ז), ולא מהרהר בלבו שנאמר לפני ה' (שם), אלא כדרך שאמרה חנה בתפלתה (בלחש), שנאמר וחנה היא מדברת על לבה (ש"א א'), ואין שואלין שני דברים כאחד ואם שאל אין מחזירין לו אלא אחד הראשון, שנאמר היסגירוני בעלי קעילה בידו הירד שאול וגו' ויאמר ה' יסגירו (ש"א כ"ב). למה נקרא שמם אורים ותומים? שמאירים עינים בהלכה ומשלימים דבריהם. ואם תאמר בגבעת בנימין מפני מה לא השלימו את דבריהם (ונגפו ישראל לפניהם)? שלא בחנו אם לנצח אם שלא לנצח, באחרונה שבחנו ואמרו האוסיף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחדל? הסכימו והשלימו להם ויאמר ה' עלו כי מחר אתננו בידך. כיצד נעשית? ר' יוחנן אומר בולטות ומזהירות היו האותיות של שמות השבטים באבני האפוד, כגון עי"ן משמעון למ"ד מלוי ה"א מיהודה לחבר המלה „עלה", והכהן היה מצרפן ברוה"ק, וריש לקיש אמר מצטרפות היו האותיות ונתחברו כסדר ע"פ נס. ואין נשאלין להדיוט אלא למלך ולב"ד ולמי שצורך הצבור בו, מנא הני מילי, אמר ר' אבהו דאמר קרא ולפני אלעזר הכהן יעמוד זה מלך, וכל ישראל אתו זה משוח מלחמה, וכל העדה זה סנהדרין (יומא ע"ג).

כא

[התרת שבועה] ארור נותן אשה לבנימין. רבה בר בר חנה א"ר יוחנן בחמשה עשר באב הותרו שבט בנימין לבא בקהל, דכתיב ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה, מאי דרשו, ממנו ולא מבנותינו. ד"א מקרא קראו ורחקו אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית ל"ה) ב' שבטים תחת יוסף, א"כ בנימין אינו ממנין י"ב שבטים. מקרא אחר קראו וקרבו, דכתיב גוי וקהל גוים יהיה ממך (שם) ועדיין לא נולד בנימין, ואמרו במשנה לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים וכו' ובנות ירושלם יוצאות בט"ו באב ומחולות בכרמים (תענית כ"ו). לזכר המאורע בשילה שחטפו בני בנימין הנערות המחוללות להם לנשים, ועל ידיהם נתקיים שבט בנימין (ב"ב קט"ז, קכ"א).

לומר על הר מקדש שהוא מקולל ולא מבורך. ג) שכתוב נו"ן תלויה בשם מנשה לרמז על שם משה.

תם ספר שופטים

שמואל א

א

[עליית לרגל] **ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה.** נתעלה בביתו, נתעלה בחצרו, נתעלה בעירו, נתעלה בכל ישראל, וכל עליו לא היו אלא בשביל עצמו א). אלקנה ואשתו בניו ואחיותיו וכל קרוביו היה מעלה עמו ברגל, ובאים ולנים ברחובה של עיר, והיתה המדינה מרגשת, והיו שואלין אותן להיכן הלכו, ואומרים לבית ה׳ אשר בשילה שמשם תצא תורה ומצות ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך יחד? מיד עיניהם משגרות דמעות ואומרים להם עמכם נלך, לשנה הבאה נתוספו חמשה בתים, לשנה אחרת עוד עשרה בתים, ובדרך שהיה עולה שנה זו לא היה עולה שנה אחרת, עד שהיו כלם עולים. א״ל הקב״ה אלקנה! אתה הכרעת את ישראל לכף זכות, וחנכתם אותם במצות ורבים זכו על ידך, אני אוציא בן ממך שיכריע את ישראל לכף זכות, הא למדת ששכר אלקנה היה שמואל. לפיכך הכתוב מיחסו ושמו אלקנה בן ירוחם בן אליהוא בן תחו בן צוף אפרתי (ילקוט).

[תפלה-וקרבנות] **להשתחות ולזבוח לה׳.** ר׳ אבא בר יוסף בשם ר׳ יצחק אומר, התפלה גדולה מן הקרבנות דכתיב להשתחוות ואח״כ לזבוח, ורבנן אמרי תפלה שקולה כנגד כל הקרבנות דכתיב להשתחוות ולזבוח (ששניהם שוות).

[שטן] **וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה.** אמר ר׳ לוי שטן (באיוב) ופנינה לשם שמים נתכוונו, כיון דחזיא להקב״ה דנטיה דעתיה בתר איוב אמר חס ושלום מינשי לי לרחמנותיה דאברהם, פנינה דכתיב וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה (שתתרעם על שהיא עקרה ותתפלל). דרשה רב אחא בר יעקב בפפוניא, אתא שטן ונשקיה לכרעיה (ב״ב ט״ז.).

[צבאות] **ותאמר ה׳ צבאות אם ראה תראה בעני אמתך.** אמר ר׳ אלעזר מיום שברא הקב״ה את עולמו לא היה אדם שקרא להקב״ה צבאות, עד שבאת חנה ואמרה לפניו רבש״ע מכל חיילות שבראת בעולמך קשה לפניך שתתן לי בן אחד? משל למה״ד למלך ב״ו שעשה משתה לעבדיו בא עני אחד ועמד על הפתח, אמר להם תנו לי פרוסה אחת ולא השגיחו עליו, דחק ונכנס לפני המלך אמר מכל סעודה שעשית קשה לך ליתן לי פרוסה אחת? אמר רבי יהודה ברבי סימון אמרה חנה לפני הקב״ה רבש״ע יש צבא למעלה ויש צבא למטה, הצבא של מעלה לא אוכלים ולא שותים ולא פרים ורבים ולא מתים אלא חיים בעוה״ב, והצבא של מטה אוכלים ושותים ופרים ורבים ומתים ואינם חיים, ואני איני יודעת מאיזה צבא אני, אם מצבא של מעלה אני לא אהא לא אוכלת ולא שותה ולא מולידה ולא מתה אלא חיה לעולם, ואם מצבא של מטה אני אהא אוכלת ושותה ומולידה בנים. דבר אחר חנה היתה עולה לרגל וראתה כל ישראל, אמרה לפניו רבש״ע כל הצבאות הללו (המון אנשים) יש לך ואין לי אחד בהם. אריב״ל אמר לה הקב״ה לחנה את הרבית בחיילותי (לקרוא אותי ה׳ צבאות), אף אני ארבה חיילותיך דכתיב כל אלה בנים להימן חוזה המלך בדברי האלהים להרים קרן ב) ויתן האלהים להימן בנים ארבעה עשר ובנות שלש (דהי״א כ״ה) וכו׳ (ברכות ל״א, ילקוט).

[איש] **ונתת לאמתך זרע אנשים.** מאי זרע אנשים? אמר רב גברא בגוברין, ושמואל אמר זרע שמושח שני אנשים למלך ומאן אינון שאול ודוד, ור׳ יוחנן אמר זרע ששקול כשני אנשים ומאן אינון משה ואהרן שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צ״ט), ורבנן אמרי זרע שמובלע בין אנשים. כי אתי רב דימי פירש לא ארוך ולא גוץ (דל בשר), לא קטן ולא אלם (עב) ולא צחור (אדום) ולא גיחור (לבן ביותר) ולא חכם (ביותר) ולא טיפש (ברכות ל״א:). ד״א זרע אנשים—חכמים, כמו אנשים חכמים ונבונים (דברים א׳), אנשים נביאים כמו וישארו שני אנשים במחנה (במדבר י״א) שהם אלדד ומידד שהתנבאו במחנה, או אנשים גדולים כמו והאיש בימי שאול זקן בא באנשים (ש״א י״ז). אמרו לחנה למה את שאלת אנשים חכמים ונביאים וגדולים? אמרה להם כדי שיהא שאול לשמו של הקב״ה (ילקוט).

[תפלה] **והיה כי הרבתה להתפלל וגו׳.** ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן אמר מכאן שכל המרבה בתפלה נענה, מיחלפא שיטתיה דר׳ לוי דאמר חנה על ידי שהרבתה בתפלה קצרה ימיו של שמואל, שנאמר וישב שם עד עולם, עד עולמו של לוים, דכתיב ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה (במדבר ח׳), והא אינון חמשין ותרתין? א״ר יוסי בר אבין שתים שנה שהניקתו אינן בכלל (מדרש שמואל). א״ר המנונא כמה הלכתא גברותא איכא למשמע מנהי קראי דחנה! רק שפתיה נעות מכאן למתפלל שצריך שיחתוך בשפתיו, וקולה לא ישמע מכאן למתפלל שאסור להגביה קולו, ויחשבה עלי לשכורה מכאן שאסור לשכור להתפלל, ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין, אמר ר״א מכאן לרואה בחבירו דבר שאינו הגון שצריך להוכיחו. ותען חנה ותאמר לא אדוני,

---

א) לא בשביל כבוד עשרו ומשפחתו אלא בשביל עצמו שהיה צדיק וגדול במעשים טובים. ב) הימן זה שמואל שהיה נביא לדוד ומשח אותו בקרן שמן המשחה למלך.

אמר עולא אמרה לו לא אתה אדון בדבר זה ולא רוח הקדש שורה עליך, שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות, כי אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי. אר"א מכאן לחושדין אותו בדבר ואין בו שצריך להודיעו. ויען עלי ויאמר לכי לשלום, אר"א מכאן לחושד דבר בחבירו ואין בו שצריך לפייסו, ולא עוד אלא שצריך לברכו, שנאמר ואלהי ישראל יתן את שאלתך אשר שאלת מעמו (ברכות ל"א, ילקוט).

[עקרה] **ויהי לתקופות הימים ותהר חנה ותלד בן.** בראש השנה נפקדה חנה (ר"ה י"א). אמר רשב"י פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאוני זקן אחד, אמר לי רבי מפני מה בעלי בתים שבישראל נעצרים מהיות להם בנים? אמרתי לו בני, מפני שהקב"ה אוהבן אהבה גמורה ושמח בהן לפיכך מצרפן כדי שירבו רחמים לפניו. צא ולמד מאברהם ושרה שהיו עקרים חמשה ושבעים שנה ג) והרבו רחמים עד שנולד יצחק ושמחו בו, צא ולמד מרבקה שהיתה עקרה עשרים שנה והרבתה רחמים עד שילדה את יעקב ושמחו בו, צא ולמד מרחל שהיתה עקרה ארבע עשרה שנים והרבתה רחמים עד שילדו שני ילדיה ושמחה בהם, צא ולמד מחנה שהיתה עקרה תשע עשרה שנה וששה חדשים עד שילדה שמואל ושמחה בו. כיצד? ששהתה עם אלקנה עשר שנים ולא ילדה, ונטל את פנינה וילדה לו עשרה בנים, שנאמר הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים, ואתה נותן שמונה שנים ומחצה לעיבורה ושנה אחת לעיבורו של שמואל, הרי תשע עשרה שנה וששה חדשים, ואח"כ פקדה שנאמר כי פקד ה' את חנה (תנא דבי אליהו, ילקוט).

ב

[תפלת שמונה עשרה] **ותתפלל חנה ותאמר.** מכאן אנו למדין שנשים חייבות בתפלה, שכן חנה היתה מתפללת י"ח ברכות. רמה קרני בה'=מגן אברהם, ה' ממית ומחיה=מחיה המתים, אין קדוש כה'=האל הקדוש, כי אל דעות ה'=אתה חונן, ונכשלים אזרו חיל = הרוצה בתשובה, מוריד שאול ויעל=המרבה לסלוח, שמחתי בישועתך=גואל ישראל, מקימי מעפר דל=רופא חולים, שבעים בלחם=מברך השנים, רגלי חסידיו ישמור=מקבץ נדחי עמו ישראל, ה' ידין אפסי ארץ=אוהב צדקה ומשפט, ורשעים בחשך ידמו=מכניע זדים ד), ויתן עוז למלכו=בונה ירושלם, וירם קרן משיחו=את צמח דוד, ואין צור כאלהינו=שומע תפלה, אל תדברו גבוהה=שאותך לבדך נעבוד, יצא עתק בפיכם=הטוב שמך ולך נאה להודות, ויתן עוז למלכו=עושה השלום, הרי שמונה עשרה ברכות שבתפלה (ילקוט שמעוני).

[דעת] **כי אל דעות ה'.** א"ר אמי גדולה דעה שניתנה בין שני שמות כי אל דעות ה'. אמר רב גדול מקדש שניתן בין שני שמות שנאמר פעלת ה' מקדש ה' (שמות ט"ו), ואמר ר"א כל אדם שיש בו דעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו שזה ניתן בין שני שמות וזה ניתן בין שני שמות. ואמר ר"א כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר שנאמר ובדעת חדרים ימלאו (משלי כ"ד), ואר"א כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו שנאמר כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו (ישעיה כ"ז). ואר"א כל הנותן פתו למי שאין בו דעה יסורין באין עליו, שנאמר לחמך ישימו מזור תחתיך אין תבונה בו (עובדיה א'). ואר"א כל אדם שאין בו דעה לסוף גולה שנאמר (ישעיה ה') לכן גלה עמי מבלי דעת (ברכות ל"ג, סנהדרין צ"ב, ילקוט).

[איש האלהים] **ויבא איש האלהים אל עלי.** זה אחד מעשרה שנקראו איש האלהים, משה נקרא איש האלהים שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים (דברים ל"ג), אלקנה נקרא איש האלהים שנאמר ויבא איש האלהים אל עלי, שמואל נקרא איש האלהים שנאמר הנה נא איש האלהים בעיר הזאת (ש"א ט'), דוד נקרא איש האלהים שנאמר מצות דוד איש האלהים (דהי"ב ח'), שמעיה נקרא איש האלהים שנאמר ויהי דבר ה' אל שמעיה איש האלהים (מ"א י"ב), עדו נקרא איש האלהים איש האלהים בא מיהודה (שם י"ג), אליהו נקרא איש האלהים שנאמר איש האלהים תיקר נא נפשי (מ"ב א'), אלישע נקרא איש האלהים שנאמר כי איש אלהים קדוש הוא (שם ד'), מיכה נקרא איש האלהים שנאמר ויבא איש האלהים אל מלך ישראל (מ"א א'), אמוץ נקרא איש האלהים ה) שנאמר איש האלהים בא אליו לאמר המלך אל יבא עמך (ילקוט שמעוני).

[גלות] **הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים.** תניא רשב"י אומר בוא וראה כמה חביבין ישראל על הקב"ה, שבכל מקום שגלו שכינה עמהם, שנאמר הנגלה נגליתי וגו', גלו לבבל שכינה עמהם שנאמר למענכם שולחתי בבלה (ישעיה מ"ג), גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מ"ט), גלו לאדום שכינה עמהם שנאמר מי זה בא מאדום וגו' (ישעיה ס"ג), ואף כשהן עתידין להגאל שכינה עמהם שנאמר ושב ה' אלהיך את שבותך (דברים ל'), ישוב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב"ה שב עמהם מן הגלות (מגילה י"ז). תני רשב"י אומר אדם כשהוא גולה

ג) מעת שהיו ראוים להוליד בנים. ד) לא חשב ברכת על הצדיקים, ונראה שהיא טעות וצריך לעייל ברכה זו ולחסר ברכת ולמלשינים שנסדרה אח"כ, ויש לתקן (תחת ורשעים בחשך ידמו) להושיב עם נדיבים וכסא כבוד ינחילם = על

מיהודה לגליל אין זה קרוי גולה, אימתי הוא קרוי גולה בשעה שהוא גולה מארץ לחו"ל (אגדת שמואל).

[בחירה] ובחור אותו מכל שבטי ישראל כי לכהן. א"ר לוי ברא הקב"ה ימי השבוע ובחר לו אחד מהם את יום השבת שנאמר ימים יוצרו ולו אחד בהם (תהלים קל"ט). ברא שנים ובחר לו אחד מהן זו שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' (במדבר כ"ה), ברא שביעיות ובחר לו אחת מהן זו היובל שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה (שם), ברא ארצות ובחר לו אחת מהן זו ארץ ישראל שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים י"א), ברא רקיעים ובחר לו אחד מהם שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים ס"ח), ברא מדבריות ובחר לו אחד מהם שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (שם ח'), ברא בהמות ובחר לו אחת מהן זו בהמות בהררי אלף (שם), ברא עופות ובחר לו אחד מהם שנאמר וזיז שדי עמדי (שם), ברא דגים ובחר לו אחד מהם שנאמר לויתן זה יצרת לשחק בו (תהלים ק"ד). ברא אומות העולם ובחר לו אחת מהן שנאמר בך בחר ה' אלהיך (דברים ז'), ברא שבטים ובחר לו אחד מהם שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל, ברא נביאים ובחר לו אחד מהם שנאמר לולי משה בחירו (תהלים ק"ז), ברא מלכים ובחר לו אחד מהם שנאמר ויבחר בדוד עבדו (שם ע"ח) וכו' (ב"ר, ילקוט).

[זקן—סמיכה] ולא יהיה זקן בביתך כל הימים. ר' חנניא ור' הושעיא הוו קא משתקיד ר' יוחנן למסמכינהו ולא הוה מסתייעא מילתא, הוה קא מצטער טובא, אמרי ליה לא יצטער מר דאנן מדבית עלי קא אתינן, דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן מנין שאין נסמכין לבית עלי? שנאמר ולא יהיה זקן בביתך, מאי זקן אילימא זקן ממש והא כתיב וכל מרבית ביתך ימותו אנשים? אלא סמיכה (סנהדרין י"ד).

[שמות כפולים] ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל. מצינו אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל, לשון חיבה לשון זרוז, הן הן עד שלא נדבר עמהם והן הן משדבר עמהם, הן הן עד שלא נכנסו לגדולה והן הן משנכנסו לגדולה. ר' אליעזר אומר אחד לו ואחד לדור, אין לך דור שאין בו כאברהם ואין לך דור שאין בו כיעקב, ואין לך דור שאין בו כמשה, ואין לך דור שאין בו כשמואל (תוספתא ברכות, ילקוט).

[כביכול] בעון אשר ידע כי מקללים להם בנים. כביכול שמקללים להשם אלא שכינה הכתוב, כיוצא בו הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב') כביכול כלפי מעלה דבר הכתוב אלא שכינה הכתוב, כיוצא בו ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו (מלאכי א') שכינה הכתוב, כיוצא בו למה שמתני למפגע לך ואהיה עלי למשא (איוב ז') שכינה הכתוב, כיוצא בו הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות (חבקוק א'), כיוצא בו ואם ככה אתה עושה לי וגו' ואל אראה ברעתי (במדבר י"א) שכינה הכתוב ו), כיוצא בו אשר בצאתו מרחם אמו (שם) מרחם אמנו היה לו לומר אלא שכינה הכתוב, כיוצא בו ההמיר גוי אלהים וגו' ועמי המיר כבודו (ירמיה ב') אלא שכינה הכתוב, כיוצא בו וימירו את כבודם (תהלים ק"ו) שכינה הכתוב, כיוצא בו והנה שולחים את הזמורה אל אפם (יחזקאל ח') שכינה הכתוב (מכילתא, ילק"ש).

[תורה — צדקה — קרבנות] ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, מנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו מתקרע שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית אלי בזבח ובמנחה עד עולם. אמר רבא בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה. אמר אביי בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בגמילות חסדים. רבא ואביי מדבית עלי קא אתו, רבא דעסיק בתורה חייא ארבעין שנין, אביי דעסיק בתורה ובגמילות חסדים חייא שתין שנין. ת"ר משפחה אחת היתה בירושלם שהיו מתיה מתים בני שמונה עשרה שנה, באו והודיעו את רבן יוחנן בן זכאי, אמר להם שמא ממשפחת עלי אתם דכתיב וכל ברבית ביתך ימותו אנשים, לכו עסקו בתורה וחיו, הלכו ועסקו בתורה וחיו, והיו קורין אותם „משפחת יוחנן" על שמו, רב כהנא הוה קאי ומצלי והוה ר' חייא בר אבא מצלי קדמוי, כיון דחסיל ר' חייא בר אבא כעס דלא בעי נפסוק קמיה רב כהנא, א"ל ר' חייא בר אבא נהיגון בבבל מצערין רביהון? ז), א"ל לית את ידע שאני ממשפחת עלי שכתוב בהם אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה, בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתפלה, וצלי עלויהי והאריך ימים עד דאיתעבדא טופרוי סומקא כהדין דקקיא ח), וכו' (ר"ה י"ח, ילקוט). ר' מאיר אזל לממלא (שם מקום) ראה אותם שחורי ראש ט), אמר להם מבני עלי אתם שכתוב וכל מרבית ביתך ימותו אנשים, אמרו ליה רבי! התפלל עלינו, אמר להם הטפלו בצדקה

הצדיקים וכו' משען ומבטח לצדיקים. ה) במסורה מונה י"א גברי דנקראו איש האלהים, ומוסיף חנן בן גדליהו איש האלהים (ירמיה ל"ה ד'). ו) לכבוד ישראל, שהיה צריך לומר ואל אראה ברעתם. וכן באמרו בצאתו מרחם אמו כינה הכתוב לכבוד משה ואהרן. ז) שלא פסק רב כהנא מתפלתו קודם רבו, וכן המנהג בזמנינו שהרב גומר תפלתו באחרונה והחזן ממתין עליו להתחיל החזרת התפלה. ח) שנעשו צפרני ידיו צהובים כשעוה, והיא סימן בריאות ושיבה טובה. ט) שלא היה בהם זקנים בשער לבן.

ואתם מאריכין ימים שנאמר (משלי ט"ז) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (ב"ר פ""ט).

[נאמנות] **וידע כל ישראל וגו' כי נאמן שמואל לנביא לה'.** אבא אבוי דשמואל הוה מתעסק במטכסא (משי) ועאל גבי ר' יהודה בן בתירה לנציבין י), בתר זמן קם עמיה, אמר ליה אבא לריב"ב לית רבי בעי ההיא מילתא? א"ל ולא מילין הוו? א"ל מילתך הימנא לי סגי מן ממונא. א"ל את הימנתא במילתי עליך, תזכה למוקמי בר כשמואל נביאה דכתיב ביה וידע כל ישראל וגו' כי נאמן שמואל, וזכה למוקים שמואל בר אבא (מדרש שמואל פ"י ג').

ז

[כריתת ברית עם פלשתים] **ויהי ארון ה' בשדה פלשתים שבעה חדשים.** א"ל הקב"ה לאברהם אתה נתת לאבימלך שבע כבשות (בראשית כ"א) חייך שאני משהה בשמחת בניך שבעה דורות יא); אתה נתתילו שבע כבשות כנגד כן בניו הורגים מבניך שבעה צדיקים ואלו הן: שמשון חפני ופינחס שאול ושלשת בניו; אתה נתת לו שבע כבשות כנגד כן בניו מחריבין מבניך שבע משכנות ואלו הן: אהל מועד וגלגל ונוב וגבעון ושילה ובית עולמים שנים; אתה נתת לו שבע כבשות כנגד כן ארונו חוזר בשדה פלשתים שבעה חדשים ואין אתם משגיחין עליו ואני משגיח עליו שנאמר (תהלים צ"ח) הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו (ב"ר פנ"ד, ילק"ש).

[שירה] **וישרנה הפרות בדרך.** שהיו מהלכין בישרות והפכו פניהן כלפי הארון ואמרו שירה. איזה שירה אמרו? ר' מאיר אומר שירת הים אמרו, נאמר כאן הלך וגעו ונאמר להלן שירו לה' כי גאה גאה. ר' יוחנן אמר אמרו שירו לה' שיר חדש (תהלים צ"ו), ר' אליעזר אומר הודו לה' קראו בשמו (שם ק"ה), רבנן אמרי ה' מלך תגל הארץ (שם צ"ז). ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק אמר אמרו תלת שירו לה' שיר חדש, שירו לה' כל הארץ, ה' מלך ירגזו עמים (שם). תנא דבי אליהו אמרו רני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקה ברקמי זהב המהוללה בדביר וארמון המעולפת מבין שני הכתובים יב). א"ר שמואל בר נחמני כמה יגע בן עמרם עד שלמד שירה ללוים ואתן אומרות שירה מעליכן, יישר חיליכון! (ע"ז נ"ד, ב"ר פנ"ד).

ח

[מלך שלא כהוגן] **שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים.** תניא ר"א אומר זקנים שבדור כהוגן שאלו שנאמר תנה לנו מלך לשפטינו (דברים י"ז), אבל עמי הארץ שבהן קלקלו שנאמר והיינו גם אנחנו בכל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו. א"ר יהודה אמר שמואל כל האמור בפרשת מלך (שם) מותר בו, רב אמר לא נאמר פרשה זו אלא לאיים עליהם ליראם ולבהלם יג), שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך וכו'. ר' נהוראי אומר לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן שנאמר ואמרת אשימה עלי מלך וגו' (סנהדרין כ':).

[משולש] **כי אותי מאסו ממלוך עליהם.** תני רשב"י אומר בשלשה דברים עתידים למאוס: במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבנין בית המקדש יד). אימתי מאסו שלשתם בימי ירבעם, הה"ד (ש"ב כ') ויען איש ישראל ויאמרו אין לנו חלק בדוד זו מלכות שמים, ולא נחלה בבן ישי זו מלכות בית דוד, איש לאהליו ישראל ולא לביהמ"ק, אל תקרי לאהליו אלא לאלהיו. א"ר סימון בר מנסיא אין ישראל רואין סימן גאולה לעולם עד שיחזרו ויבקשו שלשתם, הה"ד (הושע ג') אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם זו מלכות שמים, ואת דוד מלכם זו מלכות בית דוד, ופחדו אל ה' ואל טובו זה ביהמ"ק (מדרש שמואל פי"ג ד').

ט

[ענוה] **פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו.** מפני מה זכה שאול למלכות? מפני הענוה דכתיב ודאג לנו, שקל עבדו (אחד מן הנערים) כיוצא בו. אבל שמואל לא אמר כן, אלא והנה נטש אביך את דברי האתונות ודאג לכם לאמר מה אעשה לבני, והיה בורח מפני הכבוד שנאמר וישאלו עוד בה' הבא עוד הלום איש ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (תוספתא דברכות, ילקוט). ונאמר בו עוד ואת דבר המלוכה לא הגיד לו, וא"ר חנינא בשכר צניעות שהיה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול שהגיע למלכות, ובשכר צניעות שהיה בשאול דכתיב ועל דבר המלוכה לא הגיד לו זכה ויצא ממנו אסתר דכתיב בה אין אסתר מגדת מולדתה, וגם היא זכתה למלכות, זש"ה לא יגרע מצדיק עינו ואת מלכים

י) ריב"ז קנה המשי ע"פ הדבור ולא שילם לו המעות, ואח"כ חזר בו, כי לדינא בדברים בעלמא לא קנה. אך אבא אמר לו כי האמין לדברו כאילו כבר לקח ממונו. וע"ז ברכו ריב"ב שיזכה לבן כמו שמואל הנביא. ויש בזה לשון נופל על לשון כי משי הוא מילת והדיבור הוא מלה ומלין בעלמא. יא) שבעה דורות עד שנקמו ישראל בפלשתים, מזה נראה כי הקב"ה התרעם על אברהם שכרת ברית עם אבימלך והפלשתים ונענש על כך, כי לא נכון להתחבר עם עדת רשעים מאו"ה. יב) מליצה נאה ויפה נגד הארון שאמרו הפרות בשירה. יג) כמו אשת יפת תואר שלא דברה תורה אלא כנגד היצר הרע, ובאמת התורה מתנגדת להקמת מלך. יד) זהו המשולש הלאומי לבית ישראל יראת שמים יראת

לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו (איוב ל״ז) וכו׳ (מגילה י״א).

[נשים] **ותאמרנה יש הנה לפניך מהר וגו׳.** כל כך למה (רוב דברים)? רב אמר שהנשים דברניות הן, ושמואל אמר כדי להסתכל ביפיו של שאול דכתיב משכמו ולמעלה גבוה מכל העם. רבי אומר לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא טו). אית דאמרי בהאי לישנא: כל האורך הזה למה? לפי שהיו מביטות בנויו של שאול ולא היו שבעות ממנו דברי ר׳ יהודה, א״ל ר׳ יוסי אם כן עשית בנות ישראל כזונות? והלא כשם שאי אפשר (לא נכון) לאיש לזון את עיניו מאשה שאינה ראויה לו, כך אי אפשר לאשה לזון עיניה מאיש שאינו שלה. אלא שלא הגיעה עדיין השעה שאמר הקב״ה לשמואל כעת מחר אשלח אליך איש מארץ בנימין ומשחתו לנגיד על עמי ישראל (ברכות מ״ח, מדרש שמואל פי״ג ח׳).

יב

[חמור—גזל] **וחמור מי לקחתי ואת מי עשקתי.** א״ר אבא בר כהנא קשה הוא הגזל, ששני גדולי עולם נצרכו להתוכח עליו—משה ושמואל, משה אמר לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר ט״ז). אמר ר׳ חנינא בר שילא בשם ר׳ לוי וכי מה הניח משה לקפחנים טז) ולגנבים? אלא אמר משה בשעה שישראל מתנודדים ממסע למסע לא אמרתי לאחד מהם טול כלי זה בידך, טול כלי זה על חמורך, אלא נשאתי אני בעצמי ונטלתי וטענתי, כמה דאת אמר ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור (שמות ד׳). אמר ר׳ יוחנן גדול הדור בשעה שהולך לעשות צרכי צבור ממי הוא צריך ליטול החמור, לא משל צבור? ברם הכא ויקח משה וגו׳. אמר שמואל הנני ענו בי את שור מי לקחתי, שור שהייתי מקריב לקרבנותיהם ומבקש רחמים עליהם, וכן למשוח עליהם מלך משלי היה, שנאמר עגלת בקר תקח בידך (ש״א ט״ז), וכן הוא אומר כי זבח היום לעם בבמה, לא נטלתי משלהם. ובשעה שהייתי חוזר ועושה דיניהם והולך וסובב עיירות בישראל שנאמר והלך מדי שנה בשנה (שם ט׳), דרך העולם שבעלי דינין הולכין אצל הדיין, וכן משה אמר כי יהיה להם דבר בא אלי (שמות י״ח), ואני לא עשיתי כן אלא אני טורח והולך אצלם ואיני לוקח כלום משלהם. אמר ר׳ לוי כגואל ראשון כך גואל שני, מה גואל ראשון ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, אף גואל שני עני ורוכב על חמור (זכריה ט׳) וכו׳ (מדרש שמואל פי״ד סוף).

יג

[פרנס] **בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך.** וכי בן שנה היה שאול כשמלך? אלא מלמד שנמחלו לו על כל עונותיו כשנמשח למלך והיה כבן שנה שלא טעם טעם חטא וכו׳. אמר ר׳ יהודה אמר שמואל מפני מה לא נמשכה מלכות שאול? מפני שלא היה בה שום דופי, דאמר ר׳ יוחנן משום ר״ש בן יהוצדק אין מעמידין פרנס על הצבור אלא א״כ היתה קופה של שרצים (פסול למשפחה) תלויה בצוארו, שאם תזוח דעתו עליו אומרין לו חזור לאחוריך. אמר רב יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו, שנאמר ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה ויהי כמחריש (יומא כ״ב).

טו

[מנוי על הצבור] **וישמע שאול את העם ויפקדם בטלאים.** אמר ר׳ נפתלי בר אידי אמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מיד מתעשר, מעיקרא כתיב ויפקדם בבזק יז) ולבסוף כתיב בטלאים. ודילמא מדידהו? אם כן מאי רבותא דמילתא?! (ילקוט).

[ספירת העם] אתה מוצא שנמנו ישראל עשרה פעמים, אחד בירידתן למצרים בשבעים נפש, ואחד בעלייתן ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי (שמות י״ב), ואחד בהפרשתן כי תשא את ראש בני ישראל (שם ל׳), ושנים בספר במדבר אחד ברגלים ואחד בחילוק הארץ, ושנים בימי שאול ויפקדם בבזק ויפקדם בטלאים, ואחד בימי דוד ויתן יואב את מספר מפקד העם (דהי״א כ״א), ואחד בעלייתן מן הגולה כל הקהל כאחד ארבע רבוא וגו׳ (עזרא ב׳), ואחד לעתיד לבוא שנאמר עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה (ירמיה ל״ג) וכו׳ (תנחומא, ילקוט).

טז

[ענוה — מלך במשפט] **עוד שאר הקטן וגו׳ והוא אדמוני עם יפה עינים.** כתיב ודוד הוא הקטן (י״ז), וכי אין אנו יודעין שדוד

המלכות ויראת המקדש. טו) ועדיין לא הגיע שעתו לבוא אצל שמואל שימשח אותו למלך, ולכן הרבו לדבר אליו דברים רבים. טז) קפחנים, גזלנים המכים ולוקחים בחזקה, כלומר מה היא מעלתו של משה שלא נמנה בין גזלנים וגנבים שלא עשק ולא לקח חמורו של אדם אחר? יז) בזק הוא שברי כלי חרס, והפקידה הזאת היתה מיד אחר שנתמנה למלך ויצא להלחם עם בני עמון, ולאחר שנצחם וכל העם הסכימו עמו וחדשו את מלכותו, נתעשר, וכשיצא למלחמה על עמלק פקד את העם בטלאים, ונתעשר כמו שהזהיר שמואל את שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח וגו׳ ואת עבדיכם ואת שפחותיכם וגו׳ יקח ועשה למלאכתו. וכן יש ממונים על העם אשר יעשו עושר ולפעמים גם שלא

הוא הקטן? אלא להודיעך צדקו של דוד, דוד היה רועה ואף שנעשה מלך על ישראל הוא דוד בקטנו. כיוצא בו ויוסף היה במצרים (שמות א׳) אלא להודיעך צדקתו של יוסף שהיה רועה צאן אביו ואף שנעשה מלך היה עומד בצדקו. כיוצא בו הוא והושע בן נון (דברים ל"ב), והלא כבר נאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע, אלא ללמדך צדקו של יהושע, שומע אני שזחה דעתו עליו משנתמנה ברשות, תלמוד לומר הוא והושע בן נון, אע"פ שנתמנה פרנס על הצבור הוא עומד בצדקו. והוא אדמוני, כיון שראה שמואל את דוד אדמוני נתיירא, אמר זה שופך דמים כעשו, אמר לו הקב"ה „עם יפה עינים", עשו מצד עצמו הוא הורג, אבל זה מדעת הסנהדרין יח) הוא הורג (ספרי, ב"ר פס"ו).

[שמן המשחה] קום משחהו כי זה הוא. תניא ר׳ יהודה אומר שמן המשחה שעשה משה במדבר כמה נסים נעשו בו, מתחלתו ועד סופו לא היה אלא שנים עשר לוגין, ראה כמה יורה בולעת וכמה עקרין בולעין וכמה האור שורף. ובו נמשח משכן וכליו ואהרן ובניו בשבעת ימי המלואים, ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים ואפילו כ"ג בן כ"ג טעון משיחה, ואין מושחין מלך בן מלך (שהמלוכה ירושה היא). ואם תאמר מפני מה משחו את שלמה? מפני מחלקותו של אדוניה, יט) ואת יואש מפני עתליה, ואת יהואחז מפני יהויקים שהיה גדול ממנו שתי שנים. ואותו שמן קיים לעתיד לבוא שנאמר שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם (שמות ל׳). „זה" בגימטריא י"ב לוגין הוו. ומנא לן דאי איכא מחלוקת בעי משיחה? אמר רב פפא דאמר קרא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים י"ז), בזמן ששלום בישראל ממלכתו ירושה להם ואם לאו אינה ירושה. תניא כיצד מושחין? המלכים כמין נזר והכהנים כמין כ"ף יונית. תני חדא בתחלה מוצקין לו על ראשו ואח"כ נותנין לו בין ריסי עיניו ותניא אחריתי אפכא בתחלה נותנין בין ריסי עיניו ואח"ב מוצקין על ראשו. א"ר פפא באפרסמא דכיא (טהור) וכו׳ (הוריות י"א:).

כ

[אבות ובנים] מה עוני וגו׳ לפני אביך כי מבקש את נפשי. אמר ר׳ יוחנן בר יצחק קפדנותן של אבות ולא ענותנותן של בנים, קפדנותן של אבות אנו למדין מיעקב שנאמר בו ויחר ליעקב וירב בלבן (בראשית ל"א), את סבור שהיו שם הכאות או פצעים ואינם אלא פיוסים—יעקב מפיים את חמיו. ברם הכא שאול שהיה עניו מבקש את נפש דוד, יהונתן מזכיר שפיכות דמים בפיוסו (ב"ר פע"ד, ילקוט).

[תוכחה] ויחר אף שאול ביהונתן. כתיב הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקרא י"ט), עד היכן תוכחה? רב אמר עד כדי הכאה ושמואל אמר עד קללה ור׳ יוחנן אמר עד נזיפה. אמר רב נחמן בר יצחק ושלשתן מקרא אחד דרשו כתיב ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות ויטל שאול את החנית עליו להכותו, למאן דאמר עד הכאה דכתיב להכותו, ולמען דאמר עד קללה דכתיב לבשתך ולבשת ערות אמך, ולמאן דאמר עד נזיפה דכתיב ויחר אף שאול וכו׳ (ערכין י"ז).

כא

[לגימא—אכילה] חמשה לחם תנה בידי או הנמצא. א"ר יוחנן גדולה לגימא שהיא מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים, ומעלמת עין מן הרשעים, ומשרה שכינה על נביאי הבעל, ושגגתה עולה זדון. מרחקת את הקרובים מעמון ומואב דכתיב על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, מקרבת רחוקים מיתרו, דאמר ר׳ חנן בשכר קראן לו ויאכל לחם זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו׳ המה הקינים (דהי"א ב׳), וכתיב קיני חותן משה (שופטים א׳), ומעלמת עין מן הרשעים ממיכה, דא"ר נתן מגרב לשילה שלשת מילין והיה עשן של מערכה ועשן של פסל מיכה מעורבין זה בזה, בקשו מלאכי השרת לדחפו, אמר להם הקב"ה הניחו לו כי פתו מצויה לעוברים ושבים. ומשרה שכינה על נביאי הבעל מחברו של עדו הנביא שנאמר ויאמר אליו גם אני נביא כמוך (מ"א י"ז), וכתיב ויהי הם יושבים על השלחן ויהי דבר ה׳ אל הנביא וגו׳ (שם). ושגגתה עולה זדון דאמר רב יהודה אמר רב אלמלי הלוהו יהונתן לדוד שני ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא נהרגו שאול ושלשת בניו (סנהדרין ק"ג).

[שטות] וישנה את טעמו בעיניהם ויתהולל בידם. זש"ה את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג׳), כל מה שעשה הקב"ה בעולמו יפה עשה. אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע כל מה שעשית בעולמך יפה, וחכמה יפה מן הכל חוץ מן השטות, מה הנאה בשוטה הזה? אדם מהלך בשוק וקורע בגדיו והתינוקות משחקין בו ורצין אחריו, והעם משחקין עליו, זה נאה לפניך? אמר לו הקב"ה לדוד, דוד! על שטות אתה קורא תגר? חייך שתצטרך לה! וכן שלמה אמר בז לדבר יחבל לו (משלי י"ג), ממושכן עליו כמו אם חבול תחבול שלמת רעך (שמות כ"ב), ולא עוד אלא שתצטער ותתפלל עליה שאתן לך ממנה.—כשברח

במשפט. יח) שמולך במשפט ע"פ חוקי התורה (constitutional monarch), והיה נמלך בסנהדרין שהם עיני העדה. יט) המשיחה היא כמו הסכמה מהעם, וכשאין מחלוקה יורש בן המלך את המלוכה ע"פ הסכמה הראשונה, אבל כשיש מחלוקת בטלה ההסכמה וצריך משיחה חדשה.

דוד מפני שאול ובא אצל אכיש מלך פלשתים. אמר לו הקב"ה אצל אכיש אתה הולך? אתמול הרגת את גלית והיום הלכת אצל אחיו שהם שומרי ראש אכיש? הרי עדיין לא נסתפגה דמו של גלית מחרבו שהוא בידך! מיד אמרו לאכיש נהרוג למי שהרג את אחינו. אמר להם אכיש לא מלחמה היתה? אילו הרג אחיכם אותו במלחמה היה הורגו. ועכשיו הרג זה את זה. הלא כך התנה אחיכם אם יוכל להלחם אתי והכני וגו'. אמרו לו אם כן עמוד מכסאך שהמלכות לדוד, וכן הוא אומר הלא זה דוד מלך הארץ ואנחנו עבדים לו. באותה שעה נתירא דוד ואמר יום אירא אני אליך אבטח, והתפלל לה' ואמר רבון העולמים ענני בזו השעה. אמר לו הקב"ה דוד! מה אתה מבקש? א"ל תן לי מעט מאותו הדבר, השטות אני מבקש. א"ל ולא אמרתי לך בז לדבר יחבל לו. עשה עצמו כשוטה הזה וכתב על הדלתות „איך מלך גת חייב לי מאה רבוא ואשתו חייבת לי חמשים". ובתו של אכיש היתה שוטה וצועקת בפנים, ודוד צועק מבחוץ. אמר להם אכיש יודעים אתם שחסר שוטים אני? באותה שעה שמח דוד שמחה גדולה שצלחה לו השטות. הה"ד לדוד בשנותו את טעמו וגו' אברכה את ה' בכל עת (תהלים ל"ד) וכו' (מדרש שוחר טוב, ילקוט).

כד

[רשע ועונשו] כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע וגו'. מאי הוא? דכתיב ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו (שמות כ"ח) אמר ריש לקיש במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים, והקב"ה מזמנן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונופל עליו והרגו כ), נמצא זה שהרג במזיד נהרג וזה שהרג בשוגג גולה (מכות י').

כו

[תרדמה] כי תרדמת ה' נפלה עליהם. אמר רב שלש תרדמות הן, תרדמת שינה, תרדמת נבואה, תרדמת מרמוטא כא). תרדמת שינה דכתיב ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם, תרדמת נבואה דכתיב ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם (בראשית ט"ו). תרדמת טרמוטא דכתיב ואין רואה ואין יודע ואין מקיץ כי בלם ישנים כי תרדמת ה' נפלה עליהם. רבנן אמרי אף תרדמה של שטות, שנאמר כי נסך ה' עליהם רוח תרדמה ויעצם את עיניכם (ישעיה כ"ט) וכו' (ב"ר פי"ז, ילק"ש).

[דרך ארץ] למה זה אדוני רודף אחרי עבדו. דרך ארץ באדם שהוא מוכיח נותן פניו (כעסו) בקטן וכשהוא מפייס נותן עיניו בגדול. כן עשה דוד, כשדבר דברים טובים ונחומים הפך פניו לשאול ואמר למה זה אדוני רודף אחרי עבדו, וכשדבר דברים קשים הפך פניו לאבנר ואמר לא טוב הדבר הזה אשר אתה עשית חי ה' כי בני מות אתם. ואף משה עשה כן, ויקצוף על אלעזר ועל איתמר (ויקרא י') ולא על אהרן. אבל ישראל לא עשו כן אלא וירב העם עם משה (שמות י"ז) וכו' (למדנו, ילקוט).

כח

[שבועה שוא] וישבע לה שאול בה' וגו' אם יקרך עון בדבר הזה. א"ר שמעון בן לוי, למה שאול דומה? לאשה שהיתה נתונה אצל אהובה ונשבעת כב) בחיי בעלה (ילקוט).

[אמיץ לב] וימהר שאול ויפול מלא קומתו ארצה. אמרו לו אבנר ועמשא כג), מה אמר לך שמואל? אמר להם אמר לי למחר את נחית לקרבא ונצח ובניך מתמנין רברבין. א"ר שמעון בן לקיש באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם בואו וראו בריה שבראתי בעולמי, בנוהג שבעולם אדם שהולך לבית המשתה אינו מוליך עמו כל בניו מפני מראית עין (עין הרע), וזה יורד למלחמה ויודע שהוא נהרג, נוטל בניו עמו ושמח על מדת הדין שפוגעת בו. א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי, הקב"ה הראה לו למשה דור דור ודורשיו דור דור ושופטיו דור דור ומלכיו, והראהו שאול ובניו נופלים בחרב, אמר משה לפניו רבש"ע מלך ראשון שיעמוד על בניך ידקר בחרב?! אמר לו הקב"ה ולי אתה אומר? אמור אל הכהנים שהרג שמקטרגין אותו! תני על חמש עונות מת אותו צדיק, שנאמר וימת שאול במעלו אשר מעל בה' על דבר ה' אשר לא שמר וגם לשאול באוב לדרוש וגו' (דהי"א י'), שמעל בה' במלחמתו עם עמלק, וחמל על אגג, ולא שמע לשמואל שאמר לו שבעת ימים תוחיל, והרג נוב עיר הכהנים. ודרש בבעלת האוב (ילקוט שמעוני).

לא

[בושה—שאול מת] וימת שאול ושלשת בניו וגו'. אמר רבא בר חנינא סבא משמיה דרב

כ) נמצא כי הקב"ה משלם לכל איש כמעשהו, וזהו שאמר דוד לשאול מרשעים יצא רשע וידי לא תהיה בך, וכן היה כי הפלשתים הרגוהו. כא) מרמוטא ע"ש חית מרמוטא הישנה שינת תרדמה כל ימי החורף. כב) כך שאול נשבע בה' וידע כי מצות ה' היא לאבד אוב וידעוני. וכן רגילים העם להתפלל לה' בעת מלחמה לנצח את איש את רעהו, וגנבא על פי מחתרתא רחמנא קריא. כג) שנאמר וילך הוא ושני אנשים עמו ויבואו אל האשה וגו' ודרשו שהם היו אבנר ועמשא, ושאול לא רצה לגלות להם את הרעה

כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עונותיו שנאמר ויאמר שאול צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי ואלהים סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות וגו' ואילו באורים ותומים לא קאמר ליה כד), משום דהרג נוב עיר הכהנים. ואמר כי אחזני השבץ, אלו בגדי כהונה שנאמר משובצים זהב (שמות כ"ח). ומנא לן דאחילו ליה? שנאמר ויאמר שמואל וגו' ומחר אתה ובניך עמי, עמי במחיצתי, שיהא חלקו עם שמואל בג"ע. ורבנן אמרי מהכא והוקענום לה' בגבעת שאול בחיר ה' (ש"ב כ"ג), יצאה בת קול ואמרה שאול בחיר ה'. תלמידוי דרבי אמי בר אבא בשם ר' שמואל בר נחמני אמר חביבה היא מיתתו של שאול יותר מחייו, שבחייו לא נאמר אתה ובניך עמי, ובמיתתו נאמר אתה ובניך עמי במחיצתי (ברכות י"ב, ילק"ש).

[גמילות חסד] **ויקומו כל איש חיל וגו' ויקברו את עצמותיהם.** אמרו אנשי יבש גלעד אותו האיש הצילנו מחרפת בני עמון (ש"א י"א) אף אנו חייבים לגמול לו חסד. אמר להם הקב"ה אתם גמלתם חסד עם שאול ועם בניו אף אני נותן שכרכם לבניכם לעתיד לבא, לעת קיבוץ גליות הוא מקבץ ראשון חצי שבט מנשה, שנאמר לי גלעד ולי מנשה וגו' (תהלים ס') וכו' (ילקוט סוף ש"א).

שמואל ב

א

[ספר הישר] **ויאמר ללמד את בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר.** מאי ספר הישר? אמר ר' יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים שנאמר תמות נפשי מות ישרים (במדבר כ"ג), היכא רמיזא? יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך (בראשית מ"ט), איזו היא מלחמה שצריכה יד כנגד עורף? הוי אומר זו קשת. ר"א אומר זה ספר משנה תורה, דכתיב ועשית הישר והטוב (דברים ו'), היכא רמיזא, ידיו רב לו (שם ל"ג), איזו מלחמה שצריכה שתי ידים הוי אומר זו קשת. ר' שמואל בר נחמני אומר זה ספר שופטים דכתיב ביה איש הישר בעיניו יעשה (סוף), היכא רמיזא, דכתיב למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה (שם ג'), וכתיב ויאמר ה' יהודה יעלה (שם א'), איזו מלחמה שצריכה לימוד הוי אומר זו קשת (ע"ז כ"ה).

ג

[חוצפא] **ואנכי היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני.** אמר רבי נחמן חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני. מעיקרא כתיב לא תלך עמהם ולבסוף כתיב לך עם האנשים (במדבר כ"ב). רב ששת אמר חוצפא מלכותא בלא תגא, דכתיב ואנכי היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני (סנהדרין ק"ה).

ה

[מלחמה לה'—בטחון] **ויהי כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ.** אמר לו הקב"ה אל תעלה אלא מאחוריהם ואין לך רשות לפשוט יד בהם אפילו קרובים לך עד שתראה את ראשי הבכאים מתנענעים. ולמה נתן לו סימן לראות מראשיהם ולא מאחריהם? אמר ר' ברכיה מפני שכלם מלאים קוצים מראשיהם, כלומר הואיל ואתם בצרה אף אני כביכול עמכם בצרה שנאמר עמו אנכי בצרה (תהלים צ"ז). מהו אז תחרץ? דבור חתוך כמו אם חרוצים ימיו (איוב י"א). כיון שיצא היו הפלשתים קרבים ובאים וישראל רואין אותם, שלא היו רחוקים מהם אלא ארבע אמות, אמרו לו ישראל, דוד! מה אנו עומדים? אמר להם מצווה אני מן האלהים שלא לפשוט יד בהם עד שאראה ראשי האילנות מנענעים, אמרו לו אם אין אנו פושטים יד בהם ימיתו אותנו, אמר להם מוטב נמות זכאים וצדיקים ואל נמות רשעים, אלא אני ואתם נתלה עינינו אל הקב"ה, כיון שתלו עיניהם נענעו האילנות ומיד פשטו ידיהם כמו שכתוב ויעש דוד כן כאשר צוהו ה' ויך את פלשתים. אמר הקב"ה למלאכים, ראו מה בין דוד לשאול, שאול עומד ונשאל באורים ותומים, כיון שבאו עליו הפלשתים מיד הניח את האורים ואת התומים ואמר לכהן אסוף ידיך וברח, ודוד עושה כמצווה עליו (מדרש שוחר טוב קכ"ז).

ו

[טוב ורע—ברכה] **ויברך ה' את עובד אדום וגו' בעבור ארון האלהים.** זה אחד משלשה דברים שהיו ישראל מתרעמים עליהם והיו אומרים מיני פורעניות הם והביאו ברכה, ואלו הם הקטרת והארון והמטה. אמרו הקטרת זו של פורענות היא, שהרגה נדב ואביהוא ומאתים וחמשים איש, לכך ידעו שהוא לכפרה שנאמר ויתן את הקטרת ויכפר על העם (במדבר י"ז), אמרו המטה הזה של פורענות הוא שהביא עשר מכות במצרים ועשר על הים, לפיכך ידעו שהוא על נסים שנאמר ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו (שמות י"ד). אמרו הארון הזה של פורענות הוא שהכה את עוזה

הנשקפת אליו ויפתר להם דברי שמואל „מחר אתה ובניך עמי" שינצחו את הפלשתים. כד) שנאמר מקודם ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים (כ"ח ו').

ואנשי בית שמש, לפיכך ידעו שהוא של ברכה שנאמר ויוגד למלך דוד לאמר ברך ה׳ את בית עובד אדום ואת כל אשר לו בעבור ארון האלהים (מכילתא, ילקוט). פתח ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי בכבוד אכסניא ודרש, ברך ה׳ את בית עובד אדום וגו׳ בעבור ארון האלהים, והלא דברים ק״ו ומה ארון שלא אכל ושתה, על שכבדו ורבצו לפניו כך, המארח ת״ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כו״כ. ומה ארון שלא נעשה בו לא לשכר ולא להפסד ולא היו בו אלא שברי לוחות נתברכו בשבילו, ק״ו לצדיקים שיתברכו בשבילם, וכן אתה מוצא יצחק ירד לגרר ירדה ברכה לרגלו שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וגו׳ ויברכהו ה׳ (בראשית כ״ו), ביעקב נאמר נחשתי ויברכני ה׳ בגללך (שם ל׳), ביוסף ויברך ה׳ את בית המצרי בגלל יוסף (שם ל״ט). ומה היא הברכה שברך את עובד אדום? אמר רבי יהודה בר ביזנא זו חמות ושמונה כלותיה שילדו ששה בכרס אחד שנאמר פעולתי השמיני כי ברכו אלהים וגו׳ ששים ושנים לעובד אדום (דהי״א כ״ו) וכו׳ (ברכות ס״ג, ילקוט).

ז

[הכנה לתפלה] **ויבא המלך דוד וישב לפני ה׳.** ילמדנו רבנו אדם מישראל שקרא לו החזן לעמוד ולקרות בתורה או לעבור לפני התיבה ולא התקין עצמו מהו שיהא מותר לעמוד ולקרות? כך שנו רבותינו אסור לו לקרות, למה? שלא יקרא ויתבייש בצבור, וכן אסור לעבור לפני התיבה לתבוע צרכי צבור עד שיתקן עצמו. מעשה בר׳ עקיבא שקרא לו החזן ברבים לעמוד ולקרות בתורה ולא עמד, אחר שנפטרו מבית הכנסת התחיל מפיים לתלמידים, אמר להם יבא עלי אם מרוח גסה לא עמדתי וקראתי בתורה, אמרו לו ולמה לא עמד רבי? א״ל מפני שלא התקנתי את עצמי, התחילו תמהין עליו, אמר להם ר״ע לא גדול אני מדוד המלך שלא התפלל לפני האלהים עד שהתיישב בדעתו והתקין עצמו וסידר תפלתו, שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני המלך, מאחר שישב עצמו וכיון את דעתו התפלל ואמר מי אנכי ה׳ אלהים ומי ביתי כי הבאתני עד הלום (תנחומא, ילקוט).

יט

[לשון הרע] **ויאמר המלך וגו׳ אמרתי אתה וציבא תחלקו את השדה.** רב אמר קיבל דוד לשון הרע דכתיב ויאמר לו המלך איפה הוא ויאמר ציבא אל המלך הנה הוא בית מכיר בן עמיאל בלו דבר כח) וישלח המלך ויקחהו וגו׳ (ט׳), מכדי חזייה דשקרא הוה כי הדר אלשין עלויה מ״ט קבל מניה? ומנ״ל דקבל מניה דכתיב ויאמר המלך אל ציבא הנה לך כל אשר למפיבושת. ושמואל אמר לא קיבל דוד לשה״ר, דברים נכרים חזא ביה, דכתיב ומפיבושת בן שאול ירד לקראת המלך וגו׳ וכתיב ויאמר אדני המלך עבדי רמני וגו׳ ויאמר מפיבושת אל המלך גם את הכל יקח אחרי אשר בא אדוני המלך בשלום אל ביתו. אמר ליה אני אמרתי מתי תבוא בשלום ואתה עושה בי כך? לא עליך יש לי תרעומות אלא על מי שהביאך בשלום, והיינו דכתיב ובני יהונתן מריבעל, וכי מריבעל שמו והלא מפיבושת שמו, אלא מתוך שעשה מריבה עם בעליו. יצאת בת קול ואמרה לו נצא בר נצא, נצא הא דאמרן, בר נצא דכתיב ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל (ש״א ט״ו) על עסקי נחל, אמר השתא ומה על נפש אחת מישראל אמרה תורה הבא עגלה ערופה בנחל, כל הנפשות האלו כלן עאכו״כ וכו׳ עד שיצאה ב״ק ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה וכו׳.—אמר רב יהודה אמר רב בשעה שאמר דוד למפיבושת אתה וציבא תחלקו את השדה, יצאה בת קול ואמרה רחבעם וירבעם יחלקו את המלכות. ואלמלי לא קיבל דוד לשה״ר לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עבודה זרה ולא גלינו מארצנו (שבת נ״ו).

כ

[שרח בת אשר] **אנכי שלומי אמונה ישראל אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל.** האשה החכמה היא שרח בת אשר, כיון שהרגישה שרח התחילה צועקת, קראו לי ליואב. אמרה לו האתה יואב, אתה הוא החכם שהכתוב מקלסך יושב בשבת תחכמוני (ש״ב כ״ג)? לא קראת בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ׳), והיה לך לעשות כן, דבר ידברו בראשונה לאמר שאול ישאלו וקראת אליה לשלום, ולמה תבלע נחלת ה׳. כיון ששמע יואב כן נתיירא ואמר יש כאן צורך, שנאמר ויען יואב ויאמר חלילה וגו׳. אמר לה יואב לא כן הדבר, כי איש מהר אפרים אדם בעל מום עובד ע״ז שנאמר ושם נקרא איש בליעל ושמו שבע בן בכרי. אמרה לו אנכי שלומי אמוני ישראל, אני הוא שהשלמתי מנין כל ישראל כו) שנאמר ושם בת אשר שרח (במדבר כ״ו), אלא עמוד במקומך ואני עושה שלום, שנאמר

כח) בלו דבר קרי, בלא דבר כתיב, פירש״י ציבא אמר בלא דבר שאינו חכם בתורה, ודוד מצאו בלו דבר מלא בתורה.

כו) היא השלימה מנין שבעים נפש שבאו למצרים. ואם עודנה היתה חיה בימי דוד היו שנותיה קרוב לשבע מאות שנה כי במצרים ישבו רד״ו שנה ומיציאת מצרים עד בנין המקדש בימי שלמה בן דוד ת״פ שנה, אך אין מקשין על אגדה, גם אפשר שסרח זו היתה בת בתו כמה דורות

הנה ראשו מושלך אליך, והיתה בטוחה בעצמה שהיא נותנת ראשו ליואב. ותבא אל העם בחכמתה ואמרה להם הוו יודעין שיואב וכל ישראל עומדים מבחוץ להרוג אותנו ואת בנינו ובנותינו, אמרו למה? אמרה להם מאה בני אדם מבקש ליטול ולילך, אמרו ליה יבא ויטול; חזרה ואמרה אינו מבקש אלא חמשים, אמרו יטול; חזרה ואמרה אינו מבקש אלא שבע בן בכרי, מיד כששמעו כן הלכו וכרתו את ראשו. ועליה אמר שלמה בחכמתו טובה חכמה מכלי קרב (קהלת ט׳), טובה היתה חכמתה של שרח מכלי קרב ביד יואב (תנחומא, ילקוט). ר׳ שמעון אומר כך אמרה להם, כל המורד במלכות בית דוד חייב מיתה. עולא בר קופיד תבעתיה מלכתא ערק ואזל ללוד גבי ריב״ל, אתון ואקפון מדינתא, אמרין לון אי לית אתון יהבון לן אנן חריבין מדינתא, סליק גביה ריב״ל ופייסיה ויהביה לון. הוה אליהו ז״ל רגיל להתגלי עלויהי ולא אתגלי, צם כמה צומין עד דאתגלי עליה, א״ל למסורות אני נגלה? א״ל ולאו משנה עשיתי דתנן סיעא של בני אדם שאמרו להם גוים תנו לנו אחד מכם ונהרגהו ואם לאו אנו הורגים אתכם יהרגו כלם ואל ימסרו נפש מישראל, אבל אם יחדוהו להם כמו שיחדו לשבע בן בכרי יתנו להם ואל יהרגו כלם. אמר ליה אליהו וזו משנת החסידים (שלא ימסרו). א״ר יהודה במה דברים אמורים שהוא מבפנים והם מבחוץ ימסרו כמו שבע בן בכרי, אבל הוא והם מבפנים הואיל והוא נהרג והם נהרגים יתנוהו ואל יהרגו כלם (ב״ר פצ״ד, תנא דבי אליהו, ילקוט).

כא

[גבעונים—רחמנות] אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים. היכן מצינו בשאול שהמית את הגבעונים? אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון כז), מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן. והגבעונים לא מבני ישראל המה וגו׳ ויאמר דוד אל הגבעונים מה אעשה לכם וגו׳ ויאמרו לו הגבעונים אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו וגו׳ ינותן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום לה׳ וגו׳. אמרו שלשה סימנים יש באומה זו רחמנים וביישנים וגומלי חסדים וכו׳ כל מי שיש בו שלשה סימנין הללו ראוי לידבק באומה זו, אין בו שלשה סימנין הללו אין ראוי לידבק באומה זו, הה״ד והגבעונים לא מבני ישראל המה. ויאמר המלך אני אתן, והא כתיב לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות (דברים כ״ד)? א״ר חייא בר אבא מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא (ילקוט).

[קדוש השם] ותקח רצפה בת איה את השק וגו׳ מתחלת קציר עד נתך מים עליהם מן השמים. והא כתיב לא תלין נבלתו (דברים כ״א)? א״ר יוחנן משום רשב״י מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא כח), שהיו עוברים ושבים אומרים מה טיבם של אלו? „הללו בני מלכים הם ופשטו ידיהם בגרים גרורים, ומה בני מלכים כך הדיוטות על אכו״כ“. אמרו אין לך אומה שראויה לידבק בה כאומה זו. מיד נתוספו על ישראל מאה וחמשים אלף, שנאמר ויהי לשלמה שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חוצב בהם (מ״א ה׳). ודילמא ישראל הוו? לא סלקא דעתך דכתיב וישבו ישראל ויהודה לבטח איש תחת גפנו וגו׳ (שם), ואי תימא מהכא וימצאו מאה וחמשים אלף גרים (דהי״ב ב׳) וכו׳ (שם).

[גמילות חסדים] ויקברו את עצמות שאול וגו׳. רבי פינחס אומר לאחר שלשים שנה שנהרגו שאול ובניו בא רעב בימי דוד, שלש שנים עמד דוד והתפלל, אמר לו הקב״ה אל שאול ואל בית הדמים וכו׳ ואחר שנקמו הגבעונים נקמתם מבניו, הלך דוד ללקט עצמות שאול ויהונתן בנו מאת בעלי יבש גלעד. עמד וכינס כל זקני ישראל וגדוליהם ועברו את הירדן ובאו ליבש גלעד ומצאו עצמות שאול ויהונתן בנו שלא שלטה בהם רמה, ונטלו אותם ונתנום בתוך ארון ועברו את הירדן, שנאמר ויעשו כל אשר צוה המלך, שצוה להיות מעבירין ארונו של שאול בכל גבול שבט ושבט, והיה השבט שנכנס בו ארונו של שאול יוצאים הם ובניהם ובנותיהם ונשיהם וגומלין חסד עם שאול ובניו, ועברו בכל הגבולים כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתם, וכיון שראה הקב״ה שגמלו כלם חסד עם המתים מיד נתמלא רחמים ונתן מטר על הארץ שנאמר ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (פרקי דר״א, ילקוט).

[הספד—תפלה] ויעתר אלהים לארץ אחרי כן. מכאן שמיתת הצדיקים מכפרת. א״ר חייא בר אבא באחד בניסן מתו בניו של אהרן ולמה מזכיר מיתתן ביוה״כ? ללמד כשם שיום הכפורים מכפר כך מיתת צדיקים מכפרת. א״ר אבא בר אבינא מפני מה נסמכה פרשת מרים לפרשת פרה אדומה? אלא ללמד כשם שאפר פרה מטהרת כך מיתת הצדיקים מכפרת. א״ר יודן מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשבירת הלוחות? מלמד שקשה היה לפני הקב״ה מיתתו של אהרן כשבירת הלוחות (ויק״ר

אחריה ונקראת על שמה והתיחסה אליה. כז) שהגבעונים היו חוטבי עצים ושואבי מים בבית ה׳, וכיון שנהרגו הכהנים בטלה מלאכתם ולא יכלו לפרנס את עצמם במלאכה אחרת. כח) הקידוש השם היה כי בני ישראל לא יכלו לבטל את הברית שכרת יהושע עם הגבעונים כאילו היתה חספא בעלמא או פיסת נייר בלבד (scrap of paper). ורצה דוד לפייסם ולענש את הפושע בדבר. ועי״ז נתקדש שם ישראל בין

פכ"א). א"ר אלעזר למה נמשלה תפלתן של צדיקים לעתר כט)? לומר לך מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום, כך תפילתן של צדיקים מהפכין דעתו של הקב"ה ממדת הרגזנות למדת רחמנות (סוכה י"ד, ילקוט).

[דוד בסכנה] **ו י ש ב י ב נ ו ב א ש ר ב י ל י ד י ה ר פ ה ו ג ו' ו י א מ ר ל ה כ ו ת א ת ד ו ד.** מאי וישבי בנוב? אמר ר' יהודה אמר רב איש שבא על עסקי עון נוב. אמר לו הקב"ה לדוד, דוד! עד מתי יהיה העון הזה טמון בידך? על ידך נהרגה נוב עיר הכהנים, על ידך נטרד דואג האדומי, על ידך נהרג שאול ושלשת בניו, רצונך שיכלה זרעך או שתמסר ביד אויב? אמר לפניו רבש"ע אמסר ביד אויב ולא יכלה זרעי! יומא חד נפק לכפר בזאי אתא שטן אידמי ליה כטביא (צבי) פתק ביה גירא ולא אדרכיה, משכיה אחריו עד דאמטי לארעא דפלשתאי, כד חזייא ישבי בנוב אמר היינו דקטליה לגלית אחי, נקטיה וקמטיה ושדייא תותי בי סדיא וזגא עליה ל). אמר איכול ואשתי ואטיל לביה כדבעינא. איתעביד ליה ניסא, מכא ליה ארעא תותיה, שנאמר תרחיב צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי (תהלים י"ח), ההוא יומא פניא דמעלי שבתא הוה ואבישי בן צרויה הוה קא חייף ראשיה בארבע גרבי (סאין) דמיא, אתהפיך מיא והוה דמא, ואיכא דאמרי אתא פרדא (פרד) ובכת קמיה, ואיכא דאמרי אתאי יונה ואטריף קמיה, אמר כנסת ישראל מתילא (נמשלה) ליונה דכתיב כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים ס"ח), ש"מ דוד מלך ישראל בצערא שרי, אתא לביתיה ולא אשכחיה, שלח לבי מדרשא ולא אשכחיה, אמר דוד היכן ניהו? אמרו ליה מצפרא נפק ולא אתא. אמר תנן אין רוכבין על סוסו של מלך וכו' ובשעת סכנה מאי? עאל איהו לבי מדרשא, אמרו ליה שפיר דמי. רכביה לפרדיה, וקם אזיל בתריה. מיד קפצה ליה ארעא, בהדי דקא מסגי חזייה לערפה אמיה והוה קא טוויא שיראי (משי), כי חזת יתיה פסיקתא לפילכא ושדיתיה, סברת למקטליה בפלכא, אמרה ליה עולימא אייתי לי פלך, פתקיה בריש מותה וקטלה. כי חזיתיה ישבי בנוב לאבישי דקא אתי, דץ רומיחא בארעא ופתקיה לדוד לעילאי אמר ניפול עליה ונקטול לא), אמר אבישי שם, ואוקמיה לדוד בין שמיא לארעא. ונימא איהו?—אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. אמר ליה מאי בעית הכא? אמר ליה הכי אמר לי קב"ה והכי אהדרי ליה. א"ל אפיך צלותיך, דאמרי אינשי בר ברך קירא לזבן ואת לא תצטער לב), א"ל אי הכי סייע בהדאי, מיד ויעזר לו אבישי בן צרויה. ויך את הפלשתי וימיתהו. במה עזרו? א"ר יהודה אמר רב שעזרו בתפלה. אמר אבישי שם אחר ואחתיה לדוד ואזלי, חזא ישבי בנוב הוה קא רהיט בתרייהו, כי מטא קובי אמרי קום ביה, כי מטא בי תרי אמרי בתרי גוריין קטלוה לאריה לג), ואמרי ליה זיל אשתכח לערפה אימך בקיברא, כי אדכרו ליה שמא דאימיה כחש חיליה וקטליה, היינו דכתיב אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה את נר ישראל (סנהדרין צ"ה. ילקוט).

כב

[כושי — שירה] **ה ש י ר ה ה ז א ת ב י ו ם ה צ י ל ה' א ו ת ו מ כ ף כ ל א ו י ב י ו ו מ כ ף ש א ו ל.** זש"ה שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני (תהלים ז'), א"ל הקב"ה לדוד, דוד! שירה אתה אומר לפני על מפלתו של שאול? אלמלי אתה שאול והוא דוד אבדתי כמה דוד מפניו, והיינו דכתיב שגיון לדוד וגו', כתיב כוש והלא שאול שמו? אלא מה כושי משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו (הטובים) ובמראיו, שנאמר משכמו ומעלה גבוה מכל העם (ש"א ט'). כיוצא בדבר אתה אומר על אדות האשה הכושית אשר לקח (במדבר י"ב), וכי כושית היתה והלא צפורה היתה? אלא לומר לך מה כושית משונה בעורה אף צפורה משונה במעשיה וביפיה לד) כיוצא בו אתה אומר וישמע עבד מלך הכושי (ירמיה ל"ח), וכי כושי שמו והלא צדקיהו שמו, אלא לומר לך מה כושי משונה בעורו אף צדקיהו משונה במעשיו, וי"א ברוך בן נריה היה והוא משונה במעשיו מכל בני פלטין של צדקיהו. כיוצא בו אתה אומר הלא כבני כושיים אתם לי (עמוס ט'), אלא לומר לך מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במעשיהם מכל אומה ולשון (מ"ק ט"ז, ילק"ש).

[עשרה קילוסין] **ה' ס ל ע י ו מ צ ו ד ת י וגו'.**

העמים וניתוספו להם גרים. כט) עתר בלשון התלמוד הוא מזלג בעל שתי שנים להפך את התבואה בגורן. ל) לקחו וקשרו בחבלים והשליכו תחת בית הבד של זתים וישב עליו. לא) נעץ החנית בארץ והרים את דוד למעלה מהחנית וחשב שיפול על החנית וידקר בה. לב) אמר לו שיהפוך בקשתו וישאל מהקב"ה לענוש את זרעו ולא ימסור אותו ביד האויב, כי משל בפי בני אדם מאי איכפת ליך אם בן בנך ימכור שעוה מסחר בזוי לפרנס את עצמו ולא תצטער בעצמך. וזה דומה למה שאמר דוד נפלה נא ביד ה' וביד אדם אל אפולה. לג) כאשר הגיע ישבי בנוב למקום ששמו קובי, אמרו אבישי ודוד זה לזה קום ביה (לשון נופל על לשון קובי), עמוד כנגדו ואל תברח ונכנו, ועדיין היו מתפחדין ובורחין ממנו, וכאשר הגיעו למקום ששמו בי תרי, אמרו תרי גוריין קטלוה לאריא, ג"כ לשון נופל על לשון בי תרי, כלומר שני כפירים ילדי האריה יש כח בהם להרוג את הארי, ועל עצמם אמרו לעומת ישבי בנוב, ובכ"ז לא יכלו להתגבר עליו עד אשר הזכירו לו מיתת אמו ונחלש והרגוהו. ובדרך הזה שילם דוד את עונשו. לד) ע"ד

עשרה מיני קילוסין יש כאן, סלעי, מצודתי, מפלטי, אלהי, צורי, מגיני, קרן ישעי, משגבי, מנוסי, מושיעי. כנגד עשרה שונאיו והם: שאול, דואג, אחיתופל, שבע בן בכרי, שמעי בן גרא, שובך, גלית, ושלשה אחיו. וכשם שקלסו כאן בעשרה שמות כך קלסו בסוף ספר תהלים בעשרה הלולין, הללו אל בקדשו וגו׳ (ילקוט).

[מגדול ומגדיל] מגדול ישועות מלכו. כתוב אחד אומר מגדיל (תהלים י״ח) וכתוב אחד אומר מגדול לה), ר׳ יודן אמר לפי שאין ישועתה של אומה זו באה בבת אחת אלא מגדלת והולכת, ומהו מגדול שנעשה לה מלך המשיח כמגדל גדול שנאמר מגדל עוז שם ה׳ בו ירוץ צדיק ונשגב (שם פ״ט) וכו׳ (ילקוט).

[רוח הקדש] ונאם הגבר הוקם על. מלמד שקבל דוד עליו עול תורה ועול מצות, ומה שכר יש לך מלפני? שתקרא משיח אלהי יעקב. אשרי אדם ששם עצמו כשור לעול וכחמור למשא ויושב והוגה בד״ת בכל יום תמיד, ומיד רוה״ק שורה עליו, שנאמר אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור (ישעיה ל״ב), ואין מים אלא תורה, ונושאים עליהם עולה כמו השור והחמור. אשרי אדם שיושב וחורש בדברי תורה כבהמה שחורשת בשדה. כיצד רוה״ק שורה עליו? אדם קורא בתורה נביאים וכתובים ושונה הלכות ומדרש ומרבה בישיבה וממעט בסחורה, ומיד רוה״ק שורה עליו שנאמר רוח ה׳ דבר בי ומלתו על לשוני. א״ל הקב״ה דברי דוד הראשונים והאחרונים שלך הם? אמר דוד אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק, מי מושל בי הצדיקים, ואיזה צדיק מי שהוא מושל ביראת אלהים? הוי אומר זה הכובש את יצרו (שם).

[תורה] ברית עולם שם לי ערוכה בכל ושמורה. אמר דוד, הקב״ה כרת עמי ברית עולם שיהא בקי במקרא במשנה במדרש בהלכות ובהגהות שנאמר ערוכה בכל ושמורה בלבי תמיד, כי כל ישעי וכל חפץ כי לא יצמיח, שלא תצמיח מלוכה אחרת אחרי. כי במדה שאדם מודד מודדין לו, כשם שת״ח יושבים בבתי כנסיות ובתי מדרשות ועוסקים בתורה לשם שמים, הם ובניהם ובני בניהם קיימים עד סוף כל הדורות, והקב״ה כורת להם ברית שלא תשכח התורה מפיהם ומפי זרעם לעולם, שנאמר ואני זאת בריתי אותם וגו׳ (ישעיה נ״ט). אבל פושעיהם של ישראל אינם כן, אלא בקטנותם הם רכים ובזקנותם הם קשים לשמוע דברי תורה, ועליהם נאמר ובליעל כקוץ מונד כלהם כי לא ביד יקחו וגו׳ שרוף ישרפו בשבת, ואין בליעל אלא פושעי ישראל שנאמר ויען כל איש רע ובליעל (ש״א ל׳). ד״א ערוכה בכל ושמורה, כי הא דברוריה (אשת ר״מ) אשכחתיה לההוא תלמידא דהוה גרים בלחישה, בטשא (בעטה) ביה ואמרה ליה, והא כתיב ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה התורה ברמ״ח אבריו של אדם היא משומרת ואם לאו אינה משומרת (ערובין נ״ג. תנא דבי אליהו פ״ג).

כד

[נזיפה] ויוסף אף ה׳ לחרות בישראל. מה כתיב למעלה כשבא דוד למנות את גבוריו נאמר עירא היתרי גרב היתרי אוריה החתי כל שלשים ושבעה. ואתה מוצא שלא מנה עוד שבעה עשר גבורים, ובדברי הימים (א׳ י״ח), תמצא עוד שבעה עשר, אלא כיון שהגיע לאוריה מיד ויוסף אף ה׳ וגו׳. משל למלך שהיה יושב וקורא בדפתרא (מגילה) כל גבוריו, והיה קורא פלוני ופלוני. כיון שהגיע עד פלוני אמרו לו מת, מיד השליך הדפתרא והעלה חמה, כך כיון שהזכיר את אוריה לו) מיד ויוסף אף ה׳ לחרות בישראל (פסיקתא רבתי, ילקוט).

[מספר ישראל] ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה. ויאמר יואב אל המלך ויוסף ה׳ אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים, ולמה לא אמר כברכת משה רבינו יוסף ה׳ עליכם ככם אלף פעמים? אלא ברכתו של יואב גדולה משל משה, שא״ל ועיני אדוני המלך רואות, אמר לו בימיך יהי כן, אמר יואב מנין שהוא לצורך אין בו חסרון, מנין שאין צורך בו יש בו חסרון, ויואב היה ראש הסנהדרין יושב בשבת תחכמוני. ויחזק דבר המלך אל יואב ועל שרי החיל, א״ל דוד ליואב, או אתה מלך ואני שר הצבא או אני מלך ואתה שר הצבא, כיון שראה שחזק דבר המלך יצא שלא בטובתו. אעפ״כ הלך תחלה לשבט גד אמר יודע אני שהם קשים שמא יזרקו עלי אבנים ונמצא הדבר בטל, ולא סייעה אותו השעה. אח״כ הלך לשבט דן אמר יודע אני שהם עובדי פסל, שמא תפגע השעה בהם, כיון שלא עמד שום איש בפניו הלך לו אצל כל ישראל. ולפי שלא חפץ בדבר נשתהה בדרך דכתיב ויבואו מקצה תשעה חדשים ועשרים יום, מדן ועד באר שבע תשעה חדשים ועשרים יום? אלא מלמד שנשתהה (ילקוט שמעוני).

[מספר ישראל] ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך ותהי ישראל וגו׳. למה אמר בלשון נקבה „ותהי“? אמר הקב״ה לא עמד אחד מכם כנגד יואב לומר לו למה אתה סופר אותי אלא עשיתם עצמכם כנשים. ותהי ישראל שמונה מאות אלף וגו׳ ואיש יהודה חמש מאות

שקורין לסומא סגי נהורא. לה) עי׳ אוצר דינים ומנהגים צד 61. לו) והיא כעין נזיפה ובקרת חדה על מעשה דוד באשת אוריה. לז) שכתוב בהם וטרף זרוע אף קדקד (זית רענן).

אלף, ובדברי הימים כתיב (דהי"א כ"א) אלף אלפים ומאה אלף ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף? א"ר יהושע בן לוי אין הכתובים מכזבים מה שחסר כאן מתו באותו שעה לח). לוי ובנימין לא פקד בתוכם, למה כן? אלא אמר יואב אם יאמר לי למה לא ספרת אותם, אומר לו משה רבינו לא ספר את לוי שנאמר אך את מטה לוי לא תפקוד (במדבר א'), ובנימין אתמול אבד כמה אלפים בפלגש בגבעה ואני מונה אותם? וכו' באותה שעה בא גד הנביא אצלו וא"ל מה אתה מבקש שבע שנים רעב או שלשה חדשים לברוח מפני שונאך או שלשה ימים דבר? מיד השיבו דוד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה. ולמה אמר לו שלשה דברים? בנגד שלשה דברים שאמר דוד על שאול, אם ה' יגפנו, או יומו יבא, או במלחמה ירד ונספה, שלשה כנגד שלשה. ד"א כתוב אחד אומר שבע שנים וכתוב אחד אומר שלש שנים רעב (דהי"א כ"א), אלא אמר לו מה אתה מבקש שלש למהומה (רעב גדול) או שבע לבצורת. אמר דוד אם אני אומר רעב יאמרו ישראל מפני שהוא מלך ואוצרותיו מלאים, אם אני אומר אנוס מפני צרי, ישראל אומרים מפני שיש לו גבורים שיעמדו עליו, אמר הריני שואל את המות שמשוה גדולים וקטנים, ויאמר נפלה נא ביד ה' וכו' (ילקוט).

[ברכת הדיוט] **ויאמר ארונה אל המלך ה' אלהיך ירצך.** א"ר אלעזר א"ר חנינא לעולם אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך שהרי שני גדולי הדור ברכום שני הדיוטות ונתקיימה בהם, ואלו הם דוד ודניאל, דוד ברכיה ארונה דכתיב ויאמר ארונה אל המלך ה' אלהיך ירצך. דניאל ברכיה דריוש דכתיב אלהיך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך (דניאל כ') וכו' (מגילה ט"ו).

לח) מתו משבט יהודה לענש דוד שבא מיהודה, ונתוספו לעשרת השבטים שהתחילו להתנגד למלכות בית דוד.

תם ספר שמואל

מלכים א

א

[צדקה] **והמלך דוד זקן בא בימים.** זהו שאמר הכתוב עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (משלי ט"ז), ממי את למד מאברהם ע"י שכתוב בו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח) זכה לשיבה, שנאמר בו בשיבה טובה (שם כ"ה) וזכה לזקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים (שם כ"ד). את מוצא בדוד ע"י שכתוב בו ודוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח') זכה לזקנה שנאמר והמלך דוד זקן בא בימים (תנחומא, ילקוט).

[בגדים] **ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו.** א"ר יוסי ב"ר חנינא כל המבזה את הבגדים אינו נהנה מהם שנאמר ויקם דוד ויכרת את המעיל (ש"א כ"ד) לפיכך ולא יחם לו (ברכות ס"ב).

ב

[תורה — תנאי] **אם ישמרו בניך את דרכם.** שלשה דברים נתנו על תנאי: ארץ ישראל ובית המקדש ומלכות בית דוד, חוץ מספר תורה ובריתו של אהרן שלא נתנו על תנאי. ארץ ישראל מנין שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ה' בכם (דברים י"א), בית המקדש מנין שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי וגו', ואם לאו, והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום (מ"א ט'), מלכות בית דוד מנין שנאמר אם ישמרו בניך את דרכם, ואם לאו ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פ"ט). ומנין לס"ת שלא ניתן על תנאי שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (דברים ל"ג), ומנין לבריתו של אהרן שלא ניתנו על תנאי שנאמר ברית מלח היא (במדבר י"ח) ואומר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם (שם כ"ה) וכו' (מכילתא, ילק"ש).

[תלמיד חכם] **ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שלחנך.** א"ר יודן חמשה פעמים כתיב ברזלי הגלעדי כנגד חמשה חומשי תורה, ללמדך שכל מי שמאכיל פרוסה לצדיק כאילו קיים התורה. א"ר אלעזר כמה דיות משתפכות וכמה קולמסין משתברין כדי לכתוב בני חת עשר פעמים (בראשית כ"ג) בנגד עשרת הדברות, לומר לך כל מי שהוא מברר מקחו של צדיק (אברהם) כאילו מקיים עשרת הדברות (ב"ר פ' נח).

ג

[דין ישראל] **ונתת לעבדך לב שומע לשפוט וגו'.** אפשר שלמה לא היה יכול לדון את ישראל? הרי הוא אומר ויתן ה' חכמה לשלמה ויחכם מכל האדם (מ"א ה') ולא היה יכול לדון את

ישראל? אלא כך אמר שלמה איני כשאר כל הדיינים של או"ה, דיין של או"ה יושב על בימה שלו ודן להריגה ולחניקה לשרפה ולסקילה אין בכך כלום, אבל אני אם חייבתי לשלם אפילו ממון שלא כדין אני נתבע נפשות, וכה"א אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש (משלי כ"ב). וכן במשה הוא אומר איכה אשא לבדי (דברים א') אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל? אדם שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והוריד המן והגיז השלו והעלה את הבאר ועשה להם נסים ונפלאות ולא היה יכול לדון אותם? אלא כך אמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם על דייניכם (ספרי דברים, ילקוט).

יא

[רומי—בת פרעה] והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה. א"ר יהודה אמר רב בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים והעלה הים שרטון ובשעה שעשה ירבעם בן נבט שני עגלי הזהב נבנה עליו כרך גדול שברומי. ונאמר ויקח את בת פרעה ויביאה אל עיר דוד עד כלותו לבנות את ביתו ואת בית ה' (מ"א ג'). הה"ד כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת מן היום אשר בנו אותה (ירמיה ל"ב) וכו' (ברכות ח', ילקוט).

[זכר עמלק] כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום. כי אתא לקמיה דדוד א"ל מ"ט עבדית הכי? א) א"ל יואב דכתיב תמחה את זָכָר עמלק (דברים כ"ה), א"ל דוד והא אנן זֵכֶר קרינן? א"ל אנא זָכָר אקריון, אזל שייליה לרביה (דיואב) א"ל היאך אקריתן? א"ל זָכָר, שקל ספסירא למיקטליה, א"ל אמאי? א"ל דכתיב ארור עושה מלאכת ה' רמיה (ירמיה כ"ח), א"ל (המלמד) שבקיה להוא גברא דליקום בארור, א"ל דוד וכתיב בתריה וארור מונע חרבו מדם (שם). איכא דאמרי קטליה ואיכא דאמרי לא קטליה (ב"ב כ"א).

[מיתה ושכיבה] והדד שמע כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב. דרש ר' פינחס בר חמא, מפני מה נאמר בדוד שכיבה וביואב מיתה? דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמר בו מיתה. ד"א דוד ע"י ששכב על מטתו נאמר בו שכיבה, יואב ע"י שנהרג כתיב בו מיתה. ד"א דוד שהיה מלך כתיב בו שכיבה, יואב שהיה שר הצבא נאמר בו מיתה (ב"ב קט"ז).

[מרידה—תוכחה] וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה. למה נקרא שמו ירבעם? שעשה מריבה בעם, ד"א שעשה מריבה בין ישראל לאביהם שבשמים. א"ר יוחנן מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה, ומפני מה נענש? מפני שהוכיחו ברבים, שנאמר וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו, א"ל דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל ואתה גדרת אותם כדי לעשות אניגרא ב) לבת פרעה וכו' (ילקוט).

יב

[ממונה עבד לצבור] וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה. ללמדך שכל המתמנה על הצבור נעשה עבד לצבור. כי הא דרבן גמליאל ור' יהושע הוו קאזלי בספינתא, בהדי רבן גמליאל הוה פיתא, בהדי ר' יהושע הוה פיתא וסולתא (קמח סולת), שלים פיתא דר"ג סמך על סולתא דר"י, א"ל איך ידעת דהוה לן עיכובא כולי האי דאייתית נמי סולתא? א"ל כוכב אחד יש שעולה לשבעים שנה ומתעה את הספנין אמרתי שמא יעלה ויתעו. א"ל כל כך יש בידך ג) ואתה יורד בספינה? א"ל עד שאתה תמה עלי תמה על שני תלמידים שיש לך ביבשה ר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן גודגדא שיודעין לשער כמה טיפות יש בים ואין להם פת לאכול ולא בגד ללבוש. נתן דעתו להושיבם בראש (כדי לפרנסם). כשעלה ר"ג ליבשה שלח להם שיטלו המשרה ולא באו, חזר ושלח ובאו, אמר להם כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם, עבדות אני נותן לכם! שנאמר וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה. וכה"א וינגע ה' את המלך ויהי מצורע עד יום מותו וישב בבית החפשית (מ"ב ט"ו), מכלל דעד השתא עבד הוה (הוריות י', ילקוט).

[גאוה] עתה תשוב הממלכה לבית דוד. אמר רב נחמן גסות הרוח שהיה לו לירבעם היא טרדתו מן העולם. אמר גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, כיון דחזו ליה לרחבעם דיתיב ואנא קאימנא אמרי הא מלכא והא עבדא, ואי יתיבנא סברי מורד במלכות הוא וקטלי לי, מיד ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגו'. מאי ויועץ המלך? אמר רב יהודה אמר רב שהושיב רשע אצל צדיק, אמר להם תחתמו על מה שאני עושה? אמרו לו הן; א"ל מלכא הוינא, אמרו לו הן; א"ל וכל מה דאמינא לכו עבדיתו? אמרו לו הן; ואפילו למפלח עבודה זרה? אמר לו צדיק חס ושלום, אמר ליה רשע לצדיק סלקא דעתך דגברא כירבעם פלח ע"ז? אלא לנסיינינהו קא בעי. ואף אחיה השילוני טעה

א) שאלו מדוע לא הרג גם הנקבות, כי צריך למחות כל זכר למו, והוא ענהו כי המלמד למדו לקרוא זכר בקמץ ולכן הכרית רק הזכרים. ב) תעלה של מים לתענוג בשביל בת פרעה. ג) תמה עליו שהוא חכם גדול כזה והוא

וחתם וכו׳ (סנהדרין ק״א, ילק״ש).

[צדיק] וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו. רב הונא בשם ר׳ אידי אמר חס הקב״ה על כבודם של צדיקים יותר מכבודו, שירבעם עומד ומקריב על גבי המזבח לע״ז ולא יבשה ידו וכיון ששלח ידו בצדיק יבשה ידו (פסיקתא, ילקוט).

[שררה] אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה. מאי אחר? אחר שתפסו הקב״ה לירבעם בבגדו וא״ל חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בג״ע. א״ל מי בראש? א״ל בן ישי בראש ד), א״ל אי הכי לא בעינא (סנהדרין כ״ה).

יד

[ברכה וקללה — קנה וארז] והכה ה׳ את ישראל כאשר ינוד הקנה במים. א״ר יהודה אמר רב לברכה, דא״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן, מאי דכתיב נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי כ״ז), טובה קללה שקלל אחיה השילוני מברכה שברכם בלעם הרשע, אחיה השילוני קלל את ישראל בקנה, מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובים ואפילו כל רוחות שבעולם באות ונושבות בו הולך ובא עמהם, דממו הרוחות עומד במקומו. בלעם הרשע ברכם בארזים עלי מים (במדבר כ״ד), מה ארז זה אינו עומד במקום מים ואין גזעו מחליף ואין שרשיו מרובין ואף כי הרוחות שבעולם אין מזיזות אותו ממקומו, כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו. דרש רשב״א לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז, לפיכך זכה קנה לקולמוס לכתוב בו ס״ת (תענית כ׳).

[כסף חוזר למקומו] ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק. א״ר יהודה אמר שמואל כל כסף וזהב שבעולם לקטו יוסף והביאו למצרים, שנאמר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים (בראשית מ״ז), אין לי אלא שבמצרים, שבארץ כנען ובשאר ארצות מנין, ת״ל וכל הארץ באו מצרימה (שם מ״א), וכשעלה ישראל ממצרים העלוהו עמם שנאמר וינצלו את מצרים (שמות י״ב) וא״ר אסי שעשאוה כמצולה שאין בה דגים, והיה מונח עד זמן רחבעם. בא שישק מלך מצרים ונטלו מרחבעם, שנאמר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלם ויקח את אוצרות בית ה׳ ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח וגו׳. בא זרח מלך כוש ונטלו משישק מלך מצרים, בא אסא ונטלו מזרח מלך כוש ושגרו להדרימון בן טברימון, בא יהושפט ונטלו מבני עמון והיה מונח עד אחז, בא סנחריב ונטלו מאחז, בא חזקיה וסיעתו ונטלו מסנחריב והיה מונח עד צדקיה, באו הכשדים ונטלו מצדקיה, באו פרסיים ונטלו מכשדים, באו יונים ונטלו מפרסיים, באו רומיים ונטלו מיונים ועדיין הוא מונח ברומי. א״ר אלכסנדרי שלשה חזרו למטעתן, ואלו הן: כסף מצרים הא דאמרן, כתב הלוחות דכתיב ואשברם לעיניכם (דברים ט׳), לוחות משתברות ואותיות פורחות דכתיב התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כ״ג), ישראל דכתיב בעבר הנהר ישבו אבותיכם (יהושע כ״ד) וכתיב ועמיה הגלי לבבל (עזרא ה׳). ר׳ יוחנן אמר ששלחן לבית אמם, משל לאדם שכעס על אשתו להיכן משלחה לבית אמה. עולא אמר (שנרשם לבבל) כדי שיאכלו תמרים (בזול) ויעסקו בתורה. תני ר׳ חייא ידע הקב״ה בישראל שאין יכולין לקבל מתחלה גזרות של רומיים עמד והגלה אותם לבבל. אמר ר״א לא הגלה הקב״ה את ישראל לבבל אלא מפני שעמוקה כשאול כדי שיגאלם שנאמר מיד שאול אפדם (הושע י״ג) וכו׳ (שם).

טז

[ישוב ארץ ישראל] ויקן את ההר שמרון וגו׳ ויבן את ההר וגו׳. א״ר יוחנן מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד על ארץ ישראל. תנא דבי אליהו פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש בירושלם לפני חכמים, אמרתי להם רבותי מה נשתנה עמרי שר צבא ישראל מכל המלכים שמלכו מעצמן שלא הושיבו בניהם אחריהם עד שבא עמרי והושיבו לו שלשה מלכים על כסאו? אמרו לי לא שמענו. אמרתי להם רבותי על שהושיב עיר גדולה בישראל, וכך חשב עמרי בדעתו אמר כשם שירושלם היא למלכי יהודה כך תהא שמרון למלכי ישראל (סנהדרין ק״ב, ילקוט).

[אחאב] ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט וגו׳. אחאב = אח (ווי) לשמים ואב לע״ז, ויהי הנקל וגו׳ א״ר יוחנן קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם, ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהוא היה תחלה לקללה, על אחאב נאמר גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי (הושע י״ב) א״ר יוחנן אין לך כל תלם ותלם בא״י שלא העמיד עליו אחאב פסל והשתחוה לו. ומנא לן דלא אתי לעלמא דאתי? דכתיב והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל (מ״א כ״א), עצור בעוה״ז ועזוב לעוה״ב וכו׳. א״ר יוחנן מפני מה זכה אחאב למלכות כ״ב שנה? מפני שכיבד את התורה שניתנה בכ״ב אותיות, שנאמר וישלח מלאכים אל אחאב מלך

צריך לילך בספינה לסחורה לפרנס את עצמו. ד) האגדה הזאת תראה לנו עד כמה גדול כח השררה בידי אנשים המבקשים להשתרר, כי אינם חפצים להיות בשוה ולחלק הכבוד בינו לבין אחרים, רק „כלו שלי“. וזו סיבת המלחמה הנוכחית כי כל ממשלה תחפוץ להיות שוררת בראש.

ישראל העירה ויאמר לו כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא וגו׳ והיה כל מחמד עיניך ושימו בידם ולקחו וגו׳ מאי מחמד עיניך ס״ת. א״ר נחמן אחאב שקול היה ה), שנאמר ויאמר ה׳ מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות גלעד ויאמר זה אומר בכה וזה אומר בכה (שם כ״ב). מתקיף לה רב יוסף מאן דכתיב בו רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳ וגו׳ ואת אומרת שקול היה? אלא אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שהיה מהנה ת״ח מנכסיו כיפרו לו מחצה (סנהדרין ק״ב:).

יח

[משה ואליהו] **ודבר ה׳ היה אל אליהו.** זהו שאמר הכתוב ובנביא העלה ה׳ את ישראל ממצרים ובנביא נשמר (הושע י״ב), בנביא העלה ה׳ זה משה רבינו ובנביא נשמר זה אליהו ז״ל. אתה מוצא שני נביאים עמדו לישראל משבטו של לוי משה ראשון ואליהו ו) אחרון ושנים גואלים את ישראל בשליחות, משה גואלם ממצרים בשליחות שנאמר ועתה לך ואשלחך אל פרעה (שמות ג׳), ואליהו לעתיד לבא שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג׳). משה גאלם ממצרים תחלה ולא חזרו ונשתעבדו במצרים, ואליהו כשיגאל אותם מן המלכות הרביעית אינם חוזרים ומשתעבדים עוד, אלא יושעו תשועת עולמים. ואתה מוצא שמשה ואליהו שוים זה לזה לכל דבר: משה נביא ואליהו נביא, משה נקרא איש האלהים ואליהו נקרא איש האלהים, משה עלה למעלה ואליהו עלה למעלה שנאמר ויהי בהעלות ה׳ את אליהו (מ״ב ב׳), משה הרג את המצרי ואליהו הרג את חיאל ז) שהיה עם נביאי הבעל שנאמר ויאשם בבעל וימת (הושע י״ג), משה נתכלכל ע״י אשה שנאמר קראן לו ויאכל לחם (שמות ב׳) ואליהו נתכלכל ע״י הצרפתית שנאמר לקחי נא לי פת לחם, משה ברח מפני פרעה לבאר ואליהו ברח מפני איזבל לבאר שנאמר ויבא באר שבע, משה אמר אם כמות כל אדם ימותון אלה (במדבר ט״ז) ואליהו אמר חי ה׳ וגו׳ אם יהיה השנים האלה טל ומטר, במשה נאמר ויעבור ה׳ על פניו (שמות ל״ד) ובאליהו והנה ה׳ עובר, במשה וישמע את הקול (במדבר י״ז) ובאליהו והנה אליו קול, משה כנס את ישראל לפני הר סיני ואליהו כנסם להר הכרמל, משה ביער עובדי ע״ז שנאמר שימו איש חרבו על ירכו (שמות ל״ב) ואליהו ביער עובדי ע״ז ותפש נביאי הבעל ושחטם, משה קנא לה׳ ואמר מי לה׳ אלי ואליהו קנא שנאמר ויאמר אליהו לכל העם גשו נא אלי, משה נטמן במערה שנאמר ושמתיך בנקרת הצור (שמות ל״ג) ואליהו נטמן במערה ויבא שם אל המערה וילן שם, משה השיח עמו ע״י מלאך שנאמר וירא מלאך ה׳ אליו (שמות ג׳) ואליהו נאמר בו והנה זה מלאך, משה ארבעים יום וארבעים לילה לא אכל ואליהו הלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום, משה התפלל על ישראל אל תשחת עמך (שמות ל״ג) ואליהו התפלל ענני ה׳ ענני, משה תפש זכות אבות שנאמר זכור לאברהם וגו׳ (שמות ל״ב) ואליהו אמר ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל וגו׳, משה עשה משכן כבית סאתים זרע וכן אליהו, משה בנה את המזבח י״ב אבנים למספר בני ישראל וכן אליהו לקח שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב, משה קבלו ישראל על ידו מלכותו של מקום שנאמר כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, ואליהו קבלו מלכותו על ידו אמרו ה׳ הוא האלהים (פסיקתא, ילקוט).

[יראת ה׳—גאוה] **ועבדך ירא את ה׳ מנעוריו.** רבא רמי כתיב ועבדך ירא את ה׳ וכתיב יהללך זר ולא פיך (משלי כ״ז), לא קשיא הא באתרא דידעי ליה הא באתרא דלא ידעי ליה. אלא קשיא דרבי טרפון, דאשכחיה ההוא גברא בפרדיסא בזמן שהוכפלו רוב המקצועות ח) דקאכיל, אחתיה בשקא ושקליה ואמטייה למשדיה בנהרא, א״ל אוי לו לטרפון שזה הורגו! שמע ההוא גברא שבקיה וערק. אמר ר׳ אבהו כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה, אמר אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה וכו׳ שאני ר׳ טרפון דעשיר גדול היה והוה ליה לפייסו בדמים (נדרים ס״ב).

[לשון הרע—מסירות] **ויאמר אליהו אל העם אני נותרתי נביא לה׳.** שנו רבותינו דורו של אחאב כולם עובדי ע״ז היו ועל ידי שלא היו בהם דלטורין (מוסרים) היו יוצאים למלחמה ונוצחים, שכן אליהו מכריז בהר הכרמל אני נותרתי נביא לה׳ לבדי, וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא. אבל דורו של דוד שאפילו תינוקות היו יודעין לדרוש את התורה, אחר כל השבח הזה הם יוצאין למלחמה ונופלים (עם שאול) לפי שהיו בהם דלטורין. הוא שאמר דוד נפשי בתוך לבאים אשכבה וגו׳ (תהלים נ״ז) אלו אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה, לוהטים אלו דואג ואחיתופל שהיו להוטים אחרי לשון הרע, בני אדם שניהם חנית וחצים אלו אנשי קעילה שנאמר היסגרוני בעלי קעילה (ש״א כ״ב), ולשונם חרב חדה אלו הזיפים שנאמר בבא הזיפים ויאמרו לשאול (תהלים ק״ד). באותה שעה אמר דוד רומה על השמים אלהים (שם נ״ז) סלק שכינתך מביניהון (ילקוט).

ה) פוסח על שתי הסעיפים, או מחצה זכאי ומחצה חייב. ו) יש בזה פלוגתא יש אומרים שבא מבנימין וי״א שבא מגד (עי׳ ב״ר פע״א). ז) חיאל חזר ובנה את יריחו ומתו בניו עפ״י קללת יהושע (מ״א ט״ז ועי׳ סנהדרין קי״ג). ח) שכבר קצצו רוב התאנים היבשים ומה שנשתייר הוא הפקר.

[גורל] ויאמר אליהו לנביאי הבעל בחרו לכם האחד. אמר אליהו לנביאי הבעל בחרו שני פרים תאומים מאם אחת, הגדלים על אבוס אחד והטילו עליהם גורלות אחד לשם ואחד לבעל. פרו של אליהו היה נמשך אחריו והולך, ואותו הפר שעלה לשם הבעל לא רצה לילך עמהם, ונתקבצו כל נביאי הבעל ונביאי האשרה וכולם לא יכלו להזיז רגלו מן הארץ, עד שפתח אליהו את פיו ואמר לו לך עמהם. השיב הפר ואמר לו לעיני כל העם: אני וחבירי יצאנו מבטן אחד וגדלנו במרעה אחד והוא עלה בחלקו של מקום ושמו של הקב"ה מתקדש עליו, ואני עליתי בחלק הבעל להכעים את בוראי. א"ל אליהו פר פר! אל תירא, לך עמהם ואל ימצאו עלילה, שכשם ששמו של הקב"ה מתקדש על אותו שעמי כך מתקדש עליך. אמר לו וכך אתה מיעצני? שבועה איני זז מכאן עד שתמסרני בידם, שנאמר ויקחו את הפר אשר נתן להם וגו', הה"ד מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל"ה), אמר הקב"ה למדו מן העורבים שהיו מכלכלין את אליהו, ולמדו מפרים של אליהו וכו' (במד"ר פכ"ג ט').

[כבוד למלכות] וישנס מתניו וירץ לפני אחאב. מלמד שחלק כבוד למלכות, וכן מצינו במשה שחלק כבוד למלכות, שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות י"א) שאין תלמוד לומר אלה, אלא שסופו לירד בראשונה ט) לפי שחלק כבוד למלכות, וכן אמר לו הקב"ה שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים (שם ו') צום לחלוק כבוד למלכות, וכן מצינו ביוסף שחלק כבוד למלכות שנאמר בלעדי אלהים יענה שלום פרעה (בראשית מ"א), וכן מצינו ביעקב שנאמר ויתחזק ישראל וישב על המטה (שם מ"ח) שחלק כבוד ליוסף שהיה שני למלך, וכן מצינו בחנניה מישאל ועזריה שחלקו כבוד למלכות שנאמר באדין נבוכדנצר קרב לתרע אתון נורא וגו' באדין נפקין (דניאל ג') ולא יצאו מקודם, וכן מצינו בדניאל שנאמר ובמקרביה לגובא לדניאל בקל עציב זעיק, ומה הוא אומר אדין דניאל עם מלכא מליל מלכא לעלמין חיי (שם ד') וכו' (מכילתא, ילקוט).

יט

[מלשינות על ישראל] כי עזבו בריתך בני ישראל. למה נמשלו ישראל לאגוז שנאמר אל גנת אגוז ירדתי (שה"ש ו')? מה האגוז הזה חלק ומי שאינו אומן לעלות בו מיד הוא נופל, כך כל מי שמנהיג שררה על ישראל צריך לשמור שלא לדבר עליהם סרה שלא יטול את שלו (ענשו) מתחת ידיהם. משה אמר שמעו נא המורים (במדבר כ') ונאמר לו לכן לא תביאו את הקהל הזה (שם), ישעיה אמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ו') מיד ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה וגו' (שם), מהו רצפה אר"ש בר נחמני רצף־פה שאמרת דלטוריא על בני; אליהו אמר כי עזבו בריתך בני ישראל, ומה נאמר לו ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך. ר' יוחנן שמע לה מן הדין קריא, משא דמשק וגו' (שם), עומד בדמשק ומכריז ערי ערוער, והלא אין ערוער אלא בתחום מואב? אלא שס"ה בתי אלילים היו בדמשק והיו עובדים לכל אחד יומו בכל שנה, והיה להם יום אחד שהיו עובדים את כולם. באותו היום אמר הקב"ה, אליהו! עד שאתה מקטרג את בניי לך לדרכך דמשק וקטרג עליהם! ר' אבהו ור' שמעון בן לוי הוו עלין להדין קסרין, א"ל ר' אבהו לר"ש בן בן לוי מה אנן עלין למדינתהון דמחרפיא ומגדפיא י)? נחת רשב"ל מן חמריה וספה ליה חלא (חומץ) ויהב ליה בפומיה, א"ל מהו כן? א"ל אין הקב"ה רוצה במי שאומר דלטריא על ישראל, דכתיב אל תראוני שאני שחרחורת (שה"ש א'), וכתיב אל תלשן עבד אל אדוניו (משלי ל') וכו' (ילקוט שמעוני).

[קול דממה דקה] לא ברוח ה' וגו' ואחר האש קול דממה דקה. א"ר יוחנן לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ואפילו לקראת מלכי או"ה, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי או"ה. רב ששת סגי נהור הוה, הוו קאזלי כולי עלמא לקבולי אפי מלכא וקם אזל בהדייהו רב ששת. אשכחיה ההוא מין א"ל חצבי לנהרא כנני לייא יא)? א"ל תא חזי דידענא טפי מינך, חלף גונדא (גדוד אנשי חיל) קמייתא כי קא אוושא (הריעו בקול) א"ל ההוא מין השתא קאתי מלכא, א"ל רב ששת לא קאתי; חלף גונדא תניינא כי קא אוושא א"ל ההוא מין השתא קא אתי מלכא, א"ל רב ששת לא קאתי מלכא; חליף תליתאי כי קא שתקי א"ל רב ששת ודאי השתא אתי מלכא. א"ל ההוא מין מנא לך הא? א"ל מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע, דכתיב צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה', לא ברוח ה', ואחר הרוח רעש, לא ברעש ה', ואחר הרעש אש, לא באש ה', ואחר האש קול דממה דקה. כי אתא מלכא פתח רב ששת וקא מברך ליה, א"ל ההוא מין למאן דלא חזית ליה קא מברכת? ומאי הוי עליה דההוא מין? איכא דאמרי חברוהי (צבא הפרסיים) כחלינהו לעיניה, ואיכא דאמרי רב ששת נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות (ברכות נ"ח).

ט) וכיון על פרעה שהיה בין „אלה". י) בקיסרין היו הנוצרים הראשונים שהחלו לחרף ולגדף את תורת היהודים, ובכ"ז חשב אותם רשב"ל בין היהודים, ואף שהם רשעים חשובים יותר מהגוים עובדי אלילים בדמשק. יא) הכדים השלמים הולכים לנהר לשאוב מים, השבורים להיכן הולכים?

כא

[חזן] **כרם היה לנבות היזרעאלי.** כתיב כבד את ה׳ מהונך (משלי ג׳) ממה שחנך, שאם היה קולך נאה עבור לפני התיבה. חייא בר אחותו של ר׳ אלעזר הקפר היה קולו נאה, והיה אומר לו חייא בני! עמוד וכבד את ה׳ ממה שחננך. נבות יב) היה קולו נאה והיה עולה לירושלם וכל ישראל מתכנסין לשמוע את קולו, פעם אחת לא עלה והעמידו עליו בני בליעל ואבד מן העולם, מי גרם לו? ע״י שלא עלה לירושלם לראייה לכבד את הקב״ה ממה שחננו (פסיקתא רבתי, ילקוט).

[שבח וגנאי] **אשר הסתה אותו איזבל אשתו.** ר׳ לוי דריש הדין קריא שיתא ירחין לגנאי: רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳, אתא לגביה בליליא (בחלום), א״ל מה חטאתי לך ומה סרחית לך? אית לך רישא דפסוקא ואין לך סיפיה—אשר הסתה אותו איזבל אשתו. דריש עוד שיתא ירחין לשבח אשר הסתה וגו׳ (ירוש׳ סנהדרין פ׳ חלק).

כב

[שקר] **ויאמר ה׳ מי יפתה את אחאב וגו׳ ויצא הרוח.** מאי רוח? א״ר יוחנן זה רוחו של נבות היזרעאלי. ויאמר אצא והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו, ויאמר תפתה וגם תוכל צא ועשה כן. אמר רב יהודה אמר רב צא ממחיצתי דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק״א) וכו׳ (סנהדרין ק״ב).

[מדת הדין ומדת הרחמים] **וה׳ דבר עליך רעה.** א״ר יודן כתיב ה׳ נתן וה׳ לקח (איוב א׳) כיון שנתן ברחמים נתן וכיון שלקח ברחמים לקח, ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בבריה וכשלקח נמלך בבית דינו, הה״ד ראיתי את ה׳ יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו וגו׳. א״ר אלעזר כל מקום שנאמר והוי״ה הוא ובית דינו, ובנין אב לכולם וה׳ דבר עליך רעה (שם וילקוט).

[שמחה] **ויעבור הרנה במחנה.** א״ר אחא מאי דכתיב באבוד רשעים רנה (משלי ל״ט)? באבוד אחאב בן עמרי רנו רנה. ומי חדי (שמחה) קוב״ה במפלתן של רשעים? והא כתיב בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה׳ כי לעולם חסדו (דהי״ב ב׳) וא״ר נתן מפני מה לא נאמר כי טוב בהודאה זו? לפי שאין הקב״ה שמח במפלתן של רשעים (בהריגת עמון ומואב). א״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן מאי דכתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שמות י״ד)? באותו הלילה בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר להם הקב״ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה? א״ר יוסי בר חנינא הוא (הקב״ה) אינו שש אבל אחרים משיש. דיקא נמי דקתני והיה כאשר שש ה׳ עליכם להטיב אתכם כן ישיש ה׳ עליכם להאביד אתכם (דברים כ״ח) ולא כתיב כן ישוש (סנהדרין ל״ט, ילק״ש).

מלכים ב

ב

[תלמידים—נבואה] **ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו.** וכי בני נביאים היו והלא תלמידים היו? אלא מכאן לתלמידים שקרוים בנים, וכה״א ושננתם לבניך (דברים ה׳) אלו תלמידיך. וכה״א ויצאו בני הנביאים אשר בית אל. וכשם שהתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב שנאמר ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, זה רבו שלמדו תורה, כדמתרגם רב יוסף רבי רבי דטב להון לישראל בצלותיה מרתכין ופרשין. נאמר בני הנביאים בבית אל ונאמר בני הנביאים ביריחו ללמדך שאין לך עיר בארץ ישראל שלא היו בה נביאים, ומפני מה לא נתפרסמה נבואתן? אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה ושלא נצרכה לדורות לא נכתבה (ספרי, ילקוט). א״ר יוסי בר חוני בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ומתלמידו, בנו משלמה דכתיב ייטב אלהיך את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך (מ״א א׳), תלמידו מאלישע דכתיב ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, ואי בעית אימא מהכא ויסמוך את ידיו עליו (במדבר כ״ז), שסמך שתי ידיו עליו לתת לו מרוחו במלא חפנים (סנהדרין ק״ה, ילקוט).

[חן המקום על יושביו] **הנה נא מושב העיר טוב וגו׳ והמים רעים והארץ משכלת.** מאי טיבותה? א״ר חנון חן המקום על יושביו. א״ר יוחנן שלשה חנות הן, חן המקום על יושביו חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו (סוטה מ״ז).

[דומה בדומהלו] **ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח.** ארשב״ג בא וראה כמה מפורשין דרכיו של המקום מדרכי ב״ו. בשר ודם מרפא במתוק את המר אבל מי שאמר והיה העולם מרפא במר את המר, הא כיצד? הא נותן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל ומתקן אותו, נס בתוך נס. זש״ה וממכותך ארפאך (ירמיה ל׳), במה שהוא מכה בו הוא מרפא, שנאמר ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח וגו׳ וירפו המים. והלא מים מתוקים ויפים כשאדם נותן בהם מלח מיד הם מסריחין, וכאן נתרפאו המים הרעים. כיוצא בו ויורהו ה׳ עץ וישלך אל המים וימתקו (שמות ט״ז). ר׳ יהושע אומר זה עץ של ערבה, ר׳ אלעזר המודעי אומר זה עץ של זית שאין לך מר

וכן למה ילך רב ששת לראות המלך אם הוא סומא?

יב) אפשר שדרשו השם נבות מלשון ניב שפתים שהיה לו

יותר מזית, ר׳ יהושע בן קרחא אומר זה עץ של הרדופני יג) שהוא מר מאד והמתיק את המים. כיוצא בו ויאמר ישעיהו קחו דבלת תאנים וגו׳ (מ״ב כ׳), והלא כשאתה נותן דבלת תאנים על בשר חי הוא נסרח וחזקיהו נרפא, הא כיצד? נותן דבר המתבל לתוך דבר שנתחבל כדי לעשות בו נס בתוך נס (מכילתא, ילק״ש).

ד

[יום טוב—קבלת פני רבו] **מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת.** שנו רבותינו מעשה ברבי אלעאי שהלך להקביל את פני ר׳ אליעזר רבו בלוד, א״ל אלעאי אינך משובתי הרגל, שהיה ר״א אומר משבח אני את העצלנין שאינם יוצאין מבתיהם ברגל, שנאמר ושמחת בחגך (דברים ט״ז). איני, והא א״ר יצחק מנין שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל? שנאמר מדוע את הולכת היום לא חדש ולא שבת, מכלל דבחדש ושבת מיחייב אינש לאקבולי. אמר רבא לא קשיא, הא דאזיל ואתי ביומיה הא דלא אזיל ואתי ביומיה יד) וכו׳ (סוכה כ״ז).

ה

[גחזי] **כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה.** אמר הקב״ה אני אמרתי שלא יהא לך משלו מאומה ואתה חזרת ולקחת ממנו מאומה, חייך מומו אתה נוטל שנאמר וצרעת נעמן תדבק בך. שנו רבותינו לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו. תניא ר״ש בן אלעזר אומר יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחת וימין מקרבת (סוטה מ״ז, תנחומא).

ו

[טוב ורע—יחוד השם לטובה] **ויאמר אלישע ה׳ פקח את עיני אלה.** זש״ה כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (תהלים ה׳), א״ר יוחנן אין אתה גורר אחר הרעה ואין הרעה גוררת אחריך ואינה דרה אצלך. ר׳ אלעזר בן פדת בשם ר׳ יוחנן אמר אין שמו של הקב״ה נזכר על הרעה אלא על הטובה, דכתיב ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, קרא אלהים לילה אין כתיב כאן אלא קרא לילה. וכן אתה מוצא כשברך הקב״ה אדם וחוה הזכיר שמו עליהם שנאמר ויברך אותם אלהים, וכשקללם לא הזכיר שמו עליהם שנאמר ולאדם אמר, אל האשה אמר (בראשית ג׳). ואם תאמר למה הזכיר שמו על הנחש? כך שנו רבותינו על שלשה דברים הזכיר שמו אע״פ שהוא לרעה, על המסית הוא הנחש שהסית את האשה ואמר כי יודע אלהים וגו׳, ועל העובר על דברי חכמים, שנאמר כה אמר ה׳ ארור האיש אשר לא ישמע (ירמיה ט״ז), ועל העושה בטחונו בשר ודם שנאמר כה אמר ה׳ ארור הגבר אשר יבטח באדם (שם י״ז). וכן אתה מוצא שאין הקב״ה מיחד שמו על הרעה בנח שנאמר ברוך ה׳ אלהי שם יפת אלהים ליפת, אבל כשקלל את כנען נאמר ארור כנען. וכן אתה מוצא באלישע דכתיב ויאמר אלישע ה׳ פקח את עיני אלה, וכשקלל אותם אמר הך נא את הגוי הזה בסנורים ולא הזכיר את השם. וכן אתה מוצא כשהחריב הקב״ה את ירושלם שלח את הרעה ע״י מלאך ואמר לגבריאל מלא חפניך גחלי אש וגו׳ אבל לעתיד לבא עושה הטובה ע״י עצמו שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים (יחזקאל ל״ו). וכן ישראל חלק להם הקב״ה כבוד ולא הזכירן ברעה, כשבא אצל הקרבנות אומר אדם כי יקריב מכם (ויקרא א׳), אבל כשבא להזהיר על הנגעים כתיב אדם כי יהיה בעור בשרו (שם י״ג) ולא כתיב מכם. וכן בכל מקום חוץ משני דברים שהקב״ה מייחד שמו עליהם לרעה, ואף בהם יש לדרוש לטובה, ואלו הם וישקוד ה׳ על הרעה כי צדיק ה׳ אלהינו (דניאל ט׳) משום דצדיק ה׳ אלהינו וישקוד על הרעה? אלא צדקה עשה הקב״ה שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל עם החרש והמסגר וכל גבורי התורה וירדו לבבל ועשו תרביץ (ישיבה) לתורה, שאלולא כן היתה התורה משתכחת מישראל. ועוד עשה צדקה עמהם שהגלם בקיץ ולא מתו בצינה. כיצד בטבת היו ראוים להגלות מירושלם, שכן הוא אומר בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר בן אדם כתוב לך את שם היום וגו׳ (יחזקאל כ״ד) והמתין להם עד הקיץ (חדש אב), הוא שהנביא אומר אסוף אסיפם נאם ה׳ (ירמיה ו׳) ואין אסוף אלא גלות שנאמר אסוף אאסוף יעקב כולך וגו׳ (מיכה ב׳). והשניה דכתיב ויאמר ה׳ אלי עבור בתוך העיר בתוך ירושלם והתוית תו וגו׳ (יחזקאל ט׳), ודרש ר׳ אלעזר דקאי על הצדיקים, ועל הרשעים נאמר ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו וגו׳ ולא נאמר ולאלה אמר ה׳ וכו׳ (תנחומא, ילקוט שמעוני).

ח

[רשע] **ויהי הוא מספר למלך וגו׳ זאת האשה וזה בנה.** א״ר לוי מצינו בתורה בנביאים ובכתובים שאין הקב״ה חפץ בקלוסו של רשע. בתורה מנין דכתיב במצורע על שפם יעטה וטמא טמא יקרא (ויקרא י״ג), בנביאים דכתיב ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת והנה האשה אשר החיה את בנה צועקת אל המלך על ביתה ועל

קול נגינה. יג) הרדופני, מין עשב סם לבהמה (orleander).

יד) שחוזר באותו היום ולא שהולך לרבו ושובת שם ואינו יושב בין בני ביתו לשמחם בשמחת החג.

שדה, ויאמר גחזי אדוני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע. רבנן אמרין אפילו הם בסוף העולם הטיסן הקב"ה והביאן שלא יהא אותו רשע (גחזי) מספר בנפלאותיו של הקב"ה. בכתובים דכתיב ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך (תהלים נ׳) וכו׳ (ויק"ר, ילקוט).

ט

[גמילות חסדים] **ולא מצאו בה כי אם הגלגלת וגו׳.** גמילות חסדים אנו למדים מאיזבל כי ביתה היה סמוך לשוק וכל מת שהיה עובר שם היתה יוצאת מתוך ביתה ומכה בכפיה ומקוננת בפיה ומהלכת עשרה צעדות, וכל חתן שהיה עובר בשוק היתה יוצאת מפתח ביתה ומסלסלת בכפי ידיה ומהלכות עשרה צעדות, ונתנבא עליה אליהו זכור לטוב והכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל, אבל האברים שגמלו חסד לא שלטו בהם הכלבים וניתנו לקבורה, שנאמר וילכו לקברה ולא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הידים (פרקי דר"א, ילקוט).

יד

[צדיק—גמילות חסדים] **וישליכו את האיש בקבר אלישע וגו׳ ויקם על רגליו.** וכל כך למה, לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק. אמר רב חייא בר חנינא גדולים הצדיקים במיתתן יותר מבחייהן, שנאמר ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע, וילך ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, ואילו בחייו כשרצה אלישע להחיות את בן השונמית הוצרך לשום פיו אל פיו ועיניו על עיניו ולבקש רחמים עליו להחיותו (חולין ז׳, רש"י). ור"א עבידא פליגא ואמר בשם רבי עזריה שאותו האיש היה צדיק ושמו שלום בן תקוה מגדולי הדור והיה עושה צדקות בכל יום, ומה היה עושה? היה ממלא חמת מים ויושב על פתח העיר וכל אדם שבא מן הדרך היה משקה אותו ומשיב את נפשו, ובזכות זה שרתה עליו שכינה, שנאמר וילך חלקיהו הכהן ואליקים אל חולדה הנביאה אשת שלום בן תקוה, ולמפרע נקרא שמו סחרה על שם כי טוב סחרה (משלי ג׳) כי בשמת בעלה חסרה אותו הצדקת (חולדה), ויצאו כל ישראל לגמול חסד עם שלום בן תקוה, וראו החיל שבאו עליהם וישליכו את האיש בקבר אלישע וחיה, ואח"כ הוליד את חנמאל שנאמר הנה חנמאל בן שלום (ילקוט).

[אהבת ישראל — לשון הרע] **ולא דבר ה׳ למחות את שם ישראל וגו׳.** אין הקב"ה מבקש שיפסול אחד מישראל, ראה מה כתיב ואל יאמר בן הנכר הבדל יבדילני וגו׳ (ישעיה נ"ו) ואם על בן הנכר לא אמרתי לפוסלו על בניי על אכו"כ. הרי הגבעונים שהיו גרים גרורים ומיראה נתגיירו קבלתי אותם, ועל שבקש שאול להזדווג להם והרג מהם הרגתי אותו, ולא עוד אלא שהבאתי שלש שנים רעב בשבילו, ולבניי אני פוסל? הוי אומר ולא דבר ה׳ למחות את שם ישראל מתחת השמים (תנחומא). ד"א ולא דבר ה׳ וגו׳ וכי מה טיבו של ירבעם והרי עובד ע"ז היה? אלא מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס טו), שנאמר וישלח אמציה כהן בית אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל וגו׳ (עמוס ז׳). מיד גער בו בנזיפה ואמר לו חס ושלום שנתנבא אותה נבואה ואם נתנבא מן השמים היה. באותה שעה אמר הקב"ה הרי דור עובד ע"ז וראש הדור עובד ע"ז, אעפ"כ הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב ולזרעך אתננה תנו אותה בידו של זה שלא קבל לשון הרע! אמרו מה שלא מסר ביד יהושע בן נון וביד דוד מלך ישראל מסרוהו בידו, שנאמר הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה (תנא דבי אליהו).

יז

[צבור ויחיד—חטא רבים] **ויגל את ישראל אשורה.** מה נשתנה הושע בן אלה שגלו עשרת השבטים בימיו? אלא עד עכשיו היתה עבודת אלילים קשורה ביחיד וקשה לפני הקב"ה להגלות את הצבור בעון יחיד טז), כיון שבא הושע בן אלה וביטל כל המשמרות שהושיב ירבעם על דרך ירושלם, ואמר כל מי שיעלה לירושלם יעלה ולא אמר הכל יעלה לירושלם, עליו הוא אומר ויעש הרע בעיני ה׳ רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו. עליו עלה שלמנאסר מפני ששמט קולר מצווארו ונתנו בצואר הרבים (תנא דבי אליהו).

[שמרונים] **וישלח ה׳ בהם את האריות ויהיו הורגים בהם.** שלחו ואמרו אדונינו המלך הארץ ששלחתנו עליה אינה מקבלת אותנו והנה נשארנו מעט מהרבה, שלח המלך וקרא לזקני ישראל ואמר להם כל השנים הללו שהייתם בארצכם לא שכלה אתכם חית השדה, ועכשיו אינה מקבלת את עבדי, תנו לי עצה איך להושיבם שם ואם לא אחזירם לארצם.

טו) שלא מצינו שענש ירבעם את עמוס ורק אמציה הכהן מבית אל אמר לו ברח לך אל ארץ יהודה, ומשמע שירבעם לא קבל עליו לשון הרע. טז) ירבעם שהחטיא את ישראל בעון עגלי הזהב היה יחיד וכן מלכי ישראל אחריו היו יחידים שהכריחו את ישראל שלא לעלות לרגל לירושלם והעמידו שומרים על הדרך למונעם מלעלות. אבל הושע בן אלה לא הכריחם שלא לעלות ולא צום לעלות, ולכן כשלא עלו עשרת השבטים לירושלם עשו כן מדעת עצמם וחטאו הצבור והקולר תלוי בצוארם. וכן בארצות הנאורות שיש ליהודים חופש האמונה אם אינם שומרים דתם גרועים יותר מהיהודים היושבים בארצות אשר מושליהן ימנעו אותם לשמור את דתם.

אמרו לו אדונינו המלך! הארץ ההיא אינה מקבלת נכרי שלא נמול ושאינו קורא בתורה. אמר להם תנו לי מכם שנים וילכו וימולו אותם וילמדו אותם תורה, ודבר המלך אין להשיב. ושלחו את ר׳ דוסתאי בן ינאי יז) ואת רבי סבא והיו מלים אותם ומלמדים אותם ספר תורה בכתב שמרוני. והגוים האלה היו הולכים בחקות התורה ובחקות אלהיהם שנאמר ואת אלהיהם היו עובדים. וכאשר עלה עזרא מבבל וזרובבל בן שאלתיאל לבנות את בית ה׳ באו עליהם הכותים (שמרונים) ק״פ אלף לבטל בנין הבית. באדין קמו זרובבל בר שאלתיאל וישוע בר יוצדק ושריו למבנא בית אלהא די בירושלם (עזרא ה׳) והתחילו בונים ההיכל והשלימו את בנינו. מה עשו קבצו את כל הקהל אל היכל ה׳, והביאו שלש מאות ספרי תורה ושלש מאות תינוקות של בית רבן, ושלש מאות כהנים ושופרות בידם והיו תוקעין והלוים משוררים ומזמרים, וינדו את הכותים בסוד שם המפורש בחרם בית דין העליון ובחרם בי״ד התחתון וגזרו שלא יאכל אדם מישראל פת כותי ולא יגייר אדם מישראל כותי, ולא יהיה להם חלק ונחלה וזכרון בישראל בעוה״ז ובעוה״ב. ושלחו את החרם אצל ישראל שבבבל והם הוסיפו עליהם חרם והמלך בורש קבע עליהם חרם על חרם שנאמר ואלהא די שכין שמיה תמן ייגר כל מלך ועם די שלח ידיה להשניא לחבלה בית אלהא דך די בירושלם (שם ו׳) וכו׳ (פרקי דר״א פל״ח).

יט

[ליל פסח] **ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור וגו׳.** אותו לילה שעלה סנחריב ליל פסח היה והיה רבשקה שם, הלך והציץ על פתח החומה של ירושלם ושמע אותן קוראין הלל, אמר רבשקה לסנחריב לך וחזור לאחורך, שאל אותו ולמה? א״ל אלהיה של אומה זו רגיל הוא להיות עושה להם נסים בלילה הזה, והיה סנחריב מבזה את ירושלם כשראה אותה ואמר בשביל העיר הקטנה הזאת הייתי מייגע כל הצבא הזה? שנאמר ינופף ידו הר בת ציון וגו׳ (ישעיה י׳) ואמר לחיילותיו כנף משלי ממלאה כל ארץ ישראל, שנאמר והיו מוטות כנפיו מלא רוחב ארצך עמנואל (שם ח׳). ושלשה עשר מסעות הלך בו ביום לבא לירושלם, שכן הוא אומר בא אל עית עבר במגרון וגו׳ (שם י), עוד היום בנוב לעמוד. אמר לחיילותיו לינו פה הלילה ולמחר נשכים ונוטלין אותה אבן ואבן. א״ל הקב״ה אין אני מבקש ישנין אלא עוררין לכך נאמר עליהם לעת ערב והנה בלהה (שם י״ז). ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור (שם ל״ז). א״ר חלבו בארבעה מקומות נאמר בלילה ההוא וארבעתן היו בלילי פסחים, שנים משל רחל ושנים משל לאה, לקיים מה שנאמר וללבן שתי בנות (בראשית כ״ט) ששתיהן שקולות זו כזו. במצרים נעשה נסים בליל פסח ע״י משה שהיה מבניה של לאה שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות י״ב), ונס סנחריב נעשה בליל פסח ע״י חזקיה שהיה מבניה של לאה. ושתים ע״י בניה של רחל, שנאמר ויהי בלילה ההוא ויאמר ה׳ אל גדעון קום רד במחנה (שופטים ז׳) וליל פסח היה שכך כתוב והנה צליל שעורים מתהפך במחנה (שם) זהו העומר שהוא קרב בפסח וגדעון היה משבט מנשה. ואחת בימי מרדכי משבט בנימין, שנאמר בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ד׳) שהיה בליל פסח (מדרש פנים אחרים נוסח ב׳, ילקוט אסתר).

כ

[תפלה] **בימים ההם חלה חזקיהו למות.** אמר רב המנונא מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח׳) מי כהקב״ה שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים בין יחזקיהו לישעיהו, חזקיהו אמר ליתי ישעיהו גבאי דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי אחאב שנאמר וילך אליהו להראות אל אחאב (מ״א י״ח), ישעיהו אמר ליתי חזקיהו גבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע, מה עשה הקב״ה הביא יסורין על חזקיהו ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה, שנאמר בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה׳ צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו׳. מאי כי מת אתה ולא תחיה? מת אתה בעוה״ז ולא תחיה לעוה״ב, א״ל מאי כולי האי? א״ל משום דלא עסקת בפריה ורביה, א״ל משום דחזאי לי ברוה״ק דנפקי מינאי בנין דלא מעלו, א״ל בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למיעבד ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד. א״ל השתא הב לי ברתך אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקא מינאי בנין דמעלו, א״ל כבר נגזרה עליך גזרה. א״ל בן אמוץ! כלה נבואתך וצא, כך מקובלני מבית אבי אבא (דוד) אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר הן יקטלני לו איחל (איוב י״ג). א״ר חנן אפילו בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים שנאמר כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא (קהלת ה׳). מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל וכו׳ (ברכות י׳).

[ענוה] **וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי.** א״ר יוחנן משום ר׳ יוסי בן זמרא, כל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו, וכל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים. משה תלה בזכות אחרים שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות ל״ב) לפיכך תלו לו

יז) הוא דוסתים או דוסתן מיסד כת השמרונים ועי׳ אוצר

בזכות עצמו שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו׳ (תהלים ק״ו), חזקיהו תלה בזכות עצמו שאמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך וגו׳ לפיכך תלו לו בזכות אחרים שנאמר וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי. והיינו דאמר ר׳ יהושע בן לוי מאי דכתיב הנה לשלום מר לי מר, אפילו בשעה ששיגר לו הקב״ה שלום מר הוא לו, שנענה בזכות דוד ולא בזכות עצמו (ברכות י׳, ילקוט).

[צל המעלות] בעת ההיא שלח בראדך וגו׳ ספרים ומנחה אל חזקיהו כי שמע כי חלה חזקיהו. משום דחלה חזקיהו שלח ספרים ומנחה? כן, לדרוש את המופת שהיה בארץ. דא״ר יוחנן אותו היום שמת בו אחז שתי שעות היה, וכי חלש ואיתפח אהדרינהו קוב״ה ניהליה, שנאמר הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש. וראו כמה מלכי או״ה ותמהו. מראדך (בראדך) בן בלאדן היה למוד לאכול בשש שעות וישן עד תשע שעות, וכיון שחזר גלגל חמה ישן לו ועמד ומצאו שחרית, בקש להרוג את כל עבדיו אמר הנחתם אותי לישן כל היום וכל הלילה, אמרו לו מרי! יומא הוא דהדר ביה ואלוה של חזקיהו החזירו. אמר להם איכא כי האי גברא ביהודאי ולא משדרנא ליה שלמא? כתב ליה שלם למלכא חזקיהו שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא. נבוכדנצר ספריה דבלאדן הוה ההיא שעתא לא הוה התם, כי אתא אמר להו היכי כתביתו? אמרי הכי כתבינן, אמר להו קריתו ליה אלהא רבא וכתביתו ליה לבסוף? אלא הכי איבעיא לכו למיכתב: שלם לאלהא רבא שלם לקרתא דירושלם שלם למלכא חזקיהו. אמרו לו קריינא דאגרתא להוי פרווקנא יח). רהט בתריה, כי רהט שלש פסיעות בא גבריאל אוקמיה. אמר הקב״ה אתה פסעת שלש פסיעות בשביל כבודי, חייך שאני מעמיד ממך שלשה מלכים קוזמוקרטורין (תופשי העולם) שליטין מסוף העולם ועד סופו, ואלו הם נבוכדנצר אויל מרודך ובלשאצר. וכן הוא אומר וחסד לאומים חטאת (משלי י״ד) שהוא מתוקן להם כארסא של עכנא יט). א״ר יוחנן אלמלי לא בא גבריאל והעמידו (להשליח) לא היה תקנה לשונאיהם של ישראל כ) וכו׳ (סנהדרין צ״ו, פסיקתא, ילקוט).

כא

[תשובה—יסורין] וידבר ה׳ ביד עבדיו הנביאים לאמר יען אשר עשה מנשה וגו׳. נחום וחבקוק נתנבאו בימי מנשה ולפי שלא היה מנשה כשר לא נקראו על שמו. שנו רבותינו כשחלה ר׳ אליעזר נכנסו ארבעה זקנים לבקרו ר׳ טרפון ור׳ יהושע ור׳ אלעזר בן עזריה ור׳ עקיבא וכו׳ נענה ר׳ עקיבא ואמר חביבין יסורין. אמר להם ר׳ אליעזר לתלמידיו סמכוני ואשב ואשמיע דברי ר״ע תלמידו שאמר חביבין יסורין, אמר ליה עקיבא בני! זו מנין לך? א״ל רבי! מקרא אני דורש בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים וחמש. שנה מלך בירושלם וגו׳ ויעש הרע בעיני ה׳, וכתיב גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה (משלי כ״ה), וכי תעלה על דעתך שחזקיהו מלך יהודה למד תורה לכל העולם ולמנשה בנו לא למד? אלא מכל טורח שטרח בו וכל עמל שעמל בו לא החזירו למוטב אלא יסורין, שנאמר וידבר ה׳ אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויביא ה׳ עליהם את כל שרי צבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחחים, וכתיב וכהצר לו חלה את פני ה׳ אלהיו ויכנע מאד (דהי״ב ל״ג), הא למדת שחביבין יסורין. מאי ויאסרהו בנחושתים (שם), עשה לו כמין מוליאייר של נחשת ועשה אותו נקבים נקבים ונתנוהו לתוכה והתחילו מסיקין תחתיו, וכיון שהצר לו התחיל להזכיר שמות האלילים שעבד, ולא הניח ע״ז שלא הזכירה „צלמא פלן איתי שיזבי" ולא הועיל לו כלום. אמר זוכר אני שהיה אבי מקרי הפסוק הזה בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ושבת עד ה׳ אלהיך (דברים ד׳), הרי אני קורא אותו אם יענני מוטב ואם לאו כל אפייא (אופנים) שוין. והיו מלאכי השרת סותמין את חלונות הרקיע שלא תעלה תפלתו לפני המקום ואומרים לפניו רבון העולמים! אדם שהעמיד צלם בהיכל כלום יש לו תשובה? אמר להם הקב״ה אם אינו מקבלו בתשובה הרי הדלת נעול כנגד כל בעלי תשובה, מה עשה הקב״ה חתר לו כמין חתירה אחת תחת כסא הכבוד שלו ושמע תחנתו. הה״ד ויתפלל אליו ויעתר לו (דהי״ב ל״ג), אל תקרי ויעתר אלא ויחתר. א״ר אלעזר בר רב שמעון שכן בערביא קורין לעתירא חתירתא. וישיבהו ירושלם למלכותו וידע מנשה כי ה׳ הוא האלהים (שם) באותה שעה אמר מנשה אית דין ואית דיין (סנהדרין ק״א, פסיקתא, ילקוט).

[מנשה הורג ישעיה] תניא ר׳ שמעון בן אלעזר אומר מצאתי מגלת סתרים בירושלם וכתיב בה מנשה הרג את ישעיה. אמר רבא מידן דייניה וקטליה (הרגו בדין), אמר לו משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל״ג) ואתה אמרת ואראה את ה׳ (ישעיה י׳), משה רבך אמר כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד׳) ואתה אמרת דרשו ה׳ בהמצאו (ישעיה נ״ה), משה רבך אמר את מספר ימיך אמלא (שמות כ״ג) ואתה אמרת והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה (מ״ב כ׳). אמר ישעיה ידענא ביה דלא מקבל תשובה

ישראל ח״ד 35 ערך דוסתים. יח) מי שקרא ותקן המכתב הוא יהיה השלית. יט) החסד שעושין או״ה לתת כבוד לה׳ הוא חטאת לישראל כי תנתן להם ממשלה בשכרם וימשלו על ישראל, שהיא כסם של נחש להם. כ) כי אם היה פוסע עוד פסיעות היה גורם שתמשך מלכותו עוד כמה דורות.

מנאי, אי אמינא ליה אשוייה מזיד, אמר שם ואבלע בארזא, אתון ואמרין למנשה, אמר לון זילו ונסרון ארזא ואת חמון דמיה נגיד, כי מטו להדי פומיה נח נפשיה, משום דאמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ישעיה ו׳), והיינו דכתיב וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלם מפה לפה, וכי אפשר למלאות ירושלם מפה לפה מדם נקי? אלא שהרג את ישעיה שהיה שקול כמשה דכתיב ביה פה אל פה אדבר בו (במדבר י״ב). מכל מקום קשו קראי אהדדי? ומהו שאמר ואראה את ה׳? כדתניא כל הנביאים כלם נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה אבל משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה. ומה שאמר דרשו ה׳ בהמצאו הא ביחיד, אבל בצבור בכל קראינו אליו. ויחיד אימת בהמצאו? בעשרה ימים שבין ר״ה ליוה״כ שהם עשרת ימי תשובה. ומה שנאמר והוספתי על ימיך, משלו הוסיפו לו (יבמות מ״ט, ילק״ש).

[חולדה הנביאה—נשים] וילך חלקיהו הכהן וגו׳ אל חולדה הנביאה. ובמקום דקאי ירמיה היכי מתנבאה איהי? אמרי בי רב משמיה דרב חולדה קרובת ירמיה היתה ולא הוה מקפיד עלה. ויאשיהו גופיה היכי הוה שביק ירמיה ושדר לגבה? אמרי דבי רב שילא מפני שהנשים רחמניות הן. ר׳ יוחנן אמר ירמיה לא הוה התם, שהלך להחזיר עשרת השבטים. ומנלן דהדר? שנאמר כי המוכר אל הממכר לא ישוב (יחזקאל ו׳) אפשר יובל בטל כא) ונביא מתנבא עליו שיבטל? אלא מלמד שירמיהו החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהם וכו׳. א״ר נחמן לא יאי יוהרא לנשייא (גאוה לנשים), תרתי הויין וסניין שמיהו, חדא זיבורתא שמה (דבורה) וחדא שמה כרכושתא (חולדה), דכתיב ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם (שופטים ד׳), ואילו איהי לא אזלא לגביה. שניה כרכושתא דכתיב אמרו לאיש אשר שלח אתכם אלי ולא אמרה להו אמרו למלך וכו׳ (מגילה י״ד, ילקוט).

כד

[יהויכין] ויגל את יהויכי בבלה. אמרו כיון שעלה נבוכדנצר להחריב את ירושלם עלה וישב לו בדפנו של אנטוכיא, ירדו סנהדרין לקראתו ואמרו לו הגיע זמנו של בית ה׳ ליחרב? אמר להם לאו, אלא יהויקים מרד בי תנו אותו לי ואלך, אזלין ואמרין ליהויקים נבוכדנצר בעי לך, א״ל וכי עושין כן, דוחין נפש מפני נפש, דוחין נפשי ומקיימין נפשכם? לא כן כתיב לא תסגיר עבד אל ארוניו (דברים כ״ג)? אמרו לו, לא כן עשתה זקנתך (האשה החכמה) לשבע בן בכרי ואמרה הנה ראשו מושלך אליך בעד החומה (ש״ב כ׳)? כיון שלא שמע אליהם עמדו ונטלוהו ושלשלו אותו בעד החומה, ר״א אומר חי שלשלו אותו שנאמר ויתנוהו בסוגר בחחים ויביאוהו אל מלך בבל (יחזקאל י״ט), ר׳ שמואל אמר מת שלשלו אותו שנאמר למען לא ישמע קולו עוד על הרי ישראל (שם). א״ר יהושע בן לוי אני מקיים דברי שניהם הי׳ שלשלוהו ומתוך שהיה מפונק מת בידיהם וכו׳. כיון שנהרג יהויקים המליך נבוכדנצר את יכניה בנו תחתיו. אמרין ליה מתלא אמר גור טב מן כלבא ביש לא תרבי על חד כמה וכמה גור ביש מן כלב ביש כב). מיד שמע להם וישב בדפנו של אנטוכיא, ירדו סנהדרי גדולה לקראתו ואמרו לו הגיע זמנו של בית זה ליחרב? א״ל לאו, אלא תנו לי את יהויכין מלך יהודה ואני הולך, אזלין ואמרין ליכניה, נבוכדנצר בעי לך. מה עשה יכניה כנס כל מפתחות של בית המקדש ואמר לפני הקב״ה רבש״ע הואיל ולא זכינו להיות גזברים לביתך הרי המפתחות לפניך. תרי אמוראי פליגא, חד אמר כמו פיסת יד של אש באה ונטלתן מידו, והד אמר שזרקן למעלה ועדיין לא ירדו וכו׳ (ויק״ר, ילקוט שמעוני).

כה

[חורבן הבית] בתשעה לחדש וגו׳ ותבקע העיר. תניא בתשעה לחדש הובקעה העיר בראשונה, ובשניה בי״ז בתמוז. ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנצר מלך בבל וגו׳ וישרוף את ביה ה׳ וגו׳, וכתוב אחר אומר ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה שנה וגו׳ (ירמיה נ״ב), הא כיצד? בשבעה בחדש נכנסו אויבים להיכל ואכלו בו ושתו בו וקלקלו בו בשמונה ותשעה עד שפנה היום שנאמר אוי לנו כי פנה היום (ירמיה ו׳), לעת הערב הציתו בו את האש ונשרף עד שקיעת החמה בעשור לחדש. והיינו דאמר ר׳ יוחנן בן זכאי אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי שרובו של היכל נשרף בו, ורבנן אמרי אתחלתא דפורענותא עיקר (תענית כ״ט, ילקוט).

כא) כי היובל אינו נוהג אלא בזמן שכל השבטים על אדמתם וכיון שגורשו קצת שבטים בטל היובל. כב) משל הוא שלא לגדל אפילו ולד טוב מכלב רע על אכו״כ ולד רע מכלב רע, כי חששו שגם יהויכין ימרוד בו.

תם ספר מלכים
ונשלמו ספרי נביאים ראשונים

נביאים אחרונים

ישעיה

א

[ישעיה הנביא] **חזון ישעיהו בן אמוץ.** זש"ה ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה (הושע י"ב). אמר הקב"ה ודאי ודברתי על הנביאים אלא אנכי חזון הרביתי שאין נבואתו של זה דומה לזה, והיאך, עמוס ראה אותי עומד שנאמר ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט'), מיכה ראה אותי יושב שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו (דהי"ב י"ח). משה ראה אותי כגבור שנאמר ה' איש מלחמה (שמות ט"ו), דניאל ראה אותי כזקן שנאמר ושער ראשיה כעמר נקי (דניאל ז'). לכך נאמר וביד הנביאים אדמה. ד"א חזון ישעיהו, זה שאמר הכתוב יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה (משלי י'), יראת ה' תוסיף ימים זה ישעיה שחיה שנים הרבה, טליתו של ישעיה כמה מלכים קפלה, שנאמר אשר חזה על יהודה וירושלם בימי עוזיהו יותם אחז חזקיהו. אמרו רבותינו מאה ועשרים שנה חיה ישעיה כנגד ק"כ שנה של ארבע מלכים הללו, למה? יראת ה' תוסיף ימים, וא"ר יוחנן אוי לה לרבנות (שררה) שמקברת את בעליה, שאין לך כל נביא ונביא שלא קפח ארבעה מלכים בימיו וכו'. ד"א חזון ישעיהו, שני נביאים נתנבאו בלשון הזה ישעיה ועובדיה, ישעיה גדול שבנביאים ועובדיה קטן שבנביאים, וי"א גר היה (אדומי), ולא הזכיר לא אביו ולא מקומו אלא סתם חזון עובדיהו שהיה גר וירוד שבנביאים. עובדיה לא נתנבא אלא בפני זקנים גדולים שנאמר חזון עובדיהו כה אמר ה' שמועה שמענו, מפי סנהדרין. אף ישעיה נתנבא מפי סנהדרין שנאמר ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו. ללמדך שאע"פ שהיו מתנבאים מפי הקב"ה אילו היתה סנהדרין זזה הימנו לא היה לו רשות להתנבאות. לכך אתה מוצא את מי אשלח מפי הקב"ה, ומי ילך לנו מפי הסנהדרין. ולכך נתנבאו שניהם בחזון, כי חזו"ן בגימטריא שבעים ואחד, רמז על שבעים ואחד סנהדרין, וללמדך שהגדול שבנביאים והירוד שבנביאים שוין לדבר ה', כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט (ש"א י"ד) וכו' (ילקוט שמעוני וילקוט המכירי על ישעיה).

[הטבע והאדם] **שמעו שמים והאזיני ארץ.** א"ל הקב"ה לישעיה אמור לישראל: הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם, שמא שינו את מדתן, או שמא גלגל חמה אינו עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם כלו כענין שנאמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א')? ולא עוד אלא ששמח בשליחותו שנאמר והוא כחתן יוצא מחופתו ישיש כגבור לרוץ אורח (תהלים י"ח). והאזיני ארץ, הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם, שמא שינתה מדתה? שמא זרעתם ולא צמחה, או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים? או שמא אמרה פרה איני חורשת ואינו דשה, או חמור אמר אינו טוען ואיני הולך? וכן לענין הים אשר שמתי חול גבול לים (ירמיה ה'), שמא שינה ועלה והציף, כענין שנאמר ואשבור עליו חקי ואומר עד פה תבא ולא תוסיף (איוב ל"ח)? ולא עוד אלא שמצטער ואינו יודע מה לעשות כמו שנאמר ויהמו גליו ולא יעברנהו (ישעיה נ"ח). והלא דברים ק"ו מה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד, אם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאים אין מקבלין פורענות, לא שנו את מדתם, ואתם שיש לכם שכר ועונש ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם על אחת כו"כ שאתם צריכין שלא תשנו את מדתכם (ילקוט).

[ישראל ותשובה] **בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי.** ישעיה כשנתנבא אמר תחלה התוכחות ואח"כ הנחמות, למה היה דומה? לבעל הבית שהיה לו בן והכעיסו הבן, עבר אביו וראה את הלבלר (סופר וכותב) יושב, קרא אותו וא"ל כתוב שאני כופר בבני, והלך וכתב ולא היו שם עדים ולא חכם (רב), והניח הכתב כמו שהוא בלי חתימה. אחר זמן הלך הבן ונפל לרגלי אביו וביקש הימנו למחול לו וקבלו, וישאלהו הלבלר למה הנחת בידי האגרת שכתבת לכפור בבנך? אמר לו שמא אמרתי לך בכעסי שאני כופר בבני, כי חס לי לעשות כן, כי אין לי בן אחר אלא הוא, שמא מדמה אתה אותי. כך כשהכעיסו ישראל להקב"ה קרא לישעיה וא"ל כתוב שאני כופר בבניי, התחיל כותב שמעו שמים והאזיני

ארץ וגו׳ בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי וגו׳. אחר זמן בקשו ישראל מן הקב״ה וחזרו בתשובה וקבלן. אותו הפה שאמר והם פשעו בי חזר ואמר מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך (ישעיה מ״ד). אמר לו ישעיה להקב״ה רבון כל העולמים! אין אתה חותם על מה שכתבת לכפור בבניך? א״ל הקב״ה איני כופר בבני, שמא דמית א) אותי שנאמר וביד הנביאים אדמה (ילק״ש).

[פתחון פה לשטן] ת״ר העוסקים בהספד וכו׳ הוא עומד ומצדיק עליו את הדין ואומר רבון העולמים הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחד מני אלף, יהר״מ ה׳ אלהינו שתגדור פרצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים. אמר אביי לא מיבעי ליה לאינשי למימר הכי, דאמר רשב״ל וכן תנא משמיה דר׳ יוסי לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן. וא״ר יוסי מאי קרא שנאמר כמעט כסדום היינו, מאי אהדר להו נביא? שמעו דבר ה׳ קציני סדום (ברכות י״ט.).

[עשרת ימי תשובה] רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם. תשע מדות כתיב כאן: רחצו, הזכו, הסירו רוע מעלליכם, חדלו הרע, למדו היטב, דרשו משפט, אשרו חמוץ, שפטו יתום, ריבו אלמנה, כנגד תשעה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. ומה כתיב אחריו לכו נא ונוכחה יאמר ה׳, אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ועוד בה עשיריה, אמר הקב״ה בר״ה אני דן את עולמי ובו ביום הייתי צריך לגמור הדין ולמה אני תולה עד עשרה ימים? כדי שיעשו תשובה, ושבה והיתה לבער, שאם עשיתם תשובה באלו הימים אפילו יש בכם כמה עבירות אני מבערם מן העולם (פסיקתא, ילק״ש).

[שוחד] כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים. אמר ר׳ ברכיה מעשה באשא אחת שנגנבו מיחם שלה והלכה לקבול לדיין ומצאתו שפות על גבי כירתו. שוב מעשה באחד שנגנבה טליתו והלך לדיין לקבול ומצאה מוצעת על מטתו. אמר ר׳ לוי מעשה באשה אחת שכבדה לדיין במנורה של כסף והלך אנטידיקוס ב) שלה וכבדו בסייח של זהב, למחר אשכח דינה הפוך, אמרה ליה (ברמז) ינהר דיני קמך במנרתא דכספא, אמר לה ומה אעביד ליך כפה סייח מנרתא. ורודף שלמונים, שלם לי ואשלם לך. יתום לא ישפוטו, רבי יוחנן אמר בראשונה היה אדם עולה לירושלם לדיין, והדיין אומר בקע לי שני בקעיות של עצים, מלא לי שתי חביות של מים, ובתוך כך וכך כלו יציאותיו ויצא משם בפחי נפש. פגעה בו אלמנה בדרך ואמרה לו מה נעשה בדינך? אמר לה כלו יציאותי ולא הועלתי כלום, והיתה אומרת אם זה שהוא איש לא הועיל כלום, אני שאני אלמנה על אחת כו״כ, לקיים מה שנאמר וריב אלמנה לא יבוא אליהם. תניא ר׳ יוסי בן אלישע אומר אין הקב״ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו השופטים הרעים שנאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה וגו׳ (שבת קל״ט, ילקוט).

ב

[הורדוס — בית המקדש] נכון יהיה הר בית ה׳ ונהרו אליו כל הגוים. הורדוס עבדא דבית חשמונאי הוה וגו׳ יומא חד שמע ההוא גברא בת קלא דאמר כל עבדא דמריד השתא מצלח, קם קטלינהו לכולהו מרותיה דחשמונאי וכו׳, אמר מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך (דברים י״ז) רבנן, קם קטלינהו לכולהו רבנן, שבקיה לבבא בן בוטא למשקל עצה מניה, אהדר ליה כלילא דיילא ג) נקרינהו לעיניה, יומא חד אתא ויתיב קמיה אמר חזי מר האי עבדא בישא (הורדוס) מאי קא עביד! א״ל מאי קא אעביד ליה? א״ל נלטייה (קלל אותו), א״ל כתיב גם במדעך מלך אל תקלל (קהלת י׳), א״ל האי לאו מלך הוא, א״ל ולהוי עשיר בעלמא וכתיב ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר (שם), ולא יהא אלא נשיא וכתיב ונשיא בעמך לא תאור (שמות כ״ב), א״ל בעושה מעשה עמך והאי לאו עושה מעשה עמך. א״ל מסתפינא מיניה, א״ל ליכא אינש דאזיל ולימא ליה דאנא ואת יתיבנא, א״ל כתיב כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י׳). א״ל אנא הוא (הורדוס), אי הואי ידענא דזהרי רבנן כולי האי לא הוה קטילנא להו, השתא מאי תקנתיה דההוא גברא? א״ל הוא כבה אורו של עולם דכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו׳) ילך ויעסוק באורו של עולם, דכתיב ונהרו אליו כל הגוים וכו׳ אמרי מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה מימיו (ב״ב ד׳.).

ג

[קללות—חוצפה] ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. כי אתא רב דימי אמר י״ח קללות קלל ישעיה את ישראל, ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם מקרא זה ונגש העם איש באיש ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. י״ח קללות מאן אינון? דכתיב כי הנה האדון ה׳ צבאות מסיר מירושלם ומיהודה (א) משען אלו בעלי מקרא, (ב) משענה אלו בעלי משנה, (ג) כל משען לחם אלו בעלי גמרא, (ד) משען מים אלו בעלי אגדה שמושכין לבו של אדם כמים, (ה) גבור זה בעלי שמועות, (ו) ואיש מלחמה זה שיודע לישא וליתן במלחמה של תורה, (ז) שופט זה דיין

א) מדמה באיש אחר שאמר לך כן ולא אני. כך אמר הקב״ה לישעיה שמא מדמה אתה אותי בהזיון שאפשר להשתנות. ב) אנטידיקוס, בלשון יון מתנגד, תובע ונתבע כנגדו. ג) עטרה של עור אנקה ששערה קשה כמחטין

שדן דין אמת לאמתו, (ח) ונביא כמשמעו, (ט) וקוסם זה מלך שנאמר וקסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו (משלי ח׳), (י) זקן זה שראוי לישב בישיבה, (יא) שר חמשים זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה, ד״א שר חמשים זה פרנס כדאמר ר׳ אבהו מנין שאין ממנין פרנס על הצבור פחות מחמשים שנאמר שר חמשים, (יב) ונשוא פנים זה שנושאין פנים לדור בעבורו, (יג) ויועץ זה שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים דכתיב ביחזקיה ויועץ המלך וגו׳ (דהי״ב ל׳), (יד) חכם זה המחכים את רבו, חרשים זה שבשעה שהוא פותח בתורה נעשין הכל כחרשים. (טו) ונבון זה המבין דבר מתוך דבר, (טז) לחש זה שראוי למסור לו דברי תורה שנתנין בלחש (סתרי תורה), (יז) ונתתי נערים שריהם אלו בני אדם שמנוערין מן המצות, (יח) ותעלולים ימשלו בם אמר רבי אחא בר יעקב אלו תעלי (שועלים) בני תעלי. ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם ירהבו הנער בזקן, יבואו בני אדם שמנוערין מן המצות וירהבו באותם שמלאים מצות כרימון, והנקלה בנכבד, יבא מי שחמורות דומות עליו כקלות וירהבו במי שקלות דומות עליו כחמורות (חגיגה י״ד, ילקוט).

[צדיק ורשע — מחשבה] **אמרו צדיק כי טוב וגו׳ אוי לרשע רע.** וכי יש צדיק טוב ושאינו טוב? אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ואינו טוב לבריות הוא צדיק שאינו טוב. כיוצא בדבר אתה אומר אוי לרשע רע, וכי יש רשע רע ורשע טוב? אלא רע לשמים ורע לבריות זהו רשע רע, רע לשמים ואינו רע לבריות הוא רשע שאינו רע. ד״א אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, הזכות יש לה קרן ויש לה פירות, עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. אלא מהו ויאכלו מפרי דרכם (משלי י״א)? עבירה שעושה פירות יש לה פירות, עבירה שאינה עושה פירות אין לה פירות. מחשבה טובה הקב״ה מצרפה למעשה שנאמר אז נדברו יראי ה׳ וגו׳ ולחושבי שמו (מלאכי ג׳), מאי ולחושבי שמו? א״ר יוסי אפילו חשב לעשות מצוה ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה שנאמר און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה׳ (תהלים ס״ו). אלא מהו הנני מביא על העם הזה פרי מחשבותם (ירמיה ו׳)? מחשבה רעה שעושה פירות הקב״ה מצרפה למעשה ושאינה עושה פירות אין הקב״ה מצרפה למעשה. ורק בעבודה זרה הוא מצרף כל מחשבה למעשה שנאמר למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל י״ד) וכו׳ (קדושין מ׳). ד״א אמרו צדיק כי טוב, כשאדם מזכיר את הצדיק מזכירו לטובה, וכשמזכיר את הרשע מזכירו לרעה שנאמר זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י׳) וכו׳ (ילקוט).

[קדוש השם] **נצב לריב ה׳ ועומד לדין עמים.** שני תלמידים של ר׳ יהושע שינו עטיפתן בשעת השמד, פגע בהן אסטרטוס (ממונה) אחד משומד ואמר להם, אם בני תורה אתם תנו נפשכם עליה למה שניתם עטיפתכם? ואם אין בני תורה אתם למה אתם נהרגין עליה, אמרו לו בניה אנו ועליה אנו נהרגין. אמר להם שלש שאלות אני שואל אתכם, אם אתם משיבין אותי מוטב ואם לאו הריני משמיד אתכם, אמר להם כתוב אחד אומר נצב לריב ה׳, וכתוב אחד אומר כי אשב שם לשפוט את כל הגוים (יואל ד׳), אמ״ו לו כאן בישראל כאן באו״ה, בשעה שהקב״ה דן את ישראל דן אותם מעומד, מקצר בדין ומפשר בדין, ובשעה שהוא דן את או״ה הוא יושב בדין מאריך ומדקדק עמהם בדין. אמר להם לא כך דרש ר׳ יהושע רבכם, אלא זה וזה באומות העולם הכתוב מדבר, כשהקב״ה דן אותם הוא יושב ומאריך בדתן ומדקדק עמהם ואח״כ היא עומד ונעשה אנטידיקוס (מקטרג) כנגדן וכו׳ (ילקוט המכירי על ישעיה).

[נשים] **יען כי גבהו בנות ציון וגו׳.** ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר ויבן ה׳ אלהים את הצלע (בראשית ב׳), ויבן כתיב, התבונן מהיכן נבראת, אמר לא אברא אותה מן הראש כדי שלא תהא מזקפת ראשה, ולא מן העין שלא תהא סקרנית, ולא מן האוזן שלא תהא צייתנית, ולא מן הפה שלא תהא דברנית, ולא מן הלב שלא תהא קנאית, ולא מן היד שלא תהא משמשנית, ולא מן הרגל שלא תהא פרסנית, אלא ממקום צנוע שבה (צלע) אפילו בשעה שהוא ערום אותו מקום מכוסה. ועל כל אבר ואבר שברא בה היה אומר, אשה צנועה, אשה צנועה! ואעפ״כ ותפרעו כל עצתי (משלי א׳ כ״ה), לא בראתי אותה מן הראש והרי היא מזקפת ראשה שנאמר ותלכנה נטויות גרון, ולא מן העין והרי היא סקרנית שנאמר ומשקרות עינים, ולא מן האזן והרי היא צייתנית שנאמר ושרה שומעת (בראשית י״ח), ולא מן הלב והרי היא קנאית שנאמר ותקנא רחל באחותה (שם ל׳), ולא מן היד והרי היא ממשמשנית שנאמר ותגנוב רחל את התרפים (שם ל״א), ולא מן הרגל והרי היא פרסנית שנאמר ותצא דינה בת לאה (שם ל״ד) וכו׳ (יומא ט׳).

ה

[תקופות ומזלות] **ואת פועל ה׳ לא יביטו.** א״ר שמעון בן פזי אריב״ל משום בר קפרא, כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. אמר ר׳ שמואל בר נחמני א״ר יונתן מנין שמצוה על אדם לחשב בתקופות ומזלות שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני

העמים (דברים ד׳). איזה היא חכמה ובינה לעיני העמים? הוי אומר זה המחשב בתקופות ומזלות (שבת ע״ה.).

[יצר הרע—רך וקשה] הוי מושכי העון בחבלי השוא וגו׳. ר׳ ברכיה בשם ר״ש בר אמי אומר כתיב לדוד מזמור אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים ל״ב), אשרי אדם שהוא גבוה מפשעו ולא פשעו גדול ממנו ד), שנאמר לפתח חטאת רובץ (בראשית ד׳), רובצת אין כתיב כאן אלא רובץ, בתחלה תש כנקבה ולבסוף מתגבר כגבר. א״ר עקיבא בתחלה הוא נעשה כחוט של בוכיא (קורי עכביש) ולבסוף כקלע זו של ספינה, הה״ד מושכי עון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה. דרש ר׳ יהודה ברבי אלעאי לעתיד לבא מביא הקב״ה ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים, צדיקים נדמה להם כהר גבוה, ורשעים נדמה להם כחוט השערה, הללו בוכין והללו בוכין, צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה? ורשעים בוכין ואומרים היך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה? וכו׳ (סוכה נ״ב. ילקוט המכירי).

[חנופה] הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע. א״ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם שנאמר הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע (שאין היכר ביניהם), מה כתיב בתריה לכן כאכול קש לשון אש וחשש להבה ירפה וגו׳ (סוטה מ״א:).

ו

[עובד אדמה] בשנת מות המלך עוזיהו וגו׳. שלשה נזקקו לאדמה ונעשו חולין: קין ונח ועוזיהו. קין דכתיב וקין היה עובד אדמה (בראשית ד׳) וכתיב ביה נע ונד תהיה בארץ (שם). נח דכתיב ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (שם ט׳) וישת מן היין ונתבזה. בעוזיהו כתיב כי אוהב אדמה היה (דהי״ב כ״ו) שהפקיר עצמו לאדמה ולא היה נזקק לתורה, יום אחד נזקק לבית הועד שאל את החכמים ואמר להם במה אתם עוסקים, אמרו לו בפסוק והזר הקרב יומת, אמר להם הקב״ה הוא מלך ואני מלך, נאה למלך לשמש למלך ולהקטיר לפניו, וכן עשה ויבא אל המזבח להקטיר (דהי״ב כ״ו) ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו שמונה עשר אלף פרחי כהונה ואמרו לו, לא לך עוזיהו להקטיר כי אם לבני אהרן המוקדשים, צא לך מן המקדש כי מעלת בקודש, מיד ויזעף עוזיהו ובזעפו עם הכהנים זרחה הצרעת במצחו, והוא נבהל לצאת כי נגעו ה׳, ומי גרם לו זאת? שבטל את התורה והפריד עצמו לאדמה (תנחומא פ׳ נח, שמות רבה פ״א). ד״א בשנת מות המלך עוזיהו, וכי מת היה? אלא שנצטרע ומצורע חשוב כמת שנאמר אל נא תהי כמת (במדבר י״ב) וכו׳ (ילקוט).

[מוקדם ומאוחר] א״ר שמואל בר רב יצחק זה היה ראוי להיות תחלת הספר ולמה נכתב כאן? אלא שאי מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה תני ר׳ ישמעאל אמר אויב ארדוף אשיג (שמות ט״ו) זה היה ראוי להיות תחלת הספר ולמה נכתב שלא במקומו? אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה ויהי ביום השמיני קרא משה (ויקרא ט׳) זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ודכותיה ויהי ביום כלות משה (במדבר ז׳) זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה אתם נצבים היום כלכם (דברים כ״ט) זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה ויאמר ה׳ אל יהושע היום הזה אחל גדלך (יהושע ג׳) זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר. ודכותיה שמעו מלכים האזינו רוזנים (שופטים ה׳) זה היה ראוי להיות ראש לשירה, ודכותיה הלוך וקראת באזני ירושלם (ירמיה ב׳) זה היה ראוי להיות תחלת הספר, ודכותיה ויאמר אלי בן אדם חוד חידה ומשול משל (יחזקאל י״ז) היה ראוי להיות תחלת הספר, ודכותיה גפן בוקק ישראל (הושע י׳) היה ראוי להיות תחלת הספר, ודכותיה ואני בער ולא אדע (תהלים ע״ג) זה היה ראוי להיות תחלת הספר ה), ודכותיה אני קהלת הייתי מלך על ישראל זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה (קהלת רבה פ״א, ילקוט המכירי).

[מלאכים] שרפים עומדים ממעל לו. שנים שרפים עומדים אחד מימינו ואחד משמאלו, שש כנפים שש כנפים לאחד, בשתים יכסה פניו שלא יביט בפני השכינה, ובשתים יכסה רגליו לשכך רגלי העגל שנאמר וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א׳) ובשתים מעופפים ומעריצים ומקדישים שמו הגדול, זה עונה וזה קורא, זה קורא וזה עונה, קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות. והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואינן יודעות מקום כבודו, ועומדות באימה וביראה וברתת ובזיע, שלא תאכל אש אוכלה אש לאשן של מלאכים, ומזיעת פניהן נהר של אש מושך לפניו שנאמר נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי (דניאל ז׳), ונומרות ועונות ואומרות כל מקום שכבודו שם—ברוך שם כבוד ה׳ ממקומו (פרקי דר״א פ״ד). כתיב וה׳ אלהי הצבאות זכרו (הושע י״ב), ר׳ סימון בשם ר׳ אלעזר אומר שהוא עושה צביונו במלאכיו מה שהוא מבקש, פעמים עושה אותן יושבים שנאמר ויבא מלאך ה׳ וישב תחת האלה (שופטים ו׳), ופעמים עושה אותן

שם על עיניו לנקרן ונעשה סומא. ד) כל שיוכל לכבוש את יצרו הוא גדול מפשעו. חטאת היא לשון נקבה וכתיב לפתח חטאת רובץ לשון זכר, שנעשה אח״כ גבור כגבר. ה) ר״ל תחלת החלק מתהלים המתחיל מזמור לאסף, כי קודם

עומדים שנאמר שרפים עומדים ממעל לו, פעמים עושה אותן נשים שנאמר והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם (זכריה ה׳) ופעמים שהוא עושה אותן אנשים שנאמר והנה שלשה אנשים נצבים עליו (בראשית י״ח), ופעמים עושה אותן רוח שנאמר עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק״ד), ופעמים עושה אותן אש שנאמר משרתיו אש לוהט (שם) וכו׳ (שמות רבה פכ״ה).

[קדושא] קדוש קדוש קדוש. א״ר חנינא אמר רב שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום ויום, אחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש קדוש, ואחת אומרת קדוש קדוש קדוש. תניא חביבין ישראל יותר ממלאכי השרת, שישראל אומרים שירה בכל יום ובכל שעה שירצו, ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום ואמרי לה פעם אחת בשבת וכו׳; ישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות דכתיב שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, ומלאכי השרת אינם מזכירין אלא לאחר שלש תיבות קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות וגו׳; ואין מלאכי השרת אומרין שירה למעלה עד שיאמרו ישראל שירה למטה שנאמר ברן יחד כוכבי בקר, אלו ישראל, והדר וירעו כל בני אלהים (איוב ל״ח) וכו׳ (חולין צ״א). למלאכים נתן קדושה אחת שנאמר בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא (דניאל ד׳) ולישראל שתי קדושות שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים (ויקרא כ׳). רבי אבין אמר משל למלך שהיה לו מרתף של יין והושיב בו שומרים, מהם שכורים ומהם נזירים, לעת ערב בא ליתן להם שכרם, והיה נותן לשכורים מתנה שני חלקים יין ולנזירים חלק אחד, אמר אלו שכורים דרכם לשתות יותר, כך העליונים שאין להם יצר הרע דיין להם בקדושא אחת, ולתחתונים שיצר הרע שולט בהם—שתי קדושות. ר׳ אבין אמר בדרך אחר משל לבני מדינה שעשו שלש עטרות למלך, מה עשה נתן אחת בראשו ושתים בראש בניו, כך מלאכי השרת מכתירין למלך מלכי המלכים שלש קדושות דכתיב וקרא זה אל זה קדוש קדוש קדוש, מה הקב״ה עושה? נותן אחת בראשו שנאמר כי קדוש אני, ושתים בראש בניו בני ישראל דכתיב והתקדשתם והייתם קדושים (ויק״ר, ילקוט שמעוני).

[קטגוריא וסנגוריא] ואומר אוי לי כי נדמתי. כיון שראה ישעיה מלאכי השרת מקלסין להקב״ה ולא שתף קלוסו עמהם התחיל מיצר על הדבר „כי איש טמא שפתים אנכי״, ובעוד שהוא עומד ומשתומם על זה הוציא דבר יתר מפיו „ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב״, א״ל הקב״ה על שאמרת כי איש טמא שפתים אנכי שרא לך (מחול לך) שאתה שליט בעצמך, אבל מה שאמרת ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב איני שרא לך, שאין אתה שליט בבניי. מיד נטל את שלו (עונשו) שנאמר ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, גחלת אין כתיב כאן אלא רצפה, א״ר שמואל בר נחמני רצץ פה שאמרה דלטוריא על בניי וכו׳. במלקחים מעל המזבח לקח, מהו במלקחים (שתים) להודיעך כחן של צדיקים יותר ממלאכים, שאמר הקב״ה למלאך ליטול גחלת מעל גבי המזבח וליתן על פי הנביא, ונטל המלאך הגחלת במלקחת (אחת) ונכוה והשליך אותה, ונטל מלקחת אחרת ונטל הגחלת בשתיהן ונתן הגחלת על פיו של ישעיה ולא נכוה. אמר הקב״ה לישעיה הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכופר. כיון שראה ישעיה כן: התחיל מצדיק את ישראל ומלמד עליהם סנגוריא ואומר בסוף נבואתו: ה׳ אלהים נתן לי לשון למודים (ישעיה נ׳) למדני ללמד עליהם סנגוריא, ה׳ אלהים פתח לי אזן (שם) לשמוע קולו כשאמר את מי אשלח, ונתן בי דעת לומר הנני שלחני, ואנכי לא מריתי (שם) לפיכך אחור לא נסוגותי (שם) לא נעשיתי אחור מן הנבואה, אלא נתנבאתי נחמות יותר מכל הנביאים, ולא עוד אלא נחמות כפולות, שוש אשיש, התעוררי התעוררי, עורי עורי, אנכי אנכי, נחמו נחמו (ישעיה ס״א, נ״א, נ״ב, מ׳).

ז

[חנוך—תורה] ויהי בימי אחז בן יותם. כל מקום שנאמר „ויהי בימי״ אינו אלא צרה. ומה צרה היתה בימי אחז? ארם מקדם ופלשתים מאחור (ישעיה ט׳). משל למלך שמסר את בנו לפדגוג והיה הפדגוג שונא אותו, אמר אם אני הורג אותו עכשיו נמצאתי מחייב ראשי למלך, אלא הריני מושך את יונקתו ממנו והוא מת מאליו. אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים אם אין תיישים אין צאן אם אין צאן אין רועה אם אין רועה אין כלום. אף כך אם אין תינוקות אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין תורה, אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב״ה משרה שכינתו בישראל. מה עשה עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות. רב הונא בשם ר׳ אלעזר אומר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות. הה״ד צור תעודה חתום תורה בלמודי, וחכיתי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו (ישעיה ח׳), אמר ר׳ יעקב בשם ר׳ אחא אין לך שעה קשה כאותה שעה שנאמר בה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא (דברים ל״א), ובכ״ז וקויתי לו כי לא תשכח מפי זרעו. ומה הועיל לו לאחז מה שעשה? הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה׳ (ישעיה ח׳) וכי ילדיו של ישעיה היו, והלא תלמידיו היו? אלא מכאן לתלמידו של אדם שנקרא בנו (ויק״ר פי״א).

ט

[דבר חדוש] דבר שלח ה׳ ביעקב ונפל בישראל. א״ר יוסי בר חנינא מאי דכתיב דבר שלח ה׳ ביעקב זה גיד הנשה ונפל בישראל שפשט איסורו בכל ישראל (חולין צ״א). ר׳ ישמעאל בר נחמן בשם ר׳ יונתן אמר, כל מקום שנאמר „דבור" חדוש מקרא יש שם. והכתיב וידבר אלהים אל נח (בראשית ח׳) מה חדוש מקרא יש שם? חדש בו אבר מן החי, אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. והכתיב ויפול אברהם על פניו וידבר אתו אלהים (שם י״ז) מה חדוש יש שם? חדש בו את המילה דכתיב זאת בריתי המלו לכם כל זכר (שם). והכתיב דבר שלח ביעקב וגו׳ חידש בו גיד הנשה על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה (שם ל״ב). והכתיב וידבר ה׳ אל יהושע לאמר (יהושע כ׳) מה חידש שם? אם תאמר שש ערי מקלט, כבר ניתנו למשה בסיני, אלא אף בו נאמר דבר שלא נאמר למשה, ונס אל אחת מהערים האלה ועמד פתח שער העיר ודבר באזני זקני העיר את דבריו ואספו אותו העירה אליהם ונתנו לו מקום וישב עמם (שם), רבנן דקיסרין בשם ר׳ שילא אם תלמיד חכם הוא עושין לו בית ועד (ירושלמי, ילקוט המכירי).

יב

[תלונה ושבח] אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך בי ותנחמני. דרש רב יוסף במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהלכו לסחורה למדינת הים, ישב לו קוץ לאחד מהם ברגלו ולא יכול לפרוש לים התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינת חבירו בים התחיל מודה ומשבח. לכך נאמר ישוב אפך ותנחמני. א״ר אלעזר מאי דכתיב לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים ק״ח) אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו (נדה ל״א).

יג

[רחוק מעונש וקרוב לתשובה] באים מארץ מרחק וגו׳ ה׳ וכלי זעמו לחבל כל הארץ. ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי אמר המלאכים הממונים על אף וחמה רחוקים הם שנאמר באים מארץ מרחק וגו׳ ה׳ וכלי זעמו. א״ר לוי מהו ארך אפים מרחיק רוגז? משל למלך שהיו לו שני לגיונות קשים, אמר המלך אם דרים הם עמי במדינה. עכשיו בני המדינה מכעיסין אותי מיד הם עומדין עליהם ומכלין אותם, אלא הריני משלחם לדרך רחוקה, שאם יכעיסו אותי בני המדינה, עד שאני משלח אחריהם בני המדינה מפייסין אותי ואני מקבל פיוסן. כך אמר הקב״ה אף וחמה שני מלאכי חבלה הם, אם דרים עמי עכשיו ישראל מכעיסין אותי והם עומדין עליהם ומכלין אותם, אלא הריני משלחם לארץ רחוקה, שאם יכעיסו אותי ישראל עד שאני משלח אחריהם ישראל באים ועושין תשובה ואני מקבל תשובתם. מה טעם באים מארץ רחוקה מקצה השמים ה׳ וכלי זעמו וגו׳. א״ר יצחק ולא עוד אלא שנועל בפניהם שנאמר פתח ה׳ את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ירמיה נ׳), עד דו פתח עד דו טריד רחמוהי קרבין (ירוש׳ תענית פ״ב, ילקוט המכירי).

יד

[ארזים] גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון. א״ר הונא הכל מבקשים תפקידן אפילו עצים ואילנות, תדע לך שלא היו ארזים בבבל וכשעלה נבוכדנצר לכאן תלש ארזים ושתלן בבבל, וכשמת היו שמחים על מפלתו שנאמר גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון מאז שכבת לא יעלה הכורת עלינו (איכה רבתי פכ״א).

[קללה כוללת] ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים. א״ר ירמיה ב״א נתקללה בבל נתקללו שכניה, נתקללה שומרון נתברכו שכניה ו), בבבל כתיב ושמתיה למורש קפוד וגו׳ ובשומרון כתיב ושמתי שומרון לעי השדה למטעי כרם (איכה א׳) וכו׳ (עירובין י״ח:).

יט

[גאולה] הנה ה׳ רוכב על עב קל ובא מצרים. א״ר שמעון בן לקיש גדולה חבתן של ישראל שנגלה הקב״ה במקום ע״ז ומקום טומאה בשביל לגאול אותם. משל לכהן שנפלה לו תרומה בבית הקברות אמר מה אעשה? לטמא עצמי אי אפשר ולהניח תרומתי אי אפשר, מוטב שאטמא עצמי שעה אחת וחוזר אני ומטהר ולא להניח את תרומתי, כך ישראל הן תרומתו של הקב״ה שנאמר קודש ישראל לה׳ ראשית תרומתו (ירמיה ב׳), והיו בבית הקברות שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת (שמות י״ב). אמר הקב״ה היאך אני גואלם? להניחם אי אפשר! מוטב כביכול לירד למקום טומאה ולהצילם, שנאמר הנה ה׳ רוכב על עב קל ובא מצרים, ואומר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג׳), וכשהוציאן קרא לאהרן ואמר לו טהר אותי שנאמר וכפר את מקדש הקודש (ויקרא ט״ז), וכפר על הקודש (שם) וכו׳ (מדרש תהלים פ״ז).

[חוניו במצרים] ביום ההוא יהיה מזבח לה׳ בתוך ארץ מצרים. ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק בכהונה גדולה, בשנה האחרונה אמר

לזה מסיים כלו תפלות דוד בן ישי. ו) כי שמרון היא בא״י ילכן לא נתקללו שכניה ואדרבה נתברכו כי הצדיקים לוקחים חלק הרשעים. אבל בבל נתקללה קללה עצומה זאוי לרשע אוי לשכנו.

להם שנה זו אני מת, אמרו לו מנין אתה יודע? אמר להם כל יום הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ומעוטף לבנים נכנס עמי ויצא עמי, שנה זו נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ומעוטף שחורים נכנס עמי ולא יצא עמי. לאחר הרגל חלה שבעת ימים ומת ונמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם. בשעת פטירתו אמר להם חוניו בני ישמש תחתי, נתקנאו בו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה, אמר לו בא ואלמדך סדר העבודה, הלבישו באונקלי וחגרו בצלצול והעמידו אצל מזבח, חזר שמעי אל אחיו הכהנים ואמר להם ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שאשמש בכהונה גדולה אלביש באונקלי שליכי ואחגור בצלצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו רץ מפניהם והלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו קרבנות לשם שמים, לקיים מה שנאמר ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים. והוא כמאן דאמר בית חוניו לא בית ע"ז הוא. ורק עבר עבירה שהקריב קדשים בחוץ. ונזרו חכמים שהכהנים ששימש בבית חוניו לא ישמשו במקדש שבירושלם (מנחות ק"ט).

כא

[תלמידי חכמים] **לקראת צמא התיו מים.** ר' חנינא בר פפא רמי כתיב לקראת צמא התיו מים, וכתיב הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה), אלא אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ז), ואם לאו הוי כל צמא לכו למים (תענית ז').

כב

[צבור—השתפות בצער] **והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן.** שנו רבותינו בזמן שהצבור בצער אל יאמר אדם אני אוכל ושותה ושלום עלי נפשי, ואם עושה כן עליו הכתוב אומר והנה ששון ושמחה וגו' אכול ושתה כי מחר נמות, ומה כתיב אחריו ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, זו מדה בינונית, ומדת רשעים מהו אומר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כיום הזה יום מחר גדול יתר מאד, ומה כתיב אחריו הצדיק אבד ואין איש שם על לב (ישעיה נ"ז). אבל כל המצטער עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור, שכן מצינו במשה רבינו שצער עצמו עם ישראל שנאמר ויקחו אבן וישימו תחתיו (שמות י"ז). וכי לא היה למשה כר או כסת שישב עליו? אלא כך אמר משה, הואיל וישראל במלחמה ובצער אף אני אהיה בצער עמהם וכו' (תענית י"ח).

לג

[יראת ה'] **יראת ה' היא אוצרו.** רבא אמר והיה אמונת עתיך, בשעה שמכניסין את האדם לדין אומרים לו כלום נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי אי איכא יראת ה' אין ואי לא לא. משל לאדם שאמר לשלוחו לך והעלה לי כור חטים לעלייה, הלך והעלה לו, א"ל כלום ערבת בהם קב חומטין ח)? א"ל לאו, א"ל מוטב שלא העלית. דתני ר' ישמעאל מערב אדם קב חומטין בכור של תבואה ואינו חושש. ואמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שנמסרו לו מפתחות הפנימיות, והחיצונות לא נמסרו לו, בהי עייל? א"ר חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י') וכו' (שבת ל"א, ברכות ל"ה).

[ישראל ואו"ה] **והיו עמים משרפות סיד.** אם אין אתה נותן חול בסיד אין לו עמידה, כך אם אין ישראל שנמשלו לחול אשר על שפת הים אין הגוים יכולין לעמוד. אתה מוצא אילולא יוסף היו מצרים אבודים ברעב, וכן אילולא דניאל היו חכמי בבל אבודים (במד"ר פ"ב).

[ארץ ישראל] **ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון.** א"ר אלעזר כל הדר בא"י שרוי בלא עון שנאמר ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון. היה ר"מ אומר כל היושב בא"י הארץ מכפרת עליו שנאמר היושב בה נשוא עון. ועדיין הדבר תלוי ואין אנו יודעין אם פורקים עונותיהם עליה או אם נושאים עונותיהם עליה? כשהוא אומר וכפר אדמתו עמו (דברים ל"ב) הוי אומר פורקים עונותיהם עליה. וכן היה רבי מאיר אומר כל הדר בא"י וקורא ק"ש שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי הוא בן העוה"ב ועונותיו מתכפרים לו שנאמר וכפר אדמתו עמו (כתובות קי"א).

לה

[התגלות ה'] **ישושום מדבר וציה.** בשעה שהקב"ה מגלה שכינתו על ישראל אינו נגלה עליהם בפעם אחת מפני שלא יוכלו לעמוד באותה טובה, ובפתע פתאום ימותו. צא ולמד מיוסף בשעה שנתודע לאחיו לאחר כמה שנים ואמר להם אני יוסף לא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לפני הקב"ה על אכו"כ! אלא מה הקב"ה עושה נגלה עליהם קימעא קימעא, בתחלה משיש את אחרים שנאמר ישושום מדבר וציה, ואח"כ ותגל ערבה ותפרח כחבצלת, ואח"כ פרוח תפרח ותגל וגו' ואח"כ כבוד הלבנון נתן

ז) תלמיד חכם סתם צריך לבקש לו מקום תורה, ותלמיד חכם הגון צריכין להכין לו ישיבה וכל צרכיו. ח) עפר מאדמה מלחה שמשמרת את התבואה מלרקוב. ט) אפשר שהעפר הזה היה כעין אבק־שרפה או עפר מתפוצץ (dynamite).

לה הדר הכרמל והשרון, ולבסוף המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו (ילקוט שמעוני).

מ

[טוב לעומת רע] **יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם.** אבא תנחום אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה? לטבלא המקובעת באבנים טובות ומרגליות וקערת ירק בתוכה, נטלה הטבלא ונשפך מה שבתוכה נראה מה שבטבלא. כך נבלעו הרשעים מן העולם נראו הצדיקים שנאמר יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם, אלו צדיקים שקיימו דבריו של הקב"ה (מדרש שוחר טוב, ילקוט).

[תורה] **וקוי ה' יחליפו כח וגו' ילכו ולא ייעפו.** תני ר' נהוראי אומר מניח אני כל אומניות שבעולם ואלמד את בני תורה, שכל האומניות שבעולם עומדות לו לאדם בשעת ילדותו ולעת זקנתו הוא מוטל ברעב, אבל תורה עומדת לו לאדם בימי ילדותו ונותנת לו אחרית ותקוה לעת זקנתו. בילדותו מהו אומר וקוי ה' יחליפו כח ובזקנותו מהו אומר עוד ינובון בשיבה (תהלים צ"ה) וכו' (קדושין פ"ב).

מא

[עפר—חרב] **מי העיר ממזרח צדק וגו' יתן כעפר חרבו וגו'.** רבי יהודה ור' נחמיה פליגי, חד מנהון אמר אברהם היה משליך עליהם עפר והוא נעשה חרבות ס) קש והוא נעשה חצים, א"ל חבריה יתן עפר אין כתיב כאן אלא יתן בעפר, הם היו משליכים על אברהם חרבות ונעשים עפר, חצים ונעשים קש. נחום איש גמזו הוה רגיל דכל מה דהוה סלקא ליה הוה אמר „גם זו לטובה". יומא חד הוו בעו לשדורי דורון לקיסר, אמרין בהדי מאן נשדר? נשדר בהדי נחום איש גמזו דמלומד בנסים, כי מטא לההוא אושפיזא בעא למיבת (ללון) אמרו ליה מאי איכא בהדך? אמר להו קא מבילנא כרגא לקיסר, קמו הנהו דיורי בליליא שרינהו לסיפטיא (פתחו ארגזיו) שקלי כל דהוה בהו ומלינהו עפרא. כי מטא להתם אשתכח עפרא. אמר קיסר אחוכי קא מחייכי בי יהודאי, אפקוה לנחום למקטליה, אמר גם זו לטובה. אתא אליהו ז"ל אידמי כחד מינייהו (רומיים), אמר דילמא האי עפרא מעפרא דאברהם אביהם הוא דהוה שדי עפרא והוה חרבי. הוה ההיא מדינתא דמרדה בי קיסר ולא הוה יכיל למכבשה בדוק ושדו מההוא עפרא לגוה וכבשוה ואשתכח חרבות. עיילוה לנחום בי גנזא דמלכא אמרו ליה שקול מאי דניחא לך ומליא לסיפט' דהבא. כי הדר אתא לההוא אושפיזא אמרו ליה הנהי דיורי מאי אמטית לבי מלכא דעבדו לך כל האי יקרא? אמר להו מאי דשקלית הכא אמטי להתם. אזלי גם אינהו ואובילו מההוא עפרא להתם ואיקטלו כל הנהו דיורי (סנהדרין ק"ח: ילקוט).

[שמות] **מי פעל ועשה קורא הדורות מראש.** אלו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שמותם כשם שקרא לאדם ולחוה שנאמר ויקרא את שמם אדם (בראשית ה'), וכן אתה מוצא שהקב"ה בעצמו ובכבודו היה קורא שמו של כל צדיק שנולד. קרא לאברהם והיה שמך אברהם (בראשית י"ז), וכן ליצחק וקראת את שמו יצחק (שם), וכן ליעקב והיה שמך ישראל (שם ל"ה), וכן לשלמה כי שלמה יהיה שמו (דהי"א כ"ב), וכן ליאשיהו הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א י"ג). ואלו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שם לכל אחד ואחד, ומשמו היו יודעים מיבו ומעשיו, כמו שאתה מוצא במצרים אלה משפחות לוי משפחת הלבני (שמות ו') ע"ש טיט ולבנים, משפחת השמעי ע"ש ששמע הקב"ה את תפלתם, משפחת החברוני שנתחברה להם שכינה. אמרו רבותינו כשהיה ר' מאיר רואה אדם היה למד שמו, משמו היה יודע את מעשיו. פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה שם אחד כידור, אמר ר"מ לתלמידיו הזהרו מכידור זה, אמרו לו רבי בן תורה היא א"ל אעפ"כ הזהרו ממנו, אחר ימים הלכו למרחץ והפקידו בגדיהם אצל כידור ונכנסו לרחוץ, נטל אותו כידור את בגדיהם והלך לו, יצאו ולא מצאוהו הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים. בא לפני ר"מ א"ל מה ראיתם להחליף בגדיכם? ספרו לו המאורע, אמר להם לא כך אמרתי לכם הזהרו עצמכם מכידור זה. אמרו לו בבקשה ממך רבינו מנין היית יודע? אמר להם משמו שנקרא כידור ידעתי, שנאמר כי־דור תהפוכות המה (דברים ל"ג) וכו' (תנחומא, ילקוט המכירי, ילק"ש).

[יראת העונש] **אל תירא כי עמך אני וגו' כי אני ה' אמצתיך.** א"ר אושעיה בשעה שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמושך (בראשית כ"ז) נשפכו מברכיו מים והיה לבו רפה כשעוה, וזימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד מימינו ואחד משמאלו לתמכו ולעזרו. וכן לאברהם שנאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית י"ד). רבי לוי אמר לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואמר שמא אותן אוכלסין שהרגתי יש בהם צדיק אחד או ירא שמים אחד? משל לתַבָּן (מוליך תבן) שהיה עובר לפני פרדסו של מלך וראה חבילה אחת של קוצים וירד ונטלה, הציץ וראה את המלך והתחיל ליטמן מפניו, א"ל המלך מפני מה אתה מטמין עצמך מפני? פועלים הייתי צריך לשבור שיקוששו הקוצים ואתה קששת אותן מעצמך, בא וטול שכרך. כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו, כל אותן אוכלסין שהרגת קוצים כסוחים הם, הה"ד והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה ל"ג), כי אני ה' מחזיק ימינך האומר

לך אל תירא אני עזרתיך, ושכרך בעוה״ב הרבה מאד (ב״ר פמ״ד, ילקוט המכירי).

[תפלה] אל תראי תולעת יעקב. למה נמשלו ישראל לתולעת? לומר לך מה התולעת זו אינה מכה את הארזים אלא בפיה, ואע״פ שהיא רכה היא מכה את הקשה, כך ישראל אע״פ שהם חלשים גוברים בכח התפלה על או״ה שהם קשים וגבורים כארזים, שנאמר הנה אשור ארז בלבנון (יחזקאל ל״א), ואומר וישבר ה׳ את ארזי הלבנון (תהלים כ״ט), וכן הוא אומר אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (בראשית מ״ח), וכי בחרבו ובקשתו לקחן? והלא כבר נאמר כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני (תהלים מ״ד), אלא בחרבי זו תפלה ובקשתי זו בקשה, וכן הוא אומר שמע ה׳ קול יהודה (דברים ל״ג), ודוד אמר לגלית אתה בא אלי בחרב ובחנית ובמקלות ואני בא אליך בשם ה׳ צבאות (ש״א ז׳), וכן הוא אומר אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר (תהלים כ׳), וכן הוא אומר ויקרא אסא וגו׳ ויאמר ה׳ אין עמך לעזור בין רב לאין כח (דהי״ב י״ד) וכו׳ (תנחומא, ילקוט המכירי).

מב

[אלהות—אדרינוס] בורא השמים ונוטיהם וגו׳ נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. אדרינוס מלך אדום כשכיבש את העולם הלך לרומי אמר לבני פלטרין שלו מבקש אני שתעשוני אלוה. אמרו לו עדיין לא שלטת בעירו ובביתו (בירושלם ובהיכל), הלך והחריב את ירושלם ושרף את בית המקדש וחזר לרומי אמר להם כבר החרבתי עירו ושרפתי היכלו והגליתי את עמו. אמר ר׳ ברכיה שלשה פילוסופין היו לו ברומי, הראשון אמר לו אין אדם מורד במלך בתוך פלטין שלו אלא חוצה לו, צא מפלטרין שלו, הקב״ה ברא את השמים ואת הארץ צא לך מהם ותעשה אלוה. והשני אמר לו אין אתה יכול לעשות אלוה שכבר אמר לנביאיו כדנה תאמרון להום אלהא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה (ירמיה י׳). והשלישי אמר לו בבקשה ממך עזור לי בשעה זו. אמר לו מהו? אמר ספינה יש לי חוץ משלשה מילין והיא מטורפת בים וכל אוסיא (רכושי) שלי בתוכה, אמר אדרינוס אני משלח לגיונות וספינות לשם ויצילוה, א״ל מרי! למה לך להטריח לגיונותיך, רוח קימעא שגר לשם ואתה מצילה, א״ל מאין יש לי רוח לשגר שם? א״ל רוח אי אתה יכול לשלוח והיאך תעשה אלוה, והא כתיב כה אמר האל ה׳ בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. נכנס לביתו זעוף אמרה לו אשתו הללו הטעו אותך לומר שלא תוכל לעשות אלוה, הרי אתה מלך גבור ועשיר והכל בידך לעשות, אני אומר לך דבר אחד תן להקב״ה פקדונו ותעשה אלוה, אמר לה ומהו הפקדון? אמרה לו תן לו הנפש. אמר לה אם תצא נפשי מגופי הריני מת? אמרה לו הנפש שבך אין אתה שולט בה ככתוב אין אדם שליט ברוחו, ואיך תוכל להעשות אלוה? (תנחומא בראשית, ילקוט המכירי).

מג

[גוים ומשפטם] כל הגוים נקבצו יחדו ויאספו לאומים. לעתיד לבוא מתכנסין כל אומות העולם למשפט לפני הקב״ה, נכנסה מלכות רביעית (רומי) תחלה משום דחשיבה, דכתיב ותיכול כל ארעא ותדבקנה ותדושינה (דניאל ב׳), ואמר ר׳ יוחנן זו מלכות רביעית שטבעה יוצא בכל העולם כלו. אמר הקב״ה במה עסקתם? אומרים לפניו רבש״ע הרבה שווקים תקננו, הרבה מרחצאות עשינו, כסף וזהב הרבינו, וכולם לא עשינו אלא בשביל אהבת מין האנושי? אמר להם הקב״ה כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם: שווקים להושיב בהם זונות, מרחצאות לעדן עצמכם, כסף וזהב שלי הוא שנתתי לכם שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב׳), ולא תמכתם ידי עני ואביון, מיד יצאו מלפניו בפחי נפש. נכנסה ממלכת פרס אחריה דחשיבה אבתרה שנאמר וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדוב (דניאל ז׳) תני רב יוסף אלו פרסיים שאוכלים ושותים כדוב ומגדלים שער כדוב ומסורבלים בשר כדוב ואין להם מנוחה כדוב. אמר להם הקב״ה במה עסקתם? א״ל כמה גשרים גשרנו, הרבה כרכים כבשנו, הרבה מלחמות עשינו עם הברברים, וכלום לא עשינו אלא בשביל האנושית? אומר להם הקב״ה כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם, גשרים ליטול מהם מס, כרכים לעשות מהם אנגריא (לחיל המלך), מלחמות עם הברברים אני עשיתים י) שנאמר ה׳ איש מלחמה וכו׳ (ע״ז ב׳, ילקוט).

[צרות ראשונות ואחרונות] אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו. אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכיות, וקדמוניות אל תתבוננו זה שעבוד מצרים, ואומר הנני עושה חדשה עתה תצמח זו מלחמת גוג ומגוג. משל למה״ד לאדם שמהלך במדבר ופגע בו זאב וניצל ממנו, עד שהוא הולך ומספר מעשה הזאב פגע בו ארי וניצל גם ממנו, ועד שהוא הולך ומספר מעשה הארי פגע בו נחש, ושכח מעשה הזאב והארי והיה הולך ומספר מעשה הנחש. אף ישראל כך, צרות אחרונות משכחות את הראשונות (ברכות י״ג).

י) היא סטירא חדה נגד האומות החושבות שכל מה שעושות הוא רק לטובת הכלל וכל המלחמות שלהן הן לטובת האנושית והציוויליזציא ולבער את הברבריסם מן הארץ. עשיתי שנוים

[אלהות בשותף] **ולא אותי קראת יעקב.** זש"ה ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' ויעזבו את ה' ולא עבדוהו (שופטים נ') אפילו בשותפות לא עבדוהו. אמר רבי יוסי בר חנינא אמר הקב"ה לא עשו אותי בניי כגריזמי יא) הזה שהוא בא באחרונה. אמר ר' יודן משל לעבדו של מלך שעשה סעודה וזימן את כל בני המלך ולא זימן את המלך, אמר המלך הלואי שתשוה אותי לבני ביתי (איכה רבתי, ילקוט).

מד

[חכמים יסכלו] **משיב חכמים אחור ודעתם יסכל.** משיב חכמים אחור זה בלק ובלעם, ודעתם יסכל אלו זקני מדין. אמר ליה אספסיינוס לרבן יוחנן בן זכאי חבית של דבש ודרקון (נחש) כרוך עליה לא שוברים את החבית בשביל הדרקון? אישתק ריב"ז, קרי עליה רב יוסף משיב חכמים אחור יב), איבעי ליה למימר שקלינן צבתא ושקלינן לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן (גיטין נ"ז).

מה

[צווי] **האותיות שאלוני על בני ועל פועל ידי תצוני.** משל למה"ד למלך שנשא אשה והיה לו שושבין (שהכניסו לחופה), כל זמן שהמלך כועס על אשתו היה השושבין מרצה ומפייס למלך, בא זמן השושבין למות, התחיל לבקש את המלך וא"ל תן דעתך על אשתך. א"ל המלך עד שאתה מצויני על אשתי, צוה את אשתי עלי שתהא זריזה בכבודי. כך אמר הקב"ה למשה קודם שהגיעה שעתו ליפטר מן העולם, עד שאתה מפייסני על ישראל יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה (במדבר כ"ז) צוה את ישראל שיהיו זריזים בכבודי, מה כתיב למטה, צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי וגו' (שם כ"ח) וכו' (תנחומא, ילקוט המכירי).

[גאולה שלמה—בושה] **ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו.** אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע כל הימים שאנו משועבדין אנו בבושה, והלא כבר נגאלנו על ידי משה וכן ע"י יהושע וע"י שופטים ומלכים ואנו חוזרין ומשתעבדין, ואנו בבושה כמו שלא נגאלנו מעולם. אמר להם הקב"ה, לשעבר שנגאלתם ע"י בשר ודם, היום כאן ומחר בקבר, לפיכך היתה גאולתכם גאולת שעה בלבד, אבל עכשיו אני גואל אתכם בעצמי, שאני חי וקיים לעולם, לכך גאולתכם תהא גאולת עולם, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים, לפיכך לא תבושו ולא תכלמו לעולם ולעולמי עד. א"ר יהושע בן לוי אין הקב"ה מקלל את הרשעים אלא בבושה ולא עוד אלא שכופל קללתן שנאמר יבושו ויבהלו עדי עד (תהלים פ"ג), וכשהוא מברך את הצדיקים כופל להם ברכתן שנאמר לא תבושו ולא תכלמו, הה"ד בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם (תהלים ל"א) וכו' (מדרש תהלים, ילקוט המכירי).

מז

[קימחא טחינא] **קחי רחים וטחנו קמח.** א"ר יהושע בן לוי כל עמא טחנין חטים ואת אומרת וטחני קמח? אלא כך אמרה ירושלם לבת בבל, אלולי ממרום עשו עמי מלחמה את לא היית יכולה לי, אלולי שלח אש בעצמותי את לא היית יכולה לי, הוי אומר קמחא טחינא טחנת, ואריה קטילה קטלת, ודרא יקידא יקדת יג). את מוצא כששרף נבוכדנצר את ההיכל ואדליק ביה נורא מן שמיא שנאמר ויבער ביעקב כאש להבה אכלה סביב (איכה ב'), הוה קא זיחא דעתיה, נפקא בת קלא ואמרה עמא קטילת קטלת, היכלא קליא קלת, קימחא טחינא טחנת (סנהדרין כ"ו, שה"ש רבה).

[מאריך אף] **למען שמי אאריך אפי וגו' לבלתי הכריתך.** מדבר בקהתים, שנאמר אל תכריתו את שבט משפחת הקהתי (במדבר ד'). משל למה"ד למלך שהיה לו בן ונדבק עם הלסטים ונתפשו עם בנו. אמר המלך מה אעשה אם אהרוג את הלסטים הרי בני עמהם? בשביל בני אני פוטר את הלסטים ומפנה אותם עכשיו. כך הלוים היו נושאין המשכן, והיה הקב"ה מביט בקרח ועדתו שעתידין לחלוק עם משה ואהרן, אמר הקב"ה מה אעשה עם אלו? להרגם אי אפשר שהן מעורבין עם האחרים שהם צדיקים, וכדי שלא יפגע בכלן מדת הדין לקח הקב"ה חצי שמו ונתן עליה יה (קהת־יה=הקהתי), כדי לעשות עליהם משמרת עד יבא יומם. הוי אומר למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטום לך לבלתי הכריתך (במדבר רבה פ"ה).

קטנים במאמר הזה כדי להתאים עם הזמן הנוכחי. יא) גריזמי, מין קנות סעודה, בלשון יון גריזמא הוא תבשיל של דגים קטנים עם ליפתן. וניחא ליה שיעבדו את השם בשותפות עם אלהות אחר כדרכי הנוצרים והמחמדנים מלהיות עובדי אלילים ממש. יב) זה היה בשעת החורבן שהיו הבריונים בירושלם ולא הניחו את ריב"ז לעשות שלום עם הרומיים. וא"ל אספסיינוס שר צבא הרומיים כי בשביל הבריונים צריכין להשחית את כל העיר, וריב"ז שתק ולא ידע מה להשיב לו, ורב יוסף אמר שהיה לו לענותו, כי די להרוג את הבריונים לבד. ובאמת אין זו תשובה נכונה כי העיר היתה בידי הבריונים ויכלו לעשות כחפצם. וזה משל נאה שלא להניח מושל רע לשלוט בעיר אם היכולת בידי התושבים למחות בידו ע"י בחירה חדשה. יג) כי שונאי ישראל לא יוכלו לעשות להם רעה מבלי גזרת המקום, וכבר נגזרה גזרה על ירושלם ליחרב ועל ביהמ"ק לישרף ועל בית ישראל להגלת,

[עניות] **הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני.** אמר ליה אליהו לבר הי־הי ואמרי לה לר' אלעזר, מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני? מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות, ולא מצא מדה טובה לישראל כמו עניות, אמר שמואל ואיתימא רב יוסף היינו דאמרי אינשי יאי עניותא לישראל בערקא סומקא יד) לסוסיא חיורא (חגיגה ט').

[קרואים] **שמע אלי יעקב וישראל מקוראי.** נאמר אלה קרואי (קריאי כתיב) העדה (במדבר א') שאחרים קראו אותם ומינום לגדולה והם היו נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם. ונאמר קריאי (קרואי כתיב) העדה (שם כ"ו) שקראו את עצמן ולא אחרים קראו אותם, והם אשר הצו על משה ועל אהרן (ספרי זוטא במדבר א' סי' י').

מט

[תפארת מן האדם] **ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר.** תניא ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו') שיהיו שם שמים מתאהב על ידך, שיהא אדם קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ומשאו ומתנו בשוק נאה, ודבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי רבו שלמדו תורה, אשרי אביו שלמדו תורה.—ראיתם פלוני שלמד תורה, כמה נאין דרכיו, כמה מתוקנין מעשיו, עליו הכתוב אומר ויאמר לו עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. אבל מי שקורא ושונה ומשמש ת"ח ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לרבו שלמדו תורה, אוי לו לפלוני כמה מכוערין מעשיו, כמה מקולקלין דרכיו, ועליו הכתוב אומר באמור להם עם ה' אלה מארצו יצאו וגו' (יחזקאל ל"ו) וכו' (יומא פ"ו: ויק"ר פ"ב).

[ישראל עם סגולה] **כה אמר ה' גואל ישראל וגו' למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו.** משל לעץ נאה שהיה נתון בבית המרחץ ורחצו על העץ ודישו עצמם עליו. לאחר ימים שלח המלך פרוטומי (דמותו) שלו לאותה מדינה שיעשו ממנה איקונין, ולא מצאו עץ יפה חוץ מזה שהיה במרחץ, הביאוהו ותקנו אותו כראוי, והביאו צייר וצייר את האיקונין עליו והעמיד האיקונין בתוך הפלטין, בא השולטן וכרע לפניו וכן הדוכוס וכן האפרכוס וכן הפרופסיטין טו). אמר להם האומן אתמול הייתם מרחיצים ומדישין עצמכם על העץ ועכשיו אתם משתחוים לפניו, אמרו לו אין אנו כורעים לפניו בשבילו, אלא בשביל פרוטומי של מלך שהיא חקוקה עליו. כך אמרו המלכים, עד עכשיו היינו עושין בישראל מה שאי אפשר שנאמר לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים, ועכשיו אנו משתחוים להם? אומרים להם אין אנו כורעים לפניכם בשבילם אלא בשביל השם שכתוב עליהם שנאמר למען ה' אשר נאמן קדוש ישראל ויבחרך, וכן אמר משה וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כ"ח) וכו' (ילקוט המכירי).

[ישראל עם עולם] **ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני וגו'.** היינו עזובה היינו שכוחה? א"ר שמעון אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אדם נושא אשה על אשתו זוכר מעשה הראשונה, ואתה עזבתני ושכחתני. אמר הקב"ה לנביא, בתי! שנים עשר מזלות בראתי ברקיע כנגד שנים עשר שבטים, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לגיון ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלשים רהטון טז), ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלשים קרטון ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גסטרא ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה וכולן לא בראתי אלא בשבילך, ואת אמרת עזבתני ושכחתני. התשכח אשה עולה, אמר הקב"ה כלום אשכח עולות אלים ופטרי רחמים (בכורות) שהקרבת לפני במדבר? אמרה לפניו רבש"ע הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך שמא לא תשכח לי מעשה העגל? אמר לה גם אלה תשכחנה (אלה אלהיך ישראל). אמרה לפניו רבש"ע הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך שמא תשכח לי מעשה סיני, אמר לה „ואנכי" לא אשכחך (ברכות ל"ב:).

נא

[נחמה] **אנכי אנכי הוא מנחמכם.** ר' ייבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר, משל למלך שקדש מטרונא, כתב לה כתובה מרובה כך וכך חופות אני עושה לך, כך וכך תכשיטין אני נותן, כך וכך תיסברין (אוצרות) אני נותן לך. והניחה והלך למדינת הים ושהה שם שנים הרבה, והיו חברותיה מונין אותה ואומרין לה עד אימתי את יתבה לא נסיבא ולא ארמלתא, סבי ליך בעל עד דאת טליא, עד דחיליך עלך, דתוב לא הדר בעליך לותיך, והיתה נכנסת לתוך ביתה ונוטלת כתובתה וקוראה בה ומתנחמת. לאחר ימים בא המלך, אמר לה בתי, תמה אני היאך

ונבוכדנצר היה רק כלי זעמו של הקב"ה. יד) **כרצועה** אדומה על סוס לבן, וישראל נמשלה לסוס שנאמר לסוסתי ברכבי פרעת דמיתיך רעיתי והרצועה האדומה הוא עונש העוני, כי העניות מחזירן למוטב, והעשירות מחזקת את לבן שנאמר וישמן ישורון ויבעט. טו) פרופסיטין הם נשיאים וממונים על המדינה (praepositus). טז) רהטון, קרטון, גסטרא, שמות של הממונים על הצבא במלכות רומי, דמיון צבא השמים, וכמו הכוכבים במסלותם לא ישנו את תפקידם ולא ישכח בוראם שום דבר מהם, כן לא ישכח את בני ישראל אשר כל הבריאה לא נבראה אלא בשבילם ובשביל

המתנת לי כל השנים הללו? אמרה לו אדוני המלך, אלולא כתובה מרובה שכתבת לי, כבר היו חברותי מונין אותי ממך. וכן ישראל בעוה"ז, באין אומות העולם ומונין אותם ואומרין להם עד מתי אתם ממתינין על אלהיכם, ונותנין נפשכם עליו, כמה צער היא מביא עליכם, כמה יסורין כמה בזוין הוא מביא עליכם, ואתם נהרגין עליו, בואו אצלנו! ואנו עושין אתכם דוכסין אפרכין ואסטרטילין. ומה ישראל עושין באותה שעה? הולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ונוטלין ספר תורה וקוראין בו: והתהלכתי בתוככם, ופניתי אליכם, והם מתנחמין. למחר כשיגיע הקץ לפני הקב"ה, אמר להם בניי! תמה אני היאך המתנתם עלי כל השנים הללו? אומרים לפניו רבש"ע אלולא ספר תורה שכתבת לנו כבר היו או"ה מאבדים אותנו ממך, הה"ד לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהלים קי"ט) וכו' (ילקוט המכירי).

נה

[תורה — מכוער] **הוי כל צמא לכו למים.** א"ר הושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו מים יין וחלב, שנאמר הוי כל צמא לכו למים ונאמר ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב? לומר לך מה שלשה משקין אלו אין מתקיימין אלא בפחות שבכולם, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה, כדאמרה ליה ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה אי חכמה מפוארה בכלי מכוער (שתוארו לא היה נאה)? אמר לה אביך רמי חמרא במאני דפחרי (כלי חרס)? אמרה ליה אלא במאי נירמי? אמר לה אתון דחשביתו רמו במאני דהבא וכספא! אזלה ואמרה ליה לאבוה, רמייא לחמרא במאני דהבא וכספא ותקיף (החמיץ), אתו ואמרי ליה, אמר לברתיה מאן אמר לך הכי, אמרה לי ר' יהושע בן חנניה, קריוהו א"ל אמאי אמרת לה הכי? אמר להו כי היכי דאמרה לי אמרי לה. אמרה ליה והא איכא שפירי דגמירי? א"ל אי הוו סנו טפי יז) הוו גמירי (תענית ז'.).

[אוזן] **הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם.** ראה היאך הנביא מפתה את ישראל ואומר להם, אם יפול אדם מעל הגג וכל גופו לוקה, הרופא נכנס אצלו ונותן לו רטיה בראשו וכן בידו וכן ברגליו, נמצא שכל גופו מלא רטיות. אבל אני איני כן, הרי יש באדם רמ"ח אברים והאזן אחד מהם, ואפילו כל הגוף מלוכלך בעבירות, כל זמן שהאזן שומעת ועושה תשובה כל הגוף מקבל חיים, הוי אומר שמעו ותחי נפשכם (שמות רבה פכ"ז).

נח

[יום אחד חשוב שנה] **ואותי יום יום ידרושון.** ר' אידי אבוה דר' יעקב הוה רגיל דהוה אזיל תלתא ירחי בארחא והוה יתיב חד יומא באושפיזיה (ולמד תורה) והדר אתי, והוי קרי ליה בר בי רב דחד יומא, איחליש דעתיה וקרי לנפשיה שחוק לרעהו אהיה קורא לאלוה ויענהו (איוב י"ב), נפק ר' יוחנן לבי מדרשא ודרש ואותי יום יום ידרושון, וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין אותו? אלא כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה לשמה מעלה עליו הכתוב כאילו עוסק בתורה כל השנה כולה (חגיגה ה').

[עונג שבת] **וקראת לשבת עונג.** אמר רב יהודה אמר רב כל המענג את השבת נותנים לו משאלות לבו שנאמר והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך (תהלים ל"ז), עונג זה איני יודע מהו, כשהוא אומר וקראת לשבת עונג הוי אומר זה עונג שבת. במה מענגו? אמר ר' יהודה משמיה דרב בתבשיל של תרדין ובדגים גדולים וכו'. יוסף מוקיר שבי, הוה ההוא גוי בשבבותיה דהוו נכסיה נפיש טובא, אמרי ליה כלדאי (מכשפים) כלהו נכסיך יוסף מוקיר שבי אכיל להו, אזל זבנינהו לכלהו נכסיה וזבן בהו מרגניתא, אותביה בסדיניה, בהדי דקא עבר במעברא אפרחיה זיקא לסדיניה שדייא למיא ובלעיה כוורא (דג), אסקיה אתייה אפניא דמעלי שבתא, אמרי הדייגים מאן זבין כי השתא? אמרי להו זילו לגבי יוסף מוקיר שבי דרגיל דזבין, אמטיה ניהליה זבניה קרעיה אשכח ביה ההוא סבא (אוצר), אמר מאן דיוזיף לשבתא שבתא פרעיה וכו'. אמר רבי חייא פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית אחד בלודקיא והביאו לפניו שלחן של זהב משא של ששה עשר בני אדם ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים, וכשהם מניחים אותו אומרים לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד) וכשהם מסלקים אותו אומרים השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שם קכ"ז). אמרתי לו במה זכית לכך? אמר לי קצב הייתי וכל בהמה שהיתה נאה אמרתי זו תהא לשבת, אמרתי לו ברוך המקום שזיכך לכך (שבת קי"ח). אמר ליה קיסר לר' יהושע בן חנניה, מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? אמר לו תבלין יש לנו ושבת שמו שאנו מטילין בו וריחו נודף. אמר לו תן לי ממנו, א"ל כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אין מועיל לו (שם קי"ג).

נט

[חולי רוחני] **הן לא קצרה יד ה' מהושיע וגו' עונותיכם היו מבדילים וגו'.** זש"ה ואומר חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים ע"ז). א"ר שמואל בר נחמני על שלא חלינו פניך

התורה אשר ישמרוה. יז) כי היופי מביא לידי גאות ומתבייש לשאול מה שאינו יודע ואינו לומד בהתמדה כמו

בתשובה נשתנית הימין יח). א"ר סימון שמעת מימיך גלגל חמה חולה ואינו יכול לעלות? לבנה חולה ואינה יכולה לעלות? לשמש וללבנה אין חלאים ולפני יש חלאים! א"ר יצחק משל לגבור ששרוי במדינה והיו בני המדינה בוטחים בו כשיבואו הגייסות שם הוא יוצא והם רואים פניו ומיד הם בורחים, וכיון שבאו הגייסות לשם לא יצא הגבור לפניהם ויאמר כי ימינו חששה לו. אבל הקב"ה אינו כן, אלא הן לא קצרה יד ה' מהושיע. כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם וגו'. ר' שמעון בן אלעזר אומר מעולם לא ראיתי צבי קייץ וארי סבל ושועל חנוני והם נזונים שלא בצער, והם לא נבראו אלא לשמשני ואני לא נבראתי אלא לשמש את יוצרי אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי שנאמר עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם (ירמיה ה') וכו' (קדושין פ"ב).

[אמת ושקר] **ותהי האמת נאדרת וסר מרע משתולל:** האמת הולכת וויושבת עדרים במדבר, וכל מי שסר מרע משתולל על הבריות. אמר רבינא מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא, א"ל צורבא מרבנן ורב טבית שמיה, דאי הוו יהבי ליה כל חללי עלמא לא הוה משני בדבוריה, איקלע להוא אתרא וקושטא שמיה שיושביו לא משנין בדבורייהו ולא מיית איניש מהתם בלא שניה, נסיב אתתא מנייהו הוו ליה תרי בנין, יומא חד הוה יתבה דביתהו וקא חייפא רישא, אתא שביבתא טרפא אבבא, אמינא לאו אורח ארעא, אמרי לה ליתא הכא, שכיבן תרין בני, אתא אינשי דאתרא לקמאי אמרין לי במטו מינך פוק מאתרין דלא תגרי מותא בהנהו אינשי (סנהדרין צ"ז).

[תורה ובנים] **ואני זאת בריתי אותם וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו'.** א"ר פרנך א"ר יוחנן כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' וגו', מאי אמר ה'? אמר רב יהודה אמר רב, אמר הקב"ה אני ערב בדבר זה. מאי מעתה ועד עולם? א"ר ירמיה מכאן ואילך תורה מחזרת לאכסניא שלה יט). רב יוסף יתיב ארבעין תעניתא אקרויה לא ימושו מפיך, יתיב מאה תעניתא אקרויה מפיך ומפי זרעך, יתיב מאה אחריניתא אקרויה לא ימושו מפיך ומפי זרע זרעך, אמר מכאן ואילך לא צריכנא, תורה מחזרת לאכסניא שלה (יומא פ"ז).

ס

[אור ישראל] **קומי אורי כי בא אורך.** א"ר יוחנן משל למהלך בדרך עם דמדומי חמה, בא אחד והדליק לו את הנר וכבה, ובא אחר והדליק לו את הנר וכבה, אמר מכאן ואילך איני ממתיי אלא לאורו של בקר. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה עשינו לך מנורה בימי משה וכבתה, בימי שלמה וכבתה, מכאן ואילך אין אנו ממתינין אלא לאורו של הקב"ה שנאמר כי עמך מקור חיים ובאורך נראה אור (תהלים ל"ו) וכן אמר הקב"ה קומי אורי כי בא אורך. א"ר אחא ישראל נמשלו לזית שנאמר זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך (ירמיה י"א), והקב"ה נמשל בנר, שנאמר נר ה' נשמת אדם (משלי כ'), מה דרכו של שמן לינתן בתוך הנר והם מאירים שניהם כאחת, כך אמר הקב"ה לישראל, הואיל ואורי הוא אורכם ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר לציון שנאמר קומי אורי כי בא אורך (פסיקתא, ילקוט שמעוני).

[אור וחשך—ישראל ואו"ה] **כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וגו'.** בנוהג שבעולם אדם מדליק את הנר בפלטין שלו, שמא יכול לומר פלוני שהוא אוהבי ישתמש לאורו ופלוני שהוא שונאי אל ישתמש לאורו? אלא הכל משתמשין בו. אבל הקב"ה אינו כן, ברא את האור והבדיל בין צדיקים לרשעים שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, האור נברא לצדיקים לעתיד לבא והרשעים אין רואין בו שנאמר אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי י"ג). אמר לו דוד להקב"ה האר לנו מאותו האור שגנזת לעתיד לבוא, שנאמר אל ה' ויאיר לנו (תהלים קי"ח) ואומר ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ"ז), א"ל הקב"ה חייך שאני מביא אותו אור לישראל וחשך לאומות העולם שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה'. ואם תמה אתה על הדבר, כבר הראה הקב"ה דוגמא לישראל, שנאמר ויהי הענן והחשך (שמות י"ד). אם ענן למה חשך, ואם חשך למה ענן, ועוד שנאמר ויאר את הלילה? אמר ר' הושעיא דו פרצופין היו אור לישראל וחשך למצרים. דרש ר' שמלאי כרמלאה, מאי דכתיב הוי המתאוים את יום ה' ומה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור (עמוס ה'), משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאורה, אמר לו תרנגול לעטלף אני מצפה לאורה שהאורה שלי היא, ואתה למה לך אור? אמר ליה ההוא מין לר' אבהו לאימת אתי משיח? אמר ליה לכי חפיה חשוכא להנך

המכוער. יח) שנתנה כביכול הכח העליון ואין בו יכולת לעזור לישראל, וכ"ז גרם החטא, וזולת החטא לא ישתנה שום כח מכחות הטבע. יט) התורה מתישבת בביתו ואינה פוסקת מזרעו לעולם. ר' יוסף ישב בתענית והתפלל ארבעים יום על בניו שיהיו לומדי תורה, ועל בני בניו היה צריך להתפלל ולהתענות מאה תעניות כי היו מסורים בידי בניו ולא היה יכול לחנכם כ"כ בתורה.

אינשי כ), א"ל מילט קא לייטת לי? אמר ליה קרא כתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (סנהדרין צ"ח: ילקוט המכירי).

[ענן נושא ישראל] מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבותיהם. א"ר נחמן מה שהיה הוא שיהיה כשם שנטל הקב"ה את ישראל ביציאתם ממצרים בענני כבוד שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות מ"ט) כך הוא עושה להם לעתיד לבוא שנאמר מי אלה כעב תעופינה כא). ד"א זש"ה אל מוציאו ממצרים כתועפות ראם לו (במדבר כ"ד), כך היא מדתו, חטאו הורידם כעוף שנאמר אפרים מתנודד (ירמיה ל"א) אפרים כעוף יתעופף כבודם (הושע ט'), זכו מעלן למעלה ומרוממן כעב שנאמר מי אלה כעב תעופינה (ב"ב ע"ה, ילקוט).

סא

[שמחה שלמה] שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהים. כתיב זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו (תהלים קי"ח), אין אנו יודעים במה לשמוח אם בהיום אם בהקב"ה, בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך (שה"ש א'). משל למטרונא שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים, אמרו לה באו בניך אמרה להם ישמחו כלותי. הרי באו חתניך אמרה ישמחו בנותי, כיון שאמרו לה הרי בא בעלך, אמרה להם הא חדו שלמה! כך לעתיד לבא באין הנביאים ואומרים לירושלם בניך מרחוק יבואו, והיא אומרת תגלנה בנות יהודה (תהלים מ"ח), אומרין לה ובנותיך על כתף תנשאנה (מ"ט כ"ב), אמרה ישמח הר ציון (תהלים שם). כיון שאמרו לה הנה מלכך יבא לך (זכריה ט') אמרה הא ודאי חדותא שלמה, באותה שעה אומרת שוש אשיש בה' (פסיקתא, ילקוט המכירי).

[שמות ירושלם] לא יאמר לך עוד עזובה וגו' כי לך יקרא חפצי בה. ששים שמות כב) נקראת ירושלם, שלם, ה' יראה, יבוס, גלעד, לבנון, ציון, יפה נוף, ירכתי צפון, עיר ה' (10), קרית מלך רב, משוש כל הארץ, מרום, ים, כסא ה', אבן מעמסה, אפרתה, שדה יער, מנוחה, אריאל (20), הר, מועד, בתולה, כלה, אשת נעורים, רבתי עם, רבתי בגוים, שרתי במדינות, עיר שחברה לה, בית התפלה (30), מגדל עדר, שגל, מצודה, ידידות, דרושה, עיר לא נעזבה, גילה, עדן, גן ה', דרום (40), מקדשים, עקרה, מוראה, הר גבוה, עיר היונה, קריה נאמנה, עיר הצדק, גיא חזיון, דלתות העמים במות נחלה (50) הר הקדש הר המור, גבעת הלבונה עיר דוד. עיר הנגב, הר מרום הרים, שם חדש אשר פי ה' יקבנו, כלילת יופי, בעולה, חפצי בה (60). נקראת ים שנאמר ונקוו עליה כל הגוים לשם ה' (ירמיה ג') וכתיב יקוו המים אל מקום אחד וגו' (בראשית א'), וכמו שקבל הים כל מימי בראשית כך עתידה ירושלם לקבל את בניה כלם. נקראת עיר דוד שנאמר וילכד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד (ש"ב ה'), ומפני מה נקראת ע"ש בשר ודם? ע"ש שנגלוי לפני הקב"ה שבשר ודם בונין אותה ובשר ודם מחריבה, אבל לעתיד לבא נקראת על שמו של הקב"ה, עיר ה' ציון (ישעיה ס') וכו' (ילקוט המכירי).

סג

[קץ הגלות] כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה. רבי אומר ימות המשיח לישראל שס"ה שנה כג) כמנין ימות החמה שנאמר כי יום נקם בלבי (סנהדרין צ"ט). א"ר יוחנן יום נקם בלבי, ללבי גליתי לאברי לא גליתי, רבי שמואל מתני בשם ר' ירמיה אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה בא? אל תאמין, שנאמר כי יום נקם בלבי, לבא לפומא לא גלי למאן גלי? ר' ברכיה ור' סימון בשם ריב"ל אמר שלשה סימנין סמנתי לך בקברו של משה שנאמר ויקבר אותו בגיא בארץ מואב מול בית פעור, וסוף ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה (דברים ל"ד), על הקץ שנאמר סתום וחתום הדברים (דניאל י"ב) על אחת כו"כ (מדרש תהלים, ילקוט).

[אבינו שבשמים] כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו. א"ר שמואל בר נחמני לעתיד לבא אומר הקב"ה לאברהם בניך חטאו, אומר לפניו ימחו על קדושת שמך; אמר אומר ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים דיבעי רחמי עלייהו, אומר לו בניך חטאו, אמר לפניו ימחו על קדושת שמך. אמר הקב"ה לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה, אומר ליצחק בניך חטאו, אמר לפניו רבש"ע בניי הם ולא בניך? בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע קראת להם בני בכורי, עכשו בניי ולא בניך? ועוד כמה שנותיו של אדם שבעים שנה שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים י"ט) דל עשרים דלא ענשת עלייהו פשו להו חמשין, דל עשרים וחמש דלילותא פשו עשרים וחמש, דל תריסר ופלגא דצלותא ודמיכל ודבית הכסא פשו להו תריסר ופלגא, אם אתה סובל את כולם מוטב ואם לאו פלגא עליך ופלגא עלי (בזכות העקדה). פתחו ישראל ואמרו כי אתה אבינו. א"ל יצחק עד שאתם מקלסין לי קלסו להקב"ה, ומחוי להו יצחק להקב"ה בעינייהו. מיד נושאים עיניהם

כ) כוונתו להנוצרים הראשונים ור' אבהו היה מתוכח עמהם, והם לא יצפו עוד לאורה כי חושבים שכבר בא משיח ולכן הם דומים לעטלף שאינו רואה את האור כל ימי חייו. כא) אין זו מליצה בזמן הזה שהמציאו מגדלים הפורחים באויר על כנפי עבים כמשמעו. כב) בילקוט המכירי שבעים, ובמנין נמצא רק ששים, ולקוח מספר אגדת שיר השירים שהוא מדרש שנאבד מאתנו. כג) שס"ה שנה היינו יום לשנה, ואם נחשוב שס"ה שנה מסוף אלף הששי תתחילנה שנות הגאולה

למרום ואומרים אתה ה׳ אבינו גואלנו מעולם שמך (שבת פ"ט, ילקוט שמעוני).

סה

[תשובה בזמנה] נדרשתי ללוא שאלו נמצאתי ללוא בקשוני. א"ר חוניא משל למה"ד לתייר שהיה מהלך בדרך וחשכה לו, בא לו אצל הבורגן כד), א"ל הבורגני הכנס לך לבורגן מפני חיה רעה ומפני הלסטים, א"ל אין דרכו של תייר ליכנס לבורגן, כיון שהלך בא עליו אישון לילה ואפלה, חזר ובא לו אצל הבורגני והיה צועק ומבקש שיפתח לו, א"ל הבורגני אין דרכו של בורגני לפתוח בלילה ולקבל אדם בשעה זו, אני בקשתי להכניסך ולא רצית, עכשיו איני יכול לפתוח לך, כך אמר הקב"ה לישראל שובו בנים שובבים (ירמיה ג׳), דרשו ה׳ בהמצאו (ישעיה נ"ה), ולא היה מבקש אחד מהם לשוב, כיון שנמסרו למלכיות שנמשלו לחיות התחילו צועקים למה ה׳ תעמוד ברחוק (תהלים י׳) וכו׳ (מדרש שוחר טוב, ילק"ש).

סו

[גיהנם—תפלה—שנת עונש] והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחוות לפני. ילמדנו רבינו כמה הוא דינם של רשעים בגיהנם? כך שנו רבותינו שנים עשר חדש, זהו מן המשנה. מן המקרא מנין? והיה מדי חדש בחדשו, מאותו חדש לאותו חדש (עד סוף החדשים) הרי שנים עשר חדש. מכות מצרים היו בשנים עשר חדש שנאמר ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקושש קש לתבן (שמות ה׳), אימתי דרכו של קש לקושש? באייר, והם יצאו בניסן, נמצא שלקו המצרים עשר מכות בכל י"ב חדש. מכות איוב בשנים עשר חדש, שכן הוא אומר כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מני לי (איוב ז׳) מה לילות למנוי להם אף ירחים למנוי להם. משפט גוג ומגוג לעתיד לבא שנים עשר חדש שנאמר וקץ עליו העיט וכל בהמות הארץ עליו תחרף (ישעיה י"ח). משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש שנאמר והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו, מה שבתות למנוי (בספירת העומר) אף חדשים למנוי שלהם וכו׳. לאחר י"ב חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן ונעשים אפר תחת רגלי הצדיקים, שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם (מלאכי ג׳), אבל הפושעים בגופם ועובדי אלילים עליהם נאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר.—ד"א יבוא כל בשר להשתחוות לפני, א"ר לוי עתידה ירושלם להיות גדולה כארץ ישראל וא"י ככל העולם כלו. והיאך באים בראש חדש ובשבת מסוף העולם לירושלם? אלא העבים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלם והם מתפללים שם בבקר ומביאין אותם לבתיהם, והוא שהנביא מקלסן מי אלה כעב תעופינה, והם טוענים אותם פעם שנית למנחה שנאמר וכיונים אל ארובותיהם. כה). אינו אומר יבא כל ישראל אלא יבוא כל בשר, אמר ר׳ אלעזר כל מי שנעשה כבשר (רך) בעולם הזה זוכה לראות פני השכינה, כדכתיב עוצם עיניו מראות ברע מלך ביפיו תחזינה עיניך (ישעיה ל"ג). ד"א יבוא כל בשר אפילו הגוים שלא רדפו ולא שיעובדו בישראל מלך המשיח מקבלם (פסיקתא רבתי, ילקוט שמעוני).

משנת תרל"ה. כד) בורגן, ממונה על סוכה או צריף שנעשה בשביל שומרי פירות או תבואה ונעול בלילה. כה) כעין המצאת קורה ולחי הנושאים בני אדם באויר (airplanes) ועי׳ למעלה בהערה כ"א.

תם ספר ישעיה

ירמיה

א

[תוכחה] דברי ירמיהו בן חלקיהו. וכי לא נתנבא ירמיהו אלא אלו בלבד, והלא שני ספרים כתב שנאמר עד הנה דברי ירמיהו (ירמיה סוף נ"א)? ומה ת"ל דברי ירמיהו? מלמד שהיו דברי תוכחות א) שנאמר כה אמר ה׳ קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים (שם ל"א), ואומר כי גדול היום ההוא מאין כמוהו (שם ל׳). כיוצא בו אתה אומר אלה הדברים אשר דבר משה (דברים א׳) וכי לא נתנבא משה אלא אלו בלבד, והלא הוא כתב כל התורה כלה, ומה ת"ל אלה הדברים? שהיו דברי תוכחות שנאמר וישמן ישורון ויבעט וגו׳ (שם ל"א). כיוצא בו אתה אומר דברי עמוס אשר היו בנוקדים, וכי לא נתנבא אלא הוא בלבד, והלא אף חבריו נתנבאו? אלא שהם דברי תוכחות שנאמר שמעו את הדבר הזה פרות הבשן (עמוס ד׳) אלו בתי דינים שלהם. כיוצא בדבר

א) לשון דברי או דברים, מורים על דברי תוכחה ופורענות.

אתה אומר אלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כ"ג), וכי לא נתנבא אלא אלו הדברים בלבד, והלא כבר נאמר רוח ה' דובר בי ומלתו על לשוני, אלא מלמד שהיו דברי תוכחות שנאמר ובליעל כקוץ מונד וגו'. כיוצא בו אתה אומר דברי קהלת, וכי לא נתנבא אלא אלו בלבד והלא שלשה ספרים כתב? אלא מלמד שהיו דברי תוכחות שנאמר וזרח השמש ובא השמש, כל הנחלים הולכים אל הים (קהלת א') כנה את הרשעים בחמה ולבנה ובים שאין להם מתן שכר (ספרי, ילקוט שמעוני).

[משה וירמיה—יחוס] ר' יודן ב"ר סימון פתח נביא אקים לכם מקרב אחיכם כמוך (דברים י"ח) וכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (שם ל"ד) ואת אמרת כמוך? אלא כמוך בתוכחות. אתה מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, זה נתנבא ארבעים שנה וזה נתנבא ארבעים שנה, זה נתנבא על יהודה וישראל וזה נתנבא על יהודה וישראל, זה עמדו בני שבטו כנגדו וזה עמדו בני שבטו כנגדו. זה הושלך ליאור וזה הושלך בבור, זה הוצל על ידי אמה וזה הוצל ע"י עבד, זה בא בדברי תוכחות וזה בא בדברי תוכחות. א"ר שמואל בר נחמני ארבעה באו ממשפחה נכרית, ואלו הם: פינחס ואוריה יחזקאל וירמיה, פינחס את מוצא בשעה שבא ליחס את ישראל אמרו לו, את בא ליחסנו? אלעזר למי היה נשוי לא לבתו של פוטיאל, לא כך כתיב ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל (שמות ו')? וכיון שראה הקב"ה שהם מזלזלין בו, התחיל ליחסו פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן (במדבר כ"ה), כהן בן כהן, קנאי בן קנאי. אוריה היו ישראל מזלזלין אותו ואומרים לא גבעוני הוא? שנאמר וגם איש היה מתנבא בשם ה' אוריה בן שמעיהו מקרית יערים (ירמיה כ"ו), וכתיב ועריהם גבעון והכפירה וקרית יערים (יהושע ט'), לפיכך הוצרך הכתוב ליחסו היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן. ירמיה היו מזלזלין אחריו ואומרים לא מבני בניה של רחב הזונה הוא? וצריך הכתוב ליחסו דברי ירמיהו בן חלקיהו (ילקוט שמעוני).

[יצירים — נביאים נרדפים] בטרם אצרך בבטן ידעתיך. ארבעה בני אדם נקראו יצירים, הראשון היה אדם שכן כתיב וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב'), השני היה יעקב שנאמר כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל (ישעיה מ"ג), השלישי היה ישעיה דכתיב כה אמר ה' יוצרי מבטן לעבד לו (שם מ"ט), הרביעי היה ירמיה דכתיב בטרם אצרך בבטן ידעתיך. אמר לו הקב"ה עד שלא יצרתיך במעי אמך מניתיך להיות מתנבא על עמי, ענה ירמיהו ואמר לפני הקב"ה רבש"ע איני יכול להתנבאות עליהם, איזה נביא יצא להם ולא בקשו להורגו, העמדת להם משה ואהרן לא בקשו לרגום אותם באבנים? העמדת להם אליהו בעל קווצות שער, היו מלעיגים בו ומשחקים עליו הרי הוא מסלסל בשערו, איש בעל שער שמו. העמדת להם אלישע והיו אומרים לו עלה קרח עלה קרח (מ"ב ב'). איני יכול לצאת ידי ישראל—לא ידעתי דבר כי נער אנכי. אמרה לו רוה"ק הלא לנער אני אוהב מפני שלא טעם טעם חטא, גאלתי את ישראל ממצרים וקראתים נער שנאמר כי נער ישראל ואוהבהו (הושע י"א), ובאהבת נעורים אני נזכר לכנסת ישראל שכן כתוב זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב'). — אמר הקב"ה לירמיה טול את הכוס הזה של חמה והשקה את הגוים, נטל ירמיה את הכוס ואמר למי אשקה תחלה? אמר לו את ירושלם ואת ערי יהודה שהם ראש לכל הממלכות. כיון ששמע ירמיה כך פתח את פיו וארר את יומו שנאמר ארור היום אשר יולדתי בו (ירמיה כ'), אמר ירמיה למי אני דומה, לכהן שעלה גורלו להשקות מים המרים לסוטה, וקרבו את האשה אצלו ופרע את ראשה ופרסם את שערה, נטל את הכוס להשקותה, נסתכל בה שהיא אמו, התחיל צווח אמר אוי לי אמי שהייתי משתדל לכבדך והרי אני מבזך! כך היה ירמיה אומר אוי לי עליכי אימא ציון שהייתי סבור שאני מתנבא עליך דברים טובים ונחומים והריני מתנבא דברי פורענות. ירמיה היה משלשה נביאים שנתנבאו באותו הדור, ירמיה צפניה וחולדה הנביאה, ירמיה היה מתנבא בשווקים, צפניה בתוך בתי כנסיות, וחולדה אצל הנשים (פסיקתא, ילק"ש).

ב

[נעשה ונשמע] שמעו דבר ה' בית יעקב. אמר ר' לוי משל למטרונא שהכניס לה המלך שני הדסים, אבדה אחד מהם והיתה מצירה עליו, אמר לה המלך שמרי את זה ואני מעלה עליך כאילו שמרת שניהם. כך כיון שעמדו ישראל על הר סיני אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד), אבדו את „נעשה" ועשו להם עגל מסכה, אמר להם הקב"ה שמרו את „נשמע" והריני מעלה עליכם כאילו שמרתם את שניהם. וכיון שלא שמעו, אמר הקב"ה שמעו דבר ה' בית יעקב! שמעו דברי תורה עד שלא תשמעו דברי נבואה (מוסר), שמעו דברי נבואה עד שלא תשמעו דברי תוכחות, שמעו דברי תוכחות עד שלא תשמעו דברי קנטורין, שמעו דברי קנטורין עד שלא תשמעו קול קרנא משרוקיתא (דניאל ג'), שמעו בארץ עד שלא תשמעו בחוץ לארץ, ישמעו אזניכם עד דלא ישמעו גופיכון, ישמעו גופיכון עד דלא ישמעו גרמיכון שנאמר העצמות היבשות שמעו דבר ה' (יחזקאל ל"ז). ארבעה שומעים הם, יש שומע ונפסד זה אדם הראשון ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך (בראשית ב'), מה הפסיד ואל עפר תשוב (שם); שומע ונשכר אברהם כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (שם כ"א); לא שומע ונשכר זה

יוסף ולא שמע אליה לשכב אצלה (שם ל"ט); לא שומע ונפסד אלו ישראל ולא שמעו ולא הטו את אזנם (ירמיה ז'), מה הפסידו אשר למות למות (שם ט"ו) וגו' (פסיקתא, ילקוט).

[ישעיה וירמיה] ד"א שמעו דבר ה' בית יעקב וגו'. א"ר לוי משל למטרונא שהיו לה שני שושבינין, אחד עירוני (מעיר אחרת) ואחד מבני המדינה, זה שהיה עירוני היה אומר לה דברים נחומים, לא בת טובים את, לא בת גניסין (מיוחסין) את? וזה שהיה בן מדינה היה אומר לה דברים של קנטורין, לא בת עניים, ירודים, חפופים (שפלים) את? כך ירמיה על ידי שהיה עירוני מענתות היה נכנס לירושלם ואומר לישראל דברים בנחת שמעו דבר ה' בית יעקב, אילין מילין עבירתא הוון אבתכון עבדין, כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי וגו'. ברם ישעיה על ידי שהיה בן מדינה מירושלם היה אומר לישראל דברים של קנטורין, שמעו דבר ה' קציני סדום (ישעיה א'), לא מן פלטתא (מקור) דעמא דסדום אתון? א"ר לוי אמוץ ואמציה אחי הוו ועל ידי שהיה ישעיה בן אחיו של מלך היה אומר לישראל דברים של קנטורין, כמא דאת אמר ועשיר יענה עזות (משלי י"ח) וכו' (ילקוט שמעוני).

[זכרון לדור אחרון] **הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל.** זה שאמר הכתוב קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם (שמות ט"ז). ר' ירמיה אומר לימות ירמיה למשמרת, שבשעה שאמר ירמיה לישראל מפני מה אין אתם עוסקים בתורה? אמרו לו אם אנו עוסקים בתורה במה נתפרנס? באותה שעה הוציא להם ירמיה צנצנת המן, אמר להם הדור אתם ראו, ראו אבותיכם שהיו עוסקים בתורה במה נתפרנסו, אף אתם עסקו בתורה והמקום מפרנס אתכם. וזה אחד משלשה דברים שעתיד אליהו להעמיד לישראל, צנצנת המן וצלוחית של מי נדה (מפרה אדומה), צלוחית של שמן המשחה, וי"א אף מקלו של אהרן ושקדיו ופרחיו (מכילתא, ילק"ש).

ה

[ציון אומללה] **שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה.** אמר ירמיה כשהייתי עולה לירושלם נשאתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר לבושה שחורים ושערה סתור צועקת מבקשת מי ינחמה, ואני צועק ומבקש מי ינחמני, קרבתי אצלה ודברתי עמה ואמרתי לה: אם אשה את דברי עמי ואם רוח (שידה) את הסתלקי מלפני. ענתה ואמרה לי אינך מכירני? אני היא שהיה לי שבעה בנים ויצא אביהם למדינת הים, בעוד שאני עולה ובוכה על פרידתו בא אחד ואמר לי נפל הבית על שבעה בנייך והרגם, ואיני יודע על מי אבכה תחלה ועל מי אסתור שערי? עניתי ואמרתי לה אין אתה טובה מן אמך ציון שהיא רועה עם חיות השדה. ענתה ואמרה אני אמך ציון, אני היא אם השבעה, שכן כתיב אומללה יולדת השבעה נפחה נפשה וגו' (ירמיה ט"ו). אמר לה ירמיה ברוה"ק דומה מכתך למכת איוב, מאיוב נטלתי בניו ובנותיו וממך נטלתי בניך ובנותיך, מאיוב נטלתי כספו וזהבו וממך נטלתי כספך וזהבך. את איוב השלכתי לתוך האשפה, ולך עשיתי אשפה של זבל. אבל כשם שנחמתי והחזרתי לאיוב מה שנטלתי ממנו וברכתיו בכפלים, כך אני עתיד לנחמך ולכפול בניך וכספך, את איוב נערתי מן האשפה, ועליך הוא אומר התנערי מעפר קומי שבי ירושלם (ישעיה נ"ב). בשר ודם בנה אותך בשר ודם החריבך, אבל לעתיד אני בונה אותך שכן כתיב בונה ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז), ויקוים הכתוב ופדוי ה' ישובון (ישעיה ל"ה) וכו' (פסיקתא רבתי פכ"ז).

ז

[עבודה זרה — מולך] **הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש וגו'.** מהו לעשות כונים למלכות השמים? שהיו עובדים לכוכבת ב) וכל מי שהיה לו בית טרקלין היה חופר בתוך ביתו כוי (חלון) קטן והיו מכונים אותו כנגד המזרח כשתעלה הכוכבת יעמוד וישתחוה לה. אמר להם הקב"ה אתם החלפתם מעשה אבותיכם, אברהם נטל את האש ואת המאכלת להקריב את יצחק בנו, ויצחק היה טעון עצים להשרף לפני על העקדה, ושרה לשה ועשתה עוגות למלאכים, ואתם עשיתם כן לעבודת זרה, הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כונים למלכת השמים וגו' (פסיקתא רבתי). ובנו במות התופת אשר בגיא בן הנם, אמרו רבותינו ז"ל אע"פ שהיו כל בתי אלילים בתוך ירושלם, המולך היה חוץ לירושלם במקום מופלג. וכיצד היה עשוי? היו עושין שבעה קנקלין ג) זה לפנים מזה, ובאמצעי העמידו הצלם ופניו דומה לעגל וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל מחבירו, והיו מסיקין אותו מבפנים שהיה חלול, וכל אדם ואדם לפי מעלת קרבנו נכנס שם, כיצד מי שהיה לו להקריב עוף נכנס לקנקל ראשון ומקריב, צאן לשני, שה לשלישי, עגל לרביעי, פר לחמישי, שור לששי, ומי שהיה מקריב בנו היו מכניסין אותו לקנקל שביעי והוא נושק את הצלם, ועל זה נאמר זובחי אדם עגלים ישקון (הושע י"ג). והיו נותנין את הבן לפני המולך, ומסיקין אותו מבפנים עד היו ידיו נעשות כאור, ונוטלין את התינוק ונותנין אותו לתוך ידיו. והיו מביאין תופים ומקישים עליהם בקול רם כדי שלא

ב) השמש, או הכוכב נוגה (Venus). ג) הדרים או

יהא קולו של נער נשמע, ואביו ואמו שומעין ומעיהם הומים עליהן. ולמה נקרא שמו בן הנום? שקולו של תינוק היה נוהם מכאב האש, ד"א שהיו השומעים נוהמים ואומרים יהנה לך, יערב לך, יבסם לך וכו' (תנחומא).

ח

[תשובה] **מדוע שובבה העם הזה ירושלם משובה נצחת.** אמר רב תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל לנביא אמר להן נביא לישראל חזרו בתשובה, אבותיכם שחטאו היכן הן? אמרו לו ונביאיכם שלא חטאו היכן הן? שנאמר אבותיכם איה הם והנביאים הלעולם יחיו (זכריה א')? חזרו והודו לו שנאמר אך דברי וחוקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הלא השיגו אבותיכם וישובו (שם). שמואל אמר שבאו עשרה בני אדם וישבו לפני הנביא, אמר להן חזרו בתשובה, אמרו לו עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום? א"ל הקב"ה לנביא, לך אמור להן איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם (ישעיה נ'). והיינו דאמר ריש לקיש מאי דכתיב דוד עבדי וקורא גם לנבוכדנצר עבדי (ירמיה מ"ג)? גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר עבד שמכרו רבו כלום יש לו תקנה, לפיכך הקדים הקב"ה וקראו עבדו, עבד שקנה נכסים עבד למי ונכסים למי? (סנהדרין ק"ה).

ט

[לשון הרע] **חץ שחוט לשונם מרמה דיבר.** קשה לשון הרע מן הסייף, והיאך? מי שיש בידו חרב ומבקש להרוג את חבירו יכול לחזור בו לפי שהחרב בידו, אבל מי שמבקש להרוג את חבירו בחץ אינו יכול לחזור בו אחר שכבר יצא החץ מידו, שנאמר חץ שחוט לשונם מרמה דבר, שכבר דיבר (אגדת בראשית פ"ג).

[גלות יהודה—קנות] **כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות.** ר"ש בן לוי אמר משל למלך שהיו לו שני בנים, כעס על הראשון נטל את המקל וחבטו ופרפר ומת, התחיל מקונן עליו, כעס על השני נטל את המקל וחבטו ופרפר ומת, אמר אין בי כח לקונן עוד אלא קראו למקוננות ותקוננה. כך גלו עשרת השבטים התחיל מקונן עליהם, שמעו את הדבר הזה אשר אני נושא עליכם קינה בית ישראל (עמוס ה'), וכיון שגלו שבט יהודה ובנימן אמר הקב"ה כביכול אין בי כח לקונן אלא התבוננו וקראו למקוננות וגו' ותמהרנה ותשאינה עלינו נהי ותרדנה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים, עליהם עיניהם ועפעפיהם אין כתיב כאן אלא עלינו עינינו ועפעפינו כביכול דידי ודידהון (ילקוט).

י

[מזל] **אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו.** בימי ירמיה בקשו ישראל לבוא למדת אסטרולוגיא ולא הניחם הקב"ה דכתיב ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה. אמר להם כבר בקש אברהם אביכם לבוא למדה זו ולא הנחתי אותו, דכתיב ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא (בראשית ט"ו) מלמד שהעלהו למעלה מכיפת הרקיע, שאין הבטה אלא מלמעלה למטה כמו שנאמר הבט משמים וראה (תהלים פ'), א"ל עד דסנדלך ברגלך דרוך כוכבא, כל מי שנתנו למטה מהם (או"ה) מתירא מהם, אבל אתה נתון למעלה מהם דיישם. א"ר יוחנן מנין שאין מזל לישראל שנאמר כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהם, או"ה יחתו ואין ישראל יחתו. ת"ר בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאו"ה, משל למלך ב"ו שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס (עששית) לפניהם להאיר להם, כעס המלך עליהם אמר לעבדו טול הפנס מפניהם והושיבם בחשך. ר"מ אומר בזמן שמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל מפני שמלומדים הם במכות, משל לסופר (מלמד) שבא לבית הספר ורצועה בידו מי דואג? מי שרגיל הוא להלקות בכל יום. ת"ר בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאו"ה, לבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שישראל מונין ללבנה ואו"ה מונין לחמה. לוקה בצד מזרח סימן רע ליושבי מזרח, לוקה במערב סימן רע ליושבי מערב, באמצע הרקיע סימן רע לכל העולם כלו. פניו דומות לדם חרב בא לעולם, דומות לשק חצי רעב באין לעולם. לקה בכניסתו פורענות שוהה לבוא, ביציאתו פורענות ממהרת לבוא, וי"א חלוף הדברים. אבל בזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו, שנאמר ומאותות השמים אל תחתו וגו' (שבת קנ"ז, סוכה ל"ט, ב"ר פמ"ד).

[גוים] **מי לא יראך מלך הגוים.** א"ל הקב"ה לירמיה אתה קורא אותי מלך הגוים, ומלכהון דישראל לית אנא? א"ל רבון העולמים! לפום מה דאמרת לי נביא לגוים נתתיך (ירמיה א') אף אנא קרי לך מלך הגוים (מדרש שוחר טוב).

יד

[פורענות וגלות] **המאוס מאסת את יהודה וגו' מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא.** משל למלך שהיה לו מטרונא והיתה חביבה עליו ביותר, וע"י שהיתה יודעת שהמלך מחבב אותה היתה פושעת בכבודו ועוברת על גזרותיו. פעם אחת כעס עליה המלך וצוה לעבדו וגררו אותה בשערה.

והיה שושבינה עומד שם ויאמר למלך, מרי! אמור לי אם יש בדעתך לשוב אליה, האיש יש לו הזכות להיות שליט על אשתו, ואם אין בדעתך לשוב אליה היה לך לגרשה שתלך ותנשא לאיש אחר. כך אמר ירמיה לפני הקב"ה המאום מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך, אם יש בדעתך לשוב אליה מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא. אמר לו לך לרבך משה רבן של כל הנביאים שאמרתי לו ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו' (ויקרא כ"ו) וכו' (פסיקתא, ילקוט).

טז

[משפט וצדקה חסד ורחמים] כי אספתי את שלומי וגו' את החסד ואת הרחמים. אמר ר"ש בן חלפתא משל למה"ד למלך שנשא מטרונא והכניסה לו שני ארסין (מתנות), אף המלך זקף לה שני ארסין כנגדן, אבדה המטרונא את ארסין שלה אף המלך נטל את שלו. לימים מצאה אותן ארסין והביאה אותן למלך ואף המלך החזיר את שלו, אמר המלך אלו ואלו יעשו עטרה ויתנו בראשה. כך אתה מוצא באברהם שנתן לבניו שני ארסין צדקה ומשפט, אף הקב"ה זקף לו כנגדן חסד ורחמים, ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך (דברים ז'). אבדו ישראל את שלהם, שנאמר ההופכים ללענה משפט וצדקה (עמוס ה') אף הקב"ה נטל את שלו, כי אספתי את שלומי מאת העם הזה את החסד ואת הרחמים. עמדו ישראל וכשרו את עצמן, ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה (ישעיה א'), אף הקב"ה מביא את שלו, שכן כתיב כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה' (שם נ"ד). אמר הקב"ה אלו ואלו יעשו עטרה וינתנו בראשיהם של ישראל, שנאמר וארשתיך לי בצדק ובמשפט בחסד וברחמים (הושע ב') וכו' (ילקוט שמעוני).

יז

[עושר בלא יושר] קורא דגר ולא ילד וגו'. הקורא הזה מביא בצים משאר עופות ויושב עליהן עד שיוצאין מקליפתן ונעשין אפרוחין, והן עולין עליו ומורטין את נצותיו ואת כנפיו ולא יוכל לפרוח ד), ובאין חיה או שרץ ואוכלין אותו (תנחומא פ' כי תצא).

כ

[עשרת הדברות] פתיתני ה' ואפת החזקתני ותוכל וגו'. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! פתיתני עד שנתת לי את התורה, ושמת על צוארי עול מצות ובהן נענשתי, אילו לא קבלתי את התורה הייתי כאחת האומות, לא קבלתי שכר ולא עונש. שדלתני (השתדלות) בסיני, אמרת אנכי ה' אלהיך, הייתי סבור שהיא רפה (מצוה קלה), חזקתני ותוכל, כי אנכי ה' אלהיך אל קנא (שמות כ'). שדלתני בסיני ואמרת לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, הייתי סבור שהיא רפה, חזקתני ותוכל, זובח לאלהים יחרם (שם כ"ב). שדלתני בסיני ואמרת לא תשא, הייתי סבור שהיא רפה, חזקתני ותוכל, כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא. שדלתני בסיני ואמרת זכור את יום השבת, הייתי סבור שהיא רפה, חזקתני ותוכל, מחלליה מות יומת (שמות ל"א). שדלתני בסיני ואמרת כבד את אביך ואת אמך, הייתי סבור שהיא רפה ושכרה בצדה למען יאריכון ימיך, חזקתני ותוכל, ומקלל אביו ואמו מות יומת. וכן כל עשרת הדברות (פסיקתא, ילקוט שמעוני).

[חורבן הבית] והיה בלבי כאש בוערת עצור בעצמותי. בשעה שהגיעה קצה של ירושלם ליחרב, א"ל הקב"ה לירמיה קום לך לענתות וקח השדה מאת חנמאל דודך. באותה שעה חשב ירמיה בלבו שמא הוא נותן חן המקום על יושביו להיות נושאין ונותנין בתוכו. כיון שיצא ירמיה מירושלם ירד מלאך מן השמים ונתן רגלו על חומת ירושלם ויפרוץ אותה, וקרא לשונאים ויאמר להם הכניסו לעיר לבוז אותה ולהחריבה שאדונה אינו שרוי בה, הכניסו לכרם (ביהמ"ק) וקצצו את גפניו שהשומר הניחו והלך לו, שלא תהיו משבחים ואומרים שאתם כבשתם העיר כי קריה כבושה כבשתם, עם הרוג הרגתם. באו השונאים וקבעו בימה שלהם בהר הבית, הלכו ועלו להם בבימה האמצעית מקום שהיה שלמה המלך יושב ונוטל עצה מן הזקנים, במקום שנשתכלל בית המקדש שם ישבו השונאים ונטלו עצה איך לשרוף אותו, ובעוד שהם נמלכים נשאו עיניהם והנה ארבעה מלאכים יורדים ובידם לפידים של אש ונתנו אותם בארבע זויות ההיכל וישרפו אותו. כיון שיצא ירמיה מענתות נטל עיניו למרום וראה עשן בית המקדש עולה, אמר בלבו שמא חזרו ישראל בתשובה והם מקריבים קרבנות ועשן ענן הקטרת עולה. בא ועמד לו על החומה וראה ביהמ"ק עשוי גזרות של אבנים ה), וחומת ירושלם מפוגרת (מהורסת), התחיל צווח ואומר פתיתני ה' ואפת, אפקתני מן לגו ביתא והרבתיה, חזקתני ותוכל הייתי לשחוק כל היום כלה לועג לו. אמר ירמיה רבון העולמים מה עונות היו בידי שהנביאים שעמדו לפני ושעתידים לעמוד אחרי לא החרבת ביתך על ידיהם אלא על ידי? ומה אני יכול לעשות? אמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי כאש בוערת

מחיצות של סורג. ד) המשל על העושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל, כמו הקורא היושב על ביצים שאינן שלו וסופו שהוא למאכל בפי חיה או שרץ. ה) שורות אבנים נהרסות ונגזרות.

עצור בעצמותי, ואין עצור אלא צרה שנאמר כי עצור עצר ה׳ (בראשית כ׳). וחוזר וצווח מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי לבי לא אחריש (ירמיה ד׳) וכו׳ (פסיקתא, ילק״ש).

כב

[קבורת חמור] קבורת חמור יקבר סחוב והשלך. נאמר על יהויקים מלך יהודה שמרד בנבוכדנצר. מה עשה לו נבוכדנצר? רבי יהודה אומר נטלו והחזירו בכל ערי יהודה בפרדנית (במריצות) ואח״כ הרגו וקרע את החמור והכניסו לתוכו, הה״ד קבורת חמור יקבר. רבי נחמיה אומר נטלו והחזירו בכל ערי יהודה והרגו והיה מחתך ממנו כזיתים ומשליך לכלבים כדכתיב סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם, היכן הוא קבורת חמור לא במעי הכלב? (ויק״ר פי״ט).

כג

[מטמון וסתר—השגחה] אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. משל לארכיטקטון שבנה מדינה ועשה בתוכה מחילין ומערות ומטמוניות, ואח״כ יצא קטדיקי (עונש כסף) על אותה מדינה, התחילו בני המדינה להטמין כספם וזהבם לתוך המחילין והמערות והמטמוניות. אמר להם הארכיטקטון אני בניתי את המדינה ואני עשיתי המטמוניות בתוכה, הממני אתם מטמינים? כך הקב״ה אמר לעושי עבירה העושים מעשיהם בסתר לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים (איוב כ״ד), ואני עיני משוטטות בכל הארץ (דהי״ב ט״ז). דרכן של עוברי עבירה שמשמרים שעת אפלה שעת חשך, וכן הגנבים חתר בחשך בתים (איוב כ״ד), וכה״א הוי המעמיקים מה׳ לסתור עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו (ישעיה כ״ט). א״ר בנימין בן לוי אם יסתר איש במסתרים, אם ילך אדם ויעסוק בתורה וישב לו בחדרו אני מראה מעשיו לבריות, וכן אם יטמין אדם עצמו לעשות עבירה אני מראה מעשיו לבריות, שנאמר ואני לא אראנו נאום ה׳ (תנחומא, ילקוט).

כח

[חנופה ועונשה] ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה וגו׳ אמן כן יעשה ה׳. א״ר אלעזר כל המחניף לרשע סוף נופל בידו, ואם אינו נופל בידו נופל ביד בנו או בן בנו. שנאמר ויאמר ירמיה הנביא אמן כן יעשה ה׳. וכתיב ויהי הוא בשער בנימין ושם בעל פקודות ושמו יראייה בן שלמיה בן חנניה ויתפש את ירמיהו הנביא וגו׳ ויביאהו אל השרים (ירמיה ל״ז). אמר ר׳ יוסי בר חנינא „אמן" בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים וכו׳ דכתיב ויאמר ירמיה הנביא אמן, יהי רצון שיתקיימו דבריך ויתבטלו שלי, אני משתכר ואתה מפסיד שאני כהן אוכל מביהמ״ק ואתה גבעוני חוטב עצים ושואב מים למזבח. עד שאתה מתנבא על ביתו של הקב״ה התנבא על עצמך שהשנה אתה מת, ונקבר בשנה ההיא. כשבאה עתו למות קרא לבנו שלמיה וא״ל ראה היאך תמצא עלילה לירמיה ותפרע ממנו שעמד וקלל אותי? והיה שלמיה חוזר ומבקש עלילה ולא מצא. אף הוא כשהיה עובר למות קרא לבנו יראיה וא״ל היאך תמצא עלילה לירמיה ותפרע ממנו מה שעשה לאבי? ראה אותו יוצא בשער בנימין לילך לענתות לחלק עם אחיו הכהנים, והיה הוא ממונה על הנכנסין ועל היוצאין, הלך ואחז אותו. א״ל אל הכשדים אתה יוצא להשלים, ואמר לשרים האיש הזה הרע לנו הרבה ומצאתיו יוצא אל הכשדים. וירגזו עליו השרים והכוהו ונתנוהו בבית האסורים בבית יהונתן הסופר שהיה לאליהו הנביא. והיו רואים הכבוד שנתן לו אוהבו בבית האסורים, עמדו והשליכו אותו לבור, והבור היה מלא מים, ועשה הקב״ה נס שירדו המים למטה והטיט למעלה ויטבע ירמיה בטיט. א״ל ירמיה לחנניה אתה אומר בעוד שנתים ימים אני משיב וגו׳ את כל כלי בית ה׳, ואני אומר שנבוכדנצר בא ונוטל את השאר שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו. א״ל תן סימן לדבריך, א״ל ירמיה אני מתנבא לרעה ואיני יכול ליתן סימן לדבר שהקב״ה אומר להביא רעה ומתנחם, אתה הוא מתנבא לטובה ואתה צריך ליתן סימן לדבריך, ואעפ״כ אני נותן אות ומופת באיש ההוא, בשנה ההיא מת כי דבר סרה על ה׳, וכן הוה ליה שנאמר וימת חנניה הנביא בשנה ההיא בחדש השביעי. שנה אחרת היתה ואת אמרת בשנה ההיא? אלא שמת ערב ראש השנה וצוה את ביתו שיוציאוהו למחר ר״ה כדי לעשות נבואתו של ירמיה שקר (סוטה ד׳, שבועות ל״ו, ילקוט).

[נביאי שקר] ישימך ה׳ כצדקיהו וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש. אשר שרפם לא נאמר אלא אשר קלם, א״ר יוחנן משום רשב״י מלמד שעשאם כקליות (סנהדרין צ״א). עליהם נאמר יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם וגו׳, שהיו סרסורין לעבירה וכו׳. היתה אשה מעוברת ושאלת לנביא שקר לומר לה אם יולדת זכר או נקבה, הוא אומר לה זכר, והולך לשכנותיה ואומר שפלונית תלד נקבה. והיה אם ילדה זכר היתה אומרת פלוני הנביא אמר לי בן, ואם ילדה נקבה היו השכנות אומרות לה כך אמר לנו הנביא אלא שלא רצה לצערך, והיו עושין מעשה זמה עד שהגיעו לשמירה אשת של נבוכדנצר והגידה לבעלה, אמר לה אלהיהם של אלו שונא זמה כי אתו לגביך שדרינהו לגבי, אמר להו מאן אמר לכו כך? אמרו ליה הקב״ה, אמר להו והא חנניה מישאל ועזריה אמרו לי שאסור,

א"ל אף אנן נביאי כוותיהו, לדידהו לא אמר לדידן אמר. אמר להן בעינא למבדק יתכון כי היכי דבדקית להו (בכבשן האש), אמרו ליה אינון תלתא ואנן תרי, אמר להו בחרו לכון מאן דבעיתו בהדייכו, אמרו בעינן יהושע הכהן הגדול, סברי ליתי איהי דנפישי זכותיה ומגן עלן. אחתינהו ושדינהו באתון אשא, אינהו איקלו יהושע אחרך אחרוכי מאניה, שנאמר הלא זה אוד מוצל מאש (זכריה ג׳). א"ל נבוכדנצר ידענא דצדיקא את, מ"ט אהניא בך נורא פורתא ולחנניה מישאל ועזריה לא אהניא בהו כלל? אמר לו התם תלתא הוו ואנא חד, א"ל והא אברהם חד הוה? התם לא הוו רשעים בהדיה ולא אתיהיב רשותא לנורא והכא אתיהיב רשותא לנורא, והיינו דאמרי אינשי תרי יבשי חד רטיבא אוקידו יבשי לרטיבא ו). ומ"ט איענש, א"ר פפא שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהם, שנאמר ויהושע היה לבוש בגדים צואים (זכריה ה׳), וכי דרכו של כ"ג ללבוש בגדים צואים? אלא שהיו בניו נשואים לנשים שאינן הגונות לכהונה וכו׳ (תנחומא, ילק"ש).

ל

[צרה מביאה הרוחה] **ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע.** שנו רבותינו מתוך כעס בא רצון, מתוך רוגז רחמים, מתוך ריחוק קירוב, מתוך נפילה קימה, מתוך אפלה אורה, מתוך צרה רוחה. מתוך כעס רצון שנאמר הרף ממני ואשמידם ומיד וינחם ה׳ (דברים ט׳), מתוך רוגז רחמים שנאמר ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג׳), מתוך ריחוק קירוב שנאמר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב׳), מתוך נפילה קימה שנאמר כי נפלתי קמתי (מיכה ז׳), מתוך אפלה אורה שנאמר כי אשב בחשך ה׳ אור לי (שם), מתוך צרה רוחה, שנאמר ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (מדרש תהלים, ילקוט).

[ישראל בגלות] **ואתה אל תירא יעקב וגו׳ כי הנני מושיעך מרחוק.** הה"ד ויחלום והנה סלם מוצב ארצה וגו׳ ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כ"ח). א"ר שמואל בר נחמני אלו שרי אומות העולם, מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שר של בבל עולה שבעים חווקים (מעלות) ויורד, שר של מדי עולה נ"ב חווקים, ושר של יון ק"פ, ושר של אדום עולה ואינו יודע כמה ז), באותה שעה נתירא יעקב אבינו אמר שמא אין לו ירידה. א"ל הקב"ה אל תירא יעקב ואל תחת ישראל, אפילו אתה רואה אותו יושב אצלי, משם אורידו, שנאמר אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך (עובדיה א׳). רבי ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ מאיר אמר מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שר של בבל עולה ויורד, שר של מדי עולה ויורד, שר של יון עולה ויורד, שר של של אדום עולה ויורד, א"ל הקב"ה ליעקב אף אתה עולה. באותה שעה נתירא יעקב, תאמר כשם שיש לאלו ירידה אף אני יש לי ירידה? א"ל הקב"ה אל תירא יעקב ואל תחת ישראל, אם אתה עולה אין לך ירידה לעולם וכו׳, כי הנני מושיעך מרחוק זו בבל, ואת זרעך מארץ שבים מגליא ומאספמיא וחברותיהן; ושב יעקב מבבל, ושקט ממדי, ושאנן מיון, ואין מחריד מאדום (תענית ה׳, פסיקתא, ילק"ש).

לא

[רחל בדרך הגלות] **קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה.** זש"ה יזכור אדיריו יכשלו בהליכתם (נחום ב׳), אדיריו זה יעקב ורחל שכשלו בהליכתם, שיעקב אמר אם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית ל"א) ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם, וזה גרם לה שמתה בדרך, שנאמר ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל (שם מ"ח). משל למה הדבר דומה לרועה שבא זאב לעדרו ולקח משם כבשה אחת, רץ אחריה להצילה והשליך אבן להכות את הזאב ונפלה האבן על הכבשה והרגה. כך יעקב אבינו היה סבור לקלל ללבן וביתו וקלל לרחל, מפני שלא ידע כי רחל גנבה את התרפים ולפיכך מתה בדרך אפרת. ולמה מתה בדרך אפרת שהיא רמה ולא במקום אחר? מפני שידע יעקב ברוה"ק שעתידין ישראל לחטוא באותו מקום וללקות באותו מקום ולעבור שם כשילכו בגלות, לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים, הה"ד קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה. אמר לה מנעי קולך מבכי, ומה שכר יש לה על שנתקצרו ימיה ומתה בדרך? כדי שתזכור אותי על בני שנאמר כי יש שכר לפעולתך נאם ה׳ וגו׳ ושבו בנים לגבולם. (אגדת בראשית סוף פנ"ב).

לב

[שלמה ותוכחתו] **כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה.** א"ר יודן כל אותן שבע שנים שבנה שלמה את בית המקדש לא שתה בהן יין, וכיון שבנה את ביהמ"ק ונשא את בת פרעה אותו הלילה שתה יין, והיו שם שתי בלזמיות ח), אחת שמחה לבנין ביהמ"ק ואחת שמחה לבת פרעה. אמר הקב"ה של

ו) שני שבלים יבשים ישרפו אחד לח ביניהם, וכן צדיק המתחבר לשני רשעים יסבול בשבילם. ז) כמה חווקים מעלות או שנים, כי אין קץ לגלות רומי. ח) בלזמיות, ענין שמחה ורקודין ומחולות, ויש גורסין כליגיות בלשון יון שמחות.

מי אקבל של אלו או של אלו? באותה שעה עלתה על דעתו להחריבה, הה"ד כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה ועד היום הזה. א"ר הלל בר הילני כזה שהוא עובר במקום מטונף ועוקם את חוטמו. א"ר חוניא שמונים מיני רקודין רקדה בת פרעה באותה הלילה והיה שלמה ישן עד ארבע שעות ביום ומפתחות של בית המקדש נתונות תחת ראשו. הדא הוא דתנן על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. נכנסה אמו והוכיחתו, ויש אומרים ירבעם בן נבט נכנס והוכיחו, ר' יצחק אומר הלך וכנס שמונים אלף משבטו ועמד והוכיחו הה"ד כדבר אפרים רתת (הושע י"ג) כדבר ירבעם רתותו של שלמה, א"ל הקב"ה למה אתה מוכיחו, נשיא הוא בישראל, חייך שאני מטעימך משררותו ואין אתה יכול לעמוד בה. כיון שנכנס למלכות מיד ויאשם בבעל וימת (שם). רבנן אמרי ודאי אמו הוכיחתו. נטלה קורדיקון (מנעלים) שלה והיתה מטפחתו לכאן ולכאן ואמרה לו מה ברי ומה בר בטני. אמרה לו, בני! הרבה נשים נשא אביך, וכיון שבא נתן הנביא וא"ל הנה בן נולד לך ושלמה יהי שמו (דהי"א כ"ב) היתה כל אחת ואחת אומרת אם מעמדת אני את שלמה אני מקרבת כל קרבנות שבתורה, עכשיו אני עומדת אותך וכל הקרבנות בידי ואתה ישן! אל תתן לנשים חילך וכו' אל למלכים שתו יין, אל ישתו מלכים יין שלא ישתכרו ויאמרו כאותו שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה') ולרוזנים אי שכר, או כתיב, אוי מן קדם חמרא! א"ר חנניא בר פפא, אמר הקב"ה בית גדול היה לי ולא החרבתיו אלא מפני היין, ורבנן אמרין שני רוזנים (נדב ואביהוא) היו ולא מתו אלא מפני שנכנסו שתויי יין למשכן (ויק"ר פי"ב, ילק"ש).

לו

[כבוד האב וכבוד הבן] **ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה.** נמצאת אומר שלשה בנים הם אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן שנאמר נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת (איכה ג') לפיכך נכפלה נבואתו שנאמר ועוד נוסף עליהם דברים רבים, אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי לה' צבאות כי עזבו ישראל את בריתך (מ"א י"ח), מה כתיב שם ויאמר ה' שוב לדרכך דמשק ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך, שאין ת"ל תחתיך, אלא שאי אפשי בנבואתך. יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב ט), מה נאמר בו ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר, שנית נדבר עמו שלישית לא נדבר עמו (מכילתא, ילקוט שמעוני).

לח

[„והיה" שמחה — מחילה] **והיה כאשר נלכדה ירושלם.** אמר רב שמואל בר נחמני בכל מקום שנאמר „ויהי" היא צרה, „והיה" היא שמחה. דכתיב והיה ביום ההוא יצאו מים (זכריה י"ד), והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר (שם י"א), והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד'), והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעיה כ"ז). מתיבין והיה כאשר נלכדה ירושלם? א"ל אף היא אינה אלא שמחה, שבו ביום נטלו אפפוסין (מחילה) על עונותיהם, דא"ר שמואל בר נחמני אפפוסין גדולה נטלו ישראל על עונותיהם ביום שחרב ביהמ"ק שנאמר תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך (ב"ר פע"ב, ילקוט).

מ

[ירמיה בבבל] **הדבר אשר היה אל ירמיהו וגו' בתוך גלות ירושלם ויהודה המוגלים בבלה.** אמר הקב"ה לירמיה איחות עמהון לבבל ואנא הוי הכא או את הוי הכא ואנא איחות עמהון. אמר ירמיה רבון העולמים! אי אנא איחות עמהון מה אנא מהני להון? אלא יחות ברייתון י) עמהון דהוא מהני להון סגי. שלשה דברים צוה נבוכדנצר את נבוזראדן על ירמיה, א"ל קחנו, ושים עינך עליו, ואל תעש לו מאומה רע. והיה ירמיה רואה כת של בחורים משולשלין בקולרין והולך ומכניס ידו ביניהם ונבוזראדן בא ומעבירו מהם. א"ל חד מן תלת מילין אית בך, או נביא שקר אתה או מבעט ביסורין אתה או שופך דמים אתה. או נביא שקר אתה, דהא כמה שנין את קאים ומתנבא על הדא קרתא דתחרב וכדו אנא חריב לה ובאיש לך, או מבעט ביסורין, דלית אנא מעיק לך ואת מעיק לעצמך ולית יסורין חשיבין עליך בלום, או שופך דמים את, דאי שמע מלכא מה את מתעביד לך הוא משלח ומרים רישיה דההוא גברא. ועתה הנה פתחתיך היום מן האזיקים אשר על ידיך אם טוב בעיניך חות עמי לבבל וכו'. ועודנו לא ישוב עד שנגלה עליו הקב"ה, הה"ד הדבר אשר היה אל ירמיהו וגו' והוא אסור באזיקים, כביכול והוא הקב"ה. ודכותיה ואני בתוך הגולה (יחזקאל א') כביכול הקב"ה יא). ומה היה

ט) ירמיה בקש סליחה מה' בעדו ובעד ישראל לכבוד האב הוא ה' ולכבוד הבן הם בני ישראל, אליהו כבד את האב וקנא לה' ולא התפלל בעד ישראל. ויונה תבע כבוד הבן פי' שנתיירא שאנשי נינוה יחזרו בתשובה ויהיה ח"ו קצף על ישראל.

י) ברייתון, הבורא אותם והוא הקב"ה, ע"ד עמו אנכי בצרה.

יא) „אני" הוא שם של הקב"ה והוא קצור. מן „אדני" וכן שם „הוא" הוא שמו של הקב"ה, ומצינו במשנה (סוכה פ"ה) „אני והו" הושיעה נא. ואחר שגלתה השכינה עמהם שב ירמיה למצפה אצל ירושלם וישב שם עם שארית הפליטה.

אותו דבר? ר' יוחנן אמר מזרח ישראל יקבצנו (ירמיה ל"א), ר"א אומר כי פדה ה' את יעקב וגו'. נטלו הגליות את עיניהם וראו את ירמיה שפירש מהם געו כלם בבכיה וצווחו רבינו ירמיה הרי אתה מניחנו? ויבכו, שנאמר על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קל"ז). ענה ירמיה ואמר להם מעיד אני עלי שמים וארץ שאם בכיתם בכיה אחת עד שהייתם בציון לא גליתם (מ"ק כ"ו, פסיקתא, ילקוט).

נא

[פורענות זמניות] **כוס זהב בבל ביד ה'.** מה דרכו של זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה כך כשתפסוק הפורענות מן הגוים עתידה לחזור עליהם, אבל כשמגעת אצל ישראל מהו אומר ושתית אותה ומצית ואת חרשיה תגרמי (יחזקאל כ"ג) מה דרכו של כלי חרס לאחר שנשבר אין לו תקנה, כך כשתפסוק הפורענות מישראל אין עתידה לחזור להם (תנחומא, ילק"ש).

[גרים] **רפאנו את בבל ולא נרפתה.** שנו רבותינו, נעמן גר תושב היה, נבוזראדן גר צדק היה, מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלם, מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים מאן נינהו שמעיה ואבטליון, מבני בניו של המן מלמדי תינוקות בבני ברק. אף מבני בניו של אותו רשע (נבוכדנצר) בקש הקב"ה להכניס תחת כנפי השכינה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע! מי שהחריב את ביתך ושרף את היכלך תכניסהו תחת כנפי השכינה? והיינו דכתיב רפאנו את בבל ולא נרפתה עולא אמר זה נבוכדנצר (ילקוט).

תם ספר ירמיה

יחזקאל

א

[מעשה מרכבה — עגל] **וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת.** וכתיב שש כנפים לאחד (ישעיה ו')? ר' יעקב בר זבדי בשם ר' אבהו, בשביל כפרתן של ישראל הוסיף להם עוד שתים, לקיים ולא יהיה עוד לבני ישראל למבטח מזכיר עון (יחזקאל כ"ט), אמר הקב"ה יתכסו רגליהם שהן דומות לעגל. אתה מוצא שאין לך גדול בעוף מן הנשר ונעשה פנים לחיה שנאמר ופני נשר לארבעתן, הגדול שבחיות ארי והוא נתון בחיה שנאמר פני אדם ופני אריה, והשור גדול בבהמה ועשה אותו פנים לחיה שנאמר ופני שור מהשמאל לארבעתן. ובשביל כבודם של ישראל מחק את השור ונתן כרוב תחתיו שנאמר פני האחד פני הכרוב (יחזקאל י'), וכל כך למה לכפר עונותיהם של ישראל (תנחומא, ילקוט).

ג

[תשובה] **ועתה כי הזהרתו צדיק לבלתי חטוא וגו' חיה יחיה.** אמר ריש לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות וכזכיות שנאמר ואתה כי הזהרתו וגו' חיה יחיה, ונאמר ובשוב רשע מרשעתו ויעש משפט וצדקה וגו' חיה יחיה. אינו והא א"ר שמעון בן לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות שנאמר כי כשלת בעונך (הושע י"ד), והוא עון מזיד הוא וקא קרי ליה מכשול (שאינו מתכפר). לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה א). אמר רשב"ג א"ר יונתן גדולה תשובה שמארכת ימיו של אדם שנאמר חיה יחיה (יומא ע"ז, ילקוט).

ד

[בית המקדש] **קח לך מחבת ברזל ונתת אותה קיר ברזל בינך ובין העיר.** אמר ר' אלעזר מיום שחרב בית המקדש נפסקה (הבדילה) חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים ב) שנאמר ואתה קח לך מחבת ברזל ונתתה אותה קיר ברזל וגו' (ברכות ל"ג).

ט

[גלות השכינה וסנהדרין] **וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב.** א"ר יוחנן עשר מסעות נסעה שכינה מקראי, וכנגדן נסעה סנהדרין מסברא. השכינה נסעה מכפרת לכרוב ומכרוב למפתן, ממפתן לחצר ומחצר למזבח, ממזבח לגג ומגג לחומה, מחומה לעיר ומעיר להר הזיתים, מהר הזיתים למדבר וממדבר עלתה וישבה במקומה (בשמים). מכפרת לכרוב דכתיב ונועדתי לך שם ודברתי אתך

א) תשובה מאהבה גדולה יותר עד שמהפכת עונות לזכיות. ב) ביהמ"ק היה האמצעי לקרב את ישראל להקב"ה ע"י הקרבת הקרבנות, ואחר החורבן בטל האמצעי וכמו חומת ברזל הבדילה ביניהם, אבל התפלה שיסדו אנשי כנסת הגדולה באה במקום הקרבנות, ונתקרבו ישראל

מעל הכפרת מבין שני הכרובים (שמות כ"ה), מכרוב למפתן שנאמר וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית, ממפתן לחצר שנאמר וירא כבוד ה' וגו' והחצר מלא את נוגה ה' (יחזקאל י"ח), מחצר למזבח שנאמר ראיתי את ה' נצב על המזבח וגו' (עמוס ט'), ממזבח לגג שנאמר טוב שבת על פנת גג (משלי כ"ה). מגג לחומה שנאמר הנה ה' נצב על חומת אנך (עמוס ז'), מחומה לעיר דכתיב ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר (יחזקאל י"א), מהר למדבר דכתיב טוב לשבת בארץ מדבר (משלי כ'), וממדבר עלתה וישבה לה במקומה ג) דכתיב אלך אשובה אל מקומי וגו' (הושע ה') וכו' (ר"ה ל"א, ילקוט).

יג

[נביאי שקר—סמיכה] כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו. ר' נחוניא אומר השועל הזה יושב ומצפה בחורבה בשעה שהוא רואה אדם לאיזה צד יברח, כך הם נביאי השקר ד). לא עליתם בפרצות ותגדרו גדר, כמשה רבינו שהיה רועה נאמן, משל לרועה יפה שנפרץ גדר צאנו בערב שבת עם חשכה עמד וגדרה בעוד יום ונשתייר שם פרצה אחת ועמד בה, בא ארי ועמד בנגדו בא זאב ועמד כנגדו. אבל אתם נביאי שקר לא עליתם בפרצות, שאילו כן הייתם יכולים לעמוד במלחמה ביום ה'. לכן כה אמר ה' וגו' והיתה ידי אל הנביאים החוזים שוא והקוסמים כזב, בסוד עמי לא יהיו ובכתב בית ישראל לא יכתבו ואל אדמת ישראל לא יבואו, שלשה דברים שלא יזכו בהם. ר' זירא כי סליק לארץ ישראל אמר פלטי לי מחדא, כי לא יקוים בו ואל אדמת ישראל לא יבואו, כי סמכיה אמר פלטי לי מתרתי ובכתב בית ישראל לא יכתבו, כי אותביה בסוד העבור אמר פלטי לי מן תלת בסוד עמי לא יהיו, כי מעתה הוא בטוח שלא יתקיימו בו שלשה העונשין לנביאי השקר (כתובות קי"ב, ילקוט).

יח

[תשובה] הנפש החוטאת היא תמות. שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם חטאים תרדף רעה (משלי י"ג), שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות, שאלו לתורה חוטא מה יעשה אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו, שאלו להקב"ה חוטא מה יעשה, אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו, הה"ד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כ"ה) וכו' (איכה רבתי, ילקוט).

כד

[אבלות סתר] ופארכם על ראשיכם וגו' לא תספדו ולא תבכו. אתה מוצא כשירד נבוכדנצר מירושלם וגלות צדקיה בידו, יצתה גלות יכניה לקראתו והיו מכוסים שחורים מבפנים ולבנים מבחוץ והיו מקלסין לפני נבוכדנצר והביאו לו דורון. והיו שואלין להון מה עביד באבא, מה עביד בברי, מה עביד באחי, והוו אמרין להו, אשר למות למות ואשר לחרב לחרב וגו' (ירמיה ט"ו). והוו מקלסין בחדא ידא ומספידין בחדא ידא ה), לקיים מה שנאמר ופארכם על ראשיכם וגו' (ילקוט שמעוני).

כח

[חירום מלך צור] יען גבה לבך ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי. חירם מלך צור עשה עצמו אלוה והיה מתגאה מאד. מה עשה, נכנס לים ועשה לו ארבעים עמודים של ברזל מרובעים וארוכים והעמידם זה אצל זה, ועשה שבעה רקיעים וכסא וחיות וכו'. הרקיע הראשון עשה של זכוכית ת"ק אמה על ת"ק אמה ועשה בו חמה ולבנה וכוכבים. הרקיע השני עשה של ברזל אלף אמה על אלף אמה וסילון של מים מפריש בין ראשון לשני. הרקיע השלישי של בדיל אלף ות"ק אמה על אלף ות"ק אמה וסילון של מים מפריש בין שני לשלישי, ואבנים מגולגלות עשה ברקיע של ברזל שהיו מתבקעים אלו עם אלו ונשמעים כמו רעמים. הרקיע הרביעי עשה של עופרת שני אלפים אמה על שני אלפים אמה וסילון של מים מפריש בין שלישי לרביעי. הרקיע החמישי של נחשת ועשאו שני אלפים ות"ק אמה על שני אלפים ות"ק אמה וסילון של מים מפריש בין רביעי לחמישי. הרקיע הששי של כסף שלשה אלפים אמה על שלשה אלפים אמה וסילון של מים מפריש בין חמישי לששי. הרקיע השביעי של זהב שלשה אלפים ות"ק אמה על שלשה אלפים ות"ק אמה, וקבע בו אבנים טובות ומרגליות אמה על אמה, והיה מראה מכאן ומכאן בעין זיקים וברקים. וכאשר נתבקעו האבנים ונשמעו כקול רעמים נראו הזיקים והברקים. והיה חירום מלך צ.ר יושב על כסא ברקיע הראשון שהוא העליון. אמר הקב"ה ליחזקאל, בן אדם! אמור לחירום מלך צור מה אתה מתגאה, ילוד אשה אתה! אמר לפניו רבש"ע היאך אני הולך אצלו והוא תלוי באויר? באותה שעה הביא הקב"ה רוח בציצית ראשו והעלהו אצל חירם. כיון שראה חירם ליחזקאל נבהל

לאביהם שבשמים באופן זה. ג) גלות השכינה היתה ממדרגה למדרגה כמו שגלתה סנהדרין, כי אורייתא וקב"ה חד הם. ד) כשתבא צרה יברחו ממנה ויניחו את ישראל לסבול, ולא ישתתפו בצערם כמו נביא אמת. ה) כי לא רצו להראות סימני אבל לפני נבוכדנצר מאימת המלכות, והיו מסתירין את צערם ויגונם מפני השונאים.

ונזדעזע א"ל מי העלך לכאן, א"ל הקב"ה כך צוני לך אמר לו למה אתה מתגאה? ילוד אשה אתה! א"ל ברם ילוד אשה אני אלא שאני חי וקיים לעולם, מה הקב"ה מושבו בלב ים אף אני מושבי בלב ים, מה הקב"ה בשבעה רקיעים אף אני כן, ולא עוד אלא כמה מלכים מתו בחיי ואני קיים. הרי אחד ועשרים מלכים ממלכי בית דוד ואחד ועשרים ממלכי ישראל וחמשים נביאים ועשרה כהנים גדולים ו) קברתי כולם ואני חי, הרי אל אני, מושב אלהים בלב ים ישבתי. אמר לו יחזקאל והרי עמדו גדולים ממך ולא עשו כמעשיך. למה היה חירם דומה לעבד שעשה לבוש לאדונו, כל זמן שהיה הלבוש על אדונו העבד רואה אותו ומתגאה לומר אנכי עשיתי זה הלבוש לאדוני, אמר האדון אני קורע הלבוש ולא יהיה העבד מתגאה עלי. כך חירם היה מתגאה בשביל ששלח ארזים לבית המקדש, אמר הקב"ה הריני מחריב את ביתי שלא יהיה מתגאה עלי, שנאמר פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך, ומה היה סופו, הביא הקב"ה עליו נבוכדנצר והורידו מכסאו וחתך מבשרו כשתי אצבעות בכל יום ומטבילן בחומץ ומאכילן אותו עד שמת במיתה משונה. ואותן הפלטין מה נעשה בהן? קרע הקב"ה את הארץ וגנזן לצדיקים לעתיד לבוא (ילקוט שמעוני).

כט

[פתחון פה לשטן — עגל] **ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון.** רבי יעקב בר זבדי בשם ר' אבהו אומר כתיב שרפים עומדים ממעל לו וגו' (ישעיה ו') בשתים יכסה פניו שלא להביט בשכינה ובשתים יכסה רגליו שלא יראו פני השכינה, דכתיב וכף רגליהם ככף רגל עגל, אמר הקב"ה יתכסו רגליהם שהן דומות לעגל. תמן תנינן כל השופרות כשרים חוץ משל פרה שלא להזכיר מעשה עגל. תמן תנינן והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ'), אם אשה חטאה בהמה מה חטאה? אלא שלא תהא בהמה עוברת בשוק ואומר זו היא שנהרג פלוני על ידה. ומפני מה אמרו אין סוטה שותה בכוס של חברתה, שלא יהיו הבריות אומרים בכוס זה שתה אשה פלונית ומתה. וכן הוא אומר שור או כשב או עז כי יולד (שם כ"ד) שור נולד ואין עגל נולד? והיה צריך לומר עגל או כשב או עז כי יולד, אלא שלא להזכיר עון (תנחומא, ילק"ש).

לב

[אדום — קטיעא בר שלום] **שמה אדום מלכיה וכל נשיאיה.** מלכיה ולא כל מלכיה פרט לאנטונינוס בן אסוירוס שהיה מלך כשר. וכל נשיאיה ולא כל שריה פרט לקטיעא בר שלום. מאי הוא? דההוא קיסר דהוה סני להו ליהודאי, א"ל לחשוב דמלכותא מי שעלתה לו נימא ז) ברגלו יקטיענה ויחיה או יניחנה ויצטער? אמרו לו יקטענה ויחיה. אמר להו קטיעא בר שלום יניחנה, חדא דלא יכלת להו לכולהו דכתיב כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב') מאי קאמר, אילימא דבדרתהון בארבע רוחות? מיבעי ליה לומר לארבע רוחות או בארבע (בבי"ת) רוחות. אלא כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל, ועוד קרו לך מלכותא קטיעה (שיחסרו בה היהודים). א"ל מימר שפיר קאמרת, מיהו כל דזכי מלכא שדו ליה לקמוניא חלילא ח) וכו'. כי קא שדו ליה אמר כל נכסאי לר"ע וחביריו. יצא ר"ע ודרש והיה לאהרן ולבניו (שמות כ"ט) מחצה לאהרן ומחצה לבניו. יצאה בת קול ואמרה קטיעא בר שלום מזומן לחיי עולם הבא, בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים (ע"ז י' :).

לז

[עצמות היבשות—תחיית המתים] **אני מביא בכם רוח וגו' ופחי בהרוגים האלה ויחיו.** ר' יהושע אומר כשהביא נבוכדנצר עלילות דברים על ישראל להרגם העמיד צלם בבקעת דורא והוציא כרוז ואמר כל מי שלא ישתחוה ישרוף באש, וישראל לא בטחו בהצלת יוצרם ובאו הם ונשיהם ובנותיהם והשתחוו לצלם, חוץ מדניאל חנניה מישאל ועזריה, ונתנו אותם לתוך כבשן האש וירד מיכאל המלאך והצילם. אמר נבוכדנצר, אתם יודעים שיש לכם אלוה משזיב ומציל למה עזבתם אלהיכם והשתחויתם לאלילים שאין בהם כח להציל? אלא כדרך שעשיתם בארצכם והחרבתם אותה כך אתם רוצים לעשות בארץ הזאת להחריב אותה. וצוה ונהרגו כלם, שנאמר ויאמר אלי הנבא על העצמות האלה וגו' הנה אני מביא בכם רוח וחייתם וגו'. ר' פינחס אמר לאחר עשרים שנה שנהרגו הרוגי בבל שרתה רוה"ק על יחזקאל והוציאו לבקעת דורא והראהו עצמות יבשות הרבה מאד, א"ל בן אדם מה אתה רואה? א"ל עצמות יבשות. א"ל יש בי כח להחיותם או לאו? א"ל ה' אלהים אתה ידעת! ולפי שלא האמין לא נקברו עצמותיו בארץ טהורה אלא באדמה טמאה בחו"ל. אמר לפניו רבש"ע איך הנבואה מביאה בשר וגידים שאכלו מהם חיה ועוף שמתו בארץ אחרת? מיד השמיע הקב"ה קול מבין שני הכרובים

ו) היינו מדוד עד חורבן הבית, כי האגדה חשבה את חירם מלך צור שעליו ניבא יחזקאל לאותו חירם ששלח ארזים לדוד לבנות את ביהמ"ק (דהי"ב ב') ועליו עברו כל הדורות הללו. ז) נימא מכה, וחשב את היהודים למכה לאומית ורצה לכלותם. קטיעא בר שלום היה אוהב ישראל והשתדל להצילם, ואפשר שהיה יהודי נסתר שנתגדל בין חשובי רומי.

ורעשה הארץ שנאמר ויהי קול כהנבאי והנה רעש ותקרבו עצמות עצם אל עצמו. ר׳ יהושע בן קרחא אומר ירד עליהם טל תחיית המתים מן השמים כמעין שהוא נובע והיו נובעים עליהם גידים. ויאמר הנבא אל הרוח שנאמר מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה, ופתחו אוצרות הנשמות והחזירו להם כל רוח ורוח לגוף בשר. ויחיו ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד מאד, וכתיב במצרים וירבו ויעצמו במאד מאד (שמות א׳) מה להלן ששים רבוא אף מתים שהחיה יחזקאל ששים רבוא, וכלם עמדו על רגליהם חוץ מאיש אחד. א״ל הנביא רבון העולמים! מה טיבו של זה האיש? א״ל בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה. באותה שעה היו ישראל יושבים ובוכים ואומרים היינו מקוים להקבץ עם כל בית ישראל ועכשיו נגזרנו לנו, היינו מקוים לאור ובא חשך, היינו מקוים לעמוד עם כל ישראל לתחיית המתים עכשו אבדה תקותנו, באותה שעה אמר הקב״ה לנביא חי אני שאני מעמיד אתכם בתחיית המתים ומקבץ אתכם עם כל ישראל שנאמר הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. תניא ר״א אומר מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו, מה שירה אמרו? ה׳ ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש״א ב׳) ה׳ ממית בצדקו ומחיה ברחמים רבים. ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר מתים שהחיה יחזקאל הלכו לא״י ונשאו נשים והולידו בנים ובנות. ר׳ יהודה אומר באמת משל היה והוא ענין נבואה. ומאן ניהו המתים שהחיה יחזקאל? רב אמר אלו בני אדם שמנו לקץ מצרים וטעו שנאמר ובני אפרים שותלח בנו וגו׳ והרגום אנשי גת הנולדים בארץ וגו׳ (דהי״א ז׳). ר׳ ירמיה בר אבא אמר אלו בני אדם שאין בהם לחלוחית מצוה שנאמר העצמות היבשות שמעו דבר ה׳. ר׳ יעקב אמר אלו מתים שבבקעת דורא וכו׳ (כדלעיל) וכו׳ (סנהדרין צ״ב, ילק״ש).

מג

[למוד כמעשה] אתה בן אדם הגד את בית ישראל את הבית. בשעה שנגלה הקב״ה והראה ליחזקאל צורת הבית ותכונתו ומוצאיו אמר הקב״ה הגד את בית ישראל את הבית. אמר לו יחזקאל, מרי! וכי עכשיו הם בונים שאמרת וישמרו את כל צורתו וגו׳ ועשו אותו? א״ל לאו, ואע״פ שאינם עושים אותו עכשו יהיו קורין צורת הבית ואני מעלה עליהם כאילו הם עסוקין בבנינו (תנחומא, ילק״ש).

מח

[ירושלם מטרפולין למדינות] מפאת קדים עד פאת ים יהודה אחד וגו׳. מה ת״ל יהודה אחד דן אחד אשר אחד? שעתידין ישראל ליטול אורך מן המזרח למערב וכו׳. וכה״א ה׳ בדד ינחנו (דברים ל״ב) עתיד הקב״ה לשים אתכם נוחלים מסוף העולם ועד סופו. א״ר יוחנן עתידה ירושלם להיות מטרפולין לכל המדינות, דכתיב ונתתי אתהן לך לבנות (יחזקאל ט״ז ס״א). ר׳ ברכיה בשם רשב״ג אומר כתיב בנות ירושלם (שה״ש ג׳) למה נמשלו ישראל כנקבה, מה נקבה נוטלת עישור מבית אביה כך תפשו ישראל ארץ שבעה עממין שהיא עישור של שבעים אומות. ולפי שירשו כנקבה לפיכך אמרו שירה כנקבה אז ישיר משה את השירה הזאת (שמות ט״ו). אבל לעתיד לבא הם יורשים כזכר דכתיב מפאת קדים עד פאת ים, לפיכך אומרים שיר בלשון זכר, דכתיב שירו לה׳ שיר חדש תהלתו בקהל חסידים (תהלים קמ״ה). א״ר סימון למה נמשלה ישראל לנקבה (כנסת ישראל) מה נקבה זו טוענת ופורקת וחוזרת וטוענת ופורקת ושוב אינה טוענת, כך ישראל נשתעבדו ונגאלו ונשתעבדו ולבסוף יגאלם הקב״ה ושוב אינם משתעבדים לעולם (ספרי, פסיקתא, ילק״ש).

[שם משולש] ושם העיר מיום ה׳ שמה. אמר רשב״ג א״ר יונתן שלשה נקראו על שמו של הקב״ה ואלו הם: צדיקים, משיח, ירושלם—צדיקים שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיה מ״ג), משיח דכתיב וזה שמו אשר יקראו ה׳ צדקנו (ירמיה כ״ז), ירושלם דכתיב ושם העיר מיום ה׳ שמה, אל תקרי שָׁמָּה אלא שְׁמָהּ (ב״ב ע״ה). א״ר חנינא בר פפא בקש הקב״ה לתת את ירושלם במדה שנאמר ויאמר אלי למוד את ירושלם לראות כמה רחבה וכמה ארכה (זכריה ב׳) אמרו מלאכי השרת רבש״ע! הרבה כרכים בראת בעולמך ולא נתת מדתן וירושלם ששמך בתוכה ומקדשך בתוכה וצדיקים בתוכה אתה נותן בה מדה? מיד נאמר פרזות תשב ירושלם מרוב אדם וגו׳ (שם).

ח) כל מי שנוצח את המלך בדברים משליכין אותו חי לבית מלא עפר.

תם ספר יחזקאל
ונשלמו ספרי נביאים אחרונים

תרי עשר

הושע

א

[נביאים בזמן אחד] **דבר ה׳ אשר היה אל הושע.** ארבעה נביאים נתנבאו בפרק אחד, הושע עמוס ישעיה ומיכה, בהושע כתיב בימי עזיה יותם אחז יחזקיה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל, בעמוס כתיב בימי עזיה מלך יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל שנתים לפני הרעש, בישעיה כתיב בימי עזיה יותם אחז חזקיהו מלכי יהודה, במיכה כתיב בימי יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה. הושע היה הראשון שנאמר תחלת דבר ה׳ בהושע, עמוס היה השני שהוא אומר שנתים לפני הרעש, ישעיה היה השלישי בזמן הרעש שהוא אומר וינועו אמות הסיפים (ישעיה ו׳), מיכה היה הרביעי שלא נזכר בו עזיה אלא יותם אחז חזקיהו (סדר עולם, ילקוט שמעוני).

[תוכחה להושע] **קח לך אשת זנונים וגו׳.** א״ל הקב״ה להושע חטאו ישראל, אמר לפניו רבש״ע כל העולם שלך הוא, העבירם באומה אחרת, אמר הקב״ה מה אעשה לזקן זה? אומר לו קח לך אשה זונה ותלד לך בני זנונים ואח״כ אומר לו לגרשה, לאחר שילדה שני בנים ובת אחת א״ל הקב״ה להושע היה לך ללמוד ממשה רבך שכיון שדברתי עמו פרש מן האשה. אמר לפניו רבש״ע יש לי בנים ממנה ואיני יכול לגרשה ולהוציאה מביתי, אמר לו ומה אתה שאשתך זונה ובניך זנונים ואין אתה רוצה לשלחה, אני שישראל הם בני, בני בחוני, בני אברהם יצחק ויעקב, והם אחד משלשה קנינים שקניתי בעולמי תורה ארץ ישראל וישראל, ואתה אומר לי העבירם באומה אחרת?! כיון שידע בעצמו שחטא עמד ובקש רחמים על עצמו, אמר לו הקב״ה עד שאתה מבקש רחמים על עצמך עמוד ובקש רחמים על ישראל שגזרתי עליהם שלש גזרות, מיד עמד ובקש רחמים עליהם ובטל את הגזרות, והתחיל לברכם, והיה מספר בני ישראל כחול הים, וכתיב וזרעתיה לי בארץ ורחמתי את לא רוחמה (פסיקתא, ילק״ש).

ב

[דבר והפכו—סמיכות] **והיה מספר בני ישראל וגו׳.** מה כתיב מקודם כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם, מה ענין זה לזה? אלא משל למלך שכעס על אשתו, שלח אחר סופר לכתוב לה גיטה, עד שבא הסופר נתרצה המלך לאשתו, אמר המלך אפשר שיצא סופר זה מכאן חלוק? אלא אומר לו בוא כתוב לה שאני כופל כתובתה. כיוצא בו כתיב תאשם שמרון כי מרתה באלהיה וסמוך ליה שובה ישראל עד ה׳ אלהיך (הושע י״ד) מה ענין זה לזה? משל למה״ד למדינה שמרדה במלך, שלח המלך פולימרכוס א) אחד להחריבה, היה אותו פולימרכוס בקי ומיושב, המתין להם ימים אחדים וא״ל חזרו בכם ואם לאו הריני עושה לכם כדרך שעשיתי למדינה פלונית ולחברותיה. לכך נאמר תאשם שומרון—שובה ישראל. כיוצא בו ובת איש כהן כי תחל לזנות וגו׳ וכתיב בתריה והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כ״א), מה ענין זה לזה? משל למה״ד לקטרון שהשלים שניו ולא שמש פלומופילון שלו אלא ברח והלך לו, שלח המלך והביאו ודנו אותו לקטע את ראשו, עד שיצא ליהרג אמר המלך מלאו מדה של דינרי זהב והוציאו לפניו, אמרו לו אילו עשית כדרך שעשו חבריך היית נוטל מדה של דינרי זהב ונפשך שלך, עכשו אבדת את הממון ואבדת נפשך. כך בת כהן שזנתה יצא כהן גדול לפניה ואומר לה, אילו עשית כדרך שעשו אמותיך זכית ויצא ממך כהן גדול כיוצא בו, ועכשו אבדת את כבודך ואבדת את עצמך, לכן נסמכו זה לזה (ספרי פ׳ בלק, ילק״ש).

[זכות אבות] **ועתה אגלה את נבלותה לעיני מאהביה ואיש לא יצילנה מידי.** מאימתי תמה זכות אבות? אמר רב מימי הושע בן בארי שנאמר ואיש לא יצילנה מידי, שמואל אמר מימי חזאל שנאמר ויתן ה׳ אותם וירחמם

א) פולימרכוס בלשון יון שר צבא וראש החיל. קטרון הוא פקיד החיל, פלומופילון הוא בל״י שם לגיון

ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה (מ"ב י"ג), ור' יהושע בן לוי אמר מימי אליהו שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה (מ"א י"ח), ור' יוחנן אמר מימי חזקיהו שנאמר למרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם ב) קנאת ה' צבאות תעשה זאת (ישעיה ט') וכו' (שבת נ"ה).

[משיח] **הנה אנכי מפתיה והולכתיה במדבר.** ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר כגואל הראשון כך גואל האחרון, מה גואל הראשון נגלה להם וחזר ונכסה מהם ג), כך גואל האחרון. וכמה הוא נכסה מהם? מ"ה ימים, הה"ד ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים (דניאל י"ב) וכתיב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (שם) מותרי מ"ה, אינון מ"ה יום שנכסה מהם. להיכן הוא מוליכם? אית דאמרין למדבר יהודה ואית דאמרין למדבר סיחון ועוג. מי שמאמין בו אוכל מלוחים ושרשי רתמים, הה"ד הקוטפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם (איוב ל'), ומי שאינו מאמין בו והולך לאומות העולם הם הורגין אותו. א"ר יצחק בר מריין לסוף מ"ה יום נגלה אליהם ומוריד להם את המן, שנאמר וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים וגו' (פסיקתא, ילקוט שמעוני).

[אמונה] **וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'.** את מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמונה, וכה"א אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה (שה"ש ד'). גדולה האמונה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר האמונה שהאמינו ישראל שרתה עליהם רוה"ק ואמרו שירה, שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר משה (שמות י"ד). וכן את מוצא שלא נגאלו אבותינו ממצרים אלא בזכות האמונה שנאמר ויאמן העם (שם ד'). אף אברהם אבינו לא ירש העוה"ז והעולם הבא אלא בזכות אמונה שהאמין שנאמר והאמין בה' (בראשית ט"ו), וכה"א ואהרן וחור תמכו בידיו וגו' ויהי ידיו אמונה (שמות י"ז). בבעלי אמנה מהו אומר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כ"ו), אמונים נוצר ה' (תהלים ל"א). וכה"א טוב להודות לה' וגו' ואמונתך בלילות וגו' כי שמחתני ה' בפעליך (שם צ"ב), מי גרם לנו לבא לידי שמחה זו אלא בשכר אמונה שהאמינו אבותינו בעוה"ז שכלו לילות. וכן יהושפט אומר לעם האמינו בה' אלהיכם האמינו בנביאיו והצליחו (דהי"ב כ'). ה' עיניך הלא לאמונה (ירמיה ה'), וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב'), וכה"א ויאמינו בדברו ישירו תהלתו (תהלים ק"ו) וכו' (מכילתא, ילק"ש).

ד

[כהנים כעסנים] **ועמך כמריבי כהן.** אמר ר' אלעזר אם ראית כהן שיש בו עזות פנים אל תהרהר אחריו, שנאמר ועמך כמריבי כהן. ופליגא דשמואל דאמר רב יהודה אמר שמואל ארבע מאות עבדים ואמרי לה ארבעה אלפים עבדים היו לו לפשחור בן אימר (ירמיה ל"ח), וכלם נטמעו בכהונה גדולה, וכל כהן שיש בו עזות פנים אינו אלא מהם (קדושין ע').

[גדולים וקטנים] **כרובם כן חטאו לי.** א"ר שמואל בר נחמני כל מה שהגדולים עושים העם עושים, כיצד? הנשיא מתיר ואב ב"ד אומר הנשיא מתיר ואני אוסר? והדיינים אומרים אם בית דין מתיר ואנו אוסרין? ושאר הדור אומרים הדיינים מתירין ואנו אוסרין? מי גרם לכל הדור שחטא? הנשיא שחטא תחלה. ד"א כרובם כן חטאו לי, אמר רבי כל שהרבתי להם אדנות (שררות) כן חטאו לי שנאמר כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני (הושע י"ג). ד"א כל שהרבתי להם עושר כן חטאו לי שנאמר כספם וזהבם עשו להם עצבים (שם ח') וכו' (ילקוט).

[יין] **זנות ויין ותירוש יקח לב.** רב כהנא רמי אמאי קרי ליה יין ואמאי קרי ליה תירוש? זכה נעשה ראש לא זכה נעשה רש. רבא רמי ויין ישמח לבב אנוש, כתיב ישמח וקרינן ישמה? זכה משמחתו לא זכה משממו, והיינו דאמר רבא חמרא וריחני פקחין ד). ד"א יין שמביא יללה לעולם, תירוש שכל המתגרה בו נעשה רש (יומא ע"ו, סנהדרין ע').

[שתוף אלהות] **חבור עצבים אפרים הנח לו.** רבי אומר גדול השלום ושנואה המחלוקת שאפילו עובדים אלילים ושלום ביניהם העונש אינו יכול לשלוט בהם שנאמר חבור עצבים אפרים הנח

של אנשי צבא במאה הראשונה. ב) דייק ממה דכתיב ואיש לא יצילנה מידי שלא יחוש לזכות אבות, ולא השליכם מעל פניו עד עתה ולא מכאן ואילך בזכות אבות, היום יודע שאתה זוכר הברית ותו לא, מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות יצילם ולא זכות אבות. עכ"פ מוכח כי זכות אבות יש לה קצבה. ג) הגואל הראשון משה רבינו נתכסה מהם שהלך למדין או שנתכסה מהם כאשר הרע להם פרעה ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה (שמות ו'). ד) יין וריח טוב מחדדין את השכל. באיזה מקומות בא"י היו מחליפין ה' עם ח' ושי"ן שמאלית עם שי"ן ימנית ולכן היו קצת קורין ישמה תחת ישמח. זכה לשתות לפי מדה נעשה ראש לחכמה שמפקח לבו בחכמה, לא זכה נעשה עני

לו, אבל משנחלקו מהו אומר חלק לבם אתם יאשמו. א"ר אלעזר איזה קשה מי שאמר למלך אני ואתה בפלטין או זה שאמר אני ולא אתה בפלטין, הוי זה שאומר אני ולא אתה בפלטין. כך דור המבול אמרו מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו (איוב כ"א) ולא כפרו בו, דור הפלגה אמרו לאו כל הימנו אפילו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל וניתן עבודה זרה בראשו וחרב בידה לעשות עמו מלחמה. אעפ"כ מדור המבול לא נשתייר פליטה, ולמה על ידי שהיו דור המבול שטופים בגזל שנאמר גבולות ישיגו עדר גזלו (שם), אבל מדור הפלגה נשתייר פליטה, ע"י שהם אוהבים זה לזה שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת וכו' (ב"ר פל"ח, ילק"ש).

ה

[נשואין—בנים זרים] **בה' בגדו כי בנים זרים ילדו.** אמר רבה בר רב אדא בר אהבה כל הנושא אשה לשם ממון הויין ליה בנים שאינם מהוגנים שנאמר בנים זרים ילדו, ושמא תאמר ממונם ה) פלט? ת"ל עתה יאכלם חדש את חלקיהם, ושמא תאמר חלקו ולא חלקה? ת"ל חלקיהם, ושמא תאמר לזמן מרובה? ת"ל חדש, אמר רב נחמן בר יצחק חדש נכנס חדש יוצא וממונם אבד. ד"א כי בנים זרים ילדו, מדבר במצרים ו). בה' בגדו שהיו מולידים בנים ולא מלו אותם, עתה יאכלם חדש, כמו שנאמר ויקם מלך חדש (שמות ג'), אמר הקב"ה אתם חדשתם על עצמכם מנהג חדש אף אני אעמיד עליכם מי שמחדש עליכם שעבוד, את חלקיהם, שנחלקו מאחרי ה' (קדושין ע', תנחומא שמות).

[עומק הדין — מדה כנגד מדה] **היו שרי יהודה כמסיגי גבול.** א"ר איבו הם לא פלשו אחר מדת הדין לפיכך מדת הדין לא פלשה אחריהם. הם לא פלשו אחר מדת הדין שנאמר היו שרי יהודה כמסיגי גבול, מסיגי גבול אין כתיב כאן אלא כמסיגי גבול. כיוצא בו כי כפרה סוררה סרר ישראל (הושע ד') פרה סוררה אב"כ אלא כפרה סוררה. כיוצא בו ויהי העם כמתאוננים (במדבר י"א) מתאוננים אב"כ אלא כמתאוננים. לפיכך מדת הדין לא פלשה אחריהם, דכתיב היתה כאלמנה (איכה א') אלמנה אב"כ אלא כאלמנה, כיוצא בו דרך קשתו כאויב, היה ה' כאויב (איכה ב'), אויב אב"כ אלא כאויב (איכה רבתי, ילקוט שמעוני).

ו

[תשובה] **כי הוא טרף וירפאנו.** משל למה"ד למי שעלתה לו מכה וקרעה הרופא, כיון שראה האיש שלא נתרפאה מכתו הוא מחזר אחר רופאים אחרים ולא היה מוצא לו רפואה. אמרו לו לך אצל הרופא שקרע לך המכה והוא מרפא אותך. כך אמר הנביא כל מה שאתם מפליגים מן הקב"ה הנחמות רחוקות מכם, אלא עשו תשובה והקב"ה גואל אתכם, הוא שהכה הוא שמרפא, שנאמר מחצתי ואני ארפא (דברים ל"ב), אני הוא שהכיתי שנאמר ממרום שלח אש (איכה א') ואני הוא המרפא שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ"א) וכו', (איכה רבתי, ילקוט).

[קרבנות—גמילות חסדים] **כי חסד חפצתי ולא זבח.** אמר הקב"ה חביב עלי חסד שאתם גומלים זה לזה יותר מכל הזבח שזבח שלמה לפני, שנאמר אלף עולות יעלה שלמה (מ"א ג'). וכן הוא אומר זאת התורה לעולה למנחה (ויקרא ז'), זאת התורה היא העיקר לא עולה ולא מנחה. פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי מהלך בירושלם והיה ר' יהושע מהלך אחריו, ראה ביהמ"ק שהוא חרב אמר אוי לנו על הבית שחרב, מקום שמתכפרין בו עונותינו, א"ל בני אל ירע לך שיש לנו כפרה אחרת שהיא כמותה ואיזו זו גמילות חסדים, לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא זבח, ואומר אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט) וכו' (תנחומא, ילקוט).

[אדם הראשון וישראל] **והמה כאדם עברו ברית.** כאדם הראשון, מה אדם הראשון הכנסתיו לגן עדן וצויתיו ועבר על צוויי ודנתי אותו בגירושין ובשלוחין וקוננתי עליו איכה. הכנסתיו לגן עדן שנאמר ויניחהו ה' אלהים בגן עדן, וצויתיו ויצו ה' אלהים על האדם, ועבר על צוויי המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת, ודנתי אותו בשלוחין וישלחהו ה' אלהים, ודנתי אותו בגירושין ויגרש את האדם (בראשית ב'), וקוננתי עליו איכה ויאמר לו איכה (שם) איכה כתיב. אף בניו הכנסתים לארץ, ואביא אתכם אל ארץ הכרמל, צויתים ואתה תצוה את בני ישראל, עברו על צוויי שנאמר וכל ישראל עברו תורתך (דניאל ט'), דנתי אותם בשלוחין שלח מעל פני ויצאו (ירמיה ט"ו), דנתי אותם בגרושין מביתו אגרשם (הושע ט'), וקוננתי עליהם איכה, איכה ישבה בדד העיר (ב"ר פי"ט, ילקוט).

ח

[תורה שבעל פה] **אכתוב לו רובי תורתי.** א"ר יהודה בר שלום בקש משה שתהא המשנה בכתב וצפה הקב"ה שעתידים הגוים לתרגם את התורה ולהיות קוראים בה יונית ואומרים אף הם ישראל, אומר הקב"ה לאומות מה אתם אומרים שאתם בניי, איני יודע אלא למי שמסטירין שלי בידו

ה) כי ממונם ישאר להם לפליטה. ו) כלומר בישראל בעת שהיו במצרים, וכן נוכל לומר על ישראל במדינות הגוים אשר לא יחנכו בניהם בדרך היהדות כי הם בנים זרים וסופם לרעה.

הוא בני, ומהו המסטירין זה משנה, ואין המשנה ביד האומות, אם כן כמו זר נחשבו. ר' זעירא בשם ר' אלעזר אומר אכתב לו רובי תורתי, וכי רובה של תורה נכתבה? אלא מרובים הם הדברים הנדרשים מן הכתב מן הדברים הנדרשים בפה, אלא בעיני חביבים הם הדברים הנדרשים בפה מן הדברים הנדרשים מן הכתב. רבי חגי ב"ר שמלאי אומר כתיב כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית (שמות ל"ד), הדא אמרה אותם שבפה הם חביבים. א"ר אבין אילו כתבתי לך רובי תורתי לא כמו זר נחשבו? מה בינך לבין או"ה אלו מוציאין ספריהם ואלו מוציאין ספריהם (ירוש' פאה פ"ב, ילקוט).

ט

[ענבים—ישראל] כענבים במדבר מצאתי ישראל. מדבר בישראל בשעה שעמדו על הר סיני שנמשלו כענבים, מה הענבים נאות מבחוץ וכעורות מבפנים; כך היו ישראל בשעה שעמדו על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד) הרי בפיהם, אבל לבם לא היה נכון שנאמר ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו (תהלים ע"ח). ד"א מה הענבים הללו החרצנים מבפנים כך ישראל והאספסוף אשר בקרבו (במדבר י"א), מה הענבים הללו יש בהם מאכל ומשקה כך ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם בני מעשים. ד"א כענבים במדבר, למה במדבר ולא בישוב? אלא כשאדם מהלך במדבר והוא צמא אם נותנים לו פת אוכל ומבקש לשתות, ואם נותנים לו מים או יין לשתות שותה ומבקש לאכול, אבל אם נותנים לו ענבים הוא אוכלם ואינו מבקש מאומה לפי שיש בהם אכילה ויש בהם שתיה. כך ישראל קבלו את התורה במדבר דכתיב בה, לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט'), וכתיב הוי כל צמא לכו למים וגו' לכו שברו ואכלו (ישעיה נ"ה) שיש בה שתיה ואכילה ביחד (תנחומא, ילק"ש).

[אכזריות ורחמים] תן להם רחם משכיל ושדים צומקים. אומרים על אליהו והושע שהיו אכזרים, אבל ח"ו שלא היו אכזריב, כי היש אכזרי שהוא מציל? אלא למה הדבר דומה, לבן מלך שדנו המלך להריגה, מה עשה סנקתדור ז) שלו, אמר למלך חבשהו בבית האסורים וירעב ואח"כ אתה הורגו, והוא חשב לומר עד שתשוב חמתו. כך כשראה אליהו את ישראל טועים אחר ע"ז אמר מוטב להם שלש שנים רעב ולא יפלו לבאר שחת (מ"א י"ז), הרי באהבה עשה אליהו כך. וכן הושע אמר תן להם רחם משכיל ושדים צומקים, משל למה"ד לאדם שנדון לפני המלך ונכנס כל אשר לו לטמיון (לאוצר המדינה), עמד אוהבו ובקש עליו רחמים ופייסו אמר המלך בשבילך יכנסו תבואות השדה בלבד לטמיון ויהיו הקרקעות במקומן, כך הקב"ה דן את ישראל, אמר כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם, אמר הושע בבקשה ממך לא תעשה כן, אלא רוח יזרעו וסופתה יקצרו קמה אין לו (הושע ח'), משהן מגדלין בניהם ואתה מאבדן, מוטב שלא יהיה להם תאות נשים ולא יולידו בנים. אמר לו הקב"ה כתבתי בתורה ואל אישך תשוקתך וכאן כתיב קמה אין לו? זה לא אפשר. א"ל הושע אם כן בבקשה ממך תן להם רחם משכיל ושדים צומקים, שאינו דומה צערו של קטן לאבלו של גדול. א"ל הקב"ה וכן גזרתי ושכלתים מאדם. כשראה הושע שאין הקב"ה שומע לו להצילם, בא לו אצל ישראל ואמר להם הרבה בקשתי לפני הקב"ה ולא שמע לי, לכן אתם בקשו על עצמכם, לכך נאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (פסיקתא רבתי, ילקוט).

יד

[תשובה] שובה ישראל עד ה' אלהיך. א"ר לוי גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (יומא פ"ו). א"ר יצחק אמרי במערבא משמיה דרבה בר מרי, בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם אדם מתקוטט עם חברו ספק מתפייס ממנו ספק אינו מתפייס, ואם תמצא לומר מתפייס, ספק מתפייס בדברים ספק אינו מתפייס בדברים, אבל הקב"ה אינו כן, שהוא ודאי מתפייס בדברים, שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה'. ולא עוד אלא שמחזק לו טובה שנאמר וקח טוב, ולא עוד אלא שהוא דומה כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר ונשלמה פרים שפתינו, ושמא תאמר קרבנות של חובה, ת"ל אוהבם נדבה. ד"א שובה ישראל, זש"ה מפרי פי איש ישבע בטנו (הושע ב') זה ראובן שנאמר וישב ראובן אל הבור (בראשית ל"ז), אמר לו הקב"ה אתה בקשת למחזרא ברא חביבא לאבוי, חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים, ואיזה הוא זה הושע. ר' ברכיה אומר אמר לו הקב"ה לראובן מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שבן בנך הושע בא ופותח בתשובה תחלה, ואומר שובה ישראל עד ה' אלהיך (ב"ר פפ"ד, ילקוט). ד"א שובה ישראל, ר' יודן נשיאה בשם ר' יודן ברבי סימון אומר, מנהגו של עולם אדם יורה חץ כמה מהלך בית כור או כורים, אבל תשובה גדול כחה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך. ד"א עד ה' אלהיך אפילו כפרת בעיקר. א"ר אלעזר בנוהג שבעולם אדם המבזה את חבירו ברבים ולאחר זמן מבקש לרצות אותו, הוא אומר בזית אותי ברבים לא תוכל לרצות אותי ביני ובינך, אלא לך והבא אותם אנשים שבזיתני לפניהם ואני מתרצה לך, אבל הקב"ה

ז) סנקתדור הוא בלשון יוני היושב בצד המלך בבית דינו.

אינו כן אלא אדם עומד ומחרף ומגדף בשוק והקב"ה אומר לו עשה תשובה ביני ובינך ואני מקבלך, הוי אומר שובה ישראל עד ה' אלהיך (ילקוט שמעוני).

[צדיק ורשע — כוונה] **כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם.** אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן, משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן אחד אכלו לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גסה, זה שאכלו לשם מצוה וצדיקים ילכו בם, וזה שאכלו לשם אכילה גסה ורשעים יכשלו בם. א"ל ריש לקיש האי רשע קרית ליה נהי דלא קא עביד מצוה מן המובחר פסח מיהא קעביד? אלא משל לוט ושתי בנותיו עמו, הן שנתכוונו למצוה ח) וצדיקים ילכו בה, הוא שנתכוון לשם עבירה ופושעים יכשלו בם. כתיב אשה הפרם וה' יסלח לה (במדבר ל'), באשה שהפר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר שצריכה כפרה וסליחה. וכשהיה ר"ע מגיע לפסוק זה היה בוכה, ומה מי שנתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה על כוונתו הרעה, המתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר על אחת כמה וכמה (נזיר כ"ג).

יואל

א

[יואל בן שמואל הנביא] **דבר ה' אשר היה אל יואל בן פתואל.** אל תקרי פתואל אלא שמואל, שנאמר ויהי שם בנו הבכור יואל ושם משנהו אביה (ש"א ח'). רבנן אמרין למה נקרא שמו פתואל שהיה מסלסל בשערו כבתולה הזאת ט). ר' שמואל בר יצחק אמר למה נקרא שמו פתואל שפתה להקב"ה בתפלה שנאמר ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם חטאנו לה' (ש"א ז'). א"ר ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק כלום אתה מבקש מן האדם הזה אלא שיאמר חטאתי שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב') והוא אומר חטאנו לה'. וגם יואל אומר קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים וגו' וזעקו אל ה'. מהו ושם משנהו אביה? א"ר יהודה בר ר' סימון ששינה את מעשיו ועשה תשובה (במד"ר פ' נשא, ילקוט).

ב

[ראש השנה ויום הכפורים—תשובה] **וה' נתן קולו לפני חילו.** נאמר בתחלת הפרשה תקעו שופר בציון וגו' וה' נתן קולו לפני חילו, רמז לראש השנה שתוקעין בו שופר, כי רב מאד מחנהו אלו ישראל, כי עצום עושה דברו, כי הוא מעצים (מחזק) כחם של צדיקים שעשו רצונו. כי גדול יום ה' ונורא הוא זה יום הכפורים, ומי יכילנו שבו שלשה ספרים נפתחים. שבו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד, כי תשובה תפלה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה. וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה', אמר ריב"ל אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעים בגדיכם על בניכם ועל בנותיכם, למה? כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה, ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים שמאריך רוחו עם הצדיקים ועם הרשעים, מאריך רוחו עם הצדיקים וגובה מהם מעט מעט על מעשים רעים שעושים בעולם הזה בשביל ליתן להם שכרם לעתיד, ומשפיע ש"וה לרשעים בעוה"ז בשביל ליפרע מהם חוב שלם לעתיד (פסיקתא, ילק"ש).

[מלאכים—צדיקים] **וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו וגו'.** ר"ש אומר תדע לך שהצדיקים גדולים מן המלאכים, שכן הוא אומר וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו וכי עצום עושי דברו. וכי מה ענין זה לזה? אלא אמר הקב"ה המלכים קשים הן דכתיב כי רב מאד מחנהו, ומי קשה מהם? אלו צדיקים עושי רצונו דכתיב וכי עצום עושי דברו. ר' מאיר אומר תדע לך שהצדיקים גדולים מן המלאכים, כי מי גדול השומר או הנשמר? הוי אומר הנשמר, שכן דרך עבדי המלך להיות משמרים את אדוניהם, וכתיב בצדיקים כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צ"א), וכי מי גדול הנושא או הנישא? הוי אומר הנישא שכן דרך עבדי המלך להיות נושאים את אדוניהם, וכתיב בצדיקים על כפים ישאונך (שם). ר' יוחנן אמר תדע לך שהצדיקים גדולים מהמלאכים, שהצדיקים אומרים שירה כל זמן שירצו והמלאכים אין אומרין שירה אלא פעם אחת ביום, דתניא בכל יום הקב"ה בורא תליסר אלפי מלאכים ואומרים שירה לפניו ומבטלן שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (מדרש הגדול פ' וישלח).

ג

[שמות מדות] **והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט.** וכי אפשר לו לאדם ליקרא י) בשמו של הקב"ה? אלא נקרא המקום רחום שנאמר חנון ורחום ה' (תהלים קמ"ה) אף אתה עשה מתנת חנם, נקרא המקום צדיק כי צדיק ה' צדקות אהב

ח) שחשבו לכל העולם שמם והפוך וחפצו להעמיד בנים לישוב העולם. ט) שמואל היה נזיר עולם והיה לו שערות ארוכות כבתולה (עי' נזיר ס"ו), ויואל היה בן פתואל הוא שמואל, ואפשר שכינו את שמו פתואל ולא שמואל מפני כבודו כי בניו לא הלכו בדרכיו ויטו את הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט (ש"א ח'). עכ"פ משמע מכאן שעשו תשובה ויואל בכורו נעשה נביא לה' י). כנראה היו קוראים כל אשר יִקָּרֵא תחת יִקְרָא, והוא ע"ד שדרשו לדבקה בו וכי אפשר לו לאדם להדבק בהקב"ה, אלא מה הוא רחום וכו'

(שם י"א) אף אתה הוי צדיק, נקרא המקום חסיד כי חסיד אני נאם ה' (ירמיה ג') אף אתה הוי חסיד, לכך נאמר כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, ואומר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מ"ג). ר' יהודה בשם ר' ירמיה אומר, בשר ודם הנכנס לבית פטרון ואינו נכנס לביתו פתאום, אלא עומד על פתח חצרו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר לו איש פלוני בחוץ, אבל הקב"ה אינו כן, אם באה עליך צרה לא תצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא צווח אלי ואני עונה לך, דכתיב והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט. א"ר פינחס עובדא הוה בחד גברא דאתי מן חמתא פגעו בו רומאי, אמר להו מן דפופיינוס יא) אנא ופטרוהו. ומה אם מי שנתלה בשם עיר ניצול מי שנתלה בהקב"ה לא כ"ש. א"ר אלכסנדרי עובדא הוה בחד ארכין (מושל) דשמיה אלכסנדרי דהוה קאים ודן לסטים, אמר ליה מה שמך? א"ל אלכסנדרי, א"ל פנה (לך) אלכסנדרי! דלא לימרי אלכסנדרי לקה. ומה מי ששמו בשם ב"ו ניצל, ישראל שנקראים בשם אלהיהם לא כ"ש, הה"ד כל אשר יקרא בשם ה' ימלט (ספרי, ילקוט).

עמוס

א

[אחים—ישראל ואו"ה] על שלשה פשעי אדום וגו' על רדפו בחרב אחיו. הה"ד פן ינכרו צרימו (דברים ל"ב), בשעת צרתן של ישראל או"ה מנכרין להם ועושים עצמם כאילו אינם מכירין אותם. וכן מצינו כשבקשו ישראל לברוח כלפי צפון היו מסגירים אותם אנשי צור, בקשו לברוח כלפי דרום היו מסגירים אותם אנשי עזה, כלפי מזרח היו מסגירים אותם אנשי דמשק, כלפי מערב היו מסגירים אותם הערביים שנאמר משא בערב (ישעיה כ"א). ובשעת טובתן של ישראל מכחישים או"ה את עצמם ועושים עצמם כאילו הם אחים. וכן עשו אמר ליעקב אהי יהי לך אשר לך (בראשית ל"ג), וחירם אמר לשלמה מה הערים האלה אשר נתת לי אחי (מ"א ט') וכו' (ספרי, ילק"ש).

ג

[מקרא—ומשנה] רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם. משתבח להו ר' אבהו למינאי ברב ספרא דאדם גדול הוא, שבקו ליה מיכסא יב) דתליסר שנין, יומא חד אשכחוהו, שאלו ליה הפסוק רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה וגו', מאן דאית ליה סוניתא (מדה רעה) ברחמיה מסיק ליה? אישתיק ולא אמר להו ולא מידי. רמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה. אתא ר' אבהו אשכחינהו, אמר להו אמאי קמצעריתו ליה? אמרו ליה ולאו אמרת לן דאדם גדול הוא? אמר אימור דאמרית לכון בתנויי, בקראי מי אמרית? א"ל ומאי שנא אתון דידעתון? א"ל אנן דשכיחי גבייכו רמינן אנפשין ומעיינין בקראי, אינהו לא מעייני בהו. אמרו ליה אימר את, אמר להם אמשול לך משל למה"ד לאחד שהיה נושה בשני בני אדם אחד אוהבו ואחד שונאו, אוהבו נפרע ממנו מעט מעט שונאו נפרע ממנו בבת אחת (ע"ז ד', ילקוט).

[תקיעת שופר] אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו. משל למדינה שהיתה משובשת בגייסות והיה שם זקן אחד שהיה מזהיר לכל בני המדינה, כל מי שהיה שומע קולו היה נצול ומי שלא שמע לו היו הגייסות הורגין אותו. כך כתיב בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני באמרי לרשע מות תמות וגו' (יחזקאל ג'), כך אם יתקע שופר בעיר בראש השנה ועם לא יחרדו אלו ישראל, אם תהיה רעה בעיר וה' לא עשה? כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. כי אין הקב"ה חפץ במיתת הרשעים שנאמר כי לא אחפוץ במות המת (יחזקאל י"ח) וכו' (פסיקתא, ילקוט).

ה

[רעה אחר רעה] כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש. הארי זה לבן שרדף אחר יעקב כארי לטרוף נפשו, ופגעו הדוב זה עשו שעמד על הדרך כדוב שכול להמית אם על הבנים, ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש, כשבא יעקב אל ארץ כנען לביתו בא עליו שכם בן חמור ולקח את דינה. ד"א הארי זה בבל, ופגעו הדוב זה מדי, ובא הבית זה יון שהיה הבית קיים בימיהם, ונשכו הנחש זה אדום שקולו כנחש ילך וכו' (מדרש תהלים ילקוט).

יא) פופיינוס היא עיר פפוניא, בלשון יון אפיפניא וגרו שם הרומיים, וחמתא היתה מושב יהודים, ושמא גרם, וכן גרם שם אלכסנדר של הגזלן לפוטרו מעונש. יב) הניח לו המכס מי"ג שנים, כי לא לקחו מכס מת"ח, והמינים שהם הנוצרים הראשונים היו הגובים את המכס בקיסרין, ור' אבהו היה דר שם והיו לו ויכוחים עמהם תמיד, רב ספרא היה אדם גדול בתלמוד אך לא היה בקי בבאורי תנ"ך, ולא ידע להשיב להמינים שכל ידיעתם היתה רק בספרי תנ"ך, ומזה ראיה שגם בימים ההם נמצאו גדולי תורה שדרכי המקרא היו זרים להם. ר' אבהו ענה אותו כי מתוך שהקב"ה אוהב את ישראל ע"כ יפקוד עליהם עונותיהם לאט לאט, וזהו לשון פקידה.

ט

[אגודה] **ואגודתו על ארץ יסדה.** בנוהג שבעולם אדם נוטל אגודה של קנים אין יכול בבת אחת לשוברן, אחת אחת אפילו תינוק יכול לשוברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיעשו אגודה אחת, שנאמר בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון (ירמיה ג׳) וכו׳ (ילקוט).

[משיח וגאולה] **ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת.** א״ל רב נחמן לרב יצחק מי שמיע לך אימת אתי בר נפלי? א״ל מאן בר נפלי? א״ל משיח. בר נפלי יג) קרית ליה? א״ל אין דכתיב ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת. אמר ליה הכי א״ר יוחנן דור שבן דוד בא תלמידי חכמים מתמעטין והשאר עיניהם כלות בינון ואנחה וצרות רבות בעולם, עד שהראשונה עוברת פקודה שניה ממהרת לבוא וכו׳. רבי נהוראי אומר דור שבן דוד בא נערים ילבינו הזקנים, והזקנים יעמדו בפני נערים, בת קמה באמה כלה בחמותה, פני הדור כפני הכלב, ואין הבן מתבייש מאביו. ר׳ נחמיה אומר דור שבן דוד בא העזות תרבה והיוקר יעוות, הגפן תתן פריה והיין ביוקר, ונהפכה כל העולם לאפיקורסות. מסייע ליה לר׳ יצחק דאמר אין בן דוד בא עד שתהפך כל העולם לאפיקורסות שנאמר כלה הפך לב טהור הוא (ויקרא י״ג), ת״ר כתיב כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב (דברים ל״ב) אין בן דוד בא עד שירבו המסורות (מלשינות), עד שתכלה פרוטה מן הכיס, ועד שיתיאשו מן הגאולה. כי הא דר׳ זירא כי הוה משכח רבנן דמעסקי בה א״ל במטותא מינייכו לא תרחקוה, דתניא שלשה באין בהסח הדעת ואלו הן משיח מציאה עקרב (סנהדרין צ״ז, ב״ר פצ״ג, ילק״ש).

עבדיה

א

[עבדיה הנביא גר אדומי] **חזון עבדיה כה אמר ה׳ אלהים לאדום.** אמר לו הקב״ה לאליפז אתה הוכחת לאיוב בחזון, בשעפים מחזיונות לילה (איוב ד׳) אני אעמיד ממך בן נביא שיפרע מבית אביך בחזון, שנאמר חזון עבדיה כה אמר ה׳ אלהים לאדום. אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר״מ, עבדיה גר אדומי היה, והיינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא (יער) ליזיל ביה נרגא (קרדום). כי אתא רב דימי אמר ירך מתוכה מסרחת. א״ר יצחק אמר הקב״ה יבא עבדיה שדר בין רשעים ולא למד ממעשיהם, ויפרע מעשו הרשע שדר בין צדיקים ולא למד ממעשיהם (סנהדרין ל״ט, תנחומא ויקרא סי׳ ח׳)

[הגוים ומפלתם] **שמועה שמענו וגו׳ קומו ונקומה עליה למלחמה.** אימתי היתה מלחמה זו? בימי יהושפט מלך יהודה, שנאמר ומלך אין באדום ניצב מלך (מ״ב כ״ב). משנפלו האדומיים בימי אמציהו לא העמידו מלך במקומו עד היום הזה, משנפלו הארמיים בימי אלישע לא העמידו מלך עד שנתעוררו בימי אחז ונפלו, משנפלו פלשתים בימי חזקיהו לא הזקיפו ראש עד היום, משנפלה ממלכת אשור בימי חזקיהו לא העמידה מלך על כל הארץ, משנפלה מצרים בימי נבוכדנצר לא התנשאה לראש עוד ומן הממלכות תהיה שפלה (יחזקאל י״ז) וכו׳ (ילקוט).

יונה

א

[יונה הנביא] **ויהי דבר ה׳ אל יונה בן אמתי.** ריש לקיש דרש יונה בן אמתי משבט אשר היה, הה״ד אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון (שופטים א׳) וכתיב צרפתה אשר לצידון וגו׳ (מ״א י״ז) ותני רבי אליעזר יונה בן אמתי בן צרפית אלמנה היה. על ר׳ יוחנן ודרש יונה בן אמתי בן זבולון היה דכתיב ועל הגורל השלישי לבני זבולון וגו׳ משם גתה חפר (יהושע י״ט), וכתיב יונה בן אמתי מגת חפר (מ״ב י״ד). א״ר לוי יפה למדני ר׳ יוחנן אמו מאשר ואביו מזבולון שנאמר זבולון לחוף ימים ישכון וירכתו על צידון (בראשית מ״ט), ירך שיצא ממנה עד צידון היתה, וכתיב וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש והוא לחוף אניות. א״ר יונה, יונה בן אמתי מעולי רגלים היה ונכנס לשמחת בית השואבה ושרתה עליו רוה״ק, ללמדך שאין השכינה שורה אלא על לב שמח, שנאמר ויהי כנגן המנגן ותהי עליו יד ה׳ (מ״ב ג׳) וכו׳ (ירוש׳ סוכה פ״ה).

[בריחת יונה] **ויקם יונה לברוח תרשישה.** וכי מלפני ה׳ הוא בורח? והלא כבר נאמר אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח וגו׳ (תהלים קל״ט) וכתיב עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד׳), וכתיב בכל מקום עיני ה׳ צופות (משלי ט״ו), וכתיב אם יחתרו בשאול משם ידי תקחם (עמוס ט׳), וכתיב אין חשך ואין צלמות להסתר (איוב ל״ד). אלא אמר יונה אלך לחוצה לארץ שאין השכינה נגלית שם, אמר יונה יודע אני כי הגוים קרובי תשובה הם ועי״ז יחייבו את ישראל שלא עשו תשובה. משלו משל לעבד שברח מרבו כהן לבית הקברות, אמר אברח למקום שאין רבי יכול להלך אחרי, א״ל רבו יש לי

יג) קרא משיח בר נפלי כי היו ירא לקרותו משיח מחמת הרומיים וגם להבדילו ממשיח השקר שהיה רגיל אז בפי ההמון.

עבדים כמותך יד) לרדפך. כך אמר הקב"ה ליונה יש לי עבדים כמותך להשיגך שנאמר וה' הטיל רוח גדולה אל הים וגו'. א"ר נתן לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים שנאמר שאוני והטילוני אל הים, וכן אתה מוצא באבות ובנביאים שנתנו נפשם על ישראל, במשה מהו אומר ועתה אם תשא חטאתם וגו' ואם ככה אתה עושה לי הרגני (שמות ל"ב), בדוד הוא אומר הנה אנכי חטאתי ואלה הצאן מה עשו תהי נא ידך בי ובבית אבי (ש"ב כ"ד) וכו' (ילקוט).

[יונה וקורותיו] ד"א ויקם יונה לברוח, למה ברח? שפעם ראשונה שלחו הקב"ה להשיב את ערי ישראל ועמדו דבריו, שנאמר הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה' ביד עבדו יונה בן אמתי (מ"ב י"ב), פעם שנית שלחו על ירושלם להחריבה, כיון שעשו ישראל תשובה נחם הקב"ה על הרעה ולא החריבה וקראו אותו נביא השקר, פעם שלישית שלחו אל נינוה להחריבה, דן יונה בינו לבין עצמו ואמר, יודע אני שהגוים קרובי תשובה הם ויעשו תשובה, ולא די שישראל קורין אותי נביא שקר אלא אף אומות העולם קורין אותי נביא שקר, אברח למקום שאין כבודו שם. ירד ליפו ולא מצא אניה לירד שם, והיתה אניה מיפו מהלך שני ימים, מה עשה הקב"ה הביא עליהם רוח סערה והחזירה ליפו, וראה יונה ושמח שמחה גדולה, אמר עכשיו אני יודע שדרכי מיושרת לפני. אמר להם ארד עמכם, אמרו לו הרי אנו הולכים לאיי הים תרשישה, א"ל אע"פ כן, והקדים ונתן להם שכרה, שכר כל הספינה. פרשו לים עמד עליהם רוח סערה מימינם ומשמאלם וכל האניות עוברות ובאות בשלום ובשתיקה, ואותה אניה בצרה גדולה וחשבה להשבר. ר' חנינא אמר אנשים משבעים לשון היו באניה וכל אחד אלילו בידו ומשתחוה לו וקורא אליו להצילו, וכלם אומרים נקרא איש אל אלהיו והאל אשר יענה ויציל הוא האלהים, וקראו ולא הועילו מאומה. ויונה בצרת נפשו היה עיף ונרדם. ויבא אליו רב החובל ויאמר לו אנו עומדים בין חיים ומות ואתה נרדם, מאיזה עם אתה? אמר לו עברי אנכי, אמרו לו שמענו שאלהיך גדול, קום קרא אל אלהיך אולי יעשה לנו ככל נפלאותיו שעשה בים, אמר להם בשבילי הצרה הזאת, וסיפר להם כי הוא בורח מהקב"ה, ויאמר שאוני והטילוני אל הים. א"ר שמעון עדיין לא קבלו עליהם להשליכו אל הים עד שהפילו גורלות ונפל הגורל על יונה. מה עשו נטלו כלים שבאניה והשליכום לים להקל מעליהם ולא הועילו, רצו לחזור ליבשה ולא יכלו, נטלו את יונה והעמידוהו על ירכתי הספינה, ויאמרו רבון העולמים אל תתן עלינו דם נקי שאין אנו אחראין על מעשה של זה האיש. הטילו אותו עד ארכוביו והים עומד מזעפו, נשאו אותו אצלם והים הולך וסוער, הטילו אותו עד טבורו והים עומד מזעפו. נשאו אותו אצלם והיה עומד וסוער, עד שהטילו כולו אל הים. וימן ה' דג גדול לבלוע את יונה, ר' מאיר אומר ממונה היה הדג לבלוע את יונה מששת ימי בראשית שנאמר וימן ה' דג גדול וגו', נכנס יונה לתוך פיו כאדם שנכנס לביהכ"נ גדול והיה שתי עיניו כחלונות, רבי אמר פנסאות (נרות) היו מאירות ליונה במעי הדג, ר' מאיר אומר מרגלית היתה תלויה במעיו של דג ומאירה ליונה יותר משמש הזה שמאיר בגבורה, וראה יונה כל מה שבימים ובתהומות. א"ל הדג ליונה אי אתה יודע שיומי בא להתאכל בתוך פיו של לויתן? אמר לו הוליכני אצלו ואני מציל אותי ואותך מפיו. הוליכו אצל לויתן, אמר לו בשבילך ירדתי לראות את מדורך בים, ולא עוד אלא שאני עתיד לירד וליתן חבל בראשך להמשיכך מן הים ולעשות ממך סעודה לצדיקים. הראהו חותמו של אברהם אבינו והביט לויתן לברית וברח מלפניו מהלך שני ימים, אמר לו יונה לדג אני הצלתיך מפיו של לויתן, ועתה הראני כל מה שבים, והראהו נחל גדול של אוקינוס שנאמר ונהר יסובבני, והראהו שבילי ים סוף שעברו ישראל בתוכם שנאמר סוף חבוש לראשו, והראהו המקום שמשברי הים וגליו יוצאים ממנו, שנאמר כל משבריך וגליך עלי עברו, והראהו עמודי ארץ במכוניה שנאמר הארץ בריחיה בעדי לעולם, והראהו שאול תחתית שנאמר מבטן שאול שועתי, והראהו גיהנם שנאמר ותעל משחת חיי, והראהו היכל ה' שנאמר ותבא תפלתי אל היכל קדשך, וראה שם אבן שתיה קבועה בתהומות, והיה יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות ולא התפלל, אמר הקב"ה אני הרחבתי לו מקום במעי דג זכר כדי שלא יצטער והוא אינו מתפלל, אני מזמין לו דגה מעוברת שס"ה אלפים רבבות דגים קטנים כדי שיצטער ויתפלל לפני, מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. באותה שעה בא הדגה ואמרה לדג איש נביא שבמיעך תן לי כי שגרני הקב"ה לבלעו, אם אתה פולטו הרי טוב ואם לאו אני בולעך עמו. אמר לה ומי יודע אם אמת דבריך, אמרה לו הלויתן יעיד עלי, הלכו אצל לויתן, אמרה לו הדגה לויתן מלך על כל דגי הים! אי אתה יודע ששגרני הקב"ה אצל דג זה לבלוע איש נביא שבמעיו? אמר לה הן, אמר לו הדג ללויתן אימתי שמעת? אמר לו בשלש שעות האחרונות כשירד הקב"ה לצחק בי שמעתי כן. מיד פלטו הדג ובלעתו הדגה והיה בצער גדול מתוך הדוחק וכיון שבא יונה לידי צער הכין לבו להתפלל לה' שנאמר ויתפלל יונה וגו' במעי הדגה (פרקי דר"א פ"י).

ב

[תפלת יונה] **ויתפלל יונה אל ה'**

יד) שאינם כהנים. כך הקב"ה חוא במעלת כהן שאינו משרה שכינתו בארץ טמאה, אך יש לו הרבה שלוחים

אלהיו ממעי הדגה. אמר לפניו רבון העולמים! אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח וגו׳, אתה מלך על כל הממלכות ואדון על כל רוזני תבל, כסאך שמי השמים וארץ הדום רגלך, מלכותך במרום וממשלתך בעומק, מעשה כל אדם אתה חוקר ומצעדי כל איש אתה בוחן, סתרי כליות אתה יודע, רזי לבבות אתה מבין, כל מסתרים גלוים לך, אין תעלומות לפני כסא כבודך ואין נסתר מנגד עיניך וכו׳ בבקשה ממך ענני מבטן שאול והושיעני במצולה, תבא באזנך שועתי ומלא משאלות לבי, שאתה יושב ברחוק ושומע בקרוב, נקראת מעלה ומוריד נא העלני, נקראת ממית ומחיה הגעתי למות החייני. ולא נענה עד שיצא דבר זה מפיו ואשר נדרתי להעלות את ליותן ולעשותו סעודה לפניהם אקיימה ביום ישועות ישראל ואני בקול תודה אזבחה לך. מיד רמז הקב״ה לדגה והקיאה את יונה תתקס״א פרסאות ליבשה. וראו המלחים את כל האותות והנפלאות שעשה הקב״ה עם יונה והשליכו איש איש את אלהיו שנאמר משמרים הבלי שוא וגו׳ וחזרו ליפו ועלו לירושלם ומלו בשר בניהם שנאמר וייראו האנשים יראה גדולה וגו׳. משל למה״ד למלך ב״ו שמתה אשתו כשהיא מניקה את בנה, ביקש המלך אשה מינקת להניק את הבן. מה עשתה המינקת הניחה את בנו וברחה, כיון שראה המלך כך שלח אגרת לתפשה ולחבשה בבית האסורין ולהורידה לבור שיש בו נחשים ועקרבים, לימים עמד המלך על פי הבור ושמע את המינקת שהיתה בוכה וצועקת למלך, נתגלגלו רחמיו עליה ופקד המלך להעלותה ולהחזירה למקומה. כך יונה כיון שברח מן הקב״ה הסגירו בים במעי הדג עד שצעק לפני הקב״ה והוציאו (ילקוט).

ג

[תשובה שלמה] ויגע הדבר אל מלך נינוה וגו׳ ויקראו אל אלהים בחזקה וגו׳. המלך עמד מכסאו וקרע בגדיו ולבש שק והכריז לכל עמו שיצומו שלשה ימים, והעמיד אנשים לבד ונשים לבד, בהמות מצד אחד וילדים מצד אחד, ורואים אלו את אלו ובוכים. ביום השני הגביה יונקי שדים שלהם כלפי מעלה ואמר להקב״ה בבכי גדול עשה בשביל אלו שלא חטאו. ביום השלישי חזרו כלם מדרכם הרעה, אפילו מציאה שאדם מצא החזירו לבעלים, ואפילו לבנים של גזל שבנו בפלטין סתרו הפלטין והחזירו הלבנים לבעליהם, וכל כרם שהיו בו שתי נטיעות או שני אילנות מן הגזל עקרום והחזירום לבעליהם, וכן בגד שהיו בו שתי פקעיות של גזל קרעו את הבגד והחזירו לבעלים, ואפילו מכר אדם לחבירו בית חורבה ומצא בו ממון החזירו להמוכר וכו׳ (ירוש׳ תענית פ״ב, ילקוט).

[קריעת גזר דין] וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. א״ר יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם ואלו הן: צדקה צעקה שנוי השם ושנוי מעשה, צעקה דכתיב ויצעקו אל ה׳ בצר להם ממצוקותיהם יוציאם (תהלים ק״ז), צדקה דכתיב וצדקה תציל ממות (משלי י׳), שנוי השם דכתיב ויאמר ה׳ אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה וברכתי אותה וגו׳ (בראשית י״ז), שנוי מעשה דכתיב וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. ויש אומרים אף שנוי מקום שנאמר לך לך מארצך וממולדתך ואעשך לגוי גדול (שם י״ב) וכו׳ (ר״ה כ״א). בסדר תענית הזקן אומר דברי כבושים לפני העם, אחינו! לא שק ולא תענית גורמים להשיב הגזרה אלא תשובה ומעשים טובים גורמים שנאמר וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה (תענית ט״ז).

מיכה

א

[מינות] כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו. ת״ר כשנתפש ר׳ אליעזר למלכות העלוהו לגרדום לידון, אמר לו ההגמון, זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים הללו?! א״ל נאמן עלי הדיין, סבור אותו הגמון שעליו הוא אומר, בן, ור״א לא אמר אלא על אביו שבשמים, אמר ליה הואיל והאמנת בי דימוס (נסלח לך) פטור אתה. כשנכנס ר״א לביתו באו תלמידיו לנחמו ולא קבל תנחומין, א״ל ר׳ עקיבא רבי תרשני לומר לפניך מה שלמדתני, א״ל אמור, א״ל שמא דבר מינות בא לידך והנאתך ועליו נתפשת? א״ל עקיבא! הזכרתני, פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של צפורי פגע בי מין אחד ואמר לי כתיב בתורתכם לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה׳ אלהיך (דברים כ״ג) מאי לעשות ממנו בית הכסא לכהן גדול? לא אמרתי לו דבר, אמר לי כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו טו), ממקום הטנופת באו למקום הטנופת ילכו, והנאני הדבר, ובעון הזה נתפשתי כי עברתי על מה שכתוב הרחק מעליה דרכך (משלי ה׳) זו מינות, ואל תקרב אל פתח ביתה זו הרשות. ורבנן האי מאתנן זונה קבצה מאי עבדי? כדרב חסדא דאמר כל זונה שנשכרת לסוף שוכרת שנאמר ובתתך אתנן ואתנן לא נתן לך (יחזקאל י״ז) וכו׳ (ע״ז ט״ז, ילק״ש).

לעשות שליחותו. טו) ר״א נתפש על שעסק בדברי תורה, וניצל ע״י ערמה שטעה ההגמון בדבריו, והיה ר״א מצטער שמא לא קידש את השם וגם ציער שמא נתפש על עון שבידו, ונזכר שעבר על שנהגה מביאור המקרא ששמע ממין אחד ע״פ דרך למודם כי מותר להשתמש באתנן זונה לצורך דבר פחות לבית תפלתם. המינות היא האמונה

ג

[דיינים] **שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וגו'.** תניא ר' יוסי בן אליקים אומר אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל דייני ישראל, שנאמר שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו וגו' בונה ציון בדמים וגו' ראשיה בשוחד ישפוטו וגו' ועל ה' ישענו לאמר הלא ה' בקרבנו לא תבא עלינו רעה. רשעים הם אלא שתלו בטחונם במי שאמר והיה העולם, לפיכך הקב"ה מביא עליהם שלש פורעניות כנגד שלש עבירות שבידם, שנאמר לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבמות יער. ואין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים רעים מישראל שנאמר ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סגיך וגו' ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק (ישעיה א') וכו' (שבת קל"ט).

ד

[בית המקדש—אבות] **והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב.** ולא אלהי אברהם ואלהי יצחק? משל למלך שהיו לו שלשה אוהבים ובקש לבנות פלטין, הביא לראשון אמר זכור אני המקום הזה שהיה הר מתחלה, הביא לשני אמר זכור אני המקום הזה שהיה שדה מתחלה, הביא לשלישי אמר זכור אני המקום הזה ואני רוצה לראות עליו פלטין נאה, אמר המלך חייך שאני בונה כאן פלטין וקורא אותו על שמך. וכה"א הנני שב שבות אהלי יעקב וגו' (ירמיה ל'), והלכו גוים רבים וגו' ואל בית אלהי יעקב. לא באברהם שכתוב בו בהר ה' יראה, ולא כיצחק שקראו שדה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כ"ד) אלא כיעקב טז) שקראו בית שנאמר ויקרא למקום וגו' בית אל (שם ל"ה).

ו

[קריאת שמע—קרבנות] **עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי.** אמר רבי ברכיה משל למלך ששלח פרוזדגמא (ציווי) שלו למדינה, מה עשו בני המדינה נטלו אותה ופרעו ראשיהם וקראו אותה בפחד וביראה ברתת ובזיע, אמר הקב"ה הדא קריאת שמע פרוזדגמא שלי היא, אבל אני לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם שתהיו קורין אותה עומדים על רגליכם ולא לפרוע את ראשיכם, אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. ד"א ומה הלאתיך, א"ר יהודה ברבי סימון עשר בהמות מסרתי לך שלש ברשותך ושבע שלא ברשותך, אלו שברשותך שור, שה כשבים, ושה עזים, ואלו שלא ברשותך איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר (דברים י"ד), ולא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם לעלות בהרים ולהתיגע בשדות להביא לפני קרבן מאלו אלא מאותן הגדלות על אבוסך שנאמר שור או כשב או עז כי יולד וגו' (ויקרא כ"ב) וכו' (ילקוט שמעוני).

[גמילות חסדים—תרי"ג מצות] **הגיד לך אדם מה טוב וגו' כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך.** אמר ר"א עשות משפט זה הדין, ואהבת חסד זה גמילות חסדים, והצנע לכת זה הוצאת המת והכנסת כלה. והלא דברים ק"ו ומה דברים שאין דרכם לעשותם בצנעא אמרה תורה והצנע לכת, דברים שדרכם לעשותם בצנעא על אכו"כ. שנו רבותינו בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, צדקה בממונו גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו, צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים, צדקה לחיים גמילות חסדים בין לחיים בין למתים (סוכה מ"ט). דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בסיני, שס"ה עשין כנגד ימות החמה ורמ"ח לא תעשין כנגד רמ"ח אברים של אדם, בא דוד והעמידן על י"א דכתיב מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים, זה אברהם דכתיב בו התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז), ופועל צדק כגון אבא חלקיה שהיה שכיר יום ולא החזיר שלום לת"ת כדי שלא להפסיק ממלאכתו (תענית כ"ג:), ודובר אמת בלבבו כגון רב ספרא שבא אדם אחד לקנות ממנו חפץ בשעה שהיה קורא ק"ש ולא רצה להפסיק, קסבר האיש שלא רצה ליתן לו בדמים הללו והוסיף לו, ולאחר שסיים ק"ש אמר לו טול החפץ בדמים שאמרת בראשונה שבאותן דמים היה בדעתי ליתנם לך. לא רגל על לשונו זה יעקב אבינו דכתיב אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע (בראשית כ"ז), לא עשה לרעהו רעה שלא ירד לאומנות חבירו, וחרפה לא נשא על קרובו זה המקרב את קרוביו, נבזה בעיניו נמאס זה חזקיה מלך יהודה שגירר עצמות אביו במטה של חבלים מפני שעבד ע"ז, ואת יראי ה' יכבד זה יהושפט מלך יהודה בשעה שהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו אבי אבי רבי רבי מרי מרי, נשבע להרע ולא ימיר כר' יוחנן, דאמר אהא בתענית עד שאבוא לביתי לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה, דלא ליטרחוהו למיכל בהדייהו (תענית י"ב. רש"י), כספו לא נתן בנשך אפילו ברבית מגוי, ושוחד על נקי לא לקח כגון ר' ישמעאל ב"ר יוסי שהיה אריסו מביא לו

בתורות הנוצרים הראשונים. טז) יעקב הוא עיקר משלשת האבות, כי היהודות באה לישראל ע"ד השתלשלות מאברהם עד יעקב, מתחלה, הכרת השם שהוא ע"ד הר גבוה, ואח"כ ההשפעה ע"ד שדה, ולאחרונה בית דירה וישיבה—יהדות

משלו קודם זמנו ולא רצה ליקח ולהיות לו דיין. בא ישעיה והעמידן על שש דכתיב הולך צדקות ודובר מישרים מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחד אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג) וכו'. בא מיכה והעמידן על שלש (כדלעיל), חזר ישעיה והעמידן על שתים שנאמר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נ"ו), בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה (מכות כ"ד).

נחום

א

[נחום וחבקוק] ספר חזון נחום האלקושי. נחום וחבקוק נתנבאו בימי מנשה, ומפני שלא היה מנשה מלך כשר לא נזכר שמו בספריהם, שנאמר וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו וגו' וכתיב ודברי החוזים המדברים אליו בשם ה' אלהי ישראל הנם על דברי מלכי ישראל (דהי"ב ל"ג) וכו' (סדר עולם).

[יוצאים מן הכלל] טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו. יכול לכל? ת"ל ויודע חוסי בו, כיוצא בו טוב ה' לקויו (איכה ג') יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו, כיוצא בו טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה) יכול לכל, ת"ל ורחמיו על מעשיו שעושין רצון קונם, כיוצא בו טוב ויחיל ודומם (איכה ג') יכול לכל ת"ל לתשועת ה' ולא ייחל לתשועת זולתו. כיוצא בו אך טוב לישראל אלהים (תהלים ע"ג) יכול לכל, ת"ל לברי לבב (ילקוט שמעוני).

[צדקה] אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר וגו' דרש רב עוירא אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמים יעשה מהם צדקה וכ"ש כשהם מרובים. תנא דבי רבי ישמעאל כל הגוזז נכסיו ועושה מהם צדקה ניצול מדינה של גיהנם, משל לשתי רחלות שהיו עוברות בנהר אחת גזוזה ואחת שאינה גזוזה, גזוזה עוברת שאינה גזוזה אינה עוברת. ועניתך לא אענך עוד, אמר מר זוטרא אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה. תני רב יוסף אם עושה כן שוב אין מראין לו סימני עניות (גיטין ז', תנחומא).

ב

[שבט יהודה] הנה על ההרים רגלי מבשר וגו' חגי יהודה חגיך. אתה מוצא בכל מקום יהודה תחלה, לחנייה יהודה תחלה שנאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה (במדבר ב'), לנסיעה יהודה תחלה ונסע דגל מחנה יהודה (שם י'), לקרבנות יהודה תחלה ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה (שם ז'), למלחמה יהודה תחלה שנאמר מי יעלה לנו אל הכנעני ויאמר יהודה יעלה (שופטים א'), וכשיבא המבשר יהודה יתבשר בתחלה שנאמר הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חגי יהודה חגיך וגו' (תנחומא, ילקוט).

חבקוק

א

[נבוכדנצר—עונש מגופו] איום ונורא הוא ממנו משפטו ושאתו יצא. איום ונורא זה נבוכדנצר דכתיב ביה ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה (ישעיה י"ד), ממנו משפטו ושאתו יצא, זה אויל מרודך שיצא ממנו. אמרו רבותינו כשנטרד נבוכדנצר, דכתיב ומן אנשא לך טרדין (דניאל ד'), כל אותו זמן היה אויל מרודך מלך תחתיו, כשחזר חבשו בבית כלא, כשמת נבוכדנצר בקשו להמליך אויל מרודך ולא קבל, אמר להם שמא חי הוא ויעמוד עלי ויהרגני, עמדו וגררו את נבוכדנצר מקברו, וראה שמת והמליכוהו, שנאמר ואתה השלכת מקברך (ישעיה י"ד). א"ר אלעזר ולא עוד אלא שכל שונא שהיה לו בא ודוקרו בחרב לקיים מה שנאמר לבוש הרוגים מטועני חרב (שם). דבר אחר איום ונורא הוא, זה האדם ששולט בכל מה שברא הקב"ה דכתיב תמשילהו במעשה ידיך (תהלים ח'), ממנו משפטו יצא, בשעה שהוא חוטא הקב"ה מביא עליו יסורין מגופו. מלך בשר ודם כשהוא רודה עבדיו הוא מביא מגלבין (רצועות) וכבלים ורודה אותם, אבל הקב"ה אינו כן, כשמבקש לרדות את האדם הוא רודה אותו מגופו ומיסרו ביסורין שנאמר אדם כי יהיה בעור בשרו (ויקרא י"ג) וכו' (ילקוט).

[טוב ורע—תודה על טוב ורע] על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו. או"ה כשטובה באה עליהם הם מכבדים את אלהיהם שנאמר על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו, וכשפורענות באה עליהם הם מקללים את אלהיהם שנאמר והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו (ישעיה ח'), אבל אתם אם הבאתי עליכם הטובה תנו הודיה, הבאתי עליכם יסורין תנו הודיה, וכן דוד הוא אומר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (תהלים קט"ז), וכן איוב אומר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א'). אנשי דור המבול היו כעורים בטובה וכשבאה עליהם פורענות היו כעורים וקבלו אותה בעל כרחם, ואנו שאנו נאים בטובה לא נהא נאים בפורענות? (מכילתא, ילק"ש).

ב

[קץ הגלות—מחשבי קצין] כי עוד חזון למועד ויפח לקץ וגו' ואם יתמהמה חכה לו וגו'. תניא ר' נתן אומר מקרא זה נוקב ויורד עד התהום, לא כרבותינו שהיו דורשין עד עדן עדנין ופלג עדן (דניאל ז'), ולא כר' שמלאי שהיה דורש

האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ׳), ולא כר״ע שהיה דורש עוד אחת מעט היא מרעיש את השמים ואת הארץ (חגי ב׳) וכו׳ יז). מהו ויפח לקץ ולא יכזב? א״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן תיפח רוחן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים כיון שהגיע הקץ ולא בא משיח שוב אינו בא, אלא חכה לו, שנאמר אם יתמהמה חכה לו. שמא תאמר אנו מחכין והוא אינו מחכה? ת״ל לכן יחכה ה׳ לחננכם ולכן ירום לרחמכם (ישעיה ל׳). וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה מי מעכב? מדת הדין מעכבת, וכי מאחר שמדת הדין מעכבת אנו למה מחכים?—לקבל שכר, שנאמר אשרי כל חוכי לו (סנהדרין צ״ז:).

[גאוה] גבר יהיר ולא ינוה. א״ר יוסף שמע מינה האי מאן דיהיר אפילו אאינשי ביתיה לא מתקבל, שנאמר גבר יהיר ולא ינוה, בנוה שלו. אמר רב יהודה אמר רב כל המתגאה בטלית של תלמיד חכם ואינו ת״ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב״ה, כתיב הכא גבר יהיר ולא ינוה וכתיב התם אל נוה קדשך (שמות ט״ו) וכו׳ (ב״ב צ״ח).

ג

[תפלה] תפלה לחבקוק הנביא. רבנן אמרי ארבעה היו שסידרו תפלה וקנטרו דברים כלפי מעלה, ירמיה אמר ואתפלל אל ה׳ אחרי תתי את ספר המקנה (ירמיה ל״ב), מה כתיב למטה צדיק אתה ה׳ כי אריב אליך וגו׳. חבקוק, תפלה לחבקוק הנביא, מה כתיב למעלה למה תראני און ועמל תביט וגו׳ שראה חנניה מישאל ועזריה נכנסין לתוך כבשן האש ונמלטין, וראה ברוה״ק את ר׳ חנניה בן תרדיון וחבריו נשרפין באור, וקרא תגר לפני הקב״ה ואמר רבש״ע אלו צדיקים ואלו צדיקים, אלו טהורים ואלו טהורים, אלו נצולין ואלו נשרפין? על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט. אמר לפניו, פרעה הוא ערל וטמא ויוסף קדוש וטהור ופרעה ממליך את יוסף; נבוכדנצר הוא ערל וטמא ודניאל קדוש וטהור ונבוכדנצר ממליך לצדקיהו ומלביש לדניאל ארגוונא; אחשורוש ערל וטמא ומרדכי קדוש וטהור והוא מלביש את מרדכי לבוש מלכות, כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעוקל. נגלה הקב״ה לחבקוק וא״ל אחרי אתה קורא תגר? לא כן כתיב אל אמונה ואין עול (דברים ל״א)? באותה שעה אמר בשגגה אמרתי, תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות. דוד אמר תפלה לדוד שמעה ה׳ צדק (תהלים י״ז) מה כתיב למעלה מן הענין ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט (שם י׳). משה דכתיב ואתפלל אל ה׳ (דברים ט׳) ומהו אומר להלן למה ה׳ יחרה אפך בעמך וכו׳ (מדרש תהלים סי׳ צ׳).

[תורה—מצוות לאומות העולם] עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים. ארשב״י מדד הקב״ה את כל האומות ולא מצא אומה שהיתה ראויה לקבל את התורה אלא ישראל, ומדד הקב״ה את כל הדורות ולא מצא דור שהיה ראוי לקבל את התורה אלא דור המדבר, מדד הקב״ה את כל ההרים ולא מצא הר שהיה ראוי שתשרה עליו שכינה אלא הר המוריה, ולא מצא הר שתנתן עליו התורה אלא הר סיני, מדד הקב״ה את כל העיירות ולא מצא עיר שראויה שיבנה בית המקדש בתוכה אלא ירושלם, מדד הקב״ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה שתנתן לישראל אלא ארץ ישראל, שנאמר עמד וימודד ארץ וגו׳. ראה ויתר גוים, רב מתנה אמר ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח ולא קיימום עמד והגלה אותם מעל אדמתם, מאי משמע דהאי ויתר לשנא דאגלויי הוא? דכתיב לנתר בהן על הארץ (ויקרא י״א) ומתרגמינן לקפצא בהון על ארעא. ר׳ אחא אמר הקפיצן לגיהנם. רב יוסף אמר ראה שבע מצות שקבלו בני נח ולא קיימום, עמד והתירם להם ונתנם לישראל. ר״א בר״ש אומר ומה שבע מצות שנצטוו בני נח לא יכלו לעמוד בהן, על כל התורה על אחת כו״כ. מ״של למלך שמנה שני אפטרופין, אחד על אוצר של תבן ואחד על אוצר של כסף וזהב. לימים נחשד הממונה על אוצר התבן שלא שמר האוצר כהוגן, והיה מתרעם על שלא מנה אותו המלך על אוצר כסף וזהב, אמרו לו ריקה! אם על אוצר של תבן נחשדת, על אוצר כסף וזהב איך יאמינו אותך? ר׳ תנחומא בר חנילאי אומר התיר להם מאכלות אסורות, משל למה״ד לרופא שעלה לבקר את החולה, ראהו בסכנה ואמר להם תנו לו כל מה שהוא מבקש לאכול. עלה לבקר חולה אחר וראה אותו לחיים, אמר להם כך וכך יאכל וכך וכך לא יאכל. אמרו לו למה אמרת לזה שיאכל כל מה שהוא מבקש לאכול, ולזה אמרת את זה יאכל וזה לא יאכל? אמר להם זה הולך למות וזה הוא לחיים וצריך לשמור את נפשו (ב״ק ל״ח, מכילתא, ילק״ש).

שלמה, כי בית המקדש הוא סמל היהדות. יז) חשבון רבותינו מהפסוק עד עידן עדנין ופלג עידן, היינו עידן גלות מצרים ארבע מאות שנה, ב׳ עדנין שמונה מאות, פלג עידן שתי מאות כס״ה י״ד מאות, ואם נצרף גלות בבל שבעים שנה ובית שני ארבע מאות ועשרים שנה ונוסף עוד 910 שנה אחר החורבן שהיה בשנת ג״א שמונה מאות כ״ט שנה ליצירה שהיא שנת 69 למספר הנהוג, יהיה הקץ בשנת ד״א שבע מאות ול״ט שנה שהיו שנת 979. ור׳ שמלאי דרש בדמעות שליש, שגלות האחרון יתארך שלש פעמים כמו גלות מצרים וגלות בבל, נמצא שלש פעמים ארבע מאות ושלש פעמים שבעים הרי י״ד מאות ועשר, ויתארך הקץ עוד עשר שנים ויכלה לפי חשבונו ד״א שבע מאות ומ״ט שנה או בשנת 989. ואמרו חז״ל שלא נכון לחשוב קיצין רק לחכות על משיח אע״פ שיתמהמה לפי המחשבין קץ הגלות.

[קרבנות — בית המקדש] **כי תאנה לא תפרח ואין יבול בגפנים.** כי תאנה לא תפרח משבטלו הבכורים, ואין יבול בגפנים משבטלו הנסכים, כחש מעשה זית משבטל שמן המאור, ושדמות לא עשה אוכל משבטל לחם הפנים, גזר ממכלה צאן משבטל התמיד, ואין בקר ברפתים משבטלו הקרבנות. ארשב"ג מיום שחרב ביהמ"ק אין יום שאין בו קללה שנאמר ואל זועם בכל יום (תהלים י'). א"ר חייא בר אבא כשהיו הקרבנות קרבים היה סאה חיטין ארבלית שנטחנת עושה סאה סולת, סאה קמח, סאה קיבר, סאה סובין, סאה מורסין, אבל עכשיו אדם מוליך סאה חטין לטחון אינו מביא אלא כשם שהוא מוליך ומעט יותר, למה שבטל לחם הפנים. ראה מה היו הקרבנות יפים להם, שכל מה שהיה קרב על גבי המזבח היה מברך את מינו. א"ר חייא בר אבא אפילו עקרו של מזבח לא נעשה אלא בשביל כפרתן של ישראל, למה נקרא שמו מזבח? נוטריקון מ' שהוא מוחל עונותיהם של ישראל, ז' שהוא זכרון טוב לישראל, ב' ברכה לישראל, ח' חיים לישראל. שתי הלחם ולחם הפנים היו מברכין התבואות והלחם, הבכורים היו מברכין את פירות האילן. מעשה ב"ר יונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה אחת בקיץ והיתה התאנה מלאה תאנים יפות, ירד טל עליהן והיו זובות דבש, באה עז אחת והיתה מנטפת חלב, וקרא לתלמידים ואמר להם בואו וראו מעין דוגמא של ארץ ישראל שהוא זבת חלב ודבש. מעשה בסופר אחד שהיה עולה לירושלם בכל שנה והכירו בו שהוא אדם גדול בתורה, אמרו לו טול לך חמשים זהובים בכל שנה ושב לך אצלנו, אמר להם יש לי גפן אחת יפה והיא עושה לי שלש צפיריאות יח) בכל שנה, הראשונה עושה לי שלש מאות חביות יין ושניה מאתים ושלישית מאה בס"ה שש מאות חביות, ואני מוכר אותם בדמים יקרים הרבה, וכל השבח הזה למה בשביל נסוך היין. ולעתיד לבא הקב"ה מחזיר את הברכות שנאמר ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו (יחזקאל ל"ו) וכו' (ב"ר פע"ג, ילקוט).

צפניה

א

[צפניה הנביא] **דבר ה' אשר היה אל צפניה בן כושי וגו'.** אמר עולא כל ששמו ושם אביו מפורש בנביאים בידוע שהוא נביא בן נביא, שמו ולא שם אביו בידוע שהוא נביא ולא בן נביא; כל ששמו ושם עירו מפורש בידוע שהוא נביא מאותה העיר, שמו ולא שם עירו בידוע שהוא מירושלם. במתניתא תנא כל שמעשיו סתומים ומעשה אבותיו סתומים ופרט לך הכתוב באחד מהם לשבח כגון דבר ה' אשר היה אל צפניה בן כושי בן גדליה וגו' בידוע שהוא צדיק בן צדיק, וכל שמעשיו סתומים ומעשה אבותיו סתומים ופרט לך הכתוב באחד מהם לגנאי כגון ויהי בחדש השביעי בא ישמעאל בן נתניה (ירמיה מ"ב) בידוע שהוא רשע בן רשע (מגילה ט"ו).

[אור לישראל—חופש לארץ ישראל] **והיה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות.** בנרות ולא לאור החמה ולא לאור הלבנה, שאין מבערים את החמץ בהם אלא לאור הנר שיפה לבדיקה, כך עתיד הקב"ה לעשות, אינו מפשפש את ירושלם אלא בנרות לבער משם ע"ז ולעקור משם יצר הרע. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אימתי אתה עושה כך? אמר להם משאעשה מה שכתוב למעלה והיה ביום ההוא נאום ה' קול צעקה משער הדגים ויללה מן המשנה ושבר גדול מהגבעות הילילו יושבי המכתש וגו', שער הדגים זו עכו שהיא נתונה בחיק של הדגים, המשנה זו לוד שהיא משנה לירושלם, הגבעות זו צפורי שהיא נתונה בגבעה, המכתש זו טבריא שעמוקה כמכתש הזה. אמר הקב"ה עשיתי את הדין בארבעה מקומות הללו על כל מה שעשו בהם הגוים לישראל, ובאותה שעה אחפש את ירושלם בנרות. ד"א אחפש את ירושלם, א"ר אחא לא תהא קורא אחפש בסמ"ך (שי"ן שמאלית) אלא בשי"ן (ימנית), אמר הקב"ה אחפש את ירושלם, מוציא אני אותה לחירות, כשם שכתבתי בתורה וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו (שמות כ"א), ואני הכיתי את שתי עיניהם של בניי שנאמר כי נסך ה' עליהם רוח תרדמה ויעצם את עיניהם (ישעיה כ"ט) אינו בדין שיצאו לחפשי? א"ר ברכיה אמרו כנסת ישראל רבון העולמים! הזו הפרוקופי (שכר) שלנו שתחפש את ירושלם בנרות? היכן היא הבטחת הנביאים לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם וגו' (ישעיה ס'), והיה לך ה' לאור עולם, קומי אורי כי בא אורך (שם)? אמר להם הקב"ה לא כמו שאתם סבורים אלא כמו שהראיתי לזכריה מנרת זהב כלה (זכריה ד') זו כנסת ישראל שנאמר בו כלך יפה רעיתי (שה"ש ה'), וכן הראיתי למשה ואמרתי לו ועשית מנורת זהב טהור (שמות כ"ה) זו כנסת ישראל, ירכה זה הנשיא, וקנה זה אב בית דין, גביעיה אלו החכמים, כפתוריה אלו התלמידים, ופרחיה אלו תינוקות, ממנה יהיו, כלך יפה רעיתי ומום אין בך (פסיקתא רבתי, ילקוט).

ב

[„אולי"] **בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה'.** רב אמי כי מטי להאי קרא בכי, אמר כולי האי „ואולי"?

יח) צפיריאות, עושה פירות שלש פעמים בשנה, צפירה

יט) רב אמי כי מטי להאי קרא בכי יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג׳) אמר כולי האי ואולי? רב אסי כי מטי להאי קרא בכי שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה׳ אלהי צבאות (עמוס ה׳) אמר כולי האי ואולי? (חגיגה ד׳).

ג

[גלות לאו״ה ואח״כ לישראל] הכרתי גוים וגו׳ אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר. א״ר אלעזר אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם החרבתי חוצותם מבלי עובר נצדו עריהם מבלי איש מאין יושב אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר וגו׳. אתה מוצא כשחטאו ישראל ובקש הקב״ה להגלותם, אמר אם אני אגלה את ישראל תחלה יהיו לחרפה ולקלון בין האומות, מה עשה הביא את סנחריב על כל האומות והגלה אותן, שנאמר ותמצא כקן ידי לחיל העמים וגו׳ (ישעיה י׳) וכתיב ואסיר גבולות עמים (שם), אמר הקב״ה יהיו ישראל רואים שהגליתי או״ה ויעשו תשובה, כיון שלא עשו תשובה מיד גלו. וכן אתה מוצא ונתתי נגע צרעת בבית (ויקרא י״ד) למה העצים והאבנים לוקים? כדי שיראו הבעלים ויעשו תשובה (יבמות ס״ג, תנחומא).

[עם אחד] כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ וגו׳. א״ל קיסר לר׳ תנחום תא ניהוו כלן לעמא חד דכתיב כי אז אהפוך וגו׳, א״ל לחיי! אנן דמהלינן לא מצינן מיהוי כוותייכו אתון מהליתו והוו כוותן. אמר ליה מימר שפיר קאמרת, מיהו כל דזכי (מנצח) למלכא לשדויה לביבר (גוב אריות), שדיוהו לביבר ולא אכלוה, א״ל מין האי דלא אכלוהו משום דלא כפין הוו, שדיוהו לדידיה ואכלוהו (סנהדרין ל״ט.). א״ר יוסי כי אז אהפוך אל עמים וגו׳ מלמד שכל האומות יהיו גרים גרורים לעתיד לבא. א״ל אביי ודילמא מעבודה זרה הוא דהדרי בהו ולא יתגיירו ביניהם, א״ל לעבדו שכם אחד כתיב. לשעבר כתיב הבה נרדה ונבלה שם שפתם (בראשית י״א) וכתיב בלע ה׳ פלג לשונם (תהלים נ״ה), אבל לעתיד לבא אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ (ע״ז כ״ד, ילק״ש).

חגי

א

[ארץ ישראל ורוב טובה] זרעתם הרבה והבא מעט וגו׳ והמשתכר משתכר אל צרור נקוב. זש״ה ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה וגו׳ כי זרע השלום הגפן תתן פריה וגו׳ (זכריה ח׳), אתה מוצא כשיצאו ישראל ממצרים הוריד משה להם את המן והגיז להם השליו והעלה להם את הבאר, והיה כל שבט ושבט עושה לו אמת המים וממשיכה מן הבאר, והיה נוטע לו תאנים ורמונים וגפנים ותפוחים והם עושין פירות בני יומם כשם שהיו עושין בתחלת בריאתן. וכיון שחטא אדם הראשון נתקללה האדמה שנאמר בזיעת אפיך תאכל לחם, עד שבאו ישראל למדבר. וכשנסתלקה הבאר מהם נסתלקה הטובה. א״ל הקב״ה למשה לך אמור להם כשיכנסו לארץ ישראל אני מחזיר להם הטובה, שנאמר כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים וגו׳ (דברים ח׳). כיון שבאו לארץ התחילו חוטאים שנאמר ותבואו ותטמאו את ארצי עד שגלו ממנה, התחילו זורעים הרבה והביאו מעט פירות, למה שבטלו הבכורים, אכול ואין לשבעה משבטל לחם הפנים, שתו ואין לשכרה משבטל נסוך היין, לבוש ואין לחום לו משבטלו בגדי כהונה, והמשתכר משתכר אל צרור נקוב משבטלו עושי צדקה. שכר האדם לא נהיה (זכריה ח׳) משבטלו עולי רגלים, ושכר הבהמה איננה משבטלו הקרבנות. אבל לעתיד לבא הקב״ה מחזיר את הטובה שנאמר ועתה לא כימים הראשונים וגו׳ (שם) וכו׳ (ילקוט שמעוני).

[ישראל ואו״ה] על כן עליכם כלאו שמים מטל והארץ כלאה יבולה. וכן הוא אומר ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה (ויקרא כ״ו), שבשביל עונות ישראל אף אומות העולם לוקים. אריב״ל אילו היו או״ה יודעים שהם לוקים כשישראל חוטאים, היו מעמידים שני אסטרדיוטין (שוטרים) שיהיו משמרין כל אחד ואחד מישראל שלא יחטא (תנחומא, ילק״ש).

ב

[מתנת ה׳] לי הכסף ולי הזהב נאם ה׳ צבאות. שלשה דברים מדרך ארץ שאלו אנשי אלכסנדריא את ר׳ יהושע בן חנניא: מה יעשה אדם ויחכם? אמר להם ירבה בישיבה וימעט בסחורה, א״ל הרבה עשו כן ולא הועיל להם? א״ל יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר כי ה׳ יתן חכמה (משלי ב׳). מה יעשה אדם ויתעשר? אמר להם ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה, א״ל הרבה עשו כן ולא הועילו, א״ל יבקש רחמים ממי שהעושר שלו שנאמר כי לי הכסף ולי הזהב. מה יעשה אדם ויהיו לו בנים כשרים, א״ל ישא אשה הגונה וינהג עמה בטהרה, א״ל הרבה עשו ולא הועילו, א״ל יבקש רחמים ממי שהבנים שלו שנאמר הנה נחלת ה׳ בנים (תהלים קכ״ז). מאי קמ״ל דהא בלא הא לא סגי (נדה ע׳, ילקוט).

לשון סביבה וחזרה, שנאמר ישוב ויצפור. יט) אחר כל המדות הטובות האלה יש עוד ספק אם ינצל מאף ה׳ ואם יחנן ה׳ אותו, וכן אולי באיכה אחרי כל היסורין עודנו בספק אם יהיה לו תקוה, להורות כי מדרכי התשובה שתהא

זכריה
ב

[משיח] **ויראני ה׳ ארבעה חרשים.** מאן נינהו ארבעה חרשים? א״ר חמא בר ביזנא א״ר שמעון חסידא: משיח בן דוד, ומשיח בן יוסף, ואליהו וכהן צדק. מתקיף ליה רב ששת אי הכי היינו דכתיב אלה הקרנות אשר זרו את יהודה וגו׳ הני יתובי מותיבי ליה ליהודה?! אמר ליה שפיל לסיפיה דקרא ויבואו אלה להחריד אותם לידות את קרנות הגוים הנושאים קרן על ארץ יהודה לזרותה וכו׳ (סוכה נ״ב, ילקוט).

[ירושלם לעתיד] **ויאמר אנה אתה הולך ויאמר אלי למוד את ירושלם.** דרש רבי חנינא בקש הקב״ה למוד את ירושלם לראות כמה רחבה וכמה ארכה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה, רבש״ע! הרבה כרכים נתת להם לאומות העולם ולא נתת להם במדה, ירושלם ששמך בתוכה וצדיקים בתוכה תתן לנו במדה?! מיד ויאמר אליו רוץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלם מרוב אדם ובהמה בתוכה. אמר ריש לקיש עתיד הקב״ה להוסיף על ירושלם אלף קופלא כ) מגדלים, אלף טפוף גינאות, אלף ברניאות, אלף טטפראות, פחותה שבכולם גדולה כצפורי בשלותה, דתניא ר׳ יוסי אומר אני ראיתי צפורי בשלותה והיו בה מאה ושמונים אלף שווקים מוכרי ציקי קדרה (ב״ב ע״ה ועי׳ רש״י).

[ירושלם של אש] **ואני אהיה לה וגו׳ חומת אש סביב.** א״ר יצחק נפחא, אמר הקב״ה אני הצתי אש בירושלם שנאמר ויצת אש בציון (איכה ד׳), ואני עתיד לבנותה באש שנאמר ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה. כתיב שלם ישלם המבעיר את הבערה (שמות כ״ב) אמר הקב״ה עלי לשלם מה שבערתי (ב״ק ס׳). מהו ולכבוד אהיה בתוכה, והלא אין כבודו של הקב״ה אלא במרום שנאמר על השמים כבודו? אריב״ל להודיע שבחן של ישראל לכל באי העולם, שבשבילם הקב״ה מוריד שכינתו משמי מרום ומשרה אותה בארץ וכו׳ (פסיקתא רבתי, ילקוט).

ה

[חנופה — גאוה] **והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם וגו׳.** א״ר יוחנן בשם רשב״י זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל שנאמר ותשאינה את האיפה וגו׳ ואומר למלאך הדובר בי אנה המה מוליכות את האיפה ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער. וגסות הרוח לבבל נחית? והאמר מר עשרה קבין גסות ירדו לעולם תשעה נטלה עילם ואחת כל העולם כלו?—אין, לבבל נחית ואישתרבובי דאישתרבב לעילם וכו׳ ואמר מר סימן לגסות הרוח עניות ובבבל יש עניות של תורה וכו׳ (סנהדרין כ״ד).

ו

[סוסים ומרכבות] **ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות וגו׳.** במרכבה הראשונה סוסים אדומים, כנגד מחנה יהודה שנאמר בו חכליל עינים מיין (בראשית מ״ט), ודוד שבא מיהודה נאמר בו והוא אדמוני עם יפה עינים (ש״א י״ז). ובמרכבה השנית סוסים שחורים, כנגד מחנה ראובן ושמעון שעשו מעשה שחרות, ראובן בחללו יצועי אביו, ובשמעון נאמר בסודם אל תבא נפשי (בראשית מ״ט) במעשה זמרי. ובמרכבה השלישית סוסים לבנים, כנגד אפרים ובנימין ומנשה שנתברכו במגדים שנאמר ממגד תבואות שמש (דברים ל״ד) ורוב מגדים לבנים. ובמרכבה הרביעית סוסים ברודים אמוצים, כנגד מחנה דן שהיו גבורים ואמוצים שנאמר דן גור אריה, וכתיב יהי דן נחש עלי דרך (בראשית מ״ט). וכנגד ארבע מחנות דגלים אלה עמדו ארבע מלכיות, ובשעה שעשו השבטים מעשים לא טובים נפלו בידיהן, גם את זה לעומת זה והאלהים עשה שייראו מלפניו (קהלת ז׳). במרכבה הראשונה סוסים אדומים זו מלכות בבל ששפכה כמה דמים בישראל, ורמז על הצלם הזהב של נבוכדנצר אנת הוא ראשה דדהבא (דניאל ב׳). במרכבה השניה סוסים שחורים זו מלכות פרס ומדי, תניינה דמיה לרוב (שם ז׳) שהושחרו פניהם של ישראל בגזרת המן. המרכבה השלישית סוסים לבנים זו מלכות יון שהלבינו פניהם של ישראל בחרופין ובגדופין. המרכבה הרביעית סוסים ברודים אמוצים זו מלכות אדום שגזרו גזרות בכמה גוונים משונים זו מזו (פסיקתא רבתי, ילק״ש).

ט

[דמשק—ירושלם] **משא דבר ה׳ בארץ חדרך ודמשק מנוחתו.** דרש ר׳ יהודה חדרך זה משיח שהוא חד לאו״ה ורך לישראל, א״ל ר׳ יוסי דורמסקית, יהודה! עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים, מעידני שמים וארץ שאני מדמשק ובו מקום ששמו חדרך. ומה אני מקיים ודמשק מנוחתו? עתידה ירושלם להיות מגעת עד דמשק, ואין מנוחתו אלא ירושלם שנאמר זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל״ב). א״ל ומה אני מקיים ונבנתה עיר על

תמידית מבלי הפסקה כי סליחתו תלויה ועומדת. כ) קופלא (copula), מגדל שראשו עגול וצופין משם למרחוק, טפוף, נשוא למעלה, טפוף גינאות, הם הגנים התלוים באויר (hanging gardens). בירניות כמו בירה, ואולי צ״ל בורגניות כעין מגדל ומקום לשומר העיר. טטפראות, צ״ל טטרפיליות בלשון יון אולם גדול בעל ארבע עליות.

תלה ירמיה ל׳)? אמר ליה שאין עתידה לזוז ממקומה. כתיב ורחבה ונסבה למעלה (יחזקאל מ״א) שעתידה ארץ ישראל להיות מרחבת ועולה מכל צדדיה כתאנה זו שרחבה מלמעלה וקצרה מלמטה, ושערי ירושלם עתידים להיות מגיעים עד דמשק, שנאמר אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק (שה״ש ז׳), וגליות באות וחנות בתוכה שנאמר ודמשק מנוחתו (ספרי, ילקוט).

[משיח] **הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור.** ריב״ל אשכחיה לאליהו דהוה יתיב אפתחא דמערתא דרשב״י, אמר ליה אימת אתי משיח? אמר ליה זיל לישייליה לדידיה. אמר ליה והיכא יתיב? א״ל אפתחא דרומי. א״ל ומאי סימניה? א״ל יתיב בין עניים סובלי חלאים ומנוגעים וכלהו שרו ואסרו בחדא זימנא, ואיהו שרי חדא ואסר חדא כא), אמר דילמא מיתבעינא ולא איעכב. אזל לגביה א״ל שלום עליך רבי ומורי, א״ל שלום עליך בר ליואי. א״ל לאימת אתי מר? א״ל היום! למחר אשכחיא לאליהו, א״ל מאי קאמר לך? א״ל שקורי משקר בי דאמר לי היום אתינא ולא אתא, אמר ליה הכי אמר לך היום אם בקולו תשמעו (תהלים צ״ה). א״ר אלכסנדרי ריב״ל רמי כתיב וארו עם ענני שמיא (דניאל ג׳) וכתיב עני ורוכב על חמור? זכו עם ענני שמיא, לא זכו עני ורוכב על חמור (סנהדרין צ״ח).

[תקיעת שופר בר״ה] **וה׳ אלהים בשופר יתקע.** ר׳ אבא בריה דרב פפי ור׳ יהושע דסכנין אמר לפי שהיה אברהם רואה את האיל נותש מחורש זה ונסבך בחורש אחר, א״ל הקב״ה כך עתידין בניך להסתבך במלכיות מבבל למדי וממדי ליון ומיון לאדום וסופן להגאל בקרניו של איל שנאמר ה׳ אלהים בשופר יתקע. א״ר חנינא ב״ר יצחק כל ימות השנה ישראל נאחזים בעבירות ונסבכים בצרות, ובראש השנה הם נוטלים שופר ותוקעים בו ונזכרים לפני הקב״ה והוא מוחל להם ונגאלים ממלאך המות (ב״ר פ״ב, ילקוט).

יא

[בית המקדש] **פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך.** ת״ר ארבעים שנה לפני חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין אלא בשמאל, ולא היה לשון של זהורית (על שעיר לעזאזל) מלבין אלא מאדים, ולא היה נר המערבי דולק, והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי ואמר היכל היכל! מפני מה אתה מבעית את עצמך? יודע אני שסופך לחרב, וכבר נתנבא זכריה בן עדו פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך. א״ר יצחק בן טבלאי למה נקרא שמו של ביהמ״ק לבנון? שמלבין עונותיהם של ישראל (יומא ל״ט, ילק״ש).

יב

[משיח בן יוסף] **וספדה עליו כמספד על היחיד.** הא הספידא מאי עבידתיה? רבי דוסא אמר על משיח בן יוסף שנהרג כב), דת״ר משיח בן דוד שעתיד להגלות במהרה בימינו אומר לו הקב״ה שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב׳), וכיון שראה משיח בן יוסף שנהרג אמר לפניו רבש״ע איני מבקש ממך אלא חיים, אומר לו חיים בקשת? עד שלא אמרת כבר נתנבא עליך דוד אביך שנאמר חיים שאל ממך נתת לו (שם כ״א) וכו׳ (סוכה נ״ב.).

[אנשים לבד ונשים לבד] **וספדה הארץ וגו׳ משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד.** ת״ר בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ (בשמחת בית השואבה בעזרה) והיו באין לידי קלות ראש, התקינו שיהו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה וכו׳. אמר רב קרא אשכחו ודרוש וספדו הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד, אמרו והלא דברים ק״ו ומה לעתיד לבא שעוסקין בהספד ואין יצר הרע שולט בהם אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד כג), עכשיו שעסוקין בשמחה ויצה״ר שולט בהם על אחת כו״כ (סוכה נ״ב.).

יג

[שלשת ספרים — עשרת ימי תשובה] **והבאתי את השלישית באש וצרפתים וגו׳.** א״ר כרוספדאי א״ר יוחנן שלשה ספרים נפתחין בר״ה, אחד של צדיקים גמורים, ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינונים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, בינונים תלוים ועומדים מראש השנה עד יום הכפורים, זכו (שעשו תשובה) נכתבים לחיים לא זכו נכתבים למיתה. תניא בית

כא) כל המנוגעים התירו את מכותיהם בבת אחת ומנקין אותן וקושרין אותן בבת אחת, כדי להקיל מעבודתם, אך המשיח היה מתיר מכה אחת וקושר אותה מיד, ואח״כ התיר מכה שניה וקושר אותה וכן כולן, כי היה חרד לבוא ולהיות מוכן ומזומן תיכף ומיד כשיגיע הקץ, ולא יצטרך להמתין עד אשר יקשור כל מכותיו ויאבד זמן מעט. וישב בפתח שערי רומא, עיר הבירה של עשו, לידע מתי הגיע סוף הממשלה הרשעה וקץ הגלות. כב) לפי האגדה יעמדו שני משיחין, הראשון משבט יוסף והשני משבט יהודה כמו שני המלכים הראשונים שאול מיוסף ודוד מיהודה, והם שתי המחלוקת בישראל יוסף או אפרים ויהודה, אבל בגאולה האחרונה יתאחדו שני הכוחות לאגודה אחת. כג) מכאן ראיה לעזרת נשים בבית הכנסת, שצריכין הנשים להיות נבדלות לעצמן שלא יתערבו עם הנשים בבית התפלה.

שמאי אומרים שלש כתות הן ליום הדין, אחת של צדיקים גמורים, ואחת של רשעים גמורים ואחת של בינונים, צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי עולם הבא, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם שנאמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם, בינונים יורדין לגיהנם ומצפצפין (מתפללים) ועולים, שנאמר והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף וגו' הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו וגו', ועליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב') וכו' (ר"ה ט"ז, ילקוט).

יד

[שבת לעתיד] **והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור.** הוא יום שבת לעתיד לבוא. הקב"ה ברא יום ראשון ותכנו וגמר כל מלאכתו, שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, וכך כל ימי המעשה. ברא יום שביעי ולא עשה בו מלאכה ולא נאמר בו ויהי ערב ויהי בקר, שהוא שמור לדורות, שנאמר והיה יום אחד וגו' לא יום ולא לילה וגו' (פרקי דר"א פי"ח).

[עולם הבא] **והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.** אטו האידנא לא אחד הוא? א"ר אחא בר חנינא א"ר יוחנן לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הזה על שמועות רעות אומר ברוך דיין האמת ועל שמועות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב, לעוה"ב כלו הטוב והמטיב. רב נחמן אומר לא כעוה"ז העוה"ב, העולם הזה נכתב ביו"ד ה"א (הוי"ה) ונקרא באל"ף דל"ת (אדני), ולעולם הבא כלו אחד (בשם המפורש) וכו'. בעולם הזה כשעבודה זרה מצויה צריכין לומר ה' הוא האלהים (מ"א י"ח), אבל לעוה"ב והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (פסחים נ', ילק"ש).

מלאכי

א

[מלאכי] **משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי.** אמר רב מלאכי זה מרדכי ולמה נקרא שמו מלאכי שהיה משנה למלך כד). מיתבי, ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה ודניאל איש חמודות ומרדכי בלשן וחגי זכריה ומלאכי כלם נתנבאו בשנת שתים לדריוש, קא חשיב מרדכי וקא חשיב מלאכי? תיובתא. ר"י בן קרחא אמר מלאכי זה עזרא, דכתיב בנבואת מלאכי בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל וגו' אשר אהב ובעל בת אל נכר, ומאן מפריש נשים נכריות מישראל, עזרא דכתיב ויען שכניה בן יחיאל וגו' ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונושב נשים נכריות (עזרא י') וכו' (מגילה ט"ו).

[מחשבות שונאינו] **כי תאמר אדום וגו' כה אמר ה' צבאות המה יבואו ואני אהרוס.** פילוסוף אחד שאל את ר' אליעזר לא כך אמר הנביא המה יבנו ואני אהרוס. והלא כל מה שבנו הרומיים קיימים, א"ל ר"א לא דבר הכתוב כנגד הבנין אלא כנגד העצות כה), כל מה שאתם יושבים ומחשבים בלבבכם לבנות עלינו ולכלותינו, הקב"ה הורס עצתכם. א"ל חייך כך הוא, בכל שנה אנו יושבים ומתיעצים איך לגזור גזירות לכלות אתכם וחד סב אתי ומבטיל להון (מדרש תהלים, ילקוט).

ב

[חבוט הקבר] **וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם.** אמר רב הונא אלו בני אדם שמניחים דברי תורה ועוסקים כל ימיהם בחגים, וכל עסקיהם אכילה ושתיה. א"ר לוי אמר רב פפי משמיה דר' יהושע דסיכנין, שלשה ימים אחר מיתה כרסו של אדם נבקעת ונופלת לו על פניו ואומרת טול מה שהבאת בי (שבת קנ"ז).

[אהרן רודף שלום] **בשלום ובמשור הלך אתי ורבים השיב מעון.** זה אהרן שהיה רודף שלום בישראל (ספרא), תורת אמת היתה בפיהו, במשה כתיב ומשפטיו עם ישראל (דברים ל"ג) שהיה אומר יקוב הדין את ההר, אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי. ר"מ אומר מה ת"ל ורבים השיב מעון? מלמד כשהיה אהרן מהלך אם פגע בו אדם רע או רשע נתן לו אהרן שלום, למחר בקש אותו האיש לילך ולעבור עבירה, אמר אוי לי איך אשא עיני ואראה את אהרן, בושתי ממנו שנתן לי שלום! נמצא אותו האיש נמנע מלעבור העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה בזה, הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהם ואומר לו ראה בני, חבירך מתחרט עתה ומכה על לבו ותולש בשערו ואומר אוי לי איך אשא עיני בחברי, בושתי ממנו שאני הוא שסרחתי עליו, והיה יושב אצלו עד שהיה מוציא כל קנאה שיש בלבו על חבירו. שוב הלך אצל חבירו ועושה לו כך, וכשפגעו זה בזה גפפו וחבקו איש לרעהו, זש"ה ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל

כד) משנה למלך אחשורוש, ודרש מלאכי כמו מלכי בלא אל"ף. ומה שהוקשו שחשיב מרדכי בלשן עם מלאכי, אפשר שמרדכי בלשן איננו מרדכי ממגילת אסתר. כה) השורש „בנה" נופל גם על מחשבת הלב, והוא הבנין הרוחני. שונאי ישראל חושבים תמיד לכלותם והקב"ה מבטל עצתם וחד סבא, הוא ישראל סבא אשר יעורר את אחד מיועצי הממשלה להציל אותם כאשר מצינו באיזה מקומות באגדה.

(במדבר כ"א) וכו' (סנהדרין ו', ירוש' פאה פ"א, אבות דר"נ).

[כהנים—רב] כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן, אם דומה הרב למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו. ורבי מאיר היאך גמיר תורה מפומא דאחר (אלישע בן אבויה)? אמר ר' שמעון בן לוי, ר"מ קרא אשכח ודריש הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (משלי כ"ג) לדעתם לא נאמר אלא לדעתי. ר' יוסי בר חנינא אמר מהכא שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך (תהלים מ"ה), מכל מקום קשו קראי אהדדי? הא בגדול הא בקטן (גדול מותר). ד"א כי שפתי כהן ישמרו דעת, חביבין הם ישראל כשהוא מכנן אין מכנן אלא בכהונה שנאמר ואתם כהני ה' תקראו (ישעיה ס"א); חביבין כהנים כשהוא מכנן אין מכנן אלא במלאכי השרת שנאמר כי שפתי כהן וגו' כי מלאך ה' צבאות הוא, כשהתורה יוצאה מפיו הרי הוא כמלאכי השרת, ואם לאו הרי הוא כבהמה וחיה שאינה מכרת את קונה (חגיגה ט"ו, ספרי פ' קרח).

[גרושין] וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' וגו'. אר"א כל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, שנאמר וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' וגו' ואמרתם על מה, על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך. א"ר יוחנן בשעה שעלו ישראל מן הגולה נתפחמו פני נשותיהן מפני החמה, והניחון ונשאו נשים נכריות, והיו נשי ישראל מקיפות את המזבח ובוכות, הוא שמלאכי אומר וזאת שנית תעשו, שנית לשטים. אמר הקב"ה אחר שגזלת וחמסת ונוולת יפיה אנה אתה משלחה? ר' יוחנן בשם ר' חנינא אומר בכל ספר מלאכי כתיב ה' צבאות וכאן כתיב אלהי ישראל, כי שנא שלח אמר ה' אלהי ישראל, אלא אמר הקב"ה לא יחול שמי על הגרושין אלא אם עושה מעשה ישראל בלבד (גטין נ', תנחומא, ילקוט).

ג

[יוסף סמל לציון] הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני. בא וראה שכל מה שאירע ליוסף אירע לציון: ביוסף כתיב וישראל אהב את יוסף (בראשית ל"ז) ובציון כתיב אוהב ה' שערי ציון (תהלים פ"ז), ביוסף וישנאו אותו ובציון נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה י"ב), ביוסף והנה אנחנו מאלמים אלומים ובציון בא יבא ברנה נושא אלמותיו (תהלים קכ"ו), ביוסף המלוך תמלוך עלינו ובציון אומר לציון מלך אלהיך (ישעיה נ"ב), ביוסף ויחלום יוסף חלום ובציון בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים (תהלים קכ"ו), ביוסף להשתחוות לך ארצה ובציון אפים ארץ ישתחוו לך (ישעיה מ"ט), ביוסף ויקנאו בו אחיו ובציון קנאתי לציון קנאה גדולה (זכריה א'), ביוסף כתיב לך נא ראה את שלום אחיך ובציון דרשו את שלום העיר (ירמיה כ"ט), ביוסף ויראו אותו מרחוק ובציון זכרו מרחוק את ה' (שם נ"א), ביוסף ויתנכלו אותו להמיתו ובציון על עמך יערימו סוד (תהלים פ"ג), ביוסף ויפשיטו את יוסף את כתנתו ובציון והפשיט את בגדיך (יחזקאל ט"ז), ביוסף וישליכו אותו אל הבור ובציון צמתו בבור חיי (איכה א'), ביוסף וישבו לאכול לחם ובציון אשור לשבוע לחם (שם ה'). ביוסף ויקרע יעקב שמלותיו וגו' ובציון ויקרא ה' אלהים צבאות וגו' לבכי ולמספד וגו' (ישעיה כ"ב), ביוסף וימאן להתנחם ובציון אל תאיצו לנחמני (שם), יוסף מכרו אותו למדינים ובני ציון ובני יהודה מכרתם ליונים (יואל ד'). אלו הן הרעות שאירעו ליוסף ואירעו לציון, וכן לענין הנחמות מה שאירע ליוסף אירע לציון. ביוסף ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה, וציון יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מ"ח), ביוסף ויט אליו חסד ובציון זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב'), ביוסף ויגלח ויחלף שמלותיו ובציון אם רחץ ה' את צואת בנות ציון וגו' כי על כל כבוד חופה (ישעיה ד'), ביוסף רק הכסא אגדל ממך ובציון יקרא לירושלם כסא ה' (ירמיה ג'), ביוסף וילבש אותו בגדי שש ובציון עורי עורי לבשי עוזך (ישעיה נ"ב), ביוסף ואת יהודה שלח לפניו ובציון הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני (תנחומא, ילקוט שמעוני).

[ממזרים] וישב מצרף ומטהר כסף וטיהר את בני לוי וגו'. אריב"ל כסף מטהר את הממזרים כו) שנאמר וישב מצרף ומטהר כסף וטיהר את בני לוי וזיקק אותם כזהב וככסף, והיו לה' מגישי מנחה בצדקה, אמר ר' יצחק צדקה עשה הקב"ה לישראל שמשפחה שנטמעה נטמעה. א"ר אלעזר אחת לששים שנה או לשבעים שנה מביא הקב"ה דבר בעולם ומכלה את הממזרים ונוטל עמהם כשרים שלא לפרסם את החטאים, אריב"ל זכר לדבר במקום אשר תשחט העו"ה תשחט החטאת (ויקרא ו') וכו' (קדושין ע"א, ירוש' יבמות פ"ח, ילק"ש).

[שניים] כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם. א"ר חנינא בר פפא, אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי אומה ושניתי בה, דור המבול וימח את כל היקום, אנשי סדום ויהפוך את הערים האל, מצרים לא נשאר בהם עד אחד, בבל והכרתי לבבל שם ושאר (ישעיה י"ד), שנאמר הפוך

כגון קטיעא בר שלום, עי' לעיל צד 290. כו) כסף מטהר ממזרים, רש"י פי' מתמת ממונם אמר שנטמעו ונתערבו במשפחות מיוחסות ע"י עשרם, ויותר נראה לפרש כי הכסף שעושים בו צדקה מטהרם ודייק סיפא דקרא והיו לה' מגישי מנחה בצדקה, עי' אוצר ישראל ערך ממזר.

רשעים ואינם (משלי י"ב) ועל כלם אמר דוד שם נפלו פועלי און (תהלים ל"ו). אבל ישראל אם נופלים עומדים שנאמר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי (איכה ה'), ואומר אני ה' לא שניתי ואתם בני ישראל לא כליתם, שנאמר חצי אכלה בהם (דברים ל"ב), חצי כלים והם אינם כלים. וכך אמרה כנסת ישראל דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ (איכה ג'), למה"ד לגבור שהיה מעמיד הקורה והיה מורה בה חצים, החצים כלים והקורה עומדת, אף כן ישראל היסורין כלים והם קיימים, וכן הוא אומר אתם נצבים היום כלכם (תנחומא, ילקוט).

[צבור] במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו. רשב"ג ור"א בר צדוק אמרו אין גוזרין גזרה על הצבור אלא א"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה, ואמר רב אדא בר אהבה מאי קרא במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו, אי איכא גוי כלו אין, יכולין אתם לקבל עליכם גזרת ארור וחרם, ואי ליכא רוב הצבור לא (ע"ז ל"ו).

[צדקה] הביאו את כל המעשר וגו' ובחנוני נא בזאת וגו' והריקותי לכם ברכה. ר' יוחנן אשכחיה לינוקא דריש לקיש אמר ליה פסוק לי פסוקיך, א"ל עשר תעשר (דברים י"ד), א"ל לפרוש לי מר מאי עשר תעשר (לשון כפול), אמר ליה עשר בשביל שתתעשר, א"ל מי שרי לנסויי קוב"ה והא כתיב לא תנסו את ה' אלהיכם (שם ו')? א"ל הכי אמר ר' אושעיא חוץ מזו שנאמר הביאו את המעשר וגו' ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והרקותי לכם ברכה עד בלי די, עד שיבלו שפתותיכם לומר די (תענית ט', ילקוט).

[תורה לשמה] ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו. בין עובד אלהים לצורך אלהים ובין עובדו שלא לצורך אלהים, שלא יעשה דברי תורה קרדום להשתמש בהם ולא עטרה להתפאר בהם. א"ל בר הא־הא להלל היינו צדיק היינו עובד אלהים היינו רשע היינו לא עבדו? א"ל עובד ולא עבדו תרוייהו צדיקי נינהו אלא אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למי ששונה פרקו מאה פעמים ואחת. אמר ליה ומשום חד זימנא קרי ליה עבדו ולא עבדו? א"ל צא ולמד משוק של חמרים, עשרה פרסי בזוזא כז), ואחד עשר פרסי בשני זוזים (חגיגה ט', מדרש תהלים).

[תורה על שם הלומד] זכרו תורת משה עבדי. והלא תורת ה' היא, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים י"ט)? אלא לפי שנתן נפשו עליה שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וגו' (שמות ל"ד) לפיכך נקראת על שמו. כיוצא בו מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל'), וכי דוד בנה ביהמ"ק והלא שלמה בנה, שנאמר ויבן את הבית ויכלהו (מ"א ו'), אלא לפי שדוד נתן נפשו עליו נקרא על שמו, וכה"א זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב (תהלים קל"ב), וכה"א ראה ביתך דוד (דהי"ב י'). רבי אבא אומר אם חפצת בתורה סופך שתקרא על שמך, א"ר יודן בתורת ה' אין כתיב כאן אלא ובתורתו יהגה (תהלים א') שתהא נקראת על שמו, כגון משנתו של ר' חייא, ושל בר קפרא ושל רבי אושעיא, וכיוצא בהם (מדרש תהלים, ילקוט).

[שלום] הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו'. א"ר יהושע משפחת בית צריפה היתה בעבר הירדן ורחקה בן ציון בזרוע, ועוד אחרת היתה וקרבה בן ציון בזרוע, כגון אלו אליהו בא לטמא ולטהר לקרב ולרחק. ר' יהודה אומר לקרב ולא לרחק, ר' שמעון אומר להשוות את המחלוקות, וחכ"א לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא ואומר והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

כז) שער החמרין יש לו קצבה, עד עשרה פרסי בשכר זוז, ויותר מזה אפילו פרסא אחת השכר כפלים, וכן דרכי תלמוד.

תם ספר מלאכי
ונשלמו ספרי תרי עשר

כתובים

תהלים

א

[ספר תהלים] אשרי האיש. אמר ריב"ל בעשרה מאמרות של שבח נאמר ספר תהלים: בניצוח בניגון במשכיל במזמור בשיר באשרי בתהלה בתפלה בהודאה ובהללויה, גדול מכולן הללויה שכולל שם ושבח בבת אחת וכו'. ת"ר כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים ר"א אומר כנגד עצמו אמרן, ר' יהושע אומר כנגד צבור אמרן, וחכ"א יש מהן כנגד צבור ויש מהן כנגד עצמו, האמורות בלשון יחיד כנגד עצמו והאמורות בלשון רבים כנגד צבור, ניצוח וניגון לעתיד לבא, משכיל ע"י מתורגמן, לדוד מזמור מלמד ששרתה עליו רוה"ק ואח"כ אמר שירה, מזמור לדוד מלמד שאמר שירה ואח"כ שרתה עליו רוה"ק, ללמדך שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר שמחה של מצוה, שנאמר ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' (מ"ב י"ג) וכו' (פסחים קי"ז). דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים, ע"י אדם הראשון, ע"י מלכי צדק, ע"י אברהם (איתן האזרחי), ע"י משה, ע"י הימן, ע"י ידותון ע"י אסף, וע"י שלשה בני קרח (ב"ב י"ד:).

[„אשרי"—קריאת תהלים] א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים באשרי א), פתח באשרי דכתיב אשרי האיש וסיים באשרי דכתיב אשרי כל חוסי בו (ברכות ט'). א"ר יהושע בן קרחא עשרים פעמים כתיב „אשרי" בספר תהלים כנגד עשרים „הוי" בספר ישעיה. אמר רבי תמיה אני היאך למדני ר' יהושע עשרים אשרי כתוב בספר תהלים ואני מונה עשרים ושתים כנגד עשרים ושתים אותיות, ועליהם הוא אומר יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים י"ט) שיעשו לדורות, ולא יהיו קורין בהם כקורין בספרי מירם (הומירוס) אלא כקורין בתורה ונוטלין עליהן שכר כבעל הלכות נגעים ואהלות. א"ר ירמיה בשם ר' יוחנן כתיב אגורה באהלך עולמים (תהלים ס"א) וכי תעלה על דעתך שדוד היה מבקש דירה לשנות עולמים? אלא אמר יהי רצון שיהיו קורין בספר תהלים ומזכירין אותי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ויחשב כאילו אני קיים לעולם (יבמות צ"ו: מדרש תהלים).

[לשון נקיה] אשר לא הלך בעצת רשעים וגו'. זש"ד בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח'), אין בהם לא קפדנות ולא עקמומית. מצינו שעיקם הכתוב שתים ושלש תיבות שלא להוציא דבר מגונה מפיו. שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה (בראשית ז'). ואמר ר' יודן בר מנשה אף כשבא לפתוח בסימני בהמה טמאה לא פתח אלא בסימני טהרה שלה, את הגמל כי לא מפרים פרסה אין כתיב כאן, אלא כי מעלה גרה (ויקרא י"א), ואת החזיר כי לא מעלה גרה אכ"כ, אלא כי מפרים פרסה (שם). כך דוד שהקב"ה העיד עליו ואמר בקש ה' לו איש כלבבו (ש"א י"ג), מה בוראו לא הוציא דבר מגונה אף דוד כן. היה לו לומר ארור האיש אשר הלך בעצת רשעים, ולא אמר אלא אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים (מדרש תהלים).

[תורה] כי אם בתורת ה' חפצו. כל מי שעוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפצו. ר' אליעזר אומר, אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים רוצים אנו ליגע בתורה יומם ולילה אבל אין לנו פנאי, א"ל הקב"ה קיימו מצות תפילין ואני מעלה עליכם כאילו יגעתם בתורה יומם ולילה דכתיב והיה לאות על ידכה ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך (שמות י"ג) וכו', ר' יהושע אומר אדם הקורא ק"ש שחרית וערבית כאילו יגע בתורה יומם ולילה. בר קפרא אומר כל מי שקורא שני פרקים שחרית וערבית כאילו קיים ובתורתו יהגה יומם ולילה וכו' (מדרש תהלים אות י"ז).

א) שחשב אשרי ולמה רגשו לפרשה אחת, ומה שאמר ר"י בן קרחא שיש כ"ב אשרי בתהלים, באמת נמצאים כ"ה פעמים אשרי, ושלש פעמים כפולים בפסוק אחד ולא חשב אותם אלא שלשה, ומהרז"ו כתב שחושב רק אלה שסמוכים למעשה טוב, ושלשה אינם סמוכים לדבר טוב.

אמר רבי אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו. לוי ור"ש ברבי הוו יתבי קמיה דרבי וקא פסקי סדרא, אמר לוי ליתני לן מר משלי, ור"ש ברבי אמר ליתני לן מר תהלים, כפיוהו ללוי ואייתו תהלים, כי מטו הכא, פירש רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, קם לוי וא"ל רבי! אתה נתת לי רשות לעמוד, כי אני חפץ ללמוד בספר משלי (ע"ז י"ט. ומדרש תהלים).

[תורה ודרך ארץ] ד"א ובתורתו יהגה יומם ולילה, וכן הוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א'). יכול דברים ככתבן? ת"ל ואספת דגנך (דברים י"א), שתנהג בו מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה, תורתו אימתי נעשית? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם (ישעיה ס"א), ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן שנאמר ואספת דגנך, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם שנאמר ועבדת את אויביך (דברים כ"א). אמר אביי הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כרשב"י ולא עלתה בידם, אמר רבא לרבנן (תלמידים) במטותא מנייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תיתו לבי מדרשא דלא תטרדו במזונייכו כולי שתא. אמר רבה בר בר חנא אמר ר' יוחנן מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, הראשונים שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זה וזה נתקיים בידם, אחרונים שעשו תורתן עראי ומלאכתן קבע זה וזה לא נתקיימו בידם (ברכות ל"ו, ילקוט שמעוני).

ב

[ישראל ואו"ה] למה רגשו גוים. זה"ש הכתוב והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז), מה הים הזה גל שלו עולה ומתגבר כאילו מציף את העולם כלו וכיון שמגיע לשפת הים הוא כורע ומשתטח לפני החול, כך האומות שנמשלים לים כל מי מהן שמזדווג להזיק לישראל, הוא נופל לפניהם, שה נמשלים לחול שכן הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב'). את מוצא נמרד וחביריו נזדווגו לאברהם ונפלו לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית י"ד), אבימלך נפל לפני יצחק, עשו ולבן נפלו לפני יעקב, פרעה ומצרים נפלו לפני ישראל, וכן עמלק סיחון ועוג ול"א מלכים לפני משה ויהושע, סנחריב לפני חזקיה, המן לפני מרדכי, וגוג ומגוג לעתיד לבא לפני ישראל, ועליו דוד רואה וצווח למה רגשו גוים (מדרש תהלים).

[ישראל וקב"ה חד] נוסדו יחד על ה' ועל משיחו. זש"ה כי תצא למלחמה על אויביך (דברים כ"א) מהו על אויביך? אמר להם הקב"ה צאו עליהם כאויבים, וכשם שאין מרחמין עליכם כך אתם לא תרחמו עליהם, ראו מה הם אומרים לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פ"ג), אותו השם שמלאכי השרת מקלסין בו, ברוך ה' אלהי ישראל, לפיכך צאו עליהם כאויבים. אמרו ישראל רבון כל העולמים, עד מתי יהיו עומדין עלינו לכלותינו, שנאמר אלהים זדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי (תהלים פ"ו), אמר להם ולא עליכם לבד קמו אלא אף עלי קמו, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו (ילקוט המכירי).

[ישראל משולים לחטים] נשקו בר. זש"ה בטנך ערמת חטים (שה"ש ז'), למה נמשלו ישראל לחטים? א"ר אידי מה חטה זו סדוקה באמצעיתה ומסוימת, מה שאין אתה מוצא בעדשים ולא בשאר פירות, מפני שהכל טפלין לה, כך ישראל מצוינים באומות העולם במילה ובציצית, והכל טפלין להם. ד"א משל לשבולת של חטים שמתרוממת ועולה, והקנה שלה ארוך, ועליה רחבין וארוכין. הקנה מתגאה ואומר בשבילי נזרע השדה, והעלים ג"כ אומרים כן, אמרה להם השבולת יבא הגרן והכל יהיו מתפייסין ויודעין בשביל מי נזרעה השדה. כשבא בעל הגורן נכנס הקש לאש והמוץ לרוח והחטים נכנסים לקיום, וכל מי שנוטלן מנשקן. כך או"ה אומרים בשבילנו נברא העולם, וישראל אומרים להם הלא נמשלתם כקש דכתיב יאכלמו כקש (שמות ט"ו), ונמשלתם לקוצים דכתיב והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים (ישעיה ל"ג). ד"א בטנך ערמת חטים, ר' חוניא בשם ר' אידי אמר והלא ערמת פלפלין וערמת אסטרובילין ב) יפות משל חטים ולמה נמשלו בחטים? אלא יכול אדם לחיות בלא פלפלין ובלא אסטרובילין, ואי אפשר לחיות בלא חטים, וכשם שאי אפשר לעולם בלא חטים כך אי אפשר לעולם בלא ישראל (ילקוט המכירי).

ג

[עונש ברחמים—בן סורר ומורה] מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו. אימתי אמר דוד זה המזמור? כשהיה עולה במעלה הר הזיתים ובוכה. אם בוכה למה מזמור ואם מזמור למה בוכה? א"ר אבא בר כהנא משל למלך שכעס על בנו וטרדו, ושלח המלך לפדגוג שלו אחריו ומצאו בוכה ומזמר, א"ל הפדגוג למה אתה בוכה ולמה אתה מזמר? א"ל בוכה אני שהקניטני אבא ומזמר אני שאין דיני להרינה, ולא די שלא הרגני אלא שטרדני אצל דוכסין ואפרכין

ב) אסטרובילין, בלשון יוני מין פרי ארז הנאכל ויש בו גרעינין הרבה נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרימון, מוספי לערוך, ופרי זה כמו הפלפלין יקרים מחטים.

שלו. כך אמר דוד, יעקב ברח מלפני עשו שנאמר ויברח יעקב שדה ארם (הושע י״ב), משה ברח מלפני פרעה (שמות ב׳), ואני בורח כמותם, התחיל אומר זכרתי משפטיך מעולם ה׳ ואתנחם (תהלים קי״ט), זכרתי מדת הדין שנהגתי עם הראשונים ונחמתי. ואימתי אמר דוד הפסוק הזה בשעה שאמר לכל עבדיו אשר אתו בירושלם קומו ונברחה (ש״ב ט״ו). ד״א מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, מזמור, קינה מיבעי ליה? דרש ר׳ שמעון בן אבשלום, משל לאדם שיצא עליו שטר חוב, קודם שפרעו היה עצב לאחר שפרעו היה שמח, אף דוד כשאמר לו הקב״ה הנני מקים עליך רעה מביתך (ש״ב י״ב) אמר שמא עבד או ממזר דלא מרחם עלי, כיון שראה שאבשלום הוא מיד שמח ואמר שירה וכו׳. ולמה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג, שאם יאמר לך אדם כלום יש עבד שמורד ברבו, אמור לו כלום יש בן שמורד באביו? אלא הוה, הכי נמי הוה. וגם נסמכו זו לזו ללמדך שקשה תרבות רעה בבית יותר ממלחמת גוג ומגוג, דאילו במלחמת גוג ומגוג כתיב למה רגשו גוים, והכא כתיב ה׳ מה רבו צרי (ברכות ז׳: י׳. ילקוט).

[רמזים] רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה. ר׳ שמואל פתר קרייא בדואג ואחיתופל: רבים, שהיו רבים בתורה; אומרים, אמרו אפשר אדם ששבה את הכבשה (בת שבע) והרג את הרועה (אוריה), והפיל ישראל בחרב, יש לו תשועה?—אין ישועתה לו באלהים סלה; ואתה ה׳ מגן בעדי, הגנת עלי בזכות אבותי; כבודי ומרים ראשי, כבודי על ידי חושי שנתבססה מלכותי על ידו, ומרים ראשי ע״י נתן הנביא שאמר בשמך גם ה׳ העביר חטאתך לא תמות (ש״ב י״ב). רבנן פתרי קרייא באומות העולם: רבים, אלו אומות העולם, כדכתיב הוי המון עמים (ישעיה י״ז); אומרים לנפשי, אפשר אומה ששמעה מפי אלהים לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ׳) ולסוף ארבעים יום אמרו לעגל אלה אלהיך ישראל (שם ל״ב), יש להם תשועה? אין ישועתה לו באלהים סלה; ואתה ה׳, הסכמת עמהם וכתבת בתורה זובח לאלהים יחרם (שם כ״ב); מגן בעדי, הגנת עלינו בזכות אבותינו; כבודי ומרים ראשי, שכנת שכינתך בקרבנו, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ״ה), והרמת ראשנו שנאמר כי תשא את ראש בני בני ישראל (שם ל׳). ונקרא משכן העדות (שם ל״ח), שהוא עדות לכל האומות שנתרצה הקב״ה לישראל על מעשה העגל. אמר ר׳ לוי יסכר פי דוברי שקר יסכר פיהם של או״ה שאומרים שאין השכינה חוזרת עלינו לעולם, שנאמר רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה, לכך נאמר משכן העדות, שהמשכן מעיד ששכינה בישראל. קולי אל ה׳ אקרא, א״ר שמואל בר נחמני בשעה שהיה ביהמ״ק קיים היתה השכינה בהיכל ה׳, שנאמר ה׳ בהיכל קדשו (תהלים ט״ו) משחרב ביהמ״ק ה׳ בשמים הכין כסאו (שם ק״ג) סילק שכינתו לשמים. אר״א בן פדת בין חרב בין לא חרב אין השכינה זזה ממקומה, שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים (מ״א ט׳), וכה״א קולי אל ה׳ אקרא ויענני מהר קדשו סלה, שאפילו הר, הרי הוא בקדושתו (תנחומא, ילקוט המכירי).

ד

[נצחון] למנצח בנגינות לדוד. זה המזמור נאמר בשלשה מיני שבח, בנצוח בנגון במזמור, נגינות היא לשון נבואה כמה דאת אמר והיה כנגן המנגן (מ״ב ג׳), למנצח שהוא נאה לנצח למי שנצוחו לנצח נצחים, למנצח למי שהוא מנוצח מבריותיו. אמר רב כהנא משום ר׳ ישמעאל זמרו למי שמנצחין אותו ושמח. בוא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם, ב״ו נוצחין אותו עצב, אבל הקב״ה נוצחין אותו ושמח שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ (תהלים ק״ו). אמר הקב״ה כשאני נוצח אני מפסיד, נצחתי בדור המבול בדור הפלגה בסדומיים ואבדתי, משה נצחני ונשתכר כל אותן אוכלסין (פסחים קי״ט, מדרש תהלים).

[קרוב לה׳] בקראי ענני אלהי צדקי. זש״ה כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד׳). אמר ר׳ זעירא, אדם שיש לו אוהב כל זמן שהוא מבקש ממנו צרכיו ושאילותיו הוא שונאו ומרחיקו, אבל הקב״ה אינו כן, שכל זמן שאדם מבקש ממנו צרכיו ושאילותיו הוא מחבבן ביותר, שנאמר קרא אלי ואענך ואגידה לך (ירמיה ל״ג). ד״א משל לאדם שיש לו בן בית פעם ראשונה כשהוא נכנס אצלו הוא מושיבו על המטה, פעם שניה מושיבו על הכסא, שלישית על הספסל, רביעית אומר כמה דוחק זה עלי ומטריחני! אבל הקב״ה אינו כן, כל מה שישראל דוחקים ובאים למקום תפלתו להתפלל לפניו הוא שמח לקראתו, שנאמר כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו, לפיכך אמר דוד בקראי ענני אלהי צדקי (שוחר טוב).

[תפלה] אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. אמר הקב״ה כשאתה מתפלל התפלל בבית הכנסת, ואם אין אתה יכול להתפלל בביהכ״נ, התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בשדך התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך, התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך הרהר בלבבך, הדא הוא דכתיב אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, א״ר יודן ובלבד שתידום מאותה עבירה שבידך. מה כתיב אחריו זבחו זבחי צדק, מעלה אני עליך כאילו בנית מזבח והקרבת עליו עולה וקרבנות הרבה, זבח אין כתיב כאן אלא זבחי (פסיקתא דר״כ, ילקוט המכירי).

[ישראל ואו"ה—רשעים בשלוה] נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. אמרו ישראל ומה אומות העולם ע"י שעשו שבע מצות השפעת להם שלוה בעוה"ז, אנו שנצטוינו תרי"ג מצות על אכו"כ שתשפיע לנו טובה, לפיכך על שלותן אנו שמחים שנאמר נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. ד"א אמרו צדיקים ומה אם רשעים אתה משלם להם שכר איזה מצוה שעשו בעולם הזה והם יושבים בשלוה, אנו שמקיימים כמה וכמה מצות על אכו"כ. אמר ריב"ל משל למלך שעשה סעודה וקרא את האורחין והושיבם על פתח הפלטין עד שעה שיכנסו, והיו האורחין רואין כלבים יוצאין ובפיהם פסיונים (עופות שמנים) תרנגולים מפוטמין וראשי עגלים, התחילו אומרים מה כלבים אוכלים כל טוב, סעודה עצמה לפני אורחים מה היא! כך הרשעים נמשלים לכלבים שנאמר והכלבים עזי נפש (ישעיה נ"ז) והרי הן בשלוה זו, ישראל על אכו"כ. א"ל הקב"ה לדוד בטח בה' ועשה טוב (תהלים ל"ז), אם תראה שאני מטיב לרשע אל ירע לך כל כך, אלא הוסיף ועשה תשובה. ומה הרשעים שמכעיסין אותי ואינם מועילין לאחרים עשיתי עמהם טובה, עמך על אכו"כ. למה היה דוד דומה לפועל שעשה כל ימיו עם המלך ולא נתן לו שכרו, והיה הפועל מיצר ודואג שמא אין בידו כלום משכר המלך, והיה שם פועל אחר שלא עשה עמו אלא יום אחד והאכילהו והשקהו ונתן לו שכרו תבואת וקטנית ומעות. אמר הפועל הראשון, ומה זה שלא עשה עמו אלא יום אחד כך, אני שעשיתי עמו כל ימי עאכו"כ, והתחיל לשמוח בלבו. כך אמר דוד נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (מדרש תהלים).

ה

[תפלה בלב—ארבע מלכיות] אמרי האזינה ה' בינה הגיגי וגו'. אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע! בשעה שיש בי כח לעמוד לפניך בתפלה ולהוציא אמרי מפי האזינה, ובשעה שאין בי כח התבונן מה בלבי, בינה הגיגי. ר' יהודה פתר קרייא בארבע מלכיות. אמרי האזינה בבבל, בינה הגיגי במדי, הקשיבה לקול שועי ביון, מלכי ואלהי כי אליך אתפלל באדום, ולמה הוא אומר מלכי ואלהי באדום? אלא אמרו ישראל לפני הקב"ה כמה שמדות וגזרות רעות גזרו עלינו כדי לבטל מלכותך ואדנותך ממנו ולא בטלנו, אלא בכל יום ויום אנו באים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, וממליכים שם אלהותך פעמים בכל יום, ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד וכו' (מדרש תהלים).

[ברכה עם מגן] כי אתה תברך צדיק ה' כצנה רצון תעטרנו. בנוהג שבעולם אדם נותן לחבירו מנה של זהב, ועמדו עליו לסטים ונטלוהו ממנו היכן היא מתנתו? אבל הקב"ה אינו כן, כי אתה תברך צדיק, ולא עוד אלא שתעשה לו מגן, שנאמר כצנה רצון תעטרנו (ילקוט המכירי).

ו

[שמינית] למנצח בנגינות על השמינית. על ארבע גליות שהן שמונה מלכיות, ואדום היא השמינית, הה"ד ראשה די דהב טב חדוהי ודרעוהי תרין מעוהי וירכתה תרין שקוהי תרין רגלוהי תרין (דניאל ב') הרי שמונה, והן: בבל כשדים, מדי פרס, יון ומקדון, ישמעאל ואדום. אמר ר' אייבו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אנו מקלסין אותך בשעה שאתה מקבץ אותנו משמונה גליות שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו וגו' אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים (ישעיה י"א) שמונה אומות בפסוק הזה, לכך נאמר על השמינית. ד"א על השמינית, על שמונה מצות, שש שנצטוה אדם הראשון שנאמר ויצו ה' אלהים וגו', ונח נצטוה על אבר מן החי ואברהם על המילה (פסיקתא, מררש תהלים).

[אף וחמה—תוכחה ברחמים] ה' אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני. זש"ה אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות (משלי כ"ג). טובה היא המרדות שלא באף, וכה"א יסרנו ה' אך במשפט אל באפך (ירמיה י'). האף והחמה שני קוסטינרין של מות הן, וכן משה אמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט'), טובים הם היסורין אלא שאין בי כח לעמוד לא באף ולא בחימה. ר' יודן בשם ר' אמי אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים! אעפ"י שכתוב כי את אשר יאהב ה' יוכיח (משלי ו') ה' אל באפך תוכיחני, ואע"פ שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו (תהלים צ"ד), זאל בחמתך תיסרני. אמר ר' יוחנן משל למלך שהיו לו שני קוסטינרין ג) רעים, וכל מדינה שכעס עליה הוא רודה אותה בהם. פעם אחת סרחה עליו מדינתו שישב בה וביקש לשלוח עליה הקוסטינרין הללו לרדותה, התחילו מבקשים ממנו אדוננו המלך רדה אותנו בכל מה שאתה מבקש חוץ מאלו, כך אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני. אמר להם הקב"ה אם כן למה לי אף וחמה? אמרו לפניו יש לך למי לשלוח אותם, ככתוב שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך (תהלים ע"ט). והקב"ה מסכים עמהם ואומר ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים (מיכה ה'), אבל בישראל מה כתיב לא אעשה חרון אפי לשחת אפרים (הושע י"א). א"ר אלעזר משל למלך שכעס על בנו ובידו חרב הנדית (מארץ הודו) ונשבע שהוא מעבירה על בנו

ג) קוסטינר, בלשון יון שר הטבחים והוא הדיין והשוטר

מפני שהכעיס את אביו. אמר המלך אם אני מעבירה על צוארו אין לו חיים ומי יורש אותי ומלכותי? ולבטל גזרתי אי אפשר. מה עשה המלך, הכניס החרב לנרתיקה והעבירה על צוארו, נמצא שלא הזיק את בנו ולא בטל את גזרתו. ר' חנינא אמר משל למלך שכעס על בנו, והיתה לפניו אבן אחת גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה על בנו, אמר המלך אם אני זורקה עליו אין לו חיים, מה עשה המלך, כתת את האבן ועשאה צרורות קטנות, והיה זורק עליו הצרורות אחת אחת, נמצא שלא הזיק לבנו ולא בטל גזרתו, לכך נאמר ואל בחמתך תיסרנו (ילקוט המכירי).

ז

[צדיק וטוב] **יגמר נא רע רשעים ותכונן צדיק וגו'.** יגמר נא רע רשעים מן העולם; ותכונן צדיק, תכונן מלכותך צדיקו של העולם; וממה שאתה בוחן לבות וכליות אנו יודעים שאתה אלהים צדיק. ואין אדם ראוי להיות נקרא צדיק אלא א"כ עושה טוב, אמר רב טביומי צדיק והוא טוב למה הוא דומה, לפעמון של זהב ומכישו (הגיל) של מרגלית, רשע והוא חוטא למה"ד לאשה כעורה וחוטמה מעלה פוליפוס ד), צדיק ורע רשע וטוב שניהם שקולים כאחד (מדרש תהלים אות ח').

[שקר וזוגתו] **הנה יחבל און והרה עמל וילד שקר.** א"ר לוי בשעה שאמר הקב"ה לנח, כנוס לך שנים שנים מכל מין ומין בתיבה, שנים שנים באו אל התיבה (בראשית ז'), ונכנסו כל אחד עם זיווגו. אתא שיקרא בעא למיעל, אמר ליה נח לית את יכול למיעל אלא א"כ נסבת לך זיווג. הלך ופגע בפחתא ה), אמר ליה פחתא לשיקרא מן הין את אתיא? א"ל מן גבי נח דאזלית ובעי למיעל לתיבותא ולא שביק לי אלא א"כ אית לי בר זוג, ואי את בעי תהוי לי זווגי. אמר ליה פחתא לשיקרא מה את יהיבי לי? אמר ליה שיקרא אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל (מכנים) את תהא נסבא וכל מה דאת מסגל אנא נסבא. עיילון תרווייהו לתיבותא. כד נפקון מן תיבותא הוה שיקרא מכנים ופחתא נסבא דקדמאי קדמאי, אח"כ אזל שיקרא אמר לפחתא מאן אינון כל סגלתא, הב לי כולן, לא בדין אתקנית עמך דכל מה דאת מכנים אנא נסבא. לא הוה ליה פתחון פה, לכך כתיב הרה עמל וילד שקר, שיקרא מוליד שיקרא (מדרש תהלים אות י"א).

[מדה כנגד מדה] **בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל.** כל מה שרשע חופר לצדיק לנפשו הוא חופר, ובסופו יפול בעצמו בשחת יפעל. ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד, זה המן הרשע שכל מה שחשב לעשות למרדכי נעשה לו. אף הרוצה להונות את חבירו לסוף מפסיד את עצמו. מעשה בפרה אדומה שרצו חכמי ישראל לקנות אצל גוי אחד, אמר להם טלו בעד שלשה זהובים, אבל כשהרגיש למה הם צריכים הפרה התחרט עד שהגיעו לאלף זוז, ועד שהביאו הכסף אמר הגוי לחבירו ראה היאך אני משחק ביהודים, ונתן עליה עול כל הלילה, ובבקר כשבאו החכמים ליטל הפרה בדקו אותה ומצאו שתי שערות על צוארה שהן נכפפות מן העול וסימן אחר שהכירו בעיניה שכבר נשאה עול, אמרו לו טול לך שלך ולא רצו לתת לו כלום, וחנק עצמו הגוי מעגמת נפש (פסיקתא רבתי פ' פרה).

ח

[מלאכים ואנשים] **ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים.** אמר רבי מצינו בשלשה מקומות שהיו המלאכים מדיינין עם הקב"ה כנגד האדם: באדם במתן תורה ובמשכן. כשבקש הקב"ה לברוא את האדם נמלך במלאכים ואמר להם נעשה אדם, אמרו לו מה אנוש כי תזכרנו, אמר להם מחר תראו חכמתו. כיון שבראו כינס הקב"ה כל בהמה חיה ועוף והביאם לפני מלאכי השרת ושאל להם מה שמו של זה ושל זה ולא היו יודעים, הביאם אצל אדם ויקרא שמות לכולם, שנאמר ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו (בראשית ב'), אל תקרי לראות אלא להראות למלאכים חכמתו של אדם. וכן במתן תורה, כשבא הקב"ה ליתן תורה לישראל בסיני, התחילו המלאכים מדיינים לפני הקב"ה ואמרו מה אנוש כי תזכרנו וגו' אשר תנה הודך על השמים, אמרו לפניו רבש"ע נאה לך שתתן תורה בשמים, שאנו קדושים וטהורים והיא קדושה וטהורה, אנו בארץ החיים ותורתך היא עץ חיים, מוטב שתהא אצלנו. אמר להם הקב"ה התורה אינה ראויה שתתקיים בעליונים שנאמר ולא תמצא בארץ החיים (איוב כ"ח), והיכן היא מתקיימת בתחתונים שנאמר אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי (ישעיה מ"ה). ר' נחמיה בשם ר' יהודה אומר משל לאדם שהיה לו בן, והיה חסר אצבע אחת, והלך אביו ללמדו אומנות סירקארים (אריגת בגדי משי), התחיל האומן להסתכל באצבעותיו, אמר כל עצמה של אומניות זו אינה אלא בכל האצבעות, ובנך שחסר אצבע אחת אינו יכול ללמדה. כך אמר הקב"ה אין התורה מתקיימת אצלכם לפי שאין פריה ורביה ביניכם ולא אכילה ולא טומאה ולא מיתה, ובתורה כתיב את

ביסורין את המחויבים מיתה למלכות. ד) פוליפוס, חולי החוטם, מין מורסא שגדל בתוך החוטם וריחו רע (pólypus) עי' שבת ק"ם. צדיק ורע היינו צדיק לה' ורע לבריות, או איפכא רשע וטוב, רשע לה' וטוב לבריות הם על משקל אחד, ולכן כשהוא מקלל את הרשע כוונתו על רשע רע. ה) פחתא, פחות שבאנשים שאין לו ערך יחוס או עשירות, בעל מזל רע, וזה מקור להפתגם כי שקר ומזלא בישא

זה תאכלו ואת זה לא תאכלו (ויקרא י"א), וזאת תהיה תורת המצורע (שם י"ד), אדם כי ימות באהל (במדבר י"ט), לכך נאמר לא תמצא בארץ החיים. שוב אמר להם הקב"ה למלאכים כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וגו' ויאכלו (בראשית י"ח) ותינוק שלהם כשהוא בא מבית רבו ואמו נותנת לו פת ובשר וגבינה לאכול, הוא אומר לה היום למדני רבי לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות ל"ד). לא מצאו לו מענה. פעם שלישית כשבקש הקב"ה להשרות שכינתו במשכן, אמרו המלאכים לפני הקב"ה רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו אשר תנה הודך על השמים, אמר להם הקב"ה חייכם כך אני עושה, ואתן את כבודי בשמים וגם בארץ, שנאמר כסה השמים הודו ותהלתו מלאה הארץ (חבקוק ג'), ודוד אמר הודו על ארץ ושמים (תהלים קמ"ח) תחלה על הארץ ואח"כ על השמים (שבת פ"ח, מדרש שוחר טוב).

[כתות שונות] **כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך** וגו'. ר' אייבו אמר שלש כתות הן ו): כת ראשונה אמרה אילו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים והמזלות די לי, שנאמר כי אראה שמיך וגו', כת שניה אמרה כל מה שיש לך ליתן לי תן לעתיד לבוא, כת שלישית של פועלים עצלים אמרה תן לנו עכשיו שלנו ושל אבותינו וכו' (מדרש תהלים).

ט

[העלמה—נבל] **למנצח על מות לבן.** זש"ה את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם וגו' (קהלת ג'). ר' ברכיה בשם ר' יהונתן אמר העלם כתיב, אהבת עלם ועוללים נתן בלבם של אבותיהם, אדם שיש לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן, ואף שהגדול מכובד והקטן מטונף הוא אוהב את הקטן יותר מן הגדול. ד"א גם את העולם נתן בלבם, העלם כתיב חסר וא"ו, שהקב"ה העלים מבריותיו יום המות ויום הדין, מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה אלהים וגו'. אמר דוד, רבש"ע על שהעלמת אותו ממני אני אומר שירה, למנצח על עלמות לבן, על העלמת שנת יום המיתה ויום הדין (ילקוט המכירי). ד"א על מות לבן, על מיתת נבל ז), הפך אותיות לַבֵן. ולמה כתיב לבן ולא נבל? שהוא דומה במעשה לָבָן (שוחר טוב הוצאת באבער סי' י"ז).

[מעשה אלהים ומעשה אדם] **האויב תמו חרבות לנצח** וגו'. האויב תמו, חרבותיהם קיימים. כגון קוסטנטינוס שבנה קוסטנטינא, פילוס בנה פוליא ח), אנטיוכס בנה אנטוכיא, רומילוס בנה רומי, אלכסנדרוס מוקדן בנה אלכסנדריא, סלייקוס בנה סליקיא, סקילוס בנה סקיליא, הם תמו וחרבותיהם קיימים לנצח, ואתה כביכול ערים נתשת ירושלם וציון, אבד זכרם המה, כדכתיב ערי קדשך היו מדבר ציון מדבר היתה ירושלם שממה (ישעיה ס"ד). משיבו הקב"ה, ה' לעולם ישב וגו' הקב"ה הוא קיים לעולם, כונן למשפט כסאו ויבנה ירושלם וציון וערי יהודה, וכה"א בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' (ירמיה ג') וכו' (מדרש תהלים).

[עני ואביון] **ויהי ה' משגב לדך.** א"ר יוחנן כל מקום שכתוב במקרא דל דך רש תככים אביון מך עני הילך, בישראל הכתוב מדבר. דל כתיב מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד (תהלים ע"ט), דך כתיב ויהי ה' משגב לדך, רש תככים כתיב רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' (משלי כ"ט), אביון דכתיב ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו (ישעיה כ"ט), מך דכתיב כי ימוך אחיך (ויקרא כ"ה), עני דכתיב וידעו בן עניי הצאן (זכריה י"א), הילך דכתיב עליך יעזוב חלכה (תהלים י') וכו' (מדרש תהלים).

[קדושים — בן קופיא] **כי דורש דמים אותם זכר.** כשיבא הקב"ה ליפרע פורענות הצדיקים ולתבוע דמו של ר' עקיבא הוא תובע דמו של בן קופיא. לא שכח צעקת ענוים, אינו שוכח דמן של הרוגי מלכות מיד אומות העולם, ולא דמן של צדיקים בלבד אלא כל מי שנהרג בימי השמד. אלו הן עשרה הרוגי מלכות ר' שמעון בן גמליאל, ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול, ר' ישבב הסופר, ר' חוצפית המתורגמן, ר' יוסי, ר' יהודה בן בבא, ר' יהודה הנחתום, ר' שמעון בן עזאי, ר' חנינא בן תרדיון, ור' עקיבא. בן קופיא מהו? פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד שיהרוג ר' יהודה הנחתום, מה עשה בן קופיא, עשה עצמו דיין ודן אותו שיתנו לו ספיקולא (גזר להורגו), וגזר שישחטו אחר תחתיו והצילו. רץ לשון הרע ואמר שם שלא נהרג ר' יהודה, וגזרה המלכות שיהרגו שניהם ויחתכו את בן קופיא חתיכות חתיכות, ועתיד הקב"ה לדרוש דם שניהם. אמר ר' אבהו בשם ר"א כל צדיק וצדיק שאו"ה הורגין אותו, הקב"ה כותבו בפופוריא שלו (רשימתו), וכשבא יום הדין אומר לאו"ה למה הרגתם הצדיק ההוא, והם כופרין ואומרים לא הרגנו אותו, מיד מביא הקב"ה הפופוריא שלו ודן אותם

התחתנו יחדיו. ו) שלש כתות מתנגדות ברעיונותיהן, הראשונה כולה רוחניות ולא תדאג אפילו למתן שכר, השניה כל מחשבותיה לעוה"ב ותקוה לקבל שכר טוב, השלישית עיניה לנוכח יביטו ותחפוץ שכר בעד מעשיה ומעשי אבותיה בעולם הזה מבלי לחכות ולהמתין לעתיד לבא, והמדרש קורא אותם פועלים עצלים. ז) זה אחד מדרכי הבקרת להפוך האותיות. ובאמת אין למלות על מות לבן שום מובן כלל. ח) פולא היא אפוליא (Apulia) מחוז באיטליא סמוך לניאפול. תרגום מאיי כתים (יחזקאל כ"ז) אפוליא, ובהשמטת אות א' פוליא וכן בלשון העם היום Puglia, סקיליא הוא

ונותן להם אפופסין (גזר דין) שנאמר ידין בגוים מלא גויות (תהלים ק"י) וכו' (שוחר טוב).

י

[תגר למדת הדין] למה ה' תעמוד ברחוק וגו'. ארבעה נביאים קראו תגר כנגד מדת הדין, דוד ירמיהו אסף ובני קרח, דוד צוח למה ה' תעמוד ברחוק, א"ל הקב"ה, דוד! שכן רע אתה, הלא הם הרחיקוני מעליהם? דא"ר יונתן בר"א שלש שנים ומחצה היו שונאים מקיפים את ירושלם ושכינה עומדת על הר הזיתים ומכרזת דרשו-ה' בהמצאו ולא היו משגיחין, ואתה אומר למה ה' תעמוד ברחוק ט)? ירמיה אמר למה לנצח תשכחנו (איכה ה') א"ל הקב"ה וכי אני עזבתים תחלה? הלא הם עזבו ושכחו אותי שנאמר שכחו אל מושיעם (תהלים ק"ז) עזבו את ה' (ישעיה א'). אסף אמר למה אלהים זנחת לנצח (תהלים ע"ד), א"ל הקב"ה אסף! אני הוא ששכחתים תחלה? הלא הם זנחו אותי שנאמר זנח ישראל טוב (הושע ח') ואין טוב אלא הקב"ה שנאמר טוב ה' לכל. בני קרח אמרו למה פניך תסתיר (שם ע"ד), א"ל הקב"ה הלא הם הסתירו פנים תחלה, סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות ויסבו פנים ונתנו לי עורף (ילקוט שמעוני).

[משיח] ד"א למה ה' תעמוד ברחוק, מין אחד שאל את רבן גמליאל, האם מקוים אתם לגאולה, א"ל הן, א"ל והא כתיב בצאנם ובקרם ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה'), וכי יש אשה חולצת שיכול בעלה לשוב אליה? אמר לו רבן גמליאל ומי חולץ האשה או האיש, אומר לו האשה חולצת, א"ל הוא חלץ אותנו ואנו לא חלצנו אותו, יבמה דחלצו לה אחין מידי משש אית ביה? מי כתיב חלץ להם, מהם כתיב, וכה"א קמתי אני לפתוח לדודי ודודי חמק עבר (שה"ש ה'), התחילו קוראין למה ה' תעמוד ברחוק (שוחר טוב).

[רשע שהשעה משחקת לו] יחילו דרכיו בכל עת מרום משפטיך מנגדו. תניא ר' דוסתאי בר מתון אומר מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז שנאמר עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם (משלי כ"ח). אבל ר' יצחק אמר אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו שנאמר יחילו דרכיו בכל עת, ולא עוד אלא שזוכה בדין שנאמר מרום משפטיך מנגדו, ולא עוד אלא שרואה בשונאיו שנאמר כל צורריו יפיח בהם (ברכות ז':).

[מלחמת גוג ומגוג] קומה ה' אל נשא ידך אל תשכח ענוים. ר' פינחס בשם ר' הושעיא אמר חמש עמידות (בלשון „קומה") העמיד דוד להקב"ה בספר ראשון שבתהלים, כנגד ארבע מלכיות שראה אותן ברוה"ק היאך הן עומדות לשעבד את ישראל, והוא מעמיד להקב"ה בכל אחת ואחת. והחמישית שראה מלכותו של גוג ומגוג שבא על ישראל בחזקה, ואמר להקב"ה קומה ה' אל נשא ידך. אמר לפניו רבש"ע אין ממלכה זו ראויה להזדווג לה אלא אתה, ומהו אומר נשא ידך, משל לגבור שהיה עובר בנהר ובנו עמו, אחזו בידו להעבירו וכשהגיע לחצי הנהר נתגברה השבולת למעלה על ראש בנו, צעק הנער ואמר אבא אילולא שאתה מחזיקני כבר הייתי שטוף בשבולת, אלא מה הנייה לי שאני עומד ומתבלע במים. אם מבקש אתה שאחיה הגבה ידך—הרם ידך דאנא טבע. כך ארבע מלכיות משולים במים, שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון (ישעיה י"ז) וישראל טובעים בתוכם, שנאמר טבעתי ביון מצולה ואין מעמד (תהלים ס"ט), ואלמלא הקב"ה עמהם לא היו יכולין להנצל, שנאמר כי תעבור במים אתך אני וגו' (ישעיה מ"ג), וכיון שצפה דוד שפעמים החטא גורם והאומות מתגברין כשבולת של מים לשטוף את ישראל, התחיל צווח קומה ה' אל נשא ידך, הרם ידך דאנן טבעין, וכה"א אל תשטפני שבולת מים ואל תבלעני מצולה (תהלים פ"ט), לפיכך הוא אומר קומה ה' אל נשא ידך. א"ל הקב"ה חייך אני נושא את ידי, שנאמר כי אשא אל שמים ידי וגו' (דברים ל"ב) ואומר הנה אשא אל גוים ידי (ישעיה מ"ט) וכו' (ילקוט המכירי).

[עתים שונים] תאות ענוים שמעת ה'. ר' יודן בשם רב אחא אמר זה משה שנקרא עניו מאד (במדבר י"ב), בשעה שאמר לו הקב"ה למשה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש (ויקרא ט"ז) התחיל מצטער, אמר כמדומה לי שאין אחי יכול לכנוס לפנים מן המחיצה, כי יש עת לשעה ויש עת ליום, יש עת לשנה ויש עת לשתים עשרה שנה, יש עת לשבעים שנה ויש עת לעולם. עת לשעה מגופיה דקרא ואל יבא בכל עת אל הקדש, עת ליום שנאמר ומים במשורה תשתה וגו' מעת עד עת (יחזקאל ד'), עת לשנה שנאמר ויהי לעת תשובת השנה (דהי"א כ'), עת לשתים עשרה שנה י) שנאמר עד עת בוא דברו (תהלים ק"ה), עת לשבעים שנה שנאמר כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אותם (שם כ"ז), ויש עת לעולם שנאמר מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד') וכתיב ויהי עתם לעולם (שם פ"א). א"ל הקב"ה למשה לא כשם שאתה סובר, אלא בכל שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס. התחיל לומר תאות ענוים שמעת ה' (שוחר טוב).

ג"כ מחוז באיטליא (Cicilia). ט) לפ"ז היה מחבר המזמור בזמן החורבן, ומה שאומר דוד צוח למה ה' תעמוד ברחוק תלה המזמור בו מפני שכתוב בתהלים, וכן בדרושים אחרים אף כי עש־ה אנשים כתבו ספר תהלים. י) כתב בעל מ"כ פסוק זה נאמר על יוסף כשיצא מבית האסורים, ובן י"ז שנה היה כשפירש מאביו ושנה אחת בבית פוטיפר וכתיב ויוסף

יא

[שבנא וסייעתו—אגרת בחץ] **כי הנה הרשעים ידרכון קשת כוננו חצם על יתר וגו׳.** ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא אומר זה שבנא ויואח יא) שנטלו אגרת ותחבוה בחץ וזרקו בעד החלון ופשטיה לסנחריב, וכתבו בה כל ישראל מבקשים להשלים עמך אבל חזקיה וישעיהו אין מניחים אותנו, והוא שצפה דוד ברוה״ק ואמר כי הנה הרשעים אלו שבנא ויואח, ידרכון קשת כוננו חצם על יתר, על דמתחו גירא, לירות במו אופל לישרי לב, לשני ישרים חזקיה וישעיה (ויק״ר פ״ה, ילקוט המכירי).

[צדיק ורשע במדרגות שונות] **ישר יחזו פנימו.** שבע כתות של צדיקים עתידות לעמוד לפני חי וקיים קב״ה, הכת הראשונה והמעולה שבהן שמקבלת פני שכינה זו כת ישרים, שנאמר ישר יחזו פנימו, וכתיב ישבו ישרים את פניך (תהלים ק״מ), הכת השניה יושבת בבית המלך שנאמר אשרי יושבי ביתך (שם פ״ד), הכת השלישית עולה בהר לקראת המלך שנאמר מי יעלה בהר ה׳ וגו׳ (שם כ״ד), הכת הרביעית היא בחצר המלך שנאמר אשרי תבחר ותקרב ישכון בחצריך (שם ס״ה), הכת החמישית באהל המלך שנאמר ה׳ מי יגור באהלך (שם ט״ו), הכת הששית בהר קדשו של המלך שנאמר מי ישכון בהר קדשך (שם), הכת השביעית במקום המלך שנאמר ומי יקום במקום קדשו (שם כ״ד). וכל כת וכת יש לה מדור ומדור בפני עצמה בגן עדן. וכנגדן שבע בתי דירות לרשעים בגיהנם ואלו הן: שאול ואבדון וצלמות, ארץ תחתית וארץ נשיה וגיהנם ודומה. ר׳ לוי אמר דומה זה חצר־מות (מדרש תהלים).

יב

[חסידים — אנשי אמונה] **הושיעה ה׳ כי גמר חסיד כי פסו אמונים.** ת״ר משמתו הנביאים הראשונים בטלו אורים ותומים, משחרב הבית בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אמונה שנאמר הושיעה ה׳ כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם (סוטה פ״ט, מ״ח ע״א). אדריינוס שחיק עצמות שאל באיזו זכות אומה זו עומדת? אמרו לו יש בה חסידים ויש בה צדיקים ויש בה יגעים בתורה, מיד גזר והטילו מרגזאות יב) בארץ כדי שלא יעסקו בתורה. פעם אחת אבדה המטרונא של אדריינוס קפסא מלאה דינרין, ומצא איתה חסיד אחד והוליכה אצלה, אמרו לה אינו יודע מה היא לפיכך הביאה לך. אמרו להן קופסא כולה דהבא מלבר ואתם אומרין אינו יודע מה היא?! אמרה המטרונא תהא אומתיה חסרה ליה, אמרו לה הוא מחזיר אבדתך ואת מקללת אותו? אמרה להם אילו עוד הוה באומתיה כוותיה, אנן לא הוינן בעלמא. ונתנה לו הרמנא להיות יוצא ונכנס בגנזי המלך שלא ברשות, ומצא ההיא סומפונא (כתב הגזרה על ישראל) ופינה אותה משם, וכשמת קראו עליו בני דורו הושיעה ה׳ כי גמר חסיד (מדרש תהלים וילקוט המכירי).

[מסחר של שקר] **שוא ידברו איש את רעהו שפת חלקות בלב ולב ידברו.** מעשה בעיר אחת שהיו חסרים מלח, אמרו חבורה של חמרין נלך להביא מלח למכור, אמר ראש החבורה יש לי לחרוש למחר, אבל המתינו לי עד למחרתים ונלך ביחד, מה עשה אמר לאשתו הסימן הזה יהא בידך אם אני אומר ליך תני את העול, את תני לי את האוכף, ואם אומר ליך תני לי את הקנקן (כלי מחרשה) את תני לי את השק, וכן עשתה והוא נתן את השק על גבי החמור והלך לו, לבקר עמדו חבירו והלכו לביתו וקראו לו, אמרו להם שכניו מי אתם מבקשים, כבר הלך לו מאמש, וכשהם הולכים בדרך מצאוהו חוזר, אמרו לו למה עשית כן? אמר להם אילו הלכנו כולנו והבאנו מלח, היינו מוכרים אותו בזול, עכשיו הבאתי אני לבדי ועד שאתם חוזרים שלי נמכר, וכשתחזרו אתם תמכרו אותו ביפה, וע״ז נאמר שוא ידברו איש את רעהו. מעשה ברבי יונתן שהיה עדשים מצפצפין (עולם ביוקר) בעירו, והיה אצלו קרובו מעיר אחרת, אמר לו ר׳ יונתן עדשים אני מבקש לקנות יש מהם בעירך? אמר לו הן והם בכך וכך, וכשתבא לעירי אני נוטלם בשבילך. לימים הלך ר׳ יונתן לעיר קרובו ובא לביתו ושאל עליו אמרה לו אשתו שהוא בשדה, המתין עליו ולא בא, שאל לאחד מבני העיר יש כאן עדשים בכך וכך? אמר לו לאו, רצונך בחטים? אמר לו עדשים אני רוצה, הרבה עלו הדמים ונטל הימנו. כשבא קרובו מן השדה א״ל ר׳ יונתן ולא אמרת לי שבכך וכך העדשים? הרי הוסיפו עלי יותר ממה שאמרת לי, א״ל שמא עדשים אמרת להם? אילו אמרת להם חטים אני מבקש היו אומרים לך רצונך בעדשים? ועכשיו שאמרת להם עדשים אני מבקש אמרו לך רצונך בחטים? וחוסיפו על מקח העדשים, לכך נאמר שוא ידברו איש אל רעהו שפת חלקות (מדרש שוחר טוב).

[לשון הרע] **יכרת ה׳ כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות.** בר קפרא בשם ר׳ נתן אומר קשה לשון הרע שכבר בא דוד וכרתו ברוה״ק שנאמר יכרת ה׳ כל שפתי חלקות. ומה תקנתו שלא יבא לידי לשון הרע? אם ת״ח הוא יעסוק בתורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים (משלי ט״ו) ואין לשון

בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, הרי ששהה בבית האסורים י״ב שנה. יא) יואח נזכר עם שבנא (מ״ב י״ח, ישעיה ל״ו), אך לדעת אחרים זהו שבנא אחר (עי׳ תוס׳ שבת י״ב) ובגמרא לא נזכר יואח (סנהדרין כ״ו.) ועי׳ הערת הרש״ב על מדרש תהלים בפרשה זו. יב) מרגזאות, גזרות רעות

אלא לשון הרע שנאמר חץ שחוט לשונם (ירמיה ט׳), ואין עץ חיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳). ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו שנאמר מרפא לשון וגו׳ וסלף בה שבר ברוח (שם ט״ו). ארשב״י למה נקרא לשון הרע לישן תליתאי? לפי שהורג שלשה, האומרו והמקבלו והנאמר עליו, רב ביבי בשם ר׳ יהושע אמר מצינו שהרג לשון הרע ארבעה בימי שאול, דואג שאמרו שאול שקבלו ואחימלך ונוב עיר הכהנים שנאמר עליו, ואבנר שהיה סיפק בידו למחות ולא מיחה (מדרש תהלים).

[בזיון לבריות ולמצות] סביב רשעים יתהלכון כרום זלות לבני אדם. ר׳ יוחנן ור״א דאמרי תרוייהו כיון שצריך אדם לבריות פניו משתנות ככרום, שנאמר כרום זלות לבני אדם. מאי כרום? כי אתא רב דימי אמר עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו, וכיון שהחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים (ברכות ו׳:). א״ל ההוא רבנן לרב ביבי בר אביי מאי כרום זלות לבני אדם, דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלין בהם וכו׳. אימתי כרום זלות לבני אדם? בשעה שירום הקב״ה ויפרסם המצות בתורה הבזויות לאו״ה. מה לך יוצא ליסקל? על ששמרתי את השבת, מה לך יוצא לישרף? על שאכלתי מצה בפסח, מה לך יוצא ליהרג? על שמלתי את בני, מה לך יוצא לידקר בפרגולין יג)? על שעשיתי רצון אבי שבשמים. הה״ד מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הכיתי בית מאהבי (זכריה י״ג), המכות האלה גרמו לי לאהוב לאבי שבשמים, לכך כתיב כרום זלות לבני אדם, לכשירומם הקב״ה המצות הבזיות לבני אדם בעוה״ז (מדרש שוחר טוב וילקוט המכירי על תהלים).

יג

[„עד אנה"—מדה כנגד מדה] עד אנה ה׳ תשכחני נצח. זש״ה ויהי כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע (זכריה ז׳), א״ר יצחק מדה כנגד מדה, אמר הקב״ה לפי שאמרתי ארבע פעמים עד אנה כדכתיב עד אנה ינאצוני (במדבר י״ד), ועד אנה לא יאמינו בי (שם), עד אנה מאנתם (שמות ט״ז), עד מתי לעדה הרעה (במדבר י״ד), כך אני עתיד למסור אתכם ביד ארבע מלכיות, ואתם אומרים ארבע פעמים עד אנה; עד אנה ה׳ תשכחני בבבל, עד אנה תסתיר את פניך במדי, עד אנה אשית עצות בנפשי ביון, עד אנה ירום אויבי עלי באדום. ד״א בנפשי, אני מתחייבת בנפשי מפני הגזרות שגוזרין עלי לבטל תורתך ומצותיך ואני מוסרת נפשי עליהן (מדרש תהלים).

יד

[ציון—פסוק כפול] מי יתן מציון ישועת ישראל וגו׳. א״ר לוי כל הברכות והטובות והנחמות שמביא הקב״ה על ישראל מציון מביאן. תורה מציון שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב׳), ברכה מציון שנאמר יברכך ה׳ מציון (תהלים קכ״ח), הופעת ה׳ מציון שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע (שם נ׳), סעד מציון שנאמר ומציון יסעדך (שם כ׳), חיים מציון שנאמר כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה׳ את הברכה חיים עד העולם (שם קל״ג). גדולה מציון שנאמר מי יתן מציון ישועת ישראל. את מוצא שתי פעמים כתוב בתהלים מי יתן מציון ישועת ישראל, אחת בספר ראשון ואחת בספר שני (נ״ג ז׳), ולמה? א״ר לוי הרב אומר פסוק אחד והתלמיד אומר פסוק אחד, הרב זה הקב״ה שאמר מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה׳), והתלמיד זה משה שאמר ומי יתן כל עם ה׳ נביאים (במדבר י״א), ולא נתקיימו דברי הרב ודברי התלמיד בעוה״ז. אבל לעתיד לבא מתקיימים דברי שניהם, דברי הרב ונתתי לכם לב חדש (יחזקאל ל״ז) ודברי התלמיד והיה ביום ההוא אשפוך את רוחי על כל בשר (יואל ג׳). ר׳ יודן בשם ר׳ יהושע בן לוי אמר לפי שהתינוקות של בית רבן אומרים שתי פעמים ביום שחרית וערבית הושיעני אלהי ישענו, הושיענו ה׳ אלהינו יד), לכך אמר דוד שתי פעמים מי יתן מציון ישועת ישראל. א״ר תנחומא פסוק אחד אומר הושענו ה׳ אלהינו (תהלים ק״ו) ופסוק אחד אומר מי יתן מציון ישועת ישראל, משל לבן מלך שאירס לבת מלך וקבעו פרותיזמיא (זמן החופה) ביום פלוני, בנו של מלך מצפה לשמחתו ובתה של מלך מצפת לשמחתה, ומי מעכב? הוי אומר פרותיזמא מעכב. כך הקב״ה מצפה לישועתן של ישראל וישראל מחכין לישועתו של הקב״ה, ומי מעכב פרותיזמיא, שנאמר כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה ס״ג) וכו׳ (ילקוט המכירי).

טז

[עשרת ימי תשובה—לולב] תודיעני אורח חיים וגו׳ נעימות בימינך נצח. אלו

לאיים על ישראל (frightfulness). יג) פרגולין בלשון יון שוט ורצועה לרדות (knout). והרעיון הוא כי המצות העומדות ברומו של עולם היהדות ואשר בני ישראל נהרגים עליהן, הן זלות לבני אדם מאו״ה, אך לעתיד יכירו וידעו את מעלת המצות אשר כדאי היו להיות נהרגין עליהן על קדוש השם. יד) בתהלים ק״ו מ״ז כתיב הושיענו ה׳ אלהינו, ובדהי״א ט״ז ל״ה כתיב הושיענו אלהי ישענו, והיו נוהגין כן לומר עם התינוקות. וכן מנהגנו לומר בשחרית בהודו הפסוק מדי״ה הושיענו אלהי ישענו, ובערבית בברוך ה׳ לעולם הפסוק מתהלים הושיענו ה׳ אלהינו, ומדוע? כי ה׳ הוא מדת רחמים ואלהים מדת דין, וע״ז אמרו חז״ל להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, עי׳ הערות הרש״ב לשוחר טוב סי׳ ל״א.

עשרת ימי תשובה שבין ר"ה ליו"כ בימים שהקב"ה קרוב לקוראיו, שנאמר אורח חיים שובע שמחות את פניך. מהו נעימות בימינך נצח? אמר ר' אבין זה הדם ולולב וערבה שהן נעימות ונוטלין בימין, שישראל נוצחין בהן. בנוהג שבעולם שני הניוכין רצין באיפדרמוס מי נוטל באיין טו)? מי שהוא נוצח. כך בר"ה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, ואף ישראל עוברין לפניו, ואין אדם יודע מי זכה בדין, אם ישראל או או"ה. עבר ר"ה ובא יוה"כ וכל ישראל מתענים ולובשים בגדים לבנים ונאים, עבר יוה"כ ואין אדם יודע מי נוצח ישראל או או"ה, כיון שהגיע יום טוב הראשון של חג, וכל ישראל גדולים וקטנים נוטלין לולב בימינם ואתרוג בשמאלם, מיד הכל יודעין שישראל נוצחין בדין. וכיון שהגיע יום הושענא רבא נוטלין ערבי נחל ומקיפין הבימה שבע הקפות, ואומרים אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא, מיד מלאכי השרת שמחים ואומרים נצחו ישראל נצחו ישראל! וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם (ש"א ט"ו), והוא שאמר דוד אורח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (פסיקתא, מדרש תהלים מזמור י"ז).

יח

[סולם רעוע — תפלה] **אני קראתיך כי תענני אל הט אזנך לי שמע אמרתי.** זש"ה ואני בתומי תמכת בי ותציבני לפניך לעולם (תהלים מ"א). אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אלולא אתה שתמכת בי לא הייתי יכול לעמוד בעולם. א"ר פינחס הכהן בר חמא משל למה"ד לסולם גדול ועטרה בראשו, אמר המלך כל מי שיעלה לראשו נוטל העטרה, עלה אחד והגיע לשני חווקין (שליבות) ונפל, כך השני וכך השלישי, עלה האחרון שהיה לו בינה, וראה כשהגיע לשנים ושלשה חווקין שרגליו מתמוטטות, התחיל קורא אדוני המלך בוא וסעדני, אמר לו המלך אילו עשיתי כך לראשונים לא היו נופלים ומתים, א"ל אדוני המלך הם לא קראו לך ואני קראתיך, בבקשה ממך לעזרני. הסולם הוא היצה"ר, בא דור המבול ושטפו, בא דור הפלגה ושטפו, בא דוד והתגבר יצה"ר לשלוט בו וכיון שנפל ברשתו התפלל ועשה תשובה ובקש מהקב"ה שיעזרו, א"ל הקב"ה אילו עשיתי לדורות הראשונים כך לא היו אובדים מן העולם, א"ל דוד הם לא קראו בשמך, אני קראתיך כי תענני אל הט אזנך לי שמע אמרתי (תנחומא, ילקוט המכירי).

[שמירה מן המזיקין] **שמרני כאישון בת עין.** אריב"ל בשעה שאדם הולך בדרך מלאכים מהלכין לפניו ומכריזין ואומרים תנו מקום לאיקוניא של הקב"ה (צלם דמות אלהים), וכן הוא אומר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צ"א), ורבנן אמרי פרמא טז) נתונה לפני עיניהם של מזיקין כחמורים הללו הטוחנין ברחים, ובשעה שעונותיו של אדם גורמין לו הכסוי מתגלה ומביט לאדם ופניו משתנים, שנאמר משנה אדם ותשלחהו (איוב י"ד) ומביט בו והוא ניזוק. לכך מסר הקב"ה כל המלאכים הללו לשמור אותו, אלף משמאלו ורבבה מימינו, שנאמר יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש (תהלים צ"א). ולמה של ימין יותר משל שמאל? מפני שיד ימין שולטת בכל המצות ושל שמאל שולטת רק במצות תפילין. ואימתי האדם משומר מן המזיקין בשעה שהוא משמר את המצות. אמר ר"א הקפר, הקב"ה אומר לאדם תהא נרי בידך ונרך בידי, נרי בידך דכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו'), נרך בידי דכתיב נר ה' נשמת אדם (שם כ'), אם שומר אתה את שלי אני אשמור את שלך. אמר ר' חייא משל לשני בני אדם ושני כרמים, אחד שהיה דר בגליל היה לו כרם ביהודה, ואחד שהיה דר ביהודה היה לו כרם בגליל, לימים הגיעו זה אצל זה, אמר אחד לחבירו שמור לי כרמי שבגליל ואני אשמור כרמך שביהודה, ואם אתה מאבד כרמי שביהודה אני מאבד כרמך שבגליל. כך אמר הקב"ה לישראל שמור מצותי וחיה (משלי ד'), אם תשמרו את תורתי, אני אשמור אתכם שנאמר אם שמור תשמרון (דברים י"א), אם שמור תשמרון וכו' (מדרש שוחר טוב).

[קדוש השם—ר' עקיבא ופפוס] **ממתים ידך ה' ממתים מחלד חלקם בחיים.** מדבר בדורו של שמד, ומהו גבורתו שמסרו נפשם על קדוש השם, שהיו ממותים על ידך, ממתים מחלד, אלו הנחבאים מפני הצוררים עד שעלתה על גופם חלודה, כגון רשב"י ובנו שהיו במערה י"ג שנים עד שהעלה גופם חלודה. פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יתעסקו בתורה. מה עשה ר' עקיבא הלך והקהיל קהלות ודרש לפניהם, בא פפוס בן יהודה ומצאו לר"ע דורש ברבים, א"ל עקיבא! אי אתה מתירא מאומה זו? א"ל אתה הוא פפוס בן יהודה שאומרים עליך שחכם גדול אתה? אי אתה חכם אלא טיפש. אמשול לך משל למה"ד, לשועל שהיה מהלך על שפת הים וראה דגים שהיו מתחבאים ממקום למקום, אמר להם מפני מה אתם מתחבאים? אמרו לו מפני הרשתות והמכמורות שעושין לנו בני אדם. אמר להם עלו ליבשה ונדור אני ואתם כדרך שדרו אבותי עם אבותיכם. אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות? אי אתה פקח אלא טיפש, ומה עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה דכתיב בה כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל') כך, אם אנו יושבים ומבטלים ממנה על אחת כו"כ. אמרו לא עברו ימים מועטים עד שתפסו לר"ע וחבשוהו בבית האסורים ותפסו לפפוס

טו) הניוכין בל"י מנהיגי סוסים בשחוק מרוצת הסוסים באיפדרמוס (hippodrome). באיין בל"י ענף תמר שלוקח

בן יהודה וחבשוהו אצלו. א"ל ר"ע פפוס! למה הביאוך לכאן? א"ל אשריך ר"ע שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים. כשהוציאו את ר"ע להריגה זמן ק"ש היה, והיו מסרקין את בשרו במסרקי ברזל, והוא היה מכוין דעתו לקבל עליו מלכות שמים, אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן! א"ל כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה בכל לבבך ובכל נפשך, אפילו הוא נוטל את נשמתך, ואמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, עכשיו שבא לידי לא אקיימנו? לא הספיק לגמור את הפסוק הראשון ויצאה נשמתו באחד. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה זו תורה וזו שכרה?! ממתים ידך ה', אמר להם הקב"ה חלקם בחיים! יצאה בת קול ואמרה אשריך ר"ע שאתה מזומן לחיי עוה"ב (ברכות ס"א: ילקוט המכירי).

[צדקה] **אני בצדק אחזה פניך.** בא וראה כמה גדול כחה של צדקה, שבפרוטה שאדם נותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה. דרש ר' דוסתאי בר ינאי בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, בשר ודם מביא דורון למלך ספק מקבלין הימנו ספק אין מקבלין הימנו, אם תמצא לומר מקבלין הימנו, ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, אבל הקב"ה אינו כן, אלא אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר אני בצדק אחזה פניך וכו'. ר' אליעזר יהיב פרוטה לעני ומצלי (ואח"כ התפלל), אמר כתיב אני בצדק אחזה פניך (ב"ב ע"א:).

יח

[מגן דוד] **מגיני וקרן ישעי.** אמר דוד לפני הקב"ה מפני מה אומרים מגן אברהם ולא מגן דוד? אמר לו הקב"ה את אברהם בחנתי בעשרה נסיונות ועמד בכולן. אמר לפניו דוד בחנני ה' ונסני (תהלים כ"ו), כיון שנסהו בבת שבע ולא עמד בנסיונו, מיד התפלל דוד ואמר מגיני וקרן ישעי, מגן הוא לכל החוסים בו, ובקש שיאמרו מגן דוד בברכת ההפטרה, והתקינו לומר כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד בא"י מגן דוד, הה"ד ותתן לי מגן ישעך (מדרש תהלים).

יט

[תורה] **תורת ה' תמימה וגו' עדות ה' נאמנה.** אימתי התורה תמימה בשעה שהיא יוצאת מפי צדיק שהוא תמים, ואימתי היא נאמנה בשעה שהיא יוצאת מפי נאמן. ר' תנחומא פתר קרייא בשיתא סדרי משנה, תורת ה' תמימה זה סדר נשים שהזהיר על האדם לפרוש מן הערוה כדי להצילו מן המיתה, כמו שנאמר להצילך מאשה זרה וגו', עדות ה' נאמנה זה סדר זרעים, שהוא מאמין בחיי העולם וזורע, פקודי ה' ישרים משמחי לב זה סדר מועד, שיש בו סוכה ולולב וכל מועדי השנה שכתוב בהן ושמחת בחגך (דברים ט"ז), מצות ה' ברה מאירת עינים זו סדר קדשים שמאיר עיניהם של חכמים, יראת ה' טהורה זה סדר טהרות שמפרש בין טומאה לטהרה, משפטי ה' אמת זה סדר נזיקין שיש בו כל הדינים והמשפטים. שבעים שמות יש לתורה: ראשית, חכמה, קנין, מוסר, בינה, צדק, משפט, מישרים, ערמה, דעת, מזמה, לקח, ירושה, תחבולה, משל, מליצה, חידה, תורה, יראה, ספר הברית, ספר מלחמות, תמימה, טהורה, נאמנה, מחכימת פתי, משיבת נפש, ברה, מאירת עינים, אמת, עדות, נוצר, משמחי לב, עומדת לעד, חמודה, זהב, כסף, גזית, כלי פז, טובה, פנינים, לוית חן, ענקים, אשורית, דבש, נופת צופים, שמן תורק, מגדים, שעשועים, שלישים, מועצות, אמרי אמת, נעימים, נחלה, מתוקה, עמוקה, רחבה, עטרה, אשת נעורים, אילת אהבים, יעלת חן, דודים, לחם, מים, חלב, יין, דבש, עץ חיים, יקרה, חרוץ, תבואה (מדרש זוטא על שה"ש, ילקוט המכירי).

כ

[סימן לצרה—מקשה לילד] **יענך ה' ביום צרה.** משל לאב ובן שהיו מהלכין בדרך ונתייגע הבן, אמר לאביו היכן היא המדינה? א"ל סימן זה יהא בידך כשתראה בית הקברות לפניך תדע שהמדינה קרובה לך, כך אמר להם הקב"ה לישראל, אם ראיתם את הצרות שתכפו אתכם, באותה שעה אתם נגאלים, שנאמר יענך ה' בעת צרה. ישגבך שם אלהי יעקב, אברהם ויצחק אין כתיב כאן אלא יעקב, אמר ר' שמעון בן לקיש משל לאשה עוברה שהיא מקשה לילד יז), אומרים לה לית אנן יודעין מה לומר לך, אלא מאן דעני לאמך בעידן קושייתה, הוא יענה יתך בעידן קשיותך, כך כתיב ביעקב לאל העונה אותי ביום צרתי (בראשית ל"ה), אמר להם דוד לישראל מי שענה בעת צרתי הוא יענה אתכם, לכך נאמר ישגבך שם אלהי יעקב (ב"ב פ"ב, מדרש תהלים).

[ברכה לחבירו] **יתן לך כלבבך וגו' ימלא ה' כל משאלותיך.** מעשה ברבן גמליאל שהלך אצל ר' חלפתא בן קרוייה, אמר לו ר"ג התפלל עלי, אמר לו יתן לך כלבבך. ר' הונא ב"ר יצחק אמר לא כך אמר לו אלא ימלא ה' כל משאלותיך, אמר לו זו תפלה שאין מתפללין, למה? שלפעמים יש בלבו של אדם לגנוב או לעבור עבירה או כל דבר רע שאינו ראוי לו לעשות, ואומר לו יתן לך כלבבך או כל משאלותיך, אלא לפי שלבו של רבן

לאותו נצחון. טז) פרמא, מין מסוה (forma) הנתון בצדי ראש הסוס לכסות העינים שלא יביט אנה ואנה ויבעית ממה שיראה בצדי הדרכים. יז) ולכן נוהגין לומר המזמור

גמליאל שלם לפני בוראו לפיכך התפלל עליו בדרך הזה (שוחר טוב).

כב

[רבן יוחנן בן זכאי—מיתה] **לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה.** בשעת פטירתו של ריב"ז היה מגביה קולו ובוכה, אמרו לו תלמידיו רבי! נר הגבוה, נר העומד, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם אם לפני מלך ב"ו אני הולך להקביל פניו, כי יכעוס עלי אין כעסו אלא בעוה"ז, וכי יאסרני אין אסורי אלא בעוה"ז, וכי ימיתני אין המיתה אלא בעוה"ז, ולא עוד אלא שאני יכול לנגבו בדברים ולשחדו בממון. הא איני הולך אלא להקביל פני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שאם יכעוס עלי כעסו כעס עולם, ואם יאסרני אסורי אסורי לעולם, ואיני יכול לנגבו בדברים או לשחדו בממון. ולא עוד אלא שמוכנים לפני שני דרכים אחד של ג"ע ואחד של גיהנם ואיני יודע לאיזה מקום מוליכין אותי. עליו הכתוב אומר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (אבות דר"נ פכ"ה).

כג

[רועה גאמן—פרנסה] **ה׳ רועי לא אחסר.** אמר ר׳ יוסי ב"ר חנינא אתה מוצא שאין אומנות בזויה בעולם מן הרועה, שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודוד קרא להקב"ה רועה? אלא אמר דוד מזקנים אתבונן (תהלים קי"ט), יעקב קרא לו רועה שנאמר האלהים הרועה אותי מעודי (בראשית מ"ח) אף אני קורא אותו רועה. בנוהג שבעולם אדם מקבל אורח, יום ראשון שוחט לו עגל, יום שני שה, יום שלישי תרנגול, יום רביעי נותן לפניו קיטניות, יום חמישי ממעט והולך וכו׳ יכול אף הקב"ה כן? ת"ל כי ה׳ אלהיך ברכך בכל מעשה ידך ידע לכתך את המדבר הגדול הזה זה ארבעים שנה וגו׳ לא חסרת דבר (דברים ב׳) וכו׳ (מדרש תהלים).

[מן במדבר] **תערוך לפני שלחן נגד צוררי.** תניא איסי בן יהודה אומר מן שירד להם לישראל היה מתגבר ועולה עד שרואין אותו כל מלכי מזרח ומערב, שנאמר תערוך לפני שלחן נגד צוררי וגו׳. שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה לא ירד מן לישראל פעם אחת בשנה ולא בכל יום? א"ל אמשול לכם משל למה"ד למלך בשר ודם שיש לו בן יחיד פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה ולא היה מקבל פני אביו אלא פעם אחת בשנה, עמד המלך ופסק מזונותיו בכל יום והיה מקבל פניו בכל יום. כך ישראל מי שיש לו ארבעה וחמשה בנים היה דואג ואומר שמא לא ירד המן למחר, ונמצאו כלם מכוונים לבם לאביהם שבשמים (יומא ע"ו, ילקוט המכירי).

כד

[מזמור של יום] **לה׳ הארץ ומלואה.** תניא ר׳ יהודה אומר משום ר"ע ביום ראשון מהו אומר? לה׳ הארץ ומלואה על שם שקנה והקנה ושליט בעולמו, בשני מהו אומר גדול ה׳ ומהולל מאד (תהלים מ"ח) על שם שחלק מעשיו ונתעלה וישב במרום ומלך עליהם, בשלישי מהו אומר אלהים נצב בעדת אל (שם פ"ב) על שם שנגלה ארץ בחכמה והכין תבל לעדתו, ברביעי מהו אומר אל נקמות ה׳ (שם צ"ד) על שם שברא חמה ולבנה ועתיד ליפרע מעובדיהם, בחמישי מהו אומר הרנינו לאלהים עוזנו וגו׳ (שם ל׳) ע"ש שברא עופות ודגים לשבחו לשמו, בששי מהו אומר ה׳ מלך גאות לבש (שם צ"ג) ע"ש שגמר מעשיו ומלך עליהם, בשביעי מהו אומר מזמור ליום השבת (שם צ"ב) ליום שכלו שבת ומנוחה לחיי העולמים (ברכות ל"ו, ילקוט שמעוני).

[ארון הקדש בבית המקדש] **שאו שערים ראשיכם.** את מוצא בשעה שבנה שלמה את ביהמ"ק, בקש להכנים את הארון לבית קדשי הקדשים והיה השער צר מהכילו, כי הארון עשר אמות והפתח של קה"ק עשר אמות, ואין עשר אמות יכולין לכנס בתוך עשר אמות, ודבקו השערים זה בזה, אמר שלמה עשרים וארבעה רננות יח) ולא נענה, אמר שאו שערים ראשיכם ולא נענה, חזר ואמר שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד ולא נענה, כיון שאמר ה׳ אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך (דהי"ב ו׳), מיד נשאו שערים ראשם ונכנס הארון, וירדה אש מן השמים. ולמה נצטער שלמה כל כך? לפי שנתגאה ואמר בנה בניתי בית זבול לך וגו׳ (מ"א ח׳), אך כיון שהזכיר זכות דוד שרתה השכינה בבית כדכתיב וכבוד ה׳ מלא את הבית (דהי"ב ז׳). וכשראה ישראל כך ידעו שנתכפרה אותו עון לדוד ונהפכו פני שונאי דוד כשולי קדרה ונתביישו, הה"ד עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה׳ עזרתני ונחמתני (תהלים פ"ו) עזרתני בעוה"ז ונחמתני בעוה"ב (שבת ל׳. תנחומא פ׳ וארא).

[שמות הקב"ה] **ה׳ עזוז וגבור ה׳ גבור מלחמה.** שבעים שמות יט) נקראו לו להקב"ה:

הזה כשמתפללין על מקשה לילד. יח) כ"ד רננות, פי׳ שבדה"י יש כ"ד תיבות של רנה ותפלה ותחנה, וכן בירוש׳ תענית פ"ב איתא עשרים וארבע של תעניות מנין, ר׳ חלבו ור׳ שמואל בר נחמן אמרין כנגד עשרים וארבע פעמים שכתוב בפרשת שלמה רנה תפלה תחנה. ויש מפרשים כ"ד רננות מן פסוק כי האמנם ישב אלהים (דהי"ב ו׳ י"ח) עד ועתה קומה ה׳ אלהים למנוחתך אתה וארון עוזך, הם כ"ד פסוקים (הערת רש"ב למדרש תהלים). יט) פה חשב רק שלשים שמות וכל שמות הכנוים שהם שבעים נמנו בפי׳ בעל הטורים עה"פ אספה לי שבעים איש, עי׳ אוצר ישראל ח"י צד 62.

עליון שהוא עליון במרומים, נקרא רם ונשא שנאמר כה אמר ה׳ רם ונשא (ישעיה נ״ז), נשגב שנאמר נשגב ה׳ כי שוכן מרום (שם ל״ג), נפלא שנאמר לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים קל״ו), גדול שנאמר גדול אדוננו (שם קמ״ז), עזוז וגבור שנאמר ה׳ עזוז וגבור (שם כ״ד), בעל מלחמה שנאמר ה׳ גבור מלחמה (שם), נורא שנאמר נורא הוא (שמות ל״ד) הוד והדר שנאמר הוד והדר לפניו (תהלים צ״ו), צדיק וישר שנאמר צדיק וישר הוא (דברים ל״ב), אריה שנאמר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג׳), הצור שנאמר צורי ולא עולתה בו (תהלים צ״ב), תמים שנאמר הצור תמים (דברים ל״ב), נאמן שכן הוא אומר האל הנאמן (שם ז׳), טוב שנאמר טוב ה׳ לכל (תהלים קמ״ה), נקרא אלהים שבדין ברא את העולם, ה׳ מרי ארעא ומרי שמיא, נקרא אדון שהוא אדון כל הבריות, נקרא אלוה שהוא אלוה על ישראל, אל שהוא תקיף על הכל, נקרא אהיה שנאמר אהיה אשר אהיה (שמות ג׳) שהוא ואין חוץ ממנו, שדי שאין העולם כדאי כיום שברא אותו, נקרא אדיר שנאמר אדיר במרום ה׳, נקרא הוי״ה שהוא היה הוה ויהיה (מדרש על שה״ש, (ילקוט המכירי).

כה

[שכיר יום—פקדון] **לדוד אליך ה׳ נפשי אשא.** זש״ה ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו (דברים כ״ד), א״ל הקב״ה לדוד, דוד! למה אתה נושא את נפשך אלי? א״ל מפני שאני שכיר בעולמך שנאמר כעבד ישאף צל וכשכיר יקוה פעלו (איוב ז׳), וכתוב בתורה ביומו תתן שכרו וגו׳ ואליו הוא נושא את נפשו. בנוהג שבעולם פועל שעושה מלאכה ביום אצל בעל הבית נותן לו שכרו בטרם תבא עליו השמש כי אליו הוא נושא את נפשו, אנו שנפשותינו תלויות בהקב״ה על אכו״כ! ד״א אליך ה׳ נפשי אשא, זש״ה בידך אפקיד רוחי (תהלים ל״א), בנוהג שבעולם אדם שמפקידין אצלו פקדונות פעמים הוא מחליף את של זה בזה ואת של זה בזה, אבל הקב״ה אינו כן כי ה׳ אלהים אמת (ירמיה י׳), שמא עמד אדם שחרית ובקש נפשו ולא מצאה? או שמא נתחלפה לו נפשו ביד אחר? א״ר אלכסנדרי, בשר ודם מפקידין בידו בגדים חדשים והוא מחזירם שחוקים ובלוים, אבל הקב״ה מפקידין בידו נשמה עיפה ויגעה והוא מחזירה חדשה, תדע לך שכן הפועל הזה עושה מלאכה כל היום ונפשו יגעה עליו, וכשהוא ישן ומפקיד נפשו אצל הקב״ה, לשחרית הוא מחזירה לגופו ונעשה בריה חדשה, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג׳), ר׳ שמעון בשם ר׳ סימון אומר ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו מאמינים ומכירים שאתה מחזיר נשמותינו להחיית המתים. ר׳ אלכסנדרי אומר ממה שאתה מחדש עמנו בגליות נסים לבקרים אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו. ד״א אליך ה׳ נפשי אשא, בזמן שביהמ״ק היה קיים אדם חוטא נושא ומביא קרבן ומתכפר לו, עכשיו שאין לנו קרבנות, הרי נפשנו נשואה לך בתפלה ובתענית, ואנו תולין על רחמיך הרבים. ר׳ יהודה אומר הקב״ה ויתר לנו סליחות הרבה, שנאמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נ״ה), לכך נאמר אליך ה׳ נפשי אשא (מדרש תהלים).

[תשובה] **טוב וישר ה׳ על כן יורה חטאים בדרך.** שהוא מורה חטאים הדרך שיעשו תשובה. שאלו לתורה החוטא מהו עונשו? אמרה יביא קרבן ויתכפר לו, שאלו לנבואה החוטא מהו עונשו? אמרה הנפש החוטאת היא תמות, שאלו לדוד החוטא מהו עונשו? אמר להם יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה׳ הללויה, שאלו לחכמה החוטא מהו עונשו? אמרה להם חטאים תרדף רעה (משלי י״ג), שאלו להקב״ה החוטא מהו עונשו? אמר להם יעשה תשובה ואני מקבלו, שנאמר טוב וישר ה׳ על כן יורה חטאים בדרך (פסיקתא, ילקוט המכירי).

[גמילות חסדים] **כל ארחות ה׳ חסד ואמת.** בשעה שאמר משה לישראל אחרי ה׳ אלהיכם תלכו (דברים י״ג), אמרו לו משה רבינו! מי יכול לילך אחרי הקב״ה שנאמר בו בסופה ובסערה דרכו (נחום א׳) ואומר בים דרכך ושבילך במים רבים (תהלים ע״ז), אמר להם אני אומר לכם דרכיו של הקב״ה, וכל ארחות ה׳ חסד ואמת, חסד זו גמילות חסדים ואמת זו תורה, ולמי נתנן לנוצרי בריתו ועדותיו (ילקוט המכירי).

[סתרי תורה] **סוד ה׳ ליראיו ובריתו להודיעם.** בתחלה ליראי שמים ואח״כ לישרים שנאמר ואת ישרים סודו, ואח״כ לנביאים שנאמר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג׳), אמר הקב״ה אברהם הוא נביא, המכסה אני מאברהם (בראשית י״ח) ואינו מגלה לו סוד ה׳? איזהו סוד ה׳ זו מצות מילה שלא גלה אותה מאדם עד אברהם וא״ל הקב״ה המול תמול, סו״ד בגימטריא שבעים, מ״ל בגימטריא שבעים, ואני מעמיד ממך שבעים נפש שירדו למצרים, ואעמיד להם שבעים זקנים שנאמר אספה לי שבעים איש (במדבר י״א), ואעמיד מהם משה לבאר התורה בשבעים לשון שנאמר הואיל משה באר את התורה (דברים א׳). תניא מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית שהלך להקביל פני ר״א בלוד, א״ל ר״א לר״י מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמר ליה ר״י נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין פירותיהן מעשר עני בשביעית, אמר ליה יוסי! פשוט ידיך וקבל עיניך, פשט את ידיו וקיבל עיניו. אמר ליה לך אמור להם אל תחושו למניינכם כך מקובלני מריב״ז ששמע מרבו

ורבו מרבו הלכתא למשה מסיני עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, מה טעם הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא והניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. תנא לאחר שנתיישבה דעתו אמר יהי רצון שיחזרו עיני יוסי למקומן כ) וחזרו (חגיגה ג׳:).

כו

[נסיון] בחנני ה׳ ונסני צרפה כליותי ולבי. אמר דוד לפני הקב״ה בחנני כאברהם שנאמר והאלהים נסה את אברהם (בראשית כ״ב) ועמד בנסיונו, נסני כיצחק שנתנסה על גבי המזבח ועמד בנסיונו, צרפה כליותי כיוסף שצרפתו ומצאתו נאמן. כיון שניסה הקב״ה את דוד ולא עמד בנסיונו אמר אין בי כח לסבול נסיונך, שנאמר בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא (תהלים י״ז), בבקשה ממך אל תבא במשפט את עבדך (שם קמ״ג). מכאן שלא יתגאה אדם וידמה לאדם גדול, ולא יאמר אדם אני ערב בעדי. ללמדך, מה דוד שהיו בו כל המדות הללו שאמר כי חסדך לנגד עיני והתהלכתי באמתך, לא ישבתי עם מתי שוא ועם נעלמים לא אבוא שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב ארחץ בנקיון כפי וגו׳ והוא חזר ואמר ואל תבא במשפט את עבדך, אדם אחר על אחת כו״כ. אבל שלמה לא בקש נסיון, אמר אני אין לי זכות, אלא עשה בשביל זכות אבות. אמר שלמה לפני הקב״ה רבש״ע! מלך ששוכר פועלים טובים ועושין מלאכתן יפה ונותן להם שכרם מה שבח יש למלך? ואימתי הוא משובח, בזמן שהוא שוכר פועלים עצלים ונותן להם שכרם משלם, כך אבותינו עשו מעשים טובים ונטלו שכר טוב, מה טובה זו שעשו ונטלו? אנו פועלים עצלים תן גם לנו שכר טוב וזו טובה גדולה, הה״ד יהי ה׳ אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו (מ״א ח׳) וכו׳ (מדרש שוחר טוב).

[משכן ובריאת העולם] אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך. מעון ביתך זה המשכן וההיכל שהוא מכוון כנגד משכן כבודך. ארשב״י זאת אומרת שהיכל של מטה מכוון כנגד היכל של מעלה, שנאמר מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש אדני כוננו ידיך (שמות ט״ו). א״ר עקיבא בר יוסי למה אהבתי משכנך מפני שהוא שקול כנגד בריאת עולמך בששת ימי בראשית. כיצד? בראשון כתיב בראשית ברא אלהים, וכתיב נוטה שמים כיריעה (תהלים ק״ד) ובמשכן כתיב ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן (שמות כ״ו), בשני כתיב יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים, ובמשכן כתיב והבדילה הפרכת לכם (שם), בשלישי כתיב יקוו המים ובמשכן כתיב ועשית כיור נחשת וגו׳ ונתת שמה מים (שם ל׳), ברביעי כתיב יהי מאורות ובמשכן ועשית מנורת זהב (שם כ״ה), בחמישי כתיב ישרצו המים ועוף יעופף על הארץ ובמשכן והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה (שם), בששי נעשה אדם ובמשכן ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך וגו׳ (שם כ״ח), בשביעי ויכלו, ובמשכן ותכל כל עבודת אהל מועד (שם ל״ט), בבריאת העולם כתיב ויברך אלהים ויקדש אותו ובמשכן וימשח אותו ויקדש (במדבר ז׳). ולמה משכן שקול כנגד שמים וארץ? מה שמים וארץ עדות לישראל דכתיב העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ (דברים ל׳) אף משכן עדות לישראל דכתיב אלה פקודי המשכן משכן העדות (שמות ל״ח), לכך נאמר ה׳ אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך (תהלים כ״ו) וכו׳ (ילקוט המכירי).

[קבורה — צדיק ורשע] אל תאסוף עם חטאים נפשי. אלו המצריים, שכן יעקב אמר ליוסף אל נא תקברני במצרים (בראשית מ״ז). ר׳ יוחנן אמר מצינו בשני מקומות שהצדיקים מבקשים מהקב״ה שלא יאספו עם הרשעים, דוד אמר אל תאסוף עם חטאים נפשי, ודניאל אמר ורחמין למבעא וגו׳ די לא יהובדון דניאל וחברוהי עם שאר חכימי בבל (דניאל ב׳). ר׳ חלפתא בשם ר׳ אייבו אמר ויהי כעשרת הימים ויגוף ה׳ את נבל וימת (ש״א כ״ה) והלא אין מגפה אלא לשלשה ימים, דתניא מת ליום אחד היא מיתה של זעף, לשנים מיתה של בהלה, לשלשה מיתה של מגפה וכו׳ אלא שתלה לו הקב״ה שבעת ימי אבלו של שמואל הצדיק שלא יתערב באבלו של נבל ומת במגפה אחר אבלו של שמואל. ודכותיה ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ (בראשית ז׳), א״ר הושעיא מלמד שתלה להם הקב״ה שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק, משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי. ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי אמר ויהי בעשרת הימים אין כתיב כאן אלא כעשרת הימים, שתלה לו הקב״ה עשרת הימים שבין ר״ה ליו״כ שמא יעשה תשובה ולא עשה. וכן מצינו ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מ״ב י״ג), תני על רגליו עמד ולביתו לא הלך אלא מת מיד ונקבר במקום אחר,

---

כ) פשוט ידיך וקבל עינין׳, היא מליצה על עיני העדה שהם הסנהדרין וראשי הרבנים שעושים תקנות, והוסיף לומר אל תחושו למניינכם, מה שנמנו וגמרו, כי כבר קדמה הלכה למשה מסיני שאומרת כן. ולולא שנמצא כן הגירסא בתלמוד הייתי מתקן הנוסחא, שהם נמנו וגמרו עמון ומואב אין מעשרין פירותיהן בשביעית, ור״א אמר שתקנתם זו אינה נכונה, כי ההלכה הקדומה תורה לנו ההיפך כי עמון ומואב מעשרין בשביעית. ולאחר שנחה דעתו אמר יהי רצון שיחזרו עיני יוסי למקומן ויוסיפו להורות עפ״י הסכמת רוב הרבנים בהישיבה בדברים אחרים שאינם מתנגדים להלכה למשה מסיני.

לפי שהיה רשע ולא יהיה קבור אצל אלישע, משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי (מדרש תהלים).

כז

[אור וחשך—ר"ה ויו"כ] ה' אורי וישעי ממי אירא. זש"ה נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהלים קי"ט), למה הרשעים דומין למי שמהלך באישון לילה ואפלה, הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע לגומץ ונפל בו, וכך הוא אומר דרך רשעים באפלה לא ידעו במה יכשלו (משלי ד'). ולמה הצדיקים דומין? למי שמהלך בדרך ובידו נר דלוק, הגיע לאבן ונשמר ממנה שלא יכשל, הגיע לגומץ ונשמר שלא יפול לתוכו. ותורה נמשלה לאור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ג'), וכל זמן שאדם עוסק בה משמרת אותו מן החטא. רבנן פתרי קרא בראש השנה וביום הכפורים, ה' אורי בר"ה שהוא יום הדין שנאמר והוציא כאור צדקך ומשפטיך כצהרים (תהלים ל"ז), וישעי ביום הכפורים, שיושיענו וימחול לנו על כל עונותינו, בקרוב עלי מרעים אלו אומות העולם, לאכול את בשרי שבאים לקטרג את ישראל ביום הדין ואומרים לפני רבש"ע אלו עוברי עבירות ואלו עוברי עבירות וכו'. צרי ואויבי לי, את מוצא השט"ן בגימטריא שס"ד כמנין ימות החמה חסר חד, כי כל ימות השנה יש רשות לשטן להשטין את ישראל חוץ מיו"כ. אמר ליה הקב"ה אין לך רשות לנגוע בהם, אעפ"כ לך וראה במה הם עסוקין. כיון שהולך ומוצא אותם כלם בתענית ובתפלה ולבושין בגדים לבנים ומעוטפין כמלאכי השרת, מיד חוזר בבושה ובכלימה. א"ל הקב"ה לשטן מה מצאת בבניי? אמר לו רבש"ע הרי הן כמלאכי השרת, ואיני יכול ליגע בהם. מיד הקב"ה כובל אותו ומבשר לישראל ואומר להם סלחתי (מדרש שוחר טוב).

[אורים ותומים—דוד ושאול] ד"א ה' אורי וישעי, אימתי אמר דוד הפסוק הזה, כשהיה מהלך לעמק רפאים, אעפ"כ לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים, וכן את מוצא בשעה שבא שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגים לפני הקב"ה ואומרים רבש"ע מפני מה אתה נוטל המלכות משאול ונותנה לדוד, א"ל אני מראה לכם מה בין שאול לדוד, שאול המלך נשאל באורים ותומים, וכיון שראה את הפלשתים אמר לכהן אסוף ידיך, ולא הספיק לגמור את הדבר, שנאמר ויהי עד דבר שאול אל הכהן וגו' (ש"א י"ד), אבל דוד בשעה שהפלשתים באו לעמק רפאים, באותה שעה התחיל לשאול באורים ותומים, שנאמר ויוסיפו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים וישאל דוד בה' ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם (ש"ב ה') וכו', מי גרם לדוד שינצל, דברו של הקב"ה שהאיר לו ע"י האורים ותומים, הוי ה' אורי וישעי (ילקוט המכירי).

כט

[שמונה עשרה] הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש. אמר דוד בשעה שאני זוכר שמו, אתם הבו לה' כבוד, כשם שאמר משה כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים ל"ב), התפללו תפלות לפניו וברכו שמו. אמרו לו מנין אנו יודעים כמה ברכות בתפלה? אמרו להם ראו כמה אזכרות יש בפרשה זו, שמונה עשרה, ואתם התפללו י"ח ברכות. אמרו לו אין אנו יודעין איך להתחיל? אמר להם ראו מה בראש הפרשה הבו לה' בני אלים, בני אברהם יצחק ויעקב, אף אתם ברכו ברכה ראשונה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. ומה באזכרה שניה? הבו לה' כבוד ועוז, אף אתם תנו לו כבוד ועוז שהוא מחיה המתים. ומה באזכרה שלישית? הבו לה' כבוד שמו אף אתם ברכוהו האל הקדוש. השתחוו לה' בהדרת קדש שנותן דעה לקדושים שנאמר ודעת קדושים בינה (משלי ט') כנגד חונן הדעת. קול ה' על המים, זו התשובה שנמשלה למים דכתיב וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו (ש"א ו') כנגד הרוצה בתשובה. ה' על מים רבים כמו ותשליך במצולות ים כל חטאתם (מיכה ז') כנגד חנון המרבה לסלוח. קול ה' בכח, כמו שנאמר וגאלתי אתכם בזרוע נטויה (שמות ו'), ולעתיד צועה ברב כחו (ישעיה ס"ג) כנגד גאל ישראל. קול ה' בהדר, להדר חולים ברפואתו, כנגד רופא חולי עמו ישראל. קול ה' שובר ארזים, על ברכת השנים שמשבר מפקיעי שערים ומקטיני איפות ועשירי שלוה שהן כארזים, ומברך עולמו ומביא זול לעולם ושובר מטה רשע, כנגד מברך השנים. וישבר ה' את ארזי הלבנון, שמשבר רשעי אומות העולם שהן גבוהים כארז. שנאמר אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב'), ומקבץ גליות מתוכן, כנגד מקבץ נדחי ישראל. קול ה' חוצב להבות אש, אלו הדיינים שנחצבו מתוך התורה שנמשלה כאש, שנאמר הלא כה דברי כאש (ירמיה כ"ג), וכתיב כי באש נשפט ה' (ישעיה ס"ו), כנגד אוהב צדקה ומשפט. קול ה' יחיל מדבר, אלו הרשעים שמנוקים מכל מצוה כמדבר, והקב"ה מחלחל אותם, כנגד שובר אויבים. יחיל ה' מדבר קדש, כנגד הצדיקים בגלות הדומה למדבר קדש, שחסרו להם המים, שנאמר וישב העם בקדש, וכתיב ולא היה מים לעדה (במדבר כ'), וחזרו המים בזכות משה ואהרן, כנגד משען ומבטח לצדיקים. קול ה' יחולל אילות, שיולדו מושיעים לישראל שנמשלו לאיילות, דכתיב דומה דודי לצבי או לעופר האילים (שה"ש ב') וכתיב משוה רגלי כאילות (ש"ב כ"ב), וכתיב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נ"ב), ויחשוף יערות, שמתיש גבורתן של או"ה שנמשלו לעצי היער, שנאמר ונקף סבכי היער בברזל (שם י'),

ובהיכלו כלו אומר כבוד, כיון שיבא משיח ויפרע מרשעי או"ה מיד בית המקדש נבנה, לכך אמר וכסא דוד תכון, וכנגד בונה ירושלם כא). ה' למבול ישב, שישב בדין עם הרשעים וישמע תפלתן של באי התיבה, שנאמר ויזכור אלהים את נח, לכך נאמר שומע תפלה. וישב ה' מלך לעולם, שנתיישבה דעתו בקרבנו של נח וריחם את העולם, שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח, כנגד שאותך לבדך ביראה נעבוד, ה' עוז לעמו יתן כנגד טובה של תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד'), לכך נאמר הטוב שמך ולך נאה להודות. ה' יברך את עמו בשלום כנגד עושה השלום (מדרש תהלים).

ל

[מחשבה כמעשה — רמזים] **מזמור שיר חנוכת הבית לדוד.** זש"ה מי הקדימני ואשלם (איוב מ"א), מי חשב בלבו לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה שאני מעלה עליו כאילו עשאה, שהרי דוד חשב לבנות בית המקדש אע"פ שלא בנאו אלא שנצטער על הדבר ובקש לבנותו שנאמר אם אבא באהל ביתי וגו' אם אתן שנה לעיני וגו' (תהלים קל"ב), לפיכך נקרא על שמו שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. ד"א מזמור שיר חנוכת, מזמור על בנין בית ראשון בימי שלמה, שיר על בנין בית שני בימי עזרא, ארוממך ה' כי דלתני בגלות בבל, ולא שמחת אויבי לי בגלות מדי ופרס, ה' אלהי שועתי בגלות יון, ותרפאני ע"י חשמונאי ובניו, הייתני מיורדי בור שגזרו עלי כמה גזרות כדי להורידני לגיהנם זמרו לה' חסידיו אלו בני מתתיהו, כי רגע באפו שאין כעסו של הקב"ה אלא רגע, חיים ברצונו לעלם ולעלמי עלמיא, בערב ילין בכי זה מרדכי כשאמרה זרש להמן יעשו עץ ויתלו את מרדכי, ולבקר רנה כאשר תלו את המן על העץ, וכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה (אסתר ח'). ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם, אמרה כנסת ישראל כשהייתי בשלותי בא"י הייתי אומרת בל אמוט לעולם, ה' ברצונך, כיון שחטאתי מיד סלקת שכינתך והייתי נבהל. אליך ה' אקרא מתוך הגלות ואמרתי מה בצע בדמי. שמע ה' וחנני, ואתה שלחת דברך הטוב והפכת מספדי למחול לי, בתחלה אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד, ולבסוף שמחה ומשתה ויום טוב (שם ט'). וכל כך למה למען יזמרך כבוד, שחילקת מכבודך לישראל (מדרש שוחר טוב).

לב

[עבירות גלויות ונסתרות] **אשרי נשוי פשע כסוי חטאה.** רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, וכתיב מכסה פשעיו לא יצליח (משלי כ"ח)? לא קשיא הא בחטא מפורסם הא בחטא שאינו מפורסם (שיותר טוב לכסות). רב נחמן אמר כאן בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחברו (שצריך לגלות ולבקש סליחתו) וכו' (יומא פ"ו). אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון, אמר ר' שמעון בן לוי משל למה"ד למי ששתה אמו מים המרים ונמצאת טהורה, התחיל להתפאר בבני אדם אשרי אימא ששתה המים המאררים ונמצאת טהורה. אמר לו חבירו אשרי אימא שלא נצרכה לשתותם כל עיקר. כך אמר דוד אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, א"ל הקב"ה אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון כל עיקר (ילקוט שמעוני).

[נסיון] **על זאת יתפלל כל חסיד וגו' לשטף מים רבים אליו לא יגיעו.** מעשה בזקן אחד שהיה שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך, עד שתהא כמותי זקן כמוני, שהיה חולק על דברי רבותינו, אמר הקב"ה זה בא לחלוק על התורה, וניסה אותו ע"י רוח שהתקשטה כאשה נאה ויפה ועמדה כנגדו וכו' ונתפתה לדבר עבירה. אח"כ התחרט ממעשיו והצטער עד שחלה והיה נוטה למות, ונתקבלה תשובתו ונתן הקב"ה רשות לאותה הרוח לעמוד לפניו ואמרה לו עד מתי אתה מצטער אני האשה ורוח אני, אלא בשביל שהיית חולק על דברי חכמים שאמרו אל תאמין בעצמך עד יום מותך, ופרשת המאמר בדרך אחר עד שתהא כמותי, באתי להראותך טעותך ומעתה תהא זהיר בדבריך, וכן אמר דוד על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, עד מצוי נפשו עד שיבא סופו (ילקוט המכירי).

לד

[חיים ביד הלשון] **מי האיש החפץ חיים.** מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות וצווח „מי מבקש סם של חיים?" שמעה בתו של ר' ינאי קולו של אותו רוכל ואמרה לאביה, אמר ר' ינאי לרוכל סק הכא זבון לי סם של חיים שאתה מוכר, א"ל רבי אינו יודע מה הוא? א"ל אפ"ה הודיעני, הוציא ספר תהלים וגללו והראהו מה שאמר דוד מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע וגו'. א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא את המקרא הזה ולא הייתי יודע היכן פשוטו עד שבא הרוכל הזה ולמד אותי וברור לפני (ירוש' סוטה פ"א, ילקוט המכירי).

כא) בברכת בונה ירושלם נכללה גם מצמיח קרן ישועה, כי חכמי א"י חשבו שתיהן לברכה אחת ולכן מנו שמונה עשרה אף אחר שנתקנה ברכת ולמלשינים, עי' אוצר דינים

לה

[תפלה בכל האברים] כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. אתה מוצא שלא הניח דוד אבר שלא קילס בו להקב"ה, קלסו בראשו שנאמר דשנת בשמן ראשי (תהלים כ"ג), קלסו בעיניו שנאמר עיני תמיד אל השם (שם כ"ה), קלסו בפיו שנאמר פי יספר צדקתך (שם ע"א), קלסו באזניו שנאמר אזנים כרית לי (שם מ'), בגרונו שנאמר יגעתי בקראי נחר גרוני (שם ס"ט), בלשונו שנאמר ולשוני תהגה צדקתך, בשפתיו שנאמר תבענה שפתי תהלה (שם קי"ט), בלבו שנאמר רחש לבי דבר טוב (שם מ"ה), בכליותיו אף לילות יסרוני כליותי (שם ט"ז), בידיו שנאמר פרשתי ידי אליך (שם קמ"ג), ברגליו שנאמר רגלי עמדה במישור (שם כ"ו), במעיו שנאמר ותורתך בתוך מעי (שם מ'), סוף דבר קלסו בכל אבריו בכלל שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. א"ל דוד להקב"ה אני אשבחך בראשי במה שאני כופף וקודה בתפלתי, ובמה שאני מניח תפילין בראשי, ובשערות ראשי אני מקיים לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא י"ט), בזקני שנאמר ולא תשחית את פאת זקנך (שם), בצוארי אני מקיים מצות עטיפת ציצית, והשלכתי הטלית שתי כנפות לאחור ושתי כנפות לפנים, ושמתי הציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע, שנאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך. ביד ימין אני כותב ומראה בה טעמי תורה, ביד שמאל אני קושר תפילין של יד, ובה אני אוחז ציציותי בזמן ק"ש, אזנים לשמוע דברי תורה, חוטמי להריח בו בשמים במוצאי שבתות, צפרנים להסתכל בהן האור להבדלה, הגיד למילה ופריעה, ברכי לכרוע בתפלה ואני נעשה סנדיקוס לילדים הנמולים על ברכי, רגל ימין למצות חליצה, רגל שמאל לפסוע שלש פסיעות אחרי בגמר התפלה, לכך נאמר כל עצמותי תאמרנה (מדרש תהלים).

לז

[התחרות ברשעים — צדקה] אל תתחר במרעים ואל תקנא בעושי עולה. א"ר יוחנן משום רשב"י מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז, שנאמר עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם (משלי כ"ח), ואם לחשך אדם לומר והא כתיב אל תתחר במרעים ואל תקנא בעושי עולה, אמור לו מי שלבו נוקפו אומר כן, אלא אל תתחר במרעים שלא תהא כמרעים, ואל תקנא בעושי עולה שלא תהא בעושי עולה, ואומר אל תקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום (שם כ"ג, ברכות ז':). ובמה יקנא ביראת ה', אל תקנא בנרן של רשעים, ראה במה שמן יש בו שמינית או רביעית? באחריתו השמן כלה והנר כבה, וכה"א לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך (שם כ"ד). אמר דוד אל תקנא בעושי עולה, קנא בנר שאינו נדעך לעולם, ואין האורה שלו פוסקת, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (שם ו'). אילולא הקנאה שקנא אברהם אבינו להקב"ה לא היה קונה שמים וארץ (לגייר גרים), ואימתי קנה, כשאמר למלכי צדק ואנשיו כיצד יצאתם מן התיבה? א"ל בצדקה שאנו עושים, א"ל ומה צדקה היה לכם לעשות, וכי עניים היו שם? אמרו לו עשינו צדקה עם החיה והבהמה והעוף, לתת מזונות לפניהם, ולא היינו ישנים כל הלילה, ופעם אחת אחרנו את עצמנו והכה ארי את אבי על ירכו ונעשה צולע. אמר אברהם מה אלו שלא עשה צדקה אלא עם חיה ובהמה ועוף זכו לצאת מהתיבה, אם אני אעשה כן לבני אדם על אכו"כ שאנצל מן הפגעים, מיד ויטע אש"ל ר"ת א'כילה ש'תיה ל'ויה, לפיכך נאמר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' (ילקוט המכירי).

לט

[מלשינות] אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי. שלח מר עוקבא לר' אליעזר: בני אדם העומדים עלי ובידי למוסרם למלכות מהו? שרטט וכתב ליה אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי, אע"פ שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום. שלח ליה קא מצערי לי טובא ולא מצינא דאיקום בהו, שלח ליה דום לה' והתחולל לו (תהלים ל"ז), דום לה' והוא יפילם לך חללים, השכם והערב עליהן לבית המדרש והן כלין מאליהן, הדבר יצא מפי ר"א ונתנוהו לגניבא כב) בקולר (גיטין ז'.).

[חיים ביד הלשון] ד"א אשמרה לפי מחסום וגו', מעשה היה במלך פרס שנטה למות ונעשה כחוש ביותר, אמרו לו הרופאים שאין לו תקנה עד שיביאו לו חלב לביאה וישתה אותו ועד שיתרפא, והבטיח המלך ממון הרבה לאיש אשר יחרף נפשו להביא חלב מלביאה, ענה אחד ואמר אני אלך אך תנו לי עשרה עזים, נתנו לו והלך ליער למקום שמתכנסים שם אריות, והיתה שם לביאה אחת מינקת גוריה, ביום הראשון עמד מרחוק והשליך לה עז אחד ואכלה, ביום שני נתקרב לה מעט והשליך עז אחר, וכן בכל יום ויום ובכל פעם התקרב יותר, עד שהיה משחק עמה ולקח מחלבה והלך לבוא אל המלך. ובעודו בדרך התחילו אבריו מתרסין זה עם זה, הרגלים אמרו אין בכל האיברים כמותנו, שאם לא הלכנו לא היה יכול לקחת החלב מהלביאה, ענו הידים אין כמותנו שאם לא חלבנו החלב לא היה כלום, ענו העינים אנו למעלה מכם שאם לא היינו מראין לו הדרך לא היה הולך, ענה הלב אני למעלה מן הכל שאלמלא נתתי לו העצה לא הועלתם כלום, ענה הלשון אם לא הייתי אני מה יכולתם לעשות? ענו כל האברים ואמרו ללשון, איך

תרמה אותנו אליך, ואת סגורה ונתונה במקום חושך, ועוד שאין בך עצם כמו בשאר איברים. ענה להם הלשון למחר תדעו שאני מלך ושליט עליכם. נכנס אצל המלך וא"ל הא לך חלב כלבא, מיד קצף המלך וצוה לתלותו, כשהוא הולך ליצלב התחילו כל האברים לבכות, אמר להם הלשון הלא אמרתי לכם שאין בכם ממש כי לא תוכלו להציל אתכם, ואם אני מציל אתכם הלא תודו לי שאני מלך עליכם? אמרו לו הן! אמר לאברים השיבוני אל המלך, וכאשר החזירוהו אמר לפני המלך, למה צוית לתלותי? א"ל מפני שהבאת לי חלב כלבא, א"ל מה איכפת לך, אם תהיה לך רפואה מזה, ועוד שקורין ללביאה כלבא, לקחו ממנו ונסוהו ונמצא שהוא חלב לביאה ושתה המלך ונתרפא. אמרו לו כל האיברים עכשיו אנו מודים לך, הוי אומר מות וחיים ביד לשון וכו' (מדרש שוחר טוב וילקוט המכירי).

[דוד המלך מת] הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא. אמר רב יהודה, אמר דוד רבש"ע הודיעני קצי מתי אמות, אמר לו הקב"ה גזרה היא מלפני שאין מודיעין מדת ימיו של אדם. אמר אדעה מה חדל אני באיזה יום? אמר לו בשבת תמות. אמר לו אמות באחד בשבת כג), אמר לו כבר הגיע מלכות שלמה בנך ואין מלכות נוגעת בחברתא אפילו כמלא נימא, אמר אמות בערב שבת, אמר לו כי טוב יום בחצרך מאלף (תהלים פ"ד), טוב יום אחד שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני. כל יומא דשבתא יתיב וקא גריס כוליה יומיה, ההוא יומא הוי ליה ההוא בוסתנא (פרדס) אחורי ביתיה, אתא מלאך המות בחיש באילני, נפיק למחזייה, הוה סליק בדרגא, איפחית דרגא מתותיה נפל אישתק ונח נפשיה. נטל שלמה פיפלון (אדר יקר) ופרש עליו שלא תרד עליו השמש, ויש אומרים שקרא לנשרים ופרשו עליו כנפיהם לסוככו מן החמה (שבת ל', ילקוט שמעוני).

מ

[גלות—גיהנם] רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. רבות עשית שבירר לו אברהם לבניו שעבוד מלכיות, אמר מוטב שישתעבדו בגלות ואל ישתעבדו בגיהנם. והוא שהקב"ה אומר לישראל הביטו אל אברהם אביכם וגו' (ישעיה נ"א). א"ר ברכיה כל אותו היום בברית בין הבתרים היה אברהם עומד ודומם, א"ל הקב"ה עד מתי אתה יושב ודומם, קטע הדא מילא, מה אתה מבקש, מלכיות או גיהנם? אמר ר"ש בר אבא בשם ר' יוחנן, ארבעה דברים הראה לו הקב"ה לאברהם, תורה ומלכיות וגיהנם וקרבנות, תורה מנין שנאמר ולפיד אש, ואין לפיד אלא תורה שנאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ'), וכתיב הלא כה דברי כאש נאם ה' (ירמיה כ"ג). מלכיות מנין שנאמר והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו, אימה זו בבל, חשיכה זו יון, גדולה זו מדי, נופלת עליו זו אדום, גיהנם שנאמר תנור עשן, זה גיהנם שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג') וכתיב אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם (ישעיה ל"א), קרבנות שנאמר עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש. אמר הקב"ה לאברהם עתיד ביהמ"ק ליחרב והקרבנות שהן מתכפרין עליהם מתבטלין, רצונך שישתעבדו בניך במלכיות או בגיהנם? א"ר חנינא בר פפא אברהם בירר לו את המלכיות, וי"א שהקב"ה היה חותך את הדבר בשבילו לבחור המלכיות, שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו'. הוי אומר נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך, ולפיכך לא נשתעבדו בניו לגיהנם (פסיקתא דר"כ פ' החדש).

מא

[צדקה] אשרי משכיל אל דל. א"ר יונה אשרי מי שנותן לדל אין כתיב כאן אלא משכיל אל דל שמשכיל ומסתכל עליו היאך להחיותו ולהחזיקו, כיצד אם היה אדם בן טובים שירד מנכסיו משכיל עליו והולך אצלו ואומר לו פלוני! שמעתי עליך שירושה באה לך או פלוני חייב לך, לוה ממני כך וכך ואתה פורע לי כשתבא הירושה או כשיפרע לך מי שחייב לך, וכשיגיע זמן הפרעון הוא אומר במתנה נתתים לך (ויק"ר פל"ד, ירוש' פאה פ"ח).

מב

[דמעות] היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה. מכאן אתה למד שהצרה משביעה את האדם ואינו מבקש לאכול, וכן אלקנה אמר לחנה למה תבכי ולמה לא תאכלי (ש"א א').

מה

[שושנים—בני קרח] למנצח על שושנים לבני קרח. זה שאמר הכתוב דודי ירד לגנו וגו' וללקוט שושנים (שה"ש ו'), הם בני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף (שמות ו') שנלקטו מבין הקוצים

ומנהגים צד 421. כב) גניבא היה בעל מחלוקת והתנגד לחכמים בעניני דצבורא ובפרט עם מר עוקבא שהיה אב"ד (עי' ב"ק ס"ב, רש"י) והיה מחרפו, ובכל זאת כתב לו ר"א שלא להלשינו למלכות, אך בטח בה' כי יענשו ולבסוף נתפס ע"י המלכות ונהרג, ור"א היה משרטט הכתב ככותב ספר תורה, כ"כ היו הפסוקים חשובים בעיניו, כג) שלא יהא מוטל בבית, כי לא יוכלו לקוברו בשבת, וכיון שידע שימות בשבת היה עוסק בתורה כל אותו היום, כי התורה מצלת מן המיתה, אך מלאך המות הערים עליו שהיה מכה באילנות הגן ודוד יצא לידע הסיבה ובאותו העת קרהו אסון ומת.

קרח ועדתו שנבלעו חיים. מה דרכן של קוצים לאש שנאמר קוצים כסוחים באש יוצתו (ישעיה ל"ג), וכתיב ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש (במדבר ט"ז), ובני קרח שעשו תשובה היו השושנים ונלקטו מבין הקוצים, שקפין הקב"ה והצילם. משל למלך שנכנס למדינה, ובאו בני המדינה לעטרו עטרה של זהב משובצת באבנים טובות ומרגליות, הודיעו עבדי המלך להם שאינו מבקש אלא עטרה של שושנים, ושמחו בני המדינה. כך עדת קרח הקריבי להקב"ה קטרת במחתות של זהב, אמר להם הקב"ה מה לי של זהב, לי הכסף ולי הזהב (חגי ב'), ואפילו קטרת תועבה הוא לי (ישעיה א'), אלא מה אני מבקש שושנים, אמרו לו בני קרח אנו שושנים, אמר להם הקב"ה נצחתם! שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח. מה השושנה הזו פורחת ולבה למעלה, אף אתם כשעשיתם תשובה לפני לבבכם מכוון למעלה כשושנה זו. ואע"פ שלא יכלו להתוודות בפיהם, לפי שהיתה שאול פתוחה מתחתיהם ואש מתלהטת סביבותיהם, כוונו את לבם ורחשו תשובה שנאמר רחש לבי דבר טוב, וקיבלם הקב"ה מיד. וכה"א כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין (דהי"א כ"ח), בעוד שאדם צר את המחשבה בלבו הקב"ה מבין אותו (מדרש תהלים).

מט

[עשירים] האזינו כל יושבי חלד. ר' אחא בשם ר' אבהו אמר למה מושל כל באי עולם לחולדה? מה חולדה זו גוררת ומנחת ואינה יודעת למי מנחת, כך כל באי עולם גוררין ומניחים ואין יודעים למי מניחין, וכה"א יצבור ולא ידע מי אוספם (תהלים ל"ט) וכו' (ירוש' שבת פי"ד).

[מיתה] אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו. שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו ואלו הן בניו ובני ביתו, ממונו, ומעשיו הטובים, ובשעת פטירתו של אדם מן העולם הוא מכניס את בניו ובני ביתו ואומר להם בבקשה מכם בואו והצילוני מדין המות הרע, והם משיבים אותו ואומרים לו, האם לא שמעת שאין שלטון ביום המות, וכתיב אח לא פדה יפדה, והוא מכניס את ממונו וא"ל בבקשה ממך הצילני מן המות הזה, והוא משיב לו איש לא יתן כפרו ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם, וכתיב לא יועיל הון ביום עברה (משלי י"א), והוא מכניס את מעשיו הטובים ואומר בואו והצילוני מן המות הרע הזה, והם משיבים אותם ואומרים לו עד שלא תלך הרי אנו מקדימים אותך ובאים לפניך, שנאמר וצדקה תציל ממות (שם י"ב) וכי יש צדקה מצלת ממות? אלא ממות רע, וכתוב אחד אומר והלך לפניך צדקך וכבוד ה' יאספך (ישעיה נ"ח) וכו' (פרקי דר"א פל"ד).

[קבלת פני חכמים—סומא] ויחי עוד לנצח לא יראה השחת. רבי ור' חייא הוו שקלי ואזלי באורחא, כי מטו להוא מתא אמרי איכא צורבא מרבנן הכא? אמרי להו איכא צורבא מרבנן הכא ומאור עינים הוא. א"ל ר' חייא לרבי, תיב את ולא תזלזל בנשיאותך, איזיל אנא אקבל אפיה קמי, תקפיה (הפציר בו) אזיל בהדיה, כי הוו מפטרי מניה, אמר להון אתם קבלתם פנים הנראים ואינם רואים, תזכו ותקבלו פני שכינה שרואה ואינה נראית. אמר ליה רבי לר"ח השתא אימנעתן מהאי ברכתא. אמר ליה להאי צורבא מרבנן ממאן שמיעא לך הא? א"ל מפירקיה דר' יעקב איש כפר חיטייא, דהוה רגיל לקבל אפיה דרביה כל יומא, כי קש (קשה לו) א"ל לא נצטער מר, דלא יכיל מר, א"ל מי זוטר מאי דכתיב בהו ברבנן ויחי עוד לנצח לא יראה השחת כי יראה חכמים ימותו, ומה הרואה חכמים במיתתן יחיה, בחייהן על אחת כו"כ (חגיגה ה':).

[אדם ובהמה] אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות. אדם ביקר זה קרח שהיה ביקר (יקר) ראש לכל בני לוי, ולפי שלא שמר דרך ה' לא לן ביקרו אלא נמשל כבהמות שאין בהן דעת. תניא ר"ש בן אלעזר אומר תינוק בן יומו חי אין צריך לשמרו מן החולדה ומן העכברים, עוג מלך הבשן מת צריך לשמרו מן החולדה ומן העכברים, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ (בראשית ט'). כל זמן שאדם חי אימתו מוטלת על הבריות, כיון שמת בטלה אימתו. אמר רב פפא נקטינן אריה אבי תרי לא נפיל, והא קא חזינן דנפיל? ההוא כדרמי בר אבא דאמר אין חיה שולטת בו באדם עד שנדמה לו כבהמה, דכתיב ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו (שבת קנ"ג: ילקוט המכירי).

נ

[משולש] מזמור לאסף אל אלהים הוי"ה דבר ויקרא ארץ. שאלו המינין את ר' שמלאי מהו דכתיב אל אלהים ה' דבר [כד], אמר להן „דברו" „ויקראו" אין כתיב כאן אלא דבר, ויקרא (בלשון יחיד). אמרו לו תלמידיו רבינו! לאלו דחית בקנה רצוץ, אבל לנו מה אתה משיב? אמר להם שלשתן שם אחד, כאיניש דאמר אומנין, בניין, ארכיטקטון. ולמה הזכיר כאן שמו של הקב"ה שלש

כד) המינין הם הנוצרים הראשונים שהתוכחו עם חכמי ישראל אדות אמונתם באל משולש (trinity) והראו ראיות לפי דעתם מפסוקי תנ"ך אשר דרשו תמיד כמשמעם ופשוטם מבלי הבין כי לפעמים דברה תורה כלשון בני אדם, ושמות הקב"ה הם שמות נרדפים ותוארים שונים, כמו אומנין בניין ארכיטקטון, שלשה

פעמים? ללמדך שבשלשה שמות ברא הקב"ה את עולמו, כנגד שלש מדות טובות שיסד בהן את העולם בחכמה בתבונה ובדעת, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג'). ובהן נבנה משכן שנאמר וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת (שמות ל"א). וכן בני גד אמרו אל אלהים הוי"ה הוא יודע (יהושע כ"ב) כנגד שלשה שמות שבהן נתנה התורה שנאמר אנכי ה' אלהיך אל קנא (דברים ה') וכו' (ירוש' ברכות פ"ט, תנחומא פ' ויקהל).

[נער שובב—רכילות] פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה. ר' יוסי בן חלפתא כשהיה נער היה משחק עם הנערים, ראה אותו איש אחד, אמר ליה יש לומר לאביך שאתה משחק עם הנערים. אמר לו יוסי חייך! מה איכפת לך? אם תאמר לאבי הוא מכה אותי, ואתה מרגיל לשונך לומר לשון הרע, הוי פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה (שוחר טוב).

נא

[רופא חנם—עבירה מטמאת] חנני אלהים כחסדך כרוב רחמיך מחה פשעי הרב כבסני מעוני. למה היה דוד דומה, למי שהיתה מכה בידו ובא אצל הרופא, אמר לו הרופא אין אתה יכול להתרפאות כי המכה גדולה ומעות מעט בידך לשלם. אמר לו בבקשה ממך קח כל המעות שיש לי והשאר משלך, עשה עמי חסד ורחם עלי ורפאני. כך אמר דוד חנני אלהים כחסדך עשה עמי חסד חנם כי רחמן אתה, וכרוב רחמיך מחה פשעי, תן לי אספלנית (רטיה) גדולה כי המכה רבה, כרכתיב הרב כבסני מעוני, ומחטאתי טהרני, מכאן אתה למד שכל מי שעבר עבירה הרי הוא כאילו נטמא למת ומזין עליו באזוב, כמו שאמר דוד תחטאני באזוב ואטהר, וכי דוד נטמא? אלא בעון הנפש שהיא חלל, וכה"א ולבי חלל בקרבי (תהלים ק"ט) וכו' (מדרש תהלים).

נב

[דואג האדומי—חניפה] בבוא דואג האדומי ויגד לשאול וגו'. למה נקרא דואג אדומי? שנקרא על שם עירו נוב שהיא עד למעלה אדומיים. ר"ש בר נחמני אמר על שקינא בדוד שנקרא אדמוני עם יפה עינים (ש"א ט"ז), רבי אבא בר כהנא אמר על שעשה מעשה *אדום והתיר דם נוב עיר הכהנים, שנאמר ויסוב דואג האדומי וגו' וימת ביום ההוא (שם כ"ב). מה אדום נוקם ונוטר בלב, אף דואג נוקם ונוטר דוד בלב. ר' יצחק אמר שהיה מאדים פני הכל בהלכה, שכל מי שהיה נותן ונושא עמו היה מסלקו בתשובותיו. ד"א בבוא דואג האדומי, זש"ה תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (משלי כ"ו). תני ר' חייא מפרסמין את החנפים מפני חלול השם, שנאמר ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול וגו' כל צדקותיו אשר עשה לא תזכרנה במעלו אשר מעל וגו' (יחזקאל י"ח). ולמה נותן הקב"ה דרך רע לפניו? בשביל לפרסם מעשיו לבריות, שאם יארע בו דבר בשביל עבירות ויהיו הבריות קוראות תגר כנגד מדת הדין. בוא ולמד מדואג שהיה ראש לסנהדרין, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כ"א), ובשביל מדת לשון הרע וחנופו לחבירו פרסמו הכתוב, בדי להודיע מעשיו לבריות, ולא יהיו קורין תגר על מדת הדין כשבאה ליפרע ממנו (מדרש שוחר טוב).

[גבור] מה תתהלל ברעה הגבור. אמר דוד לדואג אתה גבור ועשיר וראש לסנהדרין אתה מתעסק ברעה הזאת ומוציא לשון הרע על חבריך. אמר לו וכי מה גבורה היא? אדם רואה את חבירו על פי הבור ודוחפו לתוכו, או רואה את חבירו על ראש הגג ודחפו לארץ, הזו גבורה היא? אימתי נקרא גבור בשעה שחבירו עומד ליפול לבור ואחזו בידו שלא ליפול, ואם כבר נפל והוא מעלהו מן הבור, זהו גבור! ואתה ראית שאול כועס עלי ורוצה לרחפני לבאר מים ואף אתה הטלת מים על איבריי—ברעה הגבור. חסד אל כל היום, אמר לו, סבור אתה שאם לא קבלני אחימלך ולא נתן לי פרוסה, שלא היה אדם מישראל שיתן לי? נהוגים הם ישראל לעשות חסד בכל עת לכל מי שיבא. ד"א אמר דוד לדואג אדם שהוא עסוק בחסד אל כל היום זו תורה שנאמר ותורת חסד על לשונה (משלי ל"א) יעסוק במלשינות, ותעשה תורתך פלסתר?—ברעה הגבור! (מדרש תהלים).

[ישראל ואו"ה] ד"א מה תתהלל ברעה הגבור, א"ר אלעזר אומות העולם נקראו גבורים שנאמר מה תתהלל ברעה הגבור כה), וישראל נקראו גבורים שנאמר גבורי כח עושי דברו (תהלים ק"ג); או"ה נקראו עדה שנאמר כי עדת חנף גלמוד (איוב ט"ו), וישראל נקראו עדה שנאמר וסמכו זקני העדה את ידיהם (ויקרא ד'); או"ה נקראו אבירים שנאמר עדת אבירים בעגלי עמים (תהלים ס"ח) וישראל נקראו אבירים שנאמר שמעו אלי אבירי לב (ישעיה מ"ו); או"ה נקראו אדירים שנאמר ובנות גוים אדירים (יחזקאל ל"ב), וישראל נקראו אדירים שנאמר ואדירי כל חפצי בם (תהלים ט"ז); או"ה נקראו חכמים שנאמר והאבדתי חכמים מאדום (עובדיה א'), וישראל נקראו חכמים שנאמר וחכמים יצפנו דעת (משלי י'); או"ה נקראו תמימים שנאמר ותמימים כיורדי בור (שם ח'), וישראל נקראו תמימים שנאמר ותמימים ינחלו טוב (שם כ"ח); או"ה נקראו אישים שנאמר את אישים פועלי און (תהלים קמ"א), וישראל נקראו אישים

שמות לאומן בונה (architect). כה) **לפי הדעה כי דואג**

שנאמר אליכם אישים אקרא (משלי ח׳); או״ה נקראו צדיקים שנאמר ואנשים צדיקים המה ישפטו אותם (יחזקאל כ״ג), וישראל נקראו צדיקים שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ (ישעיה ס׳) וכו׳ (ויק״ר פ״ה, ילקוט המכירי).

נג

[אשה — אביגיל] אמר נבל בלבו אין אלהים וגו׳ אין עושה טוב. זש״ה מצא אשה מצא טוב (משלי י״ח), אין סוף לאשה טובה ואין סוף לאשה רעה שנאמר ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז׳). אמר ר׳ שמואל טובה היתה אביגיל לדוד מכל הקרבנות שבעולם, שאילו עשה דוד אותו מעשה שחשב לעשות לנבל והיה מקריב כל קרבנות שבעולם לא היו מכפרים לו, והיא באתה אליו ומלטתהו, הה״ד למנצח על מחלת משכיל לדוד, שמחלה עליו אביגיל כשם שהקרבנות מוחלין. אמר הקב״ה תבוא הטובה ותהיה לטוב, וילך הרע ברעתו שנאמר ויהי כעשרת הימים ויגוף ה׳ את נבל וימת (ש״א כ״ה). נבל שמו ונבלה עמו, א״ר סימון הוא נבל הוא לבן, הן הן האותיות, מה לבן רמאי אף נבל רמאי, ועליהם אמר שלמה מרמה בלב חורשי רע, וליועצי שלום שמחה (משלי י״ב) זו אביגיל. נבל בלבו כפר בדוד, מי דוד ומי בן ישי, ואף בהקב״ה כפר בלבו שנאמר אמר נבל בלבו אין אלהים. אמרה אביגיל לדוד ולא תהיה זאת לך לפוקה (שם), אל תפקפק בפיך ואל תאמר בשביל שאני מלך אין אדם מוכיחני. אמרה לו אדוני המלך, אם בא הדין הזה אליך מה אתה עושה? למשל אם בא עני ויאמר לבעל הבית עשה עמי צדקה, תן לי פת לאכול, והוא אינו נזקק לו והעני נופל עליו והורגו, אם באין אצלך לדין אין אתה יכול לפקפק בדבר אלא לענוש לעני, והם אומרים דוד לא עשה כן לנבל! מהו וזכרת את אמתך (שם), אמרה לו אל תשכחני אלא אהיה תמיד כנגד פניך, כשיבא הדין ואתה דן אותו, זכור מה שעשתה לך שלא באת בדמים. אמר לה דוד אין זה ממך אלא הקב״ה שלחך אצלי שנאמר ברוך ה׳ אלהי ישראל אשר שלחך (שם), ואף את צריכה להתברך שנאמר וברוך טעמך וברוכה את (מדרש שוחר טוב).

נה

[יונה—גלות—ארץ ישראל] מי יתן לי אבר כיונה אעופה אשכונה. מדבר באברהם דכתיב ויעבור אברם בארץ וגו׳ (בראשית י״ב), למה ביונה? רבי עזריה בשם ר׳ יורן בר סימון אמר, לפי שכל העופות כשהן יגעין ינוחו על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה כשהיא יגעה קופצת באחת מאגפיה ופורחת בשניה, שנאמר אעופה ואשכונה, הנה ארחיק נדוד אלין במדבר סלה, נדנוד אחר נדנוד, טלטול אחר טלטול כו), מוטב ללין במדברות של ארץ ישראל ולא בפלטינין של ארץ העמים וכו׳ (ב״ר פל״ט).

[דור הפלגה] בלע אדני פלג לשונם. מדבר בדור הפלגה, שנאמר ונעשה לנו שם פן נפוץ וגו׳ (בראשית י״א). ר׳ פינחס אומר לא היו שם אבנים לבנות העיר והמגדל, והיו מלבינים לבנים ושורפין אותן כיוצר חרש עד שבנו המגדל גבוה שבע מיל, ומעלות היו לו במזרחו ובמערבו, ואלו שהיו מעלין את הלבנים היו עולין במזרחו ויורדין במערבו, ואם נפל אדם ומת לא היו משימין לבו עליו אבל אם נפלה לבנה היו יושבין ובוכין ואומרים אוי לנו אימתי תעלה אחרת תחתיה? ועבר אברהם (?) וראה אותם בונים את העיר ואת המגדל וקללם בשם אלהיו, שנאמר בלע ה׳ פלג לשונם, ומאסו דבריו כאבן מושלכת, ועליו הכתוב אומר אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה (תהלים קי״ח). ר״ש אומר קרא הקב״ה לשבעים מלאכים המסבבין את כסא כבודו, וא״ל הבה נרדה ונבלה שם שפתם לשבעים לשונות ונפרידם לשבעים אומות, והפילו גורלות ביניהן, שנאמר בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם (דברים ל״ב), ונפל הגורל על אברהם ועל זרעו שנאמר כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו (שם). אמר הקב״ה חבל וגורל שנפל עלי רצתה נפשי בו שנאמר חבלים נפלו לי בנעימים (תהלים ט״ז) וכו׳ (פרקי דר״א פכ״ד).

[תפלה] ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. אמר ר׳ שמואל מכאן שאדם צריך להתפלל שלש תפלות ביום. כנגד שלש פעמים שהיום משתנה על הבריות. ומי תקן אותן? אבות העולם תקנן, אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה׳ (בראשית י״ט) ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים ק״ו), יצחק תקן תפלת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כ״ד) ואין שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו (תהלים ק״ב), יעקב תקן תפלת ערבית שנאמר ויפגע במקום וילן שם (בראשית כ״ח) ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז׳). אמר דוד הואיל ואבות תקנום אף אני ערב ובקר וצהרים אשיחה. וכן מפורש ע״י דניאל וכוין פתיחין ליה בעליתיה נגד ירושלם וזמנין תלתא ביומא הוה בריך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהיה (דניאל ו׳), יכול משבא לגולה הוחלה? ת״ל כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא (שם) וכו׳ (ירוש׳ ברכות פ״ד, בבלי ברכות ל״א).

האדומי היה מאדום כמשמעו. כו) ישראל נמשלו ליונה,

נו

[דמעות — הספד] **נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך.** א"ר שמעון בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא, כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו שנאמר נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך (שבת ק"ה). ד"א שימה דמעתי בנאדך כאותה בעלת נאד (הגר עם חמת מים), ואומר אל דמעתי אל תחרש (תהלים ל"ט), אל דמעתה של הגר לא החרשת אל תחרש גם אל דמעתי, ואם תאמר על שהיתה גיורת היא חביבה? אף אני, כי גר אנכי עמך תושב בכל אבותי (שם) וכו' (ב"ר פנ"ג).

נח

[צדיק ורשע] **זורו רשעים מרחם תעו מבטן** וגו'. מרחם הרשעים ניכרים, וכן אתה מוצא בעשו הרשע, עד דהוה במעי אמו הוה מגיח עם אחיו, שכן כתיב ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כ"ה). תני עוברה (אשה מעוברת) שהריחה מאכל ביוה"כ והיא בסכנה מאכילין אותה עד שתשיב נפשה וכו'. ההיא עוברה דארחא (שהריחה) אתו לקמיה דרבי אמר להו זילו לחושו לה דיומא דכיפורי הוא, לחושו לה ואילחישא (הועיל הלחש), קרי עליה בטרם אצרך מבטן ידעתיך (ירמיה א'), נפק מינה רבי יוחנן. ההיא עוברא דארחא אתו לקמיה דרבי חנינא, אמר להו לחושו לה ולא אילחישא, קרי עליה זורו רשעים מרחם, נפק מינה שבתאי אוצר פירי (מפקיע שערים) וכו' (יומא פ"ב).

ס

[בר כוכבא] **הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו.** אתרנגולא ותרנגולתא חרב טור מלכא. דהוו נהיגי דכי מפקי חתנא וכלתא הוו מפקי קמייהו תרנגולא ותרנגולתא, כלומר פרו ורבו כתרנגולים. יומא חד קא חליף גונדי (גדוד) דרומאי שקילנא מינייהו. נפלו עלייהו ומחונהו (והכום), אזלי אמרי לקיסר מרדו בך יהודאי, אתא עלייהו. הוה בהו (בין היהודים) ההוא בר דרומא כז) דהוה קפיץ מילא וקטיל בהו. שקליה קיסר לתאגיה (עטרתו) אותביה אארעא, אמר רבוניה דעלמא כולא אי ניחא לך לא תמסריה לההוא גברא (על עצמו אמר כן) לדידיה ולמלכותיה בידא דחדא. אכשליה פומיה לבר דרומא, אמר הלא אתה אלהים. זנחתנו ולא תצא בצבאותינו. על לבית הכסא אתא דרקונא (נחש) שמטיה לכרכשתיה ונח נפשיה. אמר קיסר הואיל ואתרחיש לי ניסא האי זימנא אשבוקינהו. שבקינהו ואזיל, איזדקפו (עמדו) ואכלו ושתו ואדליקי שרגי עד דאיתחזי בליונא דגושפנקא (אבן טובה בטבעת) ברחוק מילא. אמר מיחדא קא חדו בי יהודאי, הדר אתו עלייהו. אמר רב אסי תלת מאה אלפי שליפי סייפא עיילו לטור מלכא וקטלו בה תלתא יומי ותלתא לילותא, ובהך גיסא הלולי וחנגי ולא הוו ידעי הני בהני (גיטין נ"ז.).

סא

[עניים—צדקה] **חסד ואמת מן ינצרהו.** אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע ישב עולם לפני אלהים, ולא יהיו עניים עוד, א"ל הקב"ה אם אעשה את עולמי שוה, חסד ואמת מן ינצרוהו? הה"ד אם כסף תלוה את עמי (שמות כ"ב), הם ישראל שנאמר כי נחם ה' עמו ועניו ירחם (ישעיה מ"ט). מדת בשר ודם אם היו לו עניים קרובים והוא עשיר, אינו מודה בהם, שנאמר כל אחי רש שנאוהו (משלי י"ט), אבל הקב"ה אינו כן, שנאמר והעושר והכבוד מלפניך (דהי"א כ"ט), ואינו מחופף אלא על העניים שנאמר כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו (ישעיה י"ד) וכו' (שמ"ר פל"א). רבי מכבד עשירים ור"ע מכבד עשירים, כדדריש רבא בר מרי ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרוהו, אימתי ישב עולם לפני אלהים כח) בזמן שחסד ואמת מן ינצרוהו (ערובין פ"ו.).

סב

[טוב ורע—מחשבה] **ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו.** ר' יהודה אומר עבירה היא עקרה ואינה עושה פירות, שנאמר כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, אבל צדקה עושה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג'). אמרו רבותינו אין הקב"ה מדקדק עם האדם כפי מה שחטא ומניח מחובו אצלו שאינו פורע ממנו, שנאמר כי אתה אלהינו חשכת למטה מעונינו (עזרא ט' י"ג), ואף כאן כתיב כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, למטה מעונותיו. ר' נחמיה אומר מהו כמעשהו? יש לך אדם שחשב לעשות עבירה ולא עשאה, הקב"ה אינו כותבה עליו שנאמר כמעשהו ולא כמחשבתו, אבל אם חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, הקב"ה כותבה עליו כאילו עשאה וכו' (מדרש תהלים, ילקוט המכירי).

שהגלות תכופה עליהם מבלי מנוחה כיונה הזו שקופצת תמיד באחת מאגפיה. כז) בר כוכבא או בן כוזיבא מכונה ג"כ בר דרומא כי בא מן דרומת של א"י מעיר לוד או מסביבותיה, והוא הבטיח על גבורתו ואומץ לבו ולא בטח בה', והיה רגיל לומר הלא אתה אלהים זנחתנו וגו' ולכן נענש ונחרבה טור מלכא אצל ירושלם, שהיתה אז עיר גדולה מאד לפי התהגדה. כח) דרש ישב עולם לפני אלהים, עשירים יושבים לפני חכמים, אימתי בזמן שחסד ואמת מן ינצרוהו, כשיש עשירים שנותנין מן ומזון לעניים.

סה

[תפלה] שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. המלאך הממונה על התפלות נוטלן ועושה מהן עטרה ונותנה בראש הקב"ה, שנאמר עדיך כל בשר יבואו, ואין עדי אלא עטרה שנאמר כי כלם כעדי תלבשי (ישעיה מ"ט), וכה"א ישראל אשר בך אתפאר (שם) שהקב"ה מתפאר בתפלותיהן של ישראל, ונאמר ועטרת תפארת בראשך (יחזקאל ט"ז). ד"א שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו, אמר רב יהודה בר שלום, בשר ודם אם בא עני לפניו אינו שומע ממנו, ואם בא עשיר לפניו מיד הוא שומע ממנו ומקבלו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הכל שוין לפניו בתפלתן, תדע שהרי משה רבן של כל הנביאים כתיב בו תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ'), ובעני כתיב תפלה לעני כי יעטוף (שם ק"ב), זו תפלה וזו תפלה. תדע לך כשיצאו ישראל ממצרים ופרעה רדף אחריהם נאמר ויצעקו בני ישראל אל ה', התחיל אף משה להתפלל לפני ה', א"ל הקב"ה משה! מה אתה עומד ומתפלל? כבר התפללו בני ושמעתי, שנאמר מה תצעק אלי (מכילתא פ' בשלח, ילקוט המכירי).

[תשובה ותפלה] נוראות בצדק תעננו וגו' מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים. ר' חנינא בר פפא שאל לרשב"ג וא"ל מהו דכתיב סכותה בענן לך מעבור תפלה (איכה ג')? א"ל שערי תפלה פעמים פתוחין ופעמים ננעלים, אבל שערי תשובה אינם ננעלים לעולם, שנאמר מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים (תהלים ס"ה), מה הים הזה אינו ננעל לעולם, אלא כל מי שהוא מבקש לרחוץ רוחץ בו בכל שעה שירצה, כך התשובה בכל שעה שאדם רוצה לעשות תשובה עושה והקב"ה מקבלה, אבל תפלה יש לה עתים, שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (שם ס"ט). ר' ברכיה בשם ר' אידי אמר אף שערי תפלה אינם ננעלים לעולם, ומי שהוא גומל חסדים יהא מבושר שנשמעה תפלתו, שנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד (הושע י') מה כתיב אחריו ועת לדרוש את ה', שנענה מיד. ונאמר אלהים ברוב חסדך, מיד ענני באמת ישעך (ילקוט המכירי).

סו

[נדר] אשר פצו שפתי ודבר פי בצר לי. א"ר יצחק הבבלי במאן דנדר מצוה הכתוב מדבר, דכתיב וידר יעקב נדר לאמר (בראשית כ"ח), מהו לאמר? לאמר לדורות שיהיו נודרין בעת צרתם, יעקב פתח בנדר תחלה, לפיכך כל מי שהוא נודר יהא תולה הנדר בו. א"ר אבהו כתיב אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב (תהלים קל"ב), לאביר אברהם לאביר יצחק אינו אומר, אלא לאביר יעקב, תלה את הנדר במי שפתח בו תחלה והוא יעקב (ב"ר פ"ע, ילקוט).

סט

[עונג שבת — בטחון] ברוך אדני יום יום יעמס לנו. תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה עוסק בכבוד השבת, מצא בהמה טובה אומר זו תהא לשבת, למחר מצא בהמה אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, שכל מעשיו היו לשם שמים, דכתיב ברוך אדני יום יום יעמס לנו, שהיה בטוח שהקב"ה יזדמן לו צרכיו בעת הצורך, (ביצה ט"ז.).

עב

[משפט—שלמה] לשלמה אלהים משפטיך למלך תן. זש"ה אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג'), אלו צדיקים שמניחים לבניהם פרי מעשיהם, ואף דוד הניח לבנו שלמה פרי מעשיו, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח'), ועל שלמה אמר משפטיך למלך תן. „משפטי" אינו אומר אלא „משפטיך", אמר דוד רבש"ע תן משפטיך לבני, כשם שאתה דן בלא עדים ובלא התראה, כך יהא שלמה דן בלא עדים ובלא התראה. א"ל הקב"ה כמוני הוא עושה, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' (דהי"א כ"ט), וכי אפשר לו לבשר ודם לישב על כסא הכבוד? והכתיב כרסייה שביבין די נור גלגלוהי נור דלק (דניאל ז'). אלא מהו על כסא ה', שהיה דן כיוצרו בלא עדים ובלא התראה רק בחכמתו. וזה היה דינן של שתי זונות (מ"א ג'). התחיל לומר גזרו את הילד הזה ההי לשנים, כיון שראו סנקליטין (יועצים) שלו כן, אמרו אי לך ארץ שמלכך נער (קהלת י'), ולאחר שאמר תנו לה את הילוד החי והמת לא תמיתוהו, אמרו אשריך ארץ שמלכך בן חורים (שם), הוי משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך (מדרש שוחר טוב).

עג

[לשון הרע — עולם הפוך] שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. ר' עזריה בשם ר' חנינא אמר, יש לך אדם שחוטא בארץ (לבריות) ואינו חוטא בשמים, בשמים ואינו בארץ, אבל מי שאומר לשה"ר חוטא בשמים ובארץ, שנאמר שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. ד"א שתו בשמים פיהם, זה פרעה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה'), ונבוכדנצר אמר ומן הוא אלוה די ישיזבינכון מן ידי (דניאל ג') וכו'. ד"א שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, עולם הפוך לעתיד לבא, לפי שבעוה"ז הזכר מסבב את הנקבה אבל לעתיד

לבא הנקבה תסבב את הזכר שנאמר נקבה תסובב גבר (ירמיה ל"א). אמר ר"ש בשם ר' סימון חסידא בעוה"ז אדם הולך ללקוט תאנים בשבת התאנה שותקת, אבל לעתיד לבא אדם הולך ללקוט תאנה בשבת היא צווחת ואומרת שבת היא! אמר ר"ש בר נחמני בעוה"ז הקב"ה מחזיר על ישראל שעשו תשובה אבל לעתיד ישראל מחזירין אחר הקב"ה שיעשו רצונו שנאמר ואת רוחי אתן בקרבכם (יחזקאל ל"ו) וכו' (שוחר טוב).

עה

[עשירות ועניות] כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. לא ממה שאדם עמל ויוצא בסחורה עושה עושר, אפילו פורש בספינות והולך ממזרח למערב וחוזר על המדבריות ועל ההרים אינו נעשה עשיר. מהו ולא ממדבר הרים? א"ר אבא סרונגיא כל ההרים שבמקרא הרים ממש הם חוץ מזה שהוא רוממות, שאין איש מתרומם בעשירות מן הדרכים הללו, ומה הקב"ה עושה, נוטל נכסים של זה ונותן לזה, שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. לכך נקרא שמם נכסים, שנכסין מזה ונגלין לזה, ולמה נקראים זוזים? שהם זזים מזה ונתנים לזה. למה נקרא ממון? מה אתה מונה?— אינו כלום! למה נקרא מעות? שהן מעת לעת. וכן חנה אומרת ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם (ש"א ב'). מטרונא אחת שאלה את ר"ש בן חלפתא אמרה לו לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו? אמר לה לששת ימים, שנאמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ (שמות ל'). אמרה לו ומן אותה שעה מהו עושה? אמר לה הוא יושב ועושה סולמות זה מעלה וזה מוריד, שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תנחומא פ' מטות, ילקוט המכירי).

[כוסות] כי כוס ביד ה' וגו' ויגר מזה אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ. ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי אומר כי כוס ביד ה', יכול שאין בו אלא חציו ת"ל ויין חמר מלא מסך, יכול שאינו נחסר אפילו טיפה אחת ת"ל ויגר מזה, ומאותה טיפה שתו אנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה אנשי סדום ועמורה פרעה וכו'. ר' יודן בשם ר' חייא אמר, לעתיד לבא הקב"ה אומר לפרעה כט) שתה בוסך, והוא אומר לו רבש"ע כבר שתיתי כוסי בעוה"ז, והוא אומר לו מה שאתה שתית כמין אגרא (טיפה) אחת היתה שנאמר ויגר מזה, שתית אותו ולא מצית שנאמר שכרו ולא יין נעו ולא שכר (ישעיה כ"ט), אבל עכשיו אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ. ובאיזה כוס? אמר ר' אחא זה כוס טיברי ל) דלא שפיך כלא כחדא אלא היך הדא קילקלתא שהיא רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה שנאמר כוס אחותך תשתי העמוקה והרחבה (יחזקאל כ"ג). ארבע כוסות של טובה הן כנגד ארבע כוסות של פורענות. של טובה: שנאמר דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (תהלים כ"ג), ה' מנת חלקי וכוסי (שם ט"ז), כוס ישועות אשא (שם קט"ז), כוס ישועות אשא (שם), הרי ארבע כוסות של נחמה שעתיד הקב"ה להשקות את ישראל לעתיד לבא. וארבע כוסות של פורענות לרשעים הן: כוס זהב בבל ביד ה' (ירמיה נ"א), כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך וגו', ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים י"א), קח את כוס היין החמה (ירמיה כ"ה), הרי ארבע של פורענות שעתיד להשקות את הגוים לעתיד לבא (ירוש' פסחים פ"י א', מדרש שוחר טוב).

עו

[שבט יהודה] נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו. זש"ה אפרים לשמה תהיה ביום תוכחה בשבטי ישראל הודעתי נאמנה (הושע ה'), בשעה שגלו עשרת השבטים, ויהודה ובנימין לא גלו, התחילו או"ה אומרים אין זו אלא כמי שנושא פנים, לפי שהם בני אכסניא שלו לא) לפיכך לא הגלום, כיון שגלו יהודה ובנימין הודיע הקב"ה אמונתו בעולם כי אינו נושא פנים לחוטאים, באותה שעה נודע ביהודה אלהים. ד"א נודע ביהודה אלהים, מפני מה זכה יהודה למלכות? שאלה זו שאלו תלמידים לר' טרפון בצילה של שובך ביבנה, אמר להם מפני שהודה במעשה תמר שאמר צדקה ממני, אמרו לו די להודיה שתכפר על הביאה. שוב אמר להם מפני שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית ל"ז), אמרו לו די להצלה שתכפר על המכירה. שוב אמר להם על שאמר ישב נא עבדך תחת הנער (שם מ"ד), אמרו לו בעיא ערבא דמקיים ערבותיה לב). אמר להם אם כן באיזה זכות זכה? אמרו לו בזכות שקפץ נחשון בן עמינדב משבט יהודה תחלה לתוך הים בשעה שעמדו ישראל על הים סוף, וקידש יהודה שמו של הקב"ה, ואח"כ ירדו כל השבטים לים, שנאמר ויהודה עוד רד עם אל (הושע י"ב), ובזכות כך זכה למלוכה, שנאמר היתה יהודה לקדשו

כט) פרעה הוא כנוי לראש שונאי ישראל, ור"ל שיקבל עונשו במלואו על כל הרע שהרע לישראל. ל) כוס טיברי הוא כוס של טבריא שהוא משונה מכוסות אחרים, עי' נדה כ"א. אין בודקין אותן אלא בכוס טבריא פשוט, וירושלמי נדה פ"ב ה' כגון אילין כסייא טיברייא. כוס טבריא רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה כעין צנצנת (carafine). לא) כי בית המקדש והכהנים והלוים הם בחלקו של יהודה ובנימין. לב) כמו ערבא ערבא צריך, שהערבות שלו אינה

ישראל ממשלותיו (תהלים קי"ד) לפי שקידש יהודה את השם לפיכך ישראל ממשלותיו, הוי נודע ביהודה אלהים לפיכך בישראל גדול שמו (מכילתא בשלח, מדרש תהלים).

[סוכת דוד—בית המקדש] ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון. אמר ר' ברכיה מתחלת ברייתו של עולם עשה הקב"ה בירושלם סוכתו, ואמר יהי רצון שיהיו בני עושין רצוני ומקריבין לי שם קרבנות. את מוצא שנקרא ירושלם שלם והיה שם בית המקדש, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (בראשית י"ד) והוא שם בן נח שהיה כהן לאל עליון, ומתרגמינן והוא משמש קדם אל עילאה, וכתיב וישכון באהלי שם, ששיכן אהלו שם. אברהם קרא לבית המקדש „יראה" שנאמר ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה (שם כ"ב). אמר הקב"ה אם אקרא אותם שלם כמו שקראו שם אני מבטל דברי אברהם אוהבי שקראו יראה, ואם אני קורא אותו יראה אני מבטל דברי שם הצדיק שקראו שלם, מה עשה הקב"ה, שיתף שני השמות יראה ושלם וקראו ירושלם. כיון שגרם החטא מה כתיב, ויחמוס כגן סוכו שחת מועדו (איכה ב'), מקום שהיו מתוועדים בו לתפלה ולקרבנות. וכשחרב בית מועדו הוא אומר יהי רצון שיעשו בניי תשובה ואקרב בנין סוכתי ומקדשי, לקיים ויהי בשלם סוכו. ד"א אימתי נודע ביהודה אלהים? כשיקים אותה הסוכה שאמר, ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת (עמוס ט'), הוי אומר ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (מדרש תהלים, ילקוט המכירי).

עט

[חורבן ירושלם] אלהים באו גוים בנחלתך וגו'. אמר ר' לוי שמונה עשרה שנה היתה בת קול מכרזת לתוך פלטין של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא סוק וחריב ביתא דמרך, דבני מרך לא שמעין ליה, והיה מתיירא לעלות לפי שידע מה שהגיע לסנחריב בימי חזקיה, ולא היה מאמין שהקב"ה מחריב את ירושלם. מה עשה עמד לקוסם קסמים לידע אם לעלות אם לאו, שנאמר כי עמד מלך בבל אל אם הדרך בראש שני הדרכים לקסם קסם קלקל בחצים (יחזקאל כ"א), מלמד שהיה זורק את החץ לשמה של אנטוכיא או לשמה של צור או לשמה של לודקייא והיה החץ נשבר ולא עלה, וכיון שזרק לשמה של ירושלם לא נשבר ועלה, והיה יודע שהיא עתידה להיות כבושה בידו וליחרב. התחיל לומר לפני הקב"ה רבש"ע מי האמין שיכנסו אויבים לירושלם ומחריבין אותה, שעד עכשיו לא היתה בריה יכולה ליגע בה, ועתה נכנסו השונאים וטמאו את היכל קדשך, לכך נאמר לא האמינו מלכי ארץ וגו' (איכה ד'). אמר אסף אלהים באו גוים בנחלתך, אתה הנחת אותם ליכנס, הלא אמרת בתורתך והזר הקרב יומת (במדבר א'), ולא הזר בלבד, אלא אפילו שני בני אהרן הקדושים שנכנסו להקריב אש זרה נשרפו, ועוזיה המלך שנכנס להקריב לפניך קטרת שלא כדת יצא מצורע, ולא עוד אלא שרעשה הארץ בשביל זה, ואותן הערלים הנחתם ליכנס! אמר לו הקב"ה, הראשונים נכנסו שלא ברשות לפיכך פגעתי בהם, אבל אלו הגוים נכנסו ברשותי ואני צויתים, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה נאום ה' (ירמיה א') וכו' (מדרש שוחר טוב).

[ישראל וביהמ"ק] ד"א מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך, וכי מזמור הוא והלא קינה היא? זש"ה שמחה לצדיק עשות משפט (משלי כ"א), הצדיקים פורעין חובם ומזמרים להקב"ה, וכן אסף אומר מזמור לחורבן ביהמ"ק. משל למה"ד למלך שהיה לו בן סורר ומורה, נתמלא עליו חמה ונכנס לתוך חופתו והיה מחתך היריעות וקורען והשליכן לאשפה וגורש את הבן מתוכה. אמר המלך לא יפה עשיתי שהנחתי חמתי בחופתו ולא הרגתיו בחמתי? שאילו הרגתיו היה בן אחי יורש אותי. כך אמר אסף לא מוטב שהפיג הקב"ה חמתו בעצים ובאבנים של ביהמ"ק ולא בבניו, וכן הוא אומר כלה ה' חמתו (איכה ד') במה? ויצת אש בציון (מכילתא, ילק"ש).

פא

[יעקב] הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב. זש"ה לא הביט און ביעקב (במדבר כ"ג), מה ראה בלעם להזכיר ליעקב בלבד ולא לאברהם ולא ליצחק? אלא צפה שיצא מאברהם פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, וכן צפה שיצא מיצחק עשו ואלופיו, אבל מיעקב כולה קדושה, שנאמר כל אלה שבטי יעקב שנים עשר (בראשית מ"ט) כולהון צדיקין כחדא, וכתיב כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד'), לפיכך לא הזכיר מהאבות אלא יעקב בלבד, וכן אמר אסף הריעו לאלהי יעקב (מדרש תהלים).

[ראש השנה] כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב. א"ר סימון כתיב כי מי גוי גדול וגו' (דברים ד'), איזו היא אומה כאומה זו? בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין, לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו, שאינו יודע היאך יצא דינו. אבל ישראל אינם כן, אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים זקנם ואוכלים ושותים ושמחים, שיודעים שהקב"ה עושה להם חסדים ויוציא כאור משפטם. ד"א בנוהג שבעולם כשהשלטון אומר עשו כך היום והדיוט אומר למחר למי אנו שומעין, לא לשלטון? אבל הקב"ה אינו כן, אמרו בי"ד בבקר היום ראש השנה הקב"ה אומר למלאכי השרת העמידו בימה עם סניגור וקטיגור ופתחו הספרים לחיים ולמות, נמלכו בי"ד לעברה למחר, הקב"ה אומר למלאכי השרת

בניי עברוה למחר, העבירו הבימה וסניגור והקטיגור עד למחר. מאי טעמא? כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (ירוש׳ ר״ה פ״א ג׳).

פב

[משפט] אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. א״ר יצחק מנין לשלשה שיושבים בדין ששכינה עמהם, שנאמר בקרב אלהים ישפוט וכו׳ (ברכות ו׳). ויהיו הדיינים רואים כאילו השכינה ביניהם וינהגו עצמן באימה. כביכול כאילו הם דנים להקב״ה, שכך יהושפט אמר כי לא לאדם תשפטו כי לה׳ ועמכם בדבר משפט (דהי״ב י״ט). א״ר חמא בר חנינא אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, בשר ודם דן לבוראו! אלא אמר הקב״ה היו נוהגין אימה בעצמכן כאילו אותי אתם דנין. ולא תאמרו לעצמנו אנו יושבים, הוו יודעים שאני יושב עמכם שנאמר אלהים נצב בעדת אל, ונאמר כי ה׳ אוהב משפט (תהלים ל״ז). ואם הטיתם אותי אני אטה אתכם שנאמר וקרבתי אליכם למשפט (מלאכי ג׳). מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי בא ועמד לפני שמעון בן שטח אמר לו דין יש לי עם המלך, אמר שמעון בן שטח לאותן הדיינים שדנין עמו, אם משגר אני בשביל המלך אתם מוכיחין אותו? אמרו לו הן, שגר בשבילו ובא, ונתנו לו כסא וישב בצד שמעון בן שטח. א״ל שמעון בן שטח עמוד על רגליך ותן את הדין. אמר לו וכי דנין את המלך? פנה לימינו כבשו הדיינים פניהם בקרקע, פנה לשמאלו כבשו פניהם בקרקע, בא המלאך וחבטן בקרקע עד שיצאה נשמתן, מיד נזדעזע המלך. א״ל שמעון בן שטח עמוד על רגליך ותן את הדין, שלא לפני אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה׳ (דברים י״ט), מיד עמד וקבל את הדין.

פג

[אומות העולם] אהלי אדום וישמאלים מואב והגרים. עשר אומות נאמרו בפרשה זו, אדום ישמעאלים מואב הגרים גבל עמון עמלק פלשת צור אשור, ללמדך שצפה דוד ברוה״ק שאדום הרשעה עתידה להחריב את בית המקדש בכלל עשר אומות, וקידם וקללן בקללת מדין וסיסרא יבין ועורב וזאב וזבח וצלמונע שבאו לירש ארץ ישראל ואבדו, שנאמר אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים. ועמד עוד וקללן בעשר קללות: אלהי שיתמו כגלגל כדבר המתגלגל ממקום גבוה למקום נמוך, בקש לפני רוח שאין לו מעמד, כאש תבער יער שהוא מוצא עצים לשרוף, וכלהבה תלהט הרים בזמן הקציר, כן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם, כסערה בלב ים, וכסופה במדבר, מלא פניהם קלון כמי שמתבייש ברבים על עבירות משוקעות שבידו, ויבקשו שמך ולא תמצא להם כדכתיב ישועו ואין מושיע על ה׳ ולא ענם (תהלים י״ח), יבושו ויבהלו עדי עד ביום הדין כדכתיב ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד (זכריה י״ד) וכו׳ (מדרש שוחר טוב).

[גוי טוב] גם אשור נלוה עמם היו זרוע לבני לוט. כיון שבא אשור ונשתתף עמהם בחורבן בית המקדש, אמר לו הקב״ה אתמול אפרוח ועכשיו ביצה? אתמול מפריח מצות ומעשים טובים דכתיב מן הארץ ההיא יצא אשור (בראשית י׳) מן העצה ההיא (דור הפלגה) יצא אשור, כיון שראה אותן באין לחלוק על הקב״ה פנה לארצו. א״ל הקב״ה אתה יצאת מארבע (בבל וארך ואכד וכלנה), חייך שאני נותן לך ארבע שנאמר ויבן את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלח ואת רסן (שם), ועכשיו מכונן כביצה לג)? לפיכך היו זרוע לבני לוט, ללווט (קללה) וכו׳ (ב״ר פל״ז, ילקוט שמעוני).

פה

[שלום] אשמעה מה ידבר האל ה׳ כי ידבר שלום אל עמו. אמר ר׳ יודן ברבי סימון יום שהוקם המשכן, נכנס משה והיה שומע קול הדר קול נאה קול משובח, אמר משה אשמעה מה ידבר האל ה׳, בדין הוא מדבר או ברחמים הוא מדבר לד). א״ל הקב״ה משה! שלום אני מדבר להם, אין בלבי טינא על בניי, שנאמר כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו. אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו, אימתי ביום שהוקם המשכן, כי עד שלא הוקם היתה תחרות בין ישראל לאביהם שבשמים (תנחומא, ילקוט שמעוני).

פט

[חסד] כי אמרתי עולם חסד יבנה. אמרו לאיתן האזרחי על מה העולם עומד? אמר להם על החסד, ואף הכסא אינו עומד אלא על החסד שנאמר והוכן בחסד כסא (ישעיה ט״ז). משל למה״ד לכסא שהיה לו ארבע רגלים והיתה אחת מתמוטטת על שהיא קצרה, נטל צרור וסמכה, כך היה כסא של מעלה כביכול מתמוטט עד שסמכו הקב״ה בחסד, הוי אמרתי עולם חסד יבנה. וכן אמר דוד לעושה השמים בתבונה כי לעולם חסדו, שעומדין על חסד, לרוקע הארץ על המים כי לעולם חסדו (תהלים קל״ו) שעומדת בזכות החסד. וכן כל המזמור, ואח״כ נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ללמדך שקשה

חשובה כלום. לג) מכונן כביצה מקושר בקליפתו כביצה, שנתקשר עם אויבי ה׳ להחריב ביהמ״ק והרי הוא כמותן. ללמדך שטוב שבגוים הרוג. לד) אל היא מדת הדין והוי״ת

המזון כנגד כל מעשה בראשית וכולן עומדים על החסד (מדרש שוחר טוב).

צ

[ספר תורה—שבט שמעון—מזמורי משה] **תפלה למשה איש האלהים.** א״ר חלבו בשם ר׳ הונא, שלשה עשר ספרי תורות כתב משה בטרם שמת, שנים עשר לשנים עשר שבטים ואחת שהניח בארון, שאם יבקשו לזייף דבר יהיו מוצאים אותו בארון. ואחד עשר שבטים בירך שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (דברים ל״ג), ולמה לא בירך לשבט שמעון? לפי שהיה בלבו עליו וזכר מה שעשה זמרי בן סלוא בשטים, שהיה נשיא בית אב לשמעוני (במדבר כ״ה). אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אעפ״כ טפלו עם שבט יהודה שאמר **שמע** ה׳ את קול יהודה, ונאמר מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם (יהושע י״ט). משל לשור שהיה עסקיו רעים, מה עשו קשרו ארי אצל אבוסו, והוא רואה אותו ותש כחו, ויהודה נמשל לארי שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מ״ט), ושמעון נמשל בשור, לפי שהיה מזלו מזל שור, ראובן טלה ושמעון שור. אחד עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים (חוץ משמעון), ואלו הן: תפלה למשה איש האלהים וגו׳, בטרם הרים ילדו וגו׳ תשב אנוש עד דכה ותאמר שובו בני אדם, כנגד יחי ראובן ואל ימות (דברים ל״ג). יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן כנגד שבטו של לוי שהיה מתלונן בצילו בעזרות. מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה׳ (תהלים צ״ב), כנגד שבטו של יהודה, שאמרה עליו לאה הפעם אודה את ה׳ (בראשית כ״ט). ה׳ מלך גאות לבש וגו׳ לביתך נאוה קודש (תהלים צ״ג), כנגד שבטו של בנימין שהוא יושב בצילו של הקב״ה, שהיה ביהמ״ק בנוי בתחומו. אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע (שם צ״ד), כנגד שבטו של גד שעמד ממנו אליהו זכור לטוב, והוא משתיתו (יסודו) של עולם. לכו נרננה לה׳ (שם צ״ה), כנגד שבטו של יששכר שהוא עוסק ברננה של תורה, אמר ר׳ יהושע בן לוי עד כאן שמעתי מכאן ואילך את חושב לעצמך וכו׳ (פסיקתא, שוחר טוב).

[שבעים שנה] **ימי שנותינו בהם שבעים שנה.** בשנותיו של דוד המלך. אמר אדם הראשון כי שמחתני ה׳ בפעלך (תהלים צ״ב), שמחני הקב״ה והכנסני בג״ע והראני ארבע מלכיות בבל מדי מקדון (יון) ואדום, והראני דוד בן ישי לעתיד לבוא, ולקחתי משנותי שבעים שנה והוספתי על ימיו, שנאמר ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור (שם כ״א) וכו׳ (פרקי דר״א פי״ט).

צב

[כפול — שבת ושבעה הבלים] **מזמור שיר ליום השבת.** אמר ר׳ יצחק כתיב ראו כי ה׳ נתן לכם השבת (שמות ט״ז) מהו ראו? א״ר יוסי מרגניתא דיהיבת לכון, כל עיסקא דשבת כפול, לחם משנה, שני העומר לאחד (שם), קרבנה כפול שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כ״ח). אזהרותיה כפולות זכור ושמור, עונשה כפול לה) שנאמר מחלליה מות יומת (שמות ל״ה), שכרה כפול שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה׳ מכובד (ישעיה נ״ח), ויש לו נשמה כפולה (יתירה), ונכפל בו המן במדבר, ונאמר בו מזמור כפול, מזמור—שיר, ליום השבת (מדרש תהלים).

[שבת ואדם הראשון] ד״א מזמור שיר ליום השבת. ר׳ לוי אמר אדם הראשון אמרו, אתה מוצא בערב שבת נברא אדם, בשעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, שלישית כינס עפרו, רביעית גבלו, חמישית עשאו גולם, ששית רקמו, שביעית נפח בו נשמה, שמינית העמידו על רגליו, תשיעית צוהו, עשירית חטא, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נתגרש, בא ליתן לו אפופסין (גזר דין), נכנס יום השבת ונעשה סניגור לאדם ואמר לפני הקב״ה רבון העולמים בששת ימי המעשה לא נענש שום בריה, ובי אתה מתחיל? זו היא מנוחתי וזו היא קדושתי? ובשביל השבת ניצול מדינה של גיהנם. כיון שראה אדם כחה של שבת בא לומר הימנון, אמרה לו השבת לי אתה אומר הימנון? אני ואתה נאמר הימנון להקב״ה, הוי אומר טוב להודות לה׳ וגו׳ (שוחר טוב).

[שבת לעתיד] ד״א מזמור שיר ליום השבת, תניא כשם שהשביעית משמטת שנה אחת לשבע שנים, כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלפים שנה, שנאמר ונשגב ה׳ לבדו ביום ההוא (ישעיה ב׳), וא״ר קטינא שית אלפי שני הוו עלמא אחד חרוב, ויומו של הקב״ה אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (תהלים צ׳) וכו׳ (סנהדרין צ״ז).

[ישראל משולים לתמר] **צדיק כתמר יפרח** וגו׳. מה התמרה הזאת אין בה פסולת, אלא תמרים לאכילה, לולבין להלל, חריות לסיכוך סוכה, ואף הסיב שלה לחבלים, סנסנים לכברה, הקורות לקרות בהן הבית ועצים להדלקה. כך ישראל אין בהם פסולת, אלא מהם בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד, ואפילו עמי הארצות שלהם עושים מצוות וגומלים חסדים. ומה התמרה זו עושה תמרים רטובים ונקלוסין (מתוקים), ועושה ג״כ סילונים (קוצים), כך

היא מדת הרחמים. לה) עונש כפול בשבת סקילה וכרת, וקרבנות כפולים, ולכך אומרים במוסף שבת זה קרבן מוסף שבת „כראוי" לו", כראוי ליום שכל הדברים כפולים בו.

ישראל אינם חסרים צדיקים וישרים, ואפילו הבורים שבהם הם בעלי צדקות וכו' (מדרש תהלים, ילקוט המכירי).

קא

[דין ורחמים—טוב ורע] לדוד מזמור חסד ומשפט אשירה לך ה' אזמרה. זש"ה ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה (ישעיה ה'), אם במשפט ויגבה ה' צבאות במשפט, ואם בצדקה והאל הקדוש נקדש בצדקה. א"ר חונא בשם ר' אחא, כך אמר דוד לפני הקב"ה אם חסד אתה עושה עמי אשירה ואם משפט אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לך ה' אזמרה. א"ר יהודה בן פלייא הוא שאמר איוב ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א'), כשנתן ברחמים נתן וכשלקח ברחמים לקח, בין כך ובין כך יהי שם ה' מבורך. תמן תנינן על הטובה מברך הטוב והמטיב ועל הרעה מברך ברוך דיין אמת, א"ר תנחום ב"ר יודן מאי קרא, באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר (תהלים נ"ו), אם בא עלי במדת הדין כדבר שנאמר אשר ירשיעון אלהים (שמות כ"ב) אעפ"כ אהלל דבר, ואם בא אלי במדת הרחמים כדבר שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שם ל"ד) אהלל דבר, בין כך ובין כך אהלל דבר. רבנן אמרי צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא, כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (תהלים קט"ז), בין כך ובין כך ה' אקרא (מדרש תהלים).

קב

[תפלה] תפלה לעני כי יעטוף. זש"ה זבח רשעים תועבת ה' ותפלת ישרים רצונו (משלי ט"ו), אין הקב"ה מבקש מן הרשעים לא זבח ולא עולה, ומהו מבקש תפלת ישרים, וכן הוא אומר כי לא אחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה (תהלים נ"א). ד"א תפלה לעני, אמר ר' פינחס בשם ר' ראובן איני יכול לעמוד על דעתו של דוד, פעמים הוא קורא עצמו דוד, תפלה לדוד (תהלים י"ז ועוד) פעמים הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני, אלא בשעה שהוא רואה הצדיקים שעתידין לצאת ממנו כגון אסא יהושפט יחזקיהו הוא קורא עצמו דוד, ובשעה שהוא רואה רשעים עומדין ממנו כגון אחז מנשה ואמון הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני כי יעטוף וכו'. פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם, ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונה אמר היה צריך לומר אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתו או אל תפלת הערערים ולא בזה את תפלתם, מהו תפלת הערער, זה מנשה שהיה ער ממעשים טובים ולא בזה את תפלתם זה דוד וחזקיה שנאמר ויתפלל חזקיה (מ"ב י"ט). ר' יצחק אמר כלפי הדורות אמרו, אל תפלת הערער, שהם ערומים מכל, ואין להם לא נביא ולא כהן מורה צדק, ולא בית המקדש שיכפר עליהם, אלא תפלה אחת נשתיירה להם שהם מתפללין בר"ח ויו"כ, אל תבזה אותה מהם שנאמר ולא בזה את תפלתם (מדרש שוחר טוב).

קג

[נשמה—עולמות שונות] ברכי נפשי את ה'. אמר ריב"ל חמש פעמים כתיב כאן ברכי נפשי את ה', בנגד חמשה חומשי תורה. ר' יוחנן אמר חמשה עולמות ראה דוד ואמר ברכה, דר במעי אמו ואמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי, יצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ואמר ברכו ה' כל צבאיו, ינק משדי אמו ונגמל אמר ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו, ראה מפלתן של רשעים ואמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה', וכשהיה מסתלק מן העולם וראה פני השכינה אמר ברכי נפשי את ה' אלהי גדלת מאד (עי' ברכות י'). ד"א ברכי נפשי את ה', מה הנפש אין אדם יודע איזה מקומה כך הקב"ה אין אדם יודע איזה מקומו, שאפילו חיות הקדושות שטעונות כסא הכבוד אינן יודעות מקומו ושואלות איה מקום כבודו, ואומרות ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג') בכל מקום שהוא שרוי. אמר דוד תבא הנפש שאין אדם יודע מקומה ותקלס להקב"ה שמקומו נעלם מכל. מעשה בגוי ששאל לרבן גמליאל באיזה מקום הקב"ה נתון, א"ל איני יודע. א"ל זו היא חכמתכם ובינתכם שאתם מתפללין לפניו בכל יום ואין אתם יודעין איזה מקומו? א"ל רבן גמליאל אתה שאלת ממני דבר מן השמים שרחוק ממנו שלשת אלפים ות"ק שנה, הריני שואל ממך דבר שהוא נתון אצלך יומם ולילה, אמור לי באיזה מקום בגופך נפשך נתונה? אמר לו איני יודע. אמר תיפח רוחו דהאי גברא, אם דבר שהוא נתון אצלך אין אתה יודע מקומו, איך אתה תשאלני על דבר שהוא נתון במרחק רב ממנו? שוב אמר לו אם אין אתם יודעים מקומו של הקב"ה למה אתם כורעים ומשתחוים לו, יפה אנו עושים שמשתחוים למעשה ידינו לפי שאנו מביטים בו בכל שעה. א"ל ר"ג לגוי, מעשה ידיכם אתם רואים והמה אינם רואים אתכם, אבל הקב"ה רואה למעשה ידיו, ומעשה ידיו אינם רואים אותו, שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג), תדע לך שכן הוא מפורש ע"י יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נפשו ממנו, הה"ד וארא ואפול על פני (יחזקאל א') וכו' (מדרש שוחר טוב).

[נשמה והקב"ה] ד"א ברכי נפשי את ה', מה ראתה נפשו של דוד לקלס להקב"ה? אלא אמר דוד נפש זו ממלאת את הגוף והקב"ה מלא את עולמו שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ירמיה כ"ג), תבוא הנפש שהיא ממלאה את הגוף ותקלס להקב"ה שהוא מלא את עולמו. נפש זו סובלת

את הגוף והקב"ה סובל את עולמו שנאמר ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול (ישעיה מ"ו), תבוא הנפש שסובלת את הגוף ותשבח להקב"ה שסובל את עולמו. נפש זו מכלה את הגוף והקב"ה מכלה את העולם שנאמר המה יאבדו ואתה תעמוד (תהלים ק"ב) תבוא הנפש שהיא מכלה את הגוף ותשבח להקב"ה שהוא מכלה את עולמו. נפש זו אינה אוכלת בגוף והקב"ה אין בו אכילה שנאמר אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ'), תבוא הנפש שאינה אוכלת ותקלס להקב"ה שאין לפניו אכילה. נפש זו יחידה וטהורה בגוף והקב"ה יחיד בעולמו והוא טהור שנאמר טהור עינים מראות ברע (חבקוק א'), תבוא הנפש שהיא יחידה וטהורה ותקלס להקב"ה שהוא יחיד וטהור. נפש זו אינה ישנה בגוף והקב"ה אין לפניו שינה שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א), תבוא הנפש שאינה ישנה ותקלס להקב"ה שאין לפניו שינה. נפש זו רואה ואינה נראית והקב"ה רואה ואינו נראה, תבוא הנפש שרואה ואינה נראית ותקלס להקב"ה שרואה ואינו נראה (ילקוט המכירי).

קד

[הקב"ה נגר] המקרה במים עליותיו. בנוהג שבעולם מלך ב"ו בונה פלטרין ומקרה בעצים ובאבנים ובעפר, אבל הקב"ה לא קירה את עולמו אלא במים שנאמר המקרה במים עליותיו. א"ל ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניא אלהיכון נגרא הוא דכתיב המקרה במים עליותיו, אימא ליה דליעביד לי חדא מסתוריתא לו), אמר לה לחיי, בעא רחמי ואיננעה (נצטרעה), והוה נהיגי דכל מאן דמתנגעא ברומי יהבין ליה מסתוריתא ויתיב וסתר דוללי בשוקא דרומא כי היכי דליחזי אינשי וליבעו רחמי עליה. יומא חד אשכחה דהות קא סתרא דוללי בשוקא דרומא, אמר לה שפירתא מסתוריתא דיהב לך אלהין? אמרה ליה במטו מינך בעי רחמי דלישקול לי מנאי, אמר לה אלהין מיהב יהיב משקל לא שקיל (חולין ס'.).

[בריות נפלאות] מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית. ר"ע כשהיה מגיע לפסוק זה היה אומר יש לך בריות גדולות בים ויש לך בריות גדולות ביבשה, אלו שבים אילו היו עולות ליבשה מיד מתות, ואלו שביבשה אילו יורדות לים מיד מתות. יש לך בריות גדולות באויר ויש לך בריות גדולות באור (למעלה מהאויר), שבאור אילו יורדות לאויר מיד מתות, שבאויר אילו עולות לאור מיד מתות, הוי מה רבו מעשיך ה' (חולין קכ"ז). אריה וכלבא ואנקתא לז) הוו קיימי, בעא אריא למיזק לכלבא והוה חמי אנקתא וצר ליה מינה, דהיא סעדא דאריא וכלבא סעדא דאנקתא ולא הוו מזקי דין לדין, ראה ר"ע ואמר מה רבו מעשיך ה' (שוחר טוב).

[אדום — גיהנם — תורה] זה הים גדול ורחב ידים. זו מלכות אדום הרשעה ששולטת בכל העולם, שנאמר והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז); שם רמש ואין מספר, דוכסין ואפרכין ואיסטרליטין; שם אניות יהלכון אלו אוניות (כתב הדת) שהן עושין לישראל, שגוזרים עליהם שמדות; לויתן זה יצרת לשחק בו, כל מי שמתלוה עמהן עתיד להעשות שחוק לעתיד לבא. ד"א זה הים גדול ורחב ידים, זה גיהנם שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה (ישעיה ה'); שם רמש ואין מספר, אלו הרשעים והמינין והאפקורסים; חיות קטנות עם גדולות, קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג'); שם אניות יהלכון, כי הולך האדם אל בית עולמו (קהלת י"ב) ובוכין עליו באניה ואניה; לויתן זה יצרת לשחק בו, טובוי מן הדא מלוותיה (המעשים טובים מלוים אותו); כלם אליך ישברון, עיניהם תלויות לתחיית המתים. ד"א זה הים גדול ורחב ידים, זו תורה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י"ב), שם רמש ואין מספר אלו המסכתות, וי"א אלו המשניות (ברייתות) דבר קפרא ודרבי חייא ודרבנן בבלאי; חיות קטנות עם גדולות, אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים; שם אניות יהלכון, אלו בני תורה זה אומר טהור וזה אומר טמא, דנהגין עלמא כספינתא הדא; לויתן זה יצרת לשחק בו, שכל מי שמתלוה עמהם עתיד לשחק עמהם לעתיד לבא (מדרש תהלים ושוח"ט).

[חטאים ולא חוטאים] יתמו חטאים מן הארץ. ר' יהודה אומר יעשו תמימים ורשעים עוד אינם, שאינם רשעים באותה שעה. ר' נחמיה אומר יתמו רשיעיא ואין עוד רשעים. ר' מאיר הוה ליה ההוא מינא בשיבבותיה, והוה מצער ליה בקראי, הוה בעא רחמי עליה דלימות, אמרה ליה ברוריא איתתיה, מאי דעתך משום דכתיב יתמו חטאים? מי כתיב חוטאים חטאים כתיב! יסופין חייביא ולא רשעייא כי רשעים עוד אינם. בעי רחמי עלייהו דליהדרו בתיובתא (תשובה), באותה שעה ברכי נפשי ה' (ברכות י', מדרש שוחר טוב).

קו

[יתום—ספרים] אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת. נמנו בעלית ר' טרפון ואמרו איזה הוא שעושה צדקה בכל עת? וכי אפשר לו לאדם לעשות צדקה בכל עת? אם תאמר אלו

לו) מסתוריתא הוא כדור של עץ שגוללין עליו את חוטי המטוה שנקרא דוללי ותלוי אצל הפלך, לז) אנקתא היא גמל נקבה שנרדפת מן הכלב והוא ירא מן הארי, אך הארי ירא מן אנקתא, ולכן לא הזיקו זה לזה, כי כל אחד ירא מחבירו ובדרך הזה עזרו זה לזה, וכמו כן בני ישראל נצולים לפעמים בממשלה הרשעה ע"י שתי כתות פוליטיקות

סופרים ומשנים (ריש דוכנא) ואינם לא אוכלין ולא שותין ולא ישנין? אלא אלו כותבי תפילין ומזוזות, לא אוכלין ולא ישנין? אלא איזהו עושה צדקה בכל עת, הוי אומר זה המגדל יתום בתוך ביתו, שביום מאכילו פרוסה ובלילה אינו מתגלגל ערום. ר' טרפון אומר זה הכותב ספרים ומשאילן לאחרים (כתובות נ', שוחר טוב).

[גאולה] וירא בצר להם בשמעו את רינתם. א"ר אלעזר אין ישראל נגאלים אלא מתוך חמשה דברים: מתוך צרה; מתוך תפלה, מתוך זכות אבות, מתוך תשובה, מתוך הקץ. מתוך צרה שנאמר וירא בצר להם, מתוך תפלה שנאמר בשמעו את רינתם, מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור להם בריתו, מתוך התשובה שנאמר וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ שנאמר הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים. אף משה כללם כולם בפסוק אחד, שנאמר בצר לך ומצאוך וגו' (דברים ד'), בצר לך מתוך צרה, ומצאוך כל הדברים האלה מתוך תפלה, ושבת זה כח התשובה, כי אל רחום ה' אלהיך וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך זה זכות אבות, אשר נשבע להם (שם) זה הקץ (מדרש שוחר טוב).

קיב

[סעודה לברית מילה] במצותיו חפץ מאד. נאמר באברהם שלא עשה את המצוה באנגריא (כעול המלך מוטל על עושי רצונו), אלא בשמחה, שנאמר במצותיו חפץ מאד. אמר לו הקב"ה לך לך מארצך (בראשית י"ב) לא עשה זאת אנגריא, אלא וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' (שם) ויקח אברם את שרי אשתו וגו'. א"ל הקב"ה המול ימול (שם י"ז) ומל מיד, שנאמר בעצם היום הזה נמול אברהם (שם). אמר לו קח נא את בנך וגו' (שם כ"ב) מיד וישכם אברהם בבוקר, שעשה את המצוה בזריזות. וכשנולד יצחק ונעשה בן שמונת ימים הגישו למילה ככהן שמגיש מנחה על גבי המזבח, שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו וגו' (שם כ"א) ועשה משתה ושמחה שנאמר ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק. מכאן אמרו חכמים חייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו היום שזוכה למול את בנו כאברהם אבינו, הוי במצותיו חפץ מאד! ומה היה שכרו, גבור בארץ יהיה זרעו, זה יצחק שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע, ומהו גבורתו ויעתר יצחק לה' (שם כ"ה), ואין זה גבור שעשה לעקרה שתלד? ד"א גבור בארץ זה יעקב שנאמר ואתה ישראל עבדי אשר בך אתפאר (ישעיה מ"א), ומהו גבורתו, וישר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב) שנטל את המלאך ורפשו לארץ (מדרש שוחר טוב).

קיד

[יציאת מצרים] בצאת ישראל ממצרים.

א"ר אלעזר הקפר בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא גילו את מסתורין לח) שלהם, ולא היו פרוצות בעריות. שלא שינו את שמם שנאמר אלה משפחות הראובני אלה משפחות השמעוני (במדבר כ"ו), כי נחתין ראובן ושמעון וכי סלקין ראובן ושמעון. ולא שינו את לשונם שהיו מספרים בלשון הקדש, שנאמר בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו שדברו בלשון הקדש. ולא גילו מסתורין שלהם, את מוצא שהדיבור (סוד הגאולה) היה מופקד אצלם שנים עשר חדש, שאמר להם ושאלה אשה משכנתה (שמות ג') ולא היה בהם איש שגילה את הדיבור. ולא היו פרוצות בעריות, אחד היה בהם והקב"ה פרסמו, דכתיב ויצא בן אשה הישראלית והוא בן איש מצרי וגו' ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן (ויקרא כ"ד), הרי מי שאמר והיה העולם מעיד שלא היה בישראל אלא הוא בלבד (שוחר טוב).

קטז

[מיתת צדיקים] יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. משל למלך ששלח שלטון לגבות מס לאוצר המלך, הלך ונתאכסן אצל בעל הבית עשרה ימים, ובכל יום הפקיד הבעה"ב אצלו מנה הרי עשרה רבוא, וכשבא השלטון לגבות ממנו המס אמר היאך אני תובע ממנו והוא כבר נתן לי יותר ממה שהוא חייב? כך אמר הקב"ה קשה בעיני לומר לצדיקים שימותו, קשה בעיני לומר לאברהם שימות שכבר הקנני שמים וארץ וירד לכבשן האש וקידש שמי בעולם; קשה בעיני לומר ליצחק שימות שכבר השלים נפשו לעקדה על גבי המזבח וקידש שמי בעולם; קשה בעיני לומר ליעקב שימות שהרי עמל בתורה כל ימיו וקידש שמי בעולם; קשה בעיני לומר לדוד שימות, שהשלים נפשו בכפו וירד ללחום עם גלית הפלשתי וקידש שמי בעולם; וכן לחנניה מישאל ועזריה שירדו בתוך כבשן האש וקידשו שמי בעולם, ואילולא ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם, כיצד? אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח), ויצחק אמר בטרם אמות (שם כ"ז), יעקב אמר אמותה הפעם (שם מ"ו), משה אמר כי אנכי מת בארץ הזאת (דברים ד'), דוד אמר תהי נא ידך בי (ש"ב כ"ד), יונה אמר קח נא את נפשי (יונה ד'). ולפי שהצדיקים שואלים מיתה בפיהם אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו. כי אין מלכות פוגעת בחברתה, ואילמלא היה אברהם קיים היאך היה יצחק מנהיג שררה, וכן יעקב וכן משה וכן יהושע וכן שמואל וכן דוד ושלמה, לפיכך אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו (מדרש תהלים).

המתנגדות זו לזו. לח) מסתורין, סוד וסתר (mystery).
השם היחס ראובני ושמעוני הוא סימן שלא שנו את שמותם

[רקוד לפום זוזי] בחצרות בית ה׳ בתוככי ירושלם. משל לאחד שבא בדרך ובידו שני איסרין, ראה פונדק אחד ונכנס לשם, ומצא אלו אוכלין בשר ואלו אוכלין דגים. אמר מה אעשה, אם אומר תנו לי לאכול מביא לי שתי פסיונין (צפרים) ואין לי אלא שני איסרין (מטבעות קטנות), אמר לבעל הפונדק תן לי בשני איסרין. אמר לו ומה אתן לך? אמר לו ולא שמעת המשל שאומרין „לפום זוזי רקוד לי". כך אמר דוד לפני הקב"ה אין אני יכול לישב במקום גדולים ואתעכב עם הקטנים, יהיו אברהם יצחק ויעקב בקיטון (היכל המלך), ומשה ואהרן בטרקלין, ואני בסף שנאמר בחרתי הסתופף בבית אלהי (תהלים פ"ד), ואם אינו יכול לישב בסף אשב בחצר שנאמר בחצרות בית ה׳, ואם אין לי ישיבה בחצר, על כל פנים לא אצא מן הפונדק, שנאמר בתוככי ירושלם הללויה (שוחר טוב מזמור ט"ז).

קיז

[גוים ולאומים] הללו את ה׳ כל גוים שבחוהו כל האומים. שאל ר׳ שמעון בן רבינו הקדוש את אביו וא"ל מי הם כל גוים ומי הם כל האומים? אמר לו כל גוים אלו הגוים ששיעבדו את ישראל, כל האומים אלו האומות שלא שיעבדו בהם. אמרו כל האומות, מה אם אלו שהשתעבדו את בני ישראל מקלסין להקב"ה אנו שלא שיעבדנו בהם על אכו"כ. אמרו ישראל אנו על אחת כמה וכמה, התחילו לומר כי גבר עלינו חסדו ואמת ה׳ לעולם, שקיימת הברית עם האבות (שוחר טוב).

קיח

[צדקה—צדיק] פתחו לי שערי צדק. לעולם הבא יאמרו לו לאדם מה היה מלאכתך? והוא אומר מאכיל רעבים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה׳ מאכיל רעבים הכנס בו!—משקה צמאים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה׳ משקה צמאים הכנס בו!—מלביש ערומים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה׳, מלביש ערומים הכנס בו! וכן לגומלי חסדים, מגדלי יתומים ועושי צדקה בכלל. אבל דוד אמר אני עשיתי את כולם, יפתחו לי את כל השערים, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה (שוחר טוב).

[שכר ועונש] ימין ה׳ רוממה ימין ה׳ עושה חיל. למה ימין ימין שתי פעמים? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום עושין שמאל ימין וכשאין עושין רצונו של מקום כביכול עושין ימין שמאל. וכן הוא אומר ימינך ה׳ נאדרי בכח ימינך ה׳ תרעץ אויב (שמות ט"ו) כשעושין רצונו של מקום, וכשאין עושין רצונו נאמר השיב אחור ימינו (איכה ב׳). כשעושין רצונו נאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א), וכשאין עושין נאמר עורה למה תישן ה׳ (שם מ"ד), ויקץ כישן ה׳ (שם ע"ח). כשעושין רצונו נאמר חמה אין לי (ישעיה כ"ז) וכשאין עושין רצונו וחרה אף ה׳ בכם (דברים ז׳). כשעושין רצונו ה׳ ילחם לכם (בראשית י"ד) וכשאין עושין רצונו ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם (ישעיה ס"ג) וכו׳ (ילקוט המכירי).

קיט

[תמימות] אשרי תמימי דרך. זש"ה הולך בתום ילך בטח (משלי י׳), מי שהוא הולך בתמימות יהא מבושר שהקב"ה מצליח דרכיו. הולך בתום זה אברהם שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז), וכשאמר לו הקב"ה לך לך מארצך וממולדתך (שם י"ב) לא השיב דבר לומר לו למה לי לנוע למקום אחר, ולא עיכב הדבר, שנאמר וילך אברם כאשר דבר אליו ה׳. שמא הפסיד? לא, כי הקב"ה הפיל לפניו המלכים ונאמר ויחלק עליהם לילה (שם י"ד). ואף כשאמר לו קח נא את בנך את יחידך (שם כ"ב) היה לו להשיב ולומר, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כ"א) ועתה אתה מצויני להקריבו לעולה? ולא השיבו אלא מיד וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו וגו׳ (שם כ"ב). והקב"ה קיים מה שהבטיחו ואעשך לגוי גדול (שם י"ב) ואמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול (שם י"ח), וכן הוא אומר וה׳ ברך את אברהם בכל (שם כ"ד). ואף משה אמר לישראל: אתם מבקשים שיהא הקב"ה עמכם, תפסו תמימות אברהם, שהתמימות יפה לפני הקב"ה, שנאמר תמים תהיה עם ה׳ אלהיך (דברים י"ח), כמו שהוא תמים שנאמר הצור תמים פעלו (שם ל"ב), ותורתו תמימה שנאמר תורת ה׳ תמימה (תהלים י"ט). אף דוד פתח וקילס אשרי תמימי דרך, ובסוף אלפא ביתא הוא אומר תעיתי כשה אובד בקש עבדך, כשם שהשה תמים אף אני בתמימות עשיתי. אמר ר׳ יהודה הלוי בר שלום בנוהג שבעולם כבש שהוא אובד מן הצאן מי מבקש את מי, הכבש לרועה או הרועה לכבש? הוי אומר הרועה מבקש את הכבש. כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע! בקש אותי ככבש הזה, כמו שאמרת ע"י שמואל הנביא בקש ה׳ לו איש כלבבו (ש"א י"ג), בחנני נא ונסני בתום שעשיתי, תעיתי כשה אובד בקש עבדך, שאני כשה תמים שנאמר שה תמים (מדרש תהלים).

[חכמה ובינה] הבינני ואלמדה מצותיך. אמר דוד חבית של יין אין נותנין לתוכה יין עד שיזפתו אותו בזפת, כך הבינה היא הזפת והתלמוד הוא היין, הבינני תתן בי בינה ואח"כ ואלמדה מצותיך. וכה"א קנה חכמה קנה בינה (משלי ד׳), לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (שם א׳). מי

שיש לו חכמה ואין לו בינה דומה למי שיש בידו פת ואין לו תבשיל לאכול, ומי שיש לו בינה ואין לו חכמה דומה למי שיש לו תבשיל ואין לו פת, ומי שיש לו חכמה ובינה ביחד הרי הוא כמי שיש בידו פת ותבשיל. מנהגו של עולם אדם עושה לו חלוק במאה מנה ואין לו מה יאכל אינו כלום, כך אמר דוד הבינני ואלמדה מצותיך (שוחר טוב).

[גוים—שיווי זכיות] צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת. שוב חזר הקב"ה לרצות את משה, א"ל כלום יש לפני משוא פנים בין ישראל בין גוי בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה? עשה מצוה שכרה בצידה שנאמר צדקתך כהררי אל וגו' אדם ובהמה תושיע ה', צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת (ילקוט שמעוני פ' לך רמז ע"ו).

קכ

[לשון הרע] מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה. א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זימרא מאי דכתיב מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה, אמר לו הקב"ה ללשון כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל, כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים, ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחת של עצם ואחת של בשר, מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה? וכו'. אמר ריש לקיש מאי דכתיב אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון (קהלת י'), לעתיד לבוא מתקבצות כל החיות ובאות אצל נחש ואומרות ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך, אומר להם וכי מה יתרון לבעל הלשון (מלשין)? (ערכין ט"ו).

קכה

[טוב] הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם. יבוא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים, יבוא טוב זה משה דכתיב ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב'), ויקבל טוב זו תורה דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד'), לטובים אלו ישראל דכתיב הטיבה ה' לטובים (מנחות נ"ג:). יכול לכל? ת"ל וישרים בלבותם (שוח"ט).

קכו

[חוני המעגל — שינה שבעים שנה] בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמוך לחורבנא דבי מקדשא, נפק לטורא לגביה פועלוי, עד דיתב תמן נחית מיטרא, על למערתא נם ודמך ליה שבעין שנין עד דחרב מקדשא ואיתבני. לסוף שבעין שנין אתער משנתיה חזא עלמא מחלף, דהוה זיתים עבידא כרמים, כרמים הוה עבידא זרעים, על למדינתא אמר לון מה קלא בעלמא? אמרין ליה ולית את ידע מה קלא בעלמא? אמר לון לא, אמרין ליה ומאן את? אמר לון אנא חוני המעגל, אמרין ליה שמעין אנן כד הוה חוני המעגל עלל לעיר הוה מנהרא, קרא על גרמיה בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים (ירוש' תענית פ"ג י'). א"ר יוחנן כל ימיו של אותו צדיק (חוני המעגל) היה מצטער על מקרא זה, מי איכא דניים שבעין שנין? לט), יומא חד הוה קא אזיל כאורחא חזא ההוא גברא דהוה קא נטע חרובא, אמר ליה מכדי חרוב עד כמה שנין טעין? א"ל עד שבעין שנין. א"ל פשיטא לך דחיית שבעין שנין? אמר ליה ואנא בעלמא חריבא אשכחית, כי היכי דשתלו לי אבהתי אנא נמי אשתיל לבני. אדיתיב וקא כריך רפתא אתיא ליה שינתא, ניים, אהדרא ליה משוניתי ואיכסי מעינא מ), ונים שבעין שנין, כי קם חזייה להחוא גברא דהוה קא מלקט חרובין מינייהו, אמר ליה את הוא דשתלתיה? אמר ליה בר בריה אנא, אמר שמע מינה דניימי שבעין שנין, חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי (ולדי ולדות), אזל לביתיה, אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים? אמרו ליה בריה ליתא בר בריה איתא, אמר להו אנא חוני המעגל, לא הימנוהו, אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירין שמעתתין כבשני חוני המעגל דכי הוו עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו ליה לרבנן הוה מפרק להו. אמר להו אנא ניהו! לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה, חלש דעתיה, בעי רחמי ומית, אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא או מיתותא (תענית כ"ג).

קכח

[יגיע כפים—ירא שמים—גרים] אשרי כל ירא ה' וגו' יגיע כפיך כי תאכל וגו'. א"ר חייא בר אבא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב אשרי כל ירא ה', ואילו גבי נהנה מיגיע כפו כתיב יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב (ברכות ח'.). ד"א יגיע כפיך כי תאכל, זה הגר שאין לו זכות אבות, וכדי שלא יאמר אוי לי שאין לי זכות אבות, וכל המעשים הטובים שאני מסגל אין לי שכר אלא בעוה"ז, לכך הכתוב מבשרו אשריך וטוב לך, שבזכות עצמו יאכל בעוה"ז ויקבל שכר בעוה"ב, כמה דתימר ושם ינוחו יגיעי כח (איוב ג') וכו'. אשתך כגפן פוריה, אע"פ שאשתו נתגיירה עמו הרי היא כבנות ישראל, שנאמר **אשתך כגפן** פוריה, גפן אלו ישראל דכתיב גפן ממצרים **תסיע** (תהלים פ'), פוריה זו בנות ישראל שטוענת פירות, בירכתי ביתך, בזמן שהיא נוהגת בעצמה דת ישראל

והתיחסו בשם משפחתם. לט) כי גלות בבל היה שבעים שנה.
מ) עלתה סביבותיו שן סלע ונתכסה מעיני אנשים ולא מצאוהו.

שהיא צנועה וזוכה שיוצאין ממנה בעלי תורה ובעלי מעשים טובים, דכתיב בניך כשתילי זיתים, מה זית זה יש בו זיתים לאכילה וזיתים ליבש, ולשמן, ושמנו דולק יפה מכל השמנים, ואין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, כך בני הגרים יש מהם בעלי מקרא ומשנה ותלמוד, חכמים ונבונים ובעלי משא ומתן, סביב לשלחנך, שיזכו למעלות גדולות, הנה כי כן יבורך גבר ירא ה׳, שכן מצינו באברהם ושרה שהיו גרים ויראי ה׳, וכן יתברכו כל הגרים שינהגו כמנהגן (במד״ר פ״ח, ילקוט המכירי).

[ענוה] ה׳ לא גבה לבי ולא רמה עיני וגו׳. אמר דוד לא גבה לבי בשעה שמשחני שמואל, ולא רמו עיני בשעה שהרגתי את גלית, ולא הלכתי בגדולות בשעה שהעליתי את הארון, ובנפלאות ממני בשעה שהחזירוני למלכותי, אלא אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי, כדין ינקאי דנחית ממעי אמיה בן הוות נפשי עלי. אין לך אדם בישראל שביזה עצמו על המצות יותר מדוד, דהוה עניו ולא היה מתבייש ללמוד תורה אפילו מקטני ישראל. אמר לו הקב״ה אתה שוית עצמך לגמול, חייך כשם שאין לתינוק הזה עונות כך אין לך עונות, שנאמר גם ה׳ העביר חטאתך לא תמות. מכאן אתה למד שאין אדם רשאי לנהוג גאוה לפני המקום אלא צריך להתבזות על כבודו (ירוש׳ סנהדרין פ״ב ד׳, מ״ר פ״ד).

קלב

[עקרות—ציון] כי בחר ה׳ בציון וגו׳ זאת מנוחתי עדי עד. שבע עקרות הן כנגד שבעת ימי בראשית, הראשונה שרה דכתיב ותהי שרי עקרה (בראשית י״א) כנגד י״ם ראשון שנברא בו שמים וארץ, ובעלה של זו הקנהו להקב״ה שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (שם י״ד). השניה רבקה שנאמר ויעתר יצחק לה׳ לנכח אשתו כי עקרה היא (שם כ״ה) כנגד יום שני שנברא בו הרקיע ונאמר בו ויהי מבדיל בין מים למים, ואף רבקה ילדה יעקב ועשו ונאמר ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ׳). השלישית לאה שנאמר וירא ה׳ כי שנואה לאה ויפתח את רחמה (בראשית כ״ט) מכלל שהיתה עקרה, והיא כנגד יום שלישי שנאמר בו תדשא הארץ דשא, וראובן בנה הלך בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה (שם ל׳). הרביעית רחל שנאמר ורחל עקרה והיא כנגד יום רביעי שברא בו שמש וירח וכוכבים, ועמד יוסף בנה שחלם שהשתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים (שם ל״ז). החמישית זו חנה כנגד יום חמישי שנאמר בו ועוף יעופף על הארץ, וכן שמואל בנה היה בעוף הפורח ממדינה למדינה וסופו חוזר למקומו שנאמר בו והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה וגו׳ ותשובתו הרמתה כי שם ביתו (ש״א ז׳). הששית זו הצללפונית אמו של שמשון והיא היתה עקרה ואשתו של מנוח, כנגד יום ששי שנברא בו אדם שאשתו חוה גרמה לו מיתה, וכן דלילה אשתו של שמשון גרמה מיתתו (שופטים ט״ז). השביעית זו ציון שנאמר בה רני עקרה לא ילדה (ישעיה נ״ד) והיא כנגד יום השביעי שכתיב בו וינח ביום השביעי, ובציון נאמר זאת מנוחתי עדי עד (אגדת בראשית פנ״ג).

קלד

[ברכה מציון—אלכסנדריא] יברכך ה׳ מציון עושה שמים וארץ. א״ר יהודה כל מי שלא ראה דיופלסטון מא) של אלכסנדריא לא ראה כבוד לישראל בימיו, כמין בסילקי גדולה היתה שם אסטיו לפנים מן אסטיו, פעמים שהיו שם כפלים כיוצאי מצרים, ושבעים ואחת קתדראות של זהב היו שם כנגד ע״א זקנים, ובימה של עץ באמצע, וחזן הכנסת עומד עליה ומעיף בסודרין, והיו עונין אמן על כל ברכה וברכה, ולא היו יושבין מעורבין, אלא אומנים זהבים בפני עצמן ואומנים כספין בפני עצמן, נפחין בפני עצמן, גרדיים בפני עצמן, טרסיים בפני עצמן, כדי שיהא אכסנאי בא ונטפל באומנתו ומשם פרנסתו יוצא. ולוים מזמרים בכנורות ונבלים ובמצלתים ובכל כלי שיר, ומה היו אומרים שיר המעלות הנה ברכו את ה׳ כל עבדי ה׳, ויש מהם שאומרים שאו ידיכם קדש וברכו את ה׳. וכשנפטרין זה מזה מה היו אומרים, יברכך ה׳ מציון עושה שמים וארץ (תוספתא סוכה פ״ד).

[ישראל ואו״ה] ד״א יברכך ה׳ מציון, אמר הקב״ה כל המצות והאזהרות והברכות אני נותן לכם ולא לאומות העולם, הה״ד יהיו לך לבדך ולא לזרים אתך (משלי ה׳). המצוות אמרתי לכם אם שמע תשמעו אל מצותי (דברים י״א), התורה שלכם שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד׳), לא נתתי המשפט אלא לכם שנאמר ומשפטיו עם ישראל (דברים ל״ג), שמיטים ויובלות שלכם שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כ״ה) ואומר כי יובל היא קדש תהיה לכם (שם), המעשרות והבכורות שלכם שנאמר ואכלת לפני ה׳ אלהיך מעשר דגנך (דברים י״ד), הקרבנות שלכם אדם כי יקריב מכם (ויקרא א׳), ארץ ישראל שלכם שנאמר לתת לכם את ארץ כנען (שם כ״ה) ולא א״י בלבד אלא כל הארצות שנאמר כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם וגו׳ (דברים י״א), ראש חדש שלכם שנאמר החדש הזה לכם (שמות י״ב), ימים טובים שלכם שנאמר מקרא קדש יהיה לכם (ויקרא

מא) דיופלסטון, אפלטרין מסובב בעמודים כפולים (columns), בסילקי אולם גדול (basilica), סטיו הוא חדר רחב עם עמודים ורצפה של אבנים, קתדרא הוא כסא כבוד (cathedra).

כ״ג), הצדקה שלכם שנאמר ולך תהיה צדקה (דברים כ״ד), הרחמים שלכם שנאמר ונתן לך רחמים (שם י״ג), האורה שלכם שנאמר כי בא אורך (ישעיה ס׳), הברכה שלכם שנאמר וצויתי את ברכתי לכם (ויקרא כ״ה), ואומר יברכך ה׳ מציון (שמ״ר, ילקוט המכירי).

קלה

[עננים—מטר] מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה וגו׳. ר׳ יוחנן אמר אין עננים אלא מלמעלה שנאמר וארו עם ענני שמיא (דניאל ז׳), ריש לקיש אמר אין עננים אלא מלמטה שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ, ואומר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב׳). על דעתיה דר׳ יוחנן משל לאחד שכיבד את חבירו בחבית של יין וקנקנה עמה, על דעתיה דר״ל משל לאחד שאמר לחבירו הלויני סאה של חטים וא״ל הבא קופתך, כך אמר הקב״ה לארץ אייתי עננך וקבלי מטר. חמשה שמות יש לו לענן, עב ענן אד נשיא חזיז, עב שהוא מעבב את פני הרקיע, אד שהוא שובר בעלי שערים, ענן שהוא עושה את הבריות ענוים אלו על אלו, נשיא שהוא עושה את הבריות נשיאים אלו על אלו, חזיז שהוא עושה חזיונות ברקיע ומשרה רוה״ק על הבריות כמה דאת אמר חזון ישעיהו (ב״ר פי״ג, ילק״ש).

קלו

[הלל הגדול—פרנסה] הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו. מהיכן הלל הגדול? ר׳ יהודה אומר מהודו עד נהרות בבל, ולמה נקרא שמו הלל הגדול? א״ר יוחנן מפני שהקב״ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה שנאמר נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. א״ר יהושע בן לוי הני עשרים וששה הודו כנגד עשרים וששה דורות שברא הקב״ה בעולמו ולא נתן להם תורה וזן אותן בחסדו. אמר רב חסדא מאי דכתיב הודו לה׳ כי טוב, שגובה חובתו של אדם בטובתו (ממונו לפי כחו, ומכפר על גופו), עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתה. אמר רב שיזבי בשם ר״א בן עזריה קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, דכתיב נותן לחם לכל בשר וסמיך ליה לגוזר ים סוף לגזרים (פסחים קי״ח.). ומאחר דאיכא הלל הגדול מ״ט אמרינן האי הלולא (הלל בפסח)? א״ר יוחנן מפני שיש בו חמשה דברים יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מתן תורה, תחיית המתים, שעבוד מלכיות. יציאת מצרים שנאמר בצאת ישראל ממצרים, קריעת ים סוף שנאמר הים ראה וינס, מתן תורה שנאמר ההרים רקדו כאלים, תחיית המתים שנאמר אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים, שעבוד מלכיות שנאמר לא לנו ה׳ לא לנו (שם, ילקוט המכירי).

[אדם ובהמה—עבודה וברכה] נותן לחם לכל בשר. תנא דבי אליהו פעם אחת כשהייתי עובר ממקום למקום מצאני אדם אחד שהיה בו מקרא ואין בידו משנה, אמר לי רבי! רוצה אני לומר לפניך דבר אחד ומתיירא אני שמא תקפיד, אמרתי לו ח״ו אם רק אתה שואלני בדבר תורה. א״ל רבי מפני מה כתיב נותן לחם לכל בשר, וכתיב נותן לבהמה לחמה (תהלים קמ״ז), וכי אין אדם מכין לחמו, ואין בהמה אוכלת לחם, א״ל זהו דרך ארץ, האדם עושה בידיו והקב״ה מברך מעשה ידיו שנאמר למען יברכך ה׳ אלהיך בכל מעשה ידך (דברים י״ד), יכול יהא יושב ובטל? ת״ל אשר תעשה (שם). א״ל תשובה זו היא על שטה ראשונה ששאלתי על האדם והיא מקובלת בעיני, ומה תשוב על הבהמה? א״ל בני אשיבך, צא ולמד מן השוטה, כשנטלה ממנו בינה אינו יכול לפרנס את עצמו אפילו שעה אחת, כך בני אדם כשנטלה מהם דעת הם חשובים כבהמה וכחיה ועוף, והקב״ה מחלק מזונות לכל באי עולם (תנא דבי אליהו פי״ד, מדרש שוח״ט).

קלט

[שיר ציון] על נהרות בבל שם ישבנו וגו׳ על ערבים בתוכה תלינו כנרותינו. מה ת״ל שם ישבנו? מלמד שלא היתה להם ישיבה ומנוח משעה שיצאו מא״י עד שהגיעו לפרת וכו׳ שם בכינו בזכרנו את ציון, אמר להם נבוכדנצר מה אתם יושבים ובוכים? והוא קורא לשבטו של לוי ואומר להם הכינו עצמכם לשורר כשאנו אוכלים ושותים, אני מבקש שתעמדו ותקישו לפנינו בכנורות שלכם כדרך שהייתם מקישים בבית המקדש שלכם לפני אלהיכם. היו מסתכלים אלו לאלו ואמרו לא דיינו שהחריב בית מקדשנו בעונותינו, אלא עכשיו הננס הזה אומר שנעמוד להקיש בכנורותינו לפניו. מיד עמדו ונטלו עצה ביניהם נמנו וגמרו לתלות כנורותיהם בערבות על שפת הנהר, ושלטו בנפשותם ונתנו אליונו (בהונות) ידיהם לתוך פיהם ורצצו וקצצו אותן, הה״ד על נהרות בבל שם ישבנו וגו׳ על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו כי שם שאלונו שובינו דברי שיר וגו׳ ואמרו איך נשיר את שיר ה׳ על אדמת נכר, מראים אצבעותיהם ואומרים להם, אין אתם יודעים שהיו כפותינו חזקים כברזל ונקטעו אצבעותינו? אמר הקב״ה אתם שלטתם בכם וקטעתם אצבעותיכם, חייכם אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני, והתפייסם ממקום אחר, שאתה מוצא אחר שבעים שנה אמר להם כורש שיעלו ויבנו את בית המקדש, מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א׳), ועלו הכהנים והלוים וראשי האבות, וכתיב ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא וגו׳ (שם ח׳), ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי

במשפט עמך (שם י"ד), כי אין אדם אשר לא יחטא (מ"א ח'), כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז'), לכך נאמר כי לא יצדק לפניך כל חי, אף החיות הקדש של מעלה אין יכולין להצטדק לפניך ביום הדין וכו' (מדרש תהלים).

קמה

[צער בעלי חיים] **טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו.** רבינו (רבי) הוה יתיב ולעי באורייתא קמי כנישתא דבבלאי בצפורי, עבר חד עגל קדמוהי, אתא למתכנסא (לשחוט) ושרי געו, כמימר שזיבני. א"ל רבי מה אנא יכיל למיעבד לך? זיל, כי לכך נוצרת, וחש רבי בשיניו, י"ג שנה (על העונש שלא רחם על העגל) וכו'. בתר יומין עבר חד שרץ קמיה ברתיה ובעית למיקטליה, א"ל רבי שבקיה, ורחמיו על כל מעשיו כתיב (ב"מ פ"ה, ב"ר פל"ג).

[אכילה טובה] **עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו.** ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר ליה במה אתה סועד, א"ל בתרנגולת פטומה ויין ישן, א"ל לא חיישת לטירחא דצבורא? א"ל אטו מדידהו קא אכילנא? דתניא ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו, מלמד שכל אחד ואחד נותן לו כדי פרנסתו בעתו מג). אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסר שנין אייתי ליה תרנגולת פטומה ויין ישן, אמרה ליה נעניתי לך, מחול לי קום אכול (כתובות ס"ז:).

[יראת שמים] **רצון יראיו יעשה.** תניא הוי ירא שמים שהכל בידי שמים, והוי ירא את הירא שמים שרצון יראיו יעשה, והוי ירא להתחבר עם מי שאינו ירא שמים שאפילו שכינה עצמה אינה יכולה לעמוד עמו, שנאמר גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים ק"א) ולכן נתיירא יעקב לפגוע בעשו מפני שאינו ירא שמים (ד"א זוטא פ"ב, מדרש הגדול פ' וישלח).

קמו

[רוח בעלמא] **תצא רוחו ישוב לאדמתו ביום ההוא אבדו עשתונותיו.** משל האדם למה הוא דומה, לנאד שהוא נפוח ומלא רוח ועומד על הארץ, מי שהוא רואה אותו מרחוק מתיירא ממנו, סבור שהוא כלום, אבל כשבא אצלו וראה שהוא נאד פתחו ויצא הרוח ונפל הנאד לארץ, אמר אותו האיש מזה הייתי מתיירא שלא היה בו כלום אלא הרוח מלאהו שהעמיד אותו? כך אמר הקב"ה אין הבשר באדם כלום שנאמר כל הבשר חציר וגו' יבש חציר נבל ציץ כי רוח ה' נשבה בו (ישעיה מ'), ואינו עומד אלא על הרוח, יצא הרוח ממנו מיד נעשה עפר וכן הוא אומר תצא רוחו ישוב לאדמתו. אמר הקב"ה אני בראתי את האדם בשר ורוח, והוא עומד ומתגאה, בא פרעה וסנחריב והמן וכל רשעי עולם ומחרפין ומגדפין, יצאו רוחם אבדו עשתונותיהם. אבל מי שהוא בוטח בה' הוא קיים כי יש לו פרקליט שהוא עומד לעולם, שנאמר אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו. מה כתיב אחריו עושה שמים וארץ, אמר הקב"ה אני שמתחתי את השמים והרקעתי את הארץ, שמא זזו ממקומן? כך מי שהוא בוטח בי אין שברו פוסק לעולם וכו' (מדרש שוחר טוב).

[חיים ומות — תשובה] **ד"א תצא רוחו ישוב לאדמתו,** ר"א אומר אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר, ומה דבר, ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגו' (דברים ל'), שתי דרכים נתתי לישראל אחת של טובה ואחת של רעה. של טובה יש לה ארבעה פתחים, חיים צדקה חסד וכבוד, ואליהו ז"ל עומד ומכריז פתחו שערים ויבא גוי צדיק, וכשיבא הצדיק ליכנס אומר אינו יודע באיזה מהן אלך, אם אלך בדרך צדקה של חסד טובה ממנה, ואם אני הולך בדרך חיים של צדקה טובה ממנה, אלא מעיד אני עלי שמים וארץ שאיני מניח אחת מהן, הה"ד רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. וכן הדרך הרעה יש לה ארבעה פתחים, ועל כל פתח שבעה מלאכים שומרים אותו, ארבעה מבחוץ ושלשה מבפנים, אלו שבחוץ רחמנים ואלו שבפנים אכזרים, כשיבא אדם ליכנס לפתח ראשון הרחמנים הקדימו לו, ואמרו אליו מה לך להכנס לתוך האש הזאת ולתוך הגחלים אלו? שמע לנו ושוב! אם שמע להם מוטב, ואם לאו הוא אומר להם בהם חיי. אמרו לו הרי נכנסת בפתח הראשון הזהר אל תכנס בפתח השני. בא להכנס בפתח השני הרחמנים מקדימין אותו וא"ל מה לך להיות מרוחק מתורת אלהינו, הלא מוטב לך להיות חקוק בתורה ולא מחוק ממנה, שמע לנו ושוב! אם שמע ושב מוטב ואם לאו אומר להם בהם חיי, ואומרים לו הרי נכנסת בפתח שני הזהר אל תכנס לפתח שלישי. בא להכנס לפתח שלישי הרחמנים מקדימין אותו וא"ל מה לך להיות הבריות בורחין ממך ולקרוא לך טמא טמא, הלא מוטב להיות קוראין לך טהור, שמע לנו ושוב! אם שמע להם מוטב ואם לאו הוא אומר להם בהם חיי, א"ל הרי נכנסת לפתח שלישי הזהר שלא תכנס לפתח רביעי. בא להכנס לפתח רביעי, הרחמנים מקדימין אותו וא"ל הרי נכנסת בכל הפתחים ולא שמעת, ועד עכשיו הקב"ה מקבל שבים ומוחל עונות וסולח ואומר שובו בני אדם, שנאמר תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (תהלים ז'), אם שמע להם מוטב, ואם לאו אוי לו ולנפשו, והשומרים האכזרים אומרים הואיל

מג) מזה ראיה כי אין לקמץ בהוצאת אכילה ממה שאדם רגיל להוציא, ויקוה לה' כי ימציא לו פרנסתו לפי צרכיו.

ולא יכולה להשתחרר מהכתבים. יצא מהן ישוב לאחור. כדכתיב כי אנכי ה' אלהיך אל תירא וגו' על שלשים של יעקב לישראל (שמות כ"ג). וכתיב כל אלה יגאל אל פעמים שלש עם גבר להשיב נפשו מני שחת לאור באור החיים (איוב ל"ג). ולא בפעם הרביעית (עי' פירוש הר"א בכ"ג). ילקוט המכירי.

[בספר אפוכים] ה' מתיר אסורים. מהו מתיר אסורים? יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לעתיד לבא. ומה"א מה שהיתה היא טהורה ומה שנטמאה היא עתידה וקבלה א'. מה שנטמאה טהורים לבני נח היא עתידה טהורים לעתיד לבא. האמר לבני נח כירק עשב נתתי לכם את כל. ולמה אסרו אותן התורה? כדי ליתן שכר למי שמקבל דבריה כו'. ויש אומרים שאף הקב"ה מתירן לעתיד לבא. שבה"א אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יסופו (ישעיה ס"ו). ומה אני למד שאסור הוא מגרת ונאסר. הבהמה הטמאה לא כל שכן. ומהו מתיר אסורים? הוא איסור שנאסר בארץ ובבהמה שנאמר ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה י"ג) ועי' בפירוש הרמב"ם.

[ילקוט מכירי] ה' זוקף כפופים וגו'. מי הם הכפופים? אלו ישראל שהלכו בגלות לארץ. שמרים שבנו לא [illegible] אלא הם כפופים לפני שונאיהם. ולעתיד לבא הקב"ה זוקפם. וכן אמר ישעיה (נ"א) ושמתיה ביד מוגיך אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה ותשימי כארץ גוך וכחוץ לעוברים וגו'. ויתום ואלמנה יעודד. זהו את הגר ליתום ולאלמנה. אמר הקב"ה שלשתן עולבים עניים. לכן משה אמר עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר וגו' (דברים י'). ומי הם היתומים? אלו ישראל שנאמר יתומים היינו ואין אב ואמותינו וגו'. ומי הן אלמנות? אלו ציון וירושלים שנאמר היתה כאלמנה (איכה א'). ולא כל היתומים הוא מעודד אלא אם הן צדיקים. אבל אם הן רשעים הוא מעוות עליהם הדרכים שנאמר ודרך רשעים יעות. הוא נותן על הצדיקים ועל הרשעים [illegible] לרשעים. [illegible] הקב"ה מכניס את הצדיקים לג"ע. ומעוות דרכן של רשעים ומוליכם לגיהנם. [illegible] עד ארץ [illegible] הצדיקים [illegible] הקב"ה שנאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה שלום עולם.

קמז

[מדרש—קבלה] לבני עורב אשר יקראו. בשעה שהרג קין את הבל. והיה הבל [illegible] צאנו של הבל משמר את נבלתו מחיות השדה, והיה אדם וחוה בוכים ומתאבלים עליו. ולא היו יודעין מה לעשות שלא היו נוהגין בקבורה. בא עורב אחד שמת [illegible] אמר אני מלמד לאדם איך יקבור את המת. נטל את העורב המת וחפר בארץ וטמנו. ובשביל זה שילם הקב"ה שכר טוב לעורבים. ומה שכר נתן להם? כשהם מולידים בנים ורואים אותם לבנים והם [illegible] שהורים בורחין מלפניהם [illegible] הקב"ה מכין להם [illegible] שנאמר מי יכין לעורב צידו? ולא עוד אלא [illegible] על פני הארץ הקב"ה עונה אותם שנאמר לבני עורב אשר יקראו— למטר ופירש הר"א בכ"א. ילקוט המכירי.

[אבות עולם—אוצרות חכמים] מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. אונקלוס בן אחותו של אדריינוס בקש להתגייר והיה מתירא מאדריינוס דודו. אמר לו מבקש אני לסחור בפרקמטיא א"ל למה לך [illegible] פרקמטיא שלה שפלה [illegible] אותה שם שנעשה להתעלות. בא לו לא"י והתחיל ללמוד עם תורה אצל ר"א ור' יהושע. [illegible] אדריינוס ראה אותו ואמר לו למה פניך משתנות? שמא הפסדת בפרקמטיא שלך? אמר לו מלתי עצמי ולמדתי תורה, אמר לו ומי יעצך לעשות כן? א"ל בך נמלכתי בשעה שאמרתי לך מבקש אני לסחור בפרקמטיא. אמרת לי כל פרקמטיא שאתה רואה בארץ שנתונה בזול סופה להתעלות, ותוריתי על כל האומות ולא ראיתי אומה שפלה כישראל וסופו להתעלות. שכן ישעיה אומר. כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו וגו' קדוש ישראל ויבחרך (ישעיה מ"ט). א"ל אדריינוס למה מלת? א"ל שבקשתי ללמוד תורה. א"ל והיה לך ללמוד תורה ולא למול? א"ל [illegible] כך אין אדם למד תורה אלא א"כ מל כישראל. שנאמר מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו— מי שהוא מהול כישראל [illegible] משפטים. ילקוט המכירי.

[שוחר טוב] ר"א מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. שאין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם. ב"ו מורה אחרים לעשות והוא אינו עושה.

כה) בגוף המאמר היה במקום אסורים [illegible] מתיר אסורים. [illegible] 338 [illegible] 54 [illegible]

והקב"ה אינו כן אלא מה שהוא אומר לאחרים לעשות עושה בעצמו. מעשה בר"ג ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור"ע שהלכו לרומי ודרשו שם שאין דרכיו של אלהינו שווים לדרכיו של מלך בשר ודם שגוזר גזרה לאחרים והוא אינו שומר גזרתו, והקב"ה אינו כן. והיה שם מין אחד ושאל אותם הלא אמרתם אלהיכם אומר ועושה, למה אינו משמר את השבת כי הוא מוריד הגשם מרשות לרשות. אמרו לו האינך יודע שאדם רשאי לטלטל בתוך חצרו בשבת, אמר להם הן, אמרו לו העליונים והתחתונים הם חצרו של הקב"ה שנאמר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו') וכתיב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כ"ג) וכו' (שמ"ר פ"ל, ילקוט המכירי).

קנ

[צדיקים] **כל הנשמה תהלל יה הללויה.** א"ר ירמיה בר אלעזר, גדול כחן של צדיקים יותר מכל בריאות העולם, שכל העולם כלו ומלואו מקלסין להקב"ה בחצי השם שנאמר כל הנשמה תהלל יה, אבל הצדיקים מקלסין אותו בשם שלם שנאמר שמחו צדיקים בהוי"ה, רננו צדיקים בהוי"ה (תהלים צ"ז, ל"ג) וכו' (מדרש שמואל פ"ד).

תם ספר תהלים

משלי

א

[מוסר—התמדה—דיין] **לדעת חכמה ומוסר.** אם מוסר למה חכמה ואם חכמה למה מוסר? אלא אם יש באדם חכמה הרי הוא לומד מוסר, ואם אין בו חכמה אינו יכול ללמוד מוסר. ד"א אם יש באדם חכמה הרי דברי תורה מסורים בידו, ד"א אם לומד אדם דברי תורה ויושב ומתעסק בהן כל צרכן הרי בידו חכמה ומוסר, ואם לאו הם מתבוזזין ונקרא אויל, דמתוך שאינו עמל בהן סופו להיות מבקש ראש הפרק ואינו מוצא, ראש המסכתא ואינו מוצא, פתחה של פרשה ואינו מוצא, ואפילו פסוק אחד אינו מוצא, ועליו הוא אומר על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, והנה עלה כלו קמשונים, ומתוך שאינו עמל בהם סופו להיות מטמא את הטהור ומטהר את הטמא, ועליו הוא אומר כסו פניו חרולים (משלי כ'). ואם נתעסק בהם כדי צרכן מצהילים לו ומזהירים לו פניו, כדכתיב והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע (דניאל י"ב). להבין אמרי בינה, שצריך אדם שיהא בו בינה להבין דבר מתוך דבר. לקחת מוסר השכל, כיון שנתמנה אדם שופט צריך להשכיל היאך לדקדק את הדין בשביל שלא יחטא ומחטיא את העולם, אבל אם הוא מוציא הדין לאמתו נמצא עושה צדק ומשפט ומישרים, מה מישרים הללו אדם מהלך בהם ואינו נכשל כך אם הוא מוציא את הדין לאמתו אינו נכשל ליום הדין ומלאכי השרת מלמדין עליו זכות (ילקוט שמעוני).

[נער—בן עונשין] **לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה.** עד כמה שנים נקרא אדם נער? ר' מאיר אומר עד כ"ה שנים, ר' עקיבא אומר עד שלשים שנה, א"ר ישמעאל לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא עד עשרים, שעד עשרים שנה אין מחשבין לו, כמה דאת אמר עושה המלאכה לעבודת בית ה' מבן עשרים שנה ומעלה (דהי"א כ"ג), משעה שהוא מתחשב לעבודה הוא מתחשב לעבירה (ילק"ש).

[צר עין] **כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף.** אמר ריב"ל מנין שאפילו עופות מכירין בצרי העין, שנאמר כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעלי כנף א). ואמר ריב"ל כל הנהנה מצרי העין עובר בלאו שנאמר אל תלחם לחם רע עין וגו' כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמו (משלי כ"ג) וכו' (סוטה ל"ח:).

ב

[ישיבה — תורה קשה לקנותה ונוח לאבדה] **אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה.** אמר ריש לקיש אם אין אדם הולך אחר דברי תורה הם אינם באים אחריו, וכן רב נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה, ואם אדם מחפש אחריהם מתוך כך זוכה ליראת ה' ובינה, שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא. אם תבקשנה ככסף, מגיד הכתוב שכשם שאדם צריך ליזהר בסלעו שלא יאבד כך צריך ליזהר בלמודו שלא יאבד, ומה כסף קשה לקנותו כך דברי תורה קשים לקנותם. יכול מה כסף קשים ליאבד כך דברי תורה קשים ליאבד? ת"ל לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח) שקשים לקנותם כזהב ונוחים לאבדם ככלי זכוכית (ילקוט שמעוני).

א) כך דרכן של ציידין לזרות חטים ושעורים ברשתם כדי שיבואו העופות לאכול, ואלו צרי עין מאבדין מזונות חנם, שבעלי כנף מכירין בהם ואינם נהנים ממזונותיהם. ולעיל מיניה משתעי בצרי עין נארבה לדם וגו' כל הון יקר

[לפנים משורת הדין] למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור. רבה בר רב הונא תברו ליה הנהו שקולאי (נושאי משא) חביתא דחמרא, שקיל גלימייהו, אתו אמרו לרב, אמר ליה הב להו גלימיהו, אמר ליה דינא הכי? (שהיא פשיעה ואחראין הם), א"ל אין, למען תלך בדרך טובים, יהיב להו גלימייהו, אמרו ליה עניי אנן וטרחינן כולא יומא וכפינן ולית לן מידי, אמר ליה רב זיל הב אגרייהו, א"ל דינא הכי? אמר ליה אין, וארחות צדיקים תשמור (ב"מ פ"ג).

ג

[עבירה לשמה] בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך. דרש בר קפרא איזהו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה? בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך, ואמר רבא ב) אפילו לדבר עבירה (ברכות ס"ג).

[שלום—תורה] דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. בקש הקב"ה ליתן תורה בשעה שיצאו ישראל ממצרים, ולא נתן מפני שהיו חולקים זה על זה, שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם וגו' (שמות י'), שהיו נוסעים במריבה וחונים במריבה, וכשבא לרפידים הושוו כלם ונעשו אגודה אחת, שנאמר ויחן שם ישראל (שם י"ט) ויחנו אין כתיב כאן, שנעשו כלם כאיש אחד, אמר הקב"ה התורה כלה שלום, ולמי אני נותנה לאומה שאוהבת שלום, הוי וכל נתיבותיה שלום (תנחומא, ילק"ש).

[מחזיקי התורה] עץ חיים היא למחזיקים בה. אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היה לישראל תקומה, אלא עץ חיים היא למחזיקים בה, וכן אילו נאמר ארור האיש אשר לא ילמד את דברי התורה לא היתה להם תקומה, אלא ארור אשר לא יקים (דברים כ"ז). ר' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמר לא לימד ולא למד והחזיק הרי זה בכלל ברוך. שמעון אחי עזריה אומר משמו, והלא שמעון גדול מעזריה, אלא ע"י שהיה עזריה יוצא לפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של שמעון לפיכך נקראת ההלכה על שמו. ודכוותא ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך (דברים ל"ג), והלא יששכר גדול מזבולון, אלא ע"י שהיה זבולון פורש לים ויוצא לפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר לפיכך נתן לו שכר בעמלו לשמות ראשון (ויק"ר פכ"ה, ילק"ש).

[הבריאה בחכמה] ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. א"ר אלעזר בשם רשב"ל בחכמה ברא הקב"ה את העולם, ביום הראשון ברא את השמים מלמעלה והארץ מלמטה, בשני ברא רקיע מלמעלה, בשלישי יקוו המים מלמטה, ברביעי המאורות מלמעלה, בחמישי ישרצו המים מלמטה, נשתייר יום ששי, אמר הקב"ה אם אני בורא האדם מלמעלה הארץ מתרגזת ואם מלמטה השמים מתרגזין, מה עשה הקב"ה ברא גופו מלמטה ונשמתו מלמעלה, הוי בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, בעשרה דברים נברא העולם: בחכמה בתבונה בדעת בכח בגבורה בגערה בצדק במשפט בחסד וברחמים. בחכמה ותבונה דכתיב ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעת דכתיב בדעתו תהומות נבקעו, בכח וגבורה דכתיב מכין הרים בכחו נאזר בגבורה (תהלים ס"ה), בגערה דכתיב עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו (איוב ל"ו), בצדק ובמשפט דכתיב צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים ט'), בחסד וברחמים דכתיב זכור רחמיך ה' וחסדיך וגו' (שם כ"ה) וכו' (חגיגה י"ב).

[בחירה חפשית] אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. א"ר שמעון בן לקיש בא ליטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעין אותו. תנא ר' ישמעאל אומר משל לאדם שהיה מוכר נפט ואפרסמון, בא למדוד נפט אומר לו מדוד לעצמך, בא למדוד אפרסמון אומר לו המתין עד שאמדוד כדי שנתבסם אני ואתה ג). א"ר אלעזר למדנו מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים שבדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו. מן התורה דכתיב לא תלך עמהם וכתיב קום לך אתם (במדבר כ"ב), מן הנביאים דכתיב אני ה' מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך (ישעיה ס"ה), מן הכתובים דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן (מכות י"ט, ילקוט).

ד

[תורה סחורה טובה] כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. אמר רבי ואיתימא רבי חנינא בר פפא, בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת ב"ו המוכר חפץ לחבירו מוכר עצב ולוקח שמח, אבל הקב"ה אינו כן, נתן תורה לישראל ושמח שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו ד). אמרו רבותינו מעשה שנסעו סוחרים בספינה למדינת הים והיה בספינה חבר אחד אמרו לו היכן סחורתך? אמר להם מוצנעת היא, א"ל הראה לנו סחורתך, אמר להם כשאכנס למדינה אראה אותה

נמצא וגו' (רש"י). ב) דבר עבירה אם היא לצורך גדול וקדוש השם כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב בחוץ, וכבנות לוט שכוונו לישוב העולם לדעת אחרים. ג) בא לפרש מדוע אמר בא ליטמא פותחין לו לעשות כחפצו מבלי עזר מזולתו, וכשבא ליטהר מסייעין אותו? מפני שמדבר טוב רוצין שניהם להנות, ולהתבסם מריח האפרסמון. ד) כן משמע ממה שאמר כי לקח „טוב" נתתי לכם, ומזהירם שלא לאבד הקנין הטוב, כי אין דרך המוכר העצב על מכירתו להוקיר את מכירתו בעיני הקונה שכבר זכה בקנינו, אלא בודאי שהוא שמח על המכירה והנתינה.

לכם שהיא טובה מסחורתכם. תפשו בספינה ולא מצאו שום סחורה לחבר, התחילו לשחק בו. כשהגיעו לנמל באו המוכסים ולקחו כל מה שהיה בידי הסוחרים, נכנסו למדינה ולא היה להם מה לאכול ומה ללבוש, וגם החבר נכנס למדינה ובא לבית המדרש ודרש לפני העם, ויכבדו אותו כראוי לתלמיד חכם ונתנו לו לאכול וללבוש בגדים יקרים, והעניקו לו מכספם. שמעו הסוחרים ובאו אצלם ואמרו לו בבקשה ממך בשביל שאתה מכיר אותנו למד עלינו זכות, וכן עשה, וינדבו בני המדינה לתת להם מחסורם, ואז נוכחו לדעת כי סחורות החבר שבלבו היא יותר טובה ויקרה מסחורתם, הוי כי לקח טוב נתתי לכם (ילקוט שמעוני).

[כבוד התורה] סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה. בספר בן סירא נאמר סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך. מעשה בינאי המלך שהיה הורג כל הפרושים שהתנגדו למלכותו ונשתייר רק שמעון בן שטח שהיה אחי המלכה ונחבא מחמת המלך, וכאשר ישבו המלך והמלכה לאכול לחם, לא היה מי לבצוע את הפת ולברכם, אמר ינאי לדביתיה מאן יהיב לן גברא דמברך לן? אמרה ליה אשתבע לי דאי מייתינא לך גברא דלא מצערת ליה, אשתבע לה, אייתיה לשמעון בן שטח אחוה, אותביה בין דידיה לדידה, אמרה ליה קא חזית כמה יקרא עבידנא לך? אמר לה לאו את עבדית לי יקרא אלא אורייתא היא דמיקרא לי דכתיב סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך. אמר לה ינאי קא חזית דלא מקבלי מרות. יהבו לי כסא לברובי, אמר היכי אבריך, ברוך שאכל ינאי וחביריו משלו? שתייה לההוא כסא, יהבו ליה אחרינא ובריך ברוך שאכלנו משלו וגו׳ (ברכות מ״ח.).

[תורה סם חיים] כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. אמר רב יהודה בריה דר׳ חייא, בוא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת ב״ו, אדם נותן לחבירו סם מרפא יפה לאבר זה וקשה לאבר אחר, אבל הקב״ה אינו כן, נתן תורה לישראל שהיא סם חיים לכל גופו של אדם, שנאמר ולכל בשרו מרפא. חש בראשו יעסוק בתורה שנאמר כי לוית חן הם לראשך (משלי א׳), חש בגרונו יעסוק בתורה שנאמר וענקים לגרגרותיך, חש בבני מעים יעסוק בתורה שנאמר רפאות תהי לשרך (שם ד׳), חש בעצמותיו יעסוק בתורה שנאמר ושקוי לעצמותיך, חש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר ולכל בשרו מרפא (עירובין נ״ד, ילקוט).

[שכר מצוות] מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים. א״ר יצחק כל מה שנאמר לך בתורה שמור, שאין אתה יודע באיזו מצוה אתה נוטל חיים, יש מצוה שמתן שכרה בצדה ויש מצוה שמתן שכרה לעתיד לבא, יש מצוה שמתן שכרה אריכות ימים כגון כבוד אב ואם ושלוח הקן, ויש מצוה שמתן שכרה בנים כגון שרה שאירחה את האורחים, ושונמית שקיבלה את אלישע. ומצוות אחרות לא פירש הכתוב שכרן, כדי שיהיו עושים אותן מעצמם כדי להרבות להם שכר, שכך שנינו אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס. תני ר׳ חייא משל למלך שהיה לו פרדס והכניס בו פועלים ולא גלה להם שכר נטיעותיו של פרדס, שאילו גלה להם היו רואים איזה נטיעה שכרה מרובה ונוטעים אותה ונטיעות ששכרן מועטת לא היו נוטעין, ונמצאת מלאכת הפרדס מקצתה קיימת ומקצת בטלה. כך אילו גלה שכר כל המצוות נמצאת תורה מקצתה קיימת ומקצתה בטלה. תני רשב״י אומר שתי מצות בתורה גלה הקב״ה מתן שכרן, אחת קלה שבקלות שהיא שלוח הקן ואחת חמורה שבחמורות והיא כבוד אב ואם, ובשתיהן השכר הוא אריכות ימים ללמדך שצריך אדם להזהר במצוה קלה כבחמורה. כתיב אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה׳), אמר רבי אבא בר כהנא שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה ורואה איזו מצוה שכרה מרובה ועושה אותה, למה? נעו מעגלותיה לא תדע, מטולטלין אינון שבילי דאורייתא (ילקוט שמעוני).

ה

[הפצת הדעת—תלמידים — חכמת יונית] יפוצו מעינותיך חוצה וגו׳ יהיו לך לבדך וגו׳. רבי אדא בר חנינא רמי כתיב יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים, וכתיב יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך? אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעינותיך חוצה, ואם לאו יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך. אם תראה דור שחביבין עליו דברי תורה יפוצו, ואם לאו יהיו לך לבדך. ד״א ואין לזרים אתך, שלא תערב בהם דברים אחרים, וכה״א ודברת בם (דברים ה׳), שתעשה אותם עיקר ולא תעשם טפל, שלא תהא משאך ומתנך אלא בהם, שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמד חכמת יונית וכו׳, ת״ל ללכת בהם ולא ליפטר מהם וכו׳ (תענית ז׳, ספרי ילק״ש).

[נשואין] יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך. מתני לה ר׳ יהודה לרב יצחק בריה, אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה, שנאמר יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך (סנהדרין כ״ב). ד״א יהי מקורך ברוך, מכאן אמרו אשרי אדם שאשתו מעירו ותורתו מעירו ופרנסתו מעירו ה) וכו׳ (ילקוט שמעוני).

ה) דרש מקור כמו מים הבאים מן המקור שנתעוררו מן המעין, וכן לימוד התורה צריך התעוררות הרבה.

ו

[מחילה—פרנס] בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך. א"ר יצחק כל המקניט חבירו ברבים צריך לפייסו, שנאמר בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך נוקשת באמרי פיך וגו' עשה זאת איפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ורהב רעך. אמר רב חסדא צריך לפייסו בשלש חבורות של שלשה בני אדם, שנאמר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי (איוב ל"ג), ואם מת אמר רב יוסף מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו ואומר חטאתי לאלהי ישראל ולפלוני זה שפשעתי לו. ד"א אם ערבת לרעך, בתלמיד חכם הכתוב מדבר, בשעה שהזקן מתמנה פרנס על הצבור אומר לו הקב"ה, עד שלא נתמנית לא היית נתפס על הצבור, עכשיו שנתמנית נעשית ערב על הצבור (יומא פ"ז, ילק"ש).

[רמזים] ד"א תקעת לזר כפיך, אם שכחת את התורה שנתתי בכף ימיני שנאמר בימינו אש דת למו, אני דן אתכם ליום הדין על אשר אמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד), ומשם הוא תופסן הה"ד נוקשת באמרי פיך. אמר להם נלכדת באמרי פיך, הואיל ונצערתם נפשכם בשעבוד האומות אכפר עליכם, ואציל אתכם אם תתעסקו בתורה, עשה זאת אפוא בני והנצל, ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד'), והביאו זכות אבות העולם שיגינו בעדכם, לך התרפס ורהב רעיך. משיבים אבות העולם לבנים עשו תשובה בתענית ובתפלה, אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך, שהתענית סמוכה לתשובה שנאמר שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד (יואל ב'), וכל כך למה כדי להנצל מדינה של גיהנם, הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש, שלא תעשה קש באש של גיהנם, מפני שכחה של תשובה מגעת עד כסא הכבוד (ילקוט).

[נמלה] לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם וגו'. מה ראה שלמה ללמד לעצל מן הנמלה? רבנן אמרין הנמלה זו יש לה שלשה בתים ואינה כונסת בעליון מפני הדלף ולא בתחתון מפני הטינא, אלא באמצע, והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאה חטים שעורים ועדשים, וא"ר תנחומא שאינה חיה אלא ששה חדשים וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה. ולמה כונסת כל אלו? שאומרת שמא יגזור הקב"ה עלי חיים ויהא לי מהיכן לאכול, ארשב"י מעשה היה ומצאו בחור שלה שלש מאות כור. לכך אמר שלמה לך אל נמלה עצל ללמוד כמנה להתקן עצמך במצות בעוה"ז בשביל עוה"ב. מאי ראה דרכיה וחכם? ראה דרך ארץ ו) שהיא בורחת מן הגזל, א"ר שמעון בן חלפתא מעשה בנמלה אחת שהפילה חטה אחת והיו כולן באות ומריחות בה ולא נטלו אותה עד שבאה הנמלה שהפילה החטה ונטלה אותה, אע"פ שאין לה לא שופט ולא שוטר, אשר אין לה קצין שוטר ומושל, ואתם שמניתם לכם שופטים ושוטרים על אחת כו"כ. א"ר שמעון בן אלעזר עלוב הוא האדם הזה שצריך ללמוד מן הנמלה ולא למד. ר' שמעון בן חלפתא עסקן בדברים הוה, אמר איזיל ואיחזי היכי איתא להא מילתא. אזיל בתקופת תמוז, פרש גלימא אקינא דשומשמני (נמלים) נפל טולא (צל), נפקו כולהו לברא, דלי ר"ש גלימא נפל שמשא, נפל חד עליה וקטליה (כי אמר שקר). אמר ר"ש הנהו ודאי לית להו מלכא דאי אית להו מלכא הרמונא (רשות) הוו נקיטי (ולא היה הורגו בלי רשות). אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרבא, ודילמא מלכא אית להו ומלכא הוה בהדייהו, אי נמי בהורמנא דמלכא עביד, אי נמי בין מלכא למלכא הוה כדכתיב בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה (שופטים סוף), אלא סמיך אהומנתא דשלמה (חולין נ"ז, ילק"ש).

[תורה ומצות—עבירה—אור ונר] כי נר מצוה ותורה אור. את זו דרש רבי מנחם בר' יוסי, תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור, לומר לך מה נר אינו מאיר אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה, ואת התורה באור, לומר לך מה אור מגין לעולם אף התורה מגינה לעולם, ואומר בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך זה יום המיתה, והקיצות היא תשיחך לעתיד לבא. משל לאדם שהיה מהלך בדרך באישון לילה ואפלה ומתיירא מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים ומן החיה רעה ומן הלסטים, ואינו יודע באיזה דרך להלוך, נזדמנה לו אבוקה של אש ניצול מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים, ועדיין הוא ירא מן החיה רעה ומן הלסטים ועדיין אינו יודע באיזה דרך להלוך, כיון שעלה עמוד השחר ניצול מחיה רעה ומן הלסטים, ועדיין אינו יודע באיזה דרך להלוך, כיון שהגיע לפרשת דרכים הוא ניצול מכלן. מאי פרשת דרכים זה תלמיד חכם שיש בו יראת חטא. ד"א כי נר מצוה ותורה אור, עבירה מכבה מצוה שהיא נר, ואין עבירה מכבה תורה שהיא אור, שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ז'). אמר רב יוסף דרש לה רבי מנחם ב"ר יוסי להאי קרא כסיני, ואלמלי דרשוה דואג ואחיתופל הכי לא רדפו בתר דוד, דכתיב אלהים עזבו רדפו ותפשוהו כי אין מציל (תהלים ע"א), מאי דרשו ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך (דברים

ו) שמעתי בדרך אחר, לך אל נמלה עצל ראה דרכיה, ולמד להיות קובץ על יד, אבל אל תעשה כמעשה הנמלה ממש לקבוץ ולאסוף מבלי כל מטרה ולעזוב לאחרים חילך, אלא „וחכם" היה אדם חכם ומשכיל לדעת את אשר לפניך ולהשתמש בכסף הנקבץ לתכלית הנרצה.

כ"ג), והם לא ידעו שעבירה מכבה מצוה ז) ואין עבירה מכבה תורה (ברכות ה', סוטה ד', ילקוט).

ז

[ציונים — ידיעה ברורה] **אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא.** אמר ר' חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנים דכתיב הציבי לך ציונים (ירמיה ל"א) עשה ציונים לתורה (לזכור הדברים). ר' אלעזר אומר מהכא אמור לחכמה אחותי את, ומודע, עשה מודיעין לחכמה (ערובין נ"ד). ד"א אמור לחכמה אחותי את, א"ר יוחנן אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו (שבת קמ"ה).

[תורה לשמה—הוראה] **כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה.** כי רבים חללים הפילה, זה העוסק בתורה שלא לשמה, וכן הוא אומר יערוף כמטר לקחי (דברים ל"ב) ואין עריפה אלא הריגה שנאמר וערפו שם את העגלה (שם כ"א). ד"א כי רבים חללים הפילה, א"ר הונא אמר רב זה ת"ח שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה. ועד כמה? עד ארבעין שנין וכו' (סוטה כ"ב, ספרי).

ח

[תלמידי חכמים] **הלא חכמה תקרא בראש מרומים עלי דרך וגו'.** רבא רמי כתיב בראש מרומים וכתיב עלי דרך? בתחלה בראש מרומים (במחבואות) ובסוף עלי דרך, מורה הוראה לעין כל (ע"ז י"ט). ליד שערים לפי קרת, מתוך שאתה קורא לחכמה עומדת על שעריך שנאמר ליד שערים, ומתוך שאתה יושב ומרנן בה אף היא מרננת פתחיך שנאמר מבוא פתחים תרננה. אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם, אם קורא אותם אישים למה קורא אותם בני אדם, אלא א"ר שמעון בן חלפתא אם זכיתם וקיימתם דברי תורה אתם נקראים אישים כאברהם יצחק ויעקב, ואם לאו אתם נקראים כאדם הראשון שלא קיים את התורה ונטרד מגן עדן. ד"א אליכם אישים אקרא, אלו תלמידי חכמים שדומים לנשים ועושים גבורות כאנשים (שבת פ"ח, פסיקתא).

[ערמה—תורה ערומה] **אני חכמה שכנתי ערמה.** א"ר יוסי בר חנינא אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו ערום עליהן, שנאמר אני חכמה שכנתי ערמה. ר' יוחנן אמר אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר והחכמה מאין תמצא (איוב כ"ח). ד"א אני חכמה שכנתי ערמה, שצריכה התורה להיות גלויה וערומה בלבו, שאין יצר הרע שולט במי שתורתו בלבו, שנאמר תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו (תהלים ל"ז), וכן משה אומר ושמתם את דברי אלה על לבבכם וגו' (דברים י"א), ודוד אמר בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך (תהלים קי"ט) וכו' (פסחים קי"ב, ילק"ש).

[עצה—מלכות בלא יועצים] **לי עצה ותושיה.** עד שלא נברא העולם נתיעץ הקב"ה בתורה ששמה תושיה אם לברוא את העולם, השיבה ואמרה לו רבוני! אם אין צבא למלך על מה הוא מלך? אם אין לו עם לקלסו איזהו כבודו? שמע הקב"ה וערב לו וברא את העולם. מכאן אמרו חכמים כל מלכות שאין לה יועצים אין מלכותה מלכות, וכה"א ויהונתן דוד דויד יועץ (דהי"א כ"ז), ואם מלכים צריכין יועצים שאר כל אדם על אכו"כ שטובה היא להם, שנאמר ושומע לעצה חכם (משלי י"ב) וכו' (פרקי דר"א, ילקוט).

[צדקה ומשפט] **באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט.** התורה אמרה באיזה שביל אני מצוי בדרכן של עושי צדקות. בתוך נתיבות משפט, א"ר הונא משל לסקופסטי ח) של מטרונא כשהיא מהלכת בשוק משמטין סייף מלפניה וזיין מלאחריה, כך היא התורה דינין מלפניה ודינין מלאחריה, מלפניה שם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו) מלאחריה אלה המצות אשר צוה ה' את משה (ויקרא סוף) וכו' (פסיקתא, ילק"ש).

[ארץ ישראל] **משחקת בתבל ארצו ושעשועי בני אדם.** רשב"י אמר תבל זו ארץ ישראל ולמה נקרא שמה תבל שהיא מתובלת מכל ארצות, שכל הארצות מה שיש בזו אין בזו, אבל א"י משובחת מכל הארצות ואינה חסרה כלום שנאמר לא תחסר כל בה (דברים ח'). ד"א על שם תבלין שבתוכה, ואיזו היא זו תורה, שאין תורה בחו"ל שנאמר בגוים אין תורה (איכה ב'). א"י שחביבה מכל נבראת קודם לכל שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל, ארץ זו ארץ ישראל, חוצות אלו שאר ארצות. ד"א תבל זו א"י ונאמר ראש עפרות תבל כי נבראה בראש. והרי הוא אומר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג'), ארץ עשויה חוליאות (כברות ארץ) לשליטים ומלכים. ר' יהודה אומר וכי שלשים ואחד מלכים היו כלם בא"י? אלא כדרך שעשו ברומא עכשיו

ז) עבירה שעשה דוד בבת שבע, אבל מתוך שהיה דוד עוסק בתורה, המאור שבה החזירו למוטב ועשה תשובה ונתכפר לו. ח) סקופסטי, בל"י עגלה מכוסה שהיא מהלכת על ארבעה אופנים ונוסעים בה גדולי המלוכה, וכשעוברת בשוק משמטין אנשי הצבא כלי זיינם מלפניה ומלאחריה לאות כבוד ושמירה מעולת, וכן התורה משתמרת ע"י דינים והלכות מלפניה ומלאחריה והיא בתוך, אך צריכין לבוא אליה בשביל של צדקת,

שכל מלך שלא קנה מקום ברומא לא עשה כלום, כך כל מלך ושליט שלא קנה לו פלטריאות וחוליאות בא"י לא עשה כלום. נחלת צבי, מה צבי קל ברגליו מכל בהמה וחיה, אף פירות א"י קלים לגמור מכל פירות הארצות. ד"א מה צבי זה כשאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו, כך א"י אחר שגלו ישראל ממנה מתקווצת ואינה מחזקת יושביה. א"י משולה לקרן בן שמן, שנאמר כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה'), מה שור זה אין בו דבר שגבוה מקרניו כך א"י גבוה משאר ארצות, אי מה שור זה קרניו פחותים אצלו אף א"י יש בה פסולת? ת"ל בן שמן שא"י גבוהה ושמנה ומתוקה ומשובחת משאר ארצות, שהיא ארץ זבת חלב ודבש, שמנים כחלב ומתוקים כדבש (ילקוט שמעוני).

[בית הכנסת] **אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי וגו'.** ריב"ל אמר לבניו קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנישתא כי היכי דתורכי חיי, א"ר אחא ב"ר חנינא מאי קרא אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתותי יום יום, וכתיב בתריה כי מוצאי מצא חיים (ברכות ח'.). מעשה באשה אחת שהזקינה הרבה, באת לפני ר"י בן חלפתא, אמרה לו רבי! זקנתי יותר מדאי ומעכשיו חיים של ניוול הם שאיני טועמת לא מאכל ולא משתה ואני מבקשת ליפטר מן העולם. אמר לה במה הארכת כל כך ימים? אמרה לו למודה אני להתפלל, ואפילו יש לי דבר חביב אני מנחת אותו ומשכמת לבית הכנסת בכל יום. אמר לה מנעי עצמך מבית הכנסת שלשה ימים זה אחר זה, הלכה ועשתה כן וביום השלישי חלתה ומתה. לשמור על דלתותי יום יום, אמר הקב"ה אם הלכת להתפלל לבית הכנסת לא תעמוד לך על פתח החיצון, אלא הוי מתכוין ליכנס דלת לפנים מדלת, לשקוד על דלתי אין כתיב כאן אלא דלתותי שתי דלתות. מהו לשמור מזוזות פתחי, וכי יש מזוזה בבית הכנסת? א"ר יהודה ברבי סימון מה מזוזה אינה זזה מן הפתח כך לא תהא זז מבתי כנסיות ובתי מדרשות, ואם תעשה כן, דע שאתה מקבל פני שכינה דכתיב אחריו כי מוצאי מצא חיים, ולא עוד אלא טעון ברכות שנאמר ויפיק רצון מה' (ילקוט שמעוני).

[ת"ח בבגדים בזויים] **כל משנאי אהבו מות.** א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן גנאי הוא לת"ח שיצא במנעלים המטולאים לשוק וכו' וכל ת"ח שנמצא רבב (שומן או חלב) על בגדו חייב מיתה שנאמר כל משנאי אהבו מות, אל תקרי משנאי אלא משניאי, שהתורה מתבזת על ידו וגורם שהבריות ישנאו לומדי תורה (שבת קי"ד, ילקוט).

ט

[הריגת ר"ע וקבורתו] **חכמות בנתה ביתה וגו' טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה.** מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורים ור' יהושע הגרסי תלמידו היה משמשו, ערב יום הכפורים נפטר ממנו והלך לביתו. אחר יוה"כ בא אליהו ז"ל ועמד על פתח ביתו של ר' יהושע א"ל שלום עליך רבי, א"ל שלום עליך רבי ומרי, כלום אתה צריך לומר לי? א"ל כהן אני ובאתי להגיד לך שרבי עקיבא מת (נהרג ע"י המלכות). מיד הלך ר"י עם תלמיד אחר לבית האסורים ומצאו פתח השער פתוח, ושר בית הסוהר ישן וכל האסורים שם היו ישנים, והשכיבו את ר"ע על המטה ויצאו, מיד נטפל להם אליהו ז"ל ונטלו על כתפיו, וכשראה ר"י כך א"ל לאליהו ז"ל רבי! והלא אמש אמרת לי שכהן היית וכהן אסור לטמא למת, יא"ל חייך ר' יהושע בני! חס ושלום שאין טומאה בתלמידי חכמים ואף לא בתלמידיהם, והיו מוליכין אותו כל הלילה עד שהגיעו לאנטיפרס של קוצרין, ושם עלו שלש מעלות וירדו שלש מעלות ונפתחה המערה לפניהם, וראו שם כסא וספסל ושלחן ומנורה ונר דולק במנורה. השכיבו את ר"ע על המטה ויצאו, וכיון שיצאו נסתמה המערה, פתח אליהו ואמר אשריכם צדיקים ואשריכם עמלי תורה ואשריכם יראי אלהים שגנוז וטמון ושמור לכם מקום בגן עדן לעתיד לבא, אשריך ר"ע שנמצא לך מלון ערב בשעת מיתתך, לכך נאמר אף ערכה שלחנה (ילקוט שמעוני).

[מצוה לומר ומצוה שלא לומר] **אל תוכח לץ פן ישנאך וגו'.** א"ר אלעזר משום ר' יהודה בן שמוע בשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה לאדם שלא לומר דבר שאינו נשמע שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך (יבמות ס"ה).

י

[אבות ובנים] **בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו.** בן חכם זה יצחק שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"א), ובן כסיל תוגת אמו זה ישמעאל. יש בנים שנתגנו באביהם, יאשיהו נתגנה באמון שנאמר כי הוא אמון הרבה אשמה (דהי"ב ל"ג), חזקיה נתגנה באחז שנאמר בו צור תעודה חתום תורה (ישעיה ח') כי הוא בקש לעקור את התורה מלומדיה. ויש אבות שנתגנו בבניהם, כגון עלי הכהן נתגנה בבניו שנאמר ובני עלי בני בליעל (ש"א ב'), שמואל נתגנה בבניו שנאמר ולא הלכו בניו בדרכיו (שם ח'), אבל אברהם לא היה כן, שהוא שנתגדל בבנו, שנאמר ואלה תולדות יצחק בן אברהם, ויצחק נתגדל בו שנאמר אברהם הוליד את יצחק (בראשית כ"ז).

[צדקה] **וצדקה תציל ממות.** ר"א אומר כתוב אחד אומר וצדקה תציל ממות, וכתוב

אחד אומר מי גבר יחיה ולא יראה מות (תהלים פ"ט), כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? אמור מעתה מי גבר יחיה ולא יראה מות זו מיתה כדרך כל הארץ, וצדקה תציל ממות זו מיתה משונה. אמר שמואל צדקה למעלה מן המזל, ואין מזל לישראל. שמואל ואבלט ט) הוו יתבי בהדדי, חזייה הנך אינשי דאזלי לאגורא (שוקא), אמר ליה אבלט לשמואל האי גברא אזיל ולא אתי דטריק ליה חויה (נחש ישכנו), א"ל שמואל אי בר ישראל הוא אזיל ואתי, אזיל ואתי, קם אבלט ושקליה לטוניה (משאו) אארעא, אשכח ביה חויה דפסיק ושדי בתרתי גובי (חורים). א"ל שמואל מאי עבדית? א"ל כל יומא הוה רמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן, האידנא הוה חד מינן דלא הוה לי ריפתא בהדיה, הוה קא מכסיף, אמינא להו אנא קאימנא ומרמינא, כי מטאי לגביה שואי נפשאי כמאן דשקלי מניה כי היכי דלא ליכסיף, א"ל מצוה קא עבדית. נפק שמואל ודרש וצדקה תציל ממות, ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה. עוד מעשה בר"ע דהוה ליה ברתא, אמרי ליה כלדאי ההוא יומא דעייליה לגננא (לחופה) טריק לה חויה ומיית, הוה דאג אמילתא טובא, ההוא יומא שקלתה למכבנתה דצתה בגודא י), איתרמי איתיב בעיניה דחיויא, לצפרא כי קא שקלא לה הוה קא סריך ואתי חיויא בתרה, אמר לה אבוה מאי עבדת? אמרה ליה בפניא אתא עניא קרא אבבא, והוו טרידי כולי עלמא בסעודתא וליכא דשמעיה, קאימנא שקלתי לריסתנאי (חלק הסעודה) דיהבית לי, יהביתיה ניהליה. אמר לה מצוה עבדת, נפק ר"ע ודרש וצדקה תציל ממות, ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה (שבת קנ"ו:). תניא אמרו עליו על בנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה, פעם אחת באה אשה ועמדה לפניו בשני בצורת, אמרה לו רבי פרנסני, אמר לה העבודה בקופה של צדקה אין כלום, אמרה לו אם אין אתה מפרנסני הרי אשה ושבעה בניה מתים, עמד ופרנסה משלו. לימים חלה בנימין ונטה למות, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא, בנימין הצדיק שקיים אלמנה ושבעה בניה ימות בשנים מועטות?! תנא שהוסיפו לו י"א שנה, הוי וצדקה תציל ממות (ילקוט).

[תלמיד חכם מאסף ידיעות בתורה] **אוגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש.** רבי שמעון בן יוחאי אמר, משל לשני אחים שהיו מסגלים בנכסי אביהם, זה מצרף דינר ואוכלו, וזה מצרף דינר ומניחו, זה שמצרף דינר ומניחו נמצא עשיר, וזה שמצרף דינר ואוכלו נמצא שאין בידו כלום. כך תלמיד חכם שונה שנים ושלשה דברים ביום, שנים ושלשה פרקים בשבת, שתים ושלש פרשיות בחדש נמצא עשיר בתורה לאחר זמן, ועליו נאמר וקובץ על יד ירבה (משלי י"ג). אבל אם אמר למחר אני לומד, למחר אני שונה, נמצא שאין בידו כלום, ועליו נאמר נרדם בקציר בן מביש, ואומר מחורף עצל לא יחרוש (שם כ') וכו' (ספרי ילק"ש).

[צדיק ורשע] **זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב.** א"ר שמואל בר נחמני מצינו שהקב"ה מזכיר שמותם של ישראל ומברכן, שנאמר ה' זכרנו יברך (תהלים קט"ז), רב הונא ורב אחא אמרי אין לי אלא ששים רבוא, מנין שכל אחד ואחד מישראל שהקב"ה מזכיר שמו ומברכו? שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהיה לגוי עצום ונברכו בו כל גויי הארץ (בראשית י"ח). אמר נביא לישראל בשעה שאני מזכיר צדיקו של עולם אתם תנו ברכה, כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים ל"ב). א"ר אלעזר צדיק מעצמו זכר צדיק לברכה, ורשע מחבירו ושם רשעים (רבים) ירקב, דכתיב ויאהל עד סדום ואנשי סדום רעים וחטאים (בראשית י"ד). ומן מזכירים לגנאי בית גרמו ובית אבטינוס והגרוס בן לוי ובן קמצר, ועליהם נאמר ושם רשעים ירקב. מאי ושם רשעים ירקב? א"ר אלעזר רקבובית תעלה בשמותם, אמר רבא דלא מסקי בשמייהו, שמעת בימיך אדם קורא לבנו פרעה סיסרא סנחריב? אלא ראובן שמעון לוי (יומא ל"ז, ילקוט שמעוני).

[שתיקה] **ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל.** ארשב"ג כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. אמרו חז"ל שני דיקולוגין (מליצים) היו עומדים לפני אדריינוס אחד היה מלמד זכות על הדבור שהוא יפה ואחד היה מלמד זכות על השתיקה שהיא יפה, אמר אחד למלך מרי! אין טוב מן הדבור בעולם, א"ל היאך? א"ל אילולא הדבור לא היו המלכים מתמלכין, ולא היו נגמלים חסד עם המתים, והכלות לא היו מתקלסות, ולא היה משא ומתן בעולם, והספינות לא היו פורשות בים. א"ל אדריינוס יפה דברת. אח"כ אמר לאותו שלמד זכות על השתיקה, היאך אתה אומר שהשתיקה יפה? בא לדבר עמד חבירו וסטרו על פיו, א"ל המלך למה סטרת אותי? א"ל מרי! משלי על שלי למדתי, מדבור על הדבור נצחתי, וזה בא ללמד משלי על שלו לפיכך סטרתי על פיו שלא לדבר. אמר שלמה לא אמרתי לך שתאלם פיך ותהא

ט) אבלט היה גוי פרסי ומלומד במערכות הכוכבים ומזלות והיה חבר שמואל, עי' שבת קנ"ט. וע"ז ל. ועפ"ז חכמתו היה יכול לידע מזל האדם ועתידותיו, אך שמואל אמר כי בני ישראל הם למעלה מן המזל וכי נתינת צדקה תצילם מכל רע. י) מכבנתה, תכשיט, נושקא של זהב, שיש כמו טס בראשו, דצתה, תחבה המחט שלו בגודא מרזף, ושם היה נחש ותחבה בעיניו מבלי דעת, ובדרך הזה המיתה הנחש.

שותק ויושב, חשוך שפתיך מלהשיח בחברך, וכה"א נצור לשונך מרע (תהלים ל"ד), וכתיב ברוב דברים לא יחדל פשע והושך שפתיו משכיל (תנחומא, ילקוט שמעוני).

[שבת—מציאה] **ברכת ה׳ היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה.** ברכת ה׳ היא תעשיר זו שבת שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי, ובמן נתברכו בלחם משנה, והמשמר את השבת כהלכתו נותנים לו נחלה בלי מצרים. ולא יוסיף עצב עמה, זו אבלות שאינה נוהגת בשבת, ואין עצב אלא אבלות שנאמר כי נעצב המלך על בנו (ש"ב י"ח). תני בבית האבל בחול המנחם פורס (בוצע הלחם) ויהיב לאבל, מן הדא דכתיב פרשה ציון בידיה אין מנחם לה (איכה א׳), הא אם יש מנחם פורס מנחם, ובשבת פורס הוא בעצמו אע"פ שיש מנחם, ולא יוסיף עצב עמה. ד"א ברכת ה׳ היא תעשיר, מעשה בשמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאלי, ומצאו תלמידיו אבן אחת תלויה בצואר החמור, אמרו לו רבי ברכת ה׳ היא תעשיר, אמר להם אני חמור לקחתי אבן טובה לא לקחתי, הלך והחזיר לאותו ישמעאל, וקרא עליו ברוך ה׳ אלהי שמעון בן שטח (ירוש׳ מ"ק פ"ג, דברים רבה, ילק"ש).

[אריכות ימים—יראת שמים] **יראת ה׳ תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה.** יראת ה׳ תוסיף ימים זה מקדש ראשון שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שמונה כהנים גדולים, ושנות רשעים תקצורנה זה מקדש שני שעמד ארבע מאות ועשרים שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים גדולים. צא מהם ארבעים שנה ששימש שמעון הצדיק ושמונים שנה ששימש יוחנן כהן גדול, ועשר שנים ששימש ישמעאל בן פאבי, ואמרי לה י"א שנים ששימש ר׳ אלעזר בן חרסום, מכאן ואילך צא וחשוב ותמצא שכל אחד ואחד לא הוציא שנתו (יומא ט׳). מעשה ברבי שמעון בן חלפתא שהלך לברית מילה וסעד שם והשקהו אביו של תינוק יין ישן של שבע שנים, א"ל מהיין הישן הזה אני מיישן לשמחה של בני. היו נעורים עד חצי הלילה, ור"ש בן חלפתא שהיה בטוח על כחו יצא בחצי הלילה לילך לעירו, מצא מלאך המות בדרך, ראה אותו משחק, א"ל מי אתה? א"ל שלוחו של הקב"ה, א"ל מפני מה אתה משחק? א"ל משיחתן של בריות, שהם אומרים כך וכך אנו עתידין לעשות וכל אחד אינו יודע אימתי הוא נקרא למות, אותו האיש שהיה אומר מהיין הזה אני מיישן לשמחת בני הרי הגיע פרקו למות אחר שלשים יום. א"ל הודיעני את פרקי, א"ל לא עליך ועל כיוצא בך אני שולט, כי פעמים שהקב"ה חפץ במעשיכם הטובים ומוסיף לכם חיים, שנאמר יראת ה׳ תוסיף ימים, וכן הוא אומר יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו (תהלים קי"ז) וכו׳ (דב"ר פ"ט, ילקוט).

יא

[אמונה וחקירה—נעשה ונשמע] **תומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם.** ההוא מינאה דחזייה לרבה דהוה מעיין בשמעתא ויהב אצבעותיה תותי כרעיה וקא מייץ דמא, א"ל עמא פחיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו, אכתי בפחזותייכו קיימיתו, ברישא איבעי לכו למיצת (לשמוע) אי אציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו. אמר ליה רבה אנן דסגינן בשלמותא כתיב בנו תומת ישרים תנחם, הנך אינשי דאזלי בערמימותא כתיב בהם וסלף בוגדים ישדם (שבת פ"ח).

[עבד כנעני] **צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו.** ההוא עבדא סבא (כנעני) דאזל צבעיא לרישיה ולדיקניה (זקנו), אתא לקמיה דרבא אמר ליה זיבנין (קנה אותי לעבד), אמר ליה יהיו עניים בני ביתך יא). אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל זבניה. יומא חד א"ל אשקיין מיא, אזל אחסיה (רחיץ) לרישיה ולדיקניה וחווריה, א"ל חזי דאנא קשיש מאביך, קרי אנפשיה צדיק מצרה נחלץ ויבא אחר תחתיו (ב"מ ס׳:).

[סוד] **הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר.** ההוא תלמידא דאפיק מילתא דאיתמר בי מדרשא בתר עשרין ותרתין שנין ואפקיה רבא מבי מדרשא, אמר דין גלי רזיא הוא יב). ולהלכה אסור לדיינים לגלות סוד הועד שלהם בדין ומשפט, מי מהם היה מחייב ומי היה מזכה, ות"ר מנין לדיינים שלא יאמר אחד מהם אני מזכה וחברי מחייבים אבל מה אעשה שחברי רבו עלי, ת"ל לא תלך רכיל בעמך (ויקרא י"ט), ונאמר הולך רכיל מגלה סוד (סנהדרין ל"א).

[גנב עושה צדקה] **יד ליד לא ינקה רע.** בא וראה שתי ידים יש לו לאדם, אם גונב באחת ועושה צדקה באחת לא ינקה לעתיד. א"ר יוחנן משל לאדם שעבר עבירה, ולא הספיק לעשותה עד שפגע עני אחד ונתן לו צדקה, חשב בעצמו אלולי לא רצה הקב"ה לכפר חטאתי לא היה שולח לי אותו עני לתת לו צדקה ובודאי כיפר לי על אותו עון, א"ל הקב"ה רשע! לא תחשוב כך, אלא לך למוד מחכמתו של שלמה שאמר יד ליד לא ינקה רע (ילקוט שמעוני).

יא) משנה באבות פ"א, ואמר טוב לי לפרנס עניי ישראל שישמשני, ולא רצה לקנות עבד כנעני, אך רב פפא לא הקפיד ע"ז והפסיד שקנה עבד זקן במחיר עבד צעיר, וחשב שנענש על שלא שכר עבד עברי עני במקומו כמו רבא שקרא אותו צדיק ולעצמו קרא רשע. ועיקר הפסוק מוסב על מרדכי והמן. צדיק זה מרדכי מצרה נחלץ ויבא המן הרשע תחתיו ונתלה על העץ. יב) וזה מקור להפתגם שלא לגלות

[פזור וכינוס—צדקה—למוד] יש מפזר ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור וגו׳. תני הלל אומר בשעת המכנסים פזר, בשעת המפזרים כנס, אם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס שנאמר עת לעשות לה׳ הפרו תורתך (תהלים קי״ט). א״ר חמא בר ביזנא אמר שמואל כל המונע הלכה מפי תלמיד חכם אפילו עוברין שבמעי אמם מקללים אותו שנאמר מונע בר יקבוהו לאום, ואין לאום אלא עוברין שנאמר ולאום מלאום יאמץ (בראשית כ״ה), ואין בר אלא תורה שנאמר נשקו בר (תהלים ב׳). ד״א אמר ר׳ אבהו אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף שנאמר יש מפזר ונוסף עוד, ואם ראית אדם שהוא מונע ידו מן הצדקה הוי יודע שהוא מתחסר שנאמר וחושך מיושר אך למחסור. ד״א מונע בר יקבוהו לאום זה פרעה שגנז את התבואה בשני בצורת ולא רצה למכור והיו הכל מקללים אותו, וברכה לראש משביר זה יוסף שנאמר ויוסף הוא השליט הוא המשביר לכל עם הארץ (בראשית מ״ב) שזן את העולם ונהגם כרועה את הצאן, שנאמר רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (תהלים פ׳) וכו׳ (ברכות ס׳, סנהדרין צ״ב, ב״ר פצ״א).

[חיים] פרי צדיק עץ חיים. עשרה דברים נקראים חיים, הקב״ה נקרא אלהים חיים (ירמיה כ״ג), תורה נקראת עץ חיים (משלי ד׳), בישראל נאמר ואתם הדבקים בה׳ וגו׳ חיים כלכם היום (דברים ד׳), בחכמים נאמר תורת חכם מקור חיים (משלי ט״ז), צדיקים פרי צדיק עץ חיים, גן עדן ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב׳), ארץ ישראל ונתתי צבי בארץ חיים (יחזקאל כ״ו), ירושלם אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים (תהלים קט״ז), גמילות חסדים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (שם ס״ג), מים שנאמר מקור מים חיים (ירמיה י״ז) וכו׳ (אבות דר״נ, ילק״ש).

יב

[צער בעלי חיים—צדיקים—רבי עקיבא ואשתו] יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי. סימן טוב לאדם כשבהמתו אוכלת ושבעה, וכה״א ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת (דברים י״א), וכשהבהמה אוכלת ושבעה עובדת את האדמה בכח שנאמר ורב תבואות בכח שור (משלי י״ד). ד״א יודע צדיק נפש בהמתו זה הקב״ה שאמר ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כ״ב), לא תקח האם על הבנים (דברים כ״ב), ורחמי רשעים אכזרי זה סנחריב שכתוב בו אם על בנים רוטשה (הושע י׳) והמן הרשע בקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (אסתר ו׳). ד״א יודע צדיקו של עולם נפש בהמתו יראי ה׳, ואפילו כשהוא כועס. כי אין מדותיו כמדת בשר ודם, מלך ב״ו כשהמדינה מורדת עליו הוא משלח לגיונותיו ומחריב רעים וטובים כאחד, אבל הקב״ה אינו כן, אם כלם מכעיסין לפניו ואין שם אלא צדיק אחד מצילו שנאמר במבול ויזכור אלהים את נח, ובסדומים הציל לוט ובנותיו, במצרים הביא חשך אפלה ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (שמות י״ג), ואומר טוב ה׳ למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו (נחום א׳). ד״א יודע צדיק נפש בהמתו, ר׳ עקיבא הוה רעיא דבן כלבא שבוע, חזיתיה ברתיה דהוה צנוע ומעלי, אמרה ליה אי מקדישנא לך אזלת לבי רב? אמר לה הין, איקדשא ליה בצנעא ושדרתיה. שמע אבוה אפקה מביתיה ואדרה הנאה מנכסיה. אזל ר״ע אותיב תריסר שני בבי רב, כי אתא אייתי בהדיה תריסר אלפי תלמידי, שמע ר״ע להאי גברא דהוה אמר לה עד אימת קא מדברת (תתנהג) אלמנות חיות? אמרה ליה אי לדידי צייח יתיב תריסר שני אחריני, אמר ברשות קא עבידנא, הדר אזל ויתיב תריסר שני אחריני בבי רב, כי אתא אייתי בהדיה עשרין וארבעה אלפי תלמידי. שמעה דביתהו הות קא נפקא לאפיה, אמרו לה שיבבתא (שכנה) שאילי מאני לבוש ואיכסאי, אמרה להו יודע צדיק נפש בהמתו. כי מטיא לגביה נפלה על אפה קא מנשקא ליה לכרעיה, הוו קא מדחפי לה שמעיה, אמר להו שבקוה, שלי ושלכם שלה הוא. שמע אביה דאתא גברא רבא למתא, אמר איזיל לגביה אפשר דמיפר נדראי, אתא לגביה, אמר לי ר״ע אדעתא דגברא רבא מי נדרת? א״ל אפילו פרק אחד ואפילו הלכה אחת, א״ל אנא הוא! נפל על אפיה ונשקיה על כרעיה ויהיב ליה פלגא ממוניה. ברתא דר״ע עבדה ליה לבן עזאי הכי, והיינו דאמרי אינשי רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אימא כך עובדי ברתא (כתובות ס״ג).

[לשון הרע—שלום] מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה. א״ר חמא בר חנינא כל מי שמדבר עם חברו ואוכל ושותה עמו ומדבר עליו לשון הרע, הקב״ה קורא לו רע שנאמר מרמה בלב חורשי רע, אלא אם מדבר עליו טוב הקב״ה קורא לו שלום שנאמר וליועצי שלום שמחה. ר׳ זעירא משמע לה אפין אורחנין (באופן אחר), כל מי שישן על מטתו בלילה ומחשב בלבו ואומר למחר אני משכים ואעשה טובה עם פלוני, עתיד הוא לשמוח עם הצדיקים לעוה״ב שנאמר וליועצי שלום שמחה. אמר רב הונא מה ראה הכתוב לומר וליועצי (בלשון רבים) היה לו לומר וליועץ? אלא א״ר לוי אלו שתי כליותיו של אדם שמיעצין עמו, אחת לטובה ואחת לרעה, של ימין לטובה ושל שמאל לרעה, שנאמר לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י׳), וכן דוד אמר בוחן לבבות וכליות (תהלים ז׳), וכי יש לאדם שני לבות? אלא יצר טוב ויצר רע, וכליות שיועצין אותו, שנאמר וליועציו שלום (ילקוט שמעוני).

יג

[עשיר מתרושש—שמן בא"י] **יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב.** ת"ר וטובל בשמן רגלו (דברים ל"ג), זה חלקו של אשר שמושך שמן כמעין. אמרו פעם אחת נצרכו אנשי לודקיא לשמן, מנו להם פלמיטום יג) אחד, אמרו לו לך והביא לנו שמן במאה רבוא דינרין, הלך לירושלם, אמרו לו לך לצור, הלך לצור אמרו לו לך לגוש חלב, הלך לגוש חלב אמרו לו לך אצל פלוני לשדה הלז, הלך ומצאו עוזק תחת זיתיו, אמר לו יש לך שמן במאה רבוא שאני צריך? אמר לו הן, המתן לי עד שאסיים מלאכתי, לאחר שסיים מלאכתו הפשיל כליו לאחוריו והיה מסקל ובא בדרך, אמר לזה יש שמן במאה רבוא?! במדומה לי ששחקו בי היהודים. כיון שהגיע לביתו הוציאה לו שפחתו קומקמין (יורה) של חמין ורחץ בו ידיו ורגליו, והוציאה לו ספל של זהב עם שמן וטבל בו ידיו ורגליו, לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו. לאחר שאכלו ושתו מכר לו שמן במאה רבוא. אמר לו כלום אתה צריך יותר? אמר לו הן אלא שאין בידי מעות, אמר לו אם אתה רוצה ליקח קח ואני אבוא עמך ואקח את הדמים בעירך, מכר לו עוד שמן בשמונה עשר מאות רבוא. אמרו לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פרד לא גמל ולא חמור בא"י שלא שכרו. כיון שהגיע לעירו יצאו לקלסו, אמר להם לא תקלסו לי אלא תקלסו לזה שעמי שמדד לי שמן במאה רבוא, והרי הוא נושה בי שמונה עשרה מאות רבוא, לקיים מה שנאמר יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב (מנחות פ"ב).

[דרך ארץ באכילה] **צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר.** צדיק אוכל לשובע נפשו זה אליעזר עבד אברהם שאמר הגמאיני נא מעט מים (בראשית כ"ד), ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר הלעיטני נא מן האדום האדום הזה (שם כ"ה), פער פיו כגמל, אמר אנא פתח ואת משלח ואזיל, פנה הקדרה כלה לתוכו, כההיא דתני אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו. ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו, זו רות המואביה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר (רות ב'). ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו זה חזקיה מלך יהודה, אמרו עליו שהיה מעלה על שלחנו שתי אגורות של ירק וליטרא בשר בכל יום, ובטן רשעים תחסר זה פקח בן רמליהו שהיה אוכל שלש מאות גוזלות בקנוח סעודה וכו' (תנחומא, ילקוט).

יד

[מתנה בלתי רצויה — נדב ואביהוא] **יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות.** אלו נדב ואביהוא שהכניסו דורון שלא ברשות ומתו. משל למלך שקרא לבן ביתו ואמר לו הביא לי מה לאכול, הביא לו ואכל וערב לו. ראו בני אדם אחרים שערב לו הלכו והביאו דיסקוס (קערה מלאה אוכל), כעס המלך ואמר אלו שהביאו שלא ברשות הכניסום ותנו להם ספקולא (גזר דינם). כך נדב ואביהוא שהכניסו אש זרה במשכן מתו (ספרא, ילק"ש).

[ישראל ואו"ה — צדקה] **צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת.** תניא אמר להו רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו, בני! מהו דכתיב צדקה תרומם גוי וגו', נענה ר' אליעזר ואמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וכן הוא אומר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש"ב ג'), וחסד לאומים חטאת, צדקה וחסד שעושין או"ה חטאת היא להם לפי שאינם עושין אלא להתגדל בהם שנאמר די להוון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי (עזרא ו'). נענה רבי יהושע ואמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, צדקה וחסד שאו"ה עושים חטא הוא להם שאינם עושים אלא להמשך מלכותם שנאמר להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטיך בצדקה פרוק ועוינתך במחן ענין הן תהוה ארכא לשלותך (דניאל ד') וכו' נענה רבי נחוניא בן הקנה ואמר צדקה תרומם גוי וחסד—לישראל, ולאומים חטאת, אמר ריב"ז רואה אני דבריו מדבריכם שמשים צדקה וחסד לישראל, ולאומים חטאת. ואיהו מאי קאמר? א"ל כשם שחטאת מכפרת על ישראל כן צדקה מכפרת על או"ה וכו'. ד"א חסד שעשו בן הדד וחזאל ונעמן גרם להם לישראל שיעבדו ע"ז ושיגלו, אחזיה שואל לאלהי עקרון ובן הדד שואל באלישע וכו' (ב"ב י', ערכין ט"ו, תנחומא, ילקוט).

טו

[קריאת כתבי הקדש כזמר יוני] **שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב.** ר"ש בן אלעזר בשם ר' יהושע בן חנניה אומר, כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם שנאמר ודבר בעתו מה טוב. ת"ר הקורא פסוק בשיר השירים ומנענע בו בקולו ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק בבתי משתאות בלא זמנו מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב"ה ואומרת רבש"ע עשאוני בניך ככנור הזה שמנגנין בו או"ה. אמר לה בניי בזמן שאוכלין ושותין ושמחין במה יתעסקו? אמרה לו רבש"ע אם בעלי מקרא הם יעסקו בתורה בנביאים

סוד מהחדר. יג) פלמיטום בלשון יון בא כח הקהל וממציא צרכי העיר. גוש חלב היא העיר אחלב (שופטים א' ל"א) בגליל העליון מהלך שעה מצור, ונקראת aleppa, ושם עצי זיתים ושמן לרוב. היה מסקל ובא בדרך, שהשליך האבנים שמצא בדרכו לחוץ, וכשראה אותו שעובד כמו פועל לא האמין כי הוא עשיר כ"כ, כי היה מתרושש למראית עין אבל היה,

ובכתובים, אם בעלי משנה הם יעסקו במשנה ובאגדות, אם בעלי גמרא הם יעסקו בהלכות הפסח בפסח הלכות עצרת בעצרת והלכות החג בחג (סנהדרין ק״ד, ילקוט שמעוני).

טז

[נקיון—פעולת הבריאה להקב״ה] **כל פעל ה׳ למענהו.** תניא רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו משום שנאמר כל פעל ה׳ למענהו (שבת נ׳:). ת״ר בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטרת ולא רצו ללמד לאחרים, שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעים לפטם כמותן אבל לא היו יודעים להעלות עשן כמותן, של הללו (בית אבטינס), מתמר ועולה כמקל, ושל הללו (אלכסנדריים) מפציע לכאן ולכאן, וכששמעו חכמים בדבר אמרו כל מה שברא הקב״ה בעולמו לכבודו ברא, שנאמר כל פעל ה׳ למענהו יד), שלחו חכמים אחר בית אבטינס לחזור למקומן ולא באו כפלו להם שכרם ובאו (יומא ל״ח).

[גאוה] **תועבת ה׳ כל גבה לב.** א״ר יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי, כל אדם שיש בו גסות הרוח הרי הוא כאילו עובד עבודה זרה, כתיב הכא תועבת ה׳ כל גבה לב וכתיב התם ולא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז׳). ור׳ יוחנן בעצמו אמר כאילו כופר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלהיך (שם י״ז) וכו׳. א״ר חייא בר אשי אמר רב תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמונה שבשמינית גאוה. א״ר הונא בר הושעיא ומעטרא ליה כסאסא לשבולתא, א״ר נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה, מי זוטר מאי דכתיב תועבת ה׳ כל גבה לב (סוטה ד׳ :).

[אשה ובעלה—יצר הרע] **ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו.** ר׳ יוחנן אמר אויביו זו אשתו שנאמר אויבי איש אנשי ביתו (מיכה ז׳). ריב״ל אמר זה יצר הרע, בנוהג שבעולם אדם גדל עם חבירו שתים או שליש שנים הוא קושר עמו אהבה, וזה גדל עמו מנערותו ועד זקנותו ואם מצא מקום להפילו בתוך שבעים שנה הוא מפילו, בתוך שמונים שנה הוא מפילו, וזהו שאמר דוד כל עצמותי תאמרנה ה׳ מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (תהלים ל״ה). ואמר שלמה אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כ״ה) לחם של תורה, ואם צמא הוא השקהו מים מימיה של תורה (ב״ר פנ״ד, ילקוט).

כ

[דולה ממים עמוקים] **מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה.** משל לבאר עמוקה ומימיה צוננים ויפים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה מחמת עומקה, בא אחד וקשר חבל בחבל ונימא בנימא לדלי עד שהגיע למים ודלה ממנה, כך יהודה משיב דבר על דבר ליוסף עד שעמד על דעתו (ב״ר פצ״ג). קרי עלייהו רב אסי מים עמוקים עצה בלב איש זה עולא, ואיש תבונה ידלנה זה רבה בר חנינא (פסחים נ״ג).

[אבות ובנים] **מקלל אביו ואמו ידעך נרו באישון חשך.** רבי יהודה ב״ר נחמיה ור׳ לוי, חד מנהון אמר משל לאחד שקנה סכין לחתוך בו בשר לאכילה ונפל על אצבעו וחתכה, כך אין אדם מוליד בנים אלא שיעשו לו כבוד והם מקללים אותו, וחרינא אמר משל לאחד שהדליק את הנר להיות נאות לאורו ונפל על בגדו ושרפו, כך אין אדם מוליד בנים אלא לכבודו והם מקללים אותו (אגדת שמואל, ילקוט שמעוני).

[נשים — נשמה] **נר ה׳ נשמת אדם חופש כל חדרי בטן.** אמר הקב״ה חוה באה וכבתה נר של אדם תנתן לה מצות הנר כדי שתכפר עליה, לכך נצטותה על הדלקת הנר בשבת. היא שפכה דמו של אדם תנתן לה המצוה להזהר בדם נדה שתתכפר עליה, אדם הוא חלתו של עולם וגרמה לו מיתה, תנתן לה מצות חלה שתכפר על חלה שטמאה. ד״א נר ה׳ נשמת אדם חופש כל חדרי בטן, א״ר אחא הנפש מגדת כל דבר ודבר שאדם עושה במטמוניות, בחשך ובגלוי, ודפתראות (מגלות) כתובות לפני הקב״ה כל מה שבני אדם עושים, ולעתיד לבוא הקב״ה מוכיח לכל אחד ואחד על פרטי מעשיו והם עומדים ותמהים. משל לאחד שהיה נשוי לבת מלך, והוא משכים ושואל בשלומו של מלך בכל יום, והמלך אומר לו כך וכך עשית בביתך, כך וכך כעסת, כך וכך הכית את עבדיך, והוא יוצא ושואל לבני פלטין שלו מי אמר למלך שכך עשיתי מנין הוא יודע? אמרו לו שוטה שבעולם! בתו אתה נשוי ואתה שואל מנין הוא יודע? בתו מגדת לו! כך הנפש מגדת למעלה כל מה שאדם עושה (ילקוט שמעוני).

כא

[משפט ותפלה] **אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה.** רב יהודה הוה יתיב קמיה דשמואל, אתאי ההיא איתתא קא צווחה קמיה ולא הוה משגח בה, א״ל לא סבר מר אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה?

לו הון רב. יד) בית אבטינס לא רצו לגלות סוד מלאכת הקטורת לאחרים, והחכמים התנגדו להם על זאת, באמרם כי כל פעולת האדם צריך להיות בשביל הצבור ועבודת ה׳ ולא בשביל הפועלים היחידים שרצו לעשות אגודה (union) לעצמם, ונראה מזה שכבר בימים הקדמונים היתה התחרות בין האומנים ובין נותני העבודה, בין הפועל ובעל הבית.

א״ל שיננא טו) רישך בקירירי, רישא דרישך בחמימי, הא יתיב מר עוקבא אב בי״ד, דכתיב בית דוד כה אמר ה׳ דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושקו וגו׳ (ירמיה כ״א) וכו׳ (שבת נ״ה).

[מלשינות] **שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו.** ר״א ב״ר שמעון אשכח לההוא פרהגונא (שוטר) דקא תפיס גנבי, א״ל היכי יכלת להו (לגנבים), לא כחיות מתילי (משולים) דכתיב בם תרמוש כל חיתו יער, דילמא שקלת צדיקי ושבקת רשיעי? א״ל ומאי אעביד הרמנא דמלכא הוא, אמר ליה ר״א תא ואגמרך היכי תעביד, עול בארבע שעי לחנותא, כי חזית אינש דקא שתא חמרא וקא נקיט כסא בידיה וקא מנמנם שאול עלויה, אי צורבא מרבנן הוא וניים אקדומי קדים לגירסיה, אי פועל הוא קדים קא עביד עבידתיה, ואי לא גנבא הוא ותפסיה, אישתמע מילתא בי מלכא, אמרו קריינא דאגרתא ליהוי פרונקא, אתיהו לר״א ב״ר שמעון וקא תפיס גנבי ואזיל, שלח ליה רבי יהושע בן קרחא, חומץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? אמר לו קוצים אני מכלה מן הכרם, שלח ליה יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. יומא חד פגע ביה ההוא כובס, קרייה חומץ בן יין, אמר מדחציף כולי האי ש״מ רשיעא הוא, אמר להו תפסוהו, תפסוהו. לבתר דנח דעתיה אזל בתריה לפרוקיה ולא מצי, קרי עליה שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. זקפוהו (צלבו אותו), קם תותי זקיפא וקא בכי, אמרו ליה אל ירע בעיניך שהוא ובנו עברו עבירות רבות וכו׳ אפילו הכי לא מייתבא דעתיה וכו׳ (ב״מ פ״ג:).

כב

[שם טוב] **נבחר שם מעושר רב.** בוא וראה כמה שקול שם טוב שאפילו יש לו לאדם אלף דינרי זהב ולא קנה שם טוב לא קנה כלום, וכן הוא אומר טוב שם משמן טוב וגו׳ (קהלת ז׳) וכו׳ (ילקוט שמעוני).

[ענוה] **עקב ענוה יראת ה׳ עושר וכבוד וחיים.** א״ר יוחנן אם זכה אדם לקנות ענוה ויראת שמים זוכה לקנות על ידיהם עושר וכבוד וחכמה. א״ר יצחק ב״ר אלעזר דקיסרין, מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה סוליים (מנעל) לרגלה שנאמר ראשית חכמה יראת ה׳, וכתיב עקב ענוה יראת ה׳ (ילק״ש).

[טוב עין—ברכות] **טוב עין הוא יבורך.** טוב עין זה משה, דאמר ר׳ יוסי בר חנינא בתחלה לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו שנאמר כתב לך, פסל לך (שמות ל״ד), ונהג בה משה עין טובה ונתנה לישראל שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה (דברים ל״ג). וביהושע אמר לו הקב״ה וסמכת את ידך עליו (במדבר כ״ז) ידו אחת, וכתיב ויסמוך את ידיו עליו (שם) שתי ידיו, ועליו נאמר טוב עין הוא יבורך. ד״א את מוצא יעקב קבל חמש ברכות, שתים מאביו ויתן לך אלהים, גם ברוך יהיה (בראשית כ״ז), ואחת של אברהם ויתן לך את ברכת אברהם (שם כ״ח), ואחת של מלאך שנאמר ויברך אותו שם (שם ל״ב), ואחת של הקב״ה וירא אלהים אל יעקב עוד וגו׳ ויברך אותו (שם ל״ה). בא יעקב לברך את השבטים ברכם בחמש ברכות שהיו בידו והוסיף להם אחת משלו שנאמר איש אשר כברכתו ברך אותם (שם מ״ט). בא משה לברך את ישראל והוסיף להם ברכה שביעית וזאת הברכה אשר ברך משה. בלעם הרשע היה צריך לברך את ישראל בשבע ברכות כנגד שבעה מזבחות שבנה, ולא ברכם אלא שלש שנאמר והנה ברכת ברך זה שלש פעמים (במדבר כ״ד), אמר לו הקב״ה רשע! אתה עינך צרה לברכן אף אני איני מספיק על ידיך שתשלים ברכתן של ישראל, ובא משה שעינו יפה ויברך את ישראל, ועליו אמר שלמה טוב עין הוא יבורך, אל תקרי יבורך אלא יברך (נדרים ל״ח, ילקוט שמעוני).

[עני — גונב דברים] **אל תגזול דל כי דל הוא וגו׳ כי ה׳ יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש.** וכי מה היה צריך שלמה להזכיר „דל" שתי פעמים? אלא משנדלדל מנכסים חכמתו אינה נשמעת שנאמר וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט׳). ד״א דל מפרנסה שאין לו ממון, ודל מחיים שמתוך הדחק נגזלים חייו מן העולם. ד״א אל תגזל דל, אל תגזול שמו, עשיר יקרא שמו לפניך על שם ממונו ועשרו, אבל עני במה יקרא שמו לפניך? ואם עמד בנו וקורא בתורה אומרים בן מי הוא זה? ואומרים בן פלוני עני הוא, לכן הוא אומר כי ה׳ יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש. ד״א אל תגזול דל, ארשב״י א״ר יצחק בר טבלא א״ר חמא אריכא משום רבי חייא כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו שנאמר אל תגזול דל כי דל הוא (תנחומא, ילק״ש).

[תקונים—מנהג] **אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך.** א״ר שמעון בן יוחאי, אם ראית מנהג (תקון) שעשו אבותינו אל תשנה אותו, כגון אברהם תקן תפלת השחר, יצחק תקן תפלת המנחה, יעקב תקן תפלת ערבית. שמא תאמר אף אני אוסיף אחרת, ת״ל אשר עשו אבותיך (מדרש, ילק״ש).

[זריזות—עולי רגל] **חזית איש מהיר**

טו) שיננא הוא תלמיד חריף משונן בלמודיו, וא״ל רישך בקירירי, רבך ידונו במים צוננים ועל עצמו אמר כן, רישא דרישך בחמימי, והוא מר עוקבא שהיה אב״ד ושמואל כפוף ליה, וכנראה היה שמואל עסוק בתפלה ולכן לא השגיח על האשה, ורב יהודה אמר לו גם הוא יקרא ולא יענה, כי הוצאת

במלאכתו וגו׳. זה שלמה שנזדרז בבנין בית המקדש, הה״ד ויבנהו שבע שנים (מ״א י׳) וכתיב ואת ביתו בנה שלמה שלש עשרה שנה (שם ז׳), ולא שהיה ביתו מיופה מבית המקדש, אלא בבנין ביתו נתעצל ובבנין ביהמ״ק נזדרז. לפני מלכים יתיצב, מפני שבנה הבית לכבוד מלכו של עולם. ד״א חזית איש מהיר במלאכתו, זה ר׳ חנינא בן דוסא, אמרו עליו פעם אחת ראה אנשי עירו מעלים נדרים ונדבות לירושלם, אמר הכל מעלים ואני מה אני מעלה? יצא חוץ לעיר וראה אבן אחת, ישב וסדקה וכתתה וכרכמה ואמר הרי עלי להעלותה לירושלם, בקש לשכור לו פועלים להעלות האבן לירושלם, אמרו לו תן לנו מאה זהובים בשכרנו, אמר להם אין לי אלא חמשה סלעים, זימן לו הקב״ה חמשה מלאכים בדמות בני אדם ונתרצו לשכר זה, ואמרו לו בתנאי שתתן ידך עמנו, נתן ידו עמהם וקפצה להם הדרך ונמצאים עומדים בירושלם, ביקש ליתן להם שכרם ונעלמו ממנו ולא מצאם, בא המעשה ללשכת הגזית, אמרו כמדומה לנו רבינו שמלאכי השרת עזרו לך להעלות האבן, נתן החמשה סלעים לחכמים וקראו עליו חזית איש מהיר במלאכתו וגו׳ (ילקוט המכירי על משלי).

כג

[צר עין] **אל תלחם לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו.** א״ר יהושע בן לוי כל הנהנה מצרי עין עובר בלאו שנאמר אל תלחם לחם רע עין, רב נחמן בר יצחק אמר עובר בשני לאוין שנאמר אל תלחם ואל תתאו (סוטה ל״ח).

[שכור—בן סורר ומורה] **אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו.** שנו רבותינו בן סורר ומורה נהרג על סופו, שסופו ללסטם את הבריות ולהורגם, ואינו נקרא בן סורר ומורה עד שאכל בשר ושתה יין שנאמר זולל וסובא (דברים כ״א), וזכר לדבר אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו, ונאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו וגו׳ (ישעיה ה׳), אמר הקב״ה הואיל וכך היין בדאי הוא שמצוה את הכהנים שלא ישתו יין ומשמשין לפני, הוי אומר יין ושכר אל תשת וגו׳ (ויקרא י׳). יי״ן בגימטריא שבעים ולא תראה פני שבעים (לחיות שבעים שנה). ד״א אמר שלמה אל תהי בסובאי יין להיות בן סורר ומורה, ולא תראה פני שבעים זקנים, הסנהדרין שידונו אותך, כדכתיב ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים. א״ר יהודה בר שלום יין בלשון ארמי שמו חמ״ר בגימטריא רמ״ח כנגד אברים שבאדם, נכנס יין לכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת, נכנס יין יצא סו״ד בגימטריא שבעים (ילקוט המכירי). אחריתו כנחש ישך, הנחש הזה נושך לאדם ואינו מרגיש לפי שעה, וכשהוא הולך לביתו המכה מתחללת בו, כך היין. מה הנחש נתקלקלה האדמה בעבורו, כך היין נתקלקל

שלישו של עולם בשבילו, שנאמר ויאמר ארור כנען, והוא היה בן חם השלישי לנח (ילקוט שמעוני).

כד

[שנאת—אויב סגולה לחולה] **בנפול אויבך אל תשמח וגו׳ פן יראה ה׳ ורע בעיניו והשיב מעליו אפו.** וכן צוה המקום כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו, כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וגו׳ עזוב תעזוב עמו (שמות כ״ג). ולמה אין אומרים הלל כל שבעת ימי פסח כשם שאומרים בשבעת ימי החג? אלא בשביל שנהרגו המצרים וטבעו בים שהם שונאי המקום וכתיב בנפול אויבך אל תשמח וכו׳.—רבא כי הוה חלש יומא קמא אמר לשמעיה טרוקי גלי (סגור השער), למחר אמר ליה פוקו אכריזו דרחים לי ליבעי רחמי ודסני לי ליחדי וכתיב בנפול אויבך אל תשמח וגו׳ פן יראה ה׳ ורע בעיניו והשיב מעליו אפו (ילקוט שמעוני).

[שתוף אלהות] **ירא את ה׳ בני ומלך עם שונים אל תתערב.** עם שונים, עם אותם שאומרים שני אלהות בעולם טז), אל תתערב, שסופן ליאבד מן העולם שנאמר והיה בכל הארץ פי שנים בה יכרתו ויגועו והשלישית יותר בה (זכריה י״ג), אלו ישראל שכתוב בהם יהיה ישראל שלישיה (ישעיה י״ט) וכו׳ (ילקוט).

[חנופה] **אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעוהו לאומים.** א״ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו, שנאמר אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעוהו לאומים, ואין קוב אלא קללה שנאמר מה אקוב (במדבר כ״ב) ואין לאום אלא עוברין שנאמר ולאום מלאום יאמץ (בראשית כ״ה) וכו׳ (סוטה מ״א).

[תוכחה] **ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.** תניא רבי אומר איזו דרך ישרה שיבור לו האדם? יאהב את התוכחות, שכל זמן שהתוכחות בעולם נחת רוח בעולם, טובה וברכה באין לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב וכו׳. אמר רבי יונתן כל המוכיח את חבירו לשם שמים זוכה לפלגו של הקב״ה שנאמר מוכיח אדם אחרי (משלי כ״ח) ולא עוד אלא שמושכין לו חוט של חסד שנאמר חן ימצא ממחליק לשון (שם) וכו׳ (תמיד כ״ח:).

דין לעני גדולה מתפלה. טז) כונתו על הנוצרים המאמינים בשתוף והם שני חלקים מבני ישראל, כי הנוצרים הראשונים

כה

[הקפדה ומתינות] **גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה.** אריב"ל מפני מה זכו אנשי חזקיה לאריכות ימים? מפני שהיו מתונים בדין ומיושבים בדין יז), שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו. א"ר חמא בר חנינא מה ת"ל גם אלה? על שהיו מתונים ומיושבים בדין, שכל מי שמקפיד סופו לשכוח את דבריו, שכן מצינו במשה על שהקפיד לשעה שנאמר ויקצוף משה וגו' שכח את דבריו והושיב אלעזר הכהן תחתיו, שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וגו' זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה (במדבר ל"א), והלא דברים ק"ו ומה משה אבי החכמה ואבי הנבואה על שהקפיד לשעה שכח תלמודו, שאר בני אדם על אכו"כ (ילקוט שמעוני).

[ענוה] **ובמקום גדולים אל תעמוד כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב.** ר' תנחומא אמר הרחק ממושב הראוי שתים ושלש מושבות כדי שיאמרו לך עלה, ואל תעלה במעלות שלא יאמרו „לך רד". אף משה לא נכנס עד שקרא לו שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א'). והלל היה אומר השפלתי היא הגבהתי, הגבהתי היא השפלתי, מאי טעמא המגביהי לשבת המשפילי לראות (תהלים קי"ג). את מוצא בשעה שנגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו ממנו שנאמר ויסתר משה פניו (שמות ג'), אמר לו הקב"ה בשביל הענוה שבך אבחר אותך לשליחותי ועתה לכה ואשלחך (שם). בים עמד לו מן הצד, אמר לו הקב"ה ואתה הרם את מטך (שם י"ד) שאם אין אתה עולה אין אחר עולה. באוהל מועד עמד לו מן הצד, א"ל הקב"ה עד מתי אתה משפיל את עצמך, אין השעה מצפה אלא לך, ומכולם לא קרא אלא למשה, הה"ד ויקרא אל משה (תנחומא, ילק"ש).

כו

[חכם וכסיל] **אל תען כסיל כאולתו** וגו'. בקשו לגנוז ספר משלי כי דבריו סותרים זה את זה, כתיב אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה, וכתיב ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו. ומפני מה לא גנזוהו? אמרי ספר קהלת לאו עיינינן ואשכחינן טעמא? משלי נמי נעיין ונשכח טעמא וכו' לא קשיא הא במילי דאורייתא ענה כסיל, הא במילי דעלמא אל תען. ד"א אל תען כסיל כאולתו במקום שמכירין אותו ואותך, למה? פן תשוה לו גם אתה שיאמרו הוא נושא ונותן עם הכסילים, ענה כסיל כאולתו במקום שאין מכירין אותו ואותך, שלא יאמרו אלולא שהוא חשוד על הדבר שהוא מדבר עליו לא היה ישתק לו. וכל מי שחולק כבוד לכסיל כזורק אבן למרקולים שנאמר כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד (שבת ל', ילק"ש).

[יצר הרע] **ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו.** א"ר אמי אין יצר הרע מהלך לצדדין אלא באמצע פלטיא, ובשעה שהוא רואה אדם ממשמש בעיניו, מתקן שערו, מתליה בעקביו יח), הוא אומר הדין דידי! מה טעם, ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל (יצה"ר) ממנו. א"ר אבא כל מי שממתק את יצרו בנערותו סופו להיות מותח עליו בזקנותו, מאי טעמא, מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון (משלי כ"ט) וכו' (ילקוט).

כז

[למוד התורה] **נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק.** ר' שמעון בן מנסיא אומר נפש שבעה תבוס נופת זה תלמיד שלמד מתחלתו, ונפש רעבה זה תלמיד שלא למד מתחלתו. ד"א נופת, מה נפה זו מוציאה קמח בפני עצמה, סובין בפני עצמה, קיבר בפני עצמה, כך הרב יושב ומברר דברי תורה ומשקלן איש פלוני אוסר, איש פלוני מתיר, איש פלוני מטמא ואיש פלוני מטהר (ספרי).

[שבח הרבה מדי — ברכה בקול רם] **מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו.** כי אתא רב דימי אמר, כגון דמיקלע באושפיזא (שהכניסו כמו אורח) וטרחו קמיה שפיר, למחר נפיק ואשבח יתיה בשוקא, ואמר רחמנא לברכיה לפלניא דהכי טרח קמאי, ושמעי אינשי ואזלי ואנסי ליה. תני רב דימי אחוה דרב ספרא, אל יספר אדם הרבה בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו. ד"א מברך רעהו בקול גדול, זה בלעם שבא לקלל את ישראל ועקם הקב"ה את לשונו והתחיל לברך, שנאמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה (דברים כ"ג), נתן הקב"ה כח בקולו והיה מהלך מסוף העולם ועד סופו כדי שישמעו האומות שהוא מברכן. קללה תחשב לו, שאמר לכה איעצך (במדבר כ"ד), והרג ארבעה ועשרים אלף, יש קללה גדולה מזו? (ערכין ט"ז, תנחומא, ילקוט).

[הסתפקות] **ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך** וגו'. אמר מר זוטרא בריה דרב

הם כולם מישראל. יז) חשב שאנשי חזקיהו העתיקו דברי שלמה מפה לפה ולפ"ז היו צריכים לחיות שנים רבות מזמן שלמה עד זמן חזקיה. ורבי חמא דרש „גם" אלה, שחוץ מאלה העתיקו משלים אחרים, וכח זכרונם היה חזק מאד ע"י מתינותם ויישוב דעתם. יח) מדקדק לישר עקביו, מתל הוא משל שמשוה ומדמה הדברים, והוא משוה עקבי רגליו למשוך עליו עיני הנשים לזנות.

נחמן, מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא ילמד אדם את בני ביתו בבשר ויין, ודי חלב עזים ללחמך דיו לאדם שיתפרנס מחלב גדיים וטלאים, שבתוך ביתו ללחמך ללחם ביתך, לחמך קודם ללחם ביתך (חולין ק"א). א"ר אלעזר בן עזריה למדה אותך תורה ד"א אם יש לאדם מישראל עשרה לטרין של כסף הוא אוכל ירק בקדרה, ואם יש לו עשרים הוא אוכל תבשיל באלפס, ואם יש לו שלשים אוכל ליטרא בשר משבת לשבת, אם ארבעים שני ליטרות, ואם חמשים איכל בשר בכל יום. וכל כך למה, כדי לחוס על נכסיהן של ישראל. א"ר אלעזר בן שמוע הלוקח בשר משבת לשבת לא יקח עד שיהא נמלך בתוך ביתו שכן כתיב ואמרת אוכלה בשר (דברים י"ב) וכו' (ילקוט המכירי).

כח

[רב ותלמיד—גן עדן וגיהנם] **אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו.** כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, מאי טעמא כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן, שנאמר כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן את חסידך לראות שחת (תהלים ט"ז). וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, מאי טעמא כדי שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידיו בגיהנם, שנאמר אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו (יומא פ"ז).

[צר עין] **נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו.** נבהל להון זה קין שהרג את הבל אחיו בשביל לירש העולם לעצמו, ולא ידע כי חסר יבואנו שיהיה מטולטל בעולם דכתיב נע ונד תהיה בארץ. רבי פתר קרייא בשואל פרה והיה עינו צרה לשכור שתי פרות, שאל אחת ושכר אחת, ולא ידע כי חוסר יבואנו, דכתיב בעליו אין עמו שלם ישלם (שמות כ"ב). ד"א נבהל להון זה המלוה ברבית, ולא ידע כי חוסר יבואנו שמארה משתלחת בנכסיו. ד"א נבהל להון אלו סוחרי שביעית, ולא ידע כי חוסר יבואנו המארה נכנסת בממונו והוא מוכר נכסיו, דכתיב ושבתה הארץ (ויקרא כ"ה) וסמיך ליה וכי תמכרו ממכר וגו' (בכורות כ', תנחומא, ילק"ש).

כט

[כלב] **יודע צדיק דין דלים רשע לא יבין דעת.** דרש ר' יונה אפיתחא דבי נשיאה, יודע הקב"ה בכלב שמזונותיו מועטים לפיכך הוא שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים. אמר רב הונא שמע מינה אורח ארעא למשרא אומצא (חתיכת בשר) לכלבא, וכמה השיעור? משח אודניה (כמות אזנו) והוטרא אבתריה. והני מילי בדברא (בחוץ), אבל בביתא אתי למסרך (ולא ירגילו אחריו). אמר רב פפא לית דעני מכלבא ולית דעתיר (עשיר) מחזירא, ולכן נקרא הכלב דל (שבת קנ"ה).

[חכם וכסיל] **איש חכם נשפט את איש אויל.** א"ר סימון כל מי שהוא דן את הטיפש הוא בעצמו נדון, שופט אין כתיב כאן אלא נשפט (איכת רבתי, ילקוט).

[גנב ושותפו] **חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד.** א"ר שמעון משלו משל למה"ד לאחד שטעון כלים ויצא מבית חבירו ומצאו חבירו א"ל מה אתה טעון? א"ל טול חלקך ואל תגיד. לאחר זמן מצאו בעל הגנבה וא"ל משביע אני אליך אם ראית אדם טעון כלים ויוצא מתוך ביתי, א"ל שבועה שאיני יודע מה אתה סח. ע"ז נאמר חולק עם גנב שונא נפשו, כשהגנב נתפס שותפו מתחייב עמו ונוטלים נפשו (תנחומא, ילק"ש).

[חרדה—בועז] **חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה' ישוגב.** חרדה שהחרידה רות לבועז שנאמר ויחרד האיש וילפת (רות ג'), יתן מוקש, בדין היה לו לקללה על מעשיה, אלא בוטח בה' ישוגב, נתן בלבו בטחון בה' וברכה שנאמר ברוכה את לה' בתי. חרדה שהחריד יעקב ליצחק דכתיב ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ"ז) בדין היה לו לקללו, אלא בטוח בה' ישוגב, נתן בלבו הקב"ה וברכו שנאמר גם ברוך יהיה (שם) וכו' (ילקוט שמעוני).

ל

[כבוד אב ואם] **עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר.** דין נקיר ודין אכיל, אמר הקב"ה יבוא עורב שהוא אכזרי על בניו וינקור אותם ואל יהנה מהם, ויבוא נשר שהוא רחמני על בניו ויהנה מהם יט), ומנין שהעורב אכזרי הוא שנאמר מי יכין לעורב צידו (איוב ל"ח) ואומר לבני עורב אשר יקראו (תהלים קמ"ז). כשהעורב מוליד ילדיו לבנים, ואומר הזכר לנקבה עוף טהור הולידו כי אינן ממינו, ומניח אותן והולך, מה עושה הקב"ה ממציא מצואה שלהן יתושים ופורחים עליהם ואוכלים אותם ומזה משחירין, ומנין שהנשר רחמני הוא שנאמר כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף (דברים ל"ב), מהו עושה יפרוש כנפיו יקחהו, וכשם שעונש הבן המבזה לאביו ואמו מרובה, כך שכרו של המכבד אביו ואמו מרובה ולמען יאריכון ימיך וגו' (שמות כ') וכו' (תנחומא, ילקוט).

[ארבע מלכיות] **תחת שלש רגזה ארץ ותחת ארבע לא תוכל שאת.** אלו שלש

יט) שתי מדות נהפכות, לעומת מדת הבן לאבותם שהם רחמנים והוא אכזרי.

מלכיות ששעבדו את ישראל והן בבל פרס ויון, ותחת ארבע לא תוכל שאת זו מלכות רביעית אדום, ואין הקב"ה יכול להניח את ישראל תחת ידיה ומיד הוא גואלם, וכן הוא אומר שלש שנים יהיה לכם ערלים (ויקרא ט') אלו שלש מלכיות שלא תצפו לגאולתכם, ובשנה הרביעית תאכלו את פריו שתהיה לכם גאולה שלמה (תנחומא, ילק"ש).—ארבעה הם קטני ארץ, הם ארבע מלכיות, הנמלים עם לא עז זו בבל שנאמר הן ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעיה כ"ג), ויכינו בקיץ לחמם בזכות אותו שנאמר בעת ההיא שלח מראדך בלאדן וגו' (שם ל"ט); שפנים עם לא עצום זו מדי, כשם שהשפן יש בו סימני טהרה וסימני טומאה כך מדי, אחשורוש ערל ואסתר יהודית, וישימו בסלע ביתם שבקשו לבנות בית המקדש שנאמר בה אמר כורש מלך פרס (דהי"ב ל"ו); מלך אין לארבה זה אלכסנדרוס מוקדן שנטלטל בכל העולם כלו כארבה, והיה טס ופורח באויר; שממית בידים תתפש זו מלכות אדום שאין בכל השרצים שנואה כשממית וכתיב ואת עשו שנאתי (מלאכי א'), והוא בהיכלי מלך שהחריבה מקדשו של מלך מלכי המלכים (ילקוט שמעוני).

[נשיאות לת"ח — דרשן שנתעלמה דרשתו] **אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה.** רבי הוה עבר על סימוניא, יצאו אנשי סימוניא לקראתו, אמרו לו רבינו תן לנו אדם שיהא מקרא אותנו ומשנה אותנו ודן את דיננו, נתן להם את ר' לוי בר סוסי, עשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה הימנה. שאלו אותו גדמית (שאין לה ידים) במה היא חולצת? ולא השיבן, רקקה דם מהו? ולא השיבן, אמרי דילמא לית הוא בר אולפן אבל בעל אגדה הוא, נשאליניה בקראי, אמרו ליה מאי דכתיב אגיד לך הרשום בכתב אמת (דניאל י'), אם אמת למה רשום ואם רשום למה אמת? ולא השיבן. כיון שראה צרתו השכים בבקר והלך לו אצל רבי, א"ל מה עשו בך אנשי סימוניא? א"ל אל תזכירני צרתי שלש שאלות שאלוני ולא יכולתי להשיבן, אמר ליה ומאן אינון? סיפר לו השאלות, והשיב עליהן בעצמו, חולצת אפילו בשיניה אפילו בגופה, ואם רקקה דם ויש בו צחצוחית של רוק כשר ואם לאו פסול, והפסוק אגיד לך את הרשום בכתב אמת, רשום עד שלא נגזרה גזרה, אמת משנגזרה גזרה. אמר ליה ולמה לא השבת להם כשם שהשבתי אותי? אמר ליה הם עשו לי בימה גדולה והושיבני למעלה הימנה, גבהה רוחי עלי ונתעלמו הלכה ואגדה ממני, קרא עליו רבי אם נבלת בהתנשא וגו'. ר"ע אומר אם נבלת בהתנשא, מי גרם לך להתנבל בתורה ע"י שנשאת עצמך בהם. ד"א אם נבלת בהתנשא, כל המגביה עצמו בדברי תורה למה הוא דומה לנבלה שמנחת וכל עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שהוא עובר ממנה, וכה"א ואם זמות יד לפה (ברכות ס"ג, תנחומא, ילק"ש).

לא

[יין—שכרות] **תנו שכר לאובד ויין למרי נפש.** א"ר חנן לא נברא יין אלא לנחם אבלים ולשלם שכר לרשעים בעוה"ז שנאמר תנו שכר לאובד ויין למרי נפש (ערובין ס"ג). אמר רבי חייא בר אשי אמר רב חסדא היוצא ליהרג משקין אותו קורט של לבונה ויין כדי שתטרוף דעתו עליו שנאמר תנו שכר לאובד ויין למרי נפש, ותנא נשים יקרות שבירושלם היו מתנדבות ומביאות אותם (סנהדרין מ"ג). אל למלכים שתו יין ולרוזנים אי שכר פן ישתה וישכח מחוקק וישנה דין כל בני עוני, ולמה הזהירה מלכים ורוזנים והלא כל בני אדם צריכין להזהר מן היין שלא ישתו ויקלקלו? אלא מפני שסיפק ביד מלכים לשתותו ולעשות כל רצונם ואין מי שימחה בידם, פן ישתה וישכח מחוקק, מה שצותה התורה למחוקק חקים, וישנה דין כל בני עוני ולא יעשה דין ומשפט ליתום ולאלמנה. ד"א ולרוזנים אי שכר, אוי מן קדם חמרא, פן ישתה וישכח מחוקק, מחקק כתיב בגימטריא רמ"ח שנכנס היין ברמ"ח אבריו וישכח משפטי וחוקי התורה. ר' חנינא בר פפא אמר, אמר הקב"ה בית גדול היה לי ולא החרבתיו אלא מפני היין. ורבנן אמרין שני רוזנים היה לי ולא מתו אלא מפני היין, דתני ר' ישמעאל לא מתו נדב ואביהוא אלא מפני שנכנסו שתויי יין לאהל מועד וכו'. אמר הקב"ה בעולם הזה היין תקלה לבני אדם, אבל לעתיד לבוא אני עושהו שמחה, הדא הוא דכתיב והיה ביום ההוא יטפו הרים עסיס וגו' (ילקוט שמעוני).

[רבי מאיר ואשתו] **אשת חיל מי ימצא.** א"ר יצחק בר נחמיה בשם שנתן הקב"ה תורה לישראל בעשרים ושתים אותיות כך הוא משבח הנשים הכשרות בעשרים ושתים אותיות (אל"ף בי"ת). מעשה היה בר' מאיר שהיה יושב בבית המדרש במנחה בשבת ודורש, ולא ידע כי מתו שני בניו בביתו. מה עשתה אמם, הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא ר"מ מבית המדרש, אמר לה היכן שני בני? נתנה לו הכוס ואמרה לו לברך תחלה ברכת הבדלה, לאחר שהבדיל שאל עוד הפעם על בניו, אמרה לו אשאל אותך שאלה אתמול בא אלי איש אחד ומסר בידי פקדון ועכשיו בא ליטול ממני, האם מחויב אני להחזיר לו הפקדון? אמר לה בודאי צריך אתה להחזירו אליו. מה עשתה תפשה אותו בידו והעלהו לחדר והקריבה אותו אל המטה וגלתה הסדין וראה שני בניו מתים מונחים לפניו, התחיל צועק ובוכה ואומר בני בני. באותה שעה אמרה לו רבי לא כך אמרת לי שאנו צריכין להחזיר הפקדון, ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך

(איוב א׳), ובדבר הזה נחמתו ונתישבה דעתו, ועליה נאמר אשת חיל מי ימצא (ילקוט).

[שכר עוה״ז ועוה״ב]. **עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון.** מעשה בתלמיד אחד של רשב״י שיצא לחו״ל ונעשה עשיר, והיו התלמידים רואים אותו ורוצים לצאת לחו״ל, ידע רשב״י והוציאם לבקעה שעל פני העיר מירון והתפלל לפני הקב״ה ונתמלאה כל הבקעה דינרי זהב, אמר להם כל מי שמבקש ליטול יטול אלא הוו יודעים שכל מי שיטול עכשיו נוטל מחלקו השמור לו לעוה״ב, שאין מתן שכרה של תורה בעוה״ז שנאמר ותשחק ליום אחרון, ולא רצו ליטול ושבו לביהמ״ד (ילקוט שמעוני).

תם ספר משלי

איוב

א

[איוב חסיד מאו״ה] **איש היה בארץ עוץ איוב שמו.** ת״ר חסיד אחד היה באומות איוב שמו, ולא בא לעולם אלא לקבל שכרו, הביא עליו הקב״ה יסורין התחיל מחרף ומגדף, כפל לו הקב״ה שכרו בעוה״ז כדי לטרדו מן העולם הבא שנאמר ויוסף ה׳ את כל אשר לאיוב למשנה (איוב מ״ב). יתיב ההוא מרבנן קמיה דרבי שמואל בר נחמני ויתיב וקאמר איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה וכו׳. רבי לוי אמר בא שטן לקטרג על ישראל וגירה אותו באיוב, משל לרועה שהיה מביט בעדרו בא זאב ונזדווג לו אמר תנו לו תיש אחד להתגרות בו. ר׳ חנינא בר חמא אמר משל למלך שהיה יושב בסעודה ובא כלב אחד ונזדווג לו אמר תנו לו אבר אחד שיתגרה בו (ילקוט שמעוני).

[נגון אחד—טעמי אמ״ת] אמר חכמינו א) מפני מה שלשת ספרים אלו תהלים משלי איוב הם שוים בנגונם? מפני ששלשתם ירדו מגדולתם וחזרו, דוד שחבר תהלים ברח מפני אבשלום בנו ועמד ששה חדשים חוץ למלכותו, שלמה שחבר משלי נטרד ממלכותו ע״י האשמדאי, וחזר ואמר אני קהלת הייתי מלך וגו׳, איוב כדמפרש הכא בספרא, וה׳ שב את שבות איוב (מ״ב י׳) וכו׳ (מעין גנים).

[גם זו לטובה] **ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך.** במתניתין תנא משום ר׳ עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד, כי הא דר״ע הוה אזיל באורחא ואזיל עמיה תרנגולא חמרא ושרגא, מטא לההוא דוכתא בעא אושפיזא לא יהבו ליה, נפק בת בדברא (לן בשדה), אתא ארי אכליה לחמריה ואתא שונרא ואכליה לתרנגולא ואתיא זיקא וכבא לשרגא, אמר כל מה דעביד רחמנא לטב, בלילא אתא גייסא ושבייה לבני אושפיזא ור״ע ניצל, אמר לתלמידיו לא אמרית לכו כל דעביד רחמנא לטב (ברכות ס׳, ילקוט).

ב

[השטן וצערו—עניות ויסורין] **ויאמר ה׳ אל השטן הנו בידך אך את נפשו שמור.** אמר ר׳ יצחק קשה היה צערו של שטן מצערו של איוב, משל לעבד שאמר לו רבו שבור את החבית ושמור יינה, כך השטן הוזקק לשמור את נפש איוב שלא תצא מהיסורין. אמר הקב״ה לאיוב מה אתה רוצה עניות או יסורין? אמר לו כל היסורין שבעולם אקבל ולא אקבל עניות, לעמוד על המקח בשוק ואין בידי פרוטה, מיד ויצא השטן מאת פני ה׳ ויך את איוב בשחין. התחיל צווח ואומר מי יתן ידעתי ואמצאהו (איוב כ״ג), כנגד מדת הדין אמר כן, א״ל אליהוא מה אתה צווח, הלא בחרת בנגעים יותר מן העניות, שנאמר השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני (שם ל״ו). אמר ר׳ לוי שטן לשם שמים נתכוון כי היכי דלא ליהוי אינ״ש עדיף מאברהם, כד דרשה רב אחא בפפונא ק[illegible] שטן ונשקיה אכרעיה (ב״ב ט״ז.).

ג

[מיתה] **שם רשעים חדלו רוגז ושם ינוחו יגיעי כח.** ר׳ יוחנן אמר מפני מה נגזרה מיתה על רשעים? שכל זמן שהרשעים חיים הם מכעיסין להקב״ה, הה״ד הוגעתם ה׳ בדבריכם (מלאכי ב׳), וכיון שמתו פוסקים מלהכעיסו, הה״ד שם רשעים חדלו רוגז. ומפני מה נגזרה מיתה על צדיקים, שכל זמן שהצדיקים חיים נלחמים עם יצרם, וכיון שמתו ינוחו, שנאמר ושם ינוחו יגיעי כח. ריש לקיש אמר כדי ליתן שכר טוב לצדיקים כפלים שלא היו ראוים לטעום טעם מיתה וקבלו טעם מיתה.

א) אדות הנגינות בספרי אמת עי׳ מס׳ סופרים ריש פי״ג ובהערות מיללער צד 172, ואוצר ישראל ח״ה ערך טעמים צד 28. והרעיון הוא כי תכונת שלשת הספרים אחת היא ולכן נגון אחד לשלשתם ששונה הוא מנגינות של ספרים אחרים מתנ״ך.

שנאמר לבן בארצם משנה יירשו (ישעיה ס"א), ולהפרע מן הרשעים כפלים שגרמו מיתה לצדיקים, לכך כתיב ומשנה שברון שברם. ואם תאמר יגזור מיתה על הרשעים בלבד ולא על הצדיקים? אלא כדי שלא יאמרו הרשעים כלום הצדיקים חיים אלא בשביל שהם מסגלים מצות ומעשים טובים, אף אנו נסגל מצות ומעשים טובים, ונמצאת עשיית המצוה שלא לשמה (ב"ר פ"ט, ילק"ש).

[ענוה — חופש] **קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו.** א"ל ר' זירא לר' ירמיה אטו לא ידעינן דקטן וגדול שם הוא? אלא כל המקטין עצמו בדברי תורה בעוה"ז נעשה גדול לעוה"ב, וכל המשים עצמו כעבד בעוה"ז נעשה חפשי לעוה"ב (ב"מ ע"ה). ד"א ועבד חפשי מאדוניו האדם בחייו הוא עובד לשני אדונים, עבד ליצרו ועבד ליוצרו, בשעה שהוא עושה רצון יוצרו הוא מכעיס יצרו וכן להיפך, מת יצא לחירות (ילקוט שמעוני).

[פחד] **כי פחד פחדתי ויאתיני וגו'.** ההוא תלמידא דהוה אזיל בתריה דר' ישמעאל ב"ר יוסי חזייה דקא מפחד, א"ל חטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים (ישעיה ל"ג). א"ל הא כתיב אשרי אדם מפחד תמיד (תהלים קי"ב)? א"ל ההוא בדברי תורה כתיב? ר' יהודה ב"ר נתן הוה קאזיל בתריה דרב המנונא חזייה דקא מבעית, א"ל יסורי קא בעית למייתי אנפשך דכתיב כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגורתי יבא לי. ת"ר מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי, עליו הכתוב אומר משמועה רעה לא ייראה נכון לבי בטוח בה' (תהלים קי"ב) וכו' (ברכות ס', ילקוט).

ד

[תנחומים לבעלי מומים] **הנה יסרת רבים וגו' כושל יקימון מליך וגו'.** אתה היית מנחם כל בעלי בשלון, כשהיה סומא בא אצלך היית מנחמו ואומר לו אם היית בונה בית לא היית רוצה לפתוח לו חלונות, וכשבא חרש אצלך היית מנחמו ואומר אם היית עושה קיתון לא היית רוצה לעשות לו אזנים. לפיכך עתיד הקב"ה להשתבח בך שנאמר אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה אז ידלג כאיל פסח וגו' (ישעיה ל"ה) וכו' (ילקוט).

[גרים—תוכחה] **הלא יראתך כסלתך וגו' זכר נא מי הוא נקי אבד.** ת"ר ולא תונו איש את עמיתו (ויקרא כ"ה) בהונאת דברים הכתוב מדבר, הא כיצד אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, ואם היה גר ובא ללמוד תורה לא יאמר לו פה שאכל שקצים ורמשים יבא וילמוד תורה שנאמרה מפי השכינה?! אם היו יסורין או חלאים באין עליו לא יאמר לו כדרך שאמרו החבירים לאיוב הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך זכר נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו (ב"מ נ"ח, ילק"ש).

ה

[שלום] **וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא.** שנו רבותינו שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה, עשרתם ערבתם? הדליקו את הנר ב). מנא הני מילי? א"ר יהושע בן לוי דאמר קרא וידעת כי שלום אהלך וגו' (שבת ל"ד). ת"ר האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה ומשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך (סנהדרין ע"ו, ילק"ש).

[מיתה] **תבוא בכלח אלי קבר.** אמרו חז"ל מת בן חמשים שנה זו מיתת כרת, בן חמשים ושתים זו מיתת שמואל הרמתי ע"ה, בן ששים זו מיתת כל אדם. אמר מר זוטרא מאי קראה תבא בכל"ח אלו קבר בגימטריא הכי הוו ששים שנה. מת בן שבעים זו היא מיתת שיבה, מת בן שמונים זו מיתת גבורה, שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ').

ט

[תשובה] **המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו.** א"ר אליעזר עיקר שלותה של סדום לא היה אלא נ"ב שנים, ומהם כ"ה שנים היה הקב"ה מרעיש עליהם הרים ומביא עליהם זועות כדי שיעשו תשובה ולא עשה, הדא הוא דכתיב המעתיק הרים ולא ידעו (ילקוט).

[איוב ואויב—שער הראש] **אשר בשערה ישופני.** א"ר אבא איוב בסערה חרף ובסערה השיבהו, בסערה חרף, אמר לפניו רבש"ע שמא רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב? ובסערה השיבהו דכתיב ויען ה' את איוב מן הסערה ויאמר (איוב ל"א), אמר לו שוטה שבעולם הרבה נימין בראתי בראשו של אדם, וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה כדי שלא יהיו שתי נימות יונקות בגומא אחת, שאלמלי כן מכחישות מאור עיניו של אדם. בין גומא לגומא לא נתחלף לי, בין איוב לאויב יתחלף לי?! מי פילג לשטף תעלה ודרך לחזיז קולות

ב) למדו ממה שכתוב וידעת כי שלום אהליך, כי בשלשת הדברים האלה שייך שלום בית, הדלקת הנר להאיר הבית ובמקום אורה שם שלום, ע"י מעשרות עושה שלום בינו ובין כהן ולוי, ובזכות תקון מעשרות לא יחסר המזון שעושה שלום בבית, וכן עירוב חצרות ומבואות הוא מפני שלום השכנים שהשתתפו בפת ותבשיל.

(שם), א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי בערביא קורין לשער שיטפא, שכל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו. מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים, נתמעטה ידו בקש לצאת לחוצה לארץ, קרא לאשתו ואמר לה בשביל שבני אדם רגילים לבא אצלי להראות נגעיהם, בואי ואני אלמדך, אם ראית שערו של אדם שיבש המעין תהי יודעת שלקה, אמרה לו אם כל שער שברא הקב"ה יש לו מעין, אתה אדם שלם על אכו"כ שברא לך הקב"ה פרנסה. ד"א מי פילג לשטף, הרבה טפים בראתי בעבים, וכל טפה וטפה בראתי בדפוס בפני עצמה, כדי שלא יהיו שתי טפים יוצאות מדפוס אחד שאלמלי יוצאת בשביל אחד מחריבות את העולם, בין שביל לשביל לא נתחלף לי, בין איוב לאויב יתחלף לי?! (ב"ב ט"ז, ילקוט).

[שלות צדיקים] **למסת נקיים ילעג.** א"ר אחא בשעה שצדיקים מבקשים לישב בשלוה בעוה"ז השטן מקטרג ואומר לא די להן מה שמתוקן להן לעתיד לבא, אלא שמבקשים לישב בשלוה בעוה"ז. תדע לך שהוא כן, ע"י שבקש יעקב אבינו לישב בשלוה בעוה"ז נזדווג לו שטנו של יוסף, שנאמר וישב יעקב בארץ מגורי אביו, מה כתיב אחריו ויוסף בן שבע עשרה שנה וגו' (בראשית ל"ז) וכו' (ילקוט שמעוני).

י

[מכות שונות] **אומר אל אלוה אל תרשיעני הודיעני על מה תריבני.** ארבעה הם שנלקו, אחד נלקה והיה מבעט, ואחד נלקה והיה משחק, אחד נלקה והית מבקש רחמים מאוהבו שלקה אותו, ואחד אומר למה הרצועה הזאת תלויה? הכנו בה. איוב נלקה ביסורין והיה מבעט ואמר אלוה אל תרשיעני הודיעני על מה תריבני, הטוב לך כי תעשוק, למה אני לוקה, מה עשיתי מה פשעי ומה חטאתי? יודע אני בשביל שהרשות בידך אתה עושה לי כך. אברהם נלקה כשהודיע לו בברית בין הבתרים גלות בניו והיה משחק שנאמר ויפול אברהם על פניו ויצחק (בראשית י"ז). משל למי שנשבע להכות את בנו, א"ל בני מושבע אני להכותך, א"ל הרשות בידך הכה אותי עד שאומר די, כשלקה לא אמר הבן די, ואמר האב די, כך וירא אליו ה' וגו' אני אל שדי (שם י"ח) די הכיתי. חזקיה נלקה ובקש רחמים מאוהבו שנאמר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל (ישעיה ל"ח), דוד אמר למה הרצועה תלויה, הכני בה, שנאמר לדוד שפטני ה' (תהלים כ"ו) וכו' (שוחר טוב, ילק"ש).

[חסדי ה'—טבע האשה] **חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי.** אמר רבי מאיר כל תשעה חדשים שאין האשה רואה דם, בדין הוא שתהא רואה דם, אבל הקב"ה מסלקו למעלה מדדיה ועושה אותו חלב, כדי שיהא מזון להולד כשיצא לאור העולם, האין זה חסד וחיים? רבי אבא בר כהנא אומר בנוהג שבעולם בהמה זו דדיה נתונים במקום רחמה והולד יונק ממקום בושתה, והאשה הזאת דדיה נתונים במקום יפיה במקום כבודה, האין זה חיים וחסד? (ויק"ר פי"ד, ילקוט).

יב

[חכם מת—הספד] **אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה.** אין עם אלא חכמים, וכה"א וילך ג) וישב את העם (שופטים א'). כל זמן שחכם קיים חכמתו מתקיימת, מת חכם אבדה חכמתו עמו. וכן מצינו משמת ר' יוחנן בן זכאי מתה חכמתו עמו (תנחומא, ילק"ש).

[מבול של אש ומבול של מים] **לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל.** מדבר מדור המבול. אמר רבא מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח אותם ואומר להם דברים קשים כלפידים והם מבזין אותו ואומרים לו זקן! תיבה זו למה לך? אמר להם, הקב"ה מביא עליכם מבול. אמרו לו מבול של מה? אם של אש יש לנו דבר אחד ועיליתא ד) שמו, ואם מביא מבול של מים מן הארץ יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בו את הארץ, ואם מן השמים יביא המבול יש לנו דבר אחד ועקוב שמו ואמרי לה עקש שמו. אמר להם הוא מביא המים מבין עקבי רגליכם שנאמר נכון למועדי רגל (סנהדרין ק"ח. ילקוט).

[עם הארץ] **בישישים חכמה וגו' וטעם זקנים יקח.** קשי קראי אהדדי? תניא ר' ישמעאל ב"ר יוסי אומר תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים חכמה נתוספת בהם שנאמר בישישים חכמה, אבל עמי הארץ כל זמן שמזקינים טפשות נתוסף בהם שנאמר מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח (שבת קנ"ב).

[קץ הגלות] **מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח.** אלו יצחק ויעקב שבקשו לגלות מסתורין של הקב"ה ונסתלקה שכינה מהם. יצחק קרא לעשו בקש לגלות לו מסתורין, שנאמר ויקרא את עשו בנו הגדול ויאמר אליו בני וגו' ונסתלקה

ג) נאמר על עתניאל בן קנז או בני קיני שהיו חכמים ומהם סנהדרין בלשכת הגזית. ד) עיליתא, תולעת־אש שאין אש שולטת בה והיא אוכלת אש. עששיות, ברזל עשת (steel). עקוב מלשון עקם עקף ומניעה כמו עקבה מדם (הושע ו'), עקוש מין ספוג ושואב את המים, כלומר אנו מונעים את הגשמים מלירד. וא"ל כי מביא המים מבין ע ק ב י רגליהם לשון נופל על לשון עקוב, ולא תועיל מניעתם.

ממנו שכינה שנאמר ויאמר הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי (בראשית כ"ז). יעקב קרא לבניו בקש לגלות להם את הקץ שנאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים (שם מ"ט), א"ל הקב"ה לבניך קראת ולי לא קראת, ולא אותי קראת יעקב (ישעיה מ"ג), ונסתלקה ממנו שכינה, התחיל אומר לבניו בבקשה מכם היו מכבדים להקב"ה, אמרו לו מה בלבך? א"ל ה' אחד, אמרו לו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. משל למה"ד לעבד שהאמינו המלך על כל שיש לו, הגיע אותו העבד למות, קרא לבניו לעשותם בני חורין ולומר להם היכן נמצא דייתיקי (שטר השחררות) שלהן. ידע המלך ועמד לו למעלה הימנו, כיון שראה אותו הפליג בדבר שהיה רוצה לגלות, והתחיל לומר להם עבדים של מלך אתם, בבקשה מכם היו מכבדים את המלך כמו שהייתי מכבדו כל ימי (תנחומא, ילקוט שמעוני).

יג

[חנופה] כי לא לפניו חנף יבא.
א"ר חסדא א"ר ירמיה בר אבא ארבע כתות אין מקבלין פני שכינה, כת חנפים כת לצים כת שקרים כת מספרי לשון הרע. כת חנפים דכתיב לא לפניו חנף יבא, כת לצים דכתיב משך ידו את לוצצים (הושע ז'), כת שקרים דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק"א), כת מספרי לשון הרע דכתיב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (שם ה') וכו' (סוטה מ"ב).

טו

[מיתת לצדיק צעיר—הספד] הן בקדושיו לא יאמין וגו'. ר' יוחנן כי מטי להאי קרא בכי, הן בקדושיו לא יאמין, אי בקדושיו לא יאמין במאן יאמין? יומא חד הוה קא אזיל באורחא חזייה לההוא גברא דהוה מלקט תאני, שביק הנך דמטו ה) ושקיל הנך דלא מטו, א"ל לאו הני מעלן טפי? א"ל הני לאורחא בעינן להו הני נטרן, והני לא נטרן, אמר היינו דכתיב הן בקדושיו לא יאמין (חגיגה ה').

[מצפה לשולחן חבירו] נודד הוא ללחם איה ידע כי נכון בידו יום חשך. א"ר נתן בר אבא אמר רב כל המצפה לשלחן חבירו עולם חשוך בעדו שנאמר נודד הוא ללחם איה ידע נכון בידו יום חשך. תנו רבנן שלשה חייהם אינם חיים, המצפה לשלחן חבירו, ומי שאשתו מושלת עליו, ומי שיסורין מושלים בגופו, ויש אומרים אף מי שאין לו אלא חלוק אחד (ביצה ל"ב).

יז

[אומנות צדיקים] ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אומץ. בשעה שהכעיסו המרגלים את הקב"ה, אמר משה רבש"ע תפוס דרכך תפוס אומנתך, שכן כל הצדיקים תפסו אומנתם, אברהם תפס מצות מילה, יצחק תפס התפלה, יעקב תפס האמת שנאמר תתן אמת ליעקב (מיכה ז'), יוסף את החסידות שנאמר ויט אליו חסד (בראשית ל"ט), משה את הענוה והאיש משה עניו (במדבר י'), אהרן את השלום בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב'), פינחס את הקנאה בקנאו את קנאתי (במדבר כ"ה), אף אתה תפוס אומנתך שאתה רחום וחנון, הה"ד ועתה יגדל נא כח ה' וגו' ה' ארך אפים ורב חסד וגו' (במדבר י"ד), ואומר ויאחז צדיק דרכו, זה הקב"ה דכתיב כי צדיק ה' צדקות אהב (תהלים י"א), וטהר ידים זה הקב"ה דכתיב וטהור עינים מראות ברע (חבקוק א'), יוסיף אומץ זה הקב"ה שהוא מעצים כחן של צדיקים שיעשו רצונו (ילקוט שמעוני).

יט

[עניות ויסורין] חנוני חנוני אתם רעי כי יד אלוה נגעה בי. דרש ר' פינחס בר חמא, קשה עניות בתוך ביתו של אדם יותר מחמשים מכות, דכתיב כי יד ה' נגעה בי, מאי אהדרינהו ליה חברייה השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני (איוב ל"ו) וכו' (ב"ב קט"ז).

כב

[בעלי אגרוף] ואיש זרוע לו הארץ.
אמר ריש לקיש המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב'), למה הכית לא נאמר אלא למה תכה. אמר ר' חנינא נקרא חוטא שנאמר ואם לא לקחתי בחזקה (ש"א ב') וכתיב בתריה ותהי חטאת הנערים גדולה מאד, רב הונא אמר תיקצץ ידו שנאמר וזרוע רמה תשבר (איוב ל"א). ר"א אומר אין לו תקנה אלא קבורה שנאמר ואיש זרוע לו הארץ (סנהדרין נ"ח:). אתה מוצא מי שהוא בעל זרוע אינו מבקש משפט אלא מעביר הדרך שהוא בטוח על זרועו, אבל הקב"ה אינו כן שנאמר ועוז מלך משפט אהב (תהלים צ"ט), אע"פ שהעוז שלו והגבורה שלו הוא אוהב משפט. אשר קומטו בלא עת, תני ר"ש חסידא אלו תתקע"ד דורות קודם

ה) הנך דמטו שנתבשלו כל צרכן הם יותר טובים אך אינם נשמרים כ"כ בדרך, ולכן לקח עמו הנך דלא מטו שלא נתבשלו מפני דהני נטרן שנשמרים יותר ואינם ממהרין לרקוב, וכן הצדיקים מפני שהם יותר טובים יש לחשוש בהם שמא יכשלו במעשיהם, ולכן עלולים למות קודם עתם.

שנברא העולם ו), ועמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור, והם הם עזי פנים שבדור (חגיגה י"ג).

כג

[איוב קורא תגר] **מי יתן ידעתי ואמצאהו אבוא עד תכונתו.** א"ר חנינא בר פפא אלמלא לא קרא איוב תגר כשבאו עליו יסורין, היו אומרים אלהי איוב כשם שאומרים עכשיו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, אלא כיון שבאו עליו יסורין התחיל מבעט וקורא תגר על מדת הדין ואומר מי יתן ידעתי ואמצאהו, אמר איוב הלכתי בכל מקום לבקשו ולא מצאתיו, למזרח הן קדם אהלוך ואיננו, למערב ואחור ולא אבין לו, לצפון שמאל בעשותו ולא אחז, לדרום יעטוף ימין ולא אראה. אמר לו הקב"ה מה אתה חוזר ומתיגע, הריני נגלה אליך, ואף כי העליונים והתחתונים לא יכילו את כבודי הריני מצמצם עצמי לתוך הסערה, ויען ה' את איוב מן הסערה ויאמר מי זה מחשיך עצה במלין בלי דעת וגו' (איוב ל"ח). אמר לו הקב"ה למה אתה קורא תגר שהגיעוך יסורין, שמא גדול אתה מאדם הראשון יציר כפי, שעל מצוה אחת שבטל גזרתי מיתה עליו ועל תולדותיו ולא קרא עלי תגר? שמא גדול אתה מיצחק על שאהב את עשו הכהיתי את עיניו ולא קרא עלי תגר, שמא גדול אתה ממשה על שאמר שמעו נא המורים גזרתי עליו שלא יכנס לארץ, שמא גדול אתה מאהרן שמתו שני בניו ולא קרא עלי תגר שנאמר וידום אהרן? (פסיקתא, ילק"ש).

[ממשלה בלתי מוגבלת] **והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש.** דרש ר' פפיים לפי שהקב"ה יחיד בעולמו אין מי שימחה בידו, וכל מה שהוא מבקש הוא עושה. אמר ליה ר' עקיבא דייך פפיים! אין דורשין כן, אלא הכל עושה בדין, כשם שסנהדריא נושאת ונותנת למטה כך למעלה, שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו וצבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, וכי יש שמאל למעלה והא כתיב ימינך ה' נאדרי בכח (שמות ט"ו)? אלא אלו מטין לכף חובה ואלו מטין לכף זכות, וכשם שהשואל שואל למטה כך שואל למעלה, שנאמר בגזרת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאלתא (דניאל ד'). ומהו והוא באחד ומי ישיבנו? א"ר פינחס הכהן בר חמא, שהוא יחידי בעולמו יודע דעתם של בריותיו ויודע משפטם. תנא אין מלאך עושה שתי שליחות ואין שני מלאכים עושים שליחות אחת, שנאמר והוא באחד ומי ישיבנו, ואת אמרת והנה שלשה אנשים נצבים וגו' ויבואו שני המלאכים סדומה (בראשית י"ט)? אלא מיכאל אמר בשורתו לשרה ונסתלק, גבריאל הלך בשליחותו להפוך את סדום, רפאל להציל את לוט (ב"ר פ"ב, ילקוט).

כד

[דרשן לגנבים] **חתר בחשך בתים וגו'.** דרש רבא חתר בחשך בתים יומם חתמו למו לא ידעו אור, מלמד שהיו נותנים עיניהם בבעלי ממון ומפקידים אצלן אפרסמון ומניחים אותו ז) בבית גנזיהם, לערב באים ומריחין אותו ככלב שנאמר ישובו לערב יהמו ככלב ויסובבו עיר ובאים וחותרים שם ונוטלים אותו ממון וכו' דרשה ר' יוסי בציפורי, אחתרין ההיא ליליא תלת מאה מחתרתא, אתו וקא מצערי ליה אמרו ליה יהבת אורחא לגנבי, אמר להו מי הוה ידענא דאתי גנבי (סנהדרין ק"ח:).

[דרשן ששומעיו בוכים] **ישכחהו רחם מתקו רמה עוד לא יזכר ותשבר כעץ עולה.** דרש ר"ע מעשה של דור המבול בגינזק (שם עיר) של מדי ולא בכו, כיון שהזכיר להם מעשה איוב בכו, קרא עליהם מקרא זה ישכחהו רחם שכחו, הם דור המבול ששכחו רחמים מן הבריות אף הקב"ה שכח רחמיו מהם (לכן אין מי שיבכה עליהם), מתקו רמה, שמתק רמה מהם (המתיק התולעים שאכלו אותם לשבעה) ועוד לא יזכר. ותשבר כעץ עולה קאי על דור הפלגה, א"ר אבהו תעקר אין כתיב כאן אלא תשבר, כדבר שנשבר ואינו מעלה חליפין, שנתפזרו ולא נתקבצו עוד (ב"ר פל"ג, ילקוט שמעוני).

[נשים—פריצות] **רועה עקרה לא ילדת ואלמנה לא ייטיב.** זה דור המבול, שהיה אחד מהם לוקח שתי נשים אחת לפריה ורביה ואחת ליופי, זו שהיתה לפריה ורביה יושבת כאלמנה בחייה, וזו שהיתה ליופי היה משקה אותה כוס של עקרין שלא תלד והיתה יושבת אצלו מקושטת כשגל, דכתיב ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה דעדה מיניה, ושם השנית צלה שהיתה יושבת בצילו (ב"ר פ"ג, ילק"ש).

[רוחות הארץ] **נוטה צפון על תהו תולה ארץ על בלימה.** ארבעה רוחות נבראו בעולם, רוח פנת המזרח משם יוצא אור לעולם, רוח פנת הדרום משם טללי ברכה יורדים לעולם, רוח פנת המערב משם אוצרות שלג וברד וקור וחום וגשמים יוצאים לעולם, רוח פנת הצפון בראו ולא גמרו. לפי

ו) שהקב"ה בנה עולמות ומחריבן קודם בריאת העולם הזה, ונאמר דבר צוה לאלף דור, וכשראה שאין העולם מתקיים בלא תורה עמד וקמט תתקע"ד דורות קודם הבריאה והמתין כ"ו דורות אחר הבריאה ליתן התורה, בס"ה אלף דור. ז) הגנבים מפקידים האפרסמון עם בעלי הממון, והם מניחים האפרסמון בבית אוצרם אצל ממונם, והגנבים מריחין מקום האפרסמון ומוצאים הממון. ומדרשת רבא למדו הגנבים איך לחתור מחתרת ולגנוב בדרך היותר נקל.

שאמר הקב"ה כל מי שאומר אני אלוה יבא ויגמור הפנה הזאת שהנחתי, ושם הוא מדורן של מזיקים ורוחות ושדים ומשם יוצאין לעולם שנאמר מצפון תפתח הרעה (ירמיה א׳) וכו׳ (מדרש, ילקוט).

כח

[הספר] כי יש לכסף מוצא מקום לזהב יזוקו, ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה. ר׳ סימון בר זבדא מאית, אמרין ליה לר׳ לוי עול ואפטר עליה, על ואפטר עליה האי קרא, ואמר ארבעה דברים הללו הם תשמישן של העולם כלו, אם אבדו יש להן חליפין, אבל תלמיד חכם מי מחליפו? (ילקוט).

[גלות בבל] אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה. תני רבי חייא מאי דכתיב אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה? יודע הקב"ה את ישראל שאינן יכולין לקבל גזירות אכזריות של אדום, לפיכך הגלה אותם לבבל. ואמר ר"א לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל אלא מפני שעמוקה כשאול ויפדם משם, שנאמר מיד שאול אפדם (הושע י"ג), ר׳ חנינא אמר מפני שקרוב לשונם ללשון תורה, ר׳ יוחנן אמר ששיגרן לבית אמן (שמשם באו האבות), משל לאדם שכעס על אשתו להיכן משגרה? לבית אמה וכו׳ (פסחים פ"ז:).

[דעות שונות—תורה] לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה. יש אדם שדעתו ארוכה ויש אדם שדעתו קצרה ויש שדעתו בינונית, והקב"ה משקל בדעתו וברוחו, ואם נתן בו צרכו הרי דעתו יפה, ואם יותר הרי הוא גס, ואם פחות הרי דעתו קצרה. ומים תכן במדה, אין מים אלא תורה, וא"ר יודן בשם ר׳ שמואל אפילו דברי תורה שנתנו מלמעלה לא נתנו אלא במדה, יש זוכה למקרא ויש זוכה למשנה ויש זוכה לגמרא ויש זוכה לאגדה, ויש זוכה לכולן (ילקוט שמעוני).

כט

[יצירת הולד] מי יתנני כירחי קדם וגו׳ בהלו נרו עלי ראשי. דרש ר׳ שמלאי למה הולד דומה במעי אמו? הוא מקופל ומונח כפנקס, ושתי ידיו על שני צדעיו, ושני אציליו על שתי ארכבותיו, ושתי עקביו על שתי עגבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו, פיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי שמא יהרג את אמו, וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אינו יכול לעמוד אפילו שעה אחת. ובעודו במעי אמו נר דלוק לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו שנאמר בהלו נרו עלי ראשי. ואל תתמה שהרי אדם יש כאן ורואה חלום באספמיא, ואין לך ימים שאדם שרוי בהם בטובה יותר מאותן הימים שנאמר מי יתנני כירחי קדם וגו׳ והם ירחי לידה, ומלמדין אותו את כל התורה כלה שנאמר ויורני ויאמר לי יתמך דברי לך שמור מצותי וחיה (משלי י"ד) ואומר בסוד אלהי עלי אהלי, וכיון שיצא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו כל התורה כלה שנאמר לפתח חטאת רובץ (בראשית ד׳). ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו ואומרים לו הוי צדיק ואל תהא רשע, והוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שבך טהורה, אם אתה משמרה בטהרה מוטב ואם לאו הרי הוא נוטלה ממך (נדה ל׳, ילקוט).

[מלבוש לפי מדתו] צדק לבשתי וילבשני. א"ר חנינא יש שהוא נאה ללבושו ואין לבושו נאה לו, יש עשיר ואין שמו לפי עשרו, רש ואין שמו לפי רישו, יש אדם שהוא גבור ואין שמו לפי גבורתו, ויש חלש ואין שמו לפי חלישתו, יש חתן בחור ונאה וכלה מכוערת נתונה בתוך אפריון ואומרים אבוד הבחור הזה בכפישה (עקומה וגסה) הזו, ואם הכלה יפה ונאה והחתן מכוער אומרים אבודה הבחורה הזו באיש הזה. אבל איוב לא היה כן, אלא הצדקה נאה לאיוב והוא נאה לצדקה, הה"ד צדק לבשתי וילבשני (ילקוט שמעוני).

[שופט ושוטר כאחד] אב אנכי לאביונים וריב לא ידעתי אחקרהו ואשברה מתלעות עול וגו׳. לפי שאתה מוצא איוב אדם גדול ועשיר תאמר שלא היה משגיח על דין דלים? לאו, אלא נתן נפשו על הדינין, ולא עוד אלא שהיה שופט וגם שוטר. אמר איוב התורה איימה על הדיין שיהא עושה את הדין ועל השוטר שיהא מוציא את הגזל, ואני לא הייתי ממתין על השוטר שיהא מוציא את הגזל אלא אני בעצמי עמדתי על הגזלן ומשבר את שיניו להוציא מפיו את הגזלה. אבחר דרכם ואשב ראש, שהיה מושיב דיינים והיה אומר לכל אחד ואחד דרכו וישב בראש כלם כמלך. ד"א כשהיתה ההלכה והמעשה מכוונים לפני הייתי מוציאה, והמעשה שהיה כהה לי הייתי שואל להם לבאר לפני. ואשכון כמלך בגדוד, בשעה שהייתי מרשיע לרשע הייתי יושב ואוכלסין עומדים לפני, ואם לא רצה הרשע לקיים את הדין היה מתיירא מאימת הגדוד והיה מקיים הדין (פסיקתא, ילק"ש).

ל

[רעב—פריה ורביה] בחסר ובכפן גלמוד. אמר רבא אם ראית חסרון בא לעולם וכפן בא לעולם הוי רואה את אשתך כאילו היא גלמודה. א"ר יודן כתיב וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב (בראשית מ"א). בנח כתיב אתה ובניך ואשתך ונשי בניך (שם ו׳), מלמד שנאסרה להם פריה ורביה

(ב"ר פל"ז, ילקוט).

לא

[ארבע אמות קרקע] **אם עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון.** אמר לו הקב"ה לאיוב כלום יש לך על האדמה אלא ארבע אמות בשעת מיתתך—הא דידך—ואת אמרת „אדמתי". ר' חייא אמר משל לאדם שמכר טלית באיטלים (חנות), עבר אחד וראה אותה ואמר שלי היא, א"ל התעטף בה אם מחזקת אותך היא שלך ואם לאו אינה שלך, כך אמר הקב"ה לאיוב, הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כ"ג) ואת אמרת אם עלי אדמתי תזעק? ר' שמעון אומר משל לאדם שמכר שפחה באיטלים, עבר אחד וראה אותה ואמר שלי היא, א"ל נזוף בה, אם נשמעת לך הרי היא שלך, כך אמר הקב"ה לאיוב, כתיב בי המביט לארץ ותרעד (תהלים ק"ד). ואת אמרת אם עלי אדמתי תזעק? באותה שעה אמר איוב רבש"ע לא אמרתי אלא אם לא הוצאתי מעשרותיה כראוי לא תוציא הארץ פריה כראוי ותזעק עלי, אם זרעתי השדה כלאים ויחד תלמיה יבכיון, אם לא נתתי מעשר שני דכתיב בו ונתתה בכסף (דברים י"ד) אם כחה אכלתי בלי כסף, אם לא נתתי מעשר עני ונפש בעליה הפחתי, אם לא עשיתי חובותי לאדמתי אז תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה (ילקוט שמעוני).

לב

[חכמה לחכמים — לומדי תורה] **לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט.** אמר אליהוא לחביריו של איוב לא כל מי שעוסק בתורה מתחכם, אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם, אלא אם כן נתן בו הקב"ה רוח כדי שיהא רגיל בלמודו. שאלה מטרונא את ר' יוסי בן חלפתא, הרי הוא כל שבחו של מקום שנותן חכמה לחכמים! דכתיב יהב חכמתא לחכימין (דניאל ב'), הלא צריך קרא למימר יהב חכמתא לטפשין! אמר לה יש ליך קוזמין (תכשיט לחכמים)? אמרה ליה הן, אמר לה אם בא אדם לשאול קוזמין שלך את משאלת לו? אמרה ליה אם יהיה אדם חכם אני משאלת לו קוזמין, אמר לה אם קוזמין שלך אי את משאלת אלא אלא לאדם חכם אקנום (מלומד), והקב"ה יתן החכמה לטפשים?! (תנחומא, ילק"ש).

לג

[מליץ לעוה"ב] **אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף.** אמרו חז"ל אדם יוצא לשוק יהא דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט, חש בראשו יהא דומה כמי שנמסר בקולר, חלה ועלה למטה יהא דומה כמי שהעלוהו לגרדום לידון, אם יש לו פרקליטין גדולים נצול ואם לאו אינו נצול. אלו הם פרקליטין של אדם תשובה ומעשים טובים, ואפילו תתקצ"ט מלאכים מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות נצול, שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר. (שבת ל"ב, ילקוט).

לה

[מדות טובות בחיות] **מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו.** א"ר יוחנן אלמלי לא נתנה התורה לישראל למדנו צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה, ודרך ארץ מתרנגול שמפייס את בת זוגו, מאי קאמר לה? א"ר יהודה הכי קאמר לה זיל דזבינא לך זינא (מלבוש) דמטי לך עד כרעיך (עירובין ק':).

לו

[תפלה בצבור] **הן אל כביר ולא ימאס וגו'.** א"ר יוחנן משום ר' יוסי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא עם הצבור, שנאמר ואני תפלתי לך עת רצון (תהלים ס"ח), אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין. תניא נמי הכי מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים? שנאמר הן אל כביר ולא ימאס, וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי (שם נ"ה), אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומצוי בבית הכנסת כאילו פדאו לי ולבני מבין או"ה (ברכות ח').

[כבוד—גאוה—תכונת צדיק] **לא יגרע מצדיק עיניו וגו' ויושיבם לנצח וגו'.** א"ר אלעזר ב"ר חנינא בשעה שפוסקין גדולה לאדם פוסקין לו ולזרעו אחריו עד סוף כל הדורות, שנאמר לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו. ואם הגים דעתו הקב"ה משפילו ומיסרו שנאמר ואם אסורים בזיקים ילכדו בחבלי עוני. ד"א לא יגרע מצדיק עיניו, א"ר לוי דונמא דידיה ח) לאה תפסה פלך הודיה באמרה הפעם אודה את ה', ועמדו בניה בעלי הודיה, יהודה ויכר יהודה (בראשית ל"ח), דוד הודו לה' כי טוב (תהלים ק"ז), דניאל לך אלוה דאבהתי מהודה ומשבח אנא (דניאל ב'). רחל תפסה פלך שתקנות (שתיקה) שלא גילה ליעקב ע"ד אחותה לאה ולא הגידה ליעקב שלקחה את התרפים מאביה, ועמדו בניה בעלי מסתורין, בנימין אבנו ישפה, כלומר יש פה שהיה יודע ממכירתו של יוסף ואינו מגיד וכו' (זבחים ק"ה, ילקוט).

ח) דוגמא דידיה, בניו דומים לו בתכונתו, ומפרש עיניו כמו עין הארץ (שמות י') ובמן ועינו כעין הבדולח (במדבר י"א) כלומר מראהו וצבעו ותכונתו שוה לבדולח. פלך הוא כלי מלאכת הטויה שהנשים רגילות בו ומורה על תכונתן.

[חנופה] וחנפי לב ישימו אף. א"ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם שנאמר וחנפי לב ישימו אף, ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת שנאמר לא ישועו כי אסרם (סוטה מ"א).

[טוב ורע] אשר יזלו שחקים וגו' כי בם ידין עמים וגו'. השמים הללו, בם דן את האומים, תדע לך כשחטא דור המבול דנם באש שנאמר ימטר על רשעים פחים (תהלים י"א), אנשי סדום דן אותם באש שנאמר וה' המטיר על סדום וגו' (בראשית י"ט), סיסרא וכל המונו דנם באש שנאמר מן השמים נלחמו הכוכבים (שופטים ה'). ומשמים הללו יתן אוכל למכביר ונתן מן לישראל. משל למה"ד לנחתום שעומד לפני הכבשן, נכנס שונא חתה נחלים ונתן על ראשו, נכנס אוהבו רדה פת חמה ונתן לו, הנחלים והפת שניהם יצאו מן הכבשן, כך הקב"ה הוריד אש מן השמים על הסדומים ושרפן, ומן השמים הוריד מן לישראל שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות ט"ז) וכו' (תנחומא, ילקוט).

לז

[חתימה] ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו. לפי שהראה הקב"ה לאדם כל הדורות ונתנם בספרו שנאמר זה ספר תולדות אדם (בראשית ט'), אמר ליה ראה שהבאת מיתה לעולם על כל הצדיקים הללו, כיון ששמע אדם כך התחיל מצר, אמר לפניו רבש"ע כלם יתרעמו עלי אפילו הרשעים כי יאמרו שצדיקים הם, א"ל הקב"ה לפני נגלו כל מעשיהם, כי נשמתם תחתום בכל לילה כל מעשיהם מאותו היום, וכשנפטר האדם מן העולם אני מראה לו חתימת ידו על כל חטאיו, ולעתיד לבוא כשיבא הקב"ה לדין את בריותיו פותח את הספרים ורואה את מעשיהם ונפרע מהם, הה"ד ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו (ב"ר פ"ו, ילקוט שמעוני).

[שכר לאו"ה בעולם הזה—כבוד אב ואם] ומשפט ורב צדקה לא יענה. א"ר שבתאי אין הקב"ה משהה שכר עושי מצוה לאו"ה בעולם הזה. אמרו רבותינו פעם אחת אבדה אבן ישפה של בנימין מחושן ואפוד של כהן גדול, ולא מצאו אבן כמותה, אמרין אית ליה מרגלא טבא דכוותה לדמה בן נתינה (גוי), אזלין פסקין עמיה במאה דינרין, סלק בעא למיתן להון ואשכח אבוי ואמיה דמכין (ישנים). אית אמרי רגלוי דאבוי על תיבותא, ואית אמרי מפתחא דתיבותא הוה גו צנעיה (כר) דאבוי נחת. אמר להון לא יכילנא מיתבא יתה לכון, אמרין דילמא הוא בעי פריטין יתיר, עלון ליה עד אלפא דינרין. כיון דאתער אבוי ואמיה סלק אחית יתה להון, בעון למיתן ליה בפסיקתא בתרייתא, אמר מה אנא מזבן לכון יקרא דאבוי ודאמוי בפריטין? איני נהנה מכבוד אבותי כלום! מה פרע לו הקב"ה? א"ר יוסי בר אבין אותו הלילה ילדה פרתו פרה אדומה ושקלו לו ישראל משקלה זהב (פסיקתא רבתי, ילק"ש).

לח

[סוד הצמצום] ויען ה' את איוב מן הסערה. מין אחד שאל את ר' מאיר אפשר מי שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כ"ג) הוא מדבר עם משה בין שני בדי הארון? א"ל הביא לי מראה גדולה, הביא לו, א"ל ראה בוביא שלך (דמותך), ראה אותה גדולה, אמר לו הבא לי מראה קטנה, הביא לו, א"ל ראה בוביא שלך ראה אותה קטנה. א"ל מה אתה שהנך בשר ודם אתה משנה עצמך כפי מה שתרצה, מי שאמר והיה העולם על אחת כו"כ, כשהוא רוצה הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, וכשהוא רוצה מדבר בין שני בדי הארון עם משה. אמר רבינא בר סיסי פעמים שאין העולם כלו מחזיקים כבודו של אלהינו, ופעמים שמדבר עם האדם מבין שערות ראשו, הה"ד ויען ה' את איוב מן הסערה, מבין שערות ראשו (ב"ר פ"ד, ילקוט).

[פרצופין שונים] תתהפך כחומר חותם וגו'. להגיד גדולתו של הקב"ה. בשר ודם טובע מאה מטבעות בחותם אחד וכלם דומין זה לזה, והקב"ה טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחבירו, שנאמר תתהפך כחומר חותם. מפני מה אין פרצופיהן דומין זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה של חבירו ויאמר שלי היא, שנאמר וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר. היה ר"מ אומר בשלשה דברים נשתנה אדם מחבירו בקול במראה ובדעת, בקול ובמראה משום ערוה, ובדעת מפני הגזלנים והחמסנים (סנהדרין ל"ח, ילק"ש).

מב

[תפלה] וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו. א"ל רבא לרבא בר מרי מנא הא מילתא דאמור רבנן כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה? דכתיב וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו. א"ל את אמרת לי מהתם ואנא אמינא לך מהכא (מן התורה) דכתיב ויתפלל אברהם אל האלהים (בראשית כ') בעד אבימלך, וכתיב בתריה וה' פקד את שרה (ב"ק צ"ב, ילקוט).

[סיום] ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה. עיקר שנותיו של איוב לא היה אלא שבעים שנה ונתוספו לו עוד שבעים וחיה מאה וארבעים

שנה. הה"ד והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד (איוב ח'), והיינו דאמרי אנשי ט) סופך טב כלך טב (מעין גנים סוף, מלקח טוב ב"י על קהלת). א"ר יוחנן כי הוה מסיים ר"מ ספרא דאיוב הוה אמר הכי, סוף אדם למות סוף בהמה לשחיטה והכל למיתה עומדים, אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב (ברכות י"ז, ילקוט שמעוני).

ט) פתגם שקספיר all is well that ends well דומה לזה: סופך טב כלך טב.

תם ספר איוב

דניאל

א

[אימת מלכות] **ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך.** א"ר חמא ב"ר חנינא מלמד שהיו אונסין את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה ומעמידין על עצמן בשעה שנצרכין לנקביהם מפני אימת מלכות (סנהדרין צ"ג:).

[ארמית—זמן למוד] **וללמדם ספר ולשון כשדים וגו' ולגדלם שנים שלש.** ת"ר כתוב אחד אומר מבן כ"ה שנה ולמעלה (במדבר ח'), וכתוב אחד אומר מבן שלשים (שם ד'), הא כיצד? כ"ה ללמוד ושלשים לעבודה, מכאן לתלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה. ר' יוסי אומר שלש שנים שנאמר ולגדלם שנים שלש וגו'. ואידך למה צריך חמש שנים? שאני לשון כשדים דקליל, ואידך שאני הלכות עבודה א) דתקיפין (חולין כ"ד).

ב

[טוב ורע—נבוכדנצר] **בשנת שתים למלכות נבוכדנצר חלם נבוכדנצר חלום ותתפעם רוחו.** אפשר לומר כן? אלא בשנת שתים לחרבן הבית, שמנה הכתוב שנים וחדשים לחרבן הבית, וכה"א ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה בשנים עשר חדש בעשרים וחמשה לחדש (ירמיה נ"ב). כתוב אחד אומר בעשרים ושבעה לחדש (מ"ב כ"ה). בכ"ה מת נבוכדנצר ונקבר בכ"ו בו, בכ"ז הוציאו אויל מרודך בנו מקברו וגררו בשביל לבטל גזרותיו, לקיים מה שנאמר ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב (ישעיה י"ד), בו בפרק מת צדקיהו לקיים מה שנאמר בשלום תמות ובמשרפות אבותיך הראשונים ישרפו עליך (ירמיה ל"ד). מכאן אתה אומר כשהוא בטובה אל יתיאש מן הרעה וכשהוא ברעה אל יתיאש מן הטובה (ילקוט שמעוני).

[לשון ארמי] **וידברו הכשדים למלך ארמית.** א"ר שמואל בר נחמני אל תהי לשון ארמי קלה בעיניך, שבתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהקב"ה חלק לו כבוד, בתורה יגר שהדותא (בראשית ל"א), בנביאים כדנא תימרון להון (ירמיה י'), בכתובים וידברו הכשדים למלך ארמית (ב"ר פע"ד, ילק"ש).

[חלום] **אנת מלכא רעיונך על משכבך סליקו מה די להוא אחרי דנא.** אמר רבא מנין שאין מראין לו לאדם חלום אלא מהרהורי לבו? שנאמר אנת מלכא וגו'. אמר רבי תדע דלא חזי איניש לא דקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופא דמחטא (פיל הנכנס תוך נקב המחט). א"ל קיסר לר' יהושע בן חנניה אמריתו דחכמינן טובא אימא לי מה חזינא בחלמאי, א"ל חזית בחלמך דאתו פרסאי ושבו לך וטחנו בך קשיתא (גרעיני תמרים) בריחיא דדהבא, הרהר וחזא. אמר ליה שבור מלכא לשמואל אמריתו חכמינן טובא אימא לי מה חזינא בחלמאי, א"ל חזית בחלמך דאתו רומאי ושבו לך ורעו בך חזירי בחוטרא דדהבא, הרהר וחזא (ברכות נ"ה.).

ג

[מנהג, שלא לשנות] **באדין גבריא אלך כפיתו בסרבליהון פשטיהון וכרבלתהון ולבושיהון וגו'.** אל ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו ונשיאותו, אפילו בעת שהשונאים מיסרין אותו, ולא יתראה שהוא מבוהל ומפחד מהם, כדרך שעשו חנניה מישאל ועזריה שלא שינו את בגדי הכבוד שלהם בעת שהשליכו אותם לכבשן האש (ילקוט).

[דינא דמלכותא ודינא דשמיא] **ענו שדרך מישך ועבד נגו ואמרין למלכא נבוכדנצר.** אם מלכא למה נבוכדנצר ואם נבוכדנצר למה מלכא? אלא אמרו חנניה מישאל ועזריה לנבוכדנצר, אם

א) עבודת המשכן קשה ללמוד וצריכה חמש שנים, להוריד המשכן לפרקו ולנטותו להעמיד קרסיו וקרשיו, והשיר של יום לקרבן בפה ובכלי (רש"י).

לִמסים ולגלגליות וארנוניות את גוזר עלינו את מלך, ואם לעבודת אלילים את גוזר עלינו — את וכלבא שוין ואין את מלך. מיד נתמלא נבוכדנצר חמה, שנאמר באדין נבוכדנצר היתמלא חמה וצלם אנפוהי אשתני וגו׳ ואמר למזא לאתונא חד שבעה על די חזה למזיה, א״ר יוחנן גזר אם היה הכבשן ניסוק בשבעה חבילות עץ יהא נסוק בארבעים ותשע חבילות, מיד השליכו את עצמן לכבשן האש לקדש שמו של הקב״ה. זה שאמר הכתוב ירא את ה׳ בני ומלך (משלי כ״ד), יכול אם יאמר לך עבוד ע״ז שתשמע לו? ת״ל ירא את ה׳ בראשונה וכו׳. ר׳ שמואל בר נחמני אמר, אמר להם נבוכדנצר, לא כך כתב לכם משה בתורה ועבדתם שם אלהים אחרים מעשה ידי אדם (דברים ד׳), אמרו ליה מרי! לעבוד מלכיא במסים וארנוניות ולא לסגוד לאלילים, תמן קרן למלכיא אלהיא. ורבנן אמרין הדא אמר להו, לא כך כתב לכם ירמיה והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנצר וגו׳ אפקוד על הגוי ההוא נאם ה׳ עד תומי אותם בידי, אמר להם או אתון מקיימין רישיה דפסוקא או אנא מקיים סיפא דפסוקא, מיד ענו ואמרין למלכא נבוכדנצר (כדלעיל) וכו׳ (ילקוט).

ד

[גנסים] **ושפל אנשים יקים עלה.** אמר אביטל ספרא משמיה דרב פרעה שהיה בימי משה הוא מדתו אמה וזקנו אמה ופרמשתקו ב) אמה, לקיים מה שנאמר ושפל אנשים יקים עלה. וכן נבוכדנצר היה ננסא קטיעא ופושכא (גדול כרוחב היד) וכו׳ ועליו נאמר ושפל אנשים יקים עלה (מ״ק י״ח).

[דניאל וחטאו—צדקה של גוי] **להן מלכא מלכי ישפר עלך וחטיך בצדקה פרוק** וגו׳. אמר רב יהודה אמר רב מפני מה נענש דניאל? מפני שהשיא עצה טובה לנבוכדנצר וא״ל וחטאיך בצדקה פרוק ועויתיך במיחן עניין הן תהוה ארכא לשלותך, וכתיב כולא מטא על נבוכדנצר מלכא, וכתיב לקצת ירחין תרי עשר על היכל מלכותא די בבל מהלך הוה. ודניאל מנלן דאיענש? דשדיוהו לגובא דאריותא, וכתיב ותקרא אסתר להתך (אסתר ד׳) ואמר רב התך זה דניאל, ונקרא התך שחתכוהו מגדולתו (ב״ב ד׳).

ז

[הקב״ה בפנים שונות] **ועתיק יומין יתיב וגו׳ ושער ראשה כעמר נקא וגו׳.** א״ר חייא בר אבא לפי כל עסק ועסק וכל דבר ודבר נראה להם הקב״ה לישראל, בים נראה להם כגבור עושה מלחמתו של ישראל עם המצריים, בסיני נראה להם כסופר מלמד תורה לישראל, בימי שלמה נראה להם כבחור שנאמר בחור כארזים (שה״ש ה׳), בימי דניאל נראה להם כזקן יושב בישיבה ומורה הלכות, שכן נאה להיות תורה יוצאת מפי זקנים שנאמר ועתיק יומין יתיב וגו׳ (ילקוט). א״ר שמלאי כל מקום שפקרו המינין תשובתן בצדן, נעשה אדם בצלמנו—ויברא את האדם, הבה נרדה—וירד ה׳, כי שם נגלו אליו האלהים (בראשית ל״ה)—האלהים העונה אותי ביום צרתי, כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים—כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד׳), אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם (ש״ב י׳) — כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ״ד), וכן הכא כתיב חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב וגו׳ כרסיה שביבין די נור וגו׳, ומאי כרסון (לשון רבים)? אחת לו ואחת לדוד דברי ר״ע, א״ל ר׳ יוסי הגלילי, עקיבא! עד מתי אתה עושה קדש חול? ג) אלא אחת לדין ואחת לרחמין (סנהדרין ל״ח).

[קב״ה וישראל] **ומלין לצד עלאה ימלל ולקדישי עליונין יבלא.** אמר ר׳ יוסי אין הגוים מזדווגים לישראל אלא א״כ מעוררין חירוף וגידוף תחלה שנאמר ומלין לצד עלאה ימלל, זה הקב״ה, ואח״כ ולקדישי עליונין יבלא אלו ישראל, כמה דאת אמר קדושים תהיו (ויקרא י״ט) ונקראים עליונים שנאמר ונתנך ה׳ אלהיך עליון (דברים כ״ח). משל למה״ד לאדם שהיה לו כרם והיו הלסטים מבקשים ליכנס לתוכו ולא היו יכולין שהיה גדר סביב הכרם, מה עשו פרצו את הגדר ונכנסו לתוכו, כך או״ה באים ומזדווגים לישראל שהם כרמו של הקב״ה שנאמר כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל (ישעיה ה׳), ואינם יכולין כי הקב״ה סוכך עליהם, מה הגוים עושים, הם מעוררין חירוף וגידוף בין רשעי ישראל ד) להקב״ה שנאמר ומלין לצד עלאה ימלל, ואח״כ באים לישראל, ולקדישי עליונין יבלא (מדרש שוח״ט).

י

[פחד המזל] **וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים וגו׳.** מאן

ב) פרמשתקו הגיד שלו, וכוונתם כי היה פחות שבאנשים אך זקנו גאותו היתה גדולה, ופרמשתקו תאותו ג״כ גדולה.

ג) ר׳ יוסי הגלילי חשש לדעות המינין במקומו בגליל שהאמינו בישו או כדומה לו שחשב עצמו לאלהות, ולכן מחה כנגד דרשת ר״ע ואמר שלא נכון להושיב בשר ודם אצל הקב״ה בכסא שניה, ולכן דרש שכסא אחת למדת הדין וכסא שניה למדת הרחמים.

ד) כוונו בזה הנוצרים הראשונים. שהאמינו בשתוף אלהות שהוא חירוף וגידוף נגד האחדות, וכיון שעשו מחלוקת באמונה ביניהם היה נקל לשונאיהם להתגבר עליהם.

נינהו אנשים? אמר ר׳ ירמיה אלו חגי זכריה ומלאכי, אינהו עדיפי מיניה ואיהו עדיף מינייהו, אינהו עדיפי מיניה דאינהו נביאי, ואיהו עדיף מינייהו דאיהו חזא ואינהו לא חזו. וכי מאחר דלא חזו מאי טעמא איבעיתו, דכתיב והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא? אע״ג דאינהו לא חזו מזלייהו חזו וכו׳ (מגילה ג׳).

[תענית צבור על תגאי] **מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך.** בימי ר׳ זירא גזרה המלכות גזרה על ישראל, אמר להו (לראש העדה) ר׳ זירא נקבל תעניתא דכי בטיל גזרה ניתביה. אמרו מנא לן דעבדינן הכי? אמר להו דכתיב ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון וגו׳ (ירוש׳ תענית, ילק״ש).

יב

[תחיית המתים] **ורבים מישני אדמת עפר יקיצו.** אמר רבינא מכאן לתחיית המתים מן התורה. רב אשי אמר מהכא, ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגרלך לקץ הימין. והמשכילים יזהירו זה דיין שדן דין אמת לאמיתו, ומצדיקי הרבים אלו גבאי צדקה. במתניתא תנא והמשכילים אלו דיינים וגבאי צדקה, ומצדיקי הרבים אלו מלמדי תנוקות וכו׳ (סנהדרין צ״ב).

תם ספר דניאל

עזרא

א

[גלות בבל] **ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה׳ מפי ירמיה** וגו׳. הרי הוא אומר, כי כה אמר ה׳ כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם (ירמיה כ״ט), ואותן שבעים שנים נחשבין משנת החורבן עד זמן כורש כאשר העיר ה׳ את רוחו ויעבור קול בכל מלכותו לאמר: כל ממלכות הארץ נתן לי ה׳ אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה. כיצד, שתים וחמשים שנה עשו בגולה, שלש שנים של כורש וארבע של אחשורוש ושתים של דריוש, שנאמר בשנת שתים לדריוש המלך ויען ויאמר מלאך ה׳ צבאות עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם (זכריה א׳), ארבע שנים היה הבית נבנה שנאמר ושיציא ביתה דנה עד יום תלתא לירח אדר די היא שנת שת למלכות דריוש מלכא (עזרא ו׳). באותו זמן לשנה הבאה עלה עזרא מבבל וגלותו עלו עמו א), שכן הוא אומר ויעלו בני ישראל מן הכהנים ומן הלוים וגו׳ בשנת שבע לארתחששתא המלך ויבא ירושלם (עזרא ב׳).

ב

[מרדכי בלשן—חרש מדבר ברמזים] **אשר באו עם זרובבל וגו׳ מרדכי בלשן.** תנן פתחיה היה ממונה על הקינין, ופתחיה זה מרדכי בלשן, ולמה נקרא שמו פתחיה שהיה פותח דברים ודורשן, ולמה נקרא שמו מרדכי בלשן? שהיה יודע בשבעים לשון, והיה ראש הסנהדרין, והא כולהו סנהדרין נמי הוו ידעי שבעים לשון? דאמר ר׳ יוחנן אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה בעלי זקנה בעלי כשפים (שמבינים איך עושין כשפים כדי לענוש את העוסקים בכשפים) ויודעים שבעים לשון, שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן. אלא שמרדכי בלשן היה בליל לישניה ודורשן, ומעשה שהיה דלא הוו ידעי מהיכא איכא עומר לאתויי, אכרוז, אתא ההוא חרשא (שומע ואינו מדבר) אתיב חדא ידא אאיגרא וחדא ידיה אצריפא (אהל שיש לו גג חד מלמעלה), אמר מרדכי בלשן לחביריו מי איכא דוכתא דשמיה צריפין גגות או גגות צריפין? בדקו ואשכחו והביא משם העומר. כי בעי לאתויי שתי הלחם לא הוו ידעי מהיכא, אכרוז, אתא ההוא חרשא אותיב חדא ידיה אעינא וחדא ידא אסיכרא (חור במזוזת הדלת שבו תוחבין הבריח לנעול), אמר להו מרדכי בלשן מי איכא דוכתא דשמיה עין סוכר או סוכר עין, בדקו ואשכחו ולקחו משם קמח לשתי הלחם, והיינו דכתיב מרדכי בלשן (מנחות ס״ד, ילק״ש).

[יחוס — נשואין] **ואלה העולים מתל מלח תל חרשה** וגו׳. שנו רבותינו עשרה יוחסין עלו מבבל ב) כהני לויי וישראלי, חללי גרי וחרורי ממזרי נתיני שתוקי אסופי. כהנים לוים וישראלים עלו מבבל דכתיב וישובו הכהנים והלוים

א) בכללן הן כ״ד שנים אך שתי שנים נבלעו ביניהן כי נחשבו מקצת שנים כשנים, ב) שהפריש עזרא כל הפסולין שהיו בבבל והוליכם עמו כדי שלא יתערבו עם

ומן העם והמשוררים. חלולי כהונה מנלן שעלו? א"ר יוחנן גדולה חזקה דכתיב ומבני הכהנים בני חביה וגו' אלו בקשו כתבם המתיחשים ולא נמצאו ויגואלו מן הכהונה, ויאמר התרשתא אשר לא יאכלו מקדשי הקדשים עד עמוד הכהן לאורים ותומים, אמר להם הרי אתם בחזקתכם, לאכול כמו שהייתם אוכלים בגולה בקדשי הגבול. גרים וחרורים מנא לן? א"ר חסדא דאמר קרא כל הנבדל מכל גויי הארצות אליהם לדרוש ה' אלהי ישראל (עזרא ו'). ממזרים ונתינים מנלן? דכתיב וישמע סנבלט החורני וטוביה העבד העמוני וירע להם רעה גדולה אשר בא אדם לבקש טובה על ישראל, וכתיב כי רבים ביהודה בעלי שבועה לו וכי חתן הוא לשכניה בן ארח ויוחנן בנו לקח את בת משולם (נחמיה ב'), קסבר נכרי ועבד הבא על בת ישראל הולד ממזר. ולמאן דאמר הולד כשר יש ראיה מהפסוק הזה ואלה העולים מתל מלח, ודרשינן אלו בני אדם שדומין מעשיהן למעשה סדום שנהפכה לתל מלח, תל חרשא זה שקורא אביו ואמו משתקו, ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם, זה אסופי שנאסף מן השוק.—אמר רבה בר רב הונא כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו מעלה עליו הכתוב כאילו חרש כל העולם כלו וזרעו מלח, שנאמר ואלה העולים מתל מלח תל חרשא וכו' (קדושין ס"ט, ילקוט).

ז

[עזרא ומשה—כתב התורה] **הוא עזרא עלה מבבל והוא סופר מהיר בתורת משה.** תנא ר' יוסי אומר ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו אלמלא קדמו משה, במשה הוא אומר ומשה עלה אל האלהים (שמות י"ט) ובעזרא הוא אומר הוא עזרא עלה מבבל, מה עליה האמור להלן תורה אף כאן תורה, במשה הוא אומר ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים (דברים ד') ובעזרא הוא אומר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט. ואע"פ שלא שלא נתנה התורה על ידו נשתנה הכתב על ידו, שנאמר וכתב הנשתון (שנשתנה) כתוב ארמית ומתורגם ארמית, ואומר ולא כהלין כתבא למקרא ופשרא להודעא למלכא (דניאל ב'), ואומר וכתב לו את משנה התורה (דברים י"ז) כתב הראוי להשתנות. רבי אומר בכתב אשורית נתנה תורה, ולמה נקרא אשורית? שעלה עמהם מאשור, כיון שחטאו נהפך להם הכתב לרועץ ג), כיון שחזרו החזירן להם שנאמר שובו לבצרון אסירי התקוה גם היום מגיד משנה אשיב לך (זכריה ט'). ור"ש בן אלעזר אומר כתב התורה לא נשתנה כל עיקר שנאמר ווי העמודים (שמות כ"ז) מה עמודים לא נשתנו אף ווי"ם לא נשתנו, ואומר ואל היהודים ככתבם וכלשונם (אסתר ח') מה לשונם לא נשתנה כך כתבם לא נשתנה וכו' (סנהדרין ב"ב, ילקוט).

[מסים מתלמידי חכמים] **מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם.** זה נאמר על כהנים ולוים ומשוררים וכל העובדים בבית ה' שלא ישימו מס המלך עליהם. אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן לומר לא יהיבנא כרגא דכתיב מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם. ואמר רב יהודה מנדה זו מנת המלך, בלו זו כסף גולגלתא, והלך זו ארנונא (מס הצבא). רב נחמן בר חסדא שדי כרגא ארבנן, אמר לו רב נחמן בר יצחק עברת אדאורייתא ואדנביאי ואדכתובי, אדאורייתא דכתיב אף חובב עמים כל קדשיו בידך והם תוכו לרגליך ישא מדברותיך (דברים ל"ג), אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אפילו בשעה שאתה מחבב האומות יהיו כל קדושיו בידך (ולא תחת הכים), והם תוכו לרגליך תני רב יוסף אלו ת"ת שמכתתין את רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה, ישא מדברותיך לישא וליתן בדבריו של מקום. אדנביאי דכתיב גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך שרים (הושע ח'). אמר עולא פסוק זה בלשון ארמי נאמר אי תנו כולהו (כולם שונים בתורה) בגוים (בגולה) עתה אקבצם, ואם מעט מהם יחלו ממשא (מס) מלך שרים. אדכתובים דכתיב מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם (ב"ב ח', ילק"ש).

ט

[תענית צבור] **ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל וגו' ובמנחת הערב קמתי מתעניתי וגו'.** אמר אביי בתעניתא מצפרא עד פלגא דיומא מעייני במילי דמתא, ומפלגא דיומא לפניא רביעא דיומא קרו ומפטרו, ורביעא דיומא בעי רחמי, שנאמר ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים (נחמיה ט') וכו' (מגילה ל').

נחמיה

ה

[עזרא ונחמיה] **זכרה לי אלהי לטובה.** מכדי כל מילי דעזרא נחמיה בן חכליה אמרינהו מאי טעמא לא איקרי ספרא על שמיה? ד) אמר ר' ירמיה בר אבא מפני שהחזיק טובה לעצמו שנאמר זכרה לי אלהי לטובה. דוד נמי מימר אמר זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך לראות בטובת בחיריך וגו'

המיוחסין מאחר שאין שם ב"ד (זית רענן). ג) כתב הדיוטות שנראה כאילו הוא רועץ שבור, הפך ההוראה של אשורית, עי' אוצר ישראל ח"ה ערך כתב צד 301.

(תהלים ק"ו)? הוא לא אמר הכי, דוד רחמי הוא דקבעי. רב יוסף אמר נחמיה נענש מפני שסיפר בגנותן של ראשונים שאמר והפחות הראשונים אשר לפני הכבידו על העם ויקחו מהם בלחם ויין אחד כסף שקלים ארבעים וגו'. ואף על דניאל שגדול ממנו סיפר. ומנלן שדניאל גדול ממנו? דכתיב וראיתי דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם וגו' (דניאל י') וכו' (סנהדרין צ"ג:).

[קריאת התורה] **ויעמוד עזרא הסופר על מגדל עץ** וגו'. אמר רבה בר' בר חנה כיון שנפתח ס"ת אסור לספר שנאמר וכפתחו עמדו כל העם, ואין עמידה אלא שתיקה שנאמר והוחלתי כי לא ידברו כי עמדו ולא ענו עוד (איוב ל"ב). ר' זירא אמר מהכא ואזני כל העם אל ספר התורה. אמר ליה ר' יעקב לרב יהודה הני ששה גברי דיום הכפורים כנגד מי? ר"ע אמר כנגד ששה שעמדו מימינו של עזרא וששה משמאלו דכתיב ויעמוד אצלו מתתיה ושמע וגו' ומשמאלו פדיה ומישאל וגו', הא שבעה הוו? היינו זכריה היינו משולם איש אחד, וקרי ליה משולם דמישלם במעשיו. הני שלשה חמשה ושבעה גברי כנגד מי? שלשה כנגד שלשה שומרי הסף, חמשה כנגד חמשה מרואי המלך, ושבעה רואי פני המלך. ר' יצחק בר נחמן אמר כנגד ברכת כהנים, שיש שלשה תיבות בפסוק ראשון, חמשה בפסוק שני ושבעה בפסוק שלישי (מגילה כ"ו, יומא ס"ח).

[יצר הרע של ע"ז ויצר הרע של עריות] **ויזעקו בקול גדול אל ה'**. מאי אמרו, אמר רב יהודה ואי תימא ר' נתן בייא בייא, היינו דאחריביה לבי מקדשא וקליא להיכלא וקטלינהו לצדיקי, ועדיין קא מרקד בינגא, כלום יהביתיה ניהלן אלא לקבולי אגרא, לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן. נפל פיתקא מרקיעא דהוה כתיב בה „אמת", אמר ר' חנינא ש"מ חותמו של הקב"ה אמת, יתבו בתעניתא תלתא יומי ותלתא לילותא מסרוהו ניהלייהו. נפק, אתא כי גוריא דנורא מבית קדש הקדשים, אמר להו נביא היינו יצרא דעבודה זרה הוא דכתיב ויאמר זאת הרשעה וגו' (זכריה ה'). כיון דתפסו ליה אשתמיט ביניתא ממזיה (שער משערות ראשו), רמא קלא ואזיל קליה ארבע מאה פרסי, אמרו היכי נעביד ליה דילמא ח"ו מרחמי מן שמיא עליה. אמר להו נביא שדיוה בדודא דאברא (דוד של עופרת) וחפיוה לפומא דדודא באברא דמשאב שאיב קלא, שנאמר ויאמר זאת הרשעה וישלך העופרת אל פיה. אמרו הואיל ועת רצון הוא ניבעי רחמי על יצרא דעבירה, בעו רחמי ואתמסר בידייהו. אמר להו נביא חזו אי קטליתו ליה הוא כליא כולי עלמא, חבשוהו תלת יומי בעו ביעתא בת יומא בארעא דישראל ולא אשתכח. כחלינהו לעיניה ושבקוהו, אהני כי היכי דלא ליגרי איניש בקרובתיה (יומא ס"ט, ילקוט).

ט

[תפלה — מערב] **וצבא השמים לך משתחוים**. אריב"ל בואו ונחזיק טובה לאבותינו שהודיעונו מקום תפלה, שנאמר וצבא השמים לך משתחוים, שמש העומדת במזרח משתחוית לך למערב, ומערב הוא מקום השכינה בבית המקדש. א"ל אנטונינוס לרבי מפני מה חמה יוצאת ממזרח ושוקעת במערב? א"ל אי הוה איפכא נמי הכי אמרת לי. א"ל הכי קאמינא מפני מה שוקעת במערב ולא באמצע הרקיע? א"ל כדי לתת שלום לקונה שהוא במערב שנאמר וצבא השמים לך משתחוים (ב"ב כ"ה, סנהדרין צ"א).

[מציאות—יחוס אבות] **ומצאת את לבבו נאמן לפניך**. א"ר סימון שלש מציאות מצא הקב"ה, את אברהם שנאמר ומצאת את לבבו נאמן לפניך. את דוד שנאמר מצאתי דוד עבדי (תהלים פ"ט), ישראל שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל (הושע ט'). ר' נחמיה אמר משל למלך שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מכתר ראשו, עמד המלך שם וצוה לפמליא שלו לעשות צבורים מהחול והביא מכברות לכבר את החול, בצבור הראשון לא מצאה, בשני לא מצאה, בשלישי מצאה, ונתנוה למלך ולא בקשו עוד. כך מה צורך ליחס שם ארפכשד שלח עבר רעו שרוג נחור, אלא בשביל אברהם, ומצאת את לבבו נאמן לפניך. וכך אמר הקב"ה לדוד מה צורך ליחס פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי, לא בשבילך? שנאמר מצאת דוד עבדי וכו' (ב"ר פכ"ט, ילקוט).

יא

[ישיבת כרכים] **ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם**. א"ר יוסי בר חנינא מנין שישיבת כרכים קשה? שנאמר ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם. מכאן שישיבת כרך קשה מישיבת עיר, שרבים מתיישבין בכרך ודוחקים, ומקרבין הבתים זה לזה ואין שם אויר במדה מרובה. ובעיר יש גנות ופרדסים סמוכים לבתים ואוירן יפה (כתובות ק"י: רש"י).

ד) רוב דברים שבספר עזרא נחמיה אמרם, ובזמן התלמוד היה ספר נחמיה מחובר לעזרא והיו ספר אחד בשם עזרא.

תם ספרי עזרא נחמיה

דברי הימים א

א

[שמות] אדם שת אנוש. א"ר אחא בשעה שבא הקב"ה לברוא לאדם הראשון נמלך במלאכי השרת, אמר להם נעשה אדם, אמרו ליה אדם זה מה טיבו? א"ל חכמתו מרובה משלכם, הביא לפניהם בהמה חיה ועוף אמר להם מה שמם? לא היו יודעים. העבירם לפני אדם הראשון, א"ל בהמות אלו מה שמן? א"ל זה שור וזה חמור זה סוס וזה גמל וכו'. א"ל ואתה מה שמך? א"ל אני נאה להקרא אדם שנבראתי מן האדמה, ואני מה שמי? א"ל לך נאה להקרא אדני שאתה אדון לכל. אמר הקב"ה אני ה' הוא שמי, הוא שמי שקראני אדם הראשון (ב"ר פי"ז, ילקוט).

[חנוך] חנוך מתושלח למך. כתיב ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים (בראשית ה'), א"ר אייבו אדם חנף היה פעמים צדיק פעמים רשע, אמר הקב"ה עד שהוא בצדקתו אסלקנו. המינין שאלו את ר' אבהו אמרו לו אין אנו מוצאים מיתה לחנוך א), אמר להם למה? אמרו לו נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן לקיחה כי היום ה' לוקח את אדוניך (מ"ב ב') ואליהו עלה בסערה השמים ולא מת. אמר להם אם לקיחה אתם דורשים נאמר להלן לקיחה הנני לוקח ממך את מחמד עיניך (יחזקאל כ"ד) ושם הוא מיתה. א"ר תנחומא יפה השיבן ר' אבהו. מטרונא שאלה כזו את ר' יוסי בן חלפתא א"ל אין אנו מוציאים מיתה לחנוך, אמר לה אם נאמר ויתהלך חנוך את האלהים ושתק הייתי אומר כדבריך, כשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, ואיננו בעוה"ז (שהוא מת) כי לקח אותו אלהים לעוה"ב (ילקוט שמעוני).

[אדם ובהמה—ירידה] נח שם חם ויפת. כתיב ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו (בראשית ו'). ר' יוחנן אמר לא השם הוא המדרש ולא המדרש הוא השם, לא היה צריך קרא למימר אלא נח זה ינחנו או נחמן זה ינחמנו, ומה זה נח זה ינחמנו? אלא בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון השליטו על הכל, הפרה היתה נשמעת לחורש, והתלם נשמע ליחרש, כיון שחטא אדם המרידם עליו, הפרה לא שמעה לחורש והתלם לא שמע ליחרש, עד שעמד נח ונחו. נאמר כאן נייחא ונאמר להלן נייחא, למען ינוח שורך וחמורך (שמות כ"ב), מה להלן נייחא של שוורים אף כאן (ילקוט).

[שמות — יחוס] שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ וגו'. א"ר יוסי הראשונים ע"י שלא היו מכירין את יחוסן היו מוציאין את שמותם על שם המאורע, אבל אנו שמכירין את יחוסנו אנו מוציאין שמות לשם אבותינו. א"ר יוסי בן חלפתא נביא גדול היה עבר שהוציא שם בנו לשם המאורע לדור הפלגה, שאם תאמר בתחלת ימיו של פלג היתה ההפלגה, הרי יקטן אחיו הקטן כבר הוליד בנים קודם לכן, שנאמר ויקטן ילד ואח"כ ויהי כל הארץ שפה אחת (בראשית ז') וכו' (ילקוט שמעוני).

[אדום] וימת בלע וימלוך תחתיו יובב בן זרח מבצרה. א"ר אבא משל לבן מלכים שהיה לו דין ודברים עם המלך ומנע ממנו מזונותיו, בא אחד והספיק לו מזונות, אמר המלך אין לי עסק אלא עם זה שהספיק צרכיו. כך אמר הקב"ה, כבר היתה מלכות אדום עקורה, ובאה בצרה ופסקה מלכים לאדום, מעתה אין לי עסק אלא עם בצרה, הה"ד כי זבח לה' בצרה (ישעיה ל"ד) וכו' (ב"ר פ"ג, ילקוט).

ד

[רמזים—משה] ואשתו היהודיה ילדה את ירד אבי גדור וגו' ואלה בני בתיה בת פרעה וגו'. ר"ש בן פזי כי הוה פתח בדברי הימים אמר הכי, כל דבריך תימה היא ואנו יודעין לדרשם. וכי יהודיה שמה והלא בתיה שמה? אלא על שם שכפרה בע"ז נקראת יהודיה, דכתיב ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור (שמות ב'), וא"ר יוחנן משום רשב"י שירדה לרחוץ מגלולי בית אביה. ילדה את ירד (משה), ילדה והא רבויי רבתה (גדלה אותו)? לומר לך כל המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדן. ירד זה משה, ונקרא ירד ע"ש שהוריד מן לישראל במדבר; גדור שגדר פרצותיהן של ישראל בימיו; חבר שחבר את ישראל לאביהם שבשמים; שוכו שנעשה לישראל כסוכה; יקותיאל שקוו ישראל לאל בימיו; זנוח שהזניח עונותיהם של ישראל; אבי, אב בתורה אב בחכמה אב בנביאות. ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד, וכי מרד שמו והלא כלב שמו, אלא אמר הקב"ה יבא כלב שמרד במרגלים וישא בתיה בת פרעה שמרדה בגלולי בית אביה וכו' (מגילה י"ג).

[זכר ונקבה] ד"א ואשתו היהודיה ילדה את ירד, לעולם הזכר מן האשה והנקבה מן האיש, זכר

א) המינים הם הנוצרים הראשונים התאמצו לעשות את חנוך למלאך או בן־אלהים שאין לו מיתה כעין אמונתם בישו, ולכן הלכו לפעמים חכמי ישראל מן הקצה אל הקצה, לומר כי חנוך היה חנף (hypocrite) ולא צדיק גמור, וכי מיתתו היתה טבעית כדרך כל הארץ, ורק מפני שמת קודם זמנו נאמר בו ואיננו כי לקח אותו אלהים.

מן האיש מנין שנאמר ואשתו היהודיה ילדה את ירד, ופלגשו ושמה ראומה ותלד גם היא את טבח וגו׳ (בראשית כ״ב), נקבה מן האיש מנין שנאמר ובתואל ילד את רבקה (שם), אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב ואת דינה בתו (שם מ״ו), ושם בת אשר שרח (במדבר כ״ז). א״ר אבין לית ספר דמספר (שמסתפר) לגרמיה, משל לשני ציירין זה צר דמותו שכנגדו וזה צר דמותו שכנגדו (ילקוט).

ה

[בכורה] **ובני ראובן בכור ישראל וגו׳ ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף.** בעי מיניה רבי חלבו מר׳ שמואל בר נחמני מה ראה יעקב שנטל הבכורה מראובן ונתנה ליוסף? דא״ר יונתן ראויה היתה הבכורה לצאת מרחל דכתיב אלה תולדות יעקב יוסף (בראשית ל״ז) אלא שקדמה לאה ברחמים, ובשכר צניעות שהיתה בה ברחל החזירה הקב״ה לה. א״ר סימון קשה לפני הקב״ה לעקור שלשלת היוחסין ממקומה, הה״ד ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף ולא להתיחס לבכורה. אמור מעתה כי ראובן יש לו בכורת יוחסין. ר׳ לוי ור׳ סימון חד מנהון אמר ליוסף מיחסין ולא לראובן, וחד אמר אין מיחסין ליוסף אלא לראובן. ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק אמר אפילו בשעת הקללה אין מיחסין אלא לראובן, הה״ד ויהי בשכון ישראל וגו׳ ויהיו בני יעקב שנים עשר בני לאה בכור יעקב ראובן (בראשית ל״ה). ר׳ יודן בשם ר׳ אחא אמר ראובן בכור לעיבור בכור ללידה בכור לבכורה בכור לנחלה בכור לעבודה בכור לתשובה. ר׳ עזריה אמר אף בכור לנבואה שנאמר תחלת דבר ה׳ בהושע בן בארי שהיה משבט ראובן, שנאמר בארה בנו אשר הגלה וגו׳ (ב״ב קכ״ג).

יב

[יששכר—תורה] **ומבני יששכר יודעי בינה לעתים.** א״ר שמואל בר נחמני שבט יששכר היה לו בנים שאפילו בדורו של משה לא נמצאו כוותייהו, בדורו של משה כתיב הבו לכם אנשים חכמים וידועים, וכתיב ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים (דברים א׳) ואילו נבונים לא אשכח, וגבי יששכר כתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. אמר רבא לא אשכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי מלוי או מיששכר, מלוי דכתיב יורו משפטיך ליעקב (דברים ל״ג), מיששכר דכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. יששכר הוא תשיעי לשבטים והקריב שני למלך (יהודה), דכתיב ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יששכר, מפני שהוא בן תורה מיודעי בינה לעתים. מאי לעתים? ר׳ יוסי בן קוטרי אמר לעיבור שנים, וכל ישראל היו מסכימין-הלכה על פיהם, הה״ד וכל אחיהם על על פיהם. וכן הכתוב משבחו בבתי דינים במצרים לישוב משפחת הישובי (במדבר כ״ו) ואין ישוב אלא ב״ד שנאמר ויבואו אליך כמבוא עם וישבו לפניך (יחזקאל ל״ג) ואומר ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כ״ה) וכו׳ (ב״ר פע״ב, ילקוט).

כא

[מזבח בבית שני] **ויאמר דוד זה הוא בית ה׳ האלהים וזה מזבח לעולה לישראל.** שנו רבותינו כשעלו בני הגולה הוסיפו על המזבח ארבע אמות מדרום וארבע אמות מן המערב כמו גא״ם יונית (כמו כ׳ שלנו), מ״ט אמר רב יוסף משום דלא הוי סיפוק. אמר אביי השתא מקדש ראשון דכתיב ביה יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים (מ״א ד׳) סיפק, מקדש שני דכתיב ביה כל הקהל כאחד ארבע רבוא (עזרא ב׳) לא הוה סיפק? א״ל התם אש של שמים מסייעתו. והכתיב הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל (דהי״א כ״ט) משמע שהיה כמו המזבח הראשון? אלא א״ר יוסף קרא אשכחו ודרוש ויאמר דוד זה הוא בית ה׳ האלהים וזה מזבח לעולה, מה בית ה׳ ששים אמה אף מזבח ששים אמה אם יהיה הצורך לכך ובמקום שאין בית. א״ר רבה בר בר חנה א״ר יוחנן שלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה אחד שהעיד להם על המזבח, ואחד שהעיד להם על מקום המזבח ואחד שהעיד להם שמקריבין אע״פ שאין שם בית (זבחים ס״א, ילק״ש).

כח

[אימת צבור] **ויקם דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי.** א״ר אלעזר כך אמר דוד לישראל אם אתם שומעין לי אחי אתם, ואם לאו עמי אתם ואני רודה אתכם במקל. א״ר יצחק לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה. רב נחמן אמר מהכא ויקם דוד וגו׳ שמעוני אחי ועמי, אם כשרים אתם אחי אתם ואימת הצבור עלי, ואם לאו עמי אתם ואימתי עליכם (ילקוט).

[עמידה — מסורה] **הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל וגו׳.** ר׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל אמר מגלת בית המקדש מסרה הקב״ה בעמידה שנאמר ואתה פה עמוד עמדי (דברים ד׳), ומשה מסרה ליהושע בעמידה שנאמר קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד (שם ל״א), עמד יהושע ומסרה לזקנים בעמידה שנאמר ויאסוף יהושע את כל זקני ישראל ויתיצבו לפני האלהים (יהושע כ״ד), עמדו זקנים ומסרוה לנביאים בעמידה, עמדו נביאים ומסרוה לדוד בעמידה, ולית לן קראי ע״ז, עמד דוד ומסרה

לשלמה בעמידה שנאמר ועתה ה׳ חנני והקימני ואשלמה להם (תהלים פ״ט), ואומר ויקם דוד המלך על רגליו וגו׳ הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל כל מלאכות התבנית, הכל בכתב מלמד שניתנה תורה לידרש, מיד ה׳ מלמד שניתנה במסורת, עלי השכיל מלמד שניתנה ברוה״ק (אגדת שמואל, ילק״ש).

כט

[חיי איש כצל] **כי גרים אנחנו לפניך וגו׳ כצל ימינו על הארץ ואין מקוה.** ר׳ אלעזר איש ברתותא אומר תן לו משלו, שאתה ושלך שלו, וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך. כצל ימינו, הלואי שיהיו ימינו כצלו של כותל או כצלו של אילן שעומדין על מקומן, אבל מה נעשה שימינו כצלו של עוף שפורח והצל עובר, שנאמר ימיו כצל עובר (תהלים קמ״ד). ואין מקוה, אין מי שיקוה שלא ימות, הכל יודעים ואומרים בפיהם שהם מתים, אברהם אמר ואנכי הולך ערירי, יצחק אמר בעבור תברכך נפשי בטרם אמות, יעקב אמר ושכבתי עם אבותי (בראשית מ״ט) וכו׳ (ילקוט שמעוני).

[כסא שלמה—לבנה ופגומה] **וישב שלמה על כסא ה׳.** כתיב בעגלון ויאמר אהוד דבר אלהים לי אליך ויקם מעל הכסא (שופטים ד׳). רבי בבי בשם ר׳ ראובן אומר רות וערפה בנותיו של עגלון היו, אמר ליה הקב״ה לעגלון אתה חלקת לי כבוד ועמדת מכסאך בשביל כבודי, חייך שאני מעמיד ממך בן ואני מושיבו על כסאי, דכתיב וישב שלמה על כסא ה׳. כתיב כי יד ה׳ על כס יה (שמות י״ז) שם חסר, וכתיב וישב שלמה על כסא הוי״ה שם מלא, אמר הקב״ה לישראל אם זכיתם אתם מונים למלואתה של לבנה שנמשלו בה, ואם לא זכיתם אתם מונים לחסרה של לבנה, דכתיב החדש הזה לכם (שמות י״ב). אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה, וישב שלמה על כסא ה׳, הא סיהרא על מליא (שכבר עברו ט״ו מלכים כנגד ט״ו יום מהחדש), ואם לא זכיתם אתם מונים לפגמה של לבנה, רחבעם אביה אסא יהושפט יורם אחזיה יואש אמציה עזריה יותם אחז חזקיה מנשה אמון יאשיה צדקיה, ועיני צדקיה עור (דהי״א כ״ט), הא סיהרא על פגמה וכו׳ (ילקוט).

דברי הימים ב

ט

[מלכת שבא ושלמה—חידות] **ומלכת שבא שמעה את שמע שלמה ותבוא לנסות את שלמה בחדת.** א״ר ירמיה בר שלום, אמרה לה אתה שלמה ששמעתי עליך ועל מלכותך? אמר לה הן, אמרה לו אם אני שואלת דבר מאתך אתה משיבני? אמר לה כי ה׳ יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משלי ב׳). אמרה לו מהו שבעה יוצאים ותשעה נכנסים שנים מוזגים ואחד שותה? אמר לה בודאי שבעה יוצאים הם ימי הנדה, ותשעה ירחי הריון נכנסים, שני דדים מוזגים והולד שותה. עוד אני שואלת אשה שאמרה לבנה: אביך אבי זקנך בעלי אתה בני ואני אחותך, אמר לה בודאי בנותיו של לוט היו. ונסתה אותו בדוגמא שהביאה לפניו זכרים ונקבות כלם במראה אחד ובקומה אחת ובכסות אחת, אמרה לו הפרש לי הזכרים מהנקבות, מיד רמז לסריסיו והביאו לו אגוזים וקליות והתחיל מחלק ביניהם, זכרים היו נוטלים בכנפי בגדיהם, ונקבות שהיו מתביישות נוטלות בסודריהן, אמר לה אלו זכרים ואלו נקבות. עוד דוגמא אחרת, שהביאה לפניו מהולים וערלים, אמרה לו הפריש לי מהולים מן הערלים, מיד רמז לכהן גדול ופתח את ארון הברית, מהולים שבהם כרעו על ברכיהם בחצי קומתם ונתמלא פניהם מזיו השכינה, וערלים שבהם נפלו על פניהם, אמר לה אלה מהולים ואלה ערלים, אמרה לו מהיכן לך זה? א״ל מבלעם דכתיב נופל וגלוי עינים (במדבר כ״ה) אלולי שהיה נופל לא היה רואה כלום, באותה שעה אמרה לו אמת הדבר אשר שמעתי על דבריך ועל חכמתך וגו׳ (מדרש משלי, ילקוט).

טו

[תורה — גמילות חסדים] **וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה.** מי מתנבא זה? עזריה בן עודד הנביא אמר עתידים ימים לבא על ישראל ללא אלהי אמת שאין מדת הדין נעשית, וללא כהן מורה שכהונה גדולה עתידה ליבטל, וללא תורה שעתידין סנהדרין ליבטל. כיון ששמעו אותו הדור כך רפו ידיהם, יצאה ב״ק ואמרו ואתם חזקו ואל ירפו ידיכם כי יש שכר לפעולתכם, ר׳ יודן אמר חזקו ידים רפות שרפיתם אותן במעשיכם הרעים, ברכים שכשלתם אותן במעשיכם הרעים, וכה״א חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו וגו׳ (ישעיה ל״ה) וכו׳ (ילקוט).

[שלום] **ובעתים ההם אין שלום ליוצא ולבא.** אמר רב כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום, ושמואל אמר זה הפורש מגמרא למשנה ור׳ יוחנן אמר זה הפורש מגמרא לגמרא ב) (חגיגה י׳).

יט

[דיינים—משפט] **ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים.** מכאן לדיינים שיהיו יודעים את מי הם דנים ולפני מי הם דנים ומי

עתיד ליפרע מהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב), וכן יהושפט המלך אמר לשופטים דעו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט. שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה, שמא אני טועה בדין, ת"ל ועמכם בדבר משפט, אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות (סנהדרין ו':). את מוצא שלא נשתבחו פרנסי ישראל אלא ע"י הדין, שנאמר והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל וגו' ושם שפט את ישראל (ש"א ז'), ואף דוד לא נשתבח אלא ע"י הדין שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח'), וכן יהושפט כיון שנתחזק במלכות לא נתעסק אלא בעסקי הדין, שנאמר ויתחזק על ישראל (דהי"ב י"ז), שנתחזק ומנה את הדיינים, ונאמר שם ויגבה לבו בדרכי ה', וכי גסות הרוח היתה בו? אלא שמנה על ישראל דיינים שיודעים ללכת בדרכי ה' שנאמר ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח). ואף ירושלם לא נשתבחה אלא על הדין שנאמר ויצא לך שם בגוים ביפיך כי כליל הוא בהדרי אשר שמתי עליך (יחזקאל ט"ז), איזהו הדור זה הדין, שנאמר ודל לא תהדר בריבו (שמות כ"ג). ולא חרבה ירושלם אלא ע"י קלקול הדין, שנאמר טמאת השם וגו' איש לזרועו היו בך וגו' לגר עשו בעושק בתוכך וגו' (יחזקאל כ"ב), וכתיב מלאתי משפט צדק ילין בה וגו' כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים יתום לא ישפוטו וגו' (ישעיה א'). באותה שעה נשבע הקב"ה שהוא בעצמו נפרע מן הדיינים שנאמר לכן נאם האדון ה' צבאות אביר יעקב וגו', ואין לכן אלא שבועה שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג'), ואין אביר אלא אב בית דין שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (שם כ"א), ללמדך שהקב"ה נעשה אב"ד להפרע מהם. ועתיד הקב"ה לגאול את ישראל ולהשיב שופטיהם כמקודם שנאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה וגו' אחרי כן יקרא לך עיר הצדק וגו' (שם) וכו' (ילקוט שמעוני).

לב

[קבורה] **וישכב יחזקיהו עם אבותיו ויקברוהו במעלה קברי בני דוד וכבוד עשו לו במותו.** א"ר אלעזר שקברוהו אצל מעולים שבמשפחה, ומי נינהו דוד ושלמה. וכבוד גדול עשו לו, מלמד שהושיבו ישיבה על קברו, וי"א שהניחו ס"ת על מטתו ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה. ורבנן אמרו הציעו לו טפיטאות (מרבדים) מפתח ביתם עד קברי בית דוד (ילקוט).

לו

[בזיון לת"ח] **ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו.** א"ר יהודה לא חרבה ירושלם אלא על שבזו את התורה ות"ח שנאמר ויהיו מלעיבים וגו' עד לאין מרפא, מאי עד לאין מרפא? אמר רב יהודה אמר רב כל המבזה ת"ח אין רפואה למכתו (שבת קל"ג).

[גאולה] **כה אמר כורש מלך פרס וגו'.** מאי דכתיב כה אמר ה' למשיחו לכורש (ישעיה מ"ה), אטו כורש משיח הוה? אלא אמר הקב"ה למשיח קובל אני לך על כורש, אני אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גלותי, והוא אמר מי בכם מכל עמו ה' אלהיו עמו ויעל. עד עכשיו הייתם נגאלים ע"י בשר ודם וחוזרים ומשתעבדים בגלות, אבל לעתיד לבא אתם נגאלים ע"י הקב"ה גאולת עולם שאין אחריה שעבוד שנאמר ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה) ואומר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (שם נ"ג), אמן.

ב) הפורש ממשנה היינו תורה שבע"פ למקרא תורת שבכתב כמו הקראים בעלי מקרא, או אפילו הפורש מן הגמרא אינו יודע ההלכה, שלפעמים המשניות סותרות זו את זו ואי אפשר לבוא לידי מסקנא בלי הגמרא. ור' יוחנן אמר אפילו הפורש מגמרא ירושלמי לגמרא בבלי, כי ר' יוחנן היה מסדר ש"ס ירושלמי, עי' סנהדרין כ"ד במחשכים הושיבני כמתי עולם זו תלמוד בבלי. ובזמן שאין הלכה פסוקה אין שלום בין לומדי התורה ומגששים כעור באפלה, וההלכה הברורה מאירה עיני חכמים.

תמו ספרי דברי הימים
ונשלמו כל ספרי תורה נביאים וכתובים

ת' ו' ש' ל' ב' ע'

ותשלם המלאכה ביום א' כ' תמוז תרע"ח (30 יוני 1918).
ע"י מסדר האותיות: משה יהודא שניידער יליד ווילנא

מפתח הפסוקים

הפסוקים שיש עליהם דרוש בזה הספר שלא במקומם רשומים פה כסדר הפרשיות והספרים בכתבי הקדש

המפתח השני הבא אחריו הוא לפי הענינים בסדר אלפא ביתא

מפתח הענינים

א

ב

ג

ד

ה

ו

ז

ח

מ

נ

ס

ע

פ

צ

ק

ר

ש

מפתח הספרים

מודעה

בית עקד שלם של ספרי ישראל — תמצית ספרות היהודים והיהדות

אוצר ישראל

אנציקלופידיא עברית

ספר שמושי לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו; עם מפות תמונות וציורים להבנת הערכין.
כלול בהדרו על נייר טוב ודפוס יפה מאד.

עשרה חלקים בסדר אלפא ביתא

כל חלק מחזיק 320 עמודים כפולים בפורמאט גדול, וגליון הראשון עם
המפתחות לפי הענינים, אינו מן המנין.

נערך ע"י **יהודה דוד אייזענשטיין**

בעזרת 221 סופרים ממדינות שונות

ע"פ שיטה מסוימת ומדעית המאשרת ומקיימת את הדת
המקובלת והמסורה לנו ע"י חז"ל.

האוצר מקיף ענינים שונים במקרא, מסורה, חכמת הלשון; הלכה, אגדה, מדרש, קדמוניות, מדות, מנהגים; אמונה, קבלה, פילוסופיא, אגדת־עם; תולדות אנשים ועמים, מדינות, ערים ומקומות בכה"ק, בתלמוד ובקורות ישראל; תולדות תנאים ואמוראים ואנשים פרטים בתלמוד; תולדות רבנים וחכמים וגדולי ישראל; תולדות הכתות והחברות השונות; אדות הספרות העתיקה והחדשה, ספרים ועתונים.

עשרת החלקים

החלק הראשון מכיל 417 ערכין מן אאליון עד אכסניא
" השני " 405 " אל תקרי—בולוניא
" השלישי " 430 " בונא—גת
" הרביעי " 452 " דאג—חתן
" החמישי " 351 " טאבאק—לוג
" הששי " 388 " לוד—מתקה
" השביעי " 295 " נא אמון—עברית
" השמיני " 290 " עגונה—פתרוס
" התשיעי " 322 " צאינה וראינה—רכבים
" העשירי " 325 " רמה—תתאה ועילאה

בסוף כל ערך רשומים כל הערכין שיש להם יחס אליו. מספר כל הערכין 3675 מלבד מראי מקומות.
בסוף החלק העשירי יש הגהות תקונים והערות.

מחיר כל חלק שלשה דאלאר, וכל הסדר של עשרת החלקים שלשים דאלאר
גם נמכר בתשלומין לשיעורין

לפנות אל המו"ל

J. D. EISENSTEIN, 121 Canal St., New York, America.

פתיחה

מעת אשר החכמות השונות השתגשגו ותהיינה לענפים רבים, והידיעות בכל אופני החיים התרבו ועלו למספר גדול מאד, עד כי אין באפשרות לשום אדם ללמוד אותן ביחד ולאסוף כלן אל מוחו, המציאו החכמים במאה הי"ח מין ספר הנקרא בלשון חכמי העמים „אנציקלופידיא". בספר הזה יבואו כל הענינים המפוזרים והמפורדים בכל ענפי החכמות והמדעים, מבוארים ומבוררים בקיצור ובלשון קל ומסודרים ע"פ א"ב למען יהיה נקל להקורא למצוא את אשר הוא מבקש. ואין כל עם מהעמים הנאורים בימינו אלה שלא ימצאו בספרתו אנציקלופידיות שונות, רק אנחנו בני ישראל „עם הספר" היינו עד כה יוצאים מן הכלל, עד אשר הופיעה האנציקלופידיא היהודית בלשון אנגלית, אשר מחוללה היה דר' איזידור זינגער, והמו"ל פונק-וואגנאלס קאמפאני בנויארק הוציאו עליה יותר מחצי מיליון דולאר. אולם באנציקלופידיה הזאת אין אנו יוצאים ידי חובתנו לעמנו, כי אך מעטים הם היודעים אנגלית, ולהעם כלו המפוזר ומפורד בארצות שונות היא כספר החתום, ולבד זאת נחוצה לנו אנציקלופידיא עברית בעד קוראים עברים לפי רוחם ולפי רוח הדת הנאמנה.

נחיצת האוצר

ר' חיים הירשענזאהן אב"ד בעיר האבאקען נ"ד כותב: „מי לא ישמח על המטרה הגדולה באוצר יקר כזה, מטרה אשר כבר עמלו חכמי לב שונים להגיע עדיה ולא יכלו מפני כובד העבודה בגשמית וברוחנית. אשרי האיש אשר לא יעף ולא יגע ויצליחהו ה' להביא אוצר יקר כזה בישראל, אוצר אשר נחוץ לחכמי ישראל עוד יותר מאשר לחכמי העמים, כי להעמים יש ספרי מדע בכל ענפי החכמה וכל העובד באיזה ענף מענפי הדעת ימצא בבתי עקד כל הספרים הנחוצים לו באותו מדע וגם בשאר המדעים המתקשרים עם הענף אשר הוא עובד בו, לא כן בספרתנו אשר מעט המה ספרי המדע בה, והמעטים המה לרוב ספרי קריאה מהספרות העממית אשר אי אפשר לבנות יסוד על דבריהם... כי הרבה ענפים בספרתנו הקדומה הזניחו חכמי ישראל ועי"ז באו בה גוים והללוה וקדשוה ויעשו חיל בה. ואפילו בהלכה ואגדה אשר גם עתה רק לנו הם, הם חיינו ואורך ימינו בכל גולת האריאל, בכ"ז אין מזל לישראל להיות לנו בהם ספר סיסטמאטי אשר יכלול יסודות חכמה זו, ורוב ספרתנו המסודרה כאלה היא רק ספרות שמושית ולא למודית, כלומר למוד ע"מ לעשות ולא ע"מ ללמוד. ביחוד נחוץ אוצר כזה עבור מרנן ורבנן ותלמידיהון, ובפרט בדור הזה, להיות להם מלבד ידיעת התלמוד והפוסקים גם ידיעות בכל ענפי המדע... גם תקוה טובה להמדע אם יעסקו בו חכמי ההלכה המורגלים בלמוד התלמוד, כי להם יש כח מקורי בטבעם לחדש דברים חדשים ולגלות יסודות אשר לא כל אלה המחונכים על חנוך סדורי של ספרות הלועזית לבד יכולים להגיע עדיהם..."

המטרה

פרופיסור דר' יחיאל מיכל הכהן גוטמאן מבודאפעשט, כותב בהצופה מארץ הגר: „בשומנו עין על הספר הענקי הזה אשר אין עוד ממנו שני לו בספרתנו העברית, עלינו לבחון בראשונה את תכונתו הכללית והשיטה הנשקפת מתוך עריכת מאמריו בכלל, המטרה אשר שם לו העורך לקו היתה לתת ספר שמושי ביד הקוראים עברית, המכיל בסדר א"ב את כל הערכים אשר ענינם סובב על עם ישראל ותורתו, כלומר לתת לפני הקוראים תמצית דברי ימי עם ישראל קורותיו שאיפותיו ודרכי חייו; תמצית תורת ישראל חקיו ומנהגיו ומדותיו; תמצית ספרתנו הרחבה. התעודה הנשגבה הזאת היתה לבעל האוצר לעינים ונתאמת גם עליו הפתגם הידוע, שהשגחה תתן לכל דור ודור את האנשים הראוים והכחות הנחוצות ודרושות לו. עולמו הרוחני של ישראל כל כך נתרחב לכל רוחותיו וצדדיו, עד כי אפסה יכולת האיש הפרטי לקבץ רבבות הקוים הנפזרים על נקודה אחת ולעשות מהם ציור אחד שלם בעין זעיר אנפין של העולם המלא הזה. אם רק נתבונן על החומר הרב הצבור בספרתנו עתיקת ימים שנזרקה בה שיבת אלפי שנים ועדיין היא הולכת ומתפתחת מיום ליום בכח עלומים וחבה שלא תפסק, אז נבין לתת ערך להעוסקים במלאכת הקבוץ והצמצום.

„בעל אוצר ישראל השכיל לשתף במלאכתו חכמי ישראל וסופריו אשר תורתם אומנתם ועי"ז הגיע

ספרו למעלה גדולה של שלימות, כי הערכין אינם אסיפה פשוטה ומיכנות וקיצור דברים שכבר נאמרו במקום אחר, רק יצירות חדשות שנוצרו למען האוצר, ותמצית החקירות כפי מצב החכמה שבימינו. האוצר הוא מתוך כך ספר מקורי ומביא תועלת גם למי שאינו מסתפק בידיעת המושגים בלבד, אבל רוצה להגיע לסוף דעתן של החקירות האחרונות...

„אי אפשר לעבור בשתיקה על תכונה אחת של האוצר, אשר היא לדעתי רבת הערך באנציקלופידיא עברית, והיא שהורתה ולידתה בעברית, כלומר כל ענין העריכה והסדור, כל מלאכת הציירים והסופרים שהעשירו את האוצר הוא מפעל מקורי של הספרה העברית ולא הורקה מכלי אל כלי... ונתן בספרו מקום נכבד להלכה, מה שהיה אי אפשר לעשות כן באנציקלופידיא אחרת, ומעלתו זאת של האוצר רבת הערך היא אצל הקהל העברי. ההלכה היא ראי מוצק של חיינו הפנימים ואין מקום פנוי וריק ממנה בכל חללו של עולם היהודי. וביחוד פנה בעל האוצר מקום נרחב להשאלות העומדות על הפרק ולהלכות שהרעישו את מחנות ישראל. תורתנו נביע בזה להעורך שלא הכנים ראשו בין החולקים ולא התמכר לשום מפלגה, אבל נשאר הכן על משמרתו להציע לפני הקוראים השיטות השונות מבלי משוא פנים ושלא להכחיד תחת לשונו טענות המתנגדים.

התועלת

פרופ' דר' ג' דייטש מסינסינאטי: אנציקלופידיא עברית היא לתועלת גדולה בפרט לאחינו ברוסיא ופולין ובארצות המזרח, אשר שם הספר הזה יהיה מלמד להועיל ובערכו יעלה מעלה וכו'.

" " "

דר' שמעון ברנפלד בברלין: „מאד נהניתי מן הספר הזה אשר מצא חן בעיני הן מצד תכנו והן מצד סדורו וסגנונו. ואני רואה בו כעין קבוץ גליות רוחני, שהרי סוף סוף רק מה שכתוב עברית יש לו ערך נצחי לעמנו, והוא השייך לישראל ומעשיר את רכושו הרוחני, ומה שכתוב בלע"ז הגם שלפעמים הוא מועיל הרבה, הוא רק ענין זמני ומקומי".

ספר לרבנים ולחכמים

הרב הגאון ר' חיים ברלין זצ"ל כתב מירושלם: שפרה עלי פעולתו המפוארה הנושאת חן בעיני כל רואיה, ובצדק קראתי עליו מקרא שכתוב בדבר ה' לדוד „הטיבות כי היה זה עם לבבך הטוב", לפרט.

" " "

הרב הגאון ר' יעקב דוד רידבז זצ"ל (נפטר ביום ר"ה תרע"ד) מחבר הפירוש והתוספות לתלמוד ירושלמי, כתב מצפת: „הספר אוצר ישראל שלו הוא אוצר בלום. בכל יום ויום אני מחזיק אותו בערך חצי שעה... הוא חכמה ומלאכה ביחד".

" " "

הרב הכולל ר' רפאל אהרן ן' שמעון מעיר קאהירא במצרים כותב: „לשעשוע נפשי היה לי הבושם החדש הזה הבא אל ספרתנו הקדושה, בו ימצאו שלל כל מבין עם תלמיד, גם רבנן גאוני ורבני דורנו המגודלים על ברכי התלמוד וים חכמתו אשר כל רז לא אנים להו בכל הדברים אשר מקורם בש"ס ובמדרשים ואגדות ימצאו בו חפץ, וידיעות שונות אשר באוצר, שכולם מתיחסים לרוח ישראל ויהדותו".

התוכן

הרב הגדול ר' אליעזר דייטש אב"ד דקהל יראים בעיר באניהאד אונגריא כותב: „הכי קרא שמו אוצר ישראל כי גנוזים בו הרבה אוצרות מחמדים ואדרכמונים בהלכה ואגדה כוללים מעשה חושב, אבנים יקרות משובצות וכו'. יחזק ה' אותו לתפארת ישראל".

" " "

פרופ' דר' יעקב בארטה בברלין: „קראתי בתוכו כמה ערכים גם מענין תוה"ק גם מענינים מדעים שונים הנוגעים אל חכמת ישראל, ושמחתי לראות כי מחבריהם עמלו וחקרו לדלות מכל מעיני החכמה מי מלא להשקות נפשות צמאות למדע ישראל" וכו'.

" " "

המנוח דר' שלמה רובין: האנציקלופידיא כשמה כן היא, אוצר ישראל, אוצר מלא וגדוש בחכמת ישראל לתפארת עמנו עד עולם, מאמרי ספרותיים מדויקים ממולאים לכל צד ועבר.

" " "

הרב דר' ישראל גאלדבערגער מעיר טאטא אונגריא: „מצאתי בו כל מה שאהבה נפשי, מטמונים יקרים ונכבדים בכל מקצועות ספרות העברית אשר עד הנה לא באו בשום ספר".

סגנון הלשון

הרב הראשי בעיר ווירצבורג והגליל דר' נתן הלוי באמבערגער: „כבר יצאתי בין בתריו ומצאתי בו דברים נחמדים ויקרים, ובודאי כל אחד ואחד ימצא בו דברים אחדים המשמחים לבו, הן מה שנוגע לכבוד התורה ולומדיה, הן מה שנוגע לקדושת הספרים ומחבריהם, והן מה שנוגע ללשוננו הקדושה הכתובה והאמורה שם בענין צח ונקי ערב ומועיל".

" " "

דר' מ' מרגל פאזענא אונגריא: בלי כל הפרזה יכולני לאמר כי „כל־בו" חשוב בזה המדבר בלשון

עמנו פשוטה נוחה וקלה אבל דשנה ורעננה כדאי והגון להתפשט ולהתפרסם וכו'.

קונסרבטיבי

המטיף דר' אהרן קאמינקא בווין: "כל יותר שאני קורא בערכי האוצר הנחמד כן אני מוצא אותו ככלי מחזיק ברכה מרובה וכמעין לא אכזב אשר ירוה נפש כל הצמאים לתורה ומדע בישראל. ביחוד נכבדים המאמרים התלמודיים המפיצים אור יקרות על כמה ענינים קשים בלתי מובנים כהוגן גם לרבנים מופלגים. ואין ספק שע"י התפשטות ספרי האוצר ביחוד בין הרבנים והמשכילים מדור הישן יתרומם שטח השכלתם הכללית ותצורף ותלובן גם בינתם בתלמוד. ראויה לתהלה גם השיטה הקונסרבטיבית שבחרתם בחקירת הקדמוניות, ואשר זריתם הלאה את השערות הנבובות שבחרו בהם רבים מחוקרי עמנו בדורות האחרונים ההולכים בעקבות חכמי הנוצרים האנגלים וכו'.

הצורה החיצונית

פרופ' דר' גוטמאן: "ערך אוצר ישראל גדול הוא גם מצד עצמו, לא רק מפאת היותו ספר שמושי נכבד ביד כל קורא עברי, אבל מפאת המאמרים המקורים שבו שנכתבו בידי חכמים מצויינים וסופרים מובהקים... גם הצורה החיצונית של האוצר תוסיף פאר על תוכנו הפנימי ותסגלהו לקנות לו מקום נכבד בכל בית אשר שם ארגז ספרים עברים.

מפעל גדול

המנוח ר' מאיר פרידמאן (איש שלום) מווין כותב: "היא (האוצר) מלאכה תמימה משיבת נפש... לא באתי להלל למה שאין צריך הילול, רק להודות במקום שכל אוהב עמו וחכמתו צריך להודות".

" " "

הרב דר' משה גידעמאן בווין: האנציקלופידיא היא מלאכה יקרה ונכבדה, ואומר עליה גדול כבוד הבית האחרון הזה (כוונתו לעומת האנציקלופידיא האנגלית).

" " "

פ"מ גרייבסקי כותב בהעתון "החרות" בירושלם; "אמנם רבים חשבו לעשותה, רבים אמרו להדפיסה, ובעוד שהללו חושבים והללו אומרים הנה בא עורך האוצר ועשה מעשה קולומבוס: העמיד לעין כל את "הביצה המגולגלת" בחזקת היד. ועל כגון דא נאמר אין לך דבר העומד בפני הרצון והיכולת.

מרכז מדעי

הגאון ר' יצחק יעקב ריינעס ראש ישיבת לידא: "אני רואה באמריקא לא אך מרכז חמרי בלבד כ"א גם מרכז לרוח ישראל וספרתו... ומה מאד שמח אני לראות ראשית תקותי זו יוצאת עתה לאור באופן כל כך מזהיר ונעלה. והנני אומר לפעלכם טבא ויישר כחכם... והיה חסדכם לספרות העברית גדול וברכת שמים על ראשיכם תחול וכו'.

" " "

"בספר הזה מתגאים אנו לעיני העמים כי לא נופלים אנחנו מהם בכל דבר ובכל השכלה רוחנית. אוצר ישראל זה עתיד לסמן לו מעמד חשוב ומדור בפני עצמו בספרות ישראל העברית והכללית.

תקופה חדשה

מהמנוח דר' אברהם זארזאווסקי לפנים עורך הקדם בפטרבורג: "האוצר היה לי שליח המבשר של תקופה חדשה בספרתנו העברית, כי מימות חתימת דור הגאונים לא ראינו עדיין אוצר בלום כזה הכולל כל ערכי הדת והחיים של היהדות והיהודים, כעין הלכות פסוקות, ומאירת עינים לכל המעיין בהם. נוסף לתוכנו היקר נושא עליו האוצר הגדול הזה גם לוית חן בסגנונו, בלשונו הצחה והדורו החיצוני, עד שיכולים לברך עליו "ברכת הנהנין". כל איש מישראל המכניס את האוצר הזה לתוך ביתו הרי הוא מכניס באמת אוצר בלום לכל תורת ישראל וחכמתו במלוא מובנה של המלה זו".

המסייעים בעריכת האוצר

בין החכמים אשר השתתפו בעבודת האוצר נמנים סופרים ידועים ומובהקים בארצות שונות. מהם נחשבו: הגאון ר' אברהם יצחק קוק הרב הכולל מיפו והמושבות בא"י, דר' אברהם אליהו הרכבי מפטרבורג, המנוח ר' מאיר איש שלום מווינא, דר' ש"א פאזנאנסקי מווארשא, פר' דר' בנימין זאב באכער, פר' דר' יחיאל מיכל גוטמאן, פר' דר' י"ל בלוי— שלשתם מבודאפעשט, הרב דר' יהודה ליב לנדא מיאהניסבורג דרום-אפריקא. המנוח דר' שלמה רובין מקראקא, ר' יצחק מרעלי הרב הכולל באלגיריא, ר' שלמה רוזאנים מרוסטשוק בולגריא, ר' יחזקאל די משה יחזקאל רב ומורה לעדת "בני ישראל" בעיר באמביי הודו, הרב דר' עזריאל גינציג עורך האשכול, דר' י"ד מארקאן עורך הקדם בפטרבורג, דר' מ"ד קאסוטא בפלורינץ איטליא, דר' ג' דייטש בסינסינאטי, דר' צבי מאלטער מורה בדראפסי קולג', השופט מאיר זולצבערגער בפילאדלפיא, דר' לוי גינצבערג ודר' ישראל דאווידזאהן מהסימנארי בנויארק. ועוד כמה חכמים מצוינים.